

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNDE EDEBÎ MUHTEVÂ

Doktora Tezi

DUYGU KAYALIK ŞAHİN

İstanbul 2020

T.C. '

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

VAK'ANÜVİS TARİHLERİNDE EDEBÎ MUHTEVÂ

Doktora Tezi

DUYGU KAYALIK ŞAHİN

Danışman: DOÇ. DR. AHMET KARATAŞ

İstanbul 2020

ÖNSÖZ

Vak'anüvîsler tarafından edebî ölçütün göz önünde bulundurularak kaleme alındığı estetik değeri yüksek tarihler, müellifin yeteneğinin ve hayal dünyasının sunduklarıyla tarihî verilerin bir olay örgüsü dâhilinde kurgulandığı metinlerdir. Osmanlı nesir geleneği içerisinde kendisine has bir üsluba sahip olduğu bilinen bu eserler, tarih ilmine pek çok cihetten veri sağladığı gibi edebiyat ilmindeki kimi boşlukları aydınlatabilecek yahut tamamlayabilecek bilgi hazineleri de barındırmaktadır.

Vak'anüvîs tarihleri üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde bu tarihlerin, tarih, sosyoloji ve psikoloji disiplinleri açısından incelendikleri fakat içerdikleri yoğun edebî muhtevâyâ rağmen edebiyat sahasındaki araştırmacılar tarafından adeta göz ardı edilerek bu tarihler üzerinde orijinal ve kapsamlı çalışmaların yapılmadığı görülmüştür.

Bu tezi hazırlamaktaki amacımız, iki yüz yıl boyunca tarihi kayıt altına alarak devletin varlığını pekiştiren ve kurumsallaşan vak'anüvîslik kurumunda, maharetleri kabul görmüş nâsirler tarafından hem hâmilik ilişkisinin gözetildiği hem de yaşadıkları dönemde hâsıl olmuş kıstaslar altında kaleme alınan ve pek çok disipline veri sağlayan tarihî metinlerin edebîliğini ve bu metinlerdeki edebî muhtevânın hangi ölçüde ve nasıl yer aldığını ortaya koymaktır. Vak'anüvîs tarihlerinin dil, anlatım ve üslup özellikleri ile bu tarihlerde yer alan edebî malzemenin tasnif edilerek incelenmesi ve elde edilen bulgulardan hareketle bu eserlerin edebî bir tür olarak görülüp görülemeyeceği hakkında birtakım değerlendirmeler yapılması, çalışmamızın ana hedefi olarak belirlenmiştir.

Yaptığımız bu çalışma, 18. yy'dan 19. yy'a kadar devam eden vak'anüvîslik geleneğinin ve bu geleneğin kendine has özelliklerinin incelenerek vak'anüvîs tarihlerine dair özelde edebî bir türün üslubunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece vak'anüvîs tarihlerinin edebiyat tarihindeki önemine ve barındırdığı edebî değere dair bir kanaate varmak mümkün olacaktır. 18.yy'da Na'imâ ile başladığı kabul gören ve 19. yy'da devrin getirdiği şartlar doğrultusunda Abdurrahman Şeref Efendi'yle son bulan vak'anüvîslik kurumunda 30 vak'anüvîs görev almıştır. Birkaç istisna dışında birçoğunun bir tarih kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu tarihlerin edebî perspektiften incelenmesi bir doktora tezi için çok geniş olacağından, bunlar arasında önemli birkaç isim belirlemek zaruri oldu. Bu sebeple hangi vak'anüvîs tarihlerini incelememiz gerektiğini belirlemek üzere, öncelikle neşri yapılmış bütün vak'anüvîs tarihlerini edebî malzeme odaklı taradık. Ardından başta edebiyat tarihleri alanında yapılmış birçok önemli çalışmayla beraber, tarih ve diğer ilmî disiplinler alanında vak'anüvîs

tarikhleri hakkında yapılan çalışmaları inceledik. Bu çalışmalardaki elde ettiğimiz veriler ve vardığımız netice doğrultusunda edebiyat tarihçilerinin ve tarih yazıcılığı araştırmacılarının, edebiyatımızda ve tarih yazıcılığında önemli bir yeri olduğu fikrinde birleştikleri eserleri seçtik. Müelliflerinin şairlik yönlerinin bulunduğu, içerisinde birçok edebî muhtevânın yer aldığı, 18.yy’dan iki ve 19.yy’dan iki tane olmak üzere akademik ve ilmî çalışmalar kapsamında tenkitli metin olarak neşredilmiş vak’anüvîs tarihlerini belirledik ve çalışmamızda sadece bunları esas aldık. Bu doğrultuda, 18. yy vak’anüvîslerinden *Na’imâ’nın* ve *Mehmed Hâkim’in*, 19. yy vak’anüvîslerden *Mütercim Âsım’ın* ve *Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Es’ad’ın* eserlerini seçerek tezimizin kapsamını belirlemiş olduk.

Tezimiz giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Türk edebiyatı tarihinde nesrin yeri ve Osmanlı nesrindeki vak’anüvîs tarihlerinin durumu hakkında bilgi verildikten sonra vak’anüvîs terimi hakkında kısa açıklamalarla iktifa ettik. Sonrasında edebî metin ile vak’anüvîs tarihlerinin benzer yönleri hakkında birtakım mukayeseler yaparak vak’anüvîs tarihlerinin edebî yönü hakkında düşüncelerimizi belirtmeye gayret ettik. Giriş bölümünün sonunda ise, tezimizin kapsamı dâhilinde incelemeye tabi tuttuğumuz *Na’imâ’nın*, *Mehmed Hâkim’in*, *Mütercim Âsım’ın* ve *Es’ad Efendi’nin* biyografileri hakkında, bu alanlarda çalışan araştırmacıların tespit ve değerlendirmelerine dayanan bilgiler verdik. Amacımız bu vak’anüvîslerin tam biyografilerini vermek olmadığı için bu bilgileri kısa tutmayı tercih ettik.

“Vak’anüvîs Tarihlerinin Dil, Anlatım ve Üslup Açısından İncelenmesi” olarak belirlediğimiz çalışmamızın birinci bölümünü, bir eserdeki üslubu belirleyen unsurlardan hareketle sekiz alt başlık hâlinde ele aldık. Tezimiz bir dil çalışması olmadığından dil hususunda detaya girmeden genel ifadelerle bilgiler sunmayı tercih ettik. Benzer şekilde metinlerdeki tamlamaları ve cümle yapılarını da genel hatlarıyla göstermeye çalıştık. Kimi zaman incelediğimiz eserler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları birbirleriyle mukayeseli olarak araştırmacıların istifadesine sunduk. Zaman içerisinde unutulduğu ve bu sebeple dildeki kullanımının kaybolduğu görülen atasözlerinin çalışmamız vasıtasıyla sürekliliğini ve kalıcılığını sağlayabilmek amacıyla incelediğimiz tarihlerdeki bütün atasözlerini ve kelâm-ı kibarları aynı başlık altında göstermeye gayret ettik. Söz varlığı açısından zenginliğin göstergesi olan deyimlerin ise tamamının ortaya konmasının müstakil bir çalışma gerektireceğinden genel olarak varlığına işaret etmeyi tercih ettik. İncelenen eserlerde rastladığımız vecîzelerin de tamamını gösterdik. Vak’anüvîs tarihlerinin nesir üslubunu oluşturan en önemli unsurların belki de başında gelen âhenk unsurları ve edebî sanatları,

çalışmamızın sınırlarını çok fazla genişletmemek kaydıyla incelenen dört eserde ortak olan ve çok sayıda örneklerin bulunduğu edebî sanatlar şeklinde bir kısıtlamaya tabi tutarak alfabetik olarak sıraladık. Her alt başlık için beş örnek seçtik, açıklamasını yaptığımız örnekler için ise bu sayıyı üç olarak belirledik.

Tenkitli neşirler üzerinden çalıştığımız için metinde geçen Arapça ve Farsça ibarelerin tercümelerini, neşredenlerin yaptığı şekliyle çalışmamıza aldık. Âyet iktibaslarında birlik sağlayabilmek amacıyla dört eserde yer alan âyetleri *Diyanet Meâli*'ni esas alarak düzenledik. Hadis iktibaslarında ise nâşirlerin tahrirleriyle yetindik, sehven yapılan yanlış ve eksiklikleri ise yeniden düzenledik.

Vak'anüvîs tarihlerinin anlatım özelliklerini belirlemeye çalışarak müelliflerin ortak ve ferdî üsluplarını ortaya koymaya gayret ettik. Vak'anüvîslerin anlatılarını kaleme alırken takındıkları tavır ve tutumu, anlatıcı olarak metin içerisindeki konumlarını, kurgularını oluştururken benimsedikleri bakış açılarını ortaya koymaya çalıştık. Bu alt başlıkları oluştururken bilhassa modern Türk edebiyatı sahasında yapılan ilmî ve akademik çalışmalarda tasnifleri örnek aldık. Vak'anüvîslerin anlatım özellikleri arasında yer alan destan, fıkra, kıssa, hikâye ve menkıbe gibi parçaların anlatıda nasıl ve ne amaçla kullanıldığını belirlemeye çalıştık. Ayrıca bu tarihlerde yer alan kitaplardan birebir veya özet olarak yapılan metin iktibaslarını da ortaya koyduk. Manzûme alıntılarını ise detaylı bir şekilde incelemeye tabi tuttuk. Bu inceleme sırasında, Arapça ve Farsça manzûmelerin tercümelerini nâşirlerin yaptığı şekliyle çalışmamıza aldık. Manzûmelerin kime ait olduğunu belirlerken neşredilen metinlerde yer alan bilgileri yeniden gözden geçirdik, ulaşabildiğimiz yeni bilgilere oluşturduğumuz tablolarda dipnot vasıtasıyla işaret ettik. Nâşirlerin öne sürdükleri bilgilerin doğruluğunu tasdik edemediğimiz noktalarda da bu durumu açıkça beyan ettik. Bu bölümde, vak'anüvîs tarihlerinin edebî kaynaklarını belirlerken aynı zamanda Türk edebiyatı tarihi için mühim birçok unsuru ortaya çıkararak araştırmacıların istifadesine sunmaya çalıştık.

“Vak'anüvîs Tarihlerinde Biyografi Yazıcılığı” başlıklı ikinci bölümde ise eserlerin muhtevâlarında yer alan biyografik malzemeyi oluşturduğumuz tablolar vasıtasıyla incelemeye tabi tuttuk. Bu biyografilerdeki üslubu tezkire yazarlarınıninkine benzettiğimiz için incelemeyi detaylandırarak bu eserlerde yer alan şair ve yazar biyografilerinin tamamını ayrı bir başlık hâlinde ele alarak bu eserlerin tezkire türü ile benzerliği ortaya koymaya çalıştık. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan şair ve yazar biyografilerinde verilen bilgilerle aynı şair ve yazara ait dönem tezkirelerinde yer alan bilgileri mukayese ederek vak'anüvîslerin tezkire yazarlarıyla

benzerliklerini yahut da farklılıklarını ortaya koyarak bu husus hakkında bir farkındalık yaratmaya çalıştık.

Bu çalışma boyunca desteğini hissettiğim herkese teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Rahle-i tedrislerinden geçmekten büyük bir onur ve gurur duyduğum tüm hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım. Lisans hayatım süresince manevi bir baba hüviyetinde ellerini üzerimden hiç çekmeyen ve bir ummân genişliğindeki bilgi ve görüşlerini benimle paylaşmaktan bir an geri durmayan hocam Prof. Dr. Osman Kemal KAYRA'ya, akademik dünyanın sadece akademik ve ilmî faaliyetlerden oluşmadığını hissettirerek bu dünyayı bana sevdiren lisans hocam Prof. Dr. Ülkü ELİUZ'a müteşekkirim. Akademik yola adım attığım Türk Halkbilimi Kürsüsü'nde yolumun kesiştiği ve her zaman kendisine büyük bir hayranlık duyduğum hocam Prof. Dr. Öcal OĞUZ'a minnettar olduğumu bir kez de burada belirtmek isterim.

Yüksek lisans ve doktora süresince bizleri engin bilgi ve tecrübeleriyle aydınlatan ve doktora ders dönemi esnasında “Duygu, sana uygun bir tez konusu geçiyor aklımdan, bir düşün” diyerek tez konumun fikir babası olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN'a, ne yaparsam yapayım üzerimdeki haklarını ödeyemeyeceğimden dolayı kabul buyurlarsa sonsuz minnet ve şükranlarımı sunmak istiyorum.

Lisansüstü eğitimim boyunca her zaman desteğini hissettiğim, haklı telkin ve yönlendirmeleriyle kendi tecrübe ve görüşlerini benimle paylaşan, tezimi detaylı bir şekilde inceleyerek nihayete erdirmeme vesile olan saygıdeğer hocam Doç Dr. Meliha YILDIRAN SARIKAYA'ya gönülden teşekkür ediyorum. Lisansüstü eğitimim boyunca her zaman ilmine başvurduğum ve bu uzun yolculukta daha da çok başvuracağım kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan AKSOY'a teşekkürlerimi sunuyorum. Tez izleme komitesinde bulunma inceliğini gösteren ve değerli görüşleriyle tezime katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ÇORAK'a, tezimin tasnifini oluştururken ufkumu açan, yolumu aydınlatan ve her zaman desteğini hissettiren Doç. Dr. Haluk ÖNER'e, tezimi okuma nezaketi gösteren ve kıymetli görüşlerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin AYÇİÇEĞİ'ne, bir tarihçi perspektifiyle tezimi değerlendirerek yol gösteren Prof. Dr. Tahsin ÖZCAN'a, araştırma görevlisi olarak görev yaptığım Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nin bütün akademik ve idarî personeline, hassaten tezimi yazarken karşılaştığım her türlü çıkmazda kapılarını çaldığım hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNMERAL'e ve meslektaşlarım Ekrem SAKAR'a, Mehmet Yunus YAZICI'ya, akademik yolculuğuma eşlik eden bütün arkadaş ve meslektaşlarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Doktora tez konusu ve içeriği hakkında “Ne yapacağız? “Nasıl yapacağız?” sorularıyla ucu bucağı olmayan bilinmezlik deryasında çırpınırken, her şeyin çok güzel bir nihayete ulaşacağını hissettiren, ilm disiplinini her zaman örnek aldığım saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ahmet KARATAş’a saygı ve minnetlerimi sunuyorum.

Teşekkürlerin en büyüğü, varlıklarına her zaman binlerce kez şükürler ettiğim aileme ve vakitlerinden çaldığım eşim Emre ile oğullarım Ahmet Kerem’e ve Yiğit Ali’ye...

Duygu KAYALIK şAHİN

Bartın / 2020

ÖZET

Vak'anüvîsler tarafından edebî ölçütün göz önünde bulundurularak kaleme alındığı estetik değeri yüksek tarihler, müellifin yeteneğinin ve hayal dünyasının sunduklarıyla tarihî gerçeklerin bir olay örgüsü dâhilinde kurgulandığı metinlerdir. Osmanlı nesir geleneği içerisinde kendisine has bir üsluba sahip olduğu bilinen bu eserler, tarih ilmine pek çok cihetten veri sağladığı gibi edebiyat ilmindeki boşlukları aydınlatabilecek yahut tamamlayabilecek bilgi hazineleri de barındırmaktadır.

Bu tezi hazırlamaktaki amacımız, iki yüz yıl boyunca tarihi kayıt altına alarak devletin varlığını pekiştiren ve kurumsallaşan vak'anüvîslük kurumunda, maharetleri kabul görmüş nâsirler tarafından hem hâmîlik ilişkisinin gözetildiği hem de yaşadıkları dönemde hâsıl olmuş kıstaslar altında kaleme alınan ve pek çok disipline veri sağlayan tarihî metinlerin edebîliğini ve bu metinlerdeki edebî muhtevânın hangi ölçüde ve nasıl yer aldığını ortaya koymaktır. Vak'anüvîs tarihlerinin dil, anlatım ve üslup özellikleri ile bu tarihlerde yer alan edebî malzemenin tasnif edilerek incelenmesi ve elde edilen bulgulardan hareketle bu eserlerin edebî bir tür olarak görülüp görülemeyeceği hakkında birtakım değerlendirmeler yapılması çalışmamızın ana hedefi olarak belirlenmiştir.

Yaptığımız bu çalışma, 18. yy'dan 19. yy'a kadar devam eden vak'anüvîslük geleneğinin ve bu geleneğin kendine has özelliklerinin incelenerek vak'anüvîs tarihlerine dair özelden edebî bir türün üslubunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece vak'anüvîs tarihlerinin edebiyat tarihindeki önemine ve barındırdığı edebî değere dair bir kanaate varmak mümkün olacaktır.

18. yy vak'anüvîslerinden Na'imâ'nın ve Mehmed Hâkim'in, 19. yy vak'anüvîslerden Mütercim Âsım'ın ve Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad'ın eserleri tezimizin kapsamını oluşturmaktadır. Tezimiz giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Türk edebiyatı tarihinde nesrin yeri ve Osmanlı nesrindeki vak'anüvîs tarihlerinin durumu hakkında bilgi verildikten sonra vak'anüvîs terimi hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. "Vak'anüvîs Tarihlerinin Dil, Anlatım ve Üslup Açısından İncelenmesi" olarak belirlediğimiz çalışmamızın birinci bölümünü, bir eserdeki üslubu belirleyen unsurlardan hareketle sekiz alt başlık hâlinde ele aldık. "Vak'anüvîs Tarihlerinde Biyografi Yazıcılığı" başlıklı ikinci bölümde ise eserlerin muhtevâlarında yer alan biyografik malzemeyi oluşturduğumuz tablolar vasıtasıyla incelemeye tabi tuttuk.

ABSTRACT

The aesthetically high-value historical papers written by the chroniclers (Vak'anüvîs) taking into account the literary criteria are texts in which historical facts are fictionalized with the talent and imagination of the author within a grid of events. These works, which are known to have a unique style within the Ottoman prose tradition, provide data to the knowledge of history from many aspects, as well as, include treasures of knowledge that can illuminate or complete gaps in literary knowledge.

Our aim in preparing this thesis is to reveal the literary value of historical texts written under the criteria that both the auxiliary relationship is preserved and that have arisen during their time, written by printers whose capabilities were accepted during their time in the profession of the chronicler, which reinforced and institutionalized the existence of the state by recording history for two hundred years and provided data to many disciplines. The main goal of our study was to classify and examine the language, narrative, and stylistic characteristics of the historical texts of chroniclers, as well as the literary material contained in these historical texts, and to make a number of evaluations about whether these works can be considered as a literary text based on the obtained results.

This work aims to examine the unique characteristics of the chronicler tradition, which lasted from the 18th to the 19th century, and to reveal the style of a special literary concerning the historical texts of the chroniclers. Thus, it will be possible to come to an opinion on the importance of the historical texts of chroniclers in the history of literature and an opinion on the literary value it holds.

The works of Na'imâ and Mehmed Hâkim from the chroniclers of the 18th century and Mütercim Asım from the 19th century and Sahnâflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad constitute the scope of our thesis. Our thesis consists of an introduction, two main sections, and the conclusion section. After giving information about the importance of the prose in the history of Turkish literature and the status of the chroniclers' historical texts in the Ottoman prose, brief explanations were made in the introduction section about the term chroniclers. We prepared the first section of our work, which we identified as "Examination of Historical Texts of Chroniclers in Terms of Language, Narration, and Style", in eight subheadings, depending on the elements that determine the wording in a work. In the second section titled "Biography Writing in The Historical Texts of Chroniclers", we examined the biographical material contained in the works through the tables we created.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	XIII
TABLO LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ	1
1. Türk Nesir Geleneği İçerisinde Vak'anüvîs Tarihlerinin Yeri ve Önemi.....	1
2. Na'imâ'nın Hayatı-Eserleri ve <i>Na'imâ Tarihi</i>	6
3. Hâkim Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve <i>Hâkim Tarihi</i>	8
4. Âsım Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve <i>Âsım Tarihi</i>	9
5. Es'ad Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve <i>Es'ad Tarihi</i>	11

BİRİNCİ BÖLÜM

VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNİN DİL, ANLATIM VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. DİL VE SÖZCÜK KULLANIMI.....	18
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	22
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	25
c. <i>Âsım Tarihi</i>	28
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	32
2. TAMLAMALAR.....	34
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	35
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	36
c. <i>Âsım Tarihi</i>	37
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	39
3. CÜMLE YAPISI.....	39
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	40
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	43

c. <i>Âsım Tarihi</i>	47
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	50
4. ATASÖZLERİ/KELÂM-I KİBÂRLAR.....	51
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	52
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	58
c. <i>Âsım Tarihi</i>	62
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	70
5. DEYİMLER.....	73
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	73
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	74
c. <i>Âsım Tarihi</i>	74
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	75
6. VECÎZELER.....	76
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	76
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	77
c. <i>Âsım Tarihi</i>	78
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	80
7. ÂHENK UNSURLARI VE EDEBÎ SANATLAR.....	80
7.1.Asonans ve Aliterasyon.....	82
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	82
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	83
c. <i>Âsım Tarihi</i>	83
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	84
7.2.İkilemeler.....	84
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	86
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	87
c. <i>Âsım Tarihi</i>	87
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	88
7.3.İktibâslar.....	88
7.3.1. Âyet İktibâsları	89
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	89
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	98
c. <i>Âsım Tarihi</i>	109
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	124

7.3.2. Hadis İktibâsları.....	131
a. Na'îmâ Tarihi.....	131
b. Hâkim Tarihi.....	134
c. Âsım Tarihi.....	139
d. Es'ad Tarihi.....	147
7.4.Mecâz	150
a. Na'îmâ Tarihi.....	150
b. Hâkim Tarihi.....	151
c. Âsım Tarihi.....	151
d. Es'ad Tarihi.....	152
7.5.Seci.....	153
a. Na'îmâ Tarihi.....	154
b. Hâkim Tarihi.....	155
c. Âsım Tarihi.....	156
d. Es'ad Tarihi.....	157
7.6.Tarih Düşürme.....	158
a. Na'îmâ Tarihi.....	159
b. Hâkim Tarihi.....	162
c. Âsım Tarihi.....	168
d. Es'ad Tarihi.....	170
7.7.Telmîh.....	172
a. Na'îmâ Tarihi.....	172
b. Hâkim Tarihi.....	173
c. Âsım Tarihi.....	174
d. Es'ad Tarihi.....	175
7.8.Teşbîh.....	176
a. Na'îmâ Tarihi.....	177
b. Hâkim Tarihi.....	178
c. Âsım Tarihi.....	178
d. Es'ad Tarihi.....	179
8. ANLATIM ÖZELLİKLERİ	179
8.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı.....	183
a. Na'îmâ Tarihi.....	187
b. Hâkim Tarihi.....	190

c. <i>Âsım Tarihi</i>	193
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	196
8.2.Vak'anüvîslerin Anlatım Üslupları.....	198
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	200
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	208
c. <i>Âsım Tarihi</i>	219
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	231
8.3.Destan, Fıkra, Kıssa, Hikâye ve Menkıbe Parçalarının Kullanımı.....	238
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	239
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	241
c. <i>Âsım Tarihi</i>	244
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	246
8.4. Kitaplardan Birebir veya Özet Olarak Alınan Metin Parçalarının Kullanımı.....	248
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	248
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	249
c. <i>Âsım Tarihi</i>	250
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	252
8.5.Manzûm Parçaların Kullanımı ve İncelenmesi	252
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	256
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	279
c. <i>Âsım Tarihi</i>	367
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	403
8.5.1. Manzûm Parçaların Kullanım Fonksiyonları.....	424
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	424
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	432
c. <i>Âsım Tarihi</i>	444
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	452
8.5.2. Manzûm Parçaların Kullanımıyla İlgili Diğer Hususlar....	460
a. <i>Na'imâ Tarihi</i>	461
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	463
c. <i>Âsım Tarihi</i>	470
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	480

İKİNCİ BÖLÜM

VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNDE BİYOGRAFİ YAZICILIĞI

1. VAK'ANÜVÎSLERİN BİYOGRAFİ YAZIM ÜSLUBU.....	483
a. <i>Na'îmâ Tarihi</i>	486
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	500
c. <i>Âsım Tarihi</i>	518
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	545
2. VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNDEKİ ŞAİR VE YAZAR BİYOGRAFİLERİNİN TAMAMININ TEZKİRECİLİK GELENEĞİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	563
a. <i>Na'îmâ Tarihi</i>	565
b. <i>Hâkim Tarihi</i>	605
c. <i>Âsım Tarihi</i>	641
d. <i>Es'ad Tarihi</i>	666
SONUÇ.....	673
KAYNAKÇA.....	691

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

b. : İbn, bin

bk. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

D. : Divan

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

MÜ : Marmara Üniversitesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

nşr. : Neşreden

no. : Numara

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

sdl: Sadeleştiren

sy. : Sayı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

şrh: şerh eden

TDK: Türk Dil Kurumu

thk: Tahkik

trc. : Tercüme

ty. : Tarih yok

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: <i>Na'îmâ Tarihi</i> 'nde Yer Alan Âyet İktibasları.....	92-97
Tablo 2: <i>Hâkim Tarihi</i> 'nde Yer Alan Âyet İktibâsları.....	100-107
Tablo 3: <i>Âsım Tarihi</i> 'nde Yer Alan Âyet İktibâsları.....	109-123
Tablo 4: <i>Es'ad Tarihi</i> 'nde Yer Alan Âyet İktibâsları.....	126-130
Tablo 5: <i>Na'îmâ Tarihi</i> 'nde Yer Alan Hadis İktibâsları.....	132-133
Tablo 6: <i>Hâkim Tarihi</i> 'nde Yer Alan Hadis İktibâsları.....	136-138
Tablo 7: <i>Âsım Tarihi</i> 'nde Yer Alan Hadis İktibâsları.....	141-147
Tablo 8: <i>Es'ad Tarihi</i> 'nde Yer Alan Hadis İktibâsları.....	148-149
Tablo 9: <i>Na'îmâ Tarihi</i> 'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri.....	161
Tablo 10: <i>Hâkim Tarihi</i> 'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri.....	167
Tablo 11: <i>Âsım Tarihi</i> 'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri.....	169
Tablo 12: <i>Es'ad Tarihi</i> 'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri.....	171
Tablo 13: <i>Na'îmâ Tarihi</i> 'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler.....	260-278
Tablo 14: <i>Hâkim Tarihi</i> 'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler.....	284-366
Tablo 15: <i>Âsım Tarihi</i> 'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler.....	372-402
Tablo 16: <i>Es'ad Tarihi</i> 'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler.....	406-423
Tablo 17: <i>Na'îmâ Tarihi</i> 'nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler.....	495-499
Tablo 18: <i>Hâkim Tarihi</i> 'nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler.....	512-517
Tablo 19: <i>Âsım Tarihi</i> 'nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler.....	538-544
Tablo 20: <i>Es'ad Tarihi</i> 'nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler.....	556-562
Tablo 21: Hüsrev-zâde Mustafa Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	566-567
Tablo 22: Kirâmî Çelebî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	574-575
Tablo 23: III. Murad'ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	577

Tablo 24: Sultan Mehmed Han'ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	578
Tablo 25: Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	580-581
Tablo 26: Sultan Ahmed Han'ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	582-583
Tablo 27: Azmî-zâde Hâletî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	585-586
Tablo 28: Mehmed Efendi (Kara Çelebi-zâde)'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler...	587
Tablo 29: Nefî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	590-591
Tablo 30: Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	594-596
Tablo 31: Bahâî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	597
Tablo 32: Cevrî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	599-600
Tablo 33: Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler...	604-605
Tablo 34: Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	607-609
Tablo 35: Yusuf-zâde Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	612-614
Tablo 36: 'İzzî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	615-616
Tablo 37: Hattat Râsim Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler....	617-618
Tablo 38: Hattî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	628-629
Tablo 39: Dilâver Ağa-zâde Ömer Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler...	630-631
Tablo 40: Hâki Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	632-633
Tablo 41: Çelebîzâde İsmâil Âsım'ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	634-636
Tablo 42: Abdullah Vassâf Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	639-640
Tablo 43: Ahmed Vâsıf Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	648-650
Tablo 44: Neş'et Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	655-656
Tablo 45: Tayyâr Mahmûd Paşa'nın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	657-658
Tablo 46: Sünbülzâde Vehbî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	664-665
Tablo 47: Münîb Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler.....	671

GİRİŞ

1. Türk Nesir Geleneği İçerisinde Vak‘anüvîs Tarihleri

Türk edebiyatının ilk nesir örnekleri Türklerin İslamiyet’i kabulünden öncesine dayanmaktadır. Bu dönemde yazılan Göktürk Kitabeleri nesir türünde Türklere ait ilk örneklerdir. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra Arap ve Fars nesrinin dilsel ve şekilsel üslup özelliklerinden de etkilenecek yeni bir nesir anlayışıyla eserler kaleme almışlardır. Bu anlayışın XX. yy’a kadar sürdüğü görülmektedir.

Klasik Türk edebiyatında ikinci planda ve nazım edebiyatının etkisi altında kalan nesir¹, nazım kadar olmasa bile çeşitli evrelerden geçerek gelişmiş ve değişmiştir. Nâsirler tarafından nesir türünde tarih, biyografi, seyahat, hadis, tefsir, hikâye, menkıbe ve kıssa gibi pek çok konuda kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Bu mensûr eserler, her ne kadar şiir kadar öne çıkamayıp şiirin gölgesinde kalmış olsa da bilhassa şairlik vasfı bulunan nâsirlerin mensûr eserlerdeki şiirselliği yakalamaya ve nesrin gücünü ortaya çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir.

Osmanlı nesrini nazımından ayıran daha çok biçimi olduğunu vurgulayan Selim Kuru, “*Osmanlı nesrini, vezin ve şiir kaftiesinden bağlarını koparmış şiirsel bir biçim olarak görmek olasıdır*”² der. Edebî unsurlarla bezenmiş ve her satırda şiirsellik hissedilen mensûr metinlerde nâsirin benimsediği tavır ve üslup nesir edebiyatının gelişmesine yol açmıştır. “*Nesri şiire yaklaştırmak, nesirde de hüner gösterme isteğinin, dolayısıyla süslü anlatımın başka bir deyişle inşanın doğmasına neden olmuş ve nesir dilindeki söz konusu sanatlı anlatım gücü yüzyıllar ilerledikçe artmıştır.*”³ Resmi yazışma ve mektupları içine alan ve aynı zamanda genel nesir türleri için de kullanılan inşa kavramı⁴, edebî nesir için de kullanılmaktadır.⁵

Osmanlı nesrinin yüzyıllar içerisinde geçirdiği değişim ve gelişmeler gözetilerek araştırmacılar tarafından çeşitli sınıflandırmalar ve tasnifler vasıtasıyla incelenen mensûr metinler, “*gelenegin içindeki nâsirlerce ednâ ve alâ; Tanzîmât döneminde sâde, müzeyyen, âlî; Cumhuriyet döneminde sade, orta, süslü ve folklorik, bedî/estetik, resmî sıfatlarıyla farklı*

¹ Harun Tolasa, “Divan Nesri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977, II, 341.

² Selim Kuru, “Giriş”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 15.

³ Mine Mengi, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *TALİD*, c. 5, sy.10, 2007, s. 43.

⁴ Mustafa Uzun, “Nesir”, *DİA*, XXXIII, 10.

⁵ Christine Woodhead, “Orta Klasik Dönem (1600–1700) Estetik Nesir”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, II, 319-320.

biçimlerde tasnif edilmiştir.”⁶ Fatih Köksal ise sade, orta ve süslü şeklindeki çoğu edebiyat araştırmacısı tarafından kabul gören tasnife ağdalı nesir (üslub-ı âlî) şeklindeki dördüncü bir nesir türünü eklemiştir.⁷ Tarih kitapları da araştırmacılar tarafından genellikle orta nesir olarak değerlendirilmiştir. Ancak dönemsel ve türsel üslup bir yana bırakılsa bile tümü için böyle bir yargıya varmak güçtür.

Hayati Develi’nin “*Osmanlı metinlerinin dilinin anlaşılabilirlik açısından, sade, orta, süslü olarak değerlendirilip sınıflandırılması yaygın bir görüş olmakla birlikte, bu sınıflandırmada sade veya süslü olanı neyin belirlediğine dair bir işaret yoktur. Alıntı kelimelerin çokluğu, söz sanatlarının sıkça kullanılması veya cümle yapıları ayrı ayrı veya hepsi birden bu sınıflandırmanın ölçütlerinden olabilir. Süslü nesri oluşturan unsurlar arasında hemen daima zikredilen seci, esasen anlamı örten bir söz sanatı değildir. Secili bir metin pekâlâ orta nesir, hatta sade nesir grubunda değerlendirilebilir.*”⁸ şeklindeki görüşlerini destekler şekilde, bu tarz tasniflerin eserleri temsil bakımından yetersiz bulan Menderes Coşkun, bu tasniflerin sadece tercih edilen kelimelere göre değil, anlatılan olay ve olguların nasıl ifade edildiğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir.⁹ Atabey Kılıç ise “*Nazımda sâde, süslü, orta diye bir şey olmadığına, düşünmediğimize veya aklımıza getirmediğimize göre, nesiri ne için böyle üç parça hâlinde ve üstelik hemen hemen hiç kimsenin ittifâkı olmadan parçalıyor veya tasnif ediyoruz? Varsayalım ki nesirde hakikaten – kahvede olduğu gibi- böylesine bir sâde, orta, süslü kavramı mümkün; peki kime göre sâde, kime göre orta ve kime göre süslü diyeceğiz. Biz kahvede bile bu kavramlar açısından ittifak edemiyoruz ki mensûr bir eserde kullanılan dile veya üsluba göre tarzını sade, orta veya süslü kabul edelim. Yukarıdan beri verdiğimiz örneklerin hiç birinde şu eser süslüdür, bu eser sâdedir gibi bir ortak görüş neredeyse yoktur. Hele bir de ‘ağdalı nesir’ gibi sınıflandırmalarla karşılaşıyoruz ki bunun izah edilebilecek herhangi bir tarafını göremiyoruz. Bu tasnif ya da isimlendirme, daha baştan ârızalı gibi görünmektedir. Bunlardan, yani sâde, orta, süslü diye isimlendirmeden hiç değilse bir müddet imtinâ etmek, uzak durmak gerektiği inancındayız.*”¹⁰ şeklindeki yorumlarıyla bu tasnife tamamen karşı olduğunu bildirmektedir. Bu yorumlara göre,

⁶ İsmail Hakkı Aksoyak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, *Nesrin İnşası, Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 69.

⁷ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014, s. 24.

⁸ Hayati Develi, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 86.

⁹ Menderes Coşkun, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 73.

¹⁰ Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, Yıl 2, sy. 3 (2016), s. 76-77.

tanzimat öncesi nesir üzerinde yapılan çalışmaların bir kısmının bu nesri anlamak ve değerlendirmekten uzak olduğu, bu nesrin üslubu üzerinde yapılan tespitlerin ise daha çok birbiriyle örtüşen ve aynı şeyleri ifade eden genel değerlendirmelerden öte gidemediğini görmekteyiz. Bizde nesir söz konusu olduğunda üslup daha çok ihmal edilen bir alan olarak gözükmektedir. Bu ihmal ediş, zaman zaman nesrin değersizleştirilmesi, yok sayılması gibi sonuçlar da doğurmuştur.¹¹

Kabul görmüş tasniflere tamamıyla yerleştiremediğimiz tarihler arasında XVIII. yüzyıl, Osmanlı tarihçiliğine yeni bir bakış açısı ve soluk getiren, edebî dil ve üsluplarıyla dikkatleri çeken ve yüklendikleri misyonla diğer tarihlerden ayrılan edebî-tarihî bir eser olarak niteleyebileceğimiz vak'anüvîs tarihleri bulunmaktadır. “*Vekâyi-nüvîslik ve vak'anüvîslik, XVIII. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bir tarihyazıcılığı hem de bir devlet müessesesinin adıdır.*”¹² Osmanlı merkez teşkilatında, tarihî olayları kaydetmekle görevlendirilen vak'anüvîsler, kendilerinden önce yazılanları tedvîne ve hizmette bulundukları zamanın hâdiselerini tahrîre memur edilerek Osmanlı tarihinin telifine çalışmışlardır.¹³

Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayan şehnameciliğin bir devamı olarak nitelenen fakat aslında pek çok farklılık bulunan vak'anüvîslik XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Zamanın getirdiği yeniliklere ve şartlara uyum sağlayamayarak kısa bir süre sonra önemini kaybeden bu kurumun ilk vak'anüvîsi Mustafa Na'îmâ¹⁴, son vak'anüvîsi ise Abdurrahman Şeref olmuştur.¹⁵

Hem şairliklerini hem de nâsirliklerini metinlerine yansıtarak teliflerinin sadece bilgi amaçlı meydana getirilmediğini aynı zamanda bir sanat eseri olduğunu göstermek isteyen

¹¹ Okan Koç, *Tanzimat Dönemi Edebî Nesrinde Üslup Değişimleri*, doktora Tezi, 2012, Sakarya Üniversitesi SBE, s. 317-318.

¹² Hilmi Anaç, *Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvîs ve Toplumsal Cinsiyet: Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet*, doktora Tezi, 2016, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, s. 211.

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: MEB, 2004, s. 574-575; Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis- Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994, s. 103.

¹⁴ Bu bilgi hakkında bk. Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis- Makaleler*, s. 111; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 150; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, s. 21.

¹⁵ Kronolojik olarak XVIII. yüzyıl vak'anüvîslerinin listesi ve görev yaptıkları yıllar: Mustafa Na'îmâ (1699-1703), Şefik Mehmed (1703-1713), Mehmed Râşid (1713-1722), Çelebizâde Âsım (1722-1730), Arpaeminizâde Sami (1730-1733), Hüseyin Şâkir (1733-1739), Mehmed Subhi (1739-1744), Süleyman İzzî (1744-1752), Mehmed Hâkim (1752-1766), Çesmezâde Reşid (1766-1768), Musazâde Abdullah (1768-1770), Enverî Sadullah (1770-1771), (-İbrahim Behçeti (1771-1773), Hâfız Süleyman Molla (1773-1774), Ahmed Vâsıf (1783-1786), Mehmed Edib (1786-1787), Ahmed Vâsıf (1789-1791), Enverî Sadullah (1791-1792), Mehmed Edib (1792-1794), Halil Nuri (1794-1798) ve XIX. yüzyıl vak'anüvîslerinin listesi ve görev yaptıkları yıllar: Muvakkizâde Mehmed Pertev (1805-1807), Amir Ömer (1807), Mütercim Ahmed Âsım (1807-1819), Şânizâde Atullah Efendi (1819-1825), Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad (1834-1848), Mehmed Recai (1848-1849), Akıfpaşazâde Nail Bey (1849-1855), Ahmed Cevdet Paşa (1855-1866), Ahmed Lûtfî (1866-1909), Abdurrahman Şeref Efendi (1909-1922). (detaylı bilgi için bk. Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 149-210.

vak'anüvîsler, XVIII. ve XIX. yüzyılda genellikle hocalık mertebesine ulaşmış, münşilikleri kabul görmüş, edebî hünere sahip, resmî ve edebî nesir üslubunun en önemli temsilcileridir. *“Tarihî hâdiselerin kayıt ve zabtı için devlet tarafından tayin edilen vak'anüvîsler, ilim erbabından seçildiği gibi, Divan-ı Hümayûn kalemlerinde görevli, etraflıca düşünme ve kavrayış özelliklerine sahip, sır saklamasını bilen kişiler de bu göreve getirilirlerdi.”*¹⁶ *“Hizmette bulundukları zamanın hâdiselerini tespit etmek ve yazmak vak'anüvîslerin asıl göreviydi. Bunun yanında, vak'anüvîslere, seleflerinin eksik bıraktıkları devrin tarihini yazmak görevi de yüklenmişti. Vak'anüvîsler genellikle her sene başında yazdıkları vekâyî parçalarını, padişaha sunulmak üzere sadrazama verirler; beğenildiğine veya düzeltilmesi gerektiğine dair emri aldıktan sonra, bu parçaları tamamlayarak daha önce yazdıklarına eklerlerdi.”*¹⁷

Genellikle eserlerin mukaddimelerinde kendinden önceki vak'anüvîslere ve onların eserlerine değinerek görevi devraldıklarını belirten müellifler, kendilerinde bulunan edebî hüneri eserlerinin ilk satırlarından itibaren yansıtarak, okurun büyüğü bir dünyanın kapısını aralamasına vesile olurlar. Öyle ki, *“anlatımı daha çekici kılma arzusu, tarih yazıcılarını, dili yalnızca bir nakledici olmak konumundan uzaklaştırmıştır. Vak'anüvîslerin yalnız nakletmekle kalmayıp olayları tasvire, öykülemeye başladıkları görülmektedir. Elbette bunda edebî dilin özellikle de şiirin dönem içerisinde ilgi görüyor oluşu önemli bir rol oynamıştır.”*¹⁸

Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. yüzyılın nesir yazarları içinde iki yüzyıl gibi kısa süren bu kurumun nâsirlerini başta sayar. Yalnız bu durumun dil, üslup ve tarih anlayışından ziyade türün ehemmiyeti, müverrihlerin şahsiyet ve mizaçlarından hareketle olduğunu belirtmeden geçemez.¹⁹ Tanpınar, bugün “inşa” kelimesiyle özetlenen sanatların, iyi bir nesrin çıkış noktası olan ferdin yerini hünerin alması demek olduğunu, bu yüzden eski nesrimizde üsluptan bahsetmenin güç olduğunu söyler. Tanpınar’a göre Sinan Paşa istisna edilirse üslup sahibi sayılabilecek yazar yok gibidir.²⁰ Mükrimin Halil Yinanç da Tanpınar’ın görüşlerine paralel olarak, eski tarihçilerimizin nakilci, hikâyeci ve tasvirici birer tarihçi olmaktan öteye geçemediklerini, bu tarihçilik anlayışı ile kullanılan dilin zaman zaman sadeleşmekle birlikte Tanzimat’a kadar devam ettiğini vurgular.²¹ Tanpınar ve Yinanç’ın aksine İlber Ortaylı,

¹⁶ Fehamettin Basar, “Ünlü Vekayinameci Naima ve Muasırları”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sy. 40 (İstanbul 1997), s. 38.

¹⁷ Bekir Kütükoğlu, *Vekayî'nüvis- Makaleler*, s. 271-273.

¹⁸ Okan Koç, *Tanzimat Dönemi Edebî Nesrinde Üslup Değişimleri*, s. 93.

¹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001, s. 111.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 32.

²¹ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik” *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 573.

vak'anüvîslik tabirini klasik dönem Osmanlı tarih yazıcılığı için kullanılamayacağını, edebî olarak kendine has yazım tarzı ve amacı olduğunu, bundan sebeple onu diğer Osmanlı tarih yazıcılığı türleri arasında ayrı bir yere koymak gerektiğini belirtir.²² Bu bakış açısıyla, vak'anüvîs tarihlerinin nesir üslupları diğer eserlerden ayrılarak öne çıkmakta ve tarih yazıcılığının içerisinde kendine has bir yer edinmektedir. Öyle ki vak'anüvîsler, genel itibarıyla birçok noktada geleneğe ve devirlerinde hâkim olan yazım kültürüne bağlı kalsalar da kendi özgünlüklerini belirli ölçüde ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdir.²³ Kendi bakış açıları ve kendi maharetleri ile kurguladıkları eserlerle görünüşte aynı fakat özde farklı üsluplarla okurun karşısına çıkmışlardır.

Tarih yazıcısı olgu ve olayları sıralamakla yetinemez. Carr'ın ifadesiyle “*olay, olgu ve belgelerden yola çıkarak tarihî oluşturmak yetmez, bir yorumcuya ihtiyaç vardır.*”²⁴ Bu aşamada edebiyat perspektifinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Edebiyat, her şeyden evvel bir söz söyleme sanatıdır. Onu iyice anlamak için, bu yönüne işaret edebilecek izahlar esas olmalıdır. Muhatabında heyecan uyandırması, estetik bir ifade, orijinal bir sunuş ve farklı bir iletişim zemini hazırlaması, onun en önemli özelliklerindendir.²⁵ “*Kelime, deyim, ibare, tamlama, cümlecik ve cümle gibi dil birimleri veya dil unsurlarından teşekkül eden*”²⁶ edebî eser ise, muhtevâ, yapı ve dil üçlüsünün ferdî bir tarzda sentez edilmesinden doğan bir metindir. Malzemesi dil olan edebî eser, muhatabında derin duygusal bir etki, estetik heyecan ve güzellik duygusu uyandırır.²⁷ “*Yaratıcı hayal gücünün mahsulü olan yeni bir sentez, yeni bir hayat görüşü, yeni bir perspektif veya bir değerler ve normlar sistemi*”²⁸ olarak tanımlanan “edebî eser” terimi, vak'anüvîs tarihlerini edebî eser olarak görmemize delâlet eder. Öyle ki, vak'anüvîslerin kendi yaratıcı hayal gücü ile olay örgüsünü kurgulamaları; olay ve olguları, tasvirleri, kaleme aldıkları hâl tercümelerini ferdî bir görüş ve ferdî olmasından kaynaklanan yeni bir perspektifle ve kendilerine has bir üslupla kaleme almaları, ortaya çıkan ürünün kurguya dayalı edebî bir eser olarak kabul görmesini sağlamaktadır.

Muhtevâlarından hareketle edebiyat tarihlerinde ve edebiyatın kaynakları üzerinde yapılan tasniflerde tarih kitapları olarak zikredilmelerine rağmen, nâsirin tutumu, anlatım

²² İlber Ortaylı'nın yaklaşımlarının bir kısmından istifade edilmiştir. bk. İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üstüne*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2009, s. 80-83.

²³ Halil İbrahim Erol, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, *İnsan ve Toplum*, c. 2, sy. 3 (2012), s. 34.

²⁴ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir* (çev. Misket Gizem Göktürk), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 25.

²⁵ Mehmet Önal, *Edebiyat Sanatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2015, s. 55.

²⁶ İsmail Çetışli, “Edebiyat Dili/ Edebî Dil”, *Türk Yurdu*, sy. Şubat-Mart 162-163 (2001), s. 117-118.

²⁷ İsmail Çetışli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, s. 20-21.

²⁸ R.Wellek-A.Warren, *Edebiyat Teorisi* (çev. Ö. F. Huyugüzel), İzmir: Akademi Yayınları, 1993, s. 11-12.

üslubu ve anlatısında oluşturduğu kurgu bu eserleri edebî bir metin olarak görmemize olanak tanımaktadır. “*Duygu, düşünce ve hayallerin, olayların, eşyanın vb. unsurların, heyecan uyandıracak tarzda, estetik bir biçimde ve orijinal bir şekilde, kelimelerle ifade edilmesine dayanan*”²⁹ edebiyat sanatını başarılı bir şekilde ferdî maharetleriyle birleştiren müelliflerin estetik bir kaygı taşıdıkları görülmektedir. Bu eserler, tabii ki de tarihî perspektifi anlattıkları için bilgi verici metinlerdir. Ancak vak’anüvîslerin kalemiye sınıfından seçilmiş edebî hüner sahibi ve nazma âşinâ olmalarından dolayı hissettikleri edebî kaygının eserlere yansıtılmış olması, bu eserleri muhtevâsından dolayı sadece bilgi veren metin olarak nitelemek hususunda yanlış bir çıkarımda bulunmamıza sebep olur. Zaten vak’anüvîslerin açık ve yalın bir dilden ziyade edebî bir dil tercih etmeleri bu eserleri edebî eser statüsüne taşımaya yeterli kıstas olarak kabul edilebilir. Ayrıca, vak’anüvîslerin kişi, olay, mekan ve nesne tasviri yaparken benzetmelere ve mecazlara başvurmaları, tanıttıkları kişilerin isimleri, karakterleri, meslekleri ile ilintili kelime seçimleri ile söz oyunları yapmaları ve kullandıkları âhenk unsurları ile edebî sanatlar, edebî bir kurgunun delilleri olarak okunmalıdır.

2. Na’îmâ’nın Hayatı-Eserleri ve Na’îmâ Tarihi

Halep’te dünyaya gelen ve asıl adı Mustafa Na’îm olan Na’îmâ’nın doğum tarihi kaynaklarda 1655 olarak geçmektedir. 1688’de Sultan Sarayı’nda türbedar olduktan bir süre sonra Divân kâtipliğine yükselmiştir. Na’îmâ, 1704’de Anadolu Muhasebe kalemine halife, 1709 tarihinde ise Nîmeti Efendi’nin yerine Teşrifâtçıbaşı olduktan sonra ilk vak’anüvîs olarak görev almıştır. Bu görevden ayrıldıktan sonra, 1713’de Defter Emîni, 1714’de Baş Muhasebe Kalemi’ne halife, 1715’de de Silahdâr Kâtibi olan Naîmâ, 1716 yılının ocak ayında vefat etmiştir.³⁰ İncelediğimiz eserin adı *Ravzatü’l-Hüseyn fî Hülâsati Ahbârî’l Hâfîkayn (Doğu’nun ve Batı’nın Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin’in Bahçesi)*’dir. Eser 1591 tarihinden başlayarak 1659 yıllarına kadar meydana gelen hâdiseleri içermektedir. Na’îmâ, kurgusunu her sene için verdiği ana başlıklar altında pek çok alt başlık kullanarak kronolojik

²⁹ Mehmet Önal, *Edebiyat Sanatı*, s. 39.

³⁰ Ayrıntılı biyografisi için bk. Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 53; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, III, 151-152; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 268-271; Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkarlar* (haz. M. Necip Yılmaz), İstanbul: Büyüyen Ay, 2013, s. 253-277; Asaf Halet Çelebi, *Naîma*, Ankara: Hece Yayınları, 2003, s. 7-25; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (haz. Nuri Akbayan), IV, 1225; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedî’den Ahmed Refik’e-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 156-158; Mehmet İpşirli, “Naîmâ”, *DİA*, XXXII, 316; Naîmâ Mustafa Efendi, *Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî’l-Hâfîkayn (Tarih-i Naîmâ)* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 2014, I, XIII-XVII.

bir sıralama ile oluşturmıştır. Amcazâde Hüseyin Paşa vasıtasıyla vak'anüvîslük görevine getirildiği bilinen Na'imâ, Şârihu'l-Menâr-zâde'nin müsveddelerinden yararlanarak eserini kaleme almaya başlamıştır. Daha çok, *Târih-i Na'imâ* olarak bilinen bu eserin sonuna sonradan *Feyzullah Efendi Vak'ası* olarak bilinen kısım ilave edilmiştir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın tabiriyle, mâhir bir ressamın fırçasından çıkan resim gibi hâdiseleri ve bilhassa şahısları canlı olarak tasvir, olayları muhakeme ve tahlil eden Na'imâ, şimdiye kadar yazılmamış bir tarih yazmıştır.³¹ Renkli tasvirleri, romanvari anlatımı, nükteli ve imalı ifadeleri, olayların içyüzünü anlatmada gösterdiği titizlikle büyük ilgi çekmiş ve başka hiçbir tarihe kısmet olmayan bir şöhret kazanmıştır.³² Na'imâ, kişileri ve kalabalığı inanılmaz bir realizmle canladırır bir romancıdır.³³ Kendisinden sonra gelen tarih yazarlarının da Osmanlı tarihinin belli bir dönemi için onun eserinden faydalanmaya devam etmeleri, Na'imâ'nın ve onun tarih yazımı örneğinin farkından kaynaklansa gerektir.³⁴

Sâlim Tezkiresi'nde "İlm-i kemme müteallik bazı şu'bede ve hüner ve kimyevî amellerden bazı şeyler izhâr ederdi. Elhâsıl bir herîf-i zarîf-i lâubalî meşreb ve bir şâir-i vâsi'u'l-mezheb idi"³⁵ şeklinde tanıtılan Na'imâ'nın şairliği ve şiirliği hakkında Asaf Halet Çelebi, "*Tarihindeki ehemmiyetsiz birkaç nazmı müstesna, onun böyle bir divan teşkil edecek kadar çok şiirlerini tanımıyoruz. Bunlar da herhalde tarihinin sonradan yazdığı ve kaybolan kısımları gibi zayi olmuştur.*"³⁶ şeklinde yorum yapmıştır. Tarihi ve muhtelif eserlerdeki manzûmeleri dışında *Resâil-i Siyâsiyye* adlı bir başka eseri olduğunu Babinger'in ve Bursalı'nın ileri sürmesine rağmen bu esere günümüzde ulaşılamadığını belirten Süleyman Çaldak, bahsi geçen bu eserin Feyzullah Vak'ası'nı konu alan "*Vâkı'a-yı Feyzullah*" makalesi ile *Terceme-i Hâl-i Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi* adlı risale olabileceğini ileri sürer.³⁷

İbrahim Müteferikka'nın bastığı ilk eserler arasında yer alan ve her iki cildinden 500'er adet basılan *Na'imâ Tarihi*, XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunu sosyolojik açıdan da gösteren

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, IV, 597.

³² Mehmet İpşirli, "Na'imâ", *DİA*, XXXII, 316.

³³ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Can Yayınları, 2016, s. 114.

³⁴ Hilmi Anaç, *Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvis ve Toplumsal Cinsiyet: Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet*, s. 265-266.

³⁵ Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü'sh-Şu'arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 675-676.

³⁶ Asaf Halet Çelebi, *Naima*, Ankara: Hece Yayınları, 2003, s. 11.

³⁷ Süleyman Çaldak, "Na'imâ, Mustafâ Na'imâ Efendi", <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4593> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

önemli bir eserdir.³⁸ Mehmet İpşirli *Na'îmâ Tarihi*'nin, “ilk baskısı müellifin ölümünden yirmi sene sonra basılan, Osmanlı döneminde dört defa yayınlanmış yegâne Osmanlı tarihi”³⁹ olduğunu ifade eder. Münir Aktepe'ye göre *Na'îmâ Tarihi*'nin sık sık tesadüf edilen yazmaları bir tarafa bırakılsa bile, eski tarihlerimizin tab'ı meselesinde ender bir hâdis olmak üzere onun dört def'a basıldığını hatırlamanın bile *Na'îmâ*'ya verilen kıymeti ispata kâfidir.⁴⁰

3. Hâkim Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve *Hâkim Tarihi*

Doğum tarihini bilemediğimiz Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin doğum yerinin İstanbul olduğu kayıtlarda geçmektedir. Babası İstanbul Gedikpaşa Mahallesi Camii imamı Bıçakçızâde Emir Çelebi diye bilinen Seyyid Halil Efendi'dir. Arapça ve Farsça eğitimi başta olmak üzere bazı ilimlerin eğitimlerini, üstâdı Yanyalı Esad Efendi'den almıştır. Devrin önde gelen isimlerinden Bursalı İsmail Hakkı Efendi ve Hasan Sezâî Efendi'den de dersler alan Hâkim Efendi, Sadrazam Mektupçuluğu Halifelîği, Tersâne-i Âmire Riyâset Vekâleti, Haslar Mukataası, Cebeciler Kitâbeti, Sipâh Kitâbeti ve Küçük Rûznâmecilik görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri arasında yaklaşık on dört yıl (1166/1753-1180/1766) vak'anüvîslük görevi yer almaktadır. Bu süre zarfında kaleme aldığı *Tarih*'i, Sultan I. Mahmud'un saltanatının son bir senesini, Sultan III. Osman'ın üç senesini ve Sultan III. Mustafa'nın ise ilk on yılını kapsamaktadır. Ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı ifadeler yer almakla birlikte çoğunda 1770 olarak kaydedilmiştir. Mezarının İstanbul Ayrılık Çesmesi yakınlarında olduğu ifade edilmektedir.⁴¹

Bağçe-i Safâ-Endûz isimli tezkiresinde Mehmed Es'ad Efendi, onun şiir ve nesir yazmada kendine has bir üslup kullandığını söylemiştir.⁴² Râmiz, Mehmed Cemâleddîn ve

³⁸ Bu konu hakkında yapılan çalışmalar için bk. Zeki Arslantürk, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1997; Ali Çoşkun, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

³⁹ Mehmet İpşirli, *Târih-i Naîmâ*, I, IX.

⁴⁰ Münir Aktepe, “Naîmâ Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (Eylül 1949), s. 35.

⁴¹ Mehmed Hâkim Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Târih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ*, s. 60; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 142; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 560; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemleri Muhafızları -Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, s. 164-165; Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I-II* (haz. Tahir Güngör), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019, s. LII-LXXXVII; Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2008, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, s. 11-36.

⁴² Es'ad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz* (haz. Rıza Oğraş), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 154.

Bursalı Mehmed Tâhir de Hâkim Efendi'nin şiir ve inşadaki maharetine vurgu yaparak devrinin önde gelen şairlerinden olduğunu belirtmişlerdir.⁴³

Siyer-i Kebîr, 'Acâ'ibü'l-Ahbâr fî Ahbâr-i Seyyidi'l-Ahyâr, el-Müntecib, Dîvân, Şerh-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî, Hilye-i Şerîf, Kavâ'idü'l-Fürs, Mirâciye, Vefdü'l-İntisâr fî-Medhi'l-Ensâr, Mecmû'a-i Seyyid Hâkim, Eş'âr ve İnşa, Şerh-i Kaside-i Keşmir, Terceme-i Fusûsü'l-Hikem, Heczü'l-Hâcis ve Hemsü'n-Nâ'is, Nefhatü'z-Zât ve Nefhatü's-Sıfât, Terceme-i Ta'bîrât-ı Menâm-ı Hazret-i Mevlânâ, Terceme-i Sevânih-i Mu'tı'l-Fevâtiḥ, Mirâtü'n-Necât, Hazâ'inü'l-Esrâr 'Alâ Nebiyyi'l-Muhtâr, el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî-Nefehâti'r-Rahmâniyye, Levâmi'u'l-'Aşk, Risâletün fî-Tahkîkî't-Tıbbâ'u't-Tâm adlı pek çok eser ortaya koyan Hâkim Efendi, *Tarih*'inde de divanında yer almayan pek çok Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerine yer vermiştir.

Bekir Kütükoğlu'na göre “O, nazım ve inşadaki meharetini bezl-için, vekâyî'in mühim olanını olmayanından tefrika itina etmez ve mesela padişaha ait bir filikanın denize indirilmesi sayfalarca müzeyyen ve mutantan tasvire, manzûm kıtalar dervine ve hatta tarih düşürmeye sâik olduğu gibi, alelâde bir şakînin idamı da mevzun bir kıta ilavesine kâfi bir müessir teşkil edebilir.”⁴⁴

Kendisinden sonra vak'anüvîs olan Vâsıf'ın *Hâkim Tarihi* ile ilgili kullandığı olumsuz ve çoğu zaman yergiye varan ifadeler tarihin öneminin anlaşılmasına mani olmuş, belki de bu yorumlardan sebeple *Hâkim Tarihi*'ne gereken önem gösterilememiştir. Vâsıf'ın ileri sürdüğü görüşlerinin aksine bu eserin önemi hakkında üç makale kaleme alan Bekir Kütükoğlu, Vâsıf'ın görüşlerinin gerçeği yansıtmadığını, Vâsıf'ın kendi tarihinin eksik ve hatalarla dolu olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur.⁴⁵

4. Âsım Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Âsım Tarihi

1755-1756 tarihinde Gaziantep'te doğan Mütercim Âsım Efendi, Antep Şeriye Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Cenânî Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini başta babası olmak üzere Antep'te ikâmet eden Ömer-zâde Hâfız Efendi, Hoca Necîb Efendi, Kilisli Rûhî Mustafa

⁴³ Râmiz, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâsı* (haz. Sadık Erdem), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 68; Mehmed Cemâleddîn, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri-Âyine-i Zurefâ*, s. 54; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 142.

⁴⁴ Bekir Kütükoğlu, “Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 5 (Eylül 1953), s. 74.

⁴⁵ Bekir Kütükoğlu, *a.g.m.* s. 71.

Efendi gibi âlim ve bilginlerden alan Âsım Efendi, Süleymaniye Medresesi'nde müderris olarak görevlendirilmiş, Âmir Ömer Bey'den sonra 1807'de vak'anüvîslük görevine atanmış ve bu görevini vefat edene kadar sürdürmüştür. 27 Kasım 1819'da Üsküdar'da vefat eden Âsım Efendi'nin mezarı Karacaahmed Mezarlığı'ndadır.⁴⁶

Âsım Efendi, 1805-1807 arası olaylarını anlattığı tarihinden başka başta ünvanını aldığı *Okyanus Tercümesi (el-Okyânûsu 'l-Basit fî Tercemeti 'l-Kamûsu 'l-Muhit)* olmak üzere *Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtı', Tuhfe-i Âsım, Münşe'ât-ı Âsım, Merâhu 'l-Meâli fî Şerhi 'l-Emâli, Terceme-i Siyer-i Halebî* ve *Fethiyye* isimli eserler kaleme almıştır.

Tanpınar'a göre dönemine bir yenilik getirmeyen Mütercim Âsım'ın “*Büyük bir âlim ve aynı zamanda dilci olmasına rağmen üslubu ihmâllerle dolu, tatsız ve ağırdır. Âlî veya Naimâ tarihlerinin cazibesini yapan o rahatlık, genişlik ve vâzih çizgilerle mevzûnu kavramak kabiliyeti onda yoktur. Buna mukabil, Fuad Köprülü'nün etüdünde gâyet vazîh sûrette anlattığı gibi hislerinin en fazla esiri olduğu yerlerde bile üslubuna hiçbir revnak gelmez.*”⁴⁷ Tanpınar'ın aksine Ziya Paşa “*Şiir ve İnşa*” isimli makalesinde Âsım'ın nesrini “*bizim tabii inşamız Mütercim-i Kâmus'un ve mu'ahheren Muhbir Gazetesi'nin ittihaz ettiği şîve-i kitâbettir.*”⁴⁸ sözleriyle övmektedir.

Yunus Kaplan, Na'imâ'dan Cevdet Paşa'ya kadar gelen vak'anüvîslerin hatta genelde tarihçilerin en kıymetlisi ve en sanatkârı olarak nitelediği Âsım Efendi'nin, tenkitçi görüşleri, toplum psikolojisini anlatan umumi tahlilleri, şahısları ve olayları tasvir ederken biraz mübalağalı olsa da çok canlı bir ekilde ifade eden Osmanlı tarihçiliğinin nasdir simalarından biri olduğunu vurgular.⁴⁹

Tarih'ini 1804 yılından başlatan Âsım Efendi, 1807 yılına kadar olan vak'aları yazmıştır. II. Mahmud'un tahta çıkması üzerine yeniden vekâyî'in yazılmasında görevlendirilmesi üzerine Âsım Efendi, hazırladığı üç yıllık *Tarih*'ine son şeklini vererek Şabân 1223/Ekim 1808 ortalarında huzura takdim edilmek üzere bir cilt olarak Bâbıâlfî'ye teslim etmiştir. Çeşitli sebeplerle eserin huzura takdimi sonraya bırakılmıştır. Bu arada meydana gelen

⁴⁶ Âsım Efendi hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ*, s. 67-69; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 335; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 326; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedi'den Ahmed Refik'e-*, s. 198-199; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi I-II* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015, s. XLIX-CXXVIII; “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, XXXII, 200-202.

⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 111-112.

⁴⁸ Ziya Paşa, “*Şiir ve İnşa*”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (haz. Kaplan vd), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, s. 49.

⁴⁹ Yunus Kaplan, “Âsım, Seyyid Ahmed Âsım Efendi (Mütercim)”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asim-seyyid-ahmed-asim-efendi-mutercim> [Erişim Tarihi 07.09.2020]

yangında sunulan eser de yanmıştır. Bir süre sonra Sultan Mahmud tarafından vekâyi‘in zabtı ile yeniden görevlendirilince, ilk yazdığı eserin müsveddelerinden de faydalanarak temize çektiği metni padişaha sunmuştur. II. Mahmud, olayları olduğu gibi aktarması sebebiyle beğendiği bu metin için ayrıca ‘atıyye verilmesini emretmiştir.⁵⁰

5. Es‘ad Efendi’nin Hayatı-Eserleri ve Es‘ad Tarihi

6 Aralık 1790 tarihinde Ayasofya taraflarında doğan *Sahhaflar Şeyhi-zâde Mehmed Es‘ad Efendi*, devrin âlimlerinden Sahhaflar Şeyhi Hacı Ahmed b. Abdullah’ın oğludur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Hâlet Efendi ile Hoca Emin Efendi’den eğitim gören Es‘ad Efendi, 1808 yılında müderris olmuş, akabinde çeşitli illerde naiplik görevinde bulunmuştur. 28 Eylül 1825 tarihinde ise vak‘anüvîs olarak atanmıştır. 1828’de Üsküdar kadısı olan Es‘ad Efendi, 1 Kasım 1831’de yayın hayatına başlayan *Takvim-i Vekâyi*’nin nazır ve başyazarı olarak görevlendirilmiştir. İstanbul kadılığı ve büyükelçilik görevlerinde de bulunan Es‘ad Efendi, vak‘anüvîslik görevini 1848 tarihinde vefat edinceye kadar sürdürmüştür. Es‘ad Efendi’nin mezarı Yerebatan’da bulunan kütüphanesinin yanında yer almaktadır.⁵¹

Es‘ad Efendi, incelemeyi tabi tuttuğumuz eserinden başka, *Üss-i Zafer*, *Teşrifât-ı Kadîme*, *Zîbâ-yı Tevârih*, *Şâhidü’l-Müverrihin*, *Sefernâme-i Hayr*, *Ayâtü’l Hayr*, *Ahvâl-i Tunus*, *Dîvân-ı Es‘ad*, *Münşeât*, *Bahçe-i Safâ-endûz*, *Pend-nâme*, *Terceme-i Mustatraf*, *Kevkebü’l-Mes‘ûd fî Kevkebeti’l-Cünûd*, *el-Virdü’l-Müfid fî Şerhi’t-Tecvîd*, *Es‘ile ve Ecvibe*, *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huf*, *Nasrun ‘Azîz ve Delâilü Nübüvvet-i Nebiyyinâ* gibi çeşitli konularda pek çok eser kaleme almıştır.

Esad Efendi, eserinin ilk cildinde Şânîzâde’nin müsveddelerini hazırladığı 1237-1241 olaylarını, ikinci cildinde ise 1241 yılı olaylarını kaleme almıştır. Tanpınar’a göre Esad Efendi, “*Eski inşanın sırlarına vâkıf, oldukça yüklü ve zaman zaman düzgün ifadeli bir muharrir olmaktan ileriye gitmez. Gerek yeniçerilerin kaldırılmasını anlatan Üss-i Zafer’de gerek asıl tarihinde olsun, ifadenin birliğini bozan eski nesir sanatlarının hiç birini ihmal etmez, lüzûmsuz dibâcılarla başladığı sözü uzun cümlelerle birbirine bağlar.*”⁵² Ağır üslubunun II. Mahmud’un

⁵⁰ Ziya Yılmaz, *Asım Efendi Tarihi*, s. LIX- LX.

⁵¹ Daha fazla bilgi için bk. Mehmed Cemaladdin, *Osmanlı Târih ve Müverrihleri Âyine-i Zurefâ*, s. 80-88; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 25-26; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 493-494; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedî’den Ahmed Refik’e-*, s. 201-203; Es‘ad Efendi, *Vak‘a-nüvîs Es‘ad Efendi Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: OSAV Yayınları, 2000, s. XXXVII-XCVII.

⁵² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 114-115.

da dikkatini çektiğini ve kendisinden daha sade bir dil kullanmasını istediğini ileri süren Mehmet Arslan, onun bu durumun farkına varıp daha sade bir dil tercih etmeye başladığını ve bu sebeple Köprülü'nün Es'ad Efendi'yi millî lisan ve edebiyat cereyanının ilk nazariyecisi olarak gösterdiğini, Banarlı'nın da XIX. Yüzyıl başlarında nesir sahasındaki mahallileşme cereyanının önemli bir temsilcisi olarak takdim ettiğini belirtir.⁵³

Kaynakların, Es'ad Efendi'nin hitabet kabiliyetine sahip, her işten anlar, zeki, vaktini araştırma, okuma ve yazmaya hasretmiş âlim ve şair bir zat olduğu hususlarında müttefik olduğu görülmektedir.⁵⁴

⁵³ Mehmet Arslan, “Es'ad, Sahhâflar Şeyhi-zâde Es'ad Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-sahhaflar-seyhizade-esad-efendi> [Erişim Tarihi 07.09.2020]

⁵⁴ Ziya Yılmaz, “Es'ad Efendi, Sahhaflar Şeyhizâde”, *DİA*, XI, 342.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNİN DİL, ANLATIM VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ

Üslup, bir şeyi bir yer veya şahıstan gizlice almak, zorla elinden çekmek ve hızlı bir şekilde kaçmak anlamındaki (s-l-b) fiil kökünden türemiştir.⁵⁵ Üslup, “*oluş, yapış veya yapılış biçimi, tutulan yol, tarz, usul; bir sanatçının veya bir devrin kendine has anlatış biçimi, ifade yolu, stil*”⁵⁶ gibi manalara gelir. Üslup kavramı, “tarz”, “tavır”, “eda”, “söyleyiş”, “dil ve ifade”, “kişinin veya bir grubun ifade özelliği”, “bir edebî türün söyleniş hususiyeti”, “kelimeleri kullanış”, “bir edebî eserin dil ve ifade yönüyle incelenmesi” gibi karşılıklarla tanıtılmış ama her terim gibi, tanımlanması için bazı sınırlara ve o sınırlar içinde bir kısım yorumlara tabi tutulmuş bir kavramdır.⁵⁷

Üslup, “*Sanatkârın, ferdî bir duyu tarzı ve kompozisyona sahip muhtevâyı, kelimedен cümleye kadar uzanan dil unsurları aracılığıyla ve belli bir yapı bütünlüğü içinde, ferdî ve orijinal bir biçimde ifade etmesidir.*”⁵⁸ Öyle ki bir sanatkarın eserinde yer verdiği kelime, anlam çağrışımları ve kurgu dünyası, onu başkalarından ayıran hususlar olmuştur. Tüm bu bileşenler aslında sanatkarın üslubunun ayrılmaz parçalarıdır. “*Edebiyatta üslup; dil değil, onu kullanılış tarzı; konu değil, onun işleniş biçimi; içerik değil, anlatış yoludur. Bir araç veya amaç değil, bir oluş ya da oluşum hâlidir.*”⁵⁹

Genel olarak insanların mevkii, idraki, bilgisi, hüviyet ve meziyeti itibarıyla kendisine has düşünme ve ifade etme biçimi⁶⁰ olan üslup, “*belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür.*”⁶¹ Muhtevâ, biçim ve dil üçlüsünün bütünlüğe kavuşturulmasında ihtiyaç duyulan sentez, edebî eserin vazgeçilmez unsuru olan

⁵⁵ Fîrûzâbâdî, *Kamusu'l-Muhit*, 2005, 97.

⁵⁶ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. baskı, İstanbul 2011, III, 3273.

⁵⁷ Mehmet Önal, “Edebî Dil ve Üslup”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 36 (2008), s. 32.

⁵⁸ İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008, s. 88.

⁵⁹ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duyumak)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 17.

⁶⁰ Saadet Karaköse, “XVII. Yüzyılda Nedimâne Bir Üslup: Mâhir Divanı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (2007), s. 146.

⁶¹ Ahmet Çoban, *a.g.e.*, s. 16.

üslupta hayat bulur. Şüphesiz ki, “bir eseri sanat eseri yapan üslubudur.”⁶² Üslubu, dil, muhtevâ ve biçimden ayrı bir unsur değil, onların âdeta kimyasal sentezinden doğan sonuç veya bütün olarak kabul etmek gerekir.⁶³ Üslubu, dil, kelime kadrosu, muhtevâ, ahenk ve olay örgüsü oluşturur. Bir yazarın sadece süslü kelimeler, düzgün cümlelerle üslup sahibi olabileceğini düşünmek, iç âhenkten ayrı bir üslup olabileceğini düşünmek olur ki bu imkânsızdır.⁶⁴ Edebî anlamda üslup, müellifin ortaya koyduğu eserdeki anlatım tarzıdır. Müellif, eserinde tercih ettiği kimi kıstaslar çerçevesinde üslubunu ortaya koymuş olur. Öyle ki, metnin cümle yapısından, kapalı veya açık anlam tercih edilmesine, edebî sanatlarla başvurmasından, diyaloglara sıkça yer vermesine, Arapça bir darb-ı meselden sonra Farsça bir beyite yer verip Nasrettin Hoca fıkrası ile metnini sonlandırmasına varıncaya kadar müellifin yaptığı seçimler onun ferdî üslubunu belirler.

Arap edebiyatında belâgatçılar üslubu *ilmî*, *hitâbî* ve *edebî* olmak üzere üçe ayırarak ele alırlar.⁶⁵ Mustafa İsen ise yaptığı çalışmasında üslubu *folklorik*, *ilmî*, *resmî* ve *edebî* olmak üzere dört başlık altında tasnif etmiştir.⁶⁶ Bu tasniflere ek olarak, aynı dönemde yaşamış sanatçılar grubunun sâhip oldukları ortak genel bir üslup olan *dönem üslubu*⁶⁷ ve her türün yalnızca kompozisyonu değil kelime servetini, cümle yapısını, söz sanatlarını ve süslerini belirleyen önceden tespit edilmiş vazgeçilmez ifade modellerinin oluşturduğu bir *tür üslubu*⁶⁸ da vardır.

Değişik bakış açılarına göre birçok üslup çeşidi bulunabilir. Bunlar arasında konuşma üslubu, yazı dili veya üslubu, sâde üslup, kapalı, edebî (bedîî), süslü (tekellüflü), metaforik (teşbih ve istiareli), secili (müsecca), ilmî (mustalah), öğretici (didaktik, talimî) üslup, vaaz üslubu, hitâbet üslubu, hikâye üslubu vb. sayılabilir. Yazar konusuna göre bu üslup çeşitlerinden bazılarını eserinde kullanabilir.⁶⁹ Öyle ki müellif anlatısında teşbih, mecâz, istiâre, telmîh gibi edebî sanatların büyüünden yararlanarak bedîî üslubu; ele aldığı konu hakkında okurun karşısına detaylarla çıkıp birtakım açıklamalarda ve yorumlarda bulunarak didaktik üslubu; bazı kelimelerin kökeni hakkında yahut da Arapça- Farsça ibarelerin Türkçe karşılıkları

⁶² Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Üzerine*, İstanbul: Yenilik Yayınevi, 1952, s. 27.

⁶³ İsmail Çetışli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006, s. 21.

⁶⁴ Suut Kemal Yetkin, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁵ Mecdî Vehbe, *Mu‘cemü’l-Mustalahâtî’l-Arabîyye*, s. 23; Aktaran: Ramazan Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, doktora Tezi, 2005, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, s. 50.

⁶⁶ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talât Sait Halman, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, III, 83.

⁶⁷ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Yayınları, 2004, s. 274.

⁶⁸ Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, s. 70.

⁶⁹ Menderes Coşkun, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup Ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, s. 73.

hakkında bilgi vererek ilmî üslubu; eserin mukaddimesinde İslamî telif geleneğine bağlı olarak âlî üslubu ve hâdiselerin aktarımında sâde üslupla beraber tahkîye üslubunu bir arada kullanarak üslubunu çeşnîlendirir. Ayrıca söylemlerindeki ironî, mizâh ve hiciv öğeleri de müellifin üslubunun belirleyicisi olan unsurlardandır.

Recaîzâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*'ta, edebî üslubun *sâde*, *müzeyyen* ve *âlî* olmak üzere üçe ayrıldığını söyler.⁷⁰ Âli/yüce üslupta ana gaye etrafında, hisse canlılık, hayale renklilik kazandırılır. Manâ ve makama göre lafız ziynetlendirilir. Çoğunluğa hitap edebilme üslubun gayesi durumundadır. Âli üslubun zirvesi Kur'ân-ı Kerîm'dir.⁷¹ Müzeyyen üslubun gayesi parlak ve süslü bir görünüş ile dikkat ve takdir çekmektir.⁷² Recaîzâde, müzeyyen üslubu “zarifâne ifadeler, nükteli sözler, nâzikâne ve şîveli tabirler, ahenkli ibareler ve canlı tasvirler”in kullanıldığı bir üslup çeşidi olarak açıklamaktadır.⁷³ Sade üslup, yapmacıktan uzak günlük tabîî, sade ve öz bir üsluptur.⁷⁴ Tahirü'l-Mevlevî ve Nihat Sami Banarlı gibi yazarlar üslup çeşitlerini sade ve müzeyyen/sanatlı olmak üzere ikiye ayırırlarken, Fahir İz *Eski Türk Edebiyatında Nesir* adlı kitabında *sade*, *süslü* ve *orta* olmak üzere üç ayrı nesir üslubundan bahseder.⁷⁵ Fatih Köksal ise, klasik nesir üslubumuzu sade, orta, süslü ve ağdalı nesir olmak üzere dört grupta incelemek gerektiğini bildirir. Köksal, Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların az bulunduğu metinleri sade; yer yer secilerle kurulmuş, sanat endişesi taşıyan ve Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe kelimelere baskın şekilde yazılmış metinleri orta nesir; sanat kaygısının yoğun olduğu yabancı kelime ve tamlamaların, secilerin sıklıklar kullanıldığı metinleri süslü nesir; esas gayesi sanat olan külfetli bir dile sahip, yabancı sözcük ve terkiplerle meydana getirilmiş eserleri ise ağdalı nesir grubuna dâhil etmiştir.⁷⁶

Bu üslup adları, âlî üslup hâriç, eserlerde kullanılan dilin, kelime ve tamlamaların anlaşılabilirliği esas alınarak belirlenmiştir. Hâlbuki sadeliğin ve süslülüğün dil ve kelimelerle ilgili bir yanı olduğu gibi anlatımla ilgili bir yanı daha bulunmaktadır. Dili sade, anlatımı edebî

⁷⁰ Kazım Yetiş, *Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996, s. 223.

⁷¹ Hasan Çevikoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edebî Üslup*, doktora Tezi, 2000, Harran Üniversitesi SBE, s. 11.

⁷² Kazım Yetiş, *a.g.e.*, s. 225.

⁷³ Kazım Yetiş, *a.g.e.*, s. 226.

⁷⁴ L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları, 6. baskı, 1984, s. 299; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 178.

⁷⁵ Menderes Coşkun, “Son Klasik Dönem-Estetik Nesir”, *Türk Edebiyat Tarihi*, ed. Talat Sait Halman, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, III, s. 565.

⁷⁶ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014, s. 16-18.

olan veya anlatımı sade dili ağır olan birçok eser vardır. Yunus Emre'nin dil bakımından sade olan birçok şiirinde edebî, metoforik ve âlî bir üslup kullanılmıştır.⁷⁷

Benzer şekilde, nesir eserlerinin üslubunu tayin konusunda görüşlerini dile getiren Aksoyak, bir edebî eser ya da şahsiyet söz konusu edildiğinde, dili sade, üslubu açık ve anlaşılır, dili ağır, üslubu kapalı-süslü, dili orta, üslubu orta anlaşılabilir vb. gibi sınırlı ifadeler kullanmanın edebiyat araştırmacıları tarafından çok başvurulmuş ancak bilimsel olmayan bir yöntem olduğunu, anlaşılabilirliğin; sade, orta, süslü vb. ifadeler, standardı olmayan ve görece ifadeler olduğunu belirttikten sonra bir edebî eserin baştan sona aynı dil ve üslup özellikleri ile kaleme alınmamış olabileceğini; mensûr bir eserde, çok fazla sayıda cümleciklerle bir türlü sonlanmayan cümlelerin yanı sıra, heyecan ifadelerinde olay anlatımı ya da diyaloglarda cümleler kısa ve devrik hale gelebildiğini bu sebeple, üslup çalışmalarında eserdeki cümle, cümlelerdeki kelime sayıları, kelimelerin ait oldukları diller ve konuşma dilinde kullanım oranları, devrik yapılar, dil sapmaları, deyim, atasözü, söyleyiş kalıbı, ikileme, dua ve beddua cümlelerinin tespiti, secili yapılar, âyet, hadis ve kelâm-ı kibâr kabilinden alıntılar ve bunların fonksiyonları tespit edilmediği sürece mensûr eserin üslubuna dair hüküm vermek mümkün olmadığı gibi verilen hükümler de bilimsel olmayacağını vurgular.⁷⁸

Vak'anüvîs tarihlerinin üslubunu sade, müzeyyen, âlî, orta, süslü ve ağdalı diye bir sınıfa koymak zordur. Çünkü muhtevâyâ göre vak'anüvîsler farklı dil tercihleri yapabilmektedirler. Bu sebeple mukaddimeye bakarak süslü üslup vardır dedikten sonra akabinde olay tasvirlerinde orta bir üslupla, padişahın tanıtıldığı kısımlarda ise âlî bir üslupla karşılaşmak olağandır. Eserin tamamındaki baskın bir üsluptan bahsetmek de bu sebeple güçtür. Öte yandan, Âsım Efendi'nin nesir dilinin mecâzlarla yüklüken, Na'imâ'nın dilinin bir o kadar açık ve akıcı olma durumu, vak'anüvîs tarihlerini ferdî olarak incelememiz gerekliliğini zaruri kılar. Elbette bir türün ve yazıldıkları devrin getirdiği ortak üslup özelliklerine sahiptirler ama bu ortak özelliklerin ferdî üslup potasında eritildiği gözardı edilmemelidir. Vak'anüvîsler, zihniyet, temâ, anlatım teknikleri, anlatım tutumları vb. açılardan ortak tutum sergilemelerine rağmen kimi noktada kendi tutumlarını anlatılarına katarak geleneği red de edebilmektedirler. Sanatkâr veya müellif, olağandan farklılaşma çabası esnasında, ürettiği esere sanatsal bir nitelik eklemek için kendinden öncekilerin oluşturmuş olduğu bir örneği takip eder. Bu açıdan bakıldığında kendisinin farklılaşma çabası aynı zamanda bir uyum çabasıdır. Öyleyse bir türe veya bir döneme ait ortak bir üslup ortaya çıkar. Yaratıcı birey bu ortak örneğe eklemeler

⁷⁷ Menderes Coşkun, "Üslup Çalışmaları Üzerine", s. 73.

⁷⁸ İsmail Hakkı Aksoyak, "Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler", s. 62.

yapabilir ya da ondan bir şeyler çıkarabilir, fakat her durumda ortada bilinçli bir farklılaşma çabası vardır.⁷⁹

Gerek kurum, gerek bir devir ve gerek bir tür üslubundan bahsettiğimiz vak'anüvîs tarihlerindeki üslubu incelemek istediğimizde bu perspektifin, “konunun belirlenmesi ve sınırlandırılmasından başlayarak kelime seçimi, türleri ve dağarcığına; cümle yapıları ve çeşitleri, metnin kuruluşu, ifade özellikleri, söz ve mana sanatlarına; onlardan da sanatçının dış ve iç dünyasına; vermek istediği mesajlarına ve veriş tarzlarına kadar uzanabildiğini”⁸⁰ görmekteyiz. Üslup incelemelerinde, vak'anüvîsin kişiliği, psikolojisi, dünya görüşü, bağlı bulunduğu kurumdan gelen etkenler, kelime dağarcığı ve edebî yetkinliğinin olumlu/olumsuz aktif rol oynadığı hususu göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır.

Üslup incelemeleri genel olarak “tasvirî” ve “tekevvünî” olmak üzere ikiye ayrılır.⁸¹ Batı dünyasında retorik, bizde ise belagat⁸² olan tasvirî üslup incelemesi, “*genel olarak düşünce kelimesiyle ifade edilen kavramla şekle ait unsurların, yani dil malzemesinin kullanılışı arasındaki ilişkileri inceler. Metinde düzenlenmiş halde karşımıza çıkan dil bilim malzemesinin, kendi içinde dikkate alınması ve incelenmesi esasına dayanır. Kısacası metinde yer alan dil malzemesinin yapısı ve fonksiyonu üzerinde durulmasıdır.*”⁸³ Tekevvünî üslup incelemesi ise ferdiyetle, ifade arasındaki ilişkileri incelemeyi hedef alır. Metinde karşımıza çıkan ifade şekil ve kalıplarının ferdî planda, yani yazan ve konuşan insan seviyesinde sebepleri üzerinde durmak ister.⁸⁴ Biz bu çalışmamızda tasvirî ve tekevvünî üslup şeklinde bir ayrıma gitmeyi tercih etmedik, elde ettiğimiz her veriyi “üslup incelemesi” başlığında değerlendirdik.

Vak'anüvîslik geleneğinde edebî üslup yoğunluklu bir anlatım tercih edilmesi ve birtakım değerlendirmelerde şiir, atasözü, deyim, âyet ve hadis gibi alıntılara başvurulması, Şanizâde'nin “elfâz-ı mermûze” şeklinde ifade ettiği üsluba karşı gelmektedir⁸⁵ ki bu tür bir üsluba incelediğimiz dört vak'anüvîsin de sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Aslında Osmanlı tarih yazımı genel itibarıyla kaynakların sıhhati açısından, diğer bir ifadeyle usul olarak ilmî tarihçiliği, üslup olarak ise edebî tarihçiliği tercih ederek her ikisini telif etme yoluna gitmiştir.⁸⁶ Wellek-Warren'ın, “Üslup araştırmaları, eserin bütünü ile ilgili genel bir estetik amaç ve

⁷⁹ Andreas Tietze, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nesir Üslubu”, *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı* (haz. Ahmet Kartal-Zafer Koyunlu), Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi Yayınları, 2017, s. 535.

⁸⁰ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, s. 84.

⁸¹ Ramazan Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, s. 44.

⁸² Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, s.63.

⁸³ Şerif Aktaş, *a.g.e.*, s. 60- 61.

⁸⁴ Şerif Aktaş, *a.g.e.*, s. 61.

⁸⁵ Halil İbrahim Erol, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, s. 42.

⁸⁶ Halil İbrahim Erol, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, s. 42.

birleştirici bir prensip ortaya koyabildiği zaman edebiyat çalışmaları için çok yararlı olacaktır”⁸⁷ sözlerine paralel olarak edebiyat sahasındaki vak’anüvîs tarihleri hakkındaki bilgi eksikliklerini tamamlayabilmek ve edebî yönlerinin de çok zengin olduğunu kanıtlayabilmek amacıyla bu eserlerin üslubuna dair incelemelerde bulunduk. Çünkü “*vekayiname veya tarih yazımı bir üslup, bir edebiyattır. Gözlemlerin ve olayların naklinde renklilik, simetrik bir üslup içinde dilin ve deyimlerin ustaca kullanılışı önemlidir. Okunagelen ve devirden devire istinsah edilegelen tarih yazıcılar bu seçkinliklerini her şeyden önce; edebî üsluplarına, ironilerine, gözlem keskinliklerine, retorikdeki görkemlerine ve dil ustalıklarına borçludurlar.*”⁸⁸

1. DİL VE SÖZCÜK KULLANIMI

Bir eserin üslubunu belirlemek için kullanılan kıstaslardan biri şüphesiz kelimelerdir. Üslup ve dil birbiriyle çoğu zaman ayrılmaz bir bütün ve birbirinin tamamlayıcısı oldukları için bir eserdeki dil incelemesi eserin üslup incelemesi bakımından önemli veriler sunacaktır. “Üslupbilim incelemelerinde sanatçının eserlerindeki söz varlığı/kelime serveti ve bu kelimeleri nasıl kullandığının önemli yeri vardır.”⁸⁹ Kelimeler üslubun temel malzemesidir. Her yazarın kendine has bir kelime dünyası ve sözlük zenginliği vardır. Şair ve yazarların eserlerini kalem alırken kullandıkları kelime sayısı birbirinden farklılık arz eder. İşte bu farklılık bir üslup özelliğidir.⁹⁰

“Her metin beraberinde yazılı ve sözlü bir söz servetini getirir.”⁹¹ Her şair ve yazarın kendine has bir kelime dünyası ve sözlük zenginliği vardır. Bir sanatçının üslubu denilince sanatçının dili kullanmadaki özellikleri, yeteneği ve dile olan hâkimiyeti akla gelir. Üslup, bir sanatçının dil anlayışının edebî metne yansması olup sanatçıyı diğerlerinden ayıran en önemli unsurdur.⁹² Bu noktada sanatçının kullandığı dilin kullanım alanlarına göre edebî ve edebî olmayan dil şeklinde ayırmak zarureti ortaya çıkar. Vak’anüvîslerin de eserlerini kaleme alırken birkaç istisna hâricinde bu iki farklı dil kullanımını tercih ettikleri görülür. Vak’anüvîs tarihlerinde tercih edilen dil kullanımlarından ilki sade, açık ve anlaşılabilir bir dildir. Vak’anüvîsler, tayin, atama, azl ve fetih gibi olaylardan bahsettikleri kısımlarda genellikle sanat

⁸⁷ R.Wellek-A.Warren, *Edebiyat Teorisi*, s. 204-205.

⁸⁸ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üstüne*, s. 85.

⁸⁹ Mustafa Karabulut, “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerindeki Söz Varlığının Üslupbilim Açısından İncelenmesi”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* 13-14-15 Ekim 2016, *Asos Congress Bildiri Kitabı*, s. 1708.

⁹⁰ Menderes Coşkun, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, s. 78.

⁹¹ Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri Üzerine*, s. 50.

⁹² Mustafa Karabulut, a.g.m., s. 1708.

kaygısından uzaklaşarak daha sade bir dil kullanmışlardır. Uzun terkipler bu kısımlarda yerini iki kelimelik terkiplere bırakırken, Arapça ve Farsça kelime kullanım sıklığının da seyrekleştiği görülmektedir. Vak'anüvîsler hatta metnin bazı yerlerinde belagatten o kadar uzaklaşırlar ki, metin kısa kısa cümlelerle konuşma havasında iler. Vak'anüvîs tarihlerinde kullanılan bu günlük dil, deyim ve atasözü gibi kalıplarla ve kurgusal bir yorumla edebî dile yaklaşır ve böylelikle vak'anüvîslerin ikinci bir dil tercihleri olan ve vak'anüvîs tarihlerini diğer tarihlerden ayıran belagat sanatının ön plana çıkarıldığı edebî dil kullanımı ortaya çıkar.

*“Edebî dil, bir milletin konuşma dili ve yazı dili teşekkül ettikten sonra kültür dili diyebileceğimiz bir söyleyiş zemininde daha fazla hissedilen, bir tarafı ile itibari ve uçucu, bir tarafı ile hayatın gerçek değerleriyle kaynaşan estetik ve orijinal bir ifade yoludur.”*⁹³ Mecâzların kullanılması; kelimeler arasında oluşan özel ilişkinin varlığı ve orijinal anlatımın bulunması, edebî dilin temel özelliklerini teşkil eder.⁹⁴ Edebî metinlerde dilin bireysel kullanımı dil göstergelerinin, özellikle kelimelerin imge üretmek amacıyla mecâz anlamda kullanılmasına yol açar. Ayrıca ifade düzeyinde dil öğelerinin çağrışım ve duygu değerleriyle kullanıldıkları görülür. Dilin bu kullanımları yan anlamın ortaya çıkmasına imkan hazırlar. Yan anlam değerlerinin zengin olması, edebî metnin her okunduğunda yeniden kurulmasını ve anlamlandırılmasını; zaman içinde yorumlanarak zenginleşmesini sağlar.⁹⁵

Ahmet Çoban'a göre edebî dil ferdîdir, şahsiyetin damgasını taşır. Gerçek sanatçı, kendine has ve münhasır bir tavır ve tarz yakalamak; sıradanlık ve taklitten kurtulmak zorundadır. Sanatçı, konu ve temler sınırlı olduğu halde bu sınırlılık içinde orijinal ve ferdî olanı yakalayabilen insandır.⁹⁶ *Edebî dilde oluşan bakış açıları ve yaklaşım biçimleri, tek bir sanatçının çok kişisel, rölatif ve empresyonist dünyasının etkilerini hissettirir. Bu manada edebî dil, geleneksel özellikler taşısa veya bir edebî gruba ait tercihleri bünyesinde barındırsa bile onun ferdî bir yönü kalır ve bu ferdî yön, üsluba açılır.*⁹⁷ Edebî dilin kurmaca yapısı, geri plan ve çağrışım zenginliği açısından günlük dilden ve ilim dilinden çok farklı hayallerin ve ufukların yakalanmasına sebep olur. O eserin bütünlüğüne has telmîhler, eserin takdim sırası ilerledikçe yeni ayrıntılar kazanan çağrışım zenginliği ve hatırlama silsileleri, edebî dilin

⁹³ Mehmet Önal, “Edebî Dil ve Üslup”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 36 (2008), s. 25.

⁹⁴ R. Wellek-A.Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (trc. Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 23-31.

⁹⁵ Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili -Teori ve Uygulama-*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013, s. 27.

⁹⁶ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, s. 45.

⁹⁷ Mehmet Önal, a.g.m., s. 29.

kendine has özelliğine bağlanabilir.⁹⁸ “Edebî dil; yazarını ve okuyucusunu birbirine bağlayan ve orijinal bir iletişim sağlayan müşterek bir doku sayılmalıdır. O dokunun içinde, üslup, kelime serveti, kelimelerin birbiri ile olan bağlantıları, konunun ele alınış biçimi, mecâzlar dünyası, cümle ve bölümlerin sırası, kurgu dünyası, muhtevâ ve şekil ilişkileri gibi içiçe girmiş hususların tek bir ifadede toplandığı görülür. Bu birliktelik, orijinal bir anlatım ağı örer.”⁹⁹

İslam medeniyet dairesinin bütün üyelerinde, benzer entelektüel düzeyin ürünü olan ve geleneğin, hemen bütün kurallarını belirlediği estetik araçların nesirdeki en göze çarpanları, seci, aliterasyon, iştikak, tenasüp, mecâz vb. gibi şiirde örneklerini gördüğümüz sanatlı yapılardır. Paralelliğe dayalı bu sanatlı yapıların, açıkça gözlenen metne hâkimiyeti, klasik Osmanlı nesrinde estetik üslubun belirleyicisidir.¹⁰⁰ Hayati Develi’ye göre yazar, metnini oluştururken hem patronaj ilişkisinden kaynaklanan, hem de ait olduğu toplumsal zümre tarafından belirlenen birtakım kısıtlamalar altındadır. Eseri sipariş eden (varsa), eserin dili konusunda da birtakım talepleri olabilir, yazar eserini bu öncelikli muhatabının anlama ve beğenme seviyesini göz önünde tutarak yazmalıdır. Yazar aynı zamanda ait olduğu dil zümresinin sınırlamaları içindedir, eserin böyle bir zümre tarafından değerlendirileceği göz önünde tutularak eser verilir.¹⁰¹ Padişah tarafından devletin bir kurumu olan vak’anüvîslük müessesine atanan kişiler tarafından yazılan vak’anüvîs tarihlerinin, padişah ve çevresinin beğenisini kazanabilmek arzusuyla kaleme alındıkları bilindiğinden bu durumun vak’anüvîslerin dili üzerinde etkisi âşikârdır.

Nesrin esasen ikinci derecede bir yazı türü kabul edildiği, üstünlük ve itibarın nazma verildiği bir entelektüel ortamda, nesir ile uğraşanların da itibar görebilmek için yazınsal bir dil geliştirdiklerini kabul edebiliriz diyen Hayati Develi, kelim-i kibarlar, beyit, hadis ve âyet alıntıları ile yazarların üst yazı diline ulaştıklarını belirtir.¹⁰² Metin içerisinde kullanılan mazmunlar, özne ve yüklem arasında anlatılanların unutulmasına sebep olabilecek kadar uzun hatta kimi yerde sayfalarca uzayıp giden girift cümle yapıları, Arapça ve Farsça kelime ve terkipler, yine Arapça ve Farsça atasözleri, deyimler, ifadeler ve manzûmeler tarihlerin dilini daha da ağırlaştırarak, vak’anüvîslerin münşiyâne bir üslup yakalamalarını sağlamaktadır. “Osmanlı estetik nesrinde hem kültürel ve sözcüksel zenginlik hem de kafiyeli nesrin müziksel niteliğini artıran uzun ve kısa ünlülerin karşıtlanarak bir araya getirilmesi nedeniyle, kullanılan

⁹⁸ Mehmet Önal, “Edebî Dil ve Üslup”, s. 28-29.

⁹⁹ R. Wellek,- A.Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, s. 29-30.

¹⁰⁰ Mustafa Durmuş, “Klasik Osmanlı Nesrinde Aliterasyon”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 7/1 Winter (2012), s. 995.

¹⁰¹ Hayati Develi, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, s. 85-86.

¹⁰² Hayati Develi, a.g.m., s. 92-100.

sözcük dağarcığının yüzde yetmiş beşi Arapça ya da Farsça idi. Türkçe ise büyük ölçüde adılar, bağlaçlar ve sona gelen çekimli fiiller için kullanılıyordu.”¹⁰³ Osmanlı tarihçiliğinin dilinin Osmanlı nesir dilinin gelişmesine paralel olarak yalın, basit cümlelerden müteşekkil, somut anlamlı ve ‘bilgi verme’ odaklı bir tarzdan karmaşık, uzun ve birleşik cümlelerden müteşekkil, soyut anlatımlı ve ‘hüner gösterme’ odaklı bir tarza doğru geliştiği yani ‘tarihin söze boğulduğu’dur.¹⁰⁴ Öyle ki Mütercim Âsım’ın ve Hâkim Efendi’nin eserinde Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere oranla daha fazla olduğunu, tercih edilen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturulmuş yan cümlelerle cümlelerin daha da karmaşık bir hal aldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, bahsi geçen tarihlerde kullanılan Türkçe kelimelerin neredeyse sadece “etmek”, “eylemek”, “olmak”, “varmak”, “kılmak”, “görüşmek” gibi birtakım yardımcı fiillerden oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Develi’ye göre basitçe ifade edilecek fiillerin ve durumların karmaşık sistem içerisinde ve alışılmadık bağdaştırmalar halinde akatarıldığı görülecektir ki bir kısım Osmanlı tarih metinlerinde tarihi söze boğan başlıca unsurun bu durumudur.¹⁰⁵

Herhangi bir nesneyi, kurumu veya durumu çoğu zaman gereksiz sıfatlarla¹⁰⁶ anlatmak üst yazı dili ile oluşturulan metinlerin temel özelliklerindendir. Bilhassa bu sıfatlandırmaların alıntı kelimelerle, Arap ve Fars tarihi veya mitolojisine telmîhlerle dolu olması işlevselliğini önemli ölçüde engellemekte, bilgi verme/ öğretme niteliğini ortadan kaldırmaktadır.¹⁰⁷ Vak’anüvîslerin isimler ve fiillerle birlikte yoğun bir şekilde sıfat kullanmalarını, türe has bir özellik olarak değerlendirebiliriz. İncelediğimiz vak’anüvîs tarihlerinin hepsinde de “gâhî, nagehân, ângâh, bundan akdem, ‘akabinde, henüz, gâh, hâlâ, ziyâde” şeklindeki Arapça ve Farsça zarflara sıklıkla yer verilirken “sonra, nice, iken” gibi Türkçe zarflara daha az yer verildiği; benzer şekilde “fi’l-hakîkâ, berây, lâkin, ammâ” gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz Arapça ve Farsça kökenli edatlara sıklıkla rastlanırken “gibi, ile, üzre, deyü” şeklindeki Türkçe edatlara daha az sayıda yer verdiği görülmektedir.

Vak’anüvîslerin dilinin metnin çoğu yerinde Türkçeden uzaklaşması, onların sanat kaygısını ve hüner gösterme amacını güttüklerini düşündürmektedir ancak Türkçe hiçbir ifadenin yer almadan oluşturulduğu kısımlarda bile vak’anüvîslerin Türkçenin dilbilgisi özellikleriyle Arapça ve Farsça unsurları kaynaştırarak kalemlerinin üstünlüğünü ve sanattaki

¹⁰³ Christine Woodhead, “Orta Klasik Dönem (1600–1700) Estetik Nesir”, s. 318.

¹⁰⁴ Hayati Develi, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, s. 85.

¹⁰⁵ Hayati Develi, a.g.m., s. 105.

¹⁰⁶ Hayati Develi, gereksiz sıfatlandırmalarla, anlaşılmayı güçleştiren sıfatları kastedir. bk. a.g.m., s. 111.

¹⁰⁷ Hayati Develi, a.g.m., s. 110.

mâhîrliklerini sergilemeye çalıştıkları görülmektedir. Özellikle vak'anüvîs tarihlerinin mukaddimelerinde ve padişah ile devlet adamları hakkında bilgi verilen kısımlarda edebî hünelerlerini sergilemek için edebî bir dil kullanan vak'anüvîsler bu tutumlarını önemsedikleri kişiler hakkında yazdıkları tercemelerde de sürdürmüşlerdir. Gerek muhteviyât gerekse üslup açısından bir nevi üst dil kurulması, kaçınılmaz olarak vak'anüvîslerin ortaya koyduğu eserlerin, üst bir kültür muhitine hitap ettiği varsayımını kuvvetlendirmektedir.¹⁰⁸ Bu sebeple belirli bir gelenek ve kültüre göre kaleme alınan vak'anüvîs tarihlerindeki dil özelliklerinin aynı zamanda inşa özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ Tarihi'nde yer alan kelimelerin köken açısından incelenmesi, her ne kadar tek başına bir anlam ifade etmiyor gibi görünse de, Na'îmâ'nın üslubunun belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Eserinin mukaddimesinde bir vak'anüvîsin sahip olması gerektiği hususları “doğru sözlü olmak”, “şâyialara kulak asmamak”, “bir konunun aslına vâkıf değil ise onu bilenlerden tahkîk etmek”, “dedikodulara ehemmiyet vermemek”, “yalnız vak'a anlatmakla kalmayıp tarihi kıssadan hisse çıkaracak şekilde kaleme almak”, “insanların değerini doğru olarak takdîr sûretiyle dile getirmek”, “kolay anlaşılır bir lisân kullanmak”, “metni güzel fıkralar, manzûm ve mensûr parçalar ilave ederek süslemek” ve “ilm-i nücûm hakkında bilgi sahibi olmak”¹⁰⁹ şeklinde sıralayan Na'îmâ'nın, bu hususlar arasında yer alan “kolay anlaşılır bir lisân kullanmak” maddesine mümkün mertebe sadık kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kendisinin çağdaşı olan nâsirlerin eserlerinde tercih ettikleri kelime dağarcığına paralel bir şekilde Arapça ve Farsça kökenli kelimelere de yer veren Na'îmâ'nın, bilinçli kelime seçimleri sebebiyle günümüzde bile anlaşılabilen açık bir dil tercih ettiği âşikârdır. Mehmed Râşid Efendi, Âsım Efendi, Mehmed Şefîk Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi gibi diğer vak'anüvîslerin eserleriyle *Na'îmâ Tarihi*'ni mukayese ettiğimizde onun sade, açık ve anlaşılır bir dille anlatısını kaleme aldığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde Na'îmâ, tarihî olayların anlatımında Arapça ve Farsça kelimelerden ve bilhassa bu kelimeler ile kurulan ve anlamı kapatan tamlamalardan uzak durmayı tercih etmiş, fiillerin, yardımcı fiillerin, zarf fiillerinin, işaret sıfatlarının ve zamirlerin seçimlerini Türkçe kökenli kelimelerden yana yapmıştır:

¹⁰⁸ Halil İbrahim Erol, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, s. 49.

¹⁰⁹ Na'îmâ, *Na'îma Târîhi*, s. 4-5.

“...Küffâr-ı hâksâr münhezim olduğu gece vakt-i işâya dek kösler çalınıp şenlikler oldu. Ertesi dîvân kurulup tehniye-i gazâ eylediler. Üç gün ol sahrâda oturulup asker yoklandıktan sonra Tırnakcı Hasan Ağa'ya Yeniçeri ağalığı tevcih olundu. Taburdan alınan doksan yedi pâre toplar Solnuk Kal'ası'na çekilmeğe beylerbeyilere ve sancak beylerine ve asker-i sâ'ireye tevzi' olunup mâh-ı rebülevvelin on birinde ki rûz-ı Kasım idi Eğri Kal'ası'na avdet olunup gelindi...” (s. 122)

“...Hasan Paşa yine Bosna askerini ve re'âyasını kaldırıp 'azîm cem'iiyet ile cânib-i küffâra âzim olup Yeni-hisar kurbunda nehr-i Kuba üzerinde bir köprü binâ ettirdi ve Hırvat diyârı cânibine geçti. Ol serhaddin nâm-dâr beyleri ve kale sâhibleri ve Erdel Ban'ı ve Hırvat cenerali bir yere gelip 'azîm asker ile karşıladılar. Bir mikdâr cengden sonra asker-i İslâm gâlib gelip leşker-i küffâr münhezim oldu. Biraz ta'kib edip hayli kâfir kırdılar. Cümle taburları iğtinâm olunup cebehâneleri ve altı aded kolonbırna top vesâ'ir emvâl ve erzâkları alınıp kabza-i tasarrufa girdikten sonra Hırvat memâlikine akın salıp bî-hadd esîr ve emvâl alındı...” (s. 52-53)

Na'îmâ Tarihi'nde, savaş anlarının, tayinlerin, görevden almaların, idamların, doğum ve ölümlerin anlatıldığı bölümlerde daha fazla Türkçe kelimeye yer verilirken devlet büyüklerinin içinde yer aldığı hâdiselerde, dinî olay ve olguların dile getirildiği bölümlerde ve kişi tasvirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelere sıklıkla ve hatta kimi zaman peşpeşe yer verildiği görülmektedir. Bu bölümlerde Arapça ve Farsça kelime sayısının artmış olması metnin anlamını güçleştirmekte eserin dilini sadelikten uzaklaştırmaktadır. Bu duruma devrin nesir geleneğinin ve nesir üslubunun etkisi olduğu muhakkaktır. Vezirin tasvir edildiği aşağıdaki örnekte “olmak” ve “etmek” fiillerinin dışında Türkçe kökenli bir kelime bulunmamaktadır:

“...Vezîr-i müşârun-ileyh paşa bir serdâr-ı nâm-dâr zâtında yarar ve bahâdır ve müdebbir pîr-i sâl-horde umûr-dîde vakâr-güzâr sâlih ü mütedeyyin kaviyy-i 'azîm ü himmet ve sebât-ı kadem ve gayret sâhibi olup 'akl-ı pîr ve baht-ı civân ile eyyâm-ı kalîlede da'vet olunan asâkir lühûkına tevakkuf etmeksizin şu'le-i cevvalê gibi her tarâfa ılgar ve cumû'-ı azîme-i eşkıyâ-i bî-bâkı bu resme târ u mâr ve ekserzin tu'me-i şimşîr-i hunhâr etmekle gösterdiği celâdet-i tanîn-efgen ne sipihr olup Rüstem-i neberdân-ı sâlîfe ve gerşasb-i âhen dâsitân-ı mâziyenin âsâr-ı şecâ'at u celâdetleri efsâne oldu...” (s. 351)

Na'imâ Târîhi'nde âyet ve hadis iktibâslarının çok sayıda bulunması; alıntılanan manzûm parçaların seçiminde Arapça ve Farsça olanların tercih edilmesi; anlatı sırasında birçok yerde Arapça ve Farsça kalıp söz, arasöz, atasözü ve deyimın kullanılması metnin genelindeki Arapça ve Farsça dil kullanımını gösteren hususlardır. Aşağıdaki örnekte yer alan Arapça duaların ve metne iktibâs edilen Farsça bir kıtanın metnin dilini sadelikten uzaklaştırdığını görmekteyiz:

*“...Hâlâ evreng-nişîn-i saltanat ve mesned güzîn-i hilâfet gevher-i dûdmân-ı
ikbâl ahter-i âsumân-ı iclâl, hidiv-i kâm-kâr, hâkân-ı bülend-iktidâr şevket-
penâh-ı azâmet-dest-gâh, yegâne-i Âl-i Osmân Sultân Mustafâ Hân İbn Sultan
Mehmed Han azze nasruhû ve ebbedellâhu izzehû hazretlerinin zamân-ı sa'-
iktirânlarında sadria'zam ve düstûr-ı mu'azzam olan âlî-hazret vâlâ menkıbet
emînü'd-devle ve yemînüs's-saltana, mümehhid-i kavâ'idü'l-ma'deleti ve'r-
re'feti, müşeyyidü me'âkîdü'l-merhameti ve'n-nasfeti, nâzım-ı menâzımı'l-
Memleketi'l-Osmâniyyeti, nâhicü menâhicü'l-mesâlihi'l-hâkâniyyeti, Muslih-i
muğlakâtî'l-umûr, müdebbir-i müşkilâtî'l-cumhûr, vezîr-i bî-nazîr müşîr-i sâhib-
tedbîr Hüseyin Pâşâ müşkil-güşâ kavvâhu'llâhu fî sı'âbi'l-umûr ve vekâhu an-
fetreti'd-dühûr¹¹⁰ hazretleri, Nazm:*

Cevân bahtî ki devrân-ı kühen-sâl

Be-dûdâde nüvîd-i 'izz ü ikbâl

Be-hulk-ı hoş-cihânî bende kerde

Rusûm-ı mecd ü dâniş zinde kerde¹¹¹

*ol müfeyyüzü'l-hayrât ve kesîrû'l-müberrât, şerîfü'l-ahlâk, kerîmü'l-a'râk,
cemîlü'l-hisâl, vezîr-i sâhib-kemâldir ki sîne-i pür-sekînesi 'ilm ü 'irfân hazînesi
ve fu'ad-ı me'âlî-nihâdî hakâ'ik ü itkân defînesidir...” (s. 6-7)*

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *Na'imâ*'nın nesir dili anlattığı konunun niteliğine göre değişebilmektedir. Kelime seçimlerinde ve kullanımında kendisine has bir üslup benimseyen fakat dönemin gerektirdiği hususlarda geleneğe uyarak Arapça ve Farsça dil kullanımını tercih eden *Na'imâ*'nın, diğer vak'anüvîslere göre metnin genelinde daha sade bir dil anlayışı benimsediği görülmektedir.

¹¹⁰ Zor işler için Allah ona kuvvet versin ve zamanın karmaşıklıklarından onu korusun.

¹¹¹ O talihli kişi ki ihtiyar devran ona izzet ve ikbalin müjdesini verdi. Güzel huyu ile bütün cihazı kendine bende etmiş, eski, şerefli güzel âdetleri yeniden ihyâ etmiş.

b. *Hâkim Tarihi*

Kaleme aldığı ilk satırlardan son satırlara kadar ağır ve süslü bir dil tercih ettiği görülen Hâkim Efendi'nin, Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarını sıklıkla kullandığını söylemek mümkündür. İncelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinde ve dönemin nâsirlerinin eserlerinde de görüldüğü üzere eserin mukaddimesini ağır bir dille kaleme alan Hâkim Efendi, bu bölümü oluşturan paragraflarda ve bu paragrafların içerisine yerleştirdiği manzûme seçimlerinde neredeyse Türkçe kelimeye yer vermemiştir. Hâkim Efendi, anlatısı boyunca genellikle padişah ile ilgili hâdiseleri anlattığı yerlerde, devlet büyüklerini tanıttığı bölümlerde ve Osmanlı İmparatorluğu açısından önemli görülebilecek hâdiselerde Türkçe kelimelere çok az yer vermiştir. Bu bölümlerde, kelime seçimlerini Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden yana kullanarak üst bir dil yakalamaya çalışmıştır. Dönemin padişahının adının geçtiği bir bölümden alıntıladığımız aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, 3 yerde geçen "olan", "olup" ve "olduğu" kelimeleri haricinde Türkçe kelime kullanmamıştır. Arapça, Farsça ve "efendi" kelimesi örneğinde olduğu gibi Yunanca'dan Türkçe'ye geçen kelime seçimleriyle ağır bir dil tercih etmiştir:

"...bi-husûsihî nukâve-i dûdmân-ı 'Osmânî Hûrşîd-i 'alem-i Tâc-dâr-ı Hâkânî, Şehriyâr-i bu'l-mehâmid-i 'adl ü dâd, Pâdişâh-ı kişver-güşâ-yı merâhim-nijâd vefîrû's-seciyyeti ve'l-kerem kesîrû'l-'atıyyeti ve'l-himem sâhibü'n-nasri ve'z-zaferi ve'l-burhânî'l-meşkûri fî mesâ'îhi bi's-şîyemi'l-haseneti'l-hisân el-Mü'eyyidü bicünûdillâhi'l-Meliki'l-Müste'ân bi-mahz-ı tevîkî'l-'Alîmi'r-Rahmân ebu'l-mekârimi ve'l-hayrâtî'l-cezîleti es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân 'Osmân Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Mustafa Hân ebbedallâhu Hilâfete-hû ve edâme şevketehû ve devletehû ilâ âhırı 'lezmân¹¹² efendimiz hazretleri ki, beyt:

Şâh-râ beh boved ez-tâ'at-ı sad-sâle vü zühd

Kadr-i yek-sâ'at 'ömrî ki der u dâd koned

Halk der-sâye-i 'adleş heme âsûde şeved

Zîr-i destân-ı cihân-râ zi-gam âzâd koned¹¹³

meşhûmuyla fitrat-ı zât-ı 'inâyet-âyât-ları mecbûl-i 'adl ü dâd ve 'âmme-i 'ibâd ü bilâda nazar-ı 'atf u merhametleri meşmûl-i i'tiyâd olup, mecmû'-ı yevâkî-i

¹¹² Allah onun hilâfetini ebedî kılsın ve büyüklüğünü ve devletini zamanın sonuna kadar devâm ettirsin.

¹¹³ Şâh için ömrünün bir saatinde adâletle hükmetmesi, yüz yıllık zühd ve taâttan daha iyidir. Halk onun adâleti gölgesinde mutlu oldu. O, dünyanın altta kalanlarını gamdan azat eder.

mevâkît-i nefîseleri ibtigâ' en li-vechillâhi Te'âlâ¹¹⁴ hayrât ü meberrâta masrûf ve 'ömr-i sâni ve hayât-ı câvidânı olan ihyâ ve 'imâr-ı cemîle ve ibkâ'-i âsâr-ı cezîleye ma'tûf olduğu, meşhûd-ı dîde-i enâm ve ma'lûm-ı cümle-i ecille-i a'lâmdır... ” (s. 329-330)

Hâkim Efendi'nin eserinde yer alan çok sayıdaki âyet ve hadis iktibâsları, Arapça ve Farsça, deyimler, deyişler, dualar ve manzûmeler metnin dilini sade dilden ağır bir dile döndürerek anlam kapalılığına yol açmıştır. Kadınlara getirilen birtakım yasaklar ile içki yasağının anlatıldığı aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, Hâkim Efendi'nin Arapça ve Farsça kökenli kelime seçimlerinin yanı sıra Arapça ve Farsça alıntılara başvurarak güncel konuları dahi ağır ve edebî bir dil ile sunduğu görülmektedir:

“...Yine vukû'-i şeh-r-âyînden mukaddemce eyyâm-ı şeh-r-âyînde nisvân tâ' ifeleri müslim ve ra' iyyet kâyineten men kânet şeh-r u bâzârda ve taşra mesîrelerde geşt ü güzârları bi'l-küllîyyeti memnû' olmak üzere mahallât e'immelerine ve zâbitâna tenbîh-i ekîd buyurulup: 'Büyûtlarında ve karne fî büyütkünne¹¹⁵ müfâdıyla karâr eylemeleriyçün herkese tenbîh ve 'l-'iyâzü billâh eyyâm-ı şeh-r-âyînde sûk u bâzârda ve mesîrelerde bir 'avrat görülmek lâzım gelürse bilâ-emân haklarından gelineceği muhakkak bileler' deyü tehdîd ve meyhâneler bi'l-küllîyyeti olan mahallerde tesmîr olunup, gürûh-i 'ayyâşân ve bektâşiyân makûleleri, ferd:

Der-i meyhâne beste-end diger

İftetih yâ müfettiha 'l-ebvâb¹¹⁶

du'âsına meşgûller ve hamr makûlesinin bey ü şîrâsı ve gerek bir sekrân bulunmak lâzım gelürse bilâ-emân cezâları tertîb olunacağı, cümle zâbitâna ifhâm ile tenbîh ü te'kîd olundu. Vâkı'a eyyâm-ı şeh-r-âyînde bir mahalde bir 'avrat görölmedi. Ve bir mest kimesne ahz olunmadı. Ve hamrın bir katresine bir altûn verilse, reşâşe-i câm-ı vicdân olmak muhâl idi. 'Îlâc vâkı'a pîş-ez-vukû' bâ-yed kerd¹¹⁷ meselinden âgâh olanlar dahi tabl der-zîr-i kilîm zed¹¹⁸ pendiyile mütenassih ve hirâsân idiler... ” (s. 726)

¹¹⁴ “Yüce Allah'ın rızâsını isteyerek” anlamına gelen Arapça cümleciktir.

¹¹⁵ “...Evlerinizde oturun...” (Ahzâb 33/33)

¹¹⁶ Meyhâne/Tekke kapısı, başkalarına kapandı. Kapıları açan Rabbim! Kapıyı aç.

¹¹⁷ “İlacı olay olmadan önce kullanmak gerekir” anlamına gelen bu cümle Farsça bir atasözüdür.

¹¹⁸ “Kilimin altında davul çaldı” anlamına gelen Farsça bir atasözüdür.

Hâkim Efendi'nin, diğer vak'anüvîslerde de olduğu gibi olay örgüsüne eklediği tayin, atama, latife ve fetih gibi bölümlerde dilinin görece sadeleştiği görülmektedir. Na'imâ'ya nazaran çok da sade olmayan bu bölümlerde Arapça ve Farsça kelimelerin yanında Türkçe kelimelere ve Türkçe kelimelerle kurulu kelime gruplarına daha fazla yer verdiği fark edilmiştir. Sultan Bayezid Camii yakınlarında meydana gelen bir yangının anlatıldığı aşağıdaki örnek, Hâkim Efendi'nin daha sade ve açık bir dil tercih ettiğini göstermektedir:

“...Yine sene-i merkûme şevvâlinin yirmi sekizinci sebt gicesi sâ'at ikide iken Sultân Bâyezîd kurbunda Destereçiler başında bir fertûte 'avretin hânesinden âteş-i serkeş zebâne-keş-i işti'âl olup, Dîvân-yolu'nda olan dekâkîn ve aşağı Tavşan-taşı'na doğru büyük hâneler ve bir tarafı Nişâncı-Çârşûsu ve bir tarafı Lanka Yeni-kapusu ve etrâfî tâ Sadria'zam'ın konağına müntehî olup, bir şedîd rûzgâra dahi müsâdefe etmeğiyle temâm otuz sâ'at mikdârı mütemâdî oldu. Ricâl konakları ve niçe hâneler mahv ü hebâ olup, itfâ'-i harîka me'mûr zâbitân ve neferât tâ'ifeleri ziyâde meşakkat çeküp, niçeleri mecrûh ve Yeniçeri Ağası iki elleri muhterik Bostâncı-başı dahi bir ayağı meksûr olup, hâsılı ziyâde hevl-nâk ve mehîb harîk idi.

Şehriyâr-i ekrem ve Hidîv-i a'zam hazretleri ümmet-i Muhammed'e ve sâ'ir fukarâ vü zu'afâyâ kemâl-i şefekat ü merhametlerinden nâşî ol harîk günü ve gicesi aslâ ârâm u râhat buyurmayup, bükâ ile du'â buyururlar idi. Ve itfâ-yı harîka me'mûr kullarına cidd ü sa'yde olmalarıçün ihtimâm-ı tâm ve in'âm ve ihsân-ı firâvân buyururlar ve du'â ederler idi. Anların teveccüh-i derûn-i icâbet-meşhûnları ve dümû'-i hurkat-nümûnları berekâtıyla bi-emrillâhi Te'âlâ muntafî oldu. Ocaklu kullarına ve sâ'ir zâbitân ve havâşî ve harîkden cerh isâbetiyle gezend-i dîde olanlara taraf-ı hümayûndan gerek 'atâyâ-yı cezîle ve gerek terakkiyât ihsânıyla ziyâde nevâziş ü kerem buyuruldu.

Bi-husûsihî Sâhib-i devlet hazretleri bu harîkde ziyâde zahmet ü meşakkat ile cidd ü ihtimâm buyurup, kendü hâneleri dahi muhterik olmağla: 'Ümmet-i Muhammed ile musâb olmada müsâvâtımız bulunduğuna hezâr hamd eyledim' deyü i'tirâf-ı merâhimleri istimâ olunmağla, ecr-i cezîl ihsânıyla ol gün fukarâdan mazhar-ı hayr-ı du'â oldular. Ve Şehriyâr-i âlem hazretleri mahz-ı hulk-ı kerîm-i bendenüvâzânelerinden Sadr-ı 'âlî hazretlerine bir iki günden sonra bir esb-i mükemmel ü müzeyyen ve ferve-i semmûr-i câlibü's-sürûr irsâl ü ihsânı ile taltîf ü tefhîm buyurdular. Ve Yeniçeri Ağası'na dahi pîş-gâh-ı

Sadria' zamî'de ferve-i nefîse ilbâsıyla nevâziş ü kerem ve Bostâncı-başı Ağa'ya dahi taraf-ı hümayûndan 'atıyye-i cezîle ihsânıyla pâ-yı mecrûhuna cebîre-i 'inâyet ile müdâvât ihsân buyuruldu..." (s. 1040-1041)

Anlatısının genelinde Hâkim Efendi'nin Na'îmâ'ya göre ağır bir dil kullanımını tercih ederken, Âsım Efendi ve Es'ad Efendi'ye nazaran daha sade bir dil kullandığını söylemek mümkündür. Hâkim Efendi, bilhassa günlük yaşanan hâdiselerin aktarımında edebî dilden biraz olsa da uzaklaşarak açık bir anlatım tarzını benimsediği bir üslupla okurun karşısına çıkmaktadır. Dönemin ekonomik sıkıntılarından bahsettiği aşağıdaki örnekte, Hâkim Efendi'nin Türkçe kökenli kelimeler vasıtasıyla yalın bir anlatım tercih ettiği görülmektedir:

"...Bir akçaya alınan zücâc-ı kanâdîl beşer pâreye bulunmaz oldu. Ba'zı musanna' hayâl fenârlar yirmi otuz guruşa cıkdı. Ve kağıddan elvân toplar ve mühr-i Süleymân'lar beşer onar guruşa dahi mükellefçe evrâkdan âvîzeler yirmi otuz guruşa satılurdu. Defne yaprağı bir hammâl yükü iki üç guruşa bulunmaz oldu. Halk muntazır-ı Bürûz-i sürûr idi. Bu Hakîr'e kağıddan yirmi beş guruşa bir filandıra yapmışlar idi; münakkaş dîbâ gibi görünürdü..." (s. 738-739)

c. Âsım Tarihi

Âsım Tarihi'nde yer alan kelimelere ve bu kelimelerin kökenlerine baktığımızda bu yüzyılın ve vak'anüvîslerin genel özelliğine uygun olarak Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sıklıkla kullanılırken Türkçe kökenli kelime ve kelime gruplarına daha az yer verildiğini görmekteyiz. Diğer vak'anüvîs tarihlerinde de olduğu üzere eserin mukaddimesinde, padişah ve devlet büyüklerinin tanıtıldığı bölümlerde ve dinî olayların anlatıldığı yerlerde çok daha fazla sayıda Arapça ve Farsça kökenli kelimeye yer veren Âsım Efendi, bu bölümlerde neredeyse Türkçe kelimeye yer vermemiştir. Arapça ve Farsça kelime kullanım sıklığının hâricinde anlatıda yer alan Arapça ve Farsça ibareler, ifadeler, atasözleri, deyimler, âyetler, hadisler, dualar ve manzûmeler metnin dilini daha da külfetli bir hâle getirmektedir. Aşağıdaki örnekte bu ağır dili oluşturan bütün unsurları görebilmek mümkündür:

"...bi't-temâmi ve 'l-kemâl etemm-i vücûh-i iştimâlle mecmû'unu hâvî ve 'ulûm-i evvelîn ve âhurîni tâvî olduğuna, mukârin-i "Le-kad kâne fî kasasîhim 'ibreten

li-uli'l-elbâb"¹¹⁹ ve "Nahnü nekussu 'aleyke ahsene'l-kasası"¹²⁰ mantûk-ı munassasları gibi ekser mahalli, hilye-i celiyye-i ahbâr-ı pîşîn ile mütehallî ve cemâl-i me'âl-i müstebînü'l-kemâli, meclâ-yı irşâd ü 'ibretde mütecellî olmak mülâbesesiyle fenn-i târîhin kadrini 'izâm ü tenvîh ve nehâbet-i şânını ehl-i nebâh ü idrâke i'lâm ü tenbîh eylemekle, bi'l-iktizâ' farz-ı zımnî 'idâdında ehmemm-i mehâmm ve 'Haddisû 'an Benî İsrâ'île ve lâ-harece"¹²¹ emri üzere dâstân-ı dîrîn ve esmâr ve ahbâr-ı pîşîn kâ'inen-mâ-kân fî külli'z-zemâni ve'l-mekân mûcib-i i'tibâr ve kıssadan-hisse meselince ashâb-ı ebsâra müstevcib-i ihtibâr ve müzekkî-i nüfûs ü ahlâk ve müzekkir-i kudret-i tâmme-i hazret-i Hallâk olduğu mâ-lâ-keâm olup, niçe niçe beyt:

Kavmün mehâsinü zâtihim mebsûsetün

Yeble'z-zemânü ve zikruhum müteceddidün"¹²²

neşîdesi, şâh-beyt-i kaside-i vâsf-ı hâli olan zevât-ı kerîmetü's-ef'âlin mazhar oldukları âsâr-ı cezîle ve menâkıb-ı cemîleleri nâm-ı nâmîlerine hem-hâssa-i âb-ı hayât olmağa [Mısra]:

İnne's-senâ'e keffilü 'ömrin sânin"¹²³

tekeffülü üzere vâreste-i kayd-ı memât olduklarını işâr ile kâlâ-yı girân-be-hây-ı hayr u meberrâtı tervîc ve mutâla'a edeneri, ol tarîk-ı hidâyet-refîka, li-râsimihî:

Âdem oldur ki ayağın çekicek dünyâdan

Zikr-i bi'l-hayr ile halk içre güzel adı kala

sâyıkası ile sevk u tehyîc edüp kezâlik niçe niçe 'Menem dîğەر nîst"¹²⁴ sayhasıyla velvele-endâz-ı evc-i âsümân olan 'âdî-tüvân ve şedîdân-ı Şeddâdî-nişânların âvâze-i kec-âgâzeleri âheng-i bî-usûl-âsâ pest ü vâhî ve çend çend cünd-i firâvânına ve sâz ü sâmânına igtirâr ve dârât ü kevkebe ve tecemmülât ve debdebesine i'timâd ü i'tibâr ile zebâne-i âteş-âsâ ser-be-hevâ gûyâ-yı 'Ene rabbükümü'l-a'lâ"¹²⁵ olarak sarh-ı minâ-tarh-ı 'ulüvv-i gulüvv ü istîlâda

¹¹⁹ "Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır." (Yûsuf 12/111)

¹²⁰ "(Ey Muhammed!) Biz, sana geçmiş milletlerin haberlerini en güzel bir şekilde anlatıyoruz." (Yûsuf 12/3)

¹²¹ İsrâiloğulları ile ilgili haberleri rivâyet edebilirsiniz, bunda bir sıkıntı yoktur" anlamına gelen b cümle el-Buhârî, Enbiyâ, 50; Ebû Dâvud, 'İlm, 11; et-Tirmizî, 'İlm, 13 Ahmed b. Hanbel, 2/159, 202, 214, 474, 502; 3/13, 46, 56' da geçen bir hadistir.

¹²² Öyle bir kavim ki yüzlerinin güzellikleri her tarafa yayılmıştır; zaman geçer onların anıları yenilenir.

¹²³ Hayırla yâd edilme, ikinci bir ömrün garantisidir.

¹²⁴ Kendimden başkasını adam saymıyorum.

¹²⁵ "...Ben sizin en yüce Rabbinizim..." (Nâzi'ât 79/24).

demdeme-perdâz-ı herze vü hezeyân olan ferâ'ine-i râ'ine-i Mısr-ı dûzah-masîr,
'utüvv ü tuğyânların garka-i bahr-i kahr-ı Îlâhî oldukları hâlât-ı 'ibret-âyâta ve
sâ'ir gûne işbu 'âlem-i kevn ü fesâd ve bâzâr-gâh-ı dâd ü sitâd olan dehr-i süst-
bünyâd-ı fenâ-me'âd içre sûret-nümâ-yı merâyâ-yı zuhûr ve hayret-fezâ-yı
hâsse-i hids ü şu'ûr olan keyfiyyât-ı tekâlib ü televvünât ve 'el- 'Âlemü hâdisün
li-ennehû mütegayyerun'¹²⁶ kıyâsı üzere ân-be-ân perde-i hafâdan bâriz ü 'iyân
olan gûnâ-gûn çehre-i tebeddülât ve tegayyürât ve beyt:

Hazret-i Hakk'dır tebeddül den tegayyürden berî

Lahza lahza yohsa artup mâ-sivâ eksilmede

inkılâbâtı üzere dem-be-dem ser-ber-âverde-i kâ'inât olan terakkıyât ve
tedenniyât makûlesi keyfiyyât-ı 'acîbetü's-simâta kesb-i vukûfu iz'ânla istikmâl-
i mâl-i sa'âdet-me'âl-i îmân ve istikvâm-ı 'akîde-i i'tikâd ü istikân eylemek
vâreste-i kümûn ü gümân olmağla 'et-Teşebbüsü bi's-sebebi hüve't-teşebbüsü
bi'l-müsebbebi'¹²⁷ asl-ı âsiline mebnî, cihet-i vücûbiyyeti bu taraftan dahi 'iyân
ve bülendî-i kadr-i ercümendi, 'ayn-ı 'ibret-i ehl-i hibrete nümâyândır..." (s. 21-
22)

Âsım Efendi, bahsettiği konuyu sonlandırırken çoğu zaman Arapça ifadelere ve
yargılara yer vermeyi bir üslup haline getirmiştir. Bu tutum onun dil tercihini de ortaya
koymaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere Âsım Efendi, konu hakkındaki son sözleri
Arapça ve Farsça deyişlerle pekiştirmiştir:

"...Vâkı'ahemân ol gün 'âmme-i emti'a vü eşyâ mîzân-ı esbakından ezyed
müterakkî-i nerdübân-ı guluvv-i galâ oldu. Pes vech-i meşrûh üzere 'Alemdâr
Paşa'nın ba'zı mertebe menâfi'-i nümûdâr ise de 'ibâdullâha ol makûlelerin nef'
u lutfu lâzım değil; **ne şîr-i şütür ne dîdâr-ı 'Arab**¹²⁸ ..." (s. 1418)

"...Pes bu 'ibârete gûyâ ki niyyeti hayr olduğunu ifade vü inbâ edüp, lâkin 'aks-
i niyyeti sûretinde nefsine mücâzât bi'l-hark ile du'â eylemesi, mahzâ intâk-ı
kazâ kabîlinden olduğu hüveydâdır; **fe-âle me'âlühü ilâ mâ-kâle**¹²⁹ ..." (s. 1418)

¹²⁶ Dünya yaratılmıştır çünkü deşışkendir.

¹²⁷ Sebebe yapışmak sonuca yapışmanın ta kendisidir.

¹²⁸ "Ne devenin sütü, ne Arab'ın yüzü" anlamına gelen Farsça bir deyimdir.

¹²⁹ Sonucu onun dediğine geldi.

“...Ve bundan akdemce îmâ olunduğu üzere Kâ'im-makâm Memiş Paşa yevm-i sâlis-i 'îdde hasbe-zarûreti'l-vakt mühr-i Sadâret'i tahsîl ve vekâleti asâlete tahvîl eyledi, *ez-Zarûrâtü tûbîhu'l-mahzûrât*¹³⁰ ...” (s. 1423)

Savaş anlarının, tayinlerin, hikâyelerin, azillerin, doğum ve ölümlerin anlatıldığı bölümlerde Arapça ve Farsça kullanım sıklığı yerini Türkçe'ye bırakmıştır. *Âsım Tarihi*'nde dil, *Na'îmâ Tarihi*'ndeki kadar sadeleşmemektedir. Bu hususun, Âsım Efendi'nin anlatı boyunca edebî üsluptan uzaklaşmak istememesinden kaynaklı olması muhtemeldir. Metnin genelinde kullanılan Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu fiil, yardımcı fiil, zarf fiil, işaret sıfatı ve zamiri ile kişi zamiri ile sınırlıdır. Metinde hareketin arttığı bölümlerde, Türkçe fiillerin kullanım sıklığının da arttığı fark edilmektedir. Padişah Sultan Mustafa'nın hayatına dair bir anekdotun aktarıldığı aşağıdaki örnekte, daha fazla Türkçe kelime kullanılarak daha sade ve açık bir anlatım gerçekleştirildiği görülmektedir:

“...Menkûldür ki Sultân Mustafâ-yı Sâni 'aleyhi'r-rahme hazretlerinin ba'zı evkâtta tebdîken püyâde-revlik mu'tâdları olmağla, bir gün 'ale'l-'âde Nakşî nâm musâhabetleriyle piyâdece ba'zı mahalleri geşt ü güzâr eder iken, bir tenhâ sokak burgacında gördüler ki, bir delikanlu yiğit bir nigâr-ı nâzenîne sarmaşık otu gibi sarmaşıp, tarafeynden müştâkâne 'aşk u meşk ve câna lââyık bûseler münâvelesi tenâvüb etmekteydi. Şehriyâr-ı hamîyyet-şi'âr fart-ı hısmından âteş-bâr olup, hemân verâda hâzır ve işâret-i âb-rûya nâzır olan cellâda ikisinin de derhâl kahr u istîsâllerile emr buyurdular. Nakşî ü bâb-ı niyâzı bâz edüp, hakikat-i hâllerine ittîlâ' recâsiyle istimhâl eylemekle, Hidîv-i devrân hazretleri orada tevakkuf edüp, Nakşî hemân ol birlikde olan iki cân tarafına şitâbân oldu. Vusûlünde istîfsâr-ı ahvâl sûretini irâ'et ederek hafîce: 'Kûçe başında duran Pâdişâh-ı cihândır. Sizden isti'lâm-ı hâl buyurduklarında, ikiniz karındaş olup, gûyâ ki sen şimdi diyâr-ı gurbetden vürûd ve hânene 'azîmet eder iken, ittîfâkı bu mahalde işbu hemşîrene tesâdüf eylemekle, müddet-i medîdeen berü hasret-keş olduğunuza mebnî tehammül edemeyüp, burada mülâkât eyledik, deyesiz' deyü telkîn-i cevâb eyledikten sonra 'avdet edüp, hey'et-i isti'câbda: 'Şevketlü Pâdişâhım! Âlûde-i vebâl olmağa ramak-ı yesîr kalmış, hele savn-ı Rabbâni'yle taraf-ı eşrefleri masûn olmuş' mukkaddimesiyle te'lîf-kerdesi olan kelâmı hâk-i pâ-yı Şâhâne'ye 'arz u ifhâm eyledikde, Şehriyâr-ı şefekat-medâr hazretleri

¹³⁰ Zarûretler, mahzûrları yapılabilir kılar.

rikkat-i kalb ile yanlarına gelüp, bi'n-nefs hâllerini istifsâr, anlar dahi üstâzdan zabt eyledikleri...” (s. 1076)

d. Es'ad Tarihi

İslamî kitap teliflerinin de bir özelliği olarak esere “Besmele”, “Hamdele” ve “Salvele” bölümleriyle başlamayı tercih eden Es'ad Efendi, ilk satırlardan itibaren edebî ve ağır bir dil tercih ettiğini okura hissettirmektedir. Eserin mukaddimesi olarak kabul edebileceğimiz bu bölümlerde incelediğimiz diğer vak'anüvîslerde de olduğu gibi üst bir dilin varlığından söz etmek mümkündür. Es'ad Efendi, Na'imâ'da olduğu gibi sadece mukaddimede ağır bir dil kullanmamış metnin genelinde ağır ve anlam bakımından kapalı bir dil kullanmayı tercih etmiştir. *Es'ad Tarihi*, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerine kıyasla daha hacimsiz olmasına rağmen içerdiği âyet-hadis iktibâsları ile Arapça dua ve deyiş alıntıları bakımından yoğun veri barındırmaktadır. Bu durum, metnin dilini daha da zorlaştırıp ağırlaştırmaktadır. Aşağıdaki alıntılardığımız kısımda görüleceği üzere Es'ad Efendi, bir cümlede on farklı âyete, ifadeye ve duaya yer vererek üst bir dil yaratmıştır:

*“...Binâ'en 'aleyh cenâb-ı Hudâvend-i hallâk, **celle celâlihû 'an vasameti'l-intikâli ve'l-iftirâk**¹³¹ **İ'dilû huve akrabu li't-takvâ**¹³² ile menâfi'-i ecille-i 'adâlet ve insâfi isbât u ta'rîf ve fermân-ı vâcibü'l-iz'ân, **Efî'ullâhe ve tî'u'r-rasûle ve uli'l-emri minküm**¹³³ birle, âmme-i enâma kabûl-i ribka-i mutâva'atlerin teklîf etmekle, sâlk-i tarîkat-i 'adl ü iktisâd ve mâlik-i milket-i rüşd ü sidâd olan mülûk-i marziyyü's-sülûk-i İslâma dahi **Ve câ'ale beyneküm meveddeten**¹³⁴ muktezâsınca, safây-ı mevârid-i safvet ü müvâlâtı tahbîb ve mezâhir-i ittihâd-ı **İnneme'l-mü'minûne ihvetün**¹³⁵ olan sa'âdet-mendân-ı îmânı vukû'-ı şakk-ı 'asâdan sıyânet birle ber-mûceb-i Fe-aslıhû beyne ahaveyyeküm taskîl-i merâyâ-yı tevâdd ü tehâbba tergîb zımnında musâdakât ve musâfât-ı selâtîn-i dîn ve muhâdenet ü müvâlât-ı mülûk-i Mü'minîn, bâ'is-i âsâyiş-i bilâd ve mâye-i ârâmiş-i 'ibâd eyleyüp, husûsan rütbe-i 'âliye-i saltanat-ı kübrâ ve tabaka-i sâmiye-i hılâfet-i 'ulyâmızı menşûr-i imtiyâz-ı **İnnâ***

¹³¹ Onun şânı, intikâl ve iftirâk gibi kusurlardan yücedir.

¹³² “Âdil davranın takvâya yakışan budur.” (Mâ'ide 5/8)

¹³³ “Allah'a itaat edin, Rasul'e ve sizden olan emir sahibine itaat edin.” (Nisâ 4/59)

¹³⁴ “...Ve aranızda sevgi koymuştur...” (Rûm 30/21)

¹³⁵ “...Muhakkak müminler kardeşir...” (Hucurât 49/10)

*ca'alnâke halîfeten fî'l-arzı¹³⁶ ile müntehi'l-gâye, cemî'-i tabakât ve zât-ı kudsî-simâtımızı hidmet-i bülend mertebet-i Haremeyn-i şerîfeyn, şerrefehümâllâhu Te'âlâ ilâ şetâti'l-ferkadeyn¹³⁷sadâdeti ile vâsıl-ı rütbe-i a'lâ-yı menâzil ü derecât edüp, mütâba'at-ı sünnet-i seniyye-i hazret-i Rasûl-i sakaleyn, sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem¹³⁸ve mahabbet-i âl ü ashâb-ı İmâmü'l-kibleteyn ile ser-firâz ve emr-i vâcibü'l-ımtisâl **Ve câhidû fillâhi hakka cihâdih**¹³⁹ mûcebince edâ-yı ferîza-i gazâ vü cihâd ile hâ'iz-i kasbû's-sebak-ı meydân-ı imtiyâz etmekle, eyyâm-ı devlet-i rûz-efzûnumuzu karîn-i sebât u devâm ve silsile-i saltanat-ı ebed-makrûnumuzu rehîn-i istikrâr u üstihkâm eyledi...” (s. 238-240)*

Es'ad Efendi sıradan bir olayı anlattığı bölümlerde dahi ağır ve edebî dil kullanımını sürdürmüştür. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Halep'te meydana gelen bir zelzeleyi okurun istifadesine Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarıyla yüklü ağır bir dil ile sunmaktadır:

“... İnne zelzelete's-sâ'ati işey'un 'azîmun.¹⁴⁰ Vâkı'a-i muhakkaku'l-vukû'undan 'alâmet, belki matıyye-i hâkin bâr-i girân-ı 'ısyân sebebiyle irti'âşından kinâyet olmak üzere Halebü's-şehbâda, mâh-ı zilhiccenin altıncı erbi'â gicesi sâ'at üç karârlarında zîr-i zemînden ra'd-misâl bir sâdâ-yı bülend zuhûr ve bir dakîka mürûrunda gök yüzünü vefret üzere kıbkızıl bulut kaplayup, der-'akab ınsıbâb-ı bârân ile hareket-i 'arz sudûr edüp, iki dakîka mikdârı mümtedd ve ol esnâda üç nevbet top-ı ra'd-âşûb savtı gibi sadâ-yı hâ'ile ile zemîn, zîrden bâlâya lertzân ve sabâha değin yine birbirine müte'âkıb vukû' bulan zelâzil hasebiyle herkes engüşt ber-dehân-ı hayret ve püşt-ber-dîvâr-ı zucret olarak olduğu yerden mahall-i âhara hatve-i vâhide harekete kudret-yâb olamayup, işbu ehvâl-i kıyâmet-'alâmetle pâbeste-i cây-ı şüyûn u figân olup ferdâsı def'aten sadme-i hedeme ile terk-i cân eden cenâzelerin ekserîsini defn ve takbîre vakt bulamayup hemân bakıyye-i ehâlî sahrâya cân atarak, bu hâl üzere bir hafta mikdârı berârîde pûyân olup nefs-i Haleb ve kurâsiyle pâ-zede-i leked-i zelâzil-i müte'âkıbe olan Antakya ve Şugûr ve Dergûş ve İdlîb ve Eriha ve kilis ve etrâflarında takrîben yirmi bin nüfûs-i bî-cân ve ol kadar hâne bi'l-küllîyye

¹³⁶ “Biz seni yeryüzünde hükümdar yaptık...” (Sâd 38/26)

¹³⁷ Yüce Allah onu Ferkadân'ın dağına kadar şereflendirsün.

¹³⁸ Yüce Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun.

¹³⁹ “Allah uğrunda, O'na yaraşır şekilde cihâd edin.” (Hacc 22/78)

¹⁴⁰ “Çünkü kıyamet saatinin depremi cidden korkunç bir şeydir.” (Hacc 22/1)

harâb u vîrân olup, cevâmi’-i kesîre ve me’âbid-i vefîreden mâ’adâ Haleb’de vâki’ Câmi’-i Emeviyye-i hazret-i Zekerîyyâ, ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi efdalü’s-salavâtî ve ‘t-tehâyâ’nın şîmâl tarafında kâ’in revâkî ve kal’a divarlarının ekseri mehdûm u sâkıt ve Nehr-i ‘Âsî dahi on dakîka kadar cereyân etmeyüp, tahte’l-arza gâ’ir olduğu haber-i ra’şa-âveri, mah-ı merkûm evâsıtında zuhûr ve ‘âmmе-i müstemi’îne îrâs-ı keder ü fûtûr eyledi, ne’üzü billâhi’l-halîmi min gazabihî...” (s. 118-119)

2. TAMLAMALAR

Eserlerinin genelinde Arapça ve Farsça tamlama kullanmayı tercih eden vak’anüvîsler, az da olsa Türkçe isim ve sıfat tamlamalarına yer vermişlerdir. Tamlamaların dili, eserin diline paralel olarak değişmektedir. Öyle ki, sade bir dilin hâkim olduğu kısımlarda iki kelimedenden oluşan tamlamalar ön plana çıkarken, dilin ağırlaştığı bölümlerde tamlamayı oluşturan kelime sayısının vak’anüvîsin hünerini gösterme isteğine bağlı olarak altıya kadar çıktığı görülür. Müellifin duygu ve düşünce dünyasına bağlı olarak bir araya getirilen kelimelerle oluşturulan tamlamaların, anlatıyı edebî bir bünyede ayrı bir boyuta taşıyarak müellifin sanat yapmasına olanak sağladığı görülür. Bu durum, metnin dilini zenginleştirerek vak’anüvîsin ifade boyutunu ve anlatım tarzını kuvvetlendirip çeşitlendirmektedir. Dili zengin ve anlatım tarzı kuvvetli bir eser de, konusu tarih de olsa edebî bir hüviyet kazanmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının nesir dilinde çok yoğun olarak benimsenmiş ve tercih edilmiş bir ritim unsurunun Farsça izafet terkibi olduğunu belirtmek gerekir. Türkçe isim ve sıfat tamlamalarının tenafüre yol açması şairleri ve münşileri Farsça tamlamalara yöneltmiş ve neredeyse tamlamalar estetik bir maksatla kullanılır olmuştur.¹⁴¹ Teşbîh, istiâre, mecâz gibi çeşitli sanatlarla harmanlarak metnin edebîleşmesine katkı sağlayan bu tamlamalar, “seci amacıyla, imge için benzetme amacıyla, ritim amacıyla”¹⁴² gibi çeşitli işlevlerde kullanılmıştır.

¹⁴¹ İlhan genç, “Nesir Dilinde Söylem ve Anlam Düzleminin Teorik Boyut Çözümlemesi: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Örneği”, *Klasik Edebiyatımızın Dili*, Ankara: AKM, 2017, s. 231.

¹⁴² İlhan Genç, a.g.m., s. 231-232.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ Tarihi'nde, müellifin dil tercihine bağlı olarak tamlamaların değişiklik arz ettiği görülür. Na'îmâ'nın dilinin sadeleştiği bölümlerde ki bu bölümler metnin geneline oranla fazladır, ikili tamlamalar ön plana çıkarken, dilin ağırlaştığı ve Arapça-Farsça kelime kullanım oranının arttığı bölümlerde beş kelimedenden oluşan tamlamaların kurulduğu görülmektedir. Na'îmâ, edebî maharetini, eserinin mukaddimesinde belirttiği sade dil anlayışı üzerine inşa ederken, tamlama kullanımına da bu noktadan hareketle dikkat etmiş, eserin genelinde anlamı zorlaştıran ve ağırlaştıran çoklu tamlamalardan uzak durmuştur.

Türkçe isim ve sıfat tamlamalarının yanında Arapça ve Farsça dilbigisi kurallarına uygun olarak oluşturulmuş isim ve sıfat tamlamaları kullanılmıştır. Bilhassa, Farsça yapıtlı tamlamalar tercih edilmiştir.

Tamlamaların kullanım sıklığı ve zincirleme tamlamalar açısından metni incelediğimizde en fazla tamlamanın övgü ve kişi tasvirlerinin yapıldığı bölümlerde; en az tamlamanın ise genellikle diyaloglardan oluşan olay tasvirlerinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Aşağıdaki örnekte yaşanan bir hâdiseyi anlatan Na'îmâ'nın zincirleme tamlamaya yer vermediği, Arapça veyahut Farsça kelimelerle kurulu tamlamaları da kullanmadığı görülmektedir:

“...Bir gün gâyet ıssı ve güneşli idi. Nâ-gâh havada bir sît u sadâ zâhir oldu. Şöyle ki atlar ürktü, anıgördüler ki bî-hisâb gurâb safları çadırlar üzerinden birbirine girip cenk ederek Kanije'ye doğru gittiler. Bir sâ'atten sonra onun misli bir gürûh kartal safları azîm hengâme ile çadırlar üzerinde cenk ederek geri ol semte gittiler. Görenler ta'accübde kaldı. Hasan Paşa basîret sâhibi müteyakkız adem idi. 'Bu bize min-indi'llâh tenbîh ü işâret ve iki bölük küffâr cengine alâmettir' deyüp ol zaman İskender Paşa Hasan Paşa'nın kethüdâsı idi. Yanına da'vet edip 'Belgrad'a var, serdar kim olursa bize i'lâm ve Kanije tarafına bir mikdar asker ta'yin ettirmeğe ikdâm eyle' deyü yolladı. Ve kendi Kanije'ye varıp tedbîr ü tedârûke meşgûl oldu. Zigetvar ve Peçuy ve Pojega sancaklarına zahîre tedârûki için adamar gönderip ve küffâr tarafına câsûs yolladı. Câsûs gelip 'Küffârın azîm cem'iyeti Yanık altında otururlar ve dillerinde Budin söylenir. Nihâyet Frengistân'dan seksen bin Frenk gelecek imiş, ona bakarlar' deyü haber verdi. Ba'dehû yine câsûs gönderip habere muntazır oldu...” (s. 180-181)

Na'îmâ Tarihi 'nde yer alan tamlamaları ayrıntılı bir şekilde göstermek çalışmamızın amacı dışında yer aldığından aşağıda sadece Na'îmâ'nın tercih ettiği tamlama gruplarından örnekler gösterilmiştir:

- “...ve *sulh u râhat esnâsında talku'l-lisân ve azbü'l-beyân* vâ'izler halka *usûl-i i'tikâdiyye ve kavâ'id-i dîniyye beyân edip pâdişâh-ı İslâm* ve *hükkâm-ı kirâm* muhabbetini *kulûb-ı inâsa idhâl...* (s. 43)
- “...kiminin *tecerru'-ı gusas* ve *tevakku'-ı furas* ile vakti fevt olup...” (s. 46)
- “...*Molla-i merkûm sevdâger-i cins-i fâhir-i 'ulûm mebânî-i mukaddemâtı sedîd mu'allim-i müfid idi...*” (s.55)
- “...ve 'azîm ziyâfetler ve *hila'-i fâhire-i pâdişâhî* ile ri'âyetler eyledi...” (s. 138)
- “...*Hill ü hürmetinde nice kıl u kâl olan duhân Frengistân'dan zuhûr ve bu sâlde diyâr-ı İslâmda iş'âl-i nâ'ire-i şûr* edip gittikçe şüyû' u iştihâr bulup *bâ'is-i ibtilâ-i zürefâ-i diyâr oldu...* (s. 310)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi'nin de Na'îmâ'nın yaptığı gibi anlattığı konuya bağlı olarak tamlama çeşitlerini kullandığı görülmektedir. Dilinin ağırlaştığı ve edebî bir dile yaklaştığı bölümlerde Arapça ve Farsça tamlamaların arttığı, daha sade bir dille kaleme aldığı olayları anlatırken Na'îmâ gibi Arapça ve Farsça tamlamalardan tamamen vazgeçmeden daha az sayıda Arapça ve Farsça tamlamaları kullandığı görülmektedir. Zaten, onun dilini kolay ya da zor kılan hususlardan biri şüphesiz ki seçtiği kelimelerle kurduğu tamlamalardır.

Anlattığı konuya paralel olarak eserinde sıfat ve isim tamlamalarına yer veren Hâkim Efendi, genellikle 2'li tamlamaları tercih etse de bilhassa mukaddime bölümünde 6 kelimeye varan tamlama gruplarını da kullanmıştır.

Daha çok Farsça yapılı tamlamaları kullandığı görülen Hâkim Efendi, padişahı ve devlet adamlarını övdüğü bölümlerde, biyografisini ele aldığı kişiler hakkındaki görüşlerini dile getirdiği yerlerde ve dinî bir hâdiseyi anlattığı kısımlarda çok sayıda tamlamaya yer vermiştir. Diyaloglarda ve tayin-atama gibi teferruatsız bilginin verildiği kısımlarda daha az tamlamanın

yer aldığı görülen *Hâkim Tarihi*'nde yer alan tamlama örneklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

- “...*Hamd ü sitâyiş ve senâ-yı cezîl ol Hudâvend-i lâ-yezâl ü cemîl cenâbına muhtass u şâyândır ki, me’âsir-i mefâhir-i şu’ûnât-âsâr-ı sıfât-ı zât-ı bî-’adîli evrâk-ı dû-reng-i kitâb-hâne-i rûz ü leyâlîde zîbende-i nakş-i ‘ukûl-i ulî’l-ifhâm ve zuhûr-i hurûf-i sînûf-i eltâfi elsine-i kelime-i câmi’a-i vâkı’a-i ahkâm-ı ulûhiyyetinden tevârîh-i âşinâyân-ı sikât-ı enâmı nüvîsende-i hulâsâ-i merâm etmekle, vâsıl-ı zübde-i kâm eylemiştir...*” (s. 3)
- “...*zîb-i ser-levha-i vekâyî’-nâme-i hâtemiyyetleri olsun ki, me’âsir-i cemîle-i şükûh-i ahhâr-ı cezîleleri sahâ’îf-i ekvân-ı a’yân-ı kâ’inât ve safâyihi-i terâcim-i elsine-i âyât-ı beyyînâtta resîde-i ser-hadd-i i’câz-ı ifhâm ve karîn-i musattara-i hikmet-îsâr-ı mu’ciz-i nizâm olmuştur...*” (s. 4)
- “...*bunların dahi lûcce-i kâm u merâmlarına bâd-ı şurta-i ‘inâyet-i hazret-i Hudâvend-i Şehriyârî vezân olması sâhil-i kuvveden fî’le...*” (s. 21-22)
- “...*misâl-i neyyir-i cihân-tâb-ı felek-i çâr-mîn ol eyvân-ı celâlet-nişânı şeref-i teşrîfleriyle reşk-i menzil-i meserret-i sâha-i ‘illiyyîn buyurdular...*” (s. 56)
- “...*bî-rayb ü iştibâh o Sultân-ı vâhidiyyet-nişân-ı lâ-yezâlin pîrâmen-i serâ-perde-i menâ’at-ı vâhidiyyetinde nîgeh-bân-ı pehnâ-yı gaybü’l-gayb-i i’câz olan Şeh-i ‘acz-âverân-ı encümen-i inbâ-hayret-i zezeme-i mâ-’arafnâk ile bu gûne evzah-i mesâlikde râh-ı âdâba sâlik ve hâdî olmuşlardır...*” (s. 438)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi’nin dilini ağır kılan hususiyetlerden biri de şüphesiz kurduğu tamlamalardır. Kelime dağarcığı ve sanatındaki mahareti doğrultusunda tek bir cümlede birden fazla türdeki tamlamayı kullanması, onun üslubunun en karakteristik öğelerinden birini teşkil etmektedir.

İncelediğimiz diğer vak'anüvîslerde olduğu gibi anlattığı konuya paralel olarak tamlama tercihlerinde bulunan Âsım Efendi, genel itibarıyla en çok ikili tamlamalara yer verirken üçlü, dörtlü, beşli tamlamaları da kullanmıştır. *Âsım Tarihi*'nde yer alan tamlama örneklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

- “...**Râz-nâme-i dehre** 'ârif olanlara âşinâ ve **serâ'ir-i kâr-hâne-i sipihre** vâkıf olanlara rûşenâdır ki, **nakkâş-ı nigâr-hâne-i ezel-i âzâl** ve **nigârende-i perde-i gayb-i Lâ-yezâl**, tenezzehe zâtühû 'ani 'l-endâdi ve 'l-emsâl¹⁴³, hazretleri işbu **çehre-i hikmet-behre-i imkân** ve vücûdu, **sûret-beste-i levha-i kevn u şuhûd** eylemezden akdem...” (s. 16-17)
- “...ve bundan başka **müsfir-i serâ'ir-i cevâmi'u'l-kelim-i Furkâniyye** ve **keşşâf-ı setâ'ir-i nevâbigu'l-hikem-i ahkâm-ı Rabbâniyye** olan **nehârîr-i ahabâr-ı müfessirîn** ve **cehâbize-i esâtize-i ashâb-ı keşf ü yakîn**...” (s. 20)
- “...Husûsan **lücce-i fenn-i edebde** sâbih u şinâ olan **ehl-i inşâ** ve **münşi-i hakikat-ifşâ** zümresinden **Mısra-ı berceste** gibi mümtâz ve **hâme-i sıfat-ı ser-efâzını** intihâb u ihtiyâr ve vak'anüvîslik hıdmetine istîsâr ile hakkında **cevâhir-i zevâhir-i enzâr-ı 'atûfet-âsâr-ı Mülûkâne**'lerini nisâr u îsâr edegölüp...” (s. 22)
- “...**hulûl-i zemân** dahi ol mukaddimeye **mâni'u'l-intâc** olduğundan, **giriştâr-ı keşmekeş-i endîşe-i bî-pâyân** ve **Ordu-yi hümayûn'un** vefret-i mesârıfı hasebiyle **taraf-ı Serdâr-ı ekremî'den** istikrâz...” (s. 127)
- “...**Kutr-i Mısır aktâr-ı hârreden** olmağla, berf ve tegergi hemân **bilâd-ı Şâm** ve **aktân-ı sâ'ireye** i'tizâm edenler bilüp, ba'zı **sekene-i Mısır'dan** başka **tâ'ife-i A'râb** bi'l-cümle berfîn sûret ve hakikatinden bî-haber ve ol aktâra gâliben **dem-i âferînişden** berü **katre-i berf** nüzûlü **nâ-mesbûku'l-eser** iken, **derûn-i Mısır'dan** hurûcumuzda **merhâle-i ûlâda** bir **berf-i âzîm** nâzil ve üç barmak mikdârı cirmle **rûy-i zemîn levha-i sîmîne** mümâsil olup hattâ **kâr helvâsı** tertîb ve **Fakîr'e ol mahalde** tenâvülü nasîb oldu...” (s. 132)

¹⁴³ O'nun zâtı, eşi ve benzeri olmaktan münezzehtir.

d. Es'ad Tarihi

Metnin geneline baktığımızda, Es'ad Efendi'nin benimsediği süslü ve ağır dil tercihine bağlı olarak Arapça ve Farsça kelimelerle kurulan tamlamaların bilhassa olay ve kişi tasvirlerinde yoğun olarak kullanıldığını hatta kimi yerde anlatının sadece bu tamlamalarla ilerlediğini görmekteyiz.

Genellikle ikili tamlamalara yer verilen eserde üçlü dörtlü beşli tamlamalar da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İsim, sıfat ve zarf tamlamalarının yoğun kullanımıyla inşa edildiği fark edilen *Es'ad Tarihi*'nde yer alan tamlamalardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

- “...Bin doksan iki sâli hilâlinde **kadem-nihâde-i kumât-ı vüçûd** ve **mevzû'-i geh-vâre-i 'âlem-i şühûd** olmuşidi...” (s. 167)
- “...kuvvet-i kâsire-i kahramâne-i **Şâh-ı cihân** ile **yed-i süflâ-yı küffârdan dest-i 'âlî-i İslâma** geçtiğini...” (s. 26)
- “...hısn-ı hasîn-i fevz ü necâh kıyâs olunan **külbe-i tedbîr-i nâyîn-i esâs-i nâs, kâri'a-i sa'ikâ-i te'sîr-i takdîr-i mübreme tâb-âver** olmadığından...” (s. 28)
- “...**Zîver-i sandûka-i teberrükât-ı Devlet-i 'aliyye-i 'Osmâniyye** olup, şeb u rûz **kemâl-i ihtirâm ü ta'zîm** ve **envâ'-ı tebcîl ü tekrîm** ile şânına ri'âyet buyurılan **hırka-i şerîfe-i hazret-i Tırazü'l-halkati'l-insâniyye**...” (s. 99)
- “...**te'sîr-i tedbîr-i muhavvil-i havl-i Hudâvend-i nâsir** kılındığından biraz **eyyâm mürûrun**da, **eşkâl-i 'akîmü'l-intâc** mel'anete **mukaddemât-ı fâsidedü's-sûreti ve'l-hey'e** olarak...” (s. 78)

3. CÜMLE YAPISI

XVI. yüzyılda gelişimini tamamladığı ileri sürülen Osmanlı nesrindeki üslup özelliklerinin belirleyicisi olan öğelerden bir diğeri, nâsirlerin tercih ettikleri cümle yapılarıdır. Bir yazarın eserinde kullanmış olduğu üslubun değerlendirilebilmesi amacıyla metnin cümle yapıları ve uzunlukları açısından da incelenmesi üslup biliminin alanına girmektedir. “*Edebî metinlerdeki cümle tiplerinin, dilin bütün ifade şekillerini karşılayacak biçimde çeşitlilik*

göstermesi elbette doğaldır. Bunlar, ana dili Türkçe olan kimselerin zamanla eğitimlerini de geliştirerek ulaştıkları bir dil seviyesini de bize aksettirmiş oluyorlar.”¹⁴⁴

İncelediğimiz vak'anüvîs tarihleri, Osmanlı nesrinin en güzel örneklerinin verildiği XVIII. ve XIX. yy'da kaleme alındıklarından, bu dönemin nesir geleneğinin oluşturduğu cümle yapılarıyla kurgulandıkları görülmektedir. Güçlü bir geleneğin baskısı ile oluşturulan bu yapılar, bir dönemin ve bir türün ortak cümle yapılarını yansıtmakla birlikte, detaylı incelendiğinde vak'anüvîslerin Türk nesri için birer çeşni olabilecek farklı üsluplar ortaya koyduğu görülmektedir. Vak'anüvîslerin eserlerini kaleme alırken benimsedikleri dil tercihlerine paralel olarak Farsça ve Arapça cümle yapılarına da sıklıkla yer verdikleri görülmektedir. Hayati Develi, özellikle Farsça'dan alınan yardımcı cümle yapılarını, ki'li cümleler, çün'lü cümleler ve eylemsilerle kurulmuş eylem gruplarına dönerek uzayıp giden cümleleri söz dizimsel yapılar ile ifade eder. Özellikle eylemsilerle arka arkaya sıralanan uzayıp giden cümlelerin, resmî yazışma dilinin özelliği olarak geliştiğini belirtir.¹⁴⁵

Günümüz cümle yapıları araştırmalarında çeşitli tasniflerle karşılaşmakla beraber genel olarak yüklem türüne göre “isim cümlesi” ve “fiil cümlesi”; yüklem yerine göre “kurallı cümle” ve “devrik cümle”; anlamlarına göre “olumlu cümle”, “olumsuz cümle” “soru cümlesi” “emir cümlesi” ve “ünlem cümlesi”; yapılarına göre “basit cümle”, “birleşik cümle”, “sıralı cümle”, “bağlı cümle”, “eksilteli cümle” ve “ara sözlü cümle” yapılarını görmekteyiz. İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerindeki cümle yapılarını yukarıdaki mezkûr tasnif dâhilinde incelemek, çalışmamızın sınırlarını genişletecektir. Bu eserlerde yer alan cümle yapılarının vak'anüvîslerin üsluplarının belirlenmesinde nasıl bir rol aldığını ortaya koyabilmek ve bu hususta genel bir görüşe ulaşabilmek için seçilen örnekler üzerinden ele alınıp yorumlanacaktır.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ Tarihi'ndeki cümle yapılarını incelediğimizde, eserin dilinin sadeleştiği bölümlerdeki cümle yapılarının basit cümlelerden; dilin ağırlaştığı bölümlerde ise fiilimsilerle kurulan birleşik cümlelerden, bağlaçlarla kurulan bağlı cümlelerden ve birden çok yüklemle kurulan sıralı cümlelerden oluştuğunu söyleyemek mümkündür.

¹⁴⁴ Musa Duman, “Nesir Cümlemiz Ne Kadar Değişti?”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V: Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler Sempozyumu*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 129.

¹⁴⁵ Hayati Develi, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, s. 113.

Na'îmâ, eserinin mukaddimesinde bir tarihçide bulunması gereken özellikleri belirttiği kısımda dile getirdiği “anlaşılr olma” ve “sade dil” hususlarına anlatısını oluşturduğu cümle yapılarında da bağlı olduğunu okura hissettirmekte, anlatısının kimi yerinde az da olsa basit cümleler tercih etmektedir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Na'îmâ, olayları tasvir ettiği kısımlarda ve diyaloglara yer verdiği kısımlarda kısa ve tek yargılı cümle yapılarını tercih etmiştir:

“...Kethüdası İbrahim hasta idi...” (s. 153)

“...Mâh-ı zilhiccede elçisiyle der-i devlete vusûl buldu...” (s. 155)

“...Cümle ulemâ ve vüzerâ ale't-tertîb tehniyet ettiler...” (s. 222)

“...Ol mahalde Handan Ağa iki oğlu ile Kızılbaş'a esîr oldu...” (s. 279)

“...Luhûm u dusûm gâyet firâvân u erzân oldu...” (s. 652)

Na'îmâ'nın, eserinde genel olarak tercih ettiği cümle yapısı, dilinin ağırlaştığı kısımlarda öne çıkan, fiilimsiler ve bağlaçlarla oluşturulmuş cümle yapılarıdır. Aşağıda, Na'îmâ'dan alınan birer cümlelik iki farklı örnekte, farklı cümle çeşitlerinin birlikte kullanılarak katmerli yapılar oluşturulduğu görülmektedir:

“...evvelen ve âhiren hamd ü sipâs **ve** zâhiren ve bâtinen şükr-i bî-kıyâs ol mübdi'-i bedâyi-i masnû'ât **ve** ol muhdis-i havâdis-i mevcûdât -**celle şânühû ve amme nevâluhû**- hazretlerine olsun **ki** ber mûceb-i tekâbül-i esmâ vü sıfât **ve** muktezâ-i kerîme-i 'Ve reafa'nâ ba'dakum fevka ba'din derecât'¹⁴⁶ esnâf-ı mahlûkatı mâhiyyât-ı muhtelif **ve** isti'dâdât-ı gayr-i mü'telifeye mazhar **etmekle** kimini şâh kimini dervîş **ve** kimini şâdân kimini dîl-rîş kimini dâna vü âkıl kimini nâdan u câhil **ve** kimini âgâh u kâmil kimini gümrâh u gâfil **kılıp** bu mugâyeret ile ahvâl-i kâ'inâta sebât **verip** dâ'ire-i cem'iyyet-i mahlûkatı bu mübâyenet ile muntazametü'l-harekât **eyledi ve** tahiyât-i bî-hadd **ve** teslimât-ı lâ-yu'ad ol Hâtemü'n-nebiyyîn **ve** Seyyidi'l-evvelîn **ve** l-âhirîn hazretlerinin zât-ı akdes **ve** rûh-ı mukaddeslerine **olsun ki**, mükemmel zâhir **ve** bâtın **olan** dîn-i mübîn **ve** nâsih-i edyân-ı pîşîn **olan** şer'-i mutahhar u rasîn ile âmme-i âlemiyâna meb'ûs **olup** evzah-ı delâlât **ve** a'zam-ı mu'cizât **olan** Kur'an-ı azîm **ve** Furkân-ı hakîm ile cümle-i ibâdî tarîk-ı necâta irşâd **eyledi ve dahi** de'â'im-i bünyân-ı dîn **ve**

¹⁴⁶ “Sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan odur.” (En'am 6/165)

kavâ'im-i erkân-ı şer'-i mübîn olan âl ü ashâb ve aşîret ü ahibbâlarına olsun ki takvîyet-i emr-i dîn ve temşîyet-i ahkâm-ı Seyyidi'l-mürselîne bezl-i cân ile dâmen-der-miyân oldular...” (s. 949)

“...Sûr-ı sürûr için ve kâşâne-i merkûmenin ferşine lâzım olan bisât ve zerdûz akmişe-i Hindiye-i tılâ-fürûz ve sâ'ir tuhâf ve nevâdir makûlesi esvâb ve eşyâ tahsîli için gecelerde bedestânlar ve mahzenler ve hanlar açılıp sâhibinin izni var ise hoş, yoğ ise hâh u nâ-hâh dükkânı ve mekânı basılıp pâdişâha yarar ol makûle emti'a-i nefîse alâ mehl mîrîden akçeleri verilmek üzere cebren ve kahren alınıp sûr u sürûr levâzımına sarf ve ol sarâyın kâşâne-i ma'hûdesinin ferş ü tezyîni için telef olup vezîria'zâm ve defterdâr Halıcı-zâde herzâr zahmet ü meşakket ve halktan gasb u eziyyet ile tedârük ettikleri envâ'-ı dîbâ vü zîbâ ve samur ve vaşak ile pür-revnâk etmişler iken ba'det-tekmîl padişâh hazretleri sarây-ı ma'hûda gelip ferş ü tezyîni kabûle karîn vâki' olmayıp defterdâr pâşâyı azl ve bostancıbaşı habsine gönderilip defterdârlığı pâye-i vezâretle Defter Emîni Köse İsmail Efendi'ye tevcîh ettiler...” (s. 1130)

Na'imâ, anlatısını kaleme alırken yukarıdaki iki örnekte de görüldüğü üzere zarf-fiil eklerinden -up, -ince, -kan, -arak eklerine sıklıkla yer vermiştir. Bu husus, onun nesir üslubunun belirleyici öğelerinden birini teşkil etmektedir. Üslubunu belirleyen bu ekler içerisinde, anlatısında en çok kullanılan zarf-fiil eki -up ekidir:

“...Ammâ mu'azzam asker-i İslâm püştede olup ol melâ'înin gözlerine görünen ancak Mısır Leşkeri olmağın serdara mashûb olan leşker-i İslâm hemen anlardır tasavvur edip hey'et-i mecmu'alariyle sahrâya yürüyüp hamle ettiiklerinde serdâr-ı a'zam dahi meymene ve meysere tertib-i sufûf edip bâlâ-i püşteden sahrâya mânend-i seyl yürüdükte Kara Sa'îd ve Ağaçdan Pîrî meymene cânibine ve Kalender-oğlu sâ'ir kibâr-ı mehâzîl ile meysere cânibine hücûm edip harb-i azîm peyveste oldu...” (s. 345)

“...Evâ'il-i Recebde kadimden Belgrad'da Yeniçeri serdârı olan Ali Bey Âsitâne'den emr-i şerîf ile beytü'l-mâl zabtına varan çavuşa beytü'l-mâl hizmetini zabt ettirmeyip çavuş ve nâzır tehî-dest gelip Yeniçeri Ağası Şa'ban Ağâ'ya şekvâ edip Belgrad serdârı ol etrâfın hâkimidir, emr-i şerîfi istihfâf edip

tutmadı dediklerinde Yeniçeri ağası dahi pâdişâha gamz edip ihzârına fermân gitti... ”(s.1010)

Bu tarz cümle yapıları, uzunlukları ve karmaşık yapıları sebebiyle metnin anlaşılmasını zorlaştırmakta, biçimsel anlamda eserin öğretici metinden uzaklaşarak edebî metne yaklaşmasına sebep olmaktadır.

b. Hâkim Tarihi

XVIII. yy nesrinin genelinde öne çıkan uzun cümle yapıları Hâkim Efendi'nin nesrinde de karşımıza çıkmaktadır. *Hâkim Tarihi*'ndeki kimi bölümlerde daha basit ve daha kısa cümlelerin de yer aldığı görülmektedir. “*Vukû’-i Harîk-i Küllî Der-İstanbul*” başlığı altındaki anlatısında da görüleceği Hâkim Efendi, çoğunlukla fiil cümleleri kullanmayı tercih etmiştir:

*“... Ve Kadirga Limanı ve Ayasofya semtlerine hevâ yüzünden mismâr ve âteş pâreleri **düşerdi**. Ân-ı vâhidde serî an yedi sekiz kol olup, kimi Bâğçe-kapusu’na dek yemîn ü yesârında olan kebîr u vesî Muhsin-zâde Serâyı gibi serâyılar muhterik **oldu**. Ve âteş kal’a divârından çıkup, yeşil kiremitli Bostancı Câmi’i’ne müntehî **oldu**. Ve bir tarafı Paşa-kapusu’ndan Derziler Kâr-hânesi’nden ve Defterdâr-kapusu ve Dîvân-yolu’ndan Mehter-hâne ve Defter-hâne muhterik olup ve bir tarafı Mahmûd-paşa Çarşusu’ndan Çukacılar Hânı’na müntehî **oldu**. Ve bir tarafı Ayasofya Çarşusu’ndan Soğuk-çeşme havâlîlerine resân **oldu**...”*
(s. 313)

Anlatısı boyunca sıklıkla tevcihâtlara değinen Hâkim Efendi'nin bu kısımlarda konuyu belîğden uzak bir dil tercihiyle kaleme aldığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere eserin bu bölümlerinde “ve” bağlacının yaygın kullanımı söz konusudur:

*“...Yine sene-i merkûme rebî’ulâhırının dokuzuncu günü Avlonya Sancağı, mutasarrıfı Vezîr-i mûkerrem İsmâ’îl Paşa’ya bâ-hatt-ı hümayûn tevcîh buyuruldu **ve** Şâm Eyâleti ve Mîru’l-hâclığı, hâlâ mutasarrıfı Vezîr-i mûkerrem Es’ad Paşa’ya; Sayda Eyâleti, Şâm Vâlisi Vezîr Es’ad Paşa karındaşı Mîr-i mîrân Mustafa Paşa’ya **ve** cemâziyelâhırın on sekizinde Trablus-Şâm Eyâleti, mutasarrıfı Vezîr-i mûkerrem Sa’deddîn Paşa’ya bâ-hatt-ı hümayûn tevcîh buyuruldu. Trabzon Eyâleti, sâbıkâ Rikâb-ı hümayûn Kâyim-makâmı olan Vezîr-i mûkerrem Mustafa Paşa’ya **ve** Habeş Eyâleti, rebî’ulevvelin üçünde Mekke-i*

mükerreme Şeyhu'l-Haremlîği ile Cidde Sancağı ilhâkıyla hâlâ mutasarrıfı Sadr-ı esbak Vezîr-i mükerrem es-Seyyid Mehmed Paşa hazretlerine ve Mısır Eyâleti, hâlâ mutasarrıfı Vezîr-i mükerrem Silahdâr Mustafa Paşa'ya; Cezâyir-i Garb Beylerbeyiliği, Cezâyir Vâlîsi 'Ali Paşa'ya; Kapudanlık, Kapudâne-i hümayûn Kapudanı Süleymân zîde mecdühûya Rütbe-i Mîr-i mîrân ile cemâziyelevvelin on sekizinci günü bâ-emr-i hümayûn tevcîh buyuruldu..." (s. 221-222)

Zarf-fiil ve sıfat-fiillerle oluşturulmuş yan cümlecikleri manzûmelerle birleştirerek birleşik cümle yapılarını bir arada kullandığı görülen Hâkim Efendi, bu sayede metnin dilini günlük dilden edebî bir üst dile çıkarmayı başarmıştır. Hâkim Efendi, eserinde “-ken, -madan, -ince, -ip, -arak, -dıkça, -casına, -meksizin, -dığında” şeklindeki zarf-fiil eklerine ve “-an, -ası, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş” şeklindeki sıfat-fiil eklerine yer vererek uzun cümleler kurmuştur. Bir cümleden oluşan aşağıdaki örnekte, Hâkim Efendi'nin nesir üslubunun en belirgin özelliklerinden biri olan birleşik cümle yapılarının kullanımını görmekteyiz:

“...Yine sene-i merkûme zilka' desinin onuncu mübârek isneyn günü nefis-i nefîs-i 'azamet-te' sîs-i hümayûn için Tersâne-i 'âmire'de ibdâ' u inşası emr u fermân buyurulan fülke-i zerrîn-cenâh-ı şeh-bâz-peyker ve reşk-i felek-i seyyâre nakş-ı zerender- zer ve ana hem-zâd-ı cenâh-ı inşa, eyvân-ı hâssa-i Sinân Paşa demekle mevsûm erîke-i lâne-i hümayûnun ittisâlinde Kayık Kapucusu yeri ki -Kayık-hâne Ocağı ta'bîr olunur- anda inşası fermân buyurulan sandal-ı hümayûnun bahra nüzûlü müteheyi' olup;

Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fülk-i iclâli

Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i milke

me'âliyle hüsn-i hitâmları hem-zâd-ı muvâfakat ve tev'emân-ı ser-tîşe-i san'at olmalarıyla; beyt:

Deryâ-yı ahzar ve fülk ü keştî-i hilâl

Garkend bahr-ı ni'met-i Şâh-ı cihân-ı mâ¹⁴⁷

mü'eddâsıyla deydene-i seniyye-i Devlet-i behiyye üzere deryâ-yı ifâza-i 'avn ü kerem Sadr-ı bahr-i hızzamm-ı a'zam Ebu'l-mevâhib Mehmed Râgıb Paşa hazretleri ve sâ'ir bulunmaları mu'tâd olan fihâm-ı dâyre-i seyyâre-ihtişâm kirâmları ma'a hademe-i bâb ol sandal-ı hümayûn ve filike-i reşk-i fülk-

¹⁴⁷ Mavi deniz, felek ve hilâl şeklindeki gemi, Pâdişâhımızın nimet denizinde boğuldular.

nümûnun nüzûlünde şeref-i ma'îyyet-i nîrûyi şükûh-re'fetleri taraf-ı resen peyvendî-i teysîr u tesyîre şeref-res-i inzîmâm olmağyçün ol mahalde Serbostâniyân-ı Hâssa Ağa ve sâ'ir sanâyi'-kârân hâzır **bulunup**, meşâyih-i kirâm ve İmâm-ı Bostâniyân-ı Hâssa du'â vü niyâza âgâz ve taraf-ı resen-i şevket-me'men-i celâletlerine hezâr ta'zîm ve ibcâl ile mu'tasîm-ı habl-i tevfîk u tevekkül **olup**... (s. 916-917)

İç içe katmerli cümle yapılarıyla metnin anlamını zorlaştıran Hâkim Efendi, yan cümlecikleri bağlaçlarla sıralayarak uzun cümleler kurmuştur. Aşağıdaki örnekte görüleceği gibi özellikle “ve” bağlacını sıklıkla kullanmayı tercih eden Hâkim Efendi, edatlardan, sıfat-fiil ve zarf-fillerden de yararlanarak uzun cümleler kurmuştur:

“...Yine mâh-ı mezbûrun yirmi altıncı hamîs günü Sadria' zam **ve** Hidîv-i ekrem hazretleri tebrîk-i 'îd-i sa'îd **içün** Müftî'l-enâm-ı sellemehû's-selâm Seyyid Murtezâ Efendi hazretlerine hasbe'l-mu'tâd alay **ile** teşrîf **ve** âyîn-i dîrîneye mürâ'ât **buyurup**, Şeyhulislâm hazretlerinin 'ârıza-i 'illet-i mizâcları **hasebiyle** resm-i dâmen-bûsîde vukûf **ve** huzûr-i Şehen-şâhî'ye iktidârları nâ-yâb **olmakdan** nâşî, 'afv **buyurulmağla** izn **ü** ruhsat-ı Cihân-dârî mebzûl **ve** ertesi gün sudûr-i 'ulemâ-yı kirâm hazerâtı **ve** 'arefe gününe **geline** tertîb-i ma' rûf **ve** 'âdet-i me'lûf **üzere** cümle ricâl-i Devlet cenâb-ı mekârim-nisâb hazret-i Âsafî **ile** kesb-i ta'yîd-i sa'âdet **eyleyüp**, **ba'dehû** se-şenbih gicesi Serây-ı hümayûn'a râhî **ve** 'ale's-seher takbîl-i pâye-i evreng-i Şehen-şâhî ile şeref-yâb **ve** mübâhî **olduklarından sonra**, sâye-i Rahmân **ve** halîfe-i Yezdân **olan** Pâdişâh-ı 'âlem-penâh halledallâhu **ve** ebkâhu hazretleri şevket-i Şâhâne **ve** haşmet-i Pâdişâhâne ile cedd-i emcedleri merhûm u mağfûr cennet-mekân Sultân Ahmed Hân Câmi'-i şerîfi'nde edây-ı nemâz-ı 'îd, **ba'dehû** Serây-ı hümayûn'larına teşrîfleriyle sa'd-karâr-ı menzil-i hûrşîd buyurdular...” (s. 49-50)

Hâkim Efendi, bir paragrafta birbirinden farklı zaman çekim ekleriyle çekimlenmiş fiiller kullanmayı tercih etmiştir. Bu husus, diğer vak'anüvîslerde çok nâdir görülmektedir. Aşağıdaki paragrafta görüleceği üzere, “duyulan geçmiş zaman”, “görülen geçmiş zaman” ve “geniş zaman” ekleriyle çekimlenmiş fiilleri tercih ederek, anlatısında tekdüzelikten sıyrılmaya çalışmıştır:

“...Yine mâh-ı recebû'l-ferdin dördüncü sülâsâ gicesi sâ'at sekizde iken İstanbul'da 'Avrat-pazarı'nda bir Ermeni etmekci furunundan âteş zuhûr edüp,

*bir iki hâne ve beş altı dükkân muhterik olup, bi-hamdillâh etrâf u enhâsına sârî olmadan muntafî **oldu**. Ol günlerde zehâ'ir killeti ve galâ hâletleri 'umûm üzere sârî **idi**. Meğer bu Ermeni etmekcinin furununda bir mahzen içinde kati vâfir hintası muhtefî ve mücennî **imiş**. Her çend furunlara nân-ı 'azîz işlenmeğe tenbîh ü takyîd olundukca, bu Ermeni kerâste-i nân killetinden cümleden ziyâde feryâd **edermiş**. Ol harîkde anın anbâr-ı nihânîsine âteş isâbet edüp, hintası bi't-temâmi ve 'l-kemâl muhterik **olur**. Yeniçeriler gürûhu bu Ermeni 'yi tutup, yüzüne tükürürler **imiş**...*” (s. 624)

Hâkim Efendi, yan cümleciklerden oluşun birleşik cümlelerde kimi zaman Arapça cümleciklere de yer vererek bu dile olan hâkimiyetini de göstermeye çalışmıştır:

*“...es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân 'Osmân Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Mustafa Hân **ebbedallâhu Hilâfete-hû ve edâme şevketehû ve devletehû ilâ âhırı'l-ezmân***¹⁴⁸ *efendimiz hazretleri ki... fitrat-ı zât-ı 'inâyet-âyâtları mecbûl-i 'adl ü dâd ve 'âmme-i 'ibâd ü bilâda nazar-ı 'atf u merhametleri meşmûl-i i 'tiyâd olup, mecmû'-ı yevâkî-i mevâkî-i nefîseleri **ibtigâ'en li-vechillâhi Te'âlâ***¹⁴⁹ *hayrât ü meberrâta masrûf ve 'ömr-i sâni ve hayât-ı câvidânı olan ihyâ ve 'imâr-ı cemîle ve ibkâ'-i âsâr-ı cezîleye ma'tûf olduğu, meşhûd-ı dîde-i enâm ve ma'lûm-ı cümle-i ecille-i a'lâmdır...*” (s. 331-332)

*“...ber-mûceb-i defter teslîm ve neferâtına **min gayri ketmin ve lâ-naksın***¹⁵⁰ *i' tâ vü isâle tenbîh ü te'kîd buyuruldu...*” (s. 708)

Hâkim Efendi'nin Arapça ve Farsça cümle ile cümlecik yapılarını kullanmasının yanında, metnin geneline kıyasla kurduğu cümlelerin uzun ve girift bir yapıda olması, metnin anlaşılmasını zorlaştırmakta metnin muhtevâ bakımından öğretici olmasına rağmen edebî bir metin olarak incelenmesine imkan sağlamaktadır. Hâkim Efendi'nin dilinin bu derece ağır olmasının sebebi sadece seçtiği Arapça ve Farsça kelimelerden dolayı değil, bu kelimelerle kurduğu tamlamalar ve cümle yapıları sebebiyle olduğu âşikârdır.

¹⁴⁸ Allah onun hilâfetini ebedî kılsın ve büyüklüğünü ve devletini zamanın sonuna kadar devâm ettirsin.

¹⁴⁹ “Yüce Allah'ın rızasını isteyerek” anlamına gelen Arapça cümleciktir.

¹⁵⁰ “Gizli ve eksik olmaksızın” anlamına gelen Arapça cümleciktir.

c. Âsım Tarihi

XIX. yüzyılın yaygın nesir yazım eğilimine paralel olarak Âsım Efendi'nin uzun cümleleri ve fiilimsilerle kurulan cümle yapılarını tercih ettiğini söyleyemek mümkündür. Âsım Efendi'nin, eserin genelinde ve bilhassa tasvire ağırlık verdiği kısımlarda fiilimsiler ve Farsça cümle yapısı olan ki'li unsurlarla oluşturulmuş cümle yapıları ile birden fazla yargıdan oluşan uzun cümle yapılarını kullanmayı tercih ettiği görülür. Hatta öyle ki eserde katmerli cümle yapılarından oluşan bir yargı neredeyse bir sayfa kadar sürmektedir:

“...ol mâlik-i itlâk- 'inân vak'a takyîdine me'mûr hemân her ne denlû bu bende-
i bî-bıdâ'a bi-hasebi 'l-istitâ'a meş'ale-efrûz-i meşgale-i 'ulûm-i şettâ, husûsan
Okyânus ile müsemmâ hem-seng-i küre-i basît Terceme-i Kâmûs-i Muhît gibi
bâr-ı girânı ber-dûş-i zimmet-i tehammül ü itinâ eylemek hasebiyle, kâffe-i sâ'at
ve ânânim ânâ'e 'l-leylî ve etrâfe'n-nehâr ana mahsûr ve salât-i müsâfir gibi
kâtibe-i ezmine ve evkâtım ol mâddeye maksûr **olduğundan başka**, fi'l-i
mezbûrun keşîde-i sîga-i muttaride-i intizâm **olması** elbette levâzım-ı mezîdeye
mevkûf, 'Abd-i bî-nevâ ise sülâsî mücerred sâlim gibi ser-âzâde-i zevâyid belki
fi'l-i nâkıs-misâl mevâdd-ı sahîha-i zarûriyyâtıdan mütecerred olduğu ma'lûm-i
erbâb-ı vukûf olduğunu îmâ vü telmîh ve kinâye vü tasrîh **ederek** isti'fâya nâ-çar
ve berka'-endâz-ı 'izâr-ı 'azrâ-yı i'tizâr **olduğumuzda** nakd-gerân-ı zemân olan
vükelâ' ve erkân-ı Devlet-i ebedî-bünyân hazerâtı 'Terceme-i merkûmenin
sevâd-ı tesvîdi resîde-i ser-i hadd-i temme bi'l-hayr **ve** el-hâletü hâzih pehnâ-yı
rûşenâ-yı tebyîzî, cevelân-geh-i Edhem-kilk-i sabâ seyr olmağla her ne kadar
zahmet ise bi'l-küllîyye müzâhim olmayacağı derkâr **ve** şehbâz-i hâme-i tîz-
pervâzınız bir hamle ile iki şikâr-ı hü mâ-hümâlı efgende-i meydân-ı ibdâ' u ibrâz
edeceği be-dîdârdır' deyü hoş-âmed-i kelimâtla dil-şîfte **ve** bâ'zı mertebe havz-ı
ka'r-ı nâ-yâb-ı sâmi'aya hem-meşreb-i âb-ı kemmûn ve mâ'ü'l-hayât-âsâ
müsemması verâ-i zalâm-ı hafâ vü kümûn olan selsâl-i şîrîn-güvâr mevâ'id-i
'urkûbiyye işrâbiyle de firîfte etdiklerine murâdîf, ol bâbda bir küt'a hatt-ı
hümâyûn ısdâr ve mücebince yirmi iki senesi zilka'desinin yevm-i tâsi'i Bâb-ı
'Âlî'de hil'at-pûş-i 'izz ü iftihâr ve dâmen ü pirâmen-i 'acizânem vakf-ı eydî-i
keşmekeş-i mehterân-ı Sâsânî-şi'âr **kılınmağla**, ber-müceb-i fermûde-i fermân-
revâ-yı enâm karâr-dâde olan emr-i me'mûr-i mezkûre kıyâm **olunup**, lâkin ber-
vech-i merkûm Vâsıf Efendi merhûm niçe müddet ol hıdmete nâmzed-i haysiyyet
ve iki yüz yirmi senesine kadar vukû'ât-ı dîvâniyye ve 'avârizât-ı mülkiyye

makûlesi havâdis-i kevnîyyeyi cezâlet-i ta'bir ve selâset-i takrîr ile zabt ü tedvîn ve vişâh-ı nuhûr-i hûr olmağa sezâ kılâde-i gevherin-i müşâ'sa'-târ-âsâ rûste-i rişte-i kayd ü tebyîn eyleyüp tâ ki sene-i mezbûre cumâdelûlâsında mesned-i Riyâset'e müstenid ve hıdmet-i merkûmeye Pertev Efendi müte'ahhid olmuşidi...” (s. 26-27)

Yukarıda, yaklaşık bir sayfa uzunluğundaki bu cümlelerin yan cümleciklerinde, iç içe birleşik cümle yapıları, zarf fiiller ve sıfat fiillerle oluşturulan cümle yapıları bir arada yer almaktadır. Metnin geneline hâkim olan bu tarz cümleler uzunlukları ve karmaşık yapıları sebebiyle metnin anlaşılmasını zorlaştırmakta, eseri öğretici üsluptan uzaklaştırarak edebî üsluba yaklaştırmaktadır.

Âsım Efendi, Türkçe tamlamaların yanı sıra bilhassa Arapça ve Farsça tamlamalarla kurduğu uzun cümleleri fiilimsiler ile ard arda sıralamış ve bu cümlecikleri de daha çok bağlaçlar vasıtasıyla birbirlerine bağlamıştır. Eserinde zarf-fiil eklerinden en çok, incelediğimiz diğer vak'anüvîslerde de karşılaştığımız gibi, “-up” ekine yer veren Âsım Efendi, “-inca (-ince)” eki foksiyonu ile kullandığı “-dıkta” ekini de yer vererek uzun cümleler kurmuştur:

“...Ferdâsı hedâyâ-yı hümayûn ihzâr olunup, Teşrifâtçı-i mersûm-i ma'hûd lede'l-vürûd, gerek İmperator ve gerek İmperatorîçe taraflarına teslim olunacak hediye-yeler temyîz ü irâ'e olundukdan sonra, İmperator tarafından mersûl dört 'aded altışar bârgîrli hintoların birine hedâyâ-yı hümayûn vaz' ve diğerine kethudâsı ve hazînedârı ve birine de nâme-i hümayûn ve mektûb-i Sadria'zamî ile Sır Kâtibi irkâb ve dördüncüsüne efend-i mûmâ ileyh süvâr ve Teşrifâtçı cânib-i yesârda ve mukâbeleda tercemân karâr edüp, İmperatorî'ye lede'l-vusûl, tehyi'e olunan müsâfir odasına Sır Kâtibi yedinde nâme-i hümayûn ve mektûb-i Sâmi ile duhûl olundukda, verâdan dahi Felemenklü tarafından gelen yedi nefer elçiler oda-i merkûma dâhil olup ve ol aralıkda Hazînedâr ve Kethudâ ve sâ'ir etbâ'ları İmperator'un mütemekkin olduğu ârâm-gâh ittisâlinde vâki' odada müheyyâ olan mahalle 'ale't-tertib hedâyâ-yı hümayûn vaz'ıyla, pür-zînet ü zîb eylemek kaydında iken, Teşrifâtçı-i mersûm müsâra'atla gelüp 'Buyurun!' deyü da'vet eyledikde, vekâr ve te'ennî ile kâ'id olduğu sandalî pîş-gâhına vusûlünde İmperator hemân kıyâm ve te'diye-i merâsim-i ihtirâm eyleyüp, mûmâ ileyh dahi dest-i yesârında hâzık nutuk kağıdını feth ve bülend-âvâz ile 'fermâm-fermâ-yı Memâlik-i 'Osmânî, Sultânü'l-berreyn ve Hâkânü'l-bahreyn, Hâdimü'l-Haremeyni ş-şerîfeyn...ve safvet-i şâmilelerini hâvî nâme-i

*hümâyûnlarıdır' **deyüp**, leb-i ta'zîm ile üç def'a telsîm **eyledikten sonra**, İmperator'un yedine teslim **ederken**, yerinden birkaç hatve kâdime-cünbânî-i hareketle nâme-i hümâyûnu kemâl-i i'zâz ü hürmetle ahz **ederek** sağ tarafında duran Baş-vekîl Taleyrân'a i'tâ eylediğine mu'âkib, mektûb-i Sadrîa'zamî dahi teslim **olunduktan sonra**, tarafeynden müdde'â-yı mahabbet ve mezâyâ-yı mezîd-i hulûs u safvet ber-vech-i kemâl serd ü ikmâl olundu..."* (s. 366-367)

Karşılıklı diyaloglardan oluşan kısımlarda ve olay tasvirlerinde, kısa ve tek yargılı cümle yapılarını tercih eden Âsım Efendi'nin bu tercihi, metnin genelinde uzun ve girift cümle yapıları kadar yer almamaktadır:

*"...Kûşelerde ve zokâk başlarında ve dervâze semtlerinde küme küme ağız ağıza **verüp**, her biri edgâs-i ahlâm mesâbesinde ağzına gelani bî-ser ü büin kelâm-ı mâ lem-yekûn remy-i mazanne vü kelâm **ederler idi**. Kuvve-i nâtıklarında yârâ-yı kudret olanların her biri bir ma'nâ ve bir mü'eddâ tasvîr **edüp**, kimi işbu İngilizlû tâ'îfesi, neheng-i bahrî 'add olunur bir kavm-i şedîd **olup**, bir sefinesi bir ülke tahrîbine kifâyet eder **derler**. Şimdi bunlar ise on kıt'a kûh-i 'azîm gibi **kalyonlardır**. Derûnşaro eczâ-yı dühniyye ile perverde salkım ve gülle ve zencîr atan toplar ve humbaralar ve cengciler ile **meşhûndur**. Hudâ ne-kerde iki taraflı topları ve humbaraları sağarak bir yelkende Tersâne pîş-gâhında karâr ve derûn-i İstanbul'a ve Tersâne tarafına yağlı paçavralar ve top ve humbaralar atdığı sûretde: '**el-Meded! Hâlimiz ne gûne olur? Hânelerimiz ve dükkânlarımız ve etfâl ü nisvânlarımız kande bir kûşe-i emn ü selâmet bulur?**' deyerek ihrâc-ı şehîk u zefîr edüp, kimisi dahi: 'İşbu on gemi yalnız **değildir**. Elbete Boğaz hâricinde gûş-zedimiz **olduğu üzere** sâ'ir gemilerinden mâ'adâ Moskovlu dahi olmağla, Boğaz ağzından karaya asker **döküp**, berren dahi hücûm **ederler**. Bu takdîrce berren ve bahran İstanbul'u elbette **yıkup yakarlar**. Devlet-i 'aliyye hemân bunları mâl ü mülk vermekle def'ine himmet eylemek **vâcibedendir**.' Herkes 'Hissemize râzıyuz' deyü tarh-ı makâle-i yemm-i nâ-pezîr **eylediler...**"* (s. 484-485)

Yukarıdaki örnekler gösteriyor ki Âsım Efendi'nin kurduğu cümle yapıları Hâkim Efendi ile paralelken, tek yargıdan oluşan cümle yapıları da Na'îmâ ile paralellik göstermektedir.

d. Es'ad Tarihi

Âsım Efendi ve Hâkim Efendi gibi uzun cümle yapılarını tercih ettiği görülen Es'ad Efendi'nin "...Yeniçeri Ağası olan Hasan Ağa, mâh-ı merkûmun on sekizinci günü ma'zûl ve Kul Kethudâsı Hüseyin Ağa ağalık câhına mevsûl oldu..." (s. 20) ve "... Müşârun ileyh Burusa'da ikâmete me'mûr olmuşiken mahall-i ikâmeti İznikmid'e tahvîl kılındı..." (s. 192) örneklerindeki gibi kısa ve tek yargılı cümleleri yok denecek kadar azdır. Tasvire ağırlık verildiği ve dilin ağırlaşarak anlamın kapalılaştığı kısımlarda Es'ad Efendi'nin, fiilimsiler ve bağlaçlarla oluşturulan cümle yapıları ve birden fazla yargıdan oluşan uzun cümle yapılarını tercih ettiği görülür. Metnin genelinde bu tarz cümle yapılarının kullanımının yaygın olduğu fark edilmiştir. Birbirinden farklı cümle çeşitlerinin birlikte kullanıldığı ve katmerli yapıların bir arada bulunduğu aşağıdaki örnekte, Es'ad Efendi'nin nesir üslubunda öğreticilikten ziyade edebî zevkin öne çıktığını görmekteyiz:

"...Müşârun ileyhimâ fî 'l-vâki' hayr-hâhân-ı devlet ve rızâ-cûyân-ı Şehri-yâr-ı bülend-menkabetden **olup**, lâkin ... dağdağasına **düşen ve** revîş-i 'âkilâneyi **şasırup**, çâr-pa-yı hareketi ke'l-bâhisi '**an hatfihî bi-zulfihî** zemîn-i helekesini eşen Hâlet Efendi'ye **havfen lî-gadrihî** sûret-i mümâşâtta **olduğu**, makâmının hükmüne mugâyir usûl-i tabî'iyeden hâric bir keyfiyyet **olup** 'ale 'l-husûs biraz eyyâmdan berü eslâf-ı kirâmının îcâb-ı vakt ü hâl ile seref mertebesinde ocaklı gürûhuna **ede geldikleri** bezli imsâkde sâlik-i meslek-i ifrât ve tab'ında merkûz olan hırs u şereh dahi mâni'-i kerem ü inbisât **olmağla**, beyne'l-'avâmm mübtelâ-yı levî ü düşnâm **olarak, lâ re'ye lî-men lâ yutâ'a** menzilesine tenezzül **ederek** ânifen işâret olunduğu üzere ocaklı havenesi lisânında gûn-â-gûn erâcîf peydâ **olduğu**, bi-etrâfihî zamîr-i hakâyik-şinâs-ı pâdişâhiye lâyah ü mün'akis **olup**, bu ise ba'zı hikmet-i hafîyyeye binâ'en tebeddülât-ı ser-i kârânı iktizâ **etmekle**, şehir-i ... irsâl **olunup**, mukaddemce Silahdâr-ı hazret-i Pâdişâhî İlyâs Ağa tesyîriyle Sâhil-seray-ı Beşiktaş'a rû-mâlde mazhar-ı 'inâyet-i da'vet **olup**, bostancı-başılığından berü zabt u rabt-ı haşerâtla şöhrat-yâb **olan** ... Şehriyârî Şâkir Efendi vâsıtasıyla kezâlik da'vet **olunup**, beyne'l-'ulemâ'i's-sâde ... pîrâye-dâr-ı ferve-i beyzâ **olup**, her biri muhavvel-i 'uhdeleri kılınan umûr-i dîn ü devletde yek-sâk-ı ittîfak üzere ibrâz-ı hüsn-i hizmet eylemeleri tenbîhâtıyla mültefet-i Pâdişâh-ı İslâm-penâh **oldukları halde**, me'zûn-i 'avdet ve tehyi'e kılınan sandal ile hademe-i Bâb-ı 'âlî yağlı piyâdelerle pîşrevleri olarak Yalı Köşkü'ne **çıkup**, mahall-i merkûmda evvelce Ser-çukadârân-ı hazret-i Hudâ-

*vendigârî Ebûbekir Efendi'nin âmâde **edüp**, taraf-ı eşref-i şâhânedan ihsân buyurılan müzeyyen zîn-i esbe Sadr-ı a'zam-ı mufahham ve donanmış bârgîre Şeyhülislâm-ı muhterem **binüp**, Bâb-ı hümayûn'dan doğru peykân ve serhengân ve sâ'ir hadem ü haşem rikâblannda pûyân olarak hem-'inân Bâb-ı Âsafî'ye şeref-resân **oldular...**" (s. 134-135)*

Es'ad Tarihi, hacim olarak incelediğimiz diğer üç esere göre az olmasına rağmen, oluşturulmuş en uzun cümle yapılarına sahiptir. Bilhassa “-up” zarf-fiil ekini birbiri ardınca Türkçe fiillere ekleyen *Es'ad Efendi* yaklaşık 3-5 sayfa boyunca Arapça cümlecikler ile “ve” bağlacıyla zenginleştirerek tek bir cümle kurmuştur (bk. s. 414-417). *Es'ad Tarihi*'nde yer alan özne ile yüklem arasındaki bağlantıyı okura unutturacak derecede sayfaları aşan uzun cümleler, birbirini ardınca sıralanmış sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerle oluşturulmuş yan cümleler ve Arapça cümleciklerle daha da karışık bir hal alarak metnin anlaşılabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Böylesine girift ve çok katmanlı cümlelerin var oluşu *Es'ad Tarihi*'ni bir tarih eserinden ziyade edebî bir eser olarak görülmesine olanak sağlamaktadır.

4. ATASÖZLERİ/ KELÂM-I KİBÂRLAR

“Bir düşünceyi, gerçek ve hikmeti veciz şekilde anlatan, atalardan bugüne gelmiş ve halka mal olmuş kısa söz, darbimesel”¹⁵¹ şeklinde tanımlanan atasözü, “atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir.”¹⁵²

Vak'anüvîsler anlatımlarını güçlendirmek, delillendirmek ve okurun dikkatini ve ilgisini çekebilmek için anlatılarında atasözlerine yer vermişlerdir. Vak'anüvîs tarihlerindeki atasözlerinin bazıları, günümüzdeki kullanışlarına paralel olarak hiçbir değişikliği uğramadan kullanılırken bazıları ise günümüzdeki hallerinden farklı olarak metne yerleştirilmişlerdir. Atasözlerindeki bu değişiklikler genelde kelimenin başka dildeki karşılıklarının kullanılması sonucu oluşmuştur. İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerinde Türkçe, Farsça ve Arapça atasözlerinin yanı sıra çok sayıda “bir büyük tarafından söylenmiş ve atasözü hükmüne girmiş hikmetli meşhur söz”¹⁵³ anlamına gelen kelâm-ı kibârlara da yer verildiği görülmektedir. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan atasözü ve kelâm-ı kibârları birbirinden ayırmak güç

¹⁵¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, 199.

¹⁵² Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara: İnkılap Yayınları, I, 2013, s. 37.

¹⁵³ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1634.

olduğundan dolayı bu alıntıları bir başlık altında göstermeyi uygun gördük. Çalışmamızda, sözlü kültür mirası olarak kabul edilen atasözü ve kelâm-ı kibârların kayıt altına alınmasının edebî mirasa sağlayacağı katkı sebebiyle bu eserlerde yer alan bütün atasözü ve kelâm-ı kibârlar alfabetik olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ, anlatısında ele aldığı konuyla alakalı atasözlerinden, birçok yerde alıntı yapmıştır. Çeşitli fonksiyonlarda atasözlerinden alıntı yapan Na'îmâ, anlatısını zenginleştirerek monotonluğu kırmaya çalışmıştır. Atasözü ve kelâm-ı kibârları metne yerleştirirken “...şeklinde...” (s. 337), “...mazmûnunca...” (s. 730), “...mefhûmiyle...” (s. 163), “...mâ-sadaki...” (s. 727), “...sûretinde...” (s. 786), “...deyü...” (s. 994), “...mes'elesi...” (s. 1505), “...mefhûmunca...” (s. 318), “...fehvâsınca...” (s. 1799), “...mısdâkı üzre...” (s. 811), “...ma'nâsına iş'âren...” (s. 413), “...nüktesinden...” (s. 1373), “...misâlince...” (s. 730), “...edebiyile...” (s. 1436), “...dakîkasından...” (s. 1480), “...mesel-i meşhûr...” (s. 1141), “...meselinin...” (s. 973), “...hükmi...” (s. 725), “...zu'mınca...” (s. 1754) gibi çeşitli ifadeler kullanmıştır.

“...ber fehvâ-yı 'el-Leylû cennetü'l-hârib¹⁵⁴ karârı firâra tebdîl ettiler...” (s. 1749) örneğinde görüldüğü üzere bazı atasözü ve kelâm-ı kibârlar Arapça bir terkinin bir kelimesi olarak kullanılmıştır.

Na'îmâ, eserinde atasözlerinden ve kelâm-ı kibârlardan iktibâs ederken gelişigüzel davranmamış çeşitli fonksiyonlarda alıntılarını metne yerleştirmiştir. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ, konuyla ilgili olarak yaşanan hâdiseye uygun düşen bir atasözünü alıntıladıktan sonra ilgili atasözün manasına paralel olarak kendi görüşlerini de açıklamıştır:

“... **'Câhil dosttan âkil düşmân yeğdir'** dedikleri gerçektir. Câhil dost dostluk zann edip mahz düşmanlıktan eşed bir fi'l kabîh işler. (s. 709)

Na'îmâ aşağıdaki örnekte, anlatısında yer verdiği bir hâdiseden sonra bir atasözüne yer vermiş, ardından da mezkûr hâdiseden dolayı alıntılanan atasözünün doğduğunu ileri sürmüştür:

“...Mülûk-i küffârın bekâ-i devletleri medâr-ı siyâset-i 'akliyyelerine i'tibârlarıdır. **'Dünya küfr ile yıkılmaz zulm ile yıkılır'** dedikleri bundan neş'et

¹⁵⁴ Gece kaçaklar için cennettir.

etmiştir. Ve her vaz' u hareket ki dâ'ire-i kavânîn-i şer' ü 'akıldan hâriç ola..."
(s. 25)

Na'imâ anlatısı boyunca kimi zaman yaşanan olayla benzerlik kurduğu atasözlerine yer vererek okurun algısını uyandırmaya çalışmıştır:

"...Vezîr gelince on beş gün içinde nısfâ erdikte, ol dahi 'Eş-şurû'u mülzimün'¹⁵⁵ mukaddemesiyle 'amel gösterip bakıyye-i binâyı kol kol askere taksîm, anlar dahi cân u bâşı himâyesi için ikdâmların tetmîm edip..." (s. 248)

Na'imâ, kimi zaman da olay örgüsünün bir bileşeni mahiyetinde atasözlerini metne yerleştirmiştir:

"...on üç pâre duka ve Malta gemileri dahi diyâr-ı nuhûset medârlarına çekilip gittiler. 'Îlâ haysü elkat rihleha Ümmi Kaş'âm...' ¹⁵⁶" (s. 1746)

Olay tasvirlerinde pek çok atasözü alıntılan Na'imâ, kişilerin sahip oldukları özellikleri atasözleri vasıtasıyla okura tasvir etmiştir:

"...Hâsıl-ı kelâm, mezbûr Dağlar Delisi'nin bi-gayri hakkın ulüvv ü istikbâr ve evzâ'-ı seyyi'esine nihâyet yok idi. Bunca gulüvv ü fesâd edip 'umûr-ı Devlet-i 'Aliyye'ye vehen getirenlerin ekberi bu idi. Bağdad seferinden avdet esnâsında tâğî-i mezbûr hatfe enfîhi helâk olup 'Zâlim ne-mânend ve 'âdet-i bî-dâd-ı o bi-mâned'¹⁵⁷ mazmûnunca mezbûr Deli Îlâhî anın yerine kıyâm edip mürd olan şâkinin etbâ'ı geçinen erâzil ve haşerât ki 'Der-dimâğ-ı heme şân-ı fikr-i hurûc u tuğyân' ¹⁵⁸ mâ-sadakı idiler..." (s. 727)

Metninde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dildeki atasözlerine/kelâm-ı kibârlara yer veren Na'imâ'nın, daha çok Arapça olanları tercih ettiği görülür. Yer alan Türkçe atasözleri ise günümüzde hala kullanılan fakat bazı kelimelerin değişikliğe uğradığı atasözleridir. Anlatı boyunca tekrarlanan atasözleri/kelâm-ı kibârlar bulunmaktadır. Na'imâ Tarihi'nde geçen atasözleri ve kelâm-ı kibârları alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz:

- *"Câhil dosttan âkil düşmân yeğdir."* (s. 709)
- *"Dünya küfr ile yıkılmaz zulm ile yıkılır."* (s. 25)

¹⁵⁵ İşe başlamak bitirmeyi gerektirir.

¹⁵⁶ Ümmü Kaş'âm bineğini bağladığı yere kadardır.

¹⁵⁷ Zalim kalmadı fakat onun zulüm geleneği kaldı.

¹⁵⁸ Onların zihinlerinde isyan ve ayaklanma fikri vardır.

- “E’innînü yeftehir.”¹⁵⁹ (s. 786)
- “el-Harbü sicâlün.”¹⁶⁰ (s. 307)
- “el-Umûru merhûnetün bi-evkâtihâ.”¹⁶¹ (s. 1295)
- “el-’Abdü ve mâ-fî yedihî kâne li-mevlâhü.”¹⁶² (s. 994)
- “el-’Abdü ve mâlihî li-mevlâhu.”¹⁶³ (s. 318)
- “el-Âfâtü tetevelledü mine ’ş-şefâ’at.”¹⁶⁴ (s. 1700)
- “el-Afvü zekâtü ’z-zafer.”¹⁶⁵ (s. 351)
- “el-Akreb fe ’l-akreb.”¹⁶⁶ (s. 245)
- “el-’Avdü ahmed.”¹⁶⁷ (s. 111)
- “el-Belâ ’ü müvekkeliün bi ’l-mantık.”¹⁶⁸ (s. 1799)
- “Elde sermâye olmadıkça kuru boş söz ile iş bitmez.” (s. 1586)
- “el-Harbu hud’atun.”¹⁶⁹ (s. 122)
- “el-Hükmü limen galeb.”¹⁷⁰ (s. 680)
- “el-İnsânü ’abîdü ’l-ihsân.” (s. 811)
- “el-Kelâmü sıfatü ’l-mütekellim.”¹⁷¹ (s. 1288)
- “el-Küfrü milletün vâhidetün.”¹⁷² (s. 1842)
- “el-Le’îmü ke ’n-nâru ikrâmuḥâ ızrâmuḥâ.”¹⁷³ (s. 328)
- “el-Leylü cennetü ’l-hârib.”¹⁷⁴ (s. 1749)
- “el-Me’ûru ma ’zûrun.” (s. 559)
- “el-Me’ûru mecbûrun.”¹⁷⁵ (s. 413)
- “el-Mer’ü harîsün limâ-mena’.”¹⁷⁶ (s. 756)
- “el-Mücâzât min-cinsi ’l-amel.”¹⁷⁷ (s. 1421)

¹⁵⁹ Hadımlar babalarının erkekliği ile öğünürler.

¹⁶⁰ Harbin sonucu belli olmaz.

¹⁶¹ Bütün işlerin tayin olunan vakitleri vardır.

¹⁶² Köle ve sahip olduğu şeyler efendisine aittir.

¹⁶³ Köle ve malı efendisine aittir

¹⁶⁴ Afetler şefaatlerden doğar.

¹⁶⁵ Bağışlamak zaferin zekatıdır.

¹⁶⁶ En yakın en öncedir önce yakın olandan başlanır.

¹⁶⁷ Dönüş en doğrusudur

¹⁶⁸ Belâ dilin ucundadır.

¹⁶⁹ Harb bir hiledir.

¹⁷⁰ Hakimiyet gâlip gelenindir.

¹⁷¹ Söz, söyleyenin sıfatıdır.

¹⁷² Bütün kâfirler bir millettir.

¹⁷³ Alçak kişi ateş gibidir onun verebileceği daha çok ateştir.

¹⁷⁴ Gece kaçaklar için cennettir.

¹⁷⁵ Görevli mecburdur

¹⁷⁶ Yasak arzu doğurur.

¹⁷⁷ Cezâ yapılan şeyin cinsine göredir.

- “*el-Mülûkü mülhemûn.*”¹⁷⁸ (s. 46)
- “*el-Umûru merhûnetün bi-evkâtihâ.*”¹⁷⁹ (s. 1295)
- “*en-Nâr velâ el-’âr.*”¹⁸⁰ (s. 783)
- “*es-Seferü vesîletü ’z-zafer.*”¹⁸¹ (s. 460)
- “*es-Seyf velâ el-hayf.*”¹⁸² (s. 896)
- “*eş-Şöhretü âfetün.*”¹⁸³ (s. 902)
- “*eş-Şurû’u mülzimün.*”¹⁸⁴ (s. 1001)
- “*et-Tecâhülü an ba ’zi ’l-umûri te’âkul.*”¹⁸⁵ (s. 36)
- “*Ezarru ’l-eşyâ-i muhârebetün men yadlûbü ’s-sulhâ.*”¹⁸⁶ (s. 1501)
- “*Ez-zuhûru yaksimu ez-zuhûru.*”¹⁸⁷ (s. 709)
- “*Fevâ’idü kavmin inde kavmin mesâ’ibün.*”¹⁸⁸ (s. 1183)
- “*Fırsat ganîmettir.*” (s. 337)
- “*Hâlif tu’râf.*”¹⁸⁹ e (s. 1465)
- “*Hayrû ’l-umûri evsâtuha.*”¹⁹⁰ (s. 24)
- “*Him metü ’r-ricâl takla ’u ’l-cibâl.*”¹⁹¹ (s. 762)
- “*Himârin mevti kelbe düğündür.*” (s. 730)
- “*Huz mâ-safâ da’ ma-keder*¹⁹² (s. 1888)
- “*Hüsni ’z-zikri semeretü ’l-’ömr.*”¹⁹³ (s. 9)
- “*İki canbaz bir ipde oynamaz.*” (s. 1128)
- “*İn katelte kutilte ve se-yuktelü kâtiluke.*”¹⁹⁴ (s. 1687)
- “*İnne li ’l-hitâni âzânen.*”¹⁹⁵ (s. 546)
- “*İyyâküm ve i ’râzu ’r-ricâl.*”¹⁹⁶ (s. 1870)

¹⁷⁸ Hükümdarlar ilham sahibidir.

¹⁷⁹ Bütün işlerin tayin olunan vakitleri vardır.

¹⁸⁰ Utanılaacak durumdan ateşe düşmek evlâdır.

¹⁸¹ Sefer zafere vesiledir.

¹⁸² Kılıç nedâmet bilmez.

¹⁸³ Şöhret afettir.

¹⁸⁴ İşe başlamak bitirmeyi gerektirir.

¹⁸⁵ Bazı hususları bilmezlikten gelmek akıllılıktır.

¹⁸⁶ En zararlı işlerden biri sulha tâlib olanla muhârebe etmektir.

¹⁸⁷ Gösteriş merakı beli bükür.

¹⁸⁸ Toplumun bir kısmının yararına olan şey diğer bir kısmının zararınadır.

¹⁸⁹ Muhalefet et tanınırsın.

¹⁹⁰ Her işin hayırlısı orta yolu tutmaktır.

¹⁹¹ Becerikli insanların himmeti dağları yerinden söker.

¹⁹² Hoşlandığını al hoşlanmadığını terk et.

¹⁹³ İyilikle anılmak ömrün meyvesidir.

¹⁹⁴ Öldürürsen öldürülürsün senin de katilin katil edilecektir.

¹⁹⁵ Duvarların kulağı vardır.

¹⁹⁶ Ricâlin sana karşı yüz çevirmesinden sakın.

- “İzâ câ’e’l-kazâ amiye’l-basâr.”¹⁹⁷ (s. 134)
- “İzâ salaha’l-melikü salahat cunûduhû.”¹⁹⁸ (s. 1899)
- “İzâ ye’ise’l-insânü tâle lisânuhû.”¹⁹⁹ (s. 1133)
- “Kedu üftâd ve bâdincân ber-âmed.”²⁰⁰ (s. 730)
- “Kelimetü’ş-şeyh mutâ’atün.”²⁰¹ (s. 1065)
- “Kemâ tudînu tudâne.”²⁰² (s. 970)
- “Kul birbirine kılıç çekmez.” (s. 1190)
- “Küllü sırrın câveze’l-isneyn şâ’a.”²⁰³ (s. 1367)
- “Lâ külle mâ-yu’lemu yukâl.” (s. 1436)
- “Lâ yenfa’u’l-hazeru ani’l-kader.”²⁰⁴ (s. 1328)
- “Lâ yenfe’uke’l-emîrû izâ âdâke’l-vezîrû.”²⁰⁵ (s. 1134)
- “Lâ-vefâ’e li’l-mülûk.”²⁰⁶ (s. 227)
- “Leyse’l-haberu ke’l-iyân.”²⁰⁷ (s. 263)
- “Li-küllî makâmın makâl ve li-küllî mebhasin ricâl.”²⁰⁸ (s. 1436)
- “Mekâneke tuhmedî ev testerîhî.”²⁰⁹ (s. 659)
- “Men ’âşe sa’iden mâte şehiden.”²¹⁰ (s. 703)
- “Men ’ayyene ’uyyine ve men garbe’n-nâse bahlûhu.”²¹¹ (s. 1803)
- “Men âdâ im’ânen âde mehânen velâ te’âdû ed-düvelü’l-mukbile tedebbür ve bi-ikbâlihâ.” (s. 1461)
- “Men cerrebe’l-mücerreb hallet bihi’n-nedâme.”²¹² (s. 622)
- “Men hâde fâde ve men fâde sâde.”²¹³ (s. 1141)
- “Men hâde sâde ve men sâde fâde.”²¹⁴ (s. 1141)

¹⁹⁷ Kaza gelince göz görmez olur

¹⁹⁸ Hükümdar iyi olursa askeride iyi olur.

¹⁹⁹ İnsan ümitsizliğe düşünce dili uzar.

²⁰⁰ Bal kabağı dikildi patlıcan çıktı.

²⁰¹ Şeyhin sözü itaat gerektirir.

²⁰² Borç verdiğin ölçüde borç alabilirsin.

²⁰³ İki kişiden fazlasının vakıf olduğu sır şâyi’ olmuştur.

²⁰⁴ Sakınmanın kadere faydası yoktur.

²⁰⁵ Vezir sana düşman ise hükümdarın sana faydası olmaz.

²⁰⁶ Hükümdarların vefâkârlığı olmaz.

²⁰⁷ İşitmek görmek gibi değildir.

²⁰⁸ Her makamın bir kelâmı her işin de bir ehli vardır.

²⁰⁹ Yerinde kalmak sana hem övgü hem rahatlık sağlar

²¹⁰ Mutlu olarak yaşayan şehid olarak ölür.

²¹¹ İnsanlara itibar eden onlardan itibar görür, onları hiçe sayan da hiçe sayılır.

²¹² Denenmişi deneyenin sonu pişmanlıktır.

²¹³ Aradan çekilen baş olur, baş olan da kurtulur.

²¹⁴ Aradan çekilen kurtulur, kurtulan da baş olur.

- “Men hafıra bi’ren li-ahîhi vak’a fîhi.”²¹⁵ (s. 1007)
- “Men katele katîlen felehû selbuhû.”²¹⁶ (s. 745)
- “Men zere’a’l-fîten hasâde’l-mihen.”²¹⁷ (s. 122)
- “Men-hafıra bi’ren li-ahîhi vaka’a fîhî.”²¹⁸ (s. 1007)
- “Men-nâme ‘an ‘adüvvihi eykazathü’l-mekâyidü.”²¹⁹ (s. 1481)
- “Mesâ’ibü kavmin inde kavmin fevâ’idü.”²²⁰ (s. 1476)
- “Min-ba’d bir gün durulur ise helâk havfı mukarrerdir.” (s. 128)
- “Rahneyi açan kapar ve binâyı yıkan yapar.” (s. 44)
- “Sâhibü’l-beyti edrâ bi’l-lezî fîhi.”²²¹ (s. 1474)
- “Selâmetü’l-insân fî hıfzı’l-lisân.”²²² (s. 800)
- “Şirârü’l-emri muhdesâtühâ.”²²³ (s. 29)
- “Ta’âmü’l-mülûk li’l-ağniyâ.”²²⁴ (s. 1178)
- “Tegâfel ke-enneke Vâsitî.”²²⁵ (s. 1547)
- “Ukalâ-i tüccârın fâideleri bey’de değil şirâdadır.” (s. 40)
- “Ve inne lil-bâtılı savleten sümme tazmahilü.”²²⁶ (s. 725)
- “Ve li-küllü kemâlin zevâl.”²²⁷ (s. 686)
- “Ve mine’l-’avdi ile’l-’avdi ferâhun.”²²⁸ (s. 910)
- “Ve rubbe hîletin nefe’a min kabîletin.”²²⁹ (s. 193)
- “Yazıcı kendisine kem yazmaz.” (s. 163)
- “Zâlim ne-mânend ve ‘âdet-i bî-dâd-ı o bi-mâned.”²³⁰ (s. 727)

²¹⁵ Kim kardeşi aleyhine kuyu kazarsa kendisi düşer.

²¹⁶ Ölüyü öldürene sürükletirler.

²¹⁷ Fitneler eken sıkıntılar biçer.

²¹⁸ Kim kardeşi aleyhine kuyu kazarsa kendisi düşer.

²¹⁹ Düşmanından gaflet üzre olanı hile ve desiseler uyandırır.

²²⁰ Bir kavmin musibetleri bir diğer kavmin faydasıdır.

²²¹ Evin sahibi içindekini daha iyi bilir.

²²² İnsanın esenliği dilini tutmasıylaadır.

²²³ İşlerin kötüsü sonradan uydurulanıdır.

²²⁴ Hükümdarın nimeti zenginler içindir.

²²⁵ Vâsitî gibi duymamazlıktan gel.

²²⁶ Batılın bir atağı olur ama hemen söner.

²²⁷ Her kemâlin bir zevâlî vardır.

²²⁸ Bir ziyaretten diğer ziyârete ferâhlık vardır.

²²⁹ Bazan bir hile bir kabileden daha yararlıdır.

²³⁰ Zalim kalmadı fakat onun zulüm geleneği kaldı.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi, anlatısını zenginleştirmek ve söylediği sözü pekiştirebilmek amacıyla atasözü ve kelâm-ı kibârlara yer vermiştir. Bu sözlü kültür unsurlarını metne yerleştirdikten sonra “...derîcesinden...” (s. 52); “...kelâm-ı sıhhat-ittisâmi...” (s. 462); “...kelimesi...” (s. 499); “...magzâsıyla...” (s. 394); “...mantûku üzre...” (s. 512); “...mazmûnu...” (s. 141); “...me’âliyle...” (s. 627); “...medlûlüyle...” (s. 358); “...meseli gibi...” (s. 496); “...meseli ile...” (s. 395); “...meseli üzre...” (s. 288); “...meselince...” (s. 511); “...meselinden...” (s. 726); “...mısdâkıyla...” (s. 792); “...müfâdının...” (s. 335); “...müfâdıyla...” (s. 416); “...nüktesini...” (s. 348); “...pendiyle...” (s. 726); “...ta’bîri...” (s. 499) gibi çeşitli ifadeler kullanarak bu dil unsurlarının metinle birleşmelerini sağlamıştır. Sadece bir atasözü alıntısından önce “...mesel-i meşhûrdan...” (s. 693) ifadesini kullanarak atasözüne yer vereceğini okura belli etmiştir.

Hâkim Efendi’nin, atasözlerini ve kelâm-ı kibârları çeşitli fonksiyonlarda metninde kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte, Şeyhülislâm Es’ad Efendi’yi tanıtırken onun kişisel özelliklerini ve davranışlarını atasözü kullanarak tasvir etmeye çalıştığı görülmektedir:

“...**Hâlif tu’raf**²³¹ derîcesinden çehre-güşâ-yı imtiyâz olmağla, zîb-i kitâb-hâne-i erbâb-ı dâniş olmağa sezâ belki ânen fe-ânen mütâla’ası lâyıık u ahrâdır...” (s. 529)

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde Kâmil Ahmet Efendi’nin defterdâr olarak atanması mevzûsunda önce Ahmet Efendi’yi methetmiş akabinde Arapça bir atasözünü kullanarak manasından hareketle Ahmet Efendi’nin defterdâr olarak atanmasının doğru bir karar olduğunu okura bildirmiştir:

“...Dervîş-nihâd ve tevâzu’ ve ma’ârif-i’tiyâd bir zât-ı kerîmü’l-kadr olmalarıyla mesned-i Riyâset’e lâyıık u ahrâ, belki ve **a’tı’l-kavse bârîhâ**²³² mâ-sadak-ı şân-ı ‘âlîleri olmağla, Riyâset hıdmetiyle be-kâm buyurulup, dûş-i fehâmetleri hem-ser-i tâk-ı i’tilâ kılındı...” (s. 292)

Aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, pehlivanların güreşini anlatırken birbirlerine karşı hamle etmelerini bir atasözüne teşbîh ederek aktarmaktadır:

²³¹ “Aykırı ol, meşhûr olursun” anlamına gelen Arapça atasözüdür.

²³² “Yayı atıcısına ver ” anlamına gelen Arapça bir atasözüdür.

“...ba‘dehû ceyl-i fîli Ashame-i Habeşî-mânend olan pehlevânân meydâna çıkup, püşt-i feleki el arkası yerde mu‘terif-i ‘acz eylediler. Bir nevbet dahi dübb-i ekberden nişân verir. Bir hırs-ı ahras be-yâbâni keşân keşân âverde-i miyân-ı meydân ve birer birer üzerine senson havâlesiyle **selletallâhu’l-kelbe ‘ale’l-hunzîr**²³³ mazmûnunu nümâyân kılup, birbirlerine hamle ve hücûmlarını seyr u temâşâ hâsıl oldu...” (s. 56)

Hâkim Efendi, atasözlerinin ne için söylendiğinin farkında olmayan insanların bu sebepten dolayı yanlış yorumlarda bulunmalarından şikayet ettikten sonra, başka atasözlerinden de alıntı yaparak haklılığını ispatlamaya çalışmıştır:

“...Ba‘zı bî-hûşân ve süfehâ-yı vakt **el-mülûkü mülhemûn**²³⁴ nüktesini bilmeyüp, ‘ömrü doksan beş seneye bâliğ idi, ‘Gadr olundu’ deyü tekellüm ederler. Bilmezler ki **ef‘î sâl-hûrde oldukca, ejder olur...**” (s. 348)

Hâkim Efendi, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Arapça bir atasözünü kullandıktan sonra aynı manaya gelen bir manzûmeyi de alıntılararak okurun durumu daha iyi tahayyül edebilmesine çalışmıştır:

“...**Es-seyfû asdaku enbâ’in mine’l-kütübi fî haddihi’l-haddü beyne’l-ciddi ve’l-lu’bî**²³⁵.

Seyfden gayri nedir def‘a ‘ilâcı düşmenin
Düşmen-i bî-i‘tidâle seyfi-kâtı‘dır ‘ilâc
me‘âliyle lâ-‘ilâc Vezîr-i şecâ‘at-semîr hazretleri müsta‘înen billâhi Te‘âlâ
üzerlerine hücûm ve...” (s. 582)

Yazdığı şeyleri neden yazdığını okura açıklamayı bir üslup hâline getiren Hâkim Efendi’nin, atasözlerinden de faydalanarak anlattığı konuyu neden kaleme aldığını açıkladığı da görülmektedir:

“...**el-kelâmü yecurru’l-kelâm**²³⁶ müfâdıyla şehr-âyîn-i katru’n-nedâdan bu makâmda bir nebze zikr u beyâna münâsebet bulundu...” (s. 733)

²³³ “Allah köpeği domuza belâ etsin” anlamına gelen Arapça atasözüdür; bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, II, s. 784.

²³⁴ “Padişahlar (Allah’ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir” anlamına gelen Arapça atasözüdür, bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, II, s.700.

²³⁵ “Kılıç, kitaplardan daha doğru haber verir; ciddilikle ciddiyetsizlik arasındaki sınırı o çizer” anlamına gelen Arapça atasözüdür bk. Mehmet Yılmaz, *a.g.e.*, II, s.700.

²³⁶ Laf lafı açar.

“...işbu mahalde dahi sâbıkâ zikri mürûr etmişiken **et-tekrâru hasen**²³⁷
me’âliyle i’âde olunmak çespân görüldü...” (s. 957)

Hâkim Efendi’nin alıntıladığı atasözlerinden bazıları anlatı boyunca tekrarlanmaktadır. Öyle ki padişahla ilgili anlatılan hemen hemen her önemli olayda “Padişahlar (Allah’ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir” anlamına gelen “*el-Mülûkü mülhemûn*”²³⁸ Arapça atasözü 17 kez ve “*Padişahlara hizmet etmek yolun yarısını kat etmektir*” anlamına gelen “*Hidmetü ’l-mülûki nısfu’s-sülûk*”²³⁹ Arapça atasözü 6 kez tekrar edilmiştir. Metinde geçen atasözleri ve kelâm-ı kibârları alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz:

- “‘Îlâc vâkı’a pîş-ez-vukû’ bâ-yed kerd.”²⁴⁰ (s. 726)
- “A’tı’l-kavse bârîhâ.”²⁴¹ (s. 292)
- “Çengâne çalar, Kürd oynar.” (s. 744)
- “ed-Dünyâ cîfetün ve tâlibuhâ kilâbün.”²⁴² (s. 512)
- “Ef’î sâl-hürde oldukca, ejder olur.” (s. 348)
- “Ehlühû mahallühû.”²⁴³ (s. 416)
- “el- Vâkı’u vâkı’un lâ-meradde bihi.”²⁴⁴ (s. 905)
- “el- ‘İzzetü fî-kulleti’s-şey’i ve i’tidâlihî.”²⁴⁵ (s. 511)
- “el-Esmâ’ü ve ’l-a’lâmü tenzilü mine’s-semâ’.”²⁴⁶ (s. 573)
- “el-Hâ’inü hâ’ifün.”²⁴⁷ (s. 396)
- “el-Hakku yukâlû min gayri garazın.”²⁴⁸ (s. 647)
- “el-Kelâmü yecurru ’l-kelâm.”²⁴⁹ (s. 733)
- “el-Mülûkü mülhemûn.”²⁵⁰ (s. 348)
- “el-Umûru merhûnetün bi-evkâtihâ.”²⁵¹ (s. 22)
- “el-Veledü sırru ebîhi.”²⁵² (s. 21)

²³⁷ Tekrar güzeldir.

²³⁸ Padişahlar (Allah’ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir.

²³⁹ Padişahlara hizmet etmek yolun yarısını kat etmektir.

²⁴⁰ Olay olmadan önce kullanmak gerekir.

²⁴¹ Yayı atıcısına ver.

²⁴² Dünya bir leştir, ona düşkün olanlar ise köpeklerdir.

²⁴³ İşi bilen, işin başına.

²⁴⁴ Olan olur, hiçbir şey ona mani olamaz.

²⁴⁵ Bir şeyin azlığı ve orta halli oluşunda bir şeref vardır.

²⁴⁶ İsimler gökten iner.

²⁴⁷ Hâin korkak olur.

²⁴⁸ Hak, bir amaç için söylenmez.

²⁴⁹ Laf lafı açar.

²⁵⁰ Padişahlar (Allah’ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir.

²⁵¹ Her işin bir vakti vardır.

²⁵² Çocuk, babasının özelliklerini taşır.

- “*el-Veledü yerisü makâme Ebîhi.*”²⁵³ (s. 326)
- “*en-Nâsü harîsun limâ müni’a.*”²⁵⁴ (s. 627)
- “*es-Seyfû asdaku enbâ’in mine’l-kütübi fî haddihi’l-haddü beyne’l-ciddi ve’llu’ bi.*”²⁵⁵ (s. 582)
- “*et-Tekrâru Hasen.*”²⁵⁶ (s. 957)
- “*Hidmetü’l-mülûki ‘aynü’s-sülûk beli’s-sülûkü hidmetü’l-mülûk.*”²⁵⁷ (s. 288)
- “*Hidmetü’l-mülûki nısfu’s-sülûk.*”²⁵⁸ (s. 604)
- “*İş hâlûke seyyidî merhabâ ‘Abbâs.*”²⁵⁹ (s. 794)
- “*Kâr-ı dünyâ ger be-tedric âyedet tevfik hest.*”²⁶⁰ (s. 578)
- “*Kul azmayınca bulmaz cezâsın.*” (s. 607)
- “*Küllü emrin bivaktihî Merhûnun.*”²⁶¹ (s. 849)
- “*Küllühü fî mahallihî.*”²⁶² (s. 496)
- “*Lâ-büdde min-zuhûri emrin mukadderin.*”²⁶³ (s. 531)
- “*Lâ-meradde li-kazâ’ihî ve lâ-râdde li-hükmihi.*”²⁶⁴ (s. 507)
- “*Lâ-ya’rifu zevi’l-kadri illâ zevûh.*”²⁶⁵ (s. 394)
- “*Li-küllî şey’in min ismihi âsârun.*”²⁶⁶ (s. 335)
- “*Rahimallâhu’n-nebbâşe’l-evvel.*”²⁶⁷ (s. 665)
- “*Remyetün min gayri râmin.*”²⁶⁸ (s. 346)
- “*Selletallâhu’l-kilâbe ‘ale’l-hanâzîr.*”²⁶⁹ (s. 782)
- “*Tâbeka’n-na’lü bi’n-na’li.*”²⁷⁰ (s. 638)
- “*Tabl der-zîr-i kilîm zed.*”²⁷¹ (s. 726)
- “*Tatar’a müdârâ, ‘Arab’a sürre, kâfire kılıc.*” (s. 693)

²⁵³ Çocuk babasının makâmına vâris olur” anlamına gelen Arapça cümledir.

²⁵⁴ İnsanlar yasaklanana (haram olan şeylere) çok düşkündürler.

²⁵⁵ Kılıç, kitaplardan daha doğru haber verir; ciddilikle ciddiyetsizlik arasındaki sınırı o çizer.

²⁵⁶ Tekrar güzeldir.

²⁵⁷ Padişahlara hizmet etmek yolun özüdür, yol ise padişahlara hizmet etmektir.

²⁵⁸ Padişahlara hizmet etmek yolun yarısını kat etmektir.

²⁵⁹ Nasılsınız efendim, merhabâ Abbâs.

²⁶⁰ Dünyanın işi tetricen gelirse, başarıdır.

²⁶¹ Herşeyin bir vakti vardır.

²⁶² Onun tamamı olması gereken yerdedir.

²⁶³ Takdîr edilenin olması muhakkaktır.

²⁶⁴ O'nun kazâsına kimse mukavemet edemez ve hükmünü kimse geri çeviremez.

²⁶⁵ Haysiyet sahiplerini ancak haysiyet sahipleri takdîr eder.

²⁶⁶ Herşey isminden izler taşır.

²⁶⁷ İlk kefen soyucuya Allah acısın (O daha merhametli idi).

²⁶⁸ Körün taşı gibi.

²⁶⁹ Allah köpekleri domuzlara belâ etsin.

²⁷⁰ Ayakkabı ayakkabıya uydu.

²⁷¹ Kilimin altında davul çaldı.

- “Üzünün bi-üzünün ve 'r-re 'sü fâ'idühû.”²⁷² (s. 815)
- “Yemşüne ilâ haysü mâ-yû'merûn.”²⁷³ (s. 395)
- “Zor oyunu bozar.” (s. 816)

c. Âsım Tarihi

İncelediğimiz vak'anüvîsler arasında en çeşitli ve en fazla atasözlerine/kelâm-ı kibârlara yer veren vak'anüvîs Âsım Efendi'dir. Hadis ve âyet iktibâslarında da görüldüğü üzere Âsım Efendi, atasözlerini de anlatısına yerleştirirken olayın akışını kesmeden birtakım kelimeler kullanır. Bunlardan bazıları şu ifadelerdir: “...asl-i metîni “...mûciblerince...” (s. 1409), “...beyyinesiyle...” (s. 223), “...delâletiyle...” (s. 893), “...edâsınca...” (s. 57), “...fıkrası...” (s. 1411), “...gerdişince...” (s. 1066), “...kazıyyesince...” (s. 291), “...magzasınca...” (s. 129), “...makâlince...” (s. 828), “...mefhûmunun...” (s. 678), “...meselince...” (s. 1250), “...mısdâkı olan...” (s. 108), “...mü'eddâsınca...” (s. 1036), “...mücâzebesiyle...” (s. 447), “...müfâdı üzre...” (s. 1263), “...müfâdınca...” (s. 1474), “...nâdiresince...” (s. 1183), “...refîkası üzere...” (s. 908), “...serîresi...” (s. 76), “...şâyi'asınca...” (s. 483), “...terânesince...” (s. 1099), “...teşeddüdü üzere...” (s. 142), “...vefkınca...” (s. 1426), “...vukûfunca...” (s. 758)... vd.

Âsım Efendi atasözlerinden farklı suretlerle alıntı yapmıştır. Aşağıdaki örnekte, güzel kokan manasına gelen “Fâyiha” başlığı altında Hz. Peygamber ile ilgili bir hâdiseye yer veren Âsım Efendi, alıntıladığı Arapça atasözün, atasözleri kitabında da yer aldığını bildirir. Bu duruma, incelenen diğer vak'anüvîs tarihlerinde rastlanılmamıştır:

“...Fâyiha

Mevâdd-ı ma'lûmedendir ki, selâtîn-i 'izâm ve sâ'ir vülât ve hükkâm dâ'imâ nâsa lutf u 'unf beyninde hakîmâne mu'amele eylemek lâzımdır, tâ ki nâs dahi taraflarından hemvâre havf u recâ beyninde kâ'im olalar. Terâzûnun bir keffesi hafîf oldukda, vezn ve mevzûnun hadd-i i'tidâlden inhirâfî derkârdır. Siyâset dedikleri bu ma'nâdan 'ibâretidir. Hattâ işbu 'Allık sevtake haysü

²⁷² Kulağa karşı kulak, kafa ise onun kârıdır.

²⁷³ Emredildikleri yere giderler.

*yerâhu ehliûke*²⁷⁴ meseli hazret-i Mustafavî'den şeref-sudûr buyurulduğu, *Emsâl-i Meydânî*²⁷⁵de mastûrdur... ” (s. 1212)

Âsım Efendi, genellikle alıntıladiğı atasözler ile anlattığı durum arasında bir benzerlik kurmuştur:

“...a 'bâ-i şâkka-i tekâlîfleri, kâsiretü 'z-zuhûr ve vaz '-ı nâ-sâz ü 'anîfleri, ‘Âdem kara-dağ olsa getürmez ana tâkat’ haml-i girânı üzere tehammül-güzâr-ı erbâb-ı umûr olduğundan...” (s. 1157)

Âsım Efendi, kimi zaman da olay veya kişi tasvirlerinde alıntıladiğı atasözlerini zarf olarak kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte, Sır Kâtibi Ahmed Efendi’yi tasvir ederken onun tutumsuz biri olduğunu bir atasözü alıntısıyla okura sunmuştur:

“...ve fî-zâtihî hod-bîn ve mütekebbir, haddini bilmez ve *ayağını yorganı kadarınca uzatmak* mikdârına ri'âyet kulmaz bir şahs-ı küstâh...” (s. 819)

Anlattığı şeyleri bir kez de sözün gücünden yararlanarak desteklemek isteyen Âsım Efendi, atasözleri ve kelâm-ı kibârları kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte, zulmüyle bilinen bir yöneticinin vefatından sonra yerine geçen oğlunun da babasının özelliklerine sahip olacağını bir manzûme vasıtasıyla ileri sürdükten sonra bir atasözü ile de bu görüşünü desteklemeye çalışmıştır:

“...Merkûmun fevti sebebiyle ol havâlinin umûru, oğlu Mehmed Bey’e ihâle olunsa,

Âkıbet gürg-zâde gürg şeved

*Gerçi bâ-âdemî büzürg şeved*²⁷⁶

neşv ü nemâsı üzere babasının tavr-ı nâ-hemvârı vetîresince harekete ibtidâr ve *el- 'Irku nezzâ'un*²⁷⁷ keşîdesinden münba'is olan...” (s. 99)

Metninde Arapça, Farsça ve Türkçe atasözleri ve kelâm-ı kibârlara yer veren Âsım Efendi’nin en çok Arapça olanlara yer verdiğı görülür. Kullanılan Türkçe atasözleri, günümüzde hala kullanılan fakat kelimelerin bazı değişikliğe uğradığı atasözleridir. Âsım

²⁷⁴ Kamçını aşîret ve akrabalarının görebileceğı bir yere as.

²⁷⁵ Zülfikar Tüccar, “Meydânî, Ahmed B. Muhammed”, *DİA*, XXIX, 501-502.

²⁷⁶ Bir kişi ile büyüse de kurdun oğlu sonunda kurt olur.

²⁷⁷ Soy soyuna çeker.

Târîhi'nde anlatı boyunca tekrarlanan atasözleri/kelâm-ı kibârlar da bulunmaktadır. Aşağıda, bu dil unsurları alfabetik olarak gösterilmiştir:

- “‘Âleme şâyi’ olur kara haber, çok sürmez.” (s. 483)
- “‘Allık sevtake haysü yerâhu ehlüke.”²⁷⁸ (s. 1212)
- “A’tı’l-kavse bârîhâ.”²⁷⁹ (s. 23)
- “A’zamü’l-mesâ’ibi şemâtetü’l-a’dâ’i.”²⁸⁰ (s. 1036)
- “Aç kurd koyun sürüsüne girişür.” (s. 824)
- “Açılmayan kapuyu çalma.” (s. 1412)
- “Âdem kara-dağ olsa getürmez ana tâkat.” (s. 1157)
- “Ahsenü’l-cevâbi m’eştukka mine’s-su’âl.”²⁸¹ (s. 1347)
- “Âmme galat etmez.” (s. 334)
- “Arnavûd’dan merdlik umma, aslı zîrâ er ne-bûd.” 383
- “Arzîhim mâ-dümte fî-arzîhim.”²⁸² (s. 916)
- “Aseli keselini değmez.” (s. 645)
- “Âteş düşdiği yeri yakar.” (s. 760)
- “Ayağını yorganı kadarınca uzatmak.” 819
- “Bed-dil kaleme gelmez.” (s. 326)
- “Belâ-yı derd-mendân ez-der ü dîvâr mî-âyed.”²⁸³ (s. 322)
- “Birâder eski mesel, yağrı olan kocunur.” (s. 447)
- “Câmi’ her ne kadar büyük olsa imâm bildiğini okur.” (s. 919)
- “Celle men lâ ‘aybe lehû.”²⁸⁴ (s. 1449)
- “Çâpük uğru hâne sâhibini müttehem eder.” (s. 1475)
- “Darbü’l-habîbi zebîbün.”²⁸⁵ (s. 766)
- “Düşmen ayakda iken etme ku’ûd.” 185
- “ed-Dünyâ kabbânun nahnü ma’a’r-rüchân.”²⁸⁶ (s. 497)
- “Efrâdını câmi’ ve agyârını mâni’.” (s. 1190)
- “el-‘Abdü yüdebbiru v’allâhu yukaddiru.”²⁸⁷ (s. 1175)

²⁷⁸ Kamçını aşîret ve akrabalarının görebileceği bir yere as.

²⁷⁹ Yay yaptırmak istersen sanatında mâhir bir ustaya ver!

²⁸⁰ Musîbetlerin en büyüğü düşmanların sevinmesidir.

²⁸¹ Cevâbın en güzeli sorudan türetilerek verilen cevaptır.

²⁸² Yerlerinde oturduğun sürece kendilerini hoşnut etmeye çalış.

²⁸³ Dertlilerin belâsı duvar ve kapılardan gelir.

²⁸⁴ Ayıbı olmayan nâdir oldu.

²⁸⁵ Dostun vuruşu kuru üzüm yemek gibidir.

²⁸⁶ Dünya bir kantardır, biz de ağır basan kefesindeyiz.

²⁸⁷ Kul tedbîrini alır ama Allah’ın takdîri olur.

- “*el-’Ârifü yehfîhi ’l-işâre.*”²⁸⁸ (s. 1420)
- “*el-’Avdû ahmed.*”²⁸⁹ (s. 441)
- “*el-’Irku nezzâ ’un.*”²⁹⁰ (s. 99)
- “*el-Cebelü ’l-kâsıfu lâ-yüzahzihuhu ’l-’avâsıfu.*”²⁹¹ (s. 31)
- “*el-Cinsü ile ’l-cinsi yemîlü.*”²⁹² (s. 126)
- “*el-Cinsü ma ’al-cins.*”²⁹³ (s. 447)
- “*el-Esmâ ’u ve el-elkâbu tenzilü mine ’s-semâ.*”²⁹⁴ (s. 908)
- “*el-Fazlu li ’l-mütekaddimi.*”²⁹⁵ (s. 18)
- “*el-Fazlu mâ şehidet bihi ’l-a ’dâ ’u.*”²⁹⁶ (s. 223)
- “*el-Hâ ’inü hâ ’ifün.*”²⁹⁷ (s. 197)
- “*el-Hakku ehakku en yüttebe ’a ve li ’s-sıdkı hakîkun bi-en yüsteme ’a.*”²⁹⁸ (s. 1287)
- “*el-Hakku yukâlu.*”²⁹⁹ (s. 119 ve 828)
- “*el-Harbu sicâlün.*”³⁰⁰ (s. 91)
- “*el-Hükmü li-men galebe ve men galebe selebe.*”³⁰¹ (s. 708)
- “*el-İnsânu ’abîdü ’l-ihsânî.*”³⁰² (s. 828)
- “*el-Kassâbu lâ-yübâlî bi-kesreti ’l-ganem.*”³⁰³ (s. 129)
- “*el-Kâtibü kâtimün.*”³⁰⁴ (s. 291 ve 1049)
- “*el-Kelâmü yecürüru ’l-kelâm.*”³⁰⁵ (s. 321)
- “*el-Kıssattü kasîratün ’an-tavîleh.*”³⁰⁶ (s. 325)
- “*el-Küfrü milletün vâhidetün.*”³⁰⁷ (s. 325)

²⁸⁸ Ârife tarif gerekmez.

²⁸⁹ Dönmek daha güzeldir.

²⁹⁰ Soy soyuna çeker.

²⁹¹ Öyle âhım şâhım bir dağ olmasa da rüzgâr onu yerinden oynatamaz.

²⁹² Cins cinsine çeker.

²⁹³ Aynı cinsten olanlar aynı cinsten olanlarla beraberdir.

²⁹⁴ İsimler ve lakaplar gökten iner.

²⁹⁵ Üstünlük, önce davranana aittir.

²⁹⁶ Fazilet, düşmanların itirâf ettiği şeydir.

²⁹⁷ Hâin korkaktır.

²⁹⁸ Hak, uyulmaya en layık ve doğruluk dinlenmeye en değer şeydir.

²⁹⁹ Hak/ gerçek söylenmelidir.

³⁰⁰ Savaş, kuyudan nöbetleşe çekilen su kovaları gibidir.

³⁰¹ Hüküm galebe çalanındır. Kim de galip gelirse karşı tarafın her şeyini alır.

³⁰² İnsan iyiliğin kulu kölesidir.

³⁰³ Kasap koyunların çok oluşuna aldırış etmez.

³⁰⁴ Kâtip sırdaş olmalıdır.

³⁰⁵ Laf lafı açar.

³⁰⁶ Kıssadan hisse şudur ki hurma, hurma ağacındandır.

³⁰⁷ Küfür tek millettir.

- “*el-Leyletü hublâ.*”³⁰⁸ (s. 67, 801 ve 1435)
- “*el-Leylû cünnetü ’l-hârib.*”³⁰⁹ (s. 128)
- “*el-Me ’mûru ma ’zûrun.*”³¹⁰ (s. 827)
- “*el-Miksâru mihzârun.*”³¹¹ (s. 605)
- “*el-Müsî ’u müstevhişun.*”³¹² (s. 447)
- “*el-Umûru bi-evkâtiha.*”³¹³ (s. 1050)
- “*el-Veledü ’l-hürrü yakedî bi-âbâ ’ihi ’l-gurri.*”³¹⁴ (s. 18)
- “*Emsâ ganiyyen ve asbaha fakîran.*”³¹⁵ (s. 323)
- “*en-Nâru ve le ’l-âru.*”³¹⁶ (s. 1264)
- “*en-Nüksü eşeddü mine ’l-marazı.*”³¹⁷ (s. 142)
- “*Erbi ’â lâ-tedûr.*”³¹⁸ (s. 429)
- “*er-Resî ’etü tefse ’ü ’l-gazab.*”³¹⁹ (s. 822)
- “*Eski düşmen dost olmaz, eğer olur ise de dürüst olmaz.*” (s. 438)
- “*es-Selebü li-men galebe.*”³²⁰ (s. 1138)
- “*es-Sûkıyyetü ke ’l-kilâbi ’s-Selûkıyyeti.*”³²¹ (s. 108)
- “*es-Sûretü bi ’s-sûreti.*”³²² (s. 268 ve 410)
- “*eş-Şecâ ’atü sabru ’s-sâ ’ati.*”³²³ (s. 678)
- “*eş-Şey ’u lâ yüsennâ illâ ve kad yüsellesü.*”³²⁴ (s. 150 ve 295)
- “*et-Teşebbüsü bi ’s-sebebi hüve ’t-teşebbüsü bi ’l-müsebbebi.*”³²⁵ (s. 22)
- “*Evdeki pâzâr çârşûya uymaz.*” 1024
- “*Eyülük zâyi ’ olmaz ve kötülük eden eyülük bulmaz.*” (s. 1392)
- “*Ez-bâd-ı hevâ âmed ve ber-bâd-ı hevâ ref.*”³²⁶ (s. 1426)

³⁰⁸ Gece yarın olacaklara gebedir.

³⁰⁹ Gece, kaçağın kalkanıdır.

³¹⁰ Emir alanın günahı yoktur.

³¹¹ Çok söz söyleyen saçmalar.

³¹² Kötülük yapan ürkek olur.

³¹³ Her şeyin bir vakti, saati vardır.

³¹⁴ Yiğit delikanlı şerefli atalarının izinden gider.

³¹⁵ Zengin olarak akşamladı, fakir olarak sabahladı.

³¹⁶ Utanma olacağına ateş olsun.

³¹⁷ Mevcut bir hastalığın nüksetmesi daha kötüdür.

³¹⁸ (Ayn sonundaki) Çarşamba tekrarlanmaz.

³¹⁹ Taze sütle karışık ekşimiş süt bile gazabı yatıştırır.

³²⁰ Soyup soğana çevirme galebe çalanıdır.

³²¹ Pazarcılar, Selûk (Yemen’de bir şehir) köpekleri gibidirler.

³²² Davul dengi dengine.

³²³ Şecâat (yiğitlik) ihtiyâç duyulan anda sabır göstermektir.

³²⁴ İkili olan bir şeyin üçlüsü de olur

³²⁵ Sebebe yapışmak sonuca yapışmanın ta kendisidir.

³²⁶ Bedavadan gelen bedavaya gider.

- “ez-Zâhiru ‘unvânu’l-bâtın.”³²⁷ (s. 893)
- “Fe-‘alallâhi’l-intikâm.”³²⁸ (s. 34)
- “Fe-âle me’âlühû ilâ mâ-kâle.”³²⁹ (s. 1418)
- “Fe-inne külle şâtin mu’allekatün bi-‘urkûbihâ.”³³⁰ (s. 1069)
- “Feleğе kelek Sîmurg’a sinek dinmez.” (s. 1390)
- “Fe-rubbe cezvet-i nârin ahrakat beleden.”³³¹ (s. 782)
- “Fesâ’e beynehumü’z-zaribân.”³³² (s. 197)
- “Hâle’l-cerîzu dûne’l-karîz.”³³³ (s. 497)
- “Her kücâ bâd âncâ berbâd.”³³⁴ (s. 1337)
- “Huz mâ safâ da’ mâ keder.”³³⁵ (s. 119)
- “Hükmü’l-usûli yesrî bi’l-furû’.”³³⁶ (s. 50 ve 1409)
- “İtvihî ‘alâ garrihî.”³³⁷ (s. 178)
- “İhdimi’l-küfre ba’zahu m bi-ba’zın.”³³⁸ (s. 413)
- “İki deliye bir uslu konduğunu.” 293
- “İn murde bâyin şîven niyerzed.”³³⁹ (s. 1449 ve 1474)
- “İzâ câ’e ecelü’l-‘îri yehûmu havmete’l-bi’ri.”³⁴⁰ (s. 110, 932 ve 934)
- “İzâ kâne’t-tibâ’u tıbâ’a sû’in fe-leyse bi-muslihin edebü’l-edîbi.”³⁴¹ (s. 98)
- “Kale içinden alınır.” (s. 69)
- “Kasîratün ‘an-tavîletin.”³⁴² (s. 1304 ve 1317)
- “Ke’ennehum fesâ’e beynehumü’z-zaribân.”³⁴³ (s. 200)
- “Ke’l-bahsi ‘an-hatfihî bi-zılfihî.”³⁴⁴ (s. 1379)

³²⁷ Dış görüntü için aynasıdır.

³²⁸ Allah kimsenin âhını yerde bırakmaz.

³²⁹ Sonucu onun dediğine geldi.

³³⁰ Her koyun kendi bacağından asılır.

³³¹ Nice ateş koru bir ülkeyi yakmıştır.

³³² Onların arasında kokarca yellendi.

³³³ Keder/kaygı şiire mani oldu.

³³⁴ Her nerede olursa orayı berbâd eyler.

³³⁵ Berrâk olanı al, bulanık olanı bırak.

³³⁶ Asılların hükmü ayrıntılara da sirâyet eder.

³³⁷ Kumaşı katlama yerinden katla.

³³⁸ Küfrü birbiriyle yık.

³³⁹ Bu ölü bu kadar yanıp yıkılmaya değmez.

³⁴⁰ Eceli gelen köpek cami duvarına eşer.

³⁴¹ Eğer tabiatler kötü ise edeplinin edebi düzeltici olmaz.

³⁴² Hurma, hurma ağacındandır.

³⁴³ Sanki onlar aralarında kokarca yellendiği gibi oldular.

³⁴⁴ Tırnağıyla ölümü araştıran gibi.

- “*Kelâmü ’l-hakkı murrun.*”³⁴⁵ (s. 1069)
- “*Kelâmü ’l-mülûki mülûkü ’l-kelâm.*”³⁴⁶ (s. 1299)
- “*Kezâ ed-dünyâ nüzûlün ve irtihâlün.*”³⁴⁷ (s. 869)
- “*Kuru yanınca yaş da yanar.*” (s. 1275)
- “*Küllü ’mri ’in a ’rafu bi-vesmi kıdhîhî.*”³⁴⁸ (s. 758 ve 1375)
- “*Küllü ’n-nebtî yenbütü ’alâ usûlihî.*”³⁴⁹ (s. 52)
- “*Lâ hayra illâ fi ’l-vasat.*”³⁵⁰ (s. 532)
- “*Lâ râdde li-kazâ ’ihî ve lâ mâni ’a li-hükmihî.*”³⁵¹ (s. 777)
- “*Lâ ya ’rifu ’l-hirra mine ’l-birri.*”³⁵² (s. 630)
- “*Lâ ya ’rifu ’l-kabîle mine ’d-debîr.*”³⁵³ (s. 692 ve 1054)
- “*Lâ yentatihu fihî ’anzânü.*”³⁵⁴ (s. 110 ve 932)
- “*Lede ’l-imtihâni yükrümü ’r-racûle ev yuhânu.*”³⁵⁵ (s. 238-239)
- “*Leyse fi ’d-dâri gayrahû deyyâr.*”³⁵⁶ (s. 873, 753 ve 1299)
- “*Li-küllî sayyâdin şebeketün.*”³⁵⁷ (s. 893)
- “*Li-küllî şiddetin ferecün.*”³⁵⁸ (s. 1230)
- “*Men ’azze bezze.*”³⁵⁹ (s. 708)
- “*Men cerrebe ’l-mücerrebe hallet bihi ’n-nedâmeh.*”³⁶⁰ (s. 199)
- “*Men necâ bi-re ’shî fe-kad rabiha.*”³⁶¹ (s. 794, 1247 ve 1388)
- “*Men yesma ’ yehal.*”³⁶² (s. 714)
- “*Men ’ister ’a ’z-zî ’be fe-kad zaleme.*”³⁶³ (s. 1477)
- “*Mesâ ’ibü kavmin ’inde kavmin fevâ ’idü.*”³⁶⁴ (s. 548 ve 659)

³⁴⁵ Doğru söz acıdır.

³⁴⁶ Sultanların sözü, sözlerin sultanıdır.

³⁴⁷ İşte dünya bu! Konaklamak ve göçmek.

³⁴⁸ Herkes kendi okunun izini daha iyi bilir.

³⁴⁹ Her bitki kendi kökünden yetişir.

³⁵⁰ Hayır ortadadır.

³⁵¹ Kader geldi mi hükmüne kimse mâni olamaz.

³⁵² Kediyi fareden ayırmasını bilmez.

³⁵³ Yaptıklarının önünü ardını bilmez.

³⁵⁴ İki keçi o konuda toslaşmaz.

³⁵⁵ Kişi sınandığı zaman ya ikrâm görür ya da horlanır.

³⁵⁶ Evde ondan başka bir kimse yok

³⁵⁷ Her avcının kendisinin avlanacağı bir ağ vardır.

³⁵⁸ Her bir sıkıntının bir ferahlığı vardır.

³⁵⁹ Kim galip gelirse karşı tarafın her şeyini alır.

³⁶⁰ Denenmiş deneyen pişman olur.

³⁶¹ Kellesini kurtaran gerçekten kazanmıştır.

³⁶² İnsanlarla ilgili olumsuz haberleri işiten, kalbinde onlara karşı tiksinti duyar.

³⁶³ Sürüyü kurda teslim eden şüphesiz zulmetmiştir.

³⁶⁴ Bir kavmin başına gelen belâ ve musibetler, diğer bir kavim için faydalı olabilir.

- “Mevtü ’l-himâri ’irsü ’l-kilâbi.”³⁶⁵ (s. 844)
- “Mine ’l-’amûdi ile ’l-’amûdi ferecün.”³⁶⁶ (s. 1435)
- “Mukranbikun li-yenbâ’a.”³⁶⁷ (s. 1153 ve 1155)
- “Ne şîr-i şütür ne dîdâr-ı ’Arab.”³⁶⁸ (s. 1354)
- “Nevmü ’l-hârisi ’îdü ’l-lusûs.”³⁶⁹ (s. 428)
- “Rabt-ı kec ve nağme-i râst neyâyed.”³⁷⁰ (s. 1099)
- “Rahimallâhu ’n-nebbâşe ’l-evvel.”³⁷¹ (s. 99 ve 596)
- “Sakal başa fedâ.” (s. 817)
- “Sakallı cennete girmez, gerekse evliyâ olsun.” (s. 1312)
- “Selâmetü ’l-insâni fî hıfzı ’l-lisân.”³⁷² (s. 1378)
- “Su uyur düşmen uyumaz.” (s. 1250)
- “Süllita ’l-kelbü ’ale ’l-hinzîri.”³⁷³ (s. 708)
- “Şerefü ’l-mekâni bi ’l-mekîn.”³⁷⁴ (s. 1414)
- “Tabîbün yüdâvî ve huve fî nefsihî marîzun.”³⁷⁵ (s. 345)
- “Teferrekû şezer mezer.”³⁷⁶ (s. 862)
- “Unzur ilâ mâ-kâle ve lâ-tenzur ilâ men-kâle.”³⁷⁷ (s. 1183)
- “Ve hel yuslihu ’l-’attâru mâ-efsede ’d-dehru.”³⁷⁸ (s. 668)
- “Ve men lem yette ’iz bi-men sebekahû itte ’aze bihî men lahikahû.”³⁷⁹ (s. 13)
- “Yalnız elin sesi çıkmaz.” (s. 634)
- “Yanılan Bağdad’dan döner.” (s. 1066)
- “Yek dâğ nîk nâ-şude dâğ-ı dîğeri nihâd.”³⁸⁰ (s. 1474)
- “Yılanı küçük iken öldürmek.” (s. 782)
- “Yuhazü ’l-câru bi-zenbi ’l-câr.”³⁸¹ (s. 1318)

³⁶⁵ Eşeğin ölümü köpeklerin düğünüdür.

³⁶⁶ Tebdîl-i mekânda ferahlık vardır.

³⁶⁷ O sıçramak üzere pusuda durandır.

³⁶⁸ Ne devenin sütü ne Arab’ın yüzü.

³⁶⁹ Bekçinin uyuması hırsızlar için bayramdır.

³⁷⁰ Eğri sazdan doğru nağme çıkmaz.

³⁷¹ Allah ilk kefen soyucuya rahmet eylesin.

³⁷² İnsanın esenliği dilini tutmasını bilmesindedir.

³⁷³ Köpek domuza musallat kılınsın.

³⁷⁴ Bir mekânın şerefli olması orada oturan ile ilgilidir.

³⁷⁵ Doktor, kendisi hasta olmasına rağmen halkı tedâvî etmeye kalkıyor.

³⁷⁶ Çil yavrusu gibi dağıldılar.

³⁷⁷ Söylenen söze bak, söyleyene bakma.

³⁷⁸ Zamanın bozduğunu attâr düzeltebilir mi?

³⁷⁹ Kendisinden öncekilerden ibret almayanlar arkadan gelenlere ibretlik olur.

³⁸⁰ Bir yara iyileşmeden diğer bir yara ortaya çıktı.

³⁸¹ Komşunun günahı sebebiyle komşusu da sorumlu olur.

- “Yuvayı dişi kuş yapar.” (s. 1459)
- “Zâde fi’t-tunbûr-i nağmeten uhrâ.”³⁸² (s. 53)
- “Zekertenî et-ta’ne ve küntü nâsiyen.”³⁸³ (s. 1263)

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Efendi, anlatısını zenginleştirmek ve güzelleştirmek için eserinde atasözlerine ve kelâm-ı kibârlara yer vermiştir. Diğer vak’anüvîslerde de olduğu gibi atasözü ve kelâm-ı kibârları metnine derc ederken “...vefkınca...” (s. 321), “...kaziyyesi...” (s. 68), “...medlûlünce...” (s. 520), “... fehvâsını...” (s. 138), “...ikdâmiyle...” (s. 35), “...iktizâsınca...” (s. 390) gibi birbirinden farklı birçok kelime veya kelime gruplarından yararlanmıştır.

Es’ad Efendi “ber-fehvâ-yı **erbâbu’-d-düveli mülhemûn**”³⁸⁴ (s. 591) ve “ber-fehvâ-yı **küllü inâ’in yûraşsihu bi-mâ fîhi**”³⁸⁵ (s. 130) örneklerinde olduğu gibi atasözlerini, Arapça veya Farsça bir terkinin bir kelimesi olarak kullanmıştır.

Es’ad Efendi’nin aşağıdaki örnekte alıntılacağı Farsça atasözü, olay örgüsünün bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır:

“...ol dahi tehevür edüp: ‘Kangî dilîrlik cilve-ger-i mir’ât-ı zuhûr oldu ki matlûbunuza istihkâk bulunsun ve fazla akçam yok ki, **dehen-i seg be-lukma dûhte bih**’³⁸⁶ üstühân pâresiyle sedd-i dehân-ı kîl ü kâl ü nifâk olunsun’ misillü îrâd eylediği cevâb-ı istiğnâ-nisâb... (s. 158)

Es’ad Efendi kimi zaman kişileri tasvir ederken bahsi geçen kişinin öne çıkarmak istediği özelliğini karşılayan bir atasözü alıntılararak sözü tesirli kılmaya çalışır:

“...es-Seyyid Mehmed Sıddîk Efendi, el hâletü’l-hâzırâh sûret-bend-i ittihâd olan vükelâ-yı devlete, **sadîkuke men sadekake lâ men saddekake**”³⁸⁷ diyerek emr-i ma’rûf vâdisinde gerek vicâhen ve gerek gıyâben hıtâb-ı i’tirâz-nisâba mübâderet eylediğinden...” (s. 43)

³⁸² Tanburda (uygun olmayan) bir başka ses daha eklendi.

³⁸³ Bana mızrağa davranmayı hatırlattın; oysa ben unutmuştum.

³⁸⁴ Devlet adamları başkalarının görmediğini görür.

³⁸⁵ Her kap içindekini sızdırır.

³⁸⁶ Köpeğin ağzını lokma ile dikmek iyidir.

³⁸⁷ Dostun seni tasdik eden değil, sana gerçeği söyleyendir.

Es'ad Efendi, çoğu zaman bahsettiği şeyleri atasözleri ve kelâm-ı kibârlar ile destekleyerek bahsedilen şey ile atasözünün manasının birbirine teşbîh edilmesini ister. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Es'ad Efendi, Muhafız Paşa'nın takındığı tavrı sıkışan kedinin aslana hücum etmesine benzetir:

“...Ez-cümle Sakız reâyâsına Muhâfiz Paşa'nın zabt u rabt-ı askerde 'adem-i iktidârı ve hırs u âzı **ke-kuttın mehzûmin yasûlü 'ale'l-esedi**³⁸⁸ meselini izhâr etdirmişdir...” (s. 96)

Es'ad Efendi, sadece bir yerde “Kurd dumanlı günü ister” (s. 129) şeklindeki Türkçe atasözüne yer vermiştir. Eserde yer alan bazı atasözlerinin ve kelâm-ı kibârların tekrar edildiği görülmektedir. Metinde geçen atasözü ve kelâm-ı kibârları alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz:

- “'Înde 'l-imtihâni yükremü 'l-mer 'u ev yuhânu.”³⁸⁹ (s. 68)
- “Bi 't-tibri yûsta 'bedü 'l-hürri.”³⁹⁰ (s. 520)
- “Dehen-i seg be-lukma dûhte bih.”³⁹¹ (s. 158)
- “ed-Dehru lâ yebkâ 'alâ hâletin lâkinnehû yukbilü ev yüdbiru.”³⁹² (s. 138)
- “el-'Abîdü yehfûne v'essâdâtü ya 'fûne.”³⁹³ (s. 321)
- “el-Cevâdü kad yebkû.”³⁹⁴ (s. 632)
- “el-Hadûdü lâ yesûdü.”³⁹⁵ (s. 372)
- “el-Haîdu yuflehu bi 'l-hadîdi.”³⁹⁶ (s.)
- “el-Kelâmü yecürri 'l-kelâm.”³⁹⁷ (s. 592)
- “el-Kezûbu kad yasduku.”³⁹⁸ (s. 35)
- “el-Leylî cünnetü 'l-hâribîn.”³⁹⁹ (s. 149)
- “el-Lisânü esedün ve hüve hârisü 'r-re'si ve 'l-cesedi fe-in habestehû harreseke ve-in atlakehû iftereseke.”⁴⁰⁰ (s. 284)
- “el-Veledü 'l-hürri yakedî bi-âbâ 'ihi 'l-gurri.”⁴⁰¹ (s. 390)

³⁸⁸ Sıkışan kedi aslana hücum eder.

³⁸⁹ Deneme sonucu insan ya ikram görür ya horlanır.

³⁹⁰ Hür kişi ancak külçe altınla köleşir.

³⁹¹ Köpeğin ağzını lokma ile dikmek iyidir.

³⁹² Zaman bir kararda kalmaz, bazen insanın yüzüne güler bazen sırtını döner.

³⁹³ Kullar hata ederler, efendiler de affederler.

³⁹⁴ Cins at da tökezleyebilir.

³⁹⁵ Hasetçi mutlu olamaz.

³⁹⁶ Çivi çiviye söker.

³⁹⁷ Laf lafi açar.

³⁹⁸ Yalancı da bazen doğruyu söyleyebilir.

³⁹⁹ Gece kaçakların kalkandır.

⁴⁰⁰ Dil bir arslan gibidir, başın ve bedenin bekçisidir. Eğeronu tutarsan seni bekler, serbest bırakırsan seni avlar.

⁴⁰¹ Yiğit delikanlı şerefli atalarının izinden gider.

- “Erbâbu ‘d-düveli mülhemûn.”⁴⁰² (s. 591)
- “es-Sulhu seyyidü ‘l-ahkâm.”⁴⁰³ (s. 589)
- “eş-Şey ‘u bi ‘ş-şey ‘i yüzkeru.”⁴⁰⁴ (s. 487)
- “İktizâ-yı şerefü ‘l-mekân bi ‘l-mekîn.”⁴⁰⁵ (s. 563)
- “İnnemâ hiye ikbâlün ve idbârun.”⁴⁰⁶ (s. 24)
- “Ke-kittin mehzûmin yasûlü ‘ale ‘l-esedi.”⁴⁰⁷ (s. 96)
- “Kurd dumanlı günü ister.” (s. 129)
- “Küllü dâhilin yenfa ‘u.”⁴⁰⁸ (s. 420)
- “Küllü inâ ‘in yûraşşihu bi-mâ fîhi.”⁴⁰⁹ 130)
- “Lâ re ‘ye li-men lâ yutâ ‘a.”⁴¹⁰ (s. 134)
- “Lâ şerefe fi ‘s-seref.”⁴¹¹ (s. 625)
- “Lev le ‘t-tevâmü le-hele-ke ‘l-enâm.”⁴¹² (s. 347)
- “Li ‘l- ‘ârîfî yekfîhi ‘l-işâreh.”⁴¹³ (s. 286)
- “Li ‘l-bâtılı savletün sümme tazmahilü.”⁴¹⁴ (s. 91)
- “Men yesma ‘ yehal.”⁴¹⁵ (s. 96)
- “Mesâ ‘ibu kavmin ‘inde kavmin fevâ ‘idü.”⁴¹⁶ (s. 632)
- “Sâ ‘ik-i yesûku ‘l-ehlü ile ‘l-ehli.”⁴¹⁷ (s. 368)
- “Sadîkuke men sadekake lâ men saddekake.”⁴¹⁸ (s. 43)
- “Ve izâ etâke mezemmetî min nâkısın fe-hiye ‘ş-şehâdetü lî bi-ennî kâmilün.”⁴¹⁹ (s. 423)

⁴⁰² Devlet adamları başkalarının görmediğini görür.

⁴⁰³ Barış, varılan sonuçların en güzeldir.

⁴⁰⁴ Bir şey başka bir şey ile hatırlanır.

⁴⁰⁵ Bir makâmın şerefi, orada oturan sebebiyledir.

⁴⁰⁶ Dünya bazen alçaltır, bazen yükseltir.

⁴⁰⁷ Sıkışan kedi aslana hücum eder.

⁴⁰⁸ Her giren fayda verir.

⁴⁰⁹ Her kap içindekini sızdırır.

⁴¹⁰ İtaat olunmayanın görüşüne değer verilmez.

⁴¹¹ İsrâfta şeref yoktur.

⁴¹² İnsanlar arasında uyuşma olmasaydı, helâk olurlardı.

⁴¹³ Ârife târif gerekmez.

⁴¹⁴ Bâtıl saman alevi gibi bir parlar sonra söner gider.

⁴¹⁵ Duyan öyle sanır.

⁴¹⁶ Bir kavmin başına gelen belâ ve musibetler diğer bir kavim için fayda olabilir.

⁴¹⁷ Ehlil olan ehil olana götürür.

⁴¹⁸ Dostun seni tasdik eden değil, sana gerçeği söyleyendir.

⁴¹⁹ Eğer kusurlu bir adam beni senin yanında yermişse bu benim kusursuz olduğumun bir kanıtıdır.

5. DEYİMLER

“Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da *tümce*”⁴²⁰ olarak tanımlanan deyimler, bir yazarın üslubunu belirleyen önemli unsurlardan biridir. Anlatımı daha canlı ve etkili kılmak amacıyla deyimlere başvuran yazarlar, okurun muhayyilesindeki anlam çağrışımlarına ulaşarak bir tesir yaratmaya çalışmışlardır.

Vak'anüvîsler de anlatılarında sıklıkla deyim kullanımına başvurmuşlardır. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan deyimlerin bazıları günümüzdeki kullanışlarına uygun olarak hiçbir şekil değişikliğine uğramadan kullanılırken bazı deyimlerin günümüzdeki hâinden çok farklı bir suretle kullanıldığını görmekteyiz. Deyimlerdeki bu değişiklikler genel olarak kelimenin Arapça ve Farsça'daki karşılıklarının kullanılması şekliyle oluşmuştur. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan deyimlerdeki kelimelerin arasına “can *dahi* başına sıçramak” örneğinde olduğu gibi başka kelimelerin ilave edildiği de görülmektedir. Vak'anüvîs tarihlerinde çok sayıda deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerin metin içindeki kullanımını sayısal bir döküm halinde vermek çalışmamızın sınırlarını aşacağından, incelenen her bir eser için yirmi deyim seçilmiştir.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ, anlatısı boyunca Türkçe deyimlere sıklıkla yer verirken, Arapça ve Farsça deyimlere neredeyse hiç yer vermemiştir. “Canı boğazına gelmek” manasındaki “*Belegat el-kulûbü'l-hanâcir* (s. 116) deyimi metinde geçen tek Arapça deyimdir. Farsça deyme ise hiç rastlanılmamıştır. Bu durum muhtemelen, mukaddimede belirttiği tarihçinin dilinin “sade bir dil” olması gerektiği anlayışından kaynaklanmaktadır.

Arapça ve Farsça kökenli kelimeler ile Türkçe “et-”, “ol-” gibi fiillerle oluşturulmuş deyimleri sıklıkla kullanan Na'îmâ, özellikle vak'a ve kişi tasvirlerini kaleme aldığı kısımlarda anlatımı daha çarpıcı kılmak ve okurun ilgisini çekebilmek gibi çeşitli amaçlarla deyimlerden yararlanmıştır. Metinde öne çıkan deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

⁴²⁰ Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I, s. 52.

aklı başından gitmek (s. 220), arka vermek (s. 753), ayak basmak (s. 89), baş göstermek (s. 1768), baş kurtarmak (s. 1694), başına yıkmak (s. 143), başında paralamak (s. 1011), bıçak kemiğe dayanmak (s. 1244), birbirine girmek (s. 95), boynu kıldan ince olmak (s. 97), can atmak (s. 111), can başına sıçramak (s. 113), can havfine düşmek (s. 1820), canına minnet bilmek (s. 1001), ciğerin dağlamak (s. 712), fırsat düşürmek (s. 1453), göz açtırmamak (s. 72), göz dikmek (s. 1041), hakkından gelmek (s. 1422), hâtırın hoş eylemek (s. 1815)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi'nin, metninde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle kurulu ağır bir dil tercih etmesine rağmen tamamı Arapça veya Farsça olan deyimlere yer vermediğini görmekteyiz. *Hâkim Tarihi*'nde sadece bir yerde Arapça “*ilâ-haysü elkat rahlehâ Ümmü Kaş'am*”⁴²¹ (s. 581) deymi ile karşılaşmaktayız. *Hâkim Tarihi*'nde yer alan deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

aklı başına gelmek (s. 637), can atmak (s. 490), haklarından gelmek (s. 1202), kan dökülmek (s. 702), önüne düşmek (s. 551), yüz sürmek (s. 168), yüz tutmak (s. 490), haber vermek (s. 66), baş alamamak (s. 739), göreceği gelmek (s. 963), hakkından gelmek (s. 1064), yüze çıkarmak (s. 530), haberdar olmak (s. 13), yüz tutmak (s. 511), ma'lûm olmak (s. 511), zahmet çekmek (s. 625), ele getirmek (s. 629), ayak sürümek (s. 633), karşı koymak (s. 488), elden bir şey gelmemek (s. 731)

c. Âsım Tarihi

Mütercim Âsım, eserinde çok fazla Arapça, Farsça ve Türkçe deyimlere yer vermiştir. Arapça ve Farsça kelimeler ile Türkçe “et-”, “ol-” gibi fiillerle birleşik yapıdaki deyimlerin çokluğu da eserde göze çarpmaktadır. Ziya Yılmaz'ın göre diğer tarihlerde olduğundan daha

⁴²¹ “Ölümün yükünü yaktığı yere kadar” anlamına gelen Arapça bir deyimdir

fazla deyme yer veren Âsım Efendi'nin bu kadar fazla deyme yer vermesinin sebebi, şiirde yapacağı bazı hususları nesirde denemek ve böylece anlatımını güçlendirmek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır.⁴²²

Âsım Efendi, “‘*Ke-nârin 'ala-'alem*’⁴²³ olan *Pertev Efendi...*” (s. 25) ve “‘*Kâr az-dest reft*’⁴²⁴ *müfâdiyle...*” (s. 1194) örneklerinde olduğu gibi Arapça ve Farsça deyimleri “*ıgrâsıyla*” (s. 413), “*müfâdiyle*” (s. 1194), “*kavliyle*” (s. 95), “*mısdâkı*” (s. 1248), “*meselinin mâ-sadakı*” (s. 956), “*meseline*” (s. 1060), “*teferrukuyla*” (s. 1189) gibi çeşitli kelimeler vasıtasıyla metne ilave etmiştir. Hatta Arapça kimi deyim “*Reh-peymâ-yı 've teferrakû eydiye Sebâ*”⁴²⁵ oldular.” (s. 839) örneğinde olduğu gibi terkibi oluşturan bir kelime olarak kullanılmıştır. Metinde geçen deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

aklı alınmak (s. 1506), *aklı başına gelmek* (s. 662), *âleme sığmamak* (s. 919), *atup tutmak* (s. 754), *ayak çekmek* (s. 1411), *başdan aşmak* (s. 314), *başına üşmek* (s. 203), *cân atmak* (s. 614), *cân başına sıçramak* (s. 1507), *cân hayfına düşmek* (s. 1394), *cânlarına minnet olmak* (s. 497), *derdine merhem olmak* (s. 862), *dile dolamak* (s. 956), *dillerde destân etmek* (s. 332), *ele almak* (s. 965), *ele vermek* (s. 780), *gönüllerinden geçmek* (s. 727), *gözlerinde uçmak* (s. 727), *haddini bilmemek* (s. 819), *hissesine düşmek* (s. 532)

d. *Es'ad Tarihi*

Es'ad Efendi, anlatısında deyimlerden sıklıkla yararlanmıştır. *Es'ad Tarihi*'nde genellikle “ele geçmek” örneğinde olduğu gibi Türkçe kelimelerden oluşan deyimlere yer verilirken “cân atmak” örneğinde olduğu gibi Türkçe+Arapça ya da Türkçe+Farsça kelimelerden oluşan deyimlere de yer verilmiştir.

Es'ad Tarihi 'nde sadece bir yerde “*kasru 'l-'âlemi 'alâ efrâdihi*”⁴²⁶ şeklinde tamamen Arapça kelimelerden oluşan deyim kullanılırken tamamen Farsça kelimelerden oluşan deyme yer verilmemiştir. *Es'ad Tarihi* 'nde yer alan deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

⁴²² Ziya Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, s. CXXIV.

⁴²³ “Yüksek bir dağın başındaki ateş gibi” manasındaki Arapça bir deyimdir.

⁴²⁴ “İş işten geçti.” manasındaki Farsça bir deyimdir.

⁴²⁵ “Sebe kavmi gibi fırkalara ayrıldılar.” manasındaki Arapça bir deyimdir.

⁴²⁶ “Bütün dünyayı kendi adamlarına özgü kılmak.” Arapça bir deyimdir.

ateş saçmak (s. 595), ayak basdırılmamak (s. 213), bayram etmek (s. 115), cân atmak (s. 119), cânını kurtarmak (s. 91), düşman yüzü görmemek (s. 595), el çekmek (s. 623), elden çıkmak (s. 356), ele geçmemek (s. 75), fırsat gözetmek (s. 551), geceyi gündüze katmak (s. 401), göz açtırmamak (s. 594), işe güce yaramamak (s. 297), kaleme almak (s. 15), kaleminden çıkmamak (s. 290), kan dökmek (s. 230), kenara çekmek (s. 503), renk verilmemek (s. 608), söz ayağa düşmek (s. 175), şeytâna uymak (s. 90)

6. VECÎZELER

“Bir fikir veya duyguyu en kısa ve özlü şekilde anlatan ve genellikle kimin tarafından söylendiği bilinen söz, özdeyiş”⁴²⁷ şeklinde tanımlanan vecîze kavramı, “icaz tarikiyle söylenmiş, elfazı az, manası çok kelimeli”⁴²⁸ sözleriyle nitelenmektedir.

Vak‘anüvîsler de anlatılarında kimi zaman konuyu desteklemek, kimi zaman okuru inandırmak ve ikna etmek, kimi zaman da konuyu sonlandırmak gibi çeşitli amaçlarla bilhassa Hz. Ali‘den vecîze alıntısı yapmışlardır.

a. Na‘îmâ Efendi

Na‘îmâ Tarihi‘nde 10 vecîzenin alıntıldığı görülmektedir. Na‘îmâ, anlatısında öne sürdüğü fikirleri kimi zaman desteklemek kimi zaman okurun zihnini ayrıntılarla genişletmek kimi zaman da sözlerini sonuca bağlamak istediğinde vecîzeleri kullanmıştır.

Na‘îmâ Tarihi‘nde yer alan 10 vecîzenin tamamının kime ait olduğu eserde açıkça belirtilmiştir. Bu vecîzeler aşağıda gösterilmiştir:

- “... *temâm-ı sultân-ı evliyâ-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin ‘İç Musa gerek dış Fir‘avn’ dediği...*” (s. 352)
- “...*Hoca Bahâüddin Nakşibendî Hazretleri’nin ‘Zâhir bâ-halk, bâtın bâ-Hak’ dediği mazmûna mâ-sadak...*” (s. 352)

⁴²⁷ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 3307.

⁴²⁸ Tâhiru‘l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 179.

- “...Ebubekir-i Siddîk- radiyallâhu anhü- buyurmuşlardır ki, ‘Üzkürü fekad Rasûlullâhi sallâ’lâhü aleyhi vesellem, bezele indeküm musîbeteküm⁴²⁹ ...” (s. 1330)
- “...Eflâtun-ı ilâhî demiştir: Men-tetebbe’a hafıyyâtı’z-zünûb hareme meveddâtü’l-kulûb’⁴³⁰ ...” (s. 37)
- “...Eflâtûn-ı İlâhînin ‘İnbisâtuke avratün min avrâtike felâ-tebeddülehü illâ’l-me’mûn aleyhi hakîkûn bihi⁴³¹ ...” (s. 1252)
- “...Hz. Ömer- raddiya’llâhü anh-in ‘İhdimi’l-küfrâ ba’dahum bi-ba’dın⁴³² buyurdıkları...” (s. 607)
- “...Hazret-i Osmân -Radiyallâhu Te’âlâ anhu- buyurmuşlardır ki ‘el-Ma’rifetü bi’n-nâsi bihâ ve yüsâbü’l-adl⁴³³ ...” (s. 1439)
- “...Hazret-i Alî- kerremallâhü vechehü ve radiyallâhu anhu- ‘Er-re’yü bi’d-düvel yezhebü bi-zehâbihâ⁴³⁴ buyurdıkları...” (s. 1212)
- “...Hazret-i Lokmân demiştir ki, ‘Sultânü’l-akli alâ-bâtını’l-âkili eşeddü min-sultânî’s-seyfî alâ-zâhiri’l-ahmak⁴³⁵ ...” (s. 41)
- “... Ömer bin Abdülaziz’in ‘Tabî’atü’l-insâni lâ-takbelü’n-nusha’l-mücerredi ve’l-men’i’l-mahzı mâ-lem yezhar sultânü’l ‘akli ve’l-ahlâki’l-murziyeti fîhi⁴³⁶ ...” (s. 41-42)

b. Hâkim Efendi

Hâkim Tarihi’nde vecîze bulunmamaktadır.

⁴²⁹ Hatırlayın ki, Rasûlullah sizin musibetinizi kendi yanınızda söyledi.

⁴³⁰ İnsanların gizledikleri kusurları araştıran gönüllerin sevgisinden mahrum kalır.

⁴³¹ İyi halini herkese gösterme ancak hak edene emin olduğun kimselere yapabilirsin.

⁴³² Kâfirlerin bir kısmını bir kısmına mahvettiriniz.

⁴³³ Ma’rifet, bilen insanla kâ’im olur, adalet de onunla sağlanır.

⁴³⁴ Devletlerle ilgili fikirler o devletlerin yok olmasıyla olur.

⁴³⁵ Akıl gücünün, akıllı bir kimsenin derununda bıraktığı tesir, kılıcın ahmak bir kimsenin vücuduna yaptığı tesirden daha etkilidir.

⁴³⁶ İnsan tabiatı icabı öğüdü kabul etmez ve sırf yasaklanmayı da kabul etmez. Ta ki kabul gören ahlak ve akıl hâkimiyeti zuhur edinceye kadar.

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, ileri sürdüğü görüşleri desteklemek veya bahsettiği konuyla ilgili bir açıklama yapmak istediğinde anlatının bütünlüğünü sekteye uğratmadan vecîzelere yer vermiştir. *Âsım Tarihi*'nde yer alan 12 vecîzenin tamamının Arapça olması da müellifin bir tercihi olmalıdır. 12 vecîzenin 5'inin kime ait olduğunu, "...Eflâtûn-i İlâhî'nin kelimât-ı hikmet-âyâtından biri dahi işbu..." (s.136), "...Eflâtûn-i İlâhî'nin..." (s. 744), "...Eflâtûn-i İşrâkî-ma'rifet bu râz-i serbesteyi işbu..." (s.672), "...kâle 'Aliyyün kerremallâhu vecchê..." (s.1361), "...Kelîmât-ı hikmet-âyât-ı Eflâtûniyye'dendir ki..." (s.1452) ifadeleriyle dile getiren Âsım Efendi, 7 vecîzenin kime ait olduğunu ise belirtmemiştir. Ancak yapılan araştırmalarla bu vecizelerin kimlere ait oldukları belirlenebilmiştir. Âsım Efendi, kime ait olduğunu belirtmediği vecizeleri "...müfâdı üzre..." (s. 1263), "...ümniyyesiyle..." (s.116), "...fıkrası..." (s. 36), "...vetîresince..." (s. 103), "...sırrı..." (s. 888), "...ibrâmı..." (s. 1412), "...'avâidi üzere..." (s. 389) kelime ve kelime gruplarıyla metnin kurgusunu bozmadan metne derc etmiştir.

Âsım Efendi'nin Eflâtun'dan 4 vecîzeye metninde yer vermesi Eflâtun'a duyduğu hayranlıktan veya muhabbetten ileri gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. *Âsım Tarihi*'nde yer alan diğer vecîzeler Hz. Ali, Kadı Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe, 'Amr b. 'Âs, Ezdeşîr, İbnü's-semmak, Ebû Zer ve Ebûbekir 'Ali b. el-Hasen el-Gassânî' ye aittir. Metninde yer alan vecîzeler aşağıda gösterilmiştir:

- "...en-Nûru fi's-sevâd..."⁴³⁷ (s. 516)
- "...Hum ricâlün nahnü ricâlün..."⁴³⁸ (s. 157)
- "...İyâletü'l-Mısri taddilü'l-Hilâfete..."⁴³⁹ (s. 36)
- "...Lâ Sultâne illâ bi'l-mâli ve lâ mâleillâ bi'r-ra'yyeti ve lâ ra'yyete illâ bi's-siyâseti..."⁴⁴⁰ (s. 642)

⁴³⁷ "Nur gözün siyâhındadır" anlamına gelen bu ifâde, Kadı Ebû Yûsuf'un bir sözü olarak kaydedilmektedir. bk. Ziya Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, s. 516.

⁴³⁸ "Onlar adam gibi adamdılar, biz de adam gibi adamlarız" anlamına gelen bu cümle, Ebû Hanîfe'ye ait bir sözdür. bk. Ziya Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, s. 157.

⁴³⁹ "Mısır'a Vâlî olmak, Hilâfet'e denktir. Bu sözün benzerini. 'Amr b. 'Âs'ın söylediği nakledilmektedir." bk. Ziya Yılmaz, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁴⁰ "Sultân ancak ordu ile olur; ordu ancak mülkle olur; mülk ancak insanla olur; insan ancak mal ile olur; mal ancak tebea ile olur; tebea ise ancak iyi bir idâre ile olur" anlamına gelen bu cümlelerin bir benzeri Ezdeşîr'in sözlerinden biri olarak kaydedilmektedir. bk. Ziya Yılmaz, *a.g.e.*, s. 642.

- “...*Lev-lâ mat'amün edsemü min mat'amin ve melbesün erfe'u min melbesin ve vechun asbahu miin vechin, lemâ sülle seyfün ve lemâ vaka'a hayfun...*”⁴⁴¹ (s. 103)
- “...*Mâ tereke'l-hakku li 'Ömere min-sadîkin...*”⁴⁴² (s. 888)
- “...*Men kara'a'l-bâbe ve lecce velece...*”⁴⁴³ (s. 1412)
- “...*Eflâtûn-i İlâhî'nin kelimât-ı hikmet-âyâtından biri dahi işbu 'Zuhûru'n-nefsi yusaggiru'l-'azîme ve ihtifâ'uhâ yu'azzimu's-sagîre ve'l-isâbetü fîmâ beyne zâlik*⁴⁴⁴ *kelâm-ı dürriyyü'n-nizâmıdır...*” (s. 136)
- “...*Eflâtûn-i İlâhî'nin 'Zuhûru'n-nefsi yu'azzimü's-sagîre ve ihtifâ'uhâ yusaggiru'l-'azîme fe'l-isâbetü fîmâ beyne zâlik' makâlesi tastîr...*”⁴⁴⁵ (s. 744)
- “...*Eflâtûn-i İşrâkî-ma'rifet bu râz-i serbesteyi işbu 'el-'Âlemü küretün ve'l-arzu merkezün ve'l-eflâkü kısıyyün ve'l-havâdisü sihâmün ve'l-insânü hedefün v'allâhu'r-râmî fe-eyne'l-meferr*”⁴⁴⁶ *makâlesiyle hakîmâne edâ vü ibâne eyledi...*” (s. 672)
- “...*Kâle 'Aliyyün kerremallâhu vechehû: İnneme'd-dünyâ sittetü eşyâ'in; mat'ûmun ve meşrûbun ve melbûsun ve merkûbun ve menkûhun ve meşmûmun. Fe-eşrefü'l-mat'ûnât el-'aselü ve huve mezkâtü zübâbin ve eşrefü'l-melbûsâtî el-harîru ve hüve nescü düdetin ve eşrefü'l-merkûbâtî el-feresü ve 'aleyhi yuktelü'r-ricâlu ve eşrefü'l-meşmûmâtî el-miskü ve hüve demü hayvânın ve eşrefü'l-menkûhât el-mer'etü ve hiye mebâlin fî mebâlin.*’⁴⁴⁷ ...” (s. 1361)

⁴⁴¹ “Bütün yiyecekler aynı olsa, bütün giyecekler aynı kalitede olsa ve bütün yüzler de diğerinden daha parlak olmasaydı asla kılıçlar çekilmez, hiçbir zulüm de yapılmazdı” anlamına gelen bu cümleler İbnü's-semmak'ın bir sözü olarak gösterilmektedir. bk. Ziya Yılmaz, *a.g.e.*, s. 103.

⁴⁴² “Hakkı hâkim kılma yolunda Hz. Ömer'ingözü eşi dostu görmezdi, onları terkederdi.” anlamına gelen bu cümle *Keşfü'l-Hafâ*'da Ebû Zer'in bir sözü olarak belirtilmektedir. bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2198, II, 183.

⁴⁴³ “Bir kapıyı çalan ve bunu ısrarla sürdüren kişi içeriye girer.” manasındaki bu cümle Ebûbekir 'Ali b. El-Hasen el-Gassânî'nin bir sözü olarak nakledilmektedir. bk. es-Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-İcâz*, s. 118.

⁴⁴⁴ “Benliğin öne çıkarılması, büyüğü küçültür; benliğin gizlenmesi ise küçüğü büyültür. İşin doğrusu ise bu ikisinin arasındadır” anlamına gelen Arapça bu cümleler burada Eflâtûn'un bir sözü olarak nakledilmektedir. bk. Ziya Yılmaz, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁴⁵ Nefsin öne çıkarılması küçüğü büyültür, nefsin gizlenmesi ise büyüğü küçültür. İsabetli olan ise bu ikisinin arasındadır.

⁴⁴⁶ Kâinat yuvarlaktır arz dabunun merkezidir. Felekler yay, olaylar oklardır, insan da hedeftir oku atan da Allah'tır, bu durumda kaçış nereye?

⁴⁴⁷ “Hz. Ali –Allah onun özünü şerefli kılsın buyurmuştur ki: “dünyâ yenilecek, içilecek, giyilecek, binilecek, cinsel ilişkide bulunulacak ve koklanılacak altı şeyden ibarettir. Yenilecek şeylerin en lezzetlisini bir sineğin kusmuğu olan baldır; içilecek şeylerin en güzeli, iyilerin ve kötülerin aynı şekilde faydalandığı sudur, giyilecek şeylerin en alımlısı bir böceğin dokuduğu ipektir; binilecek şeylerin en iyisi üzerinde insanların öldürüldüğü attır;

- “...*Kelimât-ı hikmet-âyât-ı Eflâtûniyye*’dendir ki ‘*Bir âdemin cevher-i cibilleti üç mâdde ile tecrîbe vü ihtiyâr olunur. Biri andan istikrâz olunmak ve biri refâkatle yola gitmek ve biri bir mansıb ve mesnede geçdikde etvâr-ı sâlifesine tatbîk olunmak ya’nî bu üç mâddede mâye-i hamîr-i meniş ü fitratı nümûdâr olur’...*” (s. 1452)

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Efendi, anlatısını kurgularken Na’îmâ ve Âsım Efendi gibi vecîze alıntıları yapmıştır. *Es’ad Tarihi*’nde 2 tane vecîze alıntısı bulunmaktadır. Es’ad Efendi, bu vecîzelerin ikisinin de kime ait olduğunu belirtmiştir. Bu vecîzeler şunlardır:

- “...*Hazret-i ‘Ömer radiyallâhu ‘anh: ‘Kad ahsene ‘Aliyyü’bnü Ebî Tâlibin ‘ani’n-nazari li ehli’l-İslâm. Fe-sîrû ‘alâ ismillâhi te’âlâ fe-innî sâirun*”⁴⁴⁸ buyurup... (s. 446)
- “...‘*Ubeyd-i Zâkânî’nin ‘tavk-ı la’net dâmâd-ra gûyend*”⁴⁴⁹ *istilâhına...*” (s. 421)

7. ÂHENK UNSURLARI VE EDEBÎ SANATLAR

“Manzûm, mensûr bir sözün kulağa güzel ve pürüzsüz gelmesi, âdeta hafif tertip bir mûsikî te’siri yapması”⁴⁵⁰ şeklinde tanımlanan âhenk, sesler vasıtasıyla ortaya çıkarılan söze dayalı edebî sanatlar arasında yer almaktadır. Kulağa hitap etmek ve eserde mûsikîyi yakalamak isteyen müellifin dil tercihlerinin sonucu okur âhenkle karşılaşmaktadır.

Klasik Türk şiirinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan âhenk, “söz tekrarları (birli söz tekrarlarından beşli söz tekrarlarına kadar); ses tekrarları (paralellik, armoni) ve ritim (vezin, kafiye ve redif)”⁴⁵¹ unsurlarından oluşmaktadır. Başka bir deyişle; kâfiye, redif, vezne ait

koklanılacak şeylerin enhoşu bir hayvanın kanı olan misktir; cinsel ilişkide bulunulacak olanların en iyisi, nihâyetinde bir sidik deliği olan kadındır.” manasındaki bu vecîzenin geçtiği yer için bk. Bursevî, *Tefsîru Rûhi’l-Beyân*, V, 52.

⁴⁴⁸ Hz. Ali b. Ebî Tâlib’in müslümanlara yönelik görüşü güzeldi. Yüce Allah’ın adıyla yürüyün ben de sizinle beraber yürüyeceğim.

⁴⁴⁹ “Dâmâd için lânet halkası derler.” ‘Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî (1300-1371) daha çok hiciv ve fıkraları ile tanınmış bir İran şair ve edîbidir. bk. Tahsin Yazıcı “Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî, *DİA*, XIII, 1-2.

⁴⁵⁰ Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 17.

⁴⁵¹ Filiz Kılıç, *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 63.

hususiyetler, ses ve söz tekrarları, ikilemeler divan şiirindeki mûsikînin yapı taşlarıdır.⁴⁵² Klasik Türk şiirinde şairin üslubunun belirleyicisi olan âhenk tercihlerinin ve kullanımlarının, nâsirler tarafından benimsenerek nesirde de uygulandığını görmekteyiz. Nâsirlerin de üsluplarının kimi zaman belirleyicisi olan bu âhenk unsurlarının, nesri nazma yaklaştıran ve nesri edebîleştiren unsurlardan olduğu muhakkaktır. Nesirdeki âhenk, “hecelerin yapısına, kelimelerin cümle içindeki dizilişine ve sıralanan ses bölümlerinin birbirine uygun olmasına bağlıdır.”⁴⁵³ Söz tekrarları ve ses tekrarlarıyla âhenk yakalanmaya çalışılır.

Anlam zenginliği oluşturarak metinleri edebîleştiren, nâsirlere yeni imkânlar sunarak nâsirlerin üsluplarına etki eden unsurlardan biri de edebî sanatlardır. Metni kuru ve salt bilgiden uzaklaştırarak metne yeni bir söyleyiş kazandıran edebî sanatlar, okurun dimağında yeni tatlar ve ufuklar oluşturur. “Edebî sanatlar, ifadeye canlılık ve güzellik verir, heyecanı yükseltir veya akışını hızlandırır, anlamı değiştirir ve çekici kılar.”⁴⁵⁴ Metni süslemek ve okura tesir ederek onu estetik bir haza ulaştırabilmek amacıyla edebî sanatlardan istifade eden nâsirler, çeşitli mecâzlar ve anlam derinlikleriyle sarmalanmış bir dille eser kaleme alarak kalıcılığa ulaşmaya çalışmışlardır.

Vak’anüvîs tarihlerinde anlatımı etkili ve daha güzel kılmak, anlatılan durum, olay veya olguyu estetik bir tarzda ve anlam zenginliğiyle ifade edebilmek gibi çeşitli amaçlarla âhenk unsurlarına ve edebî sanatlara başvurulduğu görülmektedir. Okurun daha önceden bildiği, duyduğu kişi ve olayları kendi anlatısı ile ilişkilendirerek yeniden ele alan vak’anüvîsler okuru metne dâhil eder. Vak’anüvîs tarihlerinin genel üslup özelliği olarak karşılaştığımız bu husus, okurun metaforik ve mecâzî bir anlatımla kurgulanmış edebî bir dünyanın içerisinde gezinmesine sebep olur.

Vak’anüvîs tarihlerinde yer alan âhenk unsurlarının ve edebî sanatların tespiti, çalışmamızın sınırlarını genişleteceğinden bir kısıtlama yapma durumu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple aşağıda, incelediğimiz vak’anüvîs tarihlerinin hepsinde var olan ve ön plana çıkan âhenk öğelerine ve edebî sanatlara alfabetik olarak yer verilerek seçilen beşer örnekle (açıklaması yapılan örneklerde bu sayı değişiklik göstermektedir) bu unsurlar gösterilmeye çalışılmıştır.

⁴⁵² Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.

⁴⁵³ Ayşe Yıldız, *Eski Türk Edebiyatında Seci*, yüksek lisans tezi, 2002, Gazi Üniversitesi SBE, s. 4.

⁴⁵⁴ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine*, s. 53.

7.1. Asonans ve Aliterasyon

Metin içerisinde çoğu zaman müellifin bilinçli bir şekilde yaptığı ses tekrarları bir armoni oluşturarak edebî bir estetik meydana getirir. Ünsüz harflerin tekrarı aliterasyon; ünlü harflerin tekrarı ise asonans olarak geçmektedir. “*Aliterasyon, sözcüklerin ilk ünsüzlerinin, ahenk oluşturmak üzere, aynı cümlemin dizimsel ekseninde yinelenmesidir. İlk ünsüzlerinin yanı sıra, sözcüklerin içinde oluşan ünsüz yinelemeleri de aliterasyon kabul edilebilir.*”⁴⁵⁵ Bir eserdeki asonans ve aliterasyonlar iç âhengi oluşturmaktadır.

Vak'anüvîs tarihlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin ve tamlamaların yoğun olarak yer alması aliterasyon ve asonans kullanımını elverişli kılmış, böylelikle de metin genelinde iç âhenk oluşarak metin şiirsel bir havaya bürünmüştür. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimelerle de sağlanan asonans ve aliterasyonlara da sıklıkla rastladığımız bu tarihlerde, ünlü-ünsüz ses tekrarlarının vak'anüvîslerin tercih ettiği secillerle birleşerek mensûr metni şiire dönüştürdüğünü görmekteyiz.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ anlatısında -bilhassa olay tasvirlerinde- metin içi âhengi aliterasyon ve asonans ile yakalamış, seslerin oluşturduğu armoniyle okur üstünde etki yakalamaya çalışmıştır. İncelediğimiz diğer vak'anüvîslere nazaran daha az kelime grubuyla mûsikîyi yaratmayı çalışmıştır. Aşağıda Na'îmâ Tarihi'nde yer alan örneklerden seçkiler sunulmuştur:

“...âsâr-ı 'ilmiyye ve şî'riyye arz edenlere eltâf-ı aliyyeleri dirîğ buyurulmayup cevâ'iz-i seniyye i'tâ ederler-idi...” (s. 80)

“...rîş-i keşîşânelerin tıraş ve hâşâ sebb-i...” (s. 347)

“...hâric-i sûrda bir kûh-i bâ-şukûh üzerinde merhûm...” (s. 450)

“...vezîr-i vizr-endûd halka yavuz görünmek için evzâ'-ı garîbe edip ehl-i ırzın...” (s. 509)

“...Keskinli Ali Paşa ki Efrâsiyâb-âsâ bir pîr-i sefîd-rîş ve zâlim-i sitem-kîş idi...” (s. 803)

⁴⁵⁵ Mustafa Durmuş, “Klasik Osmanlı Nesrinde Aliterasyon”, s. 997.

b. *Hâkim Tarihi*

Eserinde sıklıkla aliterasyon ve asonansa dayalı bir dil kullanımına sahip olduğunu gördüğümüz Hâkim Efendi özellikle Arapça ve Farsça kelime grupları vasıtasıyla ses âhenklerini yaratmayı başarmıştır. *Hâkim Tarihi*'nde yer alan çok sayıdaki âhenk unsurlarından bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“...**metn-i metîn-i** hût ile **şöhret-yâb** olalıdan **berü görmüş** ve **işitmiş** değil bir **fûlk-i ‘acîbü’ş-şekl** olmağla...” (s. 116)

“...**muvaḥḥak** ve **meysûr** ve a‘dâ-yı **dîn-i mübîn** üzere **gâlib ü mansûr** ve **bed-hâhların** **hemîşe mahzûl ü makhûr** eyleyüp **enzâr-ı merhamet-âsâr-i Mülûkâne**’lerin **‘âmme-i...**” (s. 387)

“...**Zât-ı ‘âlîleri kemâl-i zühd ü salâh** ve **necâbet ü takvâ** ve **felâh** ile **ârâste vü pîrâste** olup...” (s. 468)

“...**hakkâ** ki bu **üslub-i müstahsen** re’y-i **hasen** ve **nizâm-ı ahsen** olduğu **bî-iştibâhdır...**” (s. 674)

“...anlara dahi **tetmîm-i meserrât** ve **tesrîr-i ‘inâyât** için...” (s. 740)

c. *Âsım Tarihi*

Âsım Efendi’nin nesir üslubunun edebî bir üsluba dönüşmesinde seslerin oluşturduğu mûsikî rol oynamıştır. Aliterasyon ve asonans onun kaleminde alelade bir hâl almış, hemen hemen her paragrafta uzun kelime öbekleriyle oluşturduğu bu ses tekrarları yer almıştır. Aşağıda, örnekler gösterilmiştir:

“...**irsâl-i rüsûl ü resâ’il** edüp...” (s. 133)

“...**vech-i meşrûh** üzere **derûn u bîrûn-i İstanbul’u sû-be-sû** ve **kû-be-kû cüst-cû** etdirüp...” (s. 362)

“...**Dürre-i dürc-i şeref ü asâlet Dürri-zâde...**” (s. 123)

“...enfa’ ve inbâ’-i enbâ’-i ebnâ’-i zemân-ı pîş-âhengândan evkâ’ bir hâlet-i âhar...” (s. 13)

“...ol *hâtire-i hafîre berhe-i yesîre* güzêrânında zâhirde...” (s. 1036)

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Efendi’nin seslerin harmonisiyle bir kurgu inşa ettiği âşikârdır. Asonans ve aliterasyonun hemen hemen her paragrafta yer aldığı *Es’ad Tarihi*’nde âhengin ön plana çıkarılarak bir nesir üslubu oluşturulduğu görülmektedir. Anlatıda yer alan örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“...*bast-ı bisât-ı batş-ı şedîd ve ferş-i firâş-ı ‘arş-tehdîd*...” (s. 421)

“...*tahsîn ü sâbâşı hâvî ve âferîn ü sitâyîşi muhtevî*...” (s. 283)

“...*rûtbe-i sâmiye-i mîr-i mîrânî ihsâniyle kâm-bîn*...” (s. 97)

“...*mecbûriyet-i evlâd ü ahfâd ile ma’yûb ve anların ashâb-ı me’ârib ü metâlib, ‘ale’l-husûs nüvvâb-ı bâhirü’n-nevâ’ible olan dâd u dihiş-i berâtîl ü rişâları müşârun ileyhe mahsûb olup*...” (s. 255)

“...*şurût-i feyz-menût-i devleteyn-i ‘aliyyeteyn ve ‘uhûd-i sıhhat-merbût-i tarafeyn-i şerîfeyne tatbîkan*...” (s. 527)

7.2. İkilemeler

İkileme, anlatımın gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.⁴⁵⁶ “Bir dilin söz varlığı içinde yer alan ve biçim bilimin uğraşı alanına giren ikileme olayında bir sözcüğün doğrudan doğruya tekrar edilmesi, anlamları birbirine yakın veya zıt olan ya da sesleri birbirine benzeyen iki sözcüğün art arda kullanılması, sıralanması söz konusudur.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 9.

⁴⁵⁷ Tahsin Aktaş, “Yapı ve Anlam Bakımından Türkçe ve Almanca’da İkilemeler”, *Türk Dili*, sy. 539 (1996), s. 539.

Söz biliminde, ikilemeler arasında bağlaç kullanımına rastlandığı gibi ikilemelerin büyük çoğunluğunun aynı sözcüğün, yakın ya da zıt anlamlı sözcüklerin, yan yana gelmesiyle oluştuğunu görürüz. Bu bakımdan ikilemeyi aynı, yakın veya zıt anlamlı sözcüklerin bağlaçlı ya da bağlaçsız olarak yan yana yinelenmesi şeklinde açıklamamız mümkündür.⁴⁵⁸ Bunun yanında Farsça kurallara göre yapılmış, terkîb-i tekerrürî denilen ve yinelenen kelimeler arasında “â, be, der, e, tâ, te” gibi gramer birliklerinin kullanıldığı söz grupları da bir tür ikilemedir.⁴⁵⁹ Farsça yapıli ikilemelerde, tekrarlanan iki kelime arasında yer alan “â, e, be, tâ/te; der, ender” gibi edatların oluşturduğu kırılma ve sekteler, dalgalanmalarla bir ritim temin etmekte, bunun yanında ikilemeleri oluşturan seslerin metin içerisindeki diğer seslerle oluşturduğu aliterasyon ve asonans zengin bir âhenk oluşturmaktadır. Böylece ikilemelerle oluşan ses ve söz tekrarları, vezin, kafiye gibi âhenk unsurları ile birleşerek anlamı da destekleyip pekiştiren güçlü bir ses orkestrasyonu sağlamaktadır.⁴⁶⁰

Gerek konuşma dilinde gerekse yazı dilinde çokça işlenmiş olan ikilemeler, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından olan Göktürk ve Uygur metinlerinden itibaren karşımıza çıkar.⁴⁶¹ “İkilemeler ifadeye güzellik, akıcılık, ahenk ve etkili bir anlatım gücü katıp manayı pekiştirir ayrıca ses-anlam bütünlüğü oluşturur, böylelikle de anlatılanların zihinde kalmasını kolaylaştırır.”⁴⁶² İkilemeler, şiirde âhengi sağlamakla kalmaz; ayrıca anlamın pekiştirilerek etkili bir biçimde sunulmasına yardım eder.⁴⁶³

İncelediğimiz vak’ anüvîs tarihlerinde, *türlü türlü, ileri geri, az çok, koşa koşa* ve *ağır ağır* gibi Türkçe ikilemelerin varlığına kıyasla kullanılan ikilemelerin çoğunun Arapça ve Farsça kelimelerle oluşmuş ikilemeler olduğunu görmekteyiz. Vak’ anüvîs tarihlerinde geçen *kîl u kâl, dâr u diyâr, haseb ü neseb, fevc fevc, mâl-a-mâl, mezâ-mâ-mezâ, yevmen-fe-yevmen* gibi ikilemeleri oluşturan sözcüklerin Arapça; *pey-der-pey, gürûh gürûh, dost u düşmen, güft u gû, gâh u bî-gâh, cüst u cû, pîç-a-pîç, gûn-a- gûn, dem-a-dem, dem-be-dem, ser-te-ser, pey-der-pey, câ-be-câ* şeklindeki ikilemelerdeki sözcüklerin ise Farsça olduğu görülür. Vak’ anüvîs tarihlerinde ayrıca *sinn ü sâl, nush u pend* gibi Arapça ve Farsça kelimelerin birlikte kullanıldığı ikilemeler de yer almaktadır.

⁴⁵⁸ Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual, 2001, s. 121.

⁴⁵⁹ Cem Dilçin, *Fuzûlî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 103.

⁴⁶⁰ Bahir Selçuk, “Nef’î’nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkib-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi”, *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013, s. 594.

⁴⁶¹ Mehmet Yastı, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (1997), s. 53.

⁴⁶² Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, “Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 4/2 (2009), s. 80.

⁴⁶³ Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, s. 36.

Vak'anüvîs tarihlerinde diyaloglardan oluşan kısımlar başta olmak üzere olayların aktarıldığı bölümlerde *âh u vâh*, *hây u hûy*, *vâh vâh* gibi ses taklitlerinden oluşan ikilemelere yer verilmiştir. *Güft ü şenîd*, *geşt ü güzâr*, *güft u gû*, *kîl u kâl*, *nush u pend*, *bâg u bagçe*, *haseb ü neseb*, *seyr ü sefer*, *tek a pû*, *zevk u safâ*, *âh u vâh* gibi eş ve yakın anlamlı ikilemeler ile *şeb u rûz*, *leyl ü nehâr*, *dost u düşmen*, *hayr u şerr*, *gâh-u-bî-gâh* gibi zıt anlamlı kelimelerle oluşan ikilemeler vak'anüvîsler tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

a. Na'imâ Tarihi

Na'imâ, metnin hemen hemen her bölümünde ikilemelere yer vermiştir. Bu ikilemeler, süslü ve ağır bir dille yazılmış paragraflarda kimi zaman seci olarak yer almış kimi zaman da metnin âhengine katkıda bulunarak metni şiirselleştirmiştir.

Na'imâ, kurduğu cümlelerde peşpeşe gelen pek çok ikileme kullanarak, anlattığı vak'adaki hareketi okura hissettirmeye ve anlatıdaki tekdüzeliği kırmaya çalışmıştır:

“...mü'ellif irtihâl edip sinîn-i çendînden berü ol müsvedde **pîç-â-pîç** tâk-ı nisyâna düşüp **hîç-ender-hîç** ola-yazmış...” (s. 7-8)

“...**fevc fevc** surhser hamle edip arsa-i kâr-zâra girdikçe berü taraftan guzât-ı muvahhidîn dahi **alay alay** karşı çıkıp **tîğ-be-tîğ nîze-be-nîze** mudârebe ve muhârebeye ikdâm edip bir ceng-i bî-direng peyveste oldu ki ceng-i Çaldıran unutuldu...” (s. 659)

Na'imâ Tarihi'nde öne çıkan ikilemelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

alay alay (s. 129); *araba araba* (s. 1542); *belli başlı* (s. 137); *câ-be-câ* (s. 688); *fevc fevc* (s. 116); *gâh u bî-gâh* (s. 1711); *gûn-a-gûn* (s. 1707); *gürûh gürûh* (s. 1710); *keşân keşân* (s. 1004); *kol kol* (s. 71); *mâl-â-mâl* (s. 1730); *pâre pâre* (s. 143); *pey-der-pey* (s. 1747); *pîç-â-pîç* (s. 1767); *sâf sâf* (s. 360); *sağ-ender-sâf* (s. 665); *sokak sokak* (s. 149); *türlü türlü* (s. 1606); *yaka yakaya* (s. 116); *yevmen-fe-yevmen* (s. 127); *yük yük* (s. 133); *zâri zâri* (s. 489); *zer-ender-zer* (s. 665)

b. Hâkim Tarihi

Anlatısına ikilemeler vasıtasıyla bir müzikalite ve âhenk katmayı başarabilen Hâkim Efendi, seçtiği ikileme yapılarıyla üslubuna estetik kazandırmıştır. Hâkim Efendi'nin metnin genelindeki dil tercihinine paralel olarak, kullandığı ikilemelerin çoğunun Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmış olduğunu görmekteyiz.

Eserde, *birer birer*, *ferâde ferâde*, *fırıl fırıl* ve *gürûh gürûh* gibi kelime tekrarlarıyla kurulmuş ikilemelerin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. “...*me'âline sâdık zemînden âsümâna 'ulvî rûy-be-rûy âsümân-sân ve tûy-ber-tûy kulel-i Kâf-nişân ve yek-â-yek lonbar miyânelerinde...*” (s. 115) örneğinde de olduğu gibi bir cümlede peşpeşe ikileme kullanıldığı da görülmektedir. Metinde öne çıkan ikilemelerden bazıları şunlardır:

birer birer (s. 469); *böyle böyle* (s. 487); *eylemeye eylemeye* (s. 931); *ferâde ferâde* (s. 432); *ferden ferdâ* (s. 534); *gâh ve gâh* (s. 1169); *gün-be-gün* (s. 36); *gürûh gürûh* (s. 971); *Hâh-nâ-hâh* (s. 922); *kat-ber-kat* (s. 222); *kazâ-be-kazâ* (s. 903); *keşân keşân* (s. 56); *kirâren mirâren* (s. 1054); *konak-be-konak* (s. 532); *nev-be-nev* (s. 106); *nevbet-be-nevbet* (s. 50); *niçe niçe* (s. 26); *reng-â-reng* (s. 390); *rîze rîze* (s. 999); *rû-be-râh* (s. 892); *rûy-be-rûy* (s. 115)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi'nin bilhassa olay ve kişi tasvirlerinde ikilemelerden yararlandığı görülmektedir. Anlatısını ikilemelerle, üçlemelerle ve dahi yinelemelerle destekleyen Âsım Efendi, metnin yeknesaklığını kırmaya çalışmıştır. Âhengi yakalamaya çalışan müellif, Arapça, Farsça ve Türkçe ikilemeleri kullanarak, anlatısına tazelik katmıştır. Âsım Efendi, kimi yerde “...*dobdolu sebû sebû belki varil varil mey-nâb ve Erdekî ve Papas-karası şerâb ve kol kol çengîler...*” (s.1362) örneğinde görüldüğü üzere ikilemeleri peşpeşe kullanarak mûsikîyi yakalamıştır.

Âsım Efendi'nin eserinde ikilemelere fazlaca yer vermiş olması hem dil hem de edebî üslup açısından önemli bir anlatım özelliği yaratmıştır. Metinde öne çıkan ikilemelerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

'acîb 'acîb (s. 151); *aralık aralık* (s. 224); *be-heme-ân* (s. 17); *boğça boğça* (s. 753); *ceste ceste* (s. 167); *cihân cihân* (s. 1229); *çâk çâk* (s. 330); *dâmen dâmen*

(s. 41); *dâne dâne* (s. 1354); *deryâ deryâ* (s. 1229); *dest ü giribân* (s. 42); *dil ü cân* (s. 1481); *dilim dilim* (s. 1470); *döne döne* (s. 524); *dürlü dürlü* (s. 1131); *endek endek* (s. 51); *garîb garîb* (s. 151); *hây u hûy* (s. 1205); *keşân-be-keşân* (s. 42); *keylen-be-keyl* (s. 1500); *kîse kîse* (s. 753); *kişver-be-kişver* (s. 502)

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Tarihi'nde de diğer vak'anüvîs tarihlerinde olduğu gibi ikilemelerle sıklıkla karşılaşmaktayız. Anlatı boyunca benimsenen edebî ve ağır bir dile bağlı olarak Arapça ve Farsça kelimelerle kurulmuş olan ikilemelerin öne çıktığı görülmektedir. Es'ad Efendi kimi zaman metnin yeknesaklığını kırmak kimi zaman kelimeler arası âhengi sağlamak kimi zaman da bahsettiği şey hakkında dikkat çekmek için ikilemeleri metnine yerleştirmiştir. *Es'ad Tarihi*'nde öne çıkan ikilemelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

aralık aralık (s. 126); *bölük bölük* (s. 50); *ced-ber-ced* (s. 150); *çokan çok* (s. 158); *dürlü dürlü* (s. 117); *fevcen fevc* (s. 158); *gâh u bî-gâh* (s. 565); *hâh u nâ-hâh* (s. 174); *hatve be-hatve* (s. 132); *hod-be-hod* (s. 20); *kâse kâse* (s. 565); *leyl ü nehâr* (s. 39); *nev-be-nev* (s. 595); *nevet be-nevet* (s. 183); *nush u pend* (s. 51); *pâ-ber-câ* (s. 594); *peder-ber-peder* (s. 150); *pey-â-pey* (s. 546); *pîç-â-pîç* (s. 70); *rû-be-râh* (s. 27); *sâ'at-be-sâ'at* (s. 136); *sâre-mâ-sâre* (s. 161)

7.3. İktibâslar

Sözlükte, “İlim almak, öğrenmek, alıntı yapmak, ateş yakmak üzere bir yerden kor almak”⁴⁶⁴ gibi anlamlara gelen iktibâs, mecâzî olarak “bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek” anlamında da kullanılır.⁴⁶⁵ Terim olarak ise iktibâs, “Bir şair veya nâsirin ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek maksadıyla âyet veya hadislerden bir kısmını alması”⁴⁶⁶ demektir.

İktibâs sanatı, âyet veya hadislerin aynen alınıp alınmaması; âyet veya hadislerin asıl anlamlarının kastedilip kastedilmemesi ve âyet ve hadislerin lafzen / manen ifade edilmesi

⁴⁶⁴ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*, doktora tezi, 2013, Atatürk Üniversitesi SBE, s. 3.

⁴⁶⁵ İsmail Durmuş, “İktibâs”, *DİA*, XXII, 52.

⁴⁶⁶ Reyhan Keleş, *a.g.t.*, s. 3.

bakımından üç farklı açıdan tasnif edilmiştir.⁴⁶⁷ Âyet veya hadislerin herhangi bir değişikliğe uğramadan tamamının iktibâs edilmesine “tam iktibâs”, çeşitli sebeplerden dolayı bir kısmının iktibâs edilmesine “nâkıs iktibâs” denilmektedir. İktibâs edilen âyet veya hadislerin “söz veya yazıda şeriata aykırı düşmeyecek şekilde yapılan nakiller”⁴⁶⁸ “müstahsen iktibâs” olarak adlandırılırken, “âyet ve hadislerden şeriata aykırı ve İslâm âdâbına uygun düşmeyecek şekilde yapılmış aktarmalar”⁴⁶⁹ “müstehcen iktibâs” olarak adlandırılmıştır. Âyet ve hadisin kendisinin yer aldığı iktibâslar “lafzî iktibâs”, kendisinin yer almayıp manalarının yer aldığı iktibâslar “manevî iktibâs” olarak adlandırılmıştır.

Türklerin, İslâmiyet’i kabulüyle birlikte edebiyatlarına etki eden Kur’an ve sünnetin edebî sanatlarla bezenerek satır aralarında yer alması, vak’anüvîs tarihlerinde de karşılaştığımız bir husus olmuştur. Tarihi perspektifi okura edebî bir dille sunma gayreti içerisinde olan vak’anüvîsler âyet ve hadis iktibâslarında bulunarak sözü etkili kılmaya çalışmışlardır.

7.3.1. Âyet İktibâsları

a. Na’îmâ Tarihi

Na’îmâ Tarihi’nde 88 âyet iktibâsı bulunmaktadır. Bu âyetlerin tamamı, lafzen iktibâs edilmiştir. Na’îmâ, 88 âyeti müstahsen olarak iktibâs ederken müstehcen iktibâs yapmamıştır. Lâfzen iktibâs edilen âyetler arasından tam olarak metne aktarılan âyet sayısı 9, nâkıs iktibâs edilen âyet sayısı ise 79’dur.

Aşağıdaki örnekte Na’îmâ, Zuhurf Sûresi’nin 32. âyeti olan “*Ehum yaksimûne rahmete rabbike nahnu kasemnâ beynehum ma’îşetehum fî’l-hayâtî’d-dünyâ ve rafa’na ba’dahum fevka ba’din deracâtin liyettehize ba’duhum ba’dan suhriyyâen ve rahmetu rabbike hayrun mimma yecme’ûne*” âyetinin sadece ortasında yer alan bir kısmını alarak nâkıs iktibâsı yapmıştır:

“...kimisi nâdân ü sakîm olup **ve rafa’na ba’dahum fevka ba’din derecât**⁴⁷⁰
fehvasınca ahvâl-i kâ’inâta mugâyetere ile sebât verip...” (s. 1)

Aşağıdaki örnekte ise Na’îmâ, Enbiyâ Sûresi’nin 105. âyetin tamamını alarak tam iktibâs yapmıştır:

⁴⁶⁷ Daha fazla bilgi için bk. Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*, s. 4.

⁴⁶⁸ Mustafa Uzun, “İktibâs”, *DİA*, XXII, 52.

⁴⁶⁹ Mustafa Uzun, a.g.mad., s. 52.

⁴⁷⁰ “... Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık ...” (Zuhurf 43/32)

“...âyet-i kerîme-i **Velekad ketebna fi’z-zebûrî min ba’di’z-zikri enne’l-’arda yerisühâ ibâbiye’s-sâlihûn**⁴⁷¹...” (s. 1898)

Na’îmâ, âyetin öncesinde veya sonrasında kullandığı birtakım ifadelerle iktibâs ettiği metnin âyet olduğunu açıkça belirtmiştir. İktibâs ettiği 26 âyette karşılaştığımız bu hususta, kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır: “...âyet-i kerîme” (s. 1898), “...kerîmesiyle” (s. 1894), “...Nazm-ı Celîl” (s. 21), “...nass-ı kerîmine” (s. 229), “...kelâm-ı mu’ciz-nizâmıdır” (s. 292), “el-âyeh...” (s. 683), “...ke-kavlihî Te’âlâ” (s. 1762).

Metinde yer alan 62 âyet ise Na’îmâ tarafından âyet olduğu belirtilmeden iktibâs edilmiştir. Na’îmâ’nın âyetlerin iktibâsından sonra kullandığı ifadelerden bazıları şunlardır: “...fehvâsınca” (s. 1), “...fehvâsı üzre” (s. 400), “...emrine” (s.147), “...diyerek” (s. 1045), “...nusûsuna” (s.229), “...mâ-sadaka üzre” (s.1894), “...mantûku üzre” (s. 1507), “...medlûlû” (s. 1406), “...mefhûmunca” (s. 1310), “...mısdâkınca” (s. 1025), “...muktezâsınca” (s. 731), “...müfâdı üzre” (s. 25).

Na’îmâ, iktibâs ettiği 9 âyeti, Arapça bir terkinin bir kelimesi olarak kullanmıştır. Bu terkipler, “âyet-i kerîme-i...” (s. 1898), “kerîme-i...” (s. 1894), “nass-ı kerîme-i...” (s. 1115), “bir fehvâ-i sıdk ihtivâ-i...” (s.1743), “fehvâ-i...” (s. 1744), “hükm-i...” (s. 1850) gibi çeşitli kalıplarla oluşturulmuştur.

Na’îmâ Tarihi’ndeki âyetlerin, çeşitli amaçlar ve fonksiyonlarla metne iktibâs edildikleri görülmektedir. Metindeki fonksiyonlarına göre bu iktibâsları 5 başlık altında tasnif etmek mümkündür:

a. İleri Sürülen Görüşü/Görüşleri Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

“...Esrâr-i tabâyi’-i eşyâya vâkıf ve himet-i nazariyye ve ‘ameliyye dekâyıkına ârif olan muhakkikler dediler ki insanın ictimâ’-i hâli infirâdı hâline mümâsil ve ekser-i umûrda birbirine muvâfık u mu’âdil idiği imân-ı nazar ile hadd-ı bedâhete vâsıl olmuştur. Nazm-ı celîl **‘Ve kad halakaküm etvârâ**⁴⁷² da bu ma’nâyâ imâ vardır demişlerdir. İnsanın ömr-i tabî’isi üç mertebe üzre takdîr olunur. Sinn-i nümvv ve sinn-i vukûf ve sinn-i inhitât...” (s. 21)

b. Olay Örgüsünün Bir Parçası Olarak İktibâs Edilen Âyetler

⁴⁷¹ “Andolsun, Zikir’tan (Tevrat’tan) sonra Zebûr’da da, ‘Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır’ diye yazmıştık.” (Enbiyâ 21/105)

⁴⁷² “Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.” (Nûh 71/14)

“...Hâfız Paşa dahi abdest alıp Bâbüssa 'âde'de durdu. Gördü ki padişahın sözü geçmiyor hemen Bâbüssa 'âde'den çıkıp huzûr-ı hümayûna gelip 'Pâdişâhım! Hezâr Hâfız gibi kulun yoluna fedâdır ancak ricâm budur ki, beni sen katl etmeyip ko. Bu zâlimler hûn-ı nâ-hakkımı rîzân ve beni şehid etsinler ve lutf edip meytimi Üsküdâr'da defn ettiresin ve eytâm fukarâsına nazar-ı inâyetin ricâ ederim' deyüp yer öpüp bir kere 'Bismillâhirrhâmânirrahîm ve lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm. **İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün.**⁴⁷³ deyip arsa-i Kerbelâ'ya mânend olan meydân-ı belâya merdâne yürüdü. Padişah makremesin yüzüne tutup ağladı...” (s. 702)

c. **Bahsi Geçen Olayın Sebebinin/Neticesinin Bir Âyetle Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler**

“...Seraskerleri olan Ali Paşa'nın huzûr-ı şâha cezmi ve ümerâ-i hudûddan ba'zısının irsâl-i mektûbu sebebi ile kazıyyeye hesmi olup lâkin işâ'at eylediği takdirce teferruk-ı havâtır ve tefrika-i asâkire bâ'is ola deyü setr ü ketm edip 'aded-i asâkiri bin beş yüz kadar ancak var iken **'Kem min fi'etin kalîletin galebet fi'eten kesîreten**⁴⁷⁴ mazmûn-ı şerîfine ittikâ birle ez'âf-ı muzâ'af asâkir-i revâfız ile mukâbeleye niyet ettiler...” (s. 242)

d. **Bahsi Geçen Olayla İlgili Olarak Tarih Düşürme Metoduyla İktibâs Edilen Âyetler**

“...Ve Hersek Maytaş mecrûh ve França askerine baş olan duka karındaşı top ile maktûl olduğundan gayri on bin kadar melâ'in maktûl ve kimi esîr ü mahzûl oldu. Kuzâtan Sirozî Kerim-zâde **'Fe-hezemûhüm bi-iznillâh**⁴⁷⁵ âyet-i kerîmesini târîh düşürüp mukâbelesinde Tırhala kazâsı ihsân olundu...” (s. 73)

e. **Konunun Sonlandığını Belli Etmek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler**

“...bilâhere mecrûh ve dil-fikâr esîr ü giriftâr ve a'yân-ı askerinin dahi ekseri tu'me-i şimşîr-i kâr-zâr ve ba'zı mübtelâ-i kayd-ı zill ü isâr oldular. **'Zâlike takdîrû'l-'azîzi'l-'alîm...**⁴⁷⁶ (s. 243)

⁴⁷³ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

⁴⁷⁴ “...büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...” (Bakara 2/249)

⁴⁷⁵ “Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar...” (Bakara 2/251)

⁴⁷⁶ “... O aziz ve alîmin yaratması böyle olur işte” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

Aşağıdaki tabloda, *Na'imâ Tarihi*'nde yer alan âyetler metinde yer aldığı şekli ile gösterilmiştir:

Sıra No.	Sayfa No.	Âyet	Sûre Adı/ Sûre No/ Âyet No.
1	1	" <i>Ve rafa'na ba'dahum fevka ba'din derecât</i> " ⁴⁷⁷	Zuhurf 43/32
2	21	" <i>Ve kad halakaküm etvârâ</i> " ⁴⁷⁸	Nûh 71/14.
3	25	" <i>Li külli ecelin kitab</i> " ⁴⁷⁹	Ra'd 13/38
4	25	" <i>Yemhu'llâhu mâ-yeşâ'u ve yüsbit</i> " ⁴⁸⁰	Ra'd 13/39
5	73	" <i>Fe-hezemûhüm bi-iznillâh</i> " ⁴⁸¹	Bakara 2/251
6	111	" <i>Veşâvirhüm fi'l-emr</i> " ⁴⁸²	Âl-i İmrân 3/159
7	117	" <i>İnne me'al-usri yüsra</i> " ⁴⁸³	İnşirâh 94/5
8	147	" <i>Veşâvirhüm fi'l-emr</i> " ⁴⁸⁴	Âl-i İmrân 3/159
9	192	" <i>Harrızı'l-mü'minîne ale'l-kutâl</i> " ⁴⁸⁵	Enfâl 8/65
10	229	" <i>Eve leyse'llezî halaka's-semâvati ve'l-arza bi-kâdirin</i> " ⁴⁸⁶	Yâsin 36/81
11	229	" <i>Yevme tübeddelü'l-arzu gayre'l-arzı ve's-semâvâtı</i> " ⁴⁸⁷	İbrâhîm 14/48
12	229	" <i>Ve's-semâvâtı mutavviyâtün bi-yemînihi</i> " ⁴⁸⁸	Zümer 39/67
13	229	" <i>Yevme yekûnü'n-nâsü ke'l-firâşi'l-mebsûs ve tekûnü'l-cibâlü ke'l-ihni'l-menfûş</i> " ⁴⁸⁹	Kâri'a 101/4-5
14	241	" <i>Velâ-tenkuzu'l-eymâne ba'de tevkîdihâ</i> " ⁴⁹⁰	Nahl 16/91
15	242	" <i>Kem min fi'etin kalîletin galebte fi'eten kesîreten</i> " ⁴⁹¹	Bakara 2/249

⁴⁷⁷ "... Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık ..." (Zuhurf 43/32)

⁴⁷⁸ "Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır." (Nûh 71/14)

⁴⁷⁹ "... Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır." (Ra'd 13/38)

⁴⁸⁰ "Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır..." (Ra'd 13/39)

⁴⁸¹ "Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar..." (Bakara 2/251)

⁴⁸² "... iş hakkında onlara danış..." (Âl-i İmrân 3/159)

⁴⁸³ "Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır." (İnşirâh 94/5)

⁴⁸⁴ "... iş hakkında onlara danış..." (Âl-i İmrân 3/159)

⁴⁸⁵ "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et..." (Enfâl 8/65)

⁴⁸⁶ "Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi?..." (Yâsin 36/81)

⁴⁸⁷ "O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür..." (İbrâhîm 14/48)

⁴⁸⁸ "...Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür..." (Zümer 39/67)

⁴⁸⁹ "O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır." (Kâri'a 101/4-5)

⁴⁹⁰ "... Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın..." (Nahl 16/91)

⁴⁹¹ "...büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır..." (Bakara 2/249)

16	243	“Zâlike takdîrû 'l-azîzi 'l-alîm” ⁴⁹²	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
17	292	“Veteveddûne enne gayre zâtî 'ş-şevketi tekûnü lekûm” ⁴⁹³	Enfâl 8/7
18	300	“Li-yekdiye 'llâhu kâne mef'ûlâ” ⁴⁹⁴	Enfâl 8/44
19	301	“Veyes avne fi 'l-ardı fesâdâ” ⁴⁹⁵	Mâide 5/64
20	383	“În yekûn minkûm mi'eten yağlibû elfen” ⁴⁹⁶	Enfâl 8/65
21	400	“Kul lâ-es'elükûm aleyhi ecran ille 'l-meveddede fi 'l-kurbâ” ⁴⁹⁷	Şûrâ 42/23
22	414	“Velâ-taktü 'lû'n-nefse 'lletî harreme 'llâhu illâ bi 'l-hakk” ⁴⁹⁸	En'âm 6/151
23	452	“Kem min-fi 'etin kalîletin” ⁴⁹⁹	Bakara 2/249
24	491	“Fa'tebîrû yâ üli 'l-ebâr” ⁵⁰⁰	Haşr 59/2
25	491	“Zâlike takdirü 'l-azîzi 'l-alîm” ⁵⁰¹	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
26	562	“Kem min-fi 'etin kalîletin galebet fi'eten kesîraten” ⁵⁰²	Bakara 2/249
27	683	“Kul len-yenfa'akûm el-fîrâru” ⁵⁰³	Ahzâb 33/16
28	701	“Vebelağatil-kulûbü 'l-hânâcir” ⁵⁰⁴	Ahzâb 33/10
29	702	“İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn.” ⁵⁰⁵	Bakara 2/156
30	706	“İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn” ⁵⁰⁶	Bakara 2/156
31	718	“Atî'ullâhe ve atî'u'r-Resûl” ⁵⁰⁷	Nisâ 4/59
32	718	“Fi kulûbihim marazun” ⁵⁰⁸	Bakara 2/10

⁴⁹² “... O aziz ve alîmin yaratması böyle olur işte” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁴⁹³ “...siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. ...” (Enfâl 8/7)

⁴⁹⁴ “...Allah, olacak bir işi gerçekleştiresin...” (Enfâl 8/44)

⁴⁹⁵ “...bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar...” (Mâide 5/64)

⁴⁹⁶ “...Eğer içinde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler...” (Enfâl 8/65)

⁴⁹⁷ “De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.” (Şûrâ 42/23)

⁴⁹⁸ “... meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin...” (En'âm 6/151)

⁴⁹⁹ “...nice küçük topluluklar vardır...” (Bakara 2/249)

⁵⁰⁰ “...Düşünün de ibret alın ey akıl sahipleri” (Haşr 59/2)

⁵⁰¹ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁵⁰² “...büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...” (Bakara 2/249).

⁵⁰³ “... kaçmak size asla fayda vermeyecektir...” (Ahzâb 33/16)

⁵⁰⁴ “...yüreklere ağızlarına gelmişti...” (Ahzâb 33/10)

⁵⁰⁵ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

⁵⁰⁶ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

⁵⁰⁷ “...Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin...” (Nisâ 4/59)

⁵⁰⁸ “Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır...” (Bakara 2/10)

33	727	“ <i>Vece ‘ale ehlehû şîye ‘an yestez ‘ifü tâ ‘ifeten minhüm</i> ” ⁵⁰⁹	Kasas 28/4
34	731	“ <i>Velâ tezirü vâziratün vizra uhrâ</i> ” ⁵¹⁰	Zümer 39/7
35	737	“ <i>Vemezzaknâhum külle mümezzekin</i> ” ⁵¹¹	Sebe 34/19
36	758	“ <i>İnnallâhe ye ‘muruküm en tü ‘eddü ‘l-emânâti ilâ ehlihâ</i> ” ⁵¹²	Nisâ4/58
37	776	“ <i>Fa ‘kzî mâ-ente kâzın innemâ takzî hâzihi ‘l-hayati ‘d-dünyâ</i> ” ⁵¹³	Tâhâ 20/72
38	777	“ <i>İnne ‘l-hasenâti yüzhîbne ‘s-seyyi ‘ât</i> ” ⁵¹⁴	Hûd 11/114
39	825	“ <i>Zâlike takdîrû ‘l-azîzî ‘l-alîm</i> ” ⁵¹⁵	En ‘âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
40	882	“ <i>Li-yakziya ‘llahu emren kâne mef ‘ûlâ</i> ” ⁵¹⁶	Enfâl 8/42
41	886	“ <i>Vetera ‘l-cibâle tahsebhâ câmideten vehiye temurru merre ‘s-sehâb</i> ” ⁵¹⁷	Neml 27/88
42	903	“ <i>Kâne emrullahi mef ‘ûlâ</i> ” ⁵¹⁸	Nisâ 4/47; Ahzâb 33/37
43	939	“ <i>Ve iz yerfa ‘u İbrâhîmü ‘l-kavâ ‘ide</i> ” ⁵¹⁹	Bakara 2/127
44	949	“ <i>Vereafa ‘nâ ba ‘dakum fevka ba ‘din derecât</i> ” ⁵²⁰	En ‘âm 6/165
45	976	“ <i>Kün fe-yekûn</i> ” ⁵²¹	Yâsin 36/82
46	976	“ <i>Velen tecide li-sünneti ‘llâhi tebdîlâ</i> ” ⁵²²	Ahzâb 33/62
47	977	“ <i>Rabbenâ velâ tuhammilnâ mâ-lâ tâkate lenâ bih</i> ” ⁵²³	Bakara 2/286
48	996	“ <i>Velâ takrabû mâle ‘l-yetîm</i> ” ⁵²⁴	6/152
49	1009	“ <i>Zalike takdîrû ‘l-azîzî ‘l-alîm</i> ” ⁵²⁵	En ‘âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12

⁵⁰⁹ “... halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor...” (Kasas 28/4)

⁵¹⁰ “...Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez...” (Zümer 39/7)

⁵¹¹ “...kendilerini darmadağın ettik...” (Sebe 34/19)

⁵¹² “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder...” (Nisâ 4/58)

⁵¹³ “...Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin.” (Tâhâ 20/72)

⁵¹⁴ “...Çünkü iyilikler kötülükleri giderir...” (Hûd 11/114)

⁵¹⁵ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir” (En ‘âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁵¹⁶ “...Fakat Allah, olacak bir işi (mü’minlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı...” (Enfâl 8/42)

⁵¹⁷ “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler...” (27/88)

⁵¹⁸ “...Allah’ın emri mutlaka yerine gelecektir.” (Nisâ 4/47 33/37)

⁵¹⁹ “Hani İbrahim, (İsmail ile birlikte) evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor...” (Bakara 2/127)

⁵²⁰ “...izi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır...” (En ‘âm 6/165)

⁵²¹ “...O da hemen oluverir.” (Yâsin 36/82)

⁵²² “... Allah’ın kanununda asla değişme bulamazsın.” (Ahzâb 33/62)

⁵²³ “...Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! ...” (Bakara 2/286)

⁵²⁴ “yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın...” (En ‘âm 6/152)

⁵²⁵ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir” (En ‘âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

50	1025	"Hel cezâü'l-ihsâni ille'l-ihsân" ⁵²⁶	Rahmân 55/60
51	1045	"Eyne'l-mefer" ⁵²⁷	Kıyâme 75/40
52	1096	"Fe'l-tekamahu'l-hût" ⁵²⁸	Sâffât 37/142
53	1096	"Fe'nebeznahu bi'l-'arâ'i vehüve sekîm" ⁵²⁹	Sâffât 37/145
54	1115	"Fenkihû" ⁵³⁰	Nisâ 4/3
55	1171	"İnne fî zâlike le-ibreten li-uli'l-ebsâr" ⁵³¹	Âl-i İmrân 3/13
56	1176	"Vese-ya'lemû'llezîne zalemû eyye münkalebin yenkalibûn" ⁵³²	Şuârâ 26/227
57	1187	"Fe-in-begat ihdâ-humâ ale'l-uhrâ fe-kâtîlû'lletî tebgî hattâ tefî'e ilâ emrillâh" ⁵³³	Hucurât 49/9
58	1187	"Üd'u ilâ sebîli Rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'izati'l-haseneti vecâdil-hüm bi'lletî hiye ahsen" ⁵³⁴	Nahl 16/125
59	1187	"Ve in tâ'ifetâni mine'l-mü'minîn fe-aslihû beyne-hümâ" ⁵³⁵	Hucurât 49/9
60	1242	"İnne fî zâlike le-ibreten li-uli'l-ebsâr" ⁵³⁶	Âl-i İmrân 3/13
61	1325	"İnne'l-insâne le-yetgâ" ⁵³⁷	Alak 96/6
62	1358	"Etâ emrullâhi" ⁵³⁸	Nahl 16/1
63	1434	"Errahmânu ale'l-arş 'istevâ" ⁵³⁹	Tâhâ 20/5
64	1435	"İstevâ ale'l-arş" ⁵⁴⁰	A'râf 7/54
65	1492	"İn câ'eküm fâsıkın bi-nebe'in fe-tebeyyenû" ⁵⁴¹	Hucurât 49/6
66	1505-1506	"Vemâ rameyte iz rameyte" ⁵⁴²	Enfâl 8/17

⁵²⁶ "İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir." (Rahmân 55/60)

⁵²⁷ "...kaçış nereye?..." (Kıyâme 75/40)

⁵²⁸ "... balık onu yuttu." (Sâffât 37/142)

⁵²⁹ "Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık." (Sâffât 37/145)

⁵³⁰ "...Nikâhlayın (alın)..." (Nisâ 4/3)

⁵³¹ "...Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır." (Âl-i İmrân 3/13)

⁵³² "...Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir." (Şuârâ 26/227)

⁵³³ "...eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın..." (Hucurât 49/9)

⁵³⁴ "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir..." (Nahl 16/125)

⁵³⁵ "Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltin..." (Hucurât 49/9)

⁵³⁶ "...Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır." (Âl-i İmrân 3/13)

⁵³⁷ "...insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder." (Alak 96/6)

⁵³⁸ "Allah'ın emri gelecektir..." (Nahl 16/1)

⁵³⁹ "Rahmân, Arş'a kurulmuştur." (Tâhâ 20/5)

⁵⁴⁰ "... arş üzerine kuruldu..." (A'râf 7/54)

⁵⁴¹ "Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için..." (Hucurât 49/6)

⁵⁴² "...Attığın zaman da sen atmadın..." (Enfâl 8/17)

67	1507	“ <i>Beynehümâ berzâhun lâ yebgıyân</i> ” ⁵⁴³	Rahmân 55/20
68	1578	“ <i>İdfa’ bi’l-letî hiye ahsen</i> ” ⁵⁴⁴	Mu’minûn 23/96
69	1675	“ <i>Zâlike takdîru’l-azizü’l-alîm</i> ” ⁵⁴⁵	En’âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
70	1679	“ <i>İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ün</i> ” ⁵⁴⁶	Bakara 2/156
71	1683	“ <i>İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ün</i> ” ⁵⁴⁷	Bakara 2/156
72	1687	“ <i>Veseyâ’lemü’l-lezîne zalemû eyye munkalebin yenkalibûn</i> ” ⁵⁴⁸	Şuarâ 26/227
73	1688	“ <i>Te’âvenü ale’l-birri ve’t-takvâ</i> ” ⁵⁴⁹	Mâide 5/2
74	1713	“ <i>Ve’ttekû fitneten lâ-tusîbe’nnelezzîne zalemû minküm hâssah</i> ” ⁵⁵⁰	Enfâl 8/25
75	1741	“ <i>Kem min fi’etin kalîletin galebet fi’eten kesîraten bi-iznillah</i> ” ⁵⁵¹	Bakara 2/249
76	1741	“ <i>Vecâhidû fî (sebîli)’llâhi Hakka cihâdihi</i> ” ⁵⁵²	Hacc 22/78
77	1743	“ <i>Emmen yüc’ibu’l-mudtarra izâ de’âhu</i> ” ⁵⁵³	Neml 27/62
78	1744	“ <i>Fe-gaşıyehüm mine’l-yemmi mâ-gaşıyehüm</i> ” ⁵⁵⁴	Tâhâ 20/78
79	1751	“ <i>Yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke halîfeten fî’l-ardı f’ahküm beyne’n-nâsi bi’l-’adl</i> ” ⁵⁵⁵	Sâd 38/26
80	1762	“ <i>İnneme’ssadakâtü li’l-fukarâ-i ve’l-mesâkîne ve’l-âmilîne aleyhâ ve’l-mü’ellefetü kulûbühüm vefî’r-rikâbi ve’l-gârimîne fî sebîli’llâhi ve’bni’s-sebîl</i> ” ⁵⁵⁶	Tevbe 9/60
81	1850	“ <i>Nasrun mina’llâh</i> ” ⁵⁵⁷	Saff 61/13

⁵⁴³ “(Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar” (Rahmân 55/20)

⁵⁴⁴ “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır...” (Mu’minûn 23/96)

⁵⁴⁵ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir” (En’âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁵⁴⁶ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

⁵⁴⁷ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

⁵⁴⁸ “...zulmedenler hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir.” (Şuarâ 26/227)

⁵⁴⁹ “...İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın...” (Mâide 5/2)

⁵⁵⁰ “Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının...” (Enfâl 8/25)

⁵⁵¹ “...büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...” (Bakara 2/249)

⁵⁵² “Allah uğrunda hakkıyla cihad edin...” (Hacc 22/78)

⁵⁵³ “Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren...” (Neml 27/62)

⁵⁵⁴ “...deniz onları görölmedik bir şekilde kuşatıp yuttu.” (Tâhâ 20/78)

⁵⁵⁵ “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver...” (Sâd 38/26)

⁵⁵⁶ “Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir...” (Tevbe 9/60)

⁵⁵⁷ “... zafer Allah’tandır...” (Saff 61/13)

82	1893	“ <i>Kün fe-kân</i> ” ⁵⁵⁸	Yâsin 36/82
83	1894	“ <i>Lekad halakne 'l-insâne fî ahseni takvîm</i> ” ⁵⁵⁹	Tîn 95/4
84	1894	“ <i>Vefaddalnâhüm alâ kesîrin mimmen halaknâ tafdîla</i> ” ⁵⁶⁰	İsrâ 17/70
85	1894-1895	“ <i>Tü'ti 'l-mülke men-teşâ</i> ” ⁵⁶¹	Âl-i İmrân 3/6
86	1898	“ <i>Velekad ketebna fî'z-zebûrî min ba'di'z-zikri enne 'l-'arda yerisühâ ibâbiye's-sâlihûn</i> ” ⁵⁶²	Enbiyâ 21/105
87	1898	“ <i>Kâtilû 'l-müşrikîne kâffeten kemâ yukâtilûkneküm kâffe</i> ” ⁵⁶³	Tevbe 9/36
88	1899	“ <i>İnnâ ce'alnâ-ke halîfeten fî'l-'arz</i> ” ⁵⁶⁴	Sâd 38/26

Tablo 1: Na'îmâ Tarihi'nde Yer Alan Âyet İktibasları

Yukarıdaki tabloya göre bazı âyetlerin birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. “*Zâlike takdîrû 'l-azîzî 'l-alîm*”⁵⁶⁵ âyeti 5 kez, “*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci 'ûn*”⁵⁶⁶ âyeti 4, “*Kem min-fi'etin kalîletin galebte fî'eten kesîraten*”⁵⁶⁷ âyeti 4, “*İnne fî zâlike le-ibreten li-uli 'l-ebşâr*”⁵⁶⁸ âyeti 2, “*Veseyâ'lemû 'l-lezîne zalemû eyye munkalebin yenkalibûn*”⁵⁶⁹ âyeti 2 ve “*Veşâvirhüm fî 'l-emr*”⁵⁷⁰ âyeti 2 kez tekrarlanmıştır.

Na'îmâ eserinde Kur'an'da yer alan 114 sûrenin 39'undan iktibâs yapmıştır. Na'îmâ'nın âyet iktibâslarını incelediğimizde bir sûreden birden fazla iktibâs yaptığını görmekteyiz. 20 sûreden birden fazla iktibâs yapan Na'îmâ, *Bakara Sûresi*'nden 12 âyet, *En'âm Sûresi*'nden 8 âyet, *Yâsin Sûresi*'nden 8, *Enfâl Sûresi*'nden 7, *Âl-i İmrân Sûresi*'nden 5, *Fussilet Sûresi*'nden 5, *Ahzâb Sûresi*'nden 4, *Nisa Sûresi*'nden 4, *Hucurât Sûresi*'nden 3, *Tâhâ Sûresi*'nden 3, *Nahl Sûresi*'nden 3, *Mâide Sûresi*'nden 2, *Neml Sûresi*'nden 2, *Ra'd Sûresi*'nden 2, *Rahmân Sûresi*'nden 2, *Sâd Sûresi*'nden 2, *Sâffât Sûresi*'nden 2, *Şuarâ Sûresi*'nden 2, *Tevbe Sûresi*'nden

⁵⁵⁸ “...O da hemen oluverir.” (Yâsin 36/82)

⁵⁵⁹ “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (Tîn 95/4)

⁵⁶⁰ “...onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ 17/70)

⁵⁶¹ “...dilediğinden mülkü alırsın.” (Âl-i İmrân 3/6)

⁵⁶² “Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, “Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır” diye yazmıştık” (Enbiyâ 21/105)

⁵⁶³ “...Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın...” (Tevbe 9/36)

⁵⁶⁴ “...Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık...” (Sâd 38/26)

⁵⁶⁵ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁵⁶⁶ “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz... (Bakara 2/156)

⁵⁶⁷ “...büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır... (Bakara 2/249).

⁵⁶⁸ “...Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.” (Âl-i İmrân 3/13)

⁵⁶⁹ “...zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.” (Şuarâ 26/227)

⁵⁷⁰ “... iş hakkında onlara danış...” (Âl-i İmrân 3/159)

2 ve Zumer Sûresi'nden 2 âyet iktibâsı yapmıştır. Na'imâ ayrıca 19 sûreden birer tane iktibâs yapmıştır. Bu sûreler ise şunlardır: A'râf, Alak, Enbiyâ, Hacc, Haşr, Hûd, İbrâhîm, İnşirâh, İsrâ, Kâri'a, Kasas, Kiyâme, Mu'minûn, Nûh, Saff, Sebe, Şûrâ, Tîn, Zuhurf.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi, eserinde 111 âyet iktibâsı yapmıştır. Bu iktibâsların bazıları âyetin tamamının metne alınmasıyla tam iktibâs şeklinde yapılırken bazıları da âyetin sadece bir kısmının alınması yoluyla nâkıs iktibâs şekliyle yapılmıştır. *Hâkim Tarihi*'ne baktığımızda âyetlerin daha çok nâkıs iktibâs yoluyla metne eklendiği görülmektedir. *Hâkim Tarihi*'nde toplamda 30 tane tam iktibâs, 81 tane nâkıs iktibâs yapılmıştır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Hâkim Efendi, Ahzâb Sûresi'nin 33. âyetinden sadece bir kısım alarak nâkıs iktibâs yapmıştır:

“...bu makûle emr-i müstakbeh ü münkerin men' u def'i bâbında emr-i hümayûn-i Mülûkâne şeref-bahş-i sudûr olmağın **'Ve karne fi büyûtikünne'**⁵⁷¹ âyet-i kerîmesine imtisâlen mahremi ve âdemîsi olanlar kat'an menzilinden taşra çıkmayup...” (s. 218)

Eserde yer alan 111 âyet iktibâsının 108'i lafzen, 3'ü ma'nen iktibâs edilmiştir. Hâkim Efendi aşağıdaki örneği, Bakara Sûresi'nin 30. âyetinin baş tarafına mülhem olarak söylemiş olmalıdır:

“...emr-i vâcibü't-ta'zîm-i Hilâfet ve iclâlimizi **İnnî câ'ilün fi'l-arzı imâmâ'**⁵⁷² zîb ü zîneti ile müzeyyen...” (s. 524)

Hâkim Efendi, iktibâs ettiği âyetin ya önünde ya da arkasında birtakım ifadeler kullanmıştır. 27 âyet iktibâsında, ifadenin âyet olduğunu belirten Hâkim Efendi'nin kullandığı ifadelerden bazıları şunlardır: “...âyet-i şerîfini” (s. 432), “...âyet-i celîlesinden” (s.896), “...âyet-i şerîfi” (s. 955), “...âyetine” (s. 998) vb.

⁵⁷¹ “Evlerinizde oturun...” (Ahzâb 33/33)

⁵⁷² “Ben yeryüzünde bir önder yaratacağım” anlamına gelen bu ifâde “Ve iz kâle Rabbuke lil-melâ'iketi innî câ'ilün fi'l-arzı halîfeten”= “Hani Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti” (Bakara 2/30) âyetinden mülhem olarak söylenmiş olmalıdır.

Âyet olduğu vurgulanmadan iktibâs edilen âyet sayısı ise 85'dir. Hâkim Efendi, "...cevâbıyla" (s. 51), "...sûretine" (s. 51), "...misdâk-ı münîfine" (s. 93), "...mazzâm-ı münîfine" (s. 115), "...müfâdına" (s. 171), "...unvânıyla" (s. 207), "...medlûl-i şerîfi üzere" (s. 247), "...meclâsından" (s. 896) ve "...nüktesi" (s. 924) gibi ifadeler kullanarak iktibâs ettiği âyeti metnine yerleştirmiştir.

"...Râtibe-i idrâr-i mâye-i **Nahnü nakussu 'aleyke ahsene'l-kasasi isâbet-ifrâzı...**"⁵⁷³ (s. 5), "...Âyîn-i mesned-i fetâvâ-yı bekâdan su'âl-i **Irci'î ilâ rabbiki râdiyeten merdiyyeh sûretine...**"⁵⁷⁴ (s. 51), "...Şeref-i câmi'iyet-i **Lekad-halakne'l-insâne fî ahseni takvîm...**"⁵⁷⁵ (s. 169), "...Çeşm-i Hudâ-bîni kuhl-i cilâ-yı **Mâ-zâğa'l-basaru ve mâ-tağâ...**"⁵⁷⁶ (s. 170) örneklerinde görüldüğü gibi, bir terkinin bir kelimesi mahiyetinde iktibâs edilen âyet sayısı 24'tür.

Hâkim Efendi, iktibâs ettiği bütün âyetleri müstahsen olarak iktibâs etmiş, müstahcen iktibâs yapmamıştır. Gelişigüzel iktibâs yapmaktan kaçınan Hâkim Efendi, âyetleri çeşitli fonksiyonlarla metne yerleştirilmiştir. Bu fonksiyonları, 5 başlık altında tasnif etmek mümkündür:

a. Müellifin Kendi Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

"...Sadria'zam 'Ali Paşa hazretlerinin mukaddemâ kethudâları bulunmak takrîbi ile kendüstünden sıdk u sedâd görüldüğüne binâ'en, mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günü Sadria'zam Kethudâlığı'na ilbâs-i hil'at olunup, riyâz-ı ââmîli ser-sebz ü reyyân kılındı. Vâkı'aricâl-i Devlet-i 'aliyye ile sûret-i hüsn-i zindegânîde resm-i matbû'-i tevâzu' ve ikrâmdan hâlî olmazdı. **'Vemâ tevfiķi illâ billâhi 'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünîb**'⁵⁷⁷ medlûl-i şerîfi üzere her kârda 'inâyet ü tevfiķ refîk olmadıkca sûret-pezîr-i hüsn-i hitâm olmak müyesser olmaz. Cenâb-ı Hakk cümleye 'inâyet ü tevfiķ ihsân eyleye, âmîn..." (s. 247)

b. Olay Örgüsünün Bir Parçası Olarak İktibâs Edilen Âyetler

"...Hattâ merhûm Sultân 'Osmân Hân 'aleyhi'r-rahmetü müddetinde Ayasofya Câmi'i'nde Hatîb Efendi hutbede iken **'İnnallâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-**

⁵⁷³ "Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz..." (Yûsuf 12/3)

⁵⁷⁴ "Sen O'ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön" (Fe'r 89/28)

⁵⁷⁵ "Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık" (Tîn 95/4)

⁵⁷⁶ "Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı" (Necm 53/17)

⁵⁷⁷ "...Başarım ancak Allah'ın yardımı ile. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum." (Hud 11/88)

*ihşân*⁵⁷⁸ âyet-i şerîfini kırâ'atda hemân bir meczûb-i lâ-yu'kal, halî'u'l-'izâr kimesne îstâde: 'Yâ kanı 'adl, kanı şerî'at, kanı ihşân!' deyü feryâd eyledi. Tutup te'dîb eylediler. Bu makûle bî-edeb ü bî-hayâ kimesnelere te'dîb olunmak vücûb mertebesinde olduğu zâhir u bâhirdir..." (s. 670)

c. Bahsi Geçen Olayın Sebebini/Sonucunu Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

"...Hasbe'l-kazâ'i'l-müddeti kethudâlıktan 'azl '*Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût*⁵⁷⁹ medlûl-i şerîfi üzere Rumeli Pâyesi ve mîr-i mîrânlık ile Eyâlet-i Mar'aş kendiye tevcîh olunup, bâlâda zıkr olunduğu vech üzere ol mahalde menşûr-i hayât-ı müste'ârı zîb-ârâ-yı hutta-i hatt-ı bekâ kılındı..." (s. 249)

d. Bahsi Geçen Olayla Bizzat İlgili Olarak İktibâs Edilen Âyetler

"...'*Şehru ramazânellezî ünzile fîhi'l-Kur'ân*⁵⁸⁰ nass-ı şerîfiyle vech-i münâsebet e çespân olan sene-i merkûme mâh-ı ramazânü'l-mübârekin 'aşr-i ahîrinde cenâb-ı Zillu's-Samedânî ve âyetün min-âyât-ı mesâhîfi'l-'Osmânî, Şehriyâr-i 'âlem ve Hidîv-i ekrem, sâ mân-ı enâma bâ'is Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis efendimiz hazretleri..." (s. 786)

e. Konunun Sonlandığını Belli Etmek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

"...*Ve serîr-i hevâ üzere bir mahalle 'azîmet buyursalar, te'sîr-i âfitâbdan haylûlet için nasb-i sâye bânı ol dîv, hademe-i cenâb-ı Süleymân 'aleyhi's-selâm'a ta'lîm eyledi. 'Bunu istihsân buyurdu' derler; ba'zı tevârih-i kadîmede görülmüşdür. Anınçün dîv ile hayme-gerâna münâsebet tahakkuk eyledi; 'el-ilmü 'indallâhi Te'âlâ*⁵⁸¹ ..." (s. 756)

Aşağıdaki tabloda, *Hâkim Tarihi*'nde yer alan âyetler metinde yer aldığı şekli ile gösterilmiştir:

Sıra No.	Sayfa No.	Âyet	Sûre Adı/ Sûre No/ Âyet No.

⁵⁷⁸ "Şüphesiz Allah adâleti ve iyilik yapmayı emreder..." (Nahl 16/90)

⁵⁷⁹ "...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez..." (Lokmân 31/34)

⁵⁸⁰ "Kur'ân'ın indirildiği ramazân ayı..." (Bakara 2/185)

⁵⁸¹ "(Gerçek) bilgi yüce Allah'ın katındadır..." (Ahkâf 46/23)

1	5	"Nahnü nakussu 'aleyke ahsene 'l-kasasi" ⁵⁸²	Yûsuf 12/3
2	7	"Tü'ti 'l-mülke men teşâ" ⁵⁸³	Âl-i İmrân 3/26
3	26	"Lâ-havfün 'aleyhim velâ hüüm yahzenün" ⁵⁸⁴	Yûnus 10/62
4	34	"Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ" ⁵⁸⁵	Necm 53/9
5	34	"În hüve illâ vahyun yûhâ" ⁵⁸⁶	Necm 53/4
6	34	"Ve hüve bi 'l-ufukı 'l-a 'lâ" ⁵⁸⁷	Necm 53/7
7	34	"Ve mâ yentiku 'ani 'l-hevâ" ⁵⁸⁸	Necm 53/3
8	34	"Denâ fetedellâ" ⁵⁸⁹	Necm 53/8
9	48	"Üd'ünî estecib leküm" ⁵⁹⁰	Gâfir 40/60
10	51	"Fe'dhulî fî 'ibâdî ve'dhulî cennetî" ⁵⁹¹	Fecr 89/29-30
11	51	"İrci'î ilâ rabbiki râdiyeten merdıyyeh" ⁵⁹²	Fecr 89/28
12	93	"Ve lehü 'l-cevâri 'l-münşe'âtü fî 'l-bahri ke 'l-a 'lâm" ⁵⁹³	Rahmân 55/24
13	103	"Ve lehü 'l-cevâri 'l-münşe'âtü fî 'l-bahri ke 'l-a 'lâm" ⁵⁹⁴	Rahmân 55/24
14	106	"Nûrun 'alâ nûr" ⁵⁹⁵	Nûr 24/35
15	115	"Ve lehü 'l-cevâri 'l-münşe'âtü fî 'l-bahri ke 'l-a 'lâm" ⁵⁹⁶	Rahmân 55/24
16	136	"Üd'ünî estecib leküm" ⁵⁹⁷	Gâfir 40/60
17	142	"Fî büyûtün ezinallâhu en-turfe'a" ⁵⁹⁸	Nûr 24/36
18	169	"Lekad-halakne 'l-insâne fî ahseni takvîm" ⁵⁹⁹	Tîn 95/4
19	170	"Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ" ⁶⁰⁰	Necm 53/9
20	170	"Mâ-zâğa 'l-basarı ve mâ-tağâ" ⁶⁰¹	Necm 53/17

⁵⁸² "Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz...." (Yûsuf 12/3)

⁵⁸³ "...Sen mülkü dilediğine verirsin..." (Âl-i İmrân 3/26)

⁵⁸⁴ "Onlar için korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir de" (Bakara 2/262; Yûnus 10/62)

⁵⁸⁵ "(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu" (Necm 53/9)

⁵⁸⁶ "(Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir" (Necm 53/4)

⁵⁸⁷ "O (Cebrail) en yüksek ufukta bulunur" (Necm 53/7)

⁵⁸⁸ "O, nefis arzusu ile konuşmaz" (Necm 53/3)

⁵⁸⁹ "...(Ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu" (Necm 53/8)

⁵⁹⁰ "Bana duâ edin, kabul edeyim..." (Gâfir 40/60)

⁵⁹¹ "(Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennete gir" (Fecr 89/29-30)

⁵⁹² "Sen O'ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön" (Fecr 89/28)

⁵⁹³ "Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur" (Rahmân 55/24)

⁵⁹⁴ "Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur" (Rahmân 55/24)

⁵⁹⁵ "... (Bu) nur üstüne nurdur..." (Nûr 24/35)

⁵⁹⁶ "Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur" (Rahmân 55/24)

⁵⁹⁷ "Bana duâ edin, kabul edeyim..." (Gâfir 40/60)

⁵⁹⁸ "(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki Allah (o evlerin) yücelmesine izin vermiştir..." (Nûr 24/36)

⁵⁹⁹ "Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık" (Tîn 95/4)

⁶⁰⁰ "(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu" (Necm 53/9)

⁶⁰¹ "Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı" (Necm 53/17)

21	170	“ <i>Ve mâ-erselnâke illâ rahmeten lil- ‘âlemîn</i> ” ⁶⁰²	Enbiyâ 21/107
22	172	“ <i>Ke-şecerâtin tayyibetin asluhâ sâbitun ve fer’uhâ fî’s-semâ</i> ” ⁶⁰³	İbrâhîm 14/24
23	183	“ <i>Lâ-tekullehümâ üffîn</i> ” ⁶⁰⁴	İsrâ 17/23
24	190	“ <i>Henî’en merî’â</i> ” ⁶⁰⁵	Nisâ 4/4
25	206	“ <i>İnnâ ce’alnâke halîfeten fî’l-arz</i> ” ⁶⁰⁶	Sâd 38/26
26	206	“ <i>F’ahküm beyne’n-nâsi bi’l- ‘adl</i> ” ⁶⁰⁷	Mülhem
27	208	“ <i>Ce’alnâküm halâ’ife fî’l-arz</i> ” ⁶⁰⁸	Yûnus 10/14
28	247	“ <i>Vemâ tevfiķî illâ billâhi ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünîb</i> ” ⁶⁰⁹	Hûd 11/88
29	249	“ <i>Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût</i> ” ⁶¹⁰	Lokmân 31/34
30	261	“ <i>Üd’ünî estecib leküm</i> ” ⁶¹¹	Gâfir 40/60
31	330	“ <i>Denâ fetedellâ</i> ” ⁶¹²	Necm 53/8
32	330	“ <i>Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ</i> ” ⁶¹³	Necm 53/9
33	330	“ <i>İn hüve illâ vahyun yûhâ</i> ” ⁶¹⁴	Necm 53/4
34	330	“ <i>Ve hüve bi’l-ufukı’l-a ‘lâ</i> ” ⁶¹⁵	Necm 53/7
35	330	“ <i>Vemâ yentiku ‘ani’l-hevâ</i> ” ⁶¹⁶	Necm 53/3
36	372	“ <i>Ve lehü’l-cevâri’l-münşe’âtü fî’l-bahri ke’l-a ‘lâm</i> ” ⁶¹⁷	Rahmân 55/24
37	372	“ <i>Ve’tasimû bi-hablillâhi cemî’an</i> ” ⁶¹⁸	Âl-i İmrân 3/103
38	373	“ <i>Nûrun ‘alâ nûr</i> ” ⁶¹⁹	Nûr 24/35

⁶⁰² “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik” (Enbiyâ 21/107)

⁶⁰³ “...Kökü yerde sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi” (İbrâhîm 14/24)

⁶⁰⁴ “...Her ikisine (anne-babaya) ‘öf’ bile deme...” (İsrâ 17/23)

⁶⁰⁵ “...Afıyetle, rahatça...” (Nisâ 4/4)

⁶⁰⁶ “Biz sen yeryüzünde halife yaptık...” (Sâd 38/26)

⁶⁰⁷ “O halde insanlar arasında adâletle hükmet” anlamına gelen bu cümle “F’ahküm beyne’n-nâsi bi’l-hakk” (Sâd 38/26) âyetinin baş tarafındaki kısımdan veya “İnnallâhe ye’mruküm en tü’eddü’l-emânâti ilâ ehlihâ ve izâ hakemtüm beyne’n-nâsi en-tahkumû bi’l- ‘adl (Nisâ 4/58) âyetinin baş tarafındaki kısımdan mülhem olarak ifade edilmiştir.

⁶⁰⁸ “...Sizi yeryüzünde halifeler kıldık” (Yûnus 10/14)

⁶⁰⁹ “...Başarım ancak Allah’ın yardımı ile. Ben sadece O’na tevekkül ettim ve sadece O’na yöneliyorum.” (Hûd 11/88)

⁶¹⁰ “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez...” (Lokmân 31/34)

⁶¹¹ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶¹² “...(Ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu” (Necm 53/8)

⁶¹³ “(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu” (Necm 53/9)

⁶¹⁴ “(Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir” (Necm 53/4)

⁶¹⁵ “O (Cebrail) en yüksek ufukta bulunur” (Necm 53/7)

⁶¹⁶ “O, nefis arzusu ile konuşmaz” (Necm 53/3)

⁶¹⁷ “Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O2nundur” (Rahmân 55/24)

⁶¹⁸ “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sımsıkı sarılın...” (Âl-i İmrân 3/103)

⁶¹⁹ “...Nur üstüne nur...” (Nûr 24/35)

39	380	“Üd'ûnî estecib leküm” ⁶²⁰	Gâfir 40/60
40	383	“Zâlike takdîru 'l- 'azîzi 'l- 'alîm” ⁶²¹	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
41	410	“Fe'izâ câ'e ecelühüm lâ-yeste'hirûne sâ'at en ve lâ-yestakdimûn” ⁶²²	A'râf 7/34; Nahl 16/61
42	432	“Ve karne fî büyûtikünne” ⁶²³	Ahzâb 33/33
43	436	“Kulillâhümme mâlike 'l-mülki tü'ti 'l-mülke men-teşâ' ve tenzi 'u 'l-mülke mimmen-teşâ' ve tü'izzü men-teşâ'u ve tüzillü men-teşâ' bi-yedike 'l-hayr inneke 'alâ külli şey'in kadîr” ⁶²⁴	Âl-i İmrân 3/26
44	437	“Ve lekad kerramnâ benî Âdeme” ⁶²⁵	İsrâ 17/70
45	437	“Yehdî men yeşâ” ⁶²⁶	Bakara 2/142, 213, 272; Nahl 16/93; Nûr 24/46; Kasas 28/56; Fâtır 35/8; Müddessir 74/31
46	437	“Yuzıllu men yeşâ” ⁶²⁷	Ra'd 13/27; Nahl 16/93; Fâtır 35/8
47	438	“İnneke 'alâ külli şey'in kadîr” ⁶²⁸	Âl-i İmrân 3/26; Tahrîm 66/8
48	438	“Bi-yedike 'l-hayr” ⁶²⁹	Âl-i İmrân 3/26
49	438	“Tü'ti 'l-mülke men teşâ” ⁶³⁰	Âl-i İmrân 3/26

⁶²⁰ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶²¹ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁶²² “...Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler ne de bir an öne geçebilirler” (A'râf 7/34; Nahl 16/61)

⁶²³ “Evlerinizde oturun...” (Ahzâb 33/33)

⁶²⁴ “De ki: ‘Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini azîz edersin, dilediğini zelîl edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.’” (Âl-i İmrân 3/26)

⁶²⁵ “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık” (İsrâ 17/70)

⁶²⁶ “...Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir...” (Bakara 2/142, 213, 272; Nahl 16/93; Nûr 24/46; Kasas 28/56; Fâtır 35/8; Müddessir 74/31)

⁶²⁷ “...Allah dilediğini yaptırır...” (Ra'd 13/27; Nahl 16/93; Fâtır 35/8)

⁶²⁸ “...Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin” (Âl-i İmrân 3/26; Tahrîm 66/8)

⁶²⁹ “...Hayır senin elindedir...” (Âl-i İmrân 3/26)

⁶³⁰ “...Sen mülkü dilediğine verirsın...” (Âl-i İmrân 3/26)

50	441	“ <i>Fe-izâ sevveytühû ve nafahtü fîhi min rûhî</i> ” ⁶³¹	Hicr 15/29; Sâd 38/72
51	444	“ <i>Ve lekad ketebnâ fî 'z-zebûri min-ba'di 'z-zikri enne 'l-arza yerisühâ 'ibâdiye 's-sâlihûn</i> ” ⁶³²	Enbiyâ 21/105
52	448	“ <i>Ve iz kulnâ lil-melâ 'iketi innî câ 'ilün fî 'l-arzı halîfeten</i> ” ⁶³³	Bakara 2/30
53	449	“ <i>Belhüm fî-lebsin min-halkın cedîd</i> ” ⁶³⁴	Kâf 50/15
54	452	“ <i>Ve etî 'ullâhe ve etî 'u 'r-rasûle ve uli 'l-emri minküm</i> ” ⁶³⁵	Nisâ 4/59
55	463	“ <i>İnnî câ 'ilün fî 'l-arzı halîfeten</i> ” ⁶³⁶	Bakara 2/30
56	468	“ <i>İnnî câ 'ilün fî 'l-arzı halîfeten</i> ” ⁶³⁷	Bakara 2/30
57	468	“ <i>Üscüdû li-Âdeme</i> ” ⁶³⁸	Bakara 2/34; A'râf 7/11; İsrâ 17/61;Kehf 18/50 ; Tâhâ 20/116
58	503	“ <i>Ve mâ tedrî nefsin bi-eyyi arzın temût</i> ” ⁶³⁹	Lokmân 31/34
59	506	“ <i>Zâlike takdîru 'l- 'azîzi 'l- 'alîm</i> ” ⁶⁴⁰	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
60	524	“ <i>F'ahkum beyne 'n-nâsi bi 'l- 'adl</i> ” ⁶⁴¹	mülhem
61	524	“ <i>Küllü nefsin zâ 'ikatü 'l-mevt</i> ” ⁶⁴²	Âl-i İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57
62	524	“ <i>Ve ce 'alnâküm halâ 'ife fî 'l-arz</i> ” ⁶⁴³	Yûnus 10/14

⁶³¹ “Onu şekillendirip içine rûhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin” (Hicr 15/29; Sâd 38/72)

⁶³² “Andolsun Zikir'den sonra Zebûr'da da: ‘Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır’ diye yazmıştık” (Enbiyâ 21/105)

⁶³³ “...Hani biz meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demiştik...” (Bakara 2/30).

⁶³⁴ “...Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler” (Kâf 50/15)

⁶³⁵ “...Allah'a itâat edin. Peygamber'e ve sizden olan idârecilere de itâat edin...” (Nisâ 4/59)

⁶³⁶ “...Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” (Bakara 2/30)

⁶³⁷ “...Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” (Bakara 2/30)

⁶³⁸ “...Âdem için saygı ile eğilin...” (Bakara 2/34.; A'râf 7/11; İsrâ 17/61.; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116)

⁶³⁹ “...Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez...” (Lokmân 31/34)

⁶⁴⁰ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁶⁴¹ O halde insanlar arasında adâletle hükmet” anlamına gelen bu cümle “*F'ahküm beyne 'n-nâsi bi 'l-hakk*” (Sâd 38/26) âyetinin baş tarafındaki kısımdan veya “*Innallâhe ye'muruküm en-tü'eddü'l-emânâti ilâ ehlihâ ve izâ hakemtüm beyne 'n-nâsi en-tahkümû bi 'l- 'adl*”=Allah size mutlaka emânetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder” (Nisâ 4/58) âyetin baş tarafındaki kısımdan mülhem olarak ifâde edilmiş olmalıdır.

⁶⁴² “Her canlı ölümü tadacaktır” (Âl-i 'İmrân 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57)

⁶⁴³ “Sizi yeryüzünde halîfeler kıldık” (Yûnus 10/14)

63	524	<i>"İnnî câ'ilün fi'l-arzı imâmâ"</i> ⁶⁴⁴	mülhem
64	534	<i>"Ve karne fi büyûtikünne"</i> ⁶⁴⁵	Ahzâb 33/33
65	561	<i>"Ve zâlike fazlullâhi yü'tîhi men-yeşâ"</i> ⁶⁴⁶	Mâide 5/54.; Hadîd 57/21; Cum'a 62/4
66	562	<i>"Kâsırâtü't-tarfi lem-yatmishünne insün kablehüm ve lâ-cânn"</i> ⁶⁴⁷	Rahmân 55/56
67	566	<i>"Vemâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût"</i> ⁶⁴⁸	Lokmân 31/34
68	580	<i>"el-A'râbü eşeddü küfran ve nifâkan"</i> ⁶⁴⁹	Tevbe 9/97
69	592	<i>"Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût"</i> ⁶⁵⁰	Lokmân 31/34
70	614	<i>"el-Mâlû ve'l-benûne zînetü'l-hayâtî'd-dünyâ"</i> ⁶⁵¹	Kehf 18/46
71	631	<i>"Lâ temûtünne illâ ve entüm müslimûn"</i> ⁶⁵²	Bakara 2/132; Âl-i İmrân 3/102
72	657	<i>"Üd'ünî estecib leküm"</i> ⁶⁵³	Gâfir 40/60
73	670	<i>"İnnallâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-ihsân"</i> ⁶⁵⁴	Nahl 16/90
74	684	<i>"Bi-kâf-hâ-yâ-'ayn-sâd kefeytü, bi-hâ-mim-'ayn-sîn-kaf hameytü. Fe-seyekfîkehümullâh ve hüve's-semî'u'l-'alîm."</i> ⁶⁵⁵	Bakara 2/136
75	684	<i>"Kul hüvallâhu ahad Allâhu's-Samed lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfüven ahad"</i> ⁶⁵⁶	İhlâs 112/1-4
76	714	<i>"Ve karne fi büyûtikünne"</i> ⁶⁵⁷	Ahzâb 33/33
77	756	<i>"el-'İlmü 'indallâhi Te'âlâ"</i> ⁶⁵⁸	Ahkâf 46/23

⁶⁴⁴ "Ben yeryüzünde bir önder yaratacağım" anlamına gelen bu ifâde "*Ve iz kâle Rabbuke lil-melâ'iketi innî câ'ilün fi'l-arzı halîfeten*"= Hani Rabbin meleklerle: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti" (Bakara 2/30) âyetin baş tarafından mülhem olarak söylenmiş olmalıdır.

⁶⁴⁵ "Evlerinizde oturun..." (Ahzâb 33/33)

⁶⁴⁶ "...Ve işte bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir..." (Mâide 5/54.; Hadîd 57/21; Cum'a 62/4)

⁶⁴⁷ "...Bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır, onlara eşlerinden önce ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur" (Rahmân 55/56)

⁶⁴⁸ "...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez" (Lokmân 31/34)

⁶⁴⁹ "Bedevîler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından daha kötüdürler..." (Tevbe 9/97)

⁶⁵⁰ "...hiç kimse nerede öleceğini bilemez" (Lokmân 31/34)

⁶⁵¹ "Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür..." (Kehf 18/46)

⁶⁵² "...Siz ancak müslümanlar olarak ölün" (Bakara 2/132; Âl-i 'İmrân 3/102)

⁶⁵³ "...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim" (Gâfir 40/60)

⁶⁵⁴ "Şüphesiz Allah adâleti ve iyilik yapmayı emreder..." (Nahl 16/90)

⁶⁵⁵ "...Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Kâf Hâ Yâ 'Ayn Sâd bana yeter, Hâ Mîm 'Ayn Sin Kâf beni korur. Allah onlara karşı seni koruyacaktır. O hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir." (Bakara 2/136)

⁶⁵⁶ "O Allah'tır, bir tek tir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir. (İhlâs 112/1-4)

⁶⁵⁷ "Evlerinizde oturun..." (Ahzâb 33/33)

⁶⁵⁸ "...Gerçek bilgi yüce Allah katındadır..." (Ahkâf 46/23)

78	786	“Üd'ûnî estecib leküm” ⁶⁵⁹	Gâfir 40/60
79	786	“Şehru ramazânellezî ünzile fîhi'l-Kur'ân” ⁶⁶⁰	Bakara 2/185
80	787	“Yâ eyyühellezîne âmenû kûnû kavvâmîne bi'l-kıst” ⁶⁶¹	Nisâ 4/135
81	893	“Üd'ûnî estecib leküm” ⁶⁶²	Gâfir 40/60
82	894	“Şehru ramazânellezî ünzile fîhi'l-Kur'ân” ⁶⁶³	Bakara 2/185
83	895	“Yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fî'l-arz” ⁶⁶⁴	Sâd 38/26
84	896	“İnnî câ'ilün fî'l-arzı halîfeten” ⁶⁶⁵	Bakara 2/30
85	896	“Ve iz-kâle rabbûke lil-melâ'iketi innî câ'ilün fî'l-arzı halîfeten” ⁶⁶⁶	Bakara 2/30
86	896	“Yâ Dâvûdu innâ ce'alnâke halîfeten fî'l-arz” ⁶⁶⁷	Sâd 38/26
87	897	“Ve 'alleme Âdeme'l-esmâ'e küllehâ” ⁶⁶⁸	Bakara 2/31
88	924	“Lâ-tebdîle li-halkıllâh” ⁶⁶⁹	Rûm 30/30
89	949	“Denâ fetedellâ” ⁶⁷⁰	Necm 53/8
90	949	“În hüve illâ vahyun yûhâ” ⁶⁷¹	Necm 53/4
91	949	“Ve hüve bi'l-ufukı'l-a'lâ” ⁶⁷²	Necm 53/7
92	949	“Ve mâ yentıku 'anı'l-hevâ” ⁶⁷³	Necm 53/3
93	949	“Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ” ⁶⁷⁴	Necm 53/9
94	955	“Küllemâ dehale 'aleyha Zekerıyye'l-mihrâbe vecede indehâ rizkâ” ⁶⁷⁵	Âl-i İmrân 3/37
95	966	“Üd'ûnî estecib leküm” ⁶⁷⁶	Gâfir 40/60

⁶⁵⁹ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶⁶⁰ “Kur'ân'ın indirildiği ramazân ayı...” (Bakara 2/185)

⁶⁶¹ “Ey imân edenler! Adâleti ayakta tutan kimseler olun...” (Nisâ 4/135)

⁶⁶² “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶⁶³ Kur'ân'ın indirildiği ramazân ayı...” (Bakara 2/185)

⁶⁶⁴ “...Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık...” (Sâd 38/26)

⁶⁶⁵ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” (Bakara 2/30)

⁶⁶⁶ “Hani Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti...” (Bakara 2/30)

⁶⁶⁷ “...Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık...” (Sâd 38/26)

⁶⁶⁸ “Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti...” (Bakara 2/31)

⁶⁶⁹ “...Allah'ın yaratışında değişme yoktur...” (Rûm 30/30)

⁶⁷⁰ “...(Ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu” (Necm 53/8)

⁶⁷¹ “(Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir” (Necm 53/4)

⁶⁷² “O (Cebrail) en yüksek ufukta bulunur” (Necm 53/7)

⁶⁷³ “O, nefis arzusu ile konuşmaz” (Necm 53/3)

⁶⁷⁴ “(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu” (Necm 53/9)

⁶⁷⁵ “...Zekeriyâ onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu...” (Âl-İmrân 3/37)

⁶⁷⁶ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

96	998	“Ve yüsebbihur’r-ra’dü bi-hamdihî ve’l-melâ’iketü min hîfetih” ⁶⁷⁷	Ra’d 13/13
97	1007	“Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût” ⁶⁷⁸	Lokmân 31/34
98	1029	“Üd’ünî estecib leküm” ⁶⁷⁹	Gâfir 40/60
99	1030	“Şehru ramazânellezî ünzile fihî l-Kur’ân” ⁶⁸⁰	Bakara 2/185
100	1071	“Kâle hiye ‘asây etevække’ü ‘aleyhâ” ⁶⁸¹	Tâhâ 12/ 18
101	1085	“Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût” ⁶⁸²	Lokmân 31/34
102	1091	“Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût” ⁶⁸³	Lokmân 31/34
103	1112	“Ve kefallâhu’l-mü’mînîne’l-kutâl” ⁶⁸⁴	Ahzâb 33/25
104	1122	“Lâ-yüs’elü ‘ammâ yef’alü” ⁶⁸⁵	Enbiyâ 21/23
105	1133	“Bi’l-gudüvvi ve’l-âsâl” ⁶⁸⁶	A’râf 7/205; Ra’d 13/15 Nûr 24/36
106	1141	“Mâlikî yevmi’d-dîn” ⁶⁸⁷	Fâtiha 1/3
107	1146	“Lâ-yüs’elü ‘ammâ yef’alü” ⁶⁸⁸	Enbiyâ 21/23
108	1165	“Üd’ünî estecib leküm” ⁶⁸⁹	Gâfir 40/60
109	1166	“Hüden lilmüttakîn” ⁶⁹⁰	Bakara 2/2
110	1182	“Kem min-fî’etin kalîletin galebet fî’eten kesîraten bi-iznillâh” ⁶⁹¹	Bakara 2/249
111	1185	“Ve tera’n-nâse sükârâ ve mâ-hüm bisükârâ” ⁶⁹²	Hâc 22/2

Tablo 2: *Hâkim Tarihi*’nde Yer Alan Âyet İktibâsları

⁶⁷⁷ “Gök gürlemesi O’na hamd ederek tespih eder ve melekler de O’nun korkusundan tespih ederler...” (Ra’d 13/13)

⁶⁷⁸ “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez” (Lokmân 31/34)

⁶⁷⁹ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶⁸⁰ “Kur’ân’ın indirildiği Ramazân ayı...” (Bakara 2/185)

⁶⁸¹ “(Mûsâ) dedi ki: ‘O benim değneğimdir, ona dayanırım’...” (Tâhâ 12/ 18)

⁶⁸² “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez” (Lokmân 31/34)

⁶⁸³ “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez” (Lokmân 31/34)

⁶⁸⁴ “...Allah, savaşta mü’mînlerle kâfi geldi...” (Ahzâb 33/25)

⁶⁸⁵ “...Yaptığından sorumlu olmaz...” (Enbiyâ 21/23)

⁶⁸⁶ “...Sabah-akşam...” (A’râf 7/205; Ra’d 13/15; Nûr 24/36)

⁶⁸⁷ “Hesap ve cezâ gününün sâhibidir” (Fâtiha 1/3)

⁶⁸⁸ “...Yaptığından sorumlu olmaz...” (Enbiyâ 21/23)

⁶⁸⁹ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶⁹⁰ “...Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir” (Bakara 2/2)

⁶⁹¹ “...Nice az bir topluluk çok bir topluluğa Allah’ın izniyle gâlip gelmiştir” (Bakara 2/249)

⁶⁹² “...İnsanları hep sarhoş görürsün halbuki sarhoş değillerdir...” (Hâc 22/2)

Yukarıdaki tabloya göre bazı âyetlerin birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. “Üd’ünî estecib leküm⁶⁹³ âyeti 10 kez, “Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût⁶⁹⁴ âyeti 8 kez, “İnnî câ’ilün fi’l-arzı halîfeten⁶⁹⁵ âyeti 4 kez, “Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ⁶⁹⁶ âyeti 4, “Ve lehü’l-cevâri’l-münşe’âtü fi’l-bahri ke’l-a’lâm⁶⁹⁷ âyeti 4, “Şehru ramazânellezî ünzile fîhi’l-Kur’ân⁶⁹⁸ âyeti 3, “Ve mâ yentiku ‘ani’l-hevâ⁶⁹⁹ âyeti 3, “Ve hüve bi’l-ufukı’l-a’lâ⁷⁰⁰ âyeti 3, “Ve karne fî büyûtikünne⁷⁰¹ âyeti 3, “Denâ fetedellâ⁷⁰² âyeti 3, “În hüve illâ vahyun yûhâ⁷⁰³ âyeti 3, “F’ahküm beyne’n-nâsi bi’l-’adl⁷⁰⁴ âyeti 2, “Lâ-yüs’elü ‘ammâ yef’alü⁷⁰⁵ âyeti 2, “Nûrun ‘alâ nûr⁷⁰⁶ âyeti 2, “Tü’ti’l-mülke men teşâ⁷⁰⁷ âyeti 2, “Yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke halîfeten fi’l-arz⁷⁰⁸ âyeti 2 ve “Zâlike takdîru’l-’azîzi’l-’alîm⁷⁰⁹ âyeti 2 kez tekrarlanmıştır.

Hâkim Efendi, Kur’an’da yer alan 114 sûrenin 42’sinden iktibâs yapmıştır.⁷¹⁰ Âyet iktibâslarını incelediğimizde bir sûreden birden fazla iktibâs yapıldığını görmekteyiz. 23 sûreden birden fâzla iktibâs yapan Hâkim Efendi, *Necm Sûresi*’nden 17 âyet, *Bakara Sûresi*’nden 15, *Gâfir Sûresi*’nden 10, *Âl-i İmrân Sûresi*’nden 9, *Lokmân Sûresi*’nden 7, *Nûr Sûresi*’nden 5, *Rahmân Sûresi*’nden 5, *Enbiyâ Sûresi*’nden 5, *Sâd Sûresi*’nden 4, *Nahl Sûresi*’nden 4, *Ahzâb Sûresi*’nden 4, *A’râf Sûresi*’nden 3, *İsrâ Sûresi*’nden 3, *Nisâ Sûresi*’nden 3, *Ra’d Sûresi*’nden 3, *Yûnus Sûresi*’nden 3, *Fâtır Sûresi*’nden 2, *En’âm Sûresi*’nden 2, *Fecr Sûresi*’nden 2, *Fussilet Sûresi*’nden 2, *Kehf Sûresi*’nden 2, *Tâhâ Sûresi*’nden 2, *Yâsin Sûresi*’nden 2 âyet iktibâsı yapmıştır. Ayrıca metinde 19 sûreden birer kez iktibâs yapılmıştır. Bu sûreler şunlardır: *Ahkâf*, *Ankebût*, *Cum’a*, *Fâtiha*, *Hâc*, *Hadîd*, *Hicr*, *Hûd*, *İbrâhîm*, *İhlâs*, *Kâf*, *Kasas*, *Mâide*, *Müddessir*, *Rûm*, *Tahrîm*, *Tevbe*, *Tîn*, *Yûsuf*.

⁶⁹³ “...Bana dua edin, duânıza cevap vereyim” (Gâfir 40/60)

⁶⁹⁴ “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez” (Lokmân 31/34)

⁶⁹⁵ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...” (Bakara 2/30)

⁶⁹⁶ “(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu” (Necm 53/9)

⁶⁹⁷ “Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O’nundur” (Rahmân 55/24)

⁶⁹⁸ “Kur’ân’ın indirildiği ramazân ayı...” (Bakara 2/185)

⁶⁹⁹ “O, nefis arzusu ile konuşmaz” (Necm 53/3)

⁷⁰⁰ “O (Cebrail) en yüksek ufukta bulunur” (Necm 53/7)

⁷⁰¹ “Evlerinizde oturun...” (Ahzâb 33/33)

⁷⁰² “...(Ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu” (Necm 53/8)

⁷⁰³ “(Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir” (Necm 53/4)

⁷⁰⁴ “O halde insanlar arasında adâletle hükmet” anlamına gelen bu cümle “F’ahküm beyne’n-nâsi bi’l-hakk” (Sâd 38/26) âyetinin baş tarafındaki kısımdan veya “İnnallâhe ye’mruküm en tü’eddü’l-emânâti ilâ ehlihâ ve izâ hakemtüm beyne’n-nâsi en-tahkumû bi’l-’adl (Nisâ 4/58) âyetinin baş tarafındaki kısımdan mülhem olarak ifade edilmiştir.

⁷⁰⁵ “...Yaptığından sorumlu olmaz...” (Enbiyâ 21/23)

⁷⁰⁶ “...(Bu) nur üstüne nurdur...” (Nûr 24/35)

⁷⁰⁷ “...Sen mülkü dilediğine verirsin...” (Âl-i İmrân 3/26)

⁷⁰⁸ “...Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık...” (Sâd 38/26)

⁷⁰⁹ “...İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir” (En’âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁷¹⁰ Kimi âyetler birden fazla sûrede de geçmektedir.

Hâkim Efendi, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı olarak bir yerde (s. 684) *İhlâs Sûresi*'nin tamamına da yer vermiştir. Hâkim Efendi, sadece âyet tekrarları yapmamış âyet iktibâslarıyla kurguladığı paragrafların da tekrârını yapmıştır. Aşağıdaki örnek *Hâkim Târihi*'nde 3 yerde geçmektedir:

“...bûlbûl-i ‘*Ve mâ yentiku ‘ani’l-hevâ*⁷¹¹ tûtî-i vahy-edâ-yı ‘*În hüve illâ vahyun yûhâ*⁷¹² bülend-pervâz-ı ‘*Ve hüve bi’l-ufukı’l-a’lâ*⁷¹³ mekânet-perdâz-ı ‘*Denâ fetedellâ*⁷¹⁴ sâ’ib-i sehm-i ‘*Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ*⁷¹⁵ ...” (s. 34, 330, 949)

c. Âsım Tarihi

Âsım Tarihi'nde âyetlerden çok sayıda iktibâs edildiği görülmektedir. Eserde, gerek lafzen gerek manasına atıf yapılarak metne yerleştirilen 183 âyet bulunmaktadır. Bir bütün olarak metne aktarılan âyet sayısı 33 olup 150 tane âyet nâkıs olarak iktibâs edilmiştir.

28 âyette müellif, kimi zaman âyetin öncesinde kimi zaman da âyetten sonra kullandığı ifadelerde bunların âyet olduğunu açıkça belirtmiştir. Âyet iktibâslarını açıkça belirttiği ifadelerden bazıları şunlardır: “...âyât-i kerîme” (s. 457), “...âyet-i kerîmesi” (s. 1278), “...âyet-i kerîmesini bi’l-’iktibâs serd-i sahîfe-i nâ-sipâs eylediği” (s. 1344), “...âyet-i kerîmesini kırâ’et etmekle” (s. 1357), “...el-âyeh mefhûm-i şerîfi” (s. 1501), “feth-i havme-i Ümmü’l-kurâ bâbında nâzil olan işbu...” (s. 1285), “Hakk sübhânehû ve Te’âlâ hazretleri...” (s. 502), “iki âyet-i kerîme ki biri...” (s. 1288), “...nass-ı metîni” (s. 20), “...nass-ı mübîni” (s. 44), “...nass-ı münîri üzere” (s. 1458), “...nass-ı şerîfi üzere” (s. 1288), “...sünen-i ahseni” (s. 19).

Metinde yer alan 158 âyet müellif tarafından âyet olduğu belirtilmeden iktibâs edilmiştir. Âsım Efendi'nin âyetlerin iktibâsından sonra kullandığı ve muhtemelen anlatım tarzını çeşitlendirmek amacıyla seçtiği birbirinden farklı ifadelerden bazıları şunlardır: “...efrâd-ı ma’dûdesinden” (s. 1167), “...emr-i kadîmi” (s. 137), “...emrine fermân” (s. 109), “...fehvâsınca” (s. 1290), “...gûyân” (s. 1388), “...hamûlesiyle” (s. 899), “...hediyyesiyle” (s.

⁷¹¹ “O, nefis arzusu ile konuşmaz” (Necm 53/3)

⁷¹² “(Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir” (Necm 53/4)

⁷¹³ “O (Cebrail) en yüksek ufukta bulunur” (Necm 53/7)

⁷¹⁴ “...(Ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu” (Necm 53/8)

⁷¹⁵ “(Peygambere olan yakınlığı) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu” (Necm 53/9)

41), “...istid’âsı üzere” (s. 114), “...istisârından” (s. 1042), “...mantûk-ı munassasları” (s. 21), “...mantûku üzere” (s. 1408), “...mazzûn-i hidâyet-nümûnu üzere” (s. 539), “...me’âdına” (s. 1416), “...meclâsından” (s. 1296), “...medlûlü” (s. 1406), “...mefhûm-ı münîfini” (s. 42), “...mefhûm-i mübînî mûcebince” (s. 441), “...mefhûmunca” (s. 1310), “...mesâvîsine” (s. 127), “...misdâkinca” (s. 875), “...sırrına” (s. 1285), “...sırrına mazhar olan” (s. 1080), “...şerbet-i nâ-’azbini” (s. 42), “...tekallübü” (s. 1147), “...va’d-i şerîfi üzere” (s. 455).

Âsım Efendi, 32 yerde âyeti Arapça bir terkinin bir kelimesi olarak kullanmıştır. Bu terkiplerin 11 tanesi “ber-fehvâ-yı ...” kalıbıyla oluşturulmuştur. Diğerleri ise anlatımı kuvvetlendirecek tarzda seçilmiştir. Seçilen bu kalıplar şunlardır: “âşinâ-yı ma’nâ-yı...” (s. 899), “ber-magza-yı...” (s. 28), “ber-mantûk-ı...” (s. 777), “ber-muktezâ-yı...” (s. 12), “dâver-i mülk-i...” (s. 6), “furû-bürde-i magrib-i...” (s. 1293), “gûyâ-yı...” (s. 1367), “hâvî-i fehvây-ı mes’ele-i...” (s. 6), “hüküm-fermâ-yı hutta-i...” (s. 6), “mahrem-i sırr-ı sürâdık-ı...” (s. 6), “mâ-sadak-ı ma’nî-i...” (s. 1227), “mazhar-ı sırr-ı...” (s. 899), “mukârin-i...” (s. 21), “ol mazhar-ı sırr-ı...” (s. 93), “ser-nümâ-yı ufuk-ı esnâ-yı...” (s. 1293), “sıfat-ı seniyye-i...” (s. 443), “tîre-nâk-i ebr-i zulmânî-i...” (s. 1293).

Âsım Efendi, iktibâs ettiği bütün âyetleri müstahsen olarak iktibâs etmiş, müstehcen âyet iktibâsı ise yapmamıştır. Diğer vak’anüvîsler gibi gelişigüzel iktibâs yapmayan Âsım Efendi, âyetleri gerek tam gerek nâkıs olarak çeşitli fonksiyonlarla metne yerleştirilmiştir. 183 âyet iktibâsı incelendiğinde bu fonksiyonları 6 başlıkta tasnif etmek mümkündür:

a. Müellifin Kendi Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

“...Kelâmımızı tasdîk ve ba’zı mertebe ‘âlâyim ve delâ’il ile de te’yîd ü tevsîk eylemişler idi. Lâkin mahallinde icrâ olunmadı; **Ve mâ ‘aleyne ille’l-belâğ**⁷¹⁶ Çünkü fenn-i târîhden garaz i’tibâr u istibsâr olmağla, ba’zı mevki’de câddeden ‘udûl sûretimiz elbette fâ’ideyi mutazammın olmağla, tatvîl cihetiyle tahrîrimize harf-endâz olmamak niyâz olunur...” (s. 510)

b. Olay Örgüsünün Bir Parçası Olarak İktibâs Edilen Âyetler

“...Ol dilîr-i gayret-şi’âr **mükibben ‘alâ vechihî**⁷¹⁷, üftâde-i nâ’ire-i şu’le-bâr olup...” (s. 388)

⁷¹⁶ “...Bizim vazifemiz, Allah’ın buyruklarını size tebliğ etmekten başka bir şey değildir...” (Yâsin 36/17)

⁷¹⁷ “...yüzüstü kapanarak...” (Mülk 67/22)

c. **Bahsi Geçen Olayın Sebebinin/Sonucunu Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler**

“...Top u tûfengle âheng-i sitîz-i âteş-engîz edüp, mahsûr olan cünûd-i Muvahhidîn, cüyûş-i müşrikîne nisbet deryâdan katre mesâbesinde iken, müşârun ileyhî sebâtı ve **harrızı'l-mü'min'ine 'ale'l-kutâli**⁷¹⁸ fehvâsında dem-be-dem tergîb-i guzât ve tahrîz-ı kûmâtı, husûsan harmen harmen sîm ü zeri meydâna döküp, dâmen dâmen asker-i İslâm'a bahs u in'âmı ve sâ'ir gûne ihtimâmı...” (s. 41)

d. **Bahsi Geçen Olayla Bizzat İlgili Olarak İktibâs Edilen Âyetler**

“...Mezheb ü milletden bî-haber **el-A'râbu eşeddü küfran ve nifâkan**⁷¹⁹ mesâvîsine masdar olan pûç-magz ve sebük-ter tâ'ife-i A'râb-ı behâyim-sıfat, husûsan Kabîle-i Benî Huveytât -ki kesret ü şiddet cihetiyle kabâ'il-i sâ'ireden efvân-terdir...” (s. 127)

e. **Konunun Sonlandığını Belli Etmek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler**

“...Mutahhiru'l-Haremeyni'l-muhteremeyn an-ehli'l-küfrive'l-ilhâd 'unvâniyle pür-zînet ü zîver ve Memâlik-i mahrûse-i Hâkâniyye'leri devr-i sâbıkın levs ü âlâyişinden pâkîze-ter oldu; **zâlike fazlullâhi yu'ûhi men yeşâ**⁷²⁰” (s. 504)

f. **Kişi Tasvirlerinde Betimleyici Unsur Olarak İktibâs Edilen Âyetler**

“...Mezbûr 'Ârif Ağa bir garîb fettân ü mekkâr, muhhtâl ü mugtâl ve 'ayyâr mürtekeb ü cesûr u tama'kâr, gammâz ve zemîm ü le'im, mâ-sadak-ı **Hemmâzin meşşâ'in bi-nemîm**⁷²¹ olmağla, vaktinde kati vâfir bî-cürm ehl-i 'ırz makûlelerine gûnâgûn isnâd ü iftirâ ederek...” (s. 1323)

Aşağıdaki tabloda, *Âsım Tarihi*'nde yer alan âyetler metinde yer aldığı şekli ile gösterilmiştir:

Sıra No.	Sayfa No.	Âyet	Sûre Adı/ Sûre No/ Âyet No.

⁷¹⁸ “...Müminleri savaşa teşvik et...” (Enfâl 8/65)

⁷¹⁹ “...Bedeviler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından daha beterdirler...” (Tevbe 9/97)

⁷²⁰ “...Bu, allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir...” (Cum'a 62/4)

⁷²¹ “...Aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren...” (Kalem 68/11)

1	6	“Mâ-erselnâke” ⁷²²	Enbiyâ 21/107
2	6	“Ev-ednâ” ⁷²³	Necm 53/9
3	6	“Mâ-evhâ” ⁷²⁴	Necm 53/10
4	11	“Felen tecide li-sünnetillâhi tebdîlen” ⁷²⁵	Fâtır 35/43
5	11	“Velen tecide li-sünnetillâhi tahvîlen” ⁷²⁶	Fâtır 35/43
6	12	“Ve mâ-âtâkümü’r-rasûlû fe-huzûhu” ⁷²⁷	Haşr 59/7
7	12	“İnne fî zâlike le-’ibreten li-uli’l-ebşâr” ⁷²⁸	Âl-i İmrân 3/13
8	17	“Ve şâvirhum fî’l-emri” ⁷²⁹	Âl-i İmrân 3/159
9	19	“Sünnete men kad erselnâ kableke min rüsûlinâ velâ tecidû li-sünnetinâ tahvîlâ” ⁷³⁰	İsrâ 17/77
10	20	“Lâ ratbin ve yâbisin ilâ fî kitâbın mübîn” ⁷³¹	En’âm 6/59
11	21	“Le-kad kâne fî kasasîhim ’ibreten li-uli’l-elbâb” ⁷³²	Yûsuf 12/111
12	21	“Nahnu nakussu ’aleyke ahsene’l-kasasi” ⁷³³	Yûsuf 12/3
13	22	“Ene rabbükümü’l-a’lâ” ⁷³⁴	Nâzi’ât 79/24
14	23	“Ca’alnâküm halâ’ife fî’l-arzı” ⁷³⁵	Yûnus 10/14
15	23	“Zürriyyeten ba’zuhâ min ba’zın” ⁷³⁶	Âl-i İmrân 3/34
16	23	“İnnallâhe ye’mrukum en-tü’eddü’l-emânâti ilâ ehlihâ” ⁷³⁷	Nisâ 4/58
17	23	“Ülâ’ike’llezîne hedâhümüllâhu” ⁷³⁸	Ez-Zümer 39/18
18	28	“Ve tenzi’u’l-mülke mimmen teşâ” ⁷³⁹	Âl-i İmrân 3/26

⁷²² “...Biz seni göndermedik...” (Enbiyâ 21/107)

⁷²³ “...yahut daha yakın...” (Necm 53/9)

⁷²⁴ “...vahyedeceğini...” (Necm 53/10)

⁷²⁵ “...Sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın...” (Fâtır 35/43)

⁷²⁶ “...Sen Allah’ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın...” (Fâtır 35/43)

⁷²⁷ “...Peygamber size ne verdiyse onu alın...” (Haşr 59/7)

⁷²⁸ “...Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.” (Âl-i İmrân 3/13)

⁷²⁹ “...İş konusunda onlarla müşavere et...” (Âl-i İmrân 3/159)

⁷³⁰ “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkında kanun böyledir. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın” (İsrâ 17/77)

⁷³¹ “...hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’da) olmasın.” (En’âm 6/59)

⁷³² “Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır...” (Yûsuf 12/111)

⁷³³ “Sana bu Kur’an’ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz...” (Yûsuf 12/3)

⁷³⁴ “...Ben sizin en yüce Rabbinizim” (Nâzi’ât 79/24)

⁷³⁵ “...sizi onların yerine getirdik.” (Yûnus 10/14)

⁷³⁶ “...birbirinden gelmiş birer nesil olarak...” (Âl-i İmrân 3/34)

⁷³⁷ “Allah size, mutlaka emânatleri ehli olanlara vermenizi emreder...” (Nisâ 4/58)

⁷³⁸ “...işte onlar Allah’ın hidâyete erdirdiği kimselerdir...” (Zümer 39/18)

⁷³⁹ “...Sen mülkü dilediğinden geri alırsın...” (Âl-i İmrân 3/26)

19	28	<i>"Vallâhu yü'tî mülkehû men yeşâ"</i> ⁷⁴⁰	Bakara 2/247
20	41	<i>"Harrızî'l-Mü'min'ine 'ale'l-kitâli"</i> ⁷⁴¹	Enfâl 8/65
21	42	<i>"el-A'râbu eşeddü küfran ve nifâkan"</i> ⁷⁴²	Tevbe 9/97
22	42	<i>"Elâ inne hizballâhi humu'l-gâlibûn"</i> ⁷⁴³	Mâ'ide 5/56; Mücâdele 58/22
23	42	<i>"Fe'l-yevme tüczevne 'azâbe'l-hûnî"</i>	Bakara 2/249
24	42	<i>"Kem min fi'etin kalîletin galebte fi'eten kesîreten"</i> ⁷⁴⁴	Bakara 2/247
25	50	<i>"Fe-kuti'a dâbiru'l-kavm'illezîne zalemû"</i> ⁷⁴⁵	En'âm 6/45
26	55	<i>"İnneke lâ tüsmi'u's-summe'd-du'â"</i> ⁷⁴⁶	Rûm 30/53
27	82	<i>"Fe-hel ilâ hurûcin min sebîlin"</i> ⁷⁴⁷	Mü'min 40/11
28	93	<i>"Tesürru'n-nâzirîn"</i> ⁷⁴⁸	Bakara 2/69
29	109	<i>"Vezinû bi'l-kıstâsi'l-mustakîm"</i> ⁷⁴⁹	Şu'arâ 26/182
30	115	<i>"V'ec'al lî vezîren min ehli"</i> ⁷⁵⁰	Tâhâ 20/29
31	116	<i>"İn-câ'eküm fâsikun bi-nebe'in fe-tebeyyenû"</i> ⁷⁵¹	Hucurât 49/6
32	117	<i>"Ve emmâ mâ yenfe'u'n-nâse fe-yemküsü fi'l-arzı"</i> ⁷⁵²	Ra'd 13/17
33	117	<i>"İnne'l-insâne le-yatgâ, en ra'âhu's-tağnâ"</i> ⁷⁵³	'Alak 96/6-7
34	118	<i>"Ve şâvirhum fi'l-emri"</i> ⁷⁵⁴	Âl-i İmrân 3/159
35	127	<i>"el-A'râbu eşeddü küfran ve nifâkan"</i> ⁷⁵⁵	Tevbe 9/97
36	135	<i>"İnne zelzelete's-sâ'ati şey'un 'azîmün"</i> ⁷⁵⁶	Hâcc 22/1

⁷⁴⁰ "...Allah mülkünü dilediğine verir..." (Bakara 2/247)

⁷⁴¹ "...Müminleri savaşa teşvik et..." (Enfâl 8/65)

⁷⁴² "...Bedevîler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından daha beterdirler..." (Tevbe 9/97)

⁷⁴³ "İyi bilin ki üstün gelecek olanlar Allah'ın tarafını tutanlardır" anlamına gelen bu cümle "*Üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır*" (Mâ'ide 5/56) âyetin sonundaki ve "*İyi bilin ki kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır*" (Mücâdele 58/22) âyetinin sonundaki ufak bir kısmının bazı kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

⁷⁴⁴ "...Nice az sayıda bir birlik çok sayıda birliği yenmiştir..." (Bakara 2/249)

⁷⁴⁵ "...Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi..." (En'âm 6/45)

⁷⁴⁶ "... (Resûlüm!) Elbette sen sağirlara o daveti iştiremezsin." (Rûm 30/53) âyetinin önüne "*İnneke*" ilâvesi yapılmıştır.

⁷⁴⁷ "...Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır?" (Mü'min 40/11)

⁷⁴⁸ "...Bakanların içini açan..." (Bakara 2/69)

⁷⁴⁹ "İstikamet üzere olanların (Allah'a ulaşmayı dileyenlerin) kıstası (ölçüsü) ile (kaybettiğiniz derecelerden daha fazla derece kazanın) tartın." (Şu'arâ 26/182)

⁷⁵⁰ "Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver!" (Tâhâ 20/29)

⁷⁵¹ "...Eğer bir fâsik size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın!" (Hucurât 49/6)

⁷⁵² "...İnsanlara fayda veren şeye gelince o yeryüzünde kalır" (Ra'd 13/17)

⁷⁵³ "...Gerçek şu ki insan kendini kendine yeterli görerek azar." ('Alak 96/6-7)

⁷⁵⁴ "...İş hakkında onlara danış..." (Âl-i İmrân 3/159)

⁷⁵⁵ "...Bedevîler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından daha beterdirler..." (Tevbe 9/97)

⁷⁵⁶ "...Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir..." (Hâcc 22/1)

37	137	<i>“Vezinû bi'l-kıstâsi 'l-müstakîm”</i> ⁷⁵⁷	İsrâ' 17/35
38	137	<i>“Veylün li'l-mutaaffîfîn”</i> ⁷⁵⁸	Mutafîfîn 83/1
39	145	<i>“İnnemâ ya 'muru mesâcidallâhi”</i> ⁷⁵⁹	Tevbe 9/18
40	200	<i>“İnnallâhe lâ yuzi 'u ecre 'l-muhsinîn”</i> ⁷⁶⁰	Tevbe 9/120
41	200	<i>“Hasire 'd-dünyâ ve 'l-âhireh”</i> ⁷⁶¹	Hacc 22/11.
42	322	<i>“Ve ize 'l-vuhûşu huşirat”</i> ⁷⁶²	Tekvîr 81/
43	322	<i>“Sani 'sneyni iz-humâ fi 'l-gâr”</i> ⁷⁶³	Tevbe 9/40
44	322	<i>“Fe-hel ilâ hurûcin min-sebîlin”</i> ⁷⁶⁴	Mü'min 40/11
45	324	<i>“Fe-sabrun cemîl”</i> ⁷⁶⁵	Yûsuf 12/18 ve 83
46	324	<i>“Hasbünallâhu ve ni'mel vekîl”</i> ⁷⁶⁶	Âl-i İmrân 3/173
47	324	<i>“Ve mâ zâlike 'alallâhi bi-'azîz”</i> ⁷⁶⁷	İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17
48	388	<i>“Mükibben 'alâ vechihî”</i> ⁷⁶⁸	Mülk 67/22
49	428	<i>“Kem min fi 'etin kaliletin galebet fi 'eten kesîreten”</i> ⁷⁶⁹	Bakara 2/249
50	441	<i>“Ve kâne hakkân 'aleynâ nasru 'l- Mü'minîn”</i> ⁷⁷⁰	Rûm 30/47
51	443	<i>“Ve 'l-âkıbetü li'l müttakîn”</i> ⁷⁷¹	A'râf 7/128; Kasas 28/83
52	443	<i>“Nasrun 'azîz”</i> ⁷⁷²	Âl-i İmrân 3/126
53	451	<i>“Küllü şey'in bi-kader”</i> ⁷⁷³	Tevbe 54/49
54	454	<i>“Ve men nekese fe-innemâ yenküsü 'alâ nefsihi”</i> ⁷⁷⁴	Feth 48/10
55	455	<i>“Ve câhidû fillâh”</i> ⁷⁷⁵	Hacc 22/78

⁷⁵⁷ “...Doğru terazi ile tartın...” (İsrâ' 17/35)

⁷⁵⁸ “Hilekârlara yazıklar olsun.” (Mutafîfîn 83/1)

⁷⁵⁹ “...Allah'ın mescitlerini [ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimseler] imar eder...” (Tevbe 9/18)

⁷⁶⁰ “...Çünkü Allah iyilik yapanların mükafatını zayı etmez.” (Tevbe 9/120)

⁷⁶¹ “...O dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir...” (Hacc 22/11)

⁷⁶² “Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde...” (Tekvîr 81/5)

⁷⁶³ “...Hani o iki kişiden biri olarak mağaradaydı...” (Tevbe 9/40)

⁷⁶⁴ “...Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır...” (Mü'min 40/11)

⁷⁶⁵ “... (Bana düşen) artık güzel bir sabırdır...” (Yûsuf 12/18 ve 83)

⁷⁶⁶ “...Allah bize yeter. O ne güzel vekildir...” (Âl-i İmrân 3/173)

⁷⁶⁷ “Bu Allah'a güç bir şey değildir.” (İbrâhim 14/20 ve Fâtır 35/17)

⁷⁶⁸ “...yüzüstü kapanarak...” (Mülk 67/22)

⁷⁶⁹ “...Nice az sayıda bir birlik çok sayıda birliği yenmiştir...” (Bakara 2/249)

⁷⁷⁰ “...Müminlere yardım etmek de bize düşer...” (Rûm 30/47)

⁷⁷¹ “...Sonuç Allah'tan korkup günahıtan sakınanlarındır...” (A'râf 7/128; Kasas 28/83)

⁷⁷² “Üstün bir zafer” (Âl-i İmrân 3/126)

⁷⁷³ “...Her şey bir ölçü üzeredir” (Tevbe 54/49)

⁷⁷⁴ “...Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur...” (Feth 48/10)

⁷⁷⁵ “...Allah uğrunda cihâd edin...” (Hacc 22/78)

56	455	<i>"V'ellezîne câhedû finâ le-nehdiyen-nehüm sübülenâ"</i> ⁷⁷⁶	'Ankebût 29/69
57	456-457	<i>"Kâle'llezîne yezunnûne ennehum mülâküllâhi kem min-fi'etin kalîletin galebet fi'eten kesîreten bi-iznillâhi, v'allâhu ma'a's-sâbirîn. Ve-lemmâ berezû li-Câlûte ve cünûdihî kâlû rabbenâ efrîğ 'aleynâ sabran ve sebbit akdâmenâ v'ensurnâ 'ale'l-kavmi 'l-kâfirîn"</i> ⁷⁷⁷	Bakara 2/249-250
58	502	<i>"Ve lâ tettehizû 'l-kâfirîne evliyâ'e min dûni'l-Mü'min'in"</i> ⁷⁷⁸	Nisa 4/144
59	503	<i>"F'ahküm beyne'n-nâsi bi'l-hakkı"</i> ⁷⁷⁹	Sâd 38/26
60	504	<i>"Ud'u ilâ sebîli [Rabbî]ke"</i> ⁷⁸⁰	Nahl 16/12
61	504	<i>"Zâlike fazlullâhi yu'tîhi men yeşâ"</i> ⁷⁸¹	Cum'a 62/4
62	510	<i>"Ve mâ 'aleyna ille'l-belâğ"</i> ⁷⁸²	Yâsin 36/17
63	512	<i>"Ve lâ yahîku 'l-mekru's-seyyi'u illâ bi-ehlihî"</i> ⁷⁸³	Fâtır 35/43
64	539	<i>"F'estakım kemâ ümirte"</i> ⁷⁸⁴	Hûd 11/112
65	539	<i>"F'es'elû ehle'z-zikri in küntüm lâ ta'lemûn"</i> ⁷⁸⁵	Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7
66	541	<i>"Elâ inne rahmetallâhi karîbun mine'l-muhsinîn"</i> ⁷⁸⁶	A'râf 7/56
67	541	<i>"İnni câ'ilun fi'l-arzı halîfeten"</i> ⁷⁸⁷	Bakara 2/30
68	541	<i>"Ve câhidû fillâh"</i> ⁷⁸⁸	Hacc 22/78
69	602	<i>"Kul câ'e'l-hakkı ve zeheka'l-bâtıl"</i> ⁷⁸⁹	İsrâ 17/81
70	610	<i>"Zâlike takdîru'l-'azîzi'l-'alîm"</i> ⁷⁹⁰	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12

⁷⁷⁶ "...Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. ('Ankebût 29/69)

⁷⁷⁷ "...Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraaberdur, dediler. Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında: Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur; bize direnme gücü ver; kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler." (Bakara 2/249-250)

⁷⁷⁸ "...Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin..." (Nisa 4/144)

⁷⁷⁹ "...O halde insanlar arasında adaletle hükmet..." (Sâd 38/26)

⁷⁸⁰ "... (Resûlüm!) Sen Rabbinin yoluna çağır..." (Nahl 16/125)

⁷⁸¹ "...Bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir..." (Cum'a 62/4)

⁷⁸² "...Bizim vazifemiz, Allah'ın buyruklarını size tebliğ etmekten başka bir şey değildir..." (Yâsin 36/17)

⁷⁸³ "...Oysa kötü hileler, sahibinden başkasına isabet etmez (ulaşmaz) ..." (Fâtır 35/43)

⁷⁸⁴ "...O halde emrolunduğu gibi dosdoğru ol! ..." (Hûd 11/112)

⁷⁸⁵ "...Eğer bilmiyorsanız, bilenlerden sorunuz..." (Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7)

⁷⁸⁶ "...Bilesiniz ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır." "Bilesiniz ki" kelimeleri dışında (A'râf 7/56) âyetinden iktibâs edilmiştir.

⁷⁸⁷ "...Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..." (Bakara 2/30)

⁷⁸⁸ "...Allah uğrunda cihâd edin..." (Hacc 22/78)

⁷⁸⁹ "...Yine de ki: Hak geldi; bâtil yıkılıp gitti..." (İsrâ 17/81)

⁷⁹⁰ "...Bu, o üstün ve bilen (allah'ın) takdîridir..." (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

71	611	“Zulumâtün ba’zuhâ fevka ba’zın” ⁷⁹¹	Nûr 24/40
72	613	“‘Aleyhi dâ’iratü’s-sev” ⁷⁹²	Tevbe 9/98; Fetih 48/6
73	638	“Ve le-kad âteynâ âle İbrâhîme’l-kitâbe ve’l-hikmete ve’n-nübüvvete ve âteynâhum mülken ‘azîmâ” ⁷⁹³	Nisâ’ 4/54
74	639	“Ve yestahlif min ba’diküm mâ yeşâ’ü kemâ enşe’eküm min zürriyyeti kavmin âharîn” ⁷⁹⁴	En’âm 6/133.
75	639	“Ve ca’ale fiküm enbiyâ’e ve ca’aleküm mülûken ve âtâküm mâ lem yü’ti ahaden mine’l-‘âlemîn” ⁷⁹⁵	Mâ’ide 5/20
76	640	“Asluhâ sâbitün ve fer’uhâ fî’s-semâ” ⁷⁹⁶	İbrâhîm 14/24
77	640	“Ve câhidü” ⁷⁹⁷	Mâide 5/35; Tevbe 9/41; Tevbe 9/86; Hacc 22/78; Furkan 25/52
78	640	“Ecîbû dâ’iyallâhu” ⁷⁹⁸	Ahkâf 46/31
79	648	“Hel yestevi’llezîne ya’lemûne v’ellezîne lâ ya’lemûn” ⁷⁹⁹	Zümer 39/9
80	662	“Eyne’l-meferr” ⁸⁰⁰	Kıyâme 75/10
81	664	“Ve mâ zâlike ‘alallâhi bi-‘azîz.” ⁸⁰¹	En’âm 6/96; Yâsin 36/38, Fussilet 41/12
82	672	“İnnâ ‘arazne’l-emânete ‘ale’s-semâvâtî ve’l-arzî ve’l-cibâli fe-ebeyne en-yahmilnehâ ve eşfakne minhâ	Ahzâb 33/72

⁷⁹¹ “...Birbiri üstüne karanlıklar...” (Nûr 24/40)

⁷⁹² “...Etrâfî kötülük çemberi” gibi bir anlama gelen bu kelimelerle “‘Aleyhim dâiratü’s-sev’= Müslümanlar için bekledikleri kötülük çemberi başlarına gelsin” (Tevbe 9/98; Fetih 48/6) meâlindeki âyetlerin sonlarına doğru yer alan kısma telmih vardır.

⁷⁹³ “...İbrahim soyuna Kitab’ı hikmeti ve peygamberliği verdik ve onlara büyük bir hükümrânlık bahsettik” anlamına gelen bu cümle, “Oysa İbrahim soyuna Kitab’ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümrânlık bahsettik” (Nisâ 4/54) meâlindeki âyetin ikinci yarısında yer alan kısma bazı âyetlerde geçen “nübüvvet” kelimesinin ilâve edilmiş şeklidir.

⁷⁹⁴ “...Ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi yaratır...” (En’âm 6/133)

⁷⁹⁵ “...Zira o, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi...” (Mâ’ide 5/20)

⁷⁹⁶ “...Kökü (yerde) sabbit, dalları gökte...” (İbrâhîm 14/24)

⁷⁹⁷ “...Cihâd ediniz...” (Mâide 5/35; Tevbe 9/41; Tevbe 9/86; Hacc 22/78; Furkan 25/52)

⁷⁹⁸ “...Allah’ın davetçisine uyun...” (Ahkâf 46/31)

⁷⁹⁹ “...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? ...” (Zümer 39/9)

⁸⁰⁰ “...Kaçacak yer neresi? ...” (Kıyâme 75/10)

⁸⁰¹ “...Bu, o üstün ve bilen (Allah)’ın takdiridir...” (En’âm 6/96; Yâsin 36/38, Fussilet 41/12)

		<i>hamelehe 'l-insânü ve innehû kâne 'l-insânü zalûmen cehûlâ</i> ” ⁸⁰²	
83	673	<i>“İnne fî zâlike le- 'ibreten li-uli 'l-ebîsâr”</i> ⁸⁰³	Âl-i İmrân 3/13
84	673	<i>“el-Mülkü lillâhi 'l-vâhidi 'l-Kahhâr”</i> ⁸⁰⁴	Mü'min 40/16
85	676	<i>“Sümme enşe 'nâhu halkan âhar”</i> ⁸⁰⁵	Mü'minûn 23/14
86	678	<i>“Yâ eyyühe 'llezîne âmenû izâ lakîtüm fî 'eten f' esbütü”</i> ⁸⁰⁶	Enfâl 8/45
87	679	<i>“Etî'ullâhe ve rasûlehû ve lâ tenâze 'û fe-tefşelû ve tezhebe rîhukum v'asbirû, innallâhe ma'a's-sâbirîn”</i> ⁸⁰⁷	Enfâl 8/46
88	679	<i>“Ve e'iddû lehum m'esteta'tüm min kuvvetin”</i> ⁸⁰⁸	Enfâl 8/60
89	722	<i>“Lâ tettehîzu 'l-kâfirîne evliyâ”</i> ⁸⁰⁹	Nisâ 4/144
90	728	<i>“Ve lâ tettehîzû 'l-kâfirîne evliyâ'e min dûni 'l-Mü'min'in”</i> ⁸¹⁰	Nisâ 4/144
91	750	<i>“Fa'tebirû yâ uli 'l-ebîsâr.”</i> ⁸¹¹	Haşr 59/2
92	751	<i>“Ellezîne yeknizûne 'z-zehebe ve 'l-fizzate”</i> ⁸¹²	Tevbe 9/34
93	753	<i>“Ve men yudlililâhü f-lâ-hâdiye leh”</i> ⁸¹³	A'râf 7/186
94	754	<i>“Ve mine 'l-mâ'i külle şey'in hayy”</i> ⁸¹⁴	Enbiyâ 21/30
95	761	<i>“İnne 'l-insâne le-yatgâ en-ra'â-hü'stağnâ”</i> ⁸¹⁵	'Alak 96/6-7
96	777	<i>“Ve mâ teşâ'ûne illâ en-yeşâ '[all]ah”</i> ⁸¹⁶	İnsân 76/30; Tekvîr 81/29
97	785	<i>“Ellezîne tagav fî 'l-bilâdi”</i> ⁸¹⁷	Fecr 89/11
98	826	<i>“İnne hâze 'ş-şey'u 'ucâbun”</i> ⁸¹⁸	Sâd 38/5

⁸⁰² “...Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insn yükledi. Doğrusu o çok zalim ve çok câhildir...” (Ahzâb 33/72)

⁸⁰³ “...elbette bunda basiiyet sahipleri için büyük bir ibret vardır...” (Âl-i İmrân 3/13)

⁸⁰⁴ “...Hükümrânlık kâhhâr olan tek Allah'ındır...” (Mü'min 40/16)

⁸⁰⁵ “...Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik...” (Mü'minûn 23/14)

⁸⁰⁶ “...Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin...” (Enfâl 8/45)

⁸⁰⁷ “...Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir...” (Enfâl 8/46)

⁸⁰⁸ “...Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın...” (Enfâl 8/60)

⁸⁰⁹ “...Kâfirleri dost edinmeyin...” (Nisâ 4/144)

⁸¹⁰ “...Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin...” (Nisâ 4/144)

⁸¹¹ “...Ey akıl sahipleri! İbret alın...” (Haşr 59/2)

⁸¹² “...Onlar altın ve gümüşü yığarlar...” (Tevbe 9/34)

⁸¹³ “...Allah kimi şaşırtırsa artık onun için yol gösteren yoktur...” (A'râf 7/186)

⁸¹⁴ “...Her canlı şeyi sudan (yarattık) anlamına gelir...” (Enbiyâ 21/30)

⁸¹⁵ “(gerçek) şu ki, insan kendine yeterli görerek azar.” ('Alak 96/6-7)

⁸¹⁶ “...Sizler ancak Rabbinizin dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz...” (İnsân 76/30; Tekvîr 81/29)

⁸¹⁷ “Ki onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler.” (Fecr 89/11)

⁸¹⁸ “...Doğrusu bu tuhaf bir şeydir...” (Sâd 38/5)

99	862	“İnne fî zâlike le- ‘ibraten li-uli ‘l-‘ebsâr.” ⁸¹⁹	Âl-i İmrân 3/13
100	864	“Hel min mezîd” ⁸²⁰	Kâf 50/30
101	875	“V’ellezî habuse lâ yahrucu illâ nekidâ” ⁸²¹	A’râf 7/58
102	894	“ Men yekûlû rabbenâ âtinâ fî ‘d-dünyâ haseneten ve mâ lehû fî ‘l-âhireti min halâk” ⁸²²	Bakara 2/200
103	896	“İnnemâ yahşallâhe min ‘ibâdihi ‘l- ‘ulemâ” ⁸²³	Fâtır 35/28
104	896	“İn evliyâ ‘uhû ille ‘l-müttekûn” ⁸²⁴	Enfâl 8/34
105	899	“Mâ ‘ale ‘r-Rasûli ille ‘l-belâğ” ⁸²⁵	Mâ’ide 5/99
106	899	“Ve mâ yentûku ‘ani ‘l-hevâ” ⁸²⁶	Necm 53/3
107	899	“İn huve illâ vahyun yûhâ” ⁸²⁷	Necm 53/4
108	909	“Ve ize ‘l-vuhûşu huşirat” ⁸²⁸	Tekvîr 81/5
109	911	“Yevme tüble ‘s-serâ ‘ir” ⁸²⁹	Târık 86/9
110	911	“Ve se-ya ‘lemû ‘llezîne zalemû eyye mûnkalebin yenkalibûn” ⁸³⁰	Şu‘arâ 26/227.
111	1032	“Min külli feccin ‘amîk” ⁸³¹	Hacc 22/27
112	1034	“Ve hum yesuddûne ‘ani ‘l-Mescidi ‘l-harâm” ⁸³²	Enfâl 8/34
113	1034	“İzâ veka ‘ati ‘l-vâkı ‘atü” ⁸³³	Vâkı‘a 56/1
114	1034	“el-Kâri ‘atü me ‘l-kâri ‘ah” ⁸³⁴	Kâri‘a 101/1-2
115	1042	“Zâlike fazlullâhi yû ‘tîhi men-yeşâ” ⁸³⁵	Mâ’ide 5/54
116	1062	“Ve men dahalehû kâne âminen” ⁸³⁶	Âl-i İmrân 3/97

⁸¹⁹ “...Elbette bunda basiret saipleri için büyük bir ibret vardır...” (Âl-i İmrân 3/13)

⁸²⁰ “...Daha var mı? ...” (Kâf 50/30)

⁸²¹ “...Kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz...” (A’râf 7/58)

⁸²² “...İnsanlardan öyleleri vardır ki: ey Rabbimiz! Bize dünya da ver, derler. Böyle kimselerin âhiretten hiç nasibi yoktur...” (Bakara 2/200)

⁸²³ “...ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar...” (Fâtır 35/28)

⁸²⁴ “...Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır...” (Enfâl 8/34)

⁸²⁵ “Resûle düşen (vazife) ancak duyurmaktır...” (Mâ’ide 5/99)

⁸²⁶ “O arzusuna göre de konuşmaz.” (Necm 53/3)

⁸²⁷ “O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.” (Necm 53/4)

⁸²⁸ “Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde” (Tekvîr 81/5)

⁸²⁹ “Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde” (Târık 86/9)

⁸³⁰ “...Haksızlık edenler, hangi dönüş (hangi akıbete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir...” (Şu‘arâ 26/227)

⁸³¹ “...Nice uzak yoldan...” (Hacc 22/27)

⁸³² “...Onlar (müminleri) Mescid-i Harâm’dan geri çevirirler...” (Enfâl 8/34)

⁸³³ “Kıyâmet koptuğu zaman” (Vâkı‘a 56/1)

⁸³⁴ “Kapı çalan! Nedir o kapı çalan!” (Kâri‘a 101/1-2)

⁸³⁵ “...Bu allah’ın dilediğine verdiği lütfudur...” (Mâ’ide 5/54)

⁸³⁶ “...Oraya giren emniyette olur...” (Âl-i İmrân 3/97)

117	1080	<i>"İn-nehâ le-ihde 'l-küber"</i> ⁸³⁷	Müddessir 74/35
118	1139	<i>"er-Ricâlû kavvâmûne 'ale 'n-nisâ 'i"</i> ⁸³⁸	Nisâ 4/34
119	1143	<i>"Se'âvî ilâ cebelin ya 'sîmunî mine 'l-mâ"</i> ⁸³⁹	Hûd 11/43
120	1147	<i>"Fe-ca 'alnâ 'âliyhâ sâfilehâ"</i> ⁸⁴⁰	Hicr 15/74
121	1150	<i>"Ve tera 'l-fülke tecrî bi-emrihî"</i> ⁸⁴¹	Hacc 22/65
122	1151	<i>"Fe-sâ 'e mataru 'l-münzirîn"</i> ⁸⁴²	Şu'arâ 26/173
123	1151	<i>"Ve fâre 't-tennûr"</i> ⁸⁴³	Hûd 11/40, Mü'minûn 23/27
124	1156	<i>"Yevme tercüfû 'r-râcîfetü tet-be 'uhe 'r-râdifetü"</i> ⁸⁴⁴	Nâzi'ât 79/6-7
125	1156	<i>"Hel min mezîd"</i> ⁸⁴⁵	Kâf 50/30
126	1167	<i>"Tis 'atü rahtın yüfsidûne fî 'l-arzı"</i> ⁸⁴⁶	Neml 27/48
127	1227	<i>"Lâ yüsminü ve lâ yuğni"</i> ⁸⁴⁷	Gâşiye 88/7
128	1239	<i>"Ve uli 'l-emri minküm"</i> ⁸⁴⁸	Nisâ 4/59
129	1245	<i>"Etî 'ullâhe ve etî 'u 'r-Rasûle ve uli 'l-emri minküm"</i> ⁸⁴⁹	Nisâ 4/59
130	1246	<i>"Ve ize 'l-vuhûşu huşîret"</i> ⁸⁵⁰	Tekvîr 81/5
131	1246	<i>"Sâniye 'sneyni iz-humâ fî 'l-gâr"</i> ⁸⁵¹	Tevbe 9/40
132	1249	<i>"Ve mâ zâlike 'alallâhi bi- 'azîz"</i> ⁸⁵²	İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17
133	1278	<i>"Lev kâne fîhimâ 'âlihetün illallâhu le-fesedetâ"</i> ⁸⁵³	Enbiyâ 21/22
134	1282	<i>"Ke-en lem-tağne bi 'l-emsî"</i> ⁸⁵⁴	Yûnus 10/24

⁸³⁷ "(O cehennem uyarıcı) büyük musîbetlerden biridir." (Müddessir 74/35)

⁸³⁸ "...Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur..." (Nisâ 4/34)

⁸³⁹ "...Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım..." (Hûd 11/43)

⁸⁴⁰ "...Böylece ülkelerin altını üstüne getirdik..." (Hicr 15/74)

⁸⁴¹ "...Gemilerin Allah'ın emri ile yüzdüğünü görürsün..." (Hacc 22/65)

⁸⁴² "...Uyarılanların (fakat aldırmaayanların) yağmuru ne kötü olmuştur..." (Şu'arâ 26/173)

⁸⁴³ "...Sular coşup yükselmeye başlayınca ..." (Hûd 11/40, Mü'minûn 23/27)

⁸⁴⁴ "Birinci üflemenin (kainatı) sarstığı onu ikinci üflemenin takip ettiği gün. (Nâzi'ât 79/6-7)

⁸⁴⁵ "...Daha var mı? ..." (Kâf 50/30)

⁸⁴⁶ "...Dokuz kişi vardı ki bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı..." (Neml 27/48)

⁸⁴⁷ "...Ne besler ne de açlığı giderir..." (Gâşiye 88/7)

⁸⁴⁸ "...Sizden olan ululemre (idarecilere de itâat edin!) ..." (Nisâ 4/59)

⁸⁴⁹ "...Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan ululemre (idarecilere) de itaat edin! ..." (Nisâ 4/59)

⁸⁵⁰ "Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde." (Tekvîr 81/5)

⁸⁵¹ "...İki kişiden biri olarak hani onlar mağaradaydı..." (Tevbe 9/40)

⁸⁵² "Bu Allah'a güç bir şey değildir." (İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17)

⁸⁵³ "...Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti..." (Enbiyâ 21/22)

⁸⁵⁴ "...Sanki dün yerinde yokmuş gibi..." (Yûnus 10/24)

135	1284	“ <i>Ve fâre’t-tennûr</i> ” ⁸⁵⁵	Hûd 11/40; Mü’minûn 23/27
136	1285	“ <i>İnnâ fetehnâ leke fethan mübînen</i> ” ⁸⁵⁶	Fetih 48/1
137	1287	“ <i>Summun bükmün ’umyun fehüm lâ ya ’kılûn</i> ” ⁸⁵⁷	Bakara 2/171
138	1287	“ <i>İnne şerre’d-devâbbi ’indallâhi’s-summu’l- bükm’üllezîne lâ ya ’kılûn</i> ” ⁸⁵⁸	Enfâl 8/22
139	1288	“ <i>İnnâ fetahnâ leke fethan mübînen</i> ” ⁸⁵⁹	Fetih 48/1
140	1288	“ <i>İzâ câ’e nasrullahi ve ’l-fethu</i> ” ⁸⁶⁰	Nasr 110/1
141	1288	“ <i>Lâ ratbin ve lâ yâbisin</i> ” ⁸⁶¹	En’âm 6/59
142	1288	“ <i>İzâ zülzileti ’l-arzu</i> ” ⁸⁶²	Zilzâl 99/1
143	1289	“ <i>Elif, lâm, mim. Gulibeti ’r-Rûm</i> ” ⁸⁶³	Rûm 30/1-2.
144	1289	“ <i>Ve lekad ketebnâ fi ’z-Zebûri</i> ” ⁸⁶⁴	Enbiyâ 21/105
145	1289	“ <i>İzâ vaka’ati ’l-vâkı’a</i> ” ⁸⁶⁵	Vâkı’a 56/1
146	1290	“ <i>Tilke ’aşeretün kâmileti</i> ” ⁸⁶⁶	Bakara 2/196
147	1293	“ <i>Ve ize’s-şemsü küvviret</i> ” ⁸⁶⁷	Tekvîr 81/1
148	1293	“ <i>Ve ize’n-nücümü’n-kederet</i> ” ⁸⁶⁸	Tekvîr 81/2
149	1293	“ <i>Ve eşrekati ’l-arzu bi-nûr-i rabbihâ</i> ” ⁸⁶⁹	Zümer 39/69
150	1294	“ <i>’Asâ en tekrehû şey’en fe-huve hayrun leküm</i> ” ⁸⁷⁰	Bakara 2/216
151	1296	“ <i>Tü’ti ’l-mülke men teşâ’</i> ” ⁸⁷¹	Âl-i İmrân 3/26
152	1296	“ <i>Ve Rabbüke yahluku mâ yeşâ’u ve yahtâr</i> ” ⁸⁷²	Kasas 28/68
153	1299	“ <i>Ve lâ yüs’elü ’ammâ yef’alü ve hum yüs’elün</i> ” ⁸⁷³	Enbiyâ 21/23

⁸⁵⁵ “...Sular coşup yükselmeye başlayınca...” (Hûd 11/40; Mü’minûn 23/27)

⁸⁵⁶ “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.” (Fetih 48/1)

⁸⁵⁷ “...Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir; bu sebeple düşünmezler...” (Bakara 2/171)

⁸⁵⁸ “Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.” (Enfâl 8/22)

⁸⁵⁹ “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.” (Fetih 48/1)

⁸⁶⁰ “...Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de...” (Nasr 110/1)

⁸⁶¹ “...Yaş kuru ne varsa...” (En’âm 6/59)

⁸⁶² “...Yer küresi sallandığı...” (Zilzâl 99/1)

⁸⁶³ “Elif, Lâ, Mîm. Rumlar yenilgiye uğradılar.” (Rûm 30/1-2)

⁸⁶⁴ “...Andolsun Zebûr’da da yazmıştık...” (Enbiyâ 21/105)

⁸⁶⁵ “Kıyamet koptuğu zaman.” (Vâkı’a 56/1)

⁸⁶⁶ “...Hepsi tam on gündür...” (Bakara 2/196)

⁸⁶⁷ “Güneş katlanıp dürüldüğünde” (Tekvîr 81/1)

⁸⁶⁸ “Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde” (Tekvîr 81/2)

⁸⁶⁹ “...Yeryüzü rabbinin nuru ile aydınlanır...” (Zümer 39/69)

⁸⁷⁰ “...Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür...” (Bakara 2/216)

⁸⁷¹ “...Sen mülkü dilediğine verirsin...” (Âl-i İmrân 3/26)

⁸⁷² “...Rabbini dilediğini yaratır ve seçer...” (Kasas 28/68)

⁸⁷³ “Allah yaptığından sorumlu tutulamaz onlar ise sorguya çekileceklerdir.” (Enbiyâ 21/23)

154	1300	<i>"Ve'ada'llâhullezîne âmenû minkûm ve 'amilu's-sâlihâti le-yestahlifennehum fî'l-arzı ve le-yübeddilennehum ba'de hayfihim emnen"</i> ⁸⁷⁴	Nûr 24/55
155	1310	<i>"Fe-bühitellezî kefer"</i> ⁸⁷⁵	Bakara 2/258
156	1321	<i>"Hemmâzin meşşâ'in bi-nemîm"</i> ⁸⁷⁶	Kalem 68/11
157	1344	<i>"Fe-'azzezâ bi-sâlisin"</i> ⁸⁷⁷	Yâsîn 36/14
158	1357	<i>"Lev kâne fihimâ âlihietün illallâhu le-fesedetâ"</i> ⁸⁷⁸	Enbiya 21/22
159	1359	<i>"Kâsîrâtü't-tarfî"</i> ⁸⁷⁹	Sâffât 37/48; Sâd 38/52; Rahmân 55/56
160	1367	<i>"Hel ilâ hurûcin min sebîl"</i> ⁸⁸⁰	Mü'min 40/11
161	1374	<i>"Terhakuhum katere"</i> ⁸⁸¹	Abese 80/41
162	1378	<i>"Tekâdü temeyyezü mine'l-gayz"</i> ⁸⁸²	Mülk 67/8
163	1388	<i>"Fehel ilâ hurûcin min-sebîlin"</i> ⁸⁸³	Mü'min 40/11
164	1390	<i>"İnne fî zâlike fe-'ibraten li-uli'l-ebîsâr"</i> ⁸⁸⁴	Âl-i İmrân 3/13 ve Nûr 24/44
165	1395	<i>"Ke-humurun müstenfîratün ferrat min-kasveretin"</i> ⁸⁸⁵	Müddesir 74/50-51
166	1406	<i>"Tis'atü rahtın yüfsidûne fî'l-arzı"</i> ⁸⁸⁶	Neml 27/48
167	1406	<i>"Ellezî yüvesvisü fî sûdûri'n-nâsi mine'l-cinneti ve'n-nâsi"</i> ⁸⁸⁷	Nâs 114/5-6
168	1406	<i>"Ke-en lem-yekün şey'en mezkûrâ"</i> ⁸⁸⁸	İnsân 76/1

⁸⁷⁴ "...Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslam'ı) onların içlerine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti." (Nûr 24/55)

⁸⁷⁵ "...Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı..." (Bakara 2/258)

⁸⁷⁶ "...Aşâğılık daima kusur arayıp kınayan durmadan laf götürüp getiren" (Kalem 68/11)

⁸⁷⁷ "...Bunun üzerine üçünü bir elçi gönderdik..." (Yâsîn 36/14)

⁸⁷⁸ "...Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti..." (Enbiya 21/22)

⁸⁷⁹ "...Bakışlarını saklayan..." (Sâffât 37/48; Sâd 38/52; Rahmân 55/56)

⁸⁸⁰ "...Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır? ..." (Mü'min 40/11)

⁸⁸¹ "Onları bir siyahlık bürür" (Abese 80/41)

⁸⁸² "...Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak..." (Mülk 67/8)

⁸⁸³ "...Bir daha bu ateşten çıkmaya yol var mıdır? ..." (Mü'min 40/11)

⁸⁸⁴ "...Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır..." (Âl-i İmrân 3/13 ve Nûr 24/44)

⁸⁸⁵ "Onlar âdetâ arslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibiydiler." (Müddesir 74/50-51)

⁸⁸⁶ "...Dokuz kişi (elebaşı) vardır ki bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı..." (Neml 27/48)

⁸⁸⁷ "Cinlerden ve insanlardan insanların kalplerine vesvese sokan kişilerin şerrinden Rabbime sığınırım." (Nâs 114/5-6)

⁸⁸⁸ "...Sanki anılan bir şey olmadı..." (İnsân 76/1)

169	1407	“Zâlike takdîru 'l- 'azîzi 'l- 'alîm” ⁸⁸⁹	En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12
170	1408	“İnnallâhe lâ yugayyiru mâ bi-kavmin hattâ yugayyirû mâ bi-enfüsihim” ⁸⁹⁰	Ra'd 13/11
171	1409	“V'ellezîne âmenû v'ettebe'athum zürriyyetuhum bi-îmânin elhaknâ bihim zürriyyetehum” ⁸⁹¹	Tûr 52/21
172	1410	“Yürîdûne en-yutfî'û nûrallâhi ve ye'ballâhu illâ en-yütimme nûrahû ve lev kerihê 'l-kâfirûn.” ⁸⁹²	Tevbe 9/32
173	1413	“Fe-emmâ mâ yenfe'u'n-nâse fe-yemkûsü fi'l-arzî” ⁸⁹³	Ra'd 13/17
174	1416	“Le- 'âdû limâ-nuhû” ⁸⁹⁴	En'âm 6/28
175	1422	“Huşubun müsennede” ⁸⁹⁵	Münâfikûn 63/4
176	1458	“Ve izâ büşşire ahaduhum bi'l-ünsâ zalle vechuhû müsvedden ve huve kazîm” ⁸⁹⁶	Nahl 16/58
177	1458	“Yeheu li-men yeşâ'u inâsen ve yehebu li-men yeşâ'u 'z-zukûra ev yuzevvivuhum zükânînen ve inâsen ve yec'alu men yaşâ'u 'akîmen innehû 'alîmun kadîr” ⁸⁹⁷	Şûrâ 42/49-50
178	1459	“Ve ize'l-me'ûdetü sü'ilet” ⁸⁹⁸	Tekvîr 81/8
179	1460	“Ev yüzevvicühüm zükânînen ve inâsen” ⁸⁹⁹	Şûrâ 42/50
180	1460	“Ve mâ zâlike 'alallâhi bi- 'azîz” ⁹⁰⁰	İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17
181	1476	“Fazzan galîzan” ⁹⁰¹	Âl-i İmrân 3/159

⁸⁸⁹ “...Bu o üstün ve bilen (Allah'ın) takdîridir...” (En'âm 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12)

⁸⁹⁰ “...Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah onlarda bulunannı değiştirmez...” (Ra'd 13/11)

⁸⁹¹ “...İman eden ve soylarından gelenlerde imanda kendilerine tabi olanlar var ya! İşte biz onların nesillerini de kendilerine kattık...” (Tûr 52/21)

⁸⁹² “Allah'ın nurunu ağızlarınızla (üfleyp) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.” (Tevbe 9/32)

⁸⁹³ “...İnsanlara fayda veren şeye gelince o yeryüzünde kalır...” (Ra'd 13/17)

⁸⁹⁴ “... (Eğer dünyaya geri gönderilseler) yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir...” (En'âm 6/28)

⁸⁹⁵ “...Duvara dayanmış kütükler...” (Münâfikûn 63/4)

⁸⁹⁶ “Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.” (Nahl 16/58)

⁸⁹⁷ “...Dilediğine kız çocukları dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır yapar. O her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.” (Şûrâ 42/49-50)

⁸⁹⁸ “Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda.” (Tekvîr 81/8)

⁸⁹⁹ “...Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir...” (Şûrâ 42/50)

⁹⁰⁰ “Bu Allah'a güç bir şey değildir.” (İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17)

⁹⁰¹ Âl-i İmrân 3/159. âyette geçen “fazzan galîza” l-kalbi kelimelerine telmîh vardır.

182	1501	"Ellezîne yeknizûne 'z-zehebe ve 'l-fizzate" ⁹⁰²	Tevbe 9/34
183	1506	"el- 'ilmü 'indallâhi" ⁹⁰³	Mülk 67/26

Tablo 3: Âsım Tarihi'nde Yer Alan Âyet İktibâsları

Yukarıdaki tabloya göre bazı âyetlerin birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. "*Fehel ilâ hurûcin min-sebîlin*"⁹⁰⁴ âyeti 4 kez, "*İnne fî zâlike fe- 'ibraten li-uli 'l-ebâr*"⁹⁰⁵ âyeti 4, "*Ve mâ zâlike 'alallâhi bi- 'azîz*"⁹⁰⁶ âyeti 4, "*Ve câhidû fillâh*"⁹⁰⁷ âyeti 3, "*Ve ize 'l-vuhûşu huşirat*"⁹⁰⁸ âyeti 3, "*el-A'râbu eşeddü küfran ve nifâkan*"⁹⁰⁹ âyeti 2, "*Ellezîne yeknizûne 'z-zehebe ve 'l-fizzate*"⁹¹⁰ âyeti 2, "*Hel min mezîd*"⁹¹¹ âyeti 2, "*İnnâ fetahnâ leke fethan mübînen*"⁹¹² âyeti 2, "*İnne 'l-insâne le-yatgâ en-ra 'â-hü 'stağnâ*"⁹¹³ âyeti 2, "*Kem min fî 'etin kalîletin galebet fî 'eten kesîreten*"⁹¹⁴ âyeti 2, "*Lâ ratbin ve lâ yâbisin*"⁹¹⁵ âyeti 2, "*Lev kâne fihimâ 'âlihetün illallâhu le-fesedetâ*"⁹¹⁶ âyeti 2, "*Sani 'sneyni iz-humâ fî 'l-gâr*"⁹¹⁷ âyeti 2, "*Tis 'atü rahtın yüfsidûne fî 'l-arzı*"⁹¹⁸ âyeti 2, "*ve lâ tettehizû 'l-kâfirîne evliyâ 'e min dünü 'l-Mü 'min 'in*"⁹¹⁹ âyeti 2 ve "*Ve şâvirhum fî 'l-emri*"⁹²⁰ âyeti 2 kez tekrarlanmıştır.

Âsım Efendi, Kur'an'da yer alan 114 sûrenin 65'inden iktibâs yapmıştır.⁹²¹ Âyet iktibâslarını incelediğimizde bir sûreden birden fazla iktibâs yapıldığını görmekteyiz. 44 sûreden birden fazla iktibâs yapan Âsım Efendi, *Âl-i İmrân Sûresi*'nden 13 âyet, *Tevbe Sûresi*'nden 13, *Bakara Sûresi*'nden 13, *Nisa Sûresi*'nden 8, *En'âm Sûresi*'nden 8, *Enbiyâ Sûresi*'nden 7, *Enfâl Sûresi*'nden 7, *Fâtır Sûresi*'nden 7, *Tekvîr Sûresi*'nden 7, *Hacc Sûresi*'nden 7, *Mü'min Sûresi*'nden 5, *Mâ'ide Sûresi*'nden 5, *Yâsîn Sûresi*'nden 5, *A'râf Sûresi*'nden 4, *Hûd Sûresi*'nden 4, *İbrâhim Sûresi*'nden 4, *Fetih Sûresi*'nden 4, *Yûsuf*

⁹⁰² "...Onlar altın ve gümüşü yıgarlar..." (Tevbe 9/34)

⁹⁰³ "O bilgi ancak Allah'a mahsustur." (Mülk 67/26)

⁹⁰⁴ "Bir daha bu ateşten çıkmaya yol var mıdır?" (Mü'min 40/11)

⁹⁰⁵ "Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır." (Âl-i İmrân 3/13; Nûr 24/44)

⁹⁰⁶ "Bu Allah'a güç bir şey değildir." (İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17)

⁹⁰⁷ "Allah uğrunda cihâd edin." (Hacc 22/78)

⁹⁰⁸ "Vaşî hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde" (Tekvîr 81/5)

⁹⁰⁹ "Bedevîler, kâfirlik ve münâfıklık bakımından daha beterdirler." (Tevbe 9/97)

⁹¹⁰ "Onlar altın ve gümüşü yıgarlar." (Tevbe 9/34)

⁹¹¹ "Daha var mı?" (Kâf 50/30)

⁹¹² "Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik." (Fetih 48/1)

⁹¹³ "(gerçek) şu kki, insan kendini jendine yeterligörerek azar." ('Alak 96/6-7)

⁹¹⁴ "Nice az sayıda bir birlik çok sayıda birliği yenmiştir." (Bakara 2/249)

⁹¹⁵ "Yaş kuru ne varsa." (En'âm 6/59)

⁹¹⁶ "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti." (Enbiyâ 21/22)

⁹¹⁷ "Hani o iki kişiden biri olarak mağaradaydı." (Tevbe 9/40)

⁹¹⁸ "Dokuz kişi vardı ki bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı." (Neml 27/48)

⁹¹⁹ "Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin." (Nisâ 4/144)

⁹²⁰ "İş konusunda onlarla müşavere et" (Âl-i İmrân 3/159)

⁹²¹ Kimi âyetler birden fazla sûrede de geçmektedir.

Sûresi 'nden 4, *Rûm Sûresi* 'nden 4, *Nûr Sûresi* 'nden 3, *Ra'd Sûresi* 'nden 3, *Nahl Sûresi* 'nden 3, *Nâzi'ât Sûresi* 'nden 3, *Sâd Sûresi* 'nden 3, *Tûr Sûresi* 'nden 3, *Fussilet Sûresi* 'nden 3, *İsrâ Sûresi* 'nden 3, *Zümer Sûresi* 'nden 3, *'Alak Sûresi* 'nden 3, *Şu'arâ Sûresi* 'nden 3, *Şûrâ Sûresi* 'nden 3, *Mü'minûn Sûresi* 'nden 3, *Mülk Sûresi* 'nden 3, *Haşr Sûresi* 'nden 2, *İnsân Sûresi* 'nden 2, *Kâf Sûresi* 'nden 2, *Kasas Sûresi* 'nden 2, *Kâri'a Sûresi* 'nden 2, *Müddesir Sûresi* 'nden 2, *Nâs Sûresi* 'nden 2, *Necm Sûresi* 'nden 2, *Neml Sûresi* 'nden 2, *Yûnus Sûresi* 'nden 2 ve *Vâkı'a Sûresi* 'nden 2 âyet iktibâsı yapmıştır. Ayrıca metinde 21 sûreden birer kez iktibâs yapılmıştır. Bu sûreler şunlardır: *'Ankebût, Abese, Ahkâf, Ahzâb, Cum'a, Fecr, Furkan, Gâşiye, Hicr, Hucurât, Kalem, Kıyâme, Mutaîfîn, Mücâdele, Münâfikûn, Nasr, Rahmân, Sâffât, Tâhâ, Târık, Zilzâl.*

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Tarihi'nde 62 tane âyet iktibâsı bulunmaktadır. Eserin hacmiyle iktibâs edilen âyet sayısını karşılaştırdığımızda *Es'ad efendi*'nin âyet iktibâslarına sıklıkla yer verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Eserde 8 tam iktibâs ve 54 nâkıs iktibâs bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekte *Es'ad Efendi*, *Vâkı'a Sûresi*'nin 10. ve 11. âyetlerinin tamamını alarak tam iktibâs yapmıştır:

“...*Ve durûd-i nâ-ma'dûd ve gurer-i garâ'ib-sürûd, ta'zîmât-ı gayr-ı mahdûd ol yeke-tâzân-ı essâbîkûne's-sâbîkûn*⁹²² ve pîşvâyân-ı *'ulâ'ike'l-mukarrabûn*⁹²³ olan ahyâr-ı Muhâcirîn ve Ensâr hazerâtının...

” (s. 238)

Aşağıdaki örnekte ise *Es'ad Efendi*, *Âl-i İmrân Sûresi*'nin 6. âyetinden sadece bir kısım alarak nâkıs iktibâs yapmıştır:

“...*sırr-ı sûre-i vasf-ı kudret-i şâmile* ***Kulillâhümme mâlike'l-mülki tü'ti'l-mülke men teşâ***⁹²⁴ *âyet-i hikmet-'âlâmeti, 'unvân-ı kitâb-ı 'azamet-i kâmile* olan cenâb-ı Hudâvend-i zemîn ü zemân...” (s. 10)

Aşağıdaki örnekte ise *Müddesir Sûresi*'nin 50-51. âyetlerini birtakım değişikliklerle iktibâs yaptığı görülmektedir:

⁹²² “İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir.” (Vâkı'a 56/10)

⁹²³ “(İman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir.” (Vâkı'a 56/11)

⁹²⁴ “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın...” (Âl-i İmrân 3/26)

“...bâkî kalan kefare dahi **ke-humurin müstenfiratin ferrat min kasveretin**⁹²⁵
reh-neverd-i firâr u inhizâm olarak etrâfa perîşân olduğu haberi...” (s.34)

Es’ad Efendi iktibâs ettiği 9 yerde, okura âyet iktibâsı yapacağını âyetten önce ya da sonra kullandığı birtakım ifadelerle açıkça belli etmiştir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: “...nass-ı kerâmet-fassı” (s. 10), “...âyet-i hikmet-’âlâmeti...” (s. 10), “...el-âyeti olarak” (s. 498), “...âyât-i beyyinâtı” (s. 458), “...nazm-ı celîli mücebince” (s. 52) vd.

İktibâs edilen 53 âyet ise Es’ad Efendi tarafından âyet olduğu bildirilmeden metne eklenmiştir. Es’ad Efendi, “...delâlet-i muhkimesince” (s. 664), “...esâs-ı ihlâs-istînâsı” (s. 534), “...muktezâsınca” (s. 239), “...münâcâtıyla” (s. 370), “...mükerremesi” (s. 111), “...mücebince” (s. 239) gibi ifadeler kullanarak bu âyetleri metne yerleştirmiştir.

Diğer vak’anüvîslerde de görüldüğü gibi kimi zaman Es’ad Efendi de “...Vâkıf-ı me’ânî-i **nûn ve’l-kalem**⁹²⁶...” (s. 12), “...Kâşif-i mebânî-i **’alleme’l-insâne mâ lem ya’lem**⁹²⁷...” (s. 12) ve “...tuğrâ-yı garrâ-yı **innî câ’ilûke li’n-nâsi imâmen**⁹²⁸...” (s. 238) örneklerinde olduğu gibi Arapça bir terkinin bir kelimesi mahiyetinde âyet iktibâsı yapmıştır.

Es’ad Efendi, kullandığı 62 âyet iktibâsının tamamını müstahsen olarak iktibâs ederken müstehcen âyet iktibâsı yapmamıştır. Metinde yer alan âyet iktibâslarını metindeki kullanım fonksiyonlarına göre 5 başlık altında tasnif etmemiz mümkündür:

a. Müellifin Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

“...du’âsına mazhariyyetle memdûhu’t-takrîr eylesün. **Ve mâ zâlike ’alallâhi bi-’azîz**⁹²⁹...” (s. 14)

b. Bahsi Geçen Olayın Sebebini/Sonucunu Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

“...bir kalyon dahi Sığrı Kal’ası açıklarında yalnız yatar iken küffâr-ı düzeh-karârın âteşine yanmıştır, **zâlike takdîru’l-’azîzi’l-’alîm**⁹³⁰...” (s. 31)

c. Bahsi Geçen Olayla Bizzat İlgili Olarak İktibâs Edilen Âyetler

⁹²⁵ “Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler.” anlamına gelen bu cümlemin başında yer alan “ke-humurin” yerine “ke-ennehum humurun” getirilmek kaydıyla Müddesir 74/50-51. âyetten iktibâs edilmiştir diyebiliriz.

⁹²⁶ “Nûn. Kaleme andolsun.” (Kalem 68/1)

⁹²⁷ “İnsana bilmediğini öğretti.” (’Alak 96/5)

⁹²⁸ “Ben seni insanlara önder yapacağım.” (Bakara 2/124)

⁹²⁹ “Bu Allah’a zor değildir.” (İbrâhîm 14/20; Fâtır 35/17)

⁹³⁰ “Bu, o üstün ve bilen Allah’ın takdiridir.” (Enâm 6/96; Yâsîn 36/38; Fussilet 41/12)

“...bâkî kalan kefare dahi **'ke-humurin müstenfiratin ferrat min kasveretin**”⁹³¹
reh-neverd-i firâr u inhizâm olarak etrâfa perîşân olduğı haberi...” (s. 34)

d. Konunun Sonlandığını Belli Etmek Amacıyla İktibâs Edilen Âyetler

“...sandal dahi tutuşmağla müstağrak-ı deryâ-yı gufrân oldu; **innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ün**”⁹³²...” (s. 106)

e. Dua Mahiyetinde İktibâs Edilen Âyetler

“...bi'l-iktidâ bi-kaderi'l-kudre tahrîre ibtidâ olundu; **rabb'îşrah lî sadrî ve yessir lî emrî v'ahlül 'ukdeten min lisânî yefkahû kavli**”⁹³³...” (s. 15)

Aşağıdaki tabloda, *Es'ad Tarihi*'nde yer alan âyetler metinde yer aldığı şekli ile gösterilmiştir:

Sıra No.	Sayfa No.	Âyet	Sûre Adı/ Sûre No/ Âyet No.
1	10	“Tebârakellezî bi-yedihi'l-mülki ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr” ⁹³⁴	Mülk 67/1
2	10	“Kulillâhümme mâlike'l-mülki tü'ti'l-mülke men teşâ” ⁹³⁵	Âl-i İmrân 3/6
3	12	“Nûn ve'l-kalem” ⁹³⁶	Kalem 68/1
4	12	“'Alleme'l-insâne mâ lem ya'lem” ⁹³⁷	Müddesir 74/50-51
5	14	“Ve mâ zâlike 'alallâhi bi-'azîz” ⁹³⁸	İbrâhîm 14/20; Fâtır 35/17
6	14	“Yevme natvi's-semâ'e ketayyi's-sicill-i li'l-kütüb” ⁹³⁹	Enbiyâ 21/104.

⁹³¹ “Yaban eşekleri gibi, arslandan ürkmüş” anlamına gelen bu cümlemin başında yer alan “ke-humurin” yerine “ke-ennehum humurun” getirilmek kaydıyla Müddesir 74/50-51. âyetten İktibâs edilmiştir diyebiliriz.

⁹³² “Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz.” (Bakara 2/156)

⁹³³ “Rabbim benim göğsümü aç. Bana işimi kolaylaştır. Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü anlasınlar.” (Tâhâ 20/25-28)

⁹³⁴ “Hükümler elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Mülk 67/1)

⁹³⁵ “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın...” (Âl-i İmrân 3/26)

⁹³⁶ “Nûn. Kaleme andolsun...” (Kalem 68/1)

⁹³⁷ “İnsana bilmediğini öğretti.” (Alak 96/5)

⁹³⁸ “Bu, Allah'a hiç de güç gelmez...” (İbrâhîm 14/20; Fâtır 35/17)

⁹³⁹ “Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün...” (Enbiyâ 21/104)

7	15	<i>“Rabb’iṣrah lî sadrî ve yessir lî emrî v’ahlül ’ukdeten min lisânî yefkahû kavli”</i> ⁹⁴⁰	Tâhâ 20/25-28
8	15	<i>“Ve ufevvisu emrî ilallâh innallâhe basîrun bi’l-’ibâd”</i> ⁹⁴¹	Gâfir 40/44
9	16	<i>“V’ensurnâ ’ale’l-kavmi’l-kâfirîn”</i> ⁹⁴²	Bakara 2/250, 286; Âl-i İmrân 3/147
10	20	<i>“Entüm ve mâ ta’bûdüne min dûnillâhi hasabu cehennem”</i> ⁹⁴³	Enbiyâ 21/98
11	31	<i>“Zâlike takdîru’l-’azîzi’l-’alîm”</i> ⁹⁴⁴	Enâm 6/96; Yâsîn 36/38; Fussilet 41/12
12	34	<i>“Ke-humurin müstenfiratin ferrat min kasveretin”</i> ⁹⁴⁵	Müddesir 74/50-51
13	35	<i>“Kem min fi’etin kalîletin galebet fi’eten kesîreten bi-iznillâh”</i> ⁹⁴⁶	Bakara 2/249
14	43	<i>“Vallâhu lâ meredde li-hükmihi”</i> ⁹⁴⁷	Ra’d 13/41
15	51	<i>“Lâ tecessesû”</i> ⁹⁴⁸	Hucûrat 49/12
16	52	<i>“Etî’ullâhe ve etî’u’r-resûle ve uli’l-emri minküm”</i> ⁹⁴⁹	Nisâ 4/59.
17	76	<i>“Lâ tettehizu’l- yehûde ve’n-nasârâ evliyâ’e min dûni’l-mü’mînîn”</i> ⁹⁵⁰	Mâ’ide 5/51
18	84	<i>“Kul câ’e’l-hakku ve zeheka’l-bâtılı, inne’l-bâtîle kâne zehûka”</i> ⁹⁵¹	İsrâ 17/81
19	106	<i>“İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ün”</i> ⁹⁵²	Bakara 2/156

⁹⁴⁰ “...Rabbim benim göğsümü aç. Bana işimi kolaylaştır. Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü anlasınlar. (Tâhâ 20/25-28)

⁹⁴¹ “...Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla görendir.” (Gâfir 40/44)

⁹⁴² “...Kâfir topluma karşı bize yardım et...” (Bakara 2/250, 286; Âl-i İmrân 3/147)

⁹⁴³ “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunasunuz...” Enbiyâ 21/98 âyetten “entüm” yerine aynı anlama gelen “inneküm” yazılıdır.

⁹⁴⁴ “...Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilen takdiridir (ölçüp biçmesidir)” (Enâm 6/96; Yâsîn 36/38; Fussilet 41/12)

⁹⁴⁵ “Onlar sanki arslardan kaçan yaban eşekleridirler.” anlamına gelen bu cümlemin başında yer alan “ke-humurin” yerine “ke-ennelum humurun” getirilmek kaydıyla Müddesir 74/50-51. Âyetten İktibâs edilmiştir diyebiliriz.

⁹⁴⁶ “...Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...” (Bakara 2/249)

⁹⁴⁷ “Hüküm veren Allah’tır. O’nun hükmünün arkasına düşüp onu geri çevirecek yoktur” anlamına gelen bu cümle, hemen hemen aynı anlama gelen Ra’d 13/41. âyete telmihen söylenmiş olabilir.

⁹⁴⁸ “...Araştırmayın...” (Hucûrat 49/12)

⁹⁴⁹ “...Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de...” (Nisâ 4/59)

⁹⁵⁰ “Müminleri bırakıp Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. “Müminleri bırakıp” kısmı dışında (Mâ’ide 5/51) den iktibâs edilmiştir.

⁹⁵¹ “De ki: ‘Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.’ (İsrâ 17/81)

⁹⁵² “...Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz...” (Bakara 2/156)

20	106	<i>"Ve ma'n-nasru illâ min 'indillâh"</i> ⁹⁵³	Âl-i İmran 3/126; Enfâl 8/10
21	106	<i>"'Asâ en tekrahû şey'en vehüve hayrun leküm"</i> ⁹⁵⁴	Bakara 2/216
22	110- 111	<i>"Ve'l-kâzimîne'l-gayza ve'l-âfîne 'ani'n-nâs vallâhu yuhibbü'l-muhsinîn"</i> ⁹⁵⁵	Âl-i İmrân 3/134
23	118	<i>"İnne zelzelete's-sâ'ati şey'un 'azîmün"</i> ⁹⁵⁶	Hac 22/1
24	170	<i>"Lâ tuhammilnâ"</i> ⁹⁵⁷	Bakara 2/286
25	212	<i>"Harrızı'lmü'min'ine 'ale'l-kutâl"</i> ⁹⁵⁸	Enfâl 8/65
26	236- 237	<i>"Ve rafa'nâ ba'dahüm fevka ba'din derecâtin"</i> ⁹⁵⁹	Zuhruf 43/32
27	238	<i>"Ulâ'ike'l-mukarrabûn"</i> ⁹⁶⁰	Vâkı'a 56/11
28	238	<i>"Essâbıkûne's-sâbıkûn"</i> ⁹⁶¹	Vâkı'a 56/10
29	238	<i>"İnnî câ'ilüke li'n-nâsi imâmen"</i> ⁹⁶²	Bakara 2/124
30	239	<i>"Fe-aslıhû beyne ahaveyyeküm"</i> ⁹⁶³	Hucurât 49/10
31	239	<i>"İ'dilû huve akrabu li't-takvâ"</i> ⁹⁶⁴	Mâide 5/8
32	239	<i>"İnneme'l-mü'minûne ihvetün"</i> ⁹⁶⁵	Hucurât 49/10
33	239	<i>"Ve câ'ale beyneküm meveddeten"</i> ⁹⁶⁶	Rûm 30/21
34	239	<i>"İnnâ ca'alnâke halîfeten fî'l-arzı"</i> ⁹⁶⁷	Sâd 38/26
35	239	<i>"Etî'ullâhe ve tî'u'r-rasûle ve uli'l-emri minküm"</i> ⁹⁶⁸	Nisâ 4/59
36	239- 240	<i>"Ve câhidû fillâhi hakka cihâdih"</i> ⁹⁶⁹	Hacc 22/78
37	274	<i>"Gayâbeti'l-cübbi"</i> ⁹⁷⁰	Yûsuf 12/10,15

⁹⁵³ "...Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Âl-i İmran 3/126; Enfâl 8/10)

⁹⁵⁴ "...Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz..." (Bakara 2/216)

⁹⁵⁵ "...öfkelerini yeneler, insanları affederlerdir. Allah, iyilik edenleri sever." (Âl-i İmrân 3/134)

⁹⁵⁶ "...çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir." (Hac 22/1)

⁹⁵⁷ "bize de ağır bir yük yükleme..." (Bakara 2/286).

⁹⁵⁸ "...Müminleri savaşa teşvik et..." (Enfâl 8/65)

⁹⁵⁹ "...Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık..." (Zuhruf 43/32)

⁹⁶⁰ "(İman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir." (Vâkı'a 56/11)

⁹⁶¹ "İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir." (Vâkı'a 56/10)

⁹⁶² "...Ben seni insanlara önder yapacağım..." (Bakara 2/124)

⁹⁶³ "...Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin..." (Hucurât 49/10)

⁹⁶⁴ "...Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır..." (Mâide 5/8)

⁹⁶⁵ "Mü'minler ancak kardeşlerdir..." (Hucurât 49/10)

⁹⁶⁶ "...Ve aranızda sevgi koymuştur..." (Rûm 30/21)

⁹⁶⁷ "...Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık..." (Sâd 38/26)

⁹⁶⁸ "...Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de..." (Nisâ 4/59)

⁹⁶⁹ "Allah uğrunda hakkıyla cihad edin..." (Hacc 22/78)

⁹⁷⁰ "...kuyunun dibi..." (Yûsuf 12/10,15)

38	275	<i>“Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt”</i> ⁹⁷¹	Âl-i İmrân 3/185, Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57
39	329	<i>“Sebbit akdâmenâ v'ensurnâ 'ale'l-kavmi'l-kâfirîn”</i> ⁹⁷²	Bakara 2/250; Âl-i İmran 3/147
40	370	<i>“Rabben'eftah beynenâ ve beyne kavminâ bi'l-hakkı ve ente hayru'l-fâtihîn”</i> ⁹⁷³	A'râf 7/89
41	371	<i>“Tu'izzü men teşâ'u”</i> ⁹⁷⁴	Âl-i İmrân 3/26
42	402	<i>“Bismillâhi mecreehâ ve mürsâhâ”</i> ⁹⁷⁵	Hûd 11/41
43	410	<i>“Ke-humratin müstenfîratin ferrat min kasveratin”</i> ⁹⁷⁶	Müddesir 74/50-51
44	417	<i>“Efrig 'aleynâ sabran ve sebbit akdâmenâ v'ensurnâ 'ale'l-kavmi'l-kâfirîn”</i> ⁹⁷⁷	Bakara 2/250
45	426	<i>“Lâ tettehîzu'l-Yehûde ve'n-Nasârâ evliyâ'e”</i> ⁹⁷⁸	Mâ'ide 5/51
46	430	<i>“İnnâ ca'alnâke halîfeh”</i> ⁹⁷⁹	Sâd 38/26
47	430	<i>“İnnallâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-ihsân”</i> ⁹⁸⁰	Nahl 16/90
48	439	<i>“Ve mâ ta'büdûne min dūnillâhi hasabu cehennem”</i> ⁹⁸¹	Enbiyâ 21/98
49	447	<i>“Sübhânellezî esrâ bi-'abdihî leylen mine'l-Mescidi'l-Harâmi ile'l-Mescidi'l-Aksa'llezî bâreknâ havlehû”</i> ⁹⁸²	İsrâ 17/1
50	451	<i>“Ve mâ zâlike 'alallâhi bi-'azîz”</i> ⁹⁸³	İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17

⁹⁷¹ “Her canlı ölümü tadacaktır...” (Âl-i İmrân 3/185, Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57)

⁹⁷² “... (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et...” (Bakara 2/250; Âl-i İmran 3/147)

⁹⁷³ “...Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekte hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın.” (A'râf 7/89)

⁹⁷⁴ “...Sen dilediğini yükseltirsin...” (Âl-i İmrân 3/26)

⁹⁷⁵ “...Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır...” (Hûd 11/41)

⁹⁷⁶ “Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler.” anlamına gelen bu cümlemin başında yer alan “ke-humurun” yerine “ke-ennehum humurun” getirilmek kaydıyla (Müddesir 74/50-51) âyetten iktibâs edilmiştir diyebiliriz.

⁹⁷⁷ “...Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.” (Bakara 2/250)

⁹⁷⁸ “...Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin...” (Mâ'ide 5/51)

⁹⁷⁹ “...Biz seni hükümdâr yaptık...” (Sâd 38/26)

⁹⁸⁰ “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder...” (Nahl 16/90)

⁹⁸¹ “...Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odunuzunuz...” (Enbiyâ 21/98)

⁹⁸² “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir...” (İsrâ 17/1)

⁹⁸³ “Bu, Allah'a hiç de güç gelmez.” (İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17)

51	457-458	<i>“Ve’l-’âdiyâtî dabhan fe’l-mûriyâtî kadhan, fe’l-mugîrâtî subhan fe-eserne bihî nak’an fe-vesatne bihî cem’â”</i> ⁹⁸⁴	Âdiyât 100/1-5
52	458	<i>“Ve huve ’alâ külli şey’in kadîr”</i> ⁹⁸⁵	Mâide 5/120; En’âm 6/17; Hûd 11/4; Rûm 30/50; şûrâ 42/9; Hadîd 57/2; Tegâbün 64/1, Mülk 67/1
53	482	<i>“Kellâ izâ belagati’t-terâkî ve kîle men râk ve zanne ennehu’l-fîrâk v’elteffeti’s-sâku bi’s-sâkı ilâ rabbike yevme’izini’l-mesâk”</i> ⁹⁸⁶	Kıyâme 75/26-30
54	482	<i>“İrci’î ilâ rabbiki râdiyeten merdiyyeh f’edhulî fî ’ibâdî v’edhulî cennetî”</i> ⁹⁸⁷	Fecr 89/28-30
55	482	<i>“Felevlâ in küntüm gayra medînîne terci’ûnehâ in küntüm sâdikîn”</i> ⁹⁸⁸	Vâkı’a 56/86-87
56	483	<i>“Küllü şey’in hâlikün illâ vechehû”</i> ⁹⁸⁹	Kasas 28/88
57	486	<i>“Fe-tilke büyûtiühüm hâviyeten bi-mâ zalemû”</i> ⁹⁹⁰	Neml 27/52
58	498	<i>“Ellezîne yeknizûne’z-zehebe ve’l-fizzate”</i> ⁹⁹¹	Tevbe 9/34
59	534	<i>“Li-mescidin üssise ’ale’t-takvâ”</i> ⁹⁹²	Tevbe 9/108
60	534	<i>“Men dahalehû kâne âminen”</i> ⁹⁹³	Âl-i İmrân 3/97
61	536	<i>“Li-yevmin lâ raybe fih”</i> ⁹⁹⁴	Âl-i İmrân 3/9,25
62	664	<i>“İnnallâhe ye’murukum en tü’eddu’l-emânâtî ilâ ehlihâ”</i> ⁹⁹⁵	Nisâ 4/58

Tablo 4: Es’ad Tarihi’nde Yer Alan Âyet İktibasları

⁹⁸⁴ “Harıl harıl koşanlara, (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim ki” (Âdiyât 100/1-5)

⁹⁸⁵ “...O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Mâide 5/120; En’âm 6/17; Hûd 11/4; Rûm 30/50; Şûrâ 42/9; Hadîd 57/2; Tegâbün 64/1, Mülk 67/1)

⁹⁸⁶ “Hayır, can boğaza dayandığı, “Kimdir (bunu) iyi edecek?” dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir.” (Kıyâme 75/26-30)

⁹⁸⁷ “Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir.” (Fecr 89/28-30)

⁹⁸⁸ “Eğer hesaba çekilmeyecekseniz ve doğru söyleyenler iseniz, onu geri döndürsenize” (Vâkı’a 56/86-87)

⁹⁸⁹ “...O’nun zatından başka her şey yok olacaktır...” (Kasas 28/88)

⁹⁹⁰ “İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri...” (Neml 27/52)

⁹⁹¹ “...Altın ve gümüşü yığanlar...” (Tevbe 9/34)

⁹⁹² “...takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi)...” (Tevbe 9/108)

⁹⁹³ “...Oraya kim girerse, güven içinde olur...” (Âl-i İmrân 3/97)

⁹⁹⁴ “...hakkında şüphe olmayan bir günde...” (Âl-i İmrân 3/9,25)

⁹⁹⁵ “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder...” (Nisâ 4/58)

Yukarıdaki tabloya göre, *Es'ad Tarihi*'nde 4 âyet 2'şer kez tekrarlanmıştır. Bu âyetler “*Etî'ullâhe ve etî'u'r-resûle ve uli'l-emri minküm*”⁹⁹⁶, “*Ke-humurin müstenfîratin ferrat min kasveretin*”⁹⁹⁷, “*Lâ tettehizu'l- yehûde ve'n-nasârâ evliyâ'e*”⁹⁹⁸ ve “*Ve mâ zâlike 'alallâhi bi-'azîz*”⁹⁹⁹ şeklindedir.

Es'ad Efendi'nin toplamda 38 sûreden iktibâs yaptığı görülmektedir. Bu sûrelerden 19'u birden fazla alıntılanmıştır. *Âl-i İmran Sûresi*'nden 9 âyet, *Bakara Sûresi*'nden 8, *En'âm Sûresi*'nden 2, *Enbiyâ Sûresi*'nden 4, *Mâ'ide Sûresi*'nden 3, *Müddesir Sûresi*'nden 3, *Nisâ Sûresi*'nden 3, *Vâkı'a Sûresi*'nden 3, *Enfâl Sûresi*'nden 2, *Fâtır Sûresi*'nden 2, *Hacc Sûresi*'nden 2, *Hucurât Sûresi*'nden 2, *Hûd Sûresi*'nden 2, *İbrâhim Sûresi*'nden 2, *İsrâ Sûresi*'nden 2, *Mülk Sûresi*'nden 2, *Rûm Sûresi*'nden 2, *Sâd Sûresi*'nden 2 ve *Tevbe Sûresi*'nden 2 âyet iktibâs edilmiştir. 1'er kez iktibâs edilen âyetler şu sûrelerde yer almaktadır: *A'râf, Âdiyât, Ankebut, Fecr, Fussilet, Gâfir, Hadîd, Kalem, Kasas, Kıyâme, Nahl, Neml, Ra'd, Şûrâ, Tâhâ, Tegâbün, Yâsîn, Yûsuf, Zuhruf*.

7.3.2. Hadis İktibâsları

a. Na'imâ Tarihi

Na'imâ, diğer vak'anüvîslere göre hadislerden daha az iktibâs yapmıştır. Eserde, 15 adet hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin hepsi lafzen iktibâs edilen hadislerdir. *Na'imâ*, 6 yerde “...hadis-i şerîfi muktezâsınca” (s. 718), “...hadisini (s. 1375)”, “...hadisi şerîfinin” (s. 1455) gibi birtakım ibareler kullanarak alıntı yaptığı parçaların hadis olduklarını açıkça ifade etmiştir.

Bütün hadis iktibâsları “*İzâ du'itüm, f'estecîbû*¹⁰⁰⁰ *emrine*” (s. 1384) örneğinde olduğu gibi tam iktibâs şeklinde yapılmıştır. Ayrıca, metinde yer alan hadis iktibâslarının hepsi lafzî iktibâstır, mealen iktibâs bulunmamaktadır.

Na'imâ Tarihi'nde kullanılan hadis iktibâsları incelendiğinde çeşitli fonksiyonlarla metne eklenildiği görülmektedir. Bu fonksiyonları 3 başlık altında tasnif edebiliriz:

⁹⁹⁶ “...Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de...” (Nisâ 4/59)

⁹⁹⁷ “Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler.” anlamına gelen bu cümlemin başında yer alan “ke-humurin” yerine “ke-ennhum humurun” getirilmek kaydıyla (Müddesir 74/50-51) âyetten iktibâs edilmiştir diyebiliriz.

⁹⁹⁸ Müminleri bırakıp Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. “Müminleri bırakıp” kısmı dışında (Mâ'ide 5/51) den iktibâs edilmiştir.

⁹⁹⁹ “Bu, Allah'a hiç de güç gelmez...” (İbrâhim 14/20; Fâtır 35/17)

¹⁰⁰⁰ “Davet olunduğunuzda icâbet ediniz.” Buhârî, *Kitâbu'l-Cihâd*, 31; Müslim, *Kitâbu'l-Hacc*, 82.

a. Olayın Sebebinin/Sonucunu Bir Hadisle Desteklemek

“... ‘Biz varmazız münâsib olan budur ki elbette siz de varmayasız’ dedikte müftî cevâbında ‘izâ du ’itüm, f’estecîbû¹⁰⁰¹ emrine ittibâ’an ‘Davetlerine icâzet edip varırız, anlar isterlerse varsınlar istemezlerse varmasınlar’ deyip müftî vardı...” (s. 1384)

b. Hadisin Kendisinin Olay Örgüsünün Bir Parçası Olması

“...İbrahim Pâşâ, *El-firâru mimmâ lâ-yutâk, min süneni’l-mürselîn*¹⁰⁰² hadisin okuyup cem’ ettiği emvâl ve ağırlığı Vardariyân kabz edip paşalarına îsâl ettiler. Bu kaziyyeden sonra Vardar her taraftan kendiyi ihâta ettiklerin husûsan bostancılar ile hasekî gelip Mütesellim Mehmed Paşa ile bir yerde müterakkib-i firsat olduklarını haber aldıkta tehevür edip leşkerinden bir gürûh çâlâk ile üzerlerine ılgar edip bastı...” (s. 1133)

c. Müellifin Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Hadisler

“...Garîbdir ki niyeti sûret-i zâhirde hayr-ı mahz ve sa’y-i cemîl iken *Men lâ-yerhâm lâ yurhâm*¹⁰⁰³ hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı münîfi gâlib gelip hüsn-i tabî’i ile mühlike-i belâya düştü ve kimse terahhüm edip acımadı. (s. 1455)

Na’îmâ Tarihi’nde yer alan hadisleri aşağıdaki tabloda göstermeyi uygun gördük:

Sıra No.	Sayfa No	Hadis Metni
1	36	“Sirû alâ siyeri az’afu-küm.” ¹⁰⁰⁴
2	49	“Peygamber aleyhi’s-selâtü ve’s-selâm kabrinde bin yıl meks eylemez.” ¹⁰⁰⁵
3	513	“İhtilâfu ümmetî rahmetün.” ¹⁰⁰⁶
4	718	“Velev ‘abden Habeşyyen.” ¹⁰⁰⁷
5	800	“el-müslimü men selime’l-müslimûne min yedihî ve lisânihi.” ¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰¹ “Davet olduğunuzda icâbet ediniz.” Buhârî, *Kitâbu’l-Cihâd*, 31; Müslim, *Kitâbu’l-Hacc*, 82.

¹⁰⁰² “Güç yetmediği yerde kaçmak peygamberlerin sünnetindendir.” Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ty, II, 248; el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 110.

¹⁰⁰³ “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fezâ’il, 65.

¹⁰⁰⁴ “En zayıf olanınızın yürüyüşü üzere yürüyünüz.” el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 563.

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, Mısır: Emiriye Matbaası, 1325, IV, 293.

¹⁰⁰⁶ “Ümmetimin bir meselede farklı görüşlere sahip olması rahmettir.” el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 64-66.

¹⁰⁰⁷ “...Habeşî bir köle de olsa...” İbn Mâce, Cihad, 39; Buhârî, Ahkâm, 4.

¹⁰⁰⁸ “Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların emin olduğu kimsedir.” Buhârî, İman 4, 5, Rikak 26; Müslim, İman, 64-65.

6	977	“İzâ erâdallahu infâze kazâ'ihî ezhebe 'an zevi'l-ukûli ukûlehum.” ¹⁰⁰⁹
7	1133	“el-fîrâru mimmâ lâ-yutâk, min süneni'l-mürselîn.” ¹⁰¹⁰
8	1375	“el-abdü ve mâ-yemlikihu kâne li-mevlâhu.” ¹⁰¹¹
9	1384	“İzâ du'itüm, f'estecîbü.” ¹⁰¹²
10	1435	“İnne'l-ucûbe le-fesede'l-amelü kemâ yüfsidü'l-milhe el-asel.” ¹⁰¹³
11	1455	“Men lâ-yerhâm lâ yurhâm.” ¹⁰¹⁴
12	1506	“İlmü'l-bâtını sırrun min-esrâri'llâhi Te'âlâ yakzifuhû kulûbe men-yeşâ'ü lâ yenküruhû illâ ehlü'l-izzeti billâhi.” ¹⁰¹⁵
13	1666	“Lâ tekrehû'l-fitene fe-innehâ hasâdü'l-münâfikîn.” ¹⁰¹⁶
14	1825	“Vücûduke zenbün lâ-yukâsü 'aleyhi zenbün âhar.” ¹⁰¹⁷
15	1894	“Tenâkehû tenâselû übâhî bi-kümü'l-ümemi yevme'l-kıyâme.” ¹⁰¹⁸

Tablo 5: Na'îmâ Tarihi'nde Yer Alan Hadis İktibâsları

Tabloya göre Na'îmâ Tarihi'nde, 15 hadis bulunmaktadır. Bunların sadece birinde “Buhârî'nin bahs-i edebde Ebû Hureyre -radiyallahu anh-den mervî” ibaresiyle râvî ismi belirtilmektedir. Bu hadislerden, biri uydurma hadisler içerisinde yer almaktadır. Bunu Na'îmâ da dile getirmiştir:

“Devr-i kamerin müddeti tamam olmak gibi ve **‘Peygamber aleyhi's-selâtü ve's-selâm kabrinde bin yıl meks eylemez’**¹⁰¹⁹ deyü rivâyet olunan hadîs-i mevzû' gibi...” (s. 49)

¹⁰⁰⁹ “Allah kazâsını yerine getirmeyi murâd ederse, akıl sahiplerinin akıllarını başlarından giderir.” Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1373, I, 28.

¹⁰¹⁰ “Güç yetmediği yerde kaçmak peygamberlerin sünnetindendir.” Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, II, 248; el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 110.

¹⁰¹¹ “Kul ve onun sahip oldukları efendisine aittir.” bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyan*, XVIII, s. 165.

¹⁰¹² “Davet olduğunuzda icâbet ediniz.” Buhârî, *Kitâbu'l-Cihâd*, 31; Müslim, *Kitâbu'l-Hacc*, 82.

¹⁰¹³ “Tuzun balı ifsad ettiği gibi kibirde ameli ifsad eder.” el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, no: 1131.

¹⁰¹⁴ “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fezâ'il, 65.

¹⁰¹⁵ “Bâtın ilmi Allahu Te'âlânın esrarından bir sırdır. Allah onu kullarından dilediğinin kalbine bırakır ve onu ancak Allah'ın izzetini bilen kulları tanır.” el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 89.

¹⁰¹⁶ “Fitnelerden nefret etmeyin çünkü o münâfıkların ortaya çıktığı bir ortamdır.” el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 436.

¹⁰¹⁷ “Senin günahkar vücudunla başka hiçbir günah kıyaslanamaz.” İbnü'l-İmâd *Şeceratu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dimeşk: Daru İbn Kesir, 1986, s. 8.

¹⁰¹⁸ “Evleniniz ve çoğalınız. Zira ümmetimin çokluğu ile kıyamet gününde öğünürüm.” Ebu Davud, Nikâh 4; Nesâî, Nikâh, 11.

¹⁰¹⁹ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, IV, 293.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Tarihi'nde 34 hadis iktibâsı bulunmaktadır. Bu iktibâsların 32'si tam iktibâs, 2'si nâkıs iktibâs olarak metne yerleştirilmiştir. Hâkim Efendi, 34 hadisten 6'sında iktibâs ettiği ifadenin hadis olduğunu okura bildirmiştir. Bu ifadelerden bazıları "...hadîs-i şerîfinin medlûlû sahîh üzere" (s. 638), "...hadîs-i şerîfinin me'âl-i latîfinden" (s. 652), "...hadîs-i şerîfi üzere" (s. 669) şeklindedir.

Hâkim Efendi, hadis iktibâslarından sonra genellikle diğer edebî alıntılarda ve âyet iktibâslarında da görüldüğü üzere birtakım ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: "...hadîka-i enîkasından" (s. 5), "...me'âli ile" (s. 112), "...medlûl-i şerîfi üzere..." (s. 342), "...kelâm-ı meymenet-te'sîsi üzere" (s. 417), "...eser-i meşhûru üzere" (s. 817), "...haber-i şerîfi ile" (s. 896) vb.

Hâkim Efendi iktibâs ettiği 3 hadisi, bir terkinin bir unsuru olarak kullanmıştır: "...gencûr-i hazîne-i câmi'a-i Lî me'allâhi vaktün lâ yese'unî fîhi melekün mukarrabun ve lâ nebiyyün mürselün"¹⁰²⁰ ... " (s. 4), "...mazhar-ı 'unvân-ı es-Sultânu zıllullâhi fî'l-arz"¹⁰²¹ ... " (s. 174) ve "...ber-mûceb-i mâ-hâbe men-isteşâre"¹⁰²² ... " (s. 508)

Âyet iktibâslarında olduğu gibi hadis iktibâslarını da metnine gelişigüzel yerleştirmeyen Hâkim Efendi, 5 başlık altında tasnif edebileceğimiz şekilde hadis iktibâsı yapmıştır:

a. Olayın Sebebini Bir Hadisle Desteklemek

"...Sâhib-i devlet ve Şeyhulislâm ve sudûr-i kirâm ve İstanbul Kadısı Efendi ve Nakîbü'l-eşrâf ve pâyelûleri ve Defterdâr Efendi ve Segbân-başı ve Kul-kethudâsı ve Ser-sensonî ve gayruhum berây-ı meşveret-i umûr-ı hacc-ı şerîf ve gayruhû ber-mûceb-i mâ-hâbe men-isteşâre"¹⁰²³ sünnet-i seniyye-i Seyyidi'l-mürselîne murâ'ât ile de'b-i kadîm üzere Serây-ı hümayûn'a varılup, Sünnet-odası ta'bîr olunan me'vâ-yı Tâc-dârî'de herkes 'alâ-merâtibihim ârâm-sâz-ı inhizâ ve istikânet oldular..." (s. 508-509)

¹⁰²⁰ "Benim Allah ile öyle bir ânim vardır ki o esnâda bana ne bir mukarreb melek ne de bir nebiyy-i mürsel ulaşamaz" anlamına gelen hadistir. bk. el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 173-174.

¹⁰²¹ "Sultân Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" anlamına gelen bu cümle bazı ilâvelerle İbnü'n-Neccâr, Beyhâkî ve Hâkim'in rivâyet ettikleri bir hadistir. bk. el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 456.

¹⁰²² "Danışan zarar etmez." el- 'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 185.

¹⁰²³ "Danışan zarar etmez." el- 'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 185.

b. Müellifin, Kendi Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Ettiği Hadisler

“...Nisâ hakkında Sultânü'n-nebiyyîn demiştir, *Nâkısâtü'l-'akli ve'd-dîn*¹⁰²⁴ medlûlüyle eğer tâmmü'l-'akl olsalar bu gûne fezâhata ictirâ eylemezler idi. *Allâhümme innî e'üzü bike min-mekri'n-nisâ*¹⁰²⁵ de'avât-ı me'sûreden 'add olundu...” (s. 654)

c. Olay örgüsünün Bir Parçası Olarak İktibâs Edilen Hadisler

“...ba'de edâ-i salât-i cum'a Vâ'iz-i Kürsî Şeyh Efendi'nin hitâm-ı du'âsında derûn-i câmi'de fukarâdan bir seyyid âdem kıyâm edüp: 'Şevketlü, mehâbetlü, kudretlü Pâdişâh'ım! Bu Hakîr üç sene Medîne-i münevvere'de mücâveretim olup ve Sultânü'l-kevneyn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerini üç def'a gördüm. '*Men ra'ânî fî'l-menâmi fe-seyerânî fî'l-yekazati fe'inne's-şeytâne lâyetemesselü bî*'¹⁰²⁶ hadis-i şerîfi üzere kizbe ihtimâli yoktur. Ve Pâdişâh'ıma ifade edecek husûs var, tenbîhliyim. İzn-i şerîfleri olursa huzûr-i cemâ'atde 'alenen söyleyeyim. Ve illâ hufyeten ifade edeyim' deyü bî-muhâbâ derûn-i câmi'-i şerîfde tekellüm eyledi...” (s. 669)

d. Kişileri Betimlemek Amacıyla İktibâs Edilen Hadisler

“...devletli, kerâmetli, 'inâyetli Vâlide Sultân efendimiz hazretleri ki, *el-Cennetü tahte akdâmi'l-ümmehât*¹⁰²⁷ eser-i sıhhat-me'âsirinin temâm-ı mâ-sadak-ı kerâmet-ittisâmı olup...” (s. 182)

e. Anlatılan Olayla Bizzât İlgili Olan Hadisler

“...bi-hamdillâhi ve'l-minne sûret-bend-i şühûd olduğu işbu bin yüz altmış yedi senesi mâh-ı recebü'l-müreccebin dördüncü *bârekallâhu fî's-sebti ve'l-hamîs*¹⁰²⁸ me'âli ile mübârek sebt günü...” (s.112)

¹⁰²⁴ “Akli ve dini eksiklerdir” bk. Muhyiddîn-i Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, III, 1174.

¹⁰²⁵ Allah'ım! Kadınların tuzağından sana sığınırım.

¹⁰²⁶ “Beni rüyâda gören, gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytân benim sûretime giremez” bk. Buharî, Tabir 2, 10; Müslim, Rüya 10; (2266); Muvatta, Rüya 1, (2, 956)

¹⁰²⁷ “Cennet annelerin ayakları altındadır” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 335.

¹⁰²⁸ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı” anlamına gelen hadis-i şerîftir; bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

Sıra No.	Sayfa No	Hadis Metni
1	4	<i>“Lî me ‘allâhi vaktün lâ yese ‘unî fîhi melekün mukarrabun ve lâ nebiyyün mürselün.”</i> ¹⁰²⁹
2	5	<i>“es-Sultânu Zıllullâhi fî ‘l-arz.”</i> ¹⁰³⁰
3	37	<i>“Kâne yenkulü ‘l-lebine ma ‘a ‘l-Müslimîne fî siyâbihî.”</i> ¹⁰³¹
4	37	<i>“Ve kâne ‘Ammâru yenkulü lebineteyni lebineten ‘an nefsihî ve lebineten ‘an Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve kâle yâ ‘Ammâru li ‘n-nâsi ecrun ve leke ecrân ve kâle allâhümme inne ‘l-ecra ecru ‘l-âhireti ferhami ‘l-Ensâra ve ‘l-Muhâcirate.”</i> ¹⁰³²
5	112	<i>“Bârekallâhu fî ‘s-sebti ve ‘lhamî.”</i> ¹⁰³³
6	170	<i>“Küntü nebiyyen ve Âdemü beyne ‘l-mâ‘i ve ‘t-tîn.”</i> ¹⁰³⁴
7	174	<i>“es-Sultânu zıllullâhi fî ‘l-arz.”</i> ¹⁰³⁵
8	182	<i>“el-Cennetü tahte akdâmi ‘l-ümmehât.”</i> ¹⁰³⁶
9	333	<i>“Ve kâne ‘Ammâru yenkulü lebineteyni lebineten ‘an nefsihî ve lebineten ‘an Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem. Ve kâle yâ ‘Ammâru li ‘n-nâsi ecrun ve leke ecrân ve kâle allâhümme inne ‘l-ecra ecru ‘l-âhireti ferhami ‘l-Ensâra ve ‘l-Muhâcirate.”</i> ¹⁰³⁷
10	333	<i>“Ve kâne yenkulü ‘l-lebine ma ‘a ‘l-Müslimîne fî siyâbihî.”</i> ¹⁰³⁸
11	342	<i>“İnnallâhe vitrun yühibbu ‘l-vitra.”</i> ¹⁰³⁹

¹⁰²⁹ “Benim Allah ile öyle bir ânim vardır ki o esnâda bana ne bir mukarreb melek ne de bir nebiyy-i mürsel ulaşamaz” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, II, 173-174.

¹⁰³⁰ “Sultân Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 456.

¹⁰³¹ “Hz. Peygamber Müslümanlarla beraber kerpiç taşıyordu” Buhârî, Cihâd, 34, 161.

¹⁰³² “Ammâr iki kerpiç taşıyordu. Birisini kendisi için, diğerini Allah Rasûlü (Yüce Allah’ın salât ve selâmı O’nun üzerine olsun) için taşıyordu. Hz. Peygamber: ‘Ey Ammâr insanlar için bir sevap senin için iki sevap vardır’ dedi ve: ‘Ey Allah’ım! Şüphesiz gerçek sevap âhiret sevabıdır, Ensâr ve Muhâcire merhamet eyle’ buyurdu.” anlamına gelen hadis-i şeriftir. Çok benzer bir metin için bk. Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravzu ‘l-ünüf fî şerhi ‘s-Sîreti ‘n-Nebeviyyeti li-İbn-i Hişâm* (thk. ve şrh. Abdurrahman el-Vekîl), Kahire: Dâru’n-Nasr, 1967, IV, 264-265.

¹⁰³³ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

¹⁰³⁴ “Adem su ile toprak arasında iken ben peygamberdim.” el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, II, 129.

¹⁰³⁵ “Sultân, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 456.

¹⁰³⁶ “Cennet annelerin ayakları altındadır.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 335.

¹⁰³⁷ “Ammâr iki kerpiç taşıyordu. Birisini kendisi için, diğerini Allah Rasûlü (Yüce Allah’ın salât ve selâmı O’nun üzerine olsun) için taşıyordu. Hz. Peygamber: ‘Ey Ammâr insanlar için bir sevap senin için iki sevap vardır’ dedi ve: ‘Ey Allah’ım! Şüphesiz gerçek sevap âhiret sevabıdır, Ensâr ve Muhâcire merhamet eyle’ buyurdu” anlamına gelen bir hadistir. bk. es-Süheylî, *er-Ravzu ‘l-ünüf fî şerhi ‘s-Sîreti ‘n-Nebeviyyeti li-İbn-i Hişâm*, IV, 264-265.

¹⁰³⁸ “Hz. Peygamber Müslümanlarla beraber kerpiç taşıyordu.” bk. Buhârî, Cihâd, 161.

¹⁰³⁹ “Allah tektir, teki sever” bk. Buhârî, Daavât, 68.

12	417	“Bârekallâhu ‘s-sebte ve ‘l-hamîs.” ¹⁰⁴⁰
13	463	“el-Hilâfetü ba ‘dî selâsûne seneten sümme tekûnü mülûken ‘azûzan.” ¹⁰⁴¹
14	508	“Mâ-hâbe men-isteşâre.” ¹⁰⁴²
15	547	“Bârekallâhu fî ‘s-sebti ve ‘l-hamîs.” ¹⁰⁴³
16	638	“Beşşirri ‘l-kâtîle bi ‘l-katli.” ¹⁰⁴⁴
17	652	“İnne rûha ‘l-kudsi nefese fî rav‘â len temûte nefsün hattâ testekmile rizkahâ illâ fe ‘cmelü ‘t-talebe.” ¹⁰⁴⁵
18	654	“Nâkısâtü ‘l- ‘akli ve ‘d-dîn.” ¹⁰⁴⁶
19	669	“Men ra ‘ânî fî ‘l-menâmi fe-seyerânî fî ‘l-yekazati fe ‘inne ‘ş-şeytâne lâyetemesselü bî.” ¹⁰⁴⁷
20	671	“Men katele katîlen felehû selbühû.” ¹⁰⁴⁸
21	681	“Düm ‘ale ‘t-tahâreti yûvessa ‘aleyke ‘r-rizku.” ¹⁰⁴⁹
22	684	“Men ra ‘ânî fî ‘l-menâmi fe-seyerânî fî ‘l-yakazati fe ‘inne ‘ş-şeytâne lâyetemesselü bî.” ¹⁰⁵⁰
23	727	“ed-Du ‘â ‘u yeruddü ‘l-kazâ” ¹⁰⁵¹
24	776	“Nusırtü bi ‘r-ru ‘bi mesîrate şehrin” ¹⁰⁵²
25	817	“Bârekallâhu ‘s-sebte ve ‘l-hamîs.” ¹⁰⁵³
26	896	“Ente ebu ‘l-hulefâ.” ¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁰ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

¹⁰⁴¹ “Hilâfet, benden sonra otuz yıldır, sonra zâlim kişiler yönetime gelir.” bk. Ebu Davud, *Sünnet*, 8; Tirmizî, *Fiten*, 48; Ahmed b. Hanbel, 4/272; 5/220, 221.

¹⁰⁴² “Danışan zarar etmez.” bk. ‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, II, 185.

¹⁰⁴³ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

¹⁰⁴⁴ “Öldüreni ölümle müjdele (uyar).” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 286.

¹⁰⁴⁵ “Cebrail bana hiçbir nefsin rızkını tamamlamadan ölmeyeceğini haber verdi. Şu hâlde dikkat edin de rızkınızı güzel şekilde arayın.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 23.

¹⁰⁴⁶ “Akli ve dini eksiklerdir.” bk. Muhyiddîn-i Nevevî, *Riyazü ‘s-Sâlihîn*, III, 1174.

¹⁰⁴⁷ “Beni rüyâda gören, gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytân benim sûretime giremez.” bk. Buhârî, *Tabir* 2, 10; Müslim, *Rüya* 10; (2266); Muvatta, *Rüya* 1, (2, 956)

¹⁰⁴⁸ “(Savaşta düşmanı) öldüren kişiye ölüyü gömmeye düşer.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 671.

¹⁰⁴⁹ “Temizliğe devam et, rızkın bol olsun.” bk. Alaüddin Ali el-Mütteki, *Kenzü ‘l-Ummal*, 16/129, no: 44154.

¹⁰⁵⁰ “Beni rüyâda gören, gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytân benim sûretime giremez.” bk. Buhârî, *Tabir* 2, 10; Müslim, *Rüya* 10; (2266); Muvatta, *Rüya* 1, (2, 956)

¹⁰⁵¹ “Duâ kazâyı def eder.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 727.

¹⁰⁵² “Bir aylık bir mesâfeden (düşmanların kalbine) korku salmakla yardım olundum” bk. Buhârî, *Teyemmüm*, 1.

¹⁰⁵³ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

¹⁰⁵⁴ “Sen halifelerin babasısın.” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 896.

27	905	“İnne ‘ş-şemse ve ‘l-kamera âyetâni min-âyetillâhi lâ-yenkesifâni li-mevti ahadin ve lâ-lihayâtihî.” ¹⁰⁵⁵
28	951	“Ve kâne ‘Ammâru yenkulü lebineteyni lebineten ‘an nefsihî ve lebineten ‘an Rasûlillâhi sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve kâle yâ ‘Ammâru li’n-nâsi ecrun ve leke ecrân ve kâlallâhümme inne ‘l-ecra ecru ‘l-âhireti ferhami ‘l-Ensâra ve ‘l- Muhâcirate.” ¹⁰⁵⁶
29	952	“Ve kâne yenkulü ‘l-lebine ma ‘a ‘l-Müslimîne fî siyâbihî.” ¹⁰⁵⁷
30	956	“el-Cennetü tahte akdâmi ‘l-ümmehât.” ¹⁰⁵⁸
31	1018	“Nusirtü bi ‘r-ru ‘bi mesîrate şehrin...” ¹⁰⁵⁹
32	1055	“İnne ‘ş-şemse ve ‘l-kamera lâ-yenkesifâni li-mevti ahadin ve lâ li-hayâtihî bel innehumâ âyetün min-âyetillâhi Te‘âlâ yuhavvifüllâhu bihimâ ‘ibâdehû.” ¹⁰⁶⁰
33	1120	“Bârekallâhu ‘s-sebte ve ‘l-hamîs.” ¹⁰⁶¹
34	1155	“Bârekallâhu ‘s-sebte ve ‘l-hamîs.” ¹⁰⁶²

Tablo 6: *Hâkim Tarihi*’nde Yer Alan Hadis İktibâsları

Yukarıdaki tabloya göre “bârekallâhu fi ‘s-sebti ve ‘l-hamîs” hadisi 6 kez, “Ve kâne ‘Ammâru yenkulü lebineteyni lebineten ‘an nefsihî ve lebineten ‘an Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve kâle yâ ‘Ammâru li’n-nâsi ecrun ve leke ecrân ve kâlallâhümme inne ‘l-ecra ecru ‘l-âhireti ferhami ‘l-Ensâra ve ‘l-Muhâcirate” hadisi 3 kez, “el-Cennetü tahte akdâmi ‘l-ümmehât”, “es-Sultânu Zillullâhi fi ‘l-arz”, “Men ra ‘ânî fi ‘l-menâmi fe-seyerânî fi ‘l-yakazati fe ‘inne ‘ş-şeytâne lâyetemesseli bi”, “Nusirtü bi ‘r-ru ‘bi mesîrate şehrin” ve “Ve kâne yenkulü ‘l-lebine ma ‘a ‘l-Müslimîne fî siyâbihî” hadisleri 2’şer kez tekrar edilmiştir.

¹⁰⁵⁵ “Güneş ve ay Allah’ın âyetlerinden iki âyettir, o ikisi bir kimsenin ölümü veya hayatı sebebiyle tutulmaz.” bk. Buhârî, Kûsûf, 1,3,8; Müslim, Kûsûf, 10.

¹⁰⁵⁶ “Ammâr iki kerpiç taşıyordu. Birisini kendisi için, diğerini Allah Rasûlü (Yüce Allah’ın salât ve selâmı O’nun üzerine olsun) için taşıyordu. Hz. Peygamber: ‘Ey Ammâr insanlar için bir sevap senin için iki sevap vardır’ dedi ve: ‘Ey Allah’ım! Şüphesiz gerçek sevap âhiret sevabıdır, Ensâr ve Muhâcire merhamet eyle’ buyurdu” bk. es-Süheylî, *er-Ravzu ‘l-ünüf fi şerhi ‘s-Sîreti’n-Nebeviyyeti li-İbn-i Hişâm*, IV, 264-265.

¹⁰⁵⁷ “Hz. Peygamber Müslümanlarla beraber kerpiç taşıyordu.” bk. Buhârî, Cihâd, 34, 161.

¹⁰⁵⁸ “Cennet annelerin ayakları altındadır.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, nr. 1087, I, 335.

¹⁰⁵⁹ “Bir aylık bir mesâfeden (düşmanların kalbine) korku salmakla yardım olundum.” bk. Buhârî, Teyemmüm, 1.

¹⁰⁶⁰ “Güneş ve ay bir kimsenin ölümü ve hayatı sebebiyle tutulmaz, nitekim o ikisi yüce Allah’ın âyetlerinden bir âyettir ve Allah o ikisiyle kullarını korkutur” bk. Buhârî, Kûsûf, 1,3,8; Müslim, Kûsûf, 10.

¹⁰⁶¹ “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

¹⁰⁶² “Allah cumartesi ve perşembe günlerini bereketli kıldı” bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 112, 418, 547, 817, 1120, 1155.

c. Âsım Tarihi

İncelediğimiz vak'anüvîs tarihleri içerisinde en fazla hadis iktibâsı yaptığı görülen Âsım Efendi, toplamda 78 hadise yer vermiştir. Bu iktibâslar hem nâkıs hem de tam iktibâs şeklinde yapılmışlardır. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, hadisin tamamı alıntılandığından tam iktibâs yapılmıştır:

“...bu ma'nâyı telmîh ve **İktedû bi'llezeyni min ba'dî**¹⁰⁶³ eylemiştir...” (s. 18)

Aşağıdaki örnekte, “Levlâke levlâk limâ halektü'l-eflâk” hadisinin sadece küçük bir kısmı olan “levlâk” ibaresinin iktibâs edilerek nâkıs iktibâs yapıldığını görmekteyiz:

“...hüküm-fermâ-yı hutta-i **levlâk**¹⁰⁶⁴, Dâver-i mülk-i ve mâ-erselnâke¹⁰⁶⁵, Mahrem-i sırr-ı sürâdık-ı ev-ednâ¹⁰⁶⁶, Hâvî-i fehvâ-yı mes'ele-i mâ-evhâ¹⁰⁶⁷...” (s.6)

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi Âsım Efendi, dönemin padişahı için sözlerine uygun bir hadis seçerek müstahsen iktibâs yapmaktadır:

“...Âsitâne-i übbehet-nişâneleri kuble-cây-ı şifâh-i mülûk-i cihân ve kible-gâh-ı cibâh-ı selâtîn-i devrân olup cümlesi **'Fe-'aleyküm bi-sünneti ve sünneti'l-hulefâ'i'r-râşidine'l-mühtedîn'**¹⁰⁶⁸ tarîka-i enîkasına sâlik ve müntehic ve 'Ülâ'ike'llezîne hedâhümüllâhu¹⁰⁶⁹ hediyeyle mübâhî ve mübtehic olan hânedân-ı Hilâfet-bünyân-ı 'Osmânî ve dudmân-ı hidâyet-unvân-ı Cihân-bânî...” (s.23)

Âsım Efendi, eserinde müstehcen hadis iktibâsı yapmamıştır. *Âsım Tarihi*'nde, yer alan hadislerin hepsi lafzî iktibâstır, mealen iktibâs bulunmamaktadır. Âsım Efendi, hadisleri metinle kaynaştırmak ve metnin gidişatını bozmamak için iktibâs edilen hadislerden sonra

¹⁰⁶³ “Benden sonra gelen ikiye (=Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer) uyunuz” anlamına gelen bu cümle, et-Tirmizî, Menâkıb, 16, 37; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, 5/382,385,399,402 de geçen bir hadistir.

¹⁰⁶⁴ “Levlâk kelimesiyle, aslı “Levlâke levlâke mâhalaktü'l-eflâk olan ve “(Ya Muhammed!) Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 164.

¹⁰⁶⁵ “Mâ-erselnâ” kelimesiyle “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn= (Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik” (Enbiyâ 21/107) meâlindeki âyete telmîh vardır.

¹⁰⁶⁶ “...Ev-ednâ” (Necm 53/9)

¹⁰⁶⁷ “...Mâ-evhâ” (Necm 53/10)

¹⁰⁶⁸ “Sünnetime hak yolda olan ve Allah tarafından hidâyete erştirilen halifelerin yoluna sarılınız” anlamına gelen bu cümle, ihmâl edilebilir değişikliklerle Ebû Dâvud, Sünnet, 5, et-Tirmizî, 'İlm, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6; ed-Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, 4/126, 127'de geçen bir hadistir.

¹⁰⁶⁹ “İşte, Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır.” (Zümer 39/18)

birtakım ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: “...emri üzere” (s. 21), “...fehvây-ı münîfi” (s. 514), “...hakîkati üzere” (s. 53), “...kelâm-ı dūrriyyü’n-nizâmlarıyla” (s. 679); “...magzâsınca” (s. 13); “...me’âliyle” (s. 1315); “...mev’izâsına i’tinâ” (s. 1378); “...nass-ı şerîfiyle” (s. 502); “...nehyinden” (s. 326); “...sırrının” (s. 1362); “...sünen-i ahseni” (s. 19); “...ta’bîr-i i’câz ihtivâsıyla” (s. 1409)

31 yerde “... hadîs-i i’câz tahdînde” (s. 204), “... hadîs-i kudî mücebince” (s. 722), “...hadîs-i müstahseni” (s. 19), “...hadîs-i sahîhdir” (s. 649), “...hadîs-i sıhhat-karîni” (s. 20), “...hadîs-i sıhhat-tahdîsine imtisâlen” (s. 152), “...hadîs-i şerîfi mantûkunca” (s. 1408), “...hadîs-i şerîfinin vücûh-i ma’nîsinden birisi dahi budur ki” (s. 866) gibi ifadelerle yaptığı alıntıların hadis olduğunu belirten Âsım Efendi, “...Ebû Sa’îd el-Hudrî radiyallâhu ‘anhu hazretlerinin rivâyet eyledikleri...” (s. 1278), “...İmâm Beyhakî ve sâ’irin Ebû Hureyre’den rivâyet etdikleri işbu...” (s. 1278), “...İmâm Taberânî ve İmâm Beyhakî ve sâ’ir Muhaddisîn’in hazret-i Siddîk’dan rivâyet eyledikleri işbu...” (s. 1278), “...Hasan-i Basrî’nin isnâd-ı sahîhle rivâyet eylediği işbu...” (s. 1279), İbn ‘Abbâs radiyallâhu ‘anhumâ hazretlerinin rivâyet eyledikleri işbu...” (s. 1279) ifadelerinde görüldüğü üzere 5 yerde râvîlerin isimlerini zikretmektedir.

Âsım Efendi 2 hadisi, “...mazhar-ı sırr-ı **İttekû firâsete’l-mü’mini fe-innehû yenzuru bi-nûrillah**¹⁰⁷⁰ olmağla...” (s. 899) örneğinde görüldüğü üzere Arapça bir terkinin bir kelimesi olarak kullanmıştır.

Âsım Efendi’nin kullandığı hadis iktibâsları incelendiğinde çeşitli fonksiyonlara sahip olduğunu görmekteyiz. Bu fonksiyonları, 3 başlık altında tasnif edebiliriz:

a. Olayın Sebebini Bir Hadisle Desteklemek

“...ol nâ’ire-i sâ’ireyi ihmâd ü teskîne bir takrîble reşha-pâş-i verziş olmakdan tekâsül ve rehâvetle, habbenin kubbe olmasına ‘illet oldular. **İzâ erâdallâhu infâze kazâ’ih’i ezhebe ‘an-zevîl-‘ukûli ‘ukûlihîm.**¹⁰⁷¹ Ve’l-hâsıl bunların bu mâddeyi istisgârları, anların ‘utüvv ü istikbârlarına bâdî ve sükûnları, hareketlerine mü’eddî oldu...” (s. 782)

b. Dua Mahiyetinde Bir Hadis Söylemek

¹⁰⁷⁰ “Mü’minin öngörüsünden sakının çünkü o Allah’ın nuruyla bakar.” et-Tirmizî, Tefsîru Sûre 15/6.

¹⁰⁷¹ “Allah kazâsını gerçekleştirmek istediği zaman akıl sahiplerinin akıllarını başlarından alır.” Bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 79-80.

“...Bi-hikmetihî Te’âlâ ‘an-karîb yedi nefer ser-i kârlar, hark ve hadîd-i ‘ukâb şedîdine giriftâr oldular; *Allâhumme lâ taktülnâ bi-gazabike ve lâ tühliknâ bi-‘azâbike*¹⁰⁷²...” (s. 1322)

c. Müellifin Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Hadisler

“...İbâhiyye tâ’îfesi gibi lâ-kaydâne mahzûrât-ı şer’iyyeyi irtikâbla Dâru’l-Hilâfe’yi Avrupa memlketinden nümûdâr ederler idi. Ancak ‘an-karîb **Huffeti’ş-sehevâtî bi’n-nârî**¹⁰⁷³ sırrının ne gûne sûret-yâb-ı zuhûr olduğunu tahrîr, âyîne-i ‘ibret olmak kasdiyle mevkûl-i ‘uhde-i kilik-i sâdıkü’t-takrîrdir...” (s. 1362)

Âsım Efendi Tarihi’nde yer alan hadisleri aşağıdaki tabloda göstermeyi uygun gördük:

Sıra No.	Sayfa No	Hadis Metni
1	6	“levlâk” ¹⁰⁷⁴
2	13	“Hubbû’d-dünyâ re’sü küll-i hatî’etin” ¹⁰⁷⁵
3	18	“İktedû bi’llezeyni min ba’dî” ¹⁰⁷⁶
4	19	“Kâne Rasûlullâhî ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm yuhıbbü muvâfakate ehli’l kitâbi illâ en-yu’mere bi-hılâfihâ” ¹⁰⁷⁷
5	21	“Haddisû ‘an Benî İsrâ’île ve lâ-harece” ¹⁰⁷⁸
6	23	“Fe-‘aleyküm bi-sünnetî ve sünneti’l-hulefâ’i’r-râşidîne’l-mühtedîn” ¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷² “Allahım, bizi gazabınla öldürme, azâbınla da helâk etme!” Tirmizî, Daavât, 49.

¹⁰⁷³ “Cehennemnin etrâfı nefsin hoşlandığı şeylerle çevrilidir.” Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 22; Tirmizî, Cennet, 21, en-Nese’î, İmân, 3; ed-Dârimî, Rikâk, 117; Ahmed b. Hanbel 2/260, 333, 354, 380, 3/153, 254, 284.

¹⁰⁷⁴ “Levlâk kelimesiyle, aslı “Levlâke levlâke mâhalaktü’l-eflâk olan ve “(Ya Muhammed!) Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 164) söze telmîh vardır.

¹⁰⁷⁵ “Dünya sevgisi her hatânın başıdır.” anlamına gelen bu cümle meşhûr hadis kitaplarında geçmemekte, sadece Beyhakî ve Deylemî gibi hadisçilerin kitaplarında zikredilmekte, ama zayıf bir hadis olarak değerlendirilmektedir. Bazı eserlerde Hz. İsmâ’il’in bir sözü olduğu da belirtilmektedir. bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 344.

¹⁰⁷⁶ “Benden sonra gelen ikiye (=Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer) uyunuz.” anlamına gelen bu cümle, et-Tirmizî, Menâkıb, 16,37; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, 5/382, 385, 399, 402’de geçen bir hadistir.

¹⁰⁷⁷ “Allah’ın Rasûlû-salât ve selâm onun üzerine olsun- onlardan farklı davranması yasaklanmayan durumlarda ehl-i kitâba uygun davranmayı severdi.” anlamına gelen bu cümle, birtakım değişikliklerle el-Buhârî, Menâkıb, 23, Menâkıbu’l-Ensâr, 52, Libâs, 70; Müslim, Fezâ’il, 90; İbn Mâce, Libâs, 36; Ahmed b. Hanbel, 1/287/, 320’de geçen bir hadistir.

¹⁰⁷⁸ “İsrâilîğulları ile ilgili haberleri rivâyet edebilirsiniz, bunda bir sıkıntı yoktur.” anlamına gelen bu cümle el-Buhârî, Enbiyâ, 50; Ebû Dâvud, ‘İlm, 11; et-Tirmizî, ‘İlm, 13 Ahmed b. Hanbel, 2/159, 202, 214, 474, 502; 3/13, 46, 56’ da geçen bir hadistir.

¹⁰⁷⁹ “Sünnetime hak yolda olan ve Allah tarafından hidâyete erştirilen halîfelerin yoluna sarılınız.” anlamına gelen bu cümle, ihmâl edilebilir değişikliklerle Ebû Dâvud, Sünnet, 5, et-Tirmizî, ‘İlm, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6; ed-Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, 4/126, 127’de geçen bir hadistir.

7	24	“Âyetü’l-nünâfıkı selâsün izâ haddese kezebe ve izâ va’ade ahlefe ve ize’ttümüne hâne” ¹⁰⁸⁰
8	53	“el-Hakku ya’lû ve lâ yu’lâ ‘aleyh” ¹⁰⁸¹
9	55	“Yuhakkıru ahadüküm salâtehû fî cenb-i sâlâtihim ve savmehû fî cenb-i savmihim ve lâkin lâ yücâvizü îmânuhum terâkıyehum” ¹⁰⁸²
10	55	“Fîhi nebe’ü mâ-kableküm ve haberu mâ-ba’deküm ve hükmü mâ-beyneküm” ¹⁰⁸³
11	105	“Ene’n-nezîru’l-‘uryân” ¹⁰⁸⁴
12	114	“İzâ erâdallâhu bi-melikin hayran ca’ale lehû vezîren sâlihan in nesiye zekkerehû ve in zekere e’âne-hû” ¹⁰⁸⁵
13	117	“Dâra’l-hakku eynemâ dâra ‘Ömer” ¹⁰⁸⁶
14	152	“Ekrimü’l-‘ulemâ’e fe-innehum veresetü’l-enbiyâ’i fe-men ekremehum fe-kad ekremallah ve rasûlehû” ¹⁰⁸⁷
15	196	“el-Harbü hud’atün” ¹⁰⁸⁸
16	204	“Yahrucu racülün min verâ’i’n-nehri yukâlû lehül-Hârisü[‘bnü] Harrâsin ‘alâ mukaddimetihî racülün yukâlû Mansûrun, yuvattinü ev yümekkinü li-âl-i Muhammedin kemâ mekkenet Kureyşun li-Rasûlillahi sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve selleme vecebe ‘alâ külli mü’minin nusratün ev kâle icâbetühû” ¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁰ “Münâfığın alâmeti üçtür: Söylediğinde yalan söyler; söz verdiğinde sözünde durmaz; kendisine bir şey emânet edilirse hıyânet eder.” anlamına gelen bu cümle, ihmâl edilebilir değişikliklerle el-Buhârî, İmân, 24, Cizye, 17, Mezâlim, 17, Şehadet, 28, Vasiyye, 8, Edeb, 69; Müslim, İmân 106-109; et-Tirmizî, İmân, 14; Ahmed b. Hanbel, 2/357’de geçen bir hadistir.

¹⁰⁸¹ “Hakk yücedir, hiçbir şey onun yüceliğini aşamaz.” anlamına gelen bu ifade “İslâm yücedir, hiçbir şey onun yüceliğini aşamaz.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 127.

¹⁰⁸² “Sizden biriniz onun namazını ve orucunu kendi namazları ve orucu yanında küçük görür; lâkin îmânları onların köprücük kemiklerini aşamaz.” Buhârî, Menâkıb, 25; Fezâ’ilü’l-Kur’ân, 36; İstinâbe, 6, 7; Müslim, Zekât, 147, 148; İbn Mâce, Mukaddime, 12; Ahmed b. Hanbel 3/23, 24.

¹⁰⁸³ “Bende sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberi, aranızdakilerin de hükmü vardır.” Dârimî, Fezâ’ilü’l-Kur’ân, 1; Tirmizî, Sevâbü’l-Kur’ân, 14.

¹⁰⁸⁴ “Ben çıplak uyarıcıyım.” Buhârî, Rikâk, 26, İ’tisâm, 2; Müslim, Fezâ’il, 16.

¹⁰⁸⁵ “Allah bir hükümdârın iyiliğini dilerse, unuttuğunda hatırlatan, hatırladığında ona yardım eden sâlih bir vezîr ihsân eder” bk. el-Kuzâ’î, *Şihâb’ül-Ahbâr*, s. 117.

¹⁰⁸⁶ “Hak hep Ömer’le birlikte olmuştur” anlamına gelen bu cümle mevcut hadis kitaplarında yer almamakla beraber, ihmâl edilebilir değişikliklerle zikredildiği yerlerden biri için bk. es-Serahsî, *Kitâbü’l-Mebsût*, Mısır 1324, II, 179.

¹⁰⁸⁷ “Âlimlere saygı gösteriniz; çünkü onlar peygamberlerin vârisleridir. Kim onlara saygı gösterirse, Allah’a ve Rasûlü’ne saygı göstermiş olur.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 172.

¹⁰⁸⁸ “Harp hiledir” Buhârî, Cihâd 157, Menâkıb 25, İstinâbe 6; Müslim, Cihâd 18, 19, Zekât 153; Ebû Dâvud, Cihâd 92, Sünnet 28; et-Tirmizî, Cihâd 5; İbn Mâce, Cihâd 28; Ahmed b. Hanbel 1/81, 90, 113, 126, 131, 134; 2/312, 314; 3/224, 297, 308; 6/387, 549.

¹⁰⁸⁹ “Nehrin ötesinden Harrâs’ın oğlu Hâris diye anılan bir adam çıkar. Öncü kuvvetinde bulunan Mansûr denilen kişi, Ehl-i beyt’e Kureyş’in Rasûlullah’a- Yüce Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun- yerleşme imkânı

17	288	“İnnâ lâ testansıru bi-ehli ‘l-küfri ‘alâ ehli ‘ş-şirki” ¹⁰⁹⁰
18	326	“Lâ testezi‘û bi-nâri ‘ş-şirk” ¹⁰⁹¹
19	327	“Men samete necâ.” ¹⁰⁹²
20	388	“el-Hariku ve ‘l-gariku şehîdun” ¹⁰⁹³
21	388	“el-Harku ve ‘l-garku ve ‘ş-şarku şehâdetün” ¹⁰⁹⁴
22	502	“Lâ testazi‘û bi-nâr-i ehli ‘ş-şirki” ¹⁰⁹⁵
23	503	“ed-Dînü en-nasîhatü” ¹⁰⁹⁶
24	514	“el-Harbu hud‘atün” ¹⁰⁹⁷
25	521	“‘Aleyküm bi‘ş-Şâm” ¹⁰⁹⁸
26	540	“Hayru ‘n-nâsi men yenfe ‘u ‘n-nâs” ¹⁰⁹⁹
27	569	“Ni‘mel-emîru emîruhâ” ¹¹⁰⁰
28	587	“İnnallâhe vitrun yuhîbbü ‘l-vitre fe-evtirü” ¹¹⁰¹
29	592	“İnne mine ‘l-‘ismetî en-lâ tecide” ¹¹⁰²
30	648	“el-‘Ulemâ ‘u ‘r-rusûl” ¹¹⁰³

sağladığı gibi vatan açmış ve yerleşme imkânı sağlamıştır. Her müminin ona yardım etmesi yahut da davetine icâbet etmesi gerekir.” Ebû Dâvud, Mehdî, 1.

¹⁰⁹⁰ “Müşriklere karşı kâfirlerden medet ummayız” bk. Cemâlüddin Ebû Muhammed ‘Abdullah Yûsuf ez-Zeyla‘î, *Nasbu ‘r-Râye li-Ehâdisi ‘l-Hidâye* (thk. Muhammed ‘Avvâme), Cidde, 1997, III, 423.

¹⁰⁹¹ “Şirk ehlinin ateşle aydınlanmayın!” anlamına gelen bu cümle meşhûr hadis kitaplarında geçmeyen ama manayı pek bozmayan “şirk” kelimesi yerine “müşrikîn” kelimesi farklılığıyla sadece Beyhakî’de rivâyet edildiği görülen bir hadistir. bk. Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. ‘Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü ‘l-Kübrâ*, Beyrût 1999, no. 20990, XV, 119.

¹⁰⁹² “Dilini tutan selâmete erer.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, II, 258.

¹⁰⁹³ “Yangında ölen ve suda boğulan şehittir.” Ebû Dâvud, Cenâ‘iz, 11; en-Nesâ‘î, Cihâd, 36; İbn Mâce, Cihâd, 17; el-Muvatta‘, Cenâ‘iz, 36.

¹⁰⁹⁴ “Delik deşik olarak ölme, suda boğulma ve nefes alamayarak boğulma şehit olmaktır.” anlamına gelen bu hadis, “Yangında ölen ve suda boğulan şehittir.” hadisiyle benzerdir. bk. Ebû Dâvud, Cenâ‘iz, 11; en-Nesâ‘î, Cihâd, 36; İbn Mâce, Cihâd, 17; el-Muvatta‘, Cenâ‘iz, 36; Ahmed b. Hanbel, 5/446.

¹⁰⁹⁵ “Şirk ehlinin ateşle aydınlanmayın!” anlamına gelen bu cümle, meşhûr hadis kitaplarında geçmeyen ama manayı pek bozmayan ve “ehli‘ş-şirk” kelimeleri yerine “müşrikîn” kelimesi farklılığıyla sadece Beyhakî’de rivâyet edildiği görülen hadistir. bk. Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. ‘Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü ‘l-Kübrâ*, no. 20990, XV, 119.

¹⁰⁹⁶ “Din, öğüt vermedir.” Müslim, İmân, 95; Tirmizî, Birr, 17, en-Nesâ‘î, Bey‘at, 31; Dârimî, Rikâk, 41; Ahmed b. Hanbel, 1/351; 2/297; 4/102..

¹⁰⁹⁷ “Harp hiledir” bk. Buhârî, Cihâd 157, Menâkıb 25, İstinâbe 6; Müslim, Cihâd 18,19, Zekât 153; Ebû Davud, Cihâd 92, Sünnet 28; et-Tirmizî, cihâd 5; İbn Mâce, Cihâd 28; Ahmed b. Hanbel 1/81, 90, 113, 126, 131, 134; 2/312,314; 3/224, 297, 308; 6/387, 459..

¹⁰⁹⁸ “Size Şâm’a dikkat etmenizi tavsiye ediyorum.” Ahmed b. Hanbel 2/99,119’da geçen bir hadistir.

¹⁰⁹⁹ “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” anlamına gelen bu cümle hadis olup olmadığının bilinmediği belirtilen ama mânâsının doğru olduğu bildirilen sözlerdendir; bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, nr.1254, I, 393.

¹¹⁰⁰ “(Onu fetheden) komutan ne güzel komutan” bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü ‘l-Ehâdisi ‘z-Za‘îfeti ve ‘l-Mevzû‘ati*, Riyad 1412/1992, II, 268.

¹¹⁰¹ “Allah tektir, teki sever, siz de yaptığınız işleri tek yapınız” bk. Da‘avât 69; Müslim, Zıkr 6/6; Ebû Dâvud, Vitr 1, Tirmizî, Vitr 2; Nesâ‘î, Kıyâmü ‘l-Leyl 27, İbn Mâce, İkâme 114, ed-Dârimî, Salât 209; Ahmed b. Hanbel 1/100, 110, 143, 2/109, 155, 208, 267, 277, 290, 314, 491.

¹¹⁰² “Senin masûmiyetin (=küfre düşmeyişin) hiçbir şey bulmayışındandır.” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, I, 256.

¹¹⁰³ “Âlimler peygamberlerin güvenini kazanmış kimselerdir” bk. el-‘Aclûnî, *Keşfü ‘l-Hafâ*, II, 87.

31	648	“ <i>el-Cennetü tahte zılâli 's-süyûf</i> ” ¹¹⁰⁴
32	649	“ <i>Küllüküm râ'in ve küllüküm mesû'lün 'an-ra'yyetihî</i> ” ¹¹⁰⁵
33	656	“ <i>Eddü'l-emânâti ilâ ehlihâ, nassun 'alâ zâlike min ehlihâ</i> ” ¹¹⁰⁶ ,
34	672	“ <i>Eşeddü'n-nâsi belâ'en el-enbiyâ'u sümme'l-emseli fe'l-emseli</i> ” ¹¹⁰⁷
35	679	“ <i>Elâ! İnne'l-kuvvete er-remyü</i> ” ¹¹⁰⁸
36	718	“ <i>Men ekreme 'âlimen fe-kad ekremenî ve menehâne 'âlimen fe-kad ehânenî</i> ” ¹¹⁰⁹
37	722	“ <i>Ene 'inde'l-münkesireti kulûbuhum</i> ” ¹¹¹⁰
38	722	“ <i>Lâ testazî'û bi-nâr-i ehli's-şirki</i> ” ¹¹¹¹
39	757	“ <i>Men teşebbehe bi-kavmin fe-huve minhum</i> ” ¹¹¹²
40	766	“ <i>Küllüküm râ'in ve küllüküm mes'ulün 'an-ra'yyetihî</i> ” ¹¹¹³
41	767	“ <i>Ene melikü'l-mülûki kulûbü'l-mülûki bi-yedî ukallibühâ keyfe eşâ'u eyyümâ kavmin raziytü 'aleyhim ca'altü kulûbe'l-mülûki 'aleyhim rahmeten ve eyyümâ kavmin sahattü 'aleyhim ca'altü kulûbe'l-mülûki 'aleyhim nikmeten felâ teşgilü enfüsekiüm bi-sebbi'l-mülûki tûbü ilâ erfakihim biküm</i> ” ¹¹¹⁴
42	767	“ <i>İnnemâ a'mâlüküm turaddü ileyküm</i> ” ¹¹¹⁵

¹¹⁰⁴ “Cennet kılıçların gölgesinin altındadır.” Buhârî, Cihâd, 22, 112, 156; Müslim, Cihâd, 2, İmâre 146; Ebû Dâvud, Cihâd, 89; et-Tirmizî, Fezâ'ilü'l-cihâd, 23; Ahmed b. Hanbel, 4/354,396, 411.

¹¹⁰⁵ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.” Buhârî, Cum'a 11, Cenâ'iz 32, İstikrâz 30, Vesâyâ 9, 'Itk 17, 19, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 30; Ebû Dâvud, İmâre 1, 13; Tirmizî, Cihâd 37; Ahmed b. Hanbel 2/5,54, 55, 108, 111, 121.

¹¹⁰⁶ “Bu konuda ehlinin bir delil olarak emânetleri ehli olanlara veriniz.” bk. Ahmed b. 'Ali b. El-Müsennâ Ebû Ya'lâ el-Mavsilî et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, Dimaşk, 1984, VII, 240.

¹¹⁰⁷ “En şiddetli belâlara peygamberler, sonrasında da sırasıyla düçar olmuşlardır.” Tirmizî, Sühd 57; İbn Mâce, Fiten 23; Dârimî, Rikâk 67; Ahmed b. Hanbel 1/172,174, 180, 185.

¹¹⁰⁸ “Dikkat edin! Âyette geçen kuvvetten maksat atmaktır.” Müslim, İmâre, 167; Ebû Dâvud, Cihâd, 23; Tirmizî, Tefsîru Sûre,8; İbn Mâce, 19; Dârimî, Cihâd, 14; Ahmed b. Hanbel, 4/157.

¹¹⁰⁹ “Kim bir âlime saygı gösterirse bana saygı göstermiş, kim ona haksızlık etmişse bana haksızlık etmiştir” bk. el-Enbârî, *Meşihatü Ebî Tâhir İbn Ebi's-Sakr* (haz. eş-Şerîf Hâtîm b. 'Ârif el-'Avnî), Riyâd, 1997, 280.

¹¹¹⁰ “Ben kalpleri kırık olanların yanındayım” anlamına gelen ve burada kudsi hadis olarak belirtilen bu cümlelerin hadis olmadığı bildirilmektedir. bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 204.

¹¹¹¹ “Şirk ehlinin ateşiyle aydınlanmayın” anlamına gelen bu cümle, meşhûr hadis kitaplarında geçmeyen ama manayı pek bozmayan “ehli's-şirk” kelimeleri yerine müşrikîn” kelimesi farklılığıyla sadece Beyhâkî'de rivâyet edildiği görülen bir hadistir; bk. Beyhâkî, XV, 119.

¹¹¹² “Kim bir kavme benzerse o da onlardır.” bk. Ebû Dâvud, Libâs 4; Ahmed b. Hanbel 2/50.

¹¹¹³ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.” Buhârî, Cum'a 11, Cenâ'iz 32, İstikrâz 30, Vesâyâ 9, 'Itk 17, 19, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 30; Ebû Dâvud, İmâre 1, 13; Tirmizî, Cihâd 37; Ahmed b. Hanbel 2/5,54,55,108, 111,121.

¹¹¹⁴ “Ben hükümdarların hükümdarıyım. Hükümdarların kalpleri benim elimdedir, nasıl istersem öylece değiştiririm. Hangi kavimden hoşnut isem hükümdarlarının kalplerini onlara ezâ verici kılarım. Bu sebeple nefislerinizi hükümdarlarla oyalamayın, onların içinde size en merhametli olanına tövbe edin” bk. Elbânî, *Silsiletü'z-za'îfe*, Riyâd, 1992, II, 68.

¹¹¹⁵ “Muhakkak siz amellerinizle karşılaşacaksınız.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 216.

43	767	"Kemâ tekûnû yüvellâ 'aleyküm" ¹¹¹⁶
44	767	"Menra 'â min emîrihî şey'en yekrehuhû f'elyasbir 'aleyhi fe-innehû men fâreka'l-cemâ'ate fe-mâte fe-meytetün câhiliyyetün" ¹¹¹⁷
45	782	"İzâ erâdallâhu infâze kazâ'ih'i ezhebe 'an-zevî'l-'ukûli 'ukûlihîm." ¹¹¹⁸
46	824	"Hubbû'd-dünyâ ve re'sü küllü hatî'etin" ¹¹¹⁹
47	866	"İzâ tekârebe'z-zemânü lem teked ru'ye'l-mü'mini tekzibü" ¹¹²⁰
48	868	"Nefsüke matıyyetüke f'erfak bihâ" ¹¹²¹
49	882	"İzâ lem testahi f'asna' mâ-şi'te" ¹¹²²
50	890	"Hubbû'd-dünyâ re'sü küll-i hatî'etin" ¹¹²³
51	896	"'Âlimün fâsikun hayrun min 'âbidin câhilin" ¹¹²⁴
52	897	"ed-Dînü bede'e garîben ve se-ye'ûdu garîben" ¹¹²⁵
53	899	"İttekû fîrâsete'l-mü'mini fe-innehû yenzuru bi-nûrillah" ¹¹²⁶
54	947	"Utlubu'r-rızka min-habâye'l-arzı" ¹¹²⁷
55	1138	"Ve hünne şerru gâlibin li-men galebe" ¹¹²⁸
56	1229	"'Abd-i bî-tüvân 'Ene'n-nezîru'l-'uryân" ¹¹²⁹
57	1239	"Ve lev kâne 'abden Habeşîyyen" ¹¹³⁰
58	1278	"İzâ bûyi'a'l-halîfeteyni f'aktülu'l-âhara minhumâ" ¹¹³¹

¹¹¹⁶ "Nasılsanız öyle idâre olunursunuz." bk. el-Kuzâ'î, Ebû 'abdu'llah Muhammed b. Selâme, *Şihâb'ül-Ahbâr* (trc. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınları, 1999, s. 120.

¹¹¹⁷ "Bir kimse hükümdarını beğenmediği bir durumda görürse, sabretsin; çünkü bir kişi cemaatten ayrılır ve ölürse şüphesiz câhiliyye ölümü ile ölmüştür." Buhârî, Ahkâm, 4, Fiten, 3; Müslim, İmâre 55,56; Dârimî, Siyer 75; Ahmed b. Hanbel, 1/275, 297, 310.

¹¹¹⁸ "Allah kazâsını gerçekleştirmek istediği zaman akıl sahiplerinin akıllarını başlarından alır." bk. 'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 79-80.

¹¹¹⁹ "Dünya sevgisi her hatânın başıdır." bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 344.

¹¹²⁰ "Âhır zaman yaklaştığında, müminin rüyası neredeyse hiç yalanlanamayacak bir hal alacaktır" anlamına gelen bu cümlelerin aynı anlama gelen ve "tekârebe" kelimesi yerine "ıkterebe" kelimesiyle, Buhârî, Ta'bîr, 26; Müslim, Ru'yâ, 6; Ebû Dâvud, Edeb, 88, et-Tirmizî, Ru'yâ, 1; İbn Mâce, Ru'yâ,9; ed-Dârimî, Ru'yâ, 7'de geçen bir hadistir.

¹¹²¹ "Nefsin senin bineğindir, onu gözet, hor kullanma!" bk. Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Kâhire, ty., XXX, 269.

¹¹²² "Utanmadıktan sonra dilediğini yap!" bk. Buhârî, Enbiyâ', 54, Edeb,78; Ebû Dâvud,6; İbn Mâce, Zühd, 17; el-Muvatta, Sefer, 46; Ahmed b. Hanbel 4/121,122; 5/273.

¹¹²³ "Dünya sevgisi her hatânın başıdır." bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 344.

¹¹²⁴ "Günahkâr bir âlim ibâdet eden bir câhilden daha hayırlıdır." bu cümle metinde her ne kadar hadis olarak kaydedilmişse de hiçbir hadis kitabında rastlanılamamıştır.

¹¹²⁵ "Din garip başladı, garip olarak sona erecektir." Müslim, İmân, 232; et-irmizî, İmân, 13; İbn Mâce, Fiten, 15; Dârimî, Rikâk, 42; Ahmed b. Hanbel, 1/184,398; 2/177, 222, 389; 4/73.

¹¹²⁶ "Mü'minin öngörüsünden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar." Tirmizî, Tefsîru Sûre 15/6.

¹¹²⁷ "Rızkı yerin gizliliklerinden talep ediniz!" bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 138.

¹¹²⁸ "Bir galibiyette galebe çalanın şerlisi kadınlardır." Ahmed b. Hanbel 2/202.

¹¹²⁹ "Ben çıplak uyarıcıyım" Buhârî, Rikâk, 26, İ'tisâm 2; Müslim, Fezâ'il, 16.

¹¹³⁰ "Habeşli bir köle bile olsa..." İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihâd, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, 4/126, 127, 179.

¹¹³¹ "Eğer iki halîfeye biât edilirse onlardan birini öldürünüz." Müslim, İmâre, 61.

59	1278	“Ehabbü’l-’ibâdi ilallâhi Te’âlâ ve akrabuhum minhu meclisen yevme’l-kıyâmeti İmâmun ‘âdilün” ¹¹³²
60	1278	“Men emera bi-ma’rûfîn ve nehâ ‘an-münkerin fe-huve halîfetullâhi fî arzihî ve halîfetü kitâbihî ve halîfetü Rasûlihî” ¹¹³³
61	1278	“es-Sultânü’l-’âdilü’l-mütevâzî’u zıllullâhi ve rahmetühû fî’l-arzı fe-men ekremehû ekremehullâhe ve men ehânehû ehânahullâhe.” ¹¹³⁴
62	1279	“Rahmetullâhi ‘alâ hulefâ’î. Kâlû: Men hulâfâ’uke yâ Rasûlullâh _ Kâle: Ellezîne yuhıbbûne sünnetî ve yu’allimûnehâ ümmetî.” ¹¹³⁵
63	1279	“V’ellezî nefsi bi-yedihî inne’l-imâme’l-’âdile le-yerfe’u lehû fî küll-i yevmin misle ‘amel-i ra’iyyetihî fe-salâtihî ta’dilü tis’îne elfe salâtin” ¹¹³⁶
64	1301	“Huffeti’l-cennetü bi’l-mekârihi ve huffeti’n-nâru bi’s-ş-şehvâtî” ¹¹³⁷
65	1309	“Bi-eyyihimâ userru bi-feth-i Hayber, em bi-kudûm-i Ca’fer” ¹¹³⁸
66	1315	“İrhamû ‘azîze kavmin zelle” ¹¹³⁹
67	1322	“Allâhumme lâ taktülnâ bi-gazabike ve lâ tühliknâ bi-’azâbıke.” ¹¹⁴⁰
68	1362	“Huffeti’s-ş-şehvâtî bi’n-nâri” ¹¹⁴¹
69	1367	“Ene’n-nezîru’l-’uryân” ¹¹⁴²
70	1378	“Men samete necâ” ¹¹⁴³
71	1394	“Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum” ¹¹⁴⁴

¹¹³² “Yüce Allah’ın kullarından en sevdiği ve kıyâmet günü ona en yakın olacak kişi âdil bir imâmdır.” Tirmizî, Zühd, 53; Ahmed b. Hanbel, 3/22, 55.

¹¹³³ “Kim iyi şeyleri emreder kötülükleri yasaklarsa o Allah’ın yeryüzündeki halifesidir, kitabının halifesidir ve Rasûlü’nün halifesidir” bk. Ebû ‘Abdullah Muhammed b. ‘Ömer b. El-Hasen el-mulakkab bi-Fahrudîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3. Baskı, Beyrût 1420, II, 409.

¹¹³⁴ “Tevâzu sâhibi adâletli sultân Allah’ın gölgesidir ve onun yeryüzündeki rahmetidir. Kim ona saygı gösterirse Allah da ona saygı gösterir, kim de onu hor görürse Allah da onu hor görür.” es-Süyûtî, *-Câmi’i’s-Sagîr*, II, 163.

¹¹³⁵ “Allah’ın rahmeti benim halifelerim üzerindedir. Sahâbe dediler ki: Ey Allah’ın Rasûlü senin halifelerin kimlerdir? Hz. Peygamber buyurdu ki: onlar benim sünnetimi sevenler ve onu ümmetime öğretenlerdir.” el-Burhânfüri, *Kenzü’l-’Ummâl fî Süneni’l-Akvâli ve’l-Ef’âl* (thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü’s-Sekkâ), 5. Baskı, Beyrût 1981, X, 260.

¹¹³⁶ “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki âdil bir devlet adamı için her gün ona tebeasının ameli ve doksan bin namaza eşit namazları yükselir.” el-Gazzâlî, *Fezâ’ilü’l-Bâtıniyye*, 204.

¹¹³⁷ “Cennetin etrâfı nefsin hoşlanmadığı şeylerle cehennemin etrâfı da nefsin hoşlandığı şeylerle çevrilidir.” Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 22; Tirmizî, Cennet, 21, Nese’î, İmân, 3; Dârimî, Rikâk, 117; Ahmed b. Hanbel 2/260, 333, 354, 380, 3/153, 254, 284.

¹¹³⁸ “Hayber’in fethine mi yoksa Cafer’in gelişine mi sevineyim bk. Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr* (thk. Hamdî b. ‘Abdülmeccid es-Selefi), 3. Baskı, Kahire, II, 108.

¹¹³⁹ “Bir topluluğun ileri geleni aşağılık bir duruma düşerse, ona merhamet ediniz.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 115

¹¹⁴⁰ “Allahım, bizi gazabınla öldürme, azâbınla da helâk etme!” Tirmizî, Da’avât, 49; Ahmed b. Hanbel 2/100.

¹¹⁴¹ “Cehennemin etrâfı nefsin hoşlandığı şeylerle çevrilidir.” Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 22; Tirmizî, Cennet, 21, en-Nese’î, İmân, 3; ed-Dârimî, Rikâk, 117; Ahmed b. Hanbel 2/260, 333, 354, 380, 3/153, 254, 284.

¹¹⁴² “Ben çıplak uyarıcıyım.” Buhârî, Rikâk, 26, İ’tisâm, 2; Müslim, Fezâ’il, 16..

¹¹⁴³ “Dilini tutan selâmete erer.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 258.

¹¹⁴⁴ “Kim bir kavme benzerse o da onlardandır.” Ebû Dâvud, Libâs 4; Ahmed b. Hanbel 2/50.

72	1408	“ <i>el-Hılâfetü min-ba’di selâsüne seneten sümme tekûnü mülken ‘adûden</i> ” ¹¹⁴⁵
73	1409	“ <i>Fe-le-ni ‘me’l-emîru emîruhâ</i> ” ¹¹⁴⁶
74	1459	“ <i>Men ibtûliye min hâzihi ‘l-benâti bi şey’in fe-ahsene ileyhinne künne lehû sitren mine ‘n-nâr</i> ” ¹¹⁴⁷
75	1459	“ <i>Min bereketi ‘l-mer’eti tebkîruhâ bi ‘l-benâti</i> ” ¹¹⁴⁸
76	1459	“ <i>Lâ tekrehu ‘l-benâti fe-innî ebu ‘l-benâti</i> ” ¹¹⁴⁹
77	1459	“ <i>Se’eltullâhe en-yerzukanî veleden bilâ-me’ûnetin fe-razekanî el-benât</i> ” ¹¹⁵⁰
78	1478	“ <i>el-Bâdî azlem</i> ” ¹¹⁵¹

Tablo 7: *Âsım Tarihi*’nde Yer Alan Hadis İktibâsları

Tabloya göre eserde, “*Hubbû ‘d-dünyâ re’sü küll-i hatî’etin*” hadisi 3 kez, “*Lâ testazî ‘û bi-nâr-i ehli’s-şirki*” hadisi 3 kez, “*el-Harbu hud’atün*” hadisi 2 kez, “*Küllüküm râ’in ve küllüküm mes’ulün ‘an-ra’iyyetihî*” hadisi 2 kez, “*Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum*” hadisi 2 kez ve “*Men samete necâ*” hadisi 2 kez iktibâs edilmiştir.

d. *Es’ad Tarihi*

Es’ad Efendi’nin 17 hadis iktibâsına yer verdiği görülmektedir. Bu hadislerin hepsi lafzen iktibâs edilmiş olup ma’nen iktibâs bulunmamaktadır. 17 hadis iktibâsının tamamı tam iktibâs şeklinde yapılmıştır.

¹¹⁴⁵ “Hılâfet benden sonra otuz yıldır sonra rahatsız edici saltanat gelecektir” anlamına gelen bu cümle “‘adûden=rahatsız edici” kısmı hâriç Ahmed b. Hanbel 5/220,221’de geçmektedir.

¹¹⁴⁶ “(O’nu fetheden)komutan ne güzel komutan.” Ahmed b. Hanbel 4/335.

¹¹⁴⁷ “Allah bir kimseye bir kız evlat verir ve o kişi de onlara güzelce davranırsa bu davranışı onun için ateşten bir koruyucu olur.” Buhârî, Zekât, 1, Edeb, 18; Müslim, Birr, 147; Tirmizî, Birr, 13; Ahmed b. Hanbel 6/33, 88,166, 243, 293.

¹¹⁴⁸ “Önce kız çocukları doğurması kadının bereketindendir.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 286-287.

¹¹⁴⁹ “Kız evlat sahibi olmayı hoş olmayan bir durum olarak görmeyiniz çünkü ben kız evlat babasıyım.” burada hadis olarak zikredilmesine rağmen hiçbir hadis kitabında yer almamaktadır. Hadis olarak yer aldığı yer için bk. Bursevî, *Tefsîru Rûhi ‘l-beyân*, V, 45; VIII, 342.

¹¹⁵⁰ “Allah’tan bana külfetsiz bir evlat bağışlamasını niyâz ettim, o da bana kız evlat nasip etti.” anlamına gelen bu cümlelerin hadis olarak zikredildiği yer için bk. Bursevî, *Tefsîru Rûhi ‘l-beyân*, VIII, 342.

¹¹⁵¹ “Zulme ilk girişen ona karşılık olarak zulmedenden daha zâlimdir.” anlamına gelen bu cümle için bk. el-’Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, 283.

Es'ad Efendi, âyet iktibâslarında da olduğu gibi hadis iktibâslarında da 7 yerde “...hadîs-i sıhhat-tahdîsinden” (s. 50), “ber-mûceb-i hadîs-i şerîf...” (s. 406), “...hadîs-i Kudîsî” (s. 492), “...hadîs-i şerîfi” (s. 482) gibi birtakım ifadelerle hadis iktibâsı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, “...Sahîh-i Buhârî ve Müslim’de olan...” (s. 482) ifadesiyle hadisin kaynağını da bir yerde okurun bilgisine sunmuştur.

Es'ad Efendi'nin yaptığı hadis iktibâslarını incelediğimiz bu iktibâsların çeşitli fonksiyonlarda metne dâhil edildiği görülmektedir. Bu fonksiyonları 2 başlık hâlinde tasnif etmemiz mümkündür:

a. Olayın Sebebinin Bir Hadisle Desteklemek

“... Pâdişâh-ı 'âlem-penâh dahi Seyyidü'l-kavmi hâdimuhum¹¹⁵² vefk-ı şerîfince hey'et-i mecmû'a-i devlete hem hâdim ve hem mahdûm olup...” (s. 663)

b. Müellifin, Görüşünü Desteklemek Amacıyla İktibâs Edilen Hadisler

“...es-Suntu hikmetün¹¹⁵³ ile el-Belâ'ü müvekkelün bi'l-mantık¹¹⁵⁴ hadîs-i şerîfleri mantûkunca sükût, 'ayn-ı hikmet ve nutk, müstelzim-i belâ ve mihnetdir...” (s. 285)

Es'ad Tarihi'nde yer alan hadisler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra No.	Sayfa No	Hadis Metni
1	21	“el-Hakku ya'lû ve lâ yu'lâ 'aleyh” ¹¹⁵⁵
2	50	“Min hüsn-i İslâmi'l-mer'i terkühû mâ lâ ya'nihi” ¹¹⁵⁶
3	192	“ed-Dâllü 'ale'l-hayri ke-fâ'ilîhi” ¹¹⁵⁷
4	193	“et-Tâ'ibü mine'z-zenbi kemen lâ zenbe lehû” ¹¹⁵⁸
5	237	“el-Mü'minûne ke-racûlin vâhidin” ¹¹⁵⁹
6	237	“el-Mü'minü li'l-mü'mini ke'l-bünyânî yeşüddü ba'zuhum ba'zan” ¹¹⁶⁰

¹¹⁵² “Kavmin efendisi ona hizmet edendir.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 63.

¹¹⁵³ “Susmak bilgeliktir.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 32.

¹¹⁵⁴ “İşte başıma geldi, ay söylemez olaydım.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 32.

¹¹⁵⁵ “Hakk yücedir, hiçbir şey onun yüceliğini aşamaz” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 127.

¹¹⁵⁶ “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, iyi müslümanlığının bir belirtisidir.” Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12; Muvatta, Hüsnü'l-hulk, 3; Ahmed b. Hanbel, I, 201.

¹¹⁵⁷ “Hayra önderlik eden onu yapan gibidir.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 398.

¹¹⁵⁸ “Günahattan tövbe eden hiç günahı olmayan gibidir.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 296.

¹¹⁵⁹ “Müminler tek bir kişi gibidirler.” Müslim, Birr, 67, 68.

¹¹⁶⁰ “Mümin diğer mümin için birbirini tutan yapılar gibidir.” Buhârî, Mezâlim, 5; Salât, 88; Edeb 36; Tirmizî, Birr, 18; Neseî, Zekât, 67; Ahmed b. Hanbel, IV, 404, 405, 409.

7	285	“ <i>el-Belâ ’ü müvekkelün bi’l-mantıkı</i> ” ¹¹⁶¹
8	285	“ <i>es-Sumtu hikmetün</i> ” ¹¹⁶²
9	406	“ <i>Yeşîbü ’bnü âdeme ve yeşübbü fihi hasletâni el-hırsu ve tûlu ’l-emeli</i> ” ¹¹⁶³
10	445	“ <i>Mâ hâbe men isteşâre</i> ” ¹¹⁶⁴
11	482	“ <i>Yezûru ’l-mevtâ fî kubûrihim ve yüsellimü ’aleyhim bi-kavlihî, Lehumu ’s-selâmü ’aleyküm dâru kavmin mü ’minîn</i> ” ¹¹⁶⁵
12	492	“ <i>Îzâ ’asânî men ya ’rifunî sellatü ’aleyhi men lâ ya ’rifunî</i> ” ¹¹⁶⁶
13	529	“ <i>Ekrimu ’d-dayfe</i> ” ¹¹⁶⁷
14	591	“ <i>Ma ’a hâzâ küllüküm râ ’ın ve küllüküm mes ’ûlün ’an ra ’iyyetihî</i> ” ¹¹⁶⁸
15	635	“ <i>ed-Dünyâ sicnü ’l-mü ’mini ve cennetü ’l-kâfir</i> ” ¹¹⁶⁹
16	651	“ <i>Men âzâ lî veliyyen fekad âzentühû bi ’l-harbi</i> ” ¹¹⁷⁰
17	663	“ <i>Seyyidü ’l-kavmi hâdimuhum</i> ” ¹¹⁷¹

Tablo 8: *Es’ad Tarihi*’nde Yer Alan Hadis İktibâsları

Tabloya göre, *Es’ad Efendi* hadis iktibâslarında tekrar yapmamıştır. Eserine aldığı hadislerden sadece bir tanesinin hadis olduğunu belirtmesine rağmen bu hadis meşhûr hadis kitaplarında yer almamaktadır:

“...*hılâf-ı rızâ-yı Bârî hareket vukû buldukca ‘izâ ’asânî men ya ’rifunî sellatü ’aleyhi men lâ ya ’rifunî*”¹¹⁷² *hadîs-i Kudsi*’si muktezâsı üzere belâyâ zuhûru...”
(s. 492)

¹¹⁶¹ “İşte başıma geldi, ay söylemez olaydım.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, II, 32.

¹¹⁶² “Susmak bilgeliktir.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, II, 32.

¹¹⁶³ “Âdemoğlu yaşlanır ama iki özelliği hep genç kalır: Azgınlık ve bitmez tükenmez istek.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, II, 396-397.

¹¹⁶⁴ “İsteşâre eden hüsrâna uğramaz” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, II, 185-186.

¹¹⁶⁵ “Yüce Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun. O, mezârlıkları ziyâret eder ve onlara şu şekilde selâm verirdi: Mü’minler topluluğunun yurdu! Allah’ın selâmı üzerinize olsun.” Müslim, Cenâ’iz, 102; Ebû Dâvud, Cenâ’iz, 79; Nesâ’î, Tahâre, 109; Cenâ’iz, 103; İbn Mâce, Cenâ’iz, 36, Zühd, 36; Muvatta’, Tahâre, 28.

¹¹⁶⁶ “Beni tanıyan bana isyân ettiği zaman ona beni tanımayanı musallat ederim.” manasına gelen bu cümle burada hadis olarak zikredilmesine rağmen meşhûr hadis kitaplarında yer almamaktadır.

¹¹⁶⁷ “Misafiri ağırlayınız!” el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, I, 171.

¹¹⁶⁸ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz.” Buhârî, Cum’a, 11, Cenâ’iz, 32, İstikrâz, 20, Vesâyâ, 9, İtk, 17, 19, Nikâh, 81, 90, Ahkâm, 1; Müslim, İmâre, 20; Ebû Dâvud, İmâre, 1, 13; Tirmizî, Cihâd, 27; Ahmed b. Hanbel, II, 554, 55, 108, 11, 21.

¹¹⁶⁹ “Dünya müminin hapisanesi, kâfirin cennetidir.” Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed b. Hanbel, II, 197, 323, 389, 485.

¹¹⁷⁰ “Kim benim velî bir kuluma eziyet ederse ona savaş açarım.” Buhârî, Rikâk, 38.

¹¹⁷¹ “Kavmin efendisi ona hizmet edendir.” bk. el-’Aclûnî, *Keşfü ’l-Hafâ*, I, 63.

¹¹⁷² “Beni tanıyan bana isyân ettiği zaman ona beni tanımayanı musallat ederim.” manasına gelen bu cümle burada hadis olarak zikredilmesine rağmen meşhûr hadis kitaplarında yer almamaktadır.

7.4. Mecâz

Mecâz, bir kelimenin kendi gerçek anlamı dışında, başka bir anlam için kullanılmasıdır. Mecâzda kelime ile o kelimenin gösterdiği anlam arasındaki ilişki hakikatin dışındadır. Bir kelimenin hakiki anlamı değil de mecâz anlamının kastedilmesi için bu iki anlam arasında bir ilişki bulunması lazımdır.¹¹⁷³

Edebî metni işlevsel metinden ayırıcı unsurların başında gelen mecâz sanatı, yazarların dil oyunları ile yeni ve farklı çağrışımlar oluşturmaları sebebiyle önemli görülmüştür. Vak'anüvîsler, sözü etkili kılmak ve okurun dikkatini söyleyeceği şeylere çekebilmek amacıyla yeni kavramlar ve çağrışımlar ile duygu ve düşüncelerini belirtecek somut ifadeler bulmak istemişlerdir. Kelimelerin mecâz anlamlarını kullanarak edebî bir anlatım tarzı yakalamışlardır.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ, anlatısının genelinde açık ve anlaşılır bir dil tercih etmiş olmasına rağmen kimi zaman kelimeleri mecâz anlamlarla yüklü bir şekilde kullanarak metnin monotonluğunu kırmış, yeni çağrışımlar oluşturarak sanat yapmıştır. *Na'îmâ Tarihi*'nde yer alan mecâz örneklerinden beş tanesini aşağıda gösterdik:

“...*Alaylarına koyulup hayli **baş ve dil aldılar**...*” (s. 71) (katlettiler)

“...*Nasuh Paşa'nın mevti ile **âlem tâze hayat buldu**...*” (s. 417) (rahata kavuştu)

“...*Biraz ta'kîb edip hayli **kâfir kırdılar**...*” (s. 53) (katlettiler)

“...*Merkûm **hicv vâdîsinde** gâyet bed-zebân olup asrında olan ekâbire harf-endâzlık ve **ulemâ-i izâm ve vüzerâ-i kirâmın hedm-i ırzlarına cesâret edip**...*” (s. 799) (hicv vâdîsi: hiciv söyleyen insanlar topluluğu; ulemâ-i izâm ve vüzerâ-i kirâmın hedm-i ırzlarına cesâret etmek: devrin önde gelenlerini eleştirmekten korkmayan)

“...*Ol melâ'inin def'-i nikâyeti bâbında bezl-i **mechûd olundu**...*” (s. 914) (çok kuvvet sarfetmek)

¹¹⁷³ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 109.

b. Hâkim Tarihi

Anlatısı boyunca mecâzlara dayalı bir anlatım benimseyen Hâkim Efendi'nin anlattığı konunun muhtevâsına paralel olarak mecâz kullanımını arttırıp azalttığı görülmektedir. Burada tercih ettiği dilin de etkisi vardır. Dilinin ağırlaştığı ve anlamın kapandığı konularda mecâzlara sıklıkla yer verirken olay tasvirlerinde ve görev atamaları konularında mecâzsız bir anlatım tercih ettiği görülmektedir. *Hâkim Tarihi*'nde yer alan sayısız mecâzlardan beş tanesi aşağıda örnek olarak gösterilmiştir:

“...*Fahr-ı ‘âlem ve Güzîde-i benî âdem* sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri...” (s. 36) (Hz. Muhammed)

“...*hâme-i kemîneden bu gûne ‘âcizâne bir târîh vâkı’ olmağla, bi'l-münâsebe keşîde-i silk-i tasfîr kılındı...*” (s. 46) (yazıldı)

“...*Âsitân-ı hilâfet-i âşiyân ve dûdmân-ı rahşân-ı saltanat-ı Âl-i ‘Osmân...*” (s. 950) (padişah)

“...*Sultân Ahmed Câmi‘-i şerîfi’nde cevâhir-i manzûme-i mîlâd-ı Seyyidü'l-enâm ‘aleyhi efdalu's-salâti ve's-selâm ile teşnîf-i mesâmi‘-i erkân-ı devlet için...*” (s. 406) (*Vesîletü'n-necât*)

“...*Zehî lutf u ‘inâyet-i Kayyûm-i Kird-gâr ki böyle...*” (s. 627) (Allah)

c. Âsım Tarihi

İncelediğimiz diğer vak‘anüvîslere kıyasla Âsım Efendi'nin hemen hemen her konuyu ele alışında mecâzlı bir anlatım tercih etmesi, edebî dil kullanımının göstergelerinden olmuştur. Âsım Efendi eserini mecâz sanatı üzerine inşa etmiştir demek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Bu perspektiften *Âsım Tarihi*'ni ele aldığımızda bu kadar çok sayıda mecâz kullanımının karmaşık ve dolaylı bir anlatım yarattığını görmekteyiz. Aşağıda, anlatıda yer alan mecâzlardan örnekler gösterilmiştir:

“...Cezzâr Ahmed Paşa’nın **kişver-i bekâya rihletleri** gibi...” (s. 56) (bekâ ülkesine göçmek)

“...Hâric-i Medîne’ye fart-ı hayretten cism-i bî-cân gibi **rîzân** ve ‘âkıbet-i ahvâle nigerân oldular...” (s. 612) (yürümek)

“...**Meslûk-i kudem-i kalem olduğu üzere** Ağa Paşa-yı müşârun ileyh...” (s. 931) (yazıldığı üzere)

“...**gümüş pervâneler** cünbişlerinden özge hareket ü nümâyiş bedîdâr olmaz ...” (s. 1120) (kar tanesi)

“...Celâlî ve cemâlî-i esmâ’-i mütekâbile-i **hazret-i Yezdân**...” (s. 1299) (Allah)

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Efendi tıpkı Âsım Efendi gibi ele aldığı her türlü duygu, düşünce, durum, olay ve olguyu sade ve açık bir şekilde ifade etmek yerine çoğu zaman anlam kapalılığına yol açan dolaylı ve mecâzlı bir anlatım yoluyla dile getirmeyi tercih etmiştir. Es’ad Efendi’nin kimi zaman kurguladığı bu zengin hayal dünyalarını “ya’ni” bağlacı ile açıklama gereği duyduğunu da görmekteyiz. Âsım Efendi gibi estetiği önceleyen Es’ad Efendi, mecâzların gücüyle bir anlatım dinamiği yakalamıştır. *Es’ad Tarihi*’nde yer alan mecâz örneklerinden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“...Tebdîl-i ahlâk-ı hasene ve **tagyîr-i mu’âşerât-ı müstahsene**, ya’nî te’sîr-i mey-i ikbâl ü gurûr kendini münselibü’ş-şu’ûr edüp...” (s. 136-137) (sarhoşluk)

“...Gurre-i zilka’dede gelüp, **endâhte-i meydân-ı hizlân kılındı**...” (s. 225) (bırakıldı)

“...Tersene-i ‘âmire Cânibliği hidmetiyle çırağ olan bir me’ârif-mendin **filez-i kebed-i salâh-ı şemârîhü**...” (s. 341) (oğlu)

“...resîde-i cây-gâh-ı vürûd ve ‘âmme-i müstemi’inin berây-ı nusrat ü selâmet dü-dest-i du’â vü dü-rûdü, **berdâşte-i bârgâh-ı Rabb-ı Vedûd oldu**...” (s. 399) (dua etmek)

“...âbişhor-i deryâ-yı rahmet-i Rabb-i enâm...” (s. 567) (rahmet)

7.5. Seci

Sözlüklerin güvercin, kumru ya da buna benzer güzel ötüşlü kuşların öterken çıkardıkları ses ile “arı vızıltısı”, “deve homurtusu” ve “şeytan sesini taklit eden keskin ses” anlamlarını verdiği seci, bir edebiyat terimi olarak mensûr metinlerde cümle ya da cümleciklerin sonundaki nesir kâfiyesini ifade eden ses uyumudur.¹¹⁷⁴

“Klasik Osmanlı edebî metinlerinde noktalama işaretleri kullanılmadığı için bu metinlerde, tümceciklerin ve sıralı tümcelerin sonunda yer alan seciler, yargı birimlerinin kesintisiz uzayıp gitmesini önleyen, upuzun karmaşık tümcelerde çeşitli anlam durakları yaratan, virgül veya noktalı virgül görevi de üstlenmektedir.”¹¹⁷⁵ Mensûr edebî metinlerde sıklıkla görülen seci, metni şiirsel öğelerle harmanlayarak metne âhenk kazandırmaktadır.

Seci, klasik Osmanlı nesrinin en önemli üslup özelliği olarak kabul görmektedir. Manzûmenin ön plana çıktığı Osmanlı Edebiyatı’nda, nâsirlerin aynı zamanda vezin ve kâfiyeye âşinâ olmaları, nesirde seciyi uygulamalarını kolaylaştırmıştır. Seci vasıtasıyla eserlerinde mûsikîyi oluşturarak okurun dimağının yanı sıra kulağına da hitap etmeyi başaran nâsirler, kalıcılığa ulaşmışlardır.

Biz çalışmamızda, klasik belagatçilerimizin kabul gördüğü, “Mutarraff Seci”, “Mütevâzî Seci”, “Murassa Seci” şeklindeki üç seci türünden örnekler sunarak, vak’ anüvîs tarihlerindeki yoğun seci kullanımını göstermeye çalışacağız. Mutarraff seci, seciyi oluşturan kelimelerin revî harflerinin aynı, vezinlerinin farklı olduğu seci türüdür.¹¹⁷⁶ Mütevâzî seci, seciyi oluşturan kelimelerin hem revî harfi hem de vezince bir olduğu seci türüdür.¹¹⁷⁷ Murassa seci, söz öbekleri arasında seciyi oluşturan kelimelerin hem revî, hem vezin ve hem de sayı bakımından bir olduğu seci türüdür.¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁴ Ayşe Yıldız, “Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 2/4 (2007), s. 1056.

¹¹⁷⁵ İbrahim Tosun, “Latîfî Tezkiresi’nde Seciler ve Tümce Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 7/1 (2012), s. 2005-2006.

¹¹⁷⁶ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014, s. 24.

¹¹⁷⁷ Cihan Okuyucu vd., *a.g.e.*, 24.

¹¹⁷⁸ Cihan Okuyucu vd., *a.g.e.*, 25.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ Târîhi'ni secilerin kullanımı açısından incelediğimizde, diyalog cümlelerinin bulunduğu yerler ile tayin ve azillerden bahsedilen kısımlarda secili yapıların az miktarda olduğunu fakat eserin geneli gözetildiğinde secili yapıların sıklıkla yer aldığını görmekteyiz. Bilhassa anlatıda yer alan övgü kısımlarında, dinî hâdiseler ile padişahın bizzat katıldığı vak'aların anlatıldığı bölümlerde ve olay tasvirlerinde karşılaştığımız secinin Na'îmâ'nın nesrinde öne çıkan bir sanat olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örnek, çeşitli seci örneklerini bir arada bulundurmaktadır:

“...evvelen ve âhiren hamd ü sipâs ve zâhiren ve bâtunen şükr-i bî-kıyâs ol mübdi'-i bedâyi-i masnû'ât ve ol muhdis-i havâdis-i mevcûdât -celle şânuhû ve amme nevâluhû- hazretlerine olsun ki ber mûceb-i tekâbül-i esmâ vü sıfât ve muktezâ-i kerîme-i 'Ve rafa'nâ ba'dakum fevka ba'din derecât'¹¹⁷⁹ esnâf-ı mahlûkatı mâhiyyât-ı muhtelifê ve isti'dâdât-ı gayr-i mü'telifeye mazhar etmekle kimini şâh kimini dervîş ve kimini şâdân kimini dîl-rîş kimini dâna vü âkıl kimini nâdan u câhil ve kimini âgâh u kâmil kimini gümrah u gâfil kılıp bu mugâyeret ile ahvâl-i kâ'inâta sebât verip dâ'ire-i cem'iyet-i mahlûkatı bu mübâyenet ile muntazametü'l-harekât eyledi ve tahiyât-i bî-hadd ve teslimât-ı lâ-yu'ad ol Hâtemü'n-nebiyyîn ve Seyyidi'l-evvelîn ve l-âhirîn hazretlerinin zât-ı akdes ve rûh-ı mukaddeslerine olsun ki, mükemmel zâhir ve bâtın olan dîn-i mübîn ve nâsih-i edyân-ı pîşîn olan şer'-i mutahhar u rasîn ile âmme-i âlemiyâna meb'ûs olup evzah-ı delâlât ve a'zam-ı mu'cizât olan Kur'an-ı azîm ve Furkân-ı hakîm ile cümle-i ibâdî tarîk-ı necâta irşâd eyledi ve dahi de'â'im-i bünyân-ı dîn ve kavâ'im-i erkân-ı şer'-i mübîn olan âl ü ashâb ve aşîret ü ahhâblarına olsun ki takvîyet-i emr-i dîn ve temşîyet-i ahkâm-ı Seyyidi'l-mürselîne bezl-i cân ile dâmen-der-miyân oldular...” (s. 949)

Aşağıdaki örneklerde yer alan “kıyâs-iktibâs”, “İsâ-Nasârâ”, “âverân-tuğyân”, “âheng-ceng” kelimelerinin revî harflerinin aynı vezinleri farklı olduğundan “mutarraf seci” vardır:

“... Gâ'ibi şâhiddin kıyâs ve hâl-i mefkûdu mevcuddan iktibâs...” (s. 3)

“...mülûk-i ümmet-i İsâ ve hükkâm-ı tavâ'if-i Nasârâ istima' ettiklerinde...” (s. 46)

¹¹⁷⁹ “...Sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan odur...” (En'am 6/165)

“...Sıyt ü sadâ-i ceng-âverân ve hây-hûy-ı erbâb-ı **tuğyân** ve âvâze-i tabl u nefîr ve şa’şaa-i şimşîr ü tîr, sâ’ika-i top ü tûfeng-i ra’d-**aheng** ve na’ra-i ehl-i **ceng** bir mertebeye vardı ki...” (s. 192)

Aşağıdaki örneklerde yer alan “rahmân-hırmân”, “nevâ-vegâ”, “kelâl-zevâl” kelimelerinin hem revî harflerinin hem de vezinlerin aynı olduğundan “mütevâzî seci” vardır:

“...Bu emr-i hatîrde taksîr edenler kâ’inen men-kân dünyâda mihân ve âhirette mazhar-ı saht-ı **rahmân** olup âcilen me’mûlünden **hurmân** ile ...” 1688

“...neşr-i livâ-i Fethu’n-**nevâ** ve sevk-i a’lâm-ı ricâl-i **vegâ**...” 151

“...şecâ’at-i **tubâ’a kelâl** ve fenn-i **fürûsiyyete zevâl** erişip...” 34

Aşağıdaki örneklerdeki söz öbekleri arasında hem revî, hem vezin hem de sayı bakımından aynı olduğundan “murassa seci” vardır:

“...mümehhid-i kavâ’idü’l-**ma’deleti** ve’r-re’**feti**, müşeyyid-i me’âkidü’l-**merhameti** ve’n-**nasfeti**...” (s. 6)

“...nâzım-ı **menâzımı’l-Memleketi’l-Osmâniyyeti**, nâhic-i **menâhicü’l-mesâlihi’l-hâkâniyyeti**...” (s. 6)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi’nin üslubunun göze çarpan hususlarından biri seci kullanımına yer vermiş olmasıdır. Anlatısındaki müzikaliteyi ve ritmi seci vasıtasıyla yakalamaya çalışan Hâkim Efendi’nin kurgusunu oluşturup okurla buluştuğu noktada secinin dinamiğinden yararlandığı muhakkaktır. Hâkim Efendi’nin devrin önde gelen şairlerinden biri olması, manzûmedeki hünerini nesrinde de gösterebilme çabasına sokmuştur. Bu husus, secili yapılara sıklıkla başvurarak nesrini şiirselleştirmeye çalışmasına neden olmuştur.

Secinin hemen her çeşidinden örneklerle rastlayabileceğimiz *Hâkim Tarihi*’nde en çok mutarraf secinin bulunduğu söyleyebiliriz. Aşağıdaki örneklerde koyu renkli kelimelerin revî harfleri aynı fakat vezinleri farklıdır. Bu sebeple bu cümlelerde “mutarraf seci” bulunmaktadır:

“...istî’âb-ı **sutû’-i eşi**’a-i ‘azametleriyle lâl ü **beste-dehân** ve sebk-i ‘ibâret-i **beyân-ı tibyân** ile edâ vü ifâda ‘âciz ü **hayrân** eylemiştir...” (s. 19)

“...*Bânî-i mebânî-i kütüb-hâne-i şükûh u devlet ve mâlik-i suhuf-i mesânî-i iclâl ü ‘azamet...*” (s. 161)

“...*sevb-i semmûr-i mûrisü’l-behcet ile ikrâm ve ‘atıyye-i cezile-i Âsafî ile tekmîl-i ihtirâm ve ma’iyyetde olanlara dahi hila’ ve ‘atıyye-i ‘âdiye in’âm olunup...*” (s. 643)

Aşağıdaki örneklerde yer alan, “ercümendi-behremendi”, “şerîfe-münîfe” ve “teslîm-tekrîm” kelimelerinin hem revî harflerinin hem de vezinlerin aynı olduğundan mütevâzî seci bulunmaktadır:

“...*hâcegân-ı ‘aliyyenin behremend ü ercümendi ve ehl-i nukûş-i bendin sâhib-i nisbet ve behremendi olup...*” (s. 649)

“...*bu tenbîh ü îkâzı müştemile hutût-ı şerîfe ve fetâvâ-yı münîfe ile...*” (s. 711)

“...*teslîmine me’mûr kullarına teslîm ve her biri hila’-i seniyye ve ikrâm-ı behiyye ile tekrîm olundular...*” (s. 798)

Aşağıdaki örnekteki söz öbekleri, hem revî hem vezin hem de sayı bakımından aynı olduğundan “murassa seci” bulunmaktadır:

“...*zübde-i şukûh-i dûdmân-ı hilâfet-i ‘Osmânî ve zürâ-yı saltanat-ı seniyye-i behiyye-i Hâkânî...*” (s. 6)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, metin boyunca sık sık seciye başvurarak nâsirliğini öne çıkarmaya çalışmıştır. Eserinin mensûr bir şiire dönüşmesine sebep olan seci, onun üslubunun belirleyicisi olmuştur. Seciler sebebiyle okurda manzûme hissi uyandıran *Âsım Tarihi*’nde, secinin tüm çeşitlerini görmek ve âhengini oluşturduğu mûsikîyi hissetmek mümkündür. Dilinin görece sadeleştiği bölümlerde dahi secili yapılar kuran müellifin padişah ve devlet adamları hakkında bilgi verdiği kısımlarda secili anlatım artmaktadır. *Âsım Tarihi*’nde secinin olmadığı bir cümleyi işaret etmek güçtür.

“...*dem-be-dem cûşân ve dîde-i dil-dâde-i hicrân-keşîde-misâl lahza lahza hurûşân olarak...*” (s. 31)

“...*icrâ-yı gayret-i dîniyye ve îfâ-yı hakk-ı hamîyyet-i İslâmiyye...*” (s. 428)

“...iktisâb-ı mâla **meyyâl** ve iddihâr-ı hazâ'ine **şifte-bâl** olduğunu...” (s. 626)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere “cûşân-hurûşân”, “dîniyyen-İslâmiyye” ve “meyyâl-şifte-bâl” kelimeleri arasında revî harfleri aynı olduklarından mutarraf seci vardır.

“...müddeti **temdîd** ve menşûr-i haysiyyeti **tecdîd** olunup...” (s. 109)

“...madde-i merkûmeyi **i'âde** ve niyâz u ibrâmlarını **ziyâde** eylemeleriyle...” (s. 735)

“...Dânâ-yı dekâyık-ı ahvâl-i **divel** ve âşinâ-yı hakâyık-ı umûr-i mülk ü **milel** 'indlerinde mânend-i müdde'â-yı müstedlel, rûşenâ ve bî-niyâz-ı kayd-ı tezkîr u inhâdır ki, rûh-i cesed-i **'âlem** ve medâr-ı salâh u fesâd-ı **ümem** olan selâtîn-i **'izâm** ve fermân-fermâ-yı fırka-i **enâm** hazarâtına ehemmi **mehâm** ve akdem-i kâtibe-i şugl ü **merâm**dır ki her çend bi'n-nefs temşiyet-i umûr-i cumhûra **kâdir** ve cismen ve tab'an mesâlih-i müteferrika-i Saltanat'ı ber-vech-i sezâ ru'yet ü edâya isti'dâd-ı zâtîsi **zâhir** ise de...” (s. 114)

Yukarıdaki örneklerde “temdîd-tecdîd, “i'âde-ziyâde” ve “divel-milel/ 'âlem-ümem/ 'izâm-enâm/ mehâm-merâm/ kâdir-zâhir” kelimelerinin hem revî hem de vezince birbirine paralel olduğundan mütevâzî seci vardır.

“...talâkat-i lisân ve selâset-i beyân...” (s. 596)

“...efdâl-i fezâ'il ve ahsen-i hasâ'il...” (s. 1305)

“...velvele-i 'akl-fersâ ve gulgule-i dehşet-fermâ...” (s. 1388)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere söz öbekleri arasında seciyi oluşturan kelimelerin hem revî, hem vezin ve hem de sayı bakımından bir olduğundan murassa seci vardır.

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Tarihi'nin en belirgin özelliklerinde biri *Âsım Tarihi* ve *Hâkim Tarihi*'nde olduğu gibi kullanılan secilerdir. Es'ad Efendi'nin tercih ettiği ağıdalı ve süslü bir dil tercihi ile kurduğu cümle yapılarına paralel olarak anlatısının hemen her yerinde secilere başvurduğu görülmektedir. Özellikle kişi tasvirlerinde sıklıkla secilere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte çeşitli türlerdeki secileri görmekteyiz:

“...Müşârun ileyh subbet sicâlû'r-rahmeti 'aleyhi 'arîk u **asîl** ve şerîf ü **nesîl**, asl-ı neş'et ve ibtidâ-yı fitratından berü 'iffet-kâr ve **nezâhet-şî'âr**, dâmen-i 'ismetî leke-dâr-ı kebâ'ir **olmamış**, sagâ'ire inhimâkî **görülmemiş** mâ-lâ-ya'nîden lisânı **mahfûz** ve terk-i gıybet ü mezemmetden **mahfûz** menâsıbında 'iffet ü **semâhati** şöhre-i **diyâr** ve takvâ vü 'adâleti, müselleme-i **kibâr u sığâr**, ekser me'ârifde **hisse-mend** ammâ tıb ve coğrafya fenlerinde olan melekesi **esâtize-pesend**, târîhe **vâkıf** ve muhâdarât ve edebîyyeye 'ârif, mutâla'a-i kütûbe **meşgûf** ve kitâbetle **me'lûf** bir zât-ı sâlih ve merd-i müflih idi...” (s. 198)

Es'ad Efendi sadece kişi tasvirlerinde değil, bir başlık altında bir cümleden oluşan bölümlerde dahi secili yapılara yer vermiştir. *Âsım Tarihi*'nde olduğu gibi hemen her cümlesinde bir seciye rastladığımız *Es'ad Tarihi*'nde yer alan aşağıdaki örneklerde “Bârî-Şehriyârî”, “intâc-ibtihâc” ve “bed-ebed” kelimelerinin revî harflerinin aynı vezinlerinin farklı olduğundan dolayı “mutarraf seci bulunmaktadır.

“...hılâf-ı rızâ'-ı **Bârî** ise de dâ'imâ ârâ'-i bâtila, mukbilânı tasdik ve âfet-res-i nizâm-ı devlet-i **Şehriyârî**...” (s. 56)

“...şekl-i evvel-i emeli sûret-bend-i hüsn-i **intâc** ve Defter emâneti, sâbıkâ Muhâsebe-i evvel Mutasarrıfı 'Ârif Efendi'ye tevcîh ile nâ'il-i **ibtihâc** oldu...” (s. 124)

“...tekâzâ-yı nefis-i **bed** ve telbîs-i la'în-i **ebed**...” (s. 138)

Aşağıdaki örneklerde “nefis-selîs”, “hem-deng/yek-reng” ve “vücûd-şühûd” kelimelerinin hem revî harflerinin hem de vezinlerinin aynı olduğundan “mütevâzî seci” vardır:

“...hattı inşası gibi **nefis**, nutku imlâsı gibi **selîs** olup...” (s. 390)

“...Behrâm-ı meşhûr ile **hem-deng** ve Rüstem-i dâstân ile **yek-reng**...” (s. 26)

“...kadem-nihâde-i kımât-ı **vücûd** ve mevzû'-i geh-vâre-i 'âlem-i **şühûd**...” (s. 167)

7.6. Tarih Düşürme

Tarih düşürme, ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hâdiseye, hesaplandığında o hâdisenin meydana geldiği yılı

verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemektir.¹¹⁸⁰ Doğum, ölüm, tahta çıkış, tahttan indiriliş, sefer, zafer, bir göreve atanma, bina yapımı veya onarımı, sürgüne gönderilme, evlenme, yangın, doğal afetler gibi akla gelebilecek her türlü olay ve konuda, şairlerin hünerlerine paralel olarak, bazen bir mısra bazen bir kaside nazım şekliyle tarih düşürülmüştür.

Vak'anüvîs tarihlerini incelediğimizde, müelliflerin bahsettikleri konulara uygun gelecek şekilde gerek kendilerinin gerek başka kişilerin düşürdükleri tarihlere yer verdikleri görülmektedir. Vak'anüvîsler, anlatılarına ekledikleri bu tarihlerle, hem edebî zevklerini ortaya koymuş hem de eserin yeknesaklığını değiştirerek okurun dikkatini çekmiş olurlar.

a. Na'imâ Tarihi

Na'imâ Tarihi'nde bulunan 51 tarih manzûmesinden 47 tanesi ma'nen 4 tanesi ise hem lafzen hem de ma'nen düşürülmüş tarihlerdir. Aşağıdaki örnekte, alınan bir zafer hakkında Bâkî'nin hem lafzen hem de ma'nen düşürdüğü tarih yer almaktadır:

“...*Defterdâr Bâkî Pâşâ*

Bin on altıda kırıldı sekbân

(بيك اون التيده قرلدى سكبآن)

mısrâ'ını lafzen ve ma'nen târih düşürdü...” (s.336)

Düşürülen tarihler Na'imâ tarafından, “*bu mısra*’-ı *nâ-makûlu târih düşürdüklerini*”, “*târih-i vefâtını*”, “*târih düştü*”, “*bu târihi söylemiştir*”, “*târih dedi*”, “*târih*” gibi birtakım ibarelerle belli edilmiştir:

“...*Şu'arâ-i asrdan ba'zıları muhârebeden rû-gerden olan askere ta'n u teşnî'a müte'allik nice eş'âr söyleyip*

Verdiler küffâra donanmayı bî-ceng ü cidâl

mısrâ'ını târih düşürdüler...” (s. 1679)

Na'imâ Tarihi'nde yer alan 51 tarih manzûmesinden 49'u tam tarihtir. Aşağıdaki örnekteki 'Abdî Paşa'nın kendisinin Has-oda'ya dâhil olmasının tarihini kendi kaleminden düşürdüğü beyit tam tarihtir:

¹¹⁸⁰ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, s. 66.

“...Vezâretle Nişancı olan Müverrih ‘Abdî Pâşâ merhûmdur ki, Has-odaya dâhil olduklarında kendisi bu târîhi söylemiştir.

Böyle ilhâm olundu târîhim

Has-oda ‘Abdiyâ mübârek-bâd... ” (s. 1830)

Na’îma, eserinde 2 adet tamiye ile yazılmış tarihe yer vermiştir. Bunlardan ilki Pirinçci-zâde’nin Yeniçeri olduğu tarihe düşürülen tarih mısrası, ikincisi ise Estergon Kalesi’nin fethine düşürülen tarih mısrasıdır:

“...Ve yine Şerkerpâre ricâsıyla Pirinçci-zâde Yeniçeri ağası oldu. Ol zaman ba’zı zurefâ ta’miye ile bu Mısraı târîh düşürdüler:

‘Amel-i sükker ile oldu pirincim zerde... ” (s. 1066)

“...Hoca-zâde Mehmed Efendi târîh-i fethi ta’miye tarîkiyle bu gûne düşürdü.

Mısra: Leşker-i küffâr çıktı hısn-ı Estergon’dan... ” (s. 295)

Fehîm’e ait, her bir mısrası birer tarih olan bir beyit de Na’îmâ’nın alıntılacağı tarihler arasındadır:

“...Fehîm-i merhûm Sultan Murâd’ın fevtine ve Sultan İbrâhim’in cülûsuna bir beyt-i latîf ile târîh demiştir:

Azm-i ukbâ eyleyip Sultân Murâd-ı Cem-himem

Eyledi Sultân İbrâhim-i Dârâ-fer cülûs

her mısra’ müstakil târîhlerdir... ” (s. 943)

Na’îmâ Tarihi’nde olaylar ve kişiler hakkında manzûme olmayan tarihler de bulunmaktadır. Bu tarihlerin sayısı 8 olup biri âyettir:

“...**zihî garrâ** lafzı târîh olmuştur... ” (s. 473); “...**yuhribu’l-evkâf** târîh vâki’ oldu... ” (s. 496); “...**âteş şuden** lafzı târîh düşmüştür... ” (s. 1064); “...sebt günü ‘id-i adhâ olup **‘id-i adhâ-i sultânî** târîh düştü... (s.); “...Mûsâ Paşa Kâtibi Fahri Efendi **gazâ-i evvel** lafzını buldu... ” (s. 1058); “...**müftî-i fitne** lafzını Mes’ud Efendi’nin fetvâsına târîh düşürmüştür... ” (s. 1656); “...Kuzâttan Sirozî Kerim-zâde **Fe-hezemûhüm**¹¹⁸¹ bi-izni’llâh âyet-i kerîmesini târîh düşürüp... ” (s. 73); “... Padişâh hazretleri **Gazâm** lafzını târîh düşürdüler... ” (s. 893)

¹¹⁸¹ “Böylece onları yenilgiye uğrattılar...” (Bakara 2/251)

Aşağıdaki tabloda *Na'îmâ Tarihi*'nde yer alan tarih manzûmelerinin müellifleri ve tarih manzûmelerinin sayısı, dili ve nazım şekli gösterilmiştir:

Sıra No	Müellif	Tarih Manzûmesi Sayısı			Nazım Şekli		
		Türkçe	Arapça	Farsça	Mısra	Beyit	Kıta
1	Cevrî	5	-	-	5	-	-
2	Şeyhülislâm Yahyâ	2	-	-	1	-	1
3	Alî	2	-	-	2	-	-
4	'Abdî Paşa	2	-	-	1	1	-
5	Hoca-zâde Mehmed Efendi	1	-	-	1	-	-
6	Bâkî	1	-	-	1	-	-
7	Hâşimî Çelebî	1	-	-	1	-	-
8	Nev'î	1	-	-	-	-	1
	Nâdirî	1	-	-	-	1	-
9	Hâfız Paşa	1	-	-	1	-	-
10	Hüseyin Kürdî	1	-	-	1	-	-
11	Fehîm	1	-	-	-	1	-
12	Şânî-i Vanî	1	-	-	1	-	-
13	Dervîş Sun'î	1	-	-	1	-	-
14	Pîri Paşazâde Hüseyin Bey	1	-	-	-	1	-
15	Şârihü'l-Menârzâde	1	-	-	-	-	1
16	Sâdık	1	-	-	1	-	-
	Belirsiz	23	3	1	26	-	1
	TOPLAM	47	3	1	43	4	4

Tablo 9: *Na'îmâ Tarihi*'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri

Yukarıdaki tabloya göre, 47 Türkçe, 3 Arapça ve 1 Farsça tarih manzûmesi bulunmaktadır. Bu manzûmelerden 43'ü mısra, 4'ü beyit ve 4'ü kıta nazım şekliyle yazılmıştır.

51 tarih manzûmesinden 5'i Cevri'ye, 2'si Şeyhülislâm Yahyâ'ya, 2'si 'Alî'ye ve 2'si 'Abdî Paşa'ya aittir. Müellifleri belli olan tarih manzûmlerinden 12 müellife ait birer manzûme bulunmaktadır. Bu müellifler şunlardır: *Hoca-zâde Mehmed Efendi, Bâkî, Hâşimî Çelebî, Nev'î, Nâdirî, Hâfız Paşa, Hüseyin Kürdî, Fehîm, Şânî-i Vanî, Dervîş Sun'î, Pîri Paşazâde Hüseyin Bey, Şârihü'l-Menârzâde ve Sâdık.*

Na'îmâ Tarihi'ndeki tarih manzûmelerinin muhtevâlarına baktığımızda 14 tanesinin vefât, 11 tanesinin *göreve atanma*, 9 tanesinin *fetih*, 6 tanesinin *savaş/zafer*, 4 tanesinin padişah *olma/tahta oturma*, 2 tanesinin *cülûs*, 1 tanesinin *câmi*, 1 tanesinin *doğum*, 1 tanesinin *gemi*, 1 tanesinin *hava olayı/don* ve 1 tanesinin *yangın* hakkında yazıldığını görmekteyiz. Buradan hareketle Na'îmâ'nın en çok vefat, göreve atanma ve fetih konularında tarih manzûmelerine yer verdiğini söyleyebiliriz.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Tarihi'nde 75 tarih manzûmesi bulunmaktadır. Bu manzûmelerin 72'si manen, 3'ü hem manen hem lafzen düşürülmüş tarihlerdir. Aşağıdaki örnekler de görüleceği üzere Hâkim Efendi, İstanbul Boğazı'nın donması hâdisesini kaleme aldıktan sonra bu husus hakkında hem manen hem de lafzen düşürülen tarihlere yer vermiştir:

“...hattâ bin otuz târîhinde Halîc-i İstanbul müncemid ve İstanbul'dan Üsküdar'a mürûr u 'ubûr vâkı' olduğuna, Mısra:

Yol oldu bin otuzda Üsküdar'a Akdeniz dondu

(يول اولدى بىك اتوزده اسكداره اق دكز طوكدى)

deyü târihler söylendiği şöhet-şi'âr olmuştur...” (s. 210)

“...Ve bu cümûd-i bahra hâme-i Hakîr'den bir Mısra-ı füsürde-ma'nâ târih vâkı' olmağla, bu makâma sebt olundu. Târîh:

Buz üstünden gecen geldi bana yaz dedi târihin

Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçdim

(دكز التمش سكزده طوكدى بوزدن بنده كچدم) ...” (s. 211)

Hâkim Efendi'nin alıntıladığı tarih manzûmelerini incelediğimizde 53 tanesinin tam tarih olduğu görülmektedir. Hâkim Efendi aşağıdaki örnekte yer alan Vâlide Sultan'ın vefâtı hakkında yazdığı tarih manzûmesinde düşürdüğü tarihin tam tarih olduğunu söylemiştir:

“...Târîh-i Vefât-ı Vâlide Sultân ‘aleyhe’r-rahmetü ve’r-rıdvân
Vâlide Sultân-ı ‘ismet-ihtivâ
Mâder-i Şâhen-şeh-i şefkat-penâh

Mahrem-i hüremet-serâ-yı ‘izz ü dîn
‘İffet-ârâ vü merâhim-iktinâh

...

Fevtine sad hüzn ile giryân olup
Kimme-i eflâka çıkdı dūd-ı âh

Hâkimâ bu beyt olup târîh-i tâm
Böyle inşad eyledim tâbet serâhu¹¹⁸²

Vâlide Sultân şeb-i mi’râcda
(والده سلطان شب معراجده)
Eyledi bâm-ı na’îmi cilve-gâh
(ایلدی بام نعیمی جلوه گاه) ... ” (s. 364)

Hâkim Efendî, tam tarihlerden sonra en çok noktalı harflerin hesaplanmasıyla düşürülmüş tarih manzûmelerine yer vermiştir. Eserde, 21 tane noktalı harflerle düşürülmüş manzûme bulunmaktadır. Hâkim Efendî, kimi zaman açık açık “noktalı harfleri sayarak tarih söyledim” gibi ifadeler kullanmış kimi zaman da “cevher” kelimesini kullanarak noktalı harflerin ebced değerleriyle tarihin bulunmasını istemiştir. Aşağıdaki örnekte, noktalı harflerin en güzelini kullanarak tarih düştüğünü açık açık söylemektedir:

“...Bu kemîneden tâzî ve Türkî iki târîh, ser-zede-i sahîfe-i vürûd olmağla bu mahalle sebt olundu. Li-münşi’ihî:

Kad-’alâ mevlâye ‘Abdillâh a’lâ menzilen
Mâ’fetâ fî mesnedi’l-iftâ sa’iden muktedâ
İnnenî errahtü bi’l-cevheri’ş-şatırî’l-behiyyi
Câ’enâ Vassâfu bi’l-incâdi müftiyyin mâ-fetâ¹¹⁸³

¹¹⁸² Mezârî gül bahçesi olsun.

¹¹⁸³ Efendim Abdullah en yüce konuma yükseldi. Hâlen fetvâ makâmında mutlu ve kendisine uyulmakta. Bu hâdisenin tarihini noktalı harflerin en güzelini kullanarak düştüm. Vassâf bize fetvâ vermek sûretiyle destek oldu.

(s. 216) ”... (جاءنا وصاف بالانجاد مفتى ما فتى)

Aşağıdaki örnekte ise Hâkim Efendi, cevher kelimesini kullanarak okurun sadece noktalı harflerle tarih hesabı yapması gerektiğini bildirmiştir:

“...Târîh-i Sadâret-i Hazret-i Sadrîa 'zamî¹¹⁸⁴

Zehî düstûr-i vâlâ-kadr ü sâhib-i cûd u himmet kim

Mekîn-i mesned-i Sadr-ı vekâlet-i dâver-i ekrem

Sümkiye Hayder-i Kerrâr u leys-i gâlib u tâlib

Vefiyy-i cûd u vâfî-i mekârim-i ecved ü efham

...

Düşüp bir beyt-i cevher-dâr ile târîh-i vâlâsı

Bu gûne geldi tab '-ı çâkerîye Hâkimâ ahkem

Kudûmu dehri mesrûr eyledi 'izz ü sa'âdetle

(قدومى دهرى مسرور ايلدى عز و سعادته)

Mühür oldu 'Ali Paşa Silâhdâr-ı Şeh-i ekrem

(مهر اولدى على پاشا سلحدار شه اكرم) ...” (s. 289)

Hâkim Efendi'nin alıntıladığı tarih manzûmelerinden biri tamiyeli tarihtir. Aşağıda verilen manzûmede, mısradaki harflerin ebced karşılığındaki sayılarının toplamına bir ekleyerek manzûmenin tarihinin bulunması gerektiği söylenmektedir:

“...Târîh-i Esb-i Hümayûn Âmeden-i be-Hazret-i Âsaf-ı Kâm-Kârî

Pâdişâh-ı Cem-haşem-i İskender-i gîtî- 'âlem

Zill-ı Hakk melcâ-yı 'âlem Dâver-i nîkû-eser

Bu 'l-mekârim Âsaf-ı dâna-yı Risto-re 'yine

Eyledi tefhîm için i 'tâ semend-i bâd-perr

...

Mısra-ı târîhde derc etdiğim bir ta 'miye

Esb-tahsîn-i 'atâ-yı Âsaf-ı dehrî değer

¹¹⁸⁴ Vezîr-i a'zam-şüden-i 'Ali Paşa-yı Tevkî'î-yi sâbık Silâhdâr-ı hazret-i Şehriyârî edâmallâhu 'izzehû

Tâk-ı 'arşa yazsalar Hâkim sezâ târîhimi
Cûd-ı Şeh'den Âsaf'a bir esb geldi zîn-i güher sene
(جود شهدن اصفه بر اسب کلدی زین کهر) ... ” (s.428-430)

Hâkim Efendi, bir tarih manzûmesinde üç anbarlı geminin denize indiği tarihi, tarih beytinin her iki mısrasında da ayrı ayrı düşürmüştür:

“...*Târîh-i Nüzûl*
Hidîv-i bahr u ber fermân-revâ-yı heft-kışver kim
Revândır cûy-ı ikbâli serâdan tâ Süreyyâ'ya

Yemm-i cûd u kerem Sultân Mahmûdü 'ş-şemâ'il kim
'Atâyâsı kıyâs olmaz şumâr-ı mevc-i deryâya

...
Bu gûne bi'l-bedâhe vâsfına âgâz edüp hâmem
Yürütdüm ben de fülk-i fikretim lîmân-ı ma'nâya

Görüp itmâmın istimdâd-ı ilhâm eyleyüp Hâkim
İki târîh-i nev derc eyledim bir beyt-i garrâya

Şeh-i dehre ola fülk-i felek-sâye mübârek-bâd
(شه دهره اوله فلك فلکسایه مبارکباد)
Üc-anbarlı nüzûl etdi bi-hamdillâh deryâya
(اوج انبارلی نزول ایتدی بحمدالله دریایا) ... ” (s. 120-122)

Hâkim Tarihi'nde yer alan tarih manzûmelerinin 11'inde tarihin bir mısra olarak değil bir beyit olarak düşürüldüğünü görmekteyiz:

“...*Düşüp bir beyt-i cevher-dâr ile târîh-i vâlâsı*
Bu gûne geldi tab'-ı çâkerîye Hâkimâ ahkem

Kudûmu dehri mesrûr eyledi 'izz ü sa'âdetle
(قدومی دهری مسرور ایلدی عز و سعادتله)
Mühür oldu 'Ali Paşa Silâhdâr-ı Şeh-i ekrem
(مهر اولدی علی پاشا سلحدار شه اکرم) ... ” (s. 289)

Hâkim Efendi, 3 tarih manzûmesinde bir mısra yahut bir beyit ile değil, manzûmede geçen bir kelime ya da kelime grubuyla tarih düşürmüştür:

“...Ve kezâlik lafza-i **halîfetünâ** temâm-ı târîh-i cülûs-i hümâyûnları olup, **halîfetü'l-hâdî** terkîbi dahi tab'-ı Hakîr'e evfak gelmekle, bir kıt'ada derc u tahrîrine ictisâr olundu. Li-nâmıkîhi'l-Hakîr:

Üd'û ile'r-Rabbillezî yu'tı'd-devâme lenâ

Li-cülûs-i Sultânin yekûn fî-'izzeti'n-nâdî

Kâlû halîfetünâ temâmü 'addihî fe-izâ

(خليفة)

Errahtü yevme cülûsihî bi-halîfeti'l-hâdî¹¹⁸⁵

(خليفة الهادي) ...” (s.455-456)

Hâkim Efendi, yangın hakkında bir tarih manzûmesine yer verdikten sonra mensûr kısımda manzûmede verilen tarihin nasıl hesaplanması gerektiğini açıklamıştır. Bu hususa, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinde karşılaşılmamıştır:

“...Ve bu harîkde târîh olmak üzere bu gûne hâme-i Hakîr'den ser-zede olan kıt'a bu mahalle sebt olundu. Li-münşi'ihî'l-Hakîr:

Bu ihrâka 'aceb Sultân-ı 'âlem eyledi girye

O âb-ı girye etdi muntafî lutf-ı Kerîm oldu

Çıkup Allahu etfâhu(الله اطفاه) dedi bir hâtif-i gaybî

Bunun târîhi Hâkim lafz-ı ihrâk-ı 'azîm(احراق عظيم) oldu

Bu târîh gâyet 'acîb ü garîb vâkı' olmuşdur ki, **ihrâk-ı 'azîm** 'adedinden lafz-ı **Allâhu etfâhu** 'adedi çıkdıkda, temâm târîh olur. Ya'nî bu ihrâk-ı 'azîm âb-ı girye-i Şehriyârî ile Allâhu 'azîmü's-şân ıtfâ eyledi demek olur ki, yine böyle olduğuna ser-i mû iştibâh yokdur...’’¹¹⁸⁶ (s. 314)

¹¹⁸⁵ Bir sultânın cülûsu için bize devamlılık veren Rabbe çağırınız ki şerefli mecliste olsun. 'Halîfetü'l-hâdî' ile cülûsu günü tarih düşürdüğümde, 'halîfetünâ' tam bir rakam (tarih) olur dediler.

¹¹⁸⁶ Bu tarihin hesaplanmasıyla ilgili olarak Tahir Güngör, Arkeoloji Müzesi Nüshası'nda “66+95=161” ve “1020+310=1330-161=1169” işlemlerinin satır hizâsına ve s. 348'in sol kenârına yazıldığını belirtir.

Aşağıdaki tabloda *Hâkim Târihi*'nde yer alan tarih manzûmelerinin müellifleri, bu müelliflere ait tarih manzûmelerinin hangi dilde ve hangi nazım şekilleriyle yazıldıkları gösterilmiştir:

Sıra No	Müellif	Tarih Manzûmesi Sayısı			Nazım Şekli				
		Türkçe	Arapça	Farsça	Mısra	Beyit	Kıta	Gazel	Kaside
1	Hâkim Efendi	52	15	-	-	7	52	2	6
2	Râgıb Paşa	2	-	-	-	-	2	-	-
3	Seyyid Hâşimî	1	-	-	1	-	-	-	-
4	Seyyid Vehbî	1	-	-	-	1	-	-	-
5	Hâkî	1	-	-	1	-	-	-	-
6	Defterdâr Halîmî	1	-	-	1	-	-	-	-
	Belirlenemeyen	2	-	-	1	1	-	-	-
	TOPLAM	60	15	0	4	9	54	2	6

Tablo 10: *Hâkim Târihi*'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri

Yukarıdaki tabloya göre 60 Türkçe tarih manzûmesi, 15 Arapça tarih manzûmesi bulunmaktadır. Farsça tarih manzûmesi ise incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinin aksine *Hâkim Târihi*'nde bulunmamaktadır.

75 tarih manzûmesinden 54'ü kıta, 9'u beyit, 6'sı kaside, 4'ü mısra ve 2'si gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Hâkim Efendi'nin kıta nazım şekliyle yazılmış olan tarih manzûmelerini daha çok tercih ettiği görülmektedir.

Eserde yer alan toplam 75 tarih manzûmesinden 67'sinin eserin müellifi olan Hâkim Efendi'ye ait olması, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı bir durum meydana getirmektedir. Hâkim Efendi, eserine adeta kendisine ait bir tarih manzûmelerinden oluşan bir mecmû'a mahiyeti yüklemiştir. Hâkim Efendi, kendisi dışında sadece *Râgıb Paşa*, *Seyyid Hâşimî*, *Seyyid Vehbî*, *Hâkî* ve *Defterdâr Halîmî* olmak üzere 5 kişinin tarihlerine yer vermiştir. Eserde yer alan 2 tarih manzûmesinin ise müellifi belirlenememiştir.

Hâkim Târihi'ndeki tarih manzûmelerini incelediğimizde 19 tane yeni bir göreve atanma hakkında yazılan manzûme, 9 tane vefat, 2 tane padişah atı, 1 tane bayram töreni, 1 tane bend-i Hümayûn, 6 tane doğum, 5 tane câmi inşası, 5 tane gemi, 5 tane cülûs, 3 tane çeşme

inşası, 3 tane *hava olayı/don*, 2 tane *Kâdirî Dergâhı'nın inşası*, 2 tane *kılıç kuşanma*, 2 tane *kütüphane inşası*, 1 tane *hediye*, 1 tane *imaret yapılması*, 1 tane *korsan gemisinin ele geçirilmesi*, 1 tane *medrese inşası*, 1 tane *defterdar kapısının inşası*, 1 tane *evlilik*, 1 tane *Galata Mevleviyyesi Âsitânesi'nin inşası*, 1 tane *sebil inşası*, 1 tane *Sultan Selim'in okula başlama töreni*, 1 tane *yangın* ve 1 tane de *zafer hakkında yazılan manzûme* bulunmaktadır. Hâkim Efendi'nin en çok göreve atanma, vefat, doğum, cülûs, gemi ve câmi inşası hakkında tarih manzûmesini eserine alıntılacağı görülmektedir.

c. Âsım Tarihi

Âsım Tarihi'nde bulunan 83 tarih manzûmesinin hepsi manen söylenmiştir. Bu manzûmelerden 81'i tam tarihtir. Aşağıdaki örnekte, 'İsmet Beyefendi'nin Nekâbet'ine 'Aynî Çelebi'nin tam tarih ile düşürdüğü mısra yer almaktadır:

“...Ve 'İsmet Beyefendi'nin Nekâbet'ine 'Aynî Çelebi'nin târîh-i müntehabıdır;
[Mısra]:

Eyledi 'İsmet Bey'i hubb-i Rasûlullâh Nakîb

(ايلدى عصمت بكى حب رسول الله نقيب) (s. 336)

Âsım Efendi eserinde Tokâdî Bekir Efendi'ye ait tamiyeli tarih ile yazılmış bir tarihe yer vermiştir. Aşağıda görüleceği üzere Tokâdî Bekir Efendi, III. Selim'in doğum tarihini verdiği mısranın harflerinin ebced değerlerinin toplamına bir eklenmesi gerektiğini söylemiştir:

“...Merhûm-i müşârun ileyh sabbet sicâlû'l-mağfireti 'aleyh¹¹⁸⁷ hazretlerinin velâdetlerine inşad olunan tevârîh beyninde gerçi Tokâdî Bekir Efendi'nin bir ta'miye-i manzûme ile [Mısra]:

Elhemet târîhen illâ câ'e Selîm-i Sâlis

(الهمت تاريخا الا خاء سليم ثالث)

târîh-i manzûmunu ki nefy-i harf-i vâhid ile **Câ'e Selîm-i Sâlis** terkibi, kezâlik cülûs-i hümayûnlarına **İllâ Selîm-i Sâlis** 'ibâretini Vâsîf Efendi merhûm kendi târîhinde: 'Garâ'ib-i ittifâkıyyâtdan ma'dûddur' 'ünvânıyla sâ'ire müreccah olmak üzere îrâd eylemiştir. Gerçi Vâsîf Efendi'nin garâ'ib-i ittifâkıyyâta hamli,

¹¹⁸⁷ Mağfiret kovaları onun üzerine dökülsün.

ol zemân 'unvân-ı târîhe nazar ile olup lâkin terkibeyn-i mezbûreynin gerçi illâ kelimesi iki harf beyninde olup ancak zımnen her birinde nefy ü selb cihetine tevriyeyi hâvî olmağla meğer birisi tâc u tahtdan ve birisi kâşâne-i hayâtдан bi'l-'amel münselib olduğuna işâreti mutazammın imiş... ” (s.1233-1234)

Aşağıdaki tabloda *Âsım Tarihi*'nde yer alan tarih manzûmelerinin müellifleri, dili ve yazıldıkları nazım şekilleri gösterilmiştir:

Sıra No	Müellif	Tarih Manzûmesi Sayısı			Nazım Şekli			
		Türkçe	Arapça	Farsça	Mısra	Beyit	Kaside	Kıta
1	Sürûrî	36	-	-	33	2	-	-
2	'İzzet	14	-	-	13	1	-	-
3	'Aynî	6	-	-	5	1	-	-
4	'Âsım	4	-	-	4	-	-	-
5	'İzzî	5	-	-	5	-	-	-
6	İhyâ Efendi	3	-	-	3	-	-	-
7	'Ârif Ağa	2	-	-	2	-	-	-
8	Vahîd	3	-	-	-	-	1	2
9	Seyyid Vehbî	1	-	-	1	-	-	-
10	Lâ-Edrî Çelebî	1	-	-	1	-	-	-
11	Refî' Âmidî	1	-	-	1	-	-	-
12	Tokadî Bekir Efendi	-	1		1	-	-	-
13	Sünbül-zâde Vehbî	1	-	-	1	-	-	-
	Belirsiz	3	1	1	5	1	-	-
	TOPLAM	80	2	1	76	5	1	1

Tablo 11: *Âsım Tarihi*'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri

Tabloya göre *Âsım Tarihi*'nde, 80 Türkçe, 2 Arapça ve bir Farsça tarih manzûmesi bulunmaktadır. Bu manzûmelerden 76'sı mısra, 5'i beyt, biri kaside ve biri kıta nazım şekliyle yazılmıştır.

Âsım Efendi, “*tarih*”, “*mısrâ-ı tarih*”, “*tarih-i müverrih*”, “*söylediği tarihtir*” gibi ifadelerle metnine eklediği manzûmelerin tarih manzûmesi olduğunu belirtmiştir. 82 manzûmeden 76’sının müellifi Âsım Efendi tarafından belirtilmiştir. Âsım Efendi, 36 tarih manzûmesiyle en çok Sürûrî’den alıntı yapmıştır. Sürûrî’yi, 14 tarih manzûmesiyle ‘İzzet, 6 tarih manzûmesiyle ‘Aynî ve 5 tarih manzûmesiyle ‘İzzî takip etmektedir. Bu noktadan hareketle Âsım Efendi’nin Sürûrî’ye ayrı bir muhabbet duyduğu âşikârdır. Kendisine ait 4 tarih manzûmesi bulunan Âsım Efendi, İhyâ Efendi’den 3, ‘Ârif Ağa’dan 2, Vahîd’den 3 manzûme alıntılanmıştır. Ayrıca Seyyid Vehbî, Lâ-Edrî Çelebî, Refî’ Âmidî, Tokadî Bekir Efendi ve Sünbül-zâde Vehbî’den birer tarih manzûmesi alıntılanmıştır.

Âsım Tarihi’ndeki tarih manzûmelerini incelediğimizde 29 tane *göreve atanma* hakkında yazılan manzûme, 25 tane *vefat*, 11 tane *cülûs*, 7 tane *doğum*, 6 tane *padişah olma*, 3 tane *fetih*, 1 tane *yolculuk*, 1 tane *çeşme inşası*, 1 tane *İngiliz-Rus Harbi* ve 1 tane de *kuyruklu yıldızın görünmesi* hakkında yazılan manzûme bulunmaktadır.

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Tarihi’nde 36 tarih manzûmesi vardır. Bu manzûmelerin hepsi, manen söylenmiş tarihlere aittir. Es’ad Efendi, tarih manzûmelerini alıntı yapacağı zaman diğer manzûme alıntılarında da görüldüğü gibi “*târîh*”, “*târîh-i nasbını*”, “*tevriye-gûnâ yazdığı târîhtir*”, “*târîh-i musanna’ı mantûkunca*” gibi birtakım ifadelerle açıkça ifade etmiştir.

Es’ad Efendi’nin alıntılanmış 36 tarih manzûmesinin tamamı tam tarihtir. *Es’ad Tarihi*’nde, bir olaya düşürülmüş manzûme olmayan iki tarih bulunmaktadır. Bu tarihler hâl tercümelerinde geçmekte olup, hâl tercümesi verilen kişinin doğum tarihlerini vermektedirler:

“...(*Abdulganî Efendi*)... *ism-i semmi* ‘*Abdülganî*’, *târîh-i velâdetidir*...” (s. 398)

“... (*Mehmed Sâlih Vesîm Efendi*)... *lisân-ı vâlidinde* ‘*Oğlum Mehmed*’ *kelâmı*, *velâdet-i târihidir*...” (s. 341)

Aşağıdaki tabloda *Es’ad Tarihi*’nde yer alan tarih manzûmelerinin müellifleri, bu müelliflere ait tarih manzûmelerinin hangi dilde yazıldıkları ve manzûmelerin nazım şekilleri gösterilmiştir:

Sıra No	Müellif	Tarih Manzûmesi Sayısı			Nazım Şekli			
		Türkçe	Arapça	Farsça	Mısra	Beyit	Kıta	Gazel
1	Keçeci-zâde 'İzzet Molla	18	-	-	10	3	4	1
2	Es'ad	11	-	-	7	-	4	-
3	'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey	1	-	-	1	-	-	-
4	Seyyid Sürûrî	1	-	-	1	-	-	-
5	Mîr-i 'Alem- zâde İbrâhim Rif'at Bey	1	-	-	1	-	-	-
6	Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi	1	-	-	1	-	-	-
7	Serverî	1	-	-	-	-	1	-
	Belirlenemeyen	2	-	-	2	-	-	-
	TOPLAM	36	0	0	23	3	9	1

Tablo 12: *Es'ad Tarihi*'nde Yer Alan Tarih Manzûmeleri

Yukarıdaki tabloya göre, 36 Türkçe tarih manzûmesi bulunmaktadır. Bu manzûmelerden 25'i mısra, 6'sı kıt'a, 2'si gazel ve 1'i beyit nazım şekilleriyle yazılmışlardır.

Eserde yer alan tarih manzûmelerinden 18'i Keçeci-zâde 'İzzet Molla'ya, 10'u Es'ad Efendi'ye aittir. 'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey, Seyyid Sürûrî, Mîr-i 'Alem-zâde İbrâhim Rif'at Bey, Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi'ye ait birer tane tarih manzûmesi bulunurken 2 tane tarih manzûmesinin kime ait olduğu belirlenememiştir. İncelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerini kıyasla Es'ad Efendi'nin tarih manzûmeleri seçkisinde sadece 6 şairden alıntı yapması dar bir perspektiften yararlandığını göstermektedir.

Es'ad Tarihi'ndeki tarih manzûmelerini incelediğimizde 10 tane *göreve atanma* hakkında yazılan manzûme, 9 tane *câmi inşası*, 6 tane *vefat* ve 2 tane *doğum* hakkında yazılan

manzûme olduğunu görmekteyiz. Bu manzûmelerin hâricinde eserde, *dua*, *Es'ad efendi hakkında*, *fetih*, *ma'bed inşası*, *mahfıl inşası*, *muvaqqit-hâne inşası*, *padişahın nişân alması*, *sebil inşası*, *sürgün edilmek hakkında* yazılan birer tarih manzûmesi yer almaktadır.

7.7. Telmîh

Lügat anlamı bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak demek olan telmîh, bir söz içerisinde kıssaya, efsaneye, tarihî bir hadiseye veya bir âyete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir.¹¹⁸⁸

Telmîh sanatı, Arap ve Fars edebiyatlarından Türk edebiyatına geçmiştir. Telmîhi sağlayan malzeme ve konular, “*bu edebiyatların İslâm öncesi ve sonrasına ait kültürel ve dinî unsurlarından meydana gelmektedir. İlk malzemeyi Câhiliye şiiri, ‘ahbârü’l-Arab’ başlığı altında toplanan rivayetlerle kıssalar, hikâyeler, -bunların içinde Leylâ ve Mecnûn kıssasının ayrı bir yeri vardır- ensâb ve nevâdir gibi kadîm malzeme teşkil eder. Fars edebiyatında bu alandaki en önemli malzeme Firdevsî’nin Şâhnâme’sinde ve İskendernâme, Târîh-i Taberî, Âsâr-ı Bâkiye, Siyerü’l-mülûk gibi tarihlerde yer alan meşhur isimler ve olaylara dayanan destanî, hamâsî veya millî-tarihî birikime dayanır. Buna Hint destanları ve kutsal kitaplarından edebiyata girmiş konuları da eklemek gerekir.*”¹¹⁸⁹

Vak’anüvîsler, tarihî, mitolojik ve dinî şahsiyetleri, güzel sanatlardaki mâhirlîği kabul edilen sanatçıları ve halk hikâyelerinin ki özellikle aşk hikâyelerinin baş kahramanlarını ismen zikrederek onların öne çıkan ve herkes tarafından bilinen özelliklerini kendi eserlerinde anlatıkları olay veya kişilerle bağdaştırmaya çalışmışlardır. Telmîhin etkisinden yararlanarak okurun algısını genişletip metni edebî kılmışlardır.

a. Na’îmâ Tarihi

Gerek Arap ve Fars gerek Türk edebiyatında sıklıkla karşılaştığımız motiflere telmîh vasıtasıyla yer veren Na’îmâ, bu sanatın okurda yarattığı etkiyle birlikte sözünü daha tesirli kılmaya çalışmıştır. Aşağıdaki örneklerin ilkinde, “Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu ve ilk

¹¹⁸⁸ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 282.

¹¹⁸⁹ Mustafa Uzun, “Telmîh”, *DİA*, XL, 408.

hükümdarı”¹¹⁹⁰ olan ve tarihte gaddarlığıyla, vahşiliğiyle, hırsıyla ve özellikle İslâm ülkelerindeki insanları katletmesiyle ve bu ülkelerdeki taş taş üstünde bırakmayan yıkımlarıyla tanınan Cengiz Han zikredilerek onun bu olumsuz özelliklerine telmîh yapılmıştır:

“...*Gâzî Giray’ın etbâ’ından bir cem’-i Tatar mirzâları bulunup içlerinden biri bî-çâre Fetih Giray’ın başına külünk urup sâ’irleri kılıç üsürüp pâre pâre eylediler. Anınla dahi iktifâ etmeyip **rü’esâ-i Cengizî** vifâkınca evlâd-ı sığârına varınca cümle ocağın bile katl ü berbâd ettiler...*” (s. 125-126)

Aşağıdaki örnekte, Tatar Han’ın Erdel ile yaptığı muhârebe sonucu Tatar Han’ın zafere ulaştığı ve Tatar Han’ın ordusunun Rüstem-i Zâl destânının nâsihi olduğu söylenerek “İran millî destanının en güçlü kahramanı”¹¹⁹¹ olan Zaloğlu Rüstem’e telmîhte bulunulmuştur:

“...zafer taraf-ı İslâmiyândan vezân olup pâ-yı semend-i mücâhidîn ol arsa-i hevl-nâkte ceyş-i a’dâyı pâ-y-mâl edip dest berd-i kahramanı ile nâsih-i **dâsitân-ı Rüstem-i Zâl** oldular...” (s. 1757)

Aşağıdaki örnekte ise “Vasf-ı Kûh-ı Bîsütûn ve Şebdîz-i Hüsrev” başlığı altında Na’imâ Ferhâd, kûh, su, Hüsrev, Şîrîn kelimelerini bir arada kullanarak Hüsrev ve Şîrin/ Ferhâd ile Şîrin mesnevisine/hikâyesine telmîhte bulunulmuştur:

“...Menzîl-i mezbûrda **Ferhâd Kûh-be-kûn** kesdi deyü meşhûr olan **Kûh-ı Bîsütûn** ki garbîsi bir sahrâya müntehî olduğu yerden birkaç değirmen döndürür, şedîdü’l-berd **su** çıkar. İrtifâ’ı bir zirâ’ kadar bir sofa üstü dağdan oyulmuş kemer eyvân. Sadrında **Hüsrev ü Şîrîn** taştan yonulmuş, **Hüsrev** at üzerinde cevşen-pûş murûr-ı eyyâmla ba’zı nukûş ve ârâyişi hâlel-pezîr olmuş ve eyvân kemerinin iki tarafında iki melek sûreti yonulmuş idi. Menzil-i mezbûrda beş gün ârâm olunup ol kûhsârda olan garâ’ib-i âsâr seyr ü temâşâ olundu...” (s. 667)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi, gerçekleşen bir yangında, Berber Mustafa Çelebi isimli kişinin evinin tahtadan yapılmasına rağmen yangından hiç etkilenmediğinin Allah’ın takdiri olduğunu söyleyerek suyun boğma özelliği olmasına rağmen Hz. Musa’ya etki etmemesini, bıçağın

¹¹⁹⁰ Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *DİA*, VII, 367.

¹¹⁹¹ Nimet Yıldırım, “Rüstem-i Zâl”, *DİA*, XXXV, 294.

kesme özelliği olmasına rağmen Hz. İsmail'e etki etmemesini ve ateşin yakma özelliğine rağmen Hz. İbrahim'e etki etmemesini belirterek Kur'an kıssalarına telmih yapmıştır:

*"...Fi'l-i âteş ihrâk iken böyle böyle niçe mâddeleri tehallüf eylediği kati çokdur. Fi'l-i âb iğrâk iken **mâdde-i Mûsâ** 'aleyhi's-selâmda tehallüf, fi'l-i sikkîn kat' iken **mâdde-i İsmâ'il** 'aleyhi's-selâmda tehallüf ve âteşin 'adem-i ihrâkı **mâdde-i İbrâhîm** 'aleyhi's-selâm da vukû'u gibi niçe kerre sâ'ir mevâdda müşâhede olunmuşdur..." (s. 95)*

Hüsrev ve Şîrîn mesnevisinin içerisinde çıkararak müstakîl bir hâle gelen Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine telmihle bulunulan aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, yapılan bir sandalı, Ferhâd'ın Bîsütûn Dağı'nı delerek su getirme hadisesiyle ilişkilendirir:

"...adlâ'-ı beden-nümûn-i sinâdet ü ittikâ olan sûtûn-i kıfâre-nümûnların dahi tîşe-i Ferhâd-ı mi'mârân-ı bî-sûtûn-nişân berkende ve birbirinden cüdâ vü irhâ eylediklerinde..." (s. 105)

Hâkim Efendi, eserinin özellikle elkâb kısımlarında padişahın ve devletin önde gelenlerinden bahsederken tarihi, mitolojik ve dinî şahsiyetlerin isimlerini zikrederek onların bilinen özelliklerine telmihle bulunarak teşbih yapar:

*"...mu'allâ-mekân-ı mahfil-i Tâc-dârî, nûr-ı hadeka-i sa'âdet, nevr-i hadîka-i 'adâlet, **Süleymân-haşem, Ferîdûn-'ilm, Dârâ-kışver, İskender-zafer, Behmen-ihtişâm, Rüstem-intikâm, Kahramân-şecâ'at, Nerîmân-mehâbet, zill-ı zalîl-i 'inâyet, mültecâ-yı emn-hasânet, [E]bûbekir-sadâkat, Fârûk-'adâlet, 'Osmân-hayâ, Haydar-vegâ, Mefhar-i selâtîn-i cihân es-Sultân bin es-Sultân es-Sultân Mustafa Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân ibnü's-Sultân el-Gâzî Mehmed Hân 'aleyhimü'r-rahmetü ve'r-rıdvân ve edâme mülkehû ve şevketehû ve ekâme elviyete nasrihî ve devletihî âmîn yâ Rabbe'l- 'âlemîn efendimiz hazretleri..." (s. 451)***

c. Âsım Tarihi

Edebî sanatlara sıklıkla yer vererek anlatımını zenginleştiren Âsım Efendi, aşağıdaki örnekte Hz. Süleyman ve Karınca Kıssası'na telmihle bulunmuştur:

*"...nerîmâne-heybetle 'Alemdâr Paşa'ya müteveccihen: 'Şu izdihâmı def' ve ber-taraf kıl' hutâbıyla gürz-endâz-ı emr u fermân oldukda, ol makûle **kuhrâb-ı***

Kâf-celâdet pîş-gâh-ı Süleymân'da kâ'im mûr-i bî-vücûd-sıfat der-sâ'at rû-be-zemîn-i imtisâl ü meskenet olup...” (s. 1205)

Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, Emîn Efendi'nin yaptığı işleri anlatırken “Mısır'ın Yusuf'unu tutan Züleyhâ'nın benzeri” ifadesini kullanarak Yusûf Kıssası'na telmîhte bulunmuştur:

“...Lâkin Emîn Efendi bi't-tab' pederi hasletinde tammâ' ve cemmâ' olmağla, dâ'imâ cem' u iktisâb tarîkasına pûyâ ve Hâcegân'dan olmak mülâbesesiyle müte'ayyinân-ı zemâna teraddüd ederek menfa'atlü hıdemât-ı dîvâniyyeler istihsâl, husûsan mânend-i Züleyhâ, dâmen-gîr-i Yûsuf-i Ümmü'd-dünyâ olmağın, dest-yârî-i himmet-i müşârun ileyhle aslâ mansıbsız ve müfîd ü râbih hıdmetsiz kalmayup...” (s. 1456)

Kişi tasvirlerinde sıklıkla telmîh sanatına yer verdiği görülen Âsım Efendi aşağıdaki örnekte, Canpuladoğlu Ali Paşa'nın olumsuz özelliklerini dile getirirken, kötü özellikleriyle ün salmış Amâlika¹¹⁹² ve Âdiyân¹¹⁹³ isimli Arap kavimlerine telmîhte bulunmuştur:

“...Müşârun ileyhin refte refte Devlet-i 'aliyye cânibine mâfi'l-du'âd olan kecnazar ve bed-i'tikâdını sarf u tagyîr ve'l-hâsıl birkac meclisde ol bakıyye-i 'Amâlika ve 'Âdiyân itlâkına şâyân 'âdî-i saht-dil ve nâ-fermânî hezâr füsûn u fesâne ve cerb-i zebân-ı sâhirâne ile bend-i kemend-i teshir eylemekle...” (s. 1352-1353)

d. Es'ad Tarihi

Bilinçli olarak kullandığı edebî sanatlar arasında yer alan telmîh sanatı Es'ad Efendi'nin anlatısını süsleyen ve okurun zihnini canlandıran bir sanat olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örnekte Vezir Mehmed Behram Paşa'nın öfkesinin, öfkesiyle bilinen Sâsânî hükümdarı Behrâm¹¹⁹⁴la denk olduğunu; fakire ve yardıma muhtaca yardımcı olma hususunda Rüstem'le aynı safhada olduğu söylenerek Rüstem'in ve Behram'ın özellikleri telmîh edilmiştir:

¹¹⁹² Amâlika, en eski Arap kabilesi olduğu kabul edilen yarı efsanevî göçebe Sâmi topluluğunun ismidir. bk. Sargon Erdem, “Amâlika”, *DİA*, II, 556.

¹¹⁹³ Hz. Nuh'tan sonra yaşamış Hz. Hûd'u yalanladıkları için şiddetli bir rüzgârla cezâlandırılan “Âd Kavmi” olarak geçen eski bir Arap kavmidir. bk. Celal Kırca, “Âd”, *DİA*, I, 333.

¹¹⁹⁴ Daha fazla bilgi için bk. Enver Konukçu, “Behrâm-ı Gûr”, *DİA*, V, 556.

“...*Vezîr-i mastûr, tehevvrde Behrâm-ı meşhûr ile hem-deng ve Rüstem-i dâstân ile yek-reng geçinür ise de vedi'a-i Hâliku'l-berâyâ olan fukarânın kemend-i te'addî ile eydî-yi te'ayyüş-i râhatların didene-i dîrîne-i reddiyyesi olduğundan...*” (s. 26)

Es'ad Efendi, ileri sürdüğü konuyu delillendirmek için “Bel'amü'bnü Bâ'ûr”¹¹⁹⁵ ile “Bersîsâ”¹¹⁹⁶ kıssalarının yeterli olacağını söyleyerek, bu kıssalara telmîhte bulunmuştur:

“...*tekâzâ-yı nefis-i bed ve telbîs-i la'în-i ebed ile hazîz-i redd ü şakâvete sukût ve zemîn-i mezelele hubût edenlerin kıssa-i pür-hisseleri mu'teberât-ı kütüb-i muhâdarâtta mufassalan muharrer ve Bel'amü'bnü Bâ'ûr ile Bersîsâ'nın nakş-ı sahâ'if-i tefâsir olan hikâyet-i sıhhat-rivâyeti hod bu kaziyyeye delîl-i azherdir; Allahümme innâ ne'üzü bike min mekrike ve mine'l-havri ba'de'l-kevr*¹¹⁹⁷...” (s. 138)

Aşağıdaki örnekte ise, birbiriyle tenâsüp oluşturan kelimeler bir arada kullanılarak Hz. Süleyman ve Karınca kıssasına telmîhte bulunulmuştur:

“...*işte böyle bir ni'met-i bî-nakamet-i celîleye mazhariyyetle silk-i müverrihîne teslîk buyurdılar ki, el-minnetü lillâhi Te'âlâ ve tekaddes*¹¹⁹⁸ bu *mûr-i nahîf ve gencişk-i za'îf, sâye-i Süleymân-ı zemân'da mansıb-ı câvidânîden 'ibâret ve bendegî-i sermedîden kinâyet olan tahlîd-i nâm u kâm lütfuna nâ'il ve te'bîd-i 'izz ü ihtîşâm 'atfina vâsıl olduğu vâreste i evhâmdır...*” (s. 434)

7.8. Teşbîh

Teşbîh, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetme sanatıdır.¹¹⁹⁹ Teşbîhi oluşturan iki unsurdan biri müşebbeh (benzeyen) diğeri müşebbehün bih (kendisine benzetilen)dir. Bu iki unsurdan birinin yer almamasıyla istiâre sanatı meydana gelir.

¹¹⁹⁵ Tevrat'ta ve İslâm kaynaklarında, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişi. bk. Ömer Faruk Harman, “Bel'am b. Bâûrâ”, *DİA*, V, 389.

¹¹⁹⁶ İsrâiloğulları zamanında veya Fetret devrinde bir rahip yahut âbid olduğu söylenen Bersîsâ rivayete göre yetmiş yıl ibadet eden, duasıyla hastaların hemen şifa bulduğu bir kişi. bk. Ahmet Özel, “Fakî-yi Teyrân”, *DİA*, Ek-1, 436-439.

¹¹⁹⁷ Allah'ım! Senin hile ve düzeninden yine sana sığınırız. Bolluktan sonra yokluğun gelmesi Allah'tandır.

¹¹⁹⁸ Minnet ancak şanı yüce olan Allah'adır.

¹¹⁹⁹ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, s. 129.

Belagat kitaplarında, benzetme unsurlarının sayısına ve benzeyen ile benzetilenin kullanılmasına göre çeşitli tasniflerde incelenen teşbîh sanatı, İslâmî belâgatte ve batı retoriğinde öne çıkan sanatlardan biri olmuştur.

Anlatmak istediklerini teşbîh yoluyla ifade eden vak'anüvîsler, bu sayede “*fikri daha gösterişli ve renkli bir şekilde arz eder; aynı zamanda hayalin icat ettiklerini tasvîr hususunda güzel bir vasıta*dır. Nesirde, şiirdeki kadar revaçlı olmamakla beraber, fazla kullanılmamak şartıyla üsluba gereğince süs kazandırmayı sağlar.”¹²⁰⁰ Üsluba parlaklık ve güzellik kazandıran teşbihin güzel bir te'sir yaratabilmesi için doğru, tabiî, açık ve münasebetli olmasına, değerini kaybedip ibtizâle düşmemesi için haddinden fazla kullanılmasına; zoraki, köhne, süflî hayallerden kaçınılmasına dikkat etmek lâzımdır.¹²⁰¹

Teşbîh sayesinde anlatımlarını süsleyen ve okurun zihninde yeni çağrışımlar uyandıran vak'anüvîsler, geleneğin belirlediği kavramlar ve mazmunlarla oluşturdukları teşbîhlerle beraber kendilerine has ve orijinal benzetmelerde bulunmuşlar. Kimi zaman Arapça bir terkipten yararlanmışlar, kimi zaman ise sebk-i hindî akımının etkisiyle okurun dimağını zorlayan benzetmelerde bulunmuşlardır.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ'nın anlatısında sıklıkla yaptığı teşbîh sanatı, metnin dilinin edebî bir dile ulaştırılmasında aracı olmuştur. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Na'îmâ teşbîh sanatına yer verirken dahi açık bir dil tercih etmiştir:

“...Küffâr-ı hâksâr Yeniçeri alayına hücum ettikte koyun sürüsü kurtan ürker gibi ürüp, orduya firâr ederken serdar önünden gürûh gürûh geçtiler...” (s. 170)

“...nân ise cân gibi pinhân ve nâ-peydâ idi...” (s. 650)

“...Leşker deryâ gibi mevc urup çağrışırlardı...” (s. 710)

“...dağ keçisi gibi tırmaşıp...” (s. 912)

“...mi'cer-pûş avratlar gibi firâr u ihtifâ ihtiyâr eden...” (s. 1741)

¹²⁰⁰ Kazım Yetiş, *Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı*, s. 255.

¹²⁰¹ Kazım Yetiş, *a.g.e.*, s. 255.

b. Hâkim Tarihi

Daha çok olay ve kişi tasvirlerinde teşbîh sanatına başvurduğu görülen Hâkim Efendi'nin okurun zihninde çağrışımlar uyandıracak tarzda çeşitli benzetmeler kaleme aldığı görölmektedir:

“... ‘Arab karısı bî-çâre Ermeni’yi fişkî çuvalı gibi altına alup...” (s. 653)

“...hadîsde İbn-i Cevzî-i vakt bir zât idi...” (s. 1051)

“...Merhûm Nakşî bir tarikle Enderûn-ı hümayûn'a duhûl ve müddet-i Sultân Mahmûd Hânî'de sâ'ir hademe-i Enderûn gibi imrâr-ı vakt edüp...” (s. 1126)

“... ‘Azîm bir cebel, müntehâsını Hak'dan gayri kimse bilmez, türâbı ve cümle sengi billûr gibi sefid ve berrâk, gûyâ zücâc pâreler[i] idi...” (s. 861)

“...hiyâc-ı emvâc-ı bahr-i mâlihden ‘ârî vü berî ve rûz u leyâl lücceyn-i müzâb gibi sû-be-sû cârî...” (s. 986)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi'nin üslubunun en belirgin özelliklerinden birisi, anlatısında sıklıkla teşbîh sanatından yararlanmasıdır. Öyle ki sebk-i hindî ekolünün bir özelliği olarak denenmemiş mazmûnları ustalıkla teşbîh sanatının vasıtasıyla metnine yerleştirerek hayal dünyasının zengin kapılarını okura aralamıştır:

“...sâf-siriştânı ıstafâ ve vifâk u nifâk cihetleriyle mîkrâz gibi dü-zebân ve mürekkeb-âsâ yek-reng olmayup...” (s. 24)

“...harf-i zâ'id gibi aralıktan hazf ile Segbân Ocağı ana 'ıvaz ve bedel olarak...” (s. 1372)

“...mâr-ı sermâ-dîde gibi ten be-hâk sükûn-i nâ-çârî ve hâşâk-i hafîf gibi suyun akındısına cârî-i ıztırârî idiler...” (s. 1372)

“...sabr u ârâmı dâmen-i 'âşık gibi çâkçâk...” (s. 1378)

“...münevver şerbet içmiş gibi ‘âlem-i hiss ü şu‘ûrdan bî-haber...” (s. 1387)

d. Es‘ad Tarihi

Es‘ad Efendi de anlatımında sıklıkla teşbîhlere yer vermiş, bağdaştırdığı kelimelerle okurun dimağında hoş bir lezzet bırakabilmeye çalışmıştır:

“...nahcîr-i pençe-i şîrden kurtulmuş rûbâh gibi rû-be-râh girîve-i gürîz olup...” (s. 27)

“...emvâc-ı deryâ gibi ‘add ü ahsâya gelmez mesârifât-ı zarûriyye ihtiyâr olunmuşiken...” (s. 279)

“...müterahhaş-ı kâse-i tab‘ı olan eş‘ârı, âb-ı zülâl gibi selîs ü müsellemler olup...” (s. 179)

“...vâlidî merkadî cenbinde genc-i şâygân gibi ihfâ kılındı...” (s. 390)

“...senâbikü‘l-hayl-i guzât-ı İslâm ile süfûf gibi sûde-i hâven-i hevân ve bâkî kalan kefare...” (s. 34)

Yukarıda yer alan örneklerden anlaşılacağı üzere vak‘anüvîs tarihlerinde müellifler dönem ve nesir geleneğinin benimsediği âhenk hususiyetlerini gözetmişler, çok sayıdaki edebî unsura eserlerinde yer vererek sanatı ve estetiği öncelediklerini göstermişlerdir. Bilhassa mukaddimede ve padişah ile ilgili anlatılarda olduğu gibi olay ve kişi tasvirlerinde de âhenk ve sanat öğelerini kullanarak anlatılarına hareket ve canlılık kazandırmışlar, ortaya koydukları ses oyunları vasıtasıyla okuru bir mûsikî ile karşılaştırmışlardır.

8. ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Anlatı, belirli bir zaman dilimi içindeki gerçek ya da kurgusal olayları ve durumları ele alan söylem türüdür.¹²⁰² Barthes’a göre, dünyada sonsuz sayıda anlatı vardır. Her şeyden önce şaşılabilecek kadar tür söz konusudur. Anlatı sözlü ya da yazılı olarak, görüntüyle, davranışlarla ve bütün bunların karışımıyla verilebilir. Mitte, efsanede, fabloda, masalda, öyküde, destanda, tarihte, trajedide, dramda, güldürüde, pandomimde, tabloda, vitrayda, sinemada, çizgi

¹²⁰²Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, “Anlatı Bağlamında Tarih yazımının Sorunları”, *Bilig*, sy. 59 (Güz 2011), s. 204.

resimlerde, günlük gazete haberlerinde, konuşmalarda anlatı hep vardır. Üstelik neredeyse sonsuz sayıdaki bu biçimler altında anlatı her zaman her yerde ve her toplumda vardır.¹²⁰³ Anlatıdan bahsederken onu ister istemez roman, hikâye, masal, efsane gibi edebî anlatılarla sınırlıymış gibi düşüsek de ‘anlatı’ kelimesi ‘anlatmak’ fiiliyle ilişkilidir ve dolayısıyla anlatılar her yerdedir; sadece bir romanda değil, tarihî bir yazıda da vardır.¹²⁰⁴ Tarih yazımında en yaygın teknik anlatıdır. Anlatı, geçmişî yeniden yaratmanın en geçerli ve başarılı yolu olarak algılanmıştır.¹²⁰⁵

Bir edebî eserde, eseri oluşturan unsurların, yazarın hayal ve fikir dünyasına bağlı olarak bir sistem dâhilinde bir araya getirilmesine ve yazarın üslubuna bağlı olarak anlatılmasına “kurgu” denir. “Kurgu ya da kurgulama, eserin, yazılmaya başlanmasından, bitirildiği ana kadar geçen süreçte gösterilen her türlü etkinliktir.”¹²⁰⁶

Edebî estetikten faydalanarak yeni bir sanat eseri inşa eden “*sanatkâr dediğimiz insan, eserini yaratırken, ihtiyaç duyduğu malzemeleri, doğal halleriyle dış dünya dan alır. Sonra onları titiz bir seçme ve ayıklamaya tabi tutar. Seçip ayıkladığı ham malzemeyi, başta sanatın imkân ve sınırlarını dikkate alarak; sonra da dünya görüşü, estetik beğenisi ve okuruyla olan ilişkisi çerçevesinde, yeni bir varlık inşasına soyunur; elindeki malzemeyi kurgulayarak bir terkibe ulaşmaya gayret eder.*”¹²⁰⁷ Aynı malzemenin, sanatkârların hayal ve becerisine paralel olarak şekillenerek özgün eser konumuna gelmeleri gibi, bir sanat eseri inşa eden romancının, en dış cephesiyle klasik roman formuna bağlı kalsa bile, bu formun içinde kendine has bir inşa tarzı her zaman yaratabildiğini dile getiren İsmail Çetişli, romancının, romanın iç yapısını belirleyecek olan olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatıcı ve anlatım tarzlarında sonu gelmez kurgu denemelerinde bulunabildiğini; aksi takdirde bütün romanların birbirinin tıpatıp aynısı bir yapı içinde okur karşısına çıkmalarının kaçınılmaz olacağından bahseder.¹²⁰⁸ Biz, İsmail Çetişli’ye ait bu düşüncelerin vak’anüvîs tarihleri için de geçerli olduğu görüşündeyiz. Çünkü “edebiyat eserindeki kurmaca yapıyı kavrayıp analiz ederek işine yarayacak bilgileri seçebilme yeteneğine sahip olan tarihçi de malzemesini oluşturmada kısmen edebiyatçı gibi

¹²⁰³ Roland Barthes, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (çev. Mehmet Rifat), İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983, s. 124.

¹²⁰⁴ Bahar Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilime Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014, s. 46.

¹²⁰⁵ Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, “Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları”, s. 204.

¹²⁰⁶ Ramazan Kaplan, “Kurgulama Tekniği Bakımından Cemile Hikâyesi”, *Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* (8-10 Aralık 1998-Ankara), (haz. Elmas Kılıç-Neval Konuk), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, s. 119.

¹²⁰⁷ İsmail Çetişli, “Kurgusalılık / İtibârilik Bağlamında Edebiyat”, s. 369-370.

¹²⁰⁸ İsmail Çetişli, a.g.m., s. 372-373.

davranıp, binlerce olay ve bilgi içinden elemanı alır.”¹²⁰⁹ Tarihçi, önce yararlandığı belgelere bakar. Sonra bunu metne dönüştürür. Son olarak bu metni okuyan okur onu yeniden yorumlar.¹²¹⁰ Bu sayede, çok katmanlı bir hâlde olan vak’anüvîs tarihleri okura yorumlama imkânı sağlarken, tarihî gerçeklikleri aktarmada barındırdığı üslupsal ve anlatısal özelliklerle birbirinden ayrılarak salt öğretici metin olmaktan uzaklaşırlar.

Hayden White’ın tarih yazımı metoduna göre, “önce tarih alanındaki ögeler, olayların zaman içindeki oluşumları içinde sıraya konularak bir vakayinâme şeklinde düzenlenir; sonra bu vakayinâme olayların, oluş süreçlerindeki bölümleri ile yeniden tanzim edilerek bir öykü olarak düzenlenir ki bunun belli bir başı, ortası ve sonu vardır.”¹²¹¹ White, kronikten tarihî metne geçiş yapıldığında tarihçinin tıpkı kurmaca anlatıdaki gibi olaylar dizisini giriş, gelişme ve sonuç biçiminde olay örgüsü hâline getirdiğini ileri sürmüştür.¹²¹² Vak’anüvîs tarihlerini incelediğimizde de White’ın haklı olduğunu görmekteyiz. Vak’anüvîsler anlatılarını bir olay örgüsü dâhilinde kendi maharet ve hayal dünyalarının çerçevesi mukâbilinde giriş-gelişme ve sonuç üçlüsünün öncelendiği anlatısal bir bütünlük yaratmışlardır. Neyi, ne sebeple ve ne kadarıyla okura anlatacaklarını kendi kelime dağarcıkları, nesir alanındaki mâhirlikleri, seçtikleri mecâzlar, kullandıkları edebî sanatlar ve fikir dünyalarıyla birlikte inşa ettikleri kurguyla eşgüdümlü olarak kaleme alan vak’anüvîsler, tıpkı bir romancı, hikâyeci ve destâncı gibi okuru da anlatısına dâhil ederek kurgusunu tamamlar ya da bir nevi okura tamamlatır. “Çünkü anlatı, olayları ve kişileriyle bir dünya kurarken, bu dünya ile ilgili her şeyi söyleyemez. Belli şeylere değinir ve kalanı için okurdan bir dizi boş alanı doldurarak işbirliği yapmasını ister.”¹²¹³

Hayati Develi’ye göre, Osmanlı tarih metinlerinin bir kısmı, zaman içinde tip olarak işlevsel metinden yazınsal metne yaklaştı; olay örgüleri kurmaca olmasa bile anlatı teknikleri kurmacamsı bir hal almış; mecâzlarla, telmih ve alıntılarla örülü bir metin, anlaşılabilirlik için, yüksek estetik seviye ve birikim gerektirmiştir.¹²¹⁴ Develi’nin tarih metinleri hakkında “her ne kadar söz sanatlarıyla örülü de olsalar, son tahlilde, bilgi iletme gibi bir amaçları vardır”¹²¹⁵

¹²⁰⁹ Kemal Üçüncü, “Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmeleri”, *Biliş*, sy. 28 (Haziran 2004), s. 5.

¹²¹⁰ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s. 65.

¹²¹¹ Hayden White, *Meta-Tarih -On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupası’nda Tarihsel İmgelem-* (çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi, 2008, s. 21.

¹²¹² Bahar Dervişcemaloğlu, “Kurmaca-Gerçek Ayrımı, Kurgusallık Teorileri ve Tarihî Roman”, *Yeni Türk Edebiyatı*, sy. 15 (2017), s. 47.

¹²¹³ Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları, 1996, s. 9.

¹²¹⁴ Hayati Develi, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, s. 88.

¹²¹⁵ Hayati Develi, a.g.m., s. 88.

şeklindeki yorumu, seyahatnâmeler başta olmak üzere bilgi ileten birçok eserin edebîliğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini düşündürmektedir. Şüphesiz bu eserler, bilgi iletmek amaçlı yazılmış olsalar dahi, müelliflerin kullandıkları dil, üslup, edebî sanatlar ve tarihî gerçeklerle kurmacanın sarmalında oluşturdukları olay örgüsü, bu eserleri edebî ve itibârî kıldığı muhakkaktır.

Vak'anüvîslük kurumunun VIII. yy'da Osmanlı Devleti'nin bir memuriyet dairesi haline gelmesiyle birlikte resmî belgelere ulaşımın kolaylaşması, vak'anüvîslerin gerçeklere çoğu zaman ilk kaynaktan ulaşmasına sebep olmuştur. Tarihî verileri okurla buluşturan müellifin bu verileri ne boyutta ele alıp aktardığını sorgulamamız, bu eserlerin bilgi verici özelliklerinin yanı sıra kurmaca yapısını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü "Tarih ile geçmişin epistemolojik uyumsuzluğundan dolayı, bizim gerçek olarak algıladığımız durum (gerçeklik etkisi), aslında tarih yazımının (anlatının) yazarın kurgu dünyasının bir ürünü olduğu gerçeğini ortaya çıkarmasından kaynaklanmaktadır. O yüzden bir vakanüvîs, resmî tarih-yazıcısı olarak devlete bağlı olduğu kadar anlatısını oluştururken kendisine bağlıdır. O yüzden devletin her istediğini tarih yazıcısı olarak yazması bile onun kendi seçtiği olaylar üzerinden kendi anlatısını oluşturduğu gerçeğini değiştirmez."¹²¹⁶

Şimdiye kadar bir kurgu dahilinde kaleme alındıkları -birkaç çalışma haricinde- dile getirilmeyen vak'anüvîs tarihlerindeki anlatılan olay ve hikâyelerin, tarihî bir arkaplanının var olduğunun bilinmesine rağmen, müellifin perspektifinden, zevk ve nefretlerinden, inançlarından, duygusal bağlarından ve ilgi dünyasından hareketle ve ancak kendi istediği ve gösterdiği miktarda kaleme alınmış olması, bu eserlerdeki var olan bir kurgudan söz etmeyi gerektirir. Vak'anüvîslerin, anlattıkları konuya paralel olarak kıssalar ve hikâyeler alıntılanmaları; vefeyât ve hâl tercemeleri başta olmak üzere kişiler hakkında sıklıkla anekdotlar paylaşmaları; istitrâd, tabsıra, lâyiha, latîfe, tezyîl ve sâniha gibi alt başlıklarla metne bilgiler, yorumlar, fikirler ve hâdiseler eklemeleri; anlatılan rüyâlarla vuku bulan olayları pekiştirmeleri; yaptıkları tasvîrler ve olaylara/kişilere karşı takındıkları tavır, okuru gerçek mi uydurma mı ikilemine düşürüp bir şüpheye sevk eder. Bu şüphe bu eserlerde var olan bir kurgudan bahsetmemize olanak tanır. Özellikle vak'anüvîslerin rivâyet olarak kaleme aldıkları ve bir yerlerden işittiklerini söyleyerek anlatmaya başladıkları kısımlarda yer alan anlatıların

¹²¹⁶ Hilmi Anaç, *Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvis ve Toplumsal Cinsiyet: Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet*, s. 216.

gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemememiz bu eserleri, okuru sorgusuz bir inanmaya sevk eden anlatıya dönüştürmektedir.

Kurguya dayalı anlatısal metin tipleri olarak inceleyebileceğimiz vak'anüvîs tarihleri, şüphesiz ki bilgi ile kurmacanın kesiştiği eserlerdir. Vak'anüvîsler, kimi zaman olayların başkahramını olarak birinci tekil kişi ile okurla buluşurken; kimi zaman olayın tam ortasında her şeye, her fikre, her adıma hâkim olarak kurguda yerini alır; kimi zaman da bir kamera/kameraman edasıyla yaşanan hâdiseleri gözler önüne serer. Bu noktada vak'anüvîsler, kalemlerinin bütün hünerlerini ortaya çıkarmaya başlarken bazen istitrâdlarla bazen mekânsal ve zamansal sıçrayışlarla bazen de en ince ayrıntısına kadar şahit oldukları diyaloglarla anlatılarını oluştururlar.

8.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Anlatıcı, olayları okura aktaran kişidir. Anlatıcı, *“hem bir bütün olarak hâlihazırdaki anlatı söyleminin hem de bu söylemin konusu olan varlıklara, eylemlere ve olaylara yapılan göndermelerin kaynaklandığı, çıktığı metin-içine ait bir konuşma makamı”*¹²¹⁷dir. Mehmet Tekin'in de değindiği gibi anlatıcı, eserle okur arasındaki aracıdır. Anlatıcının görevi, okur ile eser arasında alışverişi sağlamak, olaylara ve kişilere tanıklık etmek, olan biteni anlatmak veya nakletmek, nihayet açıklama ve yorum yapmaktır.¹²¹⁸

Anlatıcı olayları aktarırken ya da kişileri tanıtırken öznel veya nesnel davranabilir. Aktardığını yorumlayarak, eleştirerek ya da takdir ederek aktarabilir. Olayları ve kişileri dış dünyada cereyan edişlerine ve yer alışlarına göre akıcılığı bozmadan sunduğu gibi araya girip ilave bilgiler de sokuşturabilir.¹²¹⁹ Okuru yakalamak ve okur tarafından beğenilmek isteyen yazar, anlatıcısına yüklediği fonksiyonlarla ve görevlerle okurla bir bağ kurarak amacına ulaşmaya çalışır. Anlatıcının, anlatım sırasında takındığı tavır sebebiyle okurun, eserde 'yazarı aşan kişiliğiyle' yer alan 'anlatıcıya' inanması, onu yadırgamaması önemlidir.¹²²⁰ Herhangi bir yazınsal yapıta egemen anlatım tutumu saptandığı zaman, yazarın düşünce dünyasına sızmanın anahtarı da bulunmuş olur.¹²²¹ Metindeki anlatıcının tavrı, okurun konuya nasıl yaklaşması

¹²¹⁷ Bahar Dervişcemaloğlu, “Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat Romanında Anlatıcının Konumu”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, sy. 11 (2015), s. 42.

¹²¹⁸ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I: Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, s. 27-28.

¹²¹⁹ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Yayınları, 2004, s. 105.

¹²²⁰ Mehmet Tekin, *a.g.e.*, s. 30.

¹²²¹ Gürsel Uyanık, “Günter Grass’ın Yengeç Yürüyüşü Adlı Romanında Tarihsel Kişilikleri Anlatım Tutumu Eksenli Bir Yorumlama Denemesi” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 14 (2005), s. 522.

gerektiğini belirler.¹²²² Çünkü anlatıcıyı oluşturan yazarın kendi kurgu dünyasının bir sonucudur.

“Yansız anlatım tutumu”, “alaycı anlatım tutumu”, “eleştirici anlatım tutumu”, “açıklayıcı anlatım tutumu” gibi bir anlatıda çeşitli tutumlarla karşımıza çıkabilen anlatıcı, sahip olduğu bu tutumlar sayede eserin diğer eserlerden üslupsal olarak farklılaşmasına sebebiyet verir. Gürsel Aytaç’ın, “bir ve aynı konunun farklı anlatı tutumlarıyla aktarılması, bambaşka anlatıların ortaya çıkmasına neden olur”¹²²³ görüşü, vak’anüvîs tarihlerinin birbirinden ayrıldıkları ve bireysel üslup özellikleri taşıdıklarını destekler niteliktedir. Öyle ki malzemesi tarih ve tarihî kişiler olan vak’anüvîs tarihlerinde anlatılan kimi konunun ve bahsi geçen kişilerin aynı olmasına rağmen anlatıcının tutumlarına göre bu unsurların farklı suretler ve farklı perspektiflerle ele alındıkları görülmektedir.

Kurgusal özellikleriyle birbirinden farklılaşan vak’anüvîs tarihlerinde, müelliflerin tercih ettikleri anlatıcı tiplerinin anlatı içerisinde çeşitli işlevlerle yer aldığı görülmektedir. Anlatıya inandırıcılık katmak, hâdiselerin sebebine/sonucuna yorumlarda bulunmak, ileri sürülen fikirlerle okuru tesir altında bırakmak ve okuru bilgilendirmek gibi pek çok işlevle yer alan anlatıcı, sahip olduğu tavır ve tutum sayesinde, aslında asıl anlatıcı olan vak’anüvîsin duygu ve düşünce dünyasına ulaşılmasında köprü olur. Ayrıca, bu eserlerin kurgusal yapılarında zenginlik sağlayarak, vak’anüvîslerin “anlatıcı” özelinde bir üslup yakalamalarına sebep olur. Yalnız, göz ardı edilmemesi gereken bir husus, “yazar ile anlatıcının birbirine karışmasıdır. Burada yazar ve anlatıcının ortak yönleri olmakla birlikte, bunlardan hangilerinin gerçeğe hangilerinin kurmacaya ait olduğu tam olarak belirlenemeyebilir.”¹²²⁴ Vak’anüvîs tarihleri de özünde gerçek dünyanın anlatıldığı eserler olmasına rağmen kurgusal özellikleri sebebiyle müelliflerin aynı zamanda birer anlatıcı da yarattıkları açıktır.

Anlatma esasına bağlı metinlerde sanatkârın eserdeki konumunu belirleyen bir yapı unsuru olan bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vak’a zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların anlatım ve aktarım düzeylerini şekillendiren ve bu unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptır.¹²²⁵

¹²²² Franz K. Stanzel, *Roman biçimleri* (çev. Fatih Tepebaşı), Konya: Çizgi Kitabevi, 1997, s. 21.

¹²²³ Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Ankara: Say Yayınları, 2009, s. 111-112.

¹²²⁴ Ayşe Eziler Kıran-Zeynel Kıran, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003, s. 6.

¹²²⁵ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s. 84; Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, *Turkish Studies*, sy. 4/8 (Fall 2009), s. 1134.

Kurmaca bir eserde yer alan bakış açısı ve anlatıcının varlığı, anlatma esasına bağlı metinlerin mekan, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurlarının ve kurgunun yapısını belirleyici ve şekillendirici bir işleve sahiptir.¹²²⁶ Yazar, anlatısında tercih ettiği bakış açısıyla, okura seslenir, olayları anlatır, kişileri tasvir eder. Anlatıcının sahip olduğu bakış açısı, metnin yazarının istediği şeyleri, istediği noktadan, istediği kadarını okura gösterir. Hâkim bakış açısı, tanık/gözlemci bakış açısı, kahraman bakış açısı ve karma bakış açısı olmak üzere 4 farklı bakış açısı bulunmaktadır.

Hâkim/Tanrısal Bakış Açısı: Hâkim bakış açısında her şeyi bilme ve görme ayrıcalığına sahip olan anlatıcı, ilahi bir varlık misyonuna sahiptir, yetkileri sınırsızdır ve geniş bir hareket alanına sahiptir.¹²²⁷ Bu bakış açısı olayın ve öykünün tanrısıdır. O her şeyi görür, bilir. Kahramanların geçmişlerini ve geleceklerini bildiği gibi olayların akışından veya evveliyatından da haberdardır. Bilmediği hiçbir şey yoktur.¹²²⁸ Temel karakteri itibariyle ‘her şeyi bilme’ esasına dayanan bu bakış açısına sahip olan anlatıcı, adeta Tanrı gibi, her şeyi bilir, görür, sezer; geçmişten ve gelecekte haberler verir. Kelimenin tam anlamıyla o, her şeyin üstünde ve her şeye hâkimdir. Böyle bir güç ve yetenekle donatılmış anlatıcı, aslında gerçek dünyaya ait olan yazara, yarattığı kurmaca dünya da yer alan kahramanlarının duygu ve düşüncelerini sunma/anlatma yönünde geniş imkânlar sağlar.¹²²⁹ Bu anlatım yönteminin en belirgin özelliği, yazar-anlatıcının her zaman ön planda bulunması ve yalnızca kişilerin duygu ve düşüncelerini aktarmakla kalmayıp, olaylara, kişilere hatta genel olarak yaşama ilişkin kendi görüş ve düşüncelerini de belirtmesi, yorumlarda bulunmasıdır.¹²³⁰ Bu bakış açısının kullanıldığı metinlerde, anlatıcının kendini saklama, tarafsızlık, ayrıntıları kullanma, rol benimsetme ve politize ya da angaje olmama ilkelerine bağlı kalması gereklidir¹²³¹ ama bu bakış açısına sahip anlatıcının bulunduğu müdahalelerle pek farketmese de okuru etkiler, olayla ilgili okur beklentilerini belli bir yöne sevk eder, ilgisini uyandırır, karakterlerin davranışları konusunda kuşku tohumları atar, sahnenin etkisini artırır.¹²³²

Vak’anüvîsler tarihlerini kurgularken kurguda yer alan olay ve kişilere normal koşullarda yakın ilişkide bulunmamalarına rağmen hâkim bakış açısının bütün imkânlarını sonuna kadar kullanarak bahsettikleri olaylar ve kişiler hakkında en ince ayrıntıyı bildiğini

¹²²⁶ Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, s. 1162.

¹²²⁷ Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, s. 1136.

¹²²⁸ Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı*, Rize: Salkımsöğüt 2005, s. 23.

¹²²⁹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, s. 57-58.

¹²³⁰ Ünal Aytür, *Henry James Roman Sanatı: İnceleme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 20.

¹²³¹ Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, s. 1136.

¹²³² Franz K. Stanzel, *Roman biçimleri*, s. 23.

hissettirerek okuru her şeye hâkim olduklarına ikna etmeye çalışmışlardır. Vak'anüvîsler, yaşanan bütün vak'a ve olguların sebeplerini, amaçlarını, sonuçlarını, oluş şekillerini, kişilerin duygu ve düşünceleri ile hikmetlerini, olaylar karşısındaki tutumlarını en ince ayrıntılara varıncaya kadar bilir. Üstelik bahsi geçen kişilerin ve olayların geleceklerinin nasıl şekilleneceğinin de farkındadır. Vak'anüvîsler "hâkim bakış açısı sayesinde, kendi belirleyici tavrını, okur ile eser arasında kendiliğinden yapılan bir anlaşmanın arkasına gizler."¹²³³ Yani bu bakış açısını kullanan vak'anüvîsler, düşüncelerini esere işleyerek tarihte yazan bilgileri okura irdeleme imkanı vermez.

Tanık/Gözlemci/Müşahit Bakış Açısı: Müşahit bakış açısı yazarın herhangi bir anlatıcı figürüne tanıdığı sınırlı bakma iznine sahip anlatıcı tipidir. Bir olayı evinin penceresinden seyreden bir anlatıcının anlatacakları, gördüğü kadardır. O tanıdığı olduğu şey kadar konuşabilir. Olayın ne öznesi ne de nesnesidir. Bu bakımdan müşahit bakış açısına üçüncü şahıs anlatıcı da denir.¹²³⁴ Ayrıca, o anlatıcı, yazar anlatıcı, benzer anlatıcı da denir.¹²³⁵ Anlatıcının tanık/ gözlemci durumunda olduğu bu bakış açısında tüm anlatı ve betimlemeler, tam bir objektif perspektiften yansıtılır. Anlatıcı bu sınırlı/ sınırlandırılmış açıdan görmek ve göstermek zorundadır; kendi duygularını, düşüncelerini belirtmez/ belirtmez.¹²³⁶ O, genelde olayların akışını etkilemek için değil, olanları gözlemek için vardır.¹²³⁷ Yani bir nevi olayları saniye saniye kaydeden bir kamera gibi, olaylara ve kişilerin tutumlarına müdâhil olmadan olayları yansıtır. Bu sebeple, okur sadece bu bakış açısıyla gösterilen şeyleri bilebilir. Gözlemci anlatıcı, zaman zaman olayları keserek araya girer ve 'ey okuyucu' gibi hitap ifadeleriyle romandan apayrı bir konumda ortaya çıkar. Okura sorular sorar, onunla sohbet eder, yorumlarda, değerlendirmelerde bulunur, ahlakî dersler verir.¹²³⁸

Vak'anüvîsler, çoğunlukla bu bakış açısı ile okurla buluşurlar. Yaşanılan olayları bir gözlemci ve olayların tanıdığı tavrında okura iletirler; tarihî hâdiselerin arka planlarına girmeden bu hâdiselerin kahramanlarının duygu ve düşüncelerine yer vermeden sadece gördüklerini aktarırlar. Bu bakış açısıyla kaleme alınan bölümlerde anlatı yalın ve tek düzedir, iç içe anlatım pek rastlanmaz. Yazar-anlatıcı, tanık anlatıcı olarak karşımıza çıktığı yerlerde okur karşısında

¹²³³ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, s. 83.

¹²³⁴ Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı*, s. 23.

¹²³⁵ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 106.

¹²³⁶ Ülku Eliuz, "Orhan Kemal'in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı", s. 1136.

¹²³⁷ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, s. 59.

¹²³⁸ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 106.

kendisini tamamen gizler ve bu yerlerde olaylar ve kişiler hakkında geleceğe ve geçmişe dair bildirimlerde/yönlendirmelerde bulunmaz.

Kahraman Bakış Açısı: Kahraman anlatıcı, yazarın öyküde yarattığı kahramanın gözünden, bakış açısından olayların anlatılmasıdır.¹²³⁹ Okur olayları onun baktığı yerden görür ve onun ağzından onun yaşadıklarını dinler. Genellikle anlatıya dayalı metinlerin başkişisi olan kahraman anlatıcı, kurgusal dünyasının bir parçası olarak olayların içinde ve hatta olayları bizzat yaşayan figürdür. Eliuz’a göre, anlatıcı ve anlatıcının sınırları, başkişi konumundaki kahramanın bakış açısı etrafında şekillenir.¹²⁴⁰ Bu sebeple anlatıcının tutumu, kahramanın tutumuyla paralellik gösterir. Kurmaca bir eserdeki kişiler ve olaylar kahramanın bakış açısıyla okura aktarılırken, öznel bir anlatımın ortaya çıkmasıyla okurun sorgusuz inanma süreci başlamış olur. Kişiler ve olaylar, büyük oranda kahraman anlatıcının bakış açısından anlatıldığı için okur, kişilerin ve olayların doğruluğunu/yanlışlığını kestiremez. Kahraman bakış açısının aktardığı kadarını bilebilir. Hâdiselerin nasıl ve hangi boyutta yorumlanması gerektiği de yine kahraman anlatıcının telkin ve yönlendirmeleriyle olmaktadır. Bu bakış açısı ve anlatıcıyla birlikte yazar, eser boyunca varlığını hissettirir.

Tarihî perspektifin yansıtıldığı vak’anüvîs tarihlerinde, müelliflerin kahraman bakış açısıyla kurguladıkları anlatı parçalarındaki tutumları, okuru gerçek ile gerçek olmama ikileminde sorgulamaya sevk eder ki bu durum, bu tarihlerin kurmaca metin olarak görülmelerini kuvvetlendirir.

Karma Bakış Açısı: Karma bakış açısı, yukarıda örneklerle izah etmeye çalıştığımız üç bakış açısının (iki ya da üçünün), birlikte kullanıldığı bakış açısı ve anlatıcı görünümüdür.¹²⁴¹ İncelediğimiz vak’anüvîs tarihlerinde müellifler farklı yerlerde farklı bakış açıları kullanarak karma bakış açısına yer vermişlerdir.

a. Na’îmâ Tarihi

Na’îmâ eserini kaleme alırken hâkim bakış açısını incelediğimiz diğer vak’anüvîslere kıyasla az yerde kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte Na’îmâ, Estergon Kalesi’ni feth etmek için savaşılan askerlerin “*Ve teveddûne enne gayre zâtî’s-şevketi tekûnü lekûm*”¹²⁴² âyetini

¹²³⁹ Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı*, s. 23.

¹²⁴⁰ Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, s. 1136.

¹²⁴¹ Ülkü Eliuz, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, s. 1136.

¹²⁴² “Allah iki topluluktan...” (Enfal 8/7)

duyduklarında, uykudan uyandıklarını ve bu âyetten etkilenererek gönüllerinin coşup kendilerine geldiklerini ve gönüllerinin şenlendiğini dile getirerek onların iç dünyasına hâkim olduğunu okura hissettirmiştir:

“... mevlânâ-i mezbur bir fâzıl-ı dilîr ve mert-i sâhib-detbîr olmağın bu kelâm-ı ibret encâmı kalb-i serdâra te'sîr edip hâbdan bîdâr olmuş gibi gözüün açıp kalb-i serdâr münşerih oldu...” (s. 292)

Aşağıdaki örnekte de Na'îmâ yine benzer şekilde Abaza Paşa'nın hareketlerinin yanı sıra duygularına da yer vererek her şeye hâkim olduğunu gösterir:

“...Abaza asıl anların i'ânetine ümîd-vâr olmakla mukâbeleye cürêt ve serdar-ı zî-şâna karşı Kayseriyye sahrâsına azîmet etti...Türkman ulusları aslâ cenge girmeyip sahrânın nihâyetinde dağ sıra çekilip giderler. Çavuş-başı şeklinde olan adamını anlara gönderip 'îfâ-i ahd zamanında kande gidersiz' dedi. Anlar mültefî olmayıp, 'Bizim ol yükte bâcımız yoktur, somun yedirdiği adamlariyle iş görsün' deyü çekilip giderler idi. Zîrâ encâm-ı kârdan endîşe etmişler idi. Çavuş-başı gördü ki Türkman çözülüp gitmesi yamandır cem' ve iltiyâmlarına dermân yok, gelip Abaza'ya haber verdi. Abaza dahi anlardan ümîdini kat' eyledi...” (s. 553)

Aşağıdaki örnekte ise anlatıcının, sahip olduğu bakış açısından dolayı, Dervîş Paşa'nın olaylar karşısındaki tavırlarına saniye saniye hâkim olduğu görülür:

“...Çün vezîr-i merkum tammâ' ve bî-bâk ü gaddâr idi. Cuhûd bildi ki ol malı hakk üzre îfâ kendüye güç gelip bir bahâne ile kendüyi telef ve malı bel' etmek ihtimâli mukarredir. Can başına sıçrayıp filhâl fikr-i şeytanat ile çâre-sâzlık tedârük eyleyip paşadan defteri aldı ve gözü karşısında pâre pâre eyleyip ateşe yaktı...” (s. 318)

Na'îmâ, anlatısının genelinde kurgusuna dâhil ettiği olayları bir kamera işleviyle aktarır. Olayın görünen kısmını bilebilir ve bu sebeple de sadece görüneni okura bildirir. Aşağıdaki örnekte Yeniçerilerin başından geçen bir hâdise, anlatıcı tarafından bizzat olaylara şahit olarak anlatılmaktadır:

“...Ol hâlde Yeniçeri ağasına hatt-ı hümayûn gönderilip, Dîvân'a da'vet olundu. Umûmen yaya-başlıları ve Yeniçeri çavuşları neferât ile çarsûları dolaştılar. Seyirciden bî-had şâkîler gelip sarâyâ dolmuş idi. Zaman-ı asre dek

nizâ' mümtedd olup âhirü'l-emr kapıcılar yukarıda olan seyircileri ve şikâyecileri sürüp ürküdürken gayret-i Hak zuhûr edip, sevk-i takdîr ile 'Bire urun' sadâsı vâsıl-ı sem'-i sağîr ü kebîr olup, taraf-ı şehriyârîden işâret ve def'-i gubâr-ı fitneye icâzet dusûr etti. Kıyâs olunmakla Dîvân ashâbı ve Matba-ı Âmire huddâmı ellerine birer odun alıp, kimi matbah âlâtı ve kimi bağçe parmaklıkların kapıp sipah üzerine koyulduklarında zarûrî yüzleri dönüp tâ'îfe-i mezbûre ardlarından erişip darb-ı kahramanî ile bir hoş giriştiler..." (s. 59)

Benzer şekilde aşağıdaki örnekte de Bekir Subaşı ve oğlu Mehmed'in başkarakter oldukları hâdise kamera perspektifiyle okura aktarılmaktadır:

"...Bu eşhâsdan ba'zıların vesâtatiyle Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed dahi şah tarafına teshîr olundu. Ol bed-baht dahi Bağdad hükûmeti va'desin gerçek sanıp, mekkâr u rüzgârdan gâfil bir ebleh ve sâde-dil olmakla şâh-ı gaddârın hilesi dâmına giriftâr olup, babasının haberi yok iken Abbas Ağa dedikleri nâ-kâr âdemîsini uğrun kapıdan şâha gönderip Bağdad hükûmetinin menşûrun aldı. Ve Bekir Subaşı zırh arkasında Ak-kapıdan Acem-burcuna varınca gezip müstahfızlara 'Yarın şâh kalkacaktır, görevim sizi' deyü istimâlet verip Karanlık-kapı semtinde bir lağım haberin almakla ana doğru gitmiş idi..." (s.530)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Na'îmâ, olayların gerçekleştiği yerde bir gözlemcidir. Gördüğü her şeyi, gördüğü pencereden olayların arka planına ve olaylarda rol alan kişilerin duygularına değinmeden aktarır. Özellikle, eserinin büyük bir kısmını diyalog tekniği üzerine kurguladığı âşikâr olan Na'îmâ'nın, bu duruma paralel olarak tanık bakış açısını kullandığı bir gerçektir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Hüsrev Paşa ile cellâd arasında geçen bir diyalog; ikinci örnekte ise bazı âlimler ile sadrazam arasında geçen diyalog tanık bakış açısı ile kurgulanarak anlatıya dâhil edilmiştir:

"...Hele cellâd bulunup çağırdılar gelip Hacı Paşa'nın kellesini kaltân ettikten sonra Hüsrev Paşa 'Falaka değnek' dedi. Meydâna geldikde göz ucuyla cellâda işâret eyledi. Cellâdı yatırıp 'Makâm-ı hizmette bulunmadın' deyü beş yüz değnek urdular..." (s.623)

"...Ba'zı 'ukalâ i'tirâz edip 'Behey sultanım, dest-i tasallutundan Türkman Ağalığını kurtarmak kâbil olmayan şahsa, Diyarbekir mansıbını vermek ma'kûl

değildir' diyenlere 'Siz bilmezsiniz, Abaza işe yarar adamdır. Rütbe-i eyâlete nâ'il olduktan sonra fermân-ı pâdişâhîye muhâlefet eylemez' der idi... ” (s. 1681)

Na'imâ eserinde hâkim ve tanık bakış açısı dışında sıklıkla kahraman bakış açısını da kullanmıştır. Kimi zaman olayların başkahramanı kimi zaman olayların değerlendircisi kimi zaman da bir hatip olarak kahraman bakış açısını kullanarak kendisini yazar-anlatıcı olarak belli eder. Aşağıda, Na'imâ'nın kahraman bakış açısını kullandığı örnekler gösterilmiştir:

“...Bu fakîr-i nâ-tuvân dahi ol evânda beyt-i ahzânıma revân oldum idi...” (s. 220)

“...Bu hakîr dahi acele üzre atlanıp Ağâ-kapısı'na vardım, gördüm ki Hasan Paşa sadr-ı mecliste câlis ve Yeniçeri ağası etbâ'iyile makâm-ı hizmette kâ'im ve mûnis olmuş fakîri görücek yanına çağırıp...” (s. 220)

“...Fakir derim ki: Sultân Murâd merhûmun kahvehâne ve duhân yasağında bu mertebe teşdîd ve devr-i ezikka ve katl-i nüfûs ile tehdîd buyurdukları men'-i mücerred ve tahakküm-i sırf olmayıp erâzili te'dîb ve 'avâm-ı nâsı terhîb maslahatı için bir bahâne idüğü bedîhîdir...” (s. 757)

“...Bu fakîr evcez-i ibârât ile alâ-tarîki'l-ihhtisâr mühim olan fevâ'idini inrihâb edip başka bir risâle-i mahsûsa olmak üzere bu târîh dîbâcesinin âhirine zamm u ilhâk eyledim...” (s.33)

“...biz yine sadra rücû' edelim...” (s. 42)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi anlatısını kaleme alırken olayların sebep ve sonuçlarına dair bilgileri okura sunar, olay kahramanlarının duygu ve düşüncelerini bilen bir edayla okurla kahramanı buluşturur. Aşağıdaki örnekte padişaha ait bir geminin denize indirilmesiyle ilgili bir hâdiseyi anlatan Hâkim Efendi, halkın bu hâdiseye karşısında hissettiği duyguları bilen biri olarak okura aktardığı görülmektedir:

“...tehayyüz-sâz-ı miknet olduğu mahalden hemân sâ'at hareket ve ihtizâz edüp, mânend-i reftâr-ı şâhid-i ra'nâ sûy-i bahra meşy-i i'tidâl ü sühûlet ile nüzûl eyledi. Bu hâli halk temâşâ eyledikde mütehayyir olup, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinin teveccüh-i derûn-i kerâmet-meşhûnlarında olan kuvvet-i te'sîr ile

mübârek lisânlarından ‘Nüzûl etsün!’ ta ‘bîr-i şerîflerinin sūr‘at-i sirâyeti meşhûd-i erbâb-ı kurb-i huzûr olmağla, Sâhib-i devlet hazretleri ziyâde bükâ edüp, dâ‘ire-i hümayûnun ekser erbâb-ı intibâhı dahi zevrak-ı çeşm-i hayretlerin gark-âb-ı yemm-i dümû‘ eylediler. Zîrâ bu gûne sühûlet-i nüzûl nîm sâ‘at müddetde husûle gelmek bir vechile mutasavver değil idi...” (s. 117)

Hâkim Efendi, aşağıdaki örnekte ise Rus Kralı’nın duygularını bilen bir tarzda anlatıcısını konuşturmuştur:

“...Meğer bundan akdem vâkı’ olan musâlahada Kırıl’a İmparator elkâbı yazılmak üzere ‘ahd-nâme-i hümayûna kayd olunmuş, sonra nâme-i hümayûn gitdüğü olmamağla ‘Âyâ yazılmış mıdır?’ deyü şübhede imişler. Sâhib-i devlet efendimizin mektûb-i ‘âlîlerin gördüklerinde, müsterîh oldular...” (s. 302)

Aşağıdaki örnekte ise Hâkim Efendi, padişahın neslinin devam etmesinin sekteye uğraması hakkında halkın duygularını anlatmıştır:

“...Mâ-tekaddemde zikr olunduğu vech üzere kırk seneye bâliğ olur ki, nesl-i Pâdişâhân-ı Âl-i ‘Osmânî mahsûm-i silsile-i tevâlüd olmağla, mecmû‘-i halkın kulûbunda bir hüzn-i sârî ve miyân-ı ‘âlemde bir elem-i hafî müstetir u târî idi...” (s. 736)

İncelediğimiz diğer vak‘anüvîs tarihlerinde de görüleceği üzere *Hâkim Tarihi*’nde öne çıkan bakış açısı tanık bakış açısıdır. Hâkim Efendi, yaşanan hâdiseleri aktarırken olay yerinden bildiren bir muhabir edasıyla anlatıyı kurgular. Aşağıdaki örnekte Dolmabahçe Sarayı’nda verilen bir ziyafetten bahseden Hâkim Efendi, ziyafet yerinde gördüklerini okura objektif bir tavırla kendi görüşlerini yansıtmadan bildirir:

“...Temâm-ı meserret ü safâ ile karâr u ârâm buyurduklarından sonra, tenâvül-i ta‘âm ve ba‘dehû sâzendegân ve bâzendegân izhâr-ı san‘at ve râmiş-ger-i bezm-i sipihr olan zühre-i zehrâyı engüşt-i hayret ber-dehân eyleyüp, ba‘dehû ceyl-i fîli Ashame-i Habeşî-mânend olan pehlevânân meydâna çıkup, püşt-i feleki el arkası yerde mu‘terif-i ‘acz eylediler. Bir nevbet dahi dübb-i ekberden nişân verir. Bir hırs-ı ahras be-yâbâni keşân keşân âverde-i miyân-ı meydân ve birer birer üzerine senson havâlesiyle selletallâhu‘l-kelbe ‘ale‘l-hinzîr mazmûnunu nümâyân kılup, birbirlerine hamle ve hücûmlarını seyr u temâşâ

hâsıl oldu. Bi-husûsihî cân-bâzân-ı bedî'u't-tavr perende-bâzân dahi mehâret ve san'atların keşîde-i rişte-i tahsîn eylediler.

Ol temâşâlar ile imrâr-ı vakt ve kemâl-i sürûr ve inbisât ile hengâm-ı 'asra karîb tenâvül-i ta'âmdan sonra taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i hazret-i Âsafî'den âmâde kalınan birkaç müzeyyen rahş ve emti'a-i nefîse ve diyâr-ı deryâ-bârdan akmişe-i 'abkarî ve sâ'ir hediye-i behiyye pîş-gâh-ı şevket-penâh-ı Pâdişâhî'ye 'arz u takdîm ve mekârim-i çâker-i nüvâzâne-i hazret-i Husrevâne'den Sadria'zam ve Hidîv-i ekrem hazretlerini hil'at-i semmûr ihsânıyla tebcîl ü tekrîm buyurup, hengâm-ı şâma karîb sa'âdet ü iclâl ile yine Sadria'zam ve erkân-ı hademe-i Devlet be-resm-i me'lûf ve 'âdet-i ma'rûf pîşgâh-ı rikâb-ı hümayûnlarında şeref-ihrâzî-i fehâmet ü i'zâz ile lâne-i şevket-âşiyâne-i hümayûnlarından Serây-ı devlet-fezâ-yı Beşiktaş'a 'atf-ı 'inân-ı rahş 'azîmet buyurdular..." (s. 56- 57)

Aşağıdaki örnekte ise bir bayram şenliğini anlatan Hâkim Efendi, yapılan şenliklerin bir tanığı yaşanılanları okura izleten bir kameradır:

"...Hâmisen bu şehir-âyinde erbâb-ı melâ'ib ve sâ'ir raks ve cenge izn verildiği şu vechile müstahsen vâkı' olmuştur ki, erbâb-ı şürûr ve fesâd ve esâfil-i nâs mekr-i i'tiyâd ki, yankesici ve düzd ve neşşâl ve emsâlühâ çengilik ve şu'bede-bâzlık ve sâz-kârlık ile akça kazanmağa meşgûl olup, her biri etvâr-ı melâ'ibe cân atdılar. Ve ırgad ve hammâl ve harbende ve şayyâl ve fukarâ-i ra'iiyyetden Rum, Ermen ve Yehûd ve Kibâta gürûhları çengî ve tabbâl ve rakkâs ve dümdev ve pehlû-zen pâ-kûb ve nefîr-zen ve def-zen ve envâ'-i şu'bede ve suhre-bâzlık hevesiyle kesb ü kâra düşüp, her mel'aneti ferâmûş eylediler. İcrâ-yı mel'anet-i dîrîneye vakit kalmadı ve anda hazz-ı 'azîm, ammâ bunda ruhsat ve kesb-i selîm olmağın, müddet-i eyyâm-ı 'aşere-i sürûrda bir âhadin nîm habbesi serika olunmadı..." (s. 730)

Anlatısını oluştururken sıklıkla kendi duygu ve düşüncelerini dile getirerek ve daha çok kendisinden "hakîr" diye bahseden Hâkim Efendi, kimi zaman anlattığı hâdiselerin başkahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kısımlar, okurun, anlatıcının duygu ve düşünce dünyasına yolculuk etmesini sağlayan "otobiyografik" anlatıcı tutumunun örneklerindendir. Aşağıda, Hâkim Efendi'nin kahraman bakış açısıyla aktardığı örnekler yer almaktadır:

“...Bu Hakîr kafesdârlar içinden mürûr ederken...” (s. 738)

“...Bu Hakîr ol vakit bîdâr idim. Olduğum hâneyi mütezelzil görüp, sadâ-yı ra'dden hedm olacak kıyâs eyledim...” (s. 998)

“...Bu Hakîr ekâlîm-i 'Arab'da eyyâm-ı iğtirâbımda hâlûme-i tîbâ'ı sadrdan ahz eylemişidim...” (s. 989)

“...Zîr-i zemînde merâkîd-i kibâr münâsebetiyle bu Hakîr'in eyyâm-ı seyâhatimde gördüğüm cümle-i garâ'ibden biri de budur ki...” (s. 861)

“...tedrîs ve müzâkereden de hâlî olmayup, semt-i salâha mâ'il kanû' ve perhîz-kâr-meşreb olup, bunun hâline hayrân idim...” (s. 989)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, olayların perde arkasına ve olay kahramanlarının iç dünyasına vâkıf bir anlatımla hâkim bakış açısını kullanmıştır. İncelenen vak'anüvîs tarihleri arasında hâkim bakış açısını en fazla kullanan vak'anüvîs olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki örnekte Sadrazam'ın “müsteşîr” ve “dilşâd” olduğunu bilebilen bir bakış açısıyla hâdisenin anlatıldığı görülmektedir:

“...yevm-i hamîs Paşakapusu'nda ber-vech-i mu'tâd devr vâki' olup zuhûr eden teşrîfât-ı Sultânî ile Sadrîa'zam hazretleri müsteşîr u dilşâd oldu...” (s. 43)

Aşağıdaki ilk örnekte Âsım Efendi'nin okura, Dervîş Efendi'nin iç dünyasında yaşadığı duyguları, ikinci örnekte de benzer şekilde Cezzâr Paşa'nın olaylar karşısındaki tavır, hissiyat ve tutumlarını hâkim bir bakış açısıyla hissettirdiği görülmektedir:

“...ve imâm-ı Evvel-i Sultânî olan Dervîş Efendi'nin kîdem-i tarîkı olmak haysiyyeti ile bu tafrâ-i nâgeh-zuhûrdan izhâr-ı te'essür ve hakkında 'inâyet ve merhamet-i Şâhâne erzân buyurulmak recâsıyla eşk-rîz-i te'effüf ü tehassür olmağla, Ağa-yı Dârussa'âde vesâtatiyle niyâzı, karîn-i müsâ'ade-i hümayûn ve müşârun ileyh dahi mukaddem târîhle Rumeli Pâyesi'ni ihrâz birle memnûn oldu...” (s. 44)

“...Vâkı’a Cezzâr Paşa kati vâfir zemândan berü ol huttada bi’l-kahrı ve’l-istiklâl Vâlî ve ol havâlinin küllî ve cüz’î menâfî’ ve mahsûlâtına müstevlî olmağla, mâl-ı Kâr’un’a mâlik olması, zebân-zede-i enâm ve ifrât mertebe servet ü sâ mânî, mesel-i sâ’ir gibi dâ’ir-i elsine-i hâss u ’âmm olmağla, vech-i mezkûr üzere bâd be-dest ve seng-i ye’s ile âb-ı kîne-i ümmîdleri şikest olup, muhallefât-ı mezbûrenin safâsı sâ’ir musîblere nasîb ü müyesser ve ol mazhar-ı sırr-ı ‘Tesürru’n-nâzirîn’¹²⁴³ olan nuzzâr u nazâret-âğîn temâşâsından bâsıra-i ârzû-keşân, vâyedâr-ı hirmân olmak rûzî ve mukarrer oldu...” (s. 93)

Âsım Efendi, aşağıdaki örnekte ise Hüseyin Paşa’nın İsmail Kalesi’ne düşman tarafından hücûm edilmesi karşısındaki düşünce ve hareketlerini dile getirerek anlatıcısına her şeye hâkim olma gücü bahşeder:

“...İsmâ’îl Kal’ası’na düşmen hücûm ve itâle-i akdâm-ı şûm edecekleri nümâyân ve vaktiyle imdâd kati âsân iken, Sadrıa’zam ba’zı evhâma teba’iyyet ve mütegâfilâne tavr u hareketle serserî-güzâr-ı havâlî-i feyzâ-yı gaflet olup İsmâ’îl’e taraf-ı düşmenden hücûm ve bu sûretle kal’anın muzâyakda olduğu ma’lûm oldukda, zenbûr-i belâ başına üşüp ve iş işden geçdikden sonra asker göndermek kaydına düşüp, yol bulamadığından ve imdâd ü i’ânete zafer-yâb olamadığından, müttehem ve esîr-i kesmekeş-i hüzn ü elem olup giriftârî-i Kal’a-i İsmâ’îl kendüye mûcib-i katl ü tenkîl olacağını idrâk ve mübtelâyî-i semm-i yılan-ı zehre-tirâk olmağla, hirâsân-ı vâdî-i hızlân ve zuhûr-i mücâzât i’ mâline nigerân iken...” (s. 203)

Âsım Efendi, çoğu yerde hâkim bakış açısından uzaklaşarak hâdisenin tam orta yerinden bir gazeteci edasıyla olayları okura aktarır hatta izlettirir. Kendisinin varlığını bu sahnelerde okur unuttur. Aşağıdaki örnekte Buhara Sefiri’nin verdiği bir ziyafetten bahsederken Âsım Efendi olayları dışardan gözlemleyerek okura aktarır:

“...Buhârâ cânibinden vârif olan Sefîr, cihet-i vahdet-i İslâm ve muktezâ-yı şân-ı Devlet-i sermedî-kıyâm üzere mazhar-ı tekrîm-i Pâdişâhı-Sikender-serîr ve ber-mûceb-i fermûde-i Şehriyâr-ı ’âlem, Sadrıa’zam ve Şeyhulislâm-ı mûkerrem ve Kapudan Paşa ve bi’l-cümle ricâl ü erkân vü vûkelâ Hünkâr İskelesi’nde ve sâ’ir mesîre-i dil-güşâlarda ve sâhil-hânelerinde yegân yegân ziyâfet ve ikrâ ve kâ’ide-i mihmân-nüvâzâneyi kemâ hüve’l-ahrâ icrâ ve her biri tuhaf-ı hedâyâ ve

¹²⁴³ “...bakanların içini açan...” (Bakara 2/69)

tefârik-ı girân-behâ ihdâsiyle Sefîr-i mûmâ ileyhi vâsıl-ı nisâb-ı sürûr ve nâ'il-i dest-mâye-i hubûr eylemekle, taraf-ı Pâdişâhî'ye ictilâb-ı da'avât-i nâ-mahsûr eylediler...” (s. 124)

Âsım Efendi gerçekleşen bir ay tutulması hâdisesini, saniye saniye tüm özellikleri ve gerçekliğiyle tamamen nesnel bir tutumla okura anlatarak olayı yeniden canlandırır:

“...işbu şehir-i rebî'ulâhırın nısfı pazarertesi gicesi gurûbdan yedi dakika murûrunda Kamer, Burc-i Cedy'de 'ukde-i re'se mün'akıd husûfa âgâz ve on iki ısıb' farz olan cirminden on bir buçuk ısıb'a karîb mikdârı munhasıf ve der-'akab incilâya başlayup, bir sâ'at elli üç dakika murûrunda temâmen müncelî ve münkeşif olmağla, kulûb-i nâsda 'âriz olan kalak u ıztırâb munsarıf oldu...” (s. 71)

Âsım Efendi'nin, eseri boyunca kimi zaman olayların aktarımı sırasında araya girerek okura bilgi, kimi zaman da ileride meydana gelecek olaylara ilişkin birtakım ipuçları vererek okura yönlendirmede bulunma işleviyle metne dâhil olur. Metinde kendisini “muharrir-i hakîr”, “müverrih-i fakîr”, “bu fakîr”, “hakîr” gibi ifadelerle okurla buluşturduğu bu yerlerde kahraman bakış açısıyla başından geçen olayları aktarır; okura seslenmekten onunla diyalog kurmaktan ve ona nasihat etmekten kendini alamaz. Aşağıda, Âsım Efendi'nin kahraman bakış açısını kullandığı örnekler gösterilmiştir:

“...gark-âb-ı bahr-ı me'âsim-i Râkımü'l-hurûf es-Seyyid Ahmed 'Âsım bî-çâresinin...” (s. 1241)

“... Hattâ bu Fakîr-i bî-nevâ müctâz-ı râh-ı Hicâz olduğum eyyâmda sâhib-i terceme Mısır Defterdârı bulunup...” (s. 45-46)

“...Hakîr dahi dâhil-i hemyân-ı havâss olan zevâde-i mesmû'â ve mubsırâtımızı izhâra âgâz edüp...” (s. 57)

“...Sultân Selîm-i selîmü'l-bâl hazretleri... müte'essifâne kelâmları ol eyyâmda bir takrîble sâmi'a-res-i Muharrir-i nâ-kâm oldu; mâ-be-kıssa âyîm¹²⁴⁴...” (s. 307)

“...İşte bu iki söz halâ derûnumda ciğer-sûzdur...” (s. 450)

¹²⁴⁴ Hikâyemize gelelim.

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi, anlatısını kaleme alırken her şeyi bilen bir bakış açısından genellikle uzak durmuştur. Aşağıdaki örnekte Es'ad Efendi, Hz. Peygamber'in mevlidinin anlatıldığı ve halk arasında türünün ismiyle kabul gören *Vesîletü'n-necât*'ın okunduğu bir törende, törene katılanların duygularına hâkim olduğunu göstererek onların adeta yeniden hayat bulduklarını ve zevke ulaştıklarını dile getirmiştir:

“...efendimiz hazretlerinin menkabet-nâme-i velâdet-i bâ-sa'âdetleri istimâ'iyile cümlesi hayât-yâb ve şerbet-i hoş-güvâr-ı füyûzâtla zevk-yâb oldular...” (s. 44)

Yine benzer şekilde Es'ad Efendi, Mehmed Saîd Hâlet Efendî'nin sürgüne gönderildikten sonra katledildiğinin anlatıldığı bölümde, mezkûr kişinin yaptığı her hareketi, bu hareketlerin sebeplerini ve bahsi geçen kişinin hissettiği duyguları tanrısal bir bakış açısıyla kaleme almıştır:

“...nisfet-penâh-ı beşerîyyet 'aczi her hâlde pîşe ve insâniyyet nisyânını endîşe edüp, kütüb-i şer'îyye vü hikemiyyede mansûs olup ahlâk-ı hamîdeyi iktisâbdan 'ibâret olan tedbîr-i nefse kıyâm ve tanzîm-i ahvâl-i dâ'ire demek olan tedbîr-i menzîle ihtimâm ba'dehû 'âmmeye müte'allık olan tedâbîr-i memlekete garaz-ı fâsid ve 'ivâz-ı kâsidden ittikâ ederek... nâriye-i hayât-ı revîyyet olmağla, mûmâ ileyhin dahi işbu dakîkalara sâ'at be-sâ'at sarf-ı miknet etmesi, hulv u mürr-i rüzgârı tatmış ve çâr-sû-yı 'âlemde kâlâ-yı âmâli hezâr-bâr almış satmış olan 'akl u şu'ûrî muktezâsından iken...” (s. 136)

Aşağıdaki örnekte Mesolong'un fethini anlatan Es'ad Efendi, mezkûr hâdisenin kahramanlarının hislerine, düşüncelerine ve tavırlarına hâkim olarak hâdiseyi üçüncü tekil şahıs anlatıcı ile okura anlatmaktadır:

“...Mesolong Ma'kılı berren ve bahran mahsûr ve derûnundaki küffâra cây-ı ilticâ olan etrâfında kâ'in sâlifü'z-zikr adalar zabt birle rasad-gâh-ı asker-i mansûr olup, bu vechile her taraftan a'dâya ümmîd-i imdâd kapuları kapanup, zahîre celbine süfün-i eşkiyâdan başka medârları kalmamış idi. Süfün-i menhûse-i kefereye zahîre vermek zu'muyla birkaç def'a hücum etmişler ise de, hamden lillâhi Te'âlâ Donanma-yı hümayûn'un müdâfa'asiyle me'yûsen ve münhezimen 'avdet etmekle bi'l-küllîyye kendülerini cünûd-i kaht istilâ ederek cânlarından

bî-zâr ve bu bâbda dâmen-gîr-i istîmân olarak semt-i necâta ilticâ-kâr iken, yine kemâl-i 'inâd ü istikbârlarından bu yola gitmeyüp, müdâfa'a sevdâsiyle salîb uğuruna akdâm-ı 'inâdların isbât, merkez-i isrâr ve hayâl-i muhâl olarak halâsları çâresinde işbu mehlekeye ibtidâr etmişler idi ya'nî imdâd etmek üzere der-kemîn-i fırsat olup, etrâfda gezen beş bin kadar Mora eşkıyâsına bir takrîb ihbâr ederler ki, eşkıyâ-i mersûme şehr-i mezkûrun on beşinci Pazar gicesi Mesolong kurbunda olan cebele gelüp, işâret etdiklerinde bunlar dahi Mesolong'dan cân-sipârâne çıkup, asker-i muvahhidîne şemâtet vererek gûyâ necât bulalar..." (s. 547-548)

Es'ad Tarihi'nde genel olarak kullanılan bakış açısı, tanık bakış açısıdır. Es'ad Efendi, anlatısı boyunca genellikle bir kameraman gibi olayların içinden okura yansıtmaktadır. Aşağıdaki örneklerin ilkinde, Osmanlı askeri ile düşman askerinin karşı karşıya geldiği bir olayı; ikincisinde, Kürt tayfasının Yeniçeri ocağındaki durumunu anlatan Es'ad Efendi, olay anından naklen yayın yapan bir kamera gibi tanık bakış açısıyla okurun karşısına çıkmaktadır:

"...Mâh-ı mezbûrun üçüncü ve dördüncü günleri yine kal'adan asker çıkarılıp, mukâtele-i 'azîme birle 'Azebân-kapusu pîş-gâhındaki hâne-i idbâr-bâr-ı küffârdan atılan kurşun darbıyla beş-on kadar merd-i dilâver mecrûh olup birkaçı dahi fî sebîlillâh bezl-i rûh kılmış ise de birkac bin kefare âmâc-ı dâne-i top u tüfeng olarak kal'a önü meterislerini bi'l-küllîyye zabt u teshîr eylediler..." (s. 80)

"...Ez-kadîm sabâ vü mesâ sefâyîn ve mehâzini nevbet be-nevbet keyd-i a'dâdan vikâye için beklemek üzere pâsbân olan Ekrâd tâ'îfesi kendilerini ocağa nisbet ve fitne-i fâsideye sâbikan ve lâhikan i'ânet kabâhatinden başka aralık aralık dâ'îye-i gayret-i câhiliyye birle sâ'ir baldırı çıblak gürûhiyle fevâhiş ve shehevât nizâ'ı çıkarmakdan hâlî değiller iken, bu esnâda humbaracıların ba'zı sebük-mağzânı ile beynlerinde yine ba'zı müfsikadan bir hırıldı peydâ ve tarafeynden birkaç şahs yaralanup, cemi'iyetleri tekessür ederek bir dağdağa hüveydâ ve zâbitleri sa'yiyle eğerçi nâ'ire-i mukâteleleri karîn-i intifâ olmuş ise de, o makûle mâdde-i fesâdın izâlesiyle hidmet-i muhâfaza Türk uşağına ihâle olunmak bâbında sâdır olan irâde-i hümayûn mücebince tâ'ife-i mezkûre vilâyetlerine tard olunup, yerlerine küfelâya rabt olunarak Türk uşağı ikâme olundu..." (s. 533-534)

Ay tutulması, güneş tutulması, dolunayın çıkması gibi çeşitli hava olaylarını aktarırken ve sürgün, atama, tayin, görevde yükselme gibi kişilerin hayatlarına dair bilgileri paylaşırken de tanık bakış açısıyla anlatısını oluşturmuştur:

“...Mâh-ı zilka’detü’ş-şerîfenin on dördüncü sebt gicesi, ruh-sâre-i kamer-i pür-nûr, nikâb-ı husûf ile mestûr olup, sâ’at beş buçukda rûy-i dil-cûyunu bi’t-temâm ibrâz ile hayret-zedegânı mesrûr eyledi...” (s. 115)

“...Mâh-ı merkûmun on yedinci günü cây-gâh-ı câh-ı mezbûra Hasekî Ağâ bulunan İbrâhîm Ağâ nihâde-i visâde-i intisâb etdi...” (s. 417)

Es’ad Efendi, anlatısı boyunca kimi zaman olayların kahramanı, kimi zaman olayların yorumcusu, kimi zaman da bir nâsih olarak anlatıya kendisini dâhil etmektedir. Es’ad Efendi, kahraman bakış açısıyla kaleme aldığı bölümlerde, kendi duygu ve düşüncelerini gizleme gereği duymaz, yorum yapmaktan kaçınmaz ve okucuya seslenmekten çekinmez. Aşağıdaki örnekler, kahraman bakış açısının kullanıldığı örneklerdendir:

“...me’mûr olduğumuz vechile...” (s. 106)

“...def’-i meclis etdikden sonra kendi kendime...” (s. 176)

“...sebt-i mecmû’a-i âsâr-ı nâ-hemvar kıldığım...” (s. 19)

“...Bana kalsa Erîb Paşa’nın sevki...” (s. 33)

“...subha-şümâr-u du’â ve kâse-nûş-i şerbet-i hoş-güvâr-ı senâ oldum...” (s. 464)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere vak’anüvîs tarihlerinde, müellifler kimi zaman kendilerini kahraman olarak göstererek başından geçenleri anlatmışlar, kimi zaman tasvir ettikleri karakterlerin iç dünyalarına değinmişler kimi zaman da bir kamera gibi olayları saniye saniye okura izlettirmişlerdir. Bu sebeple, bahsi geçen bakış açılarının hepsinin yer aldığı bu tarihlerde, karma bakış açısının bulunduğunu görülmektedir.

8.2. Vak’anüvîslerin Anlatım Üslupları

Üslup, yazarın anlatımını kimi zaman ferdîleştirir kimi zaman da yazarın içinde yer aldığı topluluğun, dönemin ortak üslubu mahiyetinde esere sirayet eder. Vak’anüvîsler de vak’anüvîslik kurumunun benimsediği anlatım üslubu ile dönemin nâsirlerinin sergilediği ortak

nesir üslubunu sahip oldukları ferdî üslupla harmanlayarak anlatılarını inşa ederken çeşitli “üslup türlerinden”¹²⁴⁵ bilerek ya da bilmeyerek faydalanırlar.

Belirli bir kültür ve eğitim seviyesine sahip oldukları âşikâr olan vak’anüvîsler, kimi zaman sıradan kişiler gibi nerede ne şekilde konuşacaklarını hesaplamadan, görüşlerini veya hislerini argoya ve küfüre varan şekilde dile getirerek “avam bir üsluba” bürünürler. Kimi zaman da bilhassa saray çevresinde teşekkül eden olayları okurla buluştururken düzeyli ve nazik bir dil tercihiyle “havas üslubu”na geçiş yaparlar.

Anlatılarını kurgularken okurla doğrudan buluşarak olaylar ve kişiler hakkında düşüncelerini, yorumlarını bildirerek çeşitli çıkarımlarda, çözümlemelerde ve açıklamalarda bulunan vak’anüvîsler bu bölümlerde “düşünce üslubunu” ön plana çıkarırlarken anlattıkları şeyin muhtevâsına göre kimi zaman fazlaca hislenerek “dramatik bir üslupla” anlatılarını sürdürürler. Kimi zaman da en ince ayrıntısına kadar olayları ve karakterlerin tutumlarını tahlil ederek “tahlilci üslup” sergilerler.

Başta Na’îmâ olmak üzere astroloji ve ilm-i nücûm ile yakından ilgilenen vak’anüvîsler ele aldıkları konuların sebeplerini/sonuçlarını tabiatüstü sebeplerle açıklamışlar, bilhassa konu dışı anlatım tekniğiyle metne alıntılادıkları hikâye ve kıssalarla bilinen fiziksel kanun ve kurallara ters düşen anlatılara yer vererek “efsaneçi üslubu” ön plana çıkarmışlardır.

Benzer şekilde saray çevresinden kişiler tasvir edilirken “destancı-epik bir üslup” ile bu kişilerin destan kahramanlarıyla benzeştirilerek anlatıldığı görülmüştür. Bu üslupla bilhassa padişahların yanlışlarına ve eksiklerine yer verilmez ki zaten padişahın bizzat atadığı vak’anüvîslerden bunu beklemek de yanlış olacaktır. Anlatılarında sık sık araya girerek olayları ve kişileri eleştiren vak’anüvîsler “eleştirel üslup”la görüşlerini gizleme gereği duymazken kimi zaman daha da ileri giderek eleştirdikleri kişileri hicvederler. Bu noktada müelliflerin “hiciv üslubu”nu benimsedikleri görülür.

Bahsettiklere şeylere okurun ilgisini çekebilmeyi ve okuru etkileyebilmeyi amaçlayan vak’anüvîsler, anlatıyı kesip okura seslendikleri bölümlerde “hitabet üslubu”nu benimserler. Vak’anüvîsler, anlatılarında yer yer güldürü unsurlarına yer vererek “mizahî üslup” yakalarlar. Nurullah Çetin’in, “kişi mizahı, cahillik ve kültür mizahı, dil mizahı, giyim kuşam mizahı, davranış mizahı, durum mizahı, vehim ürünü yakıştıрма mizahı, çocuk safiyeti mizahı,

¹²⁴⁵ Üslup türleri bahsi için Nurullah Çetin’den faydalanılmıştır. bk. Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 275-299.

tersinlemeli mizah, beden yapısı mizahı, cinsiyet mizahı, ünlem işareti ve nükte”¹²⁴⁶ gibi alt başlıklar hâlinde incelediği mizahî üsluba sahip müellifler, anlatılarına ekledikleri latîfe ve nükte başlıklarıyla anlatı bir durum, davranış veya ifadenin mizahından yararlanarak kurgularına ivme kazandırmışlardır.

İleri sürdükleri bir düşünceyi, yargıyı yahut tutumu desteklemek veya yanlışlığını ortaya koymak için “kanıtlayıcı/delillendirici/ikna edici üslubu” benimseyen vak’anüvîsler, okuru delillerle ikna etmeye çalışırlar. Öyle ki “okurun deliller, örnekler ve sebepler ile desteklenen bir fikre inanması elbette daha kolay olacaktır.”¹²⁴⁷ Bunu da genellikle herkes tarafından güvenilir olarak görülen kaynaklardan delil getirmek suretiyle yaparlar. Vak’anüvîsler, “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vererek”¹²⁴⁸ hikâyenin inandırıcılığını artırmak amacıyla olayla ya da durumla bağlantılı olan başta âyet ve hadis olmak üzere alıntılara başvururlar. Vak’anüvîslerin başvurduğu alıntılar, “açıklanan konuların herkesçe benimsenmiş kaynaklarla desteklenerek okuyucunun ikna edilmesi işlevine sahiptir.”¹²⁴⁹

a. Na’îmâ Tarihi

Yaşanılan hâdiselerden bahsederken kimi yerde anlatıya dâhil olarak nesnel bir anlatımdan öznel bir anlatıma geçiş yapmak suretiyle anlatı içerisinde bir sıçrayış yaratan Na’îmâ, “...garâbet bundadır ki...” (s. 1726), “...güyâ...” (s. 1721), “...zannım budur ki...” (s. 1065) gibi çeşitli ifadelerle yorum ve çıkarımlarda bulunur. Yorum yapmak için anlatıyı keserek araya girdiği bu bölümlerde, yaşanılan hâdiseler karşısında çıkarımlarda bulunurken dahi belîğ unsurlardan yararlanır. Na’îmâ beğendiği yahut beğenmediği şeyleri de anlatıya dâhil olarak açıkça ifade etmiş görüşlerini okurdan gizleme gereği duymamıştır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere yazar-anlatıcı olan Na’îma, olayları tasvirî bir anlatımla kaleme alırken olumlu yahut olumsuz düşüncelerini ve hatta olayların kendisinde uyandırdığı duyguları açığa vurmuştur:

¹²⁴⁶ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 286-294.

¹²⁴⁷ İskender Pala, “Şiirde İspat Metodu: İrsâl-i Mesel”, *Şi’r-i Kadîm (Şiir Şerhleri)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s. 59.

¹²⁴⁸ İsmail Durmuş, “İstişâd”, *DİA*, XXIII, 396.

¹²⁴⁹ Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî*, doktora tezi, 2007, Ege Üniversitesi SBE, s. 173.

“... bu makâma gelince ba'zı ehl-i vukûf tahrîridir. Ammâ ol gazâda hazır olan defterdâr Peçevî İbrahim Efendi nev'an bu siyaka mugayir tahrîr etmiştir. Gâlibâ kendi Anadolu Beylerbeyisi Lala Mehmed Paşa'ya intisâbı sebebiyle onun kolunda bulunup yorgun alaylar kavminden olmakla ta'assub edip ve cümle levâzım-ı vak'ayı tettebbu' u tahrîr etmiştir...” (s. 117)

“...bu rûz-ı dehşet-endûzda olan cem'îyyet bir târihte görülmemiştir...” (s. 491)

“...Ve zâlike emrun lâ-yüsmâ' bi-mislih¹²⁵⁰ ...” (s. 417)

“...Hak budur ki hiciv bir fi'l-münker fazîh ü tahayyülât u evkâtı buna sarfetmek dahi ziyâde zemîm ü kabîhdir. Ve bu vâdiye sülûk edenler behre-mend ü kâmyâb olmayıp ekserinin âkibet-i hâli dünyâda harâb ve âhiretde dahi müstahakk-ı azâb olduğunda irtiyâb yoktur...” (s. 800)

“...Müverrih bu husûsu ziyâde tafsîl edip istimâ'ından tıbâ'a hüzn ü melâl gelecek nice ahvâl zikr eylemiştir. Yazılmak münâsib değil idi, lâkin târihden maksûd ahvâl-i âlemin nîk ü bedi ve dekâ'ik u hakâyıkına vâkıf olmaktır. Ve her kıssadan mülâhaza-i âkılâne ile hâle münâsib hisse almaktır. Ana binâ'en ol hikâyât-ı garîbe hazf olunmayıp bi-aynihî tahrîr olunmuştur...” (s. 1325)

Sadece olayları anlatırken değil, kişi tasvirleri yaptığı kısımlarda da nesnellikten uzaklaşan Na'îmâ, aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi kişilerin şahsî özellikleri ile eserleri hakkında yorumlarda bulunarak duygularını ve düşüncelerini belli etmiştir:

“...Sâ'ib merhûm bu iki beytinde ne güzel beyân etmiştir...” (s. 576)

“...âşikâre meclis kurup âlâr-ı levh ü raks ve şürb ü fisk edip sokaklarda avrat ve oğlana ta'arruz etmek misillü nice hâlât-ı fazîhaları oldu ki zikri müstehcendir...” (s. 714)

“...Aslında İstanbul zurefâsından ve hoş nüvîs kâtiblerin bizâ'a sâhibi üdebâsından bir kâmil vücûd idi, şiir ü inşaya kâdir ma'ârif-i cüz'îyyede mâhir olup istihsâna sezâ latîf târihleri ve eş'ârı ve 'urefâ beyinde mergûb hayli âsârı vardır...” (s. 1635)

Genellikle bölüm sonlarında, fazlaca tafsile yer verdiğini ve konudan uzaklaştığını anladığında “hâsıl-ı kelâm”, “muhasal-ı kelâm” gibi ifadeler kullanan Na'îmâ'nın, okurun

¹²⁵⁰ Bu daha önce benzeri işitilmemiş bir durumdur.

konuya odaklanmasını sağlamaya çalıştığı görülür. Kullandığı bu ifadelerle okuru yönlendirir. Burada da anlatıcının yönlendirme işlevine rastlamaktayız:

“...*Tatvîl-i kelâm etmeyelim...*” (s. 1133)

“...*Yine sadede rücu' edelim...*” (s. 1144)

“...*Raca'nâ ilâ mâ künnâ fîhi...*”¹²⁵¹ (s. 1467)

“...*biz yine sadra rücu' edelim...*” (s. 42)

Na'îmâ, anlatısında önemli gördüğü olay ve durumları okurun gözden kaçırmaması ve anlatılan şeye odaklanması için uyarıcı çeşitli ifadeler kullanır. Na'îmâ'nın bu tutumunda da yönlendirme işlevinden söz etmemiz mümkündür:

“...*bu mahalle gelince...*” (s. 1689)

“...*bu nakl edeceğimiz kelâm kudemâ-i hükemâdan menkûldur...*” (s. 1571)

“...*Ve hâzâ emrû lem-yu'hed*¹²⁵²...” (s. 1061)

“...*Nitekim tafsîlâtı gelse gerektir...*” (s. 21)

Anlatısında daha önce bahsettiği şeylere yer yer atıflarda bulunan Na'îmâ, zamansal sıçrayışlar yaratarak okurun zihninde geçmişte bahsettiği konuları yeniden canlandırmaya çalışır:

“...*yukarda zikr ettiğimiz üzere...*” (s. 1365)

“...*yukarda tahrîr olunmuştu...*” (s. 1683)

“...*ve zikr olunduğu üzere...*” (s. 1184)

Sadece geçmiş konuları okura hatırlatmakla zamansal geçişler yapmayan Na'îmâ, eserin ilerleyen sayfalarında kaleme almayı planladığı olaylar hakkında da okuru önceden bilgilendirir. Bu tutumuyla geleceğe sıçrayış yapan Na'îmâ aynı zamanda anlatıcının bilgilendirici işlevinden faydalanır:

“...*Sâl-i fevtinde zikr olunacak vâkı'ât esnâsında ahvâlinin tafsîli ve mâ-beynimizde sebkât eden mu'amelâtı inşaallâhu Te'âlâ zikr ederiz...*” (s. 763)

¹²⁵¹ Tekrar bulunduğumuz yere döndük.

¹²⁵² Bu alışılmış bir durum değildir.

“...Celâlilerin netîce-i ahvâlleri bundan sonra zikr olunacaktır...” (s. 1791)

“...Hak Te'âlâ bu Târih'in tekmîlini müyesser ederse mahallinde zikr olunup...”
(s. 1363)

“...Kemâ se-yecî'ü zikruhû...”¹²⁵³ (s. 880)

“...bu seferin bâkî ahvâlî tafsîlen gelecek sâlde beyân olacaktır, inşaallâhu
Te'âlâ...” (s. 136)

Bir eserde, anlatıcının farklı yerlerde birbiriyle çelişen ifadeler kullanması, dikkatli bir okurun gözünden kaçmayacağı bir husustur. Na'îmâ Tarihi'nde yazar-anlatıcının ve kahraman-anlatıcının görüldüğü yerlerde, anlatıcının birbiriyle çelişkili ifadeler kullandığı görülmektedir. Na'îmâ aşağıdaki ilk iki örnekte, tanık olunan olayları argo ve müstehcen özelliklere sahip olduğu için bir anlatıcı olarak anlatmaktan kaçındığını dile getirirken, diğer örneklerde görüleceği üzere argo kelime kullanımından ve müstehcen sayılabilecek konuları yazmaktan geri durmamış hatta küfür içerikli bir manzûme alıntısı da yaparak hem hicveden anlatım tutumu hem de avam bir üslup sergilemiştir:

“... ol kadar küstâhâne sözler söyledi ki bu mahalle tahrîr olunmaktan istihyâ
olunup terk olunmuştur...” (s. 1165)

“...âşikâre meclis kurup âlâr-ı levh ü raks ve şürb ü fisk edip sokaklarda avrat
ve oğlana ta'arruz etmek misillü nice hâlât-ı fazîhaları oldu ki zikri
müstehcendir...” (s. 714)

“...götü çıplak çöl Arabı kıyâfeti...” (s. 1710)

“...mal eşeği vehhâm köfte-horlar...” (s. 1694)

“...Oğlan pezevengi demekle ma'rûf Muslihiddin Efendi ki elsine-i kibârda
'Mülakkab' deyü mezkûrdur...” (s. 1097)

“...Ol ahmak tama'kârın...” (s. 1659)

“...Müjde hayyizâna ki oldu kâdî
Şehir oğlan pezevengi bizzat
Sâbıkâ müfte sikildiklerini
Şimdi hükm ettirip alır genzat

¹²⁵³ Anlatılması aşağıda geleceği üzere.

*Cümle hükmünü bâtl göricek
Demiş oğlan pezevenğine Memik
Böyle hükm eyler isen Dîvânda*

*Ene lâ-ezheb va'llâhu ma'ak
Lâ ya'îşü'l fu'âdu 'işen dankâ
Lâ yüvellî men lem yekün pezevengâ... ” (s. 1140-1141)*

Na'îmâ, ritmi ve akıcılığı sağlamak amacıyla bahsi geçen olaylar ve kişiler hakkında yorum ve açıklamalarda bulunduktan sonra çoğu zaman dua ve beddualara yer vermiştir. Bu üslupsal özellik, anlatıcının olaylar karşısında takındığı tavrı ve tutumu göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

“...Allah Te'âlâ makâmınızı mübârek eyleye...” (s. 1003)

“...Allah yol versin...” (s. 97)

“...Hak Sübhanehu ve Te'âlâ Haretleri cümle ekl-i dünyâyâ dîni âlet ve zühd ü takvâyı celb-i mâla dâm-ı san'at eden mekkârların şerrinden ibâdı hıfz eyleye âmîn...” (s. 1712)

“...Hak Te'âlâ işini rast getire...” (s. 369)

“...Şekere'llâhu sa'yehüm ve radiye'llahu anhum¹²⁵⁴...” (s. 2)

Başka tarihçilerin eserlerinden alıntılar yapan Na'îmâ, bazı konuların tafsilinde birden çok tarihe başvurur. Aynı konu hakkındaki farklı veya benzer görüşleri kimi zaman birbirleriyle muhakeme ederek aktarır. Na'îmâ incelediğimiz vak'anüvîsler arasında muhakeme üslubunu kullanan tek yazardır:

“...Bu kaziyyede bu mahalle gelince olan tafsîl Fezleke'dendir. Amma Hasan Bey-zâde ve Abdülkâdir'in rivâyeti ...” (s. 160)

“...Bu tahrîr olunan Vecîhînin takrîridir. Ammâ Îsâ-zâdenin tafsîlen tahrîri budur ki...” (s. 1772)

¹²⁵⁴ Allah onların sa'yini meşkur etsin ve onlardan râzı olsun.

“...Fezleke'den me'hûzdur. Ammâ müverrih Şârihi'l Menâr-zâde tafsîl edip der ki...” (s. 1015)

“...Hasan Bey-zâde ve Alî ve Topçular Kâtibi Abdülkadir târîhlerinde yazmışlar ki Komaran hâkimi bedenden çağırıp 'Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı gönderin kal'ayı verelim' dedikte Vezîria'zâm Sinan Paşa redd edip 'Sözüne bakmasınlar, topları ursunlar' deyü tenbîh ettikte ol sâ'at Yeniçeri, metrisleri bırakıp çıkmakla göçtüler. Bu kelâmı Katib Çelebi Fezleke'de redd edip 'Bu bir hâm ve merdûd sözdür deyü anda ve mahâll-i vak'ada hazır olmuşları tekzîb eylediler' demiştir...” (s. 75)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Na'îmâ salt bilgiyi eserine derc etmemiş ileri sürdüğü görüşleri okura bir nevi ispat edebilmek ve doğru aktarabilmek için tarihçilerin eserlerinden kimi zaman mukayeseli kimi zaman görüşünü destekleyici alıntılar yaparak okurun istifadesine sunmuştur.

Na'îmâ, örnekleme tekniğine genellikle yaptığı manzûme iktibâslarında başvurmuştur. Örneklemeli anlatımın olduğu yerler değerlendirildiğinde Na'îmâ'nın metnin yeknesaklığını kırmak ve okurun konuyu daha iyi anlayıp irdeleyebilmesi amacıyla bu anlatım tarzına başvurduğu fark edilir. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ, Genç Osman olarak da bilinen padişah II. Osman'ın çok genç yaşta iken şehit edildiği vak'adan bahsettikten sonra, asrın şairlerinin bu vefat karşısında hüznülenerek mersiye yazdıklarını, yazılan mersiyelelerden birini kendisinin de eserinde yazmayı uygun gördüğünü dile getirmiştir. Böylece, yazıldığını söylediği mersiyelelerden bir örneği okura sunmuştur:

“...Şu'âra-i vakitten ba'zıları sâdece ta'bîr ile mersiye-gûne birkaç beyt-i hüzüün-engîz inşad etmişti. Kâtib Çelebi Fezleke'de tahrîr etmekle bu mahalle dahi tahrîr olunması münâsib görüldü.

Mersiye-i Sultan Osman Han-ı mazlûm:

Bir şâh-ı âlî-şân iken şâh-ı cihâna kıydılar

Gayretlü genç arslan iken şâh-ı cihâna kıydılar

Gâzî bahâdır hân idi âlî neseb sultân idi

Nâmiyle Osmân Hân idi şâh-ı cihâna kıydılar

Hükmetmeğe kâdir iken emr-i Hakk'a nâzır iken

Hacc etmeğe hâzır iken şâh-ı cihâna kıydılar

Ey dil ciğerler oldu hûn derdim bir iken oldu on

Kan ağladı ehl-i fûnûn şâh-ı cihâna kıydılar

“Oldu şehîd Osmân” târih-i vak’alarındır...” [1604] (s. 491-492)

Na’îmâ’nın, anlatı boyunca sadece bir yerde soru/itiraz-cevap anlatım tarzını kullandığı görülmektedir. Okurla muhatap olma yollarından biri olan bu ifade yoluyla Na’îmâ, öne sürdüğü fikri aynı zamanda kanıtlama yoluna gider. Aşağıdaki örnekte Na’îmâ kendisine soru şeklinde iletilen bir husus hakkında “şu şekilde cevap veririz” diyerek cevap vermiş, bu tarzın yarattığı etkiyle okuru etkilemeye çalışmıştır:

*“...İ’tirâz: Eğer makâm-ı fetvâda olanların dîn ü devlet mesâlihine ve ‘umûr-ı külliyye ve cüz’iyyeye nezâret-i âmmesi vardır. Ale’l-husûs cânib-i saltanâtının kendiye hüsn-i i’tikâdî olmakla bunlar mu’temedü’-d-devle şeklinde idiler. **Her husûsda re’y-i savâbları üzre olmakta ne be’s vardır?** Bunlar cânibinden görülem ‘umûr gayr eliyle elbette görülmeli idi ve ol gayriler celb-i mâl etmeyeceği ve işler bundan ma’kûl görüleceği neden ma’lûmdur denirse; **cevâb veririz ki**, mülûk-ı ‘izâm hazerâtı afîf ve perhîzkâr olan fuhûl-i ‘ulemâyı mu’temedü’-d-devle ittihâz ettikleri ser-i kârda olanların üzerlerine nâzır şeklinde olsun içindir ki devlete muzırr işler olmaya...” (s. 1862)*

Na’îmâ’nın kendisine tevdi edilen tarih yazıcılığı görevini; felaket yıllarının yarattığı travmanın etkisi altında, ekonomik bunalımlar, krizler, yetersizlik, ümitsizlik, hayal kırıklığı, bozulma ve gerileme düşüncesi gibi insan ve toplumun psikolojisini ve zihniyetini derinden etkileyen bir süreçte yerine getirdiğini vurgulayan Ertaş, buhran ve bunalım dönemlerinde, nasihatname ve siyasetname geleneğinin hatırlanması, gelinen durumun sebeplerini anlama çabası ve devleti ıslah etme isteği, tarih yazımına bir ahlakçı üslup olarak yansıdığını Na’îmâ’nın eserinde de böyle bir geleneğin izlerinin açıkça görüldüğünü dile getirir.¹²⁵⁵ Ertaş’ın bu görüşlerine paralel olarak, Na’îmâ’nın, kimi zaman bir hatip edasıyla okura hitap ettiğini, kendi ahlakî ve siyasî görüşlerini okura bildirdiği görülmektedir. Metin içerisinde “nasihat” ve “tenbîh” başlıkları vasıtasıyla okurun dikkatini söyleyeceği sözlere çekerek okurla

¹²⁵⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, “Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği: Naîmâ ve Katip Çelebi”, *Türk Tarihçileri*, ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2016, s. 14.

muhatap olan Na'îmâ, nasihatçı üslubunu ön plana çıkarır. Aşağıdaki ilk örnekte Na'îmâ nasihat alt başlığı ile ikinci örnekte ise tenbih başlığı ile okura hitap etmektedir:

“...*Nasihat: Bu makûle umûr-ı mu'azzama-i cihâdda pîşvâ-yı asker olan 'âkıl ve böyle kârdân-ı müdebbir ve değme bir yaygaraya vücûd vermez. Sâbitü'l-kalb bahâdır gerektirir ki yanında bulunan asker dahi fi'line i'timâd ve kavline i'tikâd edip tessebbüt-i himmeti ile şecâ'atleri müstâhkem ola. Ve ittihâd-ı kulûb ve ittifâk-ı kelime ile bir maslâhat görüle ve böyle evkât-ı dayyıkada sabr u sebât ehemmi-i mühimmâtandır. Ve rubbe hîletin nefe'a min kabîletin¹²⁵⁶ mazmûnu üzre tarâ'ik-i hîle-i acîbe ve sanâyi'-i garîbe isti'mâl etmekte çok fâ'ide vardır...* (s. 193)

“...*Tenbih: erbâb-ı devlet ve ashâb-ı miknet tevârih tettebbu' edip bunun gibi vak'aları görüp kuvvet ü kudrete i'timâd ile mağrûr olmamak gerektir...*” (s. 473)

Diğer vak'anüvîslere göre eserinde latîfe ve nükte başlıklarına daha az yer veren Na'îmâ, “en nazik olayları nüktelerle anlatmak ustalığını göstermiştir.”¹²⁵⁷ Asaf Hâlet Çelebi'ye göre Na'îmâ, ekseriya çok zeki insanlarda görülen acı istihzalar, bazan en ciddi, en feci şeyleri gülünç bir hâle sokan imaları kaydetmekten çekinmez, feci bile olsa, bir hâdisenin gülünç bir tarafını bulup, kendine mahsus üslubuyla gayet renkli olarak çizer, okuyanları da bir taraftan güldürüp eğlendirir, eserinde mizâcının ve zekâsının cevvaliyeti her an sezilir, her hâle muhakkak ki kendine ait hususiyetleri en ziyade tebarüz ettiren yegâne Türk tarihçidir.¹²⁵⁸ Agah Sırrı Levend de Na'îmâ'nın nükteli üslubu ile alakalı olarak, “Naima, yumuşak ve tabiri caizse oynak bir üslupla en söylenemez hakikatleri hiç göze batırmadan satırlarının içine sindirebilmeyi başarmıştır” der ve onun Emîrgüneoğlu'nun ölümü hakkında söylediği; “*bu esnâda sabîka Sultan Murad Revan'dan getürdiği Emîrgüneoğlu, ki vezâret virilüp divanda oturur idi; vücûdu lazım olmamakla izâle olundu. Ve Kâathâne'de binâ itdüğü hazîre-i dilârâ vü kasr-ı zîbâsına pâdişâh hazretleri rakam-ı ihtisâs çekdi. Emîrgüneoğlu'nun katli Acel elçisinin desîsesine hamlolındı*”¹²⁵⁹ cümlelerinde Emîrgüneoğlu'nun öldürülmesi için sebep olarak gösterdiği “*vücûdu lazım olmamakla*” ibaresiyle padişahın Emîrgüneoğlu'nun malını zapt ettiğini anlatmak için kullandığı “*rakam-ı ihtisâs çekti*” cümlesindeki nüktenin, şüphesiz

¹²⁵⁶ Bazan bir hile bir kabileden daha yararlıdır.

¹²⁵⁷ Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008, s. 191.

¹²⁵⁸ Asaf Hâlet Çelebi, *Naima*, Ankara: Hece Yayınları 2003, s. 17-18.

¹²⁵⁹ Naîmâ, *Tarih*, IV, 5.

bir belagat şaheseri olduğunu ileri sürer.¹²⁶⁰ Aşağıdaki örnekte Na'îmâ latife başlığı mizah içeren bir olay anlatmıştır:

“...Latîfe (başlık): *Etrâk'ten biri dağ başında öten bir kekliğe rast gelip 'Öt gidinin kekliği öt! İsmail Paşa gibi arkan var, bizde tüfeng komadı' demiş...*” (s. 1839)

Na'îmâ, diğer vak'anüvîsler gibi ileri sürdüğü görüş, fikir ve hâdiseleri desteklemek, delillendirmek ve kanıtlamak için başta âyet, hâdis ve manzûmelerden yararlanmıştır. Sadece bahsi geçen şeylerle alıntı yapmakla yetinmemiş, ayrıca *Na'îmâ Tarihi*'nin kaynakları olarak betimleyebileceğimiz çeşitli eserlerin delâletinden de yararlanmıştır.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi, birinci tekil şahıs olarak yer aldığı anlatılarında, anlatıcı olan kendisini dönemin diğer nâsirlerinde de görüldüğü gibi “hakîr” ve “fakîr” gibi tevâzu gösteren ifadelerle betimlemiştir:

“...*bu Hakîr'in hâme-i 'âcizânem ile umûr ve ahvâl...*” (s. 888)

“...*bu 'Abd-i ahkarın eser-i tab'-ı 'âcizânem olduğu şükründen 'âciz ve kâsırım...*” (s. 888)

“...*Bu Hakîr'in tarîhi 'âcizânem güm-geşte-i tâka-i nisyân olmamak için...*” (s. 1013)

“...*Bu Fakîr dahi Horasânî destâr ve semmûr erkân kürkü ile...*” (s. 303)

“...*Bu Hakîr'e nazar-ı 'atâfetleri mebzûl olmakdan nâşî... eyledim...*” (s. 682)

Kişilerin takındıkları tavır ve tutum, yaşanan hâdiseler ve bizzat tanık olunan vak'alar hakkında kendi görüşlerini gizlemeyen Hâkim Efendi, anlatıya dâhil olup yorum yapar. Okurun karşısına özellikle tanık bakış açısından kahraman bakış açısına ben diliyle geçtiği kısımlarda, kimi zaman eleştiren anlatıcı tutumu kimi zaman da alaycı anlatıcı tutumu ile açık ve net bir şekilde duygu ve düşüncelerini ifade eder:

¹²⁶⁰ Agah sırrı levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972, s. 23.

“...el-’Îyâzü billâh âhır-ı zemânda zuhûr edecek Deccâl eğer bu günlerde zuhûr etmek lâzım gelse, temâşâsına varmaz hiç âdem bulunmamak gerek ve ‘avrat makûlesi darb u teşdîde kâbil değil ve işin de aslı bir udhûke-i masharalıklardan ‘ibâret...” (s. 653)

“...Ba’zı bî-hûşân ve süfehâ-yı vakt ‘el-mülûkü mülhemûn’ nüktesini bilmeyüp, ‘ömrü doksan beş seneye bâliğ idi. ‘Gadr olundu’ deyü tekellüm ederler. Bilmezler ki ef’î sâl-hürde oldukca, ejder olur...” (s. 348)

“...Bi-husûsihî eğer bir belde-i mu’azzamada dâ’imâ Buhârî-i şerîf tadrîs ve kırâ’at olursa, ol mahmiyye-i behiyye tavârik-ı melevân ve hadesân-ı zemândan bi’l-küllîyye masûn u me’mûn olup, ehâdis-i şerîf-i hidâyet-redîf-i Fahr-ı kâ’inât sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem hürmetine ol mevzı’nın ehâlisine envâ’-ı hayrât ü meserrât ve mezâri’ u gaytânına hasab ve berekât ü meberrât nüzûlüyle;

Ve ahyeti’s-senete’s-şehbâ’e da’vetühü

Hattâ haket gurreten fi’l-a’suri’d-dühümi¹²⁶¹

Nesr: me’âli üzere dâhil-i hîta-i îtân olanları mashûb-i ni’am ve savn-ı Kird-gâr olmaları bî-rayb ü iştibâhdır...” (s. 90)

Okuru “geriye dönme” ve “geleceğe yönelme” fonksiyonlarıyla metne dâhil etmeyi seçen Hâkim Efendi, kullandığı ibarelerle okuru yönlendirir. Yönlendirici anlatıcı tutumun öne çıktığı aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Hâkim Efendi, daha önce aktardığı bir mevzû hakkında okurun dikkatini mezkûr konuya çekmek için birtakım ifadeler kullanarak okuru eserin geçmiş sayfalarına yönlendirir ve yeni söyleyeceği sözlerle geçmiş sayfalardaki söylenilenlerin bağdaştırılmasını bekler:

“...bâlâda tahrîr u tafsîl olunduğu vech üzere...” (s. 308)

“...Serây-ı Cedîd-i hümayûn’da it’âm-ı ta’âm ve nevâziş ü ikrâm buyurdıkları tafsîli, makâle-i Câmi’-i şerîf’de tahrîr olunmuşidi...” (s. 349)

“...teşrîf-i hümayûnları ile ser-i sa’âdetlerin berâber-i fark-ı Ferkadân buyurdıkları tafsîli zikr olunmuşidi...” (s. 398)

¹²⁶¹ Peygamberin duâsı kıtlık yüzünden kupkuru olan seneyi ihyâ etti. Öyle ki o sene, karanlık asırlar içinde çok parlak bir sene oldu.

“... ‘alâ- vechi ‘t-ta ‘zîmi ve ‘l-ibcâl emr-i defn ve techîz ü teşhilleri bir makâle-i müstakillede ber-vech-i tafsîl sebt ü tahrîr olunmuşidi...” (s. 465)

“...Bâlâda münâsebetle zikr olunduğu vech üzere...” (s. 650)

Kullandığı ifadelerle okuru geçmiş sayfalara yönlendirdiği gibi anlatısının ilerleyen satırlarında tafsilatlı bir şekilde ele alacağı konular hakkında da birtakım ipuçları vererek bahsedeceği konu hakkında okurun dikkatini çekmeyi çalışan Hâkim Efendi, “Allah izin verirse”, “inşallah”, “daha detaylı bir şekilde” ve “müstakil olarak” gibi birtakım ifadelerle bahsedeceği konunun kaleme alınacağını vurgulayarak yönlendirici anlatıcı tutumu sergiler:

“...Netekim mahallinde tafsîlen zikr u beyân olunacaktır...” (s. 473)

“...Tefâsîl-i hey‘et-i câmi‘-i şerîf makâle-i âtiyede birer birer zikr u beyân olunacaktır...” (s. 954)

“...Serây-ı hümayûn‘dan alay ile teşrîf-sâz-ı iclâl oldukları tafsîli, makâle-i âtiyede zikr olunacaktır...” (s. 334-335)

“...İnşa‘allâhu Te‘âlâ ba‘de itmâmihî edevât tafsîli ile hitâmu târîhinde zikr u beyân olunacaktır...” (s. 547)

“...Mahalli geldikte birer birer zikr u beyân olunur, inşa‘allâhu Te‘âlâ...” (s. 713)

Hâkim Efendi, kimi zaman anlatıyı keserek araya girer ve anlattığı şeylerin anlattığı kadarla sınırlı olmadığı bilgisini paylaşır. Bu tutumla, okurda merak ve ilgi uyandırmak isterken bir gizlilik algısı yaratır:

“...huccâcın ba‘zısını ‘uryânen Kudüs‘e ve ol havâlîye getürdüler. Kimi bâdiye-peymâ-yı deşt-i hayret bürehne ve gürisne-mâye-i hayâtı vâriste-i cibâl ü rimâl oldu. Bu vâkı‘a-i mühişenin tafsîli mümkün değildir. Lâkin hiç tahrîr olunmamak da münâsib olmamağla, bu kadarca ile iktifâ olundu...” (s. 533)

“...Ammâ Âsitâne-i ‘aliyye‘de hiç vukû‘u görülmemişidi. Ana binâ‘en bu kadarca zikriyle tesvîd-i sahâyif-i âsâr kılındı...” (s. 697)

“...Tafsîl-i binâ ve emâkin-i mebniyye bu mahalle münâsib olmamağla, tafsîlden tayy-i ‘inân-ı beyân olundu...” (s. 801)

“...Sihhati meczûmum olan havâss-ı ‘acîbedendir. Bu mahalde zikri münâsib olmamağla, tayy-i tafsîl olundu...” (s. 999)

“...Bir ‘acîb ü garîb alay-ı vâlâ idi ki misli görülmemişidi. ‘Alâ-vechi’l-icmâl bu kadarla iktifâ olundu...” (s. 1108)

Metnin yeknesaklığını kırmak, okurun ilgisini anlattığı konuya çekmek ve anlattığı konuyu okurun zihninde pekiştirebilmek için “garîbe” ve “‘acîbe” başlıklarını kullanarak ilgi çekici hikâyeler, anekdotlar ve kıssalar anlatan Hâkim Efendi, kurgusuna eklediği bu parçalar ile okurla anlatıcı arasında kurmuş olduğu bağı daha da kuvvetlendirir. Anlatılanların kurmaca mı yoksa gerçek mi olduğu fikrinin okurun zihninde oluşmasına fırsat vermeden anlattıklarını okura inandırması doğrulayıcı işlevi ortaya çıkarır. “Nükte-i acîbe”, “rüyâ-yı garîbe”, “hikmet-i garîbe”, “latîfe-i acîbe” gibi çeşitli tamlamalarla sıklıkla karşımıza çıkan anlatı içindeki bu anlatılarda anlatıcı, aynı zamanda öyküleme işlevindedir:

“...Garîbe: Mu’temedün ‘aleyh sika kimesnelerden el-Hâc İsmâ’il nâm bir zât-ı nîkû-simât bi-‘aynihî leyle-i harîkde şöyle müşâhede eder ki, kendü hânesi cihânnümâsından harîkî temâşâ ederken, henüz âteş derûn-i sûra duhûl etmezden mukaddem, Basmacılar Kâr-hânesi yanarken âsümândan tob güllesi kadar bir müdevver şey zuhûr edüp, Basmacılar Kâr-hânesi üzerine bir zirâ’ mikdârı yaklaşıp derhâl çatlayup, mânend-i şerâre etrâf u enhâya müteferrik olur. ‘Allâhu ‘alemü bi’s-savâb, ne mahalle isâbet eyledi ise, ol kadar yer muhterik olacağı zâhir olmağla kendim ve ‘iyâl ü etbâ’ım müşâhede etdim’ deyü nakl eyledi...” (s. 94-95)

“...‘Acîbe: Şamata teli ta’bîr olunur nühâsdan masnû’a tel ki, birer ikişer pâreye verilürken kalmayup, bir dânesi bir guruşa çıkdı. Ve elvân boyalı kağıd-ı çâr-çûpe kağıdın her bir tabakası sekiz pâreye çıkdı. ‘Hattâ bir âdemin bir kîse akçası var imiş. Birer akçaya olmak üzere altmış bin tabaka kağıd almış. Birkaç gün sabr edüp râyic oldukda, her bir tabakasının sekiz pâreye fîrûht eylemiş; yirmi üç kîse kazanmış’ deyü meşhûr olmuşidi...” (s. 738)

“... ‘Acîbe: Zikr olunan menâre-i kadîme ittisâlinde olan merkad -ki Seyyid Ahmed Nakşibendî demekle ma’rûf olup, târîh-i vefâtı yüz doksan sene mürûr eylemiş- esâsi menâreye ittisâli olmağla, hafr-i esâs hılâlinde ol merkaddan bir sakb-ı sağîr açılup, bu’l-‘aceb bir râyiha-i tayyibe zâhir olur. Ol mahalde olan

Mi'mâr Ağa ve sâ'ir bulunan[lar] mest u mütehayyir olurlar. Ve hemân sâ'at ol sakbı sedd ederler. Sâhib-i merkad kuddise sırruhu'l-'azîz evliyâ'ullâhdan olduğuna ser-i mû iştibâh olunmamışdır; rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten... ” (s. 280-281)

“...Garîbe: Vezîr-i müşârun ileyh hazretleri 'âkıl ve rezîn evrâd ü ezkâr ile evkât güzâr idiler. Ez-cümle 'inne lillâhi Te'âlâ tis'aten ve tis'îne ismen men ahsâhâ dehale'lcennete'¹²⁶² masdûku ile leyl ü nehâr râtibe-i ezkârları olmak üzere esmâ'-i hüsnâya iştigâlleri var idi. Doksan dokuz gün müddet-i vezâret yüzüncü gün 'azl ile behîşt-âbâd olan Sakız Cezîresi'ne râhî olmağla nâ'il-i merâm-ı cinân-ı selâmet oldular... ” (s. 286)

Hâkim Efendi'nin en belirgin üslup özelliklerinden biri, incelediğimiz diğer vak'anüvîslerden farklı olarak anlatı boyunca sıklıkla Türkçe ve Arapça dualara yer vermesidir. Öyle ki neredeyse hemen hemen her ana başlık altında en az bir duaya yer verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta anlatı boyunca tekrar eden manzûmelerin bile çoğunun muhtevâsının dua olduğunu görmekteyiz. Kimi zaman, bahsettiği kişi ile ilgili olarak istitrâd mahiyetinde, kimi zaman da konuyu sonlandırmak için bahsettiği kişi hakkında dua eden Hâkim Efendi, çok nadir de olsa beddualara yer vermiştir. Hâkim Efendi, bu tutumuyla olaylar ve kişiler hakkındaki görüşlerini okura hissettirmektedir. Eserde yer alan dualardan bazıları şunlardır:

“...Hakk sübhânehû ve Te'âlâ sâye-i şîrâ'-i 'inâyetlerin münşe'ât-ı a'lâm-ı memâlik-i İslâmiyye'den bir nefes dûr u zâ'il etmeye, âmîn bi-hürmeti'n-Nebîyyi'l-Emîn... ” (s.117)

“...Hakk Te'âlâ dâ'imâ âfâk-ı 'âleme memdûd olan sâye-i sâye-bân-ı hazret-i Zillullâhî'yi ilâ yevmi'l-haşri vel-karâr mümtedd-i mefârik-ı memâlik ve aktâr eyleye, âmîn bi-câh-ı Seyyidi'l-mürselîn... ” (s.143-144)

“...Halledallâhu Te'âlâ zülâle celâlihî ve ikbâlihî ve naddarahû bi-emtâri'l-bişri ve'n-nasri fî riyâzı âmâlihî ve 'attara meşâme'd-dîni ve'd-dünyâ bi-fevâtiha ezhâr-i birrihî ve nevâlihî ve 'ammara fî serîri's-saltanati bi-etveli'l-a'mâri ve safâ'i'l-bâl ve nassarahû nasran 'azîzen müstemirran fî cemî'i'l-ahvâl, âmîn

¹²⁶² Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayıp anlarsa cennete girer.

*âmîn bi-câh-i Muhammedi'n-Nebiyyi'l-Emîn 'aleyhi salavâtullâhi ve'l-melâ'iketi ecma'in*¹²⁶³ ...” (s. 177)

“...Hakk Te'âlâ Habîb-i ekrem ve Nebiyy-i muhterem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri hürmetine vücûd-i hümayûnların hatâ vü hatâlardan me'mûn u masûn edüp, sâye-i 'inâyet-vâye-i şevket ü 'atâfetlerin 'âmme-i 'ibâd ü bilâddan bir an münfekk ü zâ'il etmeye, âmîn bi-hürmet-i Seyyidi'l-mürselîn...” (s. 201)

“...Hakk sübhânehû ve Te'âlâ her hâlde şevketlü, kudretlü, 'azametlü Pâdişâh-ı ma'âlî-iktidâr ve sâye-i 'inâyet-vâye-i Kird-gâr efendimizi tevfkât-ı 'aliyyesine makrûn ve nazar-ı 'inâyet-eser-i Hidîvâne'lerin mefârik-ı 'ibâd ü bilâddan müfârik u bîrûn eylemeye, âmîn bi-hürmet-i Seyyidi'l-mürselîn...” (s. 474-475)

Hâkim Tarihi'nde yer alan 5 bedduanın 2'si Türkçe 3'ü Arapça'dır:

“...Allâhu 'azîmü's-şân senin lisânını kurutsun...” (s. 422)

“...Pâdişâh kılıcına uğrayasın...” (s. 502)

“...hazelehümüllâhu eyne mâ kânû

“...selletallâhu'l-hayevâne 'ale'l-hayevân

“...selletallâhu ba'zahum 'alâ ba'z

Hâkim Efendi anlatığı konu yahut tasvir ettiği kişi hakkında söylediği bilgileri kimden aldığını okura açıklar. Na'imâ ve Âsım Efendi'ye kıyasla birkaç istisna dışında neredeyse hiç bir tarihçinin ve tarih kitabının ismini zikretmeyen Hâkim Efendi, “...Nalbend Mehmed Ağa Paşadan menkûl...” (s. 517), “...Merhûm Gülşenî Şeyhi Sezâyî Hasan Efendi'den bu Hakîr defe'ât ile istimâ' eylemişdim ki...” (s. 593); “...sika kimesnelerden el-Hâc İsmâ'il nâm bir zât-ı nîkû-simât bi-'aynihî leyle-i harîkde şöyle müşâhede eder ki...” (s. 94); “...Paşa-yı müşârun ileyhden menkûldür ki...” (s. 518) şeklindeki ifadelerle bilgi kaynağı olarak birkaç isme işaret eder. Hâkim Efendi, ileri sürdüğü düşünceleri ve olayları bu kişiler vasıtasıyla delillendirmiş

¹²⁶³ Yüce Allah onun bahtının ve yüceliğinin gölgelerini sonsuz kılsın ve onu müjde ve zafer yağmurlarıyla emellerinin bahçesinde parlatsın ve din ve dünyanın kokusunu onun iyilik ve bahşışının çiçekleriyle güzel kokutsun ve onu mutlulukla ve ömürlerin en uzununu ile saltanat tahtında yaşatsın ve ona her durumda devamlı, yüce bir zafer versin. Yâ Rabbi! Duâmızı el-Emîn Nebî Muhammed'in makâmı hürmetine kabul eyle.

¹²⁶⁴ Nerede olursa olsunlar Allah, onları terk etsin.

¹²⁶⁵ Allah hayvanı hayvana belâ etsin.

¹²⁶⁶ Allah onların bir kısmını diğerlerine belâ etsin.

olur fakat Hâkim Efendi'nin eserin neredeyse tamamında bilgilerin kaynağı olarak okura açıklama yaptığı ifadelerin belirsiz olduğu da göz ardı edilmemelidir. Şüphesiz bu durum metni kurmacaya yaklaştırırken Hâkim Efendi'nin kanıtlayıcı üslubunu zayıflştırır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...erbâb-ı tevârîh nakl eylemişlerdir...” (s. 501)

“...gelen sika kimesnelerden istimâ' olundu...” (s. 211)

“...Hakîr'e şifâhen takrîr buyurdular...” (s. 347)

“...ba'zı mu'temedün 'aleyh kimesneler nakl eylemişlerdir...” (s. 1092)

“...ba'zı tevârîh-i kadîmede görülmüşdür...” (s. 756)

Hâkim Efendi bir yerden kulağına çalınan bilgileri “...deyü resîde-i sem'-i Hakîr olmuşdur; el-'ilmü 'indallâhi Te'âlâ...” (s. 795) örneğinde olduğu gibi doğruluğunun emin olmadığını okura hissettirerek okuru metne dâhil eder.

Hâkim Efendi, anlatısında öne sürdüğü fikirleri kuvvetlendirmek ve okurun zihnini daha da aydınlatılabilmek için bahsettiği konuya uygun olarak tarihî olaylardan, menkıbelerden, Hz. Peygamber'in hayatından örnekler vererek delillendirme yoluna gitmiştir. Aşağıdaki örnekte “Zikr-i binâ'-i câmi'-i şerîf ve zâviye-i Nakşibendiyye sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât revnak-efzâ-yı Sadâret-i 'uzmâ ve mesned-ârâ-yı Vekâlet-i kübrâ düstûr-i a'zam ve sâhib-i himem hazret-i Sadr-ı efham u ekrem Mustafa Paşa ibnü'l-merhûm 'Abdurrahman Paşa yesserallâhu lehû hayra mâ yürîdü ve mâ yeşâ' der-Mahalle-i Mehmed Bey der-kurb-i Otakçılar be-civâr-i medîne-i hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî 'aleyhi rıdvânüllâhi'l-Bârî” başlığı altında konuya giriş mahiyetinde Hz. Peygamber ile Hz. Osman arasında geçen 3 farklı rivâyeti alıntılararak câmi ve zâviye yapılmasının önemini Hz. Peygamber ile Hz. Osman arasındaki rivâyetlerden örnekler sunarak okura bildirdiği görülür. Verdiği bu üç örnekten sonra asıl konu olan Sadrazam Mustafa Paşa'nın yaptırdığı câmiye geçiş yapılmıştır:

“...Ma'lûm-ı erbâb-ı ihtibâr ve mef'hûm-ı ecille-i cümle-i ahyârdır ki, binâ-i cevâmi' ve mesâcid-i şerîfe umûr-ı mühimme-i a'lâm-ı dîniyye ve lâzime-i mehâmm-ı erkân-ı şer'iyyeden olup, zemân-ı bi'set-i Seyyidü'l-kevneyn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellemde cenâb-ı mecma'-i hayâ vü îmân 'Osmân bin 'Affân radiye 'anhü'l-Melikü'l-Mennân hazretleri ba'zı Sahâbe-i kirâm-ı Ensâr'dan rıdvânüllâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in Mescid-i şerîf-i Nebevî'ye

mücâvir bir kıt'a buk'a-i mahdûdeyi on bin dirheme iştirâ edüp, İmâm-ı câmi'-i kâb-ı kavseyn ve Hümmâm-ı sufûf-i ahyâr-ı sakaleyn, ya'nî Nigeh-bân-ı hutta-i kevneyn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin pîş-gâh-ı 'azamet-iktinâhlarına gelüp: 'Yâ Rasûlallâh innî kad iştaytû'l-buk'ate ey el-erza'l-mücâvirate lil-mescidi mine'l-Ensâri eteşterî minnî tilke'l-buk'ate ya'nî 'Yâ Rasûlallâh Mescid-i şerîf'e mücâvir fülân buk'ayı ba'zı Ensârı kirâm'dan iştirâ eyledim, siz dahi lutfu 'inâyetle benden iştirâ buyurur musuz?' deyü hezâr şerm ü hayâ ile bast-ı sündüs-fâm-ı istifsâra dehen-güşây-ı nevâl olduklarında: 'Ne'am eşterihâ minke bi-beytin fi'l-cenneti' ya'nî 'Cennetde bir bekâ-serây-ı 'âlî mukâbelesinde sizden iştirâ ederim' buyurdular.

Rivâyet-i uhrâda: 'Yâ Rasûlallâh kad itteba'tühû fekâle 'aleyhi's-salatü ve'sselâm ic'alhü mesciden ve eccirhü leke' ya'nî 'Yâ Rasûlallâh ol mahalli sâhibinden semen-i ma'lûme ile iştirâ eyledim ve be' ettim' deyü leb-cünbân-ı makâl olduklarında: 'Yâ 'Osmân! Ol buk'a-i mütebâ'ayı 'âmme-i Mü'minîne secdegâh-ı Hudâ ile ecr-i cezîli hâssa-i mesûbât ki, munzamm ve mahsûs olur' buyurdular.

Rivâyet-i uhrâda cenâb-ı 'Osmân bin 'Affân radiyallâhu 'anh hazretleri: 'Yâ Rasûlallâh! Gün-be-gün tevâfir-i cemâ'at-i Müslimîn'den sâha-i mescid-i şerîf ve bâha-i câmi'-i münîfe ihâze-i sufûf-i Müslimîn'e sâ mân-ı si'adan ıztırâb müşâhede olunur' dediklerinde, Rasûlullâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri: 'Sizlerden bir kimesne ki ol buk'a-i mücâvireyi sâhibinden iştirâ ve câmi'-i şerîfe ilhâk ile tevsî'-i ma'bed-i Hudâ'ya sâ'î ola, ol buk'a gibi belki andan evsa' ve ahsen bir eyvân-ı cinân-ı bekâ ana bahş u i'ta kılınur' deyü müjde-i cevâmi'u'l-kelim-i sıdk incâzları beşâret-i mâye-i sa'âdet-i 'uzmâ vüs'a-i menzile-i pehnâ-yı bekâ olduğu, mesbût-i cerâyid-i sikât-ı ruvât olmuşdur.

İmdi ma'lûm-ı erbâb-ı dirâyet ü nühâdır ki, berây-ı tevsî'-i cevâmi'-i münîfe zamm-ı buk'a-i şerîfede, bu fazîlet-i bâhire-i sâbite ve vâride olunca müceddeden binâyı rukn-i rekîn-i dîn olan ma'bed-i büyût-i İlâhî'de ne mertebe fezâ'il-i 'azîme olduğu ibrâz-ı delâ'il ve berâhîn-i kâtı'adan muğniye ve îrâd-ı huvec-i vâzıha-i sâtı'adan müstağniyedir. Binâ'en 'alâ zâlik hâlâ revnak-efzâ-yı Sadâret-i 'uzmâ ve Mesned-ârâ-yı Vekâlet-i kübrâ, Düstûr-i ekrem ü ešham, Müşîr-i sâhib-i himem, hazret-i Sadria'zam..." (s. 42-43)

Hâkim Efendi aşağıdaki örnekte ise “Acîbe” başlığı altında verdiği bir yangında her yerin yanıp yıkılmasına rağmen Berber Mustafa isimli kimsenin evine hiçbir şey olmadığını, bunda şaşılacak bir durum olmayıp buna benzer durumların tarihte birçok kez yaşandığını ve bu duruma benzer örneklerin Hz. Musa’nın, Hz. İbrahim’in ve Hz. İsmail’in de hayatlarında olduğunu beyan ederek şaşılmaması gerektiğini ileri sürer. Burada hem örnekleyici hem de delillendirici bir üsluptan söz etmek mümkündür:

“...Mahall-i harîkde derûn-i sûrda kal'a bedenine karîb Dûlbendci Hüsâmeddîn Mahallesi demekle ma'rûf mahallede Berber Mustafa Çelebî nâm kimesnenin cedîd kendi yaptırdığı hânesi havâlîsinde olan hem-sâyeleri hâneleri bi'l-küllîyye yanup, hâsılı bu hâne dâ'iren mâ-dâr-ı âteş içinde kalup, hattâ cedîd tahta havlusu dahi yanmayup ve bir kiremiti yerinden oynamayup sâğ u sâlim, âteşden ser-i mû eser târî olmamış; hıfz-ı İlâhî'de kaldı. Ba'de'l-harîk halk gürûh gürûh bu hâneyi seyr etmeğe giderler idi; sübhânallâhi'l-Kâdiru'l-Hafîz. Fi'l-i âteş ihrâk iken böyle böyle niçe mâddeleri tehallûf eylediği kati çokdur. Fi'l-i âb iğrâk iken mâdde-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmda tehallûf, fi'l-i sikkîn kat' iken mâdde-i İsmâ'il 'aleyhi's-selâmda tehallûf ve âteşin 'adem-i ihrâkı mâdde-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmda vukû'u gibi niçe kerre sâ'ir mevâdda müşâhede olunmuşdur. Lâ-te'sîre li'l-esbâb¹²⁶⁷, mü'essir-i hakîkî cenâb-ı Hâlık-ı bî-çûndur. Cellet 'azametü şânihi ve 'amme nevâlühû¹²⁶⁸ ...” (s. 95-96)

Hâkim Tarihi'nde soru-cevap tekniğine fazla rastlanmamaktadır. Hâkim Efendi “Padişahlar (Allah'ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir” manasına gelen Arapça bir atasözünden yola çıkarak “Padişahlar çeşitli davranışlar sergilemeseydi bu atasözü niye söylenmiş olacaktı” diye kendi kendisine soru sorar fakat metinde cevap yoktur. Burada ayrıca Hâkim Efendi'nin anlatı sırasında düşünce üslubuna da yer verdiğini görmekteyiz:

“...el-Mülûkü mülhemûn¹²⁶⁹ ta'bîri bu ma'nâ ile tahkîk ve beyân olunmağla, meselâ tebdîl-i sûret ile bir mahalle 'azîmetleri sâ'ir âhâd-i nâs hareket ve 'azîmeti gibi olmak muhâldir. Ve elbette ol hareket bir emr-i garîbi ve bir

¹²⁶⁷ Sebeplerin tesîri olmadı.

¹²⁶⁸ Şânının büyüklüğü yüce olsun ve O'nun lutfu herşeyi kapsasın.

¹²⁶⁹ Padişahlar (Allah'ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir” anlamına gelen Arapça bir atasözüdür; bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, II, 784.

fâ'ideyi müntic olur. Eğer böyle olmasa âhâd-i nâs ile mâdde-i imtiyâz olan el-mülûkû mülhemûn¹²⁷⁰ kelimesi ne ma'nâya masrûf olacak idi...” (s. 499)

Özellikle didaktik eserlerde okuru muhatap alan nâsirler sıklıkla nasihat üslubuna yaslanırlarken Hâkim Efendi'nin anlatının didaktik bir mahiyetle kaleme alınan bölümlerinde dahi kendisine böyle bir amaç edinmediği görülmektedir. *Tarih*'te sadece “*Hikmet ve Pend*” alt başlığında, “devlet işinde çalışan ve sadakatinden şüphe duyulmayan kişilere lazım olan şeylerden birinin, onun sayesinde pek çok şeye sahip olduğu birine devletin ve devlet adamlarının zararına olabilecek haberler vermemesi olduğunu” nasihat eder:

“...Hademe-i sadâkat-kâra lâzım ve ehemm olan cümle-i mevâddan biri de budur ki, taşrada olan veliyy-i ni'metine mektûbuyla havâdis ve umûr-i Devlet-i 'aliyye'ye muzırr ve muhâlif bir harf tahrîr etmeyeler, zîrâ bu gûne tahrîrâtın iki vechile hücn-i 'azîmesi vardır. Biri budur ki, ol memhûr kağıd ile irsâl eylediği âdemîsi esnâ-i râhda kazâ-zede olup, ya hatfe enfihî vefât edüp bulunan kağıdları girüye taraf-ı Devlet'e gönderilür; esrâr-ı hafıyyesi rû-nümâ-yı zuhûr olur. Yâhûd ol esrâr-ı hafâyâ tahrîr eylediği efendisi, mürûr-i ezmân ile Devlet-i 'aliyye'ye gelüp, nâ'il-i ser-i kâr olur. Her bâr bunu gördükce: 'Bu bir vakit esrâr-ı Devlet'i bize hufyeten tahrîr ederdi. Şimdi ihtimâl ki yine esrâr-ı hafıyyemizi gayra tahrîr ede' hâtırasıyla bundan emîn olamaz. Zîrâ mukaddem-i sıfat-i nifâk ile ittisâfî ma'lûm idi. İmdi bu makûle umûr-i hatardan ihtirâz gerekdir...” (s. 677)

Hâkim Efendi, çok sayıda nükte ve latife başlığına yer vermiştir. Hâkim Efendi, aşağıdaki örnekte çarşı ve pazar gibi yerlerde kahve pişirilmesinin yasaklanması üzerine kahve yasağı ile aklına gelen nükteyi yazmayı uygun gördüğünü dile getirerek mezkûr durum ile ilgili hatırasını kaleme almıştır:

“...Latîfe: Ve bu eyyâmda çârşû ve bâzârlarda 'alenen dekâkîn yüzlerinde kahve tabh olunup, işsiz gücsüz zümre-i batâlet kimesneler cem olmağla, bu makûle kahve tabhı men' olunmak üzere yesâğ ve tenbîh buyuruldu. Bu münâsebetle bir nükte hâtıra hutûr etmekle tahrîri çespân görüldü. Diyâr-ı garb pâdişâhlarından biri: 'Kahvede ne fâ'ide vardır ki, halk buna inhimâk eylemişlerdir' deyü zîr-i

¹²⁷⁰ Padişahlar (Allah'ın) ilhâmına mazhar olmuş kimselerdir” anlamına gelen Arapça bir atasözüdür; bk. Mehmet Yılmaz, a.g.e., II, 784.

hükûmetinde olan mecmû'-i bilâd ü emâkine: 'Minba'd kahve içilmesün!' yesâğıyla emirleri sâdır olur. Meşâyih-i 'asrından biri bu yesâğ-ı 'âmmı istimâ' eyledikde: 'Bu şürb-i kahveden bir vechile halka ferâğ gelmez ve kuvvet ve iştihârı günden güne müzdâd olur. Zîrâ kahve 'adedde yüz on altıdır. Kavî 'adedine muvâfıktır. Esmâ'ullâhdan bir ismin 'adedine eşyâdan kangı şey' mutâbık olursa hükmünü ahz eder' buyururlar... ” (s. 811)

Hâkim Efendi, yukarıdaki örnekte de olduğu gibi aklına bir nükte geldiğini ve onu paylaşmayı münasip gördüğünü “*bu mahalli tahrîrde hâtır-ı fâtire bir nükte hutûr etmeğiyle zikri münâsib görüldü*” ifadesiyle dile getirdikten sonra Sultan Murad Han'ın başından geçen bir olayı anlatır:

“...Nükte: Edirne'de Câmi'-i Murâdiyye ve Mevlevî Hân-kâh'ı sâhibleri Sultân Murâd Hân 'aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân vakt-i saltanat-ı 'aliyyelerinde hânân-ı Kırım'dan biri kendülere 'isyân edüp, techîz-i asâkir ve bunlar dahi cünûd-i muvahhidîn-i İslâm ile Hân-ı mezkûrun muhârebesine ikdâm buyurmuşlar. Ammâ sufûf-i asâkirde: 'Bizler de bunlar gibi lâ'ilâhe illâllâh diyenlerdeniz, miyânede bu kadar kan dökülmek neden iktizâ eder. İki Pâdişâh çıksunlar, ceng eylesünler. Kangısı gâlib olursa biz ana tâbi' oluruz' deyü ittifâk ve 'adem-i muhârebe sûreti zâhir olur. Hulâsâ-i kelâm Sultân Murâd 'aleyhi'r-rahmetü ve mezkûr Hân ikisi meydâna çıkarlar. Sufûf-i asâkir nâzırîn ve mütehayyirîn, ammâ Sultân Murâd hazretleri nahîfü'l-cüsse bir zât-ı 'âlî-kadr imiş. Ve Hân gâyetle zırmân ve kavîyyü'l-bünyet bir âdem imiş. Hemân sâ'at miyânede bir Mevlevî dervîşi peydâ olur. Elinde bir bukağı var, Hân'ın atının ayaklarını bukağılar ve gâ'ib olur. Pâdişâh hazretleri bu hâli müşâhede buyurup, mütehayyir olur. Hemân elinde topuz Hân'a ol kadar topuz çeker ki, başını gözünü yarup atından aşağı düşürür. Asker-i Tatar bi'l-küllîyyeti gelüp itâ'at ederler. Ba'dehû cürmünü 'afv edüp, ne ise yine anı Hân nasb edüp, 'ahd ve yemîn üzere itâ'atlarında olur. Ve birkaç eyyâm mürûrundan sonra ol Mevlevî dervîşi zuhûr eder ve Mevlevî-hâne anınçün binâ olunmağla ve zikr-i hayrı tâ ilâ rûz-i haşr bâkî ve bu keyfîyyet garâ'ib-i ahvâlden olmağın zikrine tesaddî olundu. Pâdişâhân-ı İslâm'ın mü'eyyedîn min 'indillâh oldukları bunun gibi niçe delâ'il ve berâhîn ile sâbitedir...” (s. 702-703)

Aşağıdaki örnekte ise “latîfe” alt başlığında erkek olduğunu gizleyen ve kadın gibi davranan bir erkekle ona gönül düşüren bir kişi arasındaki hâdiseyi aktaran Hâkim Efendi, metnin muhtevâsına uygun olarak bir de manzûmeye yer vermiştir. Ayrıca aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, avam bir üslup da sergilemektedir:

“...Latîfe: Bir bâla-kadca mevzûn rakkâs peçeye bir bu'l-heves dil-dâde olup, bir iki gün pîş ü pesinden ayrılamaz. Ve vâfir akça dahi verir. Oğlan ise her itmâm-ı raksda bunu der-pey görüp, bî-çâreye kırılır ve ezilir, şîve ve istiğnâlar gösterir. Aralıkda: ‘Beni efendim pek beğendin mi kalan?’ deyü mihr-bânlık ‘arzında: ‘Ah efendim! Sana pek mâ’il oldum’ dedikde gerdân kırıp bir şîve-i zenânî ile nîm hande eder ve yaşmağın sıyırır. Meğer bir ihtiyâr ak sakallu Ermeni imiş. ‘Tû!’ deyü yüzüne tükürüp, gerü döner. Kıt’a:

Raks eder şîve ile tâze gibi

Şekl-i duhterdeki yoğun ırgad

Niçe vârtânları etdi meftûn

Böyle refâtârı ile bokcu Murâd

me’âliyle hiç elinden bir şey gelmeyen fakîr ırgad makûlesi başına varakdan bir külâh yapup, yüzünü karardup: ‘Zırzob, zırzob’ deyü pâzâr u esvâkda mâye-i me’âşını kesb ile hem izhâr-ı meserret ve hem iktisâb-ı ma’îşet ederdi...” (s. 731-732)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, eserinin genelinde nesnel bir tavır sergilemeyi tercih eder. Kişiler, olaylar ve mekanlar hakkında bilgi verdiği yerlerde gözlemlerini ortaya koyarak tasvir yaparken olumlu-olumsuz görüşlerini dile getirir:

“...Dânâ-yı tevârîh-ı selef ve âşinâ-yı destân-ı ehl-i fazl u şeref olanlar gûyâ ki, hareket-i pâ-yi fikr u endîşe ile ümem-i pîşîne hem-’asr ve hem-râh ve matıyye-i hids ü idrâk birle tayy-ı zemân eylemeğin, hem-hâl-i evliyâ’ullâh oldukları bî-iştibâhdır...” (s. 12)

“...Kütüb-i tevârîhun her safha-i sahîfesi gûyâ ki, bir âyîne-i ‘âlem-nümâdır ki...” (s. 12)

“...Müşârun ileyh¹²⁷¹ her ne kadar ba'zı evsâf-ı mezkûre ile muttasıf ise de vücûdu dîn ü devlete lâzım ve ol makûle nâmdâr vüzerâ-yı celâdet-şi'ârın bulunmaları, a'dâya karşı menâfi'-i'azîmeyi müstelzim olduğu beyândan müstağnîdir...” (s. 40)

“...Feyâ gurbete 'l-İslâm¹²⁷² ve Âle'l-emru ilâ mâ-âle¹²⁷³...” (s. 574)

Âsım Efendi, anlatısı sırasında sık sık araya girip okurla iletişime geçerek onu söyleyeceği sözlere hazırlar. Okurla temasa geçtiği bu yerlerde Âsım Efendi'nin açıklayıcı bir üslup benimsediği görülür:

“...Zikr olunan Vehhâbî tâ'ifesinin ba'zı vekâyî'ini gerçi Vâsıf Efendi merhûm câ-be-câ vetîre-i zebîre üzere tesvîd ve hemân Vehhâbiyyûn ta'bîriyle takyîd edüp ve her ne kadar mebâdî-i ahvâllerini dahi hasbe'l-iktizâ kayd ü imlâ eylemiş olduğu melhûz ise de, şecere-i zakkûm vücûd-i meş'ûmlarının menbit ü mekânlarını ve Kitâb ü Sünnet'den hâric mezheb ve meslek-i bâhiru'l-butlânlarını beyânla izâle vü tedmîrleri vâcibe-i zimmet-i ehl-i îmân olduğunu sebt-i sahîfe-i tibyân eylemediği mülâhazasına mebnî, **bu 'abd-i bî-mikdâr hulâsa-i hâl ü kirdârlarının tahrîr u iş'ârına ibtidâr eylemiştir...**” (s. 47)

“...eş-Şey'u bi's-şey'i yüzekkiru¹²⁷⁴... şâyed vesîle-i istibsâr olmak hâtırasıyla bir mektûb-i âhar kıssası dahi sebt-i cerîde-i âsâr kılındı...” (s. 1308)

Âsım Efendi, “geri dönüş” ve “geleceğe yönlendirme” ifadelerini tıpkı Na'îmâ ve Hâkim Efendi gibi anlatısına yerleştirerek okuru metne dâhil eder. Yönlendirici anlatıcı tutumuyla okurun zihnini canlı tutmayı amaçlar. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Âsım Efendi, kullandığı ifadelerle okuru anlatısının geçmiş sayfalarına yönlendirerek okuyucunun zamansal sıçramalarla yazılanları hatırlamasını bekler:

“...bunun menşe'i ne olduğu cild-i sâbıkda tasdî' gûne bast u teşnî' olundu...” (s. 1339)

“...Mûmâ ileyhî hâl ü şanı bâlâda ber-vech-i îcâz beyân ü ifade olunmuşidi...” (s. 98)

¹²⁷¹ Cezzâr Ahmed Paşa

¹²⁷² Vay İslâm'ın bu garip hâline!

¹²⁷³ İş olduğuna vardı.

¹²⁷⁴ Bir şey, başka bir şeyi hatırlatır.

“...Zikr olunan tâ’ifenin hulâsa-i hâl ü şânları ibtidâ mukaddime tarîkıyle mûlahhasan beyân olunur ki...” (s. 48)

“...Bâlâda keşîde-i musattar-ı imlâ olduğu üzere...” (s. 102)

“...Bâlâdan berü câ-be-câ münâsebetle nakş-beste-i zemîn-i sebt ü imlâ olduğu üzere...” (s. 414)

Okuru geçmişe yönlendirdiği gibi geleceğe de yönlendiren Âsım Efendi, daha sonra bahsedeceği konular hakkında birtakım ipuçları vererek okurun metne olan ilgisinin devamlılığını sağlamaya çalışır:

“...Zîrâ zîrde beyân olunacak vetîre üzere...” (s. 76)

“...İnşa’allâhu’r-Rahmân mahallinde bast u beyânı deyn-i zimmet-i kilik-i pâkîze-zebân olduğu üzere...” (s. 503)

“...Neteki mahallerinde beyânı mevkûl-i vazîfe-i kilik-i râst-beyândır...” (s. 762)

“...ancak çend sahîfe sonraca Medîne Kadısı Sü’adâ Beyefendi’nin hasbihâl-nâmesinden ma’lûm olacak vech üzere...” (s. 1032)

“... Bakıyye-i hâl inşaallâhu Te’âlâ mevki’inde keşîde-i satr-ı imlâ kılınur...” (s. 1437)

Âsım Efendi, anlatısı sırasında bazen anlatmak istediği asıl konudan uzaklaşarak başka konulardan bahseder. Bu durumu fark ettiğinde birtakım kalıp ifadeler kullanarak okuru söyleyeceği asıl şeylere yönlendir ve zihninde oluşturduğu kurguyu anlamaya devam eder. Burada Âsım Efendi’nin okura seslenmesiyle hitâbet üslubuna sahip olduğunu görmekteyiz:

“...Biz yine dâstânımıza gelelim...” (s. 438)

“...Mulahhası budur ki...” (s. 302)

“...biz yine sadede gelelim...” (s. 311)

“...Mâ kıssa-i hod bâz-âyîm¹²⁷⁵...” (s. 74)

“...Mâ-be-kıssa âmedîm¹²⁷⁶...” (s. 288)

¹²⁷⁵ Biz tekrar kendi hikâyemize gelelim.

¹²⁷⁶ Hikâyemize döndük.

Âsım Efendi, kimi zaman da kullandığı ibarelerle olayların yorumunu okurun kendisine bırakır. Okura metnin kahramanı işlevi yükleyerek onu anlatıya dâhil eder:

“...ircâ' eylediler; ve kıs 'alâ hâzâ¹²⁷⁷...” (s. 580)

“...vallâhu 'alemü bi-hakîkatihî 'l-hâl¹²⁷⁸...” (s. 1131)

“...el-'uhdetü 'ale'n-nâkıl¹²⁷⁹...” (s. 92)

“...mûcib-i hande-i isti'câbı olduğunu nakl eylemiştir; ve kıs 'aleyhi'l-bevâkî¹²⁸⁰...” (s. 133)

Dönemin diğer nâsirleri gibi Âsım Efendi de, eserde kendisinin yazar-anlatıcı olarak yer aldığı kısımlarda, “hakîr” ve “fakîr” gibi acziyet gösteren ibareler kullanır:

“...merkûm Edhem Efendi bu hakîr-i bî-nevâya şifâhen hikâye eyledi...” 1364

“...sem'î muharrir-i hakîre resîde olan havâdis-i dakîkadandır...” (s. 797)

“... gûş-dâde-i muhâvere-i mersûmeden biri muharrir-i hakîre nakl ü beyân eyledi...” (s. 840)

“...Fakîr derim ki...” (s. 449)

“...Hattâ bu fakîr-i bî-nevâ müctâz-ı râh-ı Hicâz olduğum eyyâmda sâhib-i terceme Mısır Defterdârı bulunup...” (s. 45-46)

Anlatısında kimi zaman hicvedici kimi zaman ise ironik bir tutumla öyküleme işlevini yerine getiren Âsım Efendi, bu tutumu genellikle metnin akışını keserek anlattığı hikâye ve kıssalarla destekler. Sözün büyüsunü kuvvetlendirmek için yer verdiği bu kısa hikâyeler aynı zamanda Âsım Efendi'nin örnekleyici ve delillendirici üslubunu da yansıtmaktadır:

“...Garîbe: Mâh-ı mezbûrun evâsıtında mütemâdî hubûb eden riyâh-ı 'âsıfadan lücce-i deryâ, dil-i 'âşık-ı şûrîde-âsâ serâser cûşân ve mânend-i dîde-i mehcûrân mevcen-mevc vu hurûşân olmağla, esnâ-yı tûfânda bir 'azîmü'l-cüsse semek-i tâfî, Boğaz-îçi'nde Arnabûd-köyü sâhilinde düşüp, dört kulac suda gemi gibi karaya urmağla, gemi bucurgadıyla keşîde-i kenâr eylediler. Yalnız ciğeri yüz seksan kıyye ve lahm u sahmı bin sekiz yüz kıyye geldiğinden başka, derûnunda

¹²⁷⁷ Diğer kısmını da bunu kıyâs et.

¹²⁷⁸ İşin gerçeğini en iyi Allah bilir.

¹²⁷⁹ Günahı vebâli nakledenin boynuna.

¹²⁸⁰ Ve diğerlerini de buna kıyas et.

bir kebîr kılıc balığı ve kırk 'aded altıbarmaq ta'bîr olunan balık hurûc eylediği garâ'ibden 'add olunmağla, kaydı cerîde-i havâdise sebeb-i hâdis oldu..." (s. 183)

"...Garîbe: Evâ'il-i devr-i Selîm Hânî'de Mûneccim-i Sâni bulunan Ebû Ma'ser-i zemân Hakîm-i bî-müddânî merhûm Ya'kûb Efendi bu Fakîr'e bir mecelle ki, kendüsüne merhûm ve mağfûrun leh 'Abdulhamîd Hân hazretleri taraflarından mevhûb imiş, tenhâca şart-ı kitmânla ibrâz ve beynimizde 'alâka-i üstâziyyet hasebiyle ba'zı mertebe mahrem-i râz eyledi. Mecelle-i mezbûre bi'l-cümle zevâyîç-i tavâli'-i a'yân-ı eslâfî hâvî, ya'nî her sahîfesi birer zâyîçe-i hulefâ ve selâtîni ma'a-şerhihâ muhtevî olmağla, yegân yegân keşîde-i silk-i nazar u imân oldukda, sahîfe-i ulâda Evvelîn-i hilkat ve Âhırîn-i bi'set Seyyidü'l-enâm 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerinin ve sahâyîf-i sâ'irede Hulefâ-i Râşidîn rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'în, ba'dehû 'Abbâsiyye ve ekser selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtının tâli'leri mazbût u muharrer ve tefâsîl-i ahkâmları meşrûh u mukarrer olmağla, müşârun ileyh Sultân Selîm-i behîşt-merâbî' hazretlerinin tâli'-i saltanatları bi-hikmetihî Te'âlâ e'imme-i dîne râbî' olan İmâm 'Aliyyü'l-Murtezâ kerremallâhu vecheh hazretlerinin gurre-i garrâ-yı Hılâfet'leriyle ekser büyûtda hem-tâli' bulunmağın, ageb-i eyyâm-ı saltanatları şûrîde-i ıztırâb u ihtilâl ve câ-be-câ Havâric ve Celâliyân ve mülkünde hemîşe fetret ü tuğyân zuhûruyla berhem-zede-i herc ü merc ve keder u melâl olup, encâm-ı kâr rahîk-ı Haydarî'den neşê-dâr olmak ihtimâl-i gâlibini işrâb u iş'âr ve yirmi iki târîhinde tesyîr-i tâli'-i şevketleri, ser-zede-i zeneb-i kutû' olmak serîresini hâyîde-zebân olarak âverde-i lisân-ı telmîh u tezkâr eylemişidi; fe-sâre'l-emru kemâ-kâle bi-iznillâhi'l-Meliki'l-Müte'âl¹²⁸¹ ..." (s. 673-674)

Anlatısında eleştirel bir tavır takınmaktan kaçınmayan Âsım Efendi, eleştirici anlatıcı tutumuyla fikirlerini okurla paylaşır. Aşağıdaki örnekte, Fransa devletinin, müslümanların zihinlerini karıştırmaya ve onları birbirinden ayırmaya sebep olabilecek fikirler barındıran bir risâleyi çoğalttığını, fakat bazı âkillerin bu duruma uyanarak bu risâlede yazılanların yalan ve uydurma olduklarını fark ettiklerini söyler. Akabinde, muhtevâsındaki yanlışlıklara rağmen Müslümanların bu risâleye kulak asmayacaklarını dile getiren Âsım Efendi, mezkûr risaleyi ve başta Fransız olmak üzere başka düşman milletlerin ahvallerini anlatısında ele almasından

¹²⁸¹ Durum, en yüce ve gerçek hükümdâr olan Allah'ın buyurduğu gibi oldu.

dolayı, bazı kişiler tarafından “Âsım’ın eseri baştan aşağı küffârların destanlarıyla dolu” şeklinde yorum yapılmasına sebep olduğunu belirtir. Bu haksız tutumun Hak’tan ve doğruluktan yana olan insanların meşrebine uymadığını dile getirerek bu kişileri sert bir dille eleştirir:

“...Fransalu vech-i mezkûr üzere risâle-i merkûmeden kati vâfir nüsha tab' ve Âsitâne'deki elçisi Sebestiyan vâsıtasıyla ekser Memâlik-i mahrûse'ye neşr etdirüp, zu'mlarınca gûyâ ki şeml-i İslâm-ı taştît ü tefrîk ve ezhânını tahdîş ü tehrîş ile 'asâbe-i tâ'at ü itâ'atlerini temzîk edeler. Lâkin Millet-i İslâmiyye'yi cihet-i câmi'a-i dîniyye yek-laht eylemekle, bu makûle herze-kârâne hezeyân, tefrika-bahş-ı miyâne-i İslâmiyân olmadığını derk ü iz'ân eylemezler. Nihâyet ba'zı 'ukûl-i sebûk-mağzân-ı zâhir-bînâna îrâs-i dağdağa edüp, ba'zı bî-ma'nâ erâcîf ihdâsından gayri fâ'ideyi müntic olmadı. Gerek risâle-i mezkûreyi ve gerek Fransalu'nun ve ba'zı sâ'ir keferenin câ-be-câ ahvâl ü şu'ûnâtı tahrîrini hâme-i Muharrir-i Fakîr'in iltizâmı, mahzâ i'tibâr u istibsâr niyyet-i hâlisasına mebnî olmağla, ‘Âsım-ı yâdigâr târîhini ser-şâr-ı dâstân-ı küffâr eylemiştir' deyü harf-gîrân-ı zemâna seng-endâz-ı ta'n u behâne olmak, münâfî-i meşreb-i munsıfânedir...” (s. 624)

Anlatı içerisindeki “dualar” ve “beddualar” anlatıcının tutumunu gösteren delillerdendir. *Âsım Tarihi*'nde kimi yerde arasöz olarak kimi yerde anlatılan vak'ayı desteklemek mahiyetinde kimi yerde konunun önemli oluşunu vurgulamak için kimi yerde de konunun bitişini belli etmek üzere Türkçe ve Arapça çok sayıda dualara yer verilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“...Hemân 'inâyet-i Mu'in-i Müste'ân celle şânühü¹²⁸² hazretleri, Devlet-i 'aliyye-i İslâmiyye'ye nîgeh-bân ola, âmîn...” (s. 379)

“...Hakk sübhânehû ve Te'âlâ hazretleri Devlet-i 'aliyye'ye dest-gîr ve mu'in u nasîr ola, âmîn...” (s. 414)

“...Küllü şey'in bi-kader¹²⁸³ ammâ cenâb-ı Rabbü'l-'âlemin hemân def'i esbâbını halkla, Ümmet-i Merhûme'yi emîn eylesün, âmîn âmîn...” (s. 451-452)

¹²⁸² Şanı yüce olsun.

¹²⁸³ “Her şey bir ölçü üzeredir” (Tevbe 54/49)

“...Allahumma 'hfaznâ 'ani't-tama'i v'ec'alnâ mimmen yekna¹²⁸⁴...” (s. 859)

“...Allâhümme sebbithu fî sıratıke'l-müstakîm ve şer'ike'l-müstebîn; v'ahfazhu 'an-sû'i'l-kurenâ'i ve'l-mülhidîn ve münâfikîn¹²⁸⁵, âmîn, âmîn...” (s. 898)

Âsım Tarihi'nde 7 yerde beddua cümlesine rastlanılmıştır. Bunlardan biri Türkçe diğerleri Arapça'dır. Genellikle Âsım Efendi tarafından sarf edilmekle birlikte, bir iki yerde olay kahramanı tarafından telaffuz edilen beddualara da yer vermiştir. Anlatıda yer alan ve genellikle anlam yönünden birbirine paralel olan beddualar aşağıda gösterilmiştir:

“...Rûh-i nâ-pâkine la'net olsun...” (s. 1303)

“...Hazelehullâhu Te'âlâ ve kata'a lisânehû fî'l-âhireti ve'l-ûlâ¹²⁸⁶...” (s. 638)

“...Kahherehullâhu ve demmehû¹²⁸⁷...” (s. 874)

“...Veylün li-men kefferehû Fir'avn¹²⁸⁸...” (s. 1471)

“...Hazelehullâhu ve edallehû ve a'mâhu ve esammehû ve ezellehû¹²⁸⁹...” (s. 54)

“...Hazelehullâhu Te'âlâ¹²⁹⁰...” (s. 371)

“...Hazelehumullahu'l-Melikü'l-Müte'âl¹²⁹¹...” (s. 499)

Âsım Efendi, aktardığı bilgi ve görüşleri kimden duyup yahut nerede gördüğünü okura açıklamaktadır. Bu sayede kişilerin delâletinden yararlanarak delillendirici bir üslupla okurun karşısına çıkmıştır:

“...sem'i Muharrir-i Hakîr'e resîde olan havâdis-i dakîkadandır...” (s. 797)

“...Vak'a-nüvîs olan Edîb Efendi merhûmun sebt ü tahrîr eylediği üzere...” (s. 74)

¹²⁸⁴ Allah'ım bizi tamahkârlıktan kurtar, kanaatkârlardan eyle!

¹²⁸⁵ Allahım onu doğru ve apaçık yolun sağlam şeriatin üzere sâbit kıl! Onları kötü arkadaşlardan, inkârcılardan koru! Allah'ım duâmızı kabul et, Allahım duâmızı kabul et.

¹²⁸⁶ Yüce Allah onu rezil rüsvey eylesin ve dünya da ve âhirette onun dilini kessin.

¹²⁸⁷ Allah onu kayreylesin ve mahvetsin.

¹²⁸⁸ Firavun'un bile kâfie olarak gördüğü kişiye lanet olsun

¹²⁸⁹ Allah onu yardımsız bıraksın, saptırsın, kör etsin, hor ve hakîr etsin.

¹²⁹⁰ Yüce Allah onu rezil rüsvey eylesin.

¹²⁹¹ En yüce hükümdâr olan Allah onları rezil rüsvey eylesin.

“...münâfese-i hafîyye sebebiyle merkez-i mezbûrdan infisâl bulduğu menkûldür...” (s. 125)

“...gûş-dâde-i muhâvere-i mersûmeden biri Muharrir-i Hakîr’e nakl ü beyân eyledi...” (s. 840)

“...’Abdül’azîz Efendi merhûm Ravzatü’l-Ebrâr nâm târîh-i be-nâmında bu resme keşîde-i silk-i rukûm eylemiştir ki ...” (s. 1154)

Paylaştığı bilgilerin kaynağını okura açıklayan Âsım Efendi, bu bilgilere gelebilecek tenkitlere karşı sıklıkla “el-’uhdetü ’ale’n-nâkıl¹²⁹²” kalıbı vasıtasıyla olayların veya bilgilerin sahilîğinin nakledene ait olduğunu beyan eder. Bu şekilde bir açıklama yaparak kendisini bir nevi muhafazaya alır. Âsım Efendi, şifahî olarak vâsıl olduğu kaynakları da okura bildirir. Şüphesiz ki bu kaynakların varlığı, anlatıyı kurmacaya bir adım daha yaklaştırmaktadır. Çünkü edindiği bilgiler, onun duyduğu ve hayal edebildiği kadardır:

“...Mezâyâ-yı ahvâle vâkıf bir ’ârîfden bu vechile mecmû’umuzdur ki...” (s. 495)

“...Ez-cümle tahrîr eylediğimiz vetîre, bitâne-i umûrlarından olan bir vâkıf-ı serîrenin bî-kem ü kâst takrîr-i râstlarıdır...” (s. 501)

“...Sadr-ı Rum esbak Tatarcık ’Abdullah Efendi lisânından mesmû’-i muharrir-i Hakîr’dir ki...” (s. 555)

“...Bu fıkra dahi müşarun ileyh zebânından fıkra-i ûlâya zeyl olarak mesmû’-i bende-i kelîledir ki...” (s. 556)

“...Bir Rûm Kapu Kethudâsı lisânından mesmû’-i Muharrir-i Hakîr ve mûcib-i infi’âl-i zamîr olmuşidi...” (s. 750)

Âsım Efendi başta âyet ve hadislerin delillîğinden faydalanmakla birlikte çeşitli eserlere atıfta bulunarak söylediklerini delillendirme yoluna gider:

“...Ve ’ilm-i târîhin mühimmât-ı dîniyyeden olduğunu müsbit olan delâ’il-i nakliyye cümlesindendir k, ravzatü’s-safâ-i şî’r u inşanın...” (s. 19)

“...ânîfen zikr olunan iki hadîs-i şerîfin evvelkinde harik u garik kelimeleri ketif vezninde sıfatlardır; sânde fethateynle isimlerdir. Pes bu Hadîseyin-i Sahîhayn

¹²⁹² Günahı vebâli nakledenin boynuna.

mantûklarınca, harik-i nâr ve garik-ı mâ' ve boğazına durmuş gussa sebebiyle helâk olan ehl-i İslâm, şühedâ-yı kirâm zümresinden olur. ve kütüb-i Fıkhiyye'de mastûr olduğu üzere şehîd iki sınıftır; biri şehîd-i hakîkîdir ki ma'lûmdur ve sâni, şehîd-i hükmîdir ki şehâdet sevâbına nâ'il olurlar. Bu bâbda sâdir olan ehâdis-i sâ'ire müfâdlarınca garîk u harîk ve magsûs ve mebtûn ve mat'ûnd ve garîb ve 'âşık-ı pâk-bâz ve zâtü't-talk ve zû-zâtü'l-cenb ve mehdûm ve mütereddî ve ledîğ ve sarî' ve veca'-ı kulunc ile ve zulmen habs içre vefât edenler bi'l-cümle şehîdlerdir ve bunlar gasl olunurlar... ” (s. 389)

Âsım Efendi, anlatısı sırasında olayları çözümleyerek tahlilci bir üslup sergiler. Aşağıdaki örnekte Vehhâbîler hakkındaki bazı olayları kendisinden önce vak'anüvîs olan Vâsîf Efendi'nin de kaleme almış olmasına rağmen daha başka açılardan tahlil etme gereği duyduğunu bildirir:

“...Zikr olunan Vehhâbî tâîfesinin ba'zı vekâyi'ini gerçi Vâsîf Efendi merhûm câ-be-câ vetîre-i zebîre üzere tesvîd ve hemân Vehhâbiyyûn ta'bîriyle takyîd edüp ve her ne kadar mebâdî-i ahvâllerini dahi hasbe'l-iktizâ kayd ü imlâ eylemiş olduğu melhûz ise de şecere-i zakkûm vücûd-i meş'ûmlarının menbit ü mekânlarını ve Kitâb ü Sünnet'den hâric mezheb ve meslek-i bâhiru'l-butlânlarını beyânla izâle vü tedmîrleri, vâcibe-i zimmet-i ehl-i îmân olduğunu sebt-i sahîfe-i tibyân eylemediği mülâhazasına mebnî, bu 'Abd-i bî-mikdâr hulâsa-i hâl ü kirdârlarının tahrîr u iş'ârına ibtidâr eylemiştir... (s.48)

Okurun ilgisini çekmek ve anlatısındaki görüşlerini desteklemek amacıyla örneklere yer veren Âsım Efendi, bahsettiği kişilerin şairlik vasıflarını delillendirmek amacıyla mezkûr şahsiyetlerin şiirlerinden örnekler verir:

“...Sâni-i Ebû Dülâme bir zât-ı pür-hengâme idi. Niçe kasâyid-i bedî'aları meşhûdumuz olmuştur. Hakk budur ki metânet ü selâsetde sâbîga ve revâyi'-i sanâyi'-i berâ'atde bâliğ-i mebâliğ-i Nâbiga¹²⁹³ idi. Ba'zı kibâr-ı vakte 'arz eylediği kaside-i nadîdeden çend ebyât bu mahalle kayd ü isbât olundu.

Lehû

Mâ lî ve li'z-zabyi 'ş-şurûdu'l-ekhali

Mer'âhu kalbî ve huve lâ yertâhu lî

¹²⁹³ Câhiliye döneminin dört büyük şairinden biri olan Nâbigatü'z-Zübyânî'yi'yi telmîh etmiş olabilir.

*Lem yahlu min lahazât-i bahli 'uyûnihî
Fî küll-i menbit-i şî'rihî min ensuli*

*Yusmâ fuvâdî ve huve fî sevdâ'ihî
Ve mine'l-'acâyib ennehû lem yevcel¹²⁹⁴ ...” (s. 88)*

Bir olay hakkında şairlerin veya bazı ediplerin olayla ilgili olarak tarih düşürdüklerini ifade ettikten sonra seçtiği örnekleri metne iktibâs eden Âsım Efendi, bu kısımlarda da örnekleyici üslubunu sürdürür:

*“...Ve bu bâbda pâ-yi taht-ı mînâ-baht-ı hümayûna takdîm kılınan tevârîhden
çend mısra-ı bercesterleri berây-ı nümûne bu mahalle sebt ü terkîme şâyeste
görüldü.*

Sürûrî: Fâtıma Sultân cihâna oldu ârâyîş-resân...” (s. 1457)

Ayrıca Âsım Efendi, Na'îmâ ve Hâkim Efendi gibi anlatısı boyunca araya girerek okurun anlatıya olan ilgisini ve dikkatini canlı tutabilmek maksadıyla bahsettiği kişi ve olaylarla ilgili alt başlıklar halinde hikâyeler ekleyerek de örnekleme yapmıştır:

*“...selefe ba'zı cifr ve Kâ'imî taslakçıları olan cerrârların, meselâ hânân-ı
Kırım'dan Şâhin Giray'ı uçurdukları ve Çânpûlâd-zâde'yi emel-i pâ-der-hevâya
düşürmekle râhat ü asâyîşini kaçırdıkları gibi, buna dahi...” (s. 478)*

*“...Gâlibâ meftûr oldukları dürüşti ve salâbet, muktezâ-yı te'sîr-i ism-i
sa'âdetleri olmağla, 'Mâ tereke'l-hakku li-'Ömere min sadîkın'¹²⁹⁵ sırrı cilve-
nümâ-yı meclâ-yı tahkîk olmuştur...” (s. 888)*

*“...Lâyihâ: Bu münâsebetle bu hikâye sebt-i sahîfe-i rivâye kılınmak revâ
görüldü. Ser-mezhebimiz İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfeti'l-Kûfî cûziye bi'l-hayri ve
kûfiye¹²⁹⁶ hazretlerinin civârlarından revâfız-ı bed-milletden bir mükârî nâ-
bekârı var idi. İki re's bâr-keş kâtıra mâlik olmağla, dâ'imâ bâr-ı te'ayyüşü
anların zarhlarına mahmûl idi. Lâkin Şeyhayn-i mükerreremeyn radiyallâhu
'anhumâ hazretlerine nihâyet derecede buğz u 'adâveti olup, hattâ fart-ı*

¹²⁹⁴ Bana ne oluyor ki, sürmeli gözlü kaçkın ceylânın otladığı yer kalbimdir, oysa o bana ısınmıyor. Gözlerinin cimriliği, göz ucu ile bakışlardan ve saçlarının her birinin ucundaki oklardan hâlî değildir. Sevdâsında olduğu halde kalbimi avlıyor. Şaşılacak şu ki, kalbim bundan korku duymuyor.

¹²⁹⁵ “Hakkı hâkim kılma yolunda Hz. Ömerin gözü eşi dostu gözmezdi, onları terkederdi” anlamına gelen bu cümle Ebû Zer'e aittir.

¹²⁹⁶ Allah ona hayırla karşılık versin ve ödüllendirsın.

buğzundan nâşî, kâtırın birinin ismini Ebûbekir ve birinin 'Ömer tesmiye etmiş didi ve mücâhereten her birine ismiyle nidâ eder idi. İmâm-ı a'zam hazretlerinin şâgirdleri, husûsan İmâm Ebû Yûsuf, ol Râfîzî-i bed-mezhebin bu vaz'ından dil-gîr olmalarıyla, hemîşe İmâm hazretlerine şekvâ ve 'arz-ı te'essüf ve telehhüf ederler idi. Bir gün ol Hâricî-i bed-kirdâr kâtırlara tîmâr ederken, kâtırın birisi ol har-ı bed-güherin cebhesine bir tepme 'aşk eylemekle, kellesi kuru kabak gibi târumâr ve vücûdu mu'allak-zen-i hufra-i nâr-ı bevâr oldu. İmâm Ebû Yûsuf bu haber-i behcet-eseri, istibşâr ederek huzûr-i İmâm'a nakl ü ihbâr eyledikde, hazret-i İmâm 'Esmânın müsemmeyâtı da te'siri sırrına i'tibâr birle: "Bu mâye-i gayret, 'Ömer ile müsemmâ olan kâtırdan zuhûr u Bürûz eylemek, aaleb-i melhûzudr' buyurdular. Vâkı'a ism-i merkûmla mevsûm olan kâtırdan sudûr eylediği mütehakkak ve zâhir oldu, mâ be-kıssa-i hod-âyîm¹²⁹⁷..." (s. 888-889)

Âsım Efendi anlatısında kimi zaman çeşitli üslupları bir arada kullanır. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, olay sırasında sorulan bir soru karşısında soruya muhatap olanların düştükleri durumu tasvirci bir üslupla tasvir ettikten sonra "istitrâd" başlığı altında bir fıkraya yer vererek alıntılacağı fıkra üzerinden anlatılan durumla bağlantı kurarak tahlilci bir üsluba, aynı zamanda da benzer durumu göstermesi bakımından örneklendirici bir üsluba, bir fıkra alıntısı yapılmış olması sebebiyle de mizahî bir üsluba, olay kahramanı Hoca Efendi'nin durumu anlatılırken de hicveden bir üsluba sahip olduğu görülür:

"... Fekat Hâce-i büzürgvâr Münîb Efendi vaz'-ı mahsûsu üzere leğlek gibi baş salarak ve kaz gibi boyun uzadarak: 'Vâkı'a su'al-i 'azîmdir' ibâresini tefevvüh eyledikten sonra ol dahi mânend-i hût ser-be-giribân-ı sükût oldu...Gerçi küstâhâne bir fıkradır. Lâkin kâfiyesi olduğundan terk ü ihmâline kudretimiz te'alluk eylememekle tahrîrine nâ-çâr olduk, 'afv buyurulmak mercûdur. Ekrâd tâ'îfesinden bir kimse âşinâsı olan bir 'avratın hânesine varup, ortalık ağyârdan hâlî olmağla, 'avrat ile dâd ü sitâda mübâderet eylemiş. Bunlar bu hâlde iken nâgehân 'avratın kocası bir niçe müte'allikâtiyle çıkagelmişler. Müştâgil-i kâr olan Kürd-i nâ-bekâr şaşurduğundan nâşî, mîl-i mikhele içre olarak hemân kalkup oturduğu yerde 'avrata hitâben: 'Cânım Eşece Kadın! Bunu şunun içine kim kodu" demiş. Burada Eşece lafzı Ekrâd ta'bîrâtındandır; 'Âyişece lafzından galatdır. İşte Hâce Efendi'nin dahi Vâkı'asu'âl-i 'azîmdir'

¹²⁹⁷ Biz kendi hikâyemize gelelim.

cevâbı fıkra-i mersûme gibi mefhûm u münâsebetden 'ârî bir kelâm-ı nâ-fercâm idi. Nihâyet Hâce Efendi'nin hükmünü icrâ ile beyza-i horos-âsâ bir kelâm ilkâ etmiş oldu. Ve bi'l-cümle bu makâmı mütâla'a eden erbâb-ı revîyyet ü reşâd bâlâ vü peste dâ'ir me'ânî ve ahkâm-ı kesîre ictihâ ederler...” (s. 861)

Anlatı sırasında araya girerek bahsettiği konuya paralel olarak soru soran Âsım Efendi'nin, kimi yerlerde sorgulayıcı bir üslup benimsediği görülür:

“...Yohsa zikri âtî dâstân sâhibi makûlesini ol İmâm-ı a'zam mesnedine ik'âd eylemek, dîn ü devleti berbâd etmek değil de ya nedir?...” (s. 574)

“...Bu vakt-i kalilde meşhûd olan tekallübât-ı kesîreden i'tibâr ve ser-encâm-ı güzesteğândan istibsâr ederler mi, yohsa bâsıra-i basîretleri gışâve-i hubb-i dünyâ ile nâ-binâ ve buhâr-ı bâde-i ikbâl-i lâ-bekâ birle mest ve ser-be-hevâ olurlar mı?...” (s. 1405)

Hitâbet üslubuna sahip olan Âsım Efendi, anlatısında çoğu zaman nasihatte bulunur. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, “tenbîh” başlığıyla okura “olan oldu, bundan sonra daha dikkatli olmak gerek” şeklinde nasihat ettiği görülür:

“...Tabaka-i Selîm Hânî ser-i kârlarının âfet-i ikbâl ü devlet ve dillet-i idbâr u nekbetleri, tahfîf-i şerî'at ve tabaka-i sâniyenin feyâlet-i re'y ü revîyyet olup, işbu tabaka-i sâlisenin de ancak sebab-i in'ikâs ü intikâsları, gurûr u şehâvet olmağla, bundan sonra ber-âmede-i dest-i ikbâl olan kâr-fermâyân-ı Devlet-i ebediyyü'l-iclâl olanların dahi revîş ü cünbişlerine ve kâr u kirdârlarına bakalım. Bu vakt-i kalilde meşhûd olan tekallübât-ı kesîreden i'tibâr ve ser-encâm-ı güzesteğândan istibsâr ederler mi, yohsa bâsıra-i basîretleri gışâve-i hubb-i dünyâ ile nâ-binâ ve buhâr-ı bâde-i ikbâl-i lâ-bekâ birle mest ve ser-be-hevâ olurlar mı?...” (s. 1405)

Gerek yarattığı yeni mecâzlarla gerek teşbîhlerle gerekse alıntılardığı fıkralarla mizâhî bir üsluba sahip olduğunu gördüğümüz Âsım Efendi, anlatısı boyunca çeşitli suretlerle bu üslubunu sürdürmüştür. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi'nin, Nasreddin Hoca olarak tasvir ettiği Seyyidâ Efendi'nin bir gün bir mecliste Yusuf Ağa ile yaptığı muhabbeti okura anlatarak Seyyidâ Efendi'nin söylediği latif sözler üzerinden mizahı yakaladığı görülmektedir:

“...Vezîr-i müşârun ileyhin henûz debdebe-i kôs-i satvetleri, velvele-sâz-ı künbed-i devrân ve gulgule-endâz-ı sevâmi'i 'âlemiyân olduğu evânda,

Âsitâne'de encümen-i mutâyebe ve letâ'ifin Nasreddin Hâcesi olan merhûm Seyyidâ Efendi, bir gün müşârun ileyh Yûsuf Ağa'nın meslisinde bî-mehâbâ tedâvül-i kü'ûs-i musâhabet-i letâ'if-ihtivâ üzere olup, hılâl-i sohbetde rişte-i kıl u kâl 'âlem-i mevt ü berzah tarafına ser-keşîde-i incirâr u intikâl olmağla, Yûsuf bir âh-ı serd çeküp: 'İhtizâr ve sekerât-i mevt hâleti gücdür. Yohsa mevt hâli intikâl-i nefes gibi bir âsân ma'nâdır. Benim ziyâdesiyle havfu haşyetim mahzâ sekerât hâletindendir' dedikde, Seyyidâ söze gelüp: 'Anın çâresi kendü dest-i iktidârında' dedi. Ba'de'l-istifsâr: 'Cenâb-ı sa'âdetiniz Hakkı Paşa'nın sadâreti emrinde mûmâna'atdan igmâz eylediğiniz sûretde, elbette müşârun ileyh makâm-ı Sadâret'e vürûd edeceği derkârdır. Ol gün cenâbınız işbu devlet-hânenizde 'ale'l-'âde feleğе kelek ve Sîmurg'a sinek dimeyerek mest-i bî-pervâ huzûr u ârâm ve kendü 'âleminizde tafra-furuş-i 'izz ü ahkâm iken, nâgehân Vezîr-i müşârun ileyhin sadr-ı mesned-i Vekâlet'e vürûd ve 'arz odasına ku'ûd eylediğini Bâb-ı 'âlî mehterlerinden biri gelüp ihbâr eylediği anda, bî-lahza-i tevakkud hemân rûh-i revânınız bedeninizden def'aten beder ve ol vechile sekerât-ı mevt 'urûzundan sâlim olacağınız mukarrerdir' mutâyebesî, letâyifden şümâr ve müdde'â-yı sâlîfe tenvîr-i sened kabîlinden olduğu bedîdârdır, mâ-nîz be-kıssa âyîm¹²⁹⁸... ” (s. 715-716)

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi, anlatısı boyunca genellikle objektif olarak olayların tanığı bir bakış açısıyla anlatısını kurgularken, kimi zaman kullandığı ifadeler ve kurduğu cümlelerle nesnel tutumundan uzaklaşarak öznel bir anlatıma geçiş yapmıştır. İncelediğimiz diğer vak'anüslerin de yaptığı gibi okurla muhatap olmaktan, olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini gizlemekten ve okuru yönlendirmekten geri durmayan Es'ad Efendi, bu dönemin nesir üslubunda görülen “fakîr”, “hakîr” gibi kibirden uzak sıfatlarla kendini tanımlayarak kurgusunu oluşturmayı tercih etmiştir:

“...Ya'ni bu 'âciz, nâçîz, bî-vukûf ve bî-gâne-i me'ânî-i elfâz u hurûf Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad 'afâ aserâtihi'l-Melikü's-Samed¹²⁹⁹ vekâyî'-nüvîsî-i Devlet-i 'aliyye ve Şeh-nâme-hânî-i saltanat-ı seniyyeleri...” (s. 429)

¹²⁹⁸ Biz de hikâyemize gelelim.

¹²⁹⁹ Hiçbir şeye muhtaç olmayan ve hükümdâr olan Allah onun hatâlarını affetsin.

“... Sahhâflar Şeyhi-zâde denmekle mükennâ vü şehîr, ya'nî râkımü'l-hurûf es-Seyyid Mehmed Es'ad-ı hakîr...” (s. 11)

“...Fakîr kelimât-ı rıfk-âmîz ile...” (s. 176)

“...Fakîr'e dahi 'adem-i müsâ'ade-i 'azlle tenbîh-nâme gelüp...” (s. 369)

Anlattığı olaylar ve kişilerin tutumları hakkında sadece bilgi vermekle kalmayan Es'ad Efendi olumlu ya da olumsuz fikir ve hissiyatını da ortaya koyar. Burada düşünce üslubunun varlığından söz etmek mümkündür:

“...Fe-Sübhâne'l-mücîb li'l-muztar...” (s. 543)

“...İnsân her ne kadar niyyetinin hilâfî ise de hemân lisânından sâdır olan kelâmiyle me'hûz u mazbût ya'nî hükm-i şer'î kavî-i sarîh üzere menûtdur. Kesret-i ta'âm bedene ezarr ve kesret-i kelâmın nefse mazarratı andan ekserdir...” (s. 285)

“...kelâma nedâmet derkâr, sükût ise mucîb-i nedâmet olmadığı âşikârdır...” (s. 285)

“...hükm-i kaderle Eflatun olsa dahi vâdî-yi muhâtaraya gider. Ve te'sîr-i kazâ kühel-i safâhânı mâdde-i 'amây-ı basar eder...” (s. 541)

“...meselâ bir âb-ı sâfî içre bir katre mürekkeb dökülse ol berrâk su temâmiyle simsiyah olmağla, asker-i perîşân-etvâr şîrzime-i kalîle ise de asker-i mürettebe-i kesîrenin revnak-ı miknet ve hüsn-i tedbîr ü hareketleri bozacağı müsellemler...” (s. 520)

Es'ad Efendi olaylar ve kişiler hakkındaki bilgileri okura sunduktan sonra, okuru da metne dâhil eder. Burada uyarıcı anlatıcı tutumu sergilendiği görülür:

“...hikâyet eyledi; ve kıs 'aleyh¹³⁰⁰...” (s. 56)

“...Sefâret-nâme-i mezbûrede tahrîr etmişdir; ve kıs 'aleyhi ahvâle sâ'iri'd-düvel¹³⁰¹...” (s. 667)

¹³⁰⁰ Diğer kısmını da buna kıyâs et.

¹³⁰¹ Diğer devletlerin durumunu bununla mukâyese et!

Es'ad Efendi, geçmişte yazdığı konulara atıfta bulunarak okurun önceki yazdıklarını hatırlamasını ister. Okuru zamansal ve mekansal sıçrayışa sevk eden bu tutum, Es'ad Efendinin üslubunun öne çıkan özelliklerinden birini oluşturmaktadır:

“...bâlâda mesdûd-i kalem-i tahrîr olduğu üzere...” (s. 34)

“...mastûr-i kilî-i beyân olduğu vechile...” (s. 164)

“...ânîfâ imlâ olunduğu üzere...” (s. 185)

“...bâlâda beyân-gerde-i hâme-i Fakîr olan esbâb-ı zâhireye...” (s. 113)

“...sâl-i sâbık havâdisi hilâlinde sebt-i sahâyif-i imlâ kılınan sebebe mebnî...” (s. 125)

Es'ad Efendi, okur önceden bilgilendirerek geleceğe dair göndermelerde bulunur. Şüphesiz ki, incelediğimiz bütün vak'anüvîs tarihlerinde yer alan anlatıcının bu tutumu, vak'anüvîslerin önceden bir kurgu hayal edip anlatılarını bu kurguya dayalı oluşturduklarının göstergesidir. *Es'ad Tarihi*'nde yer alan geleceğe yönlendirici anlatıcı tutumuna dair örnekler aşağıda gösterilmiştir:

“...Bi-mennihi Te'âlâ zîrde tahrîr olunacağı üzere...” (s. 371)

“... İnşâallâhu Te'âlâ karîben el-vekâyi'i'l-kâ'ineti fî dene tis'a ve selâsîn ve ahavâtühâ bi-câh-i men şere'a...”¹³⁰² (s. 250)

“...yetlûhu el-mücelledü's-sânî bi-'inâyeti men nezzele'l-Kur'âne ve's-seb'a'l-mesâniye...” (s. 426)

“...zîrde tafsîl olunacağı keyfiyyetle ...” (s. 529)

Es'ad Efendi, anlatısında ele aldığı mevzûları kurgusuna ne amaçla yerleştirdiğini okurun bilgisine sunar ve kimi zaman da yazdıklarının amacını açıklar. Kurgusunu bilinçli bir şekilde oluşturduğuna okuru ikna eder. Burada Es'ad Efendinin ikna edici bir üsluba sahip olduğunu görmekteyiz:

“...Kitâb ve sünnet elde durur iken küffârın mu'âmelelerine iktifâ câ'iz değildir, denmez. Zîrâ mu'âmele-i mezkûre mu'tekadâtından olmayup âsâyiş-i halk için her biri kavâ'id-i şer'iyeden birine ircâ' olunur ahkâmdan olup, ma'nâda bizim

¹³⁰² Allah izin verirse, şer'i'at koyucunun yüzü suyu hürmetine, bunu yakında otuz dokuz ve onu takip eden senelerin olaylarının yazımı takip edecektir.

şerî'atimizden ahz eyledikleri umûrdan olmağla. El hüsnü mâ şehidet bihî'z-zarrât¹³⁰³ medlûlünce hüsn-i 'adâlet ve kubh-i mezâlim sübûtu garaziyçün zikr u beyân olundu..." (s. 667)

"...beyândan müstağnî olduğu vechile..." (s. 20)

Es'ad Efendi, incelenen diğer vak'anüvîslerin de yaptığı gibi anlatısı sırasında "acîbe", "lâyiha", "tezyîl" ve "garîbe" başlıkları altında anlattığı konudan saparak okuru zamansal ve mekânsal sıçrayışla karşılaştırır. Metnin yeknesaklığını kırarak bir çeşni yakalamaya çalışan Es'ad Efendi, kurgusuna eklediği bu parçalarla kimi zaman ironik anlatıcı tutumu kimi zaman alaycı anlatıcı tutumu kimi zaman da nüktedan anlatıcı tutumu sergiler. *Es'ad Tarihi*'nde yer alan bu kurmaca anlatılardan örnekler aşağıda gösterilmiştir:

"...Garîbe: Ba'zı ehl-i vukûfdan mesmû' olmuştur ki, zikr olunan hatun yevm-i harîk gicesi rü'yâsında tenceresine et koyup, tabh ederken tencere fîrûzân ve hatab parlayup, hânesi sûzân olur. Ertesi günü tabh etmek üzere kîdresine et koyup ve komşusuna: 'Ben bu gice şöyle bir dehşetli vâkı'a gördüm, tencereyi gözediver' deyü ekmek almak üzere fırına gider. Komşu kadın dahi gözetmek üzere gitmekde iken fi'l-hâl hâne-i mezkûru âteş istî'âb etmesi garâ'ib-i rüzgârdandır..." (s. 189)

"...Garîbe: Yevm-i mezkûrda 'âriyet esvâb-ı askeriye geyan yeniçeri gürûh-ı mekrûhundan bir bâtil, kîse-i dîvâniyye hey'etinde içlerine çakmak taşı doldurup, beş 'aded kîseyi evvelce ceyblerine bir sûretle saklayup, âmâde ile âdetleri üzere Kubbe-i hümayûn pîş-gâhında yığılan kîseleri hücûm ile ahz eyledikleri müzâhame esnâsı, bir takrîb tebdîl ile kîse-i sahîhaları yine koynuna yerleştirüp, sahte kîseleri omuzunda getirüp, ortasına bıraktıktan sonra ihtifâ eder. Esnâ-yı tevzî'de zuhûra gelüp, taraf taraf ahzına ağa cânibinden ikdâm olunarak, şahs-ı merkûm Galata meykedelerinin birinde sikke-i cedîdeleri sarf ederken tutulup, her ne kadar kabâhati itlâf-ı telef kabîlinden ise de, tâ'ife-i merkûmenin ser-kerdeleri: 'Ocağımız sirkat töhmetini kabûl etmez' diyerek ikdâm ve Dikilitaş'da i'dâm etdirüp, beyne'l-enâm meşhûr olan mihrâba tükürmek maglatasını halka yâd etdirdiler..." (s. 453)

¹³⁰³ Güzellik, kumaların itirâf ettiği şeydir.

Kimi zaman istitrâd mahiyetinde, kimi zaman konunun bitişinin ardından, kimi zaman da bir kişi tavsifi yaptıktan sonra dua ve beddualara yer veren Es'ad Efendi, bu kısımlarda nesnelliğini kaybederek öznel anlatıcı tutumunu okura yansıtır. Hem Arapça hem de Türkçe dualara rastladığımız *Es'ad Tarihi* 'nde yer alan örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir.

“...cezâ-i sezâlarına vâsıl oldular; Allâhümme eyyidi'l-islâme ve'l-müslimîn¹³⁰⁴...” (s. 16)

“...Rabbim Te'âlâ digerâne olan ahvâlden cümleye hüsn-i intibâh nasîb ü müyesser eyleye; âmîn sümme âmîn...” (s. 33)

“...zât-ı dervîş-sûret idi; mehallâhu te'âlâ kusûrahû bi-mâ'i'l-gufrâni ve evdalehû fî kusûri'l-cinân¹³⁰⁵...” (s. 71)

“...Cenâb-ı Hayru'n-nâsırîn, Pâdişâh-ı dîn'i berren ve bahran işbu nusratdan bâlâ-ter hezârân hezâr fütûhât-ı celîleye mazhar ve bünyân-ı tuğyân-ı a'dâların tîşe-i cebr ü cebbârânesiyle taraf taraf zîr ü zeber eylesün...” (s. 88)

“...hoş-âyende-i akvâl bir zât-ı salâh-harekât idi, eskenehullâhu Te'âlâ fî cennetin 'âliyetin¹³⁰⁶...” (s. 205)

Es'ad Tarihi 'nde yer alan dört bedduanın tamamı Arapçadır ve hepsi de düşman için kullanılmıştır:

“...lâkin düşmen-i düzeh-vatan, lâ zâlet bi rummetihim 'ani'l-mihen¹³⁰⁷...” (s. 41)

“...Nikola imperator olmuştur. Allâhümme edim erkâne ihtilâfihim v'ehdim bünyâne i'tilâfihim¹³⁰⁸...” (s. 494)

“...keferenin...mezzekallâhu Te'âlâ evrâka şemlihim¹³⁰⁹...” (s. 289)

“...a'dâ-yı dîn, demmerahumullâhu Te'âlâ bi-rummetihim ebede'l-âbidîn¹³¹⁰...” (s. 171)

¹³⁰⁴ Allahım! İslâmı ve müslümanları destekle.

¹³⁰⁵ Allah onun kusurlarını mağfîret suyuyla yok etsin ve onu cennet kasırlarına ulaştırsın.

¹³⁰⁶ Allah Teâlâ onu yüce bir cennete yerleştirsın.

¹³⁰⁷ Başları belâdan kurtulmasın.

¹³⁰⁸ Allahım, onların anlaşmazlık noktalarını sürdür ve anlaşma yapılarını yık!

¹³⁰⁹ Yüce Allah onların iki yakasını bir araya getirmesin.

¹³¹⁰ Allah Teâlâ onların topunu sonsuza kadar yok etsin.

Es'ad Efendi, anlatısı sırasında sıklıkla araya girerek aktardığı bilgilerin kaynağı hakkında okura açıklamalar yapar. Bundaki amacı muhtemelen ileri sürdüğü görüş ve olayları delillendirerek inandırıcılığı sağlamaktır:

“...bizzat işitdim deyü Musâhib Sa'id Efendi Muharrir-i Fakîr'e hikâyet etmişidi...” (s. 543)

“...Ba'zı ehl-i tahkîk ihbârınca...” (s. 32)

“...İzzet Molla, Hakîr'e hikâyet eyledi...” (s. 56)

“...ba'zı sikât-ı guzâtdan istimâ' olunmuşdur...” (s. 90)

“...İnsün Celîl ve sâ'ir tevârîh-i sahîhada muharre olduğu üzere...” (s. 438)

Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Es'ad Efendi kimi zaman anlatısına eklediği hikâyelerle de anlattığı şeyleri delillendirme yoluna gitmiştir:

“...âlûde-i tabî'at beşeriyyet olan her bir insân dâ'imâ hâk-i pâmâlden mahlûk olduğun tefekkür ve 'acz ü noksânını tezekkür birle 'akl u şu'ûr ve 'ilm ü 'ameline mağrûr olmamak ve mekr-i Îlâhîden havf u recâ miyânında isti'âze kılmak ferîza-i zimmet-i 'ubûdiyyet ve vâcibe-i 'uhde-i mahlûkiyyetdir. Kemâ kîle:

Benî âdem sirişt ez-hâk dâred

*Eğer hâkî ne-bâşed âdemî nîst*¹³¹¹

Fi'l-hakîka zirve-i refî'a-i velâyete kadem basmış ve kandîl-i nisbet-i nûrâniyyesini tâk-ı 'âlem-i lâhûta asmış iken 'iyâzen billâhi Te'alâ tekâzâ-yı nefis-i bed ve telbîs-i la'în-i ebed ile hazîz-i redd ü şakâvete sükût ve zemîn-i mezellete hubût edenlerin kîssa-i pür-hisseleri mu'teberât-ı kütüb-i muhâdarâtıda mufassalan muharrer ve Bel'amü'bnü Bâ'ûr ile Bersîsâ'nın nakş-ı sahâ'if-i tefâsir olan hikâyet-i sıhhat-rivâyeti hod bu kazıyyeye delîl-i azherdir...” (s. 138)

Es'ad Efendi, aşağıdaki örnekte ise yeri geldiğinde konuşup yeri geldiğinde susmanın gerekliliğinden ve kelâmın öneminden bahsederek hem Arapça deyişlerden hem Arapça manzûmelerden hem de hadislerden alıntı yapılarak görüşlerini ispatlamaya çalışarak delillendirici bir üslup sergilemiştir. Aynı zamanda, kelâm hakkında Hz. İsa'nın ve Hintli

¹³¹¹ Âdemoğlunun mayası topraktır. Eğer mayasında toprak yoksa insan değildir.

düşünürlerin söylediği sözlere de yer vererek ileri sürdüğü görüşleri hem delillendirmiş hem de örneklendirmiştir:

“...ba'de'l-vusûl taraf-ı şeyhülislâmîden *el-lisânü esedün ve hüve hârisü'r-re'si ve'l-cesedi fe-in habestehû harreseke ve-in atlaktehû iftereseke*”¹³¹² ma'nâsı gûş-i hûşuna telkîn, ya'nî min-ba'd hadd ü vazîfesinden hâric kelimât neşr etmemek üzere memnû'-i devr-i ebvâb-ı ekâbir ü esâgir oldu.

İnsân her ne kadar niyyetinin hilâfı ise de hemân lisânından sâdır olan kelâmiyle me'hûz u mazbût ya'nî hükm-i şer'î kavl-i sarîh ğzere menûtdur. Kesret-i ta'âm bedene ezarr ve kesret-i kelâmın nefse mazarratı andan ekserdir, Nazm:

Mâ in nedimtü 'alâ sükûtin merreten

*Ve-lekad nedimtü 'ale'l-kelâmi mirâren*¹³¹³

meḥûmunca kelâma nedâmet derkâr, sükût ise mûcib-i nedâmet olmadığı âşikârdır. “...*es-Sumtu hikmetün*”¹³¹⁴ ile *el-Belâ'ü müvekkelün bi'l-mantık*¹³¹⁵ hadîs-i şerîfleri mantûkunca sükût, 'ayn-ı hikmet ve nutk, müstelzim-i belâ ve mihnetdir. **Hazret-i 'Îsâ** salavâtüllâhi ve selâmühû 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi, “Âfiyet on cüz'e münkasem olup, dokuz cüz'ü zikrullâhdan mâ'adâ sükûtda mündemic ve bir cüz'ü mücâlese-i süfehâyı terkde mündericdir” buyurmuşlardır. **Hükemâ-i Hind kelâmı**, mestûr-i serâ-perde-i 'iffet olan bir bikre teşbîh etmişlerdir ki, herkes anı hutbe vü taleb ve tezevvücünü aksâ-yı edeb ider. Eğer ol şâhid-i dil-keş-hurâm 'arz-ı dîdâr, ya'nî seyr-i kûçe vü pâzaâr eder ise, tîbâ'-ı selîm andan istinfâr eder. **Ve yine demişlerdir ki:** “Kelâm mâdâmki fu'âdında olsa senin esîrin, ammâ tekellüm ile meydâna çıkarırsın, sen anın esîri olursun. **Hayru'l-kelâmi mâ kalle ve delle**”¹³¹⁶ vefkınca işbu tabsıra bu kadarla iktifâ ve Li'l-'ârifi yekfihi'l-işâreh”¹³¹⁷ tenbîhiyle yâd-gâr-ı elibbâ kılındı...” (s. 285-286)

Es'ad Efendi anlatısı sırasında üç yerde soru- cevap tekniğini bir yerde ise itiraz tekniğini (s. 480) kullanmıştır. Es'ad Efendi, yine “Lâhikâ” başlığı altında çocukların terbiyesi hususunda Avrupalı devletlerin itina eyleyerek yazdıklarının delil olduğunu belirttikten sonra

¹³¹² Dil bir arslan gibidir, başın ve bedeninin bekçisidir. Eğer onu tutarsan seni bekler, serbest bırakırsan seni avlar.

¹³¹³ Susmaktan dolayı bir kez olsun pişman olmadım ama konuştuğum için çok kez pişmanlık duydum.

¹³¹⁴ “Susmak bilgeliktir.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 32.

¹³¹⁵ “İşte başıma geldi, ay söylemez olaydım.” bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 32.

¹³¹⁶ Sözün hayırlısı az ve öz olanıdır.

¹³¹⁷ Ârife târif gerekmez.

münâfıkların benimsedikleri yolların bize delil olup olmayacağını sorar. Yine kendisi, câ'iz olduğu hükmünü/cevabını vererek nedenlerini açıklar:

“...Su’âl: ‘Düvel-i Nasârâ’nın revîşleri bize delîl olmaz’ deyü i’tirâz vârid olursa, Cevâb: ‘Mâdem ki şe’âyir-i dîniyyeden mansûs olup, mutekadât ü ‘ameliyyâta müte’allık ahkâma muhâlif olmaya, fevâ'id-i mülkiyye ve agrâz-ı sahiha-i dünyeviyye zımnında âsayîş-i re’âyâ veistirâhat-i berâyâyâ râci’ mübâh olan kavânîn-i düveliyyeyi icrâ etmek câ'izdir’ cevâbı ‘inde’l-‘ulemâ ve’l-‘ukalâ rütbe-i teslîmi hâ'izdir...” (s. 669)

Es’ad Efendi, anlatısının akışına ve olay örgüsüne paralel olarak bahsettiği konu veya kişiler hakkında anekdotlara ve söylemlere yer vererek mizahî bir üslup yakalamıştır. Bu üslubu bazen bir fıkra, bir anekdot, bir kelime, bir mecâz veyahut bir benzetme ile sergilemiştir:

“... Latîfe: Sa’îd Efendi’nin Adana’ya duhûlu, Emîn-i Surre-i hümayûn Hayrullah Efendi’nin Hicâz’dan ‘avdetinde medîne-i mezbûreye girdiği güne musâdif ve beynlerinde ez-kadîm hukûk u te’âruf olmağla, kaziyye-i iclâdan bî-haber olarak ‘Hay Sa’îd Efendi! Cümle ahhâbı, reh-i râstî-yi mahabbetde sebkât ve mesâfe-i ba’îdeden istikbâlde eylediğiniz ri’âyet-i hukûk ancak bu kadar olur’ deyü terhîb eyledikde, Sa’îd Efendi: ‘Fi’l-hakîka hakkımda olan lutf-ı bî-girânınıza mukâbil buradan istikbâl-i şerîfinize şedd-i nitâk-ı ‘azîmet az bilebilir. Ancak kulunuz, gelmedim belki getürdiler’ pâsih-i latîfe-i râsihiyle bezle-gû olmuşdur...” (s. 140)

“...Vezîr-i müşârun ileyh husûs-i mezkûru Sadr-ı a'zam hazretlerine inhâ ve yevm-i mezkûrda basup, hedm eylesinde izn-i Âsafâneyi istid’a eyledikde, yevm-i mezkûrda: ‘Kamer, ‘akrebdedir’ deyü ferdâyâ ta’lik ve: ‘Ayâ! Derûnunda olan haşerat ‘inâd ve muhâlefete cür’et ederler mi? Yollu ihtiyâten birazcık mütâla’a olunsun” deyü ibrâz-ı sûret-i ta’vîk eyledikde, müşârun ileyh: ‘Kulunuz kamerin ‘akrebde olduğunu görmedim; lâkin ‘akreb zikr olunan odalardadır. Hemân bir an akdem varup, ezeceğim” deyü latîfe-gûnâ def’-i dağdağ-i tevehhüm eylemiştir...” (s. 247-248)

8.3. Destan, Fıkra, Hikâye, Kıssa ve Menkıbe Parçalarının Kullanımı

Vak’anüvîsler anlatılarını kurgularken atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış kısa ifadelerin hâricinde edebî uzun pasajlara da sıklıkla yer vermişlerdir. Konu dışı anlatım tekniği altında da

değerlendirebileceğimiz bu alıntılar, yazarın edebî dünyaya hâkimiyetini göstermektedir. Sözlü edebiyat geleneğimizden gelen anlatı arasına destan parçaları, fıkralar, kıssalar ve hikâyeler serpiştirme geleneği kuşkusuz yazılı nesir ürünlerinde de devam etmektedir. Meddahların dinleyicinin ilgisini çekmek için anlatılarının arasında edebî pasajlardan alıntı yapmaları gibi vak'anüvîsler de okurun dikkatini ve ilgisini anlattığı şeylere çekebilmek ve sözün tesirini artırabilmek için edebî parça kullanmışlardır. Müellifler, kimi zaman bahsedilen konuyla alakalı kimi zaman bahsedilen şeyleri örneklendirici veya delillendirici kimi zaman da tamamen anlatım yoğunluğunu veya yeknesaklığı kırmak amacıyla bir paragraftan birkaç sayfaya değişen alıntılar yapmışlardır.

a. Na'îmâ Tarihi

Eserinin mukaddimesinde bir tarihçinin fıkra, hikâye ve kıssalardan yararlanması gerektiğini belirten Na'îmâ, anlatısını güçlendirmek, monotonluğu kırmak ve bu sayede okurun ilgisini çekerek onu metne yakınlaştırmak için birçok yerde fıkra ve kıssa gibi edebî türlerden alıntılar yapmıştır. Na'îmâ, kimi yerde “hikâye” başlığı kullanmasına rağmen bu bölümlerde edebî literatürdeki karşılığıyla örnekler vermemiş, yaşanan ve vukû bulan hâdiseleri hikâye etmiştir. Na'îmâ, 13 başlıkta “hikâye”, 4 başlıkta “kıssa”, 2 başlıkta “menâkıb” terimini kullanmıştır. Na'îmâ bu terimleri sadece ana başlıklarda kullanmamış, alt başlıklar hâlinde de anlatısına eklemiştir. Hatta kimi yerde hiç başlık kullanmadan alıntıladığı bu parçaları doğrudan olay örgüsünün içerisine yerleştirmiştir.

Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Nâ'îmâ, “tedrîc”in öneminden bahsettikten sonra, mevzûnun daha da iyi idrâk edilebilmesi için bir zamanlar yaşanmış bir hâdiseyi tahkiye yöntemiyle anlatmaktadır. Hikâyeye göre, “Türk hükümdarlardan birinin sakalı yokmuş. Bu sebeple vezirine kendisine tâbi olan halkın da sakallarını tıraş ettirmesini emretmiş. Âkil biri olan vezir ise padişaha bu işin yavaş yavaş hallolabileceğini söylerek üç sene mühlet istemiş. İlk olarak yeni sakalı çıkan gençlere sakallarının kesilmesi istenerek sakalları kesilmiş, bir müddetten sonra köselerin sakalı münasip değildir, halk onlarla alay eder, onlar da sakal tıraşı olsun diyen yeni sakalı çıkan gençler onları da tıraş ettirmişler. Bir süre sonra herkes sakallarını tıraş etsin diye haber yayıldığında bu habere bazı sakallılar karşı gelmiş fakat yine de yeni sakalı çıkan gençler ve köseler biz kestirdik onlar da kestirsin diye diretmişler ve başarıya ulaşmışlar.” Alıntıladığı bu hikâyeden sonra, “şüphesiz bunda alınacak dersler vardır” diyen Na'îmâ, zamanın vezir ve sadrazamlarına gönderme yapmıştır:

“...Hulâsa-i kelâm, bu makûle işler tashîh ü ta'dîl olunmak tadrîce muhtacdır. Tadrîc ü te'ennî katı çok müşkil mesâlih husûle gelir.

Hikâyet

Zamân-ı evâ'ilde mülûk-ı Etrâk'ten birinin sakalı yok imiş. Cümle halk dahi kendi şeklinde olmasını murâd edip 'Cümle halkın sakallarını tıraş ettir' deyü vezîrine emr eder ve vezîri 'âkil adam imiş. 'Pâdişâhım bu iş tadrîce muhtacdır, üç sene mühlet ihsân ile ol vakte dek memleketinizde bir sakallı adam kalmamak üzre hükmünüzü icrâya sa'y edeyim' deyip mühlet alır. İbtidâ yeniden sakalınız vad eden nev hatlara 'sakalların tıraş etsinler' deyü tenbîh eder. Anların zarûri sakalların tıraş ettiler. Bir müddetten sonra 'Köselerin sakalı nâ-münâsibdir zirâ halkın ekseri anları istihzâ eder. Lisân-ı halktan emn için köse sakaldan tıraş olmak ma'kûldür' deyip nev-hatlar dahi 'Bize hem-reng olsunlar deyü da'vâcı olup cümle köseleri tıraş ettirirler. Nice eyyâmdan sonra 'Âmme-i nâs sakalların tıraş etsinler' deyü münâdiler nidâ eder. Kaba sakallılar muhâlefet gösterdikte nev-hatlar ve müzellefeler ve kösecler cümle da'vâcı olup 'Bizim sakallarımız tıraş ollundukta siz ma'kûl gördünüz siz de bizimle müsâvî olun' deyü icrâ-i fermâna müsâ'ade edip hâh nâ-hâh cümlesin tıraş etmişler. Bu latîfede dahi hisse-i dakîka vardır...” (s. 1764-1765)

Eserinde kıssa ve menkâbelerden de alıntı yapan Na'îmâ, bu alıntıları genellikle ileri sürdüğü fikirleri destekleyici, örnekleyici ve açıklayıcı olarak metne yerleştirmiştir. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ, cahil ve akıllı kişilerin özelliklerinden bahsettikten sonra ileri sürdüğü fikirleri desteklemek ve bu sayede okuru ikna etmek için bir menkâbeden alıntı yapmıştır:

“...Ebû Mûsâ el-Eş'arî vâlî-i Irak iken hizmetinde olan Ziyâd'a ki Ebû Süfyân-oğludur, fart-ı zekâ ve te'assüfle ma'rûf, dühât-ı Arab'dan idi, ba'zı hidemât ile dîvân-ı Ömeriyye'ye geldikde azl olundu. Cenâb-ı halîfeden istifsâr edip 'Azlime illet umûrumda acz veyahud hıyânet midir' dedikde hazret-i Fâruk radiyellâhu Te'âlâ an- cevâbında 'Azlin acz veyâ hıyânet için değildir, belki fazl u aklını nâs üzerine tahmîl ve fart-ı kiyâsetini taslîl ile ibâdullâhı hazîn ü avîl etmeği mekrûh görüp azlini tercih eyledim' deyü buyurdular...” (s. 36)

Na'îmâ aşağıdaki örnekte ise, hiçbir başlık kullanmadan olay örgüsünün bir parçası niteliğinde devrin padişahının da bulunduğu bir ortamda kürsüye çıkan Kadızâde'nin anlattığı bir Nasrettin Hoca fıkrasına yer vermiştir:

“...Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh Kadı-zâde’ye muhabbet üzre idi. Nefsinde sözleri müdellel ü mü’essir olup meclisinde hâzır olanlar gûş-i cân ile istimâ’ ederler idi ve muktezâ-i hâl üzre sevk-i makâl edip ‘Hoca Nasreddîn çift sürerken küçük öküz hareket ettikçe büyük öküzü döğermiş niçin deyü su’âl edenlere büyük öküz işâret etmedikçe küçük öküz harekete kâdir değildir’ dediği hikâyeyi nakl edip kibâra ta’n ü ta’rîz edecek huzzâr-ı meclisden niceleri sıkılıp şerm-sâr oldular...” (s. 758)

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Tarihi’nde destan, fıkra, hikâye, kıssa ve menkıbe alt başlıklarına rastlanılmamakla beraber Hâkim Efendi’nin sıklıkla anlattığı konuyu pekiştirmek, okurun zihnini açabilmek ve anlatısına ritim sağlayabilmek için kıssalardan ve menkıbelerden alıntı yaptığı görülmektedir. Garibe, hikmet, acibe alt başlıkları altında kıssa ve menkıbelere yer veren Hâkim Efendi’nin çok fazla sayıda alıntı yapması aslında bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örnekte, makamını kötü işlerde kullanan ve görevini düzgün yapmayıp haksızlıklara yola açan Ebûkof Ahmed Ağa’nın neden öldürüldüğünü açıkladıktan sonra aklına gelen bir acayip nükteyi yazmayı uygun gördüğünü dile getiren Hâkim Efendi, Hz. Musa ile Allah arasında gerçekleşen bir kıssayı anlatmıştır:

“...Hikmet-i ‘acîbe: Bu münâsebetle hâtır-ı fâtire bir nükte-i ‘acîbe vârid olup, mutâla’a-i târîhden maksûd ahz-i hisse ve tecârib olmağla, sebt ü tahrîri münâsib görüldü.

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bir maraz-ı hâ’ile mübtelâ olup, şifâsiyçün dergâh-ı Vâhibü’l-âmâl’e münâcât eyledi. ‘Fülân bahrın sâhilinde şu vasıfla mevsûf halk eylediğim giyâhı ekl edersen, ol marazdan şifâ’-i ‘âcil muhakkaktır’ me’âli ile vahy olunup, ber-mûceb-i vahy-i İlâhî ol mevzı’a teveccüh ve o giyâha dest-zede-i tenâvül olmadan şu ma’nâ hâtır-ı mübârekine hutûr eyledi ki: ‘İlâhî ve Seyyidî! Şifâ-yı ‘âcili i’tâ eden zât-ı ahadiyyet-me’âbındır. Bu giyâh-ı ‘âcizde ne te’sîr olacaktır?’ deyü ekl etmeyüp, şifâ talebinde zât-ı bahta müteveccih oldu. Ve derhâl şifâ buldular. Bir sene mürûrundan sonra yine ol maraz-ı mühlik cenâb-ı Kelîmullâh ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâma ‘avdet eyledi. Yine şifâsiyçün dergâh-ı Vâhibü’l-âmâl’e münâcât ve bi-’aynihî evvelki vahy gibi vahy olundu. Ve ber-mûceb-i emr-i İlâhî ol mevzı’a varup, giyâh-ı ma’hûdu yine

‘adem-i tenâvül ve zât-ı ehadiyyetden şifâ-hâh teveccüh oldu. Bu ’l-‘aceb ki ‘illet-i mezbûre mündefî’ olmadı. Mütehayyir iken derhâl vahy-i İlâhî şöyle vârid olur ki: ‘Yâ Mûsâ bin ‘İmrân! Benim memleketimde nizâmuma karışmayasın. Eğerçi şifâyı ben halk ederim. Bu giyâh-ı za’îfîn ser-i mû işde ‘alâkası yoktur. Lâkin ol kadar var ki, halk-ı şifâyı bu giyâh-ı za’îfî tenâvülün ânında eyledim. Hattâ bir şey’ hilkatde ‘abes muhâtarası olmaya, ol hâletden havâs ta’bîr ederler. Hâssa[ten] ol sırr, ma’iyyet ve mukârenetden ‘ibâdetdir’ buyuruldu. Vâkı’a tenâvül buyurup, şifâ’-i ‘âcil hâsıl olur. Buna hâriku’l-‘âdâtda sûret-i tehallüf şehâdet eder...” (s. 507-508)

Hâkim Efendi’nin eserine alıntılacağı kıssaların birçoğunun anlattığı konuya örnek teşkil ettiğini görmekteyiz. Aşağıdaki örnekte 25 Ağustos 1759 ve 26 Ağustos 1759 tarihlerinde gerçekleşen iki durumun bir benzerinin tarihte örnekleri olduğunu belirten Hâkim Efendi, Ebû Cehl ile İbn-i Mes’ûd arasında da aynı durumun yaşandığını söyleyerek ilgili kıssayı anlatmaktadır:

“...İşbu sene-i merkûmun muharremü’l-harâmı gurreinde iki nefer şâhideyn-i zoreyn ba’de’s-sübût rû-be-kafâ bir har-ı hezîle-i mezâbil-keşe bindirilüp ‘iyâzen billâhi Te’âlâ teşhîr ve mehâkimi birer birer gezdirdiler. Yine muharremin ikinci günü üç nefer zimmîler dahi kendi ikrârlarıyla bir da’vâda şâhid-i zor oldukları sâbit olup, anlar dahi teşhîr olundular.

Hikmet-i Hudâ çünkü bu iki nefer şâhid-i zorlar ehl-i İslâm’dan olup, teşhîrleri vukû’unda sûk u bâzârda merkeb-süvâr bunları gezdirirler iken, ehl-i zimmet tâ’îfeleri birbirlerine: ‘Müslümânların yalan şâhidlerini gördünüz mü?’ deyü ta’yîr u ta’yîb ederlerdi. İkinci gün bunlardan üçü zuhûr eyledi. Bir ziyâde ile hatm-ı ünûf-i ta’yîr olundular. “Üzünün bi-üzünün ve’r-re’sü fâ’idühü”¹³¹⁸ mesel-i meşhûru mâdde-i i’tibâr u istibsâr oldu.

Garîbe: Ebû Cehl-i habîs ve hevâdârları mukaddemâ kable’l-hicret ezâ’-i Seyyidü’l-keyneyn’e sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem mütesaddiyyîn iken, cenâb-ı İbn-i Mes’ûd radiyallâhu ‘anh hazretlerinin: ‘Sen niçün Muhammedî oldun?’ deyü mübârek gûşunu çeküp yarmış idi. Huzûr-i Seyyid-i ‘âlemiyâna sallallâhu ‘aleyhi ve sellem gelüp, bükâ’ ve iştikâ eylemiş idi. Müddet mürûr edüp, ba’de’l-hicreti Gazve-i Bedri’l-kübrâ vukû’unda İbn-i Mes’ûd radiyallâhu

¹³¹⁸ Kulağa karşı kulak, kafa ise onun kârıdır.

‘anh hazretleri Ebû Cehl-i la’inin ser-i büzürg-i menhûsunu kat’ edüp, lâkin kelle-i Ebi’l-hakem-i mel’ûn gâyet büyük ve sakîl olmağla, cenâb-ı İbn-i Mes’ûd ise nahîf bir zât-ı muhterem ve ‘afîf idi; kulağını delüp, bir ip geçirüp sürüyerek huzûr-i Seyyid-i kâ’inât’a getürdükde: ‘Üzüünün bi-üzünün ve’r-re’sü fâ’idühû¹³¹⁹ buyurulmuş ola...” (s. 815-816)

Hâkim Efendi’nin konuya giriş mahiyetinde öncelikle kıssalara yer vermesi de bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâkim Efendi, anlatacağı olayla kıssa arasında okurun bir bağ kurmasını sağlayarak anlatacağı olayın yaratacağı etkiyi arttırmaya çalışmıştır. Bir nevî kıssayı, anlatacağı olaya teşbîh etmiştir. Aşağıdaki örnekte “*Mukaddime-i meserret-i velâdet*” başlığı altında ilk olarak müslümanların feraha kavuşmalarını içeren bir kıssaya yer verdikten sonra benzer şekilde Sultan Mahmud Han döneminde de halkın refaha ulaştığını söylenmiştir. Yani iki olay birbirine benzetilmiştir:

“...Mesbût-i cerîde-i sikât-i ruvâtdır ki hicret-i bâ-sa’âdet-i Sultânı’l-enbiyâ’ ‘aleyhi men ezke’s-salavâtî enmâ ve evfâda ibtidâ şeref-i nüzûl ü kudûmleri ehâlî-i ‘ulyâ ta’bîr olunan Kubâ’da Benû ‘Avf’a olup, sâ’ir muhâcirîn-i kirâm dahi pey-der-pey ibtidâ ol mahalle nüzûlleri tesâdüfîyle sühûlet ve ez-cümle muhâcirâtdan Esmâ bint-i es-Sıddîk radiyallâhu ‘anhümâ hazretleri dahi ‘Abdullah ibnü’z-Zübeyr’i hâmil iken Kubâ’ya nüzûl buyurmuşlar idi. Ammâ kabâyil-i hasede-i Yehûd-i Kurayza ve Benu’n-Nadîr: ‘Müslimîn-i muhâcirînin burada tenâsül ü tevâlûdleri münkatı’dır’ deyü miyânelerinde şöhrat bulmuş idi. Sultân-ı enbiyâ’ sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri bundan nev’ammâ âzürde-hâtır olmuşlar iken, ol Seyyide-i tâhire-i gayûrenin hamli Kubâ’ya nüzûlleri müsadefi ile ‘Abdullah bin ez-Zübeyr cenâblarını anda vaz’ u tevellüd buyurdu. Sultân-ı Risâlet-penâha tebşîr olunup, ziyâde mahzûz ve sahâbe-i kirâm-ı muhâcirîn ve ensâr dahi her biri ‘id-i sürûr eylediler. Yehûd-i Benî Kurayza ve Nadîr’in ithâm-ı inkıtâ’-ı zerârî uhdûseleri bi’l-küllîyye muzmahill ve bâtil olup, gürûh-i ehl-i İslâm’a ‘azîm inşirâh u ferah hâsıl oldu.

Binâ’en ‘alâ zâlik el-aslu’l-asıl¹³²⁰ çihil-sâle bâliğ olur ki, temâm yirmi dört sene-i kâmile müddet-i hazret-i merhûm Sultân Mahmûd Hânî’de ve ba’dehû merhûm Sultân ‘Osmân Hân müddetinde zîver-i silsile-i vücûd-i selâtîn-i Âl-i ‘Osmânî’de lebs ü meks husûliyle fu’âd-ı ‘ibâd-i sekînet-i’tiyadda bir

¹³¹⁹ Kulağa karşı kulak, kafa ise onun kârıdır.

¹³²⁰ “Sabit olan asıl” anlamına gelen Arapça bir cümleciktir.

hemm-i hafî ve hüzn-i muhtefî karâr-dâde olmakdan hâlî değil idi...” (s. 1010-1011)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, metnini kaleme alırken âyet, atasözü gibi kısa kalıplarla oluşan ifade alıntılarına yer verdiği gibi anlatımını güçlendirmek ve örneklendirmek için kıssa, menkıbe, hikâye ve çok az da olsa fıkraya başvurmuştur. Öyle ki, konu başlıkları bile tarihsel olaylardan ayrı olarak hikâye, kıssa gibi tek kelimelik başlıklardan oluşturulmuştur. 8 başlıkta “*menkâbe*”, bir başlıkta “*dâstân*”, bir başlıkta “*fıkra*”, 2 başlıkta “*hikâye/ hikâyet*”, 2 başlıkta “*kıssa*” kullanılması bunun delilleridir. Ana başlıktan ayrı çok sayıda fıkra, kıssa ve hikâye alt başlığı da anlatıda yer almaktadır. Âsım Efendi bu alıntılara sadece ana başlıklar altında yer vermemiş, birçok yerde başlık kullanmadan anlatının bir parçası fonksiyonunda metne yerleştirmiştir:

“...Bu makâmda bir latîfe hâtır-güzâr olmağla her ne kadar fâhişçe ise de tensût için tahrîr münâsib-dîd-i hâme-i letâyif-nigâr oldu. Bir gün Nasreddîn Hâce havlu-yi hânenin bir kûşesinde nakz-ı vuzû eder iken nâ-gâh bir zünbûr-i cângâh gelüp râst Hâce'nin mîzânını darb-ı nîş ile dil-rîş eyledi. Hâce Efendi fart-ı veca'ından feryâd ü zârî eylemekle halîlesi istimâ' etdikde şitâbla gelüp kıssaya vâkıf olmağla fi'l-hâl dönüp 'ilâc tertîb edüp 'ilâcı getirünceye kadar eser-i zehir 'uzv-i mezkûrun her yerine sereyân eylemekle Hâce'nin serdestesini güzergâv-ı serden nişân eyledi. Veca'ı dahi müştedd ü müzdâd olmağla Hâce be-gâyet muztarib ü derd-nâk ve nâle vü efgânı resîde-i eflâk olur idi. Çün kadın cenâbları getürdiği 'ilâcı ağrı yerine sürmeğe başlayup lâkin zâtü'l-'amûdun ol derecede gılzat u dahâmetini gördükde şebak-ı tabî'isi temevvüc edüp: 'Tanrı'dan dilerim ki ilbu 'uzvun ağrısı gidüp lâkşn şişi kala' deyü derûnî du'â eyledi. Hâce Efendi cevâb olarak: 'Hatun! Ağrıdan kalan şişde hayır olmaz. Sen yine benimle halk olmuş mâddeye râzî ol'dedi...” (s. 1417-1418)

Âsım Efendi, anlatısı sırasında genellikle konu dışı anlatım tekniğinden faydalananarak, anlatıyı kesmiş ve bahsettiği kişiler hakkında genellikle “kıssa” ve “menâkıp” terimlerini kullanarak istitrâdî hikâyeler anlatmıştır. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, Hanya Vâlisi Husrev Paşa'nın düzen konusundaki titizliği ile ilgili bir menâkıbını alıntıladığını açıkça okura bildirmiştir:

“...*Vezîr-i müşârun ileyhin zabt u rabtına müte'allık cümle-i menâkıbındandır ki, Mısırâ duhûl ve Hân-ı Zülfegâr'a, ser-i 'Ali gibi nüzûlümüze mu'âkıb, bir mikdâr tâze hurmâ iştirâsiyçün hıdmetkârımızı pâzâra irsâl ve çend dakîka murûrunda bir sepet hurmâ istishâbiyle hande-nâk olarak 'avdet eylemekle bâ'is-i handeden su'âlimizde hurmâ furûşundan ol mikdâr akça ile hurmâ iştirâ ve behâsını i'tâ eyledikten sonra, kendi sepetimizden çend hurmâ ahz ve tenâvülüne mübâderetim meşhûdu oldukda, hemân sâ'idimi ahz ve: 'Lillâhi ve'r-Rasûli benim işbu tablada olan kendi hurmâmdan müştêhâ ve matlûbun kadar ekl edüp, mashûbun olan hurmâyâ makarrına varınca dest-dirâz olma' deyü yedime bir avuc hurmâ i'tâ ve sebebinden istinbâ eykediğimde, tebdîlen Vâlî hazretlerine tesâdüf melhûz olmağla, ahz ve vezn eyledikde, noksân zuhûruna mebnî 'Elbette derhâl âvîhte-i ciz'i'n-nahl olacağım akreb-i ihtimâldir' demekle temmâr-ı mezbûrun telâş ve ıztırâbı, mûcib-i hande-i isti'câbı olduğunu nakl eylemiştir...” (s. 132-133)*

Aşağıdaki örnekte de benzer şekilde “Sâniha” başlığı altında söze doğrudan Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı sırasında yaşadığı bir hâdiseyi anlatmaya başlayan Âsım Efendi, kısaca bittikten sonra “tekrar hikâyemize döndük” diyerek anlatısında kaldığı yerden devam etmiştir:

“...*Sâniha*

Sultânü'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü's-salavâti ve ekmelü't-tehâyâ hazretleri, Uhud Gazâsı'na 'azîmet buyurduklarında, hâric-i Medîne-i münevvere'de Seniyye nâm mahalle sâye-bahş-ı 'izz-i vürûd olup, ol hengâmda bir gürûh-i enbûh, sevâdı manzara-i hazret-i Seyyidü'l-ebrâr olmağla: 'Bunlar kimlerdir?' deyü istifsâr buyurduklarında, Re'isü'l-münâfıkîn olan İbn Selûl'ün hem-sevgend ve ahd ü peymânla râbita-bendleri olan Yehûd-i bedbûddan bir tâ'ifedir ki, i'ânet ve imdâd kasdıyle mu'asker-i nusrat-esere mültehak oldukların ihbâr etdiklerinde, hazret-i Seyyidü'l-enâm anlara 'arz-ı İslâm buyurdular. Mazhar-ı ni'met-i icâbet olmayacak, Server-i 'âlî-himem sallallâhu 'aleyhi ve sellem hazretleri, ma'lûm-i 'ulemâ-yı muhaddisîn olan “İnnâ lâ testansıru bi-ehli'l-küfri 'alâ ehli's-şirki”¹³²¹ buyurup, ol gürûh-i dalâlet-nihâdı tard u ib'âd eylediler. Pes tâ'ife-i küffârdan istimdâd ü isti'ânet cevâz-dâde-i şerî'at

¹³²¹ “Müşriklere karşı kâfirlerden medet ummayız” bk. Ziya Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, s. 287.

olmamağla, ne derecede müntic-i netîce-i mazarrat olduğu, mevki'lerinde mufassalan meşhûrdur; mâ-be-kıssa âmedîm¹³²²...” (s. 287)

Aşağıdaki örneklerde Âsım Efendi'nin, anlatı boyunca destan kelimesini hikâye manasında kullandığı görülmektedir:

“...Tenşît-ı kulûb-i mutâli 'ân ve kalîlden kesîri derk ü iz 'ân için bir iki dâstânını tahrîr birle it 'âb-ı kalem-i sâdıkı 't-takrîr kılını...” (s. 526)

“...Ve merkûmun cümle-i dâstânından biri dahi budur ki...” (s. 527)

“...Gelelim dâstânımıza...” (s. 760)

“...Dâstân-ı 'acîb ü müinker der-hakk-ı yekî ez-meşâyih-i İslâm der-selef (başlık) Sûret-i dâstân budur ki, devr-i sâbıkda zemânını idrâk ve kûşe-i ihrâmını takbîl eylediğimiz meşâyih-i İslâmiyye'den bir zât-ı şerîf...” (s. 574)

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi, metnine alıntılacağı kıssa ve menkıbeler için bir başlık kullanımı tercih etmemiş, anlatısında doğrudan ilgili alıntıya yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte, Hz. Ömer hakkındaki bir hâdisenin istitrâd başlığı altında alıntılандığı görülmektedir:

“...Devlet-i mü'ebbede-i İslamiyye'de Kuds-i şerîfi'in sulhan fâtih-i evveli, işâreti sebkât etdiği üzere hazret-i Fârûk-i a'zam radiyallâhu Te'âlâ 'anhdır. Keyfiyyetini beyânda fevâ'id derkâr olmağla, bi'l-ihîsâr bu vechile iş'âr olunur ki, Halîfe-i müşârun ileyh radiyallâhu Te'âlâ 'anh hazretleri, vaktâ ki hicret-i Nebeviyye'nin on üçüncü senesinde vâkî cumâdelâhirenin yirmi yedinci günü ser-mesned-i hılâfeti bi'l-istihkâk bâhirü'l-işrâk buyurup, evvel emirde Halîfe-i evvel hazret-i Sıddîk-ı ekber radiyallâhu Te'âlâ 'anh irtihâlleri kubeylinde serasker nasb ve teshîr-i Şâm niyyetiyle 'arz-ı Filistîn'e i'zâm buyurup ol hengâmda ordu-yı Müslimîn ile Yermûk nâm mevzi'de bulunan Seyfullâh hazret-i Hâlidü'bnü Velîd radiyallâhu Te'âlâ 'anh li-maslahatin 'azl ve ma'iyetlerinde olan Emînü'l-ümme Ebû 'Ubeydetü'bnü'l-Cerrâh radiyallâhu

¹³²² Hikâyemize döndük.

Te'âlâ 'anhı Emîrû'l-Ceyş nasbiyle yine ol tarafların teshîrine nâmzed-i ta'yîn ve menşûr-i emâret irsâliyle... ” (s. 444)

Aşağıdaki örnekte Es'ad Efendi, *Fevâkihu'l-Hulefâ*¹³²³ adlı kitaptan bir hikâye alıntıladığını açıkça beyan ederek ilgili hikâyeyi okurla paylaşır:

“...Kelîle ve Dimne ve Hümâyûn-nâme gibi lisân-ı tuyûrdan olmak üzere hikâyât-i hikmet-âyâtı müstemil Fevâkihu'l-Hulefâ ile müsemmâ kitâbdan bi't-terceme nakl olunan işbu hikâyet da'vâmıza şehâdet eder ki kuşdilâne 'ârif bir ehl-i hâl ve sâhib-i basîret bir hüdhüd ile 'akd-i ülfet ü muvâneset edüp yevmen mine'l-eyyâm ol âgâh-ı teferrüc-günân bir mesîreden geçerken, hüdhüd-i mezkûra lisânınca tesbîh u tehlîle meşgûl olduğu hâlde rast gelüp, lâkin tayr-ı mezkûrun mekânı hatar-nâk olmağla: 'Ey murg-i sâhib-i tâc ve ey mütelebbis-i kabây-ı dîbâc! Câ-y-gâhın olan işbu mekân memerr-i fettân ve mahall-i dâm ve matrûk-i şeytândır. Böyle mehlekede oturmak kâr-ı 'akl değildir' deyü ol tetayyur etdiği yerden semt-i selâmete pervâzını te'kîden tenbîh u ihtâr etdikde hüdhüd-i zeyrek-mizâc, nâsih-ı müşfikin kelâmını tasdîk ve nişest-gâhı câ-y helâk olduğunu tahkîkten sonra: 'Ey Yâr-ı şefekat-kâr! Beni sayd etmek sevdâsiyle bu mahalde bir sabî-i gabî dâm kurup, tertîb-i mekîdet ve tedbîr-i mefsedet etmekdedir. Ben fesâdına vâkıf iken anın nâfile yere sa'y ü 'amelini temâşâ ve eğlenmekkasdiyle durup, istihzâ etmekdeyim' deyü nasihatini kabûl etmez. Vaktâ ki nâsih-i mûmâ ileyh mufârakat ve yine 'avdet etdikde ol tayr-ı bülend-seyri sâbî-i mezkûrun pençe-i lu'buna giriftâr ve lisân-ı hâlinde, kıt'a:

Ke- 'usfûretin fî keff-i tıflin yühînühâ

Tukâsî hiyâza 'l-mevti ve 't-tıflu yel 'abü

Fele 't-tıflu zû- 'aklin fe-yersiye li-hâlihâ

*Ve le 't-tayru matlûku 'l-cenâhi fe-yezhebe*¹³²⁴

Nesr: makâli güftâr olduğu hâletle müşâhede kıldıkda: 'Ey murg-i dirâyet-şi 'âr!

Mekr-i sabîye vukûf iddi 'âsiyle şerek-i sayyâda ne keyfiyyetle dûcâr oldun?'

¹³²³ Tam adı “*Fâkîhetü'l-hulefâ ve müfâkehetü'z-zurefâ* olan eser. *Kelîle ve Dimne* tarzında bir eser olan *Merzûbânnâme*'nin Sa'deddin el-Verâvînî versiyonu VIII. (XIV.) yüzyılda Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından Türkçe'ye çevrilmişti. İbn Arabşah, bu çeviriyi genişleterek *Fâkîhetü'l-hulefâ* adıyla 852'de (1448) Arapça olarak yeniden kaleme almış ve Sultan Çakmak'a ithaf etmiştir. On bölümden oluşan eserde İbn Arabşah secili üslubuyla Arap, Acem ve Türk hükümdarlarından bahsetmekte, İslâm büyüklerinden nakillerde bulunmakta, “kâfir” diye nitelediği Cengiz Han'la ilgili geniş bilgi vermekte, Moğol istilâsından, teşkilâtından, örf ve âdetlerinden bahsetmektedir. bk. Abdülkadir Yuvalı, “İbn Arabşah, Şehâbeddin”, *DİA*, XIX, 314.

¹³²⁴ Bir çocuğun can çekişmesine aldırmadığı avucundaki serçe gibi; çocuk akıllı değil ki serçenin hâline ağıt yaksın kuş da uçabilecek durumda değil ki uçup gidebilsin.

deyü hitâb edtdikde, fi'l-hakîka hüdhüd-i tiz-nazar, zîr-i zemînde olan mestûr suları derk eylediği güneşden ezhar iken kadar-i Bârî ve kazâ'-i Gir-kârî iktizâsiyle bir sabî-i gayr-i habîrin dâne-i dâmını görmemek emr-i gayr-i ba'id ve hükm-i kazâ beheme-hâl yerini bulmak emr-i ahkemine benim gibi bir murg-i za'îfin işbu hâli değil, hazret-i Âdem-i ebi'l-beşer 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm me'ktübise'n-nûru mine's-şemsî ve'l-kamer¹³²⁵ in ilm-i ezelî-i Bârî Te'âlâ'da sebkât eden meşîyyet ve fuhûl-i 'ukûl derkinden izhâr-i 'aciz eddikleri hikmet iktizâsınca kıssa-i şerîfe-i hintası, delîl-i şedîd olup, hulâsa hiddet-i basarıma igtirâr, bâ'is-i giriftârî-i cân-ı nâ-tüvânım olmuştur” deyü kusûruna ikrâr eder...” (s. 541-542)

8.4. Kitaplardan Birebir veya Özet Olarak Alınan Metin Parçalarının Kullanımı

Vak'anüvîsler kurgularını oluştururken okuru söylediklerine inandırabilmek ve ikna edebilmek için çeşitli türlerdeki yazılı kaynaklardan alıntı yapmışlardır. Tarihi muhtevâlarından sebeple daha çok tarih sahası içerisinde kaleme alınan eserlerden alıntı yapmakla birlikte kelandan hadise, şiirden ilm-i nücûma hemen hemen her konuda yazılmış eserlere başvurmuşlardır. Vak'anüvîsler, bir eserden alıntı yaparken kimi zaman alıntılanan metnin eserdeki şeklini muhafaza etmişler kimi zaman da eserden özetleme veya tercüme suretiyle yararlanmışlardır.

a. Na'imâ Tarihi

Na'imâ Tarihi'nin kaynakları olarak da yorumlayabileceğimiz kitaplardan birebir veya özetlenerek alınmış metinler Na'imâ tarafından açıkça belirtilmiştir. Genellikle diğer tarihçilerin eserlerinden sıklıkla faydalanan Na'imâ alıntı yaptığı kısımları aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere okura bildirmiştir:

- “...*Behcetü't-tevârîh*'te mastûrdur...” (s. 94)
- “...*Fetihnâme*'de mastûrdur...” (s. 109)

¹³²⁵ Güneşten ve aydan ışık alındığı sürece bizim peygamberimize ve onun üzerine salat ve selam olsun.

- “...**Fezleke**’den me’hûzdur. Ammâ müverrih **Şârihi’l Menâr-zâde** tafsîl edip der ki...” (s. 1015)
- “...**Hasan Bey-zâde** bu mahalde der ki...” (s. 341)
- “...**Îmâm Makrîzî Kitâbü’l-sülûk li-ma’rifeti düvelü’-mülûk** tarihinde...” (s. 31)
- “...**Kara Çelebi-zâde Mehmed Efendi ibn el-Mevlâ Hüsameddin mü’ellif-i Târîh’e** böyle nakl etmiş ki...” (s. 380)
- “...**Kâtib Çelebi Fezleke**’de ve **Vecîhi Târîhi’nde** paşa-yı müşârun-ileyhe senâ edip evsâfu mehâmidni bu vechile imlâ etmişlerdir...” (s. 987)
- “...**Nuhbe Târîhi**’nde nakl olunan...” (s. 158)
- “...**Peçuylu eydür**...” (s. 120)
- “...**Zübde Bey**’den menkûldur...” (s. 373)

Sadece tarihçilerin eserlerinden alıntı yapmayan Na’îmâ edebî, dinî ve tasavvufî eserlerden de alıntı yapmıştır:

- “...**Nâbî Efendi**’nin **Siyer-i Nebeviyye’ye zeyl** olmak üzere tertib ü tahrîr ettikleri nüsha-i latîfeden ahz olunup bu sahâ’if-i endek-mâye-i kelmâm isnâd ile müzeyyen makâle ile pirâyeye bulsun için ayni ile nakl ü tahrîr olundu...” (s. 11)
- “...**Kınalı-zâde Ali Efendi** merhûm andan ahz edip **Ahlâk-ı Alâ’î** nâm kitâb-ı latîfde derc etmiştir...” (s. 30)
- “...**Aristo, Edvâr ve Ekrâr** nâm risâlesinde...” (s. 1823)

b. Hâkim Tarihi

Başka kitaplardan anlattığı konuyu destekleyecek, delillendirecek, örnekleyecek alıntıya çok fazla başvurmadığı görülen Hâkim Efendi’nin, zikrettiği kitaplardan nasıl ve ne boyutta alıntı yaptığı aşağıda gösterilmiştir:

- “...**Evliyâ Çelebî** nâm-ı sâhib-i târîh kimesne müte’ahhırînden olup, mübeşşere ile me’mûren şurû’ eylediği **Târîh**’inde zikr eder ki...” (s. 38)
- “...**İbn Haldûn Mukaddime**’sinde mastûr olduğu üzere...” (s. 559)

- “...**İbn-i Tagriberdî**’nin **Nücûmu**’z-zâhire tâm târîh-i ‘acîbi ki ... ol târîhde mastûrdur ki...” (s. 733-734)
- “...**Târîh-i Sa’îd**’de yazıldığı vech üzere...” (s. 861)
- “...**Târîh-i ‘Abdülkâdir Bağdâdî**’de zikr olunduğu üzere...” (s. 1139)
- “...**Târîh-i Semhûdî**’de tasrîh olunmuştur ki...” (s. 1146)
- “...Yine **Makrîzî**’nin **Târîh-i Sülûk**’ünde...” (s. 1188)

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi anlatısını ilgili yerlerde keserek, bahsi geçen konuyu hangi kitaptan doğrudan ya da özet yoluyla alıntılarladığını açık bir şekilde ifade eder. Bu aynı zamanda Âsım Efendi’nin kaynaklarını da bize sunmaktadır. *Âsım Târîhi*’nde öne çıkan ilgili alıntılardan bazıları şunlardır:

- “...**‘Abdül’azîz Efendi** merhûm **Ravzatü’l-Ebrâr** nâm târîh-i be-nâmında bu resme keşîde-i silk-i rukûm eylemiştir ki ...” (s. 1154)
- “...**İbn Hacer Heysemî, Fetâvâ-yı Hadîsiyye**’de mersûn hakkında...” (s. 54)
- “...buyurulduğu **Emsâl-i Meydânî**’de mastûrdur...” (s. 1212)
- “...**İdrîs-i Bidlîsî** merhûmun **Heşt Behîşt** nâm târîhinde tahrîr eylediği nûkte, mütâla’a edenlere ma’lûm ve bu vüs’at muzâyaka-i müterettebeye istilzâma ‘illet-i diğêr lacağı nümâyân-ı zihn-i ehl-i fuhûm olur...” (s. 1216)
- “...**Şeyh İsmâ’îl Hakkı** kuddise sirruhu’l-hakkî hazretlerinin **Temâmü’l-Feyz** nâm kitâblarında sebt eyledikleri...” (s. 1414-1415)
- “...**Nev’î-zâde ‘Atâyî** merhûmun **dîbâce-i Zeyl-i Şekâyık**’da şakşaka-perdâz-ı terâne vü beyân...” (s. 19)
- “...**Taşköprülü-zâde** merhûmun **Şekâyık-ı Nu’mâniyye**’de mastûrdur ki...” (s. 569)

- “... ‘*Atâyî* merhûm *Zeyl-i Şekâyık*’da bu fikrayı dahi safha-zîb-i tahrîr u beyân eylemekle...” (s. 571)
- “...*Mısır Târîhi*’nde tafsîl olunduğu üzere...” (s. 733)
- “...*Târîh-i Na’îmâ*’da mebsût olduğu üzere...” (s. 769)
- “...*Na’îmâ* merhûmun *Târîhi*’nde mersûmdur...” (s. 844)

İncelediğimiz diğer vak’ anüvîs tarihlerinden farklı olarak *Âsım Tarihi*’nde, bir eserin tamamına yer verilmiştir. Âsım Efendi,

“... ‘*Avdet-i Sefîr-i Françe Mehmed Emîn Vahîd Efendi ez-Sefâret*

Mûmâ ileyh *Hudâvendigâr-ı sâbık* tarafından sefâretle *Fransa İmperatoru* tarafına ‘azîmet edüp, *Leh Ülkesi* derûnunda hamûlesini mahalline îsâl ‘akabinde tebeddül-i Saltanat vukû’una mebnî, cûlûs-i hümâyûn haberini mutezamın tarafına mersûl nâme-i hümâyûn iblâğı hîdmetine de me’ mûr olup, itmâm-ı emr-i sefâretle işbu mâh-ı şevvâlin ‘aşr-i evvelinde vâsıl-ı âsitâne-i devlet olmağın, *Sefâret-nâme* siyâkında rikâb-ı Şehriyâr-ı âfâka takdîm eylediği takrîr her ne keadar ba’zı mertebe zevâ’idi müştemil ise de fevâ’id-i ‘adîdeyi muhtefil olmak mülâhazasıyla sûreti bi-‘aynihâ bu mecelleye sebt ü imlâ kılındı...” (s. 962-1029)

diyerek Vahîd’e ait olan *Fransa Sefâretnâmesi*’ni anlatısına alıntılanmıştır. Ziya Yılmaz, bu husus hakkında bu seyahatnâmenin sadece İ. Ü. Nâdir Eserler Ktp. T 6018’deki ikinci cildin nüshasında yer aldığı için ilim dünyasının pek haberdar olmadığı bir metin olarak kaldığını ilave ve dipnotlarla pekiştirerek tam bir metin ortaya çıkarmaya çalıştığını vurgular.¹³²⁶ Eser hakkında yapılan çalışmalarda¹³²⁷ *Âsım Efendi Tarihi*’nin yer almaması da Yılmaz’ın “ilim dünyasının pek haberdar olmadığı” savını kanıtlar niteliktedir.

¹³²⁶ Ziya Yılmaz, *Âsım Tarihi*, II, s. 962.

¹³²⁷ Ercan Yavuz, “Seyyid Emin Mehmet Vahit Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi OTAM*, sy. 2 (Ankara 1991), ss. 73-125; Erol Çağlar, *Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi’nin Fransa Sefareti ve İngiltere ile Yapılan Görüşmelere Dair Takriri*, yüksek lisans tezi, 2002, İstanbul Üniversitesi SBE,

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi'nin aynı zamanda kaynaklarından olan kitaplardan birebir veya özetlenerek alınmış metinler bulunmaktadır. Es'ad Efendi, alıntı yaptığı bu kitapları açık bir şekilde belirtmiştir:

- “... *'Azmi Ahmed Efendi merhûm Sefer-nâme* 'sinde tastîr...” (s. 666)
- “...*Sefûret-nâme-i mezbûrede tahrîr etmiştir...*” (s. 667)
- “...*İmâm Makrîzî rahmetullâhi 'aleyh Kitâbü'l-Meslûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk nâm târihi nâtık olduğu üzere...*” (s. 450)
- “...*İnsün Celîl ve sâ'ir tevârih-i sahîhada muharrer olduğu üzere...*” (s. 438)
- “...*Kütüb-i Şerîfe-i Fıkhiyye* 'de musarrah olduğu üzere...” (s. 383)
- “...*Kelîle ve Dimne ve Hümâyûn-nâme* gibi lisân-ı tuyûrdan olmak üzere hikâyât-i hikmet-âyâtı müştemil *Fevâkihu'l-Hulefâ* ile müsemma kitâbdan bi't-terceme nakl olunan işbu hikâyet...” (s. 541)
- “...*Sikât-ı ehl-i Siyer* 'den *İbn Seyyidü'n-nâs İmâm Hümâm* 'ın yazdığı üzere...” (s. 669)
- “...*İşbu vak'a-i nâgeh-zuhûr-i mahmûdü'l-'âkıbenin Üss-i zafer nâm kabâle-i Fakîrânede tefâsîl-i keyfiyyeti nigâşte-i sahîfe-i tahrîr ve muhtasarı şu ta'bîr ile beyân olunur ki...*” (s. 608)
- “...*Üss-i zafer* 'de tafsîl olunduğu üzere...” (s. 632)
- “...ve'l-hâsıl hilye-i 'ilm ü 'irfânın yek-süvâr-ı meydânı *el-İmâmü'l-Hemmâm eş-Şeyh Abdurrahmân eş-Şa'rânî* kuddise sirruhû hazretlerinin *'Uhûd* nâm kitâb-ı fuyûzât-insicâmında tahrîr buyurdıkları üzere” (s. 52)

8.5. Manzûm Parçaların Kullanımı ve İncelenmesi

Anadolu Türkçesinin başlangıcından itibaren mensûr örneklerde de görülmekle birlikte daha çok XVI. yüzyıl eserlerinde karşımıza çıkmaya başlayan ve bu yüzyıldan itibaren

kalıplaşarak XX. yüzyıl başlarına kadar devam eden bir şekil özelliği, mensûr metinlerde sıklıkla manzûm parçaların yer almasıdır. Aslında bütün Doğu edebiyatlarında, eski Mısır masallarında, Binbir Gece Hikâyeleri'nde karşımıza çıkan bu uygulama, bizim edebiyatımızda tezkirelerde, tarih kitaplarında, menkıbelerde, halk hikâyelerinde ve başka pek çok mensûr eserde görülmektedir.¹³²⁸

Bir nesir üslubu olarak manzûm parçaların mensûr metinde yer alması geleneğinin klasik doğu nesrinde izleri kesintisiz takip edebilecek şekilde var olmaya devam ettiğini vurgulayan İsmail Hakkı Aksoyak, edebî eserin bir yapı olduğunu ve kendi içinde bir bütünlük taşıdığı düşünüldüğünde, mensûr eserler içindeki manzûm kısımların artık o mensûr yapının bir parçası olduğunu söyler. Bu yapı içinde bu parçaların mutlaka bir fonksiyona sahip olması gerektiğini; aksi halde, orada bulunmalarının estetik değerinin ortadan kalkacağını belirtir.¹³²⁹

Nazım-nesir karışık görünen bu eserlerde kuşkusuz asıl unsur nesirdir. Sözü edilen bu metinlerde nazım, anlatılanı kuvvetlendirip söylenen düşüncelerin sonucu ve değerlendirilmesi niteliğindedir. Mensûr eserlerde yer alan nazım parçaları nesir kısmında ifade edilen düşünceleri özetlemek, sonuç çıkarmak, yazarın belli bir amaca dayanan niyetini gösterip duygularını bedii bir ifadeye büründürmek için kullanılmıştır.¹³³⁰ Mensûr metinlerdeki manzûm kısımlar ve şiir formuna ait özellikleri, sadece eserin sanat değerini artırmak amacıyla eserin dokusuna yerleştirilen poetik süsler olarak görmemek gerekir. Bunlar, aynı zamanda okuyucunun/ dinleyicinin dikkatlerini olaylardan alıp şiire yönelterek onları uyarma ve kavrama; okuma/dinleme eylemini monotonluktan ve sıkıcılıktan kurtarma işlevine sahiptir.¹³³¹ Öyle ki, nesirde kullanılan manzûmeler, daha çok anlatımı kuvvetlendirmek, akışı çeşitlendirmek, metni güzelleştirmek ve etkileyici kılmak amacıyla nesir içine eklenmiş bir çeşit çeşni görevindedirler. Nâsirler, daha çok yoğun bir anlatım şekli olarak ele alabileceğimiz manzûm eserleri nesir içerisine serpiştirerek yeknesaklığı kaldırmaya çalışmışlar ve bu sayede âhengi ve estetiği yakalamak istemişlerdir.

“Mensûr eserlerde manzûm parçaların kullanımı nesri nazma yaklaştırmamanın ya da nesir içinde nazmın akıcılığını yakalamada bir yöntemdir. Nesir cümlesinin uzun ve yeknesak akışı içerisinde nazım bir anda nazarı daha farklı, derli toplu/yoğunlaştırılmış bir anlatıma çeker. Aslında secili yapı nesirdeki şiirselliğin küçük bir anahtarı olarak zaten birçok eserde

¹³²⁸ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, s. 83.

¹³²⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, s. 69.

¹³³⁰ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, s. 83.

¹³³¹ Osman Horata, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Manzum Kısımlar”, *Türkbilgi, Türkoloji Araştırmaları, HÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, sy. 3 (2002), s. 279.

mevcuttur. Özellikle mukaddimelerde anlatımın muhtevâsından ziyâde, edebiliğin öncelendiği bölümlerde bu iç içelik daha yoğun olarak karşımıza çıkar.”¹³³² Nesre göre nazmın belîğ unsurlarla daha yakından ilişkili olması, nâsirlerin nazma olan ilgisini artırmaktadır. Bu ilgi sonucu, “nesri şiire yaklaştırmak, nesirde de hüner gösterme isteğinin, dolayısıyla süslü anlatımın başka bir deyişle ‘inşa’nın doğmasına neden olmuş ve nesir dilindeki söz konusu sanatlı anlatım gücü yüzyıllar ilerledikçe artmıştır.”¹³³³ “Okuru etkilemeye ve göstergeyi vurgulamaya dönük şiir dilinin; salt anlam gösterici ve bildirmeye/anlatmaya dönük nesre göre üstün tutulması dogal bir olgudur. Düşüncelerini düzyazıda ifade etmeye çalışan yazar, üslubunu bir taraftan folklorik/mahallî, diğer taraftan da bedîi/estetik söyleyişin imkânlarına açarken, asıl hedefi eserini ikincisine yaklaştırmak olmuş; hatta edebî geleneğimizde tamamen mensûr eserler küçümşenmiş ve değersiz bulunmuştur.”¹³³⁴

Edebî şahsiyetleri edebî muhitlerce kabul görmüş olan vak’anüvîs tarihçileri de, eserlerini inşa ederken alıntılardıkları manzûmeleri alelade bir şekilde kullanmamışlar, özenle ve titizlikle seçerek metne eklemişlerdir. Vak’anüvîs tarihlerinde, genellikle duyguların ön plana çıktığı kısımlarda manzûm kısımlar eklenmiş; olaylar ise mensûr olarak kaleme alınmıştır.

Vak’anüvîsler, sadece metnini süslemek için manzûm eserlere başvurmamış çeşitli fonksiyonlarda manzûmelere yer vermişlerdir. Vak’anüvîs tarihlerindeki nazım parçaları genellikle, nesir kısmında ifade edilen düşünceleri özetlemek, sonuç çıkarmak, yazarın belli bir amaca dayanan niyetini gösterip duygularını bedîi bir ifadeye büründürmek için kullanılmıştır. “Mensûr eserlerde nazım, nesirde ileri sürülen düşüncenin devamı niteliğinde, bazen de somut bir malzeme mahiyetinde”¹³³⁵ olagelmıştır. “Metin içinde yer alan bu manzûm kısımlar mensûr olarak söylenen şeyleri, ifade edilen fikirleri destekler, hatta zaman zaman ispatlar mahiyette”¹³³⁶ olduğu gibi aynı zamanda “anlatılanı kuvvetlendirip söylenen düşüncelerin sonucu ve değerlendirmesi niteliğindedir.”¹³³⁷ Mensûr eserler içerisinde manzûm parçaların kullanımını iki sebep üzerinden irdeleyen Cihan Okur, bu sebeplerden ilkinin, “nâsir tarafından söylenmek istenen ve verilmek istenen mesajı daha etkileyici ve çarpıcı bir hale getirmek” olduğunu, diğerinin ise “kimi araştırmacılara göre o dönem sanatçılarının asıl hüner ve sanat

¹³³² İbrahim Halil Tuğluk, “Abbâs Vesîm’in Mensur Eserleri ve Bu Eserlerdeki Şiirlerin İncelemesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, sy. 21 (Aralık 2015), s. 782.

¹³³³ Mine Mengi, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *TALİD*, c. 5, sy.10 (2007), s. 43.

¹³³⁴ Osman Horata, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Manzum Kısımlar”, s. 278.

¹³³⁵ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, s. 83.

¹³³⁶ Filiz Kılıç, *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, s. 89-90.

¹³³⁷ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, s. 83.

gösterme alanını manzûm eserler olarak görmeleri ve bu sebepten mensûr türde yazdıkları eserleri manzûm parçalarla kıymetlendirme ya da şairlik güçlerini gösterme gayesi” olduğunu ifade eder.¹³³⁸

Vak'anüvîslerin birçoğunun aynı zamanda şair olmasından dolayı manzûme alıntılarında yer vermeleri doğal bir durum olarak kabul edilebilir. Hitap ettikleri okur kitlesi bilhassa saray ve çevresi olduğundan dolayı, bu zümreden takdir görmek için alıntılardıkları bu manzûmeleri bir araç ve amaç olarak kullandıkları âşikârdır. Estetik nesir inşa eden vak'anüvîsler, Woodhead'in deyişiyle, “denetimli, dinleyicilere hemen ulaşan ve bellekte kalıcı mısralar üreten”¹³³⁹ nâsirlerdir. Woodhead'in bu söyleminden hareketle mensûr metinlerde kullanılan manzûmelerin özenle seçilerek bahsi geçen mevzûların okur zihninde kalıcı bir mahiyete kavuşmasının da amaçlandığını söylemek mümkündür.

Bu bölümde, incelediğimiz vak'anüvîs tarihlerindeki manzûmeler ve bu manzûmelerin kullanım özellikleri hakkında birtakım inceleme ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Öncelikle, alıntılanan manzûmelerin kime ait oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından belirleyebildiğimiz şair kimlikleri hakkında bir doküman oluşturulmuştur. Tarihlerde yer alan manzûmelerin dili, üslubu, nazım şekli, nazım türü ve muhtevâsı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu eserlerin neşrinde, neşreden tarafından kime ait olduğu dipnotlarda belirtilmeyen ve incelemeye tabi tutulmayan manzûmeler bir tablo dâhilinde incelenmiştir. Tablo oluşturulurken neşreden şairini belirleyebildiği manzûmeler hariç tutulmuş, sadece hakkında yeni bulgulara ulaşabildiğimiz manzûmelere yer verilmiştir. İncelenen her bir vak'anüvîs için ayrı ayrı oluşturulan tablolarda, alıntılanan manzûmenin daha önceden neşredilen tarihlerdeki bulunduğu sayfa numarası, manzûmenin şairi, manzûmenin şairinin yaşadığı yüzyıl, manzûmenin kendisi, manzûmenin dili, manzûmenin nazım şekli/türü, Türkçe manzûmelerin vezni ve son olarak da manzûmenin konusu gösterilmiştir. Şairi belirlenebilen her bir Türkçe manzûme için bahsi geçen şairin divanı yahut da diğer eserleri ile mukayese edilerek belirlenebilen farklar/sonuçlar dipnotta gösterilmiştir. Farsça ve Arapça manzûmeler için de basılı ve dijital kaynaklardan yararlanılmış elde edilen bulgulara dipnotta işaret edilmiştir.

¹³³⁸ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 13-14.

¹³³⁹ Christine Woodhead, “Orta Klasik Dönem (1600–1700) Estetik Nesir”, s. 318.

a. Na'îmâ Tarihi

Na'îmâ Tarihi'nde 220 manzûme yer almaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu manzûmelerden 105'inin kime ait olduğunu tespit edebildik. Na'îmâ'nın bir mecmua müellifi gibi geniş bir şair dünyasına yer verdiği görülmektedir. Eserinde 59 farklı şairden manzûme alıntıl原因an Na'îmâ, en çok *Nizâmî-i Gencevî* (7 alıntı), *Cevrî* (6 alıntı), *Sâ'ib* (6 alıntı), *Şeyhülislâm Yahyâ Efendi* (5 alıntı) ve *Nefî* (4 alıntı) mahlaslı şairlerden alıntı yapmıştır. *Bâkî* (4 alıntı), *Abdî Çelebî* (3 alıntı), *Hâfız* (3 alıntı), *Hâfız Paşa* (3 alıntı), *Mevlânâ Celâleddin Rûmî* (3 alıntı), *'Azmi-zâde Hâleti* (2 alıntı), *Gelibolulu Âlî* (2 alıntı), *Nasrullah-ı Münşî* (2 alıntı), *Nev'î* (2 alıntı), *Murâdî* (2 alıntı), *Mütenebbî* (2 alıntı), *İbnü'l-Mu'tez* (2 alıntı), *Sabri* (2 alıntı), *Vecîhî* (2 alıntı) mahlaslı şairlerden birden fazla alıntı yapan Na'îmâ, kendisine ait olan 3 manzûmeye de yer vermiştir. Na'îmâ, aşağıdaki şairlerden ise birer defa alıntı yapmıştır:

Abdülazîz Çelebî, Bahâ'î Efendi, Dervîş Su'nî, Ebi't-Tayyib, Eflâtun, Ehl-i Şirâzî, el-Bâhilî, el-Hazerci, el-Vanî, Fehîm, Firdevsî, Ganî-zâde, Hâkânî, Hâmid Efendi, Hâşimî Çelebî, Hemedânî, Hoca-zâde Mehmed Efendi, Hükmî Çelebî, İbnü'l-Amîd, İmam Zeynelabidin, İshâk Çelebi Ka'imî, Kafzâde Faizi, Mesîhî, Mezâkî, Muhibbî, Mülhemî, Nâci (Hüseyin Kürdî), Necâtî Bey, Pîrî Pâşâzâde Hüseyin Bey, Sa'dî, Sabrî, Sâdık, Simon, Sirozî Kerîm-zâde, Şârihü'l-menâr, Şehzâde Mustafâ, Şerîfî'r-Râdî, Tâlikî-zâde Mehmed Subhî, Taşlıcalı Yahyâ.

Na'îmâ'nın anlatısında yer verdiği şairlerin yaşadıkları yüzyıllara baktığımızda ise onun M.Ö 4. yy'dan yaşadığı 18. yy'a kadar geniş bir zaman dilimine hâkim bir seçim yaptığı görülmektedir. Na'îmâ, 53 kez 17. yy'da, 16 kez 16. yy'da, 10 kez 13. yy'da, 5 kez 10. yy'da, 5 kez 12. yy'da, 3 kez 11. yy'da, 3 kez 14. yy'da, 3 kez 18. yy'da, 2 kez M.Ö. 4. yy'da, 1 kez 9. yy'da ve bir kez de 2. yy'da yaşamış şairlerin şiirlerinden alıntı yapmıştır. Buradan hareketle Na'îmâ'nın en çok 17. yy'da yazılan manzûmelerden alıntı yaptığını söyleyebiliriz.

Na'îmâ, manzûmeleri iktibâs ederken “...Âlî merhûm bu vechile târîh dedi...” (s. 171), “...Azîz Efendi-zâde Bahâ'î Efendi ki vezîrden hoşnûd değil idi, bu Beyiti söylemiştir...” (s. 981), “...’Azmi-zâde Efendi bu Kıtayı demiştir...” (s. 226), “...Bâkî Efendi’nin eş’ârından...” (s. 51) ve “...Cevri Çelebî Azîz Efendi’nin müftî olmasına bu târîh-i garrâyı söyledi...” (s. 1245) örneklerinde görüldüğü üzere manzûmelerin kimlere ait olduğunu 33 yerde açıkça ifade etmiş, 187 yerde ise kime ait olduğunu belirtmemiştir. Na'îmâ, “...şu’arâ-i vakitten biri bu beyiti demiştir...” (s. 452), “...Kâtib Çelebi Fezleke’de tahrîr etmekle bu mahalle dahi tahrîr

olunması münâsib görüldü...” (s. 491), “...Bahâ’î Efendi senâkârlarından olan şu’ârâ bu Kıtayı Bahâ’î hakkında demiştir...” (s. 1300), “...İstanbul’un bir şâ’ir-i pesendîde tarzı ol vakit bu Kıtayı hâle münâsib nazm eylemiş...” (s. 1657), “...buna münâsib ne hûb demişler...” (s. 1451) örneklerinde de görüleceği üzere, alıntılacağı manzûmeyi bir yerden duyduğunu, bir yerde okuduğunu ya da dönemin şairlerinden birine ait olduğunu dile getirmiştir.

Na’îmâ’nın metnine yerleştirdiği manzûmelerde çeşitli nazım şekillerinin olduğu görülmektedir. Na’îmâ Tarihi’nde 105’i beyit, 73’ü mısra, 37’si kıta, 3’ü gazel, biri rubâî ve biri müselles nazım şekliyle yazılan manzûme yer almaktadır. Na’îma, kimi yerde “...Bu kıta-i bedîâsı sebeb-i şefâat olmak me’ûldür...” (s.54); “...bu beyiti söylemiştir...” (s. 79), “...dediği rubâîdir...” (s. 162); “...bu kaside-i garrâyı ol vakt demiş...” (s. 402); “...kendî eş’ârından bu ebyâtı kırâ’at ederek...” (s. 575); “...ol esnâda bir gazel söylemiş idi. Matla’ı bu beyit meşhûrdur...” (s. 1291), “...İstanbul’un bir şâ’ir pesendîde tarzı ol vakit bu kıtayı hâle münâsib nazm eylemiş...” (s. 1657) gibi çeşitli ifadeler kullanarak, metnine eklediği manzûmelerin nazım şekilleri hakkında bilgi vermiştir. Kimi zaman sadece beyit, mısra, kıta, mesnevi¹³⁴⁰ gibi nazım şekillerinin isimlerini yazıp, okuru iktibâs edeceği metne hazırlamayı tercih eden Na’îmâ, kimi zaman ise sadece “nazm” terimini kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca “şî’r” terimini alıntılacağı Arapça manzûmelerin öncesinde kullanması da dikkatleri çekmektedir.

Kimi yerde Na’îmâ’nın belirttiği nazım şekli ile alıntılacağı manzûmenin nazım şeklinin uyuşmadığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte Na’îmâ, alıntılacağı metnin Nefî’ye ait bir kaside olduğunu dile getirmesine rağmen ilgili kasidenin sadece ilk beytini alıntılarlamıştır:

“...Hattâ Nef’î merhûm bu kaside-i garrâyı ol vakt demiş:

Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i zîbâ mıdır

Anda kasr-ı padişâhî cennetü’l-me’vâ mıdır...” (s. 402)

Benzer şekilde aşağıdaki örnekte de Na’îmâ’nın, bahsettiği konu hakkında Abdülaziz Efendi’nin beyitler söylediğini ifade etmesine rağmen sadece bir beyite yer verdiğini görmekteyiz:

“...Ol vakit Abdülaziz Efendi bu ebyâtı söylemiştir:

Hatt-ı mensûh gelmedi ‘amele

¹³⁴⁰ Na’îmâ’nın eserde mesnevî diyerek alıntılacağı manzûmeler mesnevi nazım şekliyle yazılmalarına rağmen birer kıta olduklarından mezkur manzûmeleri kıta nazım şekli olarak tasnif etmeyi uygun gördük.

Na’îmâ Tarihi’nde yer alan 220 manzûmenin neredeyse yarısının beyit nazım şekliyle yazılması nazım türlerinin belirlenememesine yol açmaktadır. Eserde, 51 tarih manzûmesi ve 2 hicviyye nazım türünde manzûme bulunmaktadır. Tarih manzûmelerinden biri aynı zamanda bir mersiye dir.

Na’îmâ Tarihi’ndeki Türkçe manzûme sayısı 135’tir. Alıntılanan manzûmelerin yarısından fazlasının Türkçe olması Na’îmâ’nın dil tercihi ile paralellik göstermektedir. *Na’îmâ Tarihi*’ndeki Farsça manzûme sayısı 57, Arapça manzûme sayısı ise 27’dir. İncelediğimiz diğer vak’anüvîs tarihlerindeki Arapça ve Farsça manzûme sayılarına göre *Na’îmâ Tarihi*’nde Arapça ve Farsça manzûme sayısı azdır. Eserde ayrıca Türkçe-Arapça karışık dilde yazılmış bir manzûme yer almaktadır.

Metin genelinde Arapça ve Farsça kelimelere ve kelime gruplarına daha az yer veren Na’îmâ’nın, sade ve anlaşılır bir dil hâkimiyetiyle anlatısını kaleme aldığını yukarıda belirtmiştik. Mensûr kısımlardaki bu tutumuna benzer şekilde alıntıl adığı Türkçe manzûmelerin de açık, anlaşılır bir dille yazılmış olanlarını tercih ettiğ i görülmektedir. Türkçe manzûmelerde, anlam kapalılığı neredeyse bulunmamaktadır. Konuşma diline yakın söyleyişli manzûmelere yer veren Na’îmâ, metnin yeknesâklığını kırmak için kâfiyeler ve cinasların yanında çeşitli söz sanatlarını barındıran manzûmeler seçmiştir. Manzûmelerde yer alan teşbih, istiâre, iktibâs, iâde, kalb, istikak, ihâm, asonans, aliterasyon, tevriye ve kinâye gibi pek çok edebî sanatlarla ifadesini zenginleştirmiş, manzûmelerde yer alan mecâzlardan istifade ederek anlam zenginliği yakalamıştır.

Alıntılanan manzûmelerde genellikle yarım ve tam kâfiyenin bulunduğu görülen *Na’îmâ Tarihi*’nde, birbirinden farklı muhtevâlara sahip manzûme seçimlerinin yapıldığı görülmektedir. Na’îmâ, alıntıl adığı manzûmeler içerisinde, en fazla vefat ile ilgili manzûmeye yer vermiştir ki bunun sayısı 26’dır. Vefatla ilgi manzûmelerden sonra 19 tane hiciv içeren manzûme, 14 tane göreve atanma ile ilgili manzûme gelmektedir. Okuyucuyla sık sık iletişime geçerek onlara hitapta bulunan Na’îmâ, 13 tane nasihat içeren manzûmeye yer vererek nasihat üslubunu manzûmelerle pekiştirmiştir.

Devletlerarası yapılan savaşların fazlaca yaş andığı bir dönemde kaleme alınan *Na’îmâ Tarihi*’nde, alıntılanan manzûmelerin savaşla ilgili olduğu görülmektedir. Na’îmâ savaş muhtevâl i 9 manzûmeye, bir yerin fethiyle alakalı 12 manzûmeye, zafer muhtevâl i 4 manzûmeye ve düşman askerleri ile alakalı 2 manzûmeye yer vermiştir. Padişahların onayıyla

vak'anüvîslük kurumuna atanmaları ve yazılan eserlerin padişaha sunulması sebebiyle Na'îmâ, 9 yerde padişahı öven manzûme alıntısı yapmıştır. Ayrıca padişahlarla ilgili olarak 4 yerde padişah olma, 2 yerde de cülûs konulu manzûme iktibâs etmiştir.

Na'îmâ, anlatısında 2 yerde Allah'a hamd etmek ile ilgili manzûme ile 4 yerde Allah'a dua ettiği manzûmeye yer vererek, tevekkül sergilemiştir. Kelâmın önemi hakkında 7 farklı manzûmeye yer veren Na'îmâ, anlatısı sırasında bu hususa okurun dikkatini çekmeye çalışarak bu mevzûnun gerçekten önemli olduğunu hissettirmiştir. Ayrıca 2 yerde fal ile ilgili 2 yerde de kitap ile ilgili manzûme alıntılanarak bu konular hakkında da görüşlerini delillendirmek istemiştir. Kendi görüşlerini manzûme vasıtasıyla okura ilettiği gibi duyguları da manzûmeler aracılığıyla okura geçirmeye çalışan Na'îmâ, 6 kez övgü muhtevâlî manzûmeye, 3 kez pişmanlık muhtevâlî manzûmeye, 2 kez de ümitsizlik muhtevâlî manzûmeye yer vermiştir. Kötülük kavramı, şair Nef'î ve tütün ile ilgili 2'şer manzûmeye yer veren Na'îmâ, aşağıdaki konularla alakalı birer manzûme alıntısı yapmıştır:

“Acemilik”, “Ağaların Hali”, “Akıbet”, “Akıl”, “Akıllı Kişiler”, “Allah’ın Kudreti”, “Allah’ın Yaratma Kudreti”, “Bahâî Hakkında”, “Başarı”, “Beddua”, “Beladan Kurtulma”, “Bina Yapımı”, “Cami”, “Cinci Hoca Hakkında”, “Çaresizlik”, “Dil Yarası”, “Doğum”, “Dünyâ”, “Dünyanın Kötülüğü”, “Edirne Şehri”, “Eğlence”, “Felek”, “Fermân”, “Ganimet”, “Gemi”, “Güzellik”, “Haberci”, “Halkın Maruz Kaldığı Zulm”, “Hasedçiler”, “Hastalık”, “Hava Olayı/ Don”, “Hayal Kırıklığı”, “Hitân (Sünnet)”, “Hüzün”, “Hz. Peygamber”, “İztırâp”, “İdam”, “İlm-i Hafî”, “İnsanları Aldatmak”, “İstanbul”, “Kalp Kırıklığı”, “Kişilere Yüz Vermek”, “Kişilerin Yaptıkları İşler”, “Küsûf”, “Magrav Bey Hakkında”, “Merhamet”, “Mescid”, “Meyhane”, “Meyhane/ Tekke”, “Mezar”, “Mısır Azizleri Hakkında”, “Mu'âz Bin Müsellem Hakkında”, “Münâcât”, “Nefis”, “Padişahların Davranışları”, “Saldırı”, “Samur Kürk”, “Sevgili”, “Sürgün”, “Şeref”, “Teselli”, “Türkü”, “Uyarı”, “Vak'anüvîslere Nasihat”, “Vak'a-yı Vakvaka”, “Vefasızlık”, “Vezirlerin Sahip Olması Gereken Özellikler”, “Yalan Söylemek”, “Yangın”, “Yemin”, “Yenilgi”, “Yiğitlik”, “Zaman” ve “Zorluklara Göğüs Germek”.

Aşağıdaki tabloda, Na'îmâ Tarihi'nde kime ait olduğu araştırmalarımız neticesinde belirlenebilen manzûmeler ve bu manzûmelere ait bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Sayfa No	Mahlas	Şairin Yaşadığı Yüzyıl	Manzûme	Manzûmenin Dili	Nazım Şekli/Türü	Vezin	Konu
1	5-6	Na'îmâ	18	Budur menkûl erbâb-ı hünerden Haber ilmiyle yeğdür genc ü zerden Zer ü gevherden alur dîde lezzet Olur ilm ü haber nûr-ı basîret Kütüb güyâ nedîm-i bî suhandır Habîr-i hâl-i gerdûn-ı kühendir Zebân-ı hâl ile oldukça gûyâ İder mahremlere esrârı ifşâ Tevârih oldu dehrin tercümânı Vekâyî' bildirir yoktur zebânı Gehî bast-ı makâl eyler siyerden Söz açar gazve-i Hayrû'l-beşerden Haber verir gehî nâm-âverândan Hikâyât-ı selâtin-i cihândan Gehî îzâh-ı sırr-ı devlet eyler Beyân-ı hâl-i mülk ü millet eyler Nev ü köhne havâdis evvel âhir Olur târihden ma'lûm u zâhir	Türkçe	Kıta/ Nasihatnâme	.---/.---/..--	Vak'anüvîsle re Nasihat

				Tevârih olduğı için fenn-i âlî Ana rağbet eder tab'-ı e'âlî Bu fennin sâhibi kâmil-nazardır Bu fenden gâfil olan bî-haberdir Vekâyi' yazmasa ehl-i me'ârif Kim olurdu selef hâline vâkîf Gelen ihvân için sâbık ekâbir Müheyyâ ettiler helvâyı hâzır Edip ahlâfa şefkat ehl-i hikmet Eser vaz'ında çektiler meşakkat Budur lâyık ki erbâb-ı mekârim Ola vaz'-ı eser semtine âzim Bulup bir münşî-i azbü'l-beyânı Nigâh-ı lutfâ mazhar ede ânı İbârât-ı belîga ola kâdir Vekâyi' zabt ede yaza me'âsir Olur celb-i du'âya bir vesîle Eser bâ'is olur zikr-i cemîle¹³⁴¹				
2	8	İbnü'l- Mu'tez	10	Fe-men 'azze min dünü'l-enâmi makâmuhû	Arapça	Beyit	-	Kitap

¹³⁴¹ Na'imâ'ya ait olan bu manzûmeye başka bir eserde karşılaşılmamıştır.

				Fe-ahsenü mâ yühdâ ileyhi'l-kitâbu ¹³⁴²				
3	9	Na'îmâ	18	Ârzûmend-i 'inâyet dâ'î sadr-ı kerîm Münzevî-i künc-i gurbet bende-i bî-kes na'îm ¹³⁴³	Arapça	Beyit	-	Padişaha Övgü
4	36	Muhammed bin Hâzım el- Bâhilî	9	Ve ize'l-kerîmü eteytehû bi-hadî'atin Fe-ra'eytehû fimâ türîdü yüsârî'u Fa'lem bi-enneke lem-tuhâdi'u 'âkılın Lâkinne-hû min-fazlihî yetehâde'u ¹³⁴⁴	Arapça	Kıta	-	İnsanları Aldatmak
5	51	Bâkî	16	Meyhâneler Beytû'l-Harâm pîr-i muğan şeyhü'l- Harem ¹³⁴⁵	Türkçe	Mısra	---/---/---/---	Meyhane/ Tekke
6	51	Bâkî	16	Yusûfu bilmezin ammâ seni ra'nâ bilürüm ¹³⁴⁶	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/---	Sevgili
7	54	el-Mevlâ Mehmed el- Vanî	16	Budur âyîn-i Arab bir kavmin olsa seyyidi Az olur ki kabri bende âzâd olmaya Sen ki Fahrü'l-enbiyâ vü Seyyidü'l-kevineysin Hâşe lillâh kabrine yüz süren âzâ olmaya ¹³⁴⁷	Türkçe	Kıta/Na't	-.--/-.--/-.--/-.--	Hız. Peygamber
8	57	Mesîhî	16	Mesîhî medhi bu denli becerdi	Türkçe	Beyit	.---/.---/---	Övgü

¹³⁴² “Diğer insanlardan daha yüksek makâma sahip kimselere hediye edilebilecek en iyi şey kitabdır.” anlamına gelen bu manzûmeye kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹³⁴³ “Yardımını arzulayan sadriazamlık makamının duacısı, gurbet köşesinde münzevî nimete erişmiş kimse.” anlamına gelen ve Na'îmâ'ya ait olan bu manzûmeye başka bir eserde karşılaşmamıştır.

¹³⁴⁴ “Eğer kerim bir insanı aldatırsan ve isteklerin doğrultusunda acele ettiğini görürsen, akıllı bir kimseyi aldatmadığını bilesin lakin o faziletinden dolayı aldatılmış gibi görünür.” anlamına gelen bu Arapça manzûme Bâhilî'ye aittir. http://www.adab.com/modules.php/modules/Content/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=59224&r=n_des&rc=28 [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁴⁵ “Bezm-i safâ vü reşh-i câm bu zenzem olmuş ol makâm

Mey-hâneler Beytû'l-Harâm pîr-i mugân şeyhü'l-harem” Bâkî, *Dîvân* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ty. s. 215.

¹³⁴⁶ “Seni Yûsuf'la güzelliğe sorarlarsa bana
Yûsufu bilmezin ammâ seni ra'nâ bilürin” bk. Bâkî, *Dîvân*, s. 235.

¹³⁴⁷ “Budur âyîn-i Arab bir kavmin olsa seyyidi
Az olur kim kabri üzre bende âzâd olmaya
Sen ki şâh-ı mürselîn ü seyyid-i kevineysin
Hâşe lillâh kabrine yüz süren âzâd olmaya” Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1322/1904, VI, 4678.

				Beğenmezsen yürü var sen de eyle ¹³⁴⁸				
9	78	Taşlıcalı Yahyâ	16	Bîmârım ey ecel bu gece bekle yanımla ¹³⁴⁹	Türkçe	Mısra	--./-./-./-./--	Ümitsizlik
10	79	Şehzâde Mustafa	16	Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim Âh kim bu gülşen-i âlemde hergiz gülmedim ¹³⁵⁰	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
11	162	Simon	16	Gâret-zede-i çarh-ı sitemkâr oldum Halkın gözüne ânin için hâr oldum Ger gitse ise esb ü şütürbâr ile Bârî'ye şükürler ki sebük-bâr oldum ¹³⁵¹	Türkçe	Rubâî	--./-./-./-./--	Allah'a Hamd
12	162	Hükmî Çelebî	16	Bir kal'asını almakla sen Gori'nin Gör şimdi Yedi-kule'de dizdâr oldun ¹³⁵²	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--	Hiciv
13	171	Âlî	16	Feth olup kal'a bozuldu tabur ¹³⁵³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Feth
14	171	Âlî	16	Kaniye kal'asın aldı serdâr ¹³⁵⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Feth
15	195	Muhibbî	16	Kadd-i yâre kimisi 'ar'ar demiş kimi elif	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Söz

¹³⁴⁸ Mesihî'nin *Edirne Şehrengizi*'nin son beytidir. bk. Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul*, İstanbul:İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958, s. 18.

¹³⁴⁹ “Bîmârım ey ecel bu gece bekle yanımla

Rûz-ı firâk-ı dilberi gösterme cânım al” bk. Yahyâ Bey, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977, s. 430.

¹³⁵⁰ Beytin geçtiği yer için bk. Filiz Kılıç, “Osmanlı Hanedanından Bir Şair: Şehzade Korkut”, *Bilig*, sy. 2 (1996), s. 203.

¹³⁵¹ “...Akıbet Hadım vezir Cafer Paşa, Ekrad begleriyle ilgar edüp mezbûr Simon'ı diri tutup bende çeküp Sultan Muhammed'e gönderdi. Simon elf târihinde Yedi Kulle'de haps oldukda Simon Han bu beyti söyledi:

Gâret-zede-i çarh-i sitemkâr oldum

Azade iken bende giriftâr oldum

Ger gitti ise esb ü şütürbâriyle

Bârîye şükür ki sebük-bâr oldum...” bk. Osman Efendi, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* (haz. Nihal Atsız), İstanbul: Küçük Aydın Matbaası, 1961, s. 20-21.

¹³⁵² “...el-cevâb:

Bilmezlig ile 'azîz iken hâr oldun

Azade iken bende giriftâr oldun

Bir kulesini almag ile Göri'nün

Gör şimdi Yedikulle'de dizdâr oldun...” Osman Efendi, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân*, s. 21.

¹³⁵³ Divanda yer almamaktadır. bk. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Dîvân* (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

¹³⁵⁴ Divanda yer almamaktadır.

				Cümlelerin maksûdî bir ammâ rivâyet muhtelif ¹³⁵⁵				
16	226	‘Azmî-zâde Hâletî	17	‘Aceb olmaz bu rûz-ı mâtem için Kerbelâ’dan eğer denilse şedîd Ne ‘Alî kaldı ne Hasan ne Hüseyin Bir Yezîd etti cümlesini şehîd ¹³⁵⁶	Türkçe	Kıta	..--/..-/..-	Vefat
17	237	Nâdirî	17	Hasan’ın azli hasen katli dahi müstahsen Düşse târihi n’ola katli-i Yemişçi ahsen ¹³⁵⁷	Türkçe	Beyit/Tarih	..--/..--/..--/..-	Vefat
18	295	Hoca-zâde Mehmed Efendi	17	Leşker-i küffâr çıktı hısn-ı Estergon’dan ¹³⁵⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	--./--./--./--	Feth
19	320	İbnü’l- Amîd	10	İnne’l-kirâme izâ mâ-eshelû zekerû Men kâne ye’lefû-hüm fi’l-menzili’l-haşni ¹³⁵⁹	Arapça	Beyit	-	Hiciv
20	336	Bâkî	16	Bin on altıda kırıldı sekbân ¹³⁶⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/--	Savaş
21	354	Mütenebbî	10	Lâ yeslemü eş-şerefü’r-refî’u mine’l-ezâ Hattâ yurâka alâ cevânibihî’ d-demü ¹³⁶¹	Arapça	Beyit	-	Şeref
22	354	Mevlânâ	13	Ân püser-râ keş Hızır bî-bürîd hulk Sırru ân-râ der-niyâbet âmm-ı halk Ger Hızır der-bahr-i keştî-râ şikest Sad dürüstî der-şikest-i Hızır-hest Pâk bûd ez-şehvet-i hırs u hevâ	Farsça	Kıta	-	Kişilerin Yaptıkları İşler

¹³⁵⁵ bk. Muhibbî, *Divan* (haz. Coşkun Ak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 4.

¹³⁵⁶ Divanda, “Yemişçi Pâşâ, Tırnakçı Hasan Pâşâ’yı ve ‘Ali Aga’yı Ve Hüseyin Halîfeleri Yevm-i Vâhidde Katl İtdüğünde Dinilmişdür” başlığı bulunmaktadır. Azmîzâde Hâletî, *Dîvân* (haz. Bayram Ali Kaya), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 193.

¹³⁵⁷ bk. Numan Külekçi, *Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserler, Divânı ve Şeh-nâmesi’nin Tenkidli Metni*, doktora tezi, 1985, Atatürk Üniversitesi SBE, s. 294.

¹³⁵⁸ Kaynaklarda bu tarih manzûmesine rastlanılmamıştır.

¹³⁵⁹ bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=17045> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁶⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹³⁶¹ “Yüksek şeref eziyetten ârî olmaz.” anlamına gelen bu beyit Mütenebbî’ye aittir. bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5675> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

				Nîk kerd o lîk nîk bed-nümâ ¹³⁶²				
23	362	Nasrullah-ı Münşî	12	Nîk-hâhân dihend pend velî Nîk-bahtân şevend pend pezîr ¹³⁶³	Farsça	Beyit	-	Nasihat
24	400	Nev'î	16	Kalb-i âşık gibi vîrân ettiler meyhâneyi Bî-vefâlar ahdine döndürdüler peymâneyi ¹³⁶⁴	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Kalp Kırıklığı
25	402	Nef'î	17	Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i zîbâ mıdır Anda kasr-ı padişâhî cennetü'l-me'vâ mıdır ¹³⁶⁵	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Edirne Şehri
26	414	Ebi't-Tayyib	11	Ve izâ kâneti'n-nüfûsü kibâren ta'ibet fî merâmihe'l-ecsâmu ¹³⁶⁶	Arapça	Mısra	-	Nefis
27	459	Hâşimî Çelebî	17	Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu ¹³⁶⁷	Türkçe	Mısra/ Tarih	.---/.---/.---/.---	Hava Olayı/ Don
28	481	Firdevsî	11	Me-kün şehriyârâ cevânî me-kün Çünîn ber-belâ kâmrânî me-kün ¹³⁶⁸	Farsça	Beyit	-	Nasihat
29	491-492	Nev'î	16	Mersiye-i Sultân Osmân Han-ı mazlûm Bir şâh-ı âlî-şân iken şâh-ı cihâna kıydılar Gayretlü genç arslan iken şâh-ı cihâna kıydılar Gâzî bahâdır hân idi âlî neseb sultân idi Nâmiyle Osmân Hân idi şâh-ı cihâna kıydılar	Türkçe	Kıta/Mersiye/ Tarih	---/---/---/---	Vefat

¹³⁶² “O çocuk ki Hızır onun boğazını kopardı fakat onun sırrını avam halk anlamadı. Eğer Hızır denizde gemiyi kırdı ise Hızır'ın gemiyi kırmasında yüz doğruluk vardır. Onun yaptığı şehvetten, hırstan ve hevedan uzak idi. o iyi yaptı, yalnız kötü görünen bir iyilik.” Na'imânın peşpeşe verdiği bu beyitlerin ilki Mesnevi'nin 225'incisi, ikinci beyit 237'ncisi ve üçüncü beyit ise 236'ncisidir. bk. *Mesnevi ve Şerhi* (şrh. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara: MEB, 1989, I, 51.

¹³⁶³ “İyilik isteyenler öğüt verirler ancak iyi talihliler öğüt kabul ederler.” anlamına gelen bu Farsça beyit *Kelile ve Dimne*'de geçmektedir. bk. <https://ganjoor.net/monshi/kelile-demni/shirogav/sh35/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁶⁴ bk. Nev'î, *Divan* (haz. Mertol Tulum- Ali Tanyeri), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 507.

¹³⁶⁵ “Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i mevâ mıdır

Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i alâ mıdır...” Nef'î, *Dîvân* (haz. Metin Akkuş), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 42.

¹³⁶⁶ Nefis yukarılarda ise isteklerini karşılamak insanı yorar.

¹³⁶⁷ “Didi ey Haşimi tarihin anın lafzan uma'nen

Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz tondı bin otuzda” bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde Kendinden Söz Ettiren Üsküdar Kışları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler Kitabı*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007, II, 492.

¹³⁶⁸ “Ey pâdişâh! Geçenlik yapma, bunun gibi bir bela ile muradına ermişlik yapma.” bk. <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/esfandiyar/sh19/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

				Hükmetmeğe kâdir iken emr-i Hakk'a nâzır iken Hacc etmeğe hâzır iken şâh-ı cihâna kıydılar Ey dil ciğerler oldu hûn derdim bir iken oldu on Kan ağladı ehl-i fûnûn şâh-ı cihâna kıydılar				
30	494	Sâ'ib	17	Birûn-âyed âhir rû-siyâhân ber-velî ni'met Küsûf-ı âfitâb-ı bî-zevâl ez-mâh mî-bâşed ¹³⁶⁹	Farsça	Beyit	-	Izdırap
31	525	Hâfız Paşa	17	Taht-ı sa'âdette safâ Sultân Murâdındır bugün ¹³⁷⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	---/---/---/---	Padişah Olma/Tahta Oturma
32	569	Nef'î	17	İşte oldun yine hâlâ sefere defterdâr İstikâmet yoluna gitmeğe himmet eyle ¹³⁷¹	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..--	Göreve Atanma
33	576	Hâfız Paşa	17	Bizimle Kerbelâ vâdisine hem-dert olan gelsin Sinâsun arsa-i ferzânelerde merd olan gelsin Adüvden intikâm almak için 'azm ettik ey Hâfız Ko bu lâf u güzâfî işte meydân merd olan gelsin ¹³⁷²	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Savaş
34	577	Sâ'ib	17	Midehed endûhten-i dâğ-ı peşîmânî semer Hâne-i zenbûr-râ şehd-i musaffâ âteş-est ¹³⁷³	Farsça	Beyit	-	Pişmanlık
35	577	Sâ'ib	17	Zey meyendûz ki çün hâne pür ez şehd şevd Ân zemân vakt-i celâ-yi vatan-ı zenbûr-est ¹³⁷⁴	Farsça	Beyit	-	Pişmanlık
36	602	Hâfız Paşa	17	Aldı etrâfı adû imdâda 'asker yok mudur Dîn yolunda baş verir merdâne server yok mudur	Türkçe	Gazel/ Hicviyye	-.--/-.--/-.--/-.--	Hiciv

¹³⁶⁹ “Sonunda kara yüzlüler velînimetlerine karşı geldiler, zevali olmayan güneşin tutulması ay sebebiyledir.” bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh3118/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁷⁰ bk. Serdal Tosun, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, yüksek lisans tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 335.

¹³⁷¹ Divanda rastlanılmamıştır.

¹³⁷² bk. Serdal Tosun, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, s. 334.

¹³⁷³ Pişmanlık yarasının atılması meyve verir nitekim saf bal arı kovanı için ateş gibidir.

¹³⁷⁴ Altın toplama zira kovan bal ile dolu olursa o zaman artık arının kovanını terk etme zamanı gelmiştir.

				Hasmı bir kişi oyunda ruh be ruh şeh mat eder Cengde at oynadır ferzâne bir er yok mudur Bir aceb girdâba düştük çâresiz kaldık meded Âşinâlar zümresinde bir şinâver yok mudur Cengde hempâmız olup baş verir baş almağa Arsa-i âlemde bir merd-i hünerver yok mudur Def'-i bî-dâda tekâsülden gazez ne bilmeziz Derd-i mazlûmân su'âl olmaz mı mahşer yok mudur Âteş-i sûzân-ı a'dâya bizimle girmeğe Dehr içinde imtihân olmuş semender yok mudur Der ki Sultân Murada nâmemiz îsâline Bâd-ı sarsar gibi bir çâbük kebûter yok mudur¹³⁷⁵				

¹³⁷⁵ “Aldı etrâfi ‘adû imdâda ‘asker yok mudur
Dîn yolunda baş virür bir merd-i server yok mudur

*Hasmı geşt ile oyunda ruh-be-ruh şeh-mât ider
Cengde at oynadır ferzâne bir er yok mudur*

*Bir ‘aceb girdâba düştük çâresiz kaldık meded
Âşinâlar zümresinde bir şinâver yok mudur*

*Cengde hempâmız olup baş virüp baş almağa
Arsa-ı ‘âlemde bir merd-i hünerver yok mudur*

*Def'-i bî-dâda tekâsülden gazez ne bilmeziz
Derd-i mazlûmân su'âl olmaz mı mahşer yok mudur*

37	603	Murâdî	17	Hâfızâ Bağdad'a imdâd etmeğe er yok mudur Bizden istimdâd edersin sende asker yok mudur Düşmânı mat etmede ferzâneyim ben der idin Hasma karşı şimdi at oynatmağa yer yok mudur Gerçi lâf urmakta yokdur sana hem-pâ biliriz Lîk senden dâd alır bir dâd-küster yok mudur Merdlik da'vâ edersin bu muhanneslik neden Havf edersin bâri yanında dilâver yok mudur Râfızîler aldı Bağdadı tekâsül eyledin Sana hasm olmaz mı Hazret rûz-ı mahşer yok mudur Bû Hanîfe şehrin ihmâlinle irân ettiler Sende âyâ gayret-i dîn ü peyamber yok mudur Bî-haberken saltanat ihsân eden Perverdigâr Yine Bağdadı eder ihsân mukadder yok mudur Rüşvet ile cünd-i İslâmı perîşân eyledin İşidilmez mi sanırsın bu haberler yok mudur	Türkçe	Gazel/ Hicviyye	-.--/-.--/-.--/-.--	Hiciv

*Âteş-i sûzân-ı a'dâya bizimle girmege
Dehr içinde imtihân olmuş semender yok mudur*

*Der ki Sultân Murâd'a nâmemiz îsâline
Bâd-ı sarsar gibi bir câbük kebûter yok mudur"* bk. Serdal Tosun, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, s. 336.

				Avn-i Hak'la intikâm almağa a' dâdan meğer Bende-i dîrîn vezîr-i dîn-perver yok mudur Bir Alî-sîret vezîri şimdi serdâr eyledim Hızr u Peygamber mu'în olmaz mı rehber yok mudur Şimdi hâli mi kıyâs eylersin âyâ âlemi Ey Muradî pâdişâh-ı heft-kışver yok mudur ¹³⁷⁶				
38	639	Nef'î	17	Âferin ey âlem-efrâhte-i serdâr-ı dilîr Sâfder-i kal'a-küşâ saf-şiken ü kışver-gîr Feth-i Hayber olalı eylememiştir kimse Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr Gûlgûl-i kûs-i zafer tuttu cihânı o kadar Cünd-i ervâh u melek birbirin etti tebşîr Başladı gûş edicek sûre-i Feth'e Cibrîl Eyledi Hızır ile İlyâs du'â vü tekbîr ¹³⁷⁷	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Övgü
39	645	Nef'î	17	Havf-ı tîğiyle diyâr-ı ademe cân attı Doymadı hamle-i pür savletine şâh-ı Acem ¹³⁷⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat
40	692	Hüseyin Kürdî (Nâcî)	17	Rûh-ı Pâkine dem-be-dem rahmet ¹³⁷⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/--	Vefat
41	766	Nizâmî-i Gencevî	12	Çü bed-girdî meşev eymen zi-âfât Ki vâcib şud tabî'at-râ mükâfât ¹³⁸⁰	Farsça	Beyit	-	Vefat

¹³⁷⁶ Divanda yer almamaktadır.

¹³⁷⁷ “Der Sitâyiş-i Sadr-ı Azam Husrev Paşa” başlıklı kasidenin sırasıyla 1., 2., 4. ve 5. beyitleridir. bk. Nef'î, *Dîvân*, s. 147-150.

¹³⁷⁸ “Der Tehniyet-i Vezîr-i Azam Husrev Paşa” başlıklı kasidenin 30. beytidir. Nef'î, *Dîvân*, s. 151.

¹³⁷⁹ Bu tarih mısrasına başka kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹³⁸⁰ Gencevî'ye ait bu Farsça beyit için bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh119/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

42	788	‘Abdülaziz Efendi	17	Hatt-ı mensûh gelmedi ‘amele Hatt-ı nâsih anı giderdi hele ¹³⁸¹	Türkçe	Beyit	-.---/-.---/-.---	Fermân
43	818	Şeyhülislâm Yahyâ	17	Dedi Yahyâ anın târîhini gördük Revân fethin ¹³⁸²	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Fetih
44	865	Murâdî	17	Bihiştten kıt’adır hakkâ ki bu işretgeh-i zîbâ Buna dâhil olan mürde olubdur zevkle ihyâ Murâdî feth-i İrandan kaçan kim gitti Bağdad’a Tena’‘um eyledi içdi bu kevserden şarâb-âsâ ¹³⁸³	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Fetih
45	865	Şeyhülislâm Yahyâ	17	Zehî cây-ı ferâhbahş safâ-küster-i hayat-efzâ Nebâtından yese bir murg ola ol tûtî-i gûyâ Behiştin Kıtası derdim velî reşk-i behişt olmuş Kudûm-ı pâdişâh ile bu nüzhetgâh-ı bî-hemtâ Suyun kevser deyü nazmında ögmüş ol şeh-i âdil Hoşâ pâkîze nazm rûh-bahş-i âb-ı hayât-efzâ Îlâhî Hazret-i Sultân Murâd’a ‘ömr-i sermed ver Musahhar ola ana tâ ebed dünyâ ve mâ-fihâ Diye ihlâs ile yerde beşer gökde melek âmîn	Türkçe	Gazel	.---/.---/.---/.---	Fetih

¹³⁸¹ bk. İbrahim Özgöl, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l-Ebrâr Adlı Eseri (1299–1648) Tahlil ve Metin*, doktora tezi, 2010, Atatürk Üniversitesi SBE, s. 12.

¹³⁸² Bu tarih divanında bulunmamasına rağmen *Rıza Tezkiresi*’nde yer almaktadır:

“Feth-i Revân’a bu gûne târîh-perdâzî olmuşlardır:

Târîh

Revân’a varıcak Sultân Murâd Hân-ı ‘Ömer-heybet

Müyesser eyledi anun Hudâ-yı Müste’ân fethin

Cemî’-i ehli-i sünnet ‘asker-i İslâm şâd oldu

Didi Yahyâ anun târîhini gördük revân fethin” bk. Rızâ, *Tezkire*, s. 232.

¹³⁸³ Divanda rastlanılmamıştır.

				Du'a ettikçe ol şâh-ı cihâna sıdkla Yahyâ ¹³⁸⁴				
46	890	Sabrî	17	Şâh-ı hüma-sâye ki sîmurg-ı feth Beyzâ-i tîğindan olur âşikâr Arsa-i âlemde dahi çeşm-i çarh Görmedi bir böyle kılıc-ı şehriyâr Secde-gâh-i gâzî-i şimşîridir Kelle-i şâhân-ı husûmet-şi'âr ¹³⁸⁵	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--	Padişahı Övgü
47	890	Sabrî	17	Tâc-ver-i dehr ede bin yıl seni Pâdişâh-ı âlem-i hejdeh-hezâr Olsun o şimşîr biraz der-niyâm Geçdi kılıcdan fiten-i rüzgâr ¹³⁸⁶	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--	Padişahı Övgü
48	894	Şeyhülislâm Yahyâ	17	Hazret-i Sultân Gâzî Hân Murâd-ı kâm-yâb Eyledi çün feth-i Bağdad'a sa'âdetle hücum Hak Te'âlâ Hazreti anı müyesser eyledi Dedi târihin lisân-ı feth-i kül hâkân-ı Rûm ¹³⁸⁷	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Fetih
49	938	Mevlânâ	13	Ez-kazâ ser-gencibîn safrâ füzûd Revgan-ı bâdâm huşkî mî-nümûd ¹³⁸⁸	Farsça	Beyit	-	Hastalık
50	938	Hâkânî	12	Ân Mısr-ı ma' delet ki tü dîdî harâb şüd	Farsça	Beyit	-	Vefat

¹³⁸⁴ Hoşâ pâkîze nazm rûh-bahş-i âb-ı hayât-efzâ: Hoşâ pâkîze-nazm-ı rûh-bahş âb-ı letâfet-zâ D. bk. Şeyhülislam Yahya, *Dîvân* (haz. Hasan Kavruk), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ty., s. 40.

¹³⁸⁵ “*Kaside der-vasf-ı Sultan Murad 'aleyhi'r-rahme*” başlıklı kasidenin sırasıyla 44., 55. ve 51. beyitleridir. bk. Mehmet Korkut Çeçen, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, doktora tezi, 2010, Fırat Üniversitesi SBE, s. 144-152.

¹³⁸⁶ “*Kaside der-vasf-ı Sultan Murad 'aleyhi'r-rahme*” başlıklı kasidenin sırasıyla 81. ve 83. beyitleridir. Mehmet Korkut Çeçen, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, s. 144-152.

¹³⁸⁷ bk. Şeyhülislam Yahya, *Dîvân*, s. 488.

¹³⁸⁸ “Kazara içtiği şerbet safrasını artırdı, badem yağı da içine kabızlık verdi.” anlamına gelen bu beyit Mevlânâ'ya aittir. bk. *Mesnevi ve Şerhi*, I, 51.

				Ân Nîl-i mekremet ki şenîdî serâb şüd ¹³⁸⁹				
51	939	Nizâmî –i Gencevî	13	Kesî der ışk fâl-i bed ne-gîred Ve ger gîred be-cân hod ne-gîred ¹³⁹⁰	Farsça	Beyit	-	Fal
52	943	Fehîm-i Kadîm	17	‘Azm-i ‘ukbâ eyleyip Sultân Murâd-ı Cem-himem Eyledi Sultân İbrâhîm-i Dârâ-fer cülûs ¹³⁹¹	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cülûs
53	953	Şânî-i Vanî	17	Nûrdur geldi Muhammed sulb-i İbrâhîmden ¹³⁹²	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğum
54	959	Derviş Sun’î	17	Hele alındı Kazaktan Azak suhûletle ¹³⁹³	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Zafer
55	981	Bahâ’î	17	Mühr-i ikbâl-i vezîr oldu giriftâr-ı kusûf Yüzü ağ ola zuhûr etti hele hükm-i husûf ¹³⁹⁴	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat
56	989	Şerîf er-Radî	11	Ve kul li’l-’idâ emnen alâ külli cânibin Mine’l-’arzı ev nevmen alâ külli merkadin Fe-kad zâle men kânet talâ’i’u havfihî	Arapça	Kıta	-	Başarı

¹³⁸⁹ “O gördüğün adâlet şehri (mısır) harâb oldu, o işittiğin cömert Nil serap oldu.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghasidekh/sh50/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁹⁰ “Kimse aşk konusunda kötü fal açmaz. Eğer açarsa da kendisi hakkında açmaz.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh54/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁹¹ Na’imâ, Fehîm-i Kadîm’e ait olan 5 beyitlik tarih manzûmesinin matla beytinin ilk mısrası ile makta beytinin son mısrasını bir araya getirerek yeni bir beyit oluşturmuştur. Bu manzûme divanda şu şekilde geçmektedir:

“‘Azm-i ‘ukbâ eyleyip Sultân Murâd-ı Cem-haşem
Taht-ı Rûm’a itdi bir sâni-i İskender cülûs

...

Nûş idüp câm-ı bekâ Sultân Murâd-ı Cem-haşem

Eyledi Sultân İbrâhîm dârâ-fer cülûs” bk. Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı*, doktora tezi, 1985, Marmara Üniversitesi SBE, s. 203.

¹³⁹² Bu beyite *Safâyi Tezkiresi*’nde rastlamaktayız:

“V. Mehmet’in doğumuna,

Şâniyâ gökde melekler dediler târihini

Nûrdur geldi Mehemmed sulb-i İbrâhîmden” beytiyle tarih olarak düşürdüğü manzûmeyi yazması üzerine *Van defterdarlığına atandı*”

“Şair benzer ifadelerle kendi doğumuna tarih düşürüp şöyle demiştir:

Didiler târih-i mevlûdın anın Şânî gibi

Nûrdur geldi Muhammed sulb-i İbrâhîmden” bk. Fatih Atak, “Erzurumlu Dîvân Şairleri”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, sy. 12 (2018), s. 495.

¹³⁹³ Bu mısraya, başka çalışmalarda rastlanılmamıştır.

¹³⁹⁴ Divanında yer almamaktadır. Erdoğan Uludağ, *Şeyhülislam Bahâyî Divanı: İnceleme - Karşılaştırmalı Metin*, yüksek lisans tezi, 1992, Atatürk Üniversitesi SBE.

				Tu'aridkum fi külli mer'â ve fedfedî ¹³⁹⁵				
57	995	Hemedânî	12	Sevfe terâ ize'n-cele'l-gubâru E-feresün tahtekemi'l-himâru ¹³⁹⁶	Arapça	Beyit	-	Zafer
58	1006	Hâfiz	14	Yûsuf-ı güm-geçte bâz-âyed be-Ken'an gam mehor ¹³⁹⁷	Farsça	Mısra	-	Teselli
59	1009	Nizâmî-i Gencevî	13	Hatar hâst der-kâr-ı şâhân besî Ki bâ-şâh hîşî ne-dâret kesî ¹³⁹⁸	Farsça	Beyit	-	Padişahların Davranışları
60	1058	Pîrî Paşazâde Hüseyin Bey	17	Sipâh-ı Rûma sordum fethin oldum Dediler fethine târîh gazâmız ¹³⁹⁹	Türkçe	Beyit/Tarih	.---/.---/--	Fetih
61	1058	Şârihü'l- Menâr-zâde	17	Bâreke'llâh nasren Yezd habbezâ feth-i cedîd Kim olur tomar-ı vasfî âleme ta'vîz cân Lafzen ve ma'nen bu feth oldu târîh metîn Harb ile bin elli beşde kal'a alındı hemân	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Fetih
62	1072	Ebû Sırrî Sehl bin Ebi Gâlib el- Hazercî	2	İnne Mu'âz bin Müsellem râcülün Leyse li-mîkâtî 'ömrîhî mededün Kad şâbe re'sü'z-zamâni ve'ktehele Ed-dehru ve esvâbü 'ömrîhî cededün Kul li-Mu'âze izâ mererte bihî Kad zacce min tûli 'ömrîke'l-ebedün	Arapça	Kıta	-	Mu'âz Bin Müsellem Hakkında

¹³⁹⁵ “Düşmanlara deki artık her yer emniyetlidir, ister yerde ister uykuda ola. Korkusu ile yeri saran artık yoktur.” bk. <http://adab.com/modules.php?name=Sh3er&file=print&qasno=9980> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁹⁶ “Toz kalktığına görecekisin, altındaki kırsak mı eşek mi?” anlamına gelen bu mısralar, el-Hemedânî'nin şiirlerinden alınmış bir beyittir; bk. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Ya'kûb Bedî'üzzemân el-Hemedânî, *Dîvânü Bedî'üzzemân el-Hemedânî*, thk. Yüsrî 'Abdülganî 'Abdullah, Beyrut 1987, s. 145.

¹³⁹⁷ “Kaybolmuş Yusuf, Ken'an iline tekrar gelir tasalanma.” bk. Hâfiz-ı Şîrâzî, *Hâfiz Dîvânı* (haz. Mehmet Kanar), 2011, I, 602.

¹³⁹⁸ “Padişahların işlerinde pekçok tehlike vardır. Zira hiç kimse padişah ile akraba değildir.” bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/sharafname/sh22/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹³⁹⁹ Bu beyite, başka kaynaklarda rastlanılmamıştır.

				Yâ nasru Lokmâne kem ta'îşu ve kem Teshabu zeylû'z-zamâni yâ lebedun Kad asbahte dâru âdeme haribet Ve ente fihâ ke-enneke'l-vetedun Nes'elü gırbânehâ izâ mecelet Keyfe yükûnü's-sudâ'u ve'r-remedun ¹⁴⁰⁰				
63	1111	Ta'likî-zâde Mehmed Subhî	17	Emîrân-ı sancak bi-hükm-i zamân Dilenci alemdâra döndü hemen ¹⁴⁰¹	Türkçe	Beyit	.--/--/--	Hiciv
64	1170	Cevrî	17	Cülûs-ı Hân Mehmed eyledi âsûde dünyâyı ¹⁴⁰²	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Cülus
65	1174	Nasrullah-ı Münşî	12	Nîk-hâhân dihend pend velî Nîk bahtân şevend pend pezîr ¹⁴⁰³	Farsça	Beyit	-	Nasihat
66	1245	Cevrî	17	'Azîz-i 'âleme ola mübârek pâye-i fetvâ ¹⁴⁰⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
67	1253	Hâmid Efendi	17	Çü teftîş ez-dest-i Dahkî birest Bükâ'î Hemâ nâ-becâyeş nişest ¹⁴⁰⁵	Farsça	Beyit	-	Göreve Atanma

¹⁴⁰⁰ “Muhakkak ki Mu'âz bin Müsellem bir adamdır, ömrünün bir vâdesi yoktur, zaman saçını ağarttı ve yaşlandı, ömrünün elbisesi ise hâlâ yenidir. Eğer Mu'âz'ın yanından geçersen ona deki: ‘senin ömrünün uzunluğundan ebediyet bile sıkılmıştır’Ey Lokman’ın nesli ne kadar yaşar ve zamanın kuyruğunu elle ne kadar çekersin? Sen harabeye dönmüş evin direği gibisin. Kargalarına sorarız kıtlığa uğradıktan sonra ve ona baş ve göz ağrılarını sorarız.” bk. <https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=15875> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴⁰¹ Bu beyitin geçtiği yer için bk. Mustafa Ceylan, *Öldürülen 101 Şair Araştırma-İnceleme*, İstanbul:Gelişim Sanat, 2013, s. 255.

¹⁴⁰² Bu mısra divanda “*Târih-i Cülûs-ı Pâdişâh-ı Zemân Sultân Muhammed Han Tavvele'llâhu 'Omruhu ve Hallede Saltanatühu*” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasındır:

“*Cihâna pâdişâh oldukda târihin didi Cevrî*

Cülûs-ı Han Muhammed eyledi âsûde dünyâyı” bk. Cevrî, *Divan* (haz. Hüseyin Ayan), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 295.

¹⁴⁰³ İyilik isteyenler öğüt verirler ancak iyi talihliler öğüt kabul ederler.

¹⁴⁰⁴ Bu mısra divanda “*Târih-i Pâye-i Fetvâ vü Medh-i 'Azîz Efendi*” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasındır:

“*Didi bu irtifâ'-ı rütbenün târihini Cevrî*

'Azîz-i 'âleme ola mübârek pâye-i fetvâ” bk. Cevrî, *Divan*, s. 311.

¹⁴⁰⁵ Teftîş Dahkî Efendi'nin elinden gidince, Bükâ'î Efendi hemen onun yerine oturdu.

68	1291	Şeyhülislam Yahyâ	17	Mescidde riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne murâ'î ¹⁴⁰⁶	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Mescid- Meyhane
69	1300	Cevrî	17	Eyledi Hakk 'izz ile Müftî 'Azîz-i 'âlemi ¹⁴⁰⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	---./---./---./---	Göreve Atanma
70	1321	Vecihî	17	Âl-i Osmân devleti düşmüş ocağa yanıyor	Türkçe	Mısra	---./---./---./---	Halkın Maruz Kaldığı Zulm
71	1322	Necâtî Bey	17	Dağılın bî-çâreler çün kaldı dîvân erteye ¹⁴⁰⁸	Türkçe	Mısra	---./---./---./---	Nasihat
72	1352	Şeyhülislam Yahyâ	17	Gece pervânelerle cem'i germâ-germ idi şem'in Seher gördüm ne şem-i meclis-ârâ var ne pervâne ¹⁴⁰⁹	Türkçe	Beyit	---./---./---./---	Hayal Kırıklığı
73	1378	Sâ'ib	17	Ân nâ-kesân ki fahr be-ecdâd mî-küned Çün seg bâ-üstühân dil-i hod şâd mî-küned ¹⁴¹⁰	Farsça	Beyit	-	Hiciv
74	1433	Cevrî	17	Dâd-ı seyfin eyledi Tokmakta ol imtihân ¹⁴¹¹	Türkçe	Mısra/Tarih	---./---./---./---	Savaş
75	1433	Cevrî	17	Salât-ı cum'a kılındı bugün bu câmi'de ¹⁴¹²	Türkçe	Mısra/Tarih	---./---./---./---	Cami
76	1438	Sâ'ib	17	Sikke-i hâssân ne-dârî ma'rifet kem-harc küni Fitne-hâ dâred be-nâm-ı pâdişâhân zer-zeden ¹⁴¹³	Farsça	Beyit	-	Nasihat
77	1452	Nizâmî-i Gencevî	13	Kesî der-'ışk fâl-i bed ne-gîred	Farsça	Beyit	-	Fal

¹⁴⁰⁶ Şeyhülislâm Yahyâ, *Dîvân*, s. 460.

¹⁴⁰⁷ Bu mısra divanda “Târîh-i Müftî-Şuden-i ‘Azîz Efendi” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasıdır:

“Şimdi bu târîh ile eylerseyine ‘arz-ı hulûs

Eyledi Hak 'izz ile müftî 'Azîz-i 'âlemi” bk. Cevrî, *Divan*, s. 311.

¹⁴⁰⁸ “Çıkdı şâhum çağırur aydur kamu uşşâkına

Dağılun bî-çâreler çün kaldı dîvân erteye” bk. Necâtî Bey, *Divan* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları, 1992, s. 437.

¹⁴⁰⁹ “Gice pervânelerle bezmi germ-â-germ idi şem'ün

Seher bakdum ne şem-i meclis-ârâ var ne pervâne” Şeyhülislâm Yahya, *Divan*, s. 382

¹⁴¹⁰ “O dedeleriyle öğünen soysuzların hali, sahib oldukları kemikten hoşlanan köpekler gibidir.” <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4224/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴¹¹ *Cevrî Divanı*’nda yer almamaktadır.

¹⁴¹² *Cevrî Divanı*’nda yer almamaktadır.

¹⁴¹³ “Has kimselerin kullandıkları para gibi paran yok ise marifet odur ki az para harcıyasın padişah adına para basmak birçok fitne çıkarır.” bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh6035/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

				Ve ger gîred be-cân-ı hod ne-gîred ¹⁴¹⁴				
78	1463	Mevlânâ	13	Ger Hüdâ hâhed ki perde-i kes dered Meyleş ender ta'ne-i pâkân nihed ¹⁴¹⁵	Farsça	Beyit	-	Kötülük
79	1473	Nizâmî-i Gencevî	13	Çü bed girdi meşev eyem zi-âfât Bedi râ bed büved âhir mükâfât ¹⁴¹⁶	Farsça	Beyit	-	Nasihat
80	1474	Mezâkî	17	Gâm-ı devlet için azîzân-ı Mısır'a Münâsib değil ıztırâb-ı te'essüf Mezâkî ezelden budur hâl-i âlem Gehî taht-ı Yûsuf gehî kasr-ı Yûsuf ¹⁴¹⁷	Türkçe	Kıta	.--/.--/.--/.--	Mısır Azizleri Hakkında
81	1476	Sâ'ib	17	Pîş ü pes-i evrâk-ı hazân nîm nefes nîst Hoş dil çün be- 'ömr-i hod merg-i digerânî ¹⁴¹⁸	Farsça	Beyit	-	Vefat
82	1484	Mülhemî	17	Şa'b u Gavta ve Ebleh ü Soğd Der-cihân şöretî çünân dâred Her dü Boğaz-ı şehri İstanbul Der-cihân şöreti çünân dâred ¹⁴¹⁹	Farsça	Kıta	-	İstanbul
83	1491	Şeyhülislâm Sun'î-zâde	17	Sen rûy-i dili va'd mi sanursun miskin ¹⁴²⁰	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hiciv

¹⁴¹⁴ “Kimse aşk konusunda kötü fal açmaz şâyet açıysa da kendisi hakkında değildir.” bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh54/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴¹⁵ “Eğer Allah bir kimsenin perdesini yırtmak isterse, onu temiz insanları incitmeğe meylettirir.” anlamına gelen bu beyit Mevlânâ'ya aittir. bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 211.

¹⁴¹⁶ “Eğer kötülük yaparsan afetlerden emin olamazsın, kötülüğün mükafatı sonunda kötülük olur.” bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh119/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴¹⁷ Ahmet Mermer'in hazırlamış olduğu divanda yer almamaktadır. bk. Ahmet Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

¹⁴¹⁸ “Sonbahar yapraklarının öncesi ve sonrası yarım nefes kadar bile değildir. O kimsenin gönlü hoş olur ki başkalarının ölümü kendi ömrü karşılığıdır.” bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh6957/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴¹⁹ Şa'b, Gavta, Ebleh ve Soğd cihânda bununla şöret bulmuştur. İstanbul, Boğaz'ın iki yakası ile cihânda şöret bulmuştur. Bu kıt'anın geçtiği yer için bk. Kadir Alper, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, doktora tezi, 2012, Uludağ Üniversitesi SBE, s. 6.

¹⁴²⁰ bk. Sadık Akdemir, “İspartalı Şeyhülislâmlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 36 (2016/1), s. 17.

84	1491	‘Azmi-zâde Hâleti	17	Tekellüfsüz delîl-i hulf olur peymânı elbette ¹⁴²¹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hiciv
85	1495	Ehlî-i Şîrâzî	16	Mâl-ı kâfir hest ber-mü’min helâl ¹⁴²²	Farsça	Mısra	-	Ganimet
86	1506	İmâm Zeynelâbidîn	8	Yâ Rabbi cevheru ‘ilmin lev ebûhu bihi Le-kîle lî ente mim-menya ‘büdü’l-vesenâ Ve le’s-tehalle ricâlün Müslimûne demî Ve yeravne akbaha mâ-ye’tûnehû hasenâ ¹⁴²³	Arapça	Kıta	-	İlm-i Hafi
87	1597	Na’îmâ	18	Söz issisi sözün alır Sûreti toprakta kalır ¹⁴²⁴	Türkçe	Beyit	---/---/-	Söz
88	1603	Mütenebbî	10	Ve mâ min yedin illâ yedu’llâhi fevkahâ Ve mâ min zâlimin illâ se-yüblâ bî-zâlimi ¹⁴²⁵	Arapça	Beyit	-	Allah’ın Kudreti
89	1635	Cevrî	17	Târ ve pût-ı emelim kaldı bu minvâl üzre ¹⁴²⁶	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Vefat
90	1654	Sa’dî	13	Eger sad sâl gebr âteş fûrûzed Eger yekdem der o üfdet bisûzed ¹⁴²⁷	Farsça	Beyit	-	Pişmanlık
91	1670	Abdî Paşa	17	Katl-i eşkıyâ oldu gazâ-yı bî-bedel ¹⁴²⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	-	Zafer
92	1688	Nizâmî-i Gencevî	13	Çü bed-kerdî meşev eyemen zi âfât Bedî-râ bed-bûd âhir mükâfât ¹⁴²⁹	Farsça	Beyit	-	Kötülük
93	1697	İshâk Çelebi	17	Fülk-i dil çıkmadan kenâra dahi	Türkçe	Beyit	-.---/.---/..-	Sürgün

¹⁴²¹ bk. Nusret Gedik, “Azmi-zâde Haleti’nin Derviş Paşa Hicviyesi: Hadd-i Mestân”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 15 (2015), s. 155.

¹⁴²² “Kâfirin malı mü’mine helâldir.” anlamına gelen bu mısranın geçtiği yer için bk. <https://books.google.com.tr/books?id=uvvYAwAAQBAJ&pg=PT220&lpge> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴²³ Allahım! Öyle bir cevher ki onu dile getirirse, bana puta tapanlardansın denilirdi. Müslüman adamlar da benim kanımı helal kıarlardı, en kötü fiillerini de iyi görürlerdi.

¹⁴²⁴ Bu beyite, şimdilik başka bir çalışmada rastlanılmamıştır.

¹⁴²⁵ “Hiçbir el yoktur ki Allah’ın eli onun üzerinde olmasın. Hiçbir zâlim yoktur ki başka bir zâlim ona galip gelmesin.” bk. <https://www.hekams.com/?id=3159> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴²⁶ “Dil-i Cevrî girih-i zülfünü hall idemedi

Târ u pûd-ı emeli kaldı bu minvâl üzre” bk. Cevrî, *Divan*, s. 264.

¹⁴²⁷ “Eğer ateş perest ateşi yüz yıl yaksa, şayed bir an içine düşerse yanar.” bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab1/sh15/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

¹⁴²⁸ Bu mısraya, şimdilik bir başka çalışmada rastlanılmamıştır.

¹⁴²⁹ “Eğer kötülük yaparsan afetlerden emin olma, kötülüğün mükafatı sonunda kötülüktür.” bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh119/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

				Rüzgâr attı bir diyâra dahi ¹⁴³⁰				
94	1706	Kafzâde Fa'izî	17	Halkı men' eylemeden sana ne girer ne çıkar Vâ'izâ yoksa duhan ile kıyâmet mi kopar ¹⁴³¹	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sigara
95	1711	Hâfiz	14	Vâ'izân ki-în cilve der-mihrâb u minber mî-konend Çün be-halvet mî-revend ân kâr-ı diğeri mî- konend ¹⁴³²	Farsça	Beyit	-	Hiciv
96	1757	Bâkî	16	Dem-i a'dâ ile deşt-i cihânı lâlezâr etti Sipah-ı berk-reftâr-ı Tatarın tîr-i bârânı ¹⁴³³	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Övgü
97	1778	Hâfiz	14	Yâ Rab mebâdâ ân ki gedâ mu'teber şevad ¹⁴³⁴	Farsça	Mısra	-	Dua
98	1819	Nizâmî-i Gencevî	13	Rahnegîr-i melik ser-efgende bih Düşmen-i bed-'ahd perâkende bih ¹⁴³⁵	Farsça	Beyit	-	Düşman
99	1831	'Abdî Paşa	17	Böyle ilhâm olundu târihim Has-oda 'Abdîyâ mübârek-bâd ¹⁴³⁶	Türkçe	Beyit/Tarih	-.---.--- -..---.---	Göreve Atanma
100	1870	Kâ'imî	17	Ders verir tâ'ifenin mütenessik kallâşı ¹⁴³⁷	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Hiciv
101	1917	Sâdık	17	Pâdişâh aldı Revânîn-i Şâhın ¹⁴³⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--	Fetih
102	1917	İbnü'l- Mu'tez	10	Men garrâ min dûni'l-enâmi makâmuhû Fe-ahsin mâ-yehdî ileyhi'l-kitâb	Arapça	Beyit	-	Kitap

Tablo 13: *Na'imâ Tarihi*'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler

¹⁴³⁰ Divanda şu şekilde geçmektedir:

"Fülk-i dil çıkmadın kenâra dahi"

Mevc-i gam saldı bir diyâra dahi" Ali Yıldırım, *İshak Çelebi (Hayatı, eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, yüksek lisans tezi, 1991, Fırat Üniversitesi SBE, s. 233.

¹⁴³¹ Halil İbrahim Okatan, *Kafzâde Fâ'izî (Hayatı-Eserleri-Sanatı-Tenkitli Divan Metni)*, doktora tezi, 1995, Ege Üniversitesi SBE, s. 287.

¹⁴³² "O vaizler ki mihrab ve minberde cilve ederler. Vakta ki halvete giderler o diğeri işleri yaparlar." bk. Hâfiz, *Divan*, I, 482.

¹⁴³³ bk. Bâkî, *Dîvân*, s. 26.

¹⁴³⁴ Allah'ım! Dilenci itibar sahibi bir kimse olmasın" anlamına gelen Farsça mısra Hâfiz-ı Şirâzî'nin gazelinde geçmektedir. bk. Hâfiz, *Divan*, I, 546.

¹⁴³⁵ "Melikin cengâverlerinin baş eğmesi daha iyidir. Kötü niyetli düşmanın parça parça oyması daha iyidir." bk. <http://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D8%B1%D8%AE%D9%86%D9%87+%DA%AF%D8%B1> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁴³⁶ Kaynaklarda bu beyite rastlanılmamıştır.

¹⁴³⁷ Divanda bulunamamıştır. bk. Mehmet Uğur Aydın, *Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, yüksek lisans tezi, 2007, Uludağ Üniversitesi SBE.

¹⁴³⁸ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

Yukarıdaki tabloya göre *Na'îmâ Tarihi* 'nde yer alan manzûmelerin 102'sinin¹⁴³⁹ şairi hakkında bilgilere ulaştık. Elde edilen verilere göre, Na'îmâ'ya ait nasihatname türünde bir kıta (s. 5-6), Arapça (s. 9) ve Türkçe birer beyit (s. 1597); Nefî (s. 569) ve Bahâî'ye (s. 981) ait birer beyit; Muradî'ye ait bir kaside (s. 603) ve bir kıta (s. 865); Kâ'imî'ye ait bir mısra (s. 1870); Gelibolulu Ali (s.171) ve Cevrî'ye ait ikişer tarih mısrası; Hoca-zâde Mehmed Efendi'ye (s. 295), Bâkî'ye (s. 336), Hüseyin Kürdî'ye (s. 692), Şeyhülislam Yahya'ya (s. 818) Derviş Sun'î'ye (s. 959), Pîrî Paşazâde Hüseyin Bey'e (s. 1058), Abdî Paşa'ya (s. 1381) ve Sâdık'a (s. 1917) ait birer tarih mısrası edebî mirasa kazandırılmıştır.

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi eserinde 373 manzûmeye yer vermiştir. Bu manzûmelerden kendisine ait olan manzûmeler hariç sadece 7 yerde “...*Târîh-i hazret-i Sadria'zamî Râgıb Paşa berây-ı itmâm-ı câmi'-i şerîf-i hazret-i Sultân Mustafa...*” (s. 926), “...*Halîmî Defterdâr Efendi'nin hakkâ bu târîhleri mısra'-ı berceste olmağla, tahrîri çespân görüldü...*” (s. 774) ve “... ‘*Âlî tehallus buyururlar idi...bu gazel-i ra'nâ vefâtlarından mukaddemce âsâr-ı hâme-i ma'ârif 'allâmeleri olmağla, bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü...*” (s. 568) örneklerinde olduğu gibi çeşitli ifadelerle manzûmenin kime ait olduğunu belirten Hâkim Efendi, Arapça ve Farsça manzûmelerin kime ait oldukları hususunda okura hiçbir bilgi vermemiştir. Kime ait oldukları belirtilmeyen manzûmeler üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde 373 manzûmeden 252'sinin kime ait olduğunu belirleyebildik. Eserde yer alan 121 manzûmenin kime ait olduğunu ise belirleyemedik. Hâkim Efendi sadece bir yerde “*zurefâ-yı vaktin ba'zıları cevâb sadedinde bu gûne pâsuh-dih olmuşlardır*” (s. 794) ifadesiyle alıntılacağı manzûmenin kime ait olduğunu kendisinin de bilmediğini, onu bir yerlerden duyduğunu belirtmiştir.

Hâkim Efendi, anlatısında tekrar ettiği kimi manzûmeden önce o manzûmenin kendisine ait olduğunu açıkça belirtirken aynı manzûme için anlatısının bir başka yerinde kendisine ait olduğunu açıklamayı tercih etmemiştir. Bu husus bizde, kime ait olduğunu belirleyemediğimiz manzûmelerin Hâkim Efendi'ye ait olup olmadığı şüphesine neden olmaktadır. “Mukaddime”, “münâcât”, “na't” ve “dua” gibi bölüm veya konularda alıntılanan manzûmelerin aidiyeti Hâkim Efendi tarafından belirtilmeyen fakat olay örgüsü içerisindeki yerine bakıldığında Hâkim Efendi'ye ait olma ihtimali bulunan manzûmelere, yaptığımız araştırmalarda

¹⁴³⁹ Bu sayıya, şairi belirlenemeyen fakat başka kaynaklarda rastladığımız manzûmeler de dâhil edilmiştir.

karşılaşamadığımız için olası bir yanlışa sebebiyet vermemek amacıyla bu manzûmeleri Hâkim Efendi'ye atfetmekten uzak durduk.

İncelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı olarak *Hâkim Tarihi*, bir şiir mecmuası mahiyetinden ziyade, üç dilde yazılmış manzûmelerden oluşan müellife ait bir divançeyi hatıra getirmektedir. *Hâkim Divançesi* olarak da tasvir edebileceğimiz bu eserdeki 373 manzûmeden 183'ü kendisine ait olan Hâkim Efendi, kendisi haricinde 35 şairden manzûme alıntılanmıştır. *Hafız*'dan (11 alıntı), *Hız. Ali*'den (5 alıntı), *Ebû Muhammed el-Hâzin*'den (4 alıntı), *Ka'b b. Züheyr*'den (4 alıntı), *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî*'den (3 alıntı), *Sa'dî*'den (3 alıntı), *Umâra el-Yemenî*'den (3 alıntı), *Ebû Hasan et-Tehâmî*'den (2 alıntı), *Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî*'den (2 alıntı), *Hilmî*'den (2 alıntı), *Mevlânâ*'dan (2 alıntı), *Râgıp Paşa*'dan (2 alıntı) ve *Safîyyüddîn el-Hillî*'den (2 alıntı) birden fazla alıntı yapan Hâkim Efendi, '*Abbâs Efendi-zâde Haşmet, Buhturi, Câmi*', *Defterdâr Behcet, Defterdâr Halîmî Efendi, Ebû Hilâl el-Askerî, Ebû Sa'îd Ebû'l-hayr, Mütenebbî, Ferezdak, Gelibolulu Ali, Hâkânî, Hâkî, Hekim-başî-zâde 'Ali Paşa, İbnü'l-Verdî, İmâm el-Bûsîri, Nâbî, Nâbiga ez-Zübyânî, Sa'ib, Seyyid Ahmed er-Rifâ'î, Seyyid Hâşimî, Seyyid Mehmed Paşa ve Seyyid Vehbi* isimli şairlerden birer defa alıntı yapmıştır. Alıntı yaptığı şairlere baktığımızda Türk şairlerden ziyade Arap ve Fars kökenli şairlerden alıntı yaptığını gördüğümüz Hâkim Efendi'nin, bu noktada da kendi şairliğini öne çıkarmak için böyle bir tutum sergilediğini düşündürmektedir.

Hâkim Efendi'nin 5. yy'dan 18. yy'a kadar çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlerden alıntı yaptığı görülmektedir. 17. yy'da yaşamış şairlerden alıntı yapmamış olması dikkatleri çekmektedir. Hâkim Efendi, 18. yy'da yaşamış şairlerden 199, 14. yy'da yaşamış şairlerden 18, 7. yy'da yaşamış şairlerden 10, 13. yy'da yaşamış şairlerden 6, 12. yy'da yaşamış şairlerden 4, 9. yy'da yaşamış şairlerden 3, 5., 16. ve 11. yy'da yaşamış şairlerden 2 manzûme alıntılanmıştır. Bu alıntıların hâricinde 8. yy, 10. yy ve 15. yy'da yaşayan şairlerden birer kez alıntı yapmıştır.

Hâkim Efendi'nin, çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış manzûmeler alıntılanadığını görmekteyiz. *Hâkim Tarihi*'nde yer alan manzûmelerin 194'ü kıta, 146'sı beyit, 23'ü mısra, 6'sı kaside, biri rubâî ve 3'ü gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Eserdeki 75 tarih manzûmesinin ikisi aynı zamanda rahşîyye nazım türünün örneklerindendir ve şimdiye kadar rahşîyye türü hakkında yapılan çalışmalarda yer almamaktadır. Rahşîyye türü hakkında çalışacak olanlar, *Hâkim Tarihi*'ni kaynak göstererek bibliyografyayı daha kapsamlı olarak oluşturabileceklerdir.

Hâkim Tarihi'nde yer alan 373 manzûmenin 219 tanesi Türkçe'dir. Toplam manzûme sayısının yarısından fazlası Türkçe olan *Hâkim Tarihi*'nde Arapça manzûmesi sayısı 71, Farsça manzûme sayısı ise 76'dır. Eserde ayrıca Arapça-Farsça 2 manzûme, Türkçe-Arapça 4 manzûme ve Türkçe-Farsça-Arapça bir manzûme bulunmaktadır. Hâkim Efendi'nin, dilinin ağırlaştığı mukaddime, tevhid, na't, münâcat bölümlerinde ve padişahın övüldüğü veya olayın bizzat kahramanı olduğu kısımlarda Arapça ve Farsça manzûmeler seçtiği görülmektedir. Bu sebeple, anlatısında tercih ettiği dil ile seçtiği manzûmelerin dilinin de paralellik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca bu bölümlerde, sadece Arap ve Fars şairlerden alıntı yapmamış, kendisi de bu dillerde manzûmeler kaleme alarak bu dillerdeki hâkimiyetini de sergilemiştir. Anlatısında genel olarak ağır ve süslü bir dil tercih eden Hâkim Efendi'nin, bu tercihinin aksine görece daha sade ve açık bir dille yazılmış olan Türkçe manzûmelerden seçimler yaptığı görülmektedir.

İktibâs edilen manzûmelerde, divan şiirinin genelinde olduğu gibi belîğ unsurlar bulunmaktadır. Tenâsüp, teşbîh, telmîh, iktibâs, istiâre gibi pek çok edebî sanatla bezenmiş manzûme seçimlerinde bulunduğu görülen Hâkim Efendi'nin, kendisine ait olan manzûmelerde de kâfiyeli ve redifli kelime seçimleri yaptığı edebî sanatlarla anlamın ve anlatımın zenginleştiği âşikârdır.

Alıntılanan manzûmelerde genellikle yarım ve tam kâfiye kullanıldığını görmekteyiz. Hâkim Efendi, alıntılacağı manzûmelerle anlatısına anlam zenginliği katmış, şiirin gücünden yararlanarak kimi zaman söylemek istediği şeyleri alıntılacağı manzûmeler vasıtasıyla söylemiştir. Bir üslup özelliği olarak anlatısı sırasında sürekli dua eden Hâkim Efendi, bu özelliğine paralel olarak en çok dua muhtevâlî manzûmelerden alıntı yapmıştır. Alıntılacağı 48 manzûmenin muhtevâsının dua olması duacı üslubuyla birbirini tamamlayan bir anlatım tutumu oluşturmaktadır. Hâkim Efendi, dua muhtevâlî manzûmelerden sonra en fazla padişahı övgü niteliğinde yazılmış manzûmelerden alıntı yapmıştır. 42 yerde padişahı öven manzûme alıntılanması, Hâkim Efendi'nin padişahın lûtfuna nâil olabilmeyi amaçladığını düşündürmektedir. Ayrıca Hâkim Efendi 4 yerde devrin padişahını anlatan manzûme ile 2 yerde devrin padişahına dua içeren manzûme alıntılanmıştır. Hâkim Efendi padişahların tahta geçmesiyle düzenlenen cûlûs törenleri için yazılan 5 manzûmeyi, padişahların kılıç kuşanma törenleri için yazılan 2 manzûmeyi ve padişaha ait olan atlar hakkında yazılan 2 manzûmeyi de iktibâs etmiştir.

Anlatı sırasında okura nasihat etmeyi bir anlatım üslubu olarak benimsemiş olan Hâkim Efendi, 25 kez nasihat muhtevâlî manzûme alıntılanmıştır. Giysinin tasvir edildiği 2 manzûme,

gönlün tasvir edildiği 2 manzûme ve hava durumunun tasvir edildiği 3 manzûme de anlatıda yer almaktadır. Eserinde devlet adamlarının yeni görevlere atanmalarından bahseden Hâkim Efendi, bu konu hakkında da 20 manzûme iktibâs etmiştir. Vezir hakkında yazılmış 5 manzûme ile tuğra hakkında yazılmış 2 manzûme de alıntılanan manzûmeler arasındadır.

Devlet kavramıyla ilgili 2 manzûmeye yer veren Hâkim Efendi, devlete ait gemileri anlatan 18 manzûme alıntılanmıştır. Hâkim Efendi ayrıca çoğu padişah veya devlet adamları tarafından yaptırılan mimarî eserlerin anlatıldığı manzûmelerden de alıntı yapmıştır. Alıntılanan bu manzûmelerden 7'si çeşme inşası, 4'ü câmi inşası, 2'si Kâdirî Âsitânesi inşası ve 2'si kütüphane inşası hakkındadır.

Özünde insanın anlatıldığı *Hâkim Tarihi*'nde, 14 yerde vefat muhtevâlî manzûme ile 11 yerde doğum muhtevâlî manzûmeye yer verilmiştir. Anlatıda ayrıca 14 kez kişilerin övüldüğü manzûme alıntısı ile 9 kez de kişilerin hicvedilmesi ile alakalı manzûme alıntısı bulunmaktadır. Hâkim Efendi, insanların sahip olması gerektiği güzel ahlakla ve inâyetle ilgili 2'ser manzûme de alıntılanmıştır. Anlatısında sıklıkla değindiği şenlikler hakkında yazılan 12 manzûmeyle birlikte sevinç muhtevâlî 7 manzûmeye yer veren Hâkim Efendi, sevgilinin anlatıldığı 4 manzûme ile saâdetin vurgulandığı 3 manzûmeyi de metnine derc etmiştir.

Dinî muhtevâlî manzûmelerden de alıntı yapan Hâkim Efendi, dinî bayramlar ile ilgili 14, Hz. Peygamber ile ilgili 6, Allah ile ilgili 5, Allah'ın lutfu ile ilgili 3, câmiler ile ilgili 3 ve hilâfet ile ilgili 2 manzûmeye yer vermiştir. Na'imâ'ya nazaran savaşımlardan az bahseden Hâkim Efendi, savaşla ilgili 2 manzûme alıntısının yanı sıra düşmanlardan bahseden 2 manzûmeyi de anlatısına yerleştirmiştir. *Hâkim Tarihi*'nde, aşağıdaki kelime, kelime grubu ve kavramlarla ilgili birer manzûme alıntısı yapılmıştır:

“İlim”, “İlm-i Ledün”, “Acizlik”, “Ahiret”, “Allah'ın İhsanı”, “Ay”, “Bent İnşası”, “Boş Vaad Vermek”, “Cömertlik”, “Defterdar Kapısı”, “Evliya”, “Fazilet”, “Gafllet”, “Galata Mevleviyyesi Âsitânesi'nin İnşası”, “Güneş Tutulması”, “Güzellik”, “Halife”, “Hasret”, “Hediye”, “Hırsızlık”, “Hümâyûn Filikası”, “Hümâyûn Sandalı”, “İztırap”, “İmaret İnşası”, “İrade”, “Korsan Gemisinin Ele Geçirilmesi”, “Kulluk”, “Kütüphâne”, “Medrese İnşası”, “Mukaddes Makâm”, “Murâdî Hakkında”, “Mutasarrıf”, “Mü'min ve Kâfir”, “Münacat”, “Nüvîd-i Fütûh Adlı Gemi”, “Ordu/Alay”, “Padişahın Tahta Çıkışı”, “Rızık”, “Ruhların Yaratılması”, “Sahil Sarayı”, “Sâlih Kişi”, “Sarayı Âmire-i Galata”, “Sebil İnşası”, “Siroz'da İkamet Etmek”, “Sultân

Selim'in Bed'-i Ta'lîm'i", "Şeref ve Yücelik", "Tavsiye", "Tefe'ül", "Tevâzu", "Tevekkül", "Tevhid", "Vâlide Sultan'ı Övgü", "Yangın", "Yapılan İşler", "Yerleşmek" ve "Zafer".

Aşağıdaki tabloda, *Hâkim Tarihi*'nde kime ait olduğu araştırmalarımız neticesinde belirlenebilen manzûmeler ve bu manzûmelere ait bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Sayfa No	Mahlas	Şairin Yaşadığı Yüzyıl	Manzûme	Manzûmenin Dili	Nazım Şekli/ Türü	Vezin	Konu
1	21	Hâkim	18	İlâhî tâ cihân durdukca olsun zât-ı vâlâsı Şeref-bahşâ-yı sadr-ı mesned-ârâ ‘izz ü devletle Ola tevîk-ı Bârî hem-dem-i matbû’-ı etvârı Muvaffak ola hayra dâ’imâ lutf u ‘inâyetle ¹⁴⁴⁰	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
2	30	Hâkim	18	Var bu şevket-sâha-i devlet’de envâ’-ı sürûr Cilve eyler her taraf anda mezâyâ-yı hubûr ¹⁴⁴¹	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sevinç
3	30-31	Hâkim	18	İlâhî dâ’imâ ârâm-gâh-ı şevketi olsun Mahall-i cân-fezâ envâ’-ı eltâf-ı meserretle Füyûzât-ı Hudâ-dâd-ı İlâhî olmasun hâlî O Şâh-ı bî-’adîlin mesnedinden lutf u behcetle ¹⁴⁴²	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
4	33	Hâkim	18	Sîne-i cân şekl-i mihrâb-ı kabâ-yı ‘izzeti Kehf-i sila’-ı dîl tecerrüd-i pîşe-gânın halveti ‘Âkifân-ı mescid-i feth ü yakînün saff-be-saff Lem’a-i envâr ile olmakda efzûn hayreti ¹⁴⁴³	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası
5	33	Hâkim	18	Ma’bed-i ‘izz ü ‘alâ ‘izzet-serây-ı ‘uzleti Sahn-ı vâlâ-yı semâ fûshat-fezâ-yı serveti Câmi’-i şer’-i şerîfî mecma’-i ehl-i yakîn İ’tikâf-ı halveti Kehf-i Hirâ-yı vahdeti ¹⁴⁴⁴	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası
6	34	Hâkim	18	Habîb-i hazret-i yektâ-yı bî-yâr Nedîm-i halvet-i Dâdâr-ı envâr	Türkçe	Kıta	.---/.---/.--	Padişahı Övgü

¹⁴⁴⁰ Divanda yer almamaktadır. bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2008, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

¹⁴⁴¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁴² Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁴³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁴⁴ Divanda yer almamaktadır.

				Mahall-i feyz-i nûr-ı ‘aşk-ı sermed Şeh-i ‘âlem Ebu’l-Kâsım Muhammed ¹⁴⁴⁵				
7	35	Hâfız	14	Şâh-râ beh buved ez-tâ’at sad-sâle vü zühd Kadr-i yek-sâ’at ‘ömrü ki deru dâd koned ¹⁴⁴⁶	Farsça	Beyit	-	Padişahı Övgü
8	35	Hâkim	18	Îlâhî tâ cihân durdukca olsun devleti memdûd Ola sa’y-i cemîli gün-be-gün masrûf-ı hayrâta Muvaffak ola fevka’l-hadd bi-vefkı’l-bâl her demde Meserrât-ı pey-ender-peyle yâ Rab her meberrâta ¹⁴⁴⁷	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
9	36	Hâkim	18	Devlet ü ‘omreş be-tevfik-i Hudâ-yı Zi’l-celâl Bâd efzûn o boved âsâr-ı hayreş müstedîm Zıll-ı rahmet-bahş-ı memdûd bâdâ ber-cihân Mî-resâned ber-heme-’âlem ez-u feyz-i ‘amîm ¹⁴⁴⁸	Farsça	Kıta	-	Dua
10	41	Hâkim	18	Pâdişâh-ı heft-kişver-i ma’delet-bahş-ı cihân Sâye-i rahmet-penâh-ı Kird-gâr-ı bî-zevâl Ka’be-i lutf u mekârim zât-ı ‘âlî fitratı Bû’l-mehâmid bânî-i ma’bed-geh-i ashâb u âl Secde-gâh etdi bi-hamdillâh ihyâ eyledi Bu mahall-i pâki Sultân-ı kerâmet-iştîmâl İftitâh etdi cemâ’at Hâkimâ târîhine	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası

¹⁴⁴⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁴⁶ Şâh için ömrünün bir saatinde adâletle hükmetmesi, yüz yıllık zühd ve tâatten daha iyidir. bk. Hâfız, *Dîvân*, I, 458.

¹⁴⁴⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁴⁸ Celâl sahibi Hakk’ın tevfiğiyle, onun devlet ve ömrü uzasın; hayır eserleri devam etsin. Onun merhamet bahşeden gölgesi dünya da uzun süre kalsın. Onun umumî feyzi bütün âleme ulaşsın.

				Pâk u zîbâ câmi'-i Sultân-ı Mahmûdü'l-hisâl ¹⁴⁴⁹				
11	41-42	Hâkim	18	Hudâvend-i mekârim-i Pâdişâh-ı ekmel ü a'del 'Itâş-ı dehre cûy-ı lutfu câri sû-be-sû eşmel O Sultân-ı kerem rûh-ı kirâmı eyledi şâd-âb İktidâ çeşmesinden Kevser-âsâ sîmden cedvel Ne dil-cû mevkı'inde etdi icrâ 'ayn-ı eltâfın Misâl-i menba'-ı tesnîm-i cennet ahsen ü ecmel Gelüp âb etdi Hâkim lüleden işrâb târihin Zülâl iç çeşme-i Sultân-ı Mahmûdü's-şiyemden gel¹⁴⁵⁰	Türkçe	Gazel/Tarih	.---/.---/.---/.---	Çeşme İnşası
12	44	Hâkim	18	Âsaf-ı hıttâ-ı a'tâf vezîr ibnü vezîr Dâver-i ülke-i insâf-ı kirâm bin kirâm Ma'n bin Zâ'ide hâ'iz-i ıklîm-i kerem Der-i ihsân u 'atâsında sezâ olsa gulâm¹⁴⁵¹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Veziri Övgü
13	46	Hâkim	18	Mahall-i hâcegân u ma'bed-i vâlâ-yı îşân kim Sezâdır dense ana reşk-i dergâh-ı hucendiyye Düşüp bâdî-i fikretde bu mısra-ı Hâkimâ târih Zehî cây-ı mu'allâ tekye-gâh-ı Nakşibendiyye¹⁴⁵²	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Câmi İnşası
14	63-64	Hâkim	18	Îlâhî sâye-endâz olduğu her cây-ı rûh-efzâ Kudûm-ı yümn ü ikbâliyle tâ mahşer sa'id olsun Şeref kesb eylesün âfâk o Sultân-ı kerem-kârın	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua

¹⁴⁴⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁵⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁵¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁵² Divanda yer almamaktadır.

				Kudûmu şeş-cihâta müjde etsün halka ‘îd olsun ¹⁴⁵³				
15	64	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu ‘îd-i sa’îd ¹⁴⁵⁴ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁴⁵⁵	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..	Kurban Bayramı
16	65	Hâkim	18	Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste’ân-ı Mecîd ¹⁴⁵⁶	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/..	Padişaha Dua
17	74	Ebü’l-Hüda es-Sayyadî	12	Fî ‘âlemi’l-bu’dî rûhî küntü ürsilühâ Tukabbilü’l-arza ‘annî ve hiye nâ’ibetî Fe-hâzihî devletü’l-eşbâhi kad-hazarat Ümdüd yedeyke li-key tahzâ bihî şefetî ¹⁴⁵⁷	Arapça	Kıta	-	Saâdet
18	90	Hâkim	18	Hırz-ı cândır hadis-i Mustafavî Derde dermân me’âsir-i Nebevî ¹⁴⁵⁸	Türkçe	Beyit	-.--/.---/..	Hız. Peygamber
19	92	Hâkim	18	O cem’-i pâkda kim zât-ı pâki hâzır ola Du’a kabûl olacak dâ’iyâna nâzır ola ¹⁴⁵⁹	Türkçe	Beyit	.-./..--/.-./..	Ahiret
20	92	Hâkim	18	Âfîtab ez-meşrik-i devlet be-tûsen-i şod sevâr	Farsça	Kıta	-	Dua

¹⁴⁵³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁵⁴ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁴⁵⁵ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

¹⁴⁵⁶ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün*

Füzûn ide kerem ü lutf Müste’ân-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 356.

¹⁴⁵⁷ Uzakta iken benim yerime varıp toprağını öpsün diye sana ruhumu gönderiyordum; şimdi bu devlet bedenime de nasip oldu; uzat elini de dudaklarımla öpeyim” anlamına gelen Arapça bu şiir Sayyadî’ye aittir. bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=55630> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁴⁵⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁵⁹ Divanda yer almamaktadır.

				Çarh dîdeş şevket-i ân Pâdişâh-ı kâm-kâr Bârekallâh goft o sad ta'vîz-i Kur'ânî be-hând Bâd der-hıfz-ı Hudâ-yı Zi'l-celâli ber-karâr ¹⁴⁶⁰				
21	93	Hâkim	18	Şîrâ'-ı zevrak-ı ikbâli olsun dâ'imâ meftûh Vezân oldukca bâd-ı şurta-i tevîk u iclâli Cihân fermânına olsun müsahhar ol şehen-şâhın Karîn-i medd-i feyz-i şevket oldukca meh ü sâli ¹⁴⁶¹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
22	103	Hâkim	18	Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fûlk-i iclâli Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i melike ¹⁴⁶²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Filika/Gemi
23	103-104	Hâfız	14	Deryâ-yı ahzar ve fûlk ü keştî-i hilâl Garkend bahr-i ni'met-i Şâh-ı cihân-ı mâ ¹⁴⁶³	Farsça	Beyit	-	Gemi
24	105	Hâkim	18	Şâh-bâz-ı sandal-ı iclâli Şâh-ı âlemin Lenger-endâz oldu sûy-ı bahra hic eglenmedi Emr u fermânın tutup etdi tevakkufdan hazer Sür'at üzere sâhile 'azm eyleyüp dinlenmedi ¹⁴⁶⁴	Türkçe	Kıta	-.--/.--/.--/.--	Gemi
25	105	Hâkim	18	Der-rikâb-ı Şeh-i âlem boro diger bûdeş Pây emân boved behre ez-în kâm [u] murâd ¹⁴⁶⁵	Farsça	Beyit	-	Nasihat
26	106-107	Hâkim	18	Târîh-i Behem-i İctimâ'-i Nüzûl Hidîv-i bahr u berr dâd-âver-i deryâ me'âtî kim Muhît-ı himmetinde oldu nüh tâk-ı felek-i filika	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Filika/Gemi

¹⁴⁶⁰ Güneş doğudan, gösterişli devlet atına bindi ve felek, o murâdına ermiş olan Pâdişâh'ın azametini gördü. O bârekallah dediği ve Kur'ân'dan yüz âyet (karşılık) okuduğu için, Celâl sâhibi Allah'ın korumasında dâimî kalsın" anlamına gelen bu şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁶¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁶² Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁶³ "Mavi deniz, felek ve hilâl şeklindeki gemi, Pâdişâhımızın nimet denizinde boğuldular" anlamına gelen Farsça beyit birtakım değişikliklerle Hâfız'a aittir:

"Deryâ-yi ahzar-i felek u keştî hilâl

Hestend gark-i ni'met-i Hacı Kıvâm-i mâ" bk. Hâfız, *Dîvân*, I, 66.

¹⁴⁶⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁶⁵ Eğer mümkünse, cihân Pâdişâh'ının berâberinde yürü. Böylece ayak emniyetinde olur ve kişi arzuladığına bu sebeple ulaşır.

				Zahîr-i ma'delet-Sultân Mahmûdü'ş-şemâ'il kim Semâhat-gâh-ı re'fet-i kişver-i lutfunda bir ülke Devâm-ı milketiçün zümre-i insân gibi her dem Feleklerde melekler de müdâvim Sûre-i Mülk'e Hudâ sâ mân-ı halka sâye-bahşâ eylemiş lutfun Ki zıll-ı re'fetîdir sahn-ı bâğ-ı 'âleme gölge Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fülk-i iclâli Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i melike İnüp bir günde bahra söyledim Hâkim ana târîh Hümâ-veş açdı per konu yemme nev-sandal u filika¹⁴⁶⁶				
27	108-109	Hâkim	18	Târîh-i Sandal-ı Hümâyûn Pâdişâh-ı bahr u berr Cem-haşmet ve milket-i zafer Mahmidet-pîrâ Selâtîn-i cihânın a'deli Sâlik-i berreyn ü bahreyn ü 'inâyet-i maşrı kayn Ma'delet-güster-i havâkîn-i kirâmın ekmeli Zevrak-ı gerdûn-ı civâr münşe'âtından 'alem Râha-i deryâ nevâliyle cihân olmuş melî Kulzüm-i dâver-i kerem şeh-vâre-i 'avn ü himem Pişvâ vü muktedâ şâhân-ı dehrin emseli	Türkçe	Kıta/Tarih	-.---/-.--/-.--/-.--	Hümâyûn Sandalı

¹⁴⁶⁶ Divanda yer almamaktadır.

				Safha-i gerdûn atlas-ı sandal-ı ikbâlinin Râyet-i feth ü zafer olsun şîrâ'-ı eşmeli Behre mevc-i lücce-i ihsânı sâhil-i nâ-bedîd Cûy-bâr-ı lutfunun neyl-i mekârim cedveli Şol kadar tab'-ı hümayûnu latîf ü sâf kim Safha-i mir'ât-ı deryâ öyle olmaz müncelî Fûlk-i iclâlinde ki mıkzâf-ı zerrîn tarafına Nâ-resâdır dest-i Hûrşîd-i cihân-bânın eli Nûrdan mersâ-yı iclâlinde bergeşti hilâl Zevrak-ı bedr-i felek nûruyla olmuş mümtelî Bârekallâh sandal-ı mecd-i hümayûn tarh kim Görmedi çeşm-i temâşâ böyle fûlk-i ecmeli Zer-i tılâ sükkânı mesken-i âfitâb-ı envere Harf atar cevzâya sîmîn lengerinden çengeli Dâs-veş bâlâ-yı ser-i ol nîm kavs-ı zer-i tılâ Hasmının 'ömrün hasâd etmekde çarhın müncelî Mürg-i şeh-bâz-ı zafer-perdâzdır seyr eyle kim Olamaz Kûh-ı Serandîb'in 'ıkâlî engeli Gördüm itmâmın nüzûl etdikde bahra Hâkimâ Geldi bir Beyit-i dilârâ tab'a târîh-i celî				

				Bâl açup mevc-i yemme indi hü mâ-yı sa'd ola Yümn ile Sultân Mahmûd'un hü mâ-yûn sandalı ¹⁴⁶⁷				
28	109- 111	Hâkim	18	Târîh-i Filika-i Hü mâ-yûn Hidiv-i yem-'atâ bahr-ı kerem Dâdâr-ı 'âlem kim Revândır lücce-i i'tâf-ı eltâfı berâyâya Bihâr-ı mekremet-i Sultân Mahmûdü'l-hasâ'il kim Nevâlî feyz-bahşâdır keff-i pür-mevc-i deryâya Zalil-i merhamet ebr-i himâyet Kulzüm re'fet Ki zât-ı vâye-bahşâ cümle âfâka Hudâ sâye Okur rûhâniyân-ı 'arş "Bismillâhi mecrâhâ"¹⁴⁶⁸ Celâlet-bahş-ı temkîn olsa fülkü kangı mersâya Ola berr ü bahrda mâhdan mâhiye dek 'âlem Müsahhar dâ'imâ fermân-ı Şâh-ı şevket-ârâya Sehâb-ı terbiyet-bahşâ-yı dest-i cevdetin seyr et Sicâl-i himmeti-yi nîsân re'fet-i Dürr-i yektâ'ya Degil mehtâbı çarhın cılve-pâş oldukca fülkünden Hilâl-i âsümân inmiş sanursun Bahr-i Hadrâ'ya Zehî Sultân-ı satvet mâye-i 'izz ü fehâmet kim Fülk-i deryâ-yı kadr u şevketinde felek kem-pâye	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Hü mâ-yûn Filikası

¹⁴⁶⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁶⁸ "...Onun yüzüp gitmesi Allah'ın adıyladır..." (Hûd 11/41)

				Te'âlallâh ne zîbâ filika-i tarh-ı hümayûn kim Degil güncîde misli nazra-i çeşm-i temâşâya Ola Şâhen-şeh-i âfâka mesned-i yümn ile mümted Felek medd eyledikce filika-i ikbâli inşaya Şu rütbe mürtefi' bu filika-i reşk-i felek-sâ kim Sütûnu harf atar bakdıkca sükkân-ı mu'allâya Cenâh açmış sanurdum evc-i bâm-ı 'arşa 'Ankâ'yı Olaydı per-güşâ mıkzâf-ı zerrîn ile sahrâya Ola eyyâm-ı 'ömr u devleti hem-şurta-ı tevfiğ Şeref verdikce keştî-i celâli sûy-ı mecrâya Görüp itmâmını şeh-bâz-peyker sûy-ı sâhilde Hemân lenger bıraktı fülk-i fikrim cûy-ı ma'nâya Gelüp bâdî-i fikretde bu mısra-ı Hâkimâ Hilâl-i filika-i reşk-i felek indi bu deryâya¹⁴⁶⁹				
29	112	Hâkim	18	Teşrîf edicek Âsaf-ı Yektâ-yı zemâna Risto-himem ü Dâver-i dâna-yı zemâna Zer-sandal-ı iclâli ile eyledi izhâr Mevc-i haşemin bahr-i güher-zâ-yı zemâna¹⁴⁷⁰	Türkçe	Kıta	---./---./---./---	Sandal/Gemi
30	113	Hâkim	18	Geldi yerine mâh-ı felek-sây-ı zemâne Zer mehce-i haşmet-i 'âlem-ârâ-yı zemâne Tâ ola cebîn-sây-ı şeref-bahşî-i teşrîf	Türkçe	Kıta	---./---./---./---	Padişahı Övgü

¹⁴⁶⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷⁰ Divanda yer almamaktadır.

				Şâhen-şeh-i bahr u berre Pâşâ-yı zemâne ¹⁴⁷¹				
31	114	Hâkim	18	Bâl açdı yemme sandal-ı vâlâ-yı zemâne Mıkzâf-güşâ bâz güher-zâ-yı zemâne Yüz sürse sezâ makdemine bahra atılsa Küh-sâra bedel fülk-i felek-sây-ı zemâne ¹⁴⁷²	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Gemi
32	114	Hâkim	18	Geldi o Şeh-i mahmidet-ârâ-yı zemâne Mahmûd-ı şiyem kevkebe-pîrâ-yı zemâne Sad devlet ü sad şevketle eyledi teşrif Ser-i mesned-i iclâline mevlâ-yı zemâne ¹⁴⁷³	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Padişahı Övgü
33	115	Sa'dî	13	Çi bâk ez-mevc-i bahr an-râ ki bâşed in-çunîn keştî Hasîn-i lücce-i Kulzüm beher seyyâh-ı deryâ-râ ¹⁴⁷⁴	Farsça	Beyit	-	Gemi
34	115	Hâkim	18	Reşk eyler ana şeh-per-i 'Ankâ-yı zemâne Mislin göremez dîde-i bînâ-yı zemâne Keştî gibidir peyker-i matbû'ası ammâ Mânend-i cebel tantana-fersâ-yı zemâne ¹⁴⁷⁵	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Gemi
35	118	Hâkim	18	'Azm etdi serâya Şeh-i vâlâ-yı zemâne Yüz sürmek idi pâyna sevdâ-yı zemâne Evvel pâya degil hâkine ol pâ-yı şerîfin Hasretle geçer çeşm-i temennâ-yı zemâne ¹⁴⁷⁶	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Padişahı Övgü
36	118-120	Hâkim	18	Târîh-i Tesmiye-i Nüvîd-i Fütûh Gıyâs-ı maşrık u mağrib Hidîv-i 'avn ü zafer Melâz-ı kişver-i hestî Melîk-i nasr u fütûh	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/---	Nüvîd-i Fütûh Adlı Gemi

¹⁴⁷¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷² Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷⁴ Böyle bir gemisi olan kişinin denizin dalgasından ne korkusu olur. Her denizde seyahat edene, engin denizlerin dalgası koruyucu bir hisâr olur” anlamına gelen Farsça bir beyittir. İlk mısrası ufak değişikliklerle Sa'dî'ye aittir. bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache/> [Erişim Tarihi 15.02.2020]. İkinci mısranın kime ait olduğu bulunamamıştır.

¹⁴⁷⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷⁶ Divanda yer almamaktadır.

			Tırâz-ı küngüre-i hâver-i Hilâfet kim Fürûg-ı zât-ı hümâyûnu reşk-i pertev-i yûh Medâr-ı nefha-i sâ mân-ı âsümân-ı vücûd Cüsûm-ı millete sârî nigâh-ı re'feti rûh Sütûde hazret-i Mahmûd Hân u zıll-ı Hudâ Ki sâye-i himemi sâye-bân-ı feyz-i vudûh Hemîşe keştî-i mülkünden olmaya zâ'il Nesîm-i şurta-i lutf u 'inâyet-i Sübbûh Olup zemânı şeref-bahş-ı hâtim-i teshîr Hadîm-i cezbe-i ihsânı ola ism-i bedûh Fünûn-ı haşmeti olmaz fusûle güncîde Yazılsa vasf-ı şerîfinde bin mütûn u şürûh Licâm-ı kuvvet-i kahııyla inkıyâda gelür Ne rütbe Edhem rahş-ı 'adüvv olursa cümûh Sabâh-ı şârîka-ı lutfu ile şu'le verir Cenâh-ı tâ'ir-i necm-i merâma leyl-i cenûh Cihân-ı merhametin sâye-i bahş-ı i'tâfi Hidîv-i re'fet ü Şâh-ı kerem-i 'atûf-ı semûh Bu demde böyle cebel-i peyker-nümûne-i Kâf Mekîn-i Kulzüm Üc-anbarlı çün Sefîne-i Nûh				

				Kenâr-ı lücce-i eltâfına vürûdu için Şîrâ’-ı himmeti inşasın eyledi meftûh Yapıldı himmet-i şâhânesiyle buldu vücûd O fülk-i mecd-i yegâne hafıza-i memdûh Muhît-ı himmet-i iclâli ile ol Şâh’ın Kulûb-ı düşmen-i dîn ola dâ’imâ mecrûh Görüp o zıll-ı İlâhî bu fülk-i ikbâli Nevîd-i nusret ile buldu kalbini meşrûh Zebân-ı pâkine âyîne-i derûnundan O demde lafz-ı Nüvîd-i fütûh etdi sünûh Yegâne düşdü bu târîh-i Mısraım Hâkim Sünûh-i mülhem-i Şâh-ı cihân Nüvîd-i fütûh¹⁴⁷⁷				
37	120-122	Hâkim	18	Târîh-i Nüzûl Hidîv-i bahr u ber fermân-revâ-yı heft-kişver kim Revândır cûy-ı ikbâli serâdan tâ Süreyyâ’ya Yemm-i cûd u kerem Sultân Mahmûdü’ş-şemâ’il kim ‘Atâyâsı kıyâs olmaz şumâr-ı mevc-i deryâya Zalîl-i merhamet kim eylemiş zât-ı hümayûnun Bahırda berde terfih-i berâyâya Hudâ sâye	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Gemi

¹⁴⁷⁷ Divanda yer almamaktadır.

				O bahr-ı lutuf kim fülk-i hilâl ü sandal-ı gerdûn Civâr-ı münşe'ât-ı şevketinden kesb eder mâye Hurûş-ı mevc-i 'adli mâhdan mâhiye dek sârî Du'â-yı devletî mefrûzdur sükkân-ı bâlâya Olup hükmü hübüb-ı şurta-ı tevfik ile cârî Şîrâ'-ı satveti mevsûldür mecrâ vü mersâya Olup her kârda 'ilm-i ledünnü kâ'id-i tevfik Makardır fülk-i re'yi iktirân-ı Hızr u Mûsâ'ya Î'ânet-cû olup mâ'ûne-i lutfundan ol Şâh'ın Sehâb-ı âsümân eyler zemîne cûd-ı bî-gâye Degil keştî meger keçkûlûdür destinde deryânın Nevâl-i himmetinden sû-be-sû tahsîl eder vâye Kalup künc-i sadefde tâ ebed sâhil-res olmazdı Nümâ-bahş olmasa nîsân-ı lutfu Dürr-i yektâ'ya Olurdu müncelî gerd-i kelefden kurs-ı mihr-âsâ Eğer pertev-res olsa dest-i feyz-i himmeti aya Cibâl-i şâmihâtı aşdı bahr-ı mevc-i ihsânı Serandîb'i geçüp oldu resân tâ çerh-i a'lâya Muhît-ı mekremet kim kişver-i cûdunda melcâdır Cenâh-ı bâd-bân-ı re'feti sîmurg-ı 'Ankâ'ya				

				Edüp bu keşti-i gerdûn-nümûna himmetin masrûf K'ola reşk ile sad dâğ-ı tahassür kalb-i a' dâya Te'âlallâh ne zîbâ tarh-ı dil-cûy-ı Mülûkâne Kurulmadı anın bir misli dahi rûy-ı gabrâya Olup devletle 'ömrü Nûh-veş dâ'im selâmetde Vücûdu lenger-endâz-ı celâlet ola dünyâya Bu gûne bi'l-bedâhe vâsfına âgâz edüp hâmem Yürütdüm ben de fûlk-i fikretim lîmân-ı ma'nâyâ Görüp itmâmın istimdâd-ı ilhâm eyleyüp Hâkim İki târîh-i nev derc eyledim bir Beyit-i garrâyâ Şeh-i dehre ola fûlk-i felek-sâye mübârek-bâd Üc-anbarlı nüzûl etdi bi-hamdillâh deryâyâ¹⁴⁷⁸				
38	126	Hâkim	18	Var bu şevket-sâha-i devletde envâ'-ı sürûr Cilve eyler her taraf anda mezâyâ-yı hubûr¹⁴⁷⁹	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sevinç
39	126	Hâkim	18	Îlâhî dem-be-dem ârâm-gâh-ı şevketeş bâdâ Mahall-i cân-fezâ cây-ı meserret mesned-i 'izzet Füyûzât-ı Hudâ her-câ ki bâdâ hem-demeş bâdâ Be-lutf-i sermedî hem-vâre mümted mevkib-i devlet¹⁴⁸⁰	Farsça	Kıta	-	Dua
40	133-134	Hâkim	18	Şehen-şâh-ı mu'azzam Tâc-dâr-ı efham u a'zam Gubâr-ı pâ-y-ı rahşî basdırır Dârâ'yı dârâta	Türkçe	Kıta/Tarih Rahşîyye	.---/.---/.---/.---	At

¹⁴⁷⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁷⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸⁰ “Îlâhî! Cân artıran yer, onun izzet makâmı; sürûr yeri ise azametinin zaman zaman dinlendiği yer olsun. Hakk'ın feyizleri her yerde onunla birlikte olsun. Allah'ın ezeli lütfu ile onun devleti dâim olsun.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

			Cilûdâr-ı semend-i şevketi Keyhusrev ü Behmen Resîde gâşiye-dârânı envâ'-ı sa'âdâta Peren zerrîn-kutâs-ı eşheb-i iclâli ol Şâh'ın Cenîb-i şevketi tâziş-nümâ kâm-ı ziyâdâta Ola her hatve mızmâr-ı celâlet-rân-ı 'arzında Murâdâtı muvâfık sa've-i zeyn-i irâdâta Vezîr-i a'zamı Sadr-ı güzîn'i Mustafa Pâşâ Müşîr-i devleti şâyeste tevkîr u 'inâyâta Mekârim-şiyeme hayr-endîşe düstûr-ı 'atâ-pîşe Degil güncîde vasf-ı hüsn-i ahlâkı 'ibârâta Cemîlü'l-hulk matbû'u's-şiyem düstûr-ı ekrem kim Ne mümkün gelmek eslâf-ı kirâmıyla müsâvâta Takî asl-ı asîl ü müttakî pâk u nakî vâkî Sahî vâfi vefî mecbûl-i fitrı celb-i hayrâta Şehen-şâh-ı cihânın Sadr-ı dâna-yı hayır-hâhı Vekîl-i mutlakı şâyeste eltâf u 'inâyâta 'Uluvv-i şânını i'lân u tevkîr eyleyüp dehre Bu gûne gördü şâyân olduğun bahş-ı kerâmâta Mükemmel böyle bir rahş-ı mübeccel eyledi i'tâ Sezâ taraf-ı licâm-ı 'izzeti lesm-i mübâhâta					

				Gelüp sâni-i yevmî 'îdde esb-i hümayûnu Süvâr etdi Vezîr-i a'zamın rahş-ı meserrâta Du'âyile dedim Hâkim görünce ben de târihin Ola Sultân-ı 'âlem dem-be-dem nâ'il murâdâta ¹⁴⁸¹				
41	142	Hâkim	18	Hızr-ı tevîk o Şeh-i 'âleme hem-râh olsun Câdde-i lutf u 'inâyet ana şeh-râh olsun Ne mahalle ki ede iclâl ile tahrîk-i rikâb Kâ'id-i feyz-i Hudâ bedraka-i râh olsun ¹⁴⁸²	Türkçe	Kıta	..--/..--/..--/--	Dua
42	142	Hâkim	18	Bir Pâdişeh ki sâhib-i fazl ü kemâl ola Beyt-i 'ulûmu himmet ile irtifâ' eder Beyt-i 'ulûmu fazla kütüb-hânedir şeref Tullâb-ı 'ilm anın ile intifâ' eder ¹⁴⁸³	Türkçe	Kıta	--./-./-./-./-	Kütüphâne
43	143	Hâkim	18	Nîst der-'âlem çünîn cây-ı edeb İhtisâbeş ser-firâzî-râ sebeb Her ki dervey sâlik tahsîl şod Mî-resâned-kâm-ı û râ 'avn-ı Rabb ¹⁴⁸⁴	Farsça	Kıta	-	Saray-I Âmire-İ Galata
44	145	Hâkim	18	Çeşme-sârın eylemiş şeh-bâz-ı tuğrâ âşiyân Fî-sebîlillâh 'umûm feyzine olmuş nişân ¹⁴⁸⁵	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Tuğra
45	145	Hâkim	18	Oldu tuğrâ-yı hümayûn reşha-i şevket-simât Nâm-ı Şâhen-şâh-ı 'âlî menba'-ı âb-ı hayât ¹⁴⁸⁶	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Tuğra

¹⁴⁸¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸² Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸⁴ “Dünya da böyle bir edep yeri yoktur. Onun başının yücelmesine sebep ihtisâbıdır. Kim onda tahsîl için yola girerse, Allah'ın yardımı onu murâdına ulaştırır.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸⁶ Divanda yer almamaktadır.

46	145-147	Hâkim	18	Târîh-i Kitâb-hâne Mecma' u'l-bahreyni Kenzü'l-'adli Sultânü'l-verâ Şemsü âfâkın lehû zav'un menârun lil-hüdâ Behcetü'l-ikbâli Nazmü'd-dürri Muhtâru'l-ümem Fî-metâli' bestati'l-mecdi sahîhan müsnedâ Dürrü mensûri's-sıfâti fî-mesâbîha celet Sâhibü'l-ahyâ imâmü'n-nâsi turran muktedâ Min-'inâyetihî vikâyâtün li-sâhati mülkihî Ekmelü's-Sultâni A'lâmü'l-hüdâ Nûrun bedâ Matla' u'l-işrâkı hükmen fî-işârâtin bihî Şemsü âfâkın li-tenvîri'l-'uyûni yuhtedâ Be'sühû lil-hukmi'l-merbûtı tevzîhun li-men Nâle telvîhan li-tebyîni'l-münâ lâ-yürtedâ Hâzihî dârun li-tastîri'l-'ulûmi fe'ğtenim Min-fünûni'l-'ilmi zabtan küllü zâ minhu ığtedâ Sâhibü'l-hayrâti Mahmûdü's-secâyâ fazlühû Fî-basîti'l-arzı min-âyâtihi kad-şüyyidâ Kad-benâ dâran li-kütübin fe'btedir ta'lîmehû Sümme sahhaha cevhere'l-efkâri ve asfâ 'an sadâ Hâzihî kütübün li-ifdâlin lehû kad-düvvinet Küllühâ min-cûdihî't-tullâbi esnâ mahtidâ	Arapça	Kaside/Tarih	-	Kütüphâne İnşası

				Yebtagî min-zâlike inşa'en ve cem'an mücdiyâ Celle merzâtü'l-Îlâhi yâ lehû min müctedâ Key-tenâlû min-nefisi'l-'ilmi dürran fâhırâ Derruhû lillâhi minhu yâ lehû mimmâ nedâ Zâdehullâhu ketâ'ibe nasrihî fi-mülkihi Küllemâ yeftah safâha'l-'ilmi minhâ yühtedâ Fî-bekâi'l-mülki bi'n-na'mâ-i ibkâ'e'l-Îlâhi Sâra mahfûzan bi-'avnillâhi devmen sermedâ Hâkimun kad-ebde'a't-târîha şatran fe'ktübû Dâru-kütübin kad-bena's-Sultânu Mahmûdü'n- nedâ¹⁴⁸⁷				
47	150	Hâkim	18	Düzdi sîrâyet eyledi berkende 'ömrün tîşesi Böyle düzdün böyledir sa'yinde âhir pîşesi Tîşesiyle rahne-dâr etdi vücûdu kubbesin Ermedi râh-ı necâta tîşe-i endîşesi¹⁴⁸⁸	Türkçe	Kıta	---/--/--/--/--	Hırsızlık

¹⁴⁸⁷ İki denizin bir araya geldiği yer, adâlet hazînesi, mahlûkâtın sultânıdır, O; Ufukların aydınlık verici güneşi, yol göstericisidir. Parlak mutluluk, dizilmiş inci, topluluklar içinde seçkindir; şân ve şerefın doğuş yerlerindedir. Sıfatları parlak kandillere saçılmış bir incidir, hayat verir bütün insanlığın uyduğu imâmdır. İnâyetiyle saltanatının hudutlarını korur; Sultân, hidâyet alâmetlerini tamamlamış, nûr ortaya çıkmıştır. Üzerindeki alâmetlere bakılırsa hükmen güneşin doğduğu yerdir, sevk edilen gözleri aydınlatacak ufukların güneşidir. Karmaşık ve zor meseleler karşısındaki yiğitliği, kabul görmeyen istekleri ortaya koymak amacıyla birtakım işâretleri elde eden kişi için bir açıklamadır. Şunlar, ilim yazılacak ofislerdir; değişik ilimleri yazmak için bunları fırsat bil bunların hepsi de onun sayesinde. Hayır sahibidir, övülecek hasletlere sahiptir; yeryüzünde onun alâmetleri dikilmiştir. Kütüphâneler kurmuştur, hemen ta'lîme koş; sonra fikir cevherini tashih edip susuzluğunu gider ve temizle. Bu kitaplar onu yüceltmek içindir ve tamâmı talebelere karşı gösterdiği apaçık cömertlik sayesinde telif edilmiştir. Bununla faydalı bir (kütüphâneyi) inşa ve kitaplar toplamak istemiştir; Allah razı olsun, ne de fayda gözetmiştir! Ta ki böylece değerli ilimlere değerli bir inci gibi ulaşsınız; mâşâallah ona! Cömertliklerine şaşılır. Allah, ilim mutâla'a eden o(nun vakfettiği) kitaplarla yol buldukça mülkündeki zafer taburlarını artırsın. Nimetlerle Allah'ın inâyetiyle kalıcı olacağı bir mülkte; Allah'ın yardımıyla ebediyyen korunsun. Hâkim, bir mısra olarak tarihini düşürmüştür, yazınız: Cömert Sultan Mahmûd Kütüphâne inşa etmiştir!" anlamına gelen bu kaside divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁸⁸ Divanda yer almamaktadır.

48	150-151	Hâkim	18	Şeref buldukca gülşen-i tâze teşrîf-i kudûmunla Çemenler ferş-i çetr-i erguvân olmuş bu demlerde Çerâgân-ı behâr efrûz iken nâzende nergisler Verâ-yı encümende dîde-bân olmuş bu demlerde ¹⁴⁸⁹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Padişahı Övgü
49	154	Hâkim	18	Îlâhî sâye-endâz olduğu her cây-ı rûh-efzâ Kudûm-i yümn ü ikbâliyle tâ mahşer sa'id olsun Şeref kesb eylesün âfâk o Sultân-ı kerem-kârın Kudûmü şeş-cihâta müjde etsün halka 'id olsun ¹⁴⁹⁰	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
50	155	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'id-i sa'id ¹⁴⁹¹ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁴⁹²	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.--	Kurban Bayramı
51	155	Hâkim	18	Devâm-ı 'id-i sürûr ile şevket ü 'ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'an-ı Mecîd ¹⁴⁹³	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.--	Dua
52	157	Hilmî	18	Fezâ-yı dergehin kân-ı 'atâdır yâ Rasûlallâh Cenâbın melce'-i ehl-i recâdır yâ Rasûlallâh ¹⁴⁹⁴	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Hz. Peygamber

¹⁴⁸⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁹⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁹¹ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁴⁹² Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim etmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 353.

¹⁴⁹³ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı 'id-i sürûr ile şevket ü 'ömrün*

Füzûn ide kerem ü lûtf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356.

¹⁴⁹⁴ bk. Fatin, *Tezkire*, s. 112.

53	158	Hilmî	18	Çıksun seherî bâğda seyr-i çemen etsün ¹⁴⁹⁵	Türkçe	Mısra	--./--./--./--	Nasihat
54	158	Hâkim	18	İrtehal-e'n-Nihârî li-'âlemi'l-bekâ Min-merhalin fe-a'lâ menzileti'l-cinân Fe-Hâkimün esîfün min fevtihî ve ebdâ Târîhahû tüvuffiye 'allâmetü'z-zemân ¹⁴⁹⁶	Arapça	Kıta/Tarih	-	Vefat
55	162	Hâkim	18	Gavs-i a'zam hazret-i kutb-i Murâdîdir gelen Rûh-ı 'âlem kurratü'l-'ayn-ı irâdîdir gelen Ka'be-i erbâb-ı dil 'ayn-ı safâ-yı hürremî 'Ömre kat-ber-kat terakkîye mebâdîdir gelen ¹⁴⁹⁷	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Murâdî Hakkında
56	163	Câmi'	15	Geh be-Mekke menzil o geh Medîne câ-konem ¹⁴⁹⁸	Farsça	Mısra	-	Yerleşmek
57	172	Ebû Sa'îd Ebû'l-hayr	11	Hûrân be-nazzâre nigârım saf-zed Rıdvân zi-ta'accüb kefi hod ber-kef-zed V'ân-ı hâl-i siyeh be-rân-ı ruhân mutrif-zed Ebdâl zi-bîm-i ceng ber-mushaf-zed ¹⁴⁹⁹	Farsça	Rubâî	-	Sevgili
58	173	Hâkim	18	Îlâhî Rahmet o gufrân-ı Hak bâdâ be-rûh-ı û Bûd der-kasr-ı cennet müttekây-ı hâb-ı sâ mânâş ¹⁵⁰⁰	Farsça	Beyit	-	Dua
59	173- 174	Hâkim	18	Ağlama ey dîde-i giryân u me'yûs-ı ümîd Doğdu fark-ı 'aciz ki bâ-lutf-ı hakk-ı hûrşîd-i 'îd Bir taraftan zâhir olsa bî-tevakkuf bir elem Bir taraftan Hakk eder sana 'ıvaz kâm-ı 'adîd ¹⁵⁰¹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Nasihat

¹⁴⁹⁵ Kaynaklarda bulunamamıştır.

¹⁴⁹⁶ O mâhîr âlim bu âlemden bekâ âlemine, en yüce cennete irtihal etti. Hâkim onun vefatından dolayı üzüntülüdür ve vefat tarihini düşürüyor: Zamanın allâmesi vefat etti” anlamına gelen Arapça bir şiirdir. Bu şiir İsmet Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik*'inde de yer almaktadır; bk. Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakâ'iku'n-nu'mâniyye ve Zeylleri: Tekmiletü's-şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 254.

¹⁴⁹⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁴⁹⁸ “Bazen Mekke’de bazen de Medine’de yerleşirim” anlamına gelen Farsça bir mısranın geçtiği yerler için bk. <http://habibi-rasoolallah.blogfa.com/post/95>; <https://www.balagh.ir/content/4267> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁴⁹⁹ “Sevgilinin bakışı ile hûriler saf tuttular. Rıdvân hayretten el çırpmaya başladı. Hûriler sevgilinin kara benini, yüzlerine süs yaptılar. Abdâllar savaş korkusuyla Kur’ân’a vurdular” anlamında gelen bu manzûme için bk. <https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh219/> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵⁰⁰ “Îlâhî! Rahmet ve Hakk’ın bağışlaması onunla birlikte olsun. Cennet bahçesi, onun âfiyet ve huzur uykusunun yeri olsun.” anlamına gelen bu beyit divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁰¹ “Ağlama ey dîde-i giryân ü me'yûs-ı ümîd
Toğdı fark-ı 'acziine bâ-lutf-ı Hak hûrşîd-i 'îd

60	174	Hâkim	18	Sâ'at -i heşt yevm-i cum'a-i sa'd İktirân etmişidi Hûrşîd'e Çıkıdı tahta o âfitâb-ı cihân Döndü ol gün meserret-i 'îde ¹⁵⁰²	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--	Padişahın Tahta Çıkışı
61	174- 175	Hâkim	18	Habbezâ Sultân-ı ferruh-ı tâc u taht Kâm-rân u kâm-yâb u nîk-baht Râyet-efrâz-ı serîr-i Serverî Gulgule-endâz-ı devr-i Dâveri Şâh-ı 'âlî-kadr-ı gerdûn-mertebe Kevkeb-i bahtı hümâyûn kevkebe ¹⁵⁰³	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü
62	175	Hâkim	18	Ana Hakk lütûfla nigâh etmiş Sâyesin 'âleme penâh etmiş Nûr-ı Hakk cebhesinde tâbândır Zıll-ı Hakk idüğü nümâyândır Nâzımü'l-mülk Hâdimü'l-Haremeyn Verdi zât-ı şerîfi 'âleme zeyn Ehl-i dîne du'âsı anın deyn Dâme fi 'izz ü devleti'd-dâreyn ¹⁵⁰⁴	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--	Padişahı Övgü

Bir taraftan zâhir olsa bî-tevakkuf bir elem

Bir taraftan Hak ider sana 'avez-kâm-ı 'adid" Yakup Poyraz, Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma, s. 507.

¹⁵⁰² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁰³ "İyi tâlihli, murâdına nâil olmuş, tâc u tahtın mübârek sultânına ne mutlu. O, adâletli devri ile ses getiren, saltanat tahtının bayrağını yükselten; tâlih yıldızı mübârek olan, felek mertebeli şânı yüce sultândır." anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁰⁴ Divanda yer almamaktadır.

63	176-177	Hâkim	18	Şeref-efrâz-ı taht-ı ‘Osmânî Hâris-i hıttâ-i Cihân-bânî Mâye-i emn ü dîn ü îmânî Sâye-i ‘arş u Zıll-ı Yezdânî Şâh-ı pâkîze re’y ü rûşen-dil Hâmî-i hakk u mâhî-i bâtıl Hakka kâ’il ‘adâlete mâ’il Hakk mu’ammer ede anı yüz yıl Dâver-i ekrem ü firişte-hısâl Neyyir-i a’zam u semây-ı kemâl Âfitâb-ı sipihr-i câh u celâl Sâye-i nûr-ı Îzid-i Mûte’âl Râyet-efrûz-ı devlet-i sermed Pîr u şer’-i hazret-i Ahmed Dileriz kim cenâb-ı Rabb-i Samed Ede eyyâm-ı ‘ömr u bahtını med Mihr-i evc-i sipihr-i rif’at ü câh Sâye-i lutfu oldu halka penâh Oldu zât-ı şerîfî Zıllullâh Melekü’l-‘arşî sânehû ve hamâh	Türkçe	Kıta	..--/.-./--	Padişahı Övgü

				Sîm ü zer sikkesiyle buldu revâc Geldi dünyâya i'tidâl-i mizâc Şimdi Sâhib-kırân-ı 'asr oldur Mâlik-i 'izz ü feth u nasr oldur Vechi mir'ât vech-i Ahmed'dir Anda envâr-ı Hakk müşâheddir Fehmi 'âlî tabî'atı çâlâk Dimedin bir sözü eder idrâk Hüner ehline tab'ı mâ'ildir Bir hüner-kânı Şâh-ı kâmilidir Zâtı olmuşdurur sûtûde sıfât Sânehû Rabbünâ 'anî'l-âfât¹⁵⁰⁵				
64	177-179	Hâkim	18	Hamdülillâh ki meserretle ferah-yâb oldu Doldu âvâze-i ikbâl ü sürûriyle cihân Şems-i ikbâl-i cihân eyledi burcunda şeref Geldi ser-mesned-i iclâline Sultân-ı zemân Ya'nî ol Pâdişeh-i maşrık¹⁵⁰⁶ u mağrib ki anın Olsa der-bânı sezâ Husrev ü Ma'an u Keyhân Şâh-ı gerdûn-'azamet Sâhib-i 'izz ü şevket	Türkçe	Kıta/Tarih	..--/..--/..--/..--	Cülûs

¹⁵⁰⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁰⁶ Pâdişeh-i maşrık: pâdişeh-i şark D. bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 366.

				Ana mevhûb-ı Hudâ lâzime-i haşmet ü şân Bûy-ı gül olsa dahi harfî sühan-sencânın Vasf-ı ahlâkına yok kudret-i ta'bir u beyân Olsa vassâf mekârim-şiyem i'tâfi Hakk-ı ta'bîrini îfâ edemezdi muhibbân¹⁵⁰⁷ Kuvvet-i baht-ı hümayûnuna olmaz mı delîl Olduğu lafz-ı Şehen-şâha mutâbık 'Osmân Yazıla âyet-i nusret 'alem-i 'azminde Râyet-i ma'deleti ola küşâde her ân 'Ahd-i 'adlinde ola milket-i hestî ma'mûr Eyleye re'fetle mülk-i vücûda fermân Ser-i fağfûrî sıfâl ede hadîm-i keremi Zîr-i hükmünde ola kişver-i âl-i Hâkân Şâh-bâz-ı himemi dâ'im açâ iki cenâh Biri tevfik u 'inâyet birisi emn ü emân Emri cârî ola hem enfûs ü hem âfâka Hükmüne her dem itâ'at ede çarh-ı devrân Gûş edüp taht-ı hümayûna cülûs eylediğin				

¹⁵⁰⁷ Muhibbân: Sehbân D. bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 367.

				Oldu âfâk-ı memâlikde berâyâ şâdân Geldi bir hâtif-i gaybî dedi Hâkim târîh Yümn ile müjde-cülûs eyledi Sultân ‘Osmân ¹⁵⁰⁸				
65	179	Hâkim	18	Zıllu meliki’l-’arşı lemmâ i’telâ Sâra bişru’s-sa’di fî mecle’n-nüfûs Hâtifü’l-büşrâ yünâdâ mu’linâ Ürriha Sultân Gâzî lil-cülûs ¹⁵⁰⁹	Arapça	Kıta/Tarih	-	Cülûs
66	180	Hâkim	18	Buldu nezdîkî-i şerefde hubûr Oldu sa’y-ı cemîli heb meşkûr Vüzerâdır hazîne-i esrâr Andadır mühr-i Pâdişâh-ı gayûr ¹⁵¹⁰	Türkçe	Kıta	-.---/-.---/-.-	Veziri Övgü
67	181	Hâkim		Vezîr-i muhterem memdûh-i ‘âlem hayra mülhem kim Sezâ mühr-i sadâret kadr u şânın eylese i’lâ Lisân-ı hâmeden târîhi cârî oldu ey Hâkim Muvaffak oldu mührü aldı müjde Mustafa Paşa ¹⁵¹¹	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
68	182	Hâkim	18	Yeter kerâmet-i zât-ı şerîf-i ‘âlîsi Ki ola vâlidesi Pâdişâh-ı İslâm’ın Olunca Pâdişeh’in emrine itâ’at farz Olur du’âsı ferîza bu hayr-encâmın ¹⁵¹²	Türkçe	Kıta	.-./-.-./-.-./--	Vâlîde Sultan’ı Övgü

¹⁵⁰⁸ Bu manzûme divanda “*Târîh-i Berây-ı Cülûs-ı Sultân ‘Osmân Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidedir. bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 366- 367.

¹⁵⁰⁹ “Arşın sahibinin gölgesi yükseldiğinde gönüllerde mutluluk müjdesi oluştu. Meçhûl bir yerden bir müjde sesi geliyor: Gâzi Sultân'a cülûsundan dolayı tarih düşüyor” anlamına gelen Arapça bu mazûme divanda, “*Târîh-i Diğer Berây-ı Cülûs-ı Sultân ‘Osmân Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlığı ile yer almaktadır. bk. Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 368.

¹⁵¹⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵¹¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵¹² Divanda yer almamaktadır.

69	187	Hâkim	18	Hâkimâ tebrîk birle söyledim târîhini Besmeleyle eyledi sâhib-i ‘ilm taklîd-i seyf ¹⁵¹³	Türkçe	Beyit/Tarih	---/---/---	Kılıç Kuşatma
70	187	Mevlânâ	13	Dil be-dest-âver ki hacc-ı ekberest Ka’be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest ¹⁵¹⁴	Farsça	Beyit	-	Gönül
71	189	Hâkim	18	Tefe’’ül-i hayr ‘add etdim o gün bu vechile Hâkim Rızâ vü Murtezâ’nın böyle hüsn-i ictimâ’ından ¹⁵¹⁵	Türkçe	Beyit	---/---/---/---	Tefeül
72	203	Hâkim	18	Târîh-i ‘Atıyye-i Hümâyûn Lutf u ihsânı ile ‘âlemi mesrûr etdi Şâh-ı devrân-ı ‘atâ-pîşe mekârim-meşmûl Hâkimâ oldu bu ihsân-ı cülûsa târîh Müjde kim oldu ‘atâyâ-yı hümâyûn mebzûl ¹⁵¹⁶	Türkçe	Kıta/Tarih	..--/..--/..--/..--	Hediye
73	210	Seyyid Hâşimî	16	Yol oldu bin otuzda Üsküdar’a Akdeniz dondu ¹⁵¹⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	---/---/---/---	Hava Durumu/ Don
74	211	Hâkim	18	Buz üstünden gecen geldi bana yaz dedi târîhin Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçdim ¹⁵¹⁸	Türkçe	Beyit/Tarih	---/---/---/---	Hava Durumu/ Don
75	216	Hâkim	18	Gûş edüp evsâfını Hâkim dedim târîhini Oldu Vassâf-ı dehr ‘izz ile Müftî-i ‘ibâd ¹⁵¹⁹	Türkçe	Beyit/Tarih	..--/..--/..--/..--	Göreve Atanmak

¹⁵¹³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵¹⁴ “Gönül kazanmak hacc-ı ekberdir. Ka’be ise, Âzer oğlu Halîl’in yapısıdır” anlamına gelen Farsça bir beyittir. Benzer ifadelerle Mevlana’nın *Mesnevi*’sinde yer almaktadır. bk. <https://www.noorlib.ir/view/en/book/bookview/text/15684/2/85> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵¹⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵¹⁶ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵¹⁷ “*Didi ey Haşimi tarihin anın lafzan uma ’nen*

Yol oldu Üsküdar’a Akdeniz tondı bin otuzda” bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde Kendinden Söz Ettiren Üsküdar Kışları”, s. 492.

¹⁵¹⁸ “*Buz üstünden geçen bir kimse geldi dedi târîhin*

Deniz altmış sekizde tondı buzdan ben deniz geçdim sene 1068” bu beyit hakkında bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 24; Ramazan Ekinci, “Hâkim Mehmed Efendi’nin Divanında Yer Almayan Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 34, (2013), s. 143.

¹⁵¹⁹ Divanda yer almamaktadır.

76	216	Hâkim	18	Kad-‘alâ mevlâye ‘Abdillâh a‘lâ menzilen Mâ‘fetâ fî mesnedi‘l-iftâ sa‘iden muktedâ İnnenî errahtü bi‘l-cevheri‘ş-şatır‘l-behiyyi Câ‘enâ Vassâfu bi‘l-incâdi müftiyyin mâ-fetâ ¹⁵²⁰	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanmak
77	238	Hâkim	18	Niçe erbâb-ı fitnat bende-gân-ı nükte-perverden Yapıldı gerçi târîh-i tekerrür-i mu‘ciz ü garrâ Yapılmaz binde bir düşmekle Hâkim böyle bir târîh Zehî üç def‘a mühür aldı Vezîr oldu ‘Alî Pâşâ ¹⁵²¹	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanmak
78	253	Hâkim	18	Var bu şevket-sâha-i devletde envâ‘-ı sürûr Cilve eyler her taraf anda mezâyây-ı hubûr ¹⁵²²	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Sevinç
79	254	Hâkim	18	Îlâhî dem-be-dem ârâm-gâh-ı şevketeş bâdâ Mahall-i cân-fezâ cây-ı meserret mesned-i ‘izzet Füyûzât-ı Hudâ her-câ ki bâdâ hem-demeş bâdâ Be-lutf-i sermedî hem-vâre mümted mevkib-i devlet ¹⁵²³	Farsça	Kıta	-	Dua
80	256	Hâkim	18	Hamdülillâh mesned-i sadr-ı Vezâret yümne Oldu lâıyk böyle bir ‘allâme-i sâhib-i dile Mülhem oldu Hâkimâ bu mısra târîhde Oldu nâ‘il-i sadra ‘Abdullâh Paşa mühür ile ¹⁵²⁴	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Göreve Atanmak
81	281	Hâkim	18	Şeh-i ‘âlem sümme câmi‘u‘l-Kur‘ân ki bî-şübhe Vücûdu kişver-i âsâyîş-i dehrin nige-h-bânı	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Câmi İnşası

¹⁵²⁰ “Efendim Abdullah en yüce konuma yükseldi. Hâlen fetvâ makâmında mutlu ve kendisine uyulmakta. Bu hâdisenin tarihini noktalı harflerin en güzelini kullanarak düştüm. Vassâf bize fetvâ vermek suretiyle destek oldu.” anlamına gelen bu şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁵²¹ Bu beyitler, “*Târîh-i Berây-ı Sadâret-i ‘Uzmâ Hekîmbaşı-zade ‘Alî Pâşâ Der-Def‘a-i Sâlise*” başlıklı tarih manzûmesinin sırasıyla 38. ve 39. beyitleridir. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 368-372.

¹⁵²² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵²³ “Îlâhî! Cân artıran yer, onun izzet makâmı; sürûr yeri ise azametinin zaman zaman dinlendiği yer olsun. Hakk’ın feyizleri her yerde onunla birlikte olsun. Allah’ın ezeli lütfu ile onun devleti dâim olsun.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁵²⁴ Divanda yer almamaktadır.

				Muvaffak zât-ı pâkî dâ'imâ icrâ-yı hayrâta Cünûd-ı lutfunu te'yîd ede imdâd-ı Rabbânî Görünce bu mahallin feyz-ı ruhâniyyetin oldum Binâ-yı secde-gâh-ı Hakk'a etdi emr u fermânı Mücedded böyle bir pâkîze câmi' eyledi ihyâ Olunca böyle olsun himmet-i vâlâ-yı Şâhânî Sezâdır câmi'-i nûr ile olsa tesmiye zîrâ Dil-i 'ârif gibi her sû ferah-peydâ vü nûrânî Münevver her taraf feyziyle enver-i 'arş-ı peyker kim Muhît olmuş cemâ'atle sufûf-ı ehl-i imânî Dedim bir Mısraıyla Hâkimâ târîh-i itmâmın Ne a'lâ câmi'-i nûr u 'ibâdet-gâh-ı Sübhânî¹⁵²⁵				
82	286	Defterdâr Behcet	18	Üç gün ârâm-ı safâya nice ruhsat bulunur Behcetâ meskenimiz şimdi ki Siroz oldu¹⁵²⁶	Türkçe	Beyit	..--/.../.../..--	Siroz'da İkamet Etmek
83	289- 290	Hâkim	18	Târîh-i Sadâret-i hazret-i Sadrı'zamî Zehî düstûr-i vâlâ-kadr ü sâhib-i cûd u himmet kim Mekîn-i mesned-i Sadr-ı vekâlet-i dâver-i ekrem Sümmiye Hayder-i Kerrâr u leys-i gâlib u tâlib Vefiyy-i cûd u vâfî-i mekârim-i ecved ü efham	Türkçe	Kaside/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanmak

¹⁵²⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵²⁶ Bu beyitin geçtiği yer için bk. Beyhan Kesik, "Behcet, Acem Kılıcı Seyfî Mustafa Efendizâde Mehmed Behcet Efendi, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2479> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

				Çırâğ-ı pür-fürûğ hazret-i zıll-i ilâhîdir Olup gars-ı yemîn-i Pâdişâh-ı ekrem ü a'zam Ne gars-ı meymenet-pîrâ-yı zıll-ı vârif-i rahmet Ki zîr-i sâye-i vâlâsı oldu melce-i 'âlem Emîn-i künc-i sıdk u me'men-i âfâk-ı kişver Fezâ-yı milket ü pehnâ-yı lutfu ser-te-ser eslem Zehî Sultân-ı 'âlî-himmet ü Dâdâr-ı 'âlem kim Cemî'-i halka oldu bezl-i cûd u lutuf la mu'allim Husûsan böyle düstûr-ı mekârim-pîşe kim etdi Anı mühr-i sadâretle Vezîr-i efham u a'zam Hudâ tevîk u te'yîd ile etsün devletin dâ'im Der-i vâlâsı olsun 'arş-ı kâm u melce-i 'âlem Düşüp bir Beyit-i cevher-dâr ile târîh-i vâlâsı Bu gûne geldi tab'-ı çâkerîye Hâkimâ ahkem Kudûmu dehri mesrûr eyledi 'izz ü sa'âdetle Mühür oldu 'Ali Paşa Silâhdâr-ı Şeh-i ekrem¹⁵²⁷				
84	292	Hâkim	18	Fülkü'r-riyâseti kad-'alâ bi-vücûdi sâhibihi'llezî Zahara'l-kemâlü bi-zâtihî ve semâ bi-neyl-i nevâlihî Kad-zâde 'atfî nahvehû lemmâ bedâ târîhuhû	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanmak

¹⁵²⁷ Divanda yer almamaktadır.

				Nâle'r-riyâsete kâmilün fa'hmid bi-necd-i kemâlihî ¹⁵²⁸				
85	294	Hâkim	18	Îlâhî sâye-endâz olduğu her cây-ı rûh-ı efzâ Kudûm-ı yümn ü ikbâl ile tâ mahşer sâ'id olsun Şeref kesb eylesün âfâk o Sultân-ı kerem-kârın Kudûmü şeş-cihâta müjde etsün halka 'id olsun ¹⁵²⁹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
86	295	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'id-i sa'id ¹⁵³⁰ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁵³¹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.--	Kurban Bayramı
87	295	Hâkim	18	Devâm-ı 'id-i sürûr ile şevket ü 'ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'an ü Mecîd ¹⁵³²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.--	Dua
88	314	Hâkim	18	Bu ihrâka 'aceb Sultân-ı 'âlem eyledi girye O âb-ı girye etdi muntafî lutf-ı Kerîm oldu Çıkup Allahu etfâhu dedi bir hâtif-i gaybî Bunun târihi Hâkim lafz-ı ihrâk-ı 'azîm oldu ¹⁵³³	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Yangın
89	319	Hâkim	18	Sık bi'ilezî haleka'l-halâ'ika küllehâ	Arapça	Beyit	-	Allah

¹⁵²⁸ “Liderlik gemisi, zâtıyla kemâlin ortaya çıktığı o geminin sâhibi sâyesinde yüceldi. Tarihi gün yüzüne çıktığında ona yönelişim arttı. Kâmil bir zât liderliğe ulaştı. Öyleyse onun kemâlinin şanıyla övün!” anlamına gelen bu Arapça şiir, divanda yer almamaktadır.

¹⁵²⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵³⁰ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'Idiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasındır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁵³¹ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Idiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, a.g.t., s. 353.

¹⁵³² Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Idiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı 'id-i sürûr ile şevket ü 'ömrün*

Füzûn ide kerem ü lutf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356.

¹⁵³³ Divanda yer almamaktadır.

				Fe'hüve'l-Mu'înu li'küllin min mevâmile ¹⁵³⁴				
90	319	Ferezdak ve Buhturî	8 ve 9	Verise'l-mekârime kâbiran 'an kâbirin Ke'r-rumhi ünübün 'alâ ünübün ¹⁵³⁵	Arapça	Beyit	-	Kişiyi Övgü
91	320	Sa'dî	13	Hikmet-i mahz-est eğer lutf-ı cihân âferîn Hâs koned bende-i maslahat-i halk râ ¹⁵³⁶	Farsça	Beyit	-	Allah
92	320-321	Hâkim	18	'Alâ necmü's-sa'âdeti fe'rtekâ 'an evcedin ve bedâ Su'ûde âfâkin sa'den maşrıku'l-eşrâfi is'âdühû Bi-sa'din kad bedâ târîhuhû 'an Hâkimin Sa'idâ Vezîru'd-devleti'l-'ulyâ sa'idan dâme is'âdühû ¹⁵³⁷	Arapça	Kıta/Tarih	-	Dua
93	329	Hâkim	18	Sîne-i cân-ı şekl-i mihrâb kabâ-yı 'izzeti Kehf-i sila'-ı dil tecerrüd-pîşe-gânın halveti 'Âkifân-ı mescid-i feth u yakînın saff-be-saff Lem'a-i envâr ile olmakda efzûn hayreti ¹⁵³⁸	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi
94	329-330	Hâkim	18	Ma'bed-i 'izz ü 'alâ nüzhet-serây-ı 'uzleti Sahn-ı vâlâ-yı semâ-füşat-fezâ-yı serveti Câmi'-i şer'-i şerîfi mecma'-i ehl-i yakîn İ'tikâf-ı halveti Kehf-i Hirâ-yı vahdeti ¹⁵³⁹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi
95	331	Hâkim	18	'Alâ ervâhihim tuhafu't-tehâyâ Minellâhillezî halaka'l-berâyâ ¹⁵⁴⁰	Arapça	Beyit	-	Dua

¹⁵³⁴ Bütün mahlûkâtı yaratan Allah'a güven. İstenilen her hususta yardımcı O'dur" anlamına gelen Arapça bir beyittir. Divanda yer almamaktadır.

¹⁵³⁵ Ululardan ululara geçen ahlâkî değerlere vâris oldu. Boruların üst üste konularak yapıldığı mızrak gibi" anlamına gelen Arapça bir beyittir. İlk Mısrası Ferezdak'a ikinci mısrası Buhturî'ye aittir. bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=3493>; <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵³⁶ Kâinâtı yaratan Allah'ın lutfu, hikmetin ta kendisidir. O, halkın ihtiyaçlarına göre iş yapan kulunu havâstan kılar" anlamına gelen Farsça bir beyittir. Sâdi-î Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan* (trc. Kilisli Rifat Bilge), 12. Baskı, İstanbul: Meral Yayınevi, 1980, s. 273.

¹⁵³⁷ Mutluluk yıldızı yükseldi, coşkuyla yücelerde görüldü. Ufukların yükselişi gibi iyi bir şansla yükseldi, eşrâfın doğuşu onun yüceldiği yerdir. Hâkim'in düşürdüğü tarihi bahtla ortaya çıktı. Devlet-i 'Aliyye'nin vezîri Sa'id'in mutluluğu dâim olsun!" anlamına gelen bu şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁵³⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵³⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁴⁰ "Ruhlarına, mahlûkâtı yaratan Allah'tan iyi dilek hediyeleri olsun!" anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

96	331	Hafız	14	Şâh-râ beh boved ez-tâ’at-ı sad-sâle vü zühd Kadr-i yek-sâ’at ‘ömrî ki der u dâd koned Halk der-sâye-i ‘adleş heme âsûde şeved Zîr-i destân-ı cihân-râ zi-gam âzâd koned ¹⁵⁴¹	Farsça	Kıta	-	Padişah
97	332	Hâkim	18	Îlâhî tâ cihân durdukca olsun devleti memdûd Ola sa’y-yı cemîli gün-be-gün masrûf hayrâta Muvaffak ola fevka’l-hadd bi-vefkı’l-bâl her demde Meserrât-ı pey-ender-peyle yâ Rabbi her meberrâta ¹⁵⁴²	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Padişaha Dua
98	333	Hâkim	18	Devlet ü ‘omreş be-tevfik-ı Hudâ-yı Zi’l-celâl Bâd efzûn o boved âsâr-ı hayreş müstedîm Zıll-ı re’fet-bahş-ı u memdûd bâdâ ber-cihân Mî-resâned ber-heme-‘âlem ez-u feyz-i ‘amîm ¹⁵⁴³	Farsça	Kıta	-	Padişaha Dua
99	335	Hâkim	18	Himmet-i Sultân eder elbette her kârı temâm Dest-i cûdundan bulur her nâ-resâ hüsn-i hıtâm ¹⁵⁴⁴	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Padişah
100	339-340	Hâkim	18	Târîh-i Medrese-i Şerîf Hazret-i Sultân ‘Osmân kim anın Şefkat ü ihsânı şâmil herkese Ehl-i ‘ilm ü zümre-i tahsîl için Yapdı bir ‘âlî müşeyyed medrese	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.-	Medrese İnşası

¹⁵⁴¹ “Şâh için ömrünün bir saatinde adâletle hükmetmesi, yüz yıllık zühd ve taâten daha iyidir. Halk onun adâleti gölgesinde mutlu oldu. O, dünyanın altta kalanlarını gamdan azat eder” anlamına gelen Farsça bir şiirdir. İlk iki mısra Hafız’a aittir bk. Hâfiz, *Dîvân*, I, 458.

¹⁵⁴² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁴³ “Celâl sahibi Hakk’ın tevfiğiyle, onun devlet ve ömrü uzasın; hayır eserleri devam etsin. Onun merhamet bahşeden gölgesi dünya da uzun süre kalsın. Onun umumî feyzi bütün âleme ulaşsın” anlamına gelen bu Farsça manzûme divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁴⁴ Divanda yer almamaktadır.

				Cevdet ü a'tâfını tahkîk eder Metn-i feyzin kim ki tedrîs eylese Hükm-i ihsânında yok selb-i vücûd Nisbeti îcâb ile her bî-kese Yapdı Sultân-ı cihân iktidâr Bu mahalli neyl-i feyz-i akdese Düşdü bir târîh Hâkim'den du'â Medhal-i 'ilm ola bâb-ı medrese¹⁵⁴⁵				
101	340-341	Hâkim	18	Târîh-i 'Îmâret Şehen-şâh-ı cihân Sultân-ı 'âlem Ki oldur mazhar-ı tevfik-ı Hallâk Hayâ vü 'adl ü sıdkın menba'ıdır Kerem-ver-i sâhib-i i'tâ vu infâk Nevâl-i ni'metiyle oldu mebsût Kerem-i hâhân u muhtâcân-ı âfâk Bu dergâh-ı ni'am bahş-ı vesî'i Yapup kıldı müşeyyed tâk-ber-tâk Edüp it'âm-ı miskîn ü yetîmi 'Atâ-hâhân-ı nâna etdi ilhâk Îlâhî cûd u lutfun müstedâm et	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/--	İmaret İnşası

¹⁵⁴⁵ bk. Ramazan Ekinci, *Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri*, s. 142.

				Nevâlin bî-nevâya eyle ilsâk Mü'eyyed-i bast olundukca cihâna Simât-ı şükrü olsun kuvvet-i a'nâk Yazılsun kilik-i Hâkim'den bu târîh Ola a'lâ 'imâret bâb-ı erzâk¹⁵⁴⁶				
102	341-342	Hâkim	18	Târîh-i Kütüb-hâne-i Hümayûn Şeh-i ekrem sümme cîmî'ü'l-Kur'ân-i a'zam kim Şerefdîr nüsha-i zât-ı bihîni Âl-i 'Osmân'a Kitâb-ı dîn ü devlet mecma'ü'l-bahreyn emniyyet Vücûdu şerh-i metn-i ma'deletdir dâd-hâhâna Sezâ tenvîr-i ebsâr eyler ise hâk-i râhından	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Kütüphane İnşası

¹⁵⁴⁶ “Şehen-şâh-ı cihân sultân-ı 'âlem
Ki oldu mazhar-ı tevîk-i Hallâk

Hayâ vü 'adl ü sıdkın menbâ'idır
Kerem-ver sâhib-i i'tâ vü infâk

Bu dergâh-ı ni'âm-bahş-ı vesî'i
Yapıp kıldı müşeyyed tâk-be-tâk

Edip it'âm-ı miskîn ü yetîmî
'Atâ-hâhâna etdi lutfun ilhâk

Mevâyid bast olundukca cihâna
Simât-ı şükrü olsun kurb-i i'tâk

Yazılsın kilik-i Hâkimden bu târîh

Ola a'lâ 'imâret bâb-ı erzâk sene 1169” bk. Ramazan Ekinci, *Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri*, s. 142.

				Taleb-kârân-ı ma' nâ bakmasun telvîh-i Tibyâna Mutavvel-i cevdet ü a'tâfını mümkün değil telhîs Ma'ânî-i bedî' -i lutfu sığmaz dürr-i menassâna Değil âyât-ı şevket-mâyesi güncîde-i tefsîr Celâlini Suyûtî serd ederse bast-ı İtkâna Sihâh-ı Cevherî-i mısraım Hâkim olur târîh Ulu'l-elbâba cem' -i ders-i kudsîdir kütüb-hâne¹⁵⁴⁷				
103	342-343	Hâkim	18	Târîh-i Çeşme-i Hümâyûn Ne zîbâ çeşme-sâr-ı hazret-i Sultân-ı 'âlem kim Olur sîr-âb anın cûduyla dehrin cümle 'atşânı Şeh-i deryâ-yı cûd-ı mekremet 'ayn-ı 'atâfet kim Zemîn-i kişver-i 'adl ü sehâ ser-sebz ü reyyânı Bu mecrâ şübhesiz ser-çeşme-i mîzâb-ı rahmetdir Ki olmuş lülesinden halka cârî feyz-i Rahmânî Şehen-şâh-ı mekârim-pîşe-i Dâdâr-ı eltâfın Hayât îrâs eder dil-teşnegâna cûy-ı ihsânı Zülâl-i cevdetinden nûş-ı âb-ı sâf edüp Hâkim Oku târîh-i pâk-ı çeşme-i Sultân 'Osmânî¹⁵⁴⁸	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Çeşme İnşası
104	343	Hâkim	18	Hazret-i Sultân 'Osmân Hilâfet-mesnedin Cûy-bâr-ı lutfuna tesnîm-i cennetdir 'adîl	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Sebil İnşası

¹⁵⁴⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁴⁸ Divanda yer almamaktadır.

				‘Ayn-ı cûdu etdi ırvâ teşnegân-ı ‘âlemi Tâ-be-mahşer oldu cârî böyle bir hayr-ı cezîl Gel Hüseyin ile Hasan ‘aşkına mâ’-ı zemzem iç İşte cûd-ı Şâh-ı ‘âlem sâhib-i feyz-i cemîl Böyle inşad etdi Hâkim bendesi târîhini Eyledi Sultân ‘Osmân su gibi cûdun sebîl¹⁵⁴⁹				
105	351-352	Hâkim	18	Seyyid-i ‘âlî-neseb Pîrâye-i fazl ü edeb Hilye-i zîb-i haseb her tavr-ı matbû’ı nefis Hüsn-i etvârıyla memdûhu’ş-şiyem sâhib-sükûn Ehl-i inse mahfil-i lutf u müdârâda enîs Zâtına şâyestedir envâ’-ı tekrîm ü şeref Mesned-i ‘izz ü riyâsetde ola dâ’im celîs Ehl-i haysiyyet niçe târîhler ‘arz etdiler Ben de oldum ‘âcizâne râh-ı i’câza esîs Söyledim bir Mısraıyla Hâkimâ târîhini Devlet-i ‘ulyâya ‘avn-i Hakk ile oldu re’îs¹⁵⁵⁰	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Göreve Atanma
106	363-364	Hâkim	18	Târîh-i Vefât-ı Vâlide Sultân ‘Aleyhe’r-rahmetü Ve’r-rıdvân Vâlide Sultân-ı ‘ısmet-ihtivâ Mâder-i Şâhen-şeh-i şefkat-penâh	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---	Vefat

¹⁵⁴⁹ bk. Ramazan Ekinci, *Hâkim Mehmed Efendi’nin Divanında Yer Almayan Şiirleri*, s. 142.

¹⁵⁵⁰ Divanda yer almamaktadır.

				Mahrem-i hürmet-serây-ı ‘izz ü dîn ‘İffet-ârâ vü merâhim-iktinâh Dürre-i dîhim ‘izz ü ibtihâc Gurre-i mihr-i şehâmet-intibâh Kıble-i ümmü’l-kitâbi ittekâ Ka’be-i mestûre-i sırr-ı İlâh Gitdi ‘ukbâya şeb-i mi’râcda Kişver-i huld ola ana taht-gâh Rahmet-i Hakk’a karîn olduğuna Böyle şebde rihleti oldu güvâh Mazhar-ı şânı hisân-ı şâmile Mehce-i sırrı cihâna Pâdişâh Zâhide zâtı takıyye-i kâmile Hem veliyye ‘âbide bî-iştibâh Eyledi dâr-ı fenâdan irtihâl Zâhir oldu lutufla ‘ukbâya râh Ârzû-mend idi hûr-i cennete Etmedi âlâyîş-i dehre nigâh Fevtine sad hüzn ile giryân olup Kımmе-i eflâka çıkdı dūd-ı âh				

				Hâkimâ bu Beyit olup târîh-i tâm Böyle inşad eyledim tâbet serâhu ¹⁵⁵¹ Vâlîde Sultân şeb-i mi' râcda Eyledi bâm-ı na'îmi cilve-gâh ¹⁵⁵²				
107	366	Hâkim	18	Îlâhî her mahall kim ola mesned-gâh-ı ikbâlî Tebâşîr-i fuyûzât-ı Îlâhî ile ola ma'mûr Ferah-ı behcet-i meserret ede sû-be-sû cilve Ola Sultân-ı 'âlem anda ya Rabbi lutufla mesrûr ¹⁵⁵³	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
108	368	Hâkim	18	Bu teşrîfinde Hâkim geldi üçler dedi târîhin Üçüncü def'a oldu Sadr-ı dâna Mustafa Paşa ¹⁵⁵⁴	Türkçe	Beyit/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
109	371	Hâkim	18	Hâfe dürrîyyün ve dürrun 'an-ifâzati cûdihî Fe'htefâ hısnen bi-bahrin ve'telâ fevka's-semâ Derrahullâhu ebediyyün Hâkime târîhahû Bahru 'ilmin derrahû sadrun li-Rumin bi'l-behâ ¹⁵⁵⁵	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma
110	372	Hâkim	18	Şâh-bâz-ı sandal-ı iclâlî Şâh-ı 'âlemin Lenger-endâz oldu sûy-ı bahra hiç eğlenmedi Emr u fermânın tutup etdi tevakkufdan hazer Sür'at üzre bahra 'azm etdi 'aceb dinlenmedi ¹⁵⁵⁶	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Sandal
111	372- 373	Hâkim	18	Der-rikâb-ı Şeh-i 'âlem boro diger bûdeş	Farsça	Beyit	-	Nasihat

¹⁵⁵¹ Mezârı gül bahçesi olsun.

¹⁵⁵² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁵³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁵⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁵⁵ “Dürrî-zâde [bu durumdan] endişe etti, cömertliğini ortaya koyması ne de bereketlidir. Denizde bir kaleye gizlendi ve göğün üstüne yükseldi Allah onu yüceltsin, Hâkim bu olaya tarih düşürdü. İlmin denizidir o, ne de bereketlidir, Rumeli'nin en parlak vezîri” anlamına gelen Arapça bir şiiirdir.

¹⁵⁵⁶ Divanda yer almamaktadır.

				Pây emân boved behre ez-în kâm u murâd ¹⁵⁵⁷				
112	376	Hâkim	18	Var bu şevket-sâha-i devletde envâ’-ı sürûr Cilve eyler her taraf anda mezâyâ-yı hubûr ¹⁵⁵⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sevinç
113	376	Hâkim	18	Îlâhî dem-be-dem ârâm-gâh-ı şevketiş bâdâ Mahall-i cân-fezâ cây-ı meserret mesned-i ‘izzet Füyûzât-ı Hudâ her-câ ki bâdâ hem-demeş bâdâ Be-lutf-i sermedî hem-vâre mümted mevkib-i devlet ¹⁵⁵⁹	Farsça	Kıta	-	Dua
114	388- 389	Hâkim	18	Hâfe dürriyyûn ve dürrun ‘an-ifâzâtı cûdihî Fe’htefâ hısnen bi-bahrin ve’telâ fevka’s-semâ Derrahullâhu ebediyyûn Hâkime târîhahû Bahru ‘ilmin dürruhû sadrun li-Rûmin bi’l-Behâ ¹⁵⁶⁰	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma
115	389- 390	Hâkim	18	U’tıye’l-kavsü li-bârîhellezî Sümmühû esmâhu müftiyyü’l-enâm Mâ-fetiye fi mesnedi’l-iftâ lehû Rif’atûn ta’lû zürâhâ külle hâmin Fe-hüve dürriyyûn el-’ulûmu nûruhû Fâka lâ-yuhcebu bi-estâri’l-gamâmi Hâkimun kad-ebda’a târîhahû	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma

¹⁵⁵⁷ “Eğer mümkünse, cihân Pâdişâh’ının berâberinde yürü. Böylece ayak emniyette olur ve kişi arzuladığına bu sebeple ulaşır.” anlamına gelen bu beyit divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁵⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁵⁹ “Îlâhî! Cân artıran yer, onun izzet makâmı; sürûr yeri ise azametinin zaman zaman dinlendiği yer olsun. Hakk’ın feyizleri her yerde onunla birlikte olsun. Allah’ın ezeli lütfu ile onun devleti dâim olsun.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁶⁰ “Dürrî-zâde [bu durumdan] endişe etti, cömertliğini ortaya koyması ne de bereketlidir. Denizde bir kaleye gizlendi ve göğün üstüne yükseldi Allah onu yüceltsin, Hâkim bu olaya tarih düşürdü. İlmin denizidir o, ne de bereketlidir, Rumeli’nin en parlak vezîri.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

				Dürri bahri'l-'ilmi yüftî bi'd-devâm ¹⁵⁶¹				
116	393	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'îd-i sa'îd ¹⁵⁶² Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁵⁶³	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/--	Bayram
117	393	Hâkim	18	Devâm-ı 'îd-i sürûr ile şevket ü 'ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'ân-ı Mecîd ¹⁵⁶⁴	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/--	Dua
118	413-414	Sa'dî	13	Hikmet-i mahz-est eğer lutf-ı cihân âferîn Hâs koned bende-i maslahat-ı 'âm râ ¹⁵⁶⁵	Farsça	Beyit	-	Allah'ın Lütfulu
119	425	Hâkim	18	Kad-erâ gibbe's-su'âli râgıben nahve'l-hayâ Men nedâ keffeyhi lil-'ârifine ke't-tımmi's-sebîl Mu'cemü's-şatır'l-bedî'i'l-Hâkîmî kad-errehâ Râgıbun kad-nâle mühren sâhibu'l-cûdi'l-cemîl ¹⁵⁶⁶	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma

¹⁵⁶¹ “Yay asıl sâhibine verildi (iş sâhibine emânet edildi), onu halkın müftüsü şeklinde isimlendirdi. Hâlen fetvâ makâmında bulunmaktadır, onun öyle bir üstünlüğü vardır ki zirvesi her tepeden yüksektir. İnci gibidir o, ilimler onun nûrudur, üstündür, bulutların perdesiyle örtülemez. Hâkim bu hâdisenin tarihini parlak bir şekilde düşürmüştür, ilim denizinin incisi sürekli fetvâ vermektedir.” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁶² Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma, s. 352.

¹⁵⁶³ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, a.g.t., s. 353.

¹⁵⁶⁴ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı 'îd-i sürûr ile şevket ü 'ömrün*

Füzûn ide kerem ü lutf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, a.g.t., s. 356.

¹⁵⁶⁵ Kâinâtı yaratan Allah'ın lutfu, hikmetin ta kendisidir. O, halkın ihtiyaçlarına göre iş yapan kulunu havâstan kılar” anlamına gelen Farsça bir beyittir. bk. Sâdî-î Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 273.

¹⁵⁶⁶ Bazen isteğin neticesini bolluk ve berekete yönelerek görürüm. Her kim selin yolu kaplaması gibi avuçlarını âriflere uzatırsa. Hâkim en güzel noktalı harflerle tarih düşürdü. Güzel cömertlik sahibi Râgıp Paşa mührü nâil oldu.

120	428-430	Hâkim	18	Târîh-i Esb-i Hümâyûn Âmeden-i Be-Hazret-i Âsaf-ı Kâm-kârî Pâdişâh-ı Cem-haşem-i İskender-i gîtî-'alem Zıll-ı Hakk melcâ-yı 'âlem Dâver-i nîkû-eser Bu'l-mekârim Âsaf-ı dâna-yı Risto-re'yine Eyledi tefhîm için i'tâ semend-i bâd-perr Bir muhaccel-i gurre-dâr u nâm-dâr esb-i cevâd Pîl-i peyker zor gerek ü pûşt-i kûr u şîr-i ner Kûy-ı Kıta-pûy-ı mut'a-ı hûy-ı menâ'a cûy-ı seyr Çâr-pâyı çâr-'unsurdan mürekkeb dem-i siper Zühre-çehre mihr-menzil bedr-manzar meh-cebîn Müşterî-dîdâr u Mirrîh-âfet ü Keyvân-ciğer Kûy-peymâ seyr-feyfâ tîz-kâm âhen-'alef Reşk-i âhû-zahm u rezm-ârâ sebûk-reftâr u ter Hem-'inân-bâd ü düldül-zâd gülgûnî-sahîl Ceyyid-kavs ü beyyid-'örf ü tarfina deryâ-güzer Şehb-gûn sâkıb-nigâh u sâhir u pervîn-kutâs Lübbe-i 'âc ü gûş-ı hûş u sâk-ı bî-peydâ zafer Hacle-dâr-ı dest ü gerdûn-gerdiş ü sâhib-kısâs Nâf-ı subha sıçrayup basdıkda kalmışdı eser Lu'bet-i çînî-misâl ü esb-i câdû-yı hayâl	Türkçe	Kıta/Tarih/ Rahşiyeye	---/---/---/---/---	At

				Tâb u kuvvetde gazanfer fehmi-i ma'nâda beşer Dâmen-i kuh-sârda âhû vu sahrâda peleng Kûşe-i şa'b içre rûbeh tengde reng-i makarr Nâle-i tahzîrde meydân-ı sehlin çapûkü Rezm-gâh-ı sâhilin deryâ-güzârı ser-te-ser Zann edersin ser-nigûndur inse bâlâdan eğer Zîrden bâlâyâ 'azminde açar gûyâ ki perr Böyle esb olur sezâ böyle vezîr-i ekreme Zîr-i rân-ı 'azmine zîn ola baht-ı mu'teber Zor ile râm eylesün dâ'im semend-i çerhi kim Leng-pâ harun u rakkâs u teng-hû tünd-vekr Nîm-cû değmez bu şeb-dîz-i sipihr kîne-cû Eylesen şa'r-i yemânîden 'alîk etmez eser Ser' u tevîk u licâm-ı 'avn ü savn-ı Hakk ile Hak'dan ümmîdim budur sebbâk-ı âmâlî geçer Mısra-ı târîhde derc etdiğim bir ta'miye Esb-tahsîn-i 'atâ-yı Âsaf-ı dehrî değer Tâk-ı 'arşa yazsalar Hâkim sezâ târîhimi Cûd-ı Şeh'den Âsaf'a bir esb geldi zîn-i güher¹⁵⁶⁷				

¹⁵⁶⁷ Divanda yer almamaktadır.

121	437	Hâkim	18	Kârda bâzû-yı şirket munfasım Nîrû-yi te'sîr diğer munhasım Kün ma'a'l-Hakkı tûfzi lil-mübtegî Tehtedî v'ergab ileyhi v'etasım ¹⁵⁶⁸	Arapça	Kıta	-	Nasihat
122	441	Hâkim	18	Feyz u isti'dâd mevhûb-ı Hudâ'dır kâbile Buhlden 'ârî füyûzât-ı Kerîm-i Kird-gâr Kâbil-i feyz olmağışün etdi lutf-ı tesviye Verdi nefh-ı rûhla edvâr-ı masnû'a karâr ¹⁵⁶⁹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Allah
123	442-443	Hâkim	18	Pâdişâhân rûh-ı 'âlem bûde-end Ten be-cân tasvîr-i âdem bûde-end Rûh-ı 'âlemdir selâtîn-i cihân Tendir ol rûha bu 'âlem bî-gümân Olmasa 'âlemde rûh olur cemâd Zât eder rûh u cesedle ittihâd Ya'nî ten rûhuyla olsa müttehid Zât olur olmaz ruhâm-ı muncemid Rûh-ı 'âlemdir Halîfe bî-merâ Anda zâhir nûr-ı evsâf-ı Hudâ Tesviye hükmünde şer'-i Mustafâ Rûh-ı menfûh ana Sultân-ı verâ	Türkçe- Farsça- Arapça	Kıta	-	Ruhların Yaratılması

¹⁵⁶⁸ “Allah ile birlikte ol ki kazanıp doğruyu bulasın. O’na yönel ve O’na tutun!” anlamına gelen bu kıta divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁶⁹ Divanda yer almamaktadır.

				Zâta bulmuşdur izâfetle şeref Ol ecilden oldular hayru'l-halef Oldular te'yîd-i şer' ile metîn Oldular hem râfî'-i a'lâm-ı dîn Halka cârî hükm ü emri tâ ebed Hükmünü te'yîd eder 'avn-i Samed Ola tevfik-ı Hudâ'ya muttasıl Olmaya bir lahza andan munfasıl Düşmeni hızlân ile makhûr ola Ma'deletle kişveri ma'mûr ola Eylesün âfâka imdâd-ı ni'am Bi'n-Nebiyi'l-Mustafa'l-hâdi'l-ümem Dest-i cûdu maksim-i erzâk ola Lil-vera'l-muhtâci turran bi'l-vilâ¹⁵⁷⁰				
124	453	-	-	Niçe mümkün ki mülûkun buluna akrânı Ferd olur dâver-i 'âlem ana olmaz sânî Pâdişâh olmasa yek-demde olur kevn harâb Pâdişâhdır beden-i mülk cihânın cânı¹⁵⁷¹	Türkçe	Kıta	..--/..--/..--/--	Padişahı Övgü

¹⁵⁷⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷¹ Bu rubâinın geçtiği yer için bk. Abdulsamet Özmen, “Nâbî’nin Siyer-i Veysi’ye Yazdığı Zeyillerde Yer Alan Türkçe Manzûmeler ve Bu Manzûmelerin Dil İçî Çevirileri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, sy. 10 (Mart 2015), s. 558.

125	453-455	Hâkim	18	Kible-i ‘âlem Nigeh-bân-ı ümem Sultân-ı dîn Dergehin lâyük leb-i ta’zîm ile çerh etse bûs Pâdişâh-ı Cem-haşem İskender-i Dârâ-hadem Râyet-efzâ-yı himem dîhîm-i bahş-i Keyke’ûs Zübde-i Hâkân-ı ‘Osmânî Selîmî menkabet Dûdmân-ı mekremet fermân-rev-i mülk-i nüfûs Nûr-ı ‘ayn-i hazret-i Sultân Ahmed kim anın Hâk-i dergâhın ser-efrâzân-ı dehr etmişdi bûs Sırr-ı sâfî-i serîret-mâye-i a’ tâfıdır Ki eyledi tevfikle taht-ı hümayûna cülûs Bezm-i Cem-câhî-i ‘ahdi ola bezm-i inbisât Neşve-i ‘adliyle devrinde ola devr-i Ke’ûs Sebt ola hüsn-i mehâmid şîmesiyle haşra dek Ola zîb-ârâ-yı nakş-mahmidet vech-i turûs Himmet-i pâkân-ı ‘âlem ola yâr u hem-demî Cezbe-i ahkâmına merbût olan ceyyid nüfûs ‘İlmine ilhâm-ı gaybü’l-gayb-ı ma’nâ hadd-i tâm Muhkem-i Faslü’l-hitâb keşf-i meşhûdu cünûs Düşmen-i bed-hâhının zânûsu olsun âyîne Sînesinden gitmesün nâhun-hırâşî-i Füsûs	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Cülûs

			Şeb-çırâğ olsun ‘adûnun şem’-i mürd müdâhene Kerem-i şeb-tâb ola ana şu’le-i şem’-i fenûs Müddetinde ‘azm-i ceyş savletiyle ser-te-ser Ola gâret sâhâ-i tedmîri mülk-i Üngürûs Mihr-i ikbâli felekden sa’d ile ede tulû’ Kevkeb-i a’dâsı dâ’im ola hem-reng-i nûkûs Bîm-i kahrıyla ‘adûsu ola bî-tâb-ı seher Mehd-i emniyyetde çeşm-i kişver-i devlet-ne’ûs Eylemezdi bir dahi vaz’-ı perestiş âteşe Şu’le-i şemşîr-i kahrın görse Zerdüşî-i Mecûs Olsa çok mu tâyifân-ı Ka’be-i iclâlinin İttikâ-yı destine müjgân ‘asâ-yı abanûs Böyle hengâm-ı meserretde tebessüm-rîz olur İnbisât-ı ‘ahdi te’sîr eyleyüp çerh-i ‘abûs Buldu küfvün duhter-i mestûre-i mülk-i cemîl Oldu gûyâ hacle-i sûr-ı meserretde ‘arûs Lutf-ı tedbîr-i Felâtûnî nehîbin olmasa Cess-i nabz-ı milkete vaz’-ı benân eyler cesûs Rahne îrâs etdirir elbet sûtûn-ı devlete Bezl-i tâb-ı ihtisâbın olmasa dendân-ı sûs					

				Çeşm-i bedden saklasun zât-ı hümayûnun Hudâ Kem nigâha cünbiş-i müjgân eden olsun tumûs Şevket ü ikbâlini Hakk dâ'imâ etsün füzûn Mülküne munzamm olup füşat-i fezâ-yı Rus u Tus Hâkimâ bu mısra-ı gevher-behâ târîhdir 'İzz ü ikbâl ile Sultân Mustafa etdi cülûs¹⁵⁷²				
126	455	Hâkim	18	Üd'û ile'r-Rabbillezî yu'tı'd-devâme lenâ Li-cülûs-i Sultânin yekûn fî-'izzeti'n-nâdî Kâlû halîfetünâ temâmü 'addihî fe-izâ Errahtü yevme cülûsihî bi-halîfeti'l-hâdî¹⁵⁷³	Arapça	Kıta/Tarih	-	Cülûs
127	457	Hâkim	18	Târîh-i Berây-ı Taklîd-i Seyf Es'elullâhe li-sultânî'l-verâ te'yîdühû Min-Melîki'l-'arşî tevfikân lehû tûlu'n-necâd Esdaku'l-enbâ'-i kad-ülhimet fî-târîhihî Kallede's-seyfe melîkü'n-nasri kurbâ lil-cihâdî¹⁵⁷⁴	Arapça	Kıta/Tarih	-	Kılıç Kuşanma
128	460	Hâkim	18	În serîri bâ-gedâ vü şâh yeksân bûde-est Müttekâyeş 'afv u gufrân-ı Hudâvendest ü bes¹⁵⁷⁵	Farsça	Beyit	-	Nasihat
129	461	Hâkim	18	Târîh-i Vefât Min-hünâ es-Sultân 'Osmân irtehalâ 'Udde buhbûhu'l-cinâni mezheben	Arapça	Kıta/Tarih	-	Vefat

¹⁵⁷² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷³ “Bir sultânın cülûsu için bize devamlılık veren Rabbe çağırınız ki şerefli mecliste olsun. ‘Halîfetü’l-hâdî’ ile cülûsu günü tarih düşürdüğümde, ‘halîfetünâ’ tam bir rakam (tarih) olur dediler.” anlamına gelen bu manzûme divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷⁴ “Mahlûkâtın hükümdarına Allah’ın yardımını diliyorum. Arşın sahibinden onun için başarı ve güç istiyorum. Doğru söylüyorum, tarihi ilhâm edildi: Zafer hükümdarı cihat için kılıç kuşandı.” anlamına gelen bu manzûme divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷⁵ “Bu serîrde şâh ve gedâ eşittir. Senin yegâne dayanağın, Cenâb-ı Hakk’ın gufrânıdır. Bu yeter.” anlamına gelen bu manzûme, divanda yer almamaktadır.

				Ürriha bi'l-mu'cemi's-şatri'l-behiyy Fâze mağfûru'l-Îlâhi bi'l-hibâ ¹⁵⁷⁶				
130	464	Hâkim	18	Vücûd-i Pâdişâhândır medâr-ı emn ü âsâyış Hilâfet mesnedinde eylemiş Hak anlara tekrîm Îtâ'at emrine emr-i Îlâhî'ye itâ'atdır O tâ'atla eder Hak cümle halkın emrini tanzîm ¹⁵⁷⁷	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Padişahı Övgü
131	467	Hâkim	18	Ey Hidiv Cihân-penâh turâ Tâc ü taht ü haşem mübârek bâd Cân-ı cüsmân-ı saltanat ki tûyî Tabl ü kûs ü 'âlem mübârek bâd ¹⁵⁷⁸	Farsça	Kıta	-	Vezir
132	469	Hâkim	18	Hâkimâ bu mısra'-ı gevher-behâ târîhidir 'İzz ü ikbâl ile Sultân Mustafa etdi cülûs ¹⁵⁷⁹	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/.--/.--/.--	Cülûs
133	470	Hâkim	18	Buz üstünden geçen bir kimseden sordum cevâb etdi Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçdim ¹⁵⁸⁰	Türkçe	Beyit/Tarih	.---/.---/.---/.---	Hava Olayı/ Don
134	477	Hâkim	18	Buldu nezdîkî-i şerefde hubûr Oldu sa'y-ı cemîli hep meşkûr Vüzerâdır hazâ'in-i esrâr Andadır mühr-i Pâdişâh-ı gayûr ¹⁵⁸¹	Türkçe	Kıta	..--/.-./--	Veziri
135	479	Hâkim	18	Ne ma'cûn olduğun 'âlem bilür ey hâce-i Bukrât	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	

¹⁵⁷⁶ “Sultân Osmân buradan irtihal edip cennet bahçesine yollandı. Noktalı harflerden oluşan parlak bir mısra ile tarih düşüldü: Allah'ın mağfiretine mazhar olası Pâdişah lutfâ nâil oldu” anlamına gelen Arapça şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷⁸ “Ey hidiv! Dünya sana sığınak. Tâc, taht ve kullar mübârek olsun. Sen saltanatın rûhusun. Davul, kös ve bayrak mübârek olsun” anlamına gelen Farsça şiir, divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁷⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁸⁰ “Buz üstünden geçen bir kimse geldi dedi târîhin

Deniz altmış sekizde tondu buzdan ben deniz geçdim sene 1068” bk. Ramazan Ekinci, “Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri”, s. 143.

¹⁵⁸¹ Divanda yer almamaktadır.

				Velî tahlîl olunsa lafza-i Bukrât'ı bilmezsin ¹⁵⁸²				
136	479	-	-	Devlet-i ân beh ki oft ü hîz bûd Devlet-i tîz rest-hîz bûd ¹⁵⁸³	Farsça	Beyit	-	Devlet
137	494-495	Hâkim	18	Gerçi haddin değil ey Hâkim-i bî-çâre senin Zikr-i evsâfı o Sultân-ı kerîmü's-şânın Lîk şevk-âver eder hâme-i mu'ciz-i eseri Na't-ı 'âlî-güheri hazret-i Ahmed Hân'ın Mustafa Hân u mehâmid-şiyem ü nûr u cûd 'Âleme sâyesidir rahmet ile Rahmân'ın Devlet ü şevketin efzûn ede Hak durdukca Şu'le-i encüm-i tâbânı bu nüh gerdânın ¹⁵⁸⁴	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Dua
138	501	-	-	Eyâ cûde Ma'n'ın nâci ma'nen bi-hâcetî Fe-mâlî ilâ Ma'n'ın sivâke delîlü ¹⁵⁸⁵	Arapça	Beyit	-	Cömertlik
139	508	Hâkim	18	Nîst düşmen-râ hâlâsı ez-muhâzât-i 'adl Ez-gılâfeş tîg-i 'uryân-râ şevved gerden-niyâm ¹⁵⁸⁶	Farsça	Beyit	-	Düşman
140	513	Nâbî	18	Hâceler 'azm edince dîvâna Olurum hasretiyle dîvâne ¹⁵⁸⁷	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--	Hasret
141	517	Hâkim	18	Hüsn-i hulk u nâm-ı nîkî tev'emend	Farsça	Beyit	-	Güzel Huy

¹⁵⁸² Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁸³ Onun devletinin düşüp kalkmalı olması iyidir. Güçlü devlet, yeniden dirilir” anlamına gelen Farsça bir beyittir. Bu beyitin geçtiği yer için bk. <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/print/120fa61a9ff041c18e4f3fe816e95352> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵⁸⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁸⁵ “Ey Ma'n cömertliği! Benim hâcetimi Ma'n'a bildir! Beni Ma'n'a götüreceksin senin dışında bir rehberim yoktur” anlamına gelen Arapça beyitin geçtiği yerler için bk. <http://islampart.com/w/adb/Web/768/50.htm>; <http://shamela.ws/browse.php/book-408/page-189>; <https://www.albayan.ae/supplements/ramadan/poetry/2017-06-21-1.2983694> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵⁸⁶ “Düşman için, adâletle yüzleşmekten kurtuluş yoktur. Kılıfından çıkmış olan kılıç, boyna kılıf olur” anlamına gelen Farsça bu beyit divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁸⁷ Bu beyit, “*Mesnevî el-Müsemma Be-Gülşen-i Devlet Bâ-İstılâh-ı Dîvân-ı Hümayûn*” başlıklı mesnevînin 155. beytidir. bk. Nâbî, *Dîvân* (haz. Ali Fuat Bilkan), Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, I, 431.

				Her ki-râ in hest bâşed behremend ¹⁵⁸⁸				
142	536	-	-	Le-kad rabBeyitü cerven tûle dehrî Felemmâ sâra kelben ‘azza riclî ¹⁵⁸⁹	Arapça	Beyit	-	Hiciv
143	539	Hâkim	18	Her ne sûya ‘azm ederse ol Şeh-i bahr-i ‘atâ Sandal-ı iclâline Nûh ola dâyim nâ-hudâ Bâd-ı şurta yelken ü mikzâfî dest-i Hızır olup Lenger-i ‘avn ü zafer mersâ selâmet reh-nümâ ¹⁵⁹⁰	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Dua
144	559	-	-	Uzakdan merhabâ ey ayı kardâş ¹⁵⁹¹	Türkçe	Mısra	.---/.---/..--	Hiciv
145	568- 569	Hekim-başı- zâde ‘Ali Paşa	18	Gazel-i ‘Âlî-yi ‘Ali Paşa merhûm Bize lutf etdi Hudâ şöyle ki gelmez kâle Şükrü mümkün mi ola bu keremin her hâle Ol kadar verdi gınâ bana cenâb-ı Mevlâ İ’tibâr eylemezim cevhere cem’-i mâla Sûdu yok hırs u tama’ eylemenin dünyâda Vermeyince sana Bârî ne edersin nâle Bî-vefâ dünyaya hergiz sakın etme râğbet Buldu ‘irfânı olan anı hemîn muhtâlâ İştîyâkım o kadardır ki cemâl-ı bedre	Türkçe	Gazel	-.--/-.--/-.--/..--	Nasihat

¹⁵⁸⁸ Güzel huyla, iyi isim ikiz gibidir. Kimde bunlar varsa, o nasiplidir” anlamına gelen Farsça beyit divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁸⁹ Ömür boyu bir enik olarak yetiştirdim de büyüüp köpek olunca ayağımı ısırıldı” anlamına gelen Arapça beyitin geçtiği yer için bk. <https://abdalkaderaswad.wordpress.com/2010/08/13/%D9%81%D9%88%D8%A7%D8%A6%D8%AF-D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%88%D8%A7%D9%87%D8%AF-2-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B3%D9%88%D8%AF/> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

¹⁵⁹⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁹¹ Bu mısranın geçtiği yer için bk. Müberra Gürgenderel, “Klasik Edebiyatımızda Mesel Haline Gelmiş Bazı Berceste Mısralar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2010), s. 95.

				Gâh olur safvet-i dilden görünür bî-hâle Bire rabt eyle süveydâ-yı derûnun zînhâr Mürg-i dil zabt ola tâ konmaya daldan dala Uyma vesvâsa hetr-i hâtırayı def eyle Sana reng eylesün uğrama ‘Alî ele ¹⁵⁹²				
146	569	Hâkîm	18	Târîh-i Vefât-ı ‘Ali Paşa Hekîm-başı-zâde İşitdim fevtini rahmetle yâd etdim bükâ etdim Tefekkür eyler iken Hâkimâ târîhin imlâda Sen insâf eyle binde bir düşer bu Mısra-ı târîh ‘Ali Paşa’ya tevcîh oldu ‘izz-i câh ‘ukbâda ¹⁵⁹³	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
147	574	Arpaemîni- zâde Sâmi	18	Hâzır ol bezm-i mükâfâta âyâ mest-i gurûr Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır ¹⁵⁹⁴	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Vefat
148	576	Hâkim	18	Îlâhî her ne câya ‘azm ederse ol Şeh-i ‘âlem Yanınca Hızır-ı tevîk u meberret ola hem-râhı ‘Înân-ı ‘azm-i vâlâsın ne semte eylese ma’tûf Îlâhî eyle makrûn-ı meserret Şâh-ı Cem-câhı ¹⁵⁹⁵	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
149	579	Hâkim	18	Ola ‘Abdullâh her kâm ü merâmın Nâ’ili ¹⁵⁹⁶	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Dua
150	599	Hâkim	18	Sen hemân sa’y ile tahsîl-i kemâl eyleye gör Seni ser-mesned-i câha getürür fazl ü kemâl Rızk-ı maksûmdan olduysa hazâkat-ı ma’dûd	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Nasihat

¹⁵⁹² Bu şiirin geçtiği yer için bk. Fatin, *Tezkire*, s. 334-335. Hâkim Efendi’nin yer verdiği 4. ve 5. beyitler *Fatin Tezkiresi*’nde yer almamaktadır.

¹⁵⁹³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁹⁴ bk. Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, *Dîvân* (haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 314.

¹⁵⁹⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁹⁶ Divanda yer almamaktadır.

				Reh-zen olmaz sana tevfir-i ma'âtî-i nevâl ¹⁵⁹⁷				
151	600	-	-	Eğer maksûdun ise olasin makbûl-i ins ü cinn Ne senden kimse incinsin ne sen bir kimseden incin ¹⁵⁹⁸	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/--	Nasihat
152	601	Hâkim	18	Sâlihu'l-iftâ'i min-küllî'l-vücûhi Zâde 'izzen li'l-kemâlâtî ihtevâ Kad-teşerreffe mesnedü'l-fetvâ bi-men Şâme a'lâmü's-salâhi ve't-tükâ Bi'l-hurûfî'l-cevherî fi-Beyitihî Câ'e ferdün kâle fîmâ ürrihâ Kâme li'l-iftâ'i Mehmed Sâlih Nâle min-sa'din 'alâhu mâ-fetâ ¹⁵⁹⁹	Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma
153	603	Seyyid Mehmed Paşa	18	Hazret-i Sultân Mahmûd'un Hudâ-yı lâ-yezâl Eylesün zâtıyla kâ'im Devlet-i mansûreyi Beyit-i âmâlim olurdu dest-i latîfiyle 'imâr Ben harâb-âbâda verse Cidde-i ma'mûre'yi ¹⁶⁰⁰	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Dua
154	628	Hâkim	18	Seyr-i çeşm olmaz leb-i nân-ı kanâ'atdan harîs Sofrasında tûşe-i kurs-ı tevekkül az olur ¹⁶⁰¹	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Tevekkül

¹⁵⁹⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁵⁹⁸ Bu beyite bazı değişikliklerle farklı çalışmalarda farklı kişilere ait olarak rastlamaktayız. N. Ahmet Özalp, bu beytin ikinci mısrasının bir benzerinin Pertev mahlaslı bir şaire ait olduğunu belirtmiştir:

“Ne sen kimseden âh al ne âh ü zârdan incin

Ne sen bir kimseden incin ne senden kimse incinsin

Pertev” bk. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları No: 22, 2012, s. 215.

¹⁵⁹⁹ “Her açıdan fetvâsı uygun, şerefi yüksek ve kemâlât sahibidir. Fetvâ makâmı iyilik ve takvâ alâmetlerini ortaya koyan zât ile şeref bulmuştur. Biri gelip noktalı harflerle tarihini düşmüştür. Mehmed Sâlih fetvâ işini üstlenmiş, verdiği fetvâlarla mutluluğun zirvesine ulaşmıştır” anlamına gelen Arapça şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁰⁰ Kaynaklarda bu manzûmeye rastlanılmamıştır.

¹⁶⁰¹ Divanda yer almamaktadır.

155	628	Hâkânî	18	Mutasarrıf O'dur eşyâda temâm Ara yerde ne havâss u ne 'avâm ¹⁶⁰²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---	Mutasarrıf
156	631	Hâkim	18	Küllü emrin sâra sebtan fi'l-ezeli Yencelî fi'l-kevnî mukteza'z-zuhûri Habbibi't-tayyibe ve ihrâru'l-vücudi Ma'a salâtin nûruha sat'u'l-büdûri ¹⁶⁰³	Arapça	Kıta	-	Nasihat
157	637	-	-	Umûrun tezhaku's-süfehâ'u minha Ve yahşâ min 'avâkıbihe'l-lebîb ¹⁶⁰⁴	Arapça	Beyit	-	Yapılan İşler
158	638	Arpaemîni- zâde Sâmi	18	Hâzır ol bezm-i mükâfâtda ey mest-i gurûr Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır ¹⁶⁰⁵	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat
159	647- 648	Hız. Ali	7	Semi'tûke tebnî mesciden 'an cibâyetin Fe-ente bi-hamdillâhi leste muvaffak Ke-mut'i[me]ti'l-eytâmi min kedd-i fercehâ Feyâ leyte lem-teznî ve lem-tetesaddak ¹⁶⁰⁶	Arapça	Kıta	-	Hiciv
160	649- 650	Hâkim	18	Târîh-i Sadâret-i Rûm Cemâl-ı fazl ü 'ilm ü mekremet-kân-ı semâhat kim Ne mümkün hilye-i fazl ü kemâlin eylemek tavsîf Bedîhî zât-ı 'âlî-fıtratında hüsn-i ahlâkı Olur vâreste-i vech-i nazar müstağnî-i ta'rîf	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma

¹⁶⁰² Bu beyite iki eserde rastlamaktayız. İlk olarak Hâkânî'nin *Hilye-i Hâkânî*'sinde rastladık, bk. Mehtap Erdoğan, *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, doktora tezi, 2011, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, s. 195; bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* (sadeleştirme Cafer Durmuş-Kerim Kara), İstanbul: Erkam Yayınları, 2011, I, s. 230.

¹⁶⁰³ Her iş ezelde sâbit olmuştur. Zuhûrun gereği olarak varlıkta açığa çıkar. Güzel olanı ve varlığı hür olanı sev. Dolunayların parlaklığının aydınlatığı yakarışla" anlamına gelen bu Arapça şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁰⁴ Sonuçları, akıllıları korkutan ve akılsızları sevindiren nice işler vardır" anlamına gelen Arapça beyitin geçtiği yer için bk. <http://shamela.ws/browse.php/book-11998/page-1873> [Erişim Taihi 15.02.2020]

¹⁶⁰⁵ bk.Arpaemîni-zâde Sâmi, *Divan*, s. 314.

¹⁶⁰⁶ "İşittim ki topladığın vergilerle bir mescit yapıyormuşsun. Allah'a hamdolsun ki, sen bunda muvafak olamayacaksın! (Senin hâlin) fercinin çektiği zahmetle yetim doyuran bir kadın gibidir. Keşke ne zinâ etse ne de tasaddukta bulunsaydı!" anlamına gelen Arapça bir şiirdir. Hazret-i Ali, *Divan*, s. 446.

				Sezâdır ‘akl-ı kül tibyân-ı evsâf-ı cemîlinde Mükemmel müstakil bir nüsha-i pâk eylese tasnîf Yazup bir Beyit-i cevher-dâr ile târîhini Hâkim Bu gûne eyledim metn-i medîh-i vasfını te’lîf Olup yümnile zîb-ârâ ser-â-ser mesned-i vâlâ Veliyyüddîn Efendi Sadr-ı Rûm’u eyledi teşrîf¹⁶⁰⁷				
161	652	Mevlânâ	13	Rızk-ı tû-ber-tû zi-tû ‘âşık terest ¹⁶⁰⁸	Farsça	Mısra	-	Rızık
162	668	Hâkim	18	Îlâhî pâdişâh-ı ‘âlemin her câya ‘arzında Ola Hızır ‘inâyet rehberi tevîk hem-râhı Delîli ‘avn-i Hak ola muvaffak lutf-ı Sübhân’a Hudâ mashûb-ı tevîk eyleye Sultân-ı Cem- câhı¹⁶⁰⁹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua
163	679	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl içün bu ‘îd-i sa’id¹⁶¹⁰ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd¹⁶¹¹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Bayram

¹⁶⁰⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁰⁸ “Senin rızkın, sana senden daha fazla âşıktır” anlamına gelen Mevlânâ’ya ait Farsça bir mısradır. bk. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar5/sh124/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶⁰⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶¹⁰ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶¹¹ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim etmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

164	679	Hâkim	18	Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile devlet ü ‘ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste’ân ü Mecîd ¹⁶¹²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/..--	Dua
165	683	Hâkim	18	Târîh-i Fevt-i ‘Ali Paşa Hekîm-başı-zâde ‘Alâ mazhar-ı veliyy-i muhbir ‘Ali Pâşâ-yı dâd-âver Muzaffer-i cûd-perver savlet-âver-i ceng-i a’ dâda Olup üç def’a mühr ile vekîl-i Devlet-i ‘uzmâ Livâ-yı nusratı meftûh-ı imdâd idi her câda Vezîr-i Sâhibü’l-âsârî ve’l-îsâr u gâzî kim Değil güncân anın sa’y-i cemîli hasr u ta’dâda Rekîn-i Devlet-i ‘ulyâ idi sıdk u diyânetle Melâz u melce’-i erbâb-ı hâcât idi dünyâda Kadir-dân u me’ârif-perver-i gayret-keş-i Devlet Zahîr-i saltanat kutb-ı velâyet idi ma’nâda İşitdim fevtini rahmetle yâd etdim bükâ etdim Tefekkür eyler iken Hâkimâ târîhin imlâda Sen insâf eyle binde bir düşer bu Mısra-ı târîh ‘Ali Pâşâ’ya tevcîh oldu ‘izz-i câh ‘ukbâda ¹⁶¹³	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/..--	Vefat
166	686-687	Hâkim	18	Her kişi etdiğini bulmalıdır her ne ise Sanma kim bezm-i mükâfât ola hem-reng-i halel	Türkçe	Kıta	..--/..--/..--/..--	Nasihat

¹⁶¹² Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün*

Füzûn ide kerem ü lutf Müste’an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356

¹⁶¹³ Divanda yer almamaktadır.

				Nîk u bed cümle senin mâye-i tahsîlindir Eyülük eyülüküne kubhuna zîştî-i ‘amel ¹⁶¹⁴				
167	721	Hâkim	18	İsm-i ‘âlîsinin müsem mâya Oldu vech-i tevâfuku zâhir Âsümândan nücûm-ı esmâyı Verdi zâta mü’essir u kâdir ¹⁶¹⁵	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/--	Övgü
168	726	Hâfız	14	Der-i meyhâne beste-end diger İftitah yâ müfettiha’l-ebvâb ¹⁶¹⁶	Farsça	Beyit	-	Dua
169	743	Hâkim	18	Îlâhî ola bu Bâb-ı hümayûn Cenâh-ı nasr-ı tevfikîyle meftûh Ana dâhil olan erbâb-ı hâcât Meserret-yâb olup olmaya matrûh ¹⁶¹⁷	Türkçe	Kıta	.---/.---/..--	Dua
170	744	Hâkim	18	Gündüzü verdi giceye ‘îdi Görmedim böyle ‘îd-ber-‘îdi ¹⁶¹⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/--	Bayram
171	749	Hâkim	18	Sûr-ı İsrâfîl’e benzer herbiri Bu’l-‘acîbdır boru-ı Bektâşiyân Bezl-i ihsândır boruya pîş-rev Bu usûl üzre yürür ehl-i cihân ¹⁶¹⁹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/..-	Savaş
172	754	Hâkim	18	Kaç burc-ı sevre dek pederin olsa fi’l-mesel Dünya da bâyi’u’l-beşer u zâbihu’l-bakar Bulmaz felâh olsa zemîn-i na’îmde Her kim olursa hâriku’l-hacer u kâtî’u’ş-şecer ¹⁶²⁰	Türkçe	Kıta	-	Nasihat

¹⁶¹⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶¹⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶¹⁶ Meyhâne/Tekke kapısı, başkalarına kapandı. Kapıları açan Rabbim! Kapıyı aç” anlamına gelen Farsça bir beyittir. bk. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶¹⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶¹⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶¹⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶²⁰ Divanda yer almamaktadır.

173	754-755	Sâ'ib	18	Felek tabî'at şâkird şîşe-ger dâred Hezâr dil-şikened ger dilî be-dest âred ¹⁶²¹	Farsça	Beyit	-	Hiciv
174	759-760	Hâkim	18	Târîh-i Velâdet-i Sa'âdet-i Hibetullâh Sultân-ı 'Aliyyetü'ş-şân Hazret-i Pâdişeh-i 'âleme Vehhâb-ı kerîm Etdi bir gevher-i şeh-vâre-i mülkü ihsân Evvelîn-i kâdime-i kâfile-i bişr u sürûr Bihterîn-i vâride-i bâdî-i şâdî-i cihân Zîb-i gehvâre-i îcâd u peyâm-âver-i gayb Hayr-ı makdem sebeb-i feth-i habâyâ-yı nihân Gül-i nev-bâve-i a'tâf-ı riyâz-ı kişver Gonçe-i bâğçe-i lutf u 'atâ-yı Rahmân Dürre-i tâc-ı şeref gurre-i mehtâb-ı teref Minha-i nâf-ı sade fî zîver-i iklîl-i şehân Cüst-cû eylediler sa'y ile târîhi içün Mehd-i kevne gelicek nâdire gûyân-ı zemân Ben dahi gûş tutup 'âlem-i gaybü'l-gayba Oldu ilkâ bana bu vâride-i sihr u beyân Hâkimâ böyle gerek Mısra-ı târîhi anın Mahrem-i mevhibe-i Rab Hibetullâh Sultân	Türkçe	Kıta/Tarih	..--/..--/.../..--	Doğma

¹⁶²¹ Felek huylu (hevâyî) bir öğrencide şîşe varsa, o bir gönül elde etse de bin gönül kırar.

				Düşdü hâtif kıbelinden bu ikinci târîh Evvelîn-i zâde-i devlet Hibetullâh Sultân ¹⁶²²				
175	760- 761	Hâkim	18	Târîh-i Ala-yı Gehvâre-i Me'âlî-Nezzâre Bi-hamdillâh gelüp mehd-i şühûda sulb-ı tâhirden Dürr-i meknûn-ı 'ismet gevher-i şeh-vâre-i devlet Küdûmuyla cihân ser-tâ-kadem oldu meserret-yâb Sezâdır bu sürûruyla denilse sârre-i devlet Çihil sâle zuhûr-ı nesl-i Şâhî idi müstenzar Bi-hamdillâh oldu rû-nümâ nezzâre-i devlet Lihâf-ı cevherin ilhâfını mehd-i celâletde Hezârân yümn ile örtündü ol meh-pâre-i devlet Düşürdüm Hâkimâ bir Mısra-ı ra'nâ ile târîh Alay-ı zîver-efzâ lâ'ik-ı gehvâre-i devlet ¹⁶²³	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Ordu/Alay
176	761- 763	Hâkim	18	Târîh-i Şehr-âyîn-i Hazret-i Şehriyârî Ey cemî'-i şehriyârânın Hidîv-i ekremi Nehc-i şehr-âyîn-i dînin Pâdişâh-ı a'zam'ı Sâyeni âyîn-i şehr re'fet etmişdir Hudâ Şehriyâr-ı mülksün sâyende 'âlem muhtemî Şehr-i 'irfân içre şehr-âyîne fermân eyledi Şehriyâr-ı milket fazl u kemâlin a'lemi	Türkçe	Kaside/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Şenlik

¹⁶²² Divanda yer almamaktadır.

¹⁶²³ Divanda yer almamaktadır.

			Şehriyâr u şehr-âyîn ola cümle mültezem Böyle ibdâ' ede tab'-ı Hâkimînin ahkemi Hem hıtâmı Mısra-ı târîh-i şehr-âyîn ola Şehriyâr'ın na't-ı pâkı ola Beyit-i mülhemi Şehriyâr-ı dîn ü şevket-mâye-i iclâl kîm Dehre şehr-âyîn olur fart-ı safâdan her demi Çerh-ı seyr ile kanâdîl-i müşâ'şâ' arz eder Şehriyâr'ın şehr-âyîninde mâh u encümü Şehriyâr-ı 'âlemin her vaktini tevfik ile Ede şehr-âyîn 'âlem-i Râhimînin erhamı Şehriyâr'ın 'ismet-ârâ-yı dürr-i şeh-vâresi Böyle şehr-âyîne bâdî oldu hayr-ı makdemi Hayr-ı makdem-i Şehriyâr'ın ola yâ Rabb dem-be- dem Şehr-âyîn-i selîl-i pâkî sûr-ı hürremi Şehr-i hıfz-ı lâ-yezâlîsinde âyîn eyleye Şehriyâr-ı a'zamı ta'vîze ism-i a'zamı Olmadı bu resme hiçbir Şehriyâr'a gerçi kim Etdi şehr-âyîn selâtîn-i cihânın akdemi Zühre-i şehr-âyîn sûr-ı Şehriyâr'a şevkle Şimdi temyîz edemez âheng-i zîrinden bemi				

			Şehriyâr'ın na't-ı şehr-âyînini teşhîl için Şeddeli yazmaz 'Utârid yazsa harf-i müdgamı Etse emr âyîn-i şehre Şehriyâr-ı ekrem'in Hükmü îcâb etdirir cezm eyledim selb-i lemme Ol kadar deryâda şehr-âyîne şenlik oldu kim Şu'le sandı Şehriyâr-ı bahr u ber mevc-i yemmi Âteşin kavvâre şehr-âyîn için seyr etdirir Şehriyâr'a şu'le-i Kusrâ mizâc-ı berhemî Şöyle ni'met-bahş-ı 'âlem Şehriyâr-ı cûd kim Hâtem-i âyîn etdi şehr-i bezle mûr-ı ebkemi Şehriyâr'ın matbah-ı yek-rûze şehr-âyînine Verseler etmez kifâyet medhal-i mülk-i Cem'i Zîb-i şehr-âyîn-i serây-ı Şehriyâr'ı seyr eden Edemez teşbîh necm-i tâk-ı çerh-ı sersemi Cezbe-i teshîr-i şehr-âyîni sârî dehre kim Selb eder ol Şehriyâr isterse âhûdan remi Şöyle cârî ihtisâbı Şehriyâr-ı 'âlemin Şehr-âyîninde şîri gürbe zann eyler kimi Böyle şehr-âyîni hüsn-i re'yle tezyîn eder Şehriyâr-ı mülk-i 'irfânın Vezîr-i a'zam'ı					

				Şehr-âyîn-i isâbetden tehallûf eylemez Şehriyâr'ın nezd-i 'irfânında re'y-i eslemi Bi'l-bedîheti Şehriyâr'ın zabt-ı şehr-âyînine Çünkü merhûn eyledim bu Mısra-ı bercestemi Harf-i cevher-dârı Hâkim Mısra-ı târîhidir Etdi şehr-âyîni mülkûn Şehriyâr-ı ekremi¹⁶²⁴				
177	774	Hâkim	18	Hamdülillâh mesned-i ikbâlde Zîver-ârâ oldu bir zât-ı kerîm Subh-ı 'izz ü meşrik-ı iclâlde Necm-i bahtı sa'd ile ola mukîm Bâm-ı ikbâl ü sabâh-ı devleti Eyleye âfâka işrâk-ı 'amîm Hâkimâ bu beyit-i cevher-dârına Dense lâyıkdır eğer dürr-i nazîm Oldu 'Abdullâh Efendi kâm-kâr Kethudâ-i Sadr-ı 'âlî-i kerîm¹⁶²⁵	Türkçe	Gazel/Tarih	..--/..--/..-	Göreve Atanma
178	774	Defterdâr Halîmî	18	Oldu Subhî-zâde 'Abdullâh Efendi Kethudâ ¹⁶²⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Göreve Atanma

¹⁶²⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶²⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶²⁶ Bu mısra Adnan Çağlı'nın hazırlamış olduğu divanda yer almamaktadır. Adnan Çağlı, "Halîmî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni", doktora tezi, 1998, Selçuk Üniversitesi SBE,

179	794	‘Abbâs-zâde Haşmet	18	Kâle Haşmet yâ ebâ mâ-fike leke ihrâm işi Ve iş leke ve hayâtü vaktike ve hucetike bed-nâm işi Bâb-ı Şâm’a geldi bir hâcî dedi târîhini Eyledik ammâ ki hac ‘Abbâs Efendi Şâm işi ¹⁶²⁷	Türkçe-Arapça	Kıta/Tarih	-	Göreve Atanma
180	802	Hâkim	18	Var bu şevket-sâha-i devletde envâ’-ı sürûr Cilve eyler her taraf anda mezâyây-ı hubûr ¹⁶²⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sevinç
181	802	Hâkim	18	Îlâhî dem-be-dem ârâm-gâh-ı şevketiş bâdâ Mahall-i cân-fezâ cây-ı meserret mesned-i ‘izzet Füyûzât-ı Hudâ her câ ki bâdâ hem-demeş bâdâ Be-lutf-ı sermedî hem-vâre mümted mevkib-i devlet ¹⁶²⁹	Farsça	Kıta	-	Dua
182	810	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu ‘îd-i sa’îd ¹⁶³⁰ Ne dâmen-i kerem-i pâk-ı Mustafa Hân kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶³¹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.--	Bayram
183	810	Hâkim	18	Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste’ân ü Mecîd ¹⁶³²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.--	Dua

¹⁶²⁷ Hazırlanan divanda yer almamaktadır. *Haşmet Divanı* (haz. İsmail Hakkı Aksoyak-Mehmet Arslan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

¹⁶²⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶²⁹ “Îlâhî! Cân artıran yer, onun izzet makâmı; sürûr yeri ise azametinin zaman zaman dinlendiği yer olsun. Hakk’ın feyizleri her yerde onunla birlikte olsun. Allah’ın ezeli lutfu ile onun devleti dâim olsun” anlamına gelen bu Farsça şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁶³⁰ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶³¹ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, a.g.t., s. 353.

¹⁶³² Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyîş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün*

184	811	Hâkî	18	Ketebe koysa sezâdır buna Sultân Mahmûd ¹⁶³³	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/--	Defterdar Kapısı
185	843	Hâkim	18	Serây-ı saltanat ber-cism-i ‘âlem-râ çû-cihân âmed Ki cân âmed der u ya’nî Şehen-şâh-ı cihân âmed Kudûm-ı Şâh-ı ‘âlem nûr mî-bahşîd ‘âlem-râ Be-cism-i melik ya’nî rûh-ı kudsî-âşiyân âmed ¹⁶³⁴	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü
186	857	Sa’dî	13	‘Îlâc vâkı’â pîş-ez-vukû’ bâ-yed kerd ¹⁶³⁵	Farsça	Mısra	-	Nasihat
187	877	-	-	Zînhâr ez-karîn-i bed zînhâr Ve kınâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr ¹⁶³⁶	Farsça- Arapça	Beyit	-	Nasihat
188	879-880	Hâkim	18	Târîh-i Vefât-ı Çelebî-zâde Şeyhulislâm İsmâ’îl ‘Âsım Efendi Kem seriyyin fâzılın ensâhu dehrun lâ-yurâ Minhu âsârün ve etvârün hisânun yu’tenâ Cevheriyyü’ş-şatri târîhun izâ a’dedtehü Füc’eten kad-fâte İsmâ’îl ‘Âsım min-hünâ ¹⁶³⁷	Arapça	Kıta/Tarih	-	Vefat
189	885	Hâfız	14	Keşfî şikestegânîm ey bâd-ı şurta ber-hîz Bâşed ki bâz bînim dîdâr-ı âşînâ râ ¹⁶³⁸	Farsça	Beyit	-	Sevgili
190	917	Hâfız	14	Deryâ-yı ahzar ve fûlk ü keşfî-i hilâl	Farsça	Beyit	-	Gemi

Füzûn ide kerem ü lutf Müste’an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356.

¹⁶³³ Bu mısranın geçtiği yerler için bk. <http://www.turkedebiyatilisimleri.org/index.php?sayfa=detay&detay=4302> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶³⁴ Âlem üzerinde, saltanat sarayı dünya gibi oldu. Şâhlar şâhı geldiği için, ona cân geldi. Âlem sultânının gelişi, dünyaya nûr bağışladı. Sultânın bedeni ile kutsal âlemin rûhu geldi.

¹⁶³⁵ “İlacı olay olmadan önce kullanmak gerekir” anlamına gelen bu cümle aynı zamanda Farsça bir atasözüdür. bk. <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghete2/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶³⁶ “Sakin, kötü arkadaştan sakın! Ey Rabbimiz! Bizi cehennem azâbından koru!” anlamına gelen bu cümlelerden ilki Farsça bir mısra, ikincisi ise “Ve kınâ ‘azâbe’n-nâr” (Bakara 2/201; Âl-i ‘İmrân 3/16) âyetine “rabbenâ” ilâvesiyle oluşturulmuş Arapça bir mısradır.

¹⁶³⁷ “Nice değerli ve erdemli kişiyi felek unutturmuştur. Onun hiçbir eser ve özenilecek güzel davranışı görünmez olmuştur. Sonraki gelen mısradaki noktalı harfleri sayarsan tarihini verir: İsmâil Âsım âniden buradan göçüp gitti” anlamına gelen bu tarih manzûmesi divanda yer almamaktadır.

¹⁶³⁸ Ey uygun rûzgâr! Biz gemisi kırık olanlarız. Ola ki sevgilinin yüzünü bir daha görürüz” anlamına gelen Farsça bir beyittir. bk. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh5/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Garkend bahr-ı ni'met-i Şâh-ı cihân-ı mâ ¹⁶³⁹				
191	917	Hâkim	18	Şâh-bâz-ı sandal-ı iclâl-i Şâh-ı 'âlemin Lenger-endâz oldu sûy-ı bahra hiç eğlenmedi Emr u fermânın tutup etdi tevakkufdan hazer Sûr'at üzere sâhile 'azm eyleyüp dinlenmedi ¹⁶⁴⁰	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Gemi
192	926-927	Râgıp Paşa	18	Târîh-i Hazret-i Sadrîa'zamî Râgıp Paşa Berây-ı İtmâm-ı Câmi'-i Şerîf-i Hazret-i Sultân Mustafa Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân Edâmallâhu 'Ömrahû ve Şevketehû Âmin yâ Rabbe'l-'âlemin Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi'-i mecmû'-i hayr Etdi çûn bu ma'bed-i zîbâyı inşa bî-riyâ Sadr-ı 'asrî bendesi Râgıp dedi târîhini Câmi'-i ra'nâ binâ'-i Şâh Sultân Mustafa ¹⁶⁴¹	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası
193	928	Hâkim	18	Nakşibendî Şeyh 'Abdullâh Efendi Kaşgarî Zât-ı pâki olmuşıdi mültecâ-yı müstemend Kaşgar'dan böyle bin er kâşki etse zuhûr Gerçi kim niçe güher tarh eylemişdir Taşkend Rahmet-i Hakk ola rûh-ı pâkine her dem karîn	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat

¹⁶³⁹ “Mavi deniz, felek ve hilâl şeklindeki gemi, Pâdişâhımızın nimet denizinde boğuldular” anlamına gelen Farsça beyit birtakım değişikliklerle Hâfız’a aittir:

“Deryâ-yî ahzar-i felek u keştî hilâl

Hestend gark-i ni'met-i Hacı Kivâm-i mâ” bk. Hâfız, *Dîvân*, I, 66.

¹⁶⁴⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴¹ Bu tarih manzûmesi divanda ufak değişikliklerle yer almaktadır.

“Târîh-i Berây-ı Câmi'-i Şerîf Der-Üsküdar

Pâdişâh-ı ehl-i sünnet câmi-i mecmû'ı hayr

Kıldı çûn bu ma'bed-i zîbâyı inşa bî-riyâ” bk. Ömer Demirbağ, *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, yüksek lisans tezi, 1999, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, s. 185.

				Devlet-i kurb huzûr etdikce anı ercümend Harf-i cevher-dârı Hâkim fevtine târîh olur Kurb-i hakdan gûşuna geldi nidâ-yı Nakşibend ¹⁶⁴²				
194	941	Gelibolulu Ali	16	‘Înâyet her kime yüz tutsa hiçbir şey hicâb olmaz Güneş doğdukda zîrâ perde-i zulmet nikâb olmaz ¹⁶⁴³	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Înâyet
195	948	Hâkim	18	Sîne-i cân-ı şekl-i mihrâb kabâ-yı ‘izzeti Kehf-i sila’-ı dil-i tecerrüd pîşe-gânın halveti ‘Âkifân-ı mescid-i feth ü yakînın saff-be-saff Lem’a-i envâr ile olmakda efzûn hayreti ¹⁶⁴⁴	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi
196	948	Hâkim	18	Ma’bed-i ‘izz ü ‘alâ nüzhet-serây-ı ‘uzleti Sahn-ı vâlâ-yı semâ fûshat-fezâ-yı serveti Câmi’-i şer’-i şerîfi mecma’-i ehl-i yakîn İ’tikâf-ı Halvetî Kehf-i Hirâ-yı vahdeti ¹⁶⁴⁵	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi
197	950	Hâfız	14	Şâh-râ beh boved ez-tâ’at-ı sad-sâle vü zühd Kadr-i yek-sâ’at ‘ömrî ki der u dâd koned Halk der-sâye-i ‘adleş heme âsûde şeved Zîr-i destân-ı cihân-râ zi-gam âzâd koned ¹⁶⁴⁶	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü
198	951	Hâkim	18	Îlâhî tâ cihân durdukca olsun devleti memdûd Ola sa’y-yı cemîli gün-be-gün masrûf hayrâta	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.---	Dua

¹⁶⁴² Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴³ Bu beyit bazı değişikliklerle divanda yer alan 7 beyitlik bir gazelin matla beytidir.

“‘Înâyet her kime yüz tutsa ‘isyânı nikâb olmaz

Güneş doğdukda zîrâ perde-i zulmet hicâb olmaz” bk. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Dîvân*, s. 768.

¹⁶⁴⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴⁶ Şâh için ömrünün bir saatinde adâletle hükmetmesi, yüz yıllık zühd ve taâtten daha iyidir. Halk onun adâleti gölgesinde mutlu oldu. O, dünyanın altta kalanlarını gamdan azat eder” anlamına gelen Farsça bir şiidir. bk. Hâfız, *Dîvân*, I, 458.

				Muvaffak ola fevka'l-hadd bi-vefkı'l-bâl her demde Meserrât-ı pey-ender-peyle yâ Rab her meberrâta ¹⁶⁴⁷				
199	952	Hâkim	18	Devlet ü 'omreş be-tevfik-i Hudâ-yı Zi'l-celâl Bâd efzûn o boved âsâr-ı hayreş müstedîm Zıll-ı re'fet-bahş-ı u memdûd bâdâ ber-cihân Mî-resâned ber-heme-'âlem ez-u feyz-i 'amîm ¹⁶⁴⁸	Farsça	Kıta	-	Dua
200	954	Hâkim	18	Himmet-i Sultân eder elbette her kârı temâm Dest-i cûduyla bulur kâr-ı cihân hüsn-i hıtâm ¹⁶⁴⁹	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..--	Padişahı Övgü
201	957	Râgıp Paşa	18	Târîh-i Hazret-i Sadria'zamî Berây-ı İtmâm-ı Câmi'-i Şerîf Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi'-i mecmû'-i hayr Kıldı çûn bu ma'bed-i zîbâyı inşa bî-riyâ Sadr-ı 'asrı bendesi Râgıb dedi târîhini Câmi'-i ra'nâ binâ'-i Şâh Sultân Mustafâ ¹⁶⁵⁰	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası
202	970	Seyyid Vehbî	18	Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â ¹⁶⁵¹	Türkçe	Mısra/Tarih	--./--./--./--./--	Çeşme İnşası
203	972	Hâkim	18	Târîh-i Velâdet-i Hazret-i Şâh Sultân Edâmallâhu 'Ömrahâ Âmîn Mihr-i 'âlem-tâb-ı şevket-mâye-i 'izz ü şeref	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğum

¹⁶⁴⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴⁸ "Celâl sahibi Hakk'ın tevfiğiyle, onun devlet ve ömrü uzasın; hayır eserleri devam etsin. Onun merhamet bahşeden gölgesi dünya da uzun süre kalsın. Onun umumî feyzi bütün âleme ulaşsın" anlamına gelen bu Farsça şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁴⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁵⁰ Bu tarih manzûmesi, divanda ufak değişikliklerle yer almaktadır.

"Târîh-i Berây-ı Câmi'-i Şerîf Der-Üsküdar

Pâdişâh-ı ehl-i sünnet câmi-i mecmû'ı hayr

Kıldı çûn bu ma'bed-i zîbâyı inşa bî-riyâ" bk. Ömer Demirbağ, *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, s. 185.

¹⁶⁵¹ *"Târîhi Sultân Ahmed'ün cârî zebân-ı lûleden*

Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â" bk. Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, doktora tezi, 1991, Ankara Üniversitesi SBE, s. 361.

				Zübde-i Şeh-vâre-i gencîne-i feyz u behâr Tâli’-i sa’d ü şerefde doğdu ol mühr-i münîr Verdi âfâk-ı cihâna ser-te-ser nûr u ziyâ Düşdü hâtifden dile Hâkim bu târîh-i ‘acîb Şâh Sultân dürre-i ikbâl-i Sultân Mustafâ¹⁶⁵²				
204	984-985	Hâkim	18	Târîh-i Vefât el-Merhûm Fâzıl ü ‘allâme Vassâf-ı ‘asr Müftiyi’l-enâm Cümle âsâr-ı şerîfi zâtı gibi mu’teber Fazl ü ‘irfân ü kemâlatı müselleme cümleye Lâ-yukâlû hâhünâ ‘an-vâhidin fihi’n-nazar Mevt-i ‘âlim mevt-i ‘âlem gibidir bî-şekk ü rayb Müştehirde nezd-i ehl-i ma’rifetde bu haber Bir mücevher mısra’ım târîh düşdü Hâkimâ Etdi ‘Abdullâh Efendi Cennet-i ‘Adn’i makarr¹⁶⁵³	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat
205	992-993	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu ‘îd-i sa’id¹⁶⁵⁴ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd¹⁶⁵⁵	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..--	Bayram

¹⁶⁵² Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁵³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁵⁴ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶⁵⁵ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

206	993	Hâkim	18	Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile devlet ü ‘ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste’ân ü Mecîd ¹⁶⁵⁶	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/..	Dua
207	1011	Hâkim	18	Rûh geldi kûyiyâ salsâl-ı cism-i milkete Sanki nefh-ı rûhdan hayli dem olmuşdu ‘adîm ¹⁶⁵⁷	Türkçe	Beyit	---/---/---/..	Doğum
208	1014- 1016	Hâkim	18	Târîh-i Şehzâde-i Civân-baht-ı Kerîm Sultân Selîm Etâlallâhu ‘Ömrahû ve Bekâhu âmin Mühce-i Sultân-ı ‘âlem melce-i cümle-i ümem Sırr-ı Hâkân-ı muazzam gevher-i genc-i ‘amîm Mihr-i eflâk-i Hilâfet nûr-ı etvâr-ı vücûd Bedr-i kadr-i saltanat Şehzâde-i şâh-ı şehîm Ya’nî Şâhenşâh-ı ‘âlem menba’-i feyz u ni’am Mustafâ Hân-ı müfahham ibn-i Sultân-ı fahîm Dâ’imâ te’sîr-i ism-i a’zâmıyla Hakk ede Gevher-i pâkîzesin künc-i sıyânette mukîm Şöyle gevher kim vücûdu bâ’is-i tanzîm-i halk Hem çû ‘ıkd-i şâh-vâr-ı sübha-i dürr-i nazîm Zübde-i nesl-i havâkîn-i kirâm ibnü’l-kirâm Nuhbe-i hayru’l-halefi cîl-i kerîm ibnü’l-kerîm	Türkçe	Kaside/Tarih	---/---/---/..	Doğum

“Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 353.

¹⁶⁵⁶ Alıntılanan bu beyit, “Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün

Füzûn ide kerem ü lutf Müste’an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356.

¹⁶⁵⁷ Divanda yer almamaktadır.

			Sırr-ı ma'nâ-i Hilâfet Tâc-dâr-ı memleket Şehriyâr-ı mülk ü devlet sâhib-i tâc u kecîm Kevne teşrîfiyle buldu 'âlem-i hilkat şeref Dûdmân-ı devleti tezyîn edüp Rabb-i Rahîm Sa'd-i mîlâd-ı sa'âdet-bahşî oldu 'âleme 'Îd-i teşrîf-i meserret eyleye Hakk-ı müstedîm Rûh geldi kûyiyâ salsâl-ı cism-i milkele Sanki sırr-ı nefhden hayli dem olmuşdu 'adîm Tâ nüzûl-i 'ayne dek bâkî kalur a'yân-ı 'ayn Böyledir hükm-i şümûl-i 'ayn eltâf-ı 'alîm Men etâ lillâhi bi'l-kalbi's-selîmi in-râ be-goft Evveleş bûde Selîm ü âhireş bâdâ Selîm Hem kîtâbet-i minha-i mevhûbesidir anların Nîtekîm a'yân-ı harfîn kutbudur ma'nâda mîm Mazhar-ı nûr-ı tecellî-i Hilâfet her biri Tûr-ı eyman sâha-ı Şâhî'de mânend-i Kelîm Şîme-i te'yîd ile mesrâ-yı emr u hükmüdür Savb-ı Bathâ vü Yemen Tâcîk ü feyfâ-yı Kırım Dâ'imâ Şehzâde-i 'âlî-tebâriyle ola Me'men-i savn-ı İlâhî'de mukîm u müstedîm				

				Düşdü hâtifden dile Hâkim bu târîh-i ‘acîb Medd-i devlet-i Şâh-zâde sâhib-i kalb-i Selîm ¹⁶⁵⁸				
209	1037- 1038	Hâkim	18	Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fûlk-i iclâlî Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i milke ¹⁶⁵⁹	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Sandal/ Gemi
210	1038	Hâkim	18	Şâh-bâz-ı sandal-ı iclâlî Şâh-ı ‘âlemin Lenger-endâz oldu sûy-ı bahra hiç eğlenmedi Emr u fermânın tutup etdi tevakkufdan hazer Sür’at üzere sâhile ‘azm eyleyüp dinlenmedi ¹⁶⁶⁰	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.-	Sandal/ Gemi
211	1038	Hâfız	14	Deryâ-yı ahzar ve fûlk ü keştî-i hilâl Garkend bahr-i ni’met-i Şâh-ı cihân-ı mâ ¹⁶⁶¹	Farsça	Beyit	-	Sandal/ Gemi
212	1042- 1043	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu ‘îd-i sa’îd ¹⁶⁶² Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-mekârim kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶⁶³	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/.--	Bayram
213	1058- 1059	Hâkim	18	Târîh-i Mihrumeh Sultân-ı ‘Aliyyetü’ş-şân Be- iltizâm-ı Mihr u Meh Mihr u meh kim matla’ı oldukca ‘izzet-iktinâh	Türkçe	Kaside/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Doğum

¹⁶⁵⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁵⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁶⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁶¹ “Mavi deniz, felek ve hilâl şeklindeki gemi, Pâdişâhımızın nimet denizinde boğuldular” anlamına gelen Farsça beyit birtakım değişikliklerle Hâfız’a aittir:

“Deryâ-yı ahzar-i felek u keştî hilâl

Hestend gark-i ni’met-i Hacı Kıvâm-i mâ” bk. Hâfız, *Dîvân*, I, 66.

¹⁶⁶² Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “Kaside-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasındır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶⁶³ Alıntılanan bu beyit, “Kaside-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

			Sâha-i îcâda bahş-i nûr eder bî-iştibâh Mihr-i ‘adl ü mâh-ı cevdet mâye-i zıll-i Hudâ Sâye-i memdûde-i emn ü kerem-i ‘âlem-penâh Ya’nî reşk-i mâh-ı evreng-i felek-i Dârâ-gulâm Mihr-i ahter mevkeb-i Hüsrev hıdem-i nusret-sipâh Hâver-i ikbâlinin nûr-ı tecellî şâhidi Mihr u meh ferr-i fûrûğ-ı kadrine iki güvâh Sâha-i ekvâna zât-ı mihr-i devlet matla’ı Mâhdan mâhîye dek olmuş penâh u dest-gâh Ya’nî Sultân Mustafâ Hân-ı Hidîv-i iktidâr Mihr u meh mâhî-veş eyler bahr-i feyzinde şinâh Şeb-çerâğ-ı mâh u şem’-i dergehi mihr-i felek Ma’delet-bahş u tecellî lem’a-i zıll-i İlâh Nakş-ı mihr u mâh olan gülmîh-i bâb-ı şevketi Çok mu etse kâmet-i balâ-yı gerdûnu dûtâh Bezl ederdi hân-ı mihr-i çarh-ı ‘âlemde eğer Kurs-ı nân-ı sofra-ı cûd u ‘atâsı olsa mâh Dergeh-i Sultân-ı ‘âlemden eder nûr iktibâs Mihr-veş mâh-ı felek zann etme olmuş redd-i şinâh Bir dahi görmezdi meh reng-i gülefdan külfeti				

				Mihr lutfuyla eğer etseydi bir kerre nigâh Mihr-i necm-i bahtı eylerdi sühâyı âfitâb Olmaz idi haşre dek reng-i küsûf-ı meh siyâh Anınçün iktirân-ı sa'd ile eyler tulû' Mehd-i iclâlinde bulmuşdur şeref mihrile mâh Meh dahi sahn-ı felekde böyle şehr-âyîn eder Mihr-i icâd olduğuçün nesl-i pâk-i Şehen-şâh Dâ'imâ olsun selîl-i nesl-i pâki muttasıl Çerhde oldukca mihr u mâha menzil-i şâh-râh Söyledim bir Beyit-i cevher-dâr ile târîhini Hâkimâ oldu bu resme tab'ıma feyz-i İlâh ‘Âleme ikbâl u yümn-i ‘izzeti verdi şeref Eyledi dehri ferah-efzâ tulû’-i Mihrimâh¹⁶⁶⁴				
214	1081-1082	Hâkim	18	Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim Olur o dâmeni takbîl içün bu ‘îd-i sa’îd¹⁶⁶⁵ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-me’âtî kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd¹⁶⁶⁶	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/--	Bayram

¹⁶⁶⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁶⁵ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasındır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta’bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶⁶⁶ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i ‘İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

215	1087	Hâkim	18	Serây-ı Pâdişâhî hem-çû-cân ez-behr-i ân âmed Ki cân âmed der u ya'nî Şehen-şâh-ı cihân âmed Der-ân vâlâ serây-güşâ nazar u ân ki temâşâ-gin Ki rûy-ı devlet ü ikbâl ez her-sû 'iyân âme ¹⁶⁶⁷	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü
216	1117	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl içün bu 'îd-i sa'îd ¹⁶⁶⁸ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-me'âtî kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶⁶⁹	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/--	Bayram
217	1117	Hâkim	18	Devâm-ı 'îd-i sürûr ile devlet ü 'ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'ân ü Mecîd ¹⁶⁷⁰	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/--	Dua
218	1146	Hâkim	18	Gâh olur mescidi ihrâk ile hâkister eder Gâh olur deyr-i mugân zıll-ı himâda mahfûz Emr-i Hakk nâfiz olur hikmetini etme su'âl Bunda teslîm-i rızâ üzre yürür ehl-i huzûz ¹⁶⁷¹	Türkçe	Kıta	-.--/-.--/-.--/-.-	Nasihat
219	1148	Hâkim	18	Düşdü bâdî-i nazarda sâde bir târîh-i tâm	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Göreve Atanma

“Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 353.

¹⁶⁶⁷ Pâdişâh'ın sarayı o yüzden cân gibi geldi. Şâhlar şâhı geldiği için, ona cân geldi. Her taraftan devlet ve ikbâlin açık bir şekilde geldiği o anda; saray açan bakışı, o yükseklikte seyret.

¹⁶⁶⁸ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, a.g.t., s. 352.

¹⁶⁶⁹ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 353.

¹⁶⁷⁰ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'İydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“Devâm-ı 'îd-i sürûr ile şevket ü 'ömrün

Füzûn ide kerem ü lutf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, a.g.t., s. 356

¹⁶⁷¹ Divanda yer almamaktadır.

				Sadr-ı ekrem-i a'lem ü efham vezîr-i lâ-nazîr ¹⁶⁷²				
220	1153	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'îd-i sa'îd ¹⁶⁷³ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mekârim kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶⁷⁴	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..	Bayram
221	1153	Hâkim	18	Devâm-ı 'îd-i sürûr ile devlet ü 'ömrün Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'ân ü Mecîd ¹⁶⁷⁵	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/..	Dua
222	1154	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'îd-i sa'îd ¹⁶⁷⁶ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶⁷⁷	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..	Bayram
223	1155	Hâkim	18	Devâm-ı 'îd-i sürûr ile devlet ü 'ömrün	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/..	Dua

¹⁶⁷² Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁷³ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶⁷⁴ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

¹⁶⁷⁵ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“*Devâm-ı 'îd-i sürûr ile şevket ü 'ömrün*

Füzûn ide kerem ü lutf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 356

¹⁶⁷⁶ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“*Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm*

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 352.

¹⁶⁷⁷ Alıntılanan bu beyit, “*Kasîde-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân*” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“*Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim*

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

				Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste'ân ü Mecîd ¹⁶⁷⁸				
224	1162	Hız. Ali	7	İzâ-lem-yekûn 'avnün minallâhi lil-fetâ Fe-evvelü mâ-yecnî 'aleyhi ictihâduhu ¹⁶⁷⁹	Arapça	Beyit	-	Allah'ın Lütful
225	1163	Hâkim	18	Târîh-i Velâdet-i Beyhân Sultân Hazret-i Şâhen-şeh-i Melik-i tecellî-i 'atâ Mazhar-ı lutf ü 'inâyât u şenûn-ı men-'araf Ya'nî Sultân Mustafâ Hân ve Hidiv-i iktidâr Nesl-i pâki ola dâ'im müstedâm u methaf Şatr-ı cevher-dâr-ı târîhin bu gûne nazm edüp Eyledim i'câz ü icâz ile cem'-i mü'ellef Zer kalemlle tâk-ı 'arşa yazsalar şâyestedir Hüsnüne tahsîn eder görse bu reftârı selef Geldi Hâkim tâc-ı dehrin dürre-i meknûnesi Verdi enhâ-yı vücûda Beyhân Sultân şeref ¹⁶⁸⁰	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğum
226	1167- 1168	Hâkim	18	Târîh-i Binâ'-i Âsitâne-i Kâdirî der-Tophâne Şâh-ı 'âlem sâhibü'l-hayrât Sultân Mustafâ Rub'-ı meskûnun meded-kârı mu'în ü nâsırı Lutf edüp bu dergehi ihyâda mesrûr eyledi Rûh-ı pâk-ı hazret-i Sultân 'Abdülkâdir'i	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Kâdirî Âsitânesi İnşası

¹⁶⁷⁸ Alıntılanan bu beyit, “Kasîde-i 'İydiye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 63. ve aynı zamanda son beytidir.

“Devâm-ı 'îd-i sürûr ile şevket ü 'ömrin

Füzûn ide kerem ü lutf Müste'an-ı Mecîd” Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 356.

¹⁶⁷⁹ “Allah insanı lütuf ve keremiyle mutlu ve mesut etmedikten sonra, kendi çalışma ve çabalamalarıyla çeşitli kusur ve kabahatlara düçar olur.” bk. Hazret-i Ali, *Divan*, s. 215.

¹⁶⁸⁰ Divanda yer almamaktadır.

				Ya'nî İsmâ'il-i Rûmî kim odur kutb-ı vücûd Dergehi kurbânıdır ehl-i sülûkun sâ'iri İhtirâk-ı 'aşkla ehl-i fenâ gibi yanup Olmuşidi cümle hâkister şu'ûn-ı zâhiri Âteş-i eymin fezâ-yı şu'le-i dîdâr ile Lem'a-i nûr-ı tecellî zann ederdi nâzırı Himmet etdi ol Şehen-şâh-ı cihân ihyâsına Ola ma'mûr u mü'eyyed bâtını vü zâhiri Geldi iki şatr-ı cevher-dârı târîh temâm Böyle ibdâ' etdi Hâkim mülk-i nazmın sâhiri Himmet-i Sultân u Cîlânî ile oldu binâ Âsitân-ı pâk-ı İsmâ'il-i Rûmî Kâdirî¹⁶⁸¹				
227	1168- 1169	Hâkim	18	Şehriyâr-i sâhibü'l-hayrât Sultân Mustafâ Rub'-ı meskûnun nigeş-bânı vü âfâkın Şehi Feyz-i vücûd-i himmet-i vâlâsı ihyâ eyledi Mahv olup hâkister olmuşken bu 'âlî dergehi Vâkıf-ı sâni olup ol Pâdişâh-ı bu'l-'atâ Mahmidetle haşra dek yâd ola bu hayr-ı behî Himmetinden hazret-i Sultân 'Abdülkâdir'in Zâhir u bâtında aslâ olmasun bir dem tehî	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Kâdirî Âsitânesi İnşası

¹⁶⁸¹ Divanda yer almamaktadır.

				Geldi bir Beyit-i mücevher tab’’ıma târîh-i tâm Oldu Hâkim fikrimin Cibrîl-i ma’nî-yi hem-rehî Mesken-i sa’y-i hakikat Ka’be-i erbâb-ı ‘aşk Oldu İsmâ’îl-i Rûmî’nin bu ‘âlî dergehi¹⁶⁸²				
228	1170- 1171	Hâkim	18	Târîh-i Binâ’-i Âsitâne-i Mevleviyye-i Galata Şehriyâr-i sâhibü’l-hayrât Sultân Mustafâ Eyleye tevfikını hem-râh ana Rabb-i Vedûd Âsitân-ı râstân-ı hazret-i Monlâ-yı Rûm Sûziş-i ‘aşk u mehabbetle edüp tarh-ı kuyûd İltihâb-ı şems-i envâr-ı tecellîden yanup İndirâs u mahve nezdîk idi âsâr-ı vücûd Reşk-i eymin sâha-i envâr-ı dîdâr olmada Şu’le-i şevkiyle göstermişdi meclâ-yı vürûd Pûte-i matbah-ı nây-ı müneffah kimyâ-yı ‘aşk için Rağbet eyler hıdmet-i dergâhına erbâb-ı cûd Fursat-ı tecdîd ü ta’mîrin bilüp ‘ayn-ı şeref Şâh-ı ‘âlem eyledi ihyâsına bezl-i nukûd Şevkle itmâma tevfikın görüp etdi semâ’ Kûşe-i sînemde mahfî iken dil-i hırkat-nümûd	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---/---	Galata Mevleviyyesi Âsitânesi’nin İnşası

¹⁶⁸² Divanda yer almamaktadır.

				Geldi bir Beyit-i mücevher Hâkimâ târîh-i tâm Bu'l-'aceb kim eyledi resm-i du'â üzre vürûd Âsitân-ı 'arş-ı iclâl-i cenâb-ı Mevlevî Ola ma'mûr mekârim-i mesned-ârâ-yı şühûd ¹⁶⁸³				
229	1174	Arpaemini- zâde Sâmi	18	Bu kudsîler makâmıdır komazlar bunda nâ-pâkî ¹⁶⁸⁴	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Mukaddes Makâm
230	1178- 1179	Hâkim	18	Ne dâmen-i 'azamet me'men-i 'inâyet kim Olur o dâmeni takbîl için bu 'îd-i sa'îd ¹⁶⁸⁵ Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu'l-mehâmid kim Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd ¹⁶⁸⁶	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..	Bayram
231	1179	Hâkim	18	Târîh-i Sâl-i Cedîd Hamdülillâh kim yetişdi iş bu bin yüz seksane Hicret-i târîh-i Sultânü'r-rusûl Hayru'l-beşer Oldu târihi zafer ola muzaffer dâ'imâ Pâdişâh-ı 'âleme Hak vere her demde zafer ¹⁶⁸⁷	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Zafer
232	1191- 1193	Hâkim	18	Târîh-i Bend-i Hümâyûn Şehen-şâh-ı mekârim-pîşe Sultân Mustafâ Hân kim	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Bent İnşası

¹⁶⁸³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁸⁴ “Gel ey sîfî içüp câm-ı tahûr selb it idrâki

Bu kudsîler makâmıdır komazlar bunda nâ-pâkî” Arpaemini-zâde Mustafâ Sâmi, *Dîvân*, s. 408.

¹⁶⁸⁵ Alıntılanan bu beytin ilk mısrası “Kaside-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 30. beytinin ilk mısrasıdır, ikinci mısra divanda yer almamaktadır.

“Ne dâmen-i 'azamet me'men-i lisam-ı merâm

Ne dâmen-i şeref-efzâ-yı devlet-i ta'bîd” bk. Yakup Poyraz, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

¹⁶⁸⁶ Alıntılanan bu beyit, “Kaside-i 'Iydiyye Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd Hân İbn-i Sultân Mustafâ Hân” başlıklı kasidenin 35. beytidir:

“Ne dâmen-i kerem-i şâh bu imlâ med kim

Şifâha mültesim itmiş anı Veliyy-i Hamîd” Yakup Poyraz, *a.g.t.*, s. 353.

¹⁶⁸⁷ Divanda yer almamaktadır.

			Cihânın Pâdişâh-ı ekremi dehrin nigeş-bânı Gıyâs-ı cümle melhûfân u gavs-i mecma'-i 'âlem Penâh u müstecîr u câr-ı halk imdâd-ı Rabbânî Mu'în-i zîr-destân-ı zemân melcây-ı mekrûbân Zahîr-i 'âcizân zahr-ı za'îfân fevz-i Sübhânî Melâz ü melce'-i ehl-i emel 'arrâf-ı müstakbel 'Arîf-i hâl ü mâzî 'ârif-i etvâr-ı 'irfânî Zehîn-i mebhas-i eşkel fatîn-i bahs-i müsteşkel Seriyy-i a'del ü ecmel Melîk-i mülk-i Hâkânî Bihâr-i mekremet feyyâza-i cevdet yemm-i şevket Berârî-i mesâfâta 'atâsı gays-i Rahmânî Ne bahr-i bî-şigerf u tamm-ı mevvâc-ı me'âtî kim Eğer konsa fezâ-yı berre kemter-i katre-i ihsânı Olur sahrâ vü feyzâ vü cebel deryâ-yı bî-sâhil Bulunmaz hâke tesmîn etseler bin dürr-i galtânı 'Attâş-ı 'âlemi cûy-ı 'atâsı eyledi sîrâb Bihâr-ı lutfu ile seyr ede Hak Şâh-ı devrânı Husûsan belde-i mahrûse-i pâk-ı Sitenbul kim Olur erbâb-ı haysiyyât-ı dehrin mecma'-ı dükkânı Ricâlin ehl-i 'ilm ü fazlına bu belde mecma'dır				

				Riyâz-ı devletin ‘aynıyla olmuşdur gülistânı Kulûb-ı halk-ı ‘âlem müncezib bu belde-i pâke Sezâdır dense İstanbul’a mıkânâtis-i insânî Ganîsinden fakîri kesret üzere fart-ı gayretten Harîk-ı sûziş-i kayd-ı te’ayyüş ekser-i a’yânı Temevvüc etdi bahr-i mekremet tab’-ı şerîfinden Görüp Sultân-ı ‘âlem bundaki keserât-ı insânı Bu cem’-i halkı irvâ etmeğiçün ‘ayn-ı lutfundan Sudûr etdi binâ’-i bende oldum emr u fermânı Gadîr-i Evhadüddîn oldu bu bendin mahalli kim Bununla Şâh-ı ‘âlem etdi irvâ niçe ‘atşânı Meğer yapmışdı bir bend-i kavî Hân-ı Ahmed-i Sâlis Anınla olmuşıdi halka şâmil feyz-ı Rahmânî Bu hayr-ı bî-behâ kim vâlid-i ‘âlî-tebârından Zuhûr etmişdi oldu zâtının meşhûd-i îkânı Görüp efrâd-ı nâsın kesretin şimdi Şeh-i ‘âlem Terakkî bulmağiçün oldu cârî âb-ı ihsânı Gayûr u bu’l-’atâ mebzûl hayrât ü meberrâtı Mülûk-i Âl-i ‘Osmân içre yok vallâhi akrânı				

				Bu hayr-ı bî-bedîle ‘avn-i Hakla mazhar-ı evvel Edüp Hak lutfu ile hazret-i Sultân Süleymân’ı ‘Aceb tevrika mazhar eylemiş deryâ-yı feyzinden Cevâd-ı bu’l-me’âtî bu mülûk-ı Âl-i ‘Osmânî Zülâl-i lutfu ile dem-be-dem sîr-âb ola ‘âlem ‘Attâşî fî sebîlillâh halkın ola reyyânı Ziyâde bir içim su ta’ miyyem târîh-i Beyitinde Eder icrâ me’ârif ehline i’ câz-ı tibyânı Dedim bir Beyit-i cevher-dâr ile târîh-i itmâmın Bu te’yîd ile mesrûr oldu Hâkim rûh-ı Hassânı ‘Aceb ra’nâ yapıldı bir içim sudur letâfetde Cihânı etdi ihyâ sû-be-sû bu bend-i Sultânî¹⁶⁸⁸				
233	1199-1201	Hâkim	18	Târîh-i Bed’-i Ta’lîm-i Hazret-i Şehzâde-i Kerîm Sultân Selîm Nûr-ı ‘ayn-ı hazret-i Şâhen-şeh-i şevket-vesîm Pâdişâh-ı heft-kışver Sâhib-i kalb-i selîm Belki nûr-ı ‘ayn-ı ‘âlem gevher-i iklîm-i cûd Neyyir-i ‘âl-tebâr u mâlik-i tâc ü geçim Lem’a-i rahşende-i hûrşîd-i mülk ü saltanat Meh-çe-i tâbende-i nûr-ı mebânî-i kavîm	Türkçe	Kaside/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Sultân Selim’in Bed’-i Ta’lîmi

¹⁶⁸⁸ Divanda yer almamaktadır.

			Mazhar-ı envâr-ı ‘izzet muzhir-i feyz u samed Matla’-ı yûh-ı sa’âdet mev’il-i ‘avn-ı ‘amîm Âfitâb-ı devletin tâb-ı şu’ûn-ı şevketi Mâhtâb-ı rif’atin evc-i kemâlinde mukîm Kutb-ı âfâk-ı vücûdun sırr-ı ‘âlem-i melce’i Manzar-ı a’yân hestî-i fihris-i cem’-i kerîm Bu’l-me’âlî bu’l-mekârim bu’l-‘avârif bu’l-‘atâ Zübde-i encâb-ı ‘âlî müntedî-yi ferd-i hamîm Ya’nî Sultân Mustafâ Hân u Hidîv-i iktidâr Vâkıf-ı etvâr-ı hikmet muzhir-i ism-i ‘alîm Eyledi Şehzâde-i şevket nebîl-i ekremin Bed’-i bismillâh ile zîb-âver-i hatt-ı ‘azîm Nev-be-nev ta’lîm olundukca hurûf-ı ‘âliyât Ola mahfûz fu’âd-ı ekremi nazm-ı kerîm Kutb-ı harf-i müstevînin ola nâ’il sırrına Ya’nî kim ism-i şerîfi âhırında harf-i mîm Mahmidet-i mecd ü me’âlî mevhibet-i temkîn-i mülk Ola zîr-i hükmü ber-vefk-ı me’âtî-i hakîm Çâkerân-ı devlete cümle edüp bezl-i ‘atâ Bed’-i ta’lîm-i şerîfçün o Sultân-ı kerîm				

				Bende-i ahkar dahi hâhişker-i ihsân olup Eyledim ‘aczim vesîle-i cûd u eltâf-ı ‘amîm Bir mücevher Beyit-i Hâkim oldu târîh temâm Görse tahsîn hezâr eyler ana tab’-ı kelîm Eyledi âdâb ile idrâki mashûbû’s-sebât Bed’-i bismillâh-ı Kur’ân eyledi Sultân Selîm¹⁶⁸⁹				

Tablo 14: *Hâkim Tarihi*’nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler

Yukarıdaki tabloya göre *Hâkim Tarihi*’nde yer alan manzûmelerin 233 tanesinin¹⁶⁹⁰ şairi hakkında bilgilere ulaştık. Elde edilen verilere göre, Hâkim’e ait 52 Türkçe ve 15 Arapça tarih manzumesiyle birlikte kıta ve beyit nazım şekilleriyle yazılan 36 manzûme; Hilmî’ye ait bir mısra (s.158); Seyyid Mehmet Paşa’ya ait bir kıta (s. 603); Defterdâr Halîmî’ye ait bir tarih mısrası (s. 774) ile ‘Abbâs-zâde Haşmet’e ait bir tarih kıtası (s. 794) edebî mirasa kazandırılmıştır.

¹⁶⁸⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁶⁹⁰ Bu sayıya, şairi belirlenemeyen fakat başka kaynaklarda rastladığımız manzûmeler de dâhil edilmiştir.

c. Âsım Tarihi

Âsım Târîhi'nde 548 manzûme yer almaktadır. Bu manzûmelerin 341 tanesinin kime ait olduğu yaptığımız araştırmalar neticesinde ortaya çıkarken 207 tanesinin müellifine dair bilgiye ulaşılammıştır. Âdiyetini belirleyebildiğimiz bu 341 manzûmeden saadece 72'sinin kime ait olduğunu "...Sürûrî'nin ve 'İzzî'nin bi't-tevârüd târîhleridir..." (s. 336), "...Tokâdî Bekir Efendi'nin bir ta'miye-i manzûme ile... târîh-i manzûmunu..." (s. 1233), "...Aynî Çelebi'nin târîh-i müntehabıdır..." (s. 336) ve "...Nef'î ve Cevrî'nin işbu mısralarını inşad eylemekde meslûbu'l-ihtiyâr oldular..." (s. 500) örneklerinde görüldüğü üzere açıkça ifade eden Âsım Efendi'nin, Arap ve Fars kökenli şairlerin isimlerini zikretmemesi dikkatleri çekmektedir.

Âsım Efendi eserinde, 107 farklı şairden alıntı yapmıştır. Bu açıdan eser, bir mecmua görevi görmektedir. Âsım Efendi, *Nâbî*'den (39 alıntı), *Sürûrî*'den (33 alıntı), *Sa'dî*'den (32 alıntı), *Hâfız*'dan (17 alıntı), *'İzzet*'ten (14 alıntı), *Bâkî*'den (9 alıntı), *Mevlânâ*'dan (9 alıntı), *Nizâmî-i Gencevî*'den (8 alıntı), *Sâ'ib*'den 8 (alıntı), *Vehbî*'den (8 alıntı), *Râgıb Paşa*'dan (7 alıntı), *Âsım Efendi*'den (7 alıntı), *'Aynî*'den (6 alıntı), *'İzzi*'den (5 alıntı), *Nedim*'den (5 alıntı), *Mütenebbî*'den (4 alıntı), *Hemedânî*'den (4 alıntı), *Vahîd*'den (4 alıntı), *Sâbit*'ten (3 alıntı), *Şeyhülislam Yahya*'dan (3 alıntı), *Nailî*'den (3 alıntı), *İbn Nübâte*'den (3 alıntı), *İhyâ Efendi*'den (3 alıntı), *Ensârî*'den (3 alıntı), *Feridüddin Attâr*'dan (3 alıntı), *Firdevsî*'den (3 alıntı), *İbn Kemal*'den (2 alıntı), *'Usûlî*'den (2 alıntı), *Âdem Efendi*'den (2 alıntı), *Bağdatlı Rûhî*'den (2 alıntı), *Bahâyî*'den (2 alıntı), *Dehlevî*'den (2 alıntı), *Ebû Medyen*'den (2 alıntı), *Enverî*'den (2 alıntı), *Hâkânî-i Şîrvânî*'den (2 alıntı), *İmâm Bûsîrî*'den (2 alıntı), *Kabûlî*'den (2 alıntı), *Kemâleddin-i İsfahânî*'den (2 alıntı), *Meşâlecizâde Es'ad Bey*'den (2 alıntı), *Mücireddin Beylekanî*'den (2 alıntı), *Nef'î*'den (2 alıntı), *Ömer Hayyâm*'dan (2 alıntı), *Selimî*'den (2 alıntı), *Tarafe*'den (2 alıntı) birden fazla alıntı yapmıştır. Aşağıdaki şairlerden ise birer defa alıntı yapılmıştır:

'Abîd b. el-Abrâs, *'Ârif Ağa*, *Abdullah b. Mübârek*, *Ahmed Paşa*, *'Amru bin ma'adi yakrib*, *Ârif Ağa*, *Arpaemin-zâde Sâmi*, *Behîstî*, *Bursalı Cenânî*, *Celâl Çelebi*, *Cevrî*, *Ebû Şamakk*, *Ebu'l-'Atâhiye*, *Ebu'l-Yenbagî*, *Ebu's-suud Efendi*, *Ehlî-i Şîrâzî*, *el-Hasen b. Hâkân*, *Fâtihî*, *Fevrî*, *Fuzûlî*, *Gazneli Senâ'î*, *Hamevî*, *Herevî*, *Hilâlî-i Çağatâyî*, *Hilâlî*, *Hutay'e*, *Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfî*, *Hüzelî*, *Hz. Ali*, *İbn Ebû'd-Dünyâ*, *İbn Tâvizî*, *İbnü'l-Fâriz*, *İbnü'l-Mu'tez*, *İbnü'l-Mukaffa'*, *İmru'u'l-Kays*, *İsmail bin Ahmed şâşî*, *Kayrevânî*, *Kayserili Râşid*, *Kefevî Hüseyin*, *Kemâleddîn İsmâîl*, *Kudsî-i Meşhedî*, *Lâ-edrî Çelebî*, *Lebîd bin Rabia*, *Melik Eşref Çupânî*, *Muhammed Hazmî Uşşâkî*, *Muhibbî*,

Münîf, Nasr b. Ahmed, Nasrullah-ı Münşî, Nazîf, Nergisî, Nev'î, Ref'i Âmidî, Riyâhî, Selmân-ı Savecî, Seyfî Buhârî, Sezâyî-i Gülşenî, Şebüsterî, Şeybânî, Şîrâzlı Örfî, Tokâdî Bekîr Efendi, Tuğrâ 'î, Vahşî, Veysî ve Zamîrî.

Âsım Efendi'nin 6. yy'dan 19. yy'a kadar yer alan her yüzyılda yaşamış şairlerden bir alıntı dahi olsa iktibâs yaptığı görülmektedir. Âsım Efendi, 18. yy'da yaşamış şairlerden 112, 13. yy'da yaşamış şairlerden 55, 19. yy'da yaşamış şairlerden 39, 16. yy'da yaşamış şairlerden 35, 17. yy'da yaşamış şairlerden 23, 14. yy'da yaşamış şairlerden 23, 12. yy'da yaşamış şairlerden 19, 8. yy'da yaşamış şairlerden 7, 10. yy'da yaşamış şairlerden 7, 11. yy'da yaşamış şairlerden 6, 7. yy'da yaşamış şairlerden 5, 6. yy'da yaşamış şairlerden 4, 9. yy'da yaşamış şairlerden 3. ve 15. yy'da yaşamış şairlerden birer manzûme alıntılanmıştır.

Âsım Tarihi'nde çeşitli nazım şekillerinden seçimler yapıldığı görülmektedir. Âsım Efendi, 266 tane mısra ve 238 tane beyit nazım şekliyle yazılan manzûme alıntısı yapmıştır. Metinde ayrıca 40'ı kıta, 2'si gazel ve 2'si kaside nazım şekliyle yazılan manzûme yer almaktadır. *Âsım Tarihi*'nde, 83 tarih manzûmesi ve 1 tevhid bulunmaktadır. Âsım Efendi'nin, eserinde daha çok beyit ve mısra nazım şekillerine yer vermiş olmasından dolayı farklı nazım türleriyle karşılaşmamaktayız. Metnin genelinde, manzûme seçimlerinde mısralara daha çok yer verdiği gözlemlenen Âsım Efendi'nin alıntılardığı çoğu Türkçe mısranın sade, anlaşılır ve konuşma diline yakın olduğu görülmektedir. Bu tarz manzûmelerde neredeyse anlam kapalılığı bulunmamaktadır. Arapça ve Farsça manzûmelere yer verirken onların Arapça veya Farsça olduklarını "Farsî", "Arabî" gibi ifadeler kullanarak belirten Âsım Efendi'nin alıntılardığı Türkçe manzûme sayısı 303 iken Farsça manzûme sayısı ise 169, Arapça manzûme sayısı ise 75'tir. Metnin genelinde Arapça ve Farsça'nın etkisi göz önüne alındığında bu durumun nedeni de ortaya çıkmış olacaktır. Öyle ki, anlatının çoğu yerinde secili bir anlatım ve ağdalı bir dil tercih eden Âsım Efendi'nin manzûme seçimlerinin de kendi dil zenginliğini gösterir nitelikte olması kaçınılmazdır.

Seçilen manzûmelerin genelinde iç âhengi sağlayan asonans ve aliterasyon gibi edebî sanatlar bulunmaktadır. Âsım Efendi'nin âhenk unsurları bulunan beyitlere anlatisında yer vermesi, onun sanatındaki üslubunu ortaya çıkarmaktadır. Eserinin daha ilk satırlarından itibaren ağır bir dil ve secili bir üslup benimsediği görülen Âsım Efendi'nin seçtiği manzûmelerin de âhenk unsurlarına bürünmüş olduğu aşîkârdır. Seçilen manzûmelerde genellikle yarım ve tam kâfiye kullanılmıştır. Kâfiyelerin bazıları farklı dillerdeki kelime ve eklerin seçimiyle oluşturulmuştur. Âsım Efendi, metnin yeknesâklığını kırmak için kâfiyeler ve

cinasların yanında teşbîh, telmîh, iktibâs, iştikak gibi çeşitli söz sanatlarına da başvurulmuş manzûmeleri seçmiştir.

Akla gelebilecek hemen hemen her konuda manzûme alıntılamanın Âsım Efendi, incelenen vak'ânüvîsler arasında muhtevâsı hiciv olan manzûmeye en fazla yer veren müellif olmuştur. 54 hiciv muhtevâlî manzûmeye rağmen 6 yerde kişiye yapılan övgü muhtevâlî manzûme ve 2 yerde kişiye yapılan iltifat muhtevâlî manzûme de bulunmaktadır. Hicivden sonra manzûmelerin muhtevâlarında öne çıkan kavram nasihat olmuştur ki bu konuda Âsım Efendi 44 manzûme alıntılanmıştır. Anlatıyı keserek sık sık araya giren Âsım Efendi, bu manzûmelerle de okura seslenerek nasihatte bulunmuştur.

44 yerde vefat muhtevâlî manzûmeye yer veren Âsım Efendi, doğum muhtevâlî sadece 6 manzûmeye yer vermiştir. Na'îmâ'da ve Hâkim Efendi'de de görülen bu tutum muhtemelen devrin geleneği içerisinde yer alan vefeyat türünden gelmektedir. Âsım Efendi kişilerle ilgili olarak Yahudilerin bahsedildiği 2 manzûmeye, âşığın tasvir edildiği 2 manzûmeye ve sevgilinin tasvir edildiği 12 manzûmeye yer vermiştir. Âsım Efendi ayrıca 2 yerde kişilerin sahip olduğu huylar hakkında, 5 yerde kötü huylar hakkında, 2 yerde kötü huylu kimseler hakkında, 3 yerde de kötülük yapan kişiler hakkında manzûme alıntılanmıştır. Kötü kişiler ve sahip oldukları kötü huylardan bahsettiği manzûmelerin yanı sıra açgözlülükle ilgili 2, fitne ile ilgili 4, haset ile ilgili 2 ve hastalık ile ilgili 4 manzûme de metne eklenmiştir. Âsım Efendi sadece kötü huylardan bahseden manzûmelere yer vermemiş 5 yerde aşkla ilgili, 2 yerde güzel konuşma ile ilgili, 2 yerde yumuşak huyluluk ile ilgili, 2 yerde sabır ile ilgili, 2 yerde tahammül ile ilgili ve 2 yerde de hikmet ile ilgili manzûme alıntısı yapmıştır.

Devlet kurumlarındaki göreve atanmalardan sıklıkla bahseden Âsım Efendi, 29 yerde bu konuyla alakalı manzûmeye yer vermiştir. Ayrıca 2 yere de reislikle alakalı manzûme eklemiştir. Benzer şekilde 8 yerde padişah olmakla ilgili manzûmeyle birlikte, 2 yerde padişaha övgü ve 10 yerde padişahların cülûs töreni muhtevâlî manzûmeler alıntılanmıştır. Yapılan savaşlarla ilgili olarak manzûme alıntılarında yer veren Âsım Efendi 8 yerde savaş ile ilgili, 7 yerde zafer, 6 yerde düşman ordusu/askerleri, 3 yerde fetih ve 2 yerde de yenilgi ile ilgili manzûme alıntılanmıştır.

Okura duygularını ve yorumlarını gizleme gereği duymayan Âsım Efendi, bu tutumunu seçtiği manzûmelerle de sürdürmüştür. Muhtevâsında dert olan 3 manzûme, hüznün olan 7, ızdırıp olan 2, ikircikli bir durum olan 6, rüsvâlî olan 3, keder olan 2, mutluluk olan 6, sıkıntı olan 4, ikbal olan 2, şikâyet olan 3, boşa çabalama olan 4 ve çabalama olan 3 manzûme metne

yerleştirilmiştir. Âsım Efendi dinî muhtevâlî manzûmelere de yer vermiş, Hz. Peygamber’le ilgili 2 manzûmeyi, dua mahiyetli 7, bâtil inançla ilgili 3, tevhid ile ilgili 2 ve kader ile ilgili 6 manzûmeyi anlatısında ilgili yerlere derc etmiştir. 5 defa dünyadan bahseden manzûmeye, 9 defa felekten bahseden manzûmeye ve 10 defa zamandan bahseden manzûmeye yer veren Âsım Efendi, 2 yerde yangından, 5 yerde söz ve sözün öneminden, 3 yerde sefîhten, 2 yerde görünmezin içindeki sırdan, 4 yerde bir yerden bir yere gitmekten, 2 yerde geri dönmekten ve 2 yerde de ateşten bahseden manzûme alıntısı yapmıştır. Âsım Efendi, aşağıdaki kelime, kelime grubu ve kavramlarla ilgili birer manzûme metne yerleştirilmiştir:

“Acizlik”, “Adalet”, “Âdem Kişi”, “Akıl”, “Akılı ve Cahil Kimseler”, “Alçaklık”, “Allah”, “Allah’a Niyâz”, “Allah’ın Alemleri ve İnsanı Yaratması”, “Allah’ın Birliği”, “Allah’ın Gizli Sırları”, “Allah’ın Kudreti”, “Allah’ın Takdiri”, “Allah’ın Yardımı”, “Ârif Kişiler”, “Âsım’ın Tavsifi”, “Azap”, “Baş”, “Bayram”, “Beladan Kurtulma”, “Bencillik”, “Bilgili Kişi”, “Bir Yere Gitme”, “Cehalet”, “Cinnet Deryası”, “Çeşme Yapımı”, “Deniz”, “Dil Bilmemek”, “Dilek”, “Din”, “Dost Hatırı”, “Dost Ve Düşman”, “Dünyanın Fâniliği”, “Dünyanın Haraplığı”, “Dünyanın Köhneliği”, “Endişe”, “Etkileşim”, “Evliya Kişiler”, “Fayda”, “Felaket”, “Fenalık”, “Gafler”, “Garip İnsanlar”, “Gereksiz İşlerle Uğraşmak”, “Giz”, “Gönül”, “Gösteriş”, “Güzel İnsanlar”, “Haddini Bildirmek”, “Haksızlık Yapmak”, “Hâne”, “Harap Olmak”, “Hayır ve Şer”, “Hayırlı İşler”, “Hayranlık”, “Her Şeyin Faydasız Olması”, “Hidâyet”, “Himmet”, “Huy”, “Huzursuzluk”, “Hüma Kuşu”, “İbret”, “İçki”, “İçki Yasağı”, “İlaç”, “İngiliz-Rus Harbi”, “İşinde Hünerli Kişi”, “İyi Kalpli İnsanlar”, “İyi İstemek Kabullenmek”, “Kanaat Etmek”, “Kar”, “Karar”, “Kargaşa”, “Karışıklık”, “Karşı Gelmek”, “Kâsım İsmi”, “Katletme”, “Kavuşma”, “Kerem”, “Kişilerin Özellikleri”, “Kişilerin Yaptıkları İyi veya Kötü İşler”, “Kötü İşlerle Uğraşmak”, “Kötü Kalplilik”, “Kötülük”, “Kusurlu Kişiler”, “Kuyruklu Yıldızın Gözükmesi”, “Küsûf”, “Latîfe”, “Menzil”, “Meyhane”, “Mir Haydar Hakkında”, “Muhabbet”, “Muhabbet Ehli”, “Murâd”, “Netice Vermemek”, “Okumak”, “Osmanlı Devleti”, “Ömür”, “Özgürlük”, “Pes Etmemek”, “Pişmanlık”, “Red ve Kabul”, “Regaib”, “Rumlar”, “Saadet”, “Safâ”, “Sarhoşluk”, “Sefer”, “Sırların Açığa Çıkması”, “Sızlanma”, “Siyah Renk”, “Soy Bağı”, “Şimşek”, “Şükür Etmek”, “Takdir”, “Talih”, “Tarih”,

“Tavsiye”, “Tedbîr”, “Umursamamak”, “Ümit”, “Vefa”, “Vezir”, “Yâd Edilmek”, “Yağmur”, “Yakınma”, “Yanlış İşler”, “Yapılan Hayırlı İşler”, “Yazmak”, “Yolculuk”, “Zamanla Değişme” ve “Zayıflık”.

Aşağıdaki tabloda, *Âsım Tarihi*’nde kime ait olduğu araştırmalarımız neticesinde belirlenebilen manzûmeler ve bu manzûmelere ait bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Sayfa No	Mahlas	Şairin Yaşadığı Yüzyıl	Manzûme	Manzûmenin Dili	Nazım Şekli/ Türü	Vezin	Konu
1	3-4	Âsım Efendi	19	Hâlikâ kudret-i tû dârî her çi hâhî ân küñî Hâk-râ pâyende vü gerdûn-râ gerdân küñî Âb-râ çün eşk-i çeşm-i 'âşıkân kerdî revân Nâr-râ mânend- i 'ışk-ı âteşîn sûzân küñî Bâd-râ püyende-sâzî der-hevâ-yı sâz-kâr Geh medâr-ı ravh gâhî bâdî-i tufân küñî Şeb-çerâğ-i mâh-râ der-şeb fûrûzân mî-küñî Gevher-i hûrşîd-râ der-rûz hem rahşân küñî Her yekî âvîze-i sakf-i serây-ı kudret-est Yâ dü-kandîlest her şâm ü seher tâbân küñî Der-kef-i kâret heyûlâ-yı cihân mûmest râm Her çi sân-sûret ki mî-bestî be-dân sâ mân küñî Mî-küned bâ-emret istikbâl-i me'mûr yekvün Pîş-bâz âyed zi-mahkûmî çi-râ fermân küñî Esb-i çâlâk-sıfâtet der-tecellî-gâh-ı şe'n Hergiz ârâmiş ne-dâdî her dem engîzân küñî Yek-demî sad kâlbüd-râ zinde mî-sâzî be-cân Hem-çünân der-yek-nefes sad zinde-râ bî-cân küñî	Farsça	Kaside/Tevhid	-	Tevhid

				Haste-kerdî ten-dürüstân-râ be-Kûpâl maraz Pes devâ hem hâssıyyet bahşî ve hem dermân küni Ez-tecellî-i hidâyet bende-râ Zervân küni V'ez dalâl ü gümrehî hem dîğeri Zerdân küni Lâl mî-sâzî yekî-râ çûn hezâr-ı bî-behâr Dîğeri-râ hem-çû tûtî dem-be-dem gûyân küni Mî-resândî ser-be-sâmân bende-râ arzû-yi baht V'ez ser-i mihnet yekî-râ rûy-i ber-hirmân küni V'an yekî-râ tu'me ber-hulkeş nihî çûn nâvidân Âsiyâ-veş dîğeri-râ zâr u ser-gerdân küni Hem yekî pûşîde elvân çûn dıraht-ı nev-behâr Dîğeri-râ ez-hazân-ı nîstî 'uryân küni V'an yekî-râ sübha-gerdân-ı güher mî-sâhtî Dîğeri-râ eşk-i çeşm ez-müflisî mercân küni Ber yekî çûn-bâğ-ı mînû in-cihân ez-rûy-i 'ayş Dîğeri ez-teng-destî târ çûn-zindân küni Bende'i der-çâh ve der-zindân küni Yûsuf-misâl Hem-ser encâmeş veliyy-i ni'met-i ihvân küni Gâh be-ne-şândî yekî-râ ber-serîr-i saltanat Hükm ü fermâneş revân çûn-âb der-geyhân küni				

				Bâz-bistândî zi-farkeş efser-i câh u celâl Der-zebân-ı hem-künân efsâne-eş destân küñî În tekallübhâ-yı gûnâ-gûn ki serdâdî zi-kevn Dem-be-dem da'vî-i vahdet-râ bi-Hakk burhân küñî Mâlikü'l-mülk-i hakîkî tûst enbâzet ne-bûd Melik-i mülk tûst geh âbâd ü geh vîrân küñî 'Âsım-ı bî-çâre yâ Rabb reh-nîşîn gidye-est Hâşe-lillâh ân gedâ-râ dûr-ez-ihsân küñî¹⁶⁹¹				
2	13	Ferîdüddin Attâr	13	Dürr-i tek in bahr-ı bî-pâyân besî Gark-geştend ve haber nî ez-kesî¹⁶⁹²	Farsça	Beyit	-	Deniz
3	13	Ferîdüddin Attâr	13	Kâr-ı 'âlem 'ibretest ve 'ibretest Hayret ender-hayretest ve hayretest¹⁶⁹³	Farsça	Beyit	-	İbret
4	14	Mevlânâ	13	Hîn bedân cümle na'im-i in-cihân	Farsça	Beyit	-	Dünya

¹⁶⁹¹ “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Ey Yaratıcı! Senin istediğin her şeyi yapabilecek kudretin var; yeri sabit tutan, gökyüzünü döndürensin. Suyu âşıkların gözyaşı gibi akıttın. Ateşi, aşk ateşi gibi yakarsın. Rüzgarı uygun bir şekilde estirirsin; bazel gönül rahatlığına vesîle, bazen de tûfânın sebebi yaparsın. Gecenin kandili olan ayı, geceleyin ışık vesîlesi kılarısın. Güneşin cevherini de gündüzleri aydınlık vesîlesi yaparsın. Her biri kudretinin sarayının tavanının âvîzesidir veya sabah akşam yaktığın iki kandilindir. Dünyâda var olan her şey, avucundaki mum gibi sana tabi olmuştur. Her şeyi öyle bir sûrete bağladın ki, böylece işleri yoluna koyarsın. Emredilenin geleceğini fermânınla bir tarz üzere yaparsın. Emreylediğinde bir mahkûdan kahraman meydana çıkar. Hızlı at, olayların tecellisinde senin sıfatındır. Asla sâkin durdurmazsın, her zaman hareket ettirirsin. Her an yüz kalıba can verirsın; bir nefeste de yüz canlıyı cansız yaparsın. Sağlıklı olanları Kûpâl adlı cengâver karşısında hasta ve yaralı yaparsın. Sonra da ilacla hem kuvvet bağışlıyorsun hem de sağlık veriyorsun. Hidâyet tecellisîyle kulunu Zervân [= Hz. İbrâhîm] yaparsın. Sapıklık ve yolunu kaybetmişlikten dolayı bir diğerini de Zerdân [= Ateşe tapanlardan bir kimse] edersin. Bir kimseyi baharı görmeyen bülbül gibi dilsiz edersin, diğerini de papağan gibi devamlı konuşturursun. Kulunu istediğinden dolayı servete ulaştırır, bir diğerini de sıkıttıdan dolayı mahrumiyete düşürürsün. Bir kimsenin boğazına lokmayı akarsu gibi koyarsın, diğer birini de değirmen gibi ağılatır ve başı dönmüşe çevirirsin. Hem birini ilkbahar ağacı gibi renklerle örtersin; diğerini de yokluk sonbaharından dolayı çırılçıplak bırakırsın. O birini çekilen mücevher tesbih gibi yaparsın. Bir kulunu kuyuda ve zindânda Yûsuf gibi yaparsın ve sonunda onu kardeşlerinin velînimeti hâline getirirsin. Bazen birini saltanat tahtına oturtursun. Onun hüküm ve fermânını dünyâda su gibi akıttırsın. Makam ve büyüklük tacını onun başından alsan bile, onun efsânesini meslektaşlarının dilinde destân yaparsın. Dünyâda ortaya çıkan çeşit çeşit değişimleri hemen her zaman birlik davasına hakkıyla delîl yaparsın. Mülkün hakîkî sâhibi sensin, eşin benzerin yoktur. Mülkün hükümdârı sensin, bazen yapar, bazen yıkarısın. Yâ Rabb! Bîçâre âsım yolunda dilenciğindir; aman o dilencinin senin ihsânından uzak olmasını Allah göstermesin.” manasındaki bu Farsça şiire kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹⁶⁹² “Bu ucu bucağı olmayan denizde nice kişiler gark oldular. Hiç birinden bir haber gelmedi” anlamına gelen bu beyit Ferîdüddin Attâr’a aittir. bk. <https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/touhid/sh2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶⁹³ “Âlemin işi ibrettir ve ibrettir. Şaşkınlık içinde şaşkınlık, hayret içinde hayrettir”. bk. <https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/touhid/sh2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Hoş nümâyed lîk pîş-ez-imtîhân ¹⁶⁹⁴				
5	14	Mevlânâ	13	În serây pür zi-cem' u enbuhîst Pîş-i çeşm-i 'âkıbet-bînân tehîst ¹⁶⁹⁵	Farsça	Beyit	-	Dünya
6	16	İbnü'l- Mukaffa'	8	Fe-ebkî leke'z-zikra'l-cemîle tedüm bihî Fe-mâ li-sive'z-zikri'l-cemîli bekâ'un ¹⁶⁹⁶	Arapça	Beyit	-	Nasihat
7	21	Âsım Efendi	19	Âdem oldur ki ayağın çekicek dünyâdan Zikr-i bi'l-hayr ile halk içre güzel adı kala ¹⁶⁹⁷	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Âdem Kişi
8	23	Nef'î	17	Devlet-i 'Osmâniyân gibi cihâne gelmedi Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim ¹⁶⁹⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Osmanlı Devleti
9	26	Âsım Efendi	19	'Abd-i bî-mâye zelîl ü âsım 'Âciz ü hâmil ü 'âsi 'Âsım ¹⁶⁹⁹	Türkçe	Beyit	..--/..--/--	Âsım'ın Tavsifi
10	29	Ebu'l- 'Atâhiye	9	Etethü'l-hılâfetü münkâdeten İleyhi tücerriru ezyâlehâ Fe-lem tekü tasluhu illâ lehû Ve lem yekü yasluhu illâ lehâ Ve lev râmehâ ahadün gayruhû Le-zülzileti'l-arzu zilzâlehâ ¹⁷⁰⁰	Arapça	Kıta	-	Padişahı Övgü

¹⁶⁹⁴ “Bu dünyanın bütün nimetleri imtihandan önce hoş görünür, aman ha sakın aldanma!” anlamına gelen bu beyit birtakım farklılıklarla Mevlânâ'ya aittir. bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 7.

¹⁶⁹⁵ “Bu çokluk ve bolluk sarayı, sonunu görenlerin önünde boş ve anlamsızdır.” anlamına gelen bu beyit için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 56.

¹⁶⁹⁶ “Geride kendisi ile varlığını sürdüreceğin hoş bir sadâ bırak, çünkü güzel bir şekilde anılmanın dışındaki bir şeyin kalıcılığı yoktur.” anlamına gelen bu beyitin geçtiği yer için bk. http://ablibrary.net/%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A/%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%AA%D8%A8/10233_ [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁶⁹⁷ Kaynaklarda bu beyte rastlanılmamıştır.

¹⁶⁹⁸ Bu beyit, “*Fahriyye Der Medh-i Sultân Osmân Hân*” başlıklı kasidenin bazı değişikliklerle beraber 25. beytidir:

“Böyle şâhenşâh-ı âdil gelmemiştir âleme

Cümle târîh-i selef hâtır nişânımdır benim” bk. Nef'î, *Dîvân*, s. 62.

¹⁶⁹⁹ Kaynaklarda bu beyte rastlanılmamıştır.

¹⁷⁰⁰ “Eteklerini sürükleyince hilâfet ona boyun eğmiş bir şekilde geldi. Hilâfet ancak ona uygun olur, o da ancak hilâfete yaraşır. Başka birisi çıkar da hilâfeti aklından geçirirse, yer yerinden oynar.” anlamına gelen bu manzûme için bk. <https://www.zamanalwsl.net/news/article/55452/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

11	30	Âsım Efendi	19	Hân Mahmûd'un ede devrini Allah mahmûd ¹⁷⁰¹	Türkçe	Mısra/Tarih	.-./.-./.-./.-	Padişah Olma
12	34	Mevlânâ	13	Bîrûn zi-kifâyet-i tû kâr-i diğ̃er-est ¹⁷⁰²	Farsça	Mısra	-	Nasihat
13	40	Ebû Medyen	12	Lâ tenkiri'l-bâtîle fî zâtihî Fe-innehû ba' zu zuhûrâtihî ¹⁷⁰³	Arapça	Beyit	-	Bâtıl
14	48	Bâkî	16	Bâtıl hemîşe bâtil u bî-hûdedir velî Müşkil budur ki sûret-i hakdan zuhûr ede ¹⁷⁰⁴	Türkçe	Beyit	--./.-./.-./.-	Bâtıl
15	51	Sa'dî	13	'Îlâc-ı vâkî'a pîş-ez-vukû' bâyed-kerd ¹⁷⁰⁵	Farsça	Mısra	-	Nasihat
16	56	Âsım Efendi	19	Mısır'ı yed-i Efrenc'den nez' eyledi Sultân Selîm ¹⁷⁰⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Fetih
17	57	Râgıp Paşa	18	Kem-mâyeden eyler ne ki eylerse zuhûr ¹⁷⁰⁷	Türkçe	Mısra	--./.-./.-./.-	Kötülük
18	70	-	-	Kârâ râst küned merdüm-i dâna be-sühan Ki be-sad leşker-i cerrâr müyesser ne-şevd ¹⁷⁰⁸	Farsça	Beyit	-	Bilgili Kişi
19	88	Âdem Efendi	18	Mâ lî ve lî'z-zabyî's-şurûdu'l-ekhalî Mer'âhu kalbî ve huve lâ yertâhu lî Lem yahlu min lahazât-i bahli 'uyûnihî Fî küll-i menbit-i şî'rihî min ensulî Yusmâ fuvâdî ve huve fî sevdâ'ihî	Arapça	Kıta	-	Sevgili

¹⁷⁰¹ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁷⁰² “Bu senin becerebileceğin işlerden değildir.” anlamına gelen bu mısra, Mevlânâ ya ait bir rubainin son mısrasıdır. bk. <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh307/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁰³ Bâtılın kendi özünde varlığını yadırgama, çünkü o da Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinden biridir.

¹⁷⁰⁴ Bu beyit, Bâkî'ye aittir. bk. *Bâkî, Dîvânı*, s. 260.

¹⁷⁰⁵ “Bir olayın ilacını meydana gelmezden önce edinmek gerekir.” anlamına gelen bu mısra için bk. <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghete2/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁰⁶ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁷⁰⁷ Râgıp Paşa'ya ait bir rubâin 2. mısrasıdır.

“Nâdir bulunur tıynet-i kâmilde kusûr

Kem mâyeden eyler ne kim eylerse zuhûr

İkbâl ise rûze ile tagayyür gelmez

Mest olsa da habt eylemez erbâb-ı şu'ûr” Hüseyin Yorulmaz, *Koca Râgıp Paşa Divanı*, s. 165.

¹⁷⁰⁸ “Bilgili kişi harp âletleriyle donatılmış yüz ordunun gerçekleştiremeyeceği işi sözüyle doğru bir şekilde yapar.” anlamına gelen bu beyitin geçtiği yerlerden biri olarak bk. <https://books.google.com.tr/books?id=3BRfAAAAcAAJ> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Ve mine'l-'acâyib ennehû lem yevcel ¹⁷⁰⁹				
20	88	Âdem Efendi	18	Kad hezzetîhâ kaddehu'l-memşûkan Raybü'l-menûn gadâ lenâ ma'şukân Yâ le'r-ricâlû'l-müstehâmû lem yekûn Fecru'l-visâli li-leyle mahlûkan ¹⁷¹⁰	Arapça	Kıta	-	Sevgili
21	103	-	-	Bırakmam kayd-ı zülfün lâıyk-ı zencir olursam da ¹⁷¹¹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Pes Etmemek
22	111	Kabûlî İbrahim Efendi	16	Şâhım suç öldüründe değildir ölenededir ¹⁷¹²	Türkçe	Mısra	--./-./-./-./-.	Vefat
23	117	Selîmî	16	Ber-mâ eğerçi mülk-i cihân 'arza-dâştend Cüz derd-i 'aşk-ı yâr ne-şud dil-pezir-i mâ ¹⁷¹³	Farsça	Beyit	-	Sevgili
24	117	Hilâlî-i Çagatâyî	16	Müşkil-i gamîst 'aşk ki guften ne-mî-tüvân V'în müşkil-i diğer ki nuhuften ne-mî-tüvân ¹⁷¹⁴	Farsça	Beyit	-	Aşk

¹⁷⁰⁹ “Bana ne oluyor ki, sürmeli gözlü kaçkın ceylânın otladığı yer kalbimdir, oysa o bana ısınmıyor. Gözlerinin cimriliği, göz ucu ile bakışlardan ve saçlarının her birinin ucundaki oklardan hâlî değildir. Sevdasında olduğu halde kalbimi avlıyor. Şaşılacak şu ki, kalbim bundan korku duymuyor” anlamına gelen bu manzûmeye kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹⁷¹⁰ “Selvi boyunu titretti. Zamanın hâdiseleri bizim için sevilen bir şey oldu. Ey adamlar! Şaşkının imdâdına koşun. Onun gecesi için visâl fecri yaratılmış değildir” anlamına gelen bu manzûmeye kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹⁷¹¹ Kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bu mısranın Bekir Çavuş tarafından bestelendiği bilgisine ulaştık. bk. Halim Gençoğlu, *Süleymâniye Kütüphânesi- Ali Nihat Tarlan-Nr. 81 Künyeli Mecmuâ-i Güftenin İncelenmesi*, yüksek lisans tezi, 2013, Haliç Üniversitesi SBE, s. 25, 29, 66. Bu çalışmada, ilgili mısra bir kıt'anın ilk mısrası olarak yer almaktadır:

“Bırakmam kayd-ı zülfün lâıyk-ı zencir olursam da
Yine geçmem beyim ol gamzeden dilgir olursam da
Sana hercâi derler bendene bir âşık-ı sâdik
Medâr-ı iftîhârımdır eğer teşhir olursam da”

¹⁷¹² “Yokdur günâh o gamzesi hünide bendedür

Şahım suç öldüründe degüldür ölenededür” bk. Mustafa Erdoğan, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, doktora tezi, 2008, Gazi Üniversitesi SBE, s. 572.

¹⁷¹³ Gerçi cihânın mülkünü bize sundular, ama sevgilinin aşkından başkası kabûlümüz değildir. bk. Selîmî, *Dîvân-ı Yâvuz Sultân Selîm*, İstanbul 1306, s. 17.

<http://isamveri.org/pdf/saleosm/R137027.pdf> [Erişim Tarihi 28.01.2020]

¹⁷¹⁴ Aşkın üzüntüsünün zorluğu ifade edilemezliğidir; bunun diğer bir zorluğu da gizlenemeyeceğidir.

25	120	Sürûrî	18	Sadra İsmâ'îl Paşa'nın kudûmü sa'd ola ¹⁷¹⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
26	123	Nazîf	19	Neler çeker güzelim nerdübân-ı 'aşkında Çıkınca kasr-ı visâle kadem kadem 'aşk ¹⁷¹⁶	Türkçe	Beyit	.---/..---/..---/..---	Aşk
27	131	Zamîrî	17	Bu nev-behârda ancak açıldı lâle-i dağ Küşâd-ı gonca-i dil kaldı bir bahâra dahi ¹⁷¹⁷	Türkçe	Beyit	.---/..---/..---/..---	Hüzün
28	131	Nâbî	18	'Avdi güc meksi dahi müşkil-ter ¹⁷¹⁸	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/..---	Geri Dönmek
29	136	Nâbî	18	Reddi güc hazmı dahi müşkil-ter ¹⁷¹⁹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/..---	Red ve Kabul
30	138	Firdevsî	11	Cihân-râ cihândâr hâhed harâb Behâne Siyâgûş u Efrâsiyâb ¹⁷²⁰	Farsça	Beyit	-	Dünyanın Haraplığı
31	140	Nâbî	18	Anılsun kûşe-i meyhâne kim şâd olduğum yerdür ¹⁷²¹	Türkçe	Mısra	.---/..---/..---/..---	Meyhane
32	146	Sürûrî	18	Cenneti kıldı mekân Vâlîde-i Şeh Selîm ¹⁷²²	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Vefat
33	146	Sürûrî	18	Vâlîde sultân recebde eyledi huldü mekân ¹⁷²³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat

¹⁷¹⁵ Bu mısra, “*Târîh-i Berây-ı sadâret-i Hâfız İsmâ'îl Paşâ*” başlıklı tarih manzûmesinin 7. ve son beytinin son mısrasıdır. bk. Kemal Karabuçak, *Sürûrî-i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE, s. 153.

¹⁷¹⁶ Bu beytin, Nazîf'e ait olarak gösterildiği yer için bk. Mehtap Erdoğan, “Nazîf, Kâmilî-zâde Seyyid Mustafa Nazîf”, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3710> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷¹⁷ Bu beytin Zamîrî'ye ait olarak gösterildiği yerler için bk. Vasfî Mahir Kocatürk, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1963, s. 26; Sevgi Akbaba, Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonu'nda Kayıtlı 200 Numaralı Şiir Mecmuası (71-140. Varaklar), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, sy. 70 (Mayıs 2018), s. 524-525.

¹⁷¹⁸ Nâbî'nin Hayriyye'sinde geçen bir mısranın değişikliklere uğramış hâlidir:

“Hazmı güc reddi dahi müşkil-ter

Bir musibetdür o kim 'ömre sürer” bk. Nâbî, *Hayriyye* (haz. Mahmut Kaplan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019, s. 141.

¹⁷¹⁹ Nâbî'nin Hayriyye'sinde geçen bir mısranın değişikliklere uğramış hâlidir:

“Hazmı güc reddi dahi müşkil-ter

Bir musibetdür o kim 'ömre sürer” bk. Nâbî, *Hayriyye*, s. 141.

¹⁷²⁰ “Cihânı, cihânı tutan hükümdar (Allah) harap eder, Siyavuş ve Afrâsiyâb (gibi) hükümdarlar bahânedir.” <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/sohrab/sh18/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷²¹ Nâbî'ye ait gazellerden birinde geçmektedir:

“Anılsın kûşe-i meyhâne kim şâd olduğum yirdür

Nevâzişkârî-i sâkîye mu'tâd olduğum yirdür” bk. Nâbî, *Dîvân*, I, 636.

¹⁷²² Divanda yer almamaktadır.

¹⁷²³ Divanda yer almamaktadır.

34	147	Refî' Âmidî	19	'Ârif-i ehl-i 'ulûm oldu yine Sadru'r-Rûm ¹⁷²⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
35	163	-	-	Zi-her taraf ki şevved küşte sûd-i İslâm-est ¹⁷²⁵	Farsça	Mısra	-	Savaş
36	168	Nâbî	18	İltifât âyinedir sûret-i isti'dâda ¹⁷²⁶	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	İltifat
37	170	Ebû Şamakmak	8	Heyhâte tadribu fî hadîdin bâridin ¹⁷²⁷	Arapça	Mısra	-	Boşa Çabalamak
38	171	Nâbî	18	Çok da mağrur olma kim meyhâne-i ikbâlde Biz hezârân mest-i medhûşun humârın görmüşüz ¹⁷²⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Nasihat
39	179	Nâbî	18	Sâbûn-i pend etmez eser hubs-i tab'ına Zâtı denî cibilleti murdâr olanların ¹⁷²⁹	Türkçe	Beyit	--./-.--/-.--/-.--	Nasihat
40	224	Sâbit	18	Hadis-i dûr u dirâzı yılan hikâyesidir ¹⁷³⁰	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Rüsvâlık
41	267	Sürûrî	18	Emîn Bey mesned-i Anadolu'ya geçdi rif'atle ¹⁷³¹	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
42	285	Bahâyî	17	Güzel tasvîr edersin hâl ü hatt-ı dilberi ammâ Fûsûn u fitneye geldikde ey Bihzâd neylersin ¹⁷³²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Hiciv
43	306	Dehlevî	19	Zihî sa'âdet ü ikbâl eğer kabûl küned ¹⁷³³	Farsça	Mısra	-	Dilek

¹⁷²⁴ İbrahim Ahmet Aydemir'in hazırlamış olduğu divanda yer almamaktadır. bk. İbrahim Ahmet Aydemir, *Refî Amidî Divanı: Edisyon-Kritik*, yüksek lisans tezi, 1989, Uludağ Üniversitesi SBE.

¹⁷²⁵ "Her taraftan katledilen İslâmın faydasınadır." manasındaki mısranın geçtiği yer için bk. <http://dastankootah.mihanblog.com/post/tag> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷²⁶ Kaynaklarda bu mısra Nâbî'ye atfedilmektedir. Divanında bu mısra yer almamaktadır. bk. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı*, s. 61.

¹⁷²⁷ "Yazık! Soğuk demir dövüyorsun" manasındaki mısranın geçtiği yer için bk. <https://www.diwandb.com/poem/%D9%87%D9%8A%D9%87%D8%A7%D8%AA-%D8%AA%D8%B6%D8%B1%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%AF.html> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷²⁸ bk. Nâbî, *Divan*, II, 696.

¹⁷²⁹ Zâtı: Aslı D. bk. Nâbî, *Divan*, II, 783.

¹⁷³⁰ "Lisân-ı halkda heb zülf-i müşg-sâyesidür

Hadîs-i dûr u dirâzı yılan hikâyesidir" bk. Sabit, *Divan* (haz. Turgut Karacan), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, s. 389.

¹⁷³¹ "Sürûrî irtifâ'-ı şânına şayân didim târîh

Emin Beğ mesned-i Anatoliya geçdi rif'atle" bk. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'inn Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE, s. 425.

¹⁷³² "Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ

Fûsûn u fitneye geldükde ey Behzâd neylersin" bk. Muhbet Toprak, *Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi*, Yüksek lisans tezi, 2006, Pamukkale Üniversitesi SBE, s. 269.

¹⁷³³ "Kabûl ederse ne büyük sâadet ve tâlih." anlamına gelen bu mısra Dehlevî'ye aittir. bk. http://rpil.ui.ac.ir/article_19368.html [Erişim Tarihi 16.02.2020]

44	309	-	-	Evvelü hasenâtihi mevtühû ¹⁷³⁴	Arapça	Mısra	-	Vefat
45	314	Herevî	11	Resîde bûd belâyî velî be-hayr güzêşt ¹⁷³⁵	Farsça	Mısra	-	Beladan Kurtulma
46	327	Veysî	17	Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmûr olur bir gün ¹⁷³⁶	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Zamanla Değişme
47	336	Sürûrî	18	Nâ'il-i mühr oldu İbrâhîm Paşa-yı kerîm ¹⁷³⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
48	336	İzzî	18	'Ata'ullâh Efendi oldu nâ'il sadr-ı Fetvâ'ya ¹⁷³⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
49	336	Aynî	19	Eyledi 'İsmet Bey'i hubb-i Rasûlullâh Nakîb ¹⁷³⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
50	388	Râgıb Paşa	18	Âteş içindeyim haberin yok mudur senin ¹⁷⁴⁰	Türkçe	Mısra	--/.--/.--/.--	Sıkıntı
51	400	Bâkî	16	Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir ¹⁷⁴¹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Zaman
52	429	Mücireddin Beylekânî	12	Tü ez-kücâ sühan-ser-ı memleket zi-kücâ ¹⁷⁴²	Farsça	Mısra	-	Güzel Konuşma

¹⁷³⁴ “Onun ilk iyiliği ölümüdür” anlamına gelen bu mısranın geçtiği yer için; bk. Na'îmâ, *Tarih*, I, 236.

¹⁷³⁵ “Bir belâ ulaştı, ama hayırlısıyla geçti.” Herevî'ye ait bu mısra için bk. <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/print/11e408c1cd1f4292a93e4e082038d0a9> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷³⁶ “Gider hâb-ı tegâfûl didelerden devr olur bir gün

Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmûr olur bir gün” Zehra Toska, *Veysî Divânı (Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği)*, yüksek lisans tezi, 1985, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 212.

¹⁷³⁷ “Sadra geldikde Sürûrî söyledi târîhini

Nâ'il-i mühr oldu İbrâhîm Paşa-yı kerîm” Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 151-250)*, s. 386.

¹⁷³⁸ Abdullah Kara'nın hazırlamış olduğu divanda yer almamaktadır. bk. Abdullah Kara, *İzzî Divanı*, yüksek lisans tezi, 2007, İstanbul Üniversitesi SBE.

¹⁷³⁹ Divanda yer alan “*Re'isü'l-Küttâb-ı Esbak Râ'if İsmâ'il Pâşâ-zâde 'İsmet Begefendi Merhûmun Nikâbetine Târîh-i Müntahabdur*” başlıklı manzûmenin son mısrasıdır:

“*Şâ'irânın seyyidi 'Aynî didi târîh-i tâm*

Eyledi 'İsmet Bey'i hubb-i Rasûlullâh Nakîb” bk. Aynî, *Divan* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004, s. 298.

¹⁷⁴⁰ “*Ey çeşm-i girye-hîz eserin yok mudur senin*

Âteş içindeyim haberin yok mudur senin” bk. Hüseyin Yorulmaz, *Koca Râgıb Paşa Divanı*, s. 128.

¹⁷⁴¹ “*İdgehde varalum dülâba dil-ber seyrine*

Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür” bk. Bâkî, *Divan*, s. 95.

¹⁷⁴² “Sen nereden, memleketin güzel konuşan hatîbi nereden?” anlamına gelen Mücireddin Beylekânî'ye ait olduğu görülen bu mısra için bk. <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/50b85c16c30c4fa2a1e3cae59123f54> [Erişim Tarihi 1.02.2020]

53	430	Vahşî	16	Tabl-ı bergeşten-be-zen mâ merd-i meydân nîstîm ¹⁷⁴³	Farsça	Mısra	-	Savaş
54	437	İbn Tâvizî	12	İzâ kâne rabbu'l-Beyiti bi'd-deffî mûle'an Fe-şîmetü ehli'l-Beyiti küllihim er-raksu ¹⁷⁴⁴	Arapça	Beyit	-	Etkileşim
55	467	Arpaemin- zâde Sâmî	18	Hâzır ol bezm-i mücâzâta eyâ mest-i gurûr Rahne-i seng-i siyeh penbe-i minâdandır ¹⁷⁴⁵	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..--	Vefat
56	467	-	-	Evvelü hasenâtilhî mevtühû ¹⁷⁴⁶	Arapça	Mısra	-	Vefat
57	470	Şeybânî	16	Teveddü 'adüvvî sümme tez'umu ennenî Sadîkuke hâzâ min-bedî'i'l-garâ'ib ¹⁷⁴⁷	Arapça	Beyit	-	Düşman
58	479	'İzzi	18	Pâsbân-zâde'ye Allah der-i huldu kıla cây ¹⁷⁴⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Vefat
59	479	Sürûrî	18	Bâb-ı me'vâ ola menzil-geh-i 'Osmân Paşa ¹⁷⁴⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Vefat
60	487	Nedim	18	Belâsın ben de bilmem dost musun düşmen misin kâfir ¹⁷⁵⁰	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Düşman
61	494	Sa'dî	13	Men gûş-i istimâ' ne-dârem li-men tekûlu ¹⁷⁵¹	Farsça	Mısra	-	Düşman
62	500	Nef'î	17	Saff-ı rezminde Rüstem bir tehî tırkeş sipâhîdir ¹⁷⁵²	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Övgü
63	500	Cevrî	17	'Ali-sîret demek şânında her vech ile ahrâdır ¹⁷⁵³	Türkçe	Mısra	..--/..--/..--/..--	Övgü

¹⁷⁴³ “Dönüş davulunu çal! Biz savaş meydanının eri değiliz.” anlamına gelen bu mısra için bk. <https://ganjoor.net/vahshi/divanv/ghazalv/sh272/> [Erişim Tarihi 1.02.2020]

¹⁷⁴⁴ Hâne sahibi def çalma merakına düşüp de cümbüş edecek olursa, ev halkının tutacakları yol da raksetmek olur. Muallim Nâci, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihatü'l-Arab*, s. 386; <http://alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=65734> [Erişim Tarihi 1.02.2020]

¹⁷⁴⁵ “Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Rahne-i seng-i siyeh penbe-i minâdandır” bk. Arpaemini-zâde Mustafâ Sâmî, *Dîvân*, s. 314.

¹⁷⁴⁶ Bu mısranın geçtiği yer için bk. Na'îmâ, *Tarih*, I, 236.

¹⁷⁴⁷ “Düşmanını seversin sonra da beni dostun zannedersin. Bu şaşılacak şeylerin ilginç bir örneğidir.” anlamına gelen Şeybânî'ye ait bu beyit için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=8487> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁴⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁷⁴⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁷⁵⁰ “Kız Oğlan nâzı nâzın şeh-levenç âvâzı âvâzın

Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir” bk. *Nedîm Dîvânı*, haz. Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 226.

¹⁷⁵¹ “Senin o kişi hakkında ne dediğini duymak istemiyorum.” anlamına gelen Sa'dî'ye ait Arapça-Farsça mısradır. <https://ganjoor.net/saadi/divan/ghazals/sh349/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁵² Divanda yer alan “Der Medh-i Vezîr-i Azâm Merhûm İlyâs Paşa” başlıklı kasidenin 8. beytinin ilk mısraıdır:

“Saf-ı rezminde Rüstem bir tehî tırkeş sipâhîdir

Der-i cûdunda Hâtem bir gedâ-yı bîser ü pâdır” bk. Nef'î, *Dîvân*, s. 171.

¹⁷⁵³ *Cevrî Divanı*'nda yer almamaktadır.

64	513	Ebu'l-Yenbagî	8	Mâ beyne gamzat-i 'aynin ve intibâhetihâ Yuhavvilüllâhu min hâlin ilâ hâl ¹⁷⁵⁴	Arapça	Beyit	-	Allah'ın Kudreti
65	517	Sürûrî	18	Mahfil-i 'adni makarr etsün Bilâl ¹⁷⁵⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Vefat
66	521	Nâbî	18	Tutan bir dâmeni elbette maksûda erer derler Görenler Yûsuf'un dâmânını dest-i Züleyhâda ¹⁷⁵⁶	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--	Mutluluk
67	524	Sürûrî	18	Eyledi rihlet gelüp Kudsî Efendi Ka'be'den ¹⁷⁵⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Vefat
68	527	İbn Kemal	16	'İş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdâyı Sana ısmarlamadılar şu yalan dünyâyı ¹⁷⁵⁸	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--	Nasihat
69	534	Sürûrî	18	Vâsıf Ahmed-şiyem kıldı vefât ¹⁷⁵⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Vefat
70	593	'Aynî	19	Eyledi 'İsmet Bey'i hubb-i Rasûlullah Nakîb ¹⁷⁶⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
71	595	'İzzet	19	Eyledi firdevsî 'İsmet Beyefendi cây-gâh ¹⁷⁶¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--	Vefat
72	607	Râgıb Paşa	18	Ey çeşm-i girye-hîz eserin yok mudur senin Âteş içindeyim haberin yok mudur senin ¹⁷⁶²	Türkçe	Beyit	--./-.--/..--	Sıkıntı

¹⁷⁵⁴ “Bir göz açılıp kapanıncaya kadar Allah onu halden hale çevirir.” anlamına gelen bu beyt için bk. <http://al-hakawati.la.utexas.edu/2012/07/25/%D8%AF%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%B1-%D8%AA%D9%80%D8%AC%D8%B1%D9%8A-%D9%81%D9%8A> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁵⁵ bk. Nazlı Vatansever *Sürûrî'nin Tarih Mecmû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, yüksek lisans tezi, 2014, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, s. 395.

¹⁷⁵⁶ Maksûda erer: maksûdın bulur D. bk. Nâbî, *Divan*, II, 1047.

¹⁷⁵⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁷⁵⁸ “'İş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdâyı

Sana ısmarladılar mı bu yalân dünyâyı” Kemal Paşazâde'ye ait bu beyit için bk. *Divân-ı Kemâl Pâşâ-zâde*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1895-1896, s. 176, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1004>

¹⁷⁵⁹ “Güdi Şa'bânda didim târihini

Vâsıf Ahmet şiyem kıldı vefât” bk. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, s. 213.

¹⁷⁶⁰ Divanda yer alan “'Re'isü'l-Küttâb-ı Esbak Râ'if İsmâ'il Pâşâ-zâde 'İsmet Beg efendi Merhûmun Nikâbetine Târih-i Müntahabdur” başlıklı manzûmenin son mısrasıdır:

“Şâ'irânın seyyidi 'Aynî didi târih-i tâm

Eyledi 'İsmet Bey'i hubb-i Rasûlullâh Nakîb” bk. Aynî, *Divan*, s. 298.

¹⁷⁶¹ *İzzet Divanı*'nda yer alan “Târih-i vefât-i 'İsmet Beg Efendi” başlıklı tarih manzûmesinin 2. ve son beytinin son mısrasıdır:

“'İzzetâ târih-i fevtin yazsun erbâb-ı 'ulûm

Eyledi firdevsî 'İsmet Beg Efendi cây-gâh” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar Ve Hazan-ı Asâr (2 Cilt)*, doktora tezi, 2004, Ankara Üniversitesi SBE, s. 275.

¹⁷⁶² “Ey çeşm-i girye-hîz eserin yok mudur senin

73	642	Sa'dî	13	Nevâhî-i mülk ez-pey-i bed-sigâl Be-leşker nîgeh-dâr ve leşker be-mâl Çü dârî tu genc ez-sipâhî dirîğ Dirîğ âyedeş dest-bürden be-tîğ Hazâ'in-i tü-râ behr-i leşker bûd Ne ez-behr-i âyîn ü zîver bûd Sipâhî ki hûş-dil ne-bâşed zi-şâh Ne-dâred hudûd-i velâyet-nigâh ¹⁷⁶³	Farsça	Kıta	-	Sultan
74	653	Şebüsteri	13	Suhan dânem velî nâ-guften evlâst ¹⁷⁶⁴	Farsça	Mısra	-	Söz
75	668	Bağdatlı Rûhî	16	Biricik derd ü belâ sofrasına mihmân ol Sen de gör ehl-i mahabbet yediği aş nedir ¹⁷⁶⁵	Türkçe	Beyit	..---/..---/..---/--	Muhabbet Ehli
76	684	Bahâyî	17	Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ Füsûn u fitneye geldikde ey Bihzâd neylersin ¹⁷⁶⁶	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/--	Sevgili
77	693- 694	Nâbî	18	Halvâ-yı fenâ zahr ile âlûdedir ammâ Baksan yine bir gizlüce lezzet var içinde ¹⁷⁶⁷	Türkçe	Beyit	--./---./---/..-	Görünmezin İçindeki Sır
78	695	Celâl Çelebi	16	Sen ki dâd etmeyesin ben kime feryâd edeyim ¹⁷⁶⁸	Türkçe	Mısra	-.---/-.---/-.---/-.---	Padişahı Övgü

Âteş içindeyim haberin yok mudur senin” bk. Hüseyin Yorulmaz, *Koca Râgıp Paşa Divanı*, s. 128,

¹⁷⁶³ “Sultân ancak ordu ile olur; ordu ancak mülkle olur; mülk ancak insanla olur; insan ancak mal ile olur; mal ancak tebea ile olur; tebea ise ancak iyi bir idâre ile olur” anlamına gelen ve çeşitli kişilere atfedilen Arapça bu cümlelerin benzerinin Ezdeşîr’in sözlerinden biri olarak kaydedildiği yer için bk. Ziya Yılmaz, *Âsım Tarihi*, I, 646.

¹⁷⁶⁴ “Söz söylemeyi bilirim fakat susmak daha uygundur.” bk. <https://www.noorlib.ir/view/en/book/bookview/text/17371/1/80> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁶⁵ bk. Rûhî ‘Osmân Bağdâdî, *Külliyât-ı Eş’ar*, İstanbul 1287/1870-1871, s. 143. <https://ia802904.us.archive.org/6/items/kliyatiear00ruhiuoft/kliyatiear00ruhiuoft.pdf>

¹⁷⁶⁶ “Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ

Füsûn u fitneye geldükde ey Behzâd neylersin” Muhbet Toprak, *Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi*, s. 269.

¹⁷⁶⁷ Ufak değişikliklerle *Nâbî Divanı*’nda yer almaktadır:

“Halvâ-yı fenâ zehr ile âlûdedür ammâ

Çekmek eli güç gizlüce lezzet var içinde” bk. Nâbî, *Divan*, II, 980.

¹⁷⁶⁸ “Bunca feryâdım işitdin dîmedin dâd ideyim

Sen ki dâd itmeyesin ben kime feryâd ideyim” bu beytin Celâl Çelebi’ye atfedildiği yer için bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-A’lâm*, s. 1827

79	701	Sâbit	17	Birâder eski meseldir yağırı olan kocunur ¹⁷⁶⁹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Kusurlu Kişiler
80	707	-	-	Zi-her taraf ki şevved küşte sûd-i hükkâmet ¹⁷⁷⁰	Farsça	Mısra	-	Vefat
81	751	Nâbî	18	Her zemân hâtıra endîşe-i râhat gelmez Şehrdır bunda Müslimânla mülhid bulunur ¹⁷⁷¹	Türkçe	Beyit	-.---/.---/.---/..	İkircikli Durum
82	760	Nef'î	17	Gün başına bir hil'at-i Şâhî verir ammâ Dâmânını âlûde-i hûn-i ciğer eyler ¹⁷⁷²	Türkçe	Beyit	---/.---/.---/.---	Açgözlülük
83	763	Es'ad Bey	18	Öğren rusûm-i 'asrî lisân-ı zemâneysi Bak tab'-ı nâsa vakte münâsib tekellüm et ¹⁷⁷³	Türkçe	Beyit	---/.---/.---/.---	Nasihat
84	774	Mevlânâ	14	Tü cehd künî velî kazâ mî-gûyed Bîrûn zi-kifâyet-i tûkâr-ı diğer-est ¹⁷⁷⁴	Farsça	Beyit	-	Çabalamak
85	775	Kefevî Hüseyin	17	'Acebdir hâl-i 'âlem bilmeyen söyler bilen söyler ¹⁷⁷⁵	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hiciv

¹⁷⁶⁹ “Birâder eski mesel yağırı olan kocunur

Bu zahm ile hareketden de ihtirâz iderüz” bk. Sâbit, *Divan*, s. 426.

¹⁷⁷⁰ “Her taraftan ölülerin olması hükümdarların faydasınadır.” Anlamına gelen bu mısranın geçtiği yerlerden biri olarak bk. <http://fa.touristfa.com/3734/%D8%B6%D8%B1%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AB%D9%84-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B1%D9%81-%D8%B2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁷¹ Birtakım değişikliklerle *Nâbî Divanı*’nda yer almaktadır:

“Her zemân hâtıra endîşe-i râhat gelmez

’Âdet-i şehir budur mü’min ü kâfir bulunur” bk. Nâbî, *Divan*, I, 511.

¹⁷⁷² Bu beyit, “Der Medh-i Sultân Ahmed Hân” başlıklı kasidenin 15. beytidir:

“Gün başına bir hilat-i dîbâ verir ammâ

Dâmânını âlûde-i hûn-ı ciğer eyler” Nef’î, *Divân*, s. 54-55.

¹⁷⁷³ Bu beyit, birtakım farklılıklarla *Fatin Tezkiresi*’nde de geçmektedir:

“Öğren lisân-ı ‘asr u rûsûm-ı zamâneysi

Bak tab'-ı nâsa vakt-i münâsib tekellüm it” bk. Fatin, s. 28.

¹⁷⁷⁴ “Sen gayret ediyorsun fakat kaza ve kader: Bu senin başaramayacağın bir iş demektir.” anlamına gelen bu mısralar Mevlânâ’ya ait bir rubâide geçmektedir. bk. <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh307> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁷⁵ Divanı bulunmayan şairin, bu mısrasının geçtiği yer için bk. İsmail Hakkı Aksoyak, “Kefevî, Hüseyin” <http://www.turkedebiyatiisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=213> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

“Mezâk ehli lebûn yâd itse tûtî kandi vasf eyler

Acebdür hâl-i âlem bilmeyen söyler bilen söyler”

86	780	Sürûrî	18	Nüzhet-seray-ı me'vâ olsun makâm-ı Mahmûd ¹⁷⁷⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	--./--/--./--	Vefat
87	780	İzzet	19	Kıldı Mahmûd Efendi huldü makâm ¹⁷⁷⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	..--./--./..	Vefat
88	783	Bâkî	-	Mestlik pâyâna erse erişür elbette hâb ¹⁷⁷⁸	Türkçe	Mısra	-.--/--/--/--	Nasihat
89	790	Kudsî-i Meşhedî	17	Sübha ber-keff tevbe ber-leb dil be-tasvîr-i günâh Ma'sıyet ez-zîr-i leb handed be-istiğfâr-ı mâ ¹⁷⁷⁹	Farsça	Beyit	-	Hiciv
90	795	İzzet	19	Kıldı Hakk firdevsi İbrâhîm Efendi'ye makâm ¹⁷⁸⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/--/--/--	Vefat
91	795	Bağdatlı Rûhî	16	Âdemde vefâ olmaya da ola köpekde ¹⁷⁸¹	Türkçe	Mısra	--./--/--./--	Vefa
92	796	İzzet	19	Sâbıkâ sâhib-'ayârın nakd-i 'ömrü oldu kâl ¹⁷⁸²	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/--/--/--	Vefat
93	796	İzzet	19	Gitdi me'vaya Re'îsülküttâb ¹⁷⁸³	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/--/--	Vefat
94	796	İzzet	19	Oldu Şâkir Bey'e cennet mesken ¹⁷⁸⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/--/--	Vefat
95	807	İzzet	19	Hemdem olsun şühedâ zümresine Mîr Ahmed ¹⁷⁸⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/--/--/--	Vefat

¹⁷⁷⁶ “Târih-i katlin inşâ itdüm yazılsa ahrâ

Nüzhet-serâ-yı me'vâ olsun makâm-ı Mahmûd” bk. Özlem Güzeller, *Sürûrî Divanı'ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE, s. 164.

¹⁷⁷⁷ bk. Nazlı Vatansever, *Sürûrî'nin Tarih Mecnû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 445.

¹⁷⁷⁸ “Derd-i aşkun âşık-ı miskîni âhir öldürür

Mestlik pâyâne yitse irişür elbette hâb” bk. Bâkî, *Divan*, 81.

¹⁷⁷⁹ Tesbih elde, tövbe dudakta, gönül günahları tasarlamakta; günah da dudak altından bizim tövbemize gülmektedir.

¹⁷⁸⁰ Divanda yer alan “Târih-i Şehâdet-i İbrâhîm Nesîm Efendi Kethüdâ-yı Sadr-i 'Âlî” başlıklı tarih manzûmesinin 2. ve son beytinin son mısrasıdır.

“İzzetâ hûn-ı şehîdân ile yaz târihini

Kıldı Hak firdevsi İbrâhîm Efendiye makâm” Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 276.

¹⁷⁸¹ “Ağyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan

Âdemde vefâ olmaya var ola köpekde” bk. Rûhî 'Osmân Bağdâdî, *Divan*, s. 80.

¹⁷⁸² Divanda yer alan “Târih-i Şehâdet-i Emin-i Darb-hâne Ebû Bekr Efendi El-Meşhûr bi-sâhib-'ayâr” başlıklı tarih manzûmesinin 2. ve son beytinin son mısrasıdır:

“İzzetâ tîz-âb-ı eşk-i terle yaz târihini

Sâbıkâ Sâhib-'ayârın nakd-i 'ömrü oldı kâl” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 273.

¹⁷⁸³ Divanda yer alan “Târih-i Şehâdet-i Sâfî Efendi” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Şühedâ söyledi İzzet târih

Gitdi me'vaya re'îsü'l-küttâb” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, 280.

¹⁷⁸⁴ Divanda yer alan “Târih-i Şehâdet-i Ser-Bostâniyân Şâkir Beg” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“İzzetâ söyledi Rıdvân târih

Oldı Şâkir Beg'e cennet mesken” Ebk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, 275.

¹⁷⁸⁵ Divanda yer alan “Târih-i Şehâdet-i Mîr Ahmed Nedîm-i Şehriyâr-i Sâbık” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

96	811	Şeyhülislam Yahya	17	Gice pervânelerle bezmi germâ-germ idi şem'in Seher gördüm ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne ¹⁷⁸⁶	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Hüzün
97	825	'Usûlî	16	Şu serverler dağlar gibi baş eğmezdi eflâke Yaturlar şimdi pest olmuş ne tîğ ve ne kemer peydâ ¹⁷⁸⁷	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Hiciv
98	857	Sürûrî	18	Cülûs-i Mustafa Hân bâdî-i emn oldu ekvâna ¹⁷⁸⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Cülûs
99	857	İhyâ Efendi	18	Verdi ferr dünyâya Sultân Mustafa kıldı cülûs ¹⁷⁸⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cülûs
100	859	Emir Hüsrev Dihlevî	14	Ez-bâd-ı hevâ âmed ve ber-bâd-ı hevâ reft ¹⁷⁹⁰	Farsça	Mısra	-	Nasihat
101	880	Sürûrî	18	Neş'et Efendi göçdü cinân ola menzili ¹⁷⁹¹	Türkçe	Mısra/Tarih	--./-.--./-.--./-.--	Vefat
102	885	Sürûrî	18	'Ömer Efendi yine oldu müjde Müftî-i dîn ¹⁷⁹²	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
103	890	Sürûrî	18	Kıldı Hakk câhın 'atâ Müftî'l-enâm-ı sâbika ¹⁷⁹³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma

“İzzetâ vak'a-i katlinde didüm târihin

Hem-dem olsun şühedâ zümresine Mîr Ahmed” Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 275.

¹⁷⁸⁶ “Gice pervânelerle bezmi germ-â-germ idi şem'in Seher bakdum ne şem-i meclis-ârâ var ne pervâne” bk. Şeyhülislam Yahya, *Dîvân*, s. 382.

¹⁷⁸⁷ “Şu serverler ki dağlar gibi baş eğmezdi eflâke Yatarlar yerde pest olmuş ne tîğ u ne kemer peydâ” bk. *Usûlî Dîvânı* (haz. Mustafa İsen), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 97.

¹⁷⁸⁸ “Cihân buldukda âsâyiş Sürûrî söyledi târih Cülûs-ı Mustafâ Hân bâdî-i emn oldu ekvâna” bk. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, s. 257.

¹⁷⁸⁹ Divanda yer alan “Târîh-i Cülûs-ı Sultân Mustafâ Hân” başlıklı tarih manzûmesinin son beyinin son mısrasındır:

“Böyle yaz İhyâ o mihr-i şevketin târihini

Virdi ferr dünyâya Sultân Mustafâ kıldı cülûs” bk. Mehmet Halil Erzen, *İhyâ Dîvânı ve Tahlîli: İnceleme-Tahlîl-Tenkitli Metin*, doktora tezi, 2012, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, s. 585.

¹⁷⁹⁰ “Bedava bir şekilde gelen bedava olarak gider.” anlamına gelen bu mısranın geçtiği yerlerden biri olarka bk. <http://www.shaer.ir/%DA%A9%D8> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁹¹ “Târîh-i sâli vird-i Sürûrî-i zârdur

Neş'et Efendi göçdü cinân ola menzili” bk. Özlem Güzeller, *Sürûrî Divanı'ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, s. 166.

¹⁷⁹² “Diyânet ehlini tebşîr için didim târih

'Ömer Efendi yine oldu müjde müftî-i dîn” bk. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 151-250)*, s. 413.

¹⁷⁹³ Nazlı Vatansever, *Sürûrî'nin Tarih Mecmû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 32.

104	890	‘İzzet	19	Sâniyen Fetvâ’ya Allah sâhibin kıldı ‘atâ ¹⁷⁹⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
105	895	Nâbî	18	Evliyâ’ mâla tenezzül mü eder Siklet-i nâsa tehammül mü eder ¹⁷⁹⁵	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--	Evliya Kişiler Hakkında
106	905	Nizâmî-i Gencevî	13	Hemî goft Şâh-ı civân-baht-râ Men âverdem eknûn tu-râ taht-râ ¹⁷⁹⁶	Farsça	Beyit	-	Hiciv
107	912	Sâbit	17	Efendi Genc beye hizmet eylemek güc imiş ¹⁷⁹⁷	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hiciv
108	912	Mevlânâ	13	Ve lîkin îñ revîş-i reh-revân-ı çelâkîst Tû nâzenîn-i cihânî kücâ tüvânî kerd ¹⁷⁹⁸	Farsça	Beyit	-	Hiciv
109	918	Nâbî	18	Cân-sitânın verdiği ma’cûn dü-hâssiyetlûdür ¹⁷⁹⁹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Fayda
110	925	Sürûrî	18	Olup orduya ‘âzim aldı mührü Mustafa Paşa ¹⁸⁰⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
111	925	‘İzzi	18	Kudûm-i Mustafa Paşa’yı Sadr’a sa’d ede Allah	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
112	926	‘İzzet	19	Aldı mühr Mustafa Paşa cihânda verdi nâm ¹⁸⁰¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma

¹⁷⁹⁴ Nazlı Vatansever, *Sürûrî’nin Tarih Mecmû’ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 32.

¹⁷⁹⁵ bk. Nâbî, *Hayriyye*, s. 126

¹⁷⁹⁶ “Bir bahtı açığa Şâh: “Ben şimdi sana tahtı getirmişim” diyordu.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/kheradname/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁹⁷ “Cevân-ı tab’uma Sâbit suhen begendüremem

Efendi Genc beye hizmet eylemek güc imiş” bk. Sabit, *Divan*, s. 433.

¹⁷⁹⁸ “Fakat bu tarz, hızlı gidenin yürüyüşüdür. Sen bir dünya nazlısısın, buna nasıl güc yetirebilirsin?” anlamına gelen bu beyit Mevlânâ’ya aittir. bk. <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh959/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁷⁹⁹ “Ehl-i mâtem giryede kütâb-ı kısmet handede

Cân-sitânun virdüğü ma’cûn dü-hasiyyetlûdür” bk. Nâbî, *Divan*, I, 523.

¹⁸⁰⁰ “İder kem-nâm o sadr-ı a’zâm a’dâyı didim târîh

Olup orduya ‘âzim aldı mühri Mustafâ Paşa” Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih’inn Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 151-250)*, s. 386.

¹⁸⁰¹ Divanda yer almamaktadır.

113	941	Sürûrî	18	Ahter-i dñnbâle-dâr-ı âsümân kıldı tulû ¹⁸⁰²	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Kuyruklu Yıldızın Gözükmesi
114	960	‘İzzî	18	O Mahmûdü’ş-şiyem Paşa gelüp Kâ’im-makâm oldu ¹⁸⁰³	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
115	971	Vahîd	18	Feth oldu kal’alar ¹⁸⁰⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--	Fetih
116	976	Lebîd bin Rabia	7	Fe-fî külli şey’in lehû âyetün Tedüllü ‘alâ ennehû vâhidün ¹⁸⁰⁵	Arapça	Beyit	-	Allah’ın Birliği
117	1009	Ehlî-i Şirâzî	16	Libâs-i köhne kadr-ı âdemî-râ kem nemî sâzed Eğer cevher-şinâsî tîğ-râ ‘uryân temâşâ kün ¹⁸⁰⁶	Farsça	Beyit	-	Nasihat
118	1011-1012	Vahîd	18	Ben andaydım hezâr u heft ü heşt sad-sâl-i ‘Îsâda Danskayı Büyük Napolyon ahz etdi a’dâdan Ana târîh olur berceste bu mısra’-ı Vahîdâ Danska Şehrini aldı Fransızlar Prusya dan ¹⁸⁰⁷	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Fetih
119	1018	İshâk Çelebi	17	Fülk-i dil çıkmadan kenâre dahi Rûzgâr atdı bir diyâra dahi ¹⁸⁰⁸	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/..-	Yenilgi
120	1024	Sezâyî-i Gülşenî	18	Vechine îmân getürdük kayd olup zülfeynine	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sevgili

¹⁸⁰² bk. Nazlı Vatansever, *Sürûrî’nin Tarih Mecmû’ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 370.

¹⁸⁰³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁰⁴ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁸⁰⁵ “Her şeyde Allah’ın birliğine işaret eden bir delil vardır.” manasına gelen bu beyit için bk. <https://www.aldiwan.net/poem21277.html> [Erişim Tarihi 16.02.2016]

¹⁸⁰⁶ “Eski elbise adamın değerini azaltmaz. Eğer değerli taştan anlıyorsan, kılıcı çıplak olarak seyredersin.” manasına gelen bu beyit için bk.

<http://www.tarabafza.blogfa.com/1390/12> [Erişim Tarihi 16.02.2016]

¹⁸⁰⁷ “Ben anda idim hezâr ü heft ve heşt sad sâl-ı îsâda

Dansikayı büyük Napolyon ahzitti a’dâdan

Ana tarih olur berceste bu mısra’-ı garrâmız

Dansika şehrini aldı Fransızlar Prusya’dan” bk. Erol Çağlar, *Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi’nin Fransa Sefareti ve İngiltere ile Yapılan Görüşmelere Dair Tahriri*, yüksek lisans tezi, 2002, İstanbul Üniversitesi SBE, s. 104.

¹⁸⁰⁸ “Fülk-i dil çıkmadın kenâre dahi

Mevc-i gam saldı bir diyâra dahi” bk. Ali Yıldırım, *İshak Çelebi (Hayatı, eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, yüksek lisans tezi, 1991, Fırat Üniversitesi, SBE, s. 233.

				Anın için rûz u şeb zünnârdır eğlencemiz ¹⁸⁰⁹				
121	1041	Şeyhülislam Yahya	17	Söyleyenler kendüsün bilmez bilenler söylemez ¹⁸¹⁰	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Söz
122	1075	Kabûlî	16	Şâhım suç öldüründe değildir ölenedir ¹⁸¹¹	Türkçe	Mısra	--./-.-./-.-./-.-	Vefat
123	1102	Bâkî	16	Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir ¹⁸¹²	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Zaman
124	1133	Mevlânâ	14	Tû cehd künî velî kazâ mî-gûyed Bîrûn zi-kifâyet-i tû kâr-ı diğerest ¹⁸¹³	Farsça	Beyit	-	Çabalama
125	1146	Ebu's-suud Efendi	16	Li-meni'd-diyâru teza'za'at erkânühâ V'enkazza fevka 'urûşihâ cüdrânühâ ¹⁸¹⁴	Arapça	Beyit	-	Harap Olmak
126	1155	Bâkî	16	Var kıyâs et vüs'at-i meydân-ı gafle nidiğin ¹⁸¹⁵	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Gaflet
127	1174	Nâbî	18	Ey bâd-ı sabâ semt-i Ruhâ'dan mı gelürsün Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâ'dan mı gelürsün ¹⁸¹⁶	Türkçe	Beyit	--./-.-./-.-./-.-	Kavuşma
128	1175	Fuzûlî	16	Savdı Mecnûn nevbetin şimdi benim rüsvâ-yı 'aşk ¹⁸¹⁷	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Rüsvâlık

¹⁸⁰⁹ Divanda bu beyit,

“Dâm kurmuş zülfünü sayd eylemiş dil murgını

Anın için rûz u şeb zünnârdır eğlencemiz” şeklinde yer almaktadır. bk. Sezâyî-i Gülşenî, *Divân-ı Sezâyî-i Gülşenî*, İstanbul 1256, s. 45.

<https://acikerisim.tbm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2685/197307774.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹⁸¹⁰ “Ders-i aşkun müşkilin Yahyâ nice hall eylesün

Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez” bk. Şeyhülislâm Yahyâ, *Divan*, s. 160.

¹⁸¹¹ “Yokdur günâh o gamzesi hûnîde bendedür

Şahum suç öldüründe degüldür ölenedir” Mustafa Erdoğan, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, s. 572.

¹⁸¹² “İdgehde varalum dülâba dil-ber seyrine

Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür” bk. Bâkî, *Divan*, s. 95.

¹⁸¹³ “Sen gayret ediyorsun fakat kaza ve kader: Bu senin başaramayacağın bir iş demektedir. ” anlamına gelen bu iki mısra Mevlânâ'ya ait bir rubâiden alınmıştır. bk.

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh307> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸¹⁴ Temelleri sarsılan ve çatılarının üzerine duvarları yıkılmış olan yurt kimin.

¹⁸¹⁵ “Gark ider ‘ âlemleri bir katre âb-ı magfiret

Var kıyâs it vüs'at-i deryâ-yı rahmet neydüğün” bk. Bâkî, *Divan*, s. 229.

¹⁸¹⁶ Ufak değişikliklerle Nâbî *Divanı*'nda yer almaktadır:

“Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelürsün

Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâdan mı gelürsün” bk. Nâbî, *Divan*, II, 950.

¹⁸¹⁷ “Sürdü Mecnûn nevbetin şimdi benim rüsvâ-yı aşk

129	1188	Kayserili Râşid	18	Bir kez görüp ol kâşî kemân şûhu uruldum yek tîr-i nighle ¹⁸¹⁸	Türkçe		--./--./--./--	Aşk
130	1191	Râgıb Paşa	18	Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıb 'illetin söyler ¹⁸¹⁹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hikmet
131	1195-1196	Amru bin Ma'adi Yakrib	7	Le-kad [e]sma'te lev nâdeyte hayyen Ve lâkin lâ hayâte li-men tünâdî ¹⁸²⁰	Arapça	Beyit	-	Vefat
132	1199	Nev'î	16	Dil-dâr tünd-hûdur agyâr ise cefâ-cû N'itsün ye bûlbûl-i dil gül böyle hâr böyle ¹⁸²¹	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Şikâyet
133	1208	Behiştî	16	Çıkmasun âhım odı ağzımı açdırma benim Yakmasun sûz-i derûnum seni söyletme beni ¹⁸²²	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Sızlanma
134	1208	Sürûrî	18	Hayf cevri-i devr ile Sultân Selîm oldu şehîd ¹⁸²³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat
135	1208	Sürûrî	18	Serîr-i 'adn ede Sultân Selîm'in menzilin Ma'bûd ¹⁸²⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
136	1208	Ârif Ağa	18	'Adlî oldu Hân Mahmûd'un cûlûsunda 'iyân ¹⁸²⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cûlus
137	1209	Sürûrî	18	Hân Mahmûd idi memdûh-i zemân kıldı cûlûs ¹⁸²⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cûlus

Doğru derler her zaman bir âşıkun devrânıdır” bk. Fuzûlî, *Divan* (haz. Kenan Akyüz vd.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 172.

¹⁸¹⁸ bk. Mustafa Aslan, “Kayserili Raşit Mehmet Efendi ve Divançesi”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, sy. 2/3 (Summer 2007), s. 49.

¹⁸¹⁹ “*Perîşân hâtırında nûkte-i ser-beste-veş kaldı*

Ne kimse hikmetin anlar ne Râgıb 'illetin söyler” bk. Ömer Demirbağ, *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, s. 231.

¹⁸²⁰ “Canlı birine çağırırsan işittirebilirdin ne var ki çağırıldığın adamda hayat eseri yok.” anlamına gelen bu beyt için bk. <http://www.adab.com/literature/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83732&r=&rc=0> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸²¹ tünd-hûdur: tünd ü serkeş D. bk. Nev'î, *Divan*, s. 494.

¹⁸²² Bu beyit, divanda yer alan bir muhammesten alınmıştır:

“Yürüyüp dūd-ı dilüm olmasa ger pîrehenüm

Ser ü pâyum gibi kalurdu bürehne bedenüm

Döndi hâkistere gam ahkeri üstinde tenüm

Çıkmasun âhum odı agzumı açdurma benim

Yakmasun sûz-ı derûnum seni söyletme beni” bk. Behiştî, *Divan* (haz. Yaşar Aydemir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 95.

¹⁸²³ Nazlı Vatansever, *Sürûrî'nin Tarih Mecmû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 450.

¹⁸²⁴ “*Sürûrî-veş hazîn olmagla herkes söyledi târîh*

Serîr-i 'adn ide Sultân Selîmün menzilin Ma'bûd” bk. Özlem Güzeller, *Sürûrî Divanı'ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, s. 117.

¹⁸²⁵ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁸²⁶ Divanda yer alan “*Târîh-i Berây-i Cûlûs-ı Sultân Mahmûd Hân 'Adl-i Zâd-allâhu Azlehu vü 'Ömrehu Mâ-Ta'akkübü'l-Eyyâm ve'l-Leyâlî*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

138	1209	Sürûrî	18	Oldu Hân Mahmûd-i 'adl-âyîn Sultân-ı zemân ¹⁸²⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Sultan Olma
139	1209	'İzzet	19	Mahmûd Hân'a Mevlâ mülkü ede mübârek ¹⁸²⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	--./-.--/--./-.--	Sultan Olma
140	1209	'İzzet	19	Oldu memnûn Hân Mahmûd'un cülûsunda cihân ¹⁸²⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cülus
141	1209	'Aynî	19	İkinci Hân Mahmûd'a cülûsun sa'd ede Yezdân ¹⁸³⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Cülus
142	1209	Âsım Efendi	19	Hân Mahmûd'un ede devrini Allah mahmûd ¹⁸³¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Sultan Olma
143	1213	İbn Kemal	16	'İş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdâyı Sana ısmarlamadılar bu yalan dünyâyı ¹⁸³²	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/--	Nasihat
144	1231	Muhibbî	16	Erat sâ'ikatin em nefhatü's-sûr Fe'l-arzu kad müli'et min nakr-i nâkûr Esâbe minhu'l-verâ dehyâ'e dâhiyetin Ve dâne minhu'l-berâyâ sa'ikate't-tûr ¹⁸³³	Arapça	Kıta	-	Felaket
145	1233	Tokâdî Bekîr Efendi	18	Elhemet târihen illâ câ'e Selîm-i Sâlis ¹⁸³⁴	Arapça	Mısra/Tarih	-	Doğum
146	1234	Sürûrî	18	Hayf cevri-i devr ile Sultân Selîm oldu şehîd ¹⁸³⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat

“Müjde 'adl ü dâd ile Mahmûd Hân kıldı cülûs

Hân Mahmûd idi memdûh-ı zamân kıldı cülûs” bk. Kemâl Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 128.

¹⁸²⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸²⁸ “Târ'ih-i 'İzzet a'lâ oldu cülûsa hâlâ

Mahmûd Hâna Mevlâ mülki ide mübârek” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 215.

¹⁸²⁹ Divanda yer alan “Târîh-i cülûs-ı Şehriyâr-ı zamân” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Nâsı tatyîb eyledüm ben de bu târihüm ile

Oldı memnûn Hân Mahmûdun cülûsında cihân” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 201.

¹⁸³⁰ Divanda yer alan “Târîh-i Cülûs-ı Huld-âşîyân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı 'Adlî Ce'allâhu'l-Cennete Mesvâhu” başlıklı manzûmenin son mısrasıdır:

“Yedi iklîme 'aynî eyledim târihini tebşîr

İkinci Hân Mahmûd'a cülûsun sa'd ede Yezdân” bk. Aynî, *Divan*, s. 236.

¹⁸³¹ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁸³² “'İş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdâyı

Sana ısmarladılar mı bu yalân dünyâyı” Kemâl Paşazâde, *Divan*, s. 176.

¹⁸³³ O gök gürültüsü mü yoksa sûrun üfürülmesi mi? Yeryüzü sûra üfürülen seslerden doldu taşı. Ondan insanlara çok büyük bir musîbet isâbet etti, halk Tûr Dağı'nın sarsılması gibi sarsıldı.

¹⁸³⁴ Bu mısra divanda yer almamaktadır. bk. İlyas Yazar, *Kânî Divanı (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2007, Ege Üniversitesi SBE.

¹⁸³⁵ Nazlı Vatansever, *Sürûrî'nin Tarih Mecmû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 450.

147	1234	Sürûrî	18	Serîr-i 'adn ede Sultân Selîm'in menzilin Ma'bûd ¹⁸³⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
148	1251	'Aynî	19	Râmiz-i 'ilm-i ledünnî Kapudan Paşa'dır ¹⁸³⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	..---/..---/..---/--	Göreve Atanma
149	1264	-	-	Uzakdan merhabâ ey ayu kardaş ¹⁸³⁸	Türkçe	Mısra	.---/.---/.--	Hiciv
150	1272	Nailî	17	Bozulmak mümteni'dir ser-nüvişt-i hâme-i takdîr ¹⁸³⁹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Allah'ın Takdiri
151	1287	Bâkî	16	Söz güherdir ne bilür kadrini nâdân güherin ¹⁸⁴⁰	Türkçe	Mısra	..---/..---/..---/--	Söz
152	1296	İsmail bin Ahmed şâşî	12	el-Yevme encezte'l-âmâle mâ-ve'adte Ve edreke'l-mecdü aksâ mâ temennâh el-Yevme esfere vechü'l-meliki mübtesimen Ve akbelet [bi]berîdi's-sa'di büşrah ¹⁸⁴¹	Arapça	Kıta	-	Mutluluk
153	1299	Ferîdüddin Attâr	13	Ân yekî-râ tâc ber-ser mî-nihed ¹⁸⁴²	Farsça	Mısra	-	Padişahı Övgü
154	1300	Selîmî	16	el-Mülkü lillâhi men yazfer bi-neyl-i münâ	Arapça	Kıta	-	Tevhid

¹⁸³⁶ “Sürûrî-veş hazîn olmagla herkes söyledi târîh

Serîr-i 'adn ide Sultân Selîmün menzilin Ma'bûd” bk. Özlem Güzeller, *Sürûrî Divanı'ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, s. 117.

¹⁸³⁷ Bu mısra divanda yer alan “Târîh-i Kapudân-ı Deryâ Râmiz Pâşâ” başlıklı manzûmenin son mısrasıdır:

“Hızır İlyâs denizde didi târîh 'Aynî

Râmiz-i 'bahr-ı ledünnî Kapudan Paşa'dır” bk. Aynî, *Divan*, s. 252.

¹⁸³⁸ bk. Müberra Gürgenderel, “Klasik Edebiyatımızda Mesel Haline Gelmiş Bazı Berceste Mısralar”, s. 95.

¹⁸³⁹ Bu mısra Nailî'ye ait bir müseddesten alınmıştır:

“Ne mümkündür bula ey Nâ'il'i hükm-i kazâ tagyîr

Bozulmak mümteni'dür ser-nüvişt-i hâme-i takdîr

Bu ma'nâdan derûn-şâdım ki bir dem etmeyip te'hîr

Edip ser-tîz ü bürrân tîşe-i âzârı bî-taksîr

Yıkanlar hâtır-ı nâşâdımı yâ Rabb şâd olsun

Benim çin nâmurâd olsun diyenler ber-murâd olsun” bk. Nailî, *Divan* (haz. Haluk İpekten), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 149.

¹⁸⁴⁰ “Şi'r-i Bâkiye kulak tutmasa zâhid ne 'aceb

Söz güherdür ne bilür kadrini nâdân güherün” bk. Bâkî, *Divan*, s. 198.

¹⁸⁴¹ “Vadettiğin emellerini gerçekleştirdin, şân ve şeref de temennî ettiğinin en son noktasına ulaştı. Bugün padişahın yüzü tebessümle ıdıdı, mutluluk postası ise müjde ile geldi.” Manasına gelen bu beyitler için bk. <http://islamport.com/w/lqh/Web/89/447.htm> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸⁴² “O birinin başına tac koyuyor.” manasına gelen bu beyit *Pendnâme*'de geçmektedir. bk. <https://ganjoor.net/attar/pandname/sh1/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Yeruddu kahran ve yazmen ba'dehû ed-derkâ Lev kâne lî ve li-gayrî kadru ümmületin Fevka't-türâbi le-kâne'l-emru müştereken ¹⁸⁴³				
155	1301	Ârif Ağa	18	Oldu 'Adlî Hân Mahmûd'un cülûsunda 'iyân ¹⁸⁴⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Cülus
156	1302	Sürûrî	18	Oldu Hân Mahmûd-i 'adl-âyîn Sultân-ı zemân Hân Mahmûd'un cülûsuyla be-kâm oldu nûfûs ¹⁸⁴⁵	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Cülus
157	1302	'Aynî	19	Mülkünü mes'ûd ede Sultân Mahmûd'un Hudâ İkinci Hân Mahmûd'a cülûsun sa'd ede Yezdân ¹⁸⁴⁶	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Cülus
158	1302	'İzzet	19	Mahmûd Hân'a Mevlâ mülkü ede mübârek Oldu memnûn Hân Mahmûd'un cülûsunda cihân ¹⁸⁴⁷	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.-	Cülus
159	1302	Âsım Efendi	19	Hân Mahmûd'un ede devrini Allah mahmûd	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Sultan Olma
160	1302	Sürûrî	18	Lihyedir hilye likâ-yı Şeh-i 'âlî-şâna ¹⁸⁴⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/--	Sultan Olma
161	1309	Nedim	18	el-Emân ey dil ne müşkil-ter su'âl olmuş sana ¹⁸⁴⁹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.-	Şikâyet
162	1318	Melik Eşref Çupânî	13	Dîdî ki çi kerd eşref-i har Û mazleme bürd cânî yek-zer ¹⁸⁵⁰	Farsça	Beyit	-	Hiciv

¹⁸⁴³ “Mülk Allah’ındır. Kim zenginliğe ulaşmak isteyip de zenginliğe ulaşırsa sonra onu zorla geri iade eder ve tazmin eder. Benim ve başkalarının toprağın üstünde parmak ucu kadar bir yerimiz olsa, işler ortak olurdu.” Anlamına gelen u iki beyit, metnimizde de belirtildiği gibi Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim’e nisbet edilmektedir; fakat divanda bulunmamaktadır. bk. Selimî, *Dîvân-ı Yâvuz Sultân Selîm*, İstanbul 1306 <http://isamveri.org/pdf/saleosm/R137027.pdf> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸⁴⁴ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁸⁴⁵ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁴⁶ Bk. Aynî, *Divan*, s. 236.

¹⁸⁴⁷ Bazı değişikliklerle bu beyit divanda yer almaktadır:

“Nâsî tatyîb eyledüm ben de bu târîhüm ile

Oldî memnûn Hân Mahmûdun cülûsında cihân” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 201.

¹⁸⁴⁸ “Söyledi ahsen vech üzre Sürûrî târîh

Lihyedir hilye-likây şeh-i ‘âlî-şâna” bk. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih’in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, s. 260.

¹⁸⁴⁹ “Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş

El-amân ey dil ne müşkilter su’âl olmuş sana” bk. Nedîm, *Dîvân* (haz. Muhsin Macit), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 210.

¹⁸⁵⁰ “Eşeğin en şereflişinin ne yaptığını gördün, bir canı bir altına zulmedilen yere götürdü.” anlamına gelen bu beyt için bk. <https://www.goyda.ir/literature/dastan/10987-> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

163	1319	Sürûrî	18	Oldu Pâşâ-yı mükerrerem Râmiz rây-i savâb ¹⁸⁵¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
164	1320	Sürûrî	18	Kapudanlıkla 'Abdullah Paşa yem-haşem oldu ¹⁸⁵²	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
165	1321	Sürûrî	18	Kıldı Es'ad cây-ı İftâ tâli'in Bârî yine ¹⁸⁵³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
166	1336	Bâkî	16	Var kıyâs et lücce-i bahr-ı hasâret nidiğün ¹⁸⁵⁴	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Tavsiye
167	1338	Nâbî	18	Bari gel eyleme pejmürde nihâl-i emelim Geçdim ey ebr-i sitem neşv ü nemândan gecdim ¹⁸⁵⁵	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Ümit
168	1344	Fâtihî	16	Kazınmaz levh-ı hâtırdan silinmez safha-i dilden Benim çok sevdiğim agyâra meylin haylî yanlışdır ¹⁸⁵⁶	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Yanlış İşler
169	1351	Es'ad Bey	18	Öğren rusûm-i 'asrı lisân-ı zemâneyi Bak tab'-ı nâsa vakte münâsib tekellüm et ¹⁸⁵⁷	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Nasihat
170	1359	Nedim	18	'Aklın aldırın gönül bilmem ne hâl olmuş sana ¹⁸⁵⁸	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Hiciv

¹⁸⁵¹ Bu mısra, “Târîh-i Berây-ı Sadâret-i 'Alemdâr Mustafâ Pâşâ Vezâret-i 'Abdullah Râmiz Pâşâ” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Mustafâ Pâşâyâ Bârî eyledi mührü nasîb

Oldı pâşâyâ mükerrerem-i Ramîz rây-ı savâb” bk. Kemâl Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 153.

¹⁸⁵² “Mucâhid Mustafâ Pâşâyâ mührü sa'd ide Bârî

Kapudanlıkla 'Abdullah Pâşâ yemm-i haşem oldu” bk. Kemâl Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 154.

¹⁸⁵³ “Sadr-ı fetvâya şeref virdikde târîhin didim

Kıldı Es'ad cây-ı iftâ tâli'in Bârî yine” b.k. Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih'inn Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, s. 415.

¹⁸⁵⁴ “Gark ider 'âlemleri bir katre âb-ı magfiret

Var kıyâs it vüs' at-i deryâ-yı rahmet neydiğin” bk. Bâkî, *Divan*, s. 229.

¹⁸⁵⁵ Bu beyit hakkında bk. Abdulsamet Özmen, “Nâbî'nin Siyer-i Veysi'ye Yazdığı Zeyillerde Yer Alan Türkçe Manzûmeler ve Bu Manzûmelerin Dil İçeriği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, sy. 10 (Mart 2015), s. 541.

¹⁸⁵⁶ “Fâtihî Şeyh-zâde 'Ayntâbî bu beyt anundur

Kazınmaz safha-i dilden silinmez levh-i hâtırdan

Benüm cânım rakibe iltifâtın katı yanlışdır” bk. Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, doktora tezi, 1997, İnönü Üniversitesi SBE, s. 437.

¹⁸⁵⁷ Bu beyit, birtakım farklılıklarla *Fatin Tezkiresi*'nde de geçmektedir:

“Öğren lisân-ı 'asr u rüsûm-ı zamâneyi

Bak tab'-ı nâsa vakt-i münâsib tekellüm it” bk. Fatin, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸⁵⁸ “Sen ne câmin mestisin billah kimin hayrânısın

Kendin aldırın gönül n'oldun ne hâl olmuş sana” bk. Nedîm, *Divan*, s. 210.

171	1360	Nâbî	18	Çok da açılma eyle hazer rûzgârdan Hammâm-ı çerh köhne imiş püşt-mâli yok ¹⁸⁵⁹	Türkçe	Beyit	--./--./--.-	Nasihat
172	1362	Bâkî	16	Reh-i meyhâneyi kat' etdi tîğ-i kahrî Sultân'ın Su gibi arasın kesdi Sitanbul ve Kalata'nın ¹⁸⁶⁰	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..--	İçki Yasağı
173	1364	Sürûrî	18	Mustafa Paşa musaffâ çeşme bünyâd eyledi ¹⁸⁶¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Çeşme Yapımı
174	1366	'İzzî	18	O Mahmûdü'ş-şiyem Pâşâ gelüp Kâ'im-makâm oldu	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
175	1366	'İzzet	19	Îlâhî eylesün Tayyâr Paşa âşiyân 'adni ¹⁸⁶²	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
176	1366	'Aynî	19	Şehîd oldu bula Tayyâr Paşa menzil ucmakda ¹⁸⁶³	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
177	1366	Sürûrî	18	'Ankâ-yı rûh-i Tayyâr 'ukbâya kıldı pervâz ¹⁸⁶⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	--./--./--./--	Vefat
178	1373	Ebû Medyen Mağribî	12	Lâ tenkiri'l-bâtîle fî zâtihî Fe-innehû ba'zu zuhûrâtihî ¹⁸⁶⁵	Arapça	Beyit	-	Bâtıl
179	1378	Nâbî	18	Sükûtum sanma 'aczimden zebândânsızlığımdandır ¹⁸⁶⁶	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Dil Bilmemek
180	1382	Nedim	18	Bugün taş atdı vâ'iz zümre-i sahbâ-keşân üzere ¹⁸⁶⁷	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/.---	Hiciv
181	1382	Hamevî	16	Ke-ennehâ kubbetün sommâ'u kad-vuzı'at	Arapça	Beyit	-	Baş

¹⁸⁵⁹ Köhne imiş: köhnelenmiş D. bk. Nâbî, *Dîvân*, II, 751.

¹⁸⁶⁰ “Reh-i mey-hâneyi kat' itdi tîğ-i kahrî sultânun
Şu gibi arasın kesdi Sitanbül u Kalâtânun” bk. Bâkî, *Divan*, s.198.

¹⁸⁶¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁶² Divanda yer alan “Târîh-i İntikâl-i Tayyâr Mehemmed Paşa” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Dimiş tâvûs-ı cennet bülbül-i kudî gibi târîh

Îlâhî eylesün Tayyâr Paşa âşyân 'adni” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 282.

¹⁸⁶³ bk. Aynî, *Divan*, s. 461.

¹⁸⁶⁴ “Târîh-i sâlin izhât idi Sürûrî-i zâr

'Ankâ-yı rûh-ı Tayâr 'ukbâya kıldı pervâz” Özlem Güzeller, *Sürûrî Divanı'ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, s. 120.

¹⁸⁶⁵ “Batılın kendi özünde varlığını yadırgama çünkü o da Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinden biridir.” anlamına gelen bu Arapça bu beyit Medyen Mağribî'ye aittir. bk. <http://sufizmveinsan.com/aksam/fususs367.html> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸⁶⁶ “Zebân-ı bülbül ü tûtî bilür nâ-yâbdur Nâbî

Sükûtum sanma 'aczimden zebândânsızlığımdandır” bk. Nâbî, *Divan*, I, 512.

¹⁸⁶⁷ Divanda yer almamaktadır.

				'Alâ dimâğın halâ 'an-ma'deni'l-hikemi ¹⁸⁶⁸				
182	1384	Hilâlî	16	Şikest olsa surâhî câm-ı meclis ber-karâr olmaz Meseldir sâkıyâ baş gitse ayak pâydar olmaz ¹⁸⁶⁹	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Reislik
183	1390	'Usûlî	16	Şu serverler ki dağlar gibi baş eğmezdi eflâke Yaturlar şimdi pest olmuş ne tîğ ve ne kemer peydâ ¹⁸⁷⁰	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Hiciv
184	1407	Nâbî	18	Ne sendendir ne bendendir ne çerh-ı kîne-verdendir Bu ders-i ser-i humâr neşve-i câm-ı kederdendir ¹⁸⁷¹	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Kader
185	1411	Nâbî	18	Halvâ-yı fenâ zehr ile âlûdedir ammâ Baksan yine bir gizlüce lezzet var içinde ¹⁸⁷²	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Görünmezin İçindeki Sır
186	1423	Nâbî	18	Kimdir bizi men' eyleyecek bâğ-ı cinândan Mevrûs-i pederdir girerüz hâne bizimdir ¹⁸⁷³	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Karşı Gelmek
187	1428	Bâkî	16	Var kıyâs et vüs'at-i bahr-i cehâlet nidiğün ¹⁸⁷⁴	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Cehalet
188	1435	Nâbî	18	Hazmı güc reddi dahi müşkil-ter ¹⁸⁷⁵	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--	Kabullenmek
189	1437	Vahîd Mahtûmî	18	Râhat-ı ricâl devleti hiç görmemekdedir Devlet-i ricâl râhatı hiç görmemekdedir ¹⁸⁷⁶	Türkçe	Beyit	--./--./--./--	Hiciv

¹⁸⁶⁸ “Bilgelikten yoksun bir beyin üzerine konmuş sağır bir kubbe gibi” anlamına gelen bu beyit Şeyh 'Ulvân el-Hamevî'nin kasîdelerinden birinde geçen beyittir. bk.

http://www.poetsgate.com/poem_121108.html [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸⁶⁹ bk. Bahri Yağmur, *Hilalî Divanı*, yüksek lisans tezi, 1998, Hacettepe Üniversitesi SBE, s. 106.

¹⁸⁷⁰ “Şu serverler ki dağlar gibi baş eğmezdi eflâke

Yatarlar yerde pest olmuş ne tîğ u ne kemer peydâ” bk. Usûlî, *Divân*, s. 97.

¹⁸⁷¹ neşve-i: neş'e-i D. bk. Nâbî, *Divân*, I, 528.

¹⁸⁷² Ufak değişikliklerle *Nâbî Divanı* 'nda yer almaktadır:

“Halvâ-yı fenâ zehr ile âlûdedür ammâ

Çekmek eli güc gizlüce lezzet var içinde” bk. Nâbî, *Divan*, II, 980.

¹⁸⁷³ bk. Nâbî, *Divan*, I, s. 628.

¹⁸⁷⁴ “Gark ider ' âlemleri bir katre âb-ı magfîret

Var kıyâs it vüs'at-i deryâ-yı rahmet neydügin” bk. Bâkî, *Divan*, s. 229.

¹⁸⁷⁵ Nâbî'nin *Hayriyye* 'sinde geçen bir mısranın değişikliklere uğramış hâlidir:

“Hazmı güc reddi dahi müşkilter

Bir musibetdür o kim 'ömre sürer” bk. Nâbî, *Hayriyye*, s. 141.

¹⁸⁷⁶ “Râhat ricâl-i devleti hiç bilmemekdedür

190	1449-1450	Vahîd	18	Târîh-i Letâfet-engîz Berây-ı Musâlaha-i Tâ'ife-i İngiliz Hân Mahmûdü'l-fi'âl-i nîk-hû Dâver-i devrân-ı Hidîv-i hande-rû Yâveridir hazret-i tevîk-i Hudâ İstedîğin eyler elbet sû-be-sû Eyler a'dâsından ahz-ı intikâm Seyf ü kilik-i hüsn-i tedbîr ile o Bahr u berde mahv eder düşmenlerin Muhyî-i devlet değil de yâ ne bû Olmasun mı devr-i 'adlinde zebûn Rus ve Bulgar ve Fireng-i kîne-cû Kahremân-ı hakdır el-hâsıl ânın Kadr u şân ü kudretin bildi 'adû İşte dest-i i'tirâzı İngiliz Etdi eşk-i tevbe ile şüst ü şû Âb-şinâslık etdi çekdi kendüyi Kalmadı deryâ yüzünde güft-gû Râm ola fermânına mülk-i cihân	Türkçe	Kaside/Tarih	---/---/---	İngiliz-Rus Harbi

Devlet ricâli râhatı hiç bilmemekdedür” bk. Bahattin Kahraman, “Vahid Mahtumi: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni, Cilt: 1”, doktora tezi, 1995, Selçuk Üniversitesi SBE, s. 637.

				Pâyine döksün felekler âb-rû ‘Ömrün efzûn etsün Allah haşre dek Sâye-i ‘adli görünsün kû-be-kû Sem’ime erdi Vahîdâ bu nidâ Hâl-i agyarı ederken cüst-cû Müjde-res târîh olur her Mısraı Levha yazsunlar bu Beyiti mû-be-mû Rusya eyler şimdi sulha ârzû İngiliz etdi salâha ser-fürû ¹⁸⁷⁷				
191	1457	Sürûrî	18	Fâtıma Sultân cihâna oldu ârâyîş-resân ¹⁸⁷⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğma
192	1457	‘İzzet	19	Fâtıma Sultânla lutf etdi Bârî ‘âleme ¹⁸⁷⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğma
193	1458	Vehbî	19	Fâtıma Sultân’ın oldu mevlîdi Şâha sürûr ¹⁸⁸⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Doğma
194	1464	Nailî	17	Verüp tezelzül-i Manzûr-u sâk-ı ‘arşa temâm Hudâ Hudâ deyerek pây-i dâra dek giderüz ¹⁸⁸¹	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.--	Gitmek
195	1464	Nailî	17	Pelâs-pâre-i rindî be-dûş kâse be-keff Zekat-ı mey virilür bir diyâra dek giderüz ¹⁸⁸²	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.--	Gitmek

¹⁸⁷⁷ Kaynaklarda bu manzûmeye rastlanılmamıştır.

¹⁸⁷⁸ Divanda yer alan “*Târîh-i Velâdet-i Fâtımâ Sultân*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“*Mülki Allah nesli Hân Mahmûd ile zeyn eyledi*

Fâtıma Sultân cihâna oldı ârâyîş-resân” bk. Kemal Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih’in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 129.

¹⁸⁷⁹ Divanda yer alan “*Târîh-i Vilâdet-i Fâtıma Sultân*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“*‘İzzetâ zîb-i kîmât oldukda târihin didüm*

Fâtıma Sultân ile lutf itdi Bârî ‘âleme” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkar Ve Hazan-ı Asâr*, s. 216.

¹⁸⁸⁰ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁸⁸¹ Bu beyit divanda yer almıyorken, diğer kaynaklarda divanda yer alan bir gazelin 3.beyti olarak geçmektedir. bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul: Marmara Kitabevi, 1945, s. 8.

¹⁸⁸² bk. Nailî, *Divan*, s. 227.

196	1474	Şeyhülislam Yahya	17	Yahyâ burada hâtır-ı yârâna bakılmaz ¹⁸⁸³	Türkçe	Mısra	--./--./--./--	Dost Hatrı
197	1475	Nâbî	18	Dikkat etsen bir ucu gerdiş-i çerha dayanur ¹⁸⁸⁴	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Felek
198	1475	Nedim	18	el-Meded ey dil ne müşkilter su'âl olmuş sana ¹⁸⁸⁵	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Sıkıntı
199	1486	Mevlânâ	13	Şükr-i ni'met, ni'metef ezûn küned Küfr-i ni'met ez-kefet bîrûn küned ¹⁸⁸⁶	Farsça	Beyit	-	Şükr Etmek
200	1491	Sürûrî	18	Cevâbunda Sürûrî eyledi îrâd târihin Efendi Pâye-i Mekke Emîn Bey'le müşerrefdir ¹⁸⁸⁷	Türkçe	Beyit/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
201	1491	İhyâ Efendi	18	Oldu İstanbul Efendisi Emîn Bey emirle ¹⁸⁸⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
202	1491	İhyâ Efendi	18	Emîn Bey Anadolu Pâyesi'n pür kıldı zînetle ¹⁸⁸⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
203	1491	Sürûrî	18	Emîn Bey mesned-i Anadolu'ya geçdi 'iffetle ¹⁸⁹⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma
204	1504	Nâbî	18	İltifât âyînedir sûret-i isti'dâda ¹⁸⁹¹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	İltifat

¹⁸⁸³ “*Tenhâ gidelüm seyre dimiş emr o şâhun
Yahyâ burada hâtır-ı yârâna bakılmaz*” bk. Şeyhülislâm Yahyâ, *Divan*, s. 166.

¹⁸⁸⁴ “*Her ne bu sa'at-i mînâ-yı cihânda var ise
Dikkat itsen bir ucu gerdiş-i çerhe tayanur*” bk. Nâbî, *Divan*, I, 510.

¹⁸⁸⁵ “*Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-amân ey dil ne müşkilter su'âl olmuş sana*” bk. Nedim, *Divan*, s. 210.

¹⁸⁸⁶ “Nimete şükretmek senin nimetini artırır; küfrân-ı nimet etmek nimetin elinden çıkmasına sebep olur.” anlamına gelen bu beyit için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, s. 237.

¹⁸⁸⁷ Bu beyit “*Târîh-i Pâye-i Mekke*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytidir. bk. Kemal Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 258-259.

¹⁸⁸⁸ “*Târîh-i İstanbul-şüden Emin Beg Efendi*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“*Didi tebşîr ile İhyâ mısra -ı târihini*

Oldi İstanbul Efendisi Emîn Beg emrle” bk. Mehmet Halil Erzen, *İhyâ Dîvânı Ve Tahlîli: İnceleme-Tahlîl-Tenkitli Metin*, s. 624.

¹⁸⁸⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁹⁰ Bu mısra, “*Târîh-i Sadr-ı Anatoli*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“*Eyledi inşâ Sürûrî bendesi târihini*

Geçdi 'iffetle Emîn Beg Anatoli sadrına” bk. Kemal Karabuçak, *Sürûrî- i Müverrih'in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, s. 246.

¹⁸⁹¹ Kaynaklarda bu mısra Nâbî'ye atfedilmektedir. bk. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı*, s. 61.

205	1504	İbn Nübâte el-Mısırî	14	Eyne's-süreyyâ min yedi'l-mütenâvil ¹⁸⁹²	Arapça	Mısra	-	Acizlik
206	1505	Râgıb Paşa	18	Şâyed ki 'inâyetlü efendim ola Râgıb Eş'ârımı 'arz eyleyeyim yevm-i Regâ'ib Dofu günüm ol rûy-i pür-envârı görünce Baht-ı siyehim oldu küşâde ne garâ'ib ¹⁸⁹³	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Regaib
207	1505	Râgıb Paşa	18	Kerem mukâta'asın tâ zemân-ı Hâtemden Mezâda verdiler amma bulunmadı tâlib Kimin yâ nakd-i 'atâyâsı var anı alacak Meğer cenâb-ı Riyâset-penâh ola Râgıb ¹⁸⁹⁴	Türkçe	Kıta	.-./--./--./--	Kerem
208	1508	Sürûrî	18	Manastırda çalındı çan ki Vehbî piskopos oldu ¹⁸⁹⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	.---./---./---./---	Göreve Atanma
209	1509	Râgıb Paşa	18	Sâ'ib de olsa halk hatâsın arar bulur ¹⁸⁹⁶	Türkçe	Mısra	--./--./--./--	Hiciv
210	1509- 1510	Vehbî	19	Kilk-i kudret hatt-ı reyhânını nâgâh yazar Safha-i sîneme medd-i elif âh yazar Vasf-ı rûyunda gazeller yazan erbâb-ı sühan ¹⁸⁹⁷ Matla'ına ¹⁸⁹⁸ kimi hûrşîd kimi mâh yazar Görse bu sûret ile münşî-yi şeh-nâme seni Milket-i 'işvede hûbâne şehinşah yazar	Türkçe	Gazel	..--/..--/..--/..--	Yazmak

¹⁸⁹² “Süreyya (Ülker) yıldızı nerede, ona ulaşacak el nerede?” anlamına gelen bu mısra için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=58587>

[Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁸⁹³ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁹⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁸⁹⁵ bk. Nazlı Vatansever, *Sürûrî'nin Tarih Mecmû'ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, s. 52.

¹⁸⁹⁶ “Baht olmayınca hüsn-i tabî'at neyi müfîd

Sâ'ib de olsa halk hatâsın arar bulur” bk. Ömer Demirbağ, *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, s. 247.

¹⁸⁹⁷ Bu manzûme divanda s. 365-366 arasında yer almaktadır. bk. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, haz. Ahmet Yenikale, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

erbâb-ı sühan: ehl-i sühanın D.

¹⁸⁹⁸ Matla'ına: Matla'ında D.

				İkisin etse de bir yerde musavver-i tahrîr¹⁸⁹⁹ Serv-i bâlâyı kaddinden yine kûtâh yazar Levh-i mihr u kamere İbn Nüceym-gerdûn Kalem-i gırre ile rûyuna Eşbâh yazar Hemser-i şîr yazup 'Aşkî¹⁹⁰⁰ Hayâtü'l-hayevân 'Akl-ı pür-hîleyi dñnbâle-i rûbâh yazar Okudum metn-i usûl kütüb-i devletde Kayd-ı haysiyyet cehli sebeb-i câh yazar Kâtib-i mahkeme-i hükm-i kazâ ey Vehbî Kısmetim sehmini er-Rızku'llah yazar				
211	1510-1511	Vehbî	19	Hâl ü hattında niçe hüsn-i 'ibârât okuruz¹⁹⁰¹ Ebrûvânınla nigâhından işâret okuruz Görmedik sîne-i sâfın gibi bir nüsha-yı pâk Dâ'imâ sûret-i dikkat ile <i>Mir'ât</i> okuruz Sâz-ı dehrin bilürüz perde-birûn olduğunu Mutribâ biz de usûlüyle <i>Makâmât</i> okuruz Müncelî olmadı gitdi şeb-i târîk-i emel Bunca gündür ki <i>Mesâbih</i>'le <i>Mişkât</i> okuruz Devr-i ebvâbladır şimdi küşâd-ı âmâl	Türkçe	Gazel	...--/...--/...--/...--	Okumak

¹⁸⁹⁹ musavver-i tahrîr: musavvir tahrîr D.

¹⁹⁰⁰ 'Aşkî: 'aşkı D.

¹⁹⁰¹ Bu gazel divanda 390. sayfada yer almaktadır.

				Biz hemân derbeder olmuş da <i>Fütuhât</i> okuruz Bilmedik 'illetini zillet-i ehl-i hünerin Gerçi <i>Kânun</i> 'la esbâb ü 'âlâmat ¹⁹⁰² okuruz Kalmadı gayri tekâ-pûya mecâl ey Vehbî Oturup kûşe-i 'uzletde Tahiyât okuruz				
212	1511	Vehbî	19	Zülâlî Mâverâ'unnehir'e deryâdan revân oldu ¹⁹⁰³	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Bir Yere Gitme
213	1511	Vehbî	19	Kûşe-yi mahkeme-yi 'adle geçüp ey Kadı Kısmetinde ola gör hükm-i kazâyâ râzî Her ne hâl ise hele çekme gam-ı tevkîti Nef'-i müstakbel için olmaya 'ömrün mâzî ¹⁹⁰⁴	Türkçe	Kıta	..--/..--/..--/..-	Kader
214	1511	Vehbî	19	Safha-i 'aşka yazar kilkim iki resm-i münîr Evvel zahrını tekrâr edüp âlûde midâd ¹⁹⁰⁵	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..-	Aşk
215	1511	Vehbî	19	Resm-i la'l-i lebi hûbâna değil mi mahsûd Şekl-i dendân birine nakş-ı dehendir meşhûd ¹⁹⁰⁶	Türkçe	Beyit	..--/..--/..--/..-	Sevgili
216	1512	Vehbî	19	Fâ'i kâf ve 'ayn-ı lâm ve lâm-ı mim 'Ayn ve lâmın ortasında fâ'-i sîm ¹⁹⁰⁷	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.-	Kâsım İsmi

Tablo 15: *Âsım Tarihi*'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler

¹⁹⁰² esbâb ü 'âlâmat: esbâb-ı 'âlâmât D

¹⁹⁰³ Bu mısra, "*Târîh-i Reften-i Zülâlî Ez-Üstâdân-ı Şu'arâ-yı Ezâbike Be-Cenâb-ı Buhârâ*" başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

"*Dedim Bahr-ı Siyehden 'azm edince Vehb'iyâ târîh*

Zülâlî Mâverâ'ü'nnehre deryâdan revân oldu" bk. Sünbülzâde Vehbî, *Divan*, s. 321.

¹⁹⁰⁴ bk. Sünbülzâde Vehbî, *Divan*, s. 483.

¹⁹⁰⁵ Divanda "*Be-nâm-ı Muhammed ve Ahmed*" başlıklı manzûmedir.

"*Safha-yı 'aşka yazar kilkim iki ism-i münîr*

Evvel-i zuhrüfî tekrâr edip âlûde-midâd" bk. Sünbülzâde Vehbî, *a.g.e.*, s. 492.

¹⁹⁰⁶ Divanda, "*Be-Nâm-ı Mahmûd*" başlıklı manzûmedir:

"*Resm-i ladi-i lebi hûbâna değil mi mahsûd*

Şekl-i dendân yerine nakş-ı dehendir meşhûd" bk. Sünbülzâde Vehbî, *a.g.e.*, s. 492.

¹⁹⁰⁷ Divanda "*Diger be-nâm-ı Kâsım*" başlıklı manzûmedir. bk. Sünbülzâde Vehbî, *a.g.e.*, s. 494.

Yukarıdaki tabloya göre *Âsım Tarihi*'nde yer alan manzûmelerin 216 tanesinin¹⁹⁰⁸ şairi hakkında bilgilere ulaştık. Elde edilen verilere göre, müellif Âsım'a ait 1 Farsça kaside (s. 3-4), 2 beyit (s. 21, 26) ve 3 tarih mısrası (s. 30, 56, 1209); Âdem Efendi'ye ait 2 Arapça kıta (s. 88, 88); Muhibbî'ye ait Arapça bir kıta (s. 1231), Ragıp Paşa'ya ait 2 kıta (s. 1505); Cevrî (s. 500) ve Nedim'e ait birer mısra (s. 1382); Sürûrî'ye ait 7 tarih manzûmesi (s. 146, 146, 479, 524, 1209, 1364, 1302); İzzî'ye ait 3 tarih mısrası (s. 336, 479, 900); Vahîd'e ait bir tarih mısrası (s. 971) ile bir tarih kasidesi (s. 1449-1450); Ârif Ağa'ya ait iki (s. 1208, 1301), Refî' Âmidî'ye ait bir (s. 147), İzzet'e ait bir (s. 926), Vehbî'ye ait bir (s. 1458), Tokadî Bekir Efendi'ye ait bir (s. 1233) ve İhyâ Efendi'ye ait bir tarih mısrası (s. 1491) edebî mirasa kazandırılmıştır.

d. *Es'ad Tarihi*

Es'ad Tarihi'nde 150 manzûme yer almaktadır. Bu manzûmelerin kimlere ait olduğunu 32 yerde "...İzzet Efendi'nin târîhidir..." (s. 173); "...İclâsına 'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey'in tevriye-gûnâ yazdığı târîhidir..." (s. 188); "...üdebâ-yı hâcegândan el-Hacı Râsim Efendi bu vech-i vechîh ile terceme etmiştir..." (s. 263); "...Seyyid Sürûrî'nin ...târîh-i a'lâsî bâ'is-i tahlîd olup..." (s. 342) örneklerinde olduğu gibi açıkça ifade eden Es'ad Efendi, 118 yerde ise manzûmenin kime ait olduğu hususunda bir açıklama yapmamıştır. Es'ad Efendi "züyûr-i mecâmi'-i şâ'irân" (s. 390) ve "kemâ kîle" (s. 434) ifadeleriyle 2 yerde alıntıladığı manzûmeyi bir yerlerden duyduğunu yada gördüğünü belirtmiştir.

Kime ait oldukları belirtilmeyen manzûmeler üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde 150 manzûmeden 95'inin kime ait olduğunu ortaya koymuş olduk. Es'ad Efendi, kendisinin yazdığı manzûmeleri "*li-münşi'ihî*", "*muḥarrir-i Fakîr'in*", "*kâle'l-muḥarrirü'l-fakîru cevâben li-'Abdilvedûd*", "*li'l-müverrihi'l-fakîr*" gibi çeşitli ifadelerle 15 yerde belirtmiştir. 38 şairden manzûme alıntısı yapan Es'ad Efendi, en çok kendisine ait manzûmelere yer vermiştir ki bunun da sayısı 26'dır. Es'ad Efendi, *'İzzet*'ten (19 alıntı), *Sa'dî*'den (5 alıntı), *Sâ'ib*'ten (4 alıntı), *Hâfız*'dan (4 alıntı), *Bâkî*'den (3 alıntı), *'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey*'den (2 alıntı), *Ebû Bekir el-Harezmi*'den (2 alıntı), *Mütenebbî*'den (2 alıntı), *Nef'î*'den (2 alıntı), *Nergisî*'den (2 alıntı) ve *Zamirî*'den (2 alıntı) birden fazla manzûme alıntılanmıştır. Es'ad Efendi, aşağıda yer alan şairlerden ise birer alıntı yapmıştır:

¹⁹⁰⁸ Bu sayıya, şairi belirlenemeyen fakat başka kaynaklarda rastladığımız manzûmeler de dâhil edilmiştir.

'Abbas bin el-Ahnaḡ, 'Abdulvedūd Şınkıntî, 'Ali bin el-Cehm, Bîdil-i Dehlevî, Ebû Nüvâs, Ebu'l-'Atâhiye, Firdevsî, Hacı Râsim Efendi, Hasan Bin Sâbit, İbn Arabşah, İbn Nübâte el-Mısrî, İbn-i Fârız, İbnü'l- Mu'tez, Kays bin Mulavvah, Mevlânâ, Mîr-i 'Alem-zâde İbrâhim Rif'at Bey, Muhammed Hasan, Nâbî, Nev'izade Atayî, Serverî, Seyyid Vehbî, Sürûrî, Tarafe, Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi, Vahîd-i Mahtûmî ve Zahîr-i Fâryâbî.

Es'ad Efendi'nin 6. yy'dan 19. yy'a kadar çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlerden alıntı yaptığı görölmektedir. Es'ad Efendi, 19. yy'da yaşamış şairlerden 48, 17. yy'da yaşamış şairlerden 9, 13. yy'da yaşamış şairlerden 8, 14. yy'da yaşamış şairlerden 6, 10. Ve 18. yy'da yaşamış şairlerden 5'er, 16. yy'da yaşamış şairlerden 4, 7. yy'da yaşamış şairlerden 3, 9. yy'da yaşamış şairlerden 3, 15., 11. ve 6. yy'da yaşamış şairlerden birer manzûme alıntılanmıştır.

Es'ad Efendi, farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzûme alıntılarına başvurmuştur. *Es'ad Tarihi*'nde, 56'sı beyit, 55'i mısra, 37'si kıta ve 2'si gazel nazım şekliyle yazılan manzûme yer almaktadır. Eserinde genellikle manzûme alıntılanacağı zaman “nazm” terimini kullanmayı tercih ettiğı görölen Es'ad Efendi'nin nadir de olsa “beyt”, “beyt-i meşhûr”, “mısra”, “kıta” “kıta-i belîga”, “kıta-i mergûbe-i mezkûre” gibi ifadelerle nazım şeklini de vurguladığı görölmektedir. *Es'ad Tarihi*'nde mersiye nazım türünde 2 manzûme alıntılanmıştır. Eserde yer alan bu mersiyeler aynı zamanda birer tarih manzûmesidir. Eserde, ayrıca farklı konularda iktibâs edilen 36 tarih manzûmesi de bulunmaktadır.

Es'ad Tarihi'nde yer alan 150 manzûmenin 81 tanesi Türkçe'dir. Eserde yer alan Arapça manzûmesi sayısı 39, Farsça manzûme sayısı ise 28'tir. Eserde ayrıca Arapça-Farsça yazılan 2 manzûme de bulunmaktadır. Es'ad Efendi'nin, eserin genelinde ağıdalı bir dil tercih etmesine rağmen, nesrine göre daha sade, yalın ve anlam kapalılığına yol açmamış bir dille yazılmış olan manzûmelerden seçim yaptığı görölmektedir. Bilhassa tarih manzûmelerinin dilinin sade, açık ve anlaşılır olduğı görölmektedir.

Kâfiye, cinâs, redîf gibi âhenk unsurları ile tenâsüp, teşbîh, iktibâs, istiâre gibi pek çok edebî sanatı barındıran manzûmeler seçen Es'ad Efendi, kendisine ait olan manzûmelerin de estetik unsurlar taşımasına özen göstermiştir. Es'ad Efendi'nin eserine alıntılanadığı manzûmeleri incelediğimizde farklı konulara değinen manzûmelerden seçim yaptığı görölmektedir. Özellikle tarih manzûmelerinin tayin, görevde yükselme, yeni bir göreve getirilme, padişahın tahta çıkışı, doğum, ölüm ve bina inşalarına dair düşürüldüğünü görmekteyiz. Tarih manzûmelerinin haricinde genele baktığımızda, insanların doğru işler yapması için nasihatlerin bulunduğı

manzûmelere, pâdişâhı medh eden, Allah’a münâcâtta bulunulan manzûmelere rastlamaktayız. Es’ad Efendi tıpkı Âsım Efendi gibi en çok padişahı öven manzûme alıntısı yapmıştır ki bu alıntılarının sayısı 20’dir. Okurla iletişime geçmek için bir nâsih edasıyla anlatısına eklediği manzûmelerle 10 yerde nasihat eden Es’ad Efendi, 4 yerde hiciv muhtevâlî manzûmeye yer vermiştir. İncelenen diğer üç vak’anüvîs gibi sözün mahiyeti hakkında 5 manzûmeye yer veren Es’ad Efendi, dinî muhtevâlî manzûmeler de alıntılanmıştır. 2 yerde Beytullâh, 2 yerde bâtil inanç, 6 yerde Allah’ın kudreti, 9 yerde cami inşası, 5 yerde dua, 3 yerde kader ve 2 yerde himmet muhtevâlî manzûme anlatıya eklenilmiştir.

Bilhassa kişi hâl tercümelerinde vefat ile ilgili manzûmeye yer veren Es’ad Efendi 8 tercümede bu konu hakkında manzûme alıntılanmış, 2 yerde de doğum hakkında yazılan manzûmelere yer vermiştir. Kişi tasvirlerinde kişilerin atandıkları görevler hakkında bilgiler içeren 10 manzûmeyi metnine yerleştiren Es’ad Efendi, zâlim kişiler hakkında ve kişilerin takdir edilmesi hakkında 2’şer manzûme alıntılanmıştır.

Anlatı boyunca 2 yerde hüznün, 2 yerde âcizlik, 2 yerde gönül ve 2 yerde de güzellik ile ilgili yazılmış olan manzûmelere yer vermiştir. Es’ad Efendi, diğer vak’anüvîslerden farklı olarak 2 yerde kendisinden bahseden bir manzûmeye yer vermiştir. *Es’ad Tarihi*’nde, aşağıdaki kelime, kelime grubu ve kavramlarla ilgili birer manzûme alıntısı yapılmıştır:

“Akıllı Kişiler”, “Allah’a Hamd”, “Allah’a Niyâz”, “Asâlet”, “Ateş”, “Ay”, “Bahadırılık”, “Birgi Şehri”, “Ebedilik”, “Eğrilik Ve Doğruluk”, “Fesat Kişiler”, “Fetih”, “Gurbet”, “Hakk’ın Feyzine Ulaşmak”, “Hz. Peygamber”, “İhtiyat”, “İnsan”, “İttifak”, “Kalem”, “Karşılıklı Alışveriş”, “Kitapların Önemi”, “Kuş”, “Ma’bed İnşası”, “Mahfil İnşası”, “Maktûl”, “Mutluluk”, “Muvakkit-Hâne İnşası”, “Münâcât”, “Ömür”, “Övgü”, “Padişahın Nişân Alması”, “Saâdet”, “Savaş”, “Sebîl İnşası”, “Sevgili”, “Sürgün Edilmek”, “Tarihçiler”, “Tedbîr”, “Yâd Edilmek”, “Yenilgiye Uğratmak”, “Yer Değişikliği”, “Yumuşak Huy”, “Zafer” ve “Zâhit”.

Aşağıdaki tabloda, *Es’ad Tarihi*’nde kime ait olduğu araştırmalarımız neticesinde belirlenebilen manzûmeler ve bu manzûmelere ait bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Sayfa No	Mahlas	Şairin Yaşadığı Yüzyıl	Manzûme	Manzûmenin Dili	Nazım Şekli/Türü	Vezin	Konu
1	10	Es'ad	19	Yâ Rabb kalem-i 'âcizime tâb u tüvân ver Tahrîrime sultân-ı cihân-bân ede râğbet Etdin beni sen zabt-ı vekâyî' ile me'mûr Her fıkra-i târîhimi kıl âyet-i nusrat ¹⁹⁰⁹	Türkçe	Kıta	--./--./--./--	Allah'a Niyâz
2	11	Bâkî	16	Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş ¹⁹¹⁰	Türkçe	Mısra	--./--./--./--	Ebedilik
3	11	Mevlânâ	13	Feyz-i Hakk-râ kâbiliyyet şart nîst Belki şart-ı kâbiliyyet dâd-ı ost ¹⁹¹¹	Farsça	Beyit	-	Hakk'ın Feyzine Ulaşmak
4	11	Hâfız	14	Salâh-ı hâl kücâ ve men harâb kücâ Be-bîn tefâvüt-i reh ez kücâst tâ be-kücâ ¹⁹¹²	Farsça	Beyit	-	Acizlik
5	13	İbn Nübâte el-Mısrî	14	Eyne's-süreyyâ min yedi'l-mütenâvil ¹⁹¹³	Arapça	Mısra	-	Acizlik
6	14	'İzzet	19	Nusrat-ı Şâh-ı cihânı yaza her târîhe	Türkçe	Beyit/Tarih	..--/..--/..--/..--	Dua

¹⁹⁰⁹ Fatih Aydoğan'ın hazırladığı divanda bu manzûme yer almamaktadır. bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, yüksek lisans tezi, 2003, Gazi Üniversitesi SBE.

¹⁹¹⁰ “Âvâzeyi bu 'âleme Dâvûd gibi sal

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş” bk. Bâkî, *Divan*, s. 172.

¹⁹¹¹ “Hakk'ın feyzine ulaşmak için kâbiliyyet şart değildir. Belki kâbiliyyetin şartı, O'nun ihsânıdır.” anlamına gelen ve *Mesnevî*'de yer alan iki beyitin birer mısrası birleştirilerek yeni bir beyit yazılmıştır:

“Çâre-yi ân dil atâ-yı mübdilist

Dâd-ı orâ kâbiliyyet şart nîst

Belki şart-ı kâbiliyyet dâd-i ost

Dâd lübb u kâbiliyyet hest post” bk. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar5/sh63/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹¹² “İşin doğrusu nerede, ben zavallı nerede! Bak yolun farklılığı nereden nereye uzanmaktadır” anlamına gelen bu cümleler ufak bir değişikliklerle Hâfız'a aittir:

“Salâh-i kâr-kocâ vu men-i herâb kocâ

Bebîn tefâvüt-i reh kez kocâst tâ be kocâ” bk. Hâfız, *Divan*, I, 44.

¹⁹¹³ “Süreyyâ (Ülker) yıldızı nerede, ona ulaşacak el nerede?” anlamına gelen bu mısra için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=58587> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Hâme-i vak'a-nüvîsi ede Es'ad Ma'bûd ¹⁹¹⁴				
7	19	Es'ad	19	Hâkim-i Edrenedir 'Ârif-i erbâb-ı 'ulûm ¹⁹¹⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	.../.../.../.../...	Göreve Atanma
8	23	Sâ'ib	17	Kec-revî bâl ü per-i seyrest bed-girdâr-râ Râstî seng-i reh-i reftâr bâşed mâr-râ ¹⁹¹⁶	Farsça	Beyit	-	Eğrilik Ve Doğruluk
9	26	Mütenebbî	10	Er-re'yu kable şecâ'ati'ş-şuc'ân ¹⁹¹⁷	Arapça	Mısra	-	Bahadırılık
10	28	Sâ'ib	17	Takdîr kat'-ı rişte-i tedbîr mî-küned Tedbîr sâde-levh çi takdîr mî-küned ¹⁹¹⁸	Farsça	Beyit	-	Takdîr Etmek
11	46	Bâkî	16	Bâtıl hemîşe bâtıl u bî-hûdedir velî Müşkil odur ki sûret-i Hakdan zuhûr ede ¹⁹¹⁹	Türkçe	Beyit	--/-.-/-.-/-.-	Bâtıl
12	50	Sâ'ib	17	Me-cû sâ'ib-i firîb-i 'ilm ez-'immâme-i zâhid Ki der-künbed zi-bî-magzî sâdâ bisyâr mî- âyed ¹⁹²⁰	Farsça	Beyit	-	Zâhit
13	56	Vahîd-i Mahtûmî	18	Devlet ricâlî râhatı hic bilmemekdedir Râhat-ı ricâl devleti hic bilmemekdedir ¹⁹²¹	Türkçe	Beyit	--/-.-/-.-/-.-	Hiciv

¹⁹¹⁴ Bu beyit “Târîh-i vak'anüvîs Şüden-i Es'ad Efendi bâ-cenâh-ı fakîr” başlıklı tarih manzûmesinin son beytidir. bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 245.

¹⁹¹⁵ Bu mısra, “Tüfenkci-başı Ârif Efendi'nin Edirne kazâsına târîh-i müntehabdır” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasıdır:

“Hükmünü verdi bu târîhde câh-ı 'ilmin

Hâkim-i Edrenedir 'Ârif-i erbâb-ı 'ulûm” bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 306.

¹⁹¹⁶ “Eğri gidiş, kötü fiilin kolu ve kanadının hareketidir. Doğruluk, gidiş yolunda yılanı taş olur.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh55/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹¹⁷ “Bahadırılıkta önce tedbîr sonra cesaret gelir.” anlamına gelen bu mısra için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5688> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹¹⁸ “Takdîr, tedbîr ipini keser. Tedbîr, saf insana ne takdîr edebilir.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4187/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹¹⁹ “Bâtıl hemîşe bâtıl u bî-hûdedir velî

Müşkil budur ki sûret-i Hakdan zuhûr ede” bk. Bâkî, *Divan*, s. 260.

¹⁹²⁰ “Zâhidin sarığında ilmin aldatan doğruluğunu arama; çünkü içinin boşluğundan dolayı kubbeli yerde yankı çok olur.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh2808/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹²¹ “Râhat ricâl-i devleti hiç bilmemekdedür

Devlet ricâlî râhatı hiç bilmemekdedür” bk. Bahattin Kahraman, “Vahid Mahtumi: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni, Cilt: 1”, s. 637.

14	71	Es'ad	19	Yapdı bir ma'bed Şehinşah-ı zemân kim ba'de- ez-în Bağçe-kapusu civârına melek girmez mi yâ Su gibi ezberledi târîhini ins ü melek Kıldı Hân Mahmûd câmi' sâhil-i yemmde binâ ¹⁹²²	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Câmi İnşası
15	88-89	Muhammed Hasan	19	Âmîn âmîn lâ arzî bi-vâhidetin Hattâ uzîfe ileyhâ elfü âminen ¹⁹²³	Arapça	Beyit	-	Dua
16	104	Mütenebbî	10	Tecrî'r-riyâhu bi-mâ lâ teştehi's-süfünü ¹⁹²⁴	Arapça	Mısra	-	Kader
17	108	Sa'dî	13	Elâ lâ tahzenenne cha'l-beliyyeh Fe-li'r-rahmâni eltâfun hafîyyeh ¹⁹²⁵	Arapça	Beyit	-	Nasihat
18	121	Es'ad	19	Muzhir-i şer'-i peyember mazhar-ı feth ü zafer Şâh-ı dîn-perver melâz-i pâdişâhân-ı duhûr ¹⁹²⁶	Farsça	Beyit	-	Padişahı Övgü
19	135	'Abbas bin el-Ahnaf	9	Se-atlubu bu'de'd-dâri 'anküm li-takrabû Ve teskübü 'aynâye'd-dümû'a li-tecmüdâ ¹⁹²⁷	Arapça	Beyit	-	Yer Değişikliği

¹⁹²² Bu manzûme, “ Bağçe Kapusu hâricinde ‘Melek-girmez’ nâm dâru'l-fücûrun hedmiyle işâ buyurılan câmi'-i şerîfe târîh-i müntehab” başlığı ile yer almaktadır:

“Ba'd-ezîn dinmez melek girmez bu semt-i hurreme

Yapdı bir ma'bed esâs-ı sıdk ile şâh-ı cihân

Es'adâ kerrûbiyân târîhini itdi beyân

Kıldı câmi' sâhil-i yemmde binâ Mahmûd Hân” bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 235.

¹⁹²³ “Âmîn, âmîn. Ona bin âmîn eklemedikçe bir âmînle yetinmem.” anlamına gelen bu beyit için bk. <http://www.poetsgate.com/ViewPoem.aspx?id=166850> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹²⁴ “Gemilerin arzu etmediği şekilde rüzgarlar eser.” anlamına gelen bu mısra için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5699> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹²⁵ “Ey musîbetlere düçar olmuş kardeş, sakın mahzûn olma! Rahman’ın gizli lütûfları vardır.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab1/sh16/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹²⁶ “Peygamberin şeriatına destek veren, fetih ve zaferle şereflenmiş, dinin koruyucusu, zamanın padişahlarının sığınağı Şâh” anlamına gelen bu şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁹²⁷ “Evimizin sizden uzak olmasını istiyprum, belki böylece yakınlaşırız. Gözlerimin yaşı aka aka neticede kuruyacaktır.” manasındaki bu manzûmenin geçtiği yer için bk. <http://shamela.ws/browse.php/book-7582/page-41> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

20	137	Ebû Bekir el-Harezmî	10	Yu'tî ve yemne'u lâ buhlen ve lâ keremen ¹⁹²⁸	Arapça	Mısra	-	Padişahı Övgü
21	138	Sa'dî	13	Benî âdem sirişt ez-hâk dâred Eğer hâkî ne-bâşed âdemî nîst ¹⁹²⁹	Farsça	Beyit	-	İnsan
22	154	Zamîrî	17	Küşâd-ı gonca-i dil kaldı bir bahâra dahi ¹⁹³⁰	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/..	Hüzün
23	160	Es'ad	19	Belgırada sipeh dâhil olup tard etdi a'dâyı ¹⁹³¹	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/..	Fetih
24	173	Sâ'ib	17	Takdîr kat'-ı rişte-i tedbîr mî-küned Tedbîr-i sâde-levh çe takdîr mî-küned ¹⁹³²	Farsça	Beyit	-	Takdîr
25	173	'İzzet	19	Anadolu câhına Râkım Efendi verdi şân ¹⁹³³	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/..	Göreve Atanma
26	188	'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey	19	'İzzet'de bile kalmadı eski hâlet ¹⁹³⁴	Türkçe	Mısra/Tarih		Sürgün Edilmek
27	214	Sa'dî	13	Mûrçegân ger be-künend ittifâk Pîl-i jiyân-râ be-derânend post ¹⁹³⁵	Farsça	Beyit	-	İttifak Kurmak
28	237	Sa'dî	13	Cihân müttefik ber-Îlâhiyyeş Furû-mânde der-kühn-i mahiyyeş	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü

¹⁹²⁸ “Verir, esirger fakat bu ne cömertliğinden ne de cimriliğindendir.” bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83901&r=&rc=9> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹²⁹ “Âdemoğlunun mayası topraktandır. Eğer mayasında toprak yoksa insan değildir.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab2/sh40/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹³⁰ Bu beytin Zamîrî'ye ait olarak gösterildiği yerler için bk. Vasfi Mahir Kocatürk, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, s. 26; Sevgi Akbaba, Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonu'nda Kayıtlı 200 Numaralı Şiir Mecmuası (71-140. Varaklar), s. 524-525.

¹⁹³¹ Bu mısra “*Târîh-i musanna'-ı Feth-i Belgrad ve inhizâm-ı sarf*” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasındır:

“*Hesâb it san'at ibrâz itdi bu târîhde Es'adâ*

Belegrâda sipeh dâhil olup def' itdi a'dâyı” bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 220-222.

¹⁹³² “Takdîr, tedbîr ipini keser. Tedbîr, saf insana ne takdîr edebilir.” manasına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4187/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹³³ Bu mısra “*Târîh-i Sadr-ı Anadolu Şüden-i Hattât Râkım Efendi*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasındır:

“*Eyledi târîh-i nasbın hâme-i 'İzzet rakam*

Anadolu câhına Râkım Efendi virdi şân” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 236.

¹⁹³⁴ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁹³⁵ “Karıncacıklar ittifâk yaparlarsa kükremiş filin derisini yüzerler.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab3/sh27/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Ne ber-evc-i zâteş pered murg-ı fehmi Ne ber-zevl-i vasfeş resed dest-i vehmi ¹⁹³⁶				
29	246	Zahîr-i Fâryâbî	13	Tâ ez-berây-ı nazm-ı mesâlih-i der-în-cihân Kes-râ derûn-i perde takdîr nîst kâr Devrân-ı âştî ki nizâm-ı cihân ez-ûst Bâdâ bi-fazl-ı hak ebede'd-dehr pâydâr ¹⁹³⁷	Farsça	Kıta	-	Padişahı Övgü
30	258	Serverî	19	Kapucu-başı iken bir dilîr alup üç tuğ Der-i murâdını açdı Müfettihi'l-ebvâb Olup Silistre mansıb ana dedim târîh Vezâreti 'Ali Pâşaya sa'd ede Vehhâb ¹⁹³⁸	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/--	Göreve Atanma
31	261	Zamirî		Küşâd-ı gonca-i dil kaldı bir bahâra dahi ¹⁹³⁹	Türkçe	Mısra	.---/.---/.---/--	Hüzün
32	263	'İsmet Beyzâde Hâcî Ahmed 'Ârif Bey	19	Tehammele Beytullâhi 'an küll-i zâ'irin Zünûben bihâ isveddet lehu'l-kisvetü'l-beyzâ Fe-lemme'stehakku'n-nâra min küsr-i me'semin Fe-lem yerza illâ en tehammelehâ eyzan ¹⁹⁴⁰	Arapça	Kıta	-	Beytullâh
33	264	Hacı Râsim Efendi	19	Yüklenüp beyt-i Hudâ ma'siyyet-i züvvârı Oldu ak kisvesi te'sîr-i günâh ile siyâh Müstehakk olmuş idi nâra günehten hüccâc 'Âkıbet etdi tehammül anı da Beytullâh ¹⁹⁴¹	Türkçe	Kıta	-.--/.--/.--/.--	Beytullâh

¹⁹³⁶ “Dünya onun ulûhiyyetinde müttefiktir ama onun mahiyetinin aslını anlamada âciz kalmıştır. Anlayış kuşu onun zâtının zirvesine uçamaz, vehim eli onun sıfatının eteğine ulaşamaz.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/saadi/boostan/niyayesh/sh1/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹³⁷ Bu dünya daki işlerin düzeni için kimseye perdenin gerisindeki iş takdîr edilmemiştir. Dünyanın düzeni olan barış da onun sayesinde. Hakkın fazlıyla sonsuza kadar pâydâr olsun. <https://ganjoor.net/zahir/ghasidez/sh37/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹³⁸ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁹³⁹ Bu beytin Zamîrî'ye ait olarak gösterildiği yerler için bk. Vasfî Mahir Kocatürk, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, s. 26; Sevgi Akbaba, Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonu'nda Kayıtlı 200 Numaralı Şiir Mecmuası (71-140. Varaklar), s. 524-525.

¹⁹⁴⁰ “Kendisine gelen her ziyaretçiden bir günah yüklenmesi sebebiyle Beytullah'ın beyaz örtüsü karardı. Günah çokluğundan dolayı cehennemi hak ettiklerinden, ahirette de onlara yönelik azâbı üstlenmeden edemedi.” Anlamına gelen bu kıtaya kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹⁹⁴¹ Kaynaklarda bu kıtaya rastlanılmamıştır.

34	264	‘Abdulvedûd Şınkıntî		Lâ ye’menü’n-nâra ba’de’l-Beyiti zû-huldin Elemme yevmen bi-âsâmin ve evzârin en-Nâru in-ahrakat men lâ zünûbe lehû Fe-keyfe ye’menü zû-zenbin mine’n-nâr ¹⁹⁴²	Arapça	Kıta	-	Allah’ın Kudreti
35	264	Es’ad	19	Îrâdetullâhi kad kânet münezzeheten ‘An vasmetihi’l-garazi’d-dâ’î ile’l-‘ameli În şâ’e yuhriku ‘abden mâ cenâ ebeden Ke-harkihî sûtretü’l-Beyiti bi-lâ-emelin ¹⁹⁴³	Arapça	Kıta	-	Allah’ın Kudreti
36	285	Ebu’l- ‘Atâhiye	9	Mâ in nedimtü ‘alâ sükûtin merreten Ve-lekad nedimtü ‘ale’l-keîmi mirâren ¹⁹⁴⁴	Arapça	Beyit	-	Söz
37	296	Es’ad	19	Kıldı Mekkî-zâdeyi Yezdân müftî-i zemân ¹⁹⁴⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
38	330	Es’ad	19	Geldi Yahyâ Bey ile zîneti Sadru’r-Rum’un ¹⁹⁴⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
39	329	‘İzzet	19	Yazardı İbn Sînâ ‘İzzetâ Kânun’a târihim Felâtûn-i zemânı pâdişâhın oldu Sadru’r- Rum ¹⁹⁴⁷	Türkçe	Beyit/Tarih	.---/.---/.---/.---	Göreve Atanma

¹⁹⁴² Bir gün suç ve günahlara bulanmış olan cennetlik kişiler, Beytullah’ın yanmasından sonra ateşten (cehennemden) emîn olamazlar. Ateş günahsız olanı yaktığına göre, günahkar ateşten nasıl emîn olabilir.

¹⁹⁴³ “Allah’ın irâdesi, eyleme götüren bir gâyeden gâfil olmaktan münezzehdir. Dilerse Beytullah’ın örtüsünü herhangi bir amaç gütmeksizin yakması gibi, günah işlemeyen bir kulu da ebedî olarak yakar.” anlamına gelen bu şiir divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁴⁴ “Susmaktan dolayı bir kez olsun pişman olmadım ama konuştuğum için çok kez pişmanlık duydum.” anlamına gelen bu beyit için bk. <http://www.diwanal-arab.com/spip.php?article49749> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁴⁵ Bu mısra, “*Târîh-i müntehâb-ı meşihat Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi hîn-i tedrisinde Ata-bâzârında nâ’ib-i şer’ iken takdîm itmişler*” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasıdır:

“Söyledim târih o ‘âlî Ka’be bu mısra’ ile

İtdi Mekkî-zâdeyi Yezdân müftî-i zamân” bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es’ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 283-286.

¹⁹⁴⁶ Bu mısra, “*Târîh-i Yahyâ Beg Efendi hafîd-i Pîrî-zâde*” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasıdır:

“Hâk-i pâyine bu târihi şitâb it ‘arza

Geldi Yahyâ Beg ile zîneti sadru’r-Rûmun” bk. Fatih Aydoğan, *a.g.t.*, s. 294.

¹⁹⁴⁷ Divanda yer almamaktadır.

40	342	Sürûrî	18	Oldu Sâlih Efendi Defterdâr ¹⁹⁴⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	---/---/---	Göreve Atanma
41	352	İzzet	19	Doğdu Münîre Sultân dünyâ münevver oldu ¹⁹⁴⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	---/---/---	Doğma
42	366	Es'ad	19	Şâh-ı Rüstem-kuvve Hâkân-ı Nerîmân-savle kim Tîr-i fikri her hûnerde aldı meydân bî-gümân Mermere cevherle yazılsun bu târîh Es'adâ Yeksüvâra Şâh Mahmûd atdı ok dikdi nişân ¹⁹⁵⁰	Türkçe	Kıta/Tarih	---/---/---	Padişahın Nişân Alması
43	368	Es'ad	19	Bir içim su cüst ü cûsudur seni sebbâh eden Es'adâ deryâ-yı gurbet içre böyle sû-be-sû ¹⁹⁵¹	Türkçe	Beyit	---/---/---	Gurbet
44	383-384	Bâkî	16	Bâtıl hemîşe bâtıl u bî-hûdedir velî Müşkil odur ki sûret-i Hakdan zuhûr ede ¹⁹⁵²	Türkçe	Beyit	---/---/---	Bâtıl
45	384	Nâbî	18	Yine hem-cins çeker birbirinin gayretini Zahm-ı mikrâsa eder sözün anınçün merhem ¹⁹⁵³	Türkçe	Beyit	---/---/---	Nasihat
46	384	Nergisî	17	Ne ma'nâler ne sözler mündericdir safha-i dilde Eğerçi sûret-i zâhirde hâmûşum kitâb-âsâ ¹⁹⁵⁴	Türkçe	Beyit	---/---/---	Söz

¹⁹⁴⁸ “Ey Sürûrî hisâb-ı kıl-i târîh

Oldı Sâlih efendi defterdâr” Ahmet Uslu, *Sürûrî-i Müverrih’inn Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 151-250)*, s. 443.

¹⁹⁴⁹ Bu mısra, “Târîh-i Vilâdet-i Münîre Sultân” başlıklı manzûmenin son mısrasıdır.

“İzzet yazarsa şâyân târîh-i cevher-efşân

Toğdu Münîre Sultan dünyâ münevver oldu” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 209.

¹⁹⁵⁰ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁵¹ Divanda yer almamaktadır

¹⁹⁵² “Bâtıl hemîşe bâtıl u bî-hûdedir velî

Müşkil budur ki sûret-i Hakdan zuhûr ede” bk. Bâkî, *Divan*, s. 260.

¹⁹⁵³ Bazı değişikliklerle Nâbî *Divanı*’nda yer almaktadır:

“Yine hem-cinsi çeker birbirinün gayretini

Zahmi mikraza urur sûzen anınçün merhem” bk. Nâbî, *Divan*, II, 836.

¹⁹⁵⁴ Bu beytin geçtiği yerler için bk. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı*, s. 35; Bahir Selçuk- Nurten Çelik, “Safvet-Beg Başağaç’ın Gözünden Nergisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal Of International Social Sciences*, c. 28, sy. 2 (Temmuz 2018), s. 54.

47	388	Tarafe	6	Halâ leki'l-cevvü ve bîzî v'asfîrî ¹⁹⁵⁵	Arapça	Mısra	-	Nasihat
48	401	'İzzet	19	Fasl-ı bahârî bilmedik biz mâtem-i Şehzâdeden Etdikde Hâkân-ı zemân fevtinde anın âh u vâ Gitdi çiçekden derdine Şeh-zâde dermân bulmayup 'Âkil olan eyler mi hic bu bâğ-ı fânîye nigâh Durdukca bu bâğ-ı cihân yatkıca ol serv-i revân Mahmûd Hânı Hakk ede gül-zârı dehre pâdişâh Virsün o Şâhenşâha Hakk encüm kadar şeh- zâdegân Lâkin bana göstermesün 'âlemde andan gayrı şâh 'İzzet gören târîhimi bülbül gibi eyler figân Gül-nahl idi Sultân Hamîd soldu çiçekden geçdi âh¹⁹⁵⁶	Türkçe	Kıta/Mersiye/ Tarih	--./--./--./--.-	Vefat
49	403- 404	'İzzet	19	Bir nihâl-i bâğ-ı şevket kesret-i üşkûfeden Etdi re's-i nâzenînin vaz' ı bâlin-i melâl Buldu mu bak derde çâre hükm-i Hakkdan mâ'adâ Vâlid-i zî-şânına hiç yoğiken emr-i muhâl	Türkçe	Kıta/Mersiye/ Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Vefat

¹⁹⁵⁵ Meydan senin ister yumurtla ister gıdıkla.

¹⁹⁵⁶ Bu manzûme, “Târîh-i İrtihâl-i Şeh-zâde Sultân Hamîd Tavvela'llâhu 'Ömre Ebîhi” başlıklı tarih manzûmesidir. bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 205.

				Var edüp Mahmûd Hânı sâir evlâdı ile Ümmeti merhûmeye bahş ede Hayy-ı lâ-yezâl Dâğ-dâr-ı hüzn olup ‘İzzet dedi târîhini Fâtıma Sultân çiçekden ‘adne kıldı intikâl ¹⁹⁵⁷				
50	407	‘İzzet	19	Bir şâhzâde iki sultân gidüp çiçekden Bir ayda üç musîbet gördü bu çeşm-i giryân Mahmûd Hâna Mevlâ ecr-i ‘azîm versün Şâyestedir o şâha eltâf-ı Rabb-i Mennân İşkeste oldu hâmem ‘İzzet yazınca târîh Sad hayf kim çiçekden gitdi Münîre Sultân ¹⁹⁵⁸	Türkçe	Kıta/Tarih	--./-./--./-./--	Vefat
51	420	Ebû Bekir Harizmî	10	Lâ tashabi’l-keslâne fî hâlâtihî Kem sâlihî li-fesâdi âhara yefsüdü ‘Adve’l belîdi ile’l-celîdi serî’atün el-Cemru yûza’u fî’r-ramâdi fe-yahmedü ¹⁹⁵⁹	Arapça	Kıta	-	Nasihat
52	425	Sa’dî	13	‘Ömr berfest zemân bâd-ı semûm Endekî mând hâce gurte henûz ¹⁹⁶⁰	Farsça	Beyit	-	Ömür
53	429	Es’ad	19	Ey hâme kâm-ı bâle vusûl ise maksadın Ser-meşk-ı hamde besmele birle kıl ibtidâ Bâ’de ez-edâ-yı tasliye-i Şâh-ı enbiyâ Pes ez-nisâr-ı tarziye-i Âl-i Mustafâ	Türkçe	Kıta	--./-./-./-./-.	Münâcât

¹⁹⁵⁷ Bu manzûme, “Târîh-i Vefât-ı Fâtıma Sultân Tavvela’llâhu ‘Ömre Ebîhi” başlıklı tarih manzûmesidir. bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 205.

¹⁹⁵⁸ Bu manzûme, “Târîh-i İrtihâl-i Müşârün İleyhâ” başlıklı tarih manzûmesidir. bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 210.

¹⁹⁵⁹ “Tembele gidişatında eşlik etme! Nice iyi kişi vardır ki başkasının bozukluğundan dolayı kendisi de bozulur. Kor ateşin küle konuluşunun akabinde sönmesi gibi ahmak kişinin yiğit kişiyi etkilemesi de süratlidir.” bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83912> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁶⁰ “Ömür kardır, zaman zehirli rüzgârdır. (ömrü) birazcık kaldı ama hoca hâlâ mağrûrdur.” bk. <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

				Destân-serây-ı şükr-i Şeh-i 'âlem ol ki tâ Pîrây-e-bend-i hüsn ola ser-nâme-i senâ Bir şeh ki nîm şu'le-i mişkât-ı cevdeti Eyler dokunsa zerreyi hem-pertev-i zekâ Ednâ işâreti ile işte Muharrire Bir tâb verdi kim edemem vafını edâ Yâ Rabb bi-hakk-ı çâr-kitâb ol Hidîv'e ver Fevz ü safâ ve nusrat eyle tâ ebed-bekâ¹⁹⁶¹				
54	431	İbnü'l- Mu'tez	10	Ke-Kayyimi'l-bâgi kad yuhdî li-sâhibihî Bi-resmi hidmetihî min bâgihî et-tuhafâ¹⁹⁶²	Arapça	Beyit	-	Padişahı Övgü
55	431- 432	Hasan Bin Sâbit	7	Lehû himemün lâ muntelhâ li-kibârihâ Ve himmetühû's-sugrâ ecellü mine'd-dehri¹⁹⁶³	Arapça	Beyit	-	Himmet
56	434	Es'ad	19	Bu bir kerem ki nukûd-i hayâtı vakf etsem Vazîfem olduğu şükri edâ değil mi muhâl Çırağım öyle uyandı ki himmet-i Şeh'le Sabâh-ı haşre kadar bulmaz işti'âli zevâl¹⁹⁶⁴	Türkçe	Kıta	.---/.---/.---/..--	Padişahı Övgü
57	434	Bîdil-i Dehlevî	18	Sühan tâ der-cihân bâkîst ez-ma'dûmî âzâdeem Zebân güft-gûhâ bâl pervâzest 'Ankâ-râ¹⁹⁶⁵	Farsça	Beyit	-	Söz

¹⁹⁶¹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁶² “Sâhibine hediye veren bahçıvan gibi ki gördüğü hizmetle onun bağından ona hediyeler verir.” bk. http://pu.edu.pk/images/journal/arabic/PDF/9-v25_18.pdf [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁶³ “Onun öyle himmetleri vardır ki büyüğü için bir sınır yoktur. En küçük himmeti bile dünya dan yücedir.” anlamına gelen bu Arapça beyit hakkında bk. <http://humanities.uobabylon.edu.iq/lecture.aspx?fid=10&lcid=71761> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁶⁴ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁶⁵ “Söz cihanda baki kaldığı müddetçe yok olup gitmeyeceğim. Dedikoduların dili Ankâ için kanat çırpır.” anlamına gelen bu beyit için bk. <https://ganjoor.net/bidel/ghazalbi/sh35/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

58	435	Nef'î	17	Böyle Şâhenşâh-ı kâmil ¹⁹⁶⁶ gelmemiştir 'âleme Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim	Türkçe	Beyit	-.--/-.--/-.--/-.--	Padişahı Övgü
59	435-436	İbn-i Fârız	13	Ve 'alâ tefennüni vâsıfîhi bi-hüsnihi Yefne'z-zemânü ve fihi mâ lem-yûsaf ¹⁹⁶⁷	Arapça	Beyit	-	Güzellik
60	436	Ebû Nüvâs	9	Leyse 'alallâhi bi-müstenkerin En yecma'a'l-'âleme fî vâhidin ¹⁹⁶⁸	Arapça	Beyit	-	Allah'ın Kudreti
61	436	Es'ad	19	Gül-deste-i sitâyîş-i Sultân-ı Cem-nişân Saded-i emn-i beyâna sıgar sanma Es'adâ Maksûd ise şemîm fuyûz eyle dâ'imâ Vird-i hulûsi zîb-i küleh-kûşe-i du'â Tâ dest-i bağbân-ı kalem vasl ede verak Kılsun zemîn-i ravzatü'l-inşayı dil-güşâ Virşün riyâz-ı şevket-i hâkân 'âleme Feyz-i sehâb-ı lutf-i Hudâ dem-be-dem nümâ Gül-zâr-ı 'ömr ü devleti her dem behâr olup Olsun nişestgâhı serây-ı safâ-binâ Tûbâ-yı 'ahdi haşre kadar sâye-dâr olup Tahtında müsterîh ola ehl-i cihân-serâ ¹⁹⁶⁹	Türkçe	Kıta	--./--./--./--.	Dua

¹⁹⁶⁶ Bu beyit, “Fahriyye Der Medh-i Sultân Osmân Hân” başlıklı kasidenin 25. beytidir.

“Böyle Şâhenşâh-ı âdil gelmemiştir 'âleme

Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim” bk. Nef'î, *Divan*, s. 62.

¹⁹⁶⁷ “Onu vafeden güzellikleri birbir ortaya koymasına rağmen, çağlar geçer, ama onda öğülecek daha nice özellikler kalır.” anlamına gelen bu beyit için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=15408> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁶⁸ “Allahın bütün bir âlemi tek bir şeyde toplaması şaşılabacak şey değildir.” anlamına gelen Arapça bu beyit için bk. <http://www.adab.com/index.php/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=25062&r=&rc=> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁶⁹ Divanda yer almamaktadır.

62	454	‘İzzet	19	Mehde zeyn oldu muharremde Hadîce Sultân ¹⁹⁷⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Doğma
63	458	Firdevsî	11	Zi-sümm-i sûtûrân der-ân pehn-i dest Zemîn şeş şud ve âsmân geşt heşt ¹⁹⁷¹	Farsça	Beyit	-	Dünya
64	459	Es’ad	19	Müzhib-i ‘âciz ve cûyende-i eltâf-ı Samed Sehv-gûyende hatâ-kâr Mehmed Es’ad ¹⁹⁷²	Arapça	Beyit	-	Es’ad Efendi Hakkında
65	460	‘İzzet	19	Dest-i meşşâta-i takdîr ile Şânî-zâde Bir zemân görmüş idi dest-i vekâyî’den sûd Bâ-cenâh olmağla nazm ile nesr etdi kerem Bâ-cenâhum kuluna şimdi Şeh-i sâhib-i cûd Nazmen ve nesren o hâkâna zafer-nâme yazup Ne imiş bildirelim şevket-i Sultân Mahmûd Yazmadan ‘âciz ola vak’a-nüvîs ü şâ’ir Ol kadar eyleye kim ‘ömrini Bârî memdûd Nusrat-ı Şâh-ı cihânı yaza her târîhe Hâme-i vak’a-nüvîsi ede Es’ad Ma’bûd ¹⁹⁷³	Türkçe	Kıta/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Es’ad Efendi Hakkında
66	481	Es’ad	19	Mülâyemetle olur şahs-ı tend-hû nermîn Diraht-ı serkeşi berkende eder âhır âb ¹⁹⁷⁴	Türkçe	Beyit	.-./..--/..--/..--	Yumuşak Huy

¹⁹⁷⁰ Bu mısra, “*Târîh-i Velâdet-i Hadîce Sultân*” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Çâker-i kemteri ‘izzet didi bu târîhi

Mehde zeyn oldu muharremde Hadîce Sultân” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 193.

¹⁹⁷¹ “Binilen ve yük taşıyan (at ve katır gibi) hayvanların tırnağından yer altı ve gök sekiz (kat) oldu.” bk. <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/kqobad/sh2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁷² “Âciz günâhkâr kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah’ın lütûflarını arayan, yanlış söyleyen, hatâlı Mehmed Es’ad” anlamına gelen bu beyit divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁷³ Bu manzûme, “*Târîh-i Vak’a-nüvîs şüden-i Es’ad Efendi Bâ-cenâh-ı Fakîr*” başlıklı manzûmedir. bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 244-245.

¹⁹⁷⁴ Divanda yer almamaktadır.

67	483	Nergisî	17	Ne ma'nâlar ne sözler mündericdir safha-i dilde Eğerçi sûret-i zâhirde hâmûşum kitâb-âsâ ¹⁹⁷⁵	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Gönül
68	487	'İzzet	19	Müslimân olmuşdu gûyâ bir tabîb Olmadan İslâm ana bir ay nasîb Habl-i igvâ-yı şeyâtîne uyup Kendini asmak kurarmış çün salîb Rište-i fikri olunca târ u mâr Bulmamış 'aklınca bir uygunca ib Nişteriyle kendini etmiş helâk Çâk edüp habl ü dîdeyn bî-şekîb Küfr ü İslâma yarar âdem değil Bana kalsa oldu re'yinde musîb Hâme-i târîhim oldu gark-ı hûn Neşter ile kendiye kıydı tabîb ¹⁹⁷⁶	Türkçe	Gazel/Tarih	-.---/.---/.-.	Vefat

¹⁹⁷⁵ Bu beytin geçtiği yerler için bk. N. Ahmet Özalp, *Bilgelikler Divanı*, s. 35; Bahir Selçuk- Nurten Çelik, “Safvet-Beg Başagiç’in Gözünden Nergisî”, s. 54.

¹⁹⁷⁶ Bu manzûme, “*Târîh-i İ'dâm Kerden-i Tabîb-i Mühtedî Hîşrâ*” başlıklı târîh manzûmesidir. Divandaki haliyle bir hayli farklılık bulunmaktadır:

“Müslimân olmuşdı gûyâ bir tabîb
Olmadan İslâm ana bir ay nasîb

*Habl-i İgvâ-yı şeyâtîne çeküp
Kendini asmak kurarmış çün salîb*

*Rište-i fikri olunca târ u mâr
Bulmamış 'aklınca bir uygunca ip*

*Fenn-i cerrâhîde çok üstâd imiş
Misli meşhûd olmadı vakt-i karîb*

69	488	Es'ad	19	‘İkâl ‘aklı Hudâ bağlamazsa pâ-yı dile Atar mehâlîke ‘abd-i kemîne kendini Ta’akkul eyle şu târîhi düşme sevdâya Menârdan biri atdı zemîne kendini ¹⁹⁷⁷	Türkçe	Kıta/Tarih	.-./.-./.-./.-	Vefat
70	505	Es'ad	19	Müneccim-başının vardı ufûle kevkeb-i ‘ömrü ¹⁹⁷⁸	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Vefat
71	530	Es'ad	19	Mahmûd Hân sıfât-ı melâ’ik-pesend ile Ecdâdına tefevvuk edüp aldı şân u nâm Geçdi geçen mülûk-i ‘uhûd-i kadîmeyi Ecdâdı da mekârim-i ahlâkla temâm ¹⁹⁷⁹	Türkçe	Kıta	--./-./-./-./-.	Padişahı Övgü
72	537	‘İzzet	19	Câmi’-i nev-esâs-ı Hân Mahmûd ¹⁹⁸⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/.-./--	Cami İnşası

Şükr kim kendinde itdi tecrübe
Hastegânı sakladı Rabb-i Mücîb

Küfr ü İslâma yarar âdem degül
Bana kalsa oldu re’yinde musîb

‘Azm idüp dâru’ş-şifâ-yı berzâha
Bir hikâye oldu bu emr-i ‘acîb

Hâme-i târihüm oldu gark-ı hûn

Neşteriyle kendiye kıydı tabîb” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asâr*, s. 260-261.

¹⁹⁷⁷ Bu manzûme, “Ne’uzü-billâh ‘illet-i sevdâ ile Şehzâde Câmi’i minâresinden ilkâ iden Koltukçı Hasana dâ’ir târîh-i müntehabdır” başlıklı tarih manzûmesidir:
Menârdan biri atdı zemîne kendini: Minâreden biri atdı kendini zemîne D. bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es’ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 333.

¹⁹⁷⁸ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁷⁹ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁸⁰ Bu mısra, “Târîh-i Diğer Berây-ı Câmi’-i Şerîf-i Mezûr” başlıklı tarih manzûmesinin son mısrasıdır:

“‘İzzetâ ‘arşa yaz bu târîhi

Câmi’-i nûr-esâs-ı Hân Mahmûd” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asâr*, s. 195.

73	537	‘İzzet	19	Câmi’-i Mahmûd Hân oldu metâf-ı mü’minîn ¹⁹⁸¹	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Cami İnşası
74	537	‘İzzet	19	Kıldı tenvîr-i cihân Câmi’-i Sultân Mahmûd ¹⁹⁸²	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Cami İnşası
75	537	‘İzzet	19	Câmi’-i pâk-eser-i Şeh Mahmûd ¹⁹⁸³	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--	Cami İnşası
76	537	‘İzzet	19	Oldu zîbende eser ma’bedi Hân Mahmûdun ¹⁹⁸⁴	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Cami İnşası
77	537	‘İzzet	19	Hümâ-yı devlete şâyeste bâb-ı lâne-i zerrîn ¹⁹⁸⁵	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Cami İnşası
78	537	‘İzzet	19	Yapıldı mahfil-i zerrîn-i evc-i Hân Mahmûd ¹⁹⁸⁶	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Mahfil İnşası
79	537	‘İzzet	19	Yapdı civâr-ı câmi’e Mahmûd Hân bâlâ sebîl ¹⁹⁸⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	..--/..--/..--/..--	Sebîl İnşası
80	537	‘İzzet	19	Dâver-i devrân yapırdı Muvakkit-hâneyi Mülkü ihyâ etmenin buldurdu şimdi sâ’atin ¹⁹⁸⁸	Türkçe	Beyit/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Muvakkit-Hâne İnşası

¹⁹⁸¹ Bu mısra, “Târîh-i Câmi’-i Mezkûr Der-Bâbı Harîmeş Nüvişte” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“‘İzzet ol beyt-i Hudâ’nun söyledüm târîhini

Câmi’-i Mahmûd Hân oldu metâf-ı mü’minîn” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 196-197.

¹⁹⁸² Bu mısra, “Târîh-i Diğer” başlıklı bu tarih manzûmesinin son beytinin son mırâsıdır:

“Ma’bedin itdi bu târîhde Mevlâ itmâm

Kıldı tenvîr-i cihân câmi’-i Sultân Mahmûd” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 219.

¹⁹⁸³ Bu mısra, “Târîh-i Diğer Berây-ı Câmi’-i Mezkûr” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Kıldı târîh ile ‘İzzet ta’rîf

Câmi’-i pâk eser-i Şeh Mahmûd” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 219.

¹⁹⁸⁴ Bu mısra, “Târîh-i Bînâ-yı Câmi’-i Top-hâne” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Asdı kandîl-i Süreyyâ gibi ‘İzzet târîh

Oldı zîbende eser-i ma’bedi Hân Mahmûdun” bk. *a.g.t.*, s. 194.

¹⁹⁸⁵ Bu mısra, “Târîh-i Bînâ-yı Mahfil-i Hümâyûn Der-Câmi’-i Şerîf” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Didüm bu mahfil-i vâlâya ‘İzzet cevheri târîh

Hümâ-yı devlete şâyeste bâb u lâne-i zerrîn” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 194.

¹⁹⁸⁶ Bu mısra, “Târîh-i mahfil-i câmi’-i şerîf-i Mezbûr” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Kitâbe-i felege nakş olundu târîhiim

Yapıldı mahfil-i zerrîn-i evc-i Hân Mahmûd” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 219.

¹⁹⁸⁷ Bu mısra, “Târîh-i Sebîl-i Bî-’adîl Der-Nezd-i Câmi’-i Top-hâne” başlıklı tarih manzûmesinin son beytinin son mısrasıdır:

“Ma’bedle ‘İzzet ol zamân târîhin itmişdüm beyân

Yapdı civâr-ı câmi’e Mahmûd Hân bâlâ sebîl” bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, s. 219-220.

¹⁹⁸⁸ Bu beyit, “Târîh-i Muvakkithâne ve Câmi’-i Cedîd-i Nusret” başlıklı tarih manzûmesinin son beytidir:

“Dâver-i devrân yapırdı muvakkit-hâneyi

81	538	Mîr-i 'Alem-zâde İbrâhim Rif'at Bey	19	Bu bâlâ ma'bedi pek mevkî'inde yaptı Hân Mahmûd ¹⁹⁸⁹	Türkçe	Mısra/Tarih	.---/.---/.---/.---	Ma'Bed İnşası
82	538	Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi	19	Bârekallâh oldu vâlâ Câmi'-i Mahmûd Hân ¹⁹⁹⁰	Türkçe	Mısra/Tarih	---/.---/.---/.---	Cami İnşası
83	538	Nev'i-zâde Atâyî	16	Merd isen sen de karış yârâna ¹⁹⁹¹	Türkçe	Mısra	---/---/---	Nasihat
84	538	Es'ad	19	Salât-âsâ du'âsı hazret-i Sultân Mahmûdun 'İbâd-ı Müslimîne farz-ı 'ayn oldu salâ ile Yapup Top-hânede bir Câmi'u'n-nûr ol Şeh-i dîndâr Safâ-yı bâl erersin anda her vaktin edâ ile ¹⁹⁹² Sufûf-i bî-girân asker-i şâhiye bu ma'bed Yapıldı mevkî'inde bî-riyâ ey dil senâ ile Sabâh-ı haşre dek mişkât-ı iclâl-i Şeh-i 'asrî Hudâvend-i emsâl-i bedr-tâbân rûşenâ ile Bu Mısrâi sezâ Es'ad yazarsa bâb-ı târihe	Türkçe	Kıta/Tarih	.---/.---/.---/.---	Cami İnşası

Mülki ihyâ itmenün ol şâh buldı sâ'atin" bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr Ve Hazan-ı Asâr*, s. 725-726.

¹⁹⁸⁹ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁹⁹⁰ Kaynaklarda bu mısraya rastlanılmamıştır.

¹⁹⁹¹ *Sohbetü'l-Ebkâr*'ın 2014.beyitidir.

"Zen gibi olma mukîm-i hâne

Merd-isen sen de karış yârâna" bk. Nev'i-zâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* (haz. Muhammet Yelten), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 215.

¹⁹⁹² Safâ-yı bâl erersin anda her vaktin edâ ile: Safâ-yı bâl ararsan anda beş vaktin edâ ile D. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 236.

				Nemâzı Câmi'-i Mahmûd Hânda kıl du'â ile ¹⁹⁹³				
85	541	İbn Arabşah	15	Yâ sâ'ilî 'ammâ cerâ Ve'l-'aynu mubsiratü'l-kader E ve mâ semi'te bi-en izâ Câ'e'l-kazâ 'amiye'l-basar ¹⁹⁹⁴	Arapça	Kıta	-	Kader
86	541- 542	Kays bin Mulavvah	7	Ke-'usfûretin fî keff-i tıflin yühînühâ Tukâsî hiyâza'l-mevti ve't-tıflu yel'abü Fele't-tıflu zû-'aklin fe-yersiye li-hâlihâ Ve le't-tayru matlûku'l-cenâhi fe-yezhebe ¹⁹⁹⁵	Arapça	Kıta	-	Kuş
87	567	Es'ad	19	Ferra'an Mekkete erbâbu fesâdin ¹⁹⁹⁶	Arapça	Mısra	-	Fesat Kişiler
88	567	Es'ad	19	Tâbe ve Bathâdan ecnâd-ı Havâric oldu dūr ¹⁹⁹⁷	Türkçe	Mısra/Tarih	-.--/-.--/-.--/-.--	Göreve Atanma
89	568	'Ali bin el- Cehm	7	Kefa'l-mer'e nüblen en ye'udde me'âyibehû ¹⁹⁹⁸	Arapça	Mısra	-	Asâlet
90	590	Nef'î	17	Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim ¹⁹⁹⁹	Türkçe	Mısra	-.--/-.--/-.--/-.--	Tarihçiler
91	591	Hâfız	14	Umûr-i memleket-i hîş Husrevân dânen Gedâ-yı kûşe-nişîni tû Hâfızâ me-hurûş ²⁰⁰⁰	Farsça	Beyit	-	Padişahı Övgü

¹⁹⁹³ Bu manzûme, “*Târîh-i müntehab câmi'-i şerîf be-nâm-ı nusret der-Top-hâne*” başlıklı tarih manzûmesidir. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, s. 236.

¹⁹⁹⁴ “Göz, kaderi görmekte iken olup bitenlerle ilgili olarak bana soran kişi, kazâ geldiğinde gözün kör olduğunu duymadın mı?” anlamına gelen bu kıt'anın geçtiği yer için bk. <http://shamela.ws/browse.php/book-12726/page-174#page-174> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁹⁵ “Bir çocuğun can çekişmesine aldırmadığı avucundaki serçe gibi; çocuk akıllı değil ki serçenin hâline ağıt yaksın kuş da uçabilecek durumda değil ki uçup gidebilsin.” anlamına gelen kıt'anın geçtiği yer için bk. <https://4byt.com/byt/2169>; <https://www.aldiwan.net/poem26027.html> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁹⁶ “Fesatçılar Mekke'den kaçtı.” manasına gelen bu manzûme divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁹⁷ Divanda yer almamaktadır.

¹⁹⁹⁸ “Kişiye asâlet olarak kendi ayıplarını sayıp dökmesi yeter.” bu mısra için bk. <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=70198&r=&rc=2> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

¹⁹⁹⁹ Bu beyit, “*Fahriyye Der Medh-i Sultân Osmân Hân*” başlıklı kasidenin bazı değişikliklerle beraber 25. beytidir:

“Böyle şâhenşâh-ı âdil gelmemiştir âleme

Cümle târîh-i selef hâtır nişânımdır benim” bk. Nef'î, *Dîvân*, s. 62.

²⁰⁰⁰ “Pâdişâhlar kendi ülkelerinin işlerini bilirler. Ey Hâfız, sen köşede oturan bir fakirsin, sesini fazla yükseltme.” anlamına gelen bu beyit, birtakım değişikliklerle *Hâfız Dîvânı*'nda yer almaktadır:

92	593	Hâfız	14	Ârî b'ittifâk-ı cihân mîtûvân girift ²⁰⁰¹	Farsça	Mısra	-	İttifak
93	599	Hâfız	14	Çist yârân-ı tarîkat ba'de-ezîn tedbîr-i mâ ²⁰⁰²	Farsça	Mısra	-	Tedbîr
94	639	Seyyid Vehbî	18	Kamer kim muktebesdir şu'lesi hurşîd-i enverden O bedr oldukca artar âfitâbın şevket ü şânı ²⁰⁰³	Türkçe	Beyit	.---/.---/.---/.---	Ay
95	650	İzzet	19	Dûdmân-ı Yezîdiyân söndü Cânları varsa birbirin korusun Ağalar eyledi ²⁰⁰⁴ cahîme sefer Çaldı Bektâşîler de göc borusun	Türkçe	Kıta	..--/.-./..-	Savaş

Tablo 16: *Es'ad Tarihi*'nde Yer Alan ve Şairi Belirlenebilen Manzûmeler

Yukarıdaki tabloya göre *Es'ad Tarihi*'nde yer alan manzûmelerin 95 tanesinin²⁰⁰⁵ şairi hakkında bilgilere ulaştık. Elde edilen verilere göre, müellif *Es'ad*'a ait beş kıta (s. 10, 264, 434, 436, 530), iki beyit (s. 368, 481), bir mısra (s. 567) ve üç tarih manzûmesi (s. 366, 505, 567); İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey'e ait bir tarih mısrası (s. 188) ve Arapça bir kıta (s. 263); Hacı Râsim Efendi'ye ait bir kıta (s. 264); İzzet'e ait bir (s. 329), Serverî'ye ait bir (s. 258), Mîr-i 'Âlem-zâde İbrâhim Rif'at Bey'e ait bir (s. 538) ve Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi'ye ait bir tarih manzûmesi (s. 538) edebî mirasa kazandırılmıştır.

“Rumûz-i maslahat-i mulk husrevân dânen

Gedâ-yı gûşenişini tu Hâfızâ mehurûş” bk. Hâfız, *Divan*, I, 660.

²⁰⁰¹ “Beraberlikle cihân zaptedilebilir.” anlamına gelen bu mısra, *Hâfız Dîvânı*'nda yer almaktadır:

“Husnet be ittifâk-i melâhat cihân girift

Ârî be ittifâk cihân mîtevân girift” bk. Hâfız, *Divan*, I, 236.

²⁰⁰² “Tarikat dostları! Bundan sonra tedbirimiz ne olacaktır?” anlamına gelen bu mısra, *Hâfız Dîvânı*'nda yer almaktadır:

“Düş ez mescid sûy-i meyhâne âmed pîr-i mâ

Çist yârân-ı tarîkat ba'd ez in tedbîr-i mâ” bk. Hâfız, *Divan*, I, 96.

²⁰⁰³ Bu beyit, “*Kasîde-i Garrâ Eser-i Kilk-i Vehbî-i Nikât-ârâ Der-Vasf-ı Şi'r u İnşâ-ı Şu'arâ Der-Zemân-ı Sultân Ahmed Hân*” başlıklı 170 beyitlik kasîdenin 52. beytidir. bk. Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Dîvânı'nın Karşılaştırmalı Metni*, doktora tezi, 1991, Ankara Üniversitesi SBE, s. 35.

²⁰⁰⁴ Eyledi: eyleyüp D, bk. Ebubekir Sıddık Şahin, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asâr*, s. 787.

²⁰⁰⁵ Bu sayıya, şairi belirlenemeyen fakat başka kaynaklarda rastladığımız manzûmeler de dâhil edilmiştir.

8.5.1. Manzûm Parçaların Kullanım Fonksiyonları

Başarılı tüm sanat eserlerinde geçerli olan estetik ilkeler elbette edebiyat eserlerinde de geçerli olmalıdır. Bu bağlamda, mensûr eserlerdeki manzûm kısımlar ya da başka dillerden yapılan alıntılar orada amaçsız bulunamazlar, sanatçı tarafından mutlaka bir fonksiyon yüklenerek oraya yerleştirilmiştir.²⁰⁰⁶ Mensûr eserlerde yer alan nazım parçaları, nesir kısmında ifade edilen düşünceleri özetlemek, sonuç çıkarmak, yazarın belli bir amaca dayanan niyetini gösterip duygularını bedii bir ifadeye büründürmek için kullanılmıştır. Mensûr eserlerde nazım, nesirde ileri sürülen düşüncenin devamı niteliğinde, bazen de somut bir malzeme mahiyetindedir. Bunlar metinden çıkarıldığı takdirde, metinde bir anlam eksilmesi olmaz. Yer yer de yazar metnini süslemek, duygularını daha güzel ifade etmek için bu yola başvurur.²⁰⁰⁷

Osman Horata, “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Manzûm Kısımlar*” adlı makalesinde *Seyahatname*’de yer alan manzûm kısımları işlevlerine göre “*Üslubu derinleştirmek ve zenginleştirmek amacı güden, çıkarıldığında bir kayba yol açmayacak olan, poetik şiirler olarak nitelenebilecek şiirler*”, “*Atasözleri gibi, kıssadan hisse çıkarmaya yarayan, anlatılan konuyu daha özlü ve veciz bir ifadeyle tekrarlayarak, verilmek istenen mesajın daha ağır ve etkili bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştıran şiirler*” ve “*Bahsedilen kişi veya herhangi bir olay karşısında yazarın duygu ve düşüncelerini daha yoğun ve etkili bir dille anlatmasına yardımcı olan şiirler*”²⁰⁰⁸ olmak üzere üç başlık halinde tasnif edip incelemiştir. Biz de çalışmamızda, bu tasniften yola çıkarak vak’anüvîslerin manzûme seçimlerinin nasıl olduğunu ve metne nasıl intikal ettiğini, manzûmelerin metindeki kullanım fonksiyonlarının nasıl ve ne boyutta olduğunu belirlemeye çalıştık.

a. Na’îmâ Tarihi

Na’îmâ Târîhi’nde yer alan manzûm parçalar metinde rastgele kullanılmamış, eserde belli bir göreve hizmet eden fonksiyonel ögeler olarak yer almıştır. *Na’îmâ Tarihi*’nde yer alan manzûmeleri metin içerisinde kullanım fonksiyonlarına göre 17 başlıkta incelemeyi uygun gördük:

²⁰⁰⁶ Filiz Kılıç, *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, s. 90.

²⁰⁰⁷ Mustafa İsen, “İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, s. 90.

²⁰⁰⁸ Osman Horata, a.g.m., s. 282-288.

▪ Anlatıda olayın kendisi olan manzûmeler

Na'îmâ Tarihi'nde kimi manzûmeler bizzat olay örgüsünün bir parçası hâlinde Na'îmâ tarafından metne alıntılanmıştır. Anlatılan olayın kahramanının ağzından dökülen veyahut kulağına çalınan manzûmeler bu kategoriye girmektedir. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ, Bâkî ile Müftî arasındaki olumsuz bir hâdiseyi diyalog şeklinde naklettikten sonra Müftî Efendi'nin kendi görüşlerini delillendirmek maksadıyla Bâkî'nin yanlış anlamlara yorulabilecek tarzdaki şiirlerinden örnekler söylediğini ve bu beyitlerin İslâm inancına uymadığını vurguladığını belirtir:

“...Anadolu kadiaskeri şâ'ir-i mâhir Bâkî Efendi'den ba'zı kuzât rikâb-ı hümâyûna ref'i ruk'a edip şikâyet ettiler. Bâkî Efendi vâkıf-ı hâl oldukda 'Müftî Efendi kendi birâderini İstanbul kazasından Anadolu sadrına nakl için tahrîk-i şikâyet eder' deyü kemâl-i tehevür ile Dîvân'da 'Bu bostan öyükleri benden ne isterler, büyükleri kırk yıldır tenahnuh-ı dilîrâne ile boğazın ırtalar dahi bir düürüst nâmesi sâdır olmuş değildir. Yazdığı fetvâlar dahi mütûna muhâlifdir. Ol mansıbı hazm ettiği yitişmez, karındaşı olan câmusu dahi bizim yerimize getirmek için şikâyetçi peydâ etmek insâf mıdır' deyü nice ta'n-âmîz sözler söyler. Cümlesi Müftî Efendi'ye nakl olup, anlar dahi Bâkî Efendi'nin eş'ârından

Meyhâneler Beytü'l-Harâm

Pîr-i muğan şeyhü'l-Harem

Ve dahi,

Yusuf'u bilmezin ammâ seni ra'nâ bilürüm

beytini îrâd edip 'Bunlar küfr-i sarîhdir. Küfürden tehâşî etmeyen mürteşî vü râşî nice sadra lâyük olur?... ' (s. 51)

▪ Anlatıda yer alan bir kelimenin/kelimelerin, devamında gelen manzûmede kullanılması

Na'îmâ, kimi zaman mensûr metinde vurguladığı kelime/kelimeleri okurun zihninde daha iyi yer almasını sağlayabilmek amacıyla bahsi geçen kelime/kelimelerin yer aldığı manzûmeleri metnine alıntılanmıştır. Aşağıdaki örnekte, Çanad Emirliği'nin Şakşakî İbrahim Bey'e verildiğini, bu hâdiseye latîfe olarak 'Abdî Çelebi'nin bir beyit söylediğini dile getiren Na'îmâ, hem mensûr kısımda hem de manzûm kısımda “Şakşakî” ifadesini öne çıkarmıştır:

“...Ol gün serdârın otağı önünde yüz elli kadar kâfir katl olunup Çanad emâreti ol esnâda Belgrad Nâzırı olan Şakşakî İbrahim Bey’e verildi. O zamanda Nişâncı ‘Abdî Çelebî bu latîfe gûne beyti demişti:

Şimdi zamane mansıbı ekser şakîdedir

İnanmaz isen işte biri Şakşakî’dedir...” (s. 139-140)

▪ **Anlatıdaki şair biyografilerinde bahsi geçen şaire ait metne dâhil edilen manzûmeler**

Na’îmâ, ayrıntılı biyografisini ele aldığı kişiler arasında şair olanların şairlik yönlerine dair fikrini beyan ettikten sonra onların manzûmelerinden örnek vermek suretiyle alıntı yapmaktadır. Aşağıdaki örnekte biyografisi verilen Vankulu’nun, edebî şahsiyeti hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Muhammed için yazdığı bir kıtası alıntılanmıştır:

“...Mevlânâ-i mezbûr ‘ilm ü salâh ile meşhûr, fıkıh u ‘usûle kaviyyü’l-intisâb câmi’-i nevâdir-i bî-hisâb idi. Âsâr-ı ‘ilmiyesinden Dürer hâşiyesi ve tercih-i beyyinât ve siyâsâta müte’allık risâleleri vardır. Sihâh-ı Cevherî’yi tercüme etmiştir. Ve sultân Mehmed Han Câmi’ine vaz’ eyledi. İmâm Gazâlî’nin Kimyâ-i Sa’âdet’ini dahi tercüme etmiştir. Bu kıta-i bedî’ası sebeb-i şefâ’at olmak me’mûldür.

Budur âyîn-i Arab bir kavmin olsa seyyidi

Az olur ki kabri bende âzâd olmaya

Sen ki Fahrü’l-enbiyâ vü Seyyidü’l-kevineysin

Hâşe lillâh kabrine yüz süren âzâ olmaya...” (s. 54)

▪ **Anlatılan bir olay yahut olguyu desteklemek amacıyla kullanılan manzûmeler**

Na’îmâ, mensûr kısımda bahsettiği konuların okur tarafından daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak ve kendi görüşlerini desteklemek için manzûme alıntıları yapmıştır. Aşağıdaki örnekte, eserin mukaddime bölümünde bir tarihçide ve tarih kitaplarında olması gereken hususları dile getiren Na’îmâ, sıraladığı 7 maddeyi bir de nazım şeklinde dile getirmiştir. Böylelikle öne sürdüğü fikirleri bir kez de manzûme vasıtasıyla desteklemeye çalışmıştır:

“...Nitekim târîhin muharriri ba’zı mahalde ri’âyet etmiştir. Bu şurûta mümkün mertebe ri’âyet etmek müverrihîne lâzım ü mühîmdir. Li-münşi’ihi’l-fâkir:

...
Tevârih olduğıyçin fenn-i âlî
Ana rağbet eder tab'-ı e'âlî

Bu fennin sâhibi kâmil-nazardır
Bu fenden gâfil olan bî-haberdir

...
Bulup bir münşî-i azbû'l-beyânı
Nigâh-ı lutfâ mazhar ede ânı

İbârât-ı belîga ola kâdir
Vekâyi' zabt ede yaza me'âsir... ” (s. 5-6)

▪ **Anlatılan mevzûnun tek beyit halinde ifade edilmesine olanak veren manzûmeler**

Na'îma, kimi yerde mensûr kısımda bahsettiğı mevzûnun manasını tek bir beyitle ifade edebilmek amacıyla manzûme alıntısı yapmıştır. Aşağıdaki örnekte güneşin tutulması hakkında görüşlerini dile getiren Na'îmâ, bahsettiğışkonunun Sâ'ib'e ait bir beyitte de aynıyla ifade edildiğini söyleyerek ilgili beyte yer vermiştir:

“...Ve kamerin avâm-ı nâsa delâleti olmakla şemsin inkisâfı rezele-i avâmın hücûmiyle mülk ü devletin ızdırâbına delâlet ede-gelmiştir. Sâ'ib bu ma'nâyı bir beyitte irâd eylemiştir:

Birûn-âyed âhir rû-siyâhân ber-velî ni'met
Küsûf-ı âfitâb-ı bî-zevâl ez-mâh mî-bâşed²⁰⁰⁹... ” (s. 494-495)

▪ **Atasözü mahiyetindeki manzûmeler**

Anlatısı sırasında atasözlerine ve kelâm-ı kibârlara sıklıkla yer veren Na'îmâ, manzûme şeklindeki atasözlerini de alıntılararak sözlerini daha da etkili kılmayı amaçlamıştır. Aşağıdaki

²⁰⁰⁹ Sonunda kara yüzlüler velînimetlerine karşı geldiler, zevali olmayan güneşin tutulması ay sebebiyledir.

örnekte akıl üzerine görüşlerini dile getirdikten sonra “Akıllı düşman cahil dosttan daha iyidir” anlamına gelen ve aynı zamanda bir atasözü mahiyetinde olan Farsça bir mısrayı alıntılamıştır:

“...İşte kabahat, nâ-fehm olan dostlar gâh olur ki min-gayri kasdın söz olmak üzere bir halt-ı kabîh ederler ki, ta'n-ı a'dâdan ziyâde hacâlet çekilir. 'Ukalâ-i selef, mısra':

Düşmen-i 'âkil bih ez nâdân-ı dost²⁰¹⁰
dedikleri gerçektir...” (s. 1528)

▪ Başlıktan hemen sonra gelen ve anlatılacak konuya giriş mahiyetindeki manzûmeler

Na'îmâ'nın kimi zaman başlıktan hemen sonra bahsedeceği konuya giriş mahiyetinde bir manzûmeye yer verip ardından mensûr kısma geçtiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ'nın “*Tetimme-i Vekâyi'-i Sâ'ire ve Tebeddülât-ı Cüz'iyeye*” başlığından sonra bir manzûmeye yer verdikten sonra manzûmenin muhtevâsına paralel olarak mensûr kısmı kaleme aldığı görülmektedir:

“...*Tetimme-i Vekâyi'-i Sâ'ire ve Tebeddülât-ı Cüz'iyeye*

Beyit:

Gece pervânelerle cem'i germâ-germ idi şem'in

Seher gördüm ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne

Çün ağaların devleti muzmahill oldu, halk-ı âlem gûyâ kâbûs-ı nuhûsetten kurtuldu şeklinde ekâbir ü asâgır nev'an emniyet ü râhat buldu...” (s. 1352)

▪ Bir olayın tarihini veren manzûmeler

Na'îmâ, bahsettiği bir olay hakkında o olayın zamanını veren tarih manzûmelerine yer vererek anlatısını zenginleştirmeye çalışmıştır. Bu hususu, tafsilatlı bir şekilde edebî sanatlar bölümünde tarih düşürme kısmında incelemiştik. Aşağıdaki örnekte Şârihü'l-Menâr-zâde'nin fetih ile ilgili tarih manzûmesine yer veren Na'îmâ, mezkûr olayın tarihini şiirin gücüyle de okura sunmuştur:

²⁰¹⁰ Akıllı düşman cahil dosttan daha iyidir.

“...Ve bu feth-i celilü'l-kadre (Rücû'-ı Donanma-i Hümayûn) şu'arâ-i zamân vâfir târihler dediler. Müverrih Şârihü'l-Menâr-zâde bu târihi söylemiştir:

Bâreke'llâh nasren Yezd habbezâ feth-i cedîd

Kim olur tomar-ı vasfı âleme ta'vîz cân

Lafzen ve ma'nen bu fethe oldu târih metîn

Harb ile bin elli beşde kal'a alındı hemân...” (s. 1058)

▪ Bir yargıya vardırıan manzûmeler

Bahsettiği konular hakkında okurda bir yargı oluşturabilecek tarzdaki manzûmelere de yer veren Na'îmâ, aşağıdaki örnekte, 1591-92 yıllarını anlattığı kısımda vefeyât başlığı altında devrin öne çıkan isimlerin biyografilerini kaleme aldıktan sonra Mesîhî'den bir alıntı yaparak elinden geldiğince biyografileri kaleme almaya çalıştığını dile getirmiş ve okuru kendisinin elinden bu kadar geldiği yargısına ulaştırmıştır:

“Mesîhî medhi bu denli becerdi

Beğenmezsen yürü var sen de eyle” (s. 57)

▪ Bütün bir manzûmenin tek bir kelime mahiyetinde kullanılması

Na'îmâ'nın, eserinde yer verdiği manzûmelerin kimisinin muhtevâsı tek bir kelimeye/terime/kavrama işaret etmektedir. Aşağıdaki örnekte yer alan manzûme pâdişâhı tanımlamaktadır:

*“...vezîr-i bî-nazîr müşîr-i sâhib-tedbir Hüseyin Paşa müşkil-küşâ -
kavvâhu'llâhu fî sı'âbi'l-umûr ve vekâhu an-fetreti'd-dühûr²⁰¹¹- hazretleri,
Nazm:*

Cevân bahtî ki devrân-ı kühen-sâl

Be-dûdâde nüvîd-i 'izz ü ikbâl

Be-hulk-ı hoş-cihânî bende kerde

Rusûm-ı mecd ü dâniş zinde kerde²⁰¹²

²⁰¹¹ Zor işler için Allah ona kuvvet versin ve zamanının karışıklıklarından onu korusun.

²⁰¹² O talihli kişi ki, ihtiyar devran, ona izzet ve ikbâlin müjdesini verdi. Güzel huyu ile bütün cihanı kendine bende etmiş, eski, şerefli güzel âdetleri yeniden ihyâ etmiş.

Ol müfeyyizü'l-hayrât ve kesîrû'l-müberrât, şerîfû'l-ahlâk, kerîmü'l-a'râk, cemîlû'l-hisâl, vezîr-i sâhib-kemâldir ki sîne-i pür-sekînesi 'ilm ü 'irfân hazînesi ve fu'ad-ı me'âlî-nihâdî hakâ'ik ü itkân defînesidir..." (s. 7)

▪ **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı başkaları tarafından söylenen manzûmeler**

Na'îmâ, bahsettiği kişiler hakkında başkaları tarafından söylenen manzûmelere de yer vererek bahsettiği kişilerin okurun zihninde daha iyi canlanmasını amaçlamıştır. Aşağıdaki örnekte Nefî'nin Bâkî hakkında söylediği bir beyti alıntılanmıştır:

"...Sadria'zam Çerkes Mehmed Paşa serdâr olup sefere çıktıkta Bâkî Paşa defterdârlıkla bile çıkmış idi. Ol vakitte Nefî Şâ'ir demişti:

İşte oldun yine hâlâ sefere defterdâr

İstikâmet yoluna gitmeğe himmet eyle

ve bu beyti Bâkî Paşa kendi okuyup dâim tekrar edermiş. Fi'l-hakîka merhûm İstikâmet Efendi gibi Bâkî Paşa dahi bu seferde fevt olup hezel-i Nefî isâbet-i mahz oldu..." (s. 569)

▪ **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra, o kişinin adının aynen yer aldığı manzûmeler**

Anlatısında bahsettiği kişiler ile ilgili olarak bahsi geçen kişinin isminin yer aldığı manzûmelere yer veren Na'îmâ böylelikle, kişiler hakkında ileri sürdüğü görüş ve bilgileri daha da çarpıcı hâle getirmiştir. Aşağıdaki örnekte Çeşmî Efendi hakkında bilgi verdikten sonra isminin yer aldığı bir beyite yer vererek anlattığı konuyu pekiştirmiştir:

"...Çeşmî Efendi'nin dostluğunu ve âdemiyyetini ferâmûş etmeyip Haleb mevlevîyeti ile mümtaz-ı akrân eyledi. Hatta ol zaman hassad-i bed-zebân demişler. Beyit:

Haleb'e kâdî oldu Çeşmî Hoca

Çukurunda bula çukurcu koca..." (s. 320)

- **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra, o kişinin özelliklerinden bahseden manzûmeler**

Na'îma anlatısında mevzû bahis ettiği kişiler hakkında onların şahsî veya fizikî özelliklerinin anlatıldığı manzûmelere yer vererek tasvirini güçlendirmiştir. Aşağıdaki örnekte Bahâ'î Efendi'nin olumsuz özelliklerinin anlatıldığını görmekteyiz:

“...Ve Bahâ'î Efendi senâkârlarından olan şu'arâ bu kıtayı Bahâ'î hakkında demiştir. Kıta:

*Tercümânı idicek şer'le darb u te'dîb
Tercümân-ı Felemenk oldu Bahâ'î hâmûş
Devlet ü dîne senin eylediğin hizmet için
Her cevâbın yazılıp arşa olupdur menkûş...” (s. 1300)*

- **Hikmetli söz/Kelâm-ı Kibâr mahiyetindeki manzûmeler**

Na'îmâ bahsettiği konuların okurun zihninde daha iyi anlaşılması için muhtevâsında hikmet barındıran manzûme alıntıları yapmıştır. Aşağıdaki örnekte “İyilik isteyenler öğüt verirler ancak iyi talihliler öğüt kabul ederler” manasına gelen Farsça bir beyite yer vererek okurla etkileşime girmiştir:

“...kadiaskerlikten ma'zûl efendiler pâyesinde kendiye bir arpalık verilip âsûde hâtır ola. Beyt:

*Nîk-hâhân dihend pend velî
Nîk bahtân şevend pend pezîr²⁰¹³*

Bu kelimât-ı nush-âmîzi kayın-atası edâ ve hakk-ı ubuvvet ve nushu ifâ ettikde...” (s. 1174)

- **Konuyu toplamak ve anlatıyı sonuçlandırmak için alıntılanan manzûmeler**

Na'îmâ, anlattığı konuları zihinlerde toplamak ve sözünü sonlandırmak amacıyla manzûmelere yer vererek yeni bir başlığa geçiş yapmıştır. Aşağıdaki örnekte yapılan bir savaşta kazanılan zaferi anlatan Na'îmâ anlattıklarıyla örtüşen, konuyu toparlayıcı Arapça bir kıtaya yer vermiştir:

²⁰¹³ İyilik isteyenler öğüt verirler ancak iyi talihliler öğüt kabul ederler.

“...Pâşâ dahi kırk beş bin filoriyi padişah hazretlerine teslim edip beş bin filoriyi dahi kendisi kabz eylediler. Li ’ş-Şerîfî ’r-Radî fî ’l-mukallid Hüsâmü’-d-devle, şî’r:

*Ve kul li ’l-’idâ emnen alâ külli cânibin
Mine ’l-’arzı ev nevmen alâ külli merkadin
Fe-kad zâle men kânet talâ’i ’u hayfihî
Tu’âridkum fî külli mer’â ve fedfedi²⁰¹⁴ ... ” (s. 989)*

▪ Nasihat mahiyetindeki manzûmeler

Anlatısında sık sık araya girerek çeşitli şekillerde okurla muhatap olan Na’îmâ, manzûme vasıtasıyla da okura nasihat etmiştir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere, Sâ’ib’e ait nasihat içeren beyitleri alıntılaman Na’îma, bu beyitlerin okura tesir etmesini amaçlamıştır:

“...cem’-i mala harîs olmanın gâyetinde zuhûr eden vehâmeti Sâ’ib merhûm bu iki Beyitinde ne güzel beyân etmiştir:

*Midehed endûhten-i dâğ-ı peşîmânî semer
Hâne-i zenbûr-râ şehd-i musaffâ âteş-est²⁰¹⁵*

Diğer:

*Zey meyendûz ki çün hâne pür ez şehd şeved
Ân zemân vakt-i celâ-yi vatan-ı zenbûr-est²⁰¹⁶ ... ” (s. 577)*

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendî’nin, eserine alıntılacağı manzûmeleri incelediğimizde bu manzûmelerin birtakım fonksiyonlarla metne yerleştirildiğini görmekteyiz. Bu kullanım fonksiyonlarını 18 başlık hâlinde incelememiz mümkündür:

²⁰¹⁴ Düşmanlara deki artık her yer emniyetlidir, ister yerde ister uykuda ola. Korkusu ile yeri saran artık yoktur.

²⁰¹⁵ Pişmanlık yarasının atılması meyve verir nitekim saf bal, arı kovarı için ateş gibidir

²⁰¹⁶ Altın toplama. zira kovan bal ile dolu olursa o zaman artık arının kovanını terk etme zamanı gelmiştir.

▪ **Mensûr metinde yer alan bir kelimenin/kelimelerin devamında gelen manzûmede kullanılması**

Hâkim Efendi, mensûr metinde yer alan kelime/kelimeleri daha iyi vurgulayabilmek için bahsi geçen kelimelerin yer aldığı manzûmeleri metnine alıntılamıştır. Aşağıdaki örnekte mensûr kısımda geçen “Sâhil-serây” kelimesi manzûmede de yer almaktadır:

“...Ebî-Eyyûb Ensârî’de olan Sâhil-serây-ı Vâlîde Sultân’ı reşk-âver-i bâğ-ı kudsiyân ve magbût-ı sâha-i rûhâniyân buyurmuşlar idi. Beyt:

Anda birkaç gün olup seyr-i behâr-ı cân-fezâ

Şimdi olmakdır dîger Sâhil-serây cây-ı safâ

Nesr: me’âliyle ol Âfitâb-ı şükûh-i burc-ı ‘izzet Sâhil-serây-ı mevsûmede on gün mikdârı ikâmet ve ârâm-ı meserret buyurup...” (s. 30)

▪ **Anlatılan bir olay yahut olguyu desteklemek amacıyla kullanılan manzûmeler**

Hâkim Efendi, anlattığı bir hâdiseyi yahut durumu desteklemek amacıyla mensûr kısımda anlattıklarına paralel muhtevâyâ sahip manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte donanma ve sevinç gösterilerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulduktan sonra bahsedilen mevzû hakkında ileri sürülen fikirlere destek mahiyetinde bir manzûmeye yer verilmiştir:

“... ‘Donanma ve şehir-âyîn demek izhâr-ı melâ’ib ve sâz ve çeng ü çengî ve ibdâ’-i tesâvîr ve u’cûbe temâsîl ve şûh u şengîden ‘ibâretidir’ deyü emr buyurulup, hemân sâ’at her kûşe-i sûk ve her mahall mesbûkun bi’l-misl olmamış saz ve çeng ve raks-ı gilmân ve Rum ve Frenk ile teng ve mâlî ve müzeyyen oldu. Kita:

Meserrât-ı Şeh-i ‘âlem içündür böyle izn olmak

Def ü çeng ü rebâb u raks u şeng ü resm-i tezyîne

Olurdu ihtisâbın hükmü câ’iz vakt-i ruhsatda

Eğer men’-i meserret olsa ‘âdet-i şehir-âyîne...” (s. 724)

▪ **Anlatının asıl parçası olup metinden çıkarıldığında konu bütünlüğünün bozulacağı manzûmeler**

Hâkim Efendi'nin anlatısında yer verdiği manzûmelerin bazıları olay örgüsünün bir parçası olup, metinden çıkarıldıklarında kurgunun bozulmasına sebep olacak mahiyettedirler. Aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, bir gün Beylikci Kudsî Efendi'nin “*Bu kudsîler makâmıdır komazlar bunda nâ-pâkî*” mısrasını sülüs celî bir kalemle bir kağıda yazıp başı üstüne koyduğunu gördüğünü belirtmiştir:

“...’Azlinden bir iki gün mukaddem bu Hakîr Kapu’da odasına varmışıdim. Gördüm ki bir sülüs celî kalemle:

Bu kudsîler makâmıdır komazlar bunda nâ-pâkî
mısrâ’ını yazmış ve başı üstüne bir kağıdda yapışdırmış...” (s. 1174)

■ Atasözü Mahiyetindeki Manzûmeler

Anlatısında pek çok atasözüne yer veren Hâkim Efendi'nin alıntıladığı manzûmelerde de atasözlerinin yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte “İlacı olay olmadan önce kullanmak gerekir” manasına gelen Farsça bir atasözünden oluşan manzûmeye yer vererek bahsettiği konu hakkında önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır:

“...Devlet-i ‘aliyye’nin ma’lûmu olup, cümle kabâhat ve tahrîk-i fiten, Paşa-yı mûmâ ileyhde olduğu zâhir u bâhir olup;

‘Îlâc vâkî’a pîş-ez-vukû’ bâ-yed kerd²⁰¹⁷

ma’zâsıyla bu fitne ve tecemmü’-i andâlin havâlî-i Çıldır’dan def’iyyün...” (s. 857)

■ Başlıktan hemen sonra gelen ve anlatılacak konuya giriş mahiyetindeki manzûmeler

Hâkim Efendi kimi zaman başlıktan hemen sonra bir manzûmeye yer vererek anlatacağı konuya manzûme alıntısından sonra devam etmiştir. Aşağıdaki örnekte “*Zikr-i Binâ’-i Kitâb-hâne-i Şehriyârî der-Serây-ı ‘Âmire-i Galata*” başlığından sonra kendisine ait kütüphanelerin mahiyetinden bahsettiği bir kıtaya yer verdikten sonra padişahın yaptırdığı kütüphaneyi tasvir etmeye başlar:

“...Zikr-i Binâ’-i Kitâb-hâne-i Şehriyârî der-Serây-ı ‘Âmire-i Galata

²⁰¹⁷ “İlacı olay olmadan önce kullanmak gerekir” anlamına gelen bu cümle Farsça bir atasözüdür.

Kıta, li-münşi 'ihî:

*Bir Pâdişeh ki sâhib-i fazl ü kemâl ola
Beyit-i 'ulûmu himmet ile irtifâ' eder
Beyit-i 'ulûm u fazla kütüb-hânedir şeref
Tullâb-ı 'ilm anın ile intifâ' eder... ” (s. 142)*

▪ Bir olayın tarihini veren manzûmeler

Hâkim Efendi, bahsettiği konuları pekiştirmek ve şiirin büyüünden yararlanmak için çoğu zaman kendisine ait tarih manzûmelerini alıntılarını. Aşağıdaki örnekte, Nidâyî mahlaslı Şeyh Abdullah Efendi'nin vefatına düşürülen bir tarih manzûmesine yer verilmiştir:

*“...defn olundular; rahmetullâhi 'aleyh. Ve târîh-i vefâtları dahi ser-zede-i
hâme-i Fakîr olmağla, bu mahalle sebt olundu:
Nakşibendî Şeyh 'Abdullâh Efendi Kaşgarî
Zât-ı pâki olmuşidi mültecâ-yı müstemend
...
Harf-i cevher-dârı Hâkim fevtine târîh olur
Kurb-i hakdan gûşuna geldi nidâ-yı Nakşibend... ” (s.928)*

▪ Bir yargıya vardiran manzûmeler

Hâkim Efendi, anlatı sırasında okuru bir yargıya vardirmek amacıyla manzûme alıntıları yapmıştır. Aşağıdaki örnekte, Medine'de gerçekleşen iki yangın olayından bahsettikten sonra, alıntılardığı bir manzûmeyle okuru Hak'tan gelene suâl olunmaması gerektiği yargısına vardırır:

*“...Târîh-i Semhûdî'de tasrîh olunmuşdur ki, iki def'a Medîne-i Münevvere'de
Ravza-i Mutahhara muhterik oldu. Biri kandilden biri sâ'ikadan zuhûr
eylemiştir; lâ'yûs'elü 'ammâ yef'alü.²⁰¹⁸ Li-muharririhî:
Gâh olur mescidi ihrâk ile hâkister eder
Gâh olur deyr-i mugân zıll-ı himâda mahfûz
Emr-i Hakk nâfiz olur hikmetini etme su'âl*

²⁰¹⁸ “Yaptığından sorumlu olmaz” anlamına gelen bu ifade “Lâ-yûs'elü 'ammâ yef'alü ve hüm yûs'elün” “(Allah) yaptığından sorumlu olmaz, onlar (kullar) ise sorumlu olur” (Enbiyâ 21/23) âyetinden mülhem olarak söylenmiş olmalıdır.

Bunda teslîm-i rızâ üzre yürür ehl-i huzûz...” (s. 1146)

▪ Bütün bir manzûmenin tek bir kelime mahiyetinde kullanılması

Hâkim Efendi, muhtevâsının tek bir kelimeye/terime/kavrama işaret ettiği manzûme alıntıları yapmıştır. Böylelikle sanat yapma hünerini göstermiştir. Aşağıdaki örnekte yer alan manzûmenin tamamı “padişah” terimine işaret etmektedir.

“...o mihr-i gülistân-ı Hilâfet, târîh-i şümâr-i gül-gonçe ile pür-behcet hırâmân-ı gülşen-tırâz-ı vücûd olup, her vechile memdûhu'l-ahlâkı ve'l-kerem, mahmûdü'l-a'râkı ve's-şiyem;

Âfitâb-ı âsümân-ı saltanat

Tâc-dâr-ı hânedân-ı saltanat

Pertev-i envâr-ı mihr-i tal'at

'Âlem-efrûz-ı cihân-ı saltanat

müfâdıyla sene-i elf ve mi'e ve selâs ve erba'înin mâh-ı rebî'ulevvelinde erîke-pîrâ-yi saltanat ve mesned-ârâ-yı müttekâ-yı Hilâfet olmuşlar idi...” (s. 171-172)

▪ Dua mahiyetinde kullanılan manzûmeler

Anlatısı boyunca sık sık dualara yer veren Hâkim Efendi, bir üslup özelliği olarak görebileceğimiz bu tarzı manzûme alıntılarında da devam ettirmiş, muhtevâlarında dua anlamı barındıran manzûme alıntıları yapmıştır. Aşağıdaki örnekte padişah için yapılan bir dua yer almaktadır:

“...ekrem efendimiz hazretleri mahzâ merâhim-i bî-kes nüvâzânelerinden bu 'Abdi hiç-mâye-i hâ'im Seyyid Mehmed Hâkim kullarını sene-i merkûmenin recebü'l-ferdi gurrelerinden hıdmet-i celîle-i mezbûrede istihdâma emr u fermânları cârî buyuruldu.

Îlâhî tâ cihân durdukca olsun zât-ı vâlâsı

Şeref-bahşâ-yı sadr-ı mesned-ârâ 'izz ü devletle

Ola tevfîk-ı Bârî hem-dem-i matbû'-ı etvârı

Muvaffak ola hayra dâ'imâ lutf u inâyetle

ve billâhi 'l-'avnu ve 's-savn²⁰¹⁹ ...” (s. 21)

▪ **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı başkalarınca söylenen manzûmeler**

Hâkim Efendi, anlatısında bahsettiği kişiler hakkında başkaları tarafından söylenen manzûmelere yer vermiş böylelikle bahsettiği kişilerin ve kişilerin karıştığı hâdiselerin zihinlerde daha iyi tahayyül edilmesini amaçlamıştır. Aşağıdaki örnekte latife başlığı altında anlattığı olayın kahramanı ile alakalı manzûme alıntısı yaparak kişinin daha iyi tanıtılmasına çalışılmıştır:

“...dedikde gerdân kırup bir şîve-i zenânî ile nîm hande eder ve yaşmağın sıyırır. Meğer bir ihtiyâr ak sakallu Ermeni imiş. ‘Tû!’ deyü yüzüne tükürüp, gerü döner. Kut’a:

Raks eder şîve ile tâze gibi

Şekl-i duhterdeki yoğun ırgad

Niçe vârtânları etdi meftûn

Böyle refâtârı ile bokcu Murâd

me’âliyle hiç elinden bir şey gelmeyen fakîr ırgad makûlesi başına varakdan bir kûlâh yapup, yüzünü karardup: ‘Zırzob, zırzob’ deyü pâzâr u esvâkda mâye-i me’âşını kesb ile hem izhâr-ı meserret ve hem iktisâb-ı ma’îşet ederdi...” (s. 731)

▪ **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten önce veya sonra, o kişinin adının aynen yer aldığı manzûmeler**

Hâkim Efendi, kişiler hakkında bilgi verdikten sonra bahsettiği kişinin isminin yer aldığı manzûmelere yer vererek anlatısını daha tesirli hâle getirmiştir. Aşağıdaki örnekte ‘Abbas Efendi-zâde Haşmet’ten bahsettikten sonra hem “‘Abbas Efendi’nin hem de “Haşmet”in isimlerinin geçtiği bir manzûmeye yer verilmiştir:

²⁰¹⁹ “Yardım ve koruma Allah’tandır” anlamına gelen Arapça bir cümledir.

“...Mezkûr Haşmet²⁰²⁰ ‘in pederi ‘Abbâs Efendi’ye Kazâ’-i Mekke tevcîh ve ‘azîmetinde Şâm’da hastalanup, mahatt-ı hükûmetine gidemeyüp, bi’l-iktizâ Âsitâne’ye ‘avdet eyledikde, pederini hicve tesaddî ile bu beyti meşhûr olmuşidi:

Kâle Haşmet: Yâ ebâ mâ-fîke leke ihrâm işi

Ve iş leke ve hayâtü vaktike ve hucetike bed-nâm işi

Bâb-ı Şâm’a geldi bir hâcî dedi târîhini

Eyledik ammâ ki hac ‘Abbâs Efendi Şâm işi

Buna zurefâ-yı vaktin ba’zı ları cevâb sadedinde bu gûne pâsuh-dih olmuşlardır.

Haşmetâ tiskîte mâ fî-şi’rike İslâm işi

Eyledin rüsvâyılığınla ‘âkıbet itmâm işi

Heyyik leke tühcî ebâke lâ-tekul üffîn lehû

Leyse yerza ’ş-şer’u ta ’melü ente bu bed-nâm işi...” (s. 794)

- **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten önce veya sonra, o kişinin özelliklerinden bahseden hicviyye tarzındaki manzûmeler**

Hâkim Efendi, mensûr kısımda bahsettiği kişilerin özelliklerini okura bir de manzûm şekilde tasvir etmeyi amaçlayarak bahsettiği özellikleri içeren manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Mühtedî Mustafa Efendi’nin hızlı bir şekilde farklı farklı göreve atanmasını eleştirel bir üslupla manzûme şekliyle de okura aktarmıştır:

“...Yine sene-i merkûme saferu’l-hayrının on dokuzuncu günü Ser-etıbbâ-yı hâssa Halebiyyü’l-asl Mühtedî Mustafa Efendi.....Lâkin bu makûle pest-fitrat âdemin vehle-i ûlâda Hekîm-başî olup, bir haftada müderris ve iki senede Kayseriyye mollası ve Kudüs Pâyesi ve kurb-i Şehen-şâhî’de müftehar u mübâhî olması ve akrânı etıbbâya Câlînûs-ı zemân mu’âmelesiyle, ferd li-muharririhî:

Ne ma’cûn olduğun ‘âlem bilür ey hâce-i Bukrât

Velî tahlîl olunsâ lafza-i Bukrât’ı bilmezsin

medlûlüyle ne ma’cûn olduğun bilürler iken, böyle görünmesi ‘uyûn-ı halka şekl-i ‘acîb ve tavr-ı garîb görünmüşidi...” (s. 478- 479)

²⁰²⁰ ‘Haşmet’ mahlasıyla mülakkab ‘Abbâs Efendi-zâde

- **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra o kişinin özelliklerinden bahseden medhiye tarzındaki manzûmeler**

Hâkim Efendi, mensûr kısımda bahsettiği kişilerin iyi özelliklerini okura aktarabilmek için bahsettiği özellikleri içeren övgü mahiyetindeki manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte, Sadria'zam Mustafa Paşa'yı metheden bir manzûme yer almaktadır:

“... 'alâ zâlik hâlâ revnak-efzâ-yı Sadâret-i 'uzmâ ve Mesned-ârâ-yı Vekâlet-i kübrâ, Düstûr-i ekrem ü eḫam, Müşîr-i sâhib-i himem, hazret-i Sadria'zam Mustafa Paşa ibnü'l-merhûm 'Abdurrahmân Paşa yesserallâhu lehû mine'l-hayri mâ yürîdü ve mâ yeşâ hazretleri, li-münşi'ihî:

Âsaf-ı hutta-ı a'tâf vezîr ibnü vezîr

Dâver-i ülke-i insâf-ı kirâm bin kirâm

Ma'n bin Zâ'ide hâ'iz-i iklim-i kerem

Der-i ihsân u 'atâsında sezâ olsa gulâm

medlûlü ile zât-ı mekârim-simât-ı 'âlîleri inşa'-i hayrât ü hasenâta meftûr ve secâyâ-yı behiyye-i mevhûbe ile ma'mûr u mağmûr olduklarından nâşî...” (s. 43-44)

- **Konuyu toparlamak ve anlatıyı sonuçlandırmak için manzûme alıntısı yapmak**

Konuyu toparlayıp anlatısını sonlandırmak amacıyla pek çok yerde manzûme alıntılarına yer veren Hâkim Efendi, anlatmak istediklerini manzûme vasıtasıyla okura aktarmayı hedeflemiştir. Aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi şenlik zamanı gerçekleşen faaliyetleri ve hâdiseleri kaleme aldıktan sonra anlatısını sonlandırmak için anlattığı konuya muhtevâca paralel bir manzûmeye yer vermiştir:

“...Zikr-i vukû'-i ba'zı ucûbe ve udhûke-i şehri-âyîn ki berây-ı izhâr-ı meserret ve şâdî ruhsat-yâb şüde-end(başlık)

...Pâdişâh'ımızın böyle eyyâm-ı sürûrunda benim de elimden bu kadarca geldi dedi; mütehayyir oldum. Kıt'a:

Sürûru Pâdişâh-ı 'âlemin te'sîr edüp halka

Ferah-yâb oldu 'âlem buldu ruhsat oldular mesrûr

Kimi raks-âver oldu kimi vecdiyle sürûr-âver

Ne gûne etse şevk izhârın eylerler anı ma'zûr...” (s. 751)

▪ **Mensûr kısımda anlatılan bir olayın bir kez de manzûme şeklinde anlatılması**

Manzûmenin okur zihninde yarattığı etkinin farkında olan Hâkim Efendi, bahsettiği kimi konuyu bir kez de manzûme şeklinde yazarak okurun dikkatini anlattığı konuya çekmeyi amaçlamıştır. Aşağıda mensûr kısımda hırsızın başına gelen bir hâdiseyi aktaran Hâkim Efendi, aynı konuyu bir de manzûme şeklinde okurun bilgisine sunmuştur:

“...Salb-i düzd-i şakî be-nezd-i Sandal Bedestânı yine sene-i merkûme mâh-ı zilka'desinin yedinci isneyn gicesi sâ'at beşde iken, Mi'mâr Sinân Mahallesi sâkinlerinden tînet-i zâtında habâseti merkûze olan bir şakiyy-i bed-kirdâr, İstanbul'da Sarıkcılar Sûku'nda Sandal Bedestânı ittisâlinde vâkı' kârgîr dükkânın üstüne çıkup, kazma ile kubbesinin depe camları olan mahalden delüp ve ib ile dükkâna inüp, mevcûd olan emti'asından serika eylediği şey' ile bekciler duyup ahz ve ertesi gün Divân-ı Sadria'zamî'ye ihzâr ve şer'-i şerîfe gönderilüp, düzd-i merkûm huzûr-i şer'de bi't-tav'i ve 'r-rızâ kazmasıyla kubbe-i dükkânı delüp, serika eylediğini ikrâr-ı tâm ve mûcebiyle taraf-ı şer'den i'lâm olundukda, bu gûne mekân-ı hasînden nûk-i tîşe-i fesâd ile serika ve dest-dirâzî-i bî-dâda sâ'î olan mefâsidin kubbe-i 'ömrün sülme-gîr-i i'dâm etmek lâzime-i hâlden olduğuna binâ'en, dükkân-ı merkûmun önünde kazması boğazına âvîze-i 'ibret olmak üzere şâkûl-i resen-i usturlâb-ı cezâ kılındı. Li-münşî'ihî:

Düzdî sîrâyet eyledi berkende 'ömrün tîşesi

Böyle düzdün böyledir sa'yinde âhir pîşesi

Tîşesiyle rahne-dâr etdi vücûdu kubbesin

Ermedi râh-ı necâta tîşe-i endîşesi... ” (s. 149-150)

▪ **Mensûr kısımda hangi sebeple alıntılandığı açıkça belirtilen manzûmeler**

Hâkim Efendi, genellikle metne alıntılacağı manzûmelerden önce neden manzûme alıntısına yer verdiğinin sebeplerini okura açık bir şekilde beyan eder. Aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, Râgıb Paşa'nın, câmi inşasının tamamlanmasına düşürdüğü bir tarih manzûmesini “tekrar, güzeldir” sözüne binaen tarihine alıntılamayacağı münasip gördüğünü dile getirir:

“...Ve târîh-i hitâm-ı câmi’-i şerîf Sadria’zam u efham Ebu’l-mevâhib devletlû Râgıb Mehmed Paşa hazretlerinin eser-i tab’-ı me’ârif-neb’-i ‘âlîleri olup, Şeyhulislâm-ı sellemehü’s-selâm, ‘Îmâd-i Sâni Veliyyüddîn Efendi cenâbları dahi kendü hatlarıyla sebt ü tahrîr buyurmalarıyla, işbu mahalde dahi sâbıkâ zikri mürûr etmişiken et-tekrâru hasen²⁰²¹ me’âliyle i’âde olunmak çespân görüldü.

Târîh-i hazret-i Sadria’zamî berây-ı itmâm-ı câmi’-i şerîf
Muktedâ-yı ehl-i sünnet câmi’-i mecmû’-i hayr
Kıldı çûn bu ma’bed-i zîbâyı inşa bî-riyâ

Sadr-ı ‘asrı bendesi Râgıb dedi târîhini
Câmi’-i ra’nâ binâ’-i Şâh Sultân Mustafâ...” (s. 957)

- **Mensûr kısımlar kaldırılrsa bile anlatının hiç bozulmadan devam ettiği birbirine muhtevâca paralel manzûmeler**

Hâkim Tarihi’nde, mensûr kısımlar arasında muhtevâ olarak paralellik gösteren manzûmeler yer almaktadır. Öyle ki mensûr kısımlar kaldırılrsa bile anlatı hiç bozulmadan devam etmektedir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, saltanat kayığının denize inmesi, hem mensûr hem manzûm birbirine paralel ifadelerle anlatılmıştır:

“...ol gün Kapudân-ı deryâ sa’âdetlû Vezîr-i mükerrem Mehmed Paşa hazretleri ve Emîn-i Tersâne el-Hâc Ebûbekir Efendi ve Kapudâne ve Riyâle ve sâ’ir ricâl-i Tersâne bi-esrihim teşrîf-i meymenet-redîf-i hazret-i Sadria’zamî’ye istinân ve terakkubda dîde-güşâ-yı sâhil-i intizâr oldular. Li-münşi’ihî:

Teşrîf edicek Âsaf-ı Yektâ-yı zemâna
Risto-himem ü Dâver-i dâna-yı zemâna
Zer-sandal-ı iclâli ile eyledi izhâr
Mevc-i haşemin bahr-i güher-zâ-yı zemâna

Nesr: Medlûlü ile ‘ale’s-sabâh müşîr-i zehhâr, mevc-pâş-ı ‘atâ, Vezîr-i kâm-kâr-ı bihâr, teyyâr-i sehâ, düstûr-i âfitâb-ı cenâb-ı seyyâre-haşem, zahîr-i bülend-pâye-i Cemhaşmet, Ferîdûn-‘alem, gays-i midrâr-ı nev-behâr, hayyir-i makdem, kâm-kâr ve kâm-bîn-i re’fet-âyîn, devletlû, sa’âdetlû, ‘atâfetlû Sadria’zam u ekrem efendimiz hazretleri dâ’ire-i bâb-ı seyyâre-ihtişâm-ı fehâmet-nisâblarıyla Tersâne-i ‘âmire’yi şerefpîrâ-yı teşrîf ve âdâb-ı Âsafî-tavr-ı haşmet-âyîn üzere

²⁰²¹ Tekrar güzeldir.

pîş-gâh-ı râh-ı fehâmetlerinde Vezîr-i mûkerrem Kapudan Paşa hazretleri ve Emîn Efendi ve sâ'ir erkân-ı rekîn-i behiyye ve ricâl-i Tersâne-i 'âmire me'âric-i nazra-gâh-ı Şehriyârî ve müttekâ-yı sâye-bân-ı Âsaf-ı kâm-kârî olan kalyona su'ûd ve sa'âdet ü iclâl ile ârâm-sâz-ı pister-i ku'ûd oldular. Li-münşi'ihî:

Geldi yerine mâh-ı felek-sây-ı zemâne

Zer mehce-i haşmet-i 'alem-ârâ-yı zemâne

Tâ ola cebîn-sây-ı şeref-bahşî-i teşrîf

Şâhen-şeh-i bahr u berre Pâşâ-yı zemâne

Nesr: Temdihi ile sâ'at -i zerrîn-gerî-i çâr-mîn-i küngüre-i devvâr, medâr-ı sümüvvet şef'i-disâre nihâde-pây-ı pergâr-gerd-i şikâr oldukda... ol âfîtâb-ı bî-ufûl-i meşârik-ı celâl, yûh-i pür-fütûh-i gerdûn-serîr-i iclâl, Pâdişâh-ı cihân-gîr-i kişver-güşâ, pîrâye-i çâr-bâliş-i evrenq-i i'tilâ, Hüsrev-i kahramân, şükûh-i Dârâ-sipâh, Hâkân-ı Keyvân-ı gulâm-ı felek bâr-gâh halledallâhu mülkehû ve devletehû ilâ yevmi't-tenâh efendimiz hazretleri, li-münşi'ihî:

Bâl açdı yemme sandal-ı vâlâ-yı zemâne

Mıczâf-güşâ bâz güher-zâ-yı zemâne

Yüz sürse sezâ makdemine bahra atılsa

Küh-sâra bedel fûlk-i felek-sâ-yı zemâne

Nesr: Zer-sandal-ı süvâr-i 'azamet ü celâl, teşrîf-bahş-i erîke-i manzar-i zîver-i iclâl olup, hezâr sad hezâr ta'zîm-i fehâmet-samîm istibşâr ile Sadria'zam u ekrem ve Kapudan Paşa-yı mûkerrem ve sâ'ir ecille-i erkân-ı ûbûdiyyet-şiyem merâsim-i cebînsâyî-i tal'at-i hümayûnlarına âdâb-ı darâ'atde nâsiye-fersâyî-i istikânetlerin pîş-nihâde-i râh-i istikbâl eylediler. Li-münşi'ihî:

Geldi o Şeh-i mahmidet-ârâ-yı zemâne

Mahmûd-ı şiyem kevkebe-pîrâ-yı zemâne

Sad devlet ü sad şevketle eyledi teşrîf

Ser-i mesned-i iclâline mevlâ-yı zemâne

Nesr: Mü'eddâsıyla ârâm-sâz-ı mesned-şükûh olduklarından sonra... tarh-ı efgen-i nev-îcâd inşa ve tâze zemîn-i nev-ibdâ' ibtinâ niçe kılâ' u zıyâ' ve bikâ' u ribâ'ı hâviye belki kalem-rev-i fesîhu'l-ercâ-yı mütevâziye 'Ve lehü'l-cevâri'l-münşe'âtü fi'l-bahri ke'l-a'lâm' mazmûn-ı münîfine temâm-ı mâ sadak-ı tâm, li-münşi'ihî:

Reşk eyler ana şeh-per-i 'Ankâ-yı zemâne

Mislin göremez dîde-i bînâ-yı zemâne

*Keşî gibidir peyker-i matbû'ası ammâ
Mânend-i cebel tantana-fersâ-yı zemâne
... Bundan sonra şevket ü iclâl ile 'azîm tob şenlikleriyle Serây-ı hümayûn'larına
fülke-süvâr-i mevce-pâş-i insirâf oldular. Li-münşi'ihî:*

*'Azm etdi serâya Şeh-i vâlâ-yı zemâne
Yüz sürmek idi pâyna sevdâ-yı zemâne
Evvel pâya degil hâkine ol pâ-yı şerîfin
Hasretle geçer çeşm-i temennâ-yı zemâne*

*Nesr: Mağzâsıyla hıdemât-ı nüzûl-i meymenet-şümûl itmâmından sonra Sâhib-i
devlet efendimiz hazretleri dahi Dîvân-hâne'de tenâvül-i ta'âm, ba'dehû Serây-
ı 'âlî'lerine per-güşâ-yı şîrâ'-i sandal-ı iclâl oldular..." (s. 112 -117)*

▪ Nasihat mahiyetindeki manzûmeler

Hâkim Efendi, alıntılacağı manzûmelerin muhtevâsında kimi zaman nasihat mahiyetinde ifadelerin olmasına dikkat etmiştir. Aşağıdaki örnekte nasihat içeren bir manzûmeye yer vererek anlatısında ele aldığı konuyu pekiştirmiştir:

*"...bu gûne hissîsa-i mücerrebe-i marziyyenin dahi sevâb-ı 'azîmi, vâsıl-ı
dergâh-ı İlâh olmak için zât-ı hümayûn-i mekârim-meşhûnları ihrâz-ı envâ'-i
hayrât ü berekâta mecbûl ü meftûr; beyt:*

*Gündüzün halk-ı 'âleme Şâh ol
Gicelerde gedâ-yı dergâh ol*

*Nesr: Me'âl-i hakikat-iştimâli gibi ol Şehen-şâh-ı âgâh-ı dil ve Pâdişâh-ı
mahrem-i kurb-i nevâfil zeyyenallâhu bi-mehâmidihî cemî'a'l-mesâcidi ve'l-
mehâfil²⁰²² hazretleri cedd-i vâlâ-yı emcedleri olan Hudâvendigâr-ı fütûh ve
megâzî ebu'l-hayrât merhûm u mağfûr Sultân Mehmed Hân Gâzî enârallâhu
burhânehû ve a'lâ sultânehû²⁰²³ hazretlerinin..." (s. 468)*

²⁰²² Allah bütün mescid ve mahfilleri kendi övgüleriyle süslesin.

²⁰²³ Allah onun delilini apaçık kılsın ve gücünü yüceltsin.

c. Âsım Tarihi

Âsım Tarihi'nde manzûmelerin metin içerisinde kullanım fonksiyonunu 23 başlık altında ele aldık.

▪ Bütün bir manzûmenin tek bir kelime/ kavrama işaret etmesi

Âsım Tarihi'nde, alt başlıklardan sonra başlıkla alakalı bir manzûmenin yer alması ve mensûr kısmın bu manzûmeden sonra devam etmesi nâdir de olsa görülmektedir. “Medhiye(övgü) manzûmesi” başlığıyla başladığı Tarih’inde Âsım Efendi, dönemin padişahı için 55 beyitten oluşan bir kaside yazmış, her beytinde padişahı öven sözler kaleme almıştır. Manzûmenin sonunda ise mensûr kısma “hazretlerinin” kelimesiyle başlamıştır. Bu tutum, Âsım Efendi’nin yer verdiği bu kasidenin tamamının padişahı işaret ettiğini göstermektedir:

*“Medhiyye-i manzûme
Pâdişâh-ı cihân Hidv-i zemân
Dâver-i dâd-ver, Şeh-i devrân*

*Ma'nî-i nass-ı zıll-ı Yezdânî
Fehvâ'-i âyet-i Cihân-bânî
...*

*Şems-veş her cihâta şemşîri
Ola pertev-res-i cihângîri*

*Askeri gâlib ü muzaffer ola
Düşmeni hâ'ib ü müdemmer ola*

*hazretlerinin ber-dâşte-i pâye-i evreng-i mînâ-efrâşteleri kılındıktan sonra,
erbâb-ı elbâba hafî ve müsterâb değildir ki, 'ilm-i târîh bir fenn-i celîldir ki,
anıyla ahvâl-i zemâniyyeye vukûf u ma'rîfet hâsıl olur...” (s.7-9)*

▪ Anlatının asıl parçası olup metinden çıkarıldığında konu bütünlüğünün bozulacağı manzûmeler

Mensûr metin arasına serpiştirilmiş kimi manzûmeler anlatılan olayın ta kendisidir, bu sebeple de onlar olmadan anlatıcı istediğini tam olarak anlatamaz. Şâyet mensûr metinden çıkartılır ise de anlam karmaşasına yol açarak metnin akışını kesintiye uğratar. Âsım mensûr metin içerisinde bu türde bir manzûme kullanım şeklini sıklıkla uygulamıştır:

“...vâreste-i kayd-ı memât olduklarını işâr ile kâlây-ı girân-be-hây-ı hayr u meberrâtı tervîc ve mutâla'a edeneri, ol tarîk-ı hidâyet-refîka, li-râsimihî:

Âdem oldur ki ayağın çekicek dünyâdan

Zikr-i bi'l-hayr ile halk içre güzel adı kala

sâyıkası ile sevk u tehyîc edüp kezâlik niçe niçe 'Menem dîğەر nîst'²⁰²⁴ sayhasıyla velvele-endâz-ı evc-i âsümân olan 'âdî-tüvân...’’ (s. 21)

▪ Anlatıda yer alan kelimenin/ kelimelerin devamında gelen manzûmede kullanılması

Âsım, kimi yerde metindeki yeknesaklığı kırmak ve mûsikîyi yakalayabilmek için kelime tekrarlarına yer vermiş, bu tekrarlar mensûr ve manzûm kısımlarda birbirini takip etmiştir:

“...üzere ân-be-ân perde-i hafâdan bâriz ü 'iyân olan gûnâ-gûn çehre-i tebeddülât ve tegayyürât ve beyit:

Hazret-i Hakk'dır **tebeddül den tegayyür den** berî

Lahza lahza yohsa artup mâ-sivâ eksilmede

inkılâbâtı üzere dem-be-dem ser-ber-âverde-i kâ'inât olan terakkıyât ve tedenniyât makûlesi keyfiyyât-ı 'acîbetü's-simâta kesb-i vukûf u iz'ânla istikmâl-i mâl-i sa'âdet-me'âl-i îmân...’’ (s. 22)

▪ Nasihat mahiyetindeki manzûmeler

Okuru metne dâhil etmek için sık sık okura seslenen Âsım Efendi, onlara nasihat etmekten uzak durmamıştır:

“...dem-be-dem ser-ber-âverde-i kâ'inât olan terakkıyât ve tedenniyât makûlesi keyfiyyât-ı 'acîbetü's-simâta kesb-i vukûf u iz'ânla istikmâl-i mâl-i sa'âdet-

²⁰²⁴ Kendimden başkasını adam saymıyorum.

me'âl-i î mân ve istikvâm-ı 'akîde-i i'tikâd ü istîkân eylemek vâreste-i kümûn ü
gümân olmağla 'et-Teşebbüsü bi's-sebebi hüve't-teşebbüsü bi'l-müsebbebi'²⁰²⁵
asl-ı âsiline mebnî, cihet-i vücûbiyyeti bu taraftan dahi 'iyân ve bülendî-i kadr-
i ercümendi, 'ayn-ı 'ibret-i ehl-i hibrete nümâyândır. Kıta:

Tevârîh-ı selefden gâfil olma menfa'at-zâdır

Hikâyât-i kühen, tecdîd-i 'ibret birle gûyâdır

Kulak tut i'tibâr et nağme-i ahhâr-ı eslâfa

Nev-â-nev hâdisât-ı 'âleme bak kim temâşâdır... ” (s. 22)

■ Anlatılan bir olay yahut olguyu desteklemek amacıyla kullanılan manzûmeler

Âsım Târîhi'nde kullanılan manzûmelerin birçoğu anlatıda mevzû bahis edilenleri desteklemek amacıyla alıntılanmıştır. Aşağıdaki örnekte Küçük Ali-zâde Halîl Paşa'nın gaddar ve kötü bir kişi olduğunu ve halka çok eziyetlerde bulunduğunu dile getirdikten sonra alıntılacağı mısra ile sözlerini desteklemiştir:

“...hâlik-i mezbûrun bu def'a huccâca eylediği gadr u ihânet, gayretullah
zuhûruna 'illet olup, ne vechile latma-hâr-ı dest-i kazâ vü kudret olacağı
nigâhîde-i çeşm-i ehl-i basîret iken, muktezâ-yı ser-nüvişti üzere hatfe enfihî
helâk ve üftâde-i hufra-i hâk oldu, [Mısra]:

Rakîb ölsün ne yüzden ise mevti ko hemân ölsün... ” (s. 99)

■ Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra, o kişinin adının aynen yer aldığı manzûmeler

Âsım Efendi, kişiler veya kişilerin karıştıkları hâdiseler hakkında bilgi verdikten sonra mezkûr kişinin adının yer aldığı manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Mir Haydar'dan bahsettikten sonra, isminin yer aldığı bir manzûme alıntılanarak kişiyi tasvir etmiştir:

“...müteveffâ-yı müşârun ileyhin ferzend-i dil-bendi ve Feyzullah Hân'ın
nebîre-i ercümendi olan Mir Haydar ki işbu, beyt:

Nesl-i Cengîz âl-i Peygamber 'Azîz-i mısır-ı câh

Vâris-i ma'sûm Gâzî Mir Haydar Pâdişâh

²⁰²⁵ Sebebe yapışmak sonuca yapışmanın ta kendisidir.

beyti, nakş-ı nigîn-i hikmet-penâhlarıdır... ” (s. 104)

▪ **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı başkalarınca söylenen manzûmeler**

Anlatısında kişiler hakkında birtakım bilgileri okurla paylaşan Âsım Efendi, mezkûr kişiler hakkında başkalarının söylediği manzûmelere yer vererek anlatısını zenginleştirmiştir. Aşağıdaki örnekte Nâ’ib-i Hâ’ib hakkında söylenen, elsine-i vükelâdan birine ait bir manzûmeye yer vermiştir:

“...Bu peyâm-ı bârid, sâmi’a-i evliyâ-yı umûra vârid oldukda, Nâ’ib-i hâ’ib hakkında, ‘Lâ yentetihhu fîhi ‘anzânî’²⁰²⁶ meseli güfte ve elsine-i vükelâdan Mîsrâ’:

*Şâhım suç öldürende değildir,ölendedir
mazzûnu şünüfte oldu...” (s. 110-111)*

▪ **Konuyu toplamak ve anlatıyı sonlandırmak amacıyla kullanılan manzûmeler**

Âsım Efendi, anlatısını sonlandırmak amacıyla anlattığı konuyu özetleyici bir şekilde manzûme alıntılarına yer vermiştir:

“...müheyyic-i gayret-i Rabbânî ve müsteclib-i ‘afv ü mağfiret-i Sübhânî ola, âmîn.

*Yumazsa âb-ı rahmet ehl-i cürmün cürmünü yâ Rabb
Ya ol bî-hadd u bî-pâyân olan deryâyı neylersin...” (s. 528)*

▪ **Atasözü mahiyetindeki manzûmeler**

Âsım Efendi, anlatısına alıntılardığı manzûmelerde atasözü olmasına dikkat etmiş, bu manzûmeler aracılığıyla okurun ilgisini çekmeyi amaçlamıştır:

*“...ol mebhasdan bu ahkâmı ictihâd ederler idi. [Mîsrâ]:
Birâder eski meseldir, yağrı olan kocunur...” (s. 701)*

²⁰²⁶ İki keçi o konuda toslaşmaz.

▪ Bir yargıya vardırıan manzûmeler

Âsım Efendi, kaleme aldığı bir durum, bir tasvir yahut da bir hâdisе hakkında okuru genel bir yargıya ulaşmasına yardımcı bir manzûme alıntılarmıştır. Aşağıdaki örnekte vukû bulan hâdiseyi aktardıktan sonra, bildiğinin bu kadarla sınırlı olduğunu dile getirerek yargıyı okura bırakmıştır:

“...vûkelâ-yı Devlet-i ebediyyü’l-ikbâl bunları mîzân-ı hikmet vefkınca isti’mâl eylemek lâzime-i hâldir.

Bildiğim budur benim vallâhu a’lemü bi’s-savâb...” (s. 908)

▪ Mensûr kısımlar kaldırılса bile anlatının hiç bozulmadan devam ettiğі birbirine muhtevâca paralel manzûmeler

Âsım Efendi’nin, mensûr kısımlar arasına yerleştirdiğі muhtevâca paralel manzûmeler alıntıladiğі görölmektedir. Mensûr kısımlar kaldırılса bile anlatı hiç bozulmadan devam eder. Bu alıntılama tarzı Âsım Efendi’nin üslubunu çeşitlendirmektedir. Bu manzûmeler arasında kâfiye ve redif birliğı de bulunmaktadır:

“...vûkelâ-yı Devlet-i ebediyyü’l-ikbâl bunları mîzân-ı hikmet vefkınca isti’mâl eylemek lâzime-i hâldir.

*Bildiğim budur benim vallâhu a’lemü bi’s-savâb*²⁰²⁷

...

ol esnâda tâze-gûyân-ı zemândan biri ol keyfiyyete işbu kıt’a ile nagme-serây-ı gülşen-i beyân oldu, kıt’a:

Defter-i tedrî tashîh etmek için bî-garaz

Şeyhulislâm’a buyurdu Dâver-i ‘âlî-cenâb

Yanlış imiş on dokuz dâne müderris kıldı hak

Dahi var gibi hatâ v’allâhu a’lemü bi’s-savâb” (s. 908-911)

▪ Kendinden önceki cümleye “ve” bağlacı ile bağlanan manzûmeler

²⁰²⁷ Allah doğrusunu en iyi bilendir.

Âsım Efendi, mensûr kısımlara “ve” bağlacıyla manzûmeler ekleyerek alıntılacağı manzûmeye bir nevi kelime mahiyeti yüklemiştir. Aşağıdaki örnekte esrar çeken insanlar gibi tavır sergilediklerini ve “işte meydan ben mert bir insanım diyen gelsin” edasıyla davranış sergilediklerini dile getirmiştir:

“...her biri bir gûne tavr-ı nahvet ü tenemmür ve şumûh-ı enf-i tecebbür birle
esrâr çekmiş eşrâr gibi harekât-i eşrâr gibi harekât-i nâ-ma'kûleye ibtidâr ve:
Var mıdır meydân-ı 'aşkın bir dilâver serveri
İşte meydân işte er merdim deyen gelsün beri
edâsiyle dünyâyâ salâ-hân-ı dilâverî oldular...” (s. 919)

▪ Okuru metne dâhil eden manzûmeler

Anlatısı boyunca sık sık okura seslenmeyi bir üslup hâline getiren Âsım Efendi, manzûmeler vasıtasıyla da okura hitap etmektedir:

“... ‘Bak Kehye! Bizim Bayrakdâr Paşa efendimizden gayri kimseye hıdmetimiz
yokdur. Allah’a bile hıdmetimiz yokdur’ deyü cevâb verdiği sahîhan
mesmû‘umuzdur.
Var kıyâs et vüs‘at-i bahr-i cehâlet nidiğin...” (s. 1428)

▪ Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra, o kişinin özelliklerinden bahseden manzûmeler

Âsım Efendi, kişiler hakkında bilgi verdikten sonra anlatısını pekiştirmek maksadıyla mezkûr kişinin özelliklerinden bahseden veya yansıtan manzûmelere de yer vermiştir:

“...Küçük Râşid Efendi... meğer ber-vech-i muharrer bu yâdigârın cibilleti
vârûn ve bâtını zâhirine uymaz bir merd-i bâz-gûn ve;
Hakîkî sanma her seyr etdiğin perhîzkârânı
Fesâda derd-mendin neylesün destinde âlet yok
beytiyle yek-mazmûn imiş...” (s. 1452)

▪ Anlatıda olayın kendisi olan manzûmeler

Âsım Efendi, metinden çıkartıldığında anlam bozukluğuna ve kopukluğuna yol açacak, anlatısında olay örgüsünün bir parçası olarak bulunan manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Râgıp Paşa'nın yazdığı bir kıtaya çok fazla ihsana nâil olduğunu dile getirerek mezkûr kıtaya yer vermiştir:

“...Hattâ bir yevm-i Regâyib'de Râgıp Paşa merhûma işbu Kıta-i rengîne musâhib ba'zı eş'âr-ı dil-nişîn 'arz eylemekle kati vâfir ihsân ve nüvâziş-i vezîrâneleriyle nâ'il-i dest-mâye-i mefâhir olmuşlar:

Şâyed ki 'inâyettü efendim ola Râgıp
Eş'arımı 'arz eyleyeyim yevm-i Regâ'ib
Dofu günüm ol rûy-i pür-envârı görünce
Baht-ı siyehim oldu küşâde ne garâ'ib

'eş-Şey'u bi's-şey'i yüzekkiru'²⁰²⁸ müzekkiresince, te'essî ve tahallukla ilâ âhiri'l-eyyâm ibkâ-yı nîk-nâm ve vesîle-i terahhum-i enâm olmak niyyetiyle Râgıp Paşa merhûmun münâsebet-i mezkûre ile işbu menkabe-i dilârâsı sahîfe-zîb-i imlâ kılındı...” (s. 1505)

■ **Anlatıdaki şair biyografilerinde bahsi geçen şaire ait metne dâhil edilen manzûmeler**

Âsım Efendi, şairlik yönünden bahsettiği kişilerin biyografilerinde, o kişilere ait manzûmelerden örnek vermek suretiyle metnine manzûme alıntılanmıştır. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, Vehbi biyografisini yazarken ona ait manzûmelerden örnek verdiğini açıkça okura bildirmiştir:

“...Hılâl-i tercemedede vâsf u senâsı mesbûk Tannâne Kasidesi gerçi zer-hall ile tahrîre sezâ bir kaside-i bî-hemtâ olup, lâkin tavîlü'z-zeyl olduğundan başka, şöhrat ü şey'û'îyyetine mebnî bu makâmda tahrîrinden keff-i hâme-i imlâ ve hemân nümûne kasdiyle iki gazel-i bî-bedeli ve birkac ebyât-ı müteferrikasıyla iktifâ kılındı.

Kilk-i kudret hatt-ı reyhânını nâgâh yazar
Safha-i sîneme medd-i elif âh yazar

Vasf-ı rûyunda gazaller yazan erbâb-ı sühan

²⁰²⁸ Bir şey bir şeyi hatırlatır.

Matla 'ına kimi hûrşîd kimi mâh yazar

...

Kâtib-i mahkeme-i hükm-i kazâ ey Vehbî

Kısmetim sehmini er-Rızku 'alallah yazar... ” (s. 1509)

■ Bir olayın tarihini veren manzûmeler

Âsım Efendi, anlatısında ele aldığı olaylar hakkında yazılan tarih manzûmelerine yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Pertev Paşa'nın vefatına düşülen bir tarih manzûmesi alıntılanmıştır:

*“...tâ ki mâh-ı merkûmun yirmi yedinci gicesi –ki şeb-i Mi'râc-ı pür-ibtihâc-ı
hazret-i Fahru'l-'ibâd, vetîre-i reng-i siyâhî-midâd, zebîre-i vetîre-i 'en-Nûru
fî's-sevâd²⁰²⁹dır- rûh-i pür-fütûhları du'ây-ı ebrâr-âsâ 'âric-i medâric-i 'âlem-
i bâlâ yânî târîh:*

Yakdı Pertev sûz-i hicrânîyle ahabbın meded

*târîhiyle Pertev, sûz-i ecel-i ciğer-dûz ile hurrâka-i hayâtı sûhte ve çerâğ-ı cân-
ı nâzenîni bezm-i bihîn-i behîşt-i berînde efrûhte olmağla.. ” (s. 26)*

■ Bir terkihi oluşturan bir kelime mahiyetindeki manzûmeler

Âsım Efendi, kimi yerde bir terkihi oluşturan bir kelime mahiyetinde manzûme alıntılarını yer vermiştir:

*“...miyâne-i leyâlde sevâd-ı vâsf-ı hâli hayrun min elf-i şehrin olan Leyle-i
Kadr-i mansûsu'l-kadrde ber fehvâ-yı*

Kesî zi-çûn ü çerâ dem hemî ne-yâred zed

Ki-nakş-bend-i havâdis verây-ı çûn ü çerâst²⁰³⁰

sadme-i sâ'ika-i nâgeh-zuhûr-i kazâ... ” (s. 31)

²⁰²⁹ Işık gözün siyahındadır.

²⁰³⁰ Hiç kimse nasıl ve niçin diye bir an ağzını açamaz, çünkü olayların şekil bağlaması, nasıl ve niçinin dışındadır.

- **Başlıktan hemen sonra gelen ve anlatılacak konuya giriş mahiyetinde olan manzûmeler**

Âsım Efendi, kimi yerde başlıktan hemen sonra bir manzûmeye yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte “Mu’âyede-i ‘îd-i adhâ” başlığından sonra konuya giriş mahiyetinde bayramla ilgili bir manzûmeye yer verdiği görülmektedir:

“...Mu’âyede-i ‘îd-i adhâ (Başlık)

Ser-i kûyünde kurbân olmağa ‘âlem müheyyâdır

Cihân bir başka ‘âlemdir meğer ki ‘îd-i adhâdır... ” (s. 1457)

d. Es’ad Tarihi

Es’ad Efendî’nin, eserine alıntılacağı manzûmeleri incelediğimizde bu manzûmelerin birtakım fonksiyonlarla metne yerleştirildiğini görmekteyiz. Bu kullanım fonksiyonlarını 21 başlık hâlinde incelememiz mümkündür:

- **Anlatıda yer alan bir kelimenin/kelimelerin devamında gelen manzûmede kullanılması**

İncelediğimiz diğer vak’anüvîs tarihlerinde de olduğu gibi Es’ad Efendi, mensûr kısımda yer alan bazı kelimeleri mensûr kısımdan sonra gelen manzûmede de kullanarak anlamın pekişmesini sağlamış, manzûmenin müzikalitesinden yararlanarak okurun zihninde daha iyi yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Aşağıdaki örnekte “Melek girmez” diye tanımlanan yerlerin yıkılmasını ve yerine Sultân Mahmûd’un başka binalar yaptırdığı hâdiseyi hem mensûr hem de manzûm kısımda okurun bilgisine sunmuştur:

“...be-tahsîs Bağçe-kapusu hâricinde dâru’n-nedve-i haşerât-ı neferât olan ‘Melek girmez’ denilen kahvelerin irâde-i kerâmet-‘âde-i Gîtî-sitânî ile yıkılması ve yerine muharrir-i Fakîr’in, nazm:

Yapdı bir ma’bed Şehinşah-ı zemân kim ba’de-ez-în

Bağçe-kapusu civârına melek girmez mi yâ

Su gibi ezberledi târîhini ins ü melek

Kıldı Hân Mahmûd câmi’ sâhil-i yemmde binâ

Nesr: küt’asiyle târîhini zabt-ı mecâmi’-i âsâr kıldığı câmi’-i şerîfin yapılması... ” (s. 71)

▪ **Anlatılan bir olay yahut olguyu desteklemek amacıyla kullanılan manzûmeler**

Es'ad Efendi, anlattığı olay veya olguları destekleyici mahiyette sıklıkla manzûmelerden yararlanmıştır. Aşağıda verilen örnekte zâlim bir insanın sonunun ölüm olduğunu mensûr kısımda aktardıktan sonra zâlimlerin uğrayacağı felaketleri anlattığı bir manzûmeye yer vererek mensûr kısımda anlattığı hâdiseyi desteklemiştir:

“...Dimetoka'da i'dâm ve ser-i maktû'u Orta-kapu pîşgâhına vaz'la mâ bihi'l-i'tibâr ser-encâm-ı nemek be-harâm kılındı.

Zâlimi sanman ki ber-hurdâr olur

Ya kesilür başı ya ber-dâr olur...” (s. 129)

▪ **Anlatılan bir olayın sebebi mahiyetinde kullanılan manzûmeler**

Es'ad Efendi, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı olarak anlatacağı bir olaya güzel sebep bulma mahiyetinde öncelikle bir manzûmeye yer vererek bu manzûmenin muhtevâsıyla paralel olarak gerçekleşen hâdiseye yer vermektedir. Aşağıdaki örnekte “Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş” mısrasına yer verdikten sonra bahsettiği kişinin bu mısranın manasından sebeple bir eser kaleme aldığını vurgulamaktadır:

“...hasbe't-tâka tahsîl-i dest-mâye-i fûnûn-i şettâ ve tekâmîl-i edevât-ı tahrîr ü inşaya verziş ederek, mısra':

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

Nesr: âvâz-ı şevk u tarab-endâzı tergîbiyle bir eser-i mu'tebere şîrâze-bend-i tertîb olmak recâsında idi...” (s. 11)

▪ **Anlatının asıl parçası olup metinden çıkarıldığında konu bütünlüğünün bozulacağı manzûmeler**

Es'ad Efendi, anlatısının ana parçası olarak manzûmeler alıntılanmıştır. Bu manzûmeler olay örgüsünün bir parçası olduğundan metinden çıkarıldığında metnin bütünlüğünün bozulmasına sebep olmaktadır. Aşağıdaki örnekte bir manzûmenin muhtevâsının olay örgüsünün ana parçası olduğunu görmekteyiz:

“...Kesret-i ta’âm bedene ezar ve kesret-i kelâmın efse mazarratı andan ekserdir, nazm:

Mâ in nedimtü 'alâ sükûtin merreten

*Ve-lekad nedimtü 'ale 'l-kelâmi mirâren*²⁰³¹

meḥhûmunca kelâma nedâmet derkâr, sükût ise mûcib-i nedâmet olmadıḡı âşikârdır... ” (s. 285)

▪ **Aynı anlama gelen ve birbiri ardınca metne yerleştirilen tercüme niteliğindeki manzûmeler**

Es’ad Efendi, incelediğimiz diğer vak’anüvîs tarihlerinde görmediğimiz bir şekilde anlatısına peşpeşe yerleştirdiği farklı dillerde fakat aynı anlamdaki manzûmelere yer vermiştir. Bu manzûmelerin birbirinin tercümesi olduğunu da açık bir şekilde okura ifade etmiştir:

“...Ol esnâda hâlâ Tîbe-i Tayyibe Kadısı 'İsmet Beyefendi-zâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed 'Ârif Bey'in inşad kıldığı kıta-i belîgadır:

Tehammele Beyitullâhi 'an küll-i zâirin zünûben

Bihâ isveddet lehu 'l-kisvetü 'l-beyzâ

Fe-lemme 'ste hakku 'n-nâra min küsr-i me 'semin

*Fe-lem yerza illâ en tehammelehâ eyzân*²⁰³²

Kıta-i mergûbe-i mezkûreyi hâlâ Emîrû 'l-Hâc Sadr-ı esbak Sâlih Paşa'nın Dîvân Kâtibi, üdebâ-yı hâcegândan el-Hacı Râsim Efendi bu vech-i vechîh ile terceme etmiştir:

Yüklenüp Beyit-i Hudâ ma 'siyyet-i züvvârı

Oldu ak kisvesi te 'sîr-i günâh ile siyâh

Müstehakk olmuş idi nâra günehten hüccâc

'Âkıbet etdi tehammül anı da Beyitullâh

Fuzalâ-yı Tekrûr'dan mücâvir-i Mekke-imükerreme 'Abdulvedûd Şınkıntî'nin nazm etdiği Kıta-i nefîsedir. Kıta:

Lâ ye 'menü 'n-nâra ba 'de 'l-Beyiti zû-huldin

Elemme yevmen bi-âsâmin ve evzârin

²⁰³¹ Susmaktan dolayı bir kez olsun pişman olmadım ama konuştuğum için çok kez pişmanlık duydum.

²⁰³² Kendisine gelen her ziyaretçiden bir günah yüklenmesi sebebiyle Beytullah'ın beyaz örtüsü karardı. Günah çokluğundan dolayı cehennemi hak ettiklerinden, âhirette de onlara yönelik azâbı üstlenmeden edemedi.

en-Nâru in-ahrakat men lâ zünûbe lehû
Fe-keyfe ye 'menü zû-zenbin mine 'n-nâr²⁰³³
Kâle 'l-Muharrirü 'l-Fakîru cevâben li- 'Abdulvedûd;
Îrâdetullâhi kad kânet münezzeheten
'An vasmetihi 'l-garazi 'd-dâ'î ile 'l- 'ameli
În şâ'e yuhriku 'abden mâ cenâ ebeden
Ke-harkihî sûtretü 'l-Beyiti bi-lâ-emelin²⁰³⁴ ... ” (s. 263- 264)

▪ **Başlıktan hemen sonra gelen ve anlatılacak konuya giriş mahiyetindeki manzûmeler**

Es'ad Efendi kimi zaman metninde yer alan başlıklardan sonra mensûr ifadelerle anlatısına başlamamış başlıkla uyumlu manzûme alıntılarından sonra anlatısına mensûr olarak devam etmiştir:

“...Ey hâme kâm-ı bâle vusûl ise maksadın
Ser-meşk-ı hamde besmele birle kıl ibtidâ

Bâ'de ez-edâ-yı tasliye-i Şâh-ı enbiyâ
Pes ez-nisâr-ı tarziye-i Âl-i Mustafâ

...

Yâ Rabb bi-hakk-ı çâr-kitâb ol Hidîv'e ver
Fevz ü safâ ve nusrat eyle tâ ebed-bekâ

Nesr: ya 'nî bu 'âciz, nâçiz, bî-vukûf ve bî-gâne-i me 'ânî-i elfâz u hurûf Sahhâflar
Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad 'afâ aserâtihi 'l-Melikü's-Samed²⁰³⁵
bendesin... ” (s. 429)

▪ **Bir olayın tarihini veren manzûmeler**

Anlatısı boyunca Keçecizâde İzzet'ten ve kendi divanından pek çok tarih manzûmesi alıntılanan Es'ad Efendi, aşağıdaki örnekte Müderris-zâde Ârif Efendi'nin Edirne Kadısı olması hâdisesine düşürdüğü tarih manzûmesine yer vermiştir:

²⁰³³ Bir gün suç ve günahlara bulanmış olan cennetlik kişiler, Beytullah'ın yanmasından sonra ateşten (cehennemden) emîn olamazlar. Ateş günahsız olanı yaktığına göre, günahkar ateşten nasıl emîn olabilir

²⁰³⁴ Allah'ın irâdesi, eyleme götüren bir gâyeden gâfil olmaktan münezzehtir. Dilerse Beytullah'ın örtüsünü herhangi bir amaç gütmeksizin yakması gibi, günah işlemeyen bir kulu da ebedî olarak yakar.

²⁰³⁵ Hiçbir şeye muhtaç olmayan ve hükümdâr olan Allah onun hatâlarını affetsin.

“...Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullâh Efendi'ye Mekke-i mükەرreme pâyeleri
i'tâsiyle yegân yegân mesrûru'l-cinân ve hâlâ Edirne Kadısı olup, Li-münşi'ihî:
Hâce-i cins-i hüner ya'nî Müderris-zâde
Nüsha-i zâtı anın câmi'i her bâb-ı 'ulûm

Hükmüni verdi bu târîhde câh-ı 'ilmin
Hâkim-i Edrenedir 'Ârif-i erbâb-ı 'ulûm
mısrâ'ıyla târîh-i nasbını sebt-i mecmû'a-i âsâr-ı nâ-hemvâr-ı 'âcizânem
kıldığım Müderris-zâde 'Ârif Efendi'nin...” (s. 19)

▪ Bir terkihi oluşturan bir kelime mahiyetindeki manzûmeler

Es'ad Efendi, kimi zaman alıntıladdığı manzûmeleri mensûr kısımda yer alan bir terkihin bir kelimesi mahiyetinde kullanmıştır:

“...Elhamdülillâhi Te'alâ tâli'-i mes'ûd zıll-ı İlâhî iktizâsınca bu kaziyye-i nâ-
marziyyeyi ber-fehvâ-yı;
'Aduv şevved sebeb-i hayr ger Hudâ hâhed
Hamîr-i mâye-i dâmân-i şişe-ger sengest²⁰³⁶...” (s. 387)

▪ Bir yargıya vardiran manzûmeler

Es'ad Efendi, anlatısı boyunca alıntıladdığı kimi manzûmeler vasıtasıyla okura seslenerek bahsettiği konu hakkında onların bir yargıya varmalarını bekler. Aşağıdaki örnekte zalim ve gaddar bir kişinin idam edildiğini mensûr kısımda okura bildirdikten sonra, alıntıladdığı manzûme ile okurun zalim kişilerin eninde sonunda öldürüleceği yargısına ulaşmalarını ister:

“...Dimetoka'da i'dâm ve ser-i maktû'u Orta-kapu pîşgâhına vaz'la mâ bihi'l-
i'tibâr ser-encâm-ı nemek be-harâm kılındı.
Zâlimi sanman ki ber-hurdâr olur
Ya kesilür başı ya ber-dâr olur...” (s. 129)

²⁰³⁶ Allah isterse düşman hayrın sebebi olur. Şişecinin tezgahındaki mayanın hamuru da gerçi taştır.

▪ Bütün bir manzûmenin tek bir kelime mahiyetinde kullanılması

Es'ad Efendi'nin alıntılacağı manzûmelerden bazılarının muhtevâsı tek bir kelimeye işaret etmektedir. Aşağıdaki örnekte yer alan manzûme padişaha işaret etmektedir:

“...Muhyi's-sünneti's-seniyye, Hâmîyü's-şerî'ati'n-Nebeviyye, A'delü's-selâtîn,
Ekremü'l-havâkîn; Beyit:

Selîlü's-seyfi Mansûru'l-ketîbeh

*Nediyyü'l-keffi Me'sûru'n-nefîseh*²⁰³⁷

*Selâtîn-i kirâmın 'adl ü ref'etle ser-firâzı, Mücâhidü fî sebîlillâh Sultân Ahmed
Hân Gâzî... ” (s. 586-587)*

▪ Dua mahiyetinde kullanılan manzûmeler

Anlatısında dualara yer veren Es'ad Efendi, Hâkim Efendi gibi manzûme şeklinde de dualar alıntılanmıştır:

“...sürûr-i Sultân-ı Mahmûdü'l-hısâl hidemâtında Harîriyyü't-tahrîr ve
muvaqqak bi't-ta'bîr edüp, nazm:

Nusrat-ı Şâh-ı cihânı yaza her târîhe

Hâme-i vak'a-nüvîsi ede Es'ad Ma'bûd

Nesr: du'âsına mazhariyyetle memdûhu't-tahrîr eylesün... ” (s. 14)

▪ Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı başkalarınca söylenen manzûmeler

Es'ad Efendi, kişiler hakkında bilgileri okurla paylaştıktan sonra anlattığı kişiler hakkında başkaları tarafından söylenen manzûmelere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Râkım Efendi'den bahsettikten sonra 'İzzet Efendi'nin Râkım Efendi hakkında söylediği tarih mısrasına yer vererek anlatısını zenginleştirmiştir:

“...Pâyelülerin baş-eskisi Hattât Mustafa Râkım Efendi sadâret-i mezkûre ile
makzıyyu'l-merâm oldu. câh-ı mezbûru ihrâzlarına 'İzzet Efendi'nin târîhidir:

Anadolu câhına Râkım Efendi verdi şân... ” (s. 173)

²⁰³⁷ Yalın kılıç, askeri muzaffer, eli açık, arkasında eşsiz eserler bırakan.

- **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten önce veya sonra, o kişinin adının aynen yer aldığı manzûmeler**

Es'ad Efendi kimi zaman da bahsettiği kişinin isminin yer aldığı manzûmelere de yer vermiştir. Aşağıdaki Örnekte Müderris-zâde 'Ârif Efendi'den bahsederken isminin yer aldığı kendisine ait bir manzûmeye de yer vermiştir:

“...hâlâ Edirne Kadısı olup, Li-münşi 'ihî:

Hâce-i cins-i hüner ya 'nî Müderris-zâde

Nüsha-i zâtı anın câmi 'i her bâb-ı 'ulûm

Hükmüni verdi bu târîhde câh-ı 'ilmin

Hâkim-i Edrenedir 'Ârif-i erbâb-ı 'ulûm (sene 36)

*mısrâ'îyle târîh-i nasbını sebt-i mecmû'a-i âsâr-ı nâ-hemvâr-ı 'âcizânem
kıldığım Müderris-zâde 'Ârif Efendi'nin...” (s. 19)*

- **Efsanevî, tarihî veya herhangi bir kişiyle alakalı bir bilgi verdikten sonra, o kişinin özelliklerinden bahseden manzûmeler**

Es'ad Efendi mensûr kısımda ele aldığı kişilerin fizikî veyahut şahsî özelliklerinden bahseden manzûmelere de yer vererek kişilerin tasvirini yapmayı amaçlamıştır:

“...şerâ'îf-i salât ü selâm ol fâtiha-i kitâb-ı şerâfet-i kurbet ve hâtime-i şeref-nâme-i nübüvvet ü risâlet; Nazm:

Sultân-ı iklîm-i vefâ şâhinşeh-i mülk-i bekâ

Ser-defter-i sıdk u safâ ser-nâme-i emn ü emân

Nesr: Ya 'nî Sipeh-sâlâr-ı ceyş-i enbiyâ...” (s. 10)

- **Kendinden önceki cümleye “ve” bağlacı ile bağlanan manzûmeler**

Anlatısına çeşitli fonksiyonlarda manzûme alıntılaman Es'ad Efendi, manzûmeleri kimi zaman mensûr kısıma “ve” bağlacı ile eklemiştir:

“...Birgi Niyâbeti emâneti beliyyesiyle Aydın diyârında serserî seyr ü der-beder
ve

Bir içim su cüst ü cûsudur seni sebbâh eden

Es'âdâ deryâ-yı gurbet içre böyle sû-be-sû

tesliyetiyle râzî-i kismet-i rûzî-dihende-i zî-rûh u beşer olup...” (s. 368)

▪ **Konuyu toparlamak ve anlatıyı sonuçlandırmak şeklinde kullanmak**

Es’ad Efendi, anlatısını sonlandırmak için kimi zaman manzûmenin gücünden yararlanarak söyleyeceği son sözleri manzûme şeklinde okura söylemiştir:

“...Cebeci-başı-yı esbak 'Ali Ağa Anadolu diyârına îsâl kılındı. Kıt'a:

Dûdmân-ı Yezîdiyân söndü

Cânları varsa birbirin korusun

Ağalar eyledi cahîme sefer

Çaldı Bektâşîlerde göc borusun...” (s. 650)

▪ **Mensûr kısımlar kaldırılrsa bile anlatının hiç bozulmadan devam ettiği birbirine muhtevâca paralel manzûmeler**

Es’ad Efendi, anlatısında bir üslup özelliği olarak mensûr kısımların arasına yerleştirdiği manzûmelerin hem muhtevâ hem kâfiye hem de redif olarak birbirine paralel olmasını gözeterek mensûr-manzûm bir ritim yakalamaya çalışmıştır:

“...öyle bir Şehinşah-ı 'azîmü'l-câhdır ki, [mısrâ']:

Ferâset ü siyâset ü celâdet ü sehâ

Nesr: unsur-i zât-ı melik-sıfâtî ve ...[mısra']

Kerâmet ü fazîlet ü mürüvvet ü vefâ

Nesr: çâr-tabî'at-ı i'tidâl-simâtı olup...” (s. 435)

▪ **Nasihat mahiyetindeki manzûmeler**

Muhtevâsında nasihat barındıran manzûmelere de anlatısında yer veren Es’ad Efendi, böylelikle hem okurla iletişim hâlinde olabilmeyi sağlamış hem de sözlerindeki etkiyi artırmıştır:

“... 'âmmeye müte'allık olan tedâbîr-i memlekete garaz-ı fâsid ve 'ivaz-ı kâsidden ittikâ ederek sa'y ü ikdâm birle, kıt'a:

Ser-i mesned-i ikbâle gurûr eyleme gel

*Var ise şu 'ûrun ede gör hayr 'amel
Nevbetle benimdir diyerek bu mesned
Çok kimse güzâr eyledi senden evvel
pendiyle âmil olarak iktisâb-ı nîk-nâm etmek lâzime-i zimmet-i 'ubûdiyyet
olmağla ve dâ'imâ lisân-ı dehr-i dâhirin nâdî olduğu...” (s. 136)*

▪ Okuru metne dâhil eden manzûmeler

Okurla muhatap olmayı nesrinde benimsediğini yukarıdaki örneklerde söylediğimiz Es'ad Efendi, anlatısına alıntılardığı manzûmelerde de okurla iletişime geçerek onları metnin akışına dâhil eder. Aşağıdaki örnekte Es'ad Efendi, “Biz yine sadede gelelim” mısrasıyla okuru uyararak tekrar metnin akışına döner:

*“... 'Alâ tarîki 'l-istitrâd îrâdî fi 'l-cümle fâ'ideden hâlî değil ise de; [Mısra]:
Gelelim ba'de-ezîn yine sadede ...” (s. 592)*

▪ Atasözü/kelâm-ı kibâr mahiyetindeki manzûmeler

Es'ad Efendi, sözünün kuvvetini artırabilmek için nesirde atasözü ve kelâm-ı kibârlardan alıntı yaptığı gibi manzûmelerde de atasözü ve kelâm-ı kibârlara yer vermiştir:

*“...Miyânlarında buğz u şikâk ve gamz u nifâk yoğdu; [mısra']:
Ârî b'ittifâk-ı cihân mîtüvân girift²⁰³⁸
bu üslub-i mergûb üzere tertîb-i bezm ü rezm ve idâre-i akdâh-ı kifâh edüp...”
(s. 593)*

8.5.2. Manzûm Parçaların Kullanımıyla İlgili Diğer Hususlar

Çalışmamızın bu bölümünde, vak'anüvîslerin manzûme alıntılarında fark ettiğimiz birtakım özellikler, her bir vak'anüvîs için ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır.

a. Na'imâ Tarihi

²⁰³⁸ Beraberlikle cihân zaptedilebilir.

Fetih, cülûs, savaş, doğum, vefât, idâm, kişilerin medhi gibi çeşitli konularda seçtiği manzûmeleri metnine dâhil eden Na'îmâ, diğer vak'anüvîs tarihlerinde de görüldüğü gibi anlatısının akışını bozmadan bazı ifadelerden yararlanır. Bu ifadeler, çoğu zaman manzûmenin şairi, nazım şekli ve esere alıntılanma nedeni hakkında okura kısa bilgiler sunmaktadır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...Azmi-zâde Efendi bu kıtayı demiştir...” (s. 226), “...Mezbur Simon Yedi-kule'de mahbûs oldukta dediği rubâ'idir...” (s. 162), “...Cevâb-ı Hükmi Çelebi...” (s. 162), “...Bâkî Efendi'nin eş'ârından...” (s. 51), “...Bu kıta-i bedî'ası sebeb-i şefâ'at olmak me'mûldür...” (s. 54), “...Şi'r...” (s. 1072), “...Nazm...” (s. 725), “...Beyt...” (s. 57), “...Matla'-ı târih...” (s. 237), “...Hattâ Nef'î merhûm bu kaside-i garrâyı ol vakt demiş...” (s. 402), “...Ol vakitte Nef'î Şâ'ir demişti...” (s. 569), “...Ol vakit Abdülaziz Efendi bu ebyâtı söylemiştir...” (s. 788), “...Şeyhülislâm Yahyâ Efendi bu gûne eyittiler...” (s. 893), “...Azîz Efendi-zâde Bahâ'î Efendi ki vezîrden hoşnûd değil idi, bu beyti söylemiştir...” (s. 981), “...Müverrih Şârihü'l-Menâr-zâde bu târihi söylemiştir...” (s. 1058), “...Nişancı olan Müverrih Abdi Paşa merhûmdur ki, Has-odaya dâhil olduklarında kendisi bu târihi söylemiştir...” (s. 1830), “...Müverrih Azîz Efendi'nin bu mahalde yazdığı kelimât-ı nâ-sezâ tayy olunmuştur...” (s. 1656), “...mesnevî ...” (s. 354), “...kemâ-kîle...” (s. 354), “...gazelini söyledi...” (s. 525).

Kimi zaman da okuyucunun zihnini aydınlatmak amacıyla, manzûme alıntılarından sonra yer verdiği birtakım ibareler kullanarak manzûmeyi metne bağlamayı tercih eden Na'îmâ, kullandığı ibarelerin farklılığı bakımından diğer incelediğimiz vak'anüvîslere kıyasla zengin olmayan bir kelime kadrosuna sahiptir. Bu ibarelerden bazıları şunlardır:

“...deyü bedîhî söyleyip...” (s. 1433), “...buyurdıkları gibi...” (s. 1491), “...mazmûnunca...” (s. 8), “...mazmûnu üzre...” (s. 46), “...deyü terkîb-i bend edip...” (s. 109), “...fehvâsınca...” (s. 1697), “...diyerek...” (s. 1809), “...mantûkunca...” (s. 825), “...mâ-sadaki olmuşlar idi...” (s. 1112), “...mefhûmunca...” (s. 1192), “...mısdakınca...” (s. 1248), “...mefkınca...” (s. 1439), “...kavlince...” (s. 1468), “...Mısrâ'ını...” (s. 1679), “...ma'nasını takrîr...” (s. 1006).

Na'îma, kendisine ait 3 manzûmeyi, “*li-münşi'ihî'l-fakîr*”, “*min inşa'ihî*” ve “*li-nâmukihî*” ifadeleriyle beyan etmiştir. Kendisine ait bu ifadeleri açıkça belirtmesi, mahlasını belirtmediği diğer manzûmelerin kime ait oldukları noktasında bizi şüpheye düşürmektedir. Öyle ki anlatıdaki konumuna göre çok kolay bir şekilde Na'îmâ'ya atfedileceğimiz manzûmeleri bir yanlışa mahal vermemek için atfetmedik.

Atasözü ve âyet iktibâslarında da olduğu gibi Na'îmâ'nın, bir manzûmeyi birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. Metinde yer alan ve tekrar edilen 6 farklı manzûme aşağıda gösterilmiştir:

- “...*Nâmdır rağbet veren serverlere*
Sikkedir hâlet veren sîm ü zerre...” (s. 8, 1918)
- “...*Çü bed-kerdî meşev eymen zi âfât*
Bedî-râ bed-bûd âhir mükâfât...” (s. 77, 154, 188)
- “...*Ârzûmend-i 'inâyet dâ'î sadr-ı kerîm*
Münzevî-i künc-i gurbet bende-i bî-kes na'îm²⁰³⁹...” (s. 9, 1918)
- “...*Nazm-ı Firdevsî eğer olmasa olmazdı iyân*
Bezm-i Keykâvus u rezm-i Rüstem ü İsfendiyâr
Nâm-ı Behrâmî olup nazm-ı Nizâmîden bülend
Oldu şi'r-i Enverîden vasf-ı Sencer âşikâr...” (s. 9, 1919)
- “...*Nîk-hâhân dihend pend velî*
Nîk-bahtân şevend pend pezîr...” (s. 362, 1174)
- “...*Kesî der-'ışk fâl-i bed ne-gîred*
Ve ger gîred be-cân-ı hod ne-gîred...” (s. 939, 1452)

İncelediğimiz diğer vak'anüvîslerde gördüğümüz, manzûme başlıklarına Na'îmâ'da karşılaşmadık.

²⁰³⁹ Yardımını arzulayan sadriazamlık makamının duacı, gurbet köşesinde münzevî nimete erişmiş kimse.

b. Hâkim Tarihi

Alıntılacağı manzûme sayısının yarısından fazlası kendisine ait olan Hâkim Efendi, özellikle kendisine ait olduğunu belirten ifadeler olmak üzere manzûme alıntılarken çeşitli ifadeler kullanmıştır. Metnin akışını aksatmayan bu ifadeler vasıtasıyla metne yerleştirilen manzûmeler böylelikle metinden kopuk bir hava yaratmamıştır. Hâkim Efendi kullandığı bu ifadelerde, kimi zaman manzûmenin kime ait olduğu hususunda, kimi zaman manzûmenin dili, kimi zaman da manzûmenin nazım şekli hakkında bilgi vermiştir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...*Kıt’a*...” (s. 5); “...*Beyt*...” (s. 5), “...*Târîh*...” (s. 158); “...*Li-münşi’ihi’l-Fakîr*...” (s. 292); “...*Mısrâ’ı*...” (s. 391); “...*Şi’r*...” (s. 445); “...*Kıt’a-i ‘Arabiyye*...” (s. 466); “...*ferd*...” (s. 635); “...*‘Arabiyye*...” (s. 740); “...*Rubâ’î*...” (s. 172); “...*li-münşi’ihi’l-Fakîr*...” (s. 376); “...*serzede-i ‘ubûdiyyetim olan târîh dahi sebt-i cerîde-i ictisâr kılındı*...” (s. 106); “...*ol târîhler dahi bu mahalle kayd ve sebt-i mecelle-i tastîr kılınmak münâsib görüldü*...” (s. 107); “...*bu mahalle sebt olundu*...” (s. 118); “...*Nazm*...” (s. 125); “...*mesnevî*...” (s. 169); “...*âsâr-ı tab’ı olan gazelden*...” (s. 286); “...*ferd li-muharririhî*...” (s. 478); “...*Tahrîr olunan kıt’a budur ki, zikr olundu*...” (s. 602); “...*Ve gehvâre-i me’âlî-nezzâre alayına yapılan târîh dahi bu mahalle sebt olundu*...” (s. 760); “...*bu eser-i cezîllerine târîh-i ‘âcizâne-i Hakîr mazbût-ı mahfaza-i itkân olmağıyçün bu cerîdemize sebt olunmak çespân görüldü*...” (s. 1167) vd.

Hâkim Efendi manzûme alıntılarında sonra birtakım ifadeler vasıtasıyla da manzûm kısım ile mensûr kısmı birleştirmeyi tercih etmiş adeta ikisini birbirine harmanlamış ve kaynaştırmıştır. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...*me’âlîyle*...” (s. 30); “...*medlûlü ile*...” (s. 36); “...*me’âl-i hakikat-iştîmâli gibi*...” (s. 91); “...*mü’eddâsıyla*...” (s. 92); “...*müfâdı üzere*...” (s. 93); “...*masdûku üzere*...” (s. 117); “...*mağzâsıyla*...” (s. 118); “...*beytleri*...” (s. 145); “...*vechiyle*...” (s. 169); “...*mısrâ’ı hutûr edüp*...” (s. 579); “...*meseli ile*...” (s. 638); “...*du’âsıyla*...” (s. 717); “...*târîhi ile*...” (s. 798); “...*me’âlî gibi*...” (s. 116); “...*temennâsı ile*...” (s. 446); “...*mısdâkının*...” (s. 7); “...*müfâdına mâ-sadak-ı tâm*...” (s. 217); “...*medlûlâtı ile*...” (s. 444); “...*senâsı ile*...” (s. 451); “...*nu’ûtunu*...” (s. 452) vd.

Hâkim Efendi, metnine alıntılacağı Arapça ve Farsça bazı manzûmelerin manasını ilgili manzûmenin peşinden tercüme etmiştir ki bu husus incelenen diğer vak'anüvîslerde bulunmamaktadır:

“...Netekim Sa'deddîn Teftâzânî Şerh-i Telhîs'de ferd;

el-Mü'minü gırrun kerîmün

Ve'l-kâfiru hissün le'îmün

beytini îrâdda elfâz-ı tezâddı beyân sadedinde zikr buyurmuşlardır. Ma'nâ-yı Beyt: Mü'min olan kimesne dâ'imâ gırrdır. Ya'nî bi-ma'nâ elmef'ûlü'l-lâzımî kâr u kesbinde ve umûrunda aldanıcıdır, aldadıcı değildir. Ve sıfat-ı kerem ile muttasıfdır. Ve kâfir hissdir. Ya'nî bi-ma'nâ el-fâ'ilü'l-müte'addî aldadıcı ve sıfat-ı hasâset ve buhl ile muttasıfdır demek olur. Lafza-i gırr, hisse ve kerîm, le'îme mukâbil ve muzâd vâkı' olmuştur...” (s. 701)

Metnin genelinde Hâkim Efendi'nin “Yeniçeri Ağalığı, (.....) Ağ'a'ya ve Mîr'alemlik, (.....) Ağ'a'ya” (s. 53) örneğinde olduğu gibi boş bıraktığı kısımlar olmuştur. Bunlar muhtemelen, Hâkim Efendi'nin daha sonra yazmayı düşündüğü sehven unutulmuş boşluklardır. Bu durum manzûmelerde de görülmektedir. Hâkim Efendi, bahsettiği konu hakkında bir manzûme alıntılacağı okura bildirdikten sonra, herhangi bir manzûme alıntılanamamış, başka konuya geçiş yaparak anlatısını sürdürmüştür:

“...Anların dahi târîh-i sadâretleri bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü.

Li-muharririhi 'l-Fakîr:

(...) ...” (s. 371)

Manzûme alıntılarında iki yerde bahsettiği konuyla alakalı bir kaside yazdığını dile getiren Hâkim Efendi, kasidenin tamamına yer vermeyip sadece bir kısmını metne eklemiş bunu da okura açıkça ifade etmiştir. Bu tutumu, muhtemelen kasideyi zihninde tamamlamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Sözü edilen örnekler aşağıda gösterilmiştir:

“...Müşârun ileyh hazretlerinin kudûm-i meymenet-lüzûmlarına bu kemîneden ser-zede-i hâme-i Hakîr olan târîhin kasidesi tayy olunup, ancak beyt-i târîh bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü.

Târîh li-muharririhi 'l-Fakîr

Bu teşrîfide Hâkim geldi üçler dedi târîhin

Üçüncü def'a oldu Sadr-ı dânâ Mustafa Paşa...” (s. 368)

“...Müşârun ileyh hazretlerinin şeref-i kudûm-i meymenet-lüzûmlarına bu kemîneden ser-zede-i hâme-i ‘aciz olan târîhin ebyât-ı sâ’iresi tayy olunup, ancak beyt-i târîhi sebt-i mecelle-i âsâr kılındı.

Târîh-i Sadâret-i hazret-i Râgıb Paşa li-muharririhî:

Kad-erâ gıbbe’s-su’âli râgıben nahve’l-hayâ

Men nedâ keffeyhi lil-’ârifîne ke’t-tummi’s-sebîl

Mu’cemü’ş-şatır’l-bedî’i’l-Hâkîmî kad-errehâ

Râgıbun kad-nâle mûhren sâhibu’l-cûdi’l-cemîl... ” (s. 425)

Hâkim Efendi’nin, atasözü ve âyet iktibâslarında da görüldüğü gibi bir manzûmenin birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. Eser boyunca 13 kez;

“...Ne dâmen-i ‘azamet me’men-i ‘inâyet kim

Olur o dâmeni takbîl içün bu ‘îd-i sa’îd

Ne dâmen-i kerem-i Şâh-ı bu’l-mehâmid kim

Şifâha mültesem etmiş anı Hudâ-yı Mecîd... ” (s. 64, 155, 295, 393, 679, 810, 992-993, 1042-1043, 1081-1082, 1117, 1153, 1154, 1178-1179)

tekrarlanan bu manzûmenin peşinden gelen;

“...Devâm-ı ‘îd-i sürûr ile şevket ü ‘ömrün

Füzûn ede kerem-i Rabb-i Müste’ân-ı Mecîd... ” (s. 65, 155, 295, 393, 679, 810, 993, 1117, 1153, 1155)

beytinin 10 kez tekrarlandığı görülmektedir. Burada, Hâkim Efendi’nin aynı konu için aynı manzûmeleri alıntıladığını söylemek mümkündür. Bu durumun bir benzeri de aşağıdaki örnekte yer almaktadır. Hâkim Efendi padişahı bahsederken 5 kez;

“...Var bu şevket-sâha-i Devlet’de envâ’-ı sürûr

Cilve eyler her taraf anda mezâyâ-yı hubûr... ” (s. 30, 126, 253, 376, 802)

beytini alıntıladıktan sonra hemen akabinde 4 kez;

“...İlâhî dem-be-dem ârâm-gâh-ı şevketeş bâdâ

Mahall-i cân-fezâ cây-ı meserret mesned-i ‘izzet

Füyûzât-ı Hudâ her-câ ki bâdâ hem-demeş bâdâ

Be-lutf-i sermedî hem-vâre mümted mevkib-i devlet... ” (s. 126, 254, 376, 802)

kıtasını alıntılanmıştır. Böylelikle Hâkim Efendi'nin sadece manzûme tekrarı yapmakla kalmayıp benzer konular için her defasında peş peşe gelerek bir kompozisyon oluşturan manzûme tekrârları yaptığını ifade edebiliriz.

Hâkim Efendi, Hâfız'a ait olan ve metninde 3 kez alıntıladığı;

*“...Şâh-râ beh boved ez-tâ'at sad-sâle vü zühd
Kadr-i yek-sâ'at 'ömrî ki der u dâd koned... ” (s. 35, 331, 950)*

beytini, Hâfız'a ait olmayan,

*“...Halk der-sâye-i 'adleş heme âsûde şeved
Zîr-i destân-ı cihân-râ zi-gam âzâd koned... ”*

beytinin önüne eklemek suretiyle 2 yerde

*“...Şâh-râ beh boved ez-tâ'at sad-sâle vü zühd
Kadr-i yek-sâ'at 'ömrî ki der u dâd koned
Halk der-sâye-i 'adleş heme âsûde şeved
Zîr-i destân-ı cihân-râ zi-gam âzâd koned... ”*

şeklinde tekrar etmiştir. (s. 331, 950)

Hâkim Efendi, donanma gemisinin denize inmesi hakkında kendisine ait,

*“...Hidîv-i bahr u berr dâd-âver-i deryâ me'âtî kim
Muhît-ı himmetinde oldu nüh tâk-ı felek-i filika*

*Zahîr-i ma'delet-Sultân Mahmûdü's-şemâ'il kim
Semâhat-gâh-ı re'fet-i kişver-i lutfunda bir ülke*

*Devâm-ı milketiçün zümre-i insân gibi her dem
Feleklerde melekler de müdâvim Sûre-i Mülk'e*

*Hudâ sâmân-ı halka sâye-bahşâ eylemiş lutfun
Ki zıll-ı re'fetîdir sahn-ı bâğ-ı âleme gölge*

Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fülk-i iclâli
Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i melike

İnüp bir günde bahra söyledim Hâkim ana târîh
Hümâ-veş açdı per konu yemme nev-sandal u filika...” (s. 107)

şeklindeki 6 beyitten oluşan bir tarih manzûmesine yer vermiş, bu tarih manzûmesinin 5. beyti olan

“...Temâm oldukda zerrîn sandalıyla fülk-i iclâli
Şeref verdi iki şeh-bâz-ı şevket sâhil-i melike...” (s. 103, 917, 1037)

beytini 3 farklı yerde müfred olarak tekrar etmiştir.

Aşağıda yer alan iki farklı beyitte görüleceği üzere Hâkim Efendi, bu beyitlerin mısralarının yerini değiştirmek suretiyle aynı muhtevâyâ sahip beyitleri de anlatısının farklı yerlerinde tekrar etmiştir:

“...Her ser-i mûyuna bir kürk-i vezâret lâyık
Her bir engüştüne bir mühr-i Sadâret şâyân...” (s. 477)

“...Her bir engüşt ki bir mühr-i sadâret lâyık
Her ser-i mûyuna bir kürk-i vezâret şâyân...” (s. 1093)

Hâkim Efendi’nin, kimi zaman alıntıladığı bir beytin sadece bir mısrasını anlatısında tekrar ettiği görülmektedir:

“...Yâ Rab mebâd ân ki gedâ mu’teber şeved
Dihîm nâz ber-ser-i û derd-i ser şeved...” (s. 479)

“...Yâ Rab mebâd ân ki gedâ mu’teber şeved...” (s. 834)

Bu örneklerin dışında metinde tekrar eden manzûmeler ve kaç kez tekrar edildikleri aşağıda gösterilmiştir:

- *“...Şâh-bâz-ı sandal-ı iclâli Şâh-ı ‘âlemin*
Lenger-endâz oldu sûy-ı bahra hic eglenmedi
Emr u fermânın tutup etdi tevakkufdan hazer
Sür’at üzere sâhile ‘azm eyleyüp dinlenmedi...” (s. 105, 372, 917, 1038)
(4 kez)

- “...*Büşrâ lekad-enceze 'l-ikbâlû mâ ve'adâ*
Ve kevkebû 'l-mecdi min ufukî 'l-'ulâ sa'dâ...” (s. 180-181, 217, 259, 740-741) (4 kez)
- “...*'Alâ ervâhihim tuhafu 't-tehâyâ*
Minellâhillezî halaka 'l-berâyâ...” (s. 34-35, 331, 949-950) (3 kez)
- “...*Îlâhî tâ cihân durdukca olsun devleti memdûd*
Ola sa'y-i cemîli gün-be-gün masrûf-ı hayrâta
Muvaffak ola fevka 'l-hadd bi-vefkî 'l-bâl her demde
Meserrât-ı pey-ender-peyle yâ Rab her meberrâta...” (s. 35, 332, 951) (3 kez)
- “...*Devlet ü 'omreş be-tevfîk-i Hudây-ı Zi'l-celâl*
Bâd efzûn o boved âsâr-ı hayreş müstedîm
Zill-ı rahmet-bahş-ı u memdûd bâdâ ber-cihân
Mî-resâned ber-heme-'âlem ez-u feyz-i 'amîm...” (s. 36, 333, 952) (3 kez)
- “...*Husrev be-taht-gâh-ı me'âlî karâr-kerd*
'Âlem be-mevsim-i şeref-i şeh behâr-kerd...” (s. 56, 141, 268) (3 kez)
- “...*Îlâhî sâye-endâz olduğı her cây-ı rûh-efzâ*
Kudûm-ı yümn ü ikbâliyle tâ mahşer sa'îd olsun
Şeref kesb eylesün âfâk o Sultân-ı kerem-kârın
Kudûmu şeş-cihâta müjde etsün halka 'îd olsun...” (s. 63-64, 154, 294) (3 kez)
- “...*Deryâ-yı ahzar ve fûlk ü keştî-i hilâl*
Garkend bahr-i ni'met-i Şâh-ı cihân-ı mâ...” (s. 103-104, 917, 1038) (3 kez)
- “...*Ma'bed-i 'izz ü 'alâ 'izzet-serây-ı 'uzleti*
Sahn-ı vâlâ-yı semâ fûshat-fezâ-yı serveti
Câmi'-i şer'-i şerîfî mecma'-i ehl-i yakîn
Î'tikâf-ı halveti Kehf-i Hirâ-yı vahdeti...” (s. 33, 330, 948) (3 kez)
- “...*Halefe'z-zemânü leye'tiyenne bi-mislihî*
Fe-'araftühû ebediyye 'l-yemîni 'l-hânîsâ...” (s. 351, 388, 444) (3 kez)
- “...*Gündüzün halk-ı 'âleme Şâh ol*
Gicelerde gedâ-yı dergâh ol...” (s. 91, 729) (2 kez)
- “...*Der-rikâb-ı Şeh-i 'âlem boro diger bûdeş*

Pây emân boved behre ez-în kâm u murâd... ” (s. 105, 373) (2 kez)

- “...*Buldu nezdîkî-i şerefde hubûr
Oldu sa’y-ı cemîli heb meşkûr
Vüzerâdır hazîne-i esrâr
Andadır mühr-i Pâdişâh-ı gayûr... ” (s. 180, 477) (2 kez)*
- “...*Bi-müfti ’l-verâ ve ’d-dîni kad-asbaha ’l-verâ
Bi-ifzâlihî nûran mine ’l-fazli bâhirâ

Tesaddâ li-tekmîli ’l-’ulûmi bi-esrihâ
Ve ebkâ ’alâ vechi ’z-zemâni müfâhûrâ

Le-kad-fâza min aklâmihî ’aynu Kevseri
F’azhâ bihî bahru ’l-fesâhati zâhûrâ

Bi-te’lîfihî fâhat ezâhiru ravzatin
’Aleyhâ sehâbü ’l-fazli asbaha mâtırâ... ” (s. 214, 803) (2 kez)*
- “...*Hikmet-i mahz-est eğer lutf-ı cihân âferîn
Hâs koned bende-i maslahat-i halk râ... ” (s. 320, 413-414) (2 kez)*
- “...*Sîne-i cân-ı şekl-i mihrâb kabâ-yı ’izzeti
Kehf-i sila’-ı dil tecerrüd-pîşe-gânın halveti
’Âkifân-ı mescid-i feth u yakînün saff-be-saff
Lem’a-i envâr ile olmakda efzûn hayreti... ” (s. 329, 948) (2 kez)*
- “...*Himmet-i Sultân eder elbette her kârı temâm
Dest-i cûduyla bulur kâr-ı cihân hüsn-i hûtâm... ” (s. 335 ,954) (2 kez)*
- “...*Tenakkal fe-inne lezzâti ’l-hevâ fi ’t-tenakkuli... ” (s. 391, 576) (2 kez)*
- “...*Nûru ’l-Hilâfeti yübdî min-mehâmidihî
Ke’enne cebhetehû mişkâtün zî-şu ’lun

Be’sün şedîdün ve hulkun li-enne cânibehû
Mimmâ tevârese min-âbâ’ihî ’l-üvel

Zû-himmetin yeda’u ’l-cevzâ’e ahmasuhâ
Ve muhteddin ye’ûdü’s-subha tettasîlu... ” (s. 447, 466) (2 kez)*
- “...*Hükmü ’l-meniyyeti fi ’l-beriyyeti cârî
Mâ-hazihi ’d-dünyâ bi-dâri karârî... ” (s. 450, 466) (2 kez)*

- “...*Allâhu ekberu hâzâ matla 'u 'l-kameri*
Em tal 'atün hâra fihâ a 'yünü 'l-beşeri

În-kulte şemsün fe-şemsün gayru kâsifeti
În-kulte bedrun fe-bedrun gayru müstetiri...” (s. 452, 469) (2 kez)
- “...*Küllü ibnin ünsâ ve in-tâlet selâmetühû*
Yevmen 'alâ âletin hadbâ 'e mahmûlü...” (s. 378, 459) (2 kez)
- “...*Hâzır ol bezm-i mükâfâta âyâ mest-i gurûr*
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır...” (s. 574, 638) (2 kez)
- “...*Olmadı bu resme hiçbir Şehriyâr'a gerçi kim*
Etdi şehir-âyîn selâtîn-i cihânın akdemi

Şehr hıfz-ı lâ-yezâlisinde âyîn eyleye
Şehriyâr-ı a 'zamı ta 'vîze ism-i a 'zamı...” (s. 761-763) (2 kez)
- “...*Zînhâr ez-karîn-i bed zînhâr*
Ve kînâ rabbenâ 'azâbe 'n-nâr...” (s. 852, 877) (2 kez)
- “...*Rûh geldi kûyiyâ salsâl-ı cism-i milketi*
Sanki nefh-ı rûhdan hayli dem olmuşdu 'adîm...” (s. 1011, 1014-1016) (2 kez)

Hâkim Efendi'nin alıntıladığı kimi manzûmelerde Na'îmâ'nın aksine başlık kullandığı görülmektedir. Hâkim Efendi, özellikle kendisine ait olan tarih manzûmelerinde “...*Târîh-i hazret-i Sadria 'zamî berâ-yı itmâm-ı câmi '-i şerîf...*” (s. 957), “...*Târîh-i Filika-i hümayûn...*” (s. 109), “...*Târîh-i tesmiye-i Nevîd-i fütûh...*” (s. 118) gibi manzûmenin muhtevâsını belirten başlıklar kullanmayı tercih etmiştir.

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, anlatısında yer verdiği manzûmelerin kime ait olduğunu genellikle belirtmemeyi tercih etmiştir. Tarih düşürülen mısralar ve hâl tercümelerinin verildiği kısımlar haricinde metne serpiştirilen manzûmelerin kime ait olduğu belirtilmemiş bu sebeple de bu manzûmeler metnin kendisine aitmiş gibi bir görüntü oluşturmuştur.

Âsım Efendi, diğer vak'anüvîsler gibi manzûm parçaları eserle kaynaştırmak için alıntılanan manzûmelerden önce anlatılan duruma ve manzûm parçanın metindeki işlevine

uygun olarak birtakım ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler, kimi zaman manzûmenin kime ait olduğu hakkında, kimi zaman manzûmenin nazım şekli hakkında, kimi zaman da manzûmenin dili hakkında ön bir bilgi vermektedir. Çok farklı şekillerde karşımıza çıkan bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...’ale’t-tahkîk...” (s. 1204), “...’Arabî...” (s. 613), “...’Arabiyyü’l-’ibâre...” (s. 593), “...ba’zı râst-gûlardan mesmû’u uzdur...” (s. 817), “...Ber-fehvâ-yı (Mısra)...” (s. 30-40), “...Beyt...” (s. 22), “...şu’arâdan birisi bu ma’nâyı işbu kıt’ada pend-gûne derc eyledi...” (s. 634), “...çend ebyât bu mahalle kayd ü isbât olundu...” (s. 88), “...el-Kıssa...” (s. 920), “...Elsine-i vükelâdan mısra’...” (s. 110), “...Fârisî...” (s. 634), “...hakkında nâtika-i zemân mütemerrid...” (s. 170), “...İki matla’ı budur...” (s. 638), “...işbu neşîde-i henûz-şenîdeyi üyân oldu...” (s. 442), “...Kıt’a...” (s. 22), “...li’l-müverrih...” (s. 1302), “...li-râsimihî...” (s. 21), “...lisân-ı zemân ise kendülere işbu...” (s. 668), “...manzûme...” (s. 26), “...mesnevî...” (s. 374), “...Mısra’...” (s. 30), “...müstezâd...” (s. 1188), “...nazm...” (s. 905), “...Nef’î...” (s. 500), “...tarihidir...” (s. 780), “...ve’l-hâsıl...” (s. 1508), “...yek-sere...” (s. 1204), “...zurefâ-yı zemândan biri işbu...” (s. 1350).

Manzûm parçaları eserle kaynaştırmak adına Âsım Efendi, alıntılanan manzûmelerden önce kullandığı ifadeler gibi sonra da anlatılan duruma ve manzûm parçanın metindeki işlevine uygun olarak birtakım ifadeler kullanmıştır. Hatta ifade kullanım çeşitliliği bakımından Na’îmâ’dan, Es’ad Efendi ve Hâkim Efendi’den çok daha zengin bir kelime kadrosu seçmiştir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...’adeti üzere...” (s. 698), “...’ârızasınca...” (s. 810), “...’azimetiyle...” (s. 104), “...’iyâniyle...” (s. 420), “...’ukdesiyle...” (s. 131), “...âzmûdesiyle...” (s. 681), “...beyt-i latîfî üzere...” (s. 117), “...beytine misdâk olmağla...” (s. 627), “...beytini gûyân olur...” (s. 668), “...cereyânı üzre...” (s. 676), “...cevelâniyle...” (s. 25), “...desîsesine mebnî...” (s. 708), “...deyerek...” (s. 780), “...edâsiyle...” (s. 919), “...gulgulesiyle...” (s. 1231), “...güftârınca...” (s. 485), “...heyecâniyle...” (s. 1382), “...hutâbınca...” (s. 1338), “...hutâbıyla...” (s. 104), “...hükmünce...” (s. 587), “...ıztırârına mebnî...” (s. 703), “...inkılâbâtı üzere...” (s. 22), “...istinâdınca...” (s. 1475), “...kâ’idesince...” (s. 57), “...kisvesince...” (s. 65), “...kuvvetiyle...” (s. 31), “...latîfesiyle...” (s. 1351), “...lazîmesince...” (s. 700), “...mantûkunca...” (s. 1351).

224), “...mazmûn-i hikmet-makrûnu...” (s. 642), “...mazmûnu...” (s. 110), “...me’âlince...” (s. 224), “...mebnâsını nâzikâne î mâ ederek...” (s. 788), “...meḥûmuyla...” (s. 487).

Âsım Efendi’nin manzûme seçimlerinde manzûmenin anlamına dikkat ederek alıntı yaptığı âşikârdır. Öyle ki müellifi bilinmeyen çoğu mısranın/beytin bir atasözü veya kelâm-ı kibâr olduğu bunu destekler niteliktedir. Hatta kimi zaman bir konu hakkında ileri sürdüğü düşünceleri kuvvetlendirmek için hem Türkçe hem Farsça hem de Arapça manzûmelerle örülü bir seçim yoluna gitmiştir.

Anlatısında kendisine ait manzûmelere de yer veren Âsım Efendi, “*li-râsimihî*”, “*müverrih-i fakîrin*”, “*li’l-müverrih*” ifadeleriyle kendisine ait olduğunu dile getirmiştir. Metinde alıntılacağı manzûmelerin kime ait olduğu hususunda “*elsine-i vükelâdan*” (s. 110), “*lisân-ı zemân*” (s. 525), “*zebân-ı zemân*” (s. 556), “*ba’zı râst-gûlardan mesmû’umuzdur*” (s. 1354), “*zurefâ-yı zemândan biri*” (s. 778), “*şu’arâdan birisi bu ma’nâyı işbu kıt’ada pend-gûne derc eyledi*” (s. 634), “*ba’zı üdebâ-i şu’arâ bu kıt’a-i bedî’a ile*” (s. 1195) gibi genel ifadelerle başvurması, onun bu beyti duyarak hafızasına aldığını ya da bir mecmuada rast geldiği duygusuna kapılmamıza neden olmaktadır. Ayrıca *Vecîhî Târîhi*, Nev’izâde Atâî’nin *Şakaîk Zeyli* gibi eserlerde yer alan mahlassız beyitlere yer vermesi diğer kaynaklara da yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Bazı beyitlerden sonra “*gazel-i meşhûr*” tabirini kullanan Âsım Efendi’nin özellikle bu tabiri kullanması, alıntılacağı bu beyitlerin şah beyitler olduğu çıkarımında bulunmamıza olanak vermektedir.

Anlatısı boyunca şiir tekrarlarına sıklıkla başvurarak leitmotiv tekniğini kullanan Âsım Efendi, her dilde olmak üzere özellikle Türkçe manzûmeleri tekrar etmiştir. Âsım Efendi,

“...cümleye hayret istîlâ ve,
‘Avdi güc meksi dahi müşkil-ter
pîç ü tâbına mübtelâ olup...” (s.131)

ve

“...Francelü tarafından tasdîk teklîfinde ısrâr ve
Reddi güc hazmı dahi müşkil-ter
mü’eddâsınca redd ü kabûlü...” (s.136)

şeklindeki manzûmelerde görüldüğü gibi kimi zaman aynı anlama gelen mısraları farklı kelimelerle oluşturmuştur.

Âsım Efendi, Hâkim Efendi gibi alıntılacağı manzûmelerin bazılarında başlık kullanmayı tercih etmiştir. Bu başlıklardan “*Medhiyye-i Manzûme*” (s. 7) ve “*Hamdele-i Manzûme-i ‘Arabiyye*” (s. 5) şeklinde olanlar manzûmenin türünü, “*Târîh-i Letâfet-engîz Berây-ı Musâlaha-i Tâ’ife-i İngiliz*” şeklinde olanlar ise manzûmenin muhtevâsını belirtmektedirler.

Âsım Efendi, manzûmelere yer verirken kimi zaman “...*hemân nümûne kasdiyle iki gazel-i bî-bedeli ve birkac ebyât-ı müteferrikasıyla iktifâ kılındı...*” (s.1509) şeklinde ifadeler kullanarak kendi düşüncelerine yer vermeyi bir üslup hâline getirmiştir.

Âsım Efendi, Na’îmâ’da örneğine pek rastlamadığımız ama Hâkim Efendi’nin de anlatısında sıklıkla tercih ettiği “...*çend ebyat bu mahalle kayd ü isbât olundu...*” (s.88) örneğinde olduğu gibi manzûmelere neden yer verdiğini sıklıkla dile getirmiştir.

Âsım Efendi, anlatısında manzûme alıntıları yaptığı kimi yerde okuru ikilemde bırakan ifadeler kullanmıştır. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, manzûme alıntısından önce “beyt” terimini kullanan Âsım Efendi, bir beyit değil kıta alıntısı yapmıştır:

“...*bir an akdem tertîb-i mühimmât-ı lâzime ile Hicâz tarafını akdem-i viche-i âmâl eylemesi, mübâşir-i mahsûs ve evâmîr-i ‘adîde-i ekîde ile tarafına tenbîh olunmuşıdi. Beyt:*

*Ebr eger âb-i zindegî bârid
Hergiz ez-şâh-ı bîd ber ne-hûrî
Bâ-bed-endîş rûzgâr me-ber
K’ez ney-i bûriyâ şeker ne-hûrî
vefkınca müşârun ileyh...*” (s. 139-140)

Âsım Efendi aşağıdaki örneklerde ise, bir mısra alıntısına yer verdikten sonra “beyt-i meşhûr” ifadesini kullanarak çelişkili ifadelere yer vermiştir:

“...*Ve gerek sâ’ir erkân-ı ikbâl-perest bu makâleyi istihzâ
Eğer dilden gelan elden geleydi
beyt-i meşhûrunu gûyâ olmuşlar...*” (s. 1383-1384)

“...*vekâhatine tenezzül gelüp, lâkin
Hûy-i bed der-tabî’atî ki nişest
beyt-i meşhûru üzre...*” (s.1497)

Âsım Efendi, anlatısına yerleştirdiği kimi manzûmeyi birden fazla yerde tekrar etmiştir. Metinde birden fazla tekrar edilen manzûme sayısı 43'tür. Çeşitli şekillerde tekrara başvurduğu görülen Âsım Efendi, Mevlânâ'ya ait olan bir rubâînin son iki mısrasını bir beyit olarak metnine 2 kez, aynı rubâînin son mısrasını ise müstakil olarak bir kez alıntılanmıştır:

"...çün vükelâ cenâbları mehmâemken Âsitâne'yi Bektâşîyye'den ıhlâ ve asker-i cedîdi ibkâ eylemeleriyle el-uhdetü 'alel'r-râvî emr-i menvîye dest-zen-i şurû' u ibtida oldular.

*Tü cehd küni velî kazâ mî-güyed
Bîrûn zi-kifâyet-i tû kâr-ı diğêr-est..." (s. 774)*

"...Mersûm Bonaparta sevdâ-yı mezkûru şu'le-i cevvalê gibi dâ'ire-i temennâ eyledikce, lisân-ı zemâne dahi kendüsüne bu mazmûnla 'an-karîb in'ikâs-i kazıyye-i musammeme-i nâ-marziyyesini îmâ eder idi.

*Tü cehd küni velî kazâ mî-güyed
Bîrûn zi-kifâyet-i tû kâr-ı diğêr-est..." (s. 1133)*

"...Müşârun ileyh ol hılâlde marîz u bîmâr ve âmâde-i terk-i kâr u bâr olduğu bi'l-ihbâr bedîdâr olup erkân-ı devlet bu hâletden müte'essir ve zuhûrât-ı şu'ûn-i gaybiyyeye muntazır oldular. Mısra':

*Bîrûn zi-kifâyet-i tû kâr-i diğêr-est
lâyhâsınca cenâb-ı Rabb-i celîl bu 'ukde-i müşkileyi nâhun-i 'inâyetle tahlîl..." (s. 34)*

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde Âsım Efendi'nin alıntılanadığı bir beytin, daha sonra sadece bir mısrasını alıntılanadığı görülmektedir ki yukarıdaki örnekle beraber bu tarz tekrarların sayısı 6'dır. Bu manzûmeler aşağıda gösterilmiştir:

- *"...Gerçi müstenedi olan Vâlide Sultân intikâlinden sonra ünf-i şâmihi nahvetine teseffül ve hevâ-yı dimâğ-ı tesallut ve vekâhatine tenezzül gelüp, lâkin Hûy-i bed der-tabî'atî ki nişest beyt-i meşhûru üzre... (s.1497)*

"...bu seneye gelince merkûm semt-i tecâvüzden ba'îd ve tarafından zarar-ı fâhiş mu'âyen ü bedîd olmamış idi. Lâkin Beyt:

*Hûy-i bed der-tabî'atî ki nişest
Ne-reved cüz-be-merg-i û ez- dest*

meḥmûmuncâ hubs-i tıynet ve levs-i fıtratı yine heyecân ve muktezâsını icrâya dâmen-der-miyân eylemekle...” (s. 71-72)

- “...Mekke-i mükerreme Kadısı Murâd-zâde es-Seyyid Mehmed Murâd Efendi, kazâ’-i merkûm ile dest-mâye-i murâd oldu.

Sevfe terâ ize’n-cele’l-gubâru

E feresün tahteke em himârun...” (s. 376)

“zuhûr deden küffârın müdâfa’asıyla Memâlik-i mahrûse’nin muhâresesi husûsu savb-ı düstûrîlerine fevka’l-gâye tenbîh u telkîn kılındı.

Sevfe terâ ize’n-cele’l-gubâru...” (s. 599)

“...erkân-ı ’ulemâ ve kâr-bendân-ı bî-şu’ûra sûret-i sıdk u ihlâsla ibrâz-ı müdâhene vü meskenet ve istid’ây-ı hüsn-i teveccüh ü him3âyet ederek lisân-ı hâli, Beyit:

Sevfe retâ iza’n-cele’l-gubâru

*E feresun tahteke em himârun*²⁰⁴⁰

meḥmûmunu tâlî olarak her birine müstakillen... (s. 951-952)

“...ba’zı nüktedân ve nebîh ‘Fîhi-mâ-fîh’ deyerek zamîrlerini envâ’-ı şettâya ircâ’ u tevcîh eylediler. ’Arabî:

Sevfe terâ ize’n-cele’l-gubâru

E feresün tahteke em himârun...” (s. 1185-1186)

- “...ol nâr-ı mu’sadeden menâfîz-i necât ü selâmet münsedde olduğı hâlde, etrâfda gulgule-endâz olan şehbâzlara, [mısrâ’]:

Âteş içindeyim, haberin yok mudur senin

feryâd-ı dil-sûziyle nâle vü efgân ederek meded-cûyân olduğı...” (s. 388)

“...Ordu-yi hümayûnda mevcûd nâtık u sâmit, beyân-ı kâl ve lisân-ı hâl ile, Beyt:

²⁰⁴⁰ Toz duman kalkınca altındakinin at mı yoksa eşek mi olduğunu görürsün.

Ey çeşm-i girye-hîz eserin yok mudur senin

Âteş içindeyim haberin yok mudur senin

istidrârını tekrâr ve ebr-i seccâc-ı 'inâyet-i Perverdigârdan istiktâr üzere iken...' (s. 607)

- “...verâ-yı perdede görilecek sûret ve çekilecek renc ü mihnetler görülmek ve çekilmek lâ-mehâle muktezâ-yı emr-i kaderdir.

Yapılmış hazır olmuş senden evvel cümlelerin kârı

Senin tedbîrine ey çerh, zahmet çekme hâcet yok... ” (s. 472)

“...dîğ-er-gûne mu'amele-i düriştâne ve mukâbele-i düriştâneye kat'â rızâ dâde olmayup [musrâ']:

Yapılmış hazır olmuş senden evvel cümlelerin kârı

Senin tedbîrine ey çerh zahmet çekme hâcet yok

mebnâsını nâzikâne îmâ ederek... ” (s. 788)

“... 'Ale'l- 'umûm Bâb-ı 'âlî'de mevcûd olanlar kezâlik Enderûn'da bulunanlar ve ehâl-i şehir sagîr u kebîr bu bâbda yek-dil ü yek-cihet hâlâ bi'l-cümle muntazır-ı haber-i hal'-ı Saltanatlarıdır.

Yapılmış hazır olmuş senden evvel cümlelerin kârı

Senin tedbîrine ey çerh zahmet çekme hâcet yok²⁰⁴¹... ” (s. 806)

“...esbâb-ı lâzime ve me'ûnet-i mühimmemizin;

Yapılmış hazır olmuş senden evvel cümlelerin kârı²⁰⁴²

musrâ'ını zebân-zede-i tazkâr ederek... ” (s. 1050)

- “...vaz'-ı hamli ol dakîkaya iblâğ eylemeye gerçi sa'y-i bî-girân edüp, lâkin;

Re'y ü tedbîr ile dönmez emr-i takdîr-i Samed

Seyl-i kûh-endâz olur mu hâr u hâşâk ile sedd

cereyânı üzere lahza-i yesîre te'hîrin imkânı olmayup... ” (s. 676)

²⁰⁴¹ *Nâbî Dîvânî, II, 756.*

²⁰⁴² *Nâbî Dîvânî, II, 756.*

“...hemân bî-tevakkuf cevâbını zebân-ı tîğ-i berrâna ihâle ve derd-mendi dergâh-ı hestîden izâle eylediler.

Seyl-i kûh-endâz olur mu hâr u hâşâk ile sedd...” (s. 1387)

- “...Devlet-i ‘aliyye hakkında sâ’ir meşhûd u mesmû‘umuz olan mükeddirâtın mecmû‘undan ezyed iki kelâm-ı zehr-nâk, peykân-ı hadeng-i cân-sitân gibi ciğer-gâhıma te’sîr eylemekle, hâla zahmı merhem-pezîr-i iltiyâm olmamıştır. [mısrâ’]:

İşler yüreğim yâreleri bitmez onulmaz...” (s. 449)

“...Bonaparta tarafından her bâr cânib-i Câsâr mütehakkimâne sûret izhârı dem-be-dem ‘ilâve-i bâr-girân-ı hüzn ü inkisârı olup, gerçi;

İşler yüreğim yâreleri bitmez onulmaz

Sabr eyleyelim câre nedir bitmez iş olmaz

ma’nâsına i’tinâ ederek dendân-efşûr-i sabr u tehammül olur idi...” (s. 1463)

Âsım Efendi, kimi zaman da anlatısında tekrarladığı manzûmelerin bazı kelimelerinde değişiklik yapmıştır. Bu tarz tekrar eden manzûmelerin sayısı ise 4’tür. Bu manzûmeler aşağıda gösterilmiştir:

- “...giderek, Beyit:

Ne kadar perverîş-i ehl-i sedâd olsa dahi

Zât-ı **bed-asl-hıyânetden** emânet gelmez

muktezâsınca tavrını tagyîr ve mizâcına muvâfık olmayan irâde-i kâtı’a-i devleti birer sebep-i vâhî ile..” (s. 78)

“...min-ba’d mâye-i cibilletini ibrâz ve gurûr-i şeytânî ve tesalluf ve tecebbür-i Fir’avnî ve Hâmânî’ye âgâz eyledi. Beyit:

Ne kadar perverîş-i ehl-i sedâd olsa dahi

Nesl-i **bed-asl Yehûdî’den** emânet gelmez...” (s. 635)

- “...memleket-i mezbûreye otuz sâ’at bir mahalde i’tirâz ve tarafeynden iş’âl-i nâ’ire-i kıtâle kıyâm ü intihâz olunup, [Mısra]:

Zi-her taraf ki şevad küşte **sûd-i İslâm-est**

müfâdınca her taraftan niçe bin küffâr-ı bed-nihâd...” (s. 163)

“...şâne-i va'd-i dil-âvîz ve mu'âmele-i politika-âmîz ile rîş ve burût-i tama' u gayretlerini tesrîh u teşmît ederek, serkeş-i mezkûr üzere, [Mısra]:

*Zi-her taraf ki şevd küşte **sûd-i hükkâme**²⁰⁴³
tâziyânesiyle havâle ve teslît edüp..” (s. 707)*

- *“...İşbu fazîha-i kabîha ber-vech-i mastûr perde-i târîkî-i leyl ile mestûr iken, Beyit:*

Mülhidân-râ zarâfetî bâşed

***Mülhidî tû'î** velî zarîf ne*

mevhûmu hasbihâl-i mezmûmu olan...” (s. 330)

“...Türkî lisâna terceme olunmuş tasavvuf kitâblarına mütevaggil ve zu'm-i câhilânesince mtasavvifenin ekâvîl-i mermûza vü bî-gâneye nâ-mahrem şuhûd ü zâ'ikaya müte'allık serâ'ir-i meknûzelerinin fehm ü ıtlâ'ı külfetine müştâgil olmuşlar idi. Beyit:

Mülhidân-râ zarâfeti başed

***Tü ki mülhid** velî zarîf ne...” (s. 752)*

- *“...karîne-i hâl bir madde zımnında Dârussa'âde Ağası'yla miyânlarında kîl u kâl tehaddüsü, mü'eddî-i huşûnet ü cidâl ve müfzî-i tehevvr ü infi'âl olmağla, âhır-ı kâr, Beyit:*

Çok da mağrur olma kim meyhâne-i ikbâlde

*Biz hezârân **mest-i medhûşun** humârın görmüşüz*

derd-i serine dûçâr ve humyâze-i 'azlle mastaba-i inzivâda peygûle-nişîn-i endûh u ekdâr oldu...” (s. 171-172)

“...câm-ı mey gibi germâ-germ-i şevk u şetâret olarak bâde-i nâb-âsâ mevcen-mevc zevk u safâ ve taklîd-i kulkul-i surâhî vü mînâ ile her-çi-bâd âbâd gûyâ iken , lisân-ı hâl-i rûzgâr ol bed-mest ü siyehkâr yüzüne, Beyit:

Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde

²⁰⁴³ Her taraftan ölümlerin olması hükümdarların faydasıdır.

*Biz hezârân **mest-i mağrûrun** humârın görmüşüz*
Beyitini tekrâr ederek yek-sedme-i humâr-ı demâr ile sâgar-ı 'ayş ü
zindegânîsini nigûnsâr eyledi. 334

“...kûy-i merâm u mes'eletlerini atup tutarak dem-güzâr ve zu'mlarınca dest-
kânî-keş bî-renc ü âzâr olurlar idi; Beyit:

Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
*Biz hezârân **mest-i mağrûrun** humârın görmüşüz...” (s. 754)*

“...ol bed-mestler ise aslâ neş'elerine faysal vermeyüp, gitdikce izdiyâd ve her-
çi-bâd-âbâd velvelesine iştîdâd verirler idi.

Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
*Biz hezârân **mest-i medhûşun** humârın görmüşüz...” (s. 768)*

*Âsım Tarihi'*nde tekrar edilen manzûmeler aşağıda gösterilmiştir:

- “...Nelerden arta kalmışdır fenâ dünyâyı söyletsen...” (s. 14, 1318, 1435)
- “...Kedû üftâd bâdincân ber-âmed...” (s. 37, 1054)
- “...Halâ biki'l-cevvü fe-bîzî v'asfîrî...” (s. 56, 646)
- “...Şâhum suç öldürende değildir ölenededir...” (s. 111, 1075)
- “...Murg-ı zîrek çûn be-dâm üfted tehammül bâyedeş...” (s. 288, 1339)
- “...Evvelü hasenâtihî mevtühû...” (s. 467, 309)
- “...Mâ-râ be-cihân hoş-ter ezîn yek-dem nîst...” (s. 310, 918)
- “...Zûr-i mülâyemet zi-dürüşti füzûnter-est
Âyîne-est der-nazaram seng-i âsiyâ...” (s. 135, 604)
- “...Bâ-temellukhây-ı düşmen i'timâdî eblehîst
Pây-bûs-i seyl ez-pâ efgened dîvâr-râ...” (s. 174, 320)
- “...Ser-encâm-ı gaddâr ne-buved nikû
Buved bed-küniş-râ cihân kîne-cû...” (s. 177, 310)
- “...Güzel tasvîr edersin hâl ü hatt-ı dilberi ammâ
Füsûn u fitneye geldikde ey Bihzâd neylersin...” (s. 285, 684)
- “...Lâ tenkiri'l-bâtîle fî zâtihî
Fe-innehû ba'zu zuhûrâtihî...” (s. 40, 1373)

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi, anlatısına alıntılardığı manzûmeleri gelişigüzel ictibâs etmemiş diğerk vak'anüvîs tarihlerinde de olduğı gibi birtakım ifadeler vasıtasıyla metnine yerleştirmiştir. Böylelikle metinden kopuk olarak anlatının akışını bozmamış aksine kimi zaman metnin yeknesaklığını kırarak okurun metne dâhil olmasını sağlayabilmiştir.

Kimi zaman manzûme alıntısı yapacağını çeşitli ifadeler vasıtasıyla dile getiren Es'ad Efendi, metnin genelinde manzûme alıntılarında önce “nazm” terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bu terimin hâricinde bazı yerlerde, alıntılardığı manzûmenin kime ait olduğunu açıkça belirtmiş, bazı yerlerde alıntılardığı manzûmenin nazım şekli hakkında bazı yerlerde de alıntılardığı manzûmenin türü hakkında bilgi vermiştir. Kullandığı ifadelerle manzûme alıntısı yapacağı hususunda okurun dikkatini çeken Es'ad Efendi'nin tercih ettiğı ifadelerden bazıları şunlardır:

“...kemâ-kîle...” (s. 434), “...mısrâ'...” (s. 13), “...inşad kıldığı kıt'a-i belîğâdır...” (s. 263), “...Kıt'a...” (s. 264), “...kâle'l-muharrirü'l-fakîru cevâben li-'Abdulvedûd...” (s. 264), “...li-münşi'ihî...” (s. 19), “...tevriye-gûna yazdığı târîhdir...” (s. 188), “...bu vech-i vechîh ile terceme etmiştir...” (s. 263), “...târîh-i belâgat-mendidir...” (s. 330), “...züyûr-i defter-i âsâr-ı eş'âr kıldığı târîhdir...” (s. 33), “...târîh...” (s. 401).

Es'ad Efendi, manzûme alıntılarında sonra çeşitli ifadeler kullanarak manzûmeyle mensûr metnini birleştirmiştir. Yer verilen bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...câzibesiyile...” (s. 23), “...sec'ınca...” (s. 26), “...mefhûmunca...” (s. 78), “...mehebbinden...” (s. 104), “...mekmeninden...” (s. 108), “...zemzemesiyile...” (s. 135), “...pendini gûş ile isgâ...” (s. 136), “...Kıt'a-i mergûbe-i mezkûreyi...” (s. 263), “...sirâyetince...” (s. 420), “...gül-destesince...” (s. 431), “...gencînesinden...” (s. 432), “...mevhibesince...” (s. 436), “...du'âsiyle...” (s. 501), “...muhâtabasiyle...” (s. 530), “...mü'eddâsınca...” (s. 541), “...makâlî güftâr olduğı...” (s. 542), “...lâzimesince...” (s. 568), “...beyyinesiyile...” (s. 570), “...dâ'iyesi üzere...” (s. 11), “...vetîresince...” (s. 12), “...Beyt-i metîni...” (s. 30), “...keşîdesini...” (s. 69), “...iktizâsınca...” (s. 105), “...vefkinca...” (s. 173), “...sâ'ikasiyle...” (s. 369).

Es'ad Efendi, anlatısını oluştururken kimi manzûmelere birden fazla yer vererek tekrar yapmıştır. Bu manzûmelerin sayısı 5'tir. Es'ad Efendi alıntıladığı Keçecizâde'ye ait bir tarih manzûmesinin 5. beyitini müstakil olarak da anlatısında alıntılamıştır:

“...bâ-cenâh-ı çâkerî Keçeci-zâde 'İzzet Molla Efendi'nin mahzâ ihsân-ı bî-imtinân-ı pâdişâhânenin teşekkürini nâtık bu Fakîr hakkında nâtika-perdâz-ı edâ olduğu târîhdir. Nazm:

*Dest-i meşşâta-i takdîr ile Şânî-zâde
Bir zemân görmüş idi dest-i vekâyî'den sûd*

*Bâ-cenâh olmağla nazm ile nesr etdi kerem
Bâ-cenâhum kuluna şimdi Şeh-i sâhib-i cûd*

*Nazmen ve nesren o Hâkâna zafer-nâme yazup
Ne imiş bildirelim şevket-i Sultân Mahmûd*

*Yazmadan 'âciz ola vak'a-nüvîs ü şâ'ir
Ol kadar eyleye kim 'ömrini Bârî memdûd*

***Nusrat-ı Şâh-ı cihânı yaza her târîhe
Hâme-i vak'a-nüvîsi ede Es'ad Ma'bûd...*** (s. 460)

“...sürûr-i Sultân-ı Mahmûdü'l-hısâl hidemâtında Harîriyyü't-tahrîr ve muvaffak bi't-ta'bîr edüp, nazm:

***Nusrat-ı Şâh-ı cihânı yaza her târîhe
Hâme-i vak'a-nüvîsi ede Es'ad Ma'bûd***

Nesr: du'âsına mazhariyyetle memdûhu't-takrîr eylesün...” (s. 14)

Es'ad Tarihi'nde tekrar eden manzûmeler aşağıda gösterilmiştir:

- “...Takdîr kat'-ı rişte-i tedbîr mî-küned
Tedbîr sâde-levh çi takdîr mî-küned...” (s. 28, 173)

- “...*Bâtıl hemîşe bâtl u bî-hûdedir velî*
Müşkil odur ki sûret-i Hakdan zuhûr ede...” (s. 46, 383-384)
- “...*Ne ma 'nâler ne sözler mündericdir safha-i dilde*
Eğerçi sûret-i zâhirde hâmûşum kitâb-âsâ...” (s. 384, 483)
- “...*Küşâd-ı gonca-i dil kaldı bir bahâra dahi...*” (s. 154, 261)

Diğer vak'anüvîslerde görülen manzûme başlıklarına Es'ad Efendi'de rastlanılmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNDE BİYOGRAFİ YAZICILIĞI

1. VAK'ANÜVÎSLERİN BİYOGRAFİ YAZIM ÜSLUBU

“Bir kimsenin hayat hikâyesi, hâl tercümesi, tercüme-i hâl, özgeçmiş; tanınmış bir kimsenin hayatını, ona ait bütün bilgileri toplayarak anlatan kitap veya yazı”²⁰⁴⁴ ifadeleriyle tanımlanan biyografi yazım geleneği, Osmanlılar döneminde Arap tabakât²⁰⁴⁵ geleneği ile İran tezkire²⁰⁴⁶ geleneğinin etkisi altında ilerlemiştir.²⁰⁴⁷

Biyografi, çok eski bir türdür. Her şeyden önce kronoloji ve mantık bakımından tarih ilminin bir parçasıdır.²⁰⁴⁸ Tarih ve biyografi ayırt edilemeyecek derecede iç içedir.²⁰⁴⁹ Biyografinin ilk olarak umumi tarihlerin içinde yer aldığını söyleyen Emecen, ilk dönem tarihlerinin hemen hepsinde biyografiye rastlamanın mümkün olduğunu vurgular.²⁰⁵⁰ İslam tarih yazıcılığında müstakil biyografiler ile birlikte zamanla hâl tercümelerinin vekayinâme türü eserlere eklenmesi sonucunda yeni bir tarz doğmuştur.²⁰⁵¹ Öyle ki, XVI. yüzyılda tarihlerin içerisinde biyografi yazma geleneği Osmanlı tarih yazıcılığı içinde kendine sağlam bir mevki edinmiş, XVII. yüzyılda ise tarihlerde bir padişahın hüküm sürdüğü devirle ilgili aktarımların akabinde, aynı dönemde ölen önemli kişilerin hayat hikâyelerinin eklenmesiyle vekayinâme ile tercüme-i hâl bir araya getirilmiştir.²⁰⁵² “Giderek geliştirilen bu tarz, biyografi vekayinâmeleri denilebilecek yeni bir ekolün doğuşuna yol açmış, kroniklere hâl tercümeleri eklenmesi geleneği de sürdürülmüştür.”²⁰⁵³

²⁰⁴⁴ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, 389.

²⁰⁴⁵ Tabakat, çeşitli meslek sahiplerinin, âlim ve şairlerin, sanatkârların hayatını anlatan kitaplardır. bk. İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, III, 2980.

²⁰⁴⁶ Tezkire, belli bir meslekteki tanınmış kimselerin, bilhassa şairlerin hayatlarından, eserlerinden söz eden kitaplardır. bk. İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, III, s. 3157.

²⁰⁴⁷ Suat Donuk, “Âşık Çelebi’nin Arapça, Nev’îzâde Atâyî’nin Türkçe Şakâiku’n-Nu’mâniyye Zeylindeki Ortak Biyografilerin Mukayesesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sy: 4/4 (2015), s. 1526.

²⁰⁴⁸ R. Wellek-A.Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (trc. Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 94.

²⁰⁴⁹ Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed.: Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2015, s. 160.

²⁰⁵⁰ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (1999), s. 83-90.

²⁰⁵¹ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 84.

²⁰⁵² Suraiya Farooqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 243-244.

²⁰⁵³ Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 84.

“XVI. asırdan itibaren Osmanlı tarihlerinde her padişahın saltanatından sonra devrinde yaşayan vüzerâ, ulema, meşâyih ve şuaranın çok kısa biyografileri verilmiştir. Bazen de kronolojik olarak düzenlenen bu eserlerde hicrî yıl sonlarında o yıl içinde vefat eden ricâlin biyografilerinin verilmesi yerleşmiş bir gelenek oluşturmuştur.”²⁰⁵⁴ Her padişahın dönemini ve saltanat tarzını eksiksiz aktarabilmek için yazılan saltanat dönemlerinin akabinde o döneme ait siyasi ve kültürel açıdan öne çıkmış kişilerin yaşam öyküleri eklenmiştir. Böyle tafsilatlı yaşam-öyküsel malzemeye yer vermek Osmanlı tarih yazım geleneği içinde önemli bir yenilik olmuştur.²⁰⁵⁵

Umumi tarihlerde biyografiler ya eserin sonunda müstakil bir başlık altında ya padişahların saltanat sürelerine göre tanzim edilen eserlerde padişahın ölümünü izleyen kısımda müstakil bir bölüm halinde ya da her yıla ait olayların nakinde vefeyât, tebdilât ve tevcihât başlıkları altında sunulmaktadır.²⁰⁵⁶ Osmanlı tarihçiliğinde de genellikle padişahlar zamanında yaşayan vezirler, emirler, bilginler, şeyhler ile şairlerin ya her padişahın ölümünden sonra ya da her yılın olayları anlatılırken “vefeyât” başlığı altında biyografileri verildiğini görmekteyiz.²⁰⁵⁷

Vefeyât, râvîlerin ve tanınmış şahsiyetlerin vefat tarihleriyle ilgili eserlerin ortak adı ya da ünlü kişilerden kimilerinin sadece ölüm tarihlerini, kimilerinin ölüm tarihleriyle beraber nasb, nakil ve azil tarihlerini, kimilerinin de çok kısa biyografilerini içeren kitaplar anlamlarını taşımaktadır.²⁰⁵⁸ Hadis yazma usulüyle başlayan vefeyât yazma geleneği, ilerleyen asırlarda genişlemiş, fakîh veya müfessir gibi diğer âlimlerin, tarihî şahsiyetlerin, hükümdar, vezir, vali gibi tanınmış kişilerin tanıtılıp vefat tarihlerinin verildiği eserlerin genel adına dönüşmüştür.²⁰⁵⁹ “*Tabakât-terâcim eserleriyle içerik olarak kısmî benzerlik arz eden vefeyât kitaplarında, meşhur kişilerin hayat hikayelerinden bahsedilmekle beraber, esas nokta kişilerin vefat tarihlerini vermektir.*”²⁰⁶⁰ Vak’anüvîs tarihlerinde de sıklıkla vefat haberlerinden ve vefat tarihlerinden bahsedildiği görülmektedir. Muhtevâlarında yer alan bu bilgiler sebebiyle vak’anüvîs tarihleri vefeyât türüne çok benzerler. Biyografi çalışması yapan araştırmacılar için vak’anüvîs tarihleri, bu sebeple göz ardı edilmemesi gereken başvuru kaynaklarından biridir.

²⁰⁵⁴ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, VIII, 250.

²⁰⁵⁵ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali/ Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati (1541-1600)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 254.

²⁰⁵⁶ Mustafa İsen, *Tezkireden Biyografiye*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 8-9.

²⁰⁵⁷ Mustafa İsen, “Edebiyat Tarihi Açısından *Künhü'l-Ahbar*’ın Önemi”, *TDEAD*, II, 1983, s. 49.

²⁰⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, *DİA*, XLII, 603.

²⁰⁵⁹ Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, 604.

²⁰⁶⁰ Eyüp Baş, “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”, *Dini Araştırmalar*, c. 14, sy. 39 (Temmuz - Aralık 2011), s. 29.

Vak'anüvîs tarihlerinde kimi zaman siyasî ayrıntılarla boğulmuş olmalarına rağmen anekdotlarla ve edebî unsur ve alıntılarla zenginleştirilmiş biyografilerin yer aldığını görmekteyiz. Gerek siyasî gerek edebî sahanın öne çıkan isimlerine ait biyografilerin kaleme alındığı bu tarihler, hem Türk tarihi hem de klasik Türk edebiyatı araştırmalarında başvurulabilecek kaynaklar arasında ilk sıralarda gelmektedir. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan edebî şahsiyetlerin biyografik bilgileri ve bu bilgilerin Türk edebiyatına katkısı düşünüldüğünde vak'anüvîs tarihlerinin küçük hacimli bir tezkire olarak nitelenmesi mümkündür. Vak'anüvîs tarihlerinin biyografi çalışmalarına ve edebiyat tarihine katkılarını, “şairin veya yazarın hayatı hakkında tezkirelerde yer almayan bilgilerin gün ışığına çıkarılması”, “şair tezkirelerinde adına rastlanmadığı halde tarihlerde şair olarak adı geçen kişilerin literatüre kazandırılması”, “dîvân ve dîvânçelerde bulunmayan manzûmelerin literatüre kazandırılması” ve “şairlerin birbirleriyle olan ilişkilerine dair bilgilerin edebiyat tarihindeki boşlukları doldurması” şeklinde sıralamak mümkündür.

Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan biyografiler incelendiğinde her bir müellifin tıpkı bir tezkire yazarı gibi anlatım yöntemi belirleyerek biyografiyi kaleme aldığı görülür. Kişilerin doğum yerini, asıl adlarını, soy ve akrabalık bağlarını, öğrenim durumlarını, mesleklerini, vefat tarihlerini, eserlerini ve eserlerinden örnekleri kaleme alan tezkireciler gibi vak'anüvîslerin de biyografisini yazdığı kişiler için benzer bir tasnife başvurdıkları görülmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, incelenen her bir vak'anüvîsin tarihlerinde yer verdiği biyografiler incelenmeye ve vak'anüvîslerin biyografi yazım üslupları belirlenmeye çalışılmıştır. İncelemeye, hayatı hakkında bilgi verilen kişiler değil hayatı hakkında bir başlık altında doğum tarihi, doğum yeri, unvan ya da lakabı, soy bilgileri, aldığı eğitimler, üstlendiği görevler, özel uğraşı alanları ve vefat tarihi/yeri hakkında bilgi verilen (bu sayılan özelliklerden en az üçünün yer aldığı) kişiler tabi tutulmuştur. Tespit ettiğimiz biyografiler için biyografik bilgilerin gösterildiği bir tablo hazırlanmıştır. Tabloda yer alan başlıklar, Süleyman Solmaz²⁰⁶¹ ve Harun Tolasa²⁰⁶² gibi şair biyografileri üzerinde çalışan araştırmacıların çalışmalarında kullandıkları tasniflere göre uyarlanarak “1. Adı, 2. Doğum Tarihi/ Yeri, 3. Unvanı, 4. Ailesi, 5. Eğitimi, 6. Mesleği, 7. Uğraşları, 8. Ölüm Tarihi/ Yeri /Defn Yeri, 9. Biyografinin neşredilmiş tarihlerdeki sayfa numarası” şeklinde belirlenmiştir.

²⁰⁶¹ Süleyman Solmaz, *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası Ahdi-Gelibolulu Ali-Kınalızade-Beyani*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

²⁰⁶² Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

a. Na'îmâ Tarihi

Eserini yıllara göre başlıklandırarak kurgulayan Na'îmâ'nın anlatısını kaleme aldığı yıllar içerisinde tahta geçen padişahların vefat haberlerini verdikten sonra devrin önde gelen siyaset, ilim ve din adamlarının hayatlarına dair anekdotlara ve biyografilere yer verdiği görülmektedir.

Na'îmâ, hâl tercemelerinde genellikle tezkire yazarının yaptığı gibi bahsettiği kişi hakkında doğum tarihi, doğum yeri, unvanı gibi yukarıda sıraladığımız bilgi başlıkları hakkında bilgi vermiş, kimi zaman da detaya girmeden biyografiyi kısa tutmuştur. Ufak tefek değişikliklerle de olsa doğum yeri-tarihi, ailesi, eğitimi, mesleği, vefatı ve varsa eserleri şeklinde bir sıra gözetken Na'îmâ, biyografisine yer verdiği kişilerden sadece Cevrî Çelebi'nin biyografisinde (s. 1635) farklı bir üslup benimsemiştir. Cevrî Çelebi'nin çok sayıda esere sahip olduğunu dile getirdikten sonra eserlerinin ismini vererek biyografiye başlamıştır ki bu sıralama Na'îmâ'nın kaleme aldığı başka bir biyografide görülmemektedir.

Biyografi yazıcılığında iki farklı üslup benimsediğini gördüğümüz Na'îmâ altı ciltten oluşan anlatısının sadece birinci cildinde “vefeyât” başlığını kullanmış, bu başlık altında da bahsettiği yılın öne çıkan isimlerinin biyografilerini kaleme almıştır. Biyografisine yer verdiği her bir kişi için ayrı ayrı ana başlıklar açmayan Na'îmâ, vefeyât ana başlığı altında 10 farklı kişinin biyografisine yer vermiştir.²⁰⁶³ Birden çok kişinin biyografisinin bir başlık altında verilmesine eserin diğer ciltlerinde rastlamamaktayız. Na'îmâ, vefeyât başlığı altında yer verdiği biyografilerde bahsi geçen kişilerin hayatları hakkında anekdotlara, hikâyelere ve ayrıntılara yer vermemiş, bu biyografileri hâl tercümesi ve vefâyâtnâme yazarları gibi kısa ve detaysız bilgiler ile yazmıştır.

Na'îmâ Tarihi'nde, kimi biyografinin benzer ifadelerle iki kere yazılmış olduğu görülmektedir. Bu hususa, incelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinde rastlanılmamıştır. Na'îmâ, birinci ciltte yer alan “vefeyât” (s. 53-57) başlığı altında biyografilerine yer verdiği 10 isimden 7 tanesine “*Ulemâ-i ahd-i Sultân Murâd Hân*” (s. 82-84) başlığı altında birtakım değişikliklerle tekrar yer vermektedir. Anlatısı boyunca iki kere biyografisi verilen kişiler “*el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-ma'rûf bi-Hüsrev-zâde*”, “*el-Mevlâ Mehmed el-Vanî*”, “*el-Mevlâ 'Abdülkadir bin Emîr-i Kîsûdâr*”, “*el-Mevlâ Mehmed*”, “*el-Mevlâ Şem'i*,” “*el-Mevlâ*

²⁰⁶³ bk. Naîmâ, *Na'îmâ Tarihi*, I, 53-57.

Sûdî” ve “*el-Mevlâ ‘Abdurrahim*”dir. Aşağıdaki örnekte anlatının farklı yerlerinde geçen aynı kişiye ait iki farklı biyografiyi görmekteyiz:

“....**el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-ma’rûf bi-Hüsrev-zâde**: *Dürer-i Gurer sâhibi Molla Hüsrev’in sıbt-ı reşîdidir. Pederi Rumili’nde İpek kadısı iken dokuz yüz kırk ramazanında tevellüd edip ulemâ-i asırdan Kadı-zâde ve Saçlı Emir dârü’l-ifadesinde iştigâlden sonra dokuz yüz altmış üçte Mevlânâ Ebusu’ûd Efendi’den mülâzim olup altmış yedide yirmi akçe medreseye nâ’il ve seksen yedide Ali Paşa hâricine vâsıl olmuş idi. Doksan üç şa’bânında maraz-ı müzmine mübtelâ olup tekâ’ûd ihtiyâr etti. Doksan sekizde ifâkat gelip Trablus kadısı olup elf-i kâmil saferinde ma’zûlen gelirken Akşehir’de su’âlden vefât eyledi. Mevlânâ-i mezbur ilm ü ma’rifet ile meşhûr kerîmü’t-tab’ ve leyyinü’l cânib tekellûf ü tasallûfden mütecânib idi. Galatât-ı avâmı cem edip Kutb-ı Mekkî’nin Yemen Târîhi’ni tercüme eylemiştir ve Türkî eş’ârı vardır...*” (s. 53)

“...**Hüsrev-zâde Mustafa Efendi**: *Dürer-i Gurer sâhibi Molla Hüsrev’in sıbt-ı reşîdidir. Dokuz yüz doksan sekizde Trablus kadısı iken su’âle mübtelâ olup gelirken Akşehir’de vefât eyledi, sene 1000. Ma’rifetli leyyinü’l-cânib adam idi. Galatât-ı avâmı cem’ edip Kutb-ı Mekkî Târîhi’ni tercüme ettiler. Türkî nâzik eş’ârı vardır...*” (s. 83)

Na’îmâ Tarihi’ndeki biyografileri incelediğimizde, tarihin geneline hâkim olan sade ve açık bir dil anlayışının devam ettiğini görmekteyiz. Na’îmâ kaleme aldığı biyografilerde, tek yargılı kısa cümlelere yer vermekle birlikte zarf-fiil ve sıfat-fiillerle cümleler de kurmuş, kullandığı tamlamalar ve kelime kadrosu ile açık, akıcı ve anlaşılabilir bir dil yakalamıştır. Çoğu yerde sadece bilgi vermeye odaklandığı görülen Na’îmâ’nın, mecâz, telmîh ve teşbîh gibi edebî sanatların etkileyiciliğinden ve uyandırabileceği hayallerden uzak durmayı tercih ettiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Na’îmâ, Mehmed Münşî Efendi’nin biyografisini kurgularken kısa cümlelerle açık, yalın ve sade bir anlatım tercih etmiştir:

“...*Aydın Akhisarı’ndandır. Münşî mahlası ile ma’rûfdur, riyâz-ı ulûm ve ma’ârif yolundan güzâr edip Ebülleys Alisi dârü’l-ifadesinde iştigâl ve ba’dehû Sadr-ı âlî-kadr Ca’fer Efendi’ye ittisâl ile dokuz yüz altmış üçte mülâzim ve semt-i kazâyâ âzim olup diyâr-ı Mısıryye’de nice zaman hükûmetten sonra Medîne-i Münevvere’de şeyhü’l-harem olmuş idi. Elf-i kâmil hudûdunda âlem-i*

bekâya vâsıl oldu. Bâkî'de medfûndur. Merhûm-ı mezbûr fezâ'il-i celîle ile meşhûr el-sine-i selâsede şî'r ü inşaya kâdir hâssaten ulûm-ı edebiyede mustahzır-ı nevâdir idi. Muhtasar ve vecîz tefsîr-i Kelâm-ı Azîz yazmıştır. Meşâyüh-i Nakşibendiyye'ye irâdeti ve ma'ârif-i cüz'iyeden hüsn-i kitâbeti var idi. Fârisî lugatta müsennâ vü müselles cem' etmiştir. Makâmât-i Harîrî'ye bir şerh-i mu'cez ana mensûbdur..." (s. 55)

Na'imâ'nın başta padişahlar olmak üzere genellikle saray çevresinden olan kişilerin biyografilerinde ağır ve anlamın kapalı olduğu bir dil tercih ettiği görülmektedir. III. Mehmed'in biyografisinin yer aldığı "*İntikâl-i Sultân Mehmed Hân ibn Murâd Hân - aleyhimâ'r-rahmeti ve'l-gufrân-*" başlıklı aşağıdaki örnekte, Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarının arttığını, bol sıfat ve mecâz kullanımıyla birlikte anlamın zorlaştığı fakat yine de Âsım ve Es'ad Efendi'nin yazdığı biyografiler kadar ağırlaşmadığı görülmektedir:

"...Bundan akdem cumâdelûlânın yirmi ikinci günü yevm-i isneynde pâdişâh-ı cihân Sultân Mehmed Hân, Sarây-ı Hümayûnlarına giderken bir meczûb-ı ilâhî ser-i râhda rast gelip 'Elli altı günden sonra bir hâdise-i 'azîme zuhûr ediyor, gâfil me-bâşş pâdişâhım' deyü feryâd etmiş idi. Pâdişâh ve halk mütehayyir oldular. Sene-i mezbûre recebinin on dördünde pâdişâh-ı 'âlem-penâhın mizâcları münharif olub ettibbâ tedbîri ile sıhhat-pezîr olmayacak mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü yevm-i ahadde rûh-ı pür-fütûhları cânib-i illiyine revân oldu. 'Ömr-i şerîfleri otuz yedi sene ve sekiz mâh ve müddet-i saltanatları dokuz sene ve iki mâhdır.

Şehzâde-i kâm-kâr Sultân Ahmed Hân serîr-i saltanâta teşrîf buyurduklarında 'ale's-sabah cümle vüzerâ ve ümerâ vü sülehâ Dîvân-ı Hümayûna ve hâzır zuhûr-ı pâdişâh-ı sahib-zuhûra nâzır olup durdular. Çünkü taht-ı cihân-bânî kuruldu, emr-i bey'at ve dest-bûs-i şâh-ı hurşîd-tal'at tamâm oldu.

Pâdişâh-ı mağfûrun na's-ı rahmet-nakşını sâha-i sarây-ı sultânîye ihzâr ve cenâze namâzına da'vet-i halk-ı bî-şumâr olunup Şeyhülislâm Ebü'l-meyâmin Mustafa Efendi imâmet ve er kişilik ünvânıyla salâtı ikâmet ettiler. Ayasofya haremünde Sultân Selîm Türbesi yanında vâki' olan mezâr-ı pür-envârında medfûn u mütevârî oldu.

Pâdişâh-ı merhûm vakûr u edîb ve vecîh ü mehib sultân-ı sâlih ü âbid, câmi'-i mehâsin ü mehâmid, sahî ü kerîm, şe'â'ir-i dîniyye ri'âyetinde be-gâyet mücidd ü sâ'î, şerî'at-i şerîfe ahkâmını mürâ'i hâkân-ı âlî-şân idi...” (s. 256-257)

Na'îmâ, kimi biyografilerde Arapça ve Farsça sıfatları ardı ardına sıralayarak okura adeta mensûr bir methiye örneği sunmuştur. Aşağıdaki örnekte Na'îmâ'nın “*İntikâl-i Sultân Ahmed Han ve Cûlûs-ı Sultân Mustafa Han*” başlığının altında biyografisini verdiği Sultan Ahmed Han'ın vasıflarını sıralarken mensûr bir methiye kaleme aldığını görmekteyiz:

“... Ol pâdişâh-ı mağfûr-ı reşk-endâze hâkân u fağfûr mürebbî-i 'ulemâ vü sulehâ ve kuvvetü 'z-zahr-ı zu'afâ vü fukarâ mutî'-i fermân-ı şerî'at, kâtî'-ı 'urûk-ı erbâb-ı zulm ü bid'at şehin-şâh-ı âlem-penâh idi...” (s. 434)

Na'îmâ'nın Arapça ve Farsça âyet, hadis, atasözü gibi çeşitli iktibâslarla süslediği biyografilerinde bir tezkire üslubunun hâkim olduğu âşikârdır. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Nefî biyografisini kurgularken Na'îmâ'nın bir hadis ve atasözü iktibâs ettiğini, A' rec Mustafa Efendi'nin biyografisinden alınan ikinci örnekte de Arapça bir deyişe yer verdiğini görmekteyiz:

“...Nef'î hayâtından me'yûs olup ‘Yürü bildiğinden kalma bre mel'ûn Türk’ demiş ve zîr ü bâlâya vâfir şütûm-ı galîza etmiş. ‘El-müslimü men selime’l-müslimûne min yedihî ve lisânihi ²⁰⁶⁴ *mazmûnuyla âmil olmayanlar ‘Selâmetü’l-insân fî hıfzı’l-lisân* ²⁰⁶⁵ *mesnedinde müsterîh olamazlar...*” (s. 800)

“.....Hâlif tu'raf ²⁰⁶⁶ *vâdîsine mâ'il müte'azzim bir zât-ı fâzıl idi...*” (s. 1465)

Na'îmâ kaleme aldığı biyografilerde, kimi zaman kendi görüşünü desteklemek ve bahsettiği kişilerin özelliklerini okura daha iyi hissettirebilmek kimi zaman da nazmın gücünden faydalanmak için manzûme alıntılarına başvurmuştur. Aşağıdaki örnekte Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin her kim olursa olsun sözünü tartıp biçmeden söylediğini bu sebeple sürgünlere gönderildiğini dile getiren Na'îmâ, sözün önemi hakkında bir manzûme alıntılanarak mezkur konuyu şiirin gücüyle de bir kez daha dile getirmiştir. Na'îmâ, sözün

²⁰⁶⁴ “Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların emin olduğu kimsedir.” Buhârî, İman 4, 5, Rikak 26; Müslim, İman, 64-65.

²⁰⁶⁵ İnsanın esenliği dilini tutmasıdır.

²⁰⁶⁶ Muhâlefet et tanınırsın.

önemi hakkında alıntılacağı manzûmeden sonra anlamca paralel Arapça bir deyiş alıntısı da yaparak konuyu daha da pekiştirme yoluna gitmiştir:

“...insân cemî’-i belâyâ lisânı ucundan giriftâr olagelmıştır.

Sanmanız mihnet ü gâm bülbüle gülden geldi

Kafese girdi belâ bâşına dilden geldi

‘Kelimetü’ş-şerru tükeddiru ke’seke ve tütayyiru re’seke’²⁰⁶⁷ mazmûnunca bir şer söz sâhibinin ni’metini men’e belki kellesin kat’a sebep olmak müttefekun-aleyh olmağın cümle insan lisânını zabt edip nef’ ü zarrını fikr etmezden mukaddem bir sözü söylememek lâzımdır... (s. 1799)

Biyografileri kurgularken Na’îmâ’nın kimi zaman biyografisini yazdığı kişi hakkında kaleme alınan hiciv ya da meth içerikli manzûmeleri olay örgüsünün bir unsuru şeklinde alıntılacağı görülür. Aşağıdaki örnekte “*O hiciv söyleyen şair ki adı Nef’î’dir. Onun öldürülmesi yılanın öldürülmesi gibi dört mezhebe göre vâcibtir*” anlamına gelen ve Nef’î’yi hicveden bir Farsça beyit alıntılanarak manzûmede geçen katli vaciptir görüşüne binaen Nef’î’nin katledildiği anlatılır:

“...Her ne tarikle olursa Bayram Pâşâ katline me’zûn olup sarayına geldikde adam gönderip

Ân şâ’ir-i heycâ-gû ki nâm-ı ost Nef’î

Katleş be-çâr mezheb vâcib çü katl-i ef’î

mevhûmu üzre ulemâ-i vakt ibâhat-ı demini tecvîz ettikleri Nef’î-i fakîri çağırıp gâfilâne geldikde ‘itâb-ı azîmden sonra ‘kaldırın’ deyüp saray odunluğunda habs ve anda boğup deryâya attılar...” (s. 800)

Na’îmâ, biyografisini yazdığı kişiler hakkında düşürülen tarihlerden veya tarih manzûmelerinden de örnekler vererek anlatısını zenginleştirmiştir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, “*Vefât-ı Şeyhülislâm Mehmed Efendi ve Müftî-şüden-i Birâdereş Es’ad Efendi*” başlığı altında biyografisini yazdığı Mehmed Efendi’nin şeyhülislâm olduğu tarihe düşürülen mısrayı alıntılamıştır:

“...Bin on seferinde Sun’ullah Efendi yerine şeyhülislâm olup;

Ve’msiku kavle Mehmed ve ‘aleyhi’l-fetvâ

²⁰⁶⁷ Kötü kelime bardağı bulandırır ve kelleyi uçurur.

târîh düştü... ” (s. 424)

Na’îmâ’nın şair olduklarını belirttiği kişilerden sadece “Vankulu” nun biyografisinde Vankulu’ya ait şiirlerden birinin alıntılıandığı görülmektedir:

*“...Bu kıt’a-i bedî’ası sebebi şefâ’at olmak me’muldür.
Budur âyîn-i Arab bir kavmin olsa seyyidi
Az olur ki kabri bende âzâd olmaya
Sen ki Fahrü’l-enbiyâ vü Seyyidü’l-kevineysin
Hâşe lillâh kabrine yüz süren âzâ olmaya...” (s. 53)*

Na’îmâ, yazılı veya sözlü kaynaklardan kişilerin hayatlarına dair bilgi alıntıları yaparak biyografileri kurgulamıştır. Alıntı yapılan kaynaklardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“...Mevlânâ-i mezbûr ifrât-ı tehevür ile meşhûr idi deyü Zeyl-i Şakâ’ik’te yazılmıştır. Lâkin elfâzı süst ve terâkîbi nâ-dürüst...” (s. 55)

“...Ma’an Hüseyin Bey’den işittim...” (s. 800)

“...Garâîb-i ahvâlinde olmak üzere Ma’an-zâde nakl eder ki...” (s. 1635)

“...Aziz efendi’nin hizmetinde terbiye olmuş ba’zı söz anlar okur yazar kimselerden menkûldür ki...” (s. 1799)

“...Kâtip Çelebi merhûm Fezleke’de der ki ...” (s. 1464)

Eserin genelinde hâkim olan tanık bakış açısının biyografilerde de yer aldığını görmekteyiz. Yargılarında çoğunlukla nesnel bir edayla okurun karşısına çıkan Na’îmâ kimi yerde kendisini gizleyemez ve öznel bir anlatıma geçiş yapar. Bu geçişler ve bakış açıları çoğu zaman iç içedir. Kendi görüşlerini ve yorumlarını biyografilerde paylaşan Na’îmâ’nın, aşağıdaki örneklerin ilkinde “*Bitli Ali*”, ikincisinde “*Münşî*”, üçüncüsünde “*Şeyhülislâm Mehmed Efendi*” ve dördüncüsünde “*Azmi-zâde Hâleti*” hakkındaki övgü mahiyetindeki yorumlara yer verdiği görülmektedir:

“...Mevlânâ-i merkûm fîrû’u usûle intisâb ile mevsûm, sâfi-fu’âd, melek-nihâd âdem idi...” (s. 54)

“...Hâssaten ulûm-ı edebîyyede mustahzır-ı nevâdir idi...” (s. 55)

“...molla-i merkûm aynü'l-a'yân-ı 'ulemâ-i Rum şî'r ü inşada reşk-endâz, Hoca-i cihân, zekâda 'aklı-evvel, fazîlette Hoca-zâde-i sâni idi. Handân-rû, nükte-senc ve latîfe-gû mahdum-ı mükerrerem olup...” (s. 424)

“...molla-i nâ-murâd ferîde-i sade rûzgâr mahdûm-ı âli-mikdâr idi...” (s. 692)

Na'îmâ sadece kişilerin bireysel özellikleri hakkında düşüncelerini açıkça ifade etmemiş, kişilerin eserlerini tanıtırken de eserlerin mahiyeti üzerine görüşlerini de okura bildirmiştir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Münecim Mehmed Çelebi'nin eseri, ikincisinde Kirâmî mahlaslı şairin şiirleri ve üçüncüsünde de Azmi-zâde'nin eserleri hakkında görüşlerin dile geldiğini görmekteyiz:

“...Âsâr-ı kaleminden Türkî ahkâm kitâbı vardır, burûc ve kevâkkibin mensubâtı ve ahvâl-i tâli'i yazmıştır, hayli mu'teber eserdir...” (s. 692)

“...eş'âr-ı dürer-bârı rişte-i silk-i sutûrdur...” (s. 56)

“...cümlesi makbûl ve mu'teber âsârdır... Esnâ-i tarîkinde nice ukûbâta uğrayıp gâh gâh âh ederlerdi ve rûzgârda ilm ü hünerin zarârdan gayri eseri görülmedi. Her pâyede bir kûh-i polad, sedd-i sedîd, serrâh-ı murâd olur derlerdi. Anın için ekser eş'ârı şikâyet-gûnedir...” (s. 692)

Biyografilerde hâkim bakış açısıyla kaleme alınmış örnekler de bulunmaktadır. Na'îmâ aşağıdaki örneklerin ilkinde Ahmed Paşa'nın gönlünün kırıldığını ve bir süre sonra gamdan ve kederden hastalandığını; ikinci örnekte ise Nef'î'nin idamı karşısında devrin önde gelen şahsiyetlerin duygularını hâkim bakış açısıyla anlatır:

“...Damad Öküz Mehmed Paşa azlinde sadâret umarken tehallüfünden ve Vezîria'zam Halîl Paşa'nın rikâbet sûretinde kendiye ba'zı tahkîr ü ihânetinden dil-gîr ü müte'essir olup, Halil Paşa sefer-i Şark'a teveccühünde kaymakamlık ümîdinde iken ol matlabı dahi tehallüf edip, Sofu Mehmed Paşa kaymakam olduğundan mağmûm u mahzûn hastalanmış idi...” (s. 447)

“...asrın ulemâ vü uzemâsı Nef'î'nin katlinden mesrûr olup husûsan ta'ne-i lisânından mecrûh olan ekâbir ü a'yân bu bâbda Bayram Paşa'ya du'â-i firâvân ettiler...” (s. 800)

Na'îmâ, kişilerin doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi verirken mecâzlara başvurmamış açık ve sade bir dille okura bilgi sunmuştur:

“...Dokuz yüz kırk ramazanında tevellüd edip...” (s. 53)

“...Dokuz yüz yetmiş yedide vücûda gelip...” (s. 691)

“...Adana vilâyetinden zuhûr edip...” (s. 1715)

Na’îmâ, kimi zaman biyografisini yazdığı kişinin doğum tarihi hakkında açık açık bir bilgi vermemiş olmasına rağmen verdiği ipuçları ile doğum tarihlerine yönelik okurun çıkarımlarda bulunmasını sağlamıştır:

“...Sinn-i şerîfleri elli sene-i kâmil...” (s. 79)

“...Ömr-i şerîfleri otuz yedi sene ve sekiz mâh...” (s. 256)

“...Sinn-i seksenden mütecâviz idi...” (s. 1464)

“...Sinni altmışa karîb idi...” (s. 1504)

Na’îmâ, incelenen diğer vak’anüvîslerin aksine kişilerin vefat bilgilerini verirken mecâzlara başvurmayı tercih etmemiştir. Sadece Sultan Murad’ın ve Sultan Mehmed’in vefat haberleri için mecâzî ifadeler kullanmıştır:

“...’Âlem-i bekâya vâsıl oldu...” (s. 54)

“...Vefât edip...” (s. 54)

“...Fevt oldu...” (s. 54)

“...Rûh-ı pür-fütûhu mele’-i a’lâya vâsıl oldu...” (s. 55)

“...Dâr-ı fenâdan dâr-ı âhirete intikâl etti...” (s. 56)

“...taht-ı cihânı terk edip tahta-i teneşirde karar ve mahmil-i tabut ile âlem-i lâhûta güzâr ettiler...” (s. 78) (Sultan Murad)

“...rûh-ı pür-fütûhları cânib-i illiyine revân oldu...” (s. 256) (Sultan Mehmed)

Na’îmâ ayrıca 3 biyografide kişilerin vefat sebeplerini de okura bildirmiştir:

“...Su’âlden vefât eyledi...” (s. 53)

“...ta’na-i tâ’ûn ile ’âlem-i bekâya ’azm etti...” (s. 424)

“...illet-i hunnâktan vefât edip...” (s. 1504)

Tezkirecilerin yaptıkları gibi biyografilerine anekdotlar ekleyen Na'îmâ, Cevrî Çelebi'nin biyografisinde onun Beşiktaş, Galata, Tophane ve Yenikapı tekkelerine bağlı olduğunu, bir gün bile bu tekkelere uğramadan gün geçirmediğini, denizden korktuğu için kayığa binmediğini, bunun yerine bir gün önceden yola çıkıp Galata ve Beşiktaş tekkelerine yürüyerek gittiğini ve ata da binmeyi kabul etmediğini anlatan bir anekdot paylaşmıştır:

“...Garâ'ib-i ahvâlinde olmak üzere Ma'an-zâde nakl eder ki, Beşiktaş ve Galata ve Tophâne ve Yeni-kağıt tekyelerine ale'd-devâm mülâzemet üzere idi. Bir gün munkatı' olduğu yok idi. Gâyet vesveseli olduğundan deryâdan ve kayığa süvâr olmaktan gâyet mertebe havf edermiş, hatta Galata ve Beşiktaş tekyelerine bir gün mukaddem azîmet edüp yârânı ile karadan Eyyûb'a andan Kağıthâne'ye andan tekyelere piyâde dolaşmış. Yârân hâtırı için bâr-gîre de binmez imiş...” (s. 1635)

Na'îmâ, kimi zaman okuru geçmiş sayfalara yönlendirerek bahsettiği şeylerin hatırlamasını ister. Bu tutum, biyografinin eserden bağımsız okunabilmesini mümkün kılmaz. Aşağıda okurun geri dönüş tekniği ile yönlendirildiği örnekler gösterilmiştir:

“...Sultan İbrahim Han vak'asında sudûr iden bî-pervâ hareketi ve hak-gûyluk vâdisinde itlâk-ı lisân ve irhâ-i 'inân etmekte zuhûra gelen cürêti cild-i sâbıkta mufassalan tahrîr olunmuştur...” (s. 1716) (Şeyhülislam Abdurrahim Efendi)

“...müşâcere makâmında kıyâm eylediği yukarılarda mufassal zikr olunmuştur...” (s. 1716) (Hoca-zâde Mesûd Efendi)

Na'îmâ anlatısında yer verdiği biyografilerden sadece Vezir Derviş Paşa'nın biyografisinde fizikî özelliklerden ve giyim tarzından bahsetmiştir:

“...sakalı köse misâl gâyet az olup bıyıkları tâ girîbânından aşağı imiş. Her bıyığı iki sakal kadar var idi. Zâtı levendâne, meşrebi rindâne latîfeye mâîl muhteşem ve mütereffih bir vezîr idi. Destârı bir u'cûbe şekil idi, tarz-ı sipahîyâne hartâvî kıyafetinde ammâ Mısır beylerinin destârına müşâbih kafesî-misâl ve gevirlerinde nizâm ve müsâvât yok, böyle bozuk düzen tartagan sarardı...” (s. 1572-1573)

Na'îmâ Tarihi'nde yer alan biyografilerdeki bilgiler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra No	Adı	Doğum Tarihi/ Yeri	Lakabı, Künyesi, Şöhreti, Unvanı	Ailesi	Eğitimi	Mesleği	Uğraşları	Ölüm Tarihi/ Yeri /Defin Yeri	Sayfa No
1	el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-ma'rûf bi-Hüsrev-zâde	Ramazan 943 / Şubat- Mart 1534 Rumeli-İpek	-	"Molla Hüsrev'in sıbt-ı reşîdidir. Pederi Rumili'nde İpek kadısı..."	"Kadı-zâde ve Saçlı Emîr dârü'l-ifadesinde iştigal ve 963/ 1556'da Mevlânâ Ebusu'ûd Efendi'den mülâzım olmuştur."	Kadı	"Türkî eş'ârı vardır."	Safer 1000/ Kasım- Aralık 1591 Akşehir	53 ve 83
2	el-Mevlâ Mehmed el-Vanî	-	Vankulu	-	"Hâmid Efendi'den mülâzım olmuştur."	Müderris- Müftî- Kadı	"İlm ü salâh ile meşhûr, fikh u 'usûle kaviyyü'l-intisâb câmi'-i nevâdir-i bî-hisâb idi."	Receb 1000/ Nisan-Mayıs 1592 Medine	53-54 ve 83
3	el-Mevlâ Ali bin 'Abdi	938/ 1531- 1532	Bitli Ali	"Pederi 'Abdî Çelebî'dir ki Müftî Çivi-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin birâderidir."	"Muhaşşî Sinan Efendi dârü'l-ifadesinde tahsîl-i kemâle iştigâl ve 963/1555-1556'da mülâzemet..."	Kadı	"Fürû' u 'usûle intisâb..."	Şa'bân 1000/ Mayıs- Haziran 1592 Mehmed Ağa Câmi'i kurbunda defn	54
4	el-Mevlâ 'Abdülkadir bin Emîr-i Kîsûdâr	-	Yılancık Efendi	"Saçlı Emîr'in oğludur."	"Sinan Efendi'den mülâzım oldu."	Müderris - kadı	-	Rebîülâhîr 1000/ Ocak- Şubat 1592 Yenişehir	54-55 ve 83
5	el-Mevlâ Mehmed	Aydın Akhisarı	Münşî	-	"Ebülleys Âlisi dârü'l-ifadesinde iştigâl ve ba'dehû	Kadı- şeyhü'l-harem	"Elsine-i selâsede şî'r u inşaya kâdir..."	1000/ 1591- 1592 Medine-	55 ve 83

					<i>Sadr-ı âli-kadr Ca'fer Efendi'ye ittisâl olmuştur.</i>			Bakî Mezarlığı	
6	el-Mevlâ Şem'i	-	-	-	-	Müderriş	<i>"ma'arif-i cüz'iyeye ile meşhûr mukaddemât-ı 'ulûm ifadesine kâdir...."</i>	1000/ 1591 - 1592	55 ve 84
7	el-Mevlâ Sûdî	Bosna	-	-	-	Müderriş	<i>"Şârih ve mütercim"</i>	1000/ 1591- 1592	55 ve 84
8	el-Mevlâ 'Abdurrahim	-	Kirâmî Çelebî	<i>"Kınalı-zâde Ali Efendi'nin küçük birâderi Kirâmî Çelebî'dir."</i>	<i>"'Ulemâ-i 'asrından 'Abdülkerim-zâde Efendi ve Bostan Efendi hizmetlerinde iştigâl, Hasekî müderriş Hasan Bey Efendi'ye mu'îd, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi'ye intisâb, Bursa kadısı 'Arab-zâde 'Abdûlbakî Efendi'nin hizmetine ittisâl etti."</i>	Müderriş, kadı, vali	<i>"Şi'r"</i>	1000/ 1591 - 1592 Ankara/ Beyşehir	56
9	eş-Şeyh Mehmed el-Buhârî	Buhâra	-	-	-	Şeyh	-	1000/ 1591- 1592 çarsû içinde türbe-i mahsûsada medfûndur.	56
10	eş-Şeyh Mehmed Efendi	Bursa	Kavaklı-zâde	<i>"Bursa'da hisâr içinde Kavaklı imâmı derler bir imâmın oğlu."</i>	<i>"Merhabâ Efendi hizmetlerinde iştigâl etmiştir."</i>	Müderriş	<i>"Hüsni kitâbet ü inşâ ve lisân-ı Fârisî ve mu'ammâda ser-efrâz..."</i>	1000/ 1591- 1592	56

11	Sultân Murâd Hân (III. Murâd)	1546	Murâdî	-	-	Padişah	“Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'arı vardır.”	5 Cemâziyevvel 1003/ 16 Ocak 1595	78-80
12	Sultân Mehmed Hân (III.Mehmed)	Mayıs 1566	‘Adlî	“İbn Murâd Hân”	Câfer Efendi, Haydar Efendi, ‘Azmi Efendi, Nevâlî Efendi.	Padişah	“Şi’r”	16 Receb 1012 / 20 Aralık 1603	256-257
13	Şeyhülislâm Mehmed Efendi	28 Şa’bân 975/ 27 Şubat 1568 Bursa	-	“Mu’allim-i Murâd Hânî Hoca Sa’deddin Efendi’nin mahdûm-ı mükerreridir.”	“Üstâdî Mollâ Tevfik ile teşyîd-i mebânî-i ‘ulûm edip pederlerinden mülâzım oldu.”	Şeyhülislâm	“Şi’r u inşa”	5 Cumâdelâhire 1024/ 2 Temmuz 1615 İstanbul	424
14	Sultân Ahmed Hân	-	Bahtî	-	-	Padişah	Şi’r	23 Zilkade 1026/ 22 Kasım 1617 İstanbul	433-434
15	Ahmed Paşa	Edirne	Ekmekci-zâde	-	-	Defterdâr, kaymakam	-	1026/1617 İstanbul	446
16	‘Azmi-zâde Mustafa Efendi	977/ 1569-1570	Hâletî	“Sudûr-ı kirâmdan ‘Azmi mahlas Pîr Mehmed Efendi’nin dil-pesendidir.”	“Hoca Sa’deddin Efendi’dan mülâzım oldu.”	Müderris, kadı	“Şi’r ü inşa ve tahrîr”	Şa’bân 1040/ Mart-Nisan 1631	691-692
17	Müneccim Mehmed Çelebî	-	-	-	“İlm-i nücûmu tahsîl edî”p	Şehzâde muvakkıtı, Re’îs-i müneccimîn	İlm-i nücûm	Zilhicce 1040/ Temmuz 1631	692

18	Mevlânâ Mehmed Efendi	970/ 1562- 1563	Kara Çelebî- zâde	<i>Sadru'l-efâdil Hüsâm Efendi mahdûmudur.</i>	<i>Çivi-zâde'den mülâzım</i>	Müderriş, kadı, sadrâzam	<i>şî'r u güftâr</i>	6 Zilhicce 1042/ 14 Haziran 1633 Eyyûb'da medfûn.	752
19	Nef'î	Erzurum- Hasan-kal'ası	Nef'î	-	-	Şair	<i>şî'r ve hicv</i>	-	799- 800
20	Şeyh Mahmûd Urmevî	Urmiye- Tebrîz	Rûmiye Şeyhi	<i>"Tebrîz kurbunda Urmiye kasabasından silsile-i Nakşibendiye meşâyihinden bir 'azîzin sulb-i pâkindendir."</i>	-	Şeyh	-	-	898- 903
21	Yahyâ Efendi	-	-	<i>"Zekerîyyâ Efendi'nin oğludur."</i>	<i>"Vâlîde Medresesi'nden Haleb mollası olup..."</i>	Kadı, kadiasker, Şeyhülislâm	<i>şî'r u inşa</i>	8 Zilhicce 1053 leyle-i sebt/ 17 Şubat 1644	991- 992
22	Mustafa Efendi	983/1573 senesinden evvel	A'rec	<i>"Bursevî Mehmed nâm bir imâmın oğludur."</i>	<i>"Ganî-zâde mezbûrun dilm ü fazîletini görüp rağbet ü iltifât etmekle A'rec deyü iştihâr verdi."</i>	Müderriş, kadı	<i>"'ulûm-ı 'Arabiyye'de mâhir..."</i>	13 Rebiülâhir 1063 yevmü'l- cum'a / 13 Mart 1653 Kemal Paşazâde kurbunda defn	1463- 1464
23	Mehmed Efendi	1010/1600 sonrası	Bahâ'î Efendi	<i>"Hoca Sadeddin Efendi'nin mahdûmu 'Aziz Efendi-zâde'dir."</i>	-	Kadı, kadiasker, müftü	<i>"şî'r ve inşa da mâhir"</i>	13 Safer 1063 Cum'a günü/ 13 Ocak 1653	1504

24	Dervîş Pâşa	1000/1590 sonrası - Çerkes	-	-	-	Vezir	-	5 Rebiülevvel 1065/ 13 ocak 1655 Ali Paşa Cami’inde defn	1568- 1573
25	Cevrî Çelebî	-	-	-	-	Şair	“şî’r ü inşaya kâdir”	1065/1655	1634- 1636
26	Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi	Adana	-	-	“Hüseyn Halhâlî meclisine varıp tahsîl-i envâ’-ı fûnûn eyledi”	Şeyhülislâm	Haşiye	10 Rebiülâhir 1066/ 6 Şubat 1656 Belgrad	1715- 1716
27	Hocazâde Mes’ud Efendi	-	Burnaz Müftî	“1016/1607-1608 yılında vefât eden Mustafa Efendinin mahdûmlarıdır.”	“Şeyhülislâm Es’ad Efendi’den mülâzım olmuştur.”	Sultan Ahmed Han hazretlerinin imâmı ve mu’allimi - Şeyhülislâm	-	Bursa	1716- 1717
28	Kara Çelebî- zâde ’Abdülazîz Efendi	-	-	“Kara Çelebi Hüsam Efendi’nin mahdûmudur.”	-	Şeyhülislam	“şî’r u inşaya kâdir”	1 rebiülevvel 1068 /7 Aralık 1657	1797- 1800

Tablo 17: Na’îmâ Tarihi’nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler

Yukarıdaki tabloya göre, *Na'îmâ Tarihi*'nde biyografi özellikleri gözetilerek kaleme alınmış 28 biyografi bulunmaktadır. Na'îmâ, bu biyografilerden 5 tanesinde kişilerin sadece doğum tarihlerini, 9 tanesinde ise sadece doğum yerlerini açık açık belirtmiştir. Hem doğum yeri hem de doğum tarihini belirttiği kişi sayısı ise 2'dir. 3 kişinin doğum tarihi ise verdiği ipuçları sayesinde tahmin edilebilmiştir. 10 kişinin doğum tarihi ve yeri hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.

Na'îmâ 28 kişiden 17'sinin lakabı veya unvanı hakkında bilgi vermiştir. Bu unvanların çoğunun aynı zamanda biyografisi verilen şairlerin mahlasları olduğu görülmektedir. 15 kişinin ailesiyle ilgili bilgiler kaleme alan Na'îmâ, yine aynı sayıda kişinin de aldığı eğitimleri (ders aldıkları hocaların isimleri) açık açık belirtmiştir.

Diğer vak'anüvîslerde de olduğu gibi kişinin üstlendiği görevleri sıralarken kişilerin bulundukları hemen hemen her görev ve mevkiyi okura bildiren Na'îmâ, kadı, paşa, vezir, müderris, şeyhülislam ve padişahların biyografilerine yer vermiştir. Bu kişilerin bir çoğu aynı zamanda devrinde öne çıkmış edebî ve ilmî eserler orta koyan ilim ve sanat adamlarıdır.

22 kişinin ilgi alanları ve özel uğraşları hakkında okura bilgi veren Na'îmâ'nın nazım ve nesir ile ilgilenen 18 kişinin hâl tercümelerine yer vermesi nazmın ve nesrin bu dönemin popüler uğraşlarından olduğunu göstermektedir.

Eserdeki biyografilerde, açık bir şekilde sadece ölüm tarihi verilen kişi sayısı 11'ken, hem ölüm tarihi hemde ölüm yeri veya defin yeri verilen kişi sayısı 14'tür. Bir kişinin biyografisinde sadece ölüm yeri bilgisini veren Na'îmâ, 2 kişinin ölüm tarihi veya ölüm yeri hakkında muhtemelen sehven hiçbir bilgi vermemiştir.

b. Hâkim Tarihi

1166-1180/1753-1766 yıllarını kapsayan *Hâkim Tarihi*'nde, Na'îmâ'nın yaptığı gibi bir padişahın vefat haberini verdikten sonra o padişahın döneminde yaşayan ve devrin önde gelen şahsiyetlerinin biyografilerinin vefeyât genel başlığı altında verilmesine rastlamamaktayız. Hâkim Efendi, biyografileri anlatısındaki olay örgüsüne paralel olarak müstakil başlıklar hâlinde kaleme almıştır.

İncelediğimiz vak'anüvîsler arasında en fazla vefat haberi veren müelliflerden biri olan Hâkim Efendi, kimi yerde “vefeyât” başlıkları altında kişilerin ölüm haberini ve ölüm tarihlerini

okurla paylaşmıştır. Bu başlık altında sadece vefat haberleri verilip detaylı biyografilere yer verilmediğinden bu bilgiler çalışmamızda inceleme dışı tutulmuştur. Hâkim Efendi diğer vak'anüvîslere kıyasla çok fazla sayıda vefat haberi vermiş olmasına rağmen, yazdığı hâl tercümesi bakımından diğerler müelliflerle eşittir.

Hâkim Efendi'nin biyografi yazım üslubunda, ilk önce vefat haberi ve tarihinin verildiğini görmekteyiz. Doğum, aile, unvan gibi incelediğimiz diğer unsurlar vefat haberi ve tarihi belirtildikten sonra genellikle belli bir sıra gözetilmeden verilmiştir.

Hâkim Efendi'nin kaleme aldığı biyografilerin dili, anlatının genelinde olduğu gibi iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Hâkim Efendi biyografilerde kişileri tasvir ederken Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden, kelime gruplarından, Arapça ve Farsça zincirleme tamlamalardan faydalanarak ağır bir tercih ederken kişilerin hayatına dair anlattığı anekdotlarda daha yalın bir dil ile kısa ve açık cümleler kurmuştur. Aşağıda “*Vefât-ı Hattât Çelebî Efendi rahmetullâhi ‘aleyh*” başlıklı örnekte Hâkim Efendi'nin genellikle açık ve sade bir dil tercih etmesine rağmen yer yer Arapça ve Farsça'nın etkisinin artarak dilin ağırlaştığı görülmektedir:

“...Yine sene-i merkûme mâh-ı şa ‘bânü'l-mu‘azzamının on beşinci Berât Gicesi Eğri-kapulu demekle ma‘rûf Serây-ı ‘âmire hâcesi Hattât-ı meşhûr Râsim Mehmed Efendi hazretleri ki, fenn-i hatt-ı sülûs ve nesihde şeyh-i ‘asr, ‘âbid ü zâhid ve sâ‘ir fûnûn-i şettâda dahi mâhir ve hüsn-i tabî‘atı olup, ekser gazeliyyât ve kasâ‘idi selîs ve ma‘nî-dâr ve tarîk-ı tasavvufa intisâb-ı küllîleri olup, sâhib-i evrâd ü ezkâr bir zât-ı kerâmet-şi‘âr idiler. Vefâtlarından dört ay mukaddem müşâhede eyledikleri ru‘yâ-yı irtihâllerini bu Hakîr'e bükâ ederek nakl eylemişler idi. Ve: ‘Yetmiş târîhinden sonra hüsn-i hatta rağbet munkatı‘ olur’ buyurdular. Bir iki ay ‘illet-i mizâcları ile hastalanup, aslâ kuşak cözmemişler. Ancak vefâtları günü döşek yapıdırup ve soyunupistirâhat ederler. Ve derhâl ‘âlem-i bekâyâ irtihâl eylediler, rahmetullâhi Te‘âlâ ‘aleyhi rahmeten vâsi‘aten. Târîh-i vefâtları: (...)”²⁰⁶⁸

Merhûmun lisânından niçe niçe âsâr-ı kerâmete dâ‘ir husûs istimâ‘ olunmuştur. Ez-cümle maktûl Silahdâr ‘Ali Paşa nâ‘il-i mühr-i Sadâret olduğu gün: ‘Az müddetde maktûlen vefât eder’ buyurdular. ‘Aynıyla öyle vâkı‘ oldu. Beher mâh yetmişer bin Fâtiha-i şerîfe’ye meşgûl idiler. Ve elli seneden

²⁰⁶⁸ Bu kısım eserde boş bırakılmıştır.

mütecâviz teheccüdü terk etmediler. Ve bilâ-vudû' kaleme yapışmadılar. Kati çok Mushaf-ı şerîf ve Delâ'ilü'l-hayrât kitâbetine muvaffak ve binden ziyâde me'zûn hattât-ı telâmizeleri var idi. Talebe-i hatta gâyet merhametleri gâlib bir zât-ı 'âlî-kadr idi; rahmetullâhi 'aleyh..." (s. 374)

Hâkim Efendi, biyografi anlatılarında mûsikîyi sağlayabilmek için başta seci olmak üzere pek çok edebî sanata ve âhenk unsuruna yer vermiştir. Hekim-zâde Ali Paşa'nın biyografisinden alınan Arapça ve Farsça tamlamalarla ve secilerle yüklü aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Hâkim Efendi Ali Paşa'nın temizliğe dikkat etme özelliğini iktibâs ettiği bir hadisle desteklemiştir:

*"...Ve merhûmun tahâret ve nezâfet ü nezâhetleri şu mertebeye resîde idi, ki mede'l- 'ömr sevbleri açılup, sînelerin bir kimesne görmemiştir. Ve dâ'imâ zânûnişîn, leyyinü'l-hulk, hem beşûş ve hem vakûr idiler. **Tekellüm**lerinde dâ'imâ **te'emmül** ve **te'ennî** üzere ve istimâ'-i kelâmda ez-dil ü cân sem'-i kabûl üzere idiler. Gâyet mütevâzî', râyiha-i kibr ve enefeden 'ârî, huzûrlarına gelen **fakîr u vazî'** ve **kebîr u refî'** me'zûn-i **duhûl ü vusûl** idi. Herkes merâm ve matlabını kendi lisânıyla ifadeye ruhsat-yâb, ammâ bu tevâzu' ve furûtenî ile yine heybet ve celâletleri kulûb-i nâsda mâlî idi. Husûsan ehl-i şürûr u fesâdın anlardan havf ü haşyeti mertebe-i ta'bîrden bîrûn idi. Ammâ tahâretleri ve salâh-i hâl zâhir u bâtınları şu rütbe meşhûd-i Hakîr olmuşdur ki: **'Düm 'ale't-tahâreti yüvessa'** **'aleyke'r-rizku'**²⁰⁶⁹ hadîs-i şerîfi üzere devâm-ı vuzû' üzere ve salavât-ı hamsi **'ale't-tertîb cemâ'at** ile edâya müdâvim ve teheccüdü ve sâ'ir işrâk ve evvâbîn gibi nevâfili edâda sâhib-i kurb-i nevâfil idiler. Ve nısfu'l-leylde **kâ'im** ve **bi's-seher seccâdeleri** üzere **müteveccih ü mutazarri'** idiler..." (s. 681)*

Hâkim Efendi'nin biyografilerde âyet ve hadis iktibâsları başta olmak üzere edebî alıntılara sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Na'îlî Efendi'nin uzun bir süredir görev yapmak istediği Divan Kalemi'nde çalışmayı başlamasını "Dünyanın işi tadrîcen gelirse, başarıdır" anlamına gelen Farsça bir atasözü ile desteklemiş; ikinci örnekte Sahvî Efendi'nin babası ile aynı kaderi paylaşmasını Arapça bir atasözü ile açıklamış; üçüncü örnekte ise Şeyhülislâm Esad Efendi'nin vefatını âyetlerle haber vererek güzel nedene bağlamıştır:

²⁰⁶⁹ "Temizliğe devâm et, rızkın bol olsun" anlamına gelen bir hadistir. bk. Tahir Güngör, *Hâkim Tarihi*, s. 681.

“...Ve evâ'il-i hâllerinde meşâyih-i kirâm-ı Mevleviyye'den Peçevî Ahmed Efendi merhûm ile ülfet ü inâbet ve giderek karâbet-i sıhriyyet ile mazhar-ı nazar-ı 'atâfetleri olup, kati çok du'â-yı hayrlarına mazhar ve belki kâr u bâr-ı dünyâlarında eserleri bedîdâr olmağın, **kâr-ı dünyâ ger be-tedrîc âyedet tevfiğ** **hest**²⁰⁷⁰ meseli ile ibtidâ Dîvân Kalemi'ne mülâzemet...” (s. 578)

“...İttifâkât-ı 'acîbedendir ki merhûmun pederi Mahvî Efendi dahi yine Süleymânîyye Şeyhi iken mahviyyet-i 'âlem-i fenâdan kürsî-nişîn-i bezm-i bekâ olmuşlar idi. Temâm **el-veledü sirru ebîhi**²⁰⁷¹ sırrına mazhar-ı tâm oldukları bî-rayb ü iştibâh ve 'ulûm-i zâhire ve bâtınede habîr u âgâh ehlullâhdan sâhib-i seyr u sülûk ve mâlik-i intibâh bir zât-ı muterem idi...” (s. 864)

“...fi'l-vâkı' yedi sekiz ay müddetden berü inhirâf-ı mizâcları hasebiyle 'ilâc ü müdâvâ üzere âyîn-i mesned-i fetâvâ-yı bekâdan su'âl-i **Irci'î ilâ rabbiki râdiyeten merdıyyeh**²⁰⁷² sûretine **Fe'dhulî fî 'ibâdî ve'dhulî cenneti**²⁰⁷³ cevâbıyla imzâ-nüvîs-i mes'ele-i 'adn-i a'lâ oldular; rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten...” (s. 51)

Biyografî anlatılarında okurun ilgisini çekebilmek adına dönemin nesir üslubunda da görüldüğü üzere çeşitli fonksiyonlarla manzûme alıntılarına yer veren Hâkim Efendi, kimi kendisine ait kimi başkalarına ait kimi de biyografisini anlattığı kişiye ait manzûmeleri anlatının akışını aksatmayacak şekilde kullanmıştır. Hâkim Efendi, aşağıdaki örnekte Çeteci 'Abdullah Paşa'yı tasvir ederken önce onun sahip olduğu vasıfları sıralamış ardından muhtevâsında onun kişiliğini ve sahip olduğu değerleri ortaya koyan ifadelerin yer aldığı Arapça bir beyite yer vererek sözlerini pekiştirmiştir:

“...Merhûm 'Abdullâh Paşa cerî ve cesûr ve idâre-i darb ü harbde mücerreb-i umûr, i'mâl-i cünûda kâdir ve hayli 'ulûm ü me'ârifde ve fenn-i kitâbetde behresi zâhir u bâhir; beyt:

el-Haylû ve'l-leylü ve'l-beydâ'ü teşhedü lî

²⁰⁷⁰ “Dünyanın işi tetrîcen gelirse, başarıdır” anlamına gelen Farsça bir atasözüdür.

²⁰⁷¹ “Çocuk, babasının özelliklerini taşır” anlamına gelen Arapça atasözüdür.

²⁰⁷² “Sen O'ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.” (Fecr 89/28)

²⁰⁷³ “(Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennete gir.” (Fecr 89/29-30)

*Bi's-seyfi ve 'r-rumhi ve 'l-kırtâsi ve 'l-kalem*²⁰⁷⁴

mâ-sadakına sâdık ve bulunduğu mahallerde 'ulemâ vü sülehâ ve erbâb-ı fezâ'ile ihtirâm-ı tâm üzere idi..." (s. 936)

Aşağıdaki örnekte yer alan Seyyid Mehmed Paşa'nın biyografisinde ikisi arasında gerçekleşen bir anıya yer veren Hâkim Efendi, Seyyid Mehmed Paşa'nın kendisine söylediğı olay örgüsünün parçası fonksiyonundaki bir manzûmeyi alıntılamıştır:

"...Garîbe:

Vezîr-i müşârun ileyh Selânîk'de iken bir mâdde ile taraf-ı Devlet'den bu Hakîr anlara me'mûr olmuşidim. Şeref-i dâmen-bûslarıyla müteşerrif olup, Hakîr'i temâm otuz gün alıkodular. Her çend ki sohbet oluna, sûy-i Hicaz'a 'azîm meyl ü mahabbetleri var idi: 'Ben Cidde'de vefât ederim; ceddîm Seyyid 'Ali Sultân bana tebşîr eyledi. Bir 'arz-ı hâl tesvîd ile rikâb-ı kâm-yâba gönderüp, Cidde mansıbını istirhâm edeyim' deyü Hakîr'e emr buyurup, derûn-i 'arz-ı hâlde bir Kıt'a-i mergûbe ve gördüğü ru'yâsını dahi tahrîr etdirdiler. Tahrîr olunan kıt'a budur ki, zikr olundu:

Hazret-i Sultân Mahmûd'un Hudâ-yı lâ-yezâl

Eylesün zâtıyla kâ'im Devlet-i mansûreyi

Beyt-i âmâlim olurdu dest-i latîfiyle 'imâr

Ben harâb-âbâda verse Cidde-i ma'mûre'yi..." (s. 602-603)

Hâkim Efendi, biyografilerinde kimi zaman ele aldığı kişilerin vefatlarına dair düşürülmüş tarihlere de yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Hekimbaşı-zâde Ali Efendi'nin ölüm tarihini veren bir tarih manzûmesinin bulunduğu görülmektedir:

"...Târîh-i vefâtları dahi bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü.

Târîh-i fevt-i 'Ali Paşa Hekîm-başı-zâde

'Alâ mazhar-ı veliyy-i muhbîr 'Ali Pâşâ-yı dâd-âver

Muzaffer-i cûd-perver savlet-âver-i ceng-i a'dâda

...

İşitdim fevtini rahmetle yâd etdim bükâ etdim

Tefekkür eyler iken Hâkimâ târîhin imlâda

²⁰⁷⁴ "Atlar, gece, çöl bana şâhitlik eder; kılıç, mızrak, kâğıt ve kalemle berâber" anlamına gelen bu beyit Mütenebbî'ye aittir. bk. Abdurrahmân el-Berkûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, IV, 85.

Sen insâf eyle binde bir düşer bu Mısra-ı târîh
‘Ali Pâşâ’ya tevcîh oldu ‘izz-i câh ‘ukbâda...’ (s. 683)

Hattat Çelebi Efendi’nin biyografisinde, Hâkim Efendi’nin “*Târîh-i vefâtı*” şeklinde bir ifade kullanmasına rağmen herhangi bir tarih manzûmesine yer vermemesi (s. 374) dikkat çekmektedir. Hâkim Efendi, biyografisini yazdığı kişilere ait manzûmelere de örnekler vermiş, alıntılardığı manzûmeler hakkındaki görüşlerini de biyografi içinde beyan etmiştir. Aşağıdaki örnekte Hâkim Efendi, Hilmî mahlaslı Yusuf-zâde Efendi’ye ait manzûme alıntılardıktan sonra Hilmî’nin şairliği ve alıntılardığı manzûmelerin karakteri hakkında yorum yapmıştır:

“Cümle-i nu‘ut-i Mustafaviyye’de olan na‘tlarından, matla‘:

Fezâ-yı dergehin kân-ı ‘atâdır yâ Rasûlallâh

Cenâbın melce’-i ehl-i recâdır yâ Rasûlallâh

matla‘-ı garrâsı hayli matbû‘ ve dil-nişîn-i vâkı‘ olmuştur. Bir gazellerinde dahi, Mısra:

Çıksun seherî bâğda seyr-i çemen etsün

nesr: Mısrâ‘ı, letâfet-i tab‘-ı ma‘ârif-neb‘lerine vâhidün ke-elfin misâli şâhid-i ‘adildir...’ (s. 157-158)

Eserin genelinde olduğu gibi biyografilerde de kişilerin hayatlarına dair bilgileri nereden edindiği ile ilgili olarak okuru bilgilendirmeyi tercih etmeyen Hâkim Efendi, bahsettiği şeyler için ya bir yerlerden duyduğunu ya da bizzat şahit olduğunu ifade eder. Aşağıda Hâkim Efendi’nin biyografileri kurgularken başvurduğu kaynaklardan örnekler gösterilmiştir:

*“...Hattâ bir zât-ı me‘ârif-simât ‘ulemâ’-i Buhârâ’dan idi. Fenn-i ‘arûzda bir risâle te’lîf edüp merhûm ‘Ali Paşa’ya ‘arz eder. Câ’ize-i risâle olmak üzere bin beş yüz altûn ihsân buyururlar; **sâhib-i te’lîfin kendi lisânından istimâ’ olunmuştur....**” (s. 681)*

*“..**Ve dahi sikadan menkûldür ki**, vefâtlarından beş on gün mukaddem Kütahya Serâyı’nda bir kavak ağacı olup, Silahdâr ve birkaç havâss-ı etbâ’ı karşusunda durur iken...” (s. 566)*

*“...Cümle-i evlâdlarından ‘Ali Paşa merhûmun târîh-i velâdetleri ve müddet-i ‘ömrleri, anlara ehl-i keşf ü salâhdan bir kimesnenin haber verdiği **kendülerinden menkûldür...**” (s. 680)*

“...*Ehâlîsinin ve sâ’ir ashâb-ı sikanın takrîri üzere aslâ ve kat’â merhûmun vücûd-i ‘unsurîsine ser-i mû hâlel ve inhilâl terettüb etmeyüp...*” (s. 566)

“...*Vefâtlarından dört ay mukaddem müşâhede eyledikleri ru’yâ-yı irtihâllerini bu Hakîr’e bükâ ederek nakl eylemişler idi...*” (s. 374)

Biyografi anlatılarını kaleme alırken genellikle öznel bir söyleyiş benimsediğini gördüğümüz Hâkim Efendi bilhassa kişileri tavsif ettiği ettiği kısımlarda yorumlar yapar. Yazdığı biyografilerde olumsuz yorumlara rastlamadığımız Hâkim Efendi, biyografilerin sonunu genellikle biyografi sahibi için yaptığı dua ile sonlandırır. Bu husus *Hâkim Tarihi*’nin genelinde yer alan dua üslubunun biyografilerde de yer aldığının göstergesidir. Aşağıdaki örneklerde Hâkim Efendi’nin kişisel görüşlerini paylaştığı kısımlardan örnekler verilmiştir:

“...*Merhûm-i müşârun ileyh ‘ulemâ-yı ‘asrî miyânında mütefevvik ve her fenden bir nüsha-i celîle ihrâziyla mütehazzık ra’â min külli fennin nüshaten*²⁰⁷⁵ *ta’rîf-i ‘allâmesine sâdık bir zât-ı ma’ârif-simât olup...*” (s. 51) (*Şeyhülislâm Es’ad Efendi*)

“...*Hadd-i zâtında hayyir ve sâhib-i himmet, muhibb-i ‘ulemâ ve yâver-i bî-kesân ve sulehâ pîş-hân, meveddet-i esdikâya bâzil-i elvân-ı ni’am, bir behiyyetühü’n-nevâl, sâhib-i kerem, zât-ı muhterem idi...*” (s. 99) (*Matbah Emîni Halîl Efendi*)

“...*A’lemü’l-‘ulemâ’ ve Şeyhulkurrâ Yûsuf-zâde Efendi ferîd-i ‘asr ve vahîd-i dehr, fûnûn-i ‘ulûm-i şettâ ve fezâ’il ü ma’ârif-i lâ-yuhsâ ile ârâste ve kerâmât-ı bâhîratü’l-âyât ile pîrâste bir zât-ı nûrânî-simât-ı ‘avârif-intimâ olup...*” (s. 156) (*Şeyhulkurrâ ve Hâce-i Serây-ı Cedîd Yûsuf-zâde Efendi*)

“...*Merhûm fukarâ tâ’ifesine gâyetü’l-gâyeti mu’tekîd ve erbâb-ı fazl ü kemâle mükrîm ve sâhib-i kerem ü ‘atâyâ, güşâde-baht ve mansûru’l-livâ’, şecî’ u behâdır ve i’mâl-i asâkire kâdir, melhûz ve muvaffak bir Vezîr-i sıdk ve kâr-dân idi... Hakkâ ki temâm ‘alâ mazhar ve sâhib-i nasr u zafer ‘asrın Emîr Şîr ‘Ali Nevâyî idi...*” (s. 680-681) (*Hekîm-başı-zâde Ali*)

²⁰⁷⁵ Her ilimden en az bir metin okumuştur.

“...Mezkûr Hâkî Efendi halî’u’l-‘izâr, bî-kayd ve lâ’übâlî-meşreb, şâ’ir-i kûne, müteşâ’ir, müksir-i ekser kıt’a-gûy ve bezle-hûy, es-su’âlû mezelletün²⁰⁷⁶ elvebâyü’bnü’t-tarîki pîşkîr-i ‘âdî etmişdi. Sîne-güşâ, kemer perîşân ve bî-ridâ idi...” (s. 811) (Hâkî Mehmed Efendi)

Hâkim Efendi, sadece kişiler hakkında değil kişilerin eserleri hakkında da kendi görüş ve yorumlarını okura bildirmiştir:

“...Cümle-i âsârından Elfâz-ı müfredât-ı mütedâvile-i Türkiyye **ser-safha-i lügat** olmak üzere Bedî’u’t-tarh lügatleri meşhûr u **mu‘teber** ve **gâyet müfîd ü müştehir** vâkı‘ olmuştur...” (s. 52)

“...Kendü ism-i sâmilîleriyle müzeyyen ve muhallâ kütüb ü resâ’ilin ‘**add ü şümârı derece-i ihsâdan müberrâdır**...” (s. 680-681)

“...hattâ merhûm Râşid Efendi’nin Târîhi Zeyli olmak üzere **nûsha-i nefise-i matbû‘aları** hayli hüsn-i ta‘bîrât-ı pesendide-tavr üzere **makbûl ve mütedâvil** ve hüsn-i tabî‘atları ve şi‘r u İnşaya intisâbları dahi zâyidü’l-vasf olduğundan gayri kütüb-i nefise ve resâ’il-i garîbe mutâla‘asıyla ve istiktâb ve iktinâsıyla imrâr-ı vakt eylerler idi...” (s. 879)

“...Merhûmun zekâ’-i zekâvet-i tab’ı ile ba’zı me‘ârifden hayli behresi olup, müfredât-ı tıbda bir eserleri vardır; **i’tinâya şâyân olmağla zikr olundu**...” (s. 1007)

Hâkim Efendi, Şeyhu’l-kurrâ Yûsuf-zâde Efendi’nin biyografisinde, ona ait bir eserin yazıldığı dönemde nasıl yankı uyandırdığını da nesnel ifadelerle kaleme almıştır:

“...Ve cümle-i te’lîflerinden Buhârî-i Şerîf Şerhi yirmi cild, on sekiz senede temâm olup, Enderûn-ı Hümayûn’da kütüb-hânedede hatm-i Buhârî-i Şerîf’de Pâdişâh-ı rûy-i zemîn emeddallâhu devletehû mede’d-duhûri ve’s-sinîn efendimiz hazretleri teyemmünen ve teberrûken ma‘iyyet-i hümayûnları şeref-res-i muhtefîl-i münîf olup, kıyâm-ı devâm-ı devlet ü şevketleri itmâm olunduktan sonra bin altûn ve bir kat libâs-ı fâhure ve bir ferve-i semmûr

²⁰⁷⁶ İstemek, dilencilik yapmak küçük düşmektir.

ihşânıyla ikrâm u ihtirâm ve eser-i celîlleri olan Şerh'i dahi Sultân Mehmed Câmi'-i şerîfnde binâ vü ihyâ buyurdukları kütüb-hâne-i latîfelerine vaz' buyurulmak için Enderûn-ı hümayûn'da Ağa Bâğçesi ta'bîr olunan hadîka-i behîşt-âsâda, huzûr-i hümayûnlarına da'vet ve yine altı bin gurus ihşân ü 'inâyetleriyle mecbûr ve sîr-âb-ı zülâl-i sürûr buyurdular..." (s. 156)

Hâkim Efendi, bilhassa XVI. ve XVII. yy tezkirelerinde görülen anekdotlu anlatım geleneğine paralel bir şekilde kurguladığı biyografilerin çoğunda anekdotlara yer vermiştir. “Garîbe” ve “Hikmet” gibi alt başlıklarla biyografisine eklediği bu anekdotlar, Hâkim Efendi'nin biyografi yazım üslubunun da belirleyicisi olmuştur. Hâkim Efendi, Beylikci Kudsî Efendi'nin biyografisini yazarken onun kendisinin ölümünü hissederek bazı davranışlarda bulunduğunu ve bunu bizzat kendisinden duyduğunu anlatan bir anekdotu paylaşır:

“...Ve bu esnâda Beylikci Kudsî Efendi 'azl ve evâ'il-i zilhiccede 'âzim-i diyâr-ı hâmûşân oldu.

Garîbe: 'Azlinden bir iki gün mukaddem bu Hakîr Kapu'da odasına varmışidim. Gördüm ki bir sülüs celî kalemle:

Bu kudsîler makâmıdır komazlar bunda nâ-pâkı mısraını yazmış ve başı üstüne bir kağıdda yapışdırmış. 'Bu nedir?' deyü su'âl etdim. Cevâbında: 'Ba'zı süfehâ bizim mansıbımıza tâlib olmuş, hâtırıma bu Mısra geldi' deyü bast-ı kelâm eyledi; te'accüb eyledim ve kemâl-i cehl ve 'ucbuna istidlâl etdim. İki günden sonra 'azl oldu ve iki aydan sonra fevt oldu..." (s. 1174)

Hâkim Efendi, biyografilerde kişilerin vefat yıllarını açık ifadelerle belirtmez. Bu durum muhtemelen, hangi yılın vak'alarını anlattığını ana başlıklar halinde vermesinden kaynaklanmaktadır. Hâkim Efendi'nin biyografilerdeki vefat tarihlerine okurun zihnini karıştırabilecek bir mahiyette gönderme yaptığı ifadelerden bazılarını aşağıda işaret edilmiştir:

“...Yine sene-i merkûme mâh-ı zilhiccesi evâ'ilinde..." (s. 679)

“...Bu târîhde Nüreddîn Cerrâhî hulefâsından..." (s. 795)

“...Sene-i mezbûre zilka'desinin on dördüncü günü..." (s. 807)

“...Yine gurre-i mâh-ı recebü'l-ferdde..." (s. 946)

“...Sene-i mezkûre gur-re-i şa'bânında...” (s. 962)

Hiçbir biyografide kişilerin doğum tarihlerini de açık ifadelerle belirtmeyen Hâkim Efendi, kimi biyografide kişinin doğum tarihi ile ilgili çıkarımda bulunmaya yardımcı ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

“... ‘Ömürleri seksan iki seneye bâliğ olmuşidi...” (s. 158)

“...tahmînen sinn-i şerîfleri otuz beşe resân olmuşidi...” (s. 378)

“...Gâlibâ sinleri yetmiş mütecâviz...” (s. 381)

“... ‘ömrleri yetmiş bir seneye resîde olmuşidi...” (s. 566)

“...yüz yaşını mütecâviz kimesne...” (s. 771)

Hâkim Efendi, doğum yeri veya tarihine dair bilgi verirken mecazî ifadelerden çok fazla yararlanmamıştır. Bir yerde “pâ-nihâde-i sâha-i vücûd olup” (s. 248) ifadesini bir yerde de doğdu anlamına gelen “mütevellid” kelimesini tercih ettiği görülmektedir. Bu tutumun aksine kişilerin vefatını Na’îmâ’nın yaptığı gibi “vefat etti” ve “fevt oldu” gibi ifadelerle doğrudan söylememiş ölümü güzel gösterecek tarzdaki ifadelerle güzel adlandırmıştır.²⁰⁷⁷ Bu ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

“...âyîn-i mesned-i fetâvâ-yı bekâdan su’âl-i ‘Irci’î ilâ rabbiki râdiyeten merdıyyeh²⁰⁷⁸ sûretine ‘Fe’dhulî fî ‘ibâdî ve’dhulî cennetî²⁰⁷⁹ cevâbıyla imzâ-niivîs-i mes’ele-i ‘adn-i a’lâ oldular; rahmetullâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’aten...” (s. 51)

“... ‘âlem-i fenâdan kürsî-nişîn-i bezm-i bekâ olmuşlar idi...” (s. 864)

²⁰⁷⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Halil Adıyaman, “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Güzel Adlandırmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 15/1 (Yaz 2015), s. 95-104; Gülmira Ospanova, “Yunus Emre Divanı’nda Ölümü Güzelleştiren İfadeler”, *Türk Dünyası Dergisi*, sy. 41 (Bahar 2016), s. 131-149; Gülmira Ospanova, *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*, doktora tezi, 2014, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Güngör, “Tabu- Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 29 (Erzurum 2006), s. 69-93; Ahat Üstüner, “Örtmece Sözlerle İlgili Terimler”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sy. 4/8 (Fall 2009), s. 166-176; Duygu Kayalık Şahin, “Ahmed Vâsıf’ın Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr Adlı Tarihinde Edebî Bir Üslup: Ölümü Güzel Söylemek”, *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018, s. 44-53.

²⁰⁷⁸ “Sen O’ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.” (Fecr 89/28)

²⁰⁷⁹ “(Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennete gir.” (Fecr 89/29-30)

“... ‘âzim-i halvet-hâne-i bekâ oldular...” (s. 593)

“...dâr-ı fenâdan hacle-i serây-ı bekâyâ irtihâl buyurdular...” (s. 158)

“...hulûl-i ecel-i mukadder ile ‘âzim-i dâru’l-huld oldular...” (s. 936)

“...kesret-i sâha-i fenâdan zâviye-i bekâyâ irtihâl...” (s. 220)

“... ‘âlem-i fenâdan zâmile-bendi fûshat-serây-ı ‘âlem-i bekâ oldular...” (s. 927)

“...Mây-e-i zindegânîsi vâsıl-ı derecei intihâ olmağla, ‘âzim-i harem-serây-ı dâr-ı bekâ oldular...” (s. 612)

“...menşûr-i hayât-ı müste’ârî zîb-ârâ-yı hutta-i hatt-ı bekâ kılındı...” (s. 249)

Kişilerin isimleri, mahlasları, memleketleri ve meslekleri ile ıstikak, tenâsüp, tekrîr ve eşanlamlılık oluşturan ilintili kelimeler seçerek ölümü güzel söyleyen Hâkim Efendi’nin bu tutumu, onun sanatçı yönünün kuvvetli olduğunu gösteren delillerindendir. Aşağıdaki ilk örnekte, “Kayseriyyü’l-asl” ibaresiyle Kayserili olduğunu belirttiği *Matbah Emîni Halîl Efendi*’nin vefatını bildirirken ruhunun Erciyes Dağı’ndan uçup inzivaya çekildiğini söyleyerek *Kayseri* ve *Erciyes Dağı* kelimeleri arasında tenâsüp oluşturmuş; ikinci örnekte, “fenn-i hatta temeşşuk” ifadesiyle hatla uğraştığını dile getirdiği *Sekkâ ‘Abdullâh Paşa* için ölümsüzlük hattının süsleyicisi kılındığını söyleyerek aynıyla tekrar etmiş; üçüncü örnekte *Ebûbekir Paşa*’nın “Serây-ı ‘Âmire’lerinde ârâm-sâz-ı ferâğ u istirâhat” ifadeleriyle sarayda oturduğunu belirttikten sonra onun ölümsüzlük ülkesinin sarayına gittiğini dile getirmiş; dördüncü örnekte, *Hattî Efendi*’nin ismiyle alakalı olarak vefat haberinde ıstikak sanatına yer vererek *hutta*, *hıtat* ve *hatt* kelimelerine yer vermiş; beşinci örnekte *Sahvî Mehmed Efendi*’nin mahlasıyla aynı kökten gelen ve ıstikak oluşturan *sahviyyet* kelimesine yer vermiş; altıncı ve son örnekte ise Fâhir Efendi’nin ismiyle aynı kökten gelen *müfâharet-hâne* kelimesine yer vererek ıstikak sanatı yapmıştır:

“...kûh-sârı **Erciyes-i fenâdan bâz-beste-i şeh-râh-ı bekâ** ve ‘âzim-i halvet-kede-i kûçe-i inzivâ olmuşdur; rahmetullâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’aten...” (s. 99)

“...menşûr-i hayât-ı müste’ârî zîb-ârâ-yı **hutta-i hatt-ı bekâ** kılındı...” (s. 249)

“...mâye-i zindegânîsi vâsıl-ı derece-i intihâ olmağla, ‘âzim-i **harems-serây-ı dâr-ı bekâ** oldular...” (s. 612)

“...**hatt-ı celî-i** zindegânîden **hutta-i hutat-ı** bekâyaya irtihâl eyledi...” (s. 629)

“...birkaç gün hastalanup, istiğrâk-ı fenâdan **sahviyyet-i** bekâda ârâm eylediler...” (s. 864)

“...es-Seyyid Fâhir Efendi ‘alîlü’l-mizâc ve ihtiyâr olmağla, ‘âzim-i **müfâharet-hâne-i** bekâ oldu...” (s. 988)

Na’îmâ’ya kıyasla geri dönüş tekniğinden biyografilerde daha az yararlandığı görülen Hâkim Efendi, sadece iki biyografide, okuru eserin geçmiş sayfalarına yönlendirmiştir:

“...bâlâda zikr olunduğu vech üzere ol mahalde menşûr-i hayât-ı müste‘ârı zîb-ârâ-yı **hutta-i hatt-ı** bekâ kılındı...” (s. 249)

“...cümlesi zümre-i evliyâ’ullâhdan ma‘dûd oldukları mahallinde tasrîh olunmuşdur...” (s. 1135)

Hâkim Tarihi’nde yer alan biyografiler ve biyografilerdeki bilgiler aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir:

Sıra No	Adı	Doğum Tarihi/ Yeri	Lakabı, Künyesi, Şöhreti, Unvanı	Ailesi	Eğitimi	Mesleği	Uğraşları	Ölüm Tarihi/ Yeri /Defin Yeri	Sayfa No
1	Es'ad Efendi	-	-	-	-	Şeyhülislâm	“‘ilm-i mûsikî ve letâyif-i edebiyât	10 Şevvâl 1166 = 10 Ağustos 1753 İncir Köyü	50-52
2	Halîl Efendi	Kayseri	-	-	“Şehîd ‘Ali Paşa merhûma bir tarikle nisbet...”	Matbah Emîni	-	25 Cumâdelûlâ 1167 = 20 Mart 1754	98-99
3	Yûsuf-zâde Efendi	Tahminen 1085/1674- 1675	Hilmî	“Pederleri Yûsuf-zâde Mehmed Efendi”	“vücûhât-ı Kur’ânîyye’yi pederleri Yûsuf-zâde Mehmed Efendi merhûmdan, ‘ulûm-i ‘Arabîyye ve edebîyyeyi Musâhib Paşa Hâcesi Fâzıl İbrâhîm Efendi’den ve fenn-i Hadîs ve ‘ulûm-i ‘akliyyeyi Kara Halîl Efendi’den ahz eylemişlerdir	Şeyhü’l-kurra	‘ilm-i hadîs, şi’r u inşa	26 Zilhicce 1167 = 14 Ekim 1754	156-158
4	‘Uşşâkî Şeyhi Ahmed Efendi	-	-	-	“fenn-i kitâbetde yed-i tûlâsı olmağla ve merhûm Memiş Efendi’den dahi seyr u sülûkü olup, Kâsım-paşa’da Hüsâmeddîn ‘Uşşâkî hazretleri medfûn olmağla...”	Kâtib-i Vekâyi’-nüvîs	kitâbet	1-29 Rebî’ulâhır 1168 = 15 Ocak - 12 Şubat 1755. “Hüsâmeddîn ‘Uşşâkî hazretlerinin dergâh-ı sâ mânında	219-220

								<i>müstazill-ı daci'-i bekâ</i>	
5	Nazîf Mustafa Efendi	Koca Mustafa Paşa	-	<i>“Solak-başı-zâde demekle ma'rûf Şârih-i Mesnevî-i Bayrâmî Sarı 'Abdullâh Efendi'ye karâbet-i sûrî”</i>	<i>“ân-ı tufûliyyetinden beri tahsîl-i ma'ârif ve fenn-i kitâbete Münecim Halîl Efendi'den fenn-i cüz'îyyât ve nücûma intisâb ve te'allümü olup”</i>	Kethuda	<i>“fenn-i cüz'îyyât ve nücûm”</i>	14 Rebî'ulâhır 1168 = 28 Ocak 1755	224-225
6	‘İzzî Efendi	-	-	-	-	Vekâyi' nüvîs	<i>Tevârih, şi'r u inşa</i>	18 Cumâdelâhıre 1168 = 1 Nisan 1755 <i>“Şeyh 'Ali el-Murâdî es-Silîfkevî hazretleri hânkâhına defn”</i>	242-243
7	‘Abdullâh Paşa	İstanbul/Koca Mustafa Paşa	-	-	-	Sekkâ	<i>Fenn-i hat</i>	Receb 1168 = 19 Nisan 1755 Maraş	248-249
8	Râsim Mehmed Efendi	Eğri-kapu	Eğri-kapulu	-	-	Hattat	<i>fenn-i hat, şi'r</i>	15 Şa'bân 1169 = 15 Mayıs 1756	374
9	Zübeyde Sultân	Tahminen 1134/1721- 1722	-	<i>“Sultân Ahmed Hân tâbe serâhu hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri, devletlü, 'ismetlü 'Âyişe Sultân efendimiz ile</i>	-	Sultan	<i>“mütâla'a-i kütüb-i 'ulûm”</i>	6 Ramazân 1169 = 4 Haziran 1756 <i>“vâlideleri Musliha Hâtûn</i>	378-379

				<i>şakika-i peder ü mâderi ve sa'âdetlî, nezâhetlî Zeyneb Sultân ve Sâliha Sultân ve 'Âsima Sultân efendilerimiz ile dahi hemşîregî-i hîşâvendleri olup</i>				<i>civârına defn olundu</i>	
10	Mustafa Paşa	Tahminen 1099/1687-1688	-	<i>"Pederi Kara Mehmed Paşa"</i>	-	Paşa	<i>Hat</i>	1 Şevvâl 1169 = 29 Haziran 1756 Ohri	381-382
11	Seyyid Rızâ Efendi	-	-	-	-	Nakîbü'l-eşrâf	<i>Nesir</i>	5 Zilhicce 1169 = 31 Ağustos 1756	391-392
12	Hekîm-başı-zâde 'Ali Paşa	Tahminen 1100/1688-1689	'Âlî	<i>"Pederi Nûh Efendi ki Re'îsü 'l-etubbâ' ..."</i>	-	Paşa	<i>Şi'r</i>	9 Zilhicce 1171 = 14 Ağustos 1758 Kütahya İstanbul'da Altı-mermer kurbunda defn	565-570 Ve 680-686
13	'Abdullâh Paşa	-	Nâ'ilî	-	-	Vali	<i>Şi'r u inşâ, tevârîh, rusûm, kânûniyye</i>	11-20 Muharrem 1172 = 14-23 Eylül 1758. Ümmü'l-mü'minîn Hadîce-i kübrâ'nın muhâzî-i	577-579

								kadem-i şerîfleri defn olundular.	
14	Emîn Efendi	-	-	“Himmet-zâdeler’den...”	-	Şeyh	‘ulûm-i zâhire ve bâtine	1-10 Safer 1172 = 4-13 Ekim 1758.	593
15	Seyyid Mehmed Paşa	Dimetoka Tahminen 1091/1678 öncesi	-	“Dimetoka’da sâhib-i âsitâne, kibârı Bektâşi’den Seyyid ‘Ali Sultân demekle ma’rûf -ki Kızıl Velî ta’bîri ile şöhrat-yâbdıranların neslinden imişler.”	“Enderûn-ı hümayûn’da terbiyelenüp”	Vali	-	11-20 Cumâdelûlâ 1171 = 21-30 Ocak 1758. Cidde	602-603
16	Ebûbekir Paşa	‘Alâ’iyye	-	“Kel Yûsuf Efendi merhûmun akreb-i akribâlarından idi.”	-	Vali	-	1-29 Cumâdelâhire 1171 = 10 Şubat- 10 Mart 1758.	612-615
17	Hattî Efendi	Rûhâviyyü’l- asl	-	-	-	Baş- muhâsebeci	Şi’r u inşa	1-10 Receb 1171 = 11-20 Mart 1758.	629-630
18	‘Ömer Efendi	-	Dilâver Ağa-zâde	-	-	Re’îsülküttâb	Şi’r u inşa	14 Zilhicce 1172 = 8 Ağustos 1759	807
19	Hâkî Mehmed Efendi	-	-	-	-	Hoca	Fenn-i kimya, şi’r	1-30 Zilhicce 1172 = 26 Temmuz-24 Ağustos 1759.	811-812

20	Sahvî Mehmed Efendi	-	İsâ-zâde	“merhûmun pederi Mahvî Efendi”	-	Şeyh-i Süleymâniyye	-	1-10 Rebî’ulâhır 1173 = 22 Kasım-1 Aralık 1759.	864-866
21	‘Âsım İsmâ’îl Efendi	-	Çelebî-zâde	-	-	Vak’antivîs	Şi’r u inşa	28 Cumâdelâhire 1173 = 16 Şubat 1760	878-880
22	‘Abdullâh Efendi	Kaşgariyyü’l- asl	Nidâyî	-	-	Şeyh	Şi’r	7 Safer 1174 = 18 Eylül 1760 Perşembe. Murtezâ Efendi’nin tekyesi dâhilinde defn olundular	927-930
23	‘Abdullâh Paşa	-	Çeteci	-	-	Vali	Hat	11-20 Rebî’ulevvel 1174 = 21-30 Ekim 1760.	936-938
24	‘Abdullâh Vassâf Efendi	Tahminen 1074/1663- 1664	Vassâf	-	-	Şeyhülislâm	Şi’r u inşa	4 Zilka’de 1174 = 7 Haziran 1761 Pazar. Eyyûb Ensârî hazretleri civârına defn	983-985

25	Seyyid Fâhir Efendi	<i>Za'ferân-bolu'da mütevellid</i>			<i>“Âsitâne'de medrese-nişîn-i tahsîl olup, otuz târîhinde (1 Muharrem 1130 = 5 Aralık 1717 Pazar.) merhûm Yanyavî üstâdımız Es'ad Efendi'den ders okumağa sâ'î...”</i>	Müderriş	<i>Nesr u inşâ</i>	?	988-989
26	Sa'îd Mehmed Paşa	<i>Âsitâne-i 'aliyye'de mütevellid</i>	-	<i>“Oğlu Mes'ûd Bey Dergâh-ı 'âlî kapucu-başlarından; Yirmisekiz Çelebî demekle ma'rûf kimesnenin mahdûmu olup...”</i>	-	Sadrâzam	<i>Tıp</i>	1-30 Rebî'ulevvel 1175 = 30 Eylül-29 Ekim 1761. Maraş	1006-1007
27	Şehzâde Sultân Nu'mân	Tahminen 1135/ 1722-1723	-	<i>“es-Sultân el-merhûm Ahmed Hân mahdûmu”</i>	-	Şehzâde	<i>“Mutâla'a-i kütüb-i 'ulûm-i nâfi'a”</i>	5 Receb 1178 = 29 Aralık 1764 Cumartesi. sâ'at altıda Bâğçekapusu'ndaki Yeni Câmi' türbe-i şerîfine defn olundular	1135
28	Kudsî Efendi	Makdisiyyü'l-asl	-	-	-	Beylikçi	<i>Şi'r</i>	1-10 Zilhicce 1179 = 11-20 Mayıs 1766.	1174

Tablo 18: *Hâkim Tarihi*'nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler

Yukarıdaki tabloya göre, Hâkim Efendi 28 kişinin hâl tercümesini kaleme almıştır. Hâkim Efendi, 11 kişinin doğum yerleri yahut da nereli oldukları hakkında bilgi vermiş, 6 kişinin ise sadece doğum tarihlerine işaret etmiştir. Bir kişinin hem doğum tarihi hem de doğum yeri bir arada sunulmuştur. 11 kişinin ise doğum tarihlerine veya doğum yerlerine dair bir bilgi paylaşılmamıştır.

Hâkim Efendi'nin lakapları/ unvanları hakkında bilgi verdiği kişi sayısı 10'dur. Ailesi ve soyu hakkında bilgi verdiği kişi sayısı 12 olan Hâkim Efendi, sadece 6 kişinin aldığı eğitimler hakkında okura bilgi sunmuştur.

Kişilerin biyografisini yazarken üstlendikleri hemen her göreve değinen Hâkim Efendi'nin en çok paşa ve şeyhülislamların biyografilerine yer verdiği görülür. Biz tabloda genellikle Hâkim Efendi'nin biyografi başlığında belirttiği unvanı göstermeyi tercih ettik.

İlgi alanlarından bahsettiği kişilerin genellikle hat, şiir ve inşa ile meşgul olduklarını gördüğümüz *Hâkim Tarihi*'nde, ilgi alanlarından bahsedilen biyografi sayısı 24'tür.

Hâkim Tarihi'nde sadece vefat tarihi verilen kişi sayısı 14, hem vefat tarihi hem de vefat yeri/ defin yeri verilen kişi sayısı 13'tür. Bir kişinin biyografisinde muhtemelen sehven vefat tarihi verilmeyi unutulmuştur.

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi eserini kaleme aldığı yıllarda devlet kademelerinde ya da ilmî müesseselerde görev almış ilim adamlarının ve devlet memurlarının tercüme-i hâllerine yer vermiştir. Âsım Efendi, anlatısına serpiştirdiği biyografileri “*vefât*” ya da “*terceme*” kelimeleriyle oluşturduğu başlıklar vasıtasıyla kurguya dâhil etmiştir. Âsım Efendi'nin, Na'îmâ'dan ve Hâkim Efendi'den farklı bir biyografi düzeni benimsediği görülmektedir. Biyografilerin genelinde ilk önce vefat başlığı altında bahsedeceği kişinin vefat yeri, tarihi ve sebebi hakkında kısa bilgi veren Âsım Efendi ardından “*terceme*” başlığı açarak mezkûr kişinin detaylı biyografisini kaleme almıştır.

Âsım Tarihi'nin geneline hâkim olan mecâzlarla yüklü ağır bir dilin biyografilerde de devam ettiğini görmekteyiz. Arapça ve Farsça kelime ve kelime grupları ile kurduğu Arapça ve Farsça cümle yapıları biyografilerin dilini daha da külfetli hâle getirmiştir. Edebî maharetin öncelendiği biyografilerde secilerle yüklü bir dil hâkimdir. Bu dilin devrin saygı duyulan ve

önde gelen devlet erkânından olan kişilerin tanıtıldığı biyografilerde çok fazla ağırlaştığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte yer alan Sadrazam Şemseddin Efendi'nin biyografisi bu duruma örnek teşkil etmektedir:

“...Vefât-ı Şemseddîn Efendi Sadr-ı Rum-i esbak

Sîga-i muttaride-i menfiyye efrâdından sâbık Sadr-ı Rum Şems Efendi'nin yevm-i 'âşir-i mâh-ı mezbûrda menfâsı olan mahrûse-i Burusa'da nevm-i menhûs-i cism-i ma'kû sü, burc-i türâbîde mermûs olduğu peyâmı Der-i devlet medâr'a vâsıl ve merhûm Hudâvend-i esbak hazretlerinin sür'at-i te'sîr-i enfâsları mâddesine edell-i delâ'il oldu.

Terceme

Müteveffâ-yı müşârun ileyh Mahmûd Çavuş-zâde dimekle ma'rûf mevâlîden birinin hâsıl-ı sanî'a-i sulbi olup, mekteb pîş-gâhından gâlibâ güzâr ve zimmetinde hakk-ı esâtize karâr etmeyerek neşv ü nemâ ve şehîrlere muhtass u erzân olan himmet ü 'inâyet ü ihsân, ol zâde-i zâ'idü'l-'unvânede mebzûl ü şâyân olarak tarîk-ı resmî-i 'ilmîde ru'ûs-i tedrîse dest-resâ olmağla, lafzîl murâd müderris ve dâ'ir-i devâ'ir-i medâris olmuşidi. Zârında lâ-ubâlî, nâtuk ve mizâc-gîr, Kalenderî-mezheb, cuvâlikî-meşreb ve be-gâyet fassâl ü zemmâm ve müdâhene fenninde 'ârif ve muktezâ-yı hâl ü mahalle vâkıf olmağla, sâhib-i meclisin mebgûzu olanlar hakkında bî-mehâba itlâk-ı zimâm-ı kadh u düşnâm eylemek hüneriyle kibâr-ı vakte tekrarrub peydâ ve mecâlislerini Karagöz melâ'ibinden ve meddâh ve kıssa-hân sikletlerinden ıgnâ eylemişidi. Refte refte ol makûle kibârın cenâh-ı himmetleriyle neyl-i menâsıb ve kat'-ı merâtib ederek sadâret evcine dek pervâz ve merreten ba'de-uhrâ rütbe-i refî'a-i 'ilmiyyeyi bîhûde ihrâz eyledi. Ve devr-i esbak arsa-i hulyâ gibi be-gâyet evsa' olup, kendüsi dahi hall ü hürmetden bî-mübâlâr ve girdâb givi mecbûl-i cezebât ü celebât olmağla, müddet-i hükûmetlerinde kalem ve lisân mutavî' olmayacak vücûhla tenfîz-i ebâtil ve tervîc-i berâtil ederek bîrûn-i havzê-i hadd ü şumâr nukûd ve emvâl iddihâr eylemişidi...” (s. 1466-1467)

Biyografilerde, aliterasyon ve asonans gibi âhenk unsurlarının gözetilerek bir mûsikî yakalanmaya çalışıldığı görülmektedir. Neş'et Efendi'nin biyografisinden alınan aşağıdaki örnekte Âsım Efendi'nin Arapça ve Farsça kelimelerle seciler oluşturduğu görülmektedir:

“...*Lisân-ı râz-ı hakikat ve tercemân-ı esrâr-ı ma'rifet olan zebân-ı şîrîn-i Fârisî*'ye *bî-sühan âşînâ* ve *Sa'dî* ve *Câmî* ve *Kelîm* gibi ol zebân-ı şeker-efşânda nazmen ve nesren sâhib-i lehce-hânâ ve gûyâ olup husûsan *Mesnevî* ve *Ma'nevî* buhûrunda gavvâs ve berârende-i gevher-i hâs olmağın, bi'l-cümle kibâr-ı zâdegân ve mukbilân-ı kâbilân kendüsünden hemîşe *Fârisî* te'allüm... (s. 880)

Türkçe deyim ve atasözlerinin yoğun olarak kullanıldığı biyografilerde, Arapça ve Farsça olanların da sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki ilk örnekte Yeniçeri Ağası Pehlevan Hüseyin Ağa'nın hayatına dair bir kesiti vurgulamak amacıyla, ikinci örnekte ise Küçük Ali-zâde Halîl Paşa'nın hâllerinin sebebinin belirtmek amacıyla atasözü kullanıldığı görülmektedir:

“...*Hakkında lâ yentatıhu fihî 'anzânü*²⁰⁸⁰ meseli derkâr ya'nî mânend-i dem-i 'Acemâ hûn-i mahkûnu bî-çûn ü çerâ heder ü cubâr oldu...” (s. 932)

“...*Bir müddet gâh tuğyân ve gâh itâ'at-i fermân sûretiye nümâyân ve ba'zı zevât sevkiyle mîr-i mîrân olup, 'Îzâ kâne't-tubâ'a sû'in fe-leyse bi-muslihin edebü'l-edîbi*²⁰⁸¹ muktezâsınca çok geçmedin nihâd-ı bed-nünyâdında merkûz olan gadr u habâsete kemâ fi'l-esbak mübâşeret...” (s. 98)

Âsım Efendi, kimi zaman bahsi geçen kişinin özelliklerini anlatmak ve kişinin faaliyetlerini delillendirmek kimi zaman da kişinin başına gelenlerin sebebinin açıklamak gibi çeşitli amaçlarla âyet ve hadis iktibâsı yapmıştır. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Âlemdâr Mustafa Paşa'nın savaştığı kişilerin özelliklerini belirtmek ve hâdisenin sonunu okura daha etkili anlatabilmek için üç âyet iktibâsı yaptığı görülen Âsım Efendi, Mehmed Emîn Efendi'nin biyografisinden alınan ikinci örnekte ise kendisine gösterilen saygının sebebinin dayandırıldığı bir hadise yer vermiştir:

“...*Bu vechile müşârun ileyh düşmen pîş-gâhında sedd-i sedîd ve hâciz-i hadîd iken tis'atü rahtın yüfsidûne fi'l-arz*²⁰⁸² mefhûmu sıfat-ı kâşife-i hâlleri ve *ellezî yûvesvisü fi sûdûri'n-nâsi mine'l-cinneti ve'n-nâsi*²⁰⁸³ medlûlü lâzime-i mâhiyyat-ı mefâsid-i iştimâlleri olan bir alay şeyâtîn-i ins ü dâll ü mudîll nâ-

²⁰⁸⁰ “İki keçi o konuda toslaşmaz.” bk. Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 225.

²⁰⁸¹ “Eğer tabiatlar kötü ise edeplinin edebi düzeltici olmaz.” Arapça atasözü.

²⁰⁸² “Dokuz kişi vardır ki bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı.” (Neml 27/48)

²⁰⁸³ “Cinlerden ve insanlardan insanların kalplerine vesvese sokan kişilerin...” (Nâs 114/6-6)

cinsler, mahzâ agrâz-ı nefsâniyyelerini icrâ kasdına mebnî, müşârun ileyin ervâh-ı habîse gibi 'urûkuna hulûl ve maraz-ı sevdâ-sıfat dimâğına duhûl edüp, gûnâ-gûn tesvîlât ve rengâ-reng terzîkâtla ızlâl ü igvâ ve tashîh-i devlet deyerek ve 'l-hâsıl tekrârı mükeddir-i kulûb olan fend ğ ğslûbla Dâru's-saltana'ya sevk u igrâ eylemeleriyle, bilâhare raht ü baht-i vğcûdu, sûhte-i âteş-i heder ü hebâ ve nâm ü şânı mîsdâk-ı **'Ke-en lem-yekün şey'en mezkûrâ'**²⁰⁸⁴ oldu..." (s.1406)

"...Ez-ân cümle fî-zâtihî 'âlî-tab' ve bülend-hümmet, hoş-meşreb ve nâzik-ülfet, selîmü'l-kalb ve sâfî-nihâd, halîmü'n-nefs ve pâk-i'tikâd olup, **Ekrîmü'l-'ulemâ'e fe-innehum veresetü'l-enbiyâ'i fe-men ekremehum fe-kad ekremallahe ve rasûlehû**²⁰⁸⁵ hadîs-i sıhhat-tahdîsine imtisâlen 'an-samîmi'l-bâl 'ulemâ-i kirâma mahabbet ve ehl-i istihkâkına idrâr-ı râtibe-i in'âm ü mekremet eylemek 'âdeti..." (s. 152)

Manzûme alıntılarına sıklıkla yer veren Âsım Efendi'nin, biyografileri kurgularken de manzûmelerden seçimler yaptığı görülmektedir. Âsım Efendi, bilhassa kişilerin ferdî özelliklerini ve yaptıkları davranışları açıklayan ve tamamlayan manzûmeler seçmiştir. Aşağıdaki örnekte Küçük 'Ali-zâde Halîl Paşa'nın ne kadar kötü huylu olduğunu dile getirdikten sonra vefat ettiğini belirten Âsım Efendi, alıntılacağı mısra ile ölümünün hayırlara vesile olacağı fikrine sahip olduğunu okura hissettirmiştir:

"...Hâlik-i mezbûrun bu def'a huccâca eylediği gadr u ihânet, gayretullah zuhûruna 'illet olup ne vechile latma-hâr-ı dest-i kazâ vü kudret olacağı nigâhîde-i çeşm-i ehl-i basîret iken muktezây-ı ser-nüvişti üzere hatfe enfihî helâk ve üftâde-i hufra-i hâk oldu, Mısra:

Rakîb ölsün ne yüzden ise mevti, ko hemân ölsün..." (s. 99)

Âsım Efendi, hâl tercümesi verilen kişilerin kimi zaman vefat kimi zaman da görevlere tayin olduğu tarihler hakkında yazılmış olan manzûmelere yer vererek anlatısında şiirin gücünden yararlanmıştır. Aşağıdaki örnekte Sultan Selim'in annesi Mihrişâh Sultan'ın vefatına düşürülen tarihlerden alıntı yaparak biyografiyi zenginleştirmiştir:

²⁰⁸⁴ "...Sanki anılan bir şey olmadı..." (İnsân 76/1)

²⁰⁸⁵ "Âlimlere saygı gösteriniz; çünkü onlar peygamberlerin vârisleridir. Kim onlara saygı gösterirse, Allah'a ve Rasûlü'ne saygı göstermiş olur." bk. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 172.

“...Müşârun ileyhânın intikâline Sürûrî Efendi'nin işbu Mısraı rengîni târîh-i dil-nişîn vâki' olmuştur. Târîh:

Cenneti kıldı mekân Vâlide-i Şeh Selîm

Dîğer;

Vâlide Sultân Recebde eyledi huldü mekân...” (s. 146)

Âsım Efendi biyografisini kaleme aldığı şairlerin şiirlerinden de alıntı yapmış, mezkûr şairin biyografisinin sonunda bu örneklere yer vermiştir. Aşağıdaki örnekte Âsım Efendi'nin Adem Efendi'ye ait birkaç beyti alıntıldığını görmekteyiz:

“...ba'zı kibâr-ı vakte 'arz eylediği kaside-i nadîdeden çend ebyât bu mahalle kayd ü isbât olundu.

Lehû

Mâ lî ve lî'z-zabyi 'ş-şurûdu'l-ekhali

Mer'âhu kalbî ve huve lâ yertâhu lî

Lem yahlu min lafazât-i bahli 'uyûnihî

Fî küll-i menbit-i şî'rihî min ensuli

Yusmâ fuvâdî ve huve fî sevdâ'ihî

Ve mine'l-'acâyib ennehû lem yevcel²⁰⁸⁶

Ve lehû

Kad hezzetîhâ kaddehu'l-memşûkan

Raybü'l-menûn gadâ lenâ ma'şukân

Yâ le'r-ricâlû'l-müstehâmü lem yekün

Fecru'l-visâli li-leyle mahlûkan²⁰⁸⁷...” (s. 88)

Belirgin bir üslup özelliği olarak anlatısı boyunca telmîh, teşbîh, mübalağa, güzel adlandırma gibi birçok edebî sanata yer veren Âsım Efendi, bu anlatım üslubunu biyografilerde de sürdürmüştür. Na'îmâ ve Hâkim'in aksine edebî sanatlardan sıklıkla yararlanan Âsım Efendi'nin, bu özelliği sebebiyle çoğu tezkireciden daha edebî biyografiler kaleme aldığını ileri

²⁰⁸⁶ Bana ne oluyor ki, sürmeli gözlü kaçkın ceylânın otladığı yer kalbimdir, oysa o bana ısınmıyor. Gözlerinin cimriligi, göz ucu ile bakışlardan ve saçlarının her birinin ucundaki oklardan hâlî değildir. Sevdâsında olduğu halde kalbimi avlıyor. Şaşılacak şu ki, kalbim bundan korku duymuyor.

²⁰⁸⁷ Selvi boyunu titretti. Zamanın hâdiseleri bizim için sevilen bir şey oldu. Ey adamlar! Şaşkınım imdâdına koşun. Onun gecesi için visâl fecri yaratılmış değildir.

sürebiliriz. Âsım Efendi, edebî sanatların sağladığı yeni çağrışımlar ve farklılıklarla anlatısını kuvvetlendirirken okurun ilgisini çekmiştir. Aşağıdaki örnekte Cezzâr Ahmed Paşa'nın, haremindeki bütün kadınları ve çocukları katlettiğini, çok sayıda kul ve kölenin hayatlarına son verdiğini dile getirdikten sonra yapılan bu zulümlerin Moğol katliamlarını bile unutturduğunu söyleyen Âsım Efendi, Moğol zulmünü hatırlatarak telmîh sanatı; paşanın katliamlarının ise Moğal katliamlarını unutturacak seviyede olduğunu söyleyerek mübalâğa yapmıştır:

“..haremde mevcûd nîsâ ve etfâlin hûn-i nâ-haklarını sûret-i katl-i 'âmda ihrâk ve vâfir 'abîd ve memâlikin harmen-i hayâtlarınışu'le-i şemşîr-i zulmle ihrâk eylediği meşhûr-i âfâkdır. Şöyle ki bu bâbda müşârun ileyhden isrâf-ı katl ve sefk-i dimâ, âyîn-i Mogol'u insâ eyledi...” (s. 39)

Arapça manzûmeleri bulunan Âdem Efendi'yi tasvir ederken onu Ebû Dülâme²⁰⁸⁸ye ve Nâbiga²⁰⁸⁹ya benzeterek teşbîh sanatını kullanmıştır:

“...Sânî-i Ebû Dülâme bir zât-ı pür-hengâme idi. Niçe kasâyid-i bedî'aları meşhûdumuz olmuştur. Hakk budur ki metânet ü selâsetde sâbiga ve revâyi'-i sanâyi'-i berâ'atde bâliğ-i mebâliğ-i Nâbiga idi...” (s. 87-88)

Yazdığı hemen hemen her biyografide karşılaştığımız çeşitli sanatlar aşağıda bond karakter ile gösterilmiştir:

“...Hâl ü keyfiyeti bu resme iken, neş'etinden berü me'lûf, belki rabî'at-ı sâniye makâmında olduğu dalkavuklukdan ve şâtırlıktan bir dürlü nefsinin ahz edemeyüp ve 'Arab'ın Cuhâ dedikleri Nasreddîn Hâce'leri gibi kendüsüne ol makûle kibâr eğer uyup ulaşmazlar ise... Velî Efendi-zâde'nin buna etdiği turfakârlıklar ve bunun eylediği u'cûbe-şettârlıklar eğer cem' u tedvîn olunsa, 'ale't-tahkîk Deli Birâder²⁰⁹⁰ ve Talhak²⁰⁹¹ nâm bezle-kârların mecmû'a-i edâhîk ü hezliyyâtları matrûh-i zâviye-i terk ü nisyân olacakları bî-gümândır...” (s. 1468) (Sadrazam Şemseddin Efendi)

²⁰⁸⁸ bk. Necati Kara, “Ebû Dülâme”, s. 122.

²⁰⁸⁹ bk. Süleyman Tülücü, “Nâbiga Ez-Zübyânî”, s. 262-263.

²⁰⁹⁰ bk. Orhan Şaik Gökyay, “Deli Birader”, s. 135-136.

²⁰⁹¹ bk. Hasan Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri”, s. 178; Hasan Çiftçi, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, s. 150.

“...Merkûm gerçi mutlaku'l-lisân ve harf-gîr ve bezle-gûyân olup, ancak 'ilm ü me'ârif nukûşundan sâde-levh-i fu'âd ve bi't-tab' levend-meşreb ve rind-nihâd olmağla, ekser letâ'îf ü mutâyebatı rezilâne ve sekat ve fâhiş, evbâşâne idi. Ma'a zâlik ba'zan **Talhak ve İncilü Çavuş ve Zîver Efendi vâdîlerinde kâfiyesiyle mulâtafe-i rengîn** ve mizâh-ı mizâc-güşâ ü dil-nişîn serd etmekle neşâtbahş-ı kulûb-i müstemi'in olmakdan hâlî olmaz idi.1497

“...**ol Belkîs-i zemân ve Âsiye-i devrân**, ümmü'l-Mü'minîn, mâder-i Pâdişâh-ı ehl-i dîn, dest-keş-i ârâyiş-i dehr-i fenâ-sirişt ve 'acele-süvâr-ı cânib-i behişt oldu...” (s. 142)

“...kendüsüne mahsûs u'cûbe kıyâfetle **Ebû Zeyd Serûcî²⁰⁹² gibi cevâmî-i selâfînde kürsîlere su'ûd...**” (s. 1381)

“...Ma'a-zâlik **Ebu'l-'Aynâ²⁰⁹³ ve Ebû Dülâme²⁰⁹⁴ gibi mutâyebat-ı mudhikelerine gâyet ve husûsan Ferezdak²⁰⁹⁵ ve Cerîr²⁰⁹⁶ gibi Sürûrî ile miyânelerinde dâ'ir olan manzûm ve mensûr mülâtafât ve ehâcî-i fâhişeye gâyet yokdur...**” (s. 1509)

“...**dehâ ve kiyâsetde Ebû Nüvâs²⁰⁹⁷ zekâ vü ferâsetde İyâs²⁰⁹⁸...**” (s. 751)

“...**hatt-ı ta'lîkî siyâkat-i reşkle gubâr-efken-i rûh-i 'Îmâd²⁰⁹⁹...**” (s. 149)

“...**letâyif-i hoş-âyendesî menâkıb-ı Nasreddîn'den evfer ve zarâyif-i hâtır-güşâyendesî dâstân-ı Ebû Dülâme'den hoş-ter bir vücûd-i kerîmüs'siyer ve latîfî'l-mehber idi...**” (s. 151)

“...**her çend zebân-zede-i Şeh-nâme-gûy-i kilik-i Firdevsî-pesend olmuş...**” (s. 267)

²⁰⁹² bk. Hulûsi Kılıç, “Makâmât, s. 414.

²⁰⁹³ bk. Hüseyin Elmalı, “Ebu'l-Aynâ”, s. 296.

²⁰⁹⁴ bk. Necatî Kara, “Ebû Dülâme”, s. 122.

²⁰⁹⁵ bk. Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, s. 373-375.

²⁰⁹⁶ bk. Zülfikar Tüccar, “Cerîr B. Atıyye”, s. 412-413.

²⁰⁹⁷ bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, “Ebû Nüvâs”, s. 205-207.

²⁰⁹⁸ bk. Ahmet Ağırakça, “İyâs B. Muâviye”, s. 498.

²⁰⁹⁹ bk. Ali Alparslan, “Îmâd-ı Hasenî”, s. 169-171.

“...*Ashâb-ı Kehf ve Rakîm*²¹⁰⁰ *rûhânîyyetlerine tevessül birle...*” (s. 322)

... *Kuvvet-i hâfızası bir derece idi ki, Asma 'î gibi bir def'a mütâla'a ve istimâ' eylediği nesneler, sahîfe-i hâtırında ke'n-nakşı fî'l-haver sâbit ü mukarrer olur idi...*” (s. 519) [Kudsî Efendi]

“... *Eş'ab-i meşhûrdan ezyed hırs u tama' ve Mâdirden eşedd levh ü hasâsetle menkûs oldu...*” (s. 525) [Kudsî Efendi]

“...*Hulâsa-i kelâm menâkıbları kütüb-i edebiyâtda meşhûn olan Serûcî ve Ebû Dûlâme ve Tıflî ve İncülü Çavuş ana şâgird olmayacakları mâ-lâ-kelâm idi...*” (s. 526)

“...ve bağdâd Emâreti'ni birâder-i bed-güheri olacak Fahru'd-devle'ye tevîz eyledi ki, *Eflâtûnun hikemiyyede ve Asma 'î'nin edebiyyede teferrüdleri gibi cehl-i mürekkebe müteferrid idi...*” (s. 629-630)

Yukarıda yer alan örneklerde görüldüğü üzere Âsım Efendi'nin genellikle aynı isimlere benzetme yaparak tekrara düştüğü görülmektedir. Ayrıca biyografisi verilenlerin benzetildiği kişilerin Arap dünyasından olması da Âsım Efendi'nin Arap dünyasına da vâkıf olduğunu göstermesi bakımından dikkatleri çekmektedir.

Âsım Efendi, biyografilerde bahsettiği konularda ve kişilerin hâl ve tavırlarının beyanında çoğunlukla nesnel bir üslup sergilerken kimi yerde anlatıyı bölerek nesnel bir anlatımdan öznel bir anlatıma geçiş yapar. Olaylar ve kişilerin davranışları hakkında olumlu veya olumsuz fikir beyan ederek metne dâhil olan Âsım Efendi, kimi zaman eleştirel kimi zaman nasihat veren kimi zaman şakacı bir üslupla yorumlarda bulunur. *Âsım Tarihi*'nde yer alan her biyografide öznel söylem ve betimlemeler ile karşılaşmaktayız. *Âsım Tarihi*'nde yer alan olumlu görüş ve tasvir örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

“...*müşârun ileyhın tab'ı tünd ü tîz ve lakab-ı şâyi'i gibi seffâk ve hûn-rîz hakikatde 'âsî ve zâhirde mutî' ve sûretde devlet-mend ve sîretde vazî', mütelevvin ve miksâr ve mütekaşşif ve mihzâr, mürebbî-i erâzil ü enzâl, hod-pesend ve giryetü'l-fi'âl bir şahs-ı garîbü'l-ahvâl idi...*” (s. 38) [Cezzâr Ahmed Paşa]

²¹⁰⁰ “Resûlüm! Yoksa sen bizim âyetlerimizden Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in durumlarını şaşırtıcı mı buldun” (Kehf 18/9) âyetine bir telmîh söz konusudur.

“...fenn-i mutâyebe ve muhâverede misli nâ-yâb ve durûb-i emsâl ve letâyif-i makâl ve metâyibât-ı rengîn ve mulâtafât-ı hoş-âyende vü dil-nişîn husûsunda nedîm-i pâdişâhî olmağa şâyân bir zât-ı nâdiru'l-akrân idi...” (s. 86-87) [Diyarbakır kadısı Feyzullah Efendi]

“...Vezîr-i müşârun ileyh ehl-i 'akl ve sâhib-i dirâyet, mâlik-i lutf-i seciyyet, dâna ve kâr-âzmâ, mizâc-şinâs, dânen-de-i fenn-i ülfet ü istînâs, darb-ı nutk ile hüsn-i hitâb ve redd-i cevâba kâdir ve şâyeste-i sem'-i kabûl olacak nazm u nesr kelimâta muktedir ve 'arîk u asîl bir vezîr-i bî-'adîl idi...” (s. 182) [Seyyid Mustafa Paşa]

“...ve garîb kuvvet-i nâtika ile darb-ı lisân ve talâkat-i beyâna mâlik ü mazhar ve cibillî beşûş ve hoş-manzar, şen ve şûh u şakrâk ve meclis-ârâ şifte-i mutâyebe-i hâtır-güşâ olmağla, bulunduğu mecâlisde kâ'inen men-kân mütekellim vahde sîgasında emsâl ü ebyât ve letâ'if-i hikâyât ve netâyif-i fıkârât serd ederek, ta'bîrât-ı dil-ârâ ve takrîrat-ı hande-dermâ ile sühan-rân ve sâ'irler sâmi'a-dâşt-i dil ü cân olurlar idi...” (s. 519) [Kudsî Efendi]

“...fî zâtihî kerîm ve be-gâyet halîm ü selîm rakîku'l-kalb ve leyyinü'l-cânib, 'afv u müsâmahası gâlib, fart-ı mekârim tab'ından nâşî, aslâ kuvve-i müdâfa'ası yok, kerem ü lutf u 'atâyâsı çok, hamûl ve sâbir, cemîlü'l-me'âsir, nerm-hûy, teng-rûy, cevâd ü mun'im, kân-i güher-i mekârim, âzâr-ı kulûbdan mütecânib, hemîşe âsâyiş-i 'ibâdî tâlib, keff-i keremleri sâha-i dil-i hurremleri gibi küşâde, hazîne-i ihsânları kethudâ-yı men' u dirîğden âzâde, tehî-sâz-ı kîse-i kân, se-nigûn-endâz-ı kâse-i 'ummân, bi't-tab' 'ilm ü ma'rifete teveccüh ve rağbeti efzûn ve erbâbına cevâ'iz-i eltâfî bîrûn-i hîta-i evhâm u zunûn; şâhbâz-ı himmetş, bâlâ-pervâz-ı nesr-i tâ'ir, çarh-ı dâ'ire çengâl-endâz; kerîmü'z-zâr, ferişte-sıfât, mehâsini nâ-mahsûr, mehâmidi ta'dâd ü tahrîrden mevfûr, rûh-i mahz ve mahz-ı nûr bir vücûd-i yektâ-güher-i sadev-vücûd idi...” (s. 1211) [Padişah Sultan Selîm]

Âsım Efendi, kişilerin mizaclarından bahsederken olumlu görüşlerin yanı sıra olumsuz sıfatlar ve kelimelerle de kişileri tanıtır. Aşağıdaki örneklerde, kişiler hakkındaki olumsuz fikirlerin hangi kelime ve kelime gruplarıyla aktarıldığını görmekteyiz:

“...Ağa Paşa-yı müşârun ileyh fî zâtihî şedîdü’ş-şekîme, ‘asîru’t-tab’, dürüş-t-hûy ve bed-gûy, tîz-zebân, yâve-dehân, herze-kâr ve dil-âzâr, cesûr ve nefsanî, cân-dâde-i câh u celâl ve kâm-rânî bir merd-i cânî olup, şîve-i tebeddül ve ibkâ vukû’undan sonra ise serşâr-ı neşve-i gurûr ve mest-i silâfe-i sürûr olarak mânend-i İblîs-i merdûd, nahvet ü vücûd birle ser-be-hevâ ve a’yân-ı vükelâ, keffe-i mizân-ı i’tibârında hem-seng zerre vü hebâ olduğundan başka, kendi kavmine de bâd-ı burût-i mu’âmele-i nâ-güvâra âgâz ve sâ’irlerin ‘avâ’id ü mevâciblerine dahi itâle-i dest-i tama’ u âz edüp, hemvâre dil-şiken ve hâtır-âzâr akvâl ü etvâr ile anları dahi bîzâr ve dil fikâr eylediğine mebnî, bi’l-küllîyye evzâ’-ı beşî’ası hazmdan kalup, kendi ber-keşîdeleri dahi tarafına bed-sigâl ve be-hâne- hâh-ı lagzeş ü zevâl olmuşlar idi...” (s. 931) [Pehlevân Hüseyin]

“...merhûm-i müşârun ileyh fî-zâtihî mütesallib ve mütecellid, âbiyyü’t-tab’, şedîdü’ş-şekîme, şehmü’n-nefs olduğuna iki taraflu beylik sırrı dahi ‘ilâve olunup...” (s. 594) [İsmet Efendi]

“...fî zâtihî muharrik-i fitne-cûy ve fesâd-hûy, hemîşe şerr u şûra magrem ü meyyâl seffâk ü fettâk, kattâl ü mugtâl ve eban ‘an-ceddin Devlet-i ‘aliyye cânibine serkeşâne tavr ile lâ-ubâliyâne mu’âmeleye meş’ûd...” (s. 1365) [Tayyâr Efendi]

“...aslâ zimmetine hâce-i mekteb hakkı güzerân etmemiş, câhil, hezzâl ve kezzâb ve bî-hayâ, had-nâ-şinâs, küstâh, dil-âzâr ve beziyyü’l-lisân, hemdem-i erâzil, hem-nişîn-i esâfil idi...” (s. 1496) [Seyyidâ]

“... Zâtında lâ-ubâlî, natûl ve mizâc-gîr, Kalenderî-mezheb, cuvâlıkî-meşreb ve be-gâyet fassâl ü zemmâm ve müdâhene fenninde ‘ârif ve muktezâ-yı hâl ü mahalle vâkıf olmağla, sâhib-i meclisin mebgûzu olanlar hakkında bî-mehâba itlâk-ı zimâm-ı kadh u düşnâm eylemek hüneriyle kibâr-ı vakte tekarrub peydâ ve mecâlislerini Karagöz melâ’ibinden ve meddâh ve kıssa-hân sikletlerinden

iğnâ eylemişidi...ve nâdan ü câhil ve cerr u su'âl ve rişvet mâddesinden gayri mevâdd u umûrda re'y ü tedbîri 'atıl olmağla, bulunduğ u mecâlis-i şûrâda cakcaka-i âsiyâb ve vakvaka-i gûk ü gurâ gibi bî-ser ü bün tarh-ı kelîmât-ı bî-me'âl ederek, bî-ihtiyâr hande-fermâ-yı huzzâr olur idi..." (s. 1467-1468)
[Şemseddin Efendi]

Âsım Efendi aşağıdaki örnekte ise, Cidde Valisi Vezir Şerif Paşa için hem olumsuz hem de olumlu betimlemeleri bir arada paylaşmıştır:

"...Müşârun ileyh umûrunda müseyyib, lâkayd ve rindâne meşreb ve idâre-i dâ'iresimde in'idâm-ı meleke-i tasarruf ile dâ'imâ zahmet-keş ve mu'azzeb olduğı zebân-zede-i erbâb-ı rüteb ise de me'mûr olduğı hıdemât-ı devletde sıdk u istikâmeti mücerreb olup, kâr-güzâr, umûr-dîde, mizâc-âşinâ, hûş-likâ, beşûş ve güşâde-rûy, mahal-gûy, bezle vü latîfeye mâ'il..." (s. 45)

Âsım Efendi, Na'imâ ve Hâkim Efendi'nin de yaptığı gibi kişilerin eserlerine ve sanatkârlıklarına dair görüşlerini beyan etmiştir. Âsım Efendi, aşağıda yer alan örneklerin ilkinde Âdem Efendi'nin edebiyatta mahareti olup Arapça manzûm ve mensûr makbul ve herkes tarafından kabul edilmiş eserler kaleme aldığını ve kendisinin de bu nadîde ve güzel kasidelerden alıntı yaptığını; ikinci örnekte, Kudsî Efendi'nin üç dilde de mensûr ve manzûm eserleri olduğunu ve berber-nâme ve zenân-nâme tarzında eserler kaleme almasından dolayı erbâb-ı edeb tarafından başarılı bulunmadığını; üçüncü örnekte, Ahmed Vâsıf Efendi'nin edebiyat dünyasında gezindiğini, inşasında anlamın kapalı olduğunu, şiirler yazdığını fakat bu şiirlerin tatsız olduğundan kabul görmediğini; dördüncü örnekte, Seyyid İbrâhîm 'İsmet Beyefendi'nin üç dilde de şiir, mensûr metin ve takrizler yazma kudretine sahip olduğunu ve makbul eserler kaleme aldığını; beşinci ve son örnekte ise Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin hoş fıkralar, hikâyeler ve şairane sözler ile kalplere girdiğini, isminin şairler arasında yayıldığını, asrın edipleri ile ilişkisi sebebiyle kendisini geliştirerek nazım ve inşasının ediplerin kabul edebileceği seviyede geliştiğini, onun hoş söyleyen bir tûtî gibi kalemi ve dili olduğunu, nazımının ve nesrinin destan söyleyen bir bülbüle benzediğini, *Tannâne* ismiyle tumturaklı sözler, cinas, tevriye gibi sanatlarla bezeli muhteşem ve nadide bir kaside yazdığını ve bu kasideyle padişahın ihsanına nail olduğunu, Süreyyâ yıldızının tâkı olan ve şairlerin bile muhteşemliğini kabul ettiği bu kasidenin *Mu'allakât-ı Seb'a*'ya yakıştığını dile getirmiştir:

“...Mûmâ ileyhin 'Arabîyyet'de mehâreti, husûsan edebîyyede kemâl-i hazâkati olup, lisân-ı 'Arabî'de şî'r u inşası makbûl ü müselleme ve kuvve-i hâfız ile nâdire-i 'âlem idi...Niçe kasâyid-i bedî'aları meşhûdumuz olmuştur...ba'zı kibâr-ı vakte 'arz eylediği kaside-i nadîdeden çend ebyât bu mahalle kayd ü isbât olundu...” (s. 87-88) [Âdem Efendi]

“...Ve elsine-i selâsede kadr-i müşterek nazm ü inşaya kâdir olup, lâkin ekseri berber-nâme ve zenân-nâme vâdîlerinde olmağla, erbâb-ı edeb beyinde i'tibârî kâsır idi...” (s. 519) [Kudsî Efendi]

“...Edebiyyât tarafına minsâk u müncezib ve eş'âr ve türesselât vâdîsi esb-i tâzî-i zihn-i çâlâkine muvâfık... Merhûm-i mûmâ ileyhin inşasında olan ta'kîd ü gıllat Ba'zan nazm-ı eş'ar vâdîsine de refât edüp lâkin hak budur ki halâve vü tulâveden 'ârî olmağla nümûnesini tahrîr elbette hezl ü kahkahayı mûcib olmağla rûsvâyılığınan ictinâb ol bâbda küme-yi hâmeye 'inân-gîr oldu...” (s. 529-536) [Ahmed Vâsîf Efendi]

“...mütercem-i merhûm, nezâket-i tabî'at ve letâfet-i seciyyet sebebiyle, fûnûn-i sâ'ireden ziyâde 'ulûm-i edebîyyeye tevaggul ve tevârîh ve muhâzarât semtine fart-ı temâyül edüp gâh ü bî-gâh elsine-i selâsede şî'r u inşâ ve tekârîz ve makâmât imlâ eder idi...Âsâr-ı 'ilmiyyesinden Zemahşerînin Esâsü'l-belâga nâm kitâbının mecâziyyâtını bi'l-intikâd ihtisâr ve İ'câzü'l-îcâz fî ihtisârî'l-mecâz birle nâmdâr edüp andan başka ba'zı ebhâs-i gâmizaya müte'allık ta'likatı ve mütâla'ası olan kütüb havâmişinde sâmi'a-zîb-i kabûl olacak kelimâtı görülmüşdür...” (s. 589-597) [Seyyid İbrâhîm İsmet Beyefendi]

“...tavr-ı sühansâziye nâtika-perdâzî-i ülfet-i güftâr birle, giderek sûret-i nazm u inşası Vehbî-i kadîm âsârı gibi revnakdâr ve sâmi'a-i kabûl-i kadr-dânâyân-ruzgâra sezâvar olup ve fî zâtihî isti'dâd-ı 'ilmi ve mevrûs ve mükteseb-i mâye-i şî'ri olmağla, manzûm u mensûr güftârı...min-ba'd tûtî-i hoş-gûy hâme vü zebânı, hâmuşî-figen-i 'andelîb-i destân-serâ ve nazm u nesri, zîb-i kalâ'id-i evrâk ve elsine-i üdebâ oldu...Tannâne ismiyle tanîn-endâz-ı nüh-kâşâne ve nâçâr-kün-i şâbâş-âşinâ vü bigâne olan kaside-i nadîde-i hezâr-gevher ü yek-dâne-yi inşâ' ve tanzîm...kaside-i merkûme tarâf-ı Mülûkâne'ye takdîm olunup, mazhar-ı pesend-i Pâdişâh-ı kerîm olmağla, hakkında 'afv u 'inâyete makrûn

lutf u ihsân-ı hümayûn erzân buyurulup...Vâkı'akaside-i merkûme tumturâk elfâz ve cinâs ü tevriye ve insicâm ü selâset ve bi'l-cümle sanâyi'-i şî'riyyeyi hâvî ve bedâyi'-i beyâniyye ve bedî'iyyeyi muntavî bir kaside-i garrâ ve neşîde-i bî-hemtâ olmağla, Mu'allakât-ı Seb'a'ya ûlâ, belki âvîhte-i tâk-ı Süreyyâ olmağa ehakk u evlâ olduğı, ashâb-ı şu'ûra rûşenâdır... ol bâbda nazm u inşad eylediğı Tayyâre nâm kaside-i mâ-lâ-keîâmı..." (s. 1503-1512) [Sünbülzâde Vehbî]

Âsım Efendi sadece Sultan Selim'e ait olan biyografide, fiziksel bir portre resmetmiştir:

"...hilye-i celîleri be-gâyet hûb ve şekl ü kıyâfetleri dilber ü mahbûb idi. Merbû'u'l-kâme, mu'tedilü'l-csmm, küşâde-rû, şehîlâ-çeşm, münevver-tal'at, mevzûn-hey'et ve'l-hâsıl hûb-sûret ve pâkîze-sîret bir vücûd-i nâdiru'l-vücûd idi..." (s. 1226)

Biyografi anlatılarında genellikle tanık bakış açısının hâkim olduğunu fark ettiğimiz *Âsım Tarihi*'nde, tanrısal bakış açısının da yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde, Pilaslı Mehmed Paşa'nın Tırhala Sancağı'na görevlendirilmesiyle mutlu olduğunu; ikincisinde ise Kudsî Efendi'nin davranışlarındaki rahatlık, laubalilik ve mestliğin himâyesinde bulunan kişileri de etkilediğini ve bu durumun onlara da sevinç ve şevk verdiği anlatılmaktadır:

"...tırhala Sancağı tevcîhiyle hoş-dil olmuşidi..." (s. 122)

"...Ağa cenâbları dahi lâ-kayd ve lâ-ubâlî, lebrîz-kün-i Sadr-ı 'âlî, mest-i bâde-i ikbâl, neşve-mend-i kâse-i gurûr-ı câh u iclâl olarak kahkaha-zen-i inbîsât ı huzûr oldukca, bunlara da tâziyâne-i şevk u hubûr olur idi..." (s. 525)

Âsım Efendi anlatısını kesip araya girerek okuru yönlendirme üslubunu biyografilerinde de sürdürmüş, geri dönme tekniğinden yararlanarak okuru anlatısının ilgili yerlerine yönlendirerek önceden verdiği bilgilerin hatırlanmasını istemiştir. Bu durumun, biyografileri metinden bağımsız okuyan okur için bir karmaşa yaratacağı muhakkaktır. Aşağıda bu tekniğin yer aldığı örnekler gösterilmiştir:

"...(Terceme-i Kütahyavî 'Ömer Efendi) Mekke Kadısı iken bâlâda vefâtı mezkûr olan Efendi-i mûmâ ileyh, mu'âsırı olan ba'zı fuhûlden tahsîl-i 'ulûm-i ma'kûl ü menkûl..." (s. 85)

“... (Fevt-i Küçük Ali-zâde Halîl Paşa) Mûmâ ileyhin hâl ü şanı bâlâda ber-vech-i îcâz beyân ü ifade olunmuş idi...” (s. 98)

“... (Katl ü i'dâm-ı Tayyâr Mahmûd Pâşâ) çün Kâ'im-makâm-ı esbak Tayyâr Mahmûd Paşa'nın cild-i sâbıkda tefâsîl-i ahvâli tahrîr ve Dimetoka'yu nefy ü teb'îdi mâddesi mersûm-i hâme-i huceste-ta'bîr olup...” (s. 1365)

“... (Katl ü i'dâm-ı Tayyâr Mahmûd Pâşâ) Cild-i sâbıkda beyân olunduğu üzere mûn'azil...” (s. 1366)

Âsım Efendi, biyografilerin birçoğunda o kadar detaylı anlatım yapar ki okur, yapılan tasvirler ve verilen anekdotlarla bahsi geçen kişiyi yakından tanır. Âsım Efendi, genellikle “tezyil” ve “istitrâd” gibi ifadelerle ayrı başlıklar açarak anekdotlara yer verirken kimi zaman biyografinin içerisine başlık kullanmadan bu parçaları yerleştirir. Seyyid Mehmed Kudsî Efendi'nin hâl tercümesinde görüldüğü üzere Âsım Efendi, “...*Tenşît-ı kulûb-i mutâli'ân ve kalîlden kesîri derk ü iz'ân için bir iki dâstânını tahrîr birle it'âb-ı kalem-i sâdiku't-takrîr kılındı...*” (s. 526) ifadeleriyle anekdotları ayrı bir başlık açmadan kurguya dâhil etmiştir. Seyyid Mehmed Kudsî biyografisinden alınan aşağıdaki örnekte Âsım Efendi, Kudsî'nin başından geçen olaylardan birini açıkladığını ifade ederek okurun dikkatini anlatacağı anekdota çekmiştir:

“...*Ve merkûmun cümle-i dâstânından biri dahi budur ki, Sadr-ı esbak Yûsuf Ziyâ Paşa hazretleri Mısır'ı ba'de't-tahlîs mezbûru Mısır'a Kadı nasb u ta'yîn eylemekle, vezîrâne hadem ü haşem ve dârâtla mahkeme irsâl eylemişler. Hılâl-i râhda vâki' bir müzdehim çârşûya güzâr edüp, iki taraflu muttasıl kahve-hânelerde sâzende ve bâzende hengâmeleri olmağla, her biri ecnâs-i nâs ile memlû olmuş idi. Efendi hazretlerini bu denlû dârât ü tumturak ile gördüklerinde, kat'-ı sît ü sadâ ve ta'zîm ü izlâlle dest-beste-i kıyâm ve Mısır'da Molla efendilere Kadı'asker ta'bîr olunmağla, ol haşmet ü mehâbetle müşâhede etdiklerinde birbirine 'Veş hâzâ Kadı'askeru'd-devle Allah nasara's-Sultân²¹⁰¹ deyerek müterakkıb-ı işâre-i âb-rû-yi selâm olmuşlar. Ol halef-i 'Ukbe²¹⁰², kadı ve kâdiyânın birinin merci'u me'vâsını mütekâzî olan yâdigâr dahi tâ ki vasat-ı izdihâma geldikde, hemân koynundan iki kıt'a dest-mâl çıkarup, iki eline alup ve*

²¹⁰¹ Bu devletin nasıl kadiaskeri? Asker Sultân'ın yardımcısı olsun.

²¹⁰² İsmail Yiğit, “Ukbe B. Ebû Muayt”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 63-64.

at üzerinden imkânı mertebe kıyâm edüp, ber kâ'ide zenneye çıkmış yorgancı kol-başı gibi çep ü râsta gerden-fîrâz ve nâfe-endâz ve aralıkda 'Hey, Hey!' nakâratlarına dem-sâz olarak raksa âgâz eylemiş, ma'îyyetinde olanlar ve seyr ü selâmına duranlar tahmînen üç beş binden ziyâde halk var imiş. Ol küstâh-ı bî-hayânın bu vaz'-ı hayret-fezâsını gördüklerinde, ehl-i edeb olanlar hayrân ve esâfil makûlesi rüsvâyılıkla hedhede-i kakkahayı resîde-i nuh-künbed-i âsümân eylemişler...” (s. 527-528)

Dört kişinin hâl tercümesini verirken bizzat kendisiyle mezkur kişi arasında geçen anekdotları kaleme alan Âsım Efendi, bu tercih sebebiyle biyografilere otobiyografik özellik de kazandırmıştır. Aşağıdaki örnekte Cidde Valisi Şerîf Paşa ile yaşadığı bir olayı anlatarak biyografiye otobiyografik anekdot eklediğini görmekteyiz:

“...Hattâ bu Fakîr-i bî-nevâ müctâz-ı râh-ı Hicâz olduğum eyyâmda, sâhib-i terceme Mısır Defterdârı bulunup, 'an-asl tarafına tereddüd ve nisbetim olmayup, fekat mu'ârefe-i gâ'ibânedan 'ibâret iken, hasbe't-tarîk Mısırâ vürûdumuzu istimâ eyledikde, der-sâ'at ilhâh-ı kesîr ile tarafına da'vet ve haddimizden ziyâde ikrâm ve i'ânet-i mâ-lâ-keâm eylemişdi...” (s. 45-46)

Âsım Efendi 8 kişinin hâl tercümesini yazarken, “rahimehullâhu Te'âlâ”²¹⁰³ gibi Arapça dua cümleleriyle tercümesini sonlandırmıştır. Bu dua alıntılarını, *Hâkim Tarihi*'nde yer alan biyografilerdeki dua alıntılarına kıyasla daha az olduğu görülmüştür. Bunun sebebi, muhtemelen Âsım Efendi'nin bahsi geçen kişilere karşı olan muhabbetinden kaynaklanmaktadır.

Âsım Efendi, biyografilerde herhangi bir yazılı kaynak belirtmez. Bu özelliği Na'îmâ'nın aksine Hâkim Efendi'ye benzemektedir. Âsım Efendi'nin yer verdiği bilgilere kendisinin şahit olduğu veya biyografi sahiplerinin bizzat kendisinden duyduğu bilgileri paylaştığı anlaşılmaktadır. Âsım Efendi, bir iki yerde verdiği bilgileri nereden duyduğunu ifade etmiş, kimi yerde de *el-'uhdetü 'ale 'r-râvî*²¹⁰⁴ diyerek verdiği bilginin doğruluğunun nakledene ait olduğunu dile getirmiştir:

²¹⁰³ Allah ona rahmet eylesin.

²¹⁰⁴ Günahı rivâyet edenin boynuna.

“...Cebeciler Kışlası’na Binâ Emîni olup, El-’uhdetü ’ale’r-râvî²¹⁰⁵, cebeci münâsebetiyle mîrîyi soyup...” (s. 1456)

“...Vâsıf Efendi merhûmun beyânı üzere müşârun ileyhin maskat-ı re’s ve ta’yîn-i nesebi husûslarında ihtilâf vâki’ olup, ba’zılar Vidin veyâhud Niş kurâsının birinden neş’et eylediğini tahkîk ve Bosna diyârından ser-nümâ-yı vücûd olduğuna zâhib olanları ba’zı ehl-i vukûf tasdîk edüp...” (s. 37)

“...Ve işbu dâstân merkûmun lisânından bi’l-müşâfehe mesmû’-i Muharrir-i nâ-tüvân olmuştur...” (s.1505)

“...Hâlâ Anadolu Pâyesi olup, sinnen ve ’ilmen Şeyhu’l’ulemâ itlâkına sezâ olan Çinelî es-Seyyid Ahmed Efendi hazretlerinin lisânlarından mesmû’ Fakîr-i râstî-beyândır ki...” (s. 152-153)

“...Gerçi Pâsbân-zâde’nin şiddet ü ta’assunu ve evâmîr-i ’aliyyeye muhâlefeti, elsine-i ’âmmeden şuyû’la mesmû’ olmaktadır...” (s. 476)

Âsım Efendi incelediğimiz diğer vak’anüvîslerden farklı olarak bir biyografide Emîn Beyefendi’nin kendi kaleminden olan terceme-i hâlini “...Müşârun ileyhin terceme-i hâli kendi dest hattından bu mahalle nakl bi’l-musattar kılındı...” (s. 1487) ifadeleriyle belirterek alıntılanmış bunu da açıkça ifade etmiştir:

Âsım Efendi, incelediğimiz vak’anüvîslerde pek karşılaşmadığımız bir üslup benimseyerek biyografilerde kimi zaman kişilerin birbiriyle ilişkilerini gözler önüne sermiştir. Âsım Efendi yazdığı biyografilerde yeri gelir şahısları birbiriyle kıyaslar, yeri gelir birbirleri hakkında sarf ettikleri sözleri söyleyerek ilişkilerini açığa çıkarır. Vehbî’nin biyografisinden alıntılanan aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Âsım Efendi, Vehbî ile Sürûrî arasında yaşanan husûmeti kendi perspektifinden teşbîh sanatını da kullanarak kaleme almıştır:

“...Hele Sürûrî ve ’Aynî ve Refî’ makûlesi şu’arây-ı zemânla meclisleri ve mihâcâtları kaleme gelmez bir ma’nâ idi. Ve şî’r ü inşada gerçi bâlâda ifade olduğu üzere yegâne-i ’asr olduğu müsellemler iken erbâb-ı kemâle bir vechile sezâ olmayan iddi’â ve i’tinası ve hased ü münâfesi müstağrebâtıdan idi. Bir şâ’ir lisânından bir mazmûn-i rengîn yâhud bir târîh-i dil-nişîn işitdikde, elbette:

²¹⁰⁵ Günahı rivâyet edenin boynuna.

*Sâ'ib de olsa halk hatâsın arar bulur
mü'eddâsınca harf-gîr ve çirkâb-endâz-ı naks u taksîr olur idi. Ma'a-zâlik Ebu'l-
'Aynâ ve Ebû Dülâme gibi mutâyebât-ı mudhikelerine gâyet ve husûsan
Ferezdak ve Cerîr gibi Sürûrî ile miyânelerinde dâ'ir olan manzûm ve mensûr
mülâtafât ve ehâcî-i fâhişeye gâyet yokdur...” (s. 1508-1509)*

Anlatısını kurgularken edebî estetiği göz önünde bulundurduğunu ve söz sanatlarına başvurarak mecâzlarla yüklü bir anlatım benimsediğini ifade ettiğimiz Âsım Efendi bu tutumunu biyografilerde de sürdürmüş, sözün büyüsunü seçtiği kelimelerle okura hissettirmeye çalışmıştır. Çoğu şair tezkiresinde göremediğimiz sanatlı söyleyişin bir göstergesi olarak Âsım Efendi, hâl tercümelerinde kişinin isminin anlamına paralel seçtiği kelimelerle okurda çağrışımlar uyandırmayı başarmıştır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Âsım Efendi, Kara Osmân-zâde Pûlâd Ağa'nın biyografisinde, “soğuk demiri dövüyorsun” manasına gelen Arapça bir mısraya yer vererek ismiyle mısra arasında bir bağ kurmuş, Ağa'nın ismiyle müsemâmâ bir paşa olduğunu dile getirmeye çalışmıştır:

*“...Muhassıllık vazîfesini icrâya ikdâm ve i'tinâ eylemiş ise de hakkında nâtika-
i zemân mütemerrid, mısra':*

*Heyhâte tadribu fî hadîdin bâridin
meselini gûyâ ve bilâhare isminin sırrı müsemâmâda hüveydâ oldu...” (s.170)*

Na'imâ ve Hâkim Efendi'nin kaleme aldığı biyografilerde de görüldüğü üzere, kişilerin vefatlarını ve doğumlarını dile getirirken mecâzlı anlatıma başvuran Âsım Efendi, bilhassa vefat haberlerini okura sunarken ölümü güzelleştiren ifadeler kullanmaya özen gösterir. Âsım Efendi'nin üzücü bir hâdise olan ölüm kavramını güzelleştirerek kaleme aldığı ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

“...hulûl-i ecel-i mev'ûd ile 'âzim-i dâru'l-hulûd olmuşdur...” (s. 86)

“...itmâm-ı âb ü dâne-i kısmet ve 'âlem-i 'ukbâya 'azîmet eyledi...” (s. 87)

“...hulûl-i ecel-i mev'ûd ile 'âzim-i dâru'l-hulûd olmağla...” (s. 123)

*“...tûtî-i şekker-i güftâr-ı hayâtı dem-beste ve sekene-i mahalle-i hamûşâna
peyveste oldu...” (s. 123)*

*“...dest-keş-i ârâyiş-i dehr-i fenâ-sirişt ve 'acele-süvâr-ı cânib-i behişt
oldu...” (s. 142)*

“...kandîl-i hayâtı, sadme-i seng-i Hâdimü'l-lezzât ile şikeste...” (s. 149)

“...hayr-bâd-ı şehristân-ı fenâ ve 'âzim-i gülgeşt-i hıyâbân-ı cennetü'l-me'vâ oldu...” (s. 151)

“...hutâm-ı enfâs-i hayâtiyle 'âzim-i dergâh-ı Bârî'i'n-nesemât oldu...” (s. 478)

“...mâdde-i hayâtı tehî-sâz-ı a'sâb u 'urûk olmağla...” (s. 589)

“...verkâ-i bülend-pervâz-i rûh-i revânı âşiyân-sâz-ı ravza-i rahmet-i Rahmânî oldu...” (s. 879)

“...dest-i âhur-ı bezm-i zindegânî ve pây-ı berdâşte-i deşt-i câvidânî oldu...” (s. 1494)

Yukarıdaki örneklerde, Âsım Efendi'nin birbirinden farklı benzetmeler ve kelime seçimleri kullanarak edebî bir anlatım yarattığı görülmektedir. Âsım Efendi, hâl tercemelerini verdiği kişilerin isimleri ve şahsî/fizikî özellikleri ile ilgili kelime seçimleri yaparak başta tenâsüp, iştikak ve teşbîh sanatları olmak üzere sözün belîğ kılındığı sanatlarla ilintili bir anlatım gerçekleştirir. Âsım Efendi, aşağıdaki örneklerin ilkinde Mehmed Kudsî Efendi'nin ismine paralel olarak kudsî-âşiyân kelime grubuna yer vermekle kalmamış ayrıca “tâ'if” ve “vedâ haccı” lafızlarına yer vererek tenâsüp oluşturmuş; ikinci örnekte, Tayyar Paşa'nın isminin anlamına paralel olarak v “murg-i rûh”, “murg-i vahşî”, “pür-güşâ-yı tayerân”, “tâ'ir-i hayât” ve “âşiyân” ifadelerini bir arada kullanarak tenâsüp oluşturmuş; üçüncü örnekte Farsça Pûlâd ismiyle Arapça demirci örsü anlamına gelen “sendân-zede” kelimesini bir arada kullanarak Pulad Ağa'nın hayatının demirci örsüyle sona erdiğini bildirerek arada benzerlik kurmuş; dördüncü örnekte tıp ile ilgilenen Nu'mân Efendi'nin vefat ederek Rabbânî'nin mağfiretinin şifâhânesine ulaştığını söyleyerek bu kez Nu'mân Efendi'nin mesleği ile ilintili bir anlatım göstermiş; beşinci örnekte Vâsıf Efendi'nin hayat defterinin kapanıp son fezlekesinin ulaştığını söyleyerek yine kişinin uğraşı alanıyla tenâsüp oluşturan kelimeler seçmiş; altıncı örnekte Sünbülzâde Vehbî'nin vefat ederek Peygamber şairi olarak bilinen Hasan Bin Sabit'in bayrağı altındaki şairler meclisine ulaştığını söyleyerek onun şairliğine telmîhte bulunmuş; yedinci ve son örnekte ise Dâru'sa'âde Ağası Bilâl Ağa'nın hastalanarak cennet kapısında Bilâl-i Habeşî (r.a.) civârına revân olduğunu söyleyerek Bilâl Ağa'nın ismiyle aynı olan Bilal-Habeşî (r.a.) ismine yer vererek ilintili bir anlatım sergilemiştir:

“...tâ'if-i cânı kudsî-âşiyânı, haccetü'l-vedâ'-ı zindegânî ve cemmâze-i tâbûtla 'azm-i cânib-i câvidânî eyledi...” (s. 518) [Seyyid Mehmed Kudsî Efendi]

“...Tayyâr Paşa'nın murg-i rûhunu itâre birle kârını itmâm eylediler...peder u ceddî gibi ol murg-i vahşî dahi remân ve Kırım iklîminde kâ'in çiftliğine kadar pür-güşâ-yı tayerân oldu...tâ'ir-i hayâtı keşkeşe-i dest-i cellâd ile âşiyâne-i bedenden munfasıl oldu...” (s. 1365-1366)

“...Kara 'Osmân-zâde Pûlâd Ağa'nın hadîd-i hayâtı, sendân-zede-i Hâdimü'l-lezzât olfuğu haberi...” (s. 170)

“...sadme-i seng-i ecel birle, kârûre-i hayâtı şikest ve şifâ-hâne-i mağfîret-i Rabbânî'ye peyveste oldu...” (s. 172) [Ser-etıbbâ Nu'mân Efendi]

“...Eyyâm-ı ömrü temâm ve defter-i zindegânîsi resîde-i fezleke-i hitâm oldu...” (s. 530) [Vâsıf Efendi]

“...zümrre-i ehl-i nazm ü inşanın ser-bülendi Sünbül-zâde Mehmed Vehbî Efendi, mâh-ı merkûmun on dördüncü günü hezâr-destân-ı kilik ü zebânları nağme-i râhatü'l-ervâh-ı zindegânîden hâmûş u dem-beste ve Hassân bin Sâbit radiyallâhu 'anhu hazretlerinin zîr-i livây-ı mağfîret-iltivâlarında saf-ârâ-yı ictimâ' olan ketîbe-i şu'arâya peyveste oldu...” (s. 1503)

“...Vücûduna 'illet-i müzmine târî ve bir müddet ser-nihâde-i visâde-i bîmârî olup, evâ'il-i muharremü'l-harâmda dâr-ı cinânda Bilâl-i Habeşî radiyallâhu 'anh civârına revân...” (s. 516)

Âsım Efendi vefat haberini örtmece ifadelerle verdiği gibi doğum hâdisesini de söz oyunları ve mecâzlarla anlatmıştır. Aşağıda doğumu tanımlayan örnekler gösterilmiştir:

“...Za'im 'Ali Ağa'nın sulbünden yüz altmış üç saferinde vürûd ü vülûd ve zîb-i gehvâre-i vücûd olup...” (s. 44) [Vezîr Şerîf Paşa]

“...Es-Seyyid 'Abdullah Efendi'nin mahdûmları olup, bin yüz elli dört senesi zilka'desinde pâ-nihâde-i 'âlem-i şuhûd ve pîçîde-i kımât-ı vücûd olmuşidi...” (s. 123) [Osmân Mollâ Efendi]

“...Merhûm Veliyyüddîn Efendi'nin matla'-ı subh-i sulb-i sa'âdetlerinden bin yüz elli sekiz senesi şevvâlinin on sekizinci günü mihr-i münîr-sıfat, ser-zede-i sûret-gâh-ı mâhiyyet ve dâ'ire-i dîde-i dil-i vâlideynini rûşenâ-yı sürûr u ferhat edüp...” (s. 150) [Mehmed Emîn Efendi]

“...Yenişehirli Vezîr İsmâ'il Paşa'nın sulbünden ser-nümâ-yı 'âlem-i şuhûd ve gehvâre-pîrâ-yı 'izz-i vücûd olup...” (s. 180)[Seyyid Mustafa Paşa]

Âsım Efendi aşağıdaki örnekte, Seyyid İbrâhim'in babasının Darbhane Amiri olduğuna işaret ederek onun eşsiz bir cevher olarak pederinin bel kemiğinden gelen bir maden ve darbhane'den çıkmış her şeyiyle tamam hatta Kârûn'u bile kıskandıran bir sikke gibi olduğunu söyleyerek tenâsüp, telmîh ve mübâlâğa sanatlarını kullanmıştır:

“...pederleri Emîn-i Darb-hâne-i 'âmire iken, Bin yüz altmış dört senesi muharreminin on birinci günü ol cevher-i ferhunde-eser, ma'den-i sulb-i peder-i vâlâ-güherden peydâ ve dâru'd-darb-ı 'ayâr-hâne-i dünyâya sikke sûretle çehre-nümâ oldukda, pederlerinin dü-bâlâ işi altûn ve hazîne-i huzûr u hubûru reşk-i Kârûn olmağla ...” (s. 590)

Âsım Efendi aşağıdaki örnekte ise Sünbülzâde dûdmânından Reşîd Efendi'yi şâir olarak tanımladıktan sonra, Vehbî Efendi'nin onun oğlu olarak doğduğunu şiirle alakalı terimleri peşpeşe sıralayarak yaptığı tenasüp ve teşbîh sanatlarıyla ifade etmiştir:

“...Sünbül-zâde dûdmânından 'âlim ü fâzıl, **şî'r ü inşa'** ve türesselâtda kâmil Reşîd Efendi merhûmun **beytü'l-kasîd-i** sulb-i sa'idlerinden **Mısra-ı berceste gibi** serzede-i safha-i zuhûr olup...” (s. 1503)

Aşağıdaki tabloda, *Âsım Tarihi*'nde yer alan biyografilerdeki bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Adı	Doğum Tarihi/ Yeri	Lakabı, Künyesi, Şöhreti, Unvanı	Ailesi	Eğitimi	Mesleği	Uğraşları	Ölüm Tarihi/ Yeri/ Defin Yeri	Sayfa No
1	Âhmed Pâşâ	Vidin veya Niş	Cezzâr	-	-	Vezir	“Fenn-i cifr, İstihrâc-ı mechûlât”	1218/1803 Mısır	37-39
2	Şerîf Pâşâ	Safer 1163- Ocak 1750 İstanbul	-	“Za’im ‘Ali Ağa’nın sulbünden...”	-	Vezir	“Sebk-i inşa”	Recep 1217/ Ekim-Kasım 1802 Cidde	44-46
3	‘Ömer Efendi	-	Kütahyavî	-	“Mu’âsır olan ba’zı fuhûlden tahsîl-i ‘ulûm-i ma’kûl ü menkûl...”	Kadı	“Neşr-i fûnûn-i nâfi’a”	1220/1805 Mekke	85-86
4	Feyzullah Efendi	-	-	-	-	Kadı	-	Evâsıt-ı cumâdelâhıre/ Eylül 1804 (ortalarında) Mekke	86
	Feyzullah Efendi					Diyarbakir Mevleviyyeti	-	1219/1804 Diyarbakir	86-87
5	Âdem Efendi	Erbil	-	-	“Pederiyle Haleb’e hicfret ve tahsîl-i ‘ulûm u ma’rifet edüp, fûnûn-i edebîyyeye kemâl-i intisâb...”	Kadı	‘Arabî şî’r u inşa	? Kudûs	87-88

6	Mehmed Pâşâ	-	Pilaslı	-	-	Vezir	-	1-10 Muharrem 1220/ 1-10 Nisan 1805 Ohri	122
7	Es-Seyyid 'Osmân Molla Efendi	Zilkade 1154/ Ocak 1742	-	“Şeyhülislâm-ı esbak-ı şehîd es-Seyyid Feyzullah Efendi'nin sülâlesinden Sadr-ı esbak es-Seyyid 'Abdullah Efendi'nin mahdûmları...”	“Verziş-i me'ârif ve gûşiş-i tahsîl- i zamâne-i sahâ'if etmiştir.”	Sadâret-i Anadolu	-	8 Safer 1220/ 8 Mayıs 1805	122-123
8	Mihrişâh Sultân	-	Vâlide-i Şâh-ı Cihân	-	-	-	-	29 Eylül 1805	142-146
9	Hâfız Mustafa Pâşâ	Niş	-	-	“Tarîk-ı tahsîk-i 'ulûma sülûkle ol vâdîde kat'-ı neşîb ü firâz etmiştir.”	Vezir	-	Mâh-ı şa'bân evâsıtında/ Kasım 1805 Niş	148-149
10	Mehmed Emîn Efendi	18 Şevvâl 1158/ 13 Kasım 1745	Veliyüddîn Efendi-zâde el-Hâc	“Şeyhülislâm-ı esbak merhûm Veliyyüddîn Efendi'nin matla'-ı subh-i sulb-i sa'âdetlerinden...”	“Yetmiş bir tarihinde Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendi merhûm, Mollâ-yı merkûmu ceride-i müderresine kayd u tenmîk...”	Sadr-ı Anadolu	Nahv u sarf	evâ'il-i Şa'bân 1220/ Mart –Nisan 1805/ Bursa	149-153
11	Pûlâd Ağa	-	Mağnisevî Kara 'Osmân- zâde	-	-	Muhassıl- mübâşir	-	1221 /10-19 Şubat 1806	170
12	Nu'mân Efendi	-	-	-	“Süleymâniyye'de Tıb Medresesi ve Re'îsü'l-etubbâ' Hayrullah	Ser-etibbâ	Tıp	23 Şubat 1806	171-172

					<i>Efendi'nın meclis-i müdâreselerine mümârese ve mülâzemet...</i>				
13	Seyyid Mustafa Paşa	-	-	<i>“Yenişehirli Vezîr İsmâ’il Paşa’nın sulbünden...”</i>	-	Vezîir	<i>“Nazm u nesr kelimâta muktedir”</i>	5 Muharrem 1221/ 25 Mart 1806 Bosna	180-182
14	‘Osmân Pâşâ	-	Pâsbân-zâde	<i>“Pâsbân lafzının galat-ı meşhûru olan Pâzvând nâmiyle şöret-şi’âr bir şahsın ‘atse-i sulb-i nâ-hemvârı olup pederi zümre-i eşrârdandır.”</i>	-	Vali	-	Evâhır-ı zilka’de 1222/ 30 Ocak- 8 Şubat 1807	472-479
15	Bilâl Ağa	-	-	-	<i>“İvâz Mehmed Paşa-zâde Sadr-ı esbak Halîl Paşa’nın dâ’irelerinde perveride olup...”</i>	Dârussa’âde Ağası	-	Evâ’il-i muharremü’l harâm 1222/ 11-20 Mart 1807	516-517
16	Seyyid Mehmed Kudsî Efendi	Medîne-i Ruhâ (Rakka)	-	<i>“Medîne-i Ruhâ’da fuhûl-i ‘ulemây-ı kirâmdan mazanne-i kerâmet Hasan Efendi nâm bir pîr-i mübârek-dem ve ‘azîz-i fâzıl-ı mükerrermin ma’nây-ı lafz-ı nesebi...”</i>	<i>“Beldesi ‘ulemâsından mukaddimât-ı ‘ulûma şurû’...”</i>	Kadı	<i>“Edebiyyât ve muhâzarât semtine münsâk ü meş’ûf ve şi’r u inşa tarafına mecbûl ü masrûf”</i>	Evâil-i muharremü’l- harâm 1222/ 11-20 Mart 1807 Âsitâne-i Sa’adet- Sultan Bâyezîd	518-529

								hazîresinde defîn ve vedî'a-i zîr-i zemîn kılındı	
17	Ahmed Vâsıf Efendi	Bağdâd	-	<i>“Tıynet-i aslîsi, hâk-i Bağdâddan muhammer ve hâmmâme-i Bağdâdî gib ol burc-i evliyâdan evc-i zuhûra ser-ber-âver olup...”</i>	<i>“...Ol beldede (Bağdad) 'ulemâsından tahsîl-i mukaddimât-i 'ulûm ve istifade-i mantûk u mefhûm edüp, tab'ı edebîyyât tarafına minsâk u müncezib ve eş'âr vü türesselât vâdîsi esb-i tâzî-i zihn-i çâlâkine muvâfık ve münâsib olmağla, ol semte inhirâf u insirâf ile 'ulûm-i 'Arabiyye' ye iştigâl ve i'tilâf etmiştir.”</i>	Vak'anüvîs	<i>“Edebiyyât tarafına minsâk u müncezib ve eş'âr ve türesselât vâdîsi esb-i tâzî-i zihn-i çâlâkine muvâfık...”</i>	Şa'ban 1221/ Ekim-Kasım 1806	529-536
18	Seyyid İbrâhîm 'İsmet Beyefendi	11 Muharrem 1164/ 10 Aralık 1750	-	<i>“Râ'if İsmâ'il Paşa'nın necl-i necîbi ve Kesriyyeli Ahmed Paşa'nın dahi hafîd-i erîbi olup...”</i>	<i>“cem'u'l-cevâmi'-i fazl ü kemâl olan Erzûrûm-i Tâ'ib İsmâ'il Efendi merhûmu kendülere mu'allim ta'yîn idüp...Fâzıl-ı merhûmdan mücâz ve Medenî Efendi merhûmdan dahi fenn-i Hadîs-i şerîfi ba'det't-telakkî icâzet almıştır.”</i>	Sadr-ı Rûm Nakibü'l- eşrâf	<i>“Şi'r u inşa ve tekârîz ve makâmât imlâ eder idi.”</i>	17 Muharrem 1222/ 27 Mart 1807 Üsküdar- Çamlıca'da kendisine ait bir mezar yerinde defn olundu.	589-597

19	Neş'et Efendi	Dâru's-saltana Kostantiniyye	-	-	-	Fârsça Hocası	Şî'r u inşa	5 rebûlahır 1222/ 12 haziran 1807 Molla Gûrânî Câmi'i hazîresinde defn	879-880
20	Hüseyin Ağa	-	Pehlevân	-	-	Yeniçeri Ağası	-	Cumâdelahire 1222/ Haziran 1807	931-934
21	Sultân Selîm	27 Cumâdelûlâ 1175 24 Aralık 1761	-	“Sultân Mustafa hazretlerinin burc-i sulb-i pâkîze- güherlerinden...”	-	Padişah	-	27 cumadelahire 1223/ 21 Temmuz 1808	1210- 1212
22	Tayyâr Mahmûd Pâşâ	-	-	“Canikli Hacı 'Ali Pâşâ-zâde Battâl Pâşâ'nın peççe-i beyzâ- i sulb-i salibi olup...”	-	Vezir	Nazm u nesre muktedir	?	1365- 1366
23	Mustafa Paşa	Ruscuk rûstâyılığından neş'et	'Alemdâr	-	-	'Alemdâr	-	?	1405- 1415
24	Emîn Efendi	-	-	“Tâhir Ağa'nın zâde-i sulb-i zâhiri...”	-	Memûr	-	28 Ocak- 6 Şubat 1809	1455- 1457
25	Şemseddîn Efendi	-	Şems	“Mahmûd Çavûş-zâde dimekle ma'rûf mevâliden birinin hâsıl-ı sanî'a-i sulbi...”	“Tarîk-i resmî-i 'ilmîde ru'ûs-i tedrîse dest-resâ...”	Sadr-ı Rûm	-	10 Safer 1224/ 27 Mart 1809	1466- 1476

								Bursa	
26	Mehmed Murâd Efendi	-	Murâd-zâde	“Mevâlîden Murâd Efendi'nin zâde-i sulb-i âzâdesi olup...”	-	Kadı	-	Safer 1224/ Mart- Nisan 1809	1477- 1478
27	Emîn Beyefendi	27 Ramazân 1171/ 4 Haziran 1758		“Mustafa Hân-ı Sâlis hazretlerinin hâmil-i mühr-i Vekâlet-i olan el-Hâc Mehmed Emîn Pâşâ'nın meşrik-i burc-i sulbünden...”	“Mevâlîden 'Alâ'ıyyeli Kadı-zâde Mehmed Efendi'den ve Usûl ve Kelâmı, Karamanî 'Âbid Efendi'den istifade ve ba'zı nüsa- h-ı seb'ayı ve Tefsîr-i Beyzâvî'yi Madrûbî lakab Çineli es-Seyyid Ahmed Efendi'den; hisâb ve hendese ve hey'ete müte'allık cüz'ıyyâtı, sâ'y-ı küllî ile Gelenbevî İsmâ'îl Efendi'den; 'Abdullah Molla Efendi'nin Mutavvel dersinden, fürs, eşâr, Makâmât ve Târ'ih-i Vassâf gibi fenleri Enverî Efendi'den ve Edîb-i ma'rûf İznikmîdî Hâfız Efendi'den ve en sonunda Çineli Ahmed Efendi'den me'zûn olmuş idi.”	Sadaret-i Rumeli	Meşk-ı hatt-ı ta'lik	8 Rebûlevvel 1224/ 23 Nisan 1809	1487- 1491
28	Hasan Ağa	-	Selânîkî	-	-	Tersâne Emîni	-	Cumâdelûlâ 1224/ Haziran-	1494- 1495

								Temmuz 1809	
29	Seyyidâ Efendi	-	-	“Müderresinden Kethüdâ Hayrî Efendi birâderi...”	-	Müderres	-	4 Cumâdelûlâ 1224/ Haziran- Temmuz 1809	1495- 1498
30	Vehbî Efendi	Maraş	Sünbülzâde- Hâtimetü’ş- şu’arâ	“Sünbülzâde dūdâmânından ’âlim ü fâzıl, şî’r ü inşa vü türesselâtda kâmil Reşîd Efendi merhûmun beytü’l- kasîd-i sulb-i sa’îdlerinden Mısra-ı berceste gibi serzede-i safha-i zuhûr olup...”	“Beldesi ’ulemâsından tahsîl-i ’ulûm ü me’ârife gûşîş ü mümâreset...”	Şair	Şî’r u i’nşa	14 Cumâdelûlâ 1224/ 27 Haziran 1809	1503- 1512

Tablo 19: Âsım Tarihi’nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler

Yukarıdaki tabloya göre, Âsım Efendi biyografisini yazdığı kişilerden 8'inin doğum yerini belirtirken 5'inin doğum tarihini belirtmiştir. Hem doğum yeri hem de tarihini belirttiği kişi sayısı ise sadece birdir.

13 kişinin lakabı veya unvanı, 17'sinin de soyu hakkında bilgi verilmiştir. 13 kişinin hâl tercümesinde kişilerin aldıkları eğitimler genellikle kısa olan bilgilerle aktarılmıştır. Biyografisi verilen kişilerden 14'ünün uğraşları hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan 8'inin şiir ve inşâ ile meşgul oldukları vurgulanmıştır.

Eserde en fazla hâl tercümeleri yazılanların kadılar olduğu görülmektedir. Kadıları vezirler ve sadrazamlar takip etmektedirler. Bunların hâricinde paşa, vâlîde sultân, padişah, muhassıl, ser-etıbbâ, vali, dârussaâde ağası, vak'anüvîs, nakîbü'l-eşrâf, hoca, yeniçeri ağası, hazinedâr, alemdâr, memûr, tersane emîni, müderris ve Filibe a'yânı görevlerinde bulunan kişilere ait hâl tercümesi kaleme alınmıştır.

Âsım Efendi "Tayyâr Mahmûd Pâşâ", "Mustafa Paşa" ve "Âdem Efendi"nin hâl tercümelerinde muhtemelen sehven vefat tarihini vermeyi unutmuştur. Vefat veya defin yerlerinin vurgulandığı kişi sayısı ise 13'tür.

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi, Eylül 1821- Temmuz 1826 seneleri arasındaki vak'aları aktardığı eserinde pek çok hâl tercümesine yer vermiştir. Eser incelediğimiz diğer tarihlere kıyasla hacimsiz olmasına rağmen, içerdiği hâl tercümesi sayısı fazladır. Bu durum, müellifin "*Bağçe-i Safâ-endûz*" isimli bir tezkire kaleme almış olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Es'ad Efendi'nin kurgusuna yerleştirdiği biyografiler incelenen diğer eserlere kıyasla hacim bakımından bir hayli kısadır. Es'ad Efendi, Hâkim ve Âsım Efendi gibi ayrıntılarla ve anekdotlarla biyografileri genişletmemiştir. Eserdeki hâl tercümelerinin diline baktığımızda, metnin geneline hâkim olan edebî ve süslü bir dilin bu kısımlarda da devam ettiği görülmektedir. Öyle ki kimi hâl tercümelerinde Es'ad Efendi, söz oyunlarına, örtmece ifadelerle, Arapça ve Farsça tamlamalarla oluşturulmuş ve anlam kapalılığına yol açan söz öbeklerine başvurmuş, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle iç içe birleşik cümle yapıları kullanmıştır. Aşağıda yer alan 'Arab-zâde Mehmed 'Ârif Efendi'nin biyografisinde uzun cümle yapıları, Arapça ve Farsça tamlamalarla anlamın zorlaştığını görmekteyiz:

“...Vefât-ı Şeyhülislâm-ı esbak 'Arab-zâde Mehmed 'Ârif Efendi

Müşârun ileyh 'asr-ı Ahmed Hân-ı sâlis'de yirmi bir sene kadar İmâm-ı Sultânî ve Muktedâ-yı Cihân-bâni olup, elli dokuz recebinde Sadr-ı Rum iken irtihâl-i 'âlem-i câvidânî eden 'Arab-zâde 'Abdurrahmân Efendi'nin mahdûm-i fevâzıl-rusûmu, meşâyih-i İslâm-ı 'ahd-i 'Abdülhamîd hânî'den doksan dokuz şevvâlinde imzâ-nüvîs-i fetvâ iken 'âzim-i dâr-ı bekâ olan Ahmed 'Atâ'ullâh Efendi'nin halef-i bâhirü's-şerefidir. 'Ârif Efendi'nin dürr-i nâ-yâb-ı vücûdu, bin yüz elli iki zilka'desinde züyûr-i câme-i şühûd ve yüz yetmişde 'idâd-ı müderrrisîn-i kirâmdan ma'dûd olup, doksan dokuz şa'bânı gurreinde Yenişehir-i Fenar Mevleviyyeti'yle mükerrem ve çend rûz mürûrunda vâlid-i gâlibü'l-mehâmidleri müşârun ileyh Ahmed 'Ata'ullâh Efendi müktesî-i ferve-i fetvâ olmağla, işâretiyle sene-i mezkûre şevvâlinde Mekke-i mükerreme Pâyesiyle hurrem olmuşidi...Merhûm-i mastûr 'aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Gafûr bahr-ı bî-ka'r-ı mantûk u mefhûmdan muğterif ve 'ârif-i cins-i me'ârif, bi'l-husûs fenn-i cüz'ıyyât ve hisâbda kî gibi mer'î, kuvve-i hâfızası hayretde 'akl-ı beşer, ya'nî hîn-i rüşdünden berü vukû' bulan havâdis-i müteceddide-i cüz'ıyye, es'âr-ı rûz-merreye kadar zihninde ke'n-nakş fi'l-hacer idi. Dem-i heremde revgan-ı çereviş ile pûhte et'îme-i batıyyetü'l-hazmı tabakla yer ve mevsiminde karlu buzlu suları kâse kâse içer. Ve hıfz-ı sıhhat-ı beden için fasad ü hacamat gibi ve sâ'ir mevsim tedâbirinden perhîz eder iken, bî-vâsıta-i 'aynın hurda hatt ile dâ'imâ kitâbet edüp, bi'l-husûs kendiye mahsûs hatt-ı ta'lik ile on kadar Mushaf-ı şerîf yazmak ve akrabâsından istimâ' olunduğu üzere ay geçmez bi'l-ihtiyâr iğtisâl ferîzasını icrâ etmek ve bu hâl ile şikeste-mizâc olmayarak zekâ ve şu'ûru yerinde olması garîbe-i rüzgâr ve altmış yaşını mütecâviz sudûrdan nimet-i evlâd ve birkaç derecede müşâhede-i kesret-i ahfâd, tevfiik-i Gird-kâr'dır...” (s. 564-566)

Es'ad Efendi, anlatısının geneline hâkim olan secili ve âhenkli anlatım üslubunu biyografilerinde de sürdürmüş bu sayede biyografilerde de mûsikîyi yakalamayı başarmıştır:

“...Müşârun ileyh 'âkil ü mütebassır ve dekâyık-ı hükûmet-i vezâreti icrâda mâhir, oldukça mezâlim ü te'addiyâtдан мүcânib, tahsîli-i hüsn-i sîta tâlib olup, lâkin perverde-i dâ'ire-i devlet olmadığundan, gıllat-i güftâr ve süstî-i etvâr ile meşhûr ve iktisâd-ı müfrit ile akrânı miyânında menfûr ise de menâsıbında

munsîfâne hareketi âşîkâr, hasenâtı seyyî'âtı üzerine gâlib bir vezîr-i kâm-kâr idi... ” (s. 318)

“...resmen ve istihâken riyâset-i fenn-i nücûm ile be-kâm, yirmi dokuzda Galata Mevleviyyeti'yle nesak-sâz-ı ahkâm, otuz dördte Mekke-i mükerreme Pâyesi'ne müsâberet birle makziyyü'l-merâm olup, işâreti sebk etdiği üzere kırk senesi İstanbul Pâyesi'ni ihrâz ve ol pâyede iken terk-i 'âlem-i mecâz eyledi... ” (s. 505)

Es'ad Efendi'nin âyet, hadis, özlü söz, atasözü gibi çeşitli iktibâslarla süslediği biyografilerde anlatımın zenginleştiği görülmektedir:

*“...Berât-ı 'uhdesine mastûr olarak Mora'ya varup **ba'de mâ re'â min müz'icâti'd-dehr**²¹⁰⁶ mahall-i merkûmda dâr-ı râhata rûhlet eyledi... ” (s. 168)*

*“...ol aralıkda Süvârî Mukâbeleciliği mansıbiyle hilye-i hidemât-ı Dîvâniyyede tesrîh-i esb-i murâdât etmekde iken ve **eyyûna 'îmin lâ-yükeddiruhu'd-dehrü**²¹⁰⁷ sektesince hasbe'l-beşeriyye temşiyet-i garazî zımında... ” (s. 349)*

*“...temyîz-i çep ü râst ve tenkîh-i tâmm u kâst derecesine erdikde, **el-veledü'l-hürrü yaktedî bi-âbâ'ihî'l-gurri**²¹⁰⁸ iktizâsınca nâfile yeren itlâfdan hıfz-ı nefis ve iktisâb-ı me'ârife heves edüp... ” (s. 390)*

Anlatı boyunca manzûme alıntıları yapan Es'ad Efendi, biyografilerde de çeşitli fonksiyonlarda manzûme alıntılarına yer vermiştir. Es'ad Efendi'nin daha çok biyografilerini kaleme aldığı kişilerin özelliklerinden bahsederken kişinin özelliklerine vurgu yapacak mahiyette Arapça ve Farsça manzûme alıntıları yaptığını görmekteyiz. Mehmed Rüşdi Paşa'nın hâl tercümesinin verildiği aşağıdaki örnekte Mehmed Rüşdi Paşa'nın “Kalem, ‘ben dünya padişahıyım, yazı yazanı ikbâle ulaştıranım’ diye cevap verdi” anlamına gelen Farsça bir beyiti kendisine düstûr edinerek kitâbet ilmiyle uğraştığını belirtmiştir:

“...birâz eyyâm vüzerâ dâ'irelerinde Enderûn Ağalığı hidmetinde pâ-ber-cây-ı kıyâm oldukdan sonra sâ'ika-i Teyfîk ile ba'zı ashâb-ı kulûbun nazar-ı iksîr-eserine mazhar ve, nazm:

Kalem guftâ ki men şâh-ı cihânem

Kalem-zen-râ be-devlet mî-resânem

²¹⁰⁶ Zamanın sıkıntılarını gördükten sonra.

²¹⁰⁷ Feleğin tadını kaçırmadığı hangi nimet vardır?

²¹⁰⁸ Yiğit delikanlı, şerefli atalarının izinden gider.

keşîdesini ser-meşk ü ezber ederek, edevât-ı fenn-i kitâbeti mehmâ-emken tahsilde ikdâm etmekle, ba'zı vülât-ı kirâm yanlarında Mektûbcu Yamağı ve Kethudâ Kâtibi olarak sulehâ-yı vüzerâdan Anapa Muhâfızı Ferruh 'Ali Paşa'ya intisâb...” (s. 69)

Kişiler veya olaylar hakkında düşürülen tarihlere de yer veren Es'ad Efendi'nin kendisi de bazı hâl tercümelerinde manzûm tarih düşürmüştür. Aşağıdaki örnekte Çarhacı 'Ali Paşa'nın vezir olduğu tarih hakkında Serverî'ye ait bir tarih manzûmesinin alıntılandığı görülmektedir:

“...Rûsiyye seferinde Kapudân-ı esbak müteveffâ Sâlih Paşa'nın ta'rîf-i şecâ'at-tavsîfine binâ'en Silistre mansıbı ve çerhacılıkla sımtu'd-dürer-i vüzerâya munharıt ve şâ'ir-i seher-âferîn Serverî merhûmun,

*Kapucu-başı iken bir dilîr alup üç tuğ
Der-i murâdını açdı Müfettihi'l-ebvâb*

*Olup Silistre mansıb ana dedim târîh
Vezâreti 'Ali Paşa'ya sa'd ede Vehhâb
sitâyîşiyle münbesit olmuş idi...”* (s. 258)

Es'ad Efendi'nin yazdığı hâl tercümelerinde, genellikle kişinin soyu hakkında bilgi verildikten sonra, kişilerin aldıkları görevler ve ünvanlarının sıralandığı görülmektedir. Diğer hâl tercümelerinde sıklıkla rastladığımız alınan eğitimlerin ve hoca isimlerinin belirtilme hususu bu biyografilerde yer almamaktadır:

“...Müşârun ileyhin vâlidî Konevî bir Tatat olup, belde-i merkûmede vâsıl-ı menzil-gâh-ı 'âlem-i fânî ve bâlig-i derece-i civânî oldukda, ebvâb-ı vüzerâya nihâde-i visâde-i intisâb ve fi'l-cümle sevâd-hân ve levend-nâme dedikleri zebânda sâhib-i 'irfân olmağla...” (s. 257)

“...Sâhibü't-terceme bin yüz altmış yedi rebî'ulâhırında zeyn-i gehvâre-i vücûd ve derâgûş-gerde-i dâye-i şuhûd olup, istihkâk-ı mahdûmiyyet üzere bin yüz seksan yedi sâli rebî'ylevvelinde Top-kapulu Sâlih Efendi işâretiyle nâil-i matlab-ı ru'ûs ve iki yüz on beş cumâdelahiresinde Mevleviyyet-i Üsküdar ile perde-ber-endâz-ı çehre-bûs...” (s. 295)

Hâl tercümelerine baktığımızda, Es'ad Efendi'nin birkaç istisna dışında kişilerin lakap/mahlaslarına ya hiç yer vermediği ya da ancak hâl tercümesinin başlığında yer verdiği görülmüştür:

“...Vefât-ı hafîd-i Halîl Efendi-zâde Mehmed Sa'îd Efendi el-meşhûr bi-Hayrî Dâmâdî...” (s. 97)

“...Fevt-i 'Ali Paşa el-ma'rûf bi-Çerhacı...” (s. 257)

“...Vefât-ı Tevkî'î Mehmed Sâlih Vesîm Efendi el-meşhûr bi-Cânib...” (s. 341)

Es'ad Efendi hâl tercümesini kaleme aldığı kişinin soyu hakkında bilgi verirken mezkûr kişinin dedesi devlet görevinde bulunan bir isim ya da tanınmış bir âlim ise önce onun ismini zikretmiş ardından babasının ismine yer vermiştir:

“...Mevlânâ-yı müşârun ileyhin gül-gonca-i vücûdu, def'a-i ûlâda 'ahd-i 'adl-i Mehmed Hân-ı râbî', 'alâ rûhûhî gufrânü'r-rabbî'r-râfî', hazretlerinin evâhırında on üç sene ve def'a-i sâniyede devr-i bî-cevr-i Ahmed Hân-ı sâni, 'aleyhi'r-rahmetü mâ tütlâ es-Seb'u'l-mesânî, hazretlerinin evâ'ilinde iki aydan ziyâde bi'l-istihkâk zîb-âver-i ser-mesned-i fetvâ ve müşkil-güşâ-yı mesâlih-i berâyâ olan sâhibü'l-fetâvâ Çatalcalı 'Ali Efendi merhûmun hafîdi olup, evâhır-ı saltanat-ı Mustafa Hân-ı sâlis, 'aleyhi'r-rahmetü'l-melikü'l-bâ'is, hazretlerinde Şeyhülislâm olan Şerîf-zâde es-Seyyid Mehmed Molla merhûmun hadîka-i sulbünden...” (s. 197)

“...Müşârun ileyhin peder-i mâderi, cennet mekân Mustafa Hân-ı sâlis tâbe serâhu hazretlerinin devrinde şeyhülislam ve bâlâ-revî-i vâdî-i şî'r ü inşada müsellemin-i hâss u 'âmm olan Küçük Çelebi-zâde İsmâ'il 'Âsım Efendi ve vâlidî Halebü'ş-şehbâ Kazâsından munfasıl iken kazâ'-i nahb eden etıbbâ'i-hâssadan Surre Emîni-zâde es-Seyyid Mehmed Sa'îd Efendi'dir...” (s. 295)

Es'ad Efendi'nin kaleme aldığı hâl tercümelerinde edebî sanatlara pek fazla rastalamamaktayız. Sadece Hurşid Ahmed Paşa'nın hâl tercümesinde onu “Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi” olan Hâtim et-Tâî'ye benzeterek teşbîh sanatını kullanmış aynı zamanda Hâtim et-Tâî'nin cömertlik timsâli olduğunu okura hatırlatarak telmîh sanatına da yer vermiştir:

“...Vezîr-i müşârun ileyh, sabballâhu Te'âlâ sicâle'l-mağfireti 'aleyhi, şecî' u cesûr ve sehâvetde Hâtem gibi meşhûr...” (s. 161)

Es'ad Efendi, hâl tercümelerinde kimi zaman kendisinin olayın kahramanlarından olduğu bir anekdotu paylaşmış, kimi zamanda o kişi hakkında duyduğu hâdiseleri anlatmıştır. Es'ad Efendi, verdiği hâl tercümelerinin ikisinde, mezkûr kişilerle alakalı bir anekdotu terceme başlığı altında vermeyip hâl tercümesinin hemen arkasında açtığı “Garîbe” başlığı altında vermeyi tercih etmesi incelenen diğer vak'anüvîslerden farklı bir düzen benimsediğini göstermektedir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere Âsım Efendi, Fethi Efendi'nin biyografisini kaleme aldıktan sonra “Garîbe” başlığı altında Fethi Efendi'nin ihtiyarlık zamanlarında bir oğlan çocuğu olduğunu, bu çocuğun 7 yaşına kadar yaşadığını ve ölümünün Fethi Efendi'ye hüznün verdiğini anlatmıştır:

“...*Garîbe*

Dem-i hereminde bir veled-i zükûr olup yedi yaşına kadar mu'ammer ve kubeyl-i fevtinde intikâl edüp vâlidine mûris-i keder ve sûy-i na'îme rehber olmuştur...” (s. 411)

Es'ad Efendi, nesnel bir anlatımdan öznel bir anlatıma geçiş yaparak hâl tercümesini yazdığı kişiler hakkında olumlu yahut olumsuz görüşlerini okura sezdirir veya açık açık söyler. Kaleme alınan her bir biyografide yer alan olumlu veya olumsuz tasvirlerden örnekler aşağıda gösterilmiştir:

“...*Müşârun ileyh, subbet sicâlû'r-rahmeti 'aleyhi*²¹⁰⁹, *'arîk u asîl ve şerîf ü nesîl, asl-ı neş'et ve ibtidâ-yı fitratından berü 'iffet-kâr ve nezâhet-şi'âr, dâmen-i 'ismetle leke-dâr-ı kebâ'ir olmamış, sagâ'ire inhimâkı görülmemiş, mâ-lâ-ya'nîden lisânı mahfûz ve terk-i gıybet ü mezemmetden mahfûz, menâsıbında 'iffet ü semâhati şöhre-i diyâr ve takvâ vü 'adâleti, müselleme-i kibâr u sığâr, ekser me'ârifde hisse-mend, ammâ tıb ve coğrafya fenlerinde olan melekesi esâtize-pesend, târîhe vâkıf ve muhâdarât ve edebiyeye 'ârif, mutâla'a-i kütübe meşgûf ve kitâbetle me'lûf bir zât-ı sâlih ve merd-i müflih idi...*” (s. 198)

“...*Sâhibü't-terceme, mühibb-i dervîşân ve mu'in-i dil-rîşân, sâff-zamîr ve sadâkat-hamîr olup, pespâye-i tedbîr ü dehâ ve bî-vâye-i inşâ vü imlâ iken ehlullâha tevessülü semeresi, menâsıb-ı 'âliyede bî-zuhûr-i sekte-i futûr müstahdem olarak sa'âdet-i dünyâyâ makrûn ve inşâ'allâh âhireti dahi ma'mûr olması maznûndur...*” (s. 287)

²¹⁰⁹ Üzerine rahmet kovaları dökülsün.

“...Fatîn ve hoş-sohbet, oldukça remz-âşinâ-yı imlâ vü kitâbet, rızâ-cûy-i Devlet-i 'aliyye ve hayr-hâh-ı slatanat-ı seniyye olmak takrîbi, ocaklu miyânesinde hedef-i tîr-i ta'n ü düşnâm, ya'nî ve izâ etâke mezemmetî min nâkısın fe-hiye's-şehâdetü lî bi-ennî kâmilün²¹¹⁰ sırrına mazhar-ı tâmm olup, makarr-ı vezâretinde fukarâ-perverlik ve ra'yyet-güsterliğı meşhûr bir düstûr-i dirâyet-meftûr idi...” (s. 423)

“...Bahr-ı bî-kâr-ı mantûk u mefhûmdan muğterif ve 'ârif-i cins-i me'ârif, bi'l-husûs fenn-i cüz'ıyyât ve hisâbda kemâli bî-şümâr ve istihrâc-ı meçhûlât-ı 'Arabıyye'nin her kâ'idesinde meleke-dâr,vâkur u halîm ve metânet-i kalbde misli 'adîm, 'ömründe bir ahad kendisinden seng-i sebb ile şikeste-hâtır olmamış ve mehleke-i mevhûmede değış mütahakkakada dahi vehm ü vesvese hayâl-hânesine yol bulmamış, halîm ü sabûr iken re'yine isrârda mecbûr, resm-i tarîk 'inde lâ teşbîh emr-i şer'î gibi mer'î, kuvve-i hâfızası hayretde 'akl-ı beşer, ya'nî hîn-i rüşdünden berü vukû bulan havâdis-i müteceddide-i cüz'ıyye, es'âr-ı rûz-merreye kadar zihninde ke'n-nakş fî'l-hacer idi...” (s. 565)

“...Hisse-mend-i bidâ'a-i me'ârif olarak ekser akrânına fâ'ik ve hatt-ı nefisi, kitâbe-i hüsn-i kabûle ta'lîka lâ'ik, taltîfi şîve-i 'avâmm üzere garîb ve muhâveresi hem dil-şiken ve hem dil-firîb-i darb-ı nutk belki teşhîr-i seyf-i lisânla meşhûr, asâlet-i re'y ü tedbîrine mağrûr, ifâ-nümâ-yı metâlib-i her tâlib...” (s. 568)

Es'ad Efendi, biyografilerin ikisinde bahsettiğı kişiyi tasvir etmekle kalmamış kişinin hem şairliğine/yazarlığına hem de eserlerine dair görüşlerini ve yorumlarını da okurla paylaşmıştır. Es'ad Efendi aşağıdaki alıntılanan parçaların ilkinde Seyyid Ali Celaledin Paşa'nın inşasının kalem ediplerinin mecmuasının süsü ve şiirlerinin de âb-ı zülâl gibi selîs ve müselleme olduğunu; ikinci örnekte ise Moravî-zâde Mehmed Hâmid Efendi'nin hattının inşası gibi nefis nutkunun da imlâsı gibi selîs olduğunu okurla paylaşmıştır:

“...Vezîr-i sâbıkû't-tahrîr her fûnûnda hisse-dâr ve ekser me'ârif'de sâhib-i âsâr, inşası zîver-i mecmû'a-i üdebâ-yı kalem ve câ-be-câ müterahhaş-ı kâse-i tab'ı olan eş'ârı, âb-ı zülâl gibi selîs ü müselleme olup ancak te'sîr-i ism ile kesîran-mâ izhâr-ı rûy-i celâl ve hîn-i gazabında şu'ûrunu karîn-i zevâl edüp,

²¹¹⁰ Eğer kusurlu bir adam beni senin yanında yermişse bu benim kusursuz olduğumun bir kanıtıdır.

'ilm ü 'aklına mağrûr ve menem diğer nîst²¹¹¹ ma'nasını zebân-zed kıldığı meşhûr idi...” (s. 179)

“... 'Ârif-i cins-i me'ârif, bâzil-i mekârim ü 'avârif, bî-kesâna gam-küsâr ve bî-çâregâna medâr-ı istinsâr, hattı, inşası gibi nefîs; nutku, imlâsı gibi selîs olup ...” (s. 390)

Es'ad Efendi'nin kişilerin ölüm tarihlerini açık açık vermediği, bu sebeple de okuru bir bilinmeze sürüklediği görülmektedir. Es'ad Efendi “mâh-ı mezkûr”, “bu sıralar”, “târih-i merkûm” gibi kelimelerle okuru önceki yazılanlara yönlendirerek okurun bahsedilen tarihi bilmesini beklemiştir. Eserde yer alan bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“...işbu otuz yedi sâli cumâdelûlâsu hilâlinde...” (s. 70)

“... 'aşr-ı evvel-i şehri ramazânda...” (s. 97)

“...tarih-i merkûmda...” (s. 161)

“...işbu sene-i mübârekede...” (s. 204)

“...menfâ-yı mezkûre merîzan dâhil olduğu günden çend rûz mürûrunda, ya 'nî evâhır-ı muharremde...” (s. 257)

Es'ad Efendi, kişilerin doğum tarihlerinde de genellikle tam tarih vermemiş okuru birtakım ifadelerle yönlendirerek mezkur kişinin doğum tarihi hakkında bir fikir sahibi olmasını sağlamıştır. Es'ad Efendi, kimi zaman kişilerin vefat haberlerini verirken vefat ettikleri yaşı ve vefat tarihlerini bir arada vererek okurun bu bilgilerden hareketle doğum tarihi hakkında bir fikir yürütmesini sağlamış, kimi zaman da kişinin doğum tarihini düşürülen bir tarihle belirtmiştir:

“...Sinn-i seb'îne karib, belki yetmiş iken...” (s. 97)

“...İşbu şevvâl hilâli sinni tis'îne mütenâhizen...” (s. 411)

“...Yetmiş yaşında iken bî-halef vefât edüp...” (s. 522)

“...ism-i semmi 'Abdülganî, târih-i velâdetidir...” (s. 398)

“...lisân-ı vâlidinde 'Oğlum Mehmed' Kelamı, velâdeti târihidir...” (s. 341)

²¹¹¹ Ben varım, başkası yok.

Es'ad Efendi, hâl tercümelerinde kişilerin doğumuna dair doğrudan “doğdu” ifadesini kullanmamış, kişilerin dünyaya geldiklerini edebî bir dil ile ifade etmiştir. Aşağıdaki örneklerle baktığımızda genellikle “ayak bastı”, “âlemi süsledi”, “var olanlara dâhil oldu”, “zuhûr etti”, “vücudu beşiği süsledi”, “annesiyile kucaklaştı” ve “var olan ağaçların arasında salınmaya başladı” gibi anlamlara gelen mecâzî ifadeler kullandığı görülmektedir. Es'ad Efendi'nin doğum için kullandığı ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

“... *pâ-nihâde-i muhayyem-gâh-ı vücûd ve 'alem-tirâz-ı 'âlem-i şuhûd olup...*” (s. 69)

“...*Serhadd-i vücûda vâsıl ve dâ'ire-i şuhûda dâhil olup...*” (s. 391)

“...*Rû-nümûd-i çemen-zâr-ı 'âlem-i şuhûd olup...*” (s. 567)

“...*Kadem-nihâde-i kımât-ı vücûd ve mevzû'-i geh-vâre-i 'âlem-i şuhûd olmuş idi...*” (s. 167)

“...*Nüşa-i kem-yâb-ı vücûdu, belde-i Amid'de rahle-zîb-i bedîd olup...*” (s. 178)

“...*Gül-gonca-i vücûdu...ser-nümâ-yı zuhûr ve reşk-âver-i pertev-i büdûr...*” (s. 197)

“...*Zeyn-i gehvâre-i vücûd ve derâgûş-gerde-i dâye-i şuhûd olup...*” (s.295)

“...*Vâsıl-ı serhadd-i şuhûd ve müctenâ'-i semerât-ı vücûd olup...*” (s.382)

“...*dahvetü'l-kübrâda geh-vâre-gîr-i vücûd ve hırâmân-ı devha-i şuhûd olup...*” (s.389)

Es'ad Efendi, ölüm haberi verirken de “öldü”, “vefât etti” ve “fevt” gibi kısa ve açık ifadeler kullanmamış, ölümü hissettiren mecâzî ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Es'ad Efendi'nin hâl tercümelerinde yer alan ve ölümü güzel anlatan ifadeler aşağıda gösterilmiştir:

“...*Nakdîne-i cânını teslîm-i dâyin-i ecel ve kat'-ı ser-rîşte-i pîç-â-pîç-i emel...*” (s. 70)

“...*Rûh-i mücerredi vâreste-i dağdağa-i cevher u 'araz oldu...*” (s. 97)

“...*Hem-bezm-i hâmûşân oldu...*” (s. 166)

“...*Dâr-ı râhata rihlet eyledi...*” (s. 168)

“...Mütevârî-i hâk-i pâk ve defîn-i lahd-i 'itr-nâk oldu...” (s. 197)

“...Zâ'ik-i zehr-âbe-i vefât ve vâsıl-ı rahmet-i Kâdi'l-hâcât olduğu...” (s. 204)

“...Murg-i rûhu kafes-i tenden rehâ-yâfte-i itlâk ve âzâde-ser-i kayd-ı meşâkk olup...” (s. 220)

“...Mübâşir-i ecel-i mev'ûd ile mansıb-ı hayâtdan bî-nasîb ve icâbet-i da'vet-i dergâh-ı mücîb eyledi...” (s. 257)

“...Terk-i şûrezâr-ı 'âlem-i fenâ ve 'azm-i gülşen-i me'vâ edüp...” (s. 296)

“...Âsûde-i mahalle-i hâmûşân oldu...” (s. 342)

“...Şecere-i mahzara-i cism-i cesîmi tünd-bâd-ı ecel ile meksûr...” (s.566)

“...Kuvâ-yı 'ömrü tasarruf-i ülka-yı bedenden kûtâh ve menzil-i hâmûşâna rûberâh oldu...” (s. 411)

“...Şîrâze-i nüsha-i hayâtı mîkrâz-ı mergele gûsiste-târ olup...” (s. 565)

“...Müteveccih-i dergeh-i Sübbûh oldu...” (s. 568)

Es'ad Efendi, yer verdiği biyografilerin ikisinde Âsım Efendi'nin de sıklıkla yaptığı gibi kişinin adına ve kişinin mesleğine göndermeler yaparak vefat haberini ilintili bir anlatımla vermiştir:

“...Yûsuf-i cân-ı 'azîzi gayâbetü'l-cübbi li-haddihî mütevârî²¹¹²...” (s. 274)
[Yusuf Âgâh Efendi]

“...Erkâm-ı 'ömrü resîde-i yekûn-i hitâm ve defter-i enfâs-ı hayâtı, hatm-gerde-i resîde-i eyyâm olmuştur...” (s. 287) [Defterdâr Mustafa Efendi]

Es'ad Efendi incelenen diğer vak'anüvîslerden farklı olarak biyografilerinde başka eserlerden alıntı yapmamış, sunduğu bilginin kaynağı olarak kişilere göndermelerde bulunmuştur:

“...Merhûm-i müşârun ileyhden gûş-zed-i Fakîr'dir ki...” (s.199)

²¹¹² “Yusuf'u bütün bütün gizleyen kuyunun dibi gibi” anlamına gelen bu sözdeki “kuyunun dibi” kelimeleriyle (Yûsuf 12/10, 15) âyetlerine telmih vardır.

“...kendü ifadesine göre lisân-ı vâlidinden ‘Oğlum Mehmed’ kelâmı, velâdet-i târihidir...” (s. 341)

“...sâhibü’t-terceme kendi hattından menkûl olduğu üzere bin yüz yetmiş altı sâli zilka’desinin on yedinci cum’a günü dahvetü’l-kübrâda geh-vâre-gîr-i vücûd ve hırâmân-ı devha-i şühûd olup... (s. 389)

“... akrabâsından istimâ olunduğu üzere ay geçmez bi’l-ihyâr iğtisâl ferîzasını icrâ etmek ve bu hâl ile şikeste-mizâc olmayarak zekâ ve şu’ûru yerinde olması garîbe-i rûzgâr...” (s. 566)

Biyografilerin inşasında tanık bakış açısından yararlanan Es’ad Efendi yer yer tanrısal bakış açısına da yer vererek hâl tercümesi verilen kişinin duygularını okura bildirmiştir:

“...derd-i derûnunu eẖzûn ve mütâla’a-i ‘avâkıb-ı umûr kendisini ciğer-hûn etdiğinden...” (s. 166)

“...Rikâb Riyâseti’yle mesrûr...Nezâret-i Zahîre ile dil-şâd..Çavuş-başılık ile memnûnu’l-fu’âd...kethudâlığa nakl ile kâm-yâb...’azlle mahzûn...” (s. 342)

“...Gayret-i ‘ilmiyyesi tehammül edemeyerek kalemini târik...” (s. 398)

“...Mekke-i mûkerreme Pâyesi’yle hurrem olmuşidi...” (s. 564)

Es’ad Efendi, incelediğimiz diğer vak’anüvîsler gibi biyografilerinde “...Mahallinde beyân olduğu üzere...” (s. 349) şeklinde önceki yazdıklarına gönderme yapan kalıp ifadeler kullanarak geri dönüş tekniğinden yararlanmıştır. Bu durum biyografileri anlatıdan bağımsız değerlendirmeye olanak vermemektedir.

Aşağıdaki tabloda Es’ad Tarihi’nde yer alan biyografilerdeki bilgiler gösterilmiştir:

Sıra No	Adı	Doğum Tarihi/ Yeri	Lakabı, Künyesi, Şöhreti, Unvanı	Ailesi	Eğitimi	Mesleği	Uğraşları	Ölüm Tarihi/ Yeri /Defin Yeri	Sayfa No
1	Mehmed Rüşdi Paşa	Erzurum	-	“Erzurum’da Sancak-dâr ‘Ali Efendi derler bir merd-i dilîrin sulbünden...”	“Edevât-ı fenn-i kitâbeti mehmâ-emken tahsîl...”	Vezîr	Edevât-ı fenn-i kitâbet	Cumâdelûlâ-1237 / Ocak-Şubat 1822 Sofya Çelebi Câmî’i hazîresi	69-71
2	Mehmed Sa’îd Efendi	Tahminen 1170/1755 sonrası	Hayrî Dâmâdı	“Kara Halîl Efendi-zâde Mehmed Sa’îd Efendi’nin mahdûu zübdetü’l-mevâli Mustafa Efendi’nin ferzend-i sa’îdi olup...”	-	Anadolu Sadrı	Înşad-ı şî’r	‘aşr-ı evvel-i şehri Ramazân 1236 / 4-18 Mayıs 1821	97-98
3	Hurşid Ahmed Paşa	Tahminen 1176/1764 sonrası Çerkesiyyü’l-asl	-	-	-	Sadrazam	-	Şehr-i rebî’ulevvelin beşinci cehârşenbih gicesi 1238/ 20 Kasım 1822	159-161
4	Mahmûd Paşa	-	Dıramalı	“Dırama hânedânlarından Halîl Bey nâm sâhib-i yesârın veled-i mîrâs-hârî...”	-	Serasker	-	20 Rebiülevvel 1238/ 5 Aralık 1822	166

								Gördös	
5	Erib Ahmed Paşa	1192/ 1778-1779	-	“Etmekci Ocağı eskilerinden Hacı Mehmed nâm bir merd-i sâlihın veled-i muslihidir.”	-	Serasker	-	1238/ 1822-1823 Mora	166-167
6	Râşid Efendi	-	Hammâmî-zâde	“Hammâmî 'Ali Efendi'nin mahdûmu...”	-	Anadolu Kadıaskeri	-	18 Rebî'ulâhır 1238/ 2 Ocak 1823 “Üsküdar Serrâçlar Çeşmesi nâm makbere defn”	177-178
7	Seyyid 'Ali Celâleddîn Paşa	Amid	-	-	“Beldesi 'ulemâsından 'ulûm-i mukarrereyi kânûn u itkân üzere görüp...”	Serasker	İnşa ve eş'ar	Rebî'ulâhır 1238/ Aralık-Ocak 1822-1823 Rumeli	178-180
8	Mehmed Ebulhayr	1188/ 1774-1775	-	“Çatalcalı 'Ali Efendi merhûmun hafîdi olup, Şerîf-zâde es-Seyyid Mehmed Molla merhûmun hadîka-i sulbü...”	-	Nakîbü'l-eşraf	Tıp, coğrafya, tarih, edebiyat, kitâbet	2 Receb 1238/ 1822-1823 “Hz. Halid Cami 'de vâlid-i kesîrî 'l-mehâmidleri cenbinde”	197-199
9	Mehmed Sa'îd Efendi	-	Mendelyâtî-zâde	-	“1206 /1791-1792 senesi imtihânında Hâric 'le tarîk-i 'ulemâya dâhil...”	Kadı	-	19 Muharrem 1238/ 6 Ekim 1822	204-205

10	Mehmed Münib Efendi	'Ayntâb	-	-	"Esâtize-i beldesinden ber-vech-i tahkîk fûnûn-i âliye ve 'ulûm-i 'âliye iktisâb.."	Sadrazam	Şi'r u inşa	20 Şevval 1238/ 30 Haziran 1823 Aydın-Güzelhisar	219-221
11	'Ali Paşa	Konya	Çarhacı	"Vâlidî Konevî bir tatar olup..."	-	Sadrazam	-	Evâhır-ı Muharrem 1239/ Eylül-Ekim 1823 Tokat	257-259
12	Yusuf Âgâh Efendi	-	-	"Moravî Süleymân Penâh Efendi nâm zâtın veled-i evvel-i mübeccel-i olup..."	"Vâlidinin hacr u terbiyesinde medâr-ı imtiyâz-ı insâniyyet olan kâbilü'l- 'ilm ve san'atü'l-kitâbe mertebesine ittisâl eyledi..."	Emîn-i Matbah	'Ulûm-i 'Arabiyye	İkinci ahad günü Cumâdelûla 1239- Ocak 1824 "Şehzâde Sultân Mehmed Türbesi hazîresi"	273-274
13	Mustafa Efendi	Burseviyyü'l-asl	-	-	"Birri 'Abdullâh Efendi dâ'iresine ferş-i seccâde-i intisâb ve cevheriyyü's-savt olmağla..."	Defterdâr	-	1239/ 1823-1824 "Şehzâde Câmi'i şerîfi hazîresinde"	286-287
14	Mehmed Zeynel'âbidî Efendi	Rebiulahir 1167/ Ocak-Şubat 1754	Çelebi-zâde	"Peder-i mâderi, şeyhülislâm ve bâlâ-revî-i vâdî-i şî'r ü inşa müsellem-i hâss u	-	Şeyhülislâm	Hat	15 Receb 1239/ 16 Mart 1824	295-296

				<i>'âmm olan Küçük Çelebizâde İsmâ'il 'Âsım Efendi ve vâlidî Surre Emîni-zâde es-Seyyid Mehmed Sa'id Efendidir."</i>				<i>"Molla Gürânî civârında defn"</i>	
15	Mehmed Râşid Efendi	-	Kevâkibi-zâde	<i>"Kevâkibi-zâde Veliyyüddîn Efendi ahfâdından ve mevâliden Feyzullâh Efendi nâm fâzılın veled-i emcedidir."</i>	-	Anadolu Kadıaskerliği	<i>"Terâcim-i fetâvâ ve sukûk"</i>	18 Recep 1239/ 19 Mart 1824	300
16	Seyyid Ahmed Paşa	-	-	<i>"İc-il Sancağı'nda kâ'in Silifke Kazâsı'nda me'zûn bi'l-iftâ bir merd-i 'âlimin şâh-ı şecere-i vücûdu ya'nî ferzend-i mes'ududur."</i>	<i>"Pederi ve 'ulemâ'i beldesinden muktebes-i envâr-ı mukaddimât-ı 'ulûm..."</i>	Paşa	-	1239/ 1824	317-318
17	Mehmed Sâlih Vesîm Efendi	1169/1755-1756	Cânib	<i>"Enderûn-i hümayûn'dan Tersâne-i 'âmire Cânibliği hizmetiyle çırağ olan bir me'ârif-mendin filez-i kebed-i salâh-ı şemârîhî..."</i>	<i>"Tahsîl-i rivh-i me'ârif-e sârif-i nakdîne-i iktidâr..."</i>	Tevkî'i, Defterdâr	<i>İnşa ve Fenn-i kitâbete dâna</i>	Evâhir-i Muharrem 1240/ Eylül 1824 Kabataş verâsında defn	341-343
18	Hâşim 'Osmân Paşa	-	-	<i>"Sırrı Selîm Paşa'nın Kapu Çukadârı ve her 'asrın mütehayyizâmı beynlerinde i'tibârı olan Halîl Efendi'nin ferzend-i fûrûzende-i ahteri olup..."</i>	-	Serasker	-	1240/ 1824-1825	348-349

19	Seyyid Hüseyn Hasîb Bey	1180/ 1766- 1767	-	“Kayseriyyeli Sâlih Paşa’nın veled-i hüsnü’l-halkı ve’l- hulku olup...”	-	Kethudâ	şî’r u inşa	Cumâdelâhire 1240/ Ocak- Şubat 1825	382
20	Mehmed Hâmid Efendi	17 zilka’de 1176/ 30 Mayıs 1763	Moravî-zâde	“Meşâyih-i Halvetiyye’den Traboliçeli Pîr ‘Ali Efendi nâm şeyh-i kerâmet-irtisâmın nesl-i nesilindendir. Ol pîr-i rûşen-zamîrin veled-i emcedi.. Hüseyn Ağa nâm sâhib-i intizâm olup anın oğlu dahi Yahyâ Efendi’dir. Yahyâ Efendi’nin mahdûmu olan Mehmed Sa’îd Efendi’nin sulb-i asilindendir.”	-	Molla, kadı,	Hatt u inşa	Recep 1240/ Şubat-Mart 1825 “Tersâne sâhâsına müşrif kabristanda İdrîs-i muhteşî hazretelerinin mezârı çevresinde defn”	389- 391
21	Sâlih Paşa	1175 / 1761 Zağferânborlu	-	“Zağferânbolu’da Mustafa Ağa nâm bir kasaba hânedânının sulbünden...”	-	Vali	-	25 cumâdelâhire 1239/ 26 Şubat 1824 Çıldır	391- 392
22	Yûsuf Paşa	Aydos	Berkofçalı	-	-	Paşa	-	1240/ 1824- 1825 Çelebî Câmi’i hazîresinde defn	394- 395

23	'Abdülğanî Efendi	1167/ 1753-1754	-	“El-Hâc Selîm Efendi'nin veled-i salâh-sîreti...”	“'Ulûm-i âliye ve fûnûn-i 'âliyei Benderekli Ahmed efendi ve Koca Müftî-zâde'den kânûn üzere ahz ü ta'allüm...”	Hoca	Riyâziyye ve necm	Şa'ban 1240/ Mart- Nisan 1825 “Kâtib Câmi'-i mezâristânında vâlidî merkadine defn	398
24	Fethi Efendi	tahminen 1180/1765	-	“Gediklü zu'amâsından bir za'imîn oğlu olup...”	-	Kâtib, Şıkk-ı Sâlis Defterdârlığı	-	Şevval 1240/ Mayıs- Haziran 1825	411
25	Kuvvet Hüseyin Paşa	Anapa	-	-	-	Vali	-	1240/ 1825 Bursa	419
26	Hilmi İbrâhîm Paşa	Üsküdar	Keçiboynuzu lakabıyla be-nâm	“Medîne-i Üsküdar'da bir çiçekcinin şükûfe-i piyâz-ı vücûdu, ya'ni veled-i necâbet-nümûdudur.”	-	Muhâfız	-	1240/ 1825	422-423
27	es-Seyyid el-Hâc Nazîf Efendi	tahminen 1180/1765	-	“Hattat Mehmed Efendi nâm bir pîr-i sâlihîn veled-i ercümendidir.”	-	Nâzır	-	1240/ 1825	423-424
28	Seyyid Yûsuf Efendi	-	Dünyevî	“Es-Seyyid İbrâhîm efendi'nin birâder-zâdesi olup...”	-	Anadolu Sadrı	-	14 Zilhicce 1240/ 30 Temmuz 1825	424
29	Mehmed Râkım Efendi	-	-	“Kapucubaşı Çavuş-zâde Mustafa Ağa'nın sulbünden tulu'...”	“Mukaddimât-ı 'ulûm-i 'Arabiyye'yi mehmâ-emken tahsîl ve fenn-i nücûm u hisâbı dahi tekniîl ederek...”	Re'îsü'l-Müneccimîn	Nücûm	28 Recebü'l-ferd 1240/ 18 Mart 1825	504-505

								<i>“Sultân Bâyezîd Hân Türbesi hazîresinde defn</i>	
30	Mustafa Râkım Efendi	Tahminen 1171/ 1756	-	<i>“Ünye Kasabası ehâlisinden ve sefâyin tüccârından Mehmed nâm bir kapudânın veled-i sâlisi olup...”</i>	-	Anadolu Sadrı	<i>Hat</i>	15 Şa’ban 1241/ 25 Mart 1826 <i>“medrese bina olunan arsaya defn”</i>	521- 522
31	Mehmed ‘Ârif Efendi	1152/ 1739- 1740	‘Arab-zâde	<i>“‘Arab-zâde ‘Abdurrahmân Efendi’nin mahdûm-i fevâzıl- rusûmu, Ahmed ‘Ata’ullâh Efendi’nin halef-i bâhirü’ş- şerefîdir.”</i>	-	Şeyhülislâm	<i>Fenn-i cüz’iyyât ve hisâb, hat</i>	17 Şevval 1241/ 25 Mayıs 1826 – <i>“Sadefciler içindeki hazîrede pederi civârına defn”</i>	564- 566
32	es-Seyyid Mehmed Sıddık Efendi	Zilka’de 1176/ 14-30 Mayıs 1763	-	<i>“Ebe-zâde ‘Abdullah Efendi’nin mahdûmu olup, Sa’dullâh Efendi’nin devha-i zâtül-behce-i sulbünden...”</i>	<i>“Muharrem 1196/ Aralık-Ocak 1781 senesinde silk-i müderrisine dâhil...”</i>	Nakîbü’l-eşrâf	<i>Hat</i>	29 Şevval 1241 / 6 Haziran 1826 <i>“Mevlânâ Tevfîk Efendi merhûmun Yedi-emîrler Türbesi kurbundaki medrese hazîresinde defn”</i>	566- 569

Tablo 20: *Es’ad Tarihi*’nde Yer Alan Biyografilerdeki Bilgiler

Yukarıdaki tabloya göre, *Es'ad Tarihi*'nde biyografi özellikleri gözetilerek kaleme alınmış 32 hâl tercümesi bulunmaktadır. Es'ad Efendi, bu hâl tercümelerinden 13'ünde kişilerin sadece doğum tarihlerini, 8'inde ise sadece doğum yerlerini açık açık belirtmiştir. Hem doğum yeri hem de doğum tarihini belirttiği kişi sayısı ise birdir. 10 kişinin doğum tarihi ve yeri hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir.

Biyografisi verilen 32 kişiden 13'ünün lakabı gerek başlıkta gerek hâl tercümesinin içerisinde okura sunulmuştur. 25 kişinin soyu hakkında birtakım bilgiler veren Es'ad Efendi, bir iki istisna dışında kimden veya hangi okuldan/isimden eğitim aldıklarını paylaşmamıştır. Kişinin ailesinden eğitim aldığını vurgulayan Es'ad Efendi'nin kimi biyografide kişilerin hangi alanlarda eğitim aldıklarını açıklamıştır. İncelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerindeki hâl tercümelerine kıyasla Es'ad Efendi'nin, biyografisini verdiği kişilerin eğitimleri hakkında teferruatlı bilgi vermediği görülmektedir.

Kişilerin üstlendikleri bütün görev ve meslekleri sıralayan Es'ad Efendi, en çok paşa, sadrazam, serasker, şeyhülislam ve defterdar olan kişilerin biyografisini kaleme almıştır. Es'ad Efendi'nin bir şair tezkiresi bulunmasına rağmen, devrinin önde gelen şairlerine dair bir biyografiye tarihinde yer vermemiştir. 15 kişi hakkında hatt, kitâbet, şiir ve inşâ gibi ilgi alanlarına sahip oldukları bilgisi sunulmuştur.

Sadece vefat tarihi verilen (tamamına yakını çıkarımda bulunulan) kişi sayısı 15, hem vefat tarihi hem de vefat yeri/defin yeri verilen kişi sayısı 17'dir.

2. VAK'ANÜVÎS TARİHLERİNDEKİ ŞAİR VE YAZAR BİYOGRAFİLERİNİN TAMAMININ TEZKİRECİLİK GELENEĞİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan şair ve yazar biyografilerinin pek çoğu, şura tezkirelerinde yer alan biyografilere kıyasla çok daha hacimlidir. XVII. yüzyıl şura tezkirelerinde örneklerine daha çok rastladığımız kişi hakkında hacimsiz bir bilgi aktarımının akabinde o kişiye ait manzûme örneklerinin verilme geleneği, vak'anüvîs tarihlerinde birkaç istisna hâricinde bulunmamaktadır. Nefî'nin, Sümbülzâde Vehbî'nin, Ahmed Vâsıf'ın hâl tercümelerine baktığımızda hacim olarak çok kapsamlı bir şekilde kaleme alındıkları görülmektedir. Tabii ki bunun yanı sıra, hacim bakımından az olan biyografiler de bulunmaktadır.

Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan şair ve yazar biyografileri, şuara tezkirelerindeki gibi şairin/yazarın hayatı, edebî yönü, tamamlanmış veya tamamlanamamış eserleri, eserlerinin içeriği, eserlerinden alıntılar şeklinde kurgulanmıştır. Vak'anüvîslerin kişilerin aile bilgisinden başlayarak hangi yollarla ilim tahsil ettiklerini ve hangi yıllarda hangi siyasî görevlere atandıklarını belirtmeleri, hayatlarından kesit sunan anekdotları paylaşmaları ve eserlerinin isimlerini paylaşarak eserlerden kesit sunmaları bu biyografilerin edebiyat tarihindeki boşlukların doldurulmasında önemli malzeme sunduğunun göstergesidir. Vak'anüvîslerin öznel bir anlatımla kişilerin sanatı ve eserleri hakkında yorumlarda bulunmaları da bir nevî edebî tenkit örneği olarak okunmalıdır.

Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan bu biyografileri, şuara tezkireleriyle mukayese ettiğimizde aralarındaki belki de en büyük farkın “örnek eksikliği” olduğu görülmektedir. Vak'anüvîsler genellikle şairlik ve nâsirlik yönlerinden bahsettiği kişilerin eserlerine değinmişler lakin eserlerinden alıntı yapmayı tercih etmemişlerdir. Manzûme alıntısı yaptıkları biyografilerde de genellikle şuara tezkirelerinde yer alan örneklerden seçimler yapmışlardır. Öte yandan Âdem Efendi'nin biyografisinde görüldüğü üzere hiçbir yerde rastlayamadığımız manzûme seçimlerinin de yapıldığı göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Kişinin şairlik yönünü yücelten ve şiirlerinin eşsizliğini belirten ifadeler kullanılarak manzûme alıntılarına yer verilmesi şuara tezkireleriyle örtüşen bir geleneği yansıtmaktadır.

Vak'anüvîslerin biyografilere ekledikleri hikâyeler, fıkralar, latifeler ve hatıralar biyografi yazım üsluplarını çeşitlendirmişlerdir. Vak'anüvîsler birçok biyografide kişiye içtenliğini ve saygınlığını bildirmek amacıyla “el-Mevlâ”, “es-Seyyid” gibi unvan ve ifadeler kullanmışlar, okurun bahsedecekleri kişiyi tanıyabilmesi için genellikle önce lakaplarını sonra künyelerini bildirerek hâl tercümelerine giriş yapmışlardır. Kimi zaman sadece “terceme” lafzını kullanarak biyografiye başarlarken kimi zaman da “Nefî” ve “Cevrî” biyografilerinde olduğu gibi kişinin mahlasıyla biyografiyi başlıklandırarak biyografileri kaleme almışlardır.

Şuara tezkirelerinde görülen çok sayıda sıfat kullanma geleneğini şair ve yazar biyografilerinde de sürdüren vak'anüvîsler gerek şairlerin fizikî ve ruhî portlerini çizerlerken gerek şairlere ait şiirler hakkında fikir beyan ederlerken geleneğin süzgecinden geçirdikleri sıfatlarla zengin bir anlatım sergilemişlerdir. Tezkirecilerin şairlerin şiirlerindeki selaset ve fesahat özelliklerine dikkat çekerek “rekîk, tumturak, selîs, fasîh, nâzik, şîrîn, hoş, pâk, pâkize, latîf, letâfet, halâvet, melâhet, sûn-nâk, nâ-hem-vâr, hoş-âyende vb.” sıfatlarla bu tür

kelimelerin anlamlarını niteleyerek zenginleştirmeleri gibi²¹¹³ vak'anüvîslerin de bu sıfatları kullandıkları görülmektedir. Bu benzerliğin devrin kabul gören biyografi yazım üslubundan ileri geldiğini düşünebiliriz.

a. Na'îma Tarihi

Na'îmâ'nın biyografilerini verdiği 28 kişiden 18'i şair ve yazarlardan oluşmaktadır. Edebiyat tarihi için önemli sayılabilecek bu husus, *Na'îmâ Tarihi*'nin edebî mirasa katkısını gözler önüne sermektedir. *Na'îmâ Tarihi*'nde “*el-Mevlâ Mehmed el-Vanî*”, “*el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-Ma'rûf bi-Hüsrev-zâde*”, “*el-Mevlâ Mehmed*”, “*el-Mevlâ Şem'i*”, “*el-Mevlâ Sûdî*”, “*eş-Şeyh Mehmed Efendi*”, “*el-Mevlâ Abdürrahim*”, “*III. Murad*”, “*Sultan Mehmed Han*”, “*Şeyhülislam Mehmed Efendi*”, “*Sultan Ahmed Han*”, “*Azmîzâde Hâletî*”, “*Mevlânâ Mehmed Efendi*”, “*Nef'i*”, “*Şeyhülislâm Yahyâ*”, “*Bahâî*”, “*Cevrî Çelebi*” ve “*Karaçelebi-zâde*”nin biyografileri bulunmaktadır.

İki yerde biyografisine yer verilen **Hüsrev-zâde Mustafa Efendi** hakkında Na'îmâ, onun *Dürer-i Gurer* sahibi Molla Hüsrev'in torunu olduğunu, babası İpek Kadısı iken 940 yılının Ramazan ayında (Şubat-Mart 1534) doğduğunu, Kadı-zâde ve Saçlı Emir'den ders aldıktan sonra 963/1556 yılında Ebusuûd Efendi'den mülâzım olup 967/1559-1560 yılında Akçe Medrese'ye, 987/1579-1580 yılında ise Ali Paşa Medresesi'ne atandığını söyler. Mustafa Efendi'nin Şaban 993/Temmuz-Ağustos 1585 senesinde hastalanıp emekliye ayrıldığını, 998/1589-1590 yılında ise eski sağlığına kavuşup Trablus kadısı olduğunu fakat 1000/1591-1592 senesinde görevinden alındıktan sonra Trablus'dan dönerken Akşehir'de öksürükten vefat eylediği bilgilerini paylaşır. Onu ilim ve marifet deryasında meşhur, kerem sahibi, yumuşak huylu, kibirden ve gösteriş merakından arınmış bir kişi olarak tanıttıktan sonra onun *Galatât-ı Avâm*'ı bir araya getirip *Kutb-ı Mekki*'nin *Yemen Tarihi*'ni tercüme eylediğini ve *kibâr ve zârif Türkçe şiirleri* olduğunu belirtir:

“...*el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-ma'rûf bi-Hüsrev-zâde: Dürer-i Gurer sâhibi Molla Hüsrev'in sıbt-ı reşîdidir. Pederi Rumili'nde İpek kadısı iken dokuz yüz kırk ramazanında tevellüd edip ulemâ-i asırdan Kadı-zâde ve Saçlı Emir dârü'l-ifadesinde iştigâlden sonra dokuz yüz altmış üçte Mevlânâ Ebusu'ûd Efendi'den mülâzım olup altmış yedide yirmi akçe medreseye nâ'il ve seksen*

²¹¹³ Namık Açıkgoz, “Klasik Türk Şiirinde Üslup Eleştirisi Terimleri”, *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 650.

yedide Ali Paşa hâricine vâsıl olmuş idi. Doksan üç Şa'bânında maraz-ı müzmine mübtelâ olup tekâ'üd ihtiyâr etti. Doksan sekizde ifâkat gelip Trablus kadısı olup elf-i kâmil saferinde ma'zûlen gelirken Akşehir'de su'âlden vefât eyledi. Mevlânâ-i mezbur ilm ü ma'rifet ile meşhûr kerîmü't-tab' ve leyyinü'l cânib tekellüf ü tasallüfden mütecânib idi. Galatât-ı avâmı cem' edip Kutb-ı Mekkî'nin Yemen Târîhi'ni tercüme eylemiştir ve Türkî eş'ârı vardır... ” (s. 53)

“...**Hüsrev-zâde Mustafa Efendi:** Dürer-i Gurer sâhibi Molla Hüsrev'in sıbt-ı reşîdidir. Dokuz yüz doksan sekizde Trablus kadısı iken su'âle mübtelâ olup gelirken Akşehir'de vefât eyledi, sene 1000. Ma'rifetli leyyinü'l-cânib adam idi. Galatât-ı avâmı cem' edip Kutb-ı Mekkî Târîhi'ni tercüme ettiler. Türkî nâzik eş'ârı vardır...” (s. 83)

Aşağıdaki tabloda, Hüsrev-zâde Mustafa Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Âşık Çelebi	“...Nâmı Mustafâ Çelebî'dür. Mevlânâ-yı mezbûrun ahfâdındandır. Kâbiliyyet-i ırsıyye ile eryahiyye-i fitriyyeyi cem' idüp câmi'ü'l-hasleteyn olup ser-mâye-i nukûd-ı 'ömri iktisâb-ı fazîlete ve ictinâ-yı semerât-ı 'ilm ü ma'rifete sard idüp ba'de tekmili't-tarîk 'alâ mâ-yelik Monla Hazretlerinden husûl-ı mülâzemet ve bi'l-istihkâk anların terbiyeleriyle mutasarrıf-ı hıdmet-i dirâset olmuşdur. Kâbil ü kâmil, hoş-tab' u hoş-mezâk, kerîmü'l-a'râk şerîfü'l-ahlâk cevândur. Halâ Çekme medresesine otuz akça ile müderrisdür gâhî şî're dahı meyl ider...” ²¹¹⁴
Kınalızâde Hasan Çelebi	“...Merhûm-ı merkûmun ahfâdındandır. Nâmı Mustafâdur. Şeyhü'l-islâm fî zemâna ve sultânü'l-'ulemâ fî avâna ser-çeşme-i ashâb-ı 'ulûm u hikem üstâd-ı beşer-i hayât-ı 'âlem meş'ale-efrûz-ı deyâcîr-i zulam mes'ele-âmûz-ı cemâhîrü'l-ümem eddâricü ilâ rahmetihi el-meleki'l-hâdî Mevlânâ ve üstâdenâ Ebu's-su'ûdü'l-'imâdî (Hazret)lerinden nâ'il-i sa'âdet-i mülâzemet oldukdan sonra sâlik-i mesâlik-i dirâyet olmuş idi. Tercemeleri tahrîr olındukda rûy-ı bahtı Burusada Manastır medresesi ile nâzır ve dîde-i dil ü câni cânib-i medâris-i Semâniyyeye nâzır idi. Kerîmü'l-a'râk şerîfü'l-ahlâk dehen-i tâbnâkı safâ-yı dil-pezir ile ârâste ve eş'âr-ı pâkı edâ-yı bî-nazîr ile pîrâstedür. Bu cerîde-i 'irfâna tahrîr ü tasâtîr olınmagiçün maşrik-ı zamîrinden lâmi' olan ba'z-ı metâlî'i bu fakîre irsâl itmişlerdür...” ²¹¹⁵

²¹¹⁴ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ* (haz. Filiz Kılıç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 644.

²¹¹⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 330.

Ahdî	“...İstanbûlî’dür. Zümre-i müderrisîn içre münselik Mevlânâ Hüsrev oğlu dimekle meşhûr ve cevdet-i fehm ile makbûl-i cumhûrdur. Zihn-i pâki safâ-yı dil-pezîr ile ârâste ve tab ‘-ı sâfi edâ-yı bî-nazîr ile pîrâstedür ve güftâr-ı şîrîn dimedede tûtî-i şekerşiken ve eş ‘âr-ı rengîn bulmada hüsrev-i mülk-i suhendür. Bu matla ‘ anundur...” ²¹¹⁶
Beyânî	“...Mollâ Hüsrevün ahfâdındandır. Nâmı Mustafadur. Zümre-i müderrisîndendir. Bu metâli anundur...” ²¹¹⁷
Riyâzî	“...Dürer-i Gurer sâhibi Monlâ Hüsrev’ün ahfâdından Mustafâ Çelebi’dür. Çâr-bâlişnişîn-i mesned-i iftâ Ebu’s-su’ûd Efendi’den mülâzemetle kâm-revâ olup dest-be-dest kat ‘-ı merâtib ile ba ‘zı bilâdda mevleviyetle mesned-nişîn-i hükûmet olmuşdı. Hakkâ ki, şâ ‘ir-i şîrîn-güftârdur. Bu eş ‘âr mecmû ‘asından intihâb olunup bu mecelleye sebt olunmak ihtiyâr olındı...Binde fevt olup Burusa ‘da cedit Monlâ Hüsrev’ün binâ itdüğü medrese hazîresinde defn olındı...” ²¹¹⁸
Bursalı Mehmed Tahir	“...Molla Hüsrevin yetişkin torunu olduğu için Hüsrevzade lâkabiyle meşhur olmuştur. Evvelce saçlı Emir Efendiden istifade ettikten sonra Mevlâna Ebu’s-Suûd’dan tahsilini ikmal etmiştir. 1000 H. de azledilmiş olarak Trablus Şam kadılığından dönüşünde Akşehirde vefat etti. Güldeste-yi Riyaz-i irfan ile Riyâzî tezkiresi ‘nde de Bursada dedesi Molla Hüsrevin yanında medfun olduğu yazılmış bulunduğuna göre, Atâinin ifadesi teemmüle şayandır. Eserleri: Galatatü ‘l-Avam, Kurazatü ‘l-Fıkhiyyeti ve fekâhetü ‘l-Rıfkıyyeti ile Kutbu Mekkînin El Berku ‘l-Yemanî Fi ‘l-Fethi ‘l-Osmanî ismindeki Yemen tarihini ve Tuhfetü ‘l-Mülûk ü tercemelerinden ibarettir. Türkçe şiirleri de vardır...” ²¹¹⁹

Tablo 21: Hüsrev-zâde Mustafa Efendi’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloda yer alan Mustafa Efendi²¹²⁰ hakkında yazılmış biyografilere baktığımızda Na’îma’nın, ayrıntılı bir biyografi kaleme aldığını görmekteyiz. Na’îmâ Mustafa Efendi’nin üstlendiği görevleri yıl yıl belirtmiş, ilim yolundaki merhalelerini açık açık söylemiştir. Ayrıca Na’îmâ, Bursalı Mehmed haricinde diğer tezkirecilerden farklı olarak

²¹¹⁶ Ahdî, *Gülşen-i Şu ‘arâ* (haz. Süleyman Solmaz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 148.

²¹¹⁷ Beyânî, *Tezkiretü ‘ş-Şu ‘arâ* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s.62.

²¹¹⁸ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü ‘ş-Şu ‘arâ* (haz. Namık Açıkgöz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 137-138.

²¹¹⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 341.

²¹²⁰ Hüsrev-zâde Mustafa hakkında, son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İcinur Atik Gürbüz, “Hüsrevî, Hüsrevzâde Mustafâ”, <http://www.turkedebiyatilisimleri.org/index.php?sayfa=detay&detay=150> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Mustafa Efendi'nin telif ettiği eserleri de zikretmiş, yukarıda yer alan tezkirecilerin aksine Türkçe şiirleri olduğunu belirtmesine rağmen hiçbir örneğe yer vermemiştir.

İki yerde biyografisini verdiği isimlerden biri olan **Vankulu Mehmed Efendi**'nin, Hâmid Efendi'den mülâzım olduktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptığını, Kırk Medresesi'ndeki görevinden ayrılıp Zilhicce 977/ Mayıs-Haziran 1570 tarihinde Mahmûd Paşa Medresesi müderrisi olduğunu, sonrasında Hankâh ve Ali Paşa-yı Atik Medreseleri'nde ders verdikten sonra 979/ 1571-1572 tarihinde Rodos müftüsü olduğunu belirten Na'îmâ, onun Muharrem 981/ Mayıs-Haziran 1573 tarihinde Manisa Müftülüğü'ne, sonrasında Selânik kazası ve mevleviyet ile Kütahya kazasına gönderildiğini ifade eder. Vankulu'nun Zilhicce 991/ Aralık-Ocak 1583 tarihinde seksen akçe maaşla emekli olduğunu, Ramazan 998/Temmuz-Ağustos 1590 tarihinde Medine'ye atandığını ve Receb 1000/ Nisan-Mayıs 1592 tarihinde de orada vefat ettiği bilgisini paylaşır. Na'îmâ, Vankulu'nun hesapsız ve eşsiz birçok özelliği barındırdığını ileri sürerek fıkıh ve usul konularına hakimiyetiyle öne çıktığını vurgular. *Dürer Hâşiyesi* ve siyasetle ilgili birçok risâlesi olduğunu, *Sihâh-ı Cevherî*'yi ve İmam Gazâlî'nin *Kimyâ-i Sa'âdet*'ini tercüme ettiğini belirtir. Vankulu'ya ait bir kıtayı paylaşarak biyografiyi sonlandırır:

“...el-Mevlâ Mehmed el-Vanî: Van-kulu demekle be-nâm ve envâ'-ı ma'ârif ile meşhur-ı enâm olup tarîk-i ilme sülûk ettikte evvelâ Hâmid Efendi'den mülâzım ve ba'zı medâris-i ilmiyede ifadeye müdâvim olmakla kırk medresesinden munfasıl iken dokuz yüz yetmiş yedi zilhiccesinde Mahmud Paşa müderrisi olmuş idi. Ba'dehû Hankâh ve Ali Paşa-yı Atik medreselerinde ders deyip yetmiş dokuzda Rodos müftisi oldu. Seksen bir Muharrem'inde Sahn'a gelip Manisa fetvâsı , ba'dehû Selânik kazâsı ve mevleviyet ile Kütahya kazâsı verilip doksan bir zilhiccesinde seksen akçe vazîfe ile mütekâ'id olmuş idi. Doksan sekiz Ramazan'ında Medîne-i münevvere kazâsı inâyet olunup, elf-i kâmil recebinde âlem-i bekâyâ vâsıl oldu. Mevlânâ-i mezbûr ilm ü salâh ile meşhûr fıkıh u usûle kaviyyü'l-intisâb câmi'-i nevâdir-i bâ-hisâb idi. Âsâr-ı ilmiyyesinden Dürer Hâşiyesi ve Tercih-i Beyyinât ve siyâsâta müte'allik risâleleri vardır. Sihâh-ı Cevherî'yi tercüme etmiştir. Ve Sultan Mehmed Han Câmi'ine vaz' eyledi. İmam Gazâlî'nin Kimyâ-i Sa'âdet'ini dahi tercüme etmiştir. Bu kıt'a-i bedî'ası sebebi şefâ'at olmak me'mûldür:

*Budur âyîn-i Arab bir kavmin olsa seyyidi
Az olur ki kabri üzre bende âzâd olmaya*

Sen ki Fahrü'l-enbiyâ ü Seyyidü'l-kevneysin

Hâşelillâh kabrine yüz süren âzâd olmaya...” (s. 53-54)

“...Vankulu Mehmed Efendi: Ârif ve âlim ve kâmil kimesne idi. Tarîk-ı 'ulemâda Sahn medresesinden Manisa fetvâsı verilip ba'dehû mevlevîyet ile Selânik ve ba'dehû Kütahya mollâsı oldu. Andan Medîne-i Münevvere mevlevîyetinden seksen akçe ile mütekâ'idan Medîne'de fevt oldu, sene 1000. Fakîh ve metîn ve lugat-şinâs idi. Dürer Hâşiyesi ve Tercih-i Beyyinat ve siyâsâta müte'allik risâleleri vardır. Sîhâh-ı Cevherî'yi tercüme edip Sultân Mehmed Hân Câmi'ine vaz' eyledi. Ve Kimyâ-i Sa'âdet'i dahi tercüme eyledi...” (s. 83)

XVI. yy şair tezkirelerinde ismine rastlayamadığımız Vankulu²¹²¹ için Na'imâ'ya paralel bilgiler veren Bursalı Mehmed Tâhir'in, aynı zamanda Na'imâ'nın yer verdiği kıtayı da alıntıladdığı görülmektedir:

“...En yüksek âlimlerden bir zat olup ekseri ilimlerde hususiyle fıkıh ve edebiyatta tam ihtisas sahibi idi. Medine-i Münevvere kadısı iken Bahr-i Marifet terkinin delâlet ettiğı (1000 H.) tarihinde vefat etti. Vankulu ismiyle anılan Sîhah-ı Cevheri tercemesiyle İmam Gazali'nin Farsça Kimya-yı Saadet adındaki ahlâk ve tasavvuf ilmine dair büyük ve makbul eserinin tercemesi eserlerinin başlıcalarıdır. İşbu eserlerden Sîhah tercemesi Vankulu adıyla tanınmış olup ilk defa (1141 H.) tarihinde ikinci defa da (1168 H.) de basılmıştır ki, Arabî ilimler ve edebiyatla meşgul zatların malûmu ve makbulüdür. Lûgatçılardan bir kısmı bazı hususta Sîhah'ı, Kamus'a tercih ederler. Kimya-yı Saadet tercemesinin matbu olan tasavvuf faslının bu zata mı, yoksa Nevalî'ye mi ait olduğı tahkik edilemedi. Nakdû'd-Dürer ismindeki Dürer haşiyesi ile Tercih-i Beyyinat, Haşîye-i Feraiz-i Seyyidî de eserleri cümlesindendir. Şiirdeki kabiliyetini gösteren aşağıdaki Kıt'ayı Medine'de inşad etmiştir. Vesiyle ismiyle İmam Ali'ye ait olduğı bildirilen eseri de Miftahu'n-Necah adıyla şerh etmiştir ki, bir nüshası Ayasofya kütüphanesindedir. Nakdû'd-Dürer'in de bir nüshası bu kütüphanede mevcuttur.

Budur âyin-i Arab bir kavmin ölse seyyidi

²¹²¹ Vankulu hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Yunus Kaplan, “Vânî, Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5931> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

*Az olur ki, kabri üzere bende âzad olmaya.
Sen ki Fahrü'l-Enbiya ve Seyyidü'l-Kevneysin
Hâşa lillâh kabrine yüz süren âzad olmaya... ”²¹²²*

Na'îmâ, iki yerde biyografisini verdiği **Mehmed Aydınî** için onun, o zamanlar Aydın'a bağlı Akhisar'dan olduğunu, Münşî mahlasını kullandığını, Ebü'l-leys Alîsî ve Ca'fer Efendi'den ders aldığını, Mısır'da bir zaman bulunduktan sonra Medîne'de şeyhü'l-harem olduğunu, 1000/1591-1592 tarihinde vefat ettiğini ve mezarının Bakî'de bulunduğunu belirtir. Güzel faziletlerinin herkes tarafından bilindiğini, üç dilde şiir ve inşaya kâdir olduğunu, özellikle de edebiyatta eşi bulunmaz eserler hazırlayan bir edîb olduğunu dile getiren Na'îmâ, Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğunu söylediği Mehmed Aydınî'nin güzel bir hitâbetinin de olduğunu belirtir. Muhtasar ve veciz bir *Kur'an tercümesi* yazdığını, *Farsça Lugat* ve *Makâmât-i Harîrî*'ye bir şerhinin de olduğunu söyler:

“...el-Mevlâ Mehmed: Aydın Akhisarı'ndandır. Münşî mahlası ile ma'rûfdur, riyâz-ı ulûm ve ma'ârif yolundan güzâr edip Ebülleys Alisi dârü'l-ifadesinde iştigâl ve ba'dehû Sadr-ı âlî-kadr Ca'fer Efendi'ye ittisâl ile dokuz yüz altmış üçte mülâzim ve semt-i kazâya âzim olup diyâr-ı Mısırye'de nice zaman hükûmetten sonra Medîne-i Münevvere'de şeyhü'l-harem olmuş idi. Elf-i kâmil hudûdunda âlem-i bekâya vâsıl oldu. Bâkî'de medfûndur. Merhûm-ı mezbûr fezâ'il-i celîle ile meşhûr elsine-i selâsede şi'r ü inşaya kâdir hâssaten ulûm-ı edebiyede mustahzır-ı nevâdir idi. Muhtasar ve vecîz tefsîr-i Kelâm-ı Azîz yazmıştır. Meşâyüh-i Nakşibendiyye'ye irâdeti ve ma'ârif-i cüz'iyeden hüsn-i kitâbeti var idi. Fârisî lugatta müsennâ vü müselles cem' etmiştir. Makâmât-i Harîrî'ye bir şerh-i mu'cez ana mensûbdur...” (s. 55)

“...Mevlânâ Mehmed Aydınî: Akhisar'dandır. Diyâr-ı Mısırye'de nice zaman kadı, ba'dehû Medîne-i münevverede şeyhü'l-Harem oldu. Müstahzır-ı nevâdir bir fâzıl ve mâhir kimesne idi. Elsine-i selâsede şi'ri vardır. Harîrî Makâmâtı'na bir şerh-i mu'cez ana mensûbdur. Şeyhü'l-Harem iken fevt olup Bakî'de defn olunmuştur, sene 1000...” (s. 83-84)

²¹²² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 460.

Şair tezkirelerinde ismine rastlayamadığımız Münşî²¹²³ hakkında Na'îmâ'dan farklı bir bilgi vermeyen Bursalı Mehmed Tâhir'in, Na'îmâ'nın ileri sürdüğü *Farsça Lügat*'ten ve *Harîrî Şerhi*'nden bahsetmediği görülür:

“...Üç lisanın edebiyatına vakıf âlim ve ediblerden bir zat olup Manisa-Saruhan'a bağlı Akhisar'dandır. İlk tahsilini memleketi ile Manisada tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek âlimlerden Ebu'l-Leys Uleysî ve Cafer Efendilerden icazet almağa muvaffak olarak kadılık mesleğine girdi. Bu meslekteki hizmetlerinin en büyük kısmını Mısır'da geçirdi. Bu sırada yazmağa muvaffak olduğu tefsir-i şerifini Sultan 3. Murad'a takdim ederek arzusu üzerine Şeyhi Harem-i Nebevi hizmeti ile tatmin edildi. Ömrünün sonuna kadar bu yüksek hizmeti ifa edip 1000 H. tarihinde vefat ederek Bakî' denilen salihler mezarlığına defn edildi. Nakşibendî tarikatı halifelerindendir. Eserleri basılmamış olup İstanbul kütüphanelerinde görülebilenleri aşağıdadır: Tefsir-i Şerif: Tenzîlü't-Tenzîl ve Tefsir-i Münşî şöhretiyle tanınmıştır. Nüshaları Ayasofya ve Nuruosmaniye kütüphanelerinde vardır. Şerhu Manzume-i Cezerî : Kıraat imamlarının büyüklerinden Cezerî'nin meşhur manzumesinin şerhidir. Vefa semtindeki Âkif Efendi kütüphanesinde mevcuttur. tercemeleriyle meşgul kimselere ve okuttuğu fıkıh kitaplarının müelliflerini de bilmek isteyen âlimlere lüzumlu ve mufassal denilebilecek eserlerden olup sadece Ketaib ismiyle de mezkûrdur.

Arap dilinde kâtip ve şair idi. Ketaib'den başka bazı risâleleri ve talikatı da vardır. 997 H. tarihinde İstanbul'da vefat etti...”²¹²⁴

Şem'î için iki yerde de biyografi yazan Na'îmâ, onu dünyevî şeylerden nefsinin arındıran bir kâmil insan olarak nitelemektedir. Akabinde onun ders vererek hayatını sürdürdüğünü, derviş-meşreb bir kimse olduğunu, *Mesnevî-i Şerîf*'i, *Dîvân-ı Hâfız*'ı, *Gülistân*'ı ve *Bostân*'ı Türkçe şerh ettiğinden bahseder. 1000/ 1591-1592 tarihinde vefat ettiğini belirtir:

“...**El-Mevlâ Şem'î**: Şem'-î fikrini ikâd edip müstahakk-ı merâtib olmuş iken meşreb-i fenâdan hissedâr ve perkâr-ı himmetine nokta-i tasavvuf medâr olmakla fâriğ ü âzâde ve dâ'ire-i terk ü tecerrüde karar-dâde olup ta'lîm-i ebnâ-

²¹²³ Münşî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Yunus Kaplan, “Münşî/Mehmed, Mehmed Münşî Efendi” <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4744> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹²⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 392-393.

i nâs ve huddâm-ı ekâbiri cihet-i ma'âş kılmuş idi. Elf-i kâmil hudûdunda rûh-ı pür-fütûhu mele'-i a'lâya vâsıl oldu. Mevlânâ-yı mezbûr ma'ârif-i cüz'îye ile meşhûr mukaddemât-ı ulûm ifadesine kâdir idi. Mesnevî-i şerîfe bir şerh yazmıştır. Ve Dîvân-ı Hâfız'ı ve Gülistân u Bostân'ı Türkî şerh etmiştir. Tullâbı yanında makbûl ü mütedâvildir...” (s. 55)

“...Şem’î Efendi: Terk ü tecrîd erbâbından bir vücûd-ı kâmil idi. Ebnâ-i nâs ve huddâm-ı ekâbiri okutmakla ta’ayyüş eder, dervîş-meşreb bir kimesne idi. Ma’ârif-i cüz’îye ve mukaddemât-ı ulûm ifadesine kâdir olup, Mesnevî-i şerîfi ve Dîvân-ı Hâfız’ı ve Gülistân’ı ve Bostân’ı Türkî şerh etmiştir. 1000 senesinde fevt oldu...” (s. 84)

XVII. yüzyılın başında vefat ettiğini düşündüğümüz Şem’î hakkında dönemin tezkirelerinde bilgi yoktur. XVI. ve XVII. yüzyıl tezkirelerine baktığımızda Şem’î adına rastlıyoruz, ancak bu kaynakların hayatı ve şiirleri hakkında bilgi verdikleri Şem’î ölüm tarihi 936/1529-1530 olan divan sahibi Prizrenli Şem’î’dir.²¹²⁵ Tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda Prizrenli Şem’î ile Mesnevî şarihi Mustafa Şem’î’nin karıştırılması İsmail Ünver’e göre Esrar Dede’nin Mevlevî olan her iki Şem’î’yi tek kişi sanarak eserine alması ve diğer kaynakların da bu yanlış tekrarlama nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu yanlışlık, eski kaynaklardan modern kaynaklara kadar sürmüştür.²¹²⁶

Na’imâ **Sûdî**’nin biyografisini kaleme alırken, onun Bosnalı olduğunu, ilim, irfan yolunda ilerlediğini, İbrahim Paşa Sarayı’ndaki gençlere eğitim verdiğini ve 1000/1591-1592 senesinde vefat ettiğini dile getirir. Ardından onun, *Mesnevî*’ye ve *Dîvân-ı Hâfız*’a şerh, *Kâfiye*’ye, *Şâfiye*’ye ve *Gülistân*’a ise tercüme ve şerh yazdığını belirtir:

“...el-Mevlâ Sûdî: Bosnaviyyü’l-asldır, bâzâr-ı i’tibârda kâlâ-i ilm ü irfândan mazhar-ı sûd-i bî-şumâr olup tarîk-i ilme sülûk ettikten sonra bir mikdâr vazîfe-i tekâ’üd ile kana’at etmiş idi. İbrahim Paşa Sarayı’nda olan gilmân-ı hass ta’lîmine ta’yîn olunup ol meşgâle ile bin hudûdunda azm-i ukbâ eyledi. Molla-i merkum sevdâger-i cins-i fâhir-i ulûm mebânî-i mukaddemâtı sedîd mu’allim-i müfîd idi. Mesnevî’ye şerhi ve Kâfiye ve Şâfiye’ye tercümesi vardır. Makbûl-i ülü’l-enzârdır...” (s. 55)

²¹²⁵ Muhammet İnce, *Şemî’nin Mantiku’t-Tayr Şerhi (İnceleme Metin)*, doktora tezi, 2012, Hacetepe Üniversitesi SBE, s. 20.

²¹²⁶ bk. Volkan Karagözlü, “Şem’î, Prizrenli Şem’î”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=847> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

“...**Sûdî Efendi:** Bosnaviyyü'l-asl bir merd-i sâhib-i ma'rifettir. Tarîk-ı 'ilme sülûkden sonra bir mikdâr vazîfe-i tekâ'üd ile kanâ'at edip İbrahim Paşa sarayında olan gilmân-ı hâs ta'lîmine meşguliken vefât eyledi, sene 1000. Mesnevî'ye ve Dîvân-ı Hâfız'a şerhleri ve Kâfiye ve Şâfiye ve Gülistân'a tercüme ve şerhi vardır. Makbûl-i ülü'l-enzârdır...” (s. 84)

Bursalı Mehmed Efendi'de rastladığımız Sûdî Efendi²¹²⁷ hakkında Na'îmâ'dan farklı olarak Farsça'yı kimden öğrendiği ve nereye defn olunduğu bilgilere ulaşmaktayız:

“...Osmanlı âlimlerinden olup Bosnaya bağlı Foçalıdır. Farsçayı Diyarbekirde Muslihuddin Larî'den öğrenmiştir. İstanbula dönüşünde Mesnevi Şerif, Gülistan, Bostan, Hafız Şirazî Divanı'na şerh yazmıştır. Basılmış eserlerinde Farsça kaidelerine ait bazı hatalarına tesadüf olunmakla beraber istifadelidir. Bunlardan başka İbni Hacib'in Sâfiye ve Kâfiye'sini, Nahivden Dav'ı'yi Türkçe'ye terceme ettiği gibi Hidâyetü'l-Hikmet şerhi üzerine de hâşiyesi vardır. 1005 H. de İstanbul'da vefat ederek Aksaray'da Yusuf Paşa Camii avlusuna defnolunmuştur...”²¹²⁸

İki yerde biyografisi verilen son edip ise **Kirâmî Çelebî**'dir. Na'îmâ, onun Kınalı-zâde Ali Efendi'nin küçük biraderi olduğunu, Abdülkerim-zâde Efendi, Bostan Efendi, Haseki müderrisi Hasan Bey Efendi ve Ebussu'ûd Efendi'ye intisâb ettiğini, Bursa kadısı Arab-zâde Abdülbâkî Efendi'den 959/ 1551-1552 tarihinde mülâzım olup yirmi akçe maaşla Edirne'de Beylerbeyi Medresesi'nden sâlik-i tarîk-i kazâ olduğunu belirtir. Aldığı eğitimlerden sonra Rumeli valisi ve Siroz kadısı olduğunu, Beyşehir'nde kadı iken 1000/ 1591-1592 tarihinde vefat ettiğini yazar. Onun faziletli ve kâmil bir insan olduğunu ve “Kirâmî” mahlasıyla *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da yer aldığını belirtir. İnci gibi şiirlerinin ve ipek ipliği gibi satırlarının olduğunu vurgulayarak onun şairliğini över:

“...**el-Mevlâ Abdürrahim:** Kınalı-zâde Ali Efendi'nin küçük birâderi Kirâmî Çelebî'dir. Tekmîl-i sermâye-i ulûmdan sonra ulemâ-i asrından Abdülkerim-zâde Efendi ve Bostan Efendi hizmetlerinde iştigâl edip Haseki müderrisi Hasan Bay Efendi'ye mu'îd ba'dehû Ebussu'ûd Efendi'ye intisâb ile kadri mezîd olmuş idi. Rumili'nin bilâd-ı celîlesine vâli ve ba'dehû Siroz Kazâsı ile reşk-endâz-i

²¹²⁷ Sûdî Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Alena Ćatović, “Sûdî, Ahmed” <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugi.com/index.php?sayfa=detay&detay=5984> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹²⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 432.

mevâlî olup anda alaka-i kesîre peydâ etmiş idi. Ba'dehû Ankara'da ve Beyşehir'nde kadı iken elf hudûdunda dâ'in-i ecel mütekâzî oldu. Merhûm-ı merkum kemâl-i fazîlet ile mevsûm idi. Kirâmî mahlas ile Tezkiretü 'ş-şu'arâda mestûr ve eş'ar-ı dürrer-bârı rişte-i silk-i sutûrdur..." (s. 56)

"...**Abdürrahim Çelebi:** Kınalı-zâde Ali Efendi'nin küçük karındaşıdır. Siroz kadısı olup reşk-endâz mevâlî-i mürüvvet ile muhteşem bir mahdûm-ı sâhib-fazl idi, vefât ettiler, fî sene 1000. (s. 84)

Aşağıdaki tabloda, Abdürrahim Çelebi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Kınalızâde Hasan Çelebi	"... Nâmı 'Abdu'r-rahîmdür. Kazâyâ-yı fazl u kemâlün eşmel ü e'ammu olan vâlid-i büzürgvâr hazretlerinin birâder-i kihteridür ki râkım-ı hurûf-ı 'aczi rakamun 'ammîdür. Vâlid-i 'aliyyü's-şân hazretlerinin hücre-i terbiyetlerinde mürebbâ olup hidmet-i pür-meymenetlerinde dâmen-dermiyân olmağa tahsîl-i envâ'-ı fezâ'il ü 'irfân itmiş idi ve bereket-i ta'lîm ü irşâdı ile 'ulûm-ı 'akliyye vü nakliyyede fâ'ikü'l-akrân ve kuvvet-i mübâhese vü münâzarada müşârün-bi'l-benân olmuş idi...Bu cümleden nazm-ı eş'âr ile şöhret-şi'âr şâ'ir-i sâhir-i nâmdâr olup eş'i'a-i ma'ânî-i latîfe ve nikât-ı dakîka ve bârika-i tahayyülât reşîka-i sehâb kelimât-ı belâgat-simâtından envâr-ı hûrşîd nehârı ve ziyâ-yı kevâkib şeb-i târî gibi vâzi' ü peydâ şu'â'-ı lutf u melâhat ve iltimâ-ı belâgat u fesâhat elfâz-ı fasîha ve 'ibârât-ı belîgasından mânend-i nûr-ı zekâ lâyih ü hüveydâdur. Nitekim îrâd olunan kelimât-ı bâ-sedâdı müdde'â-yı mezbûra şâhir-i sâdik idüğü âftâb-ı âlem-tâb gibi lâmi' ü bârikdür..." ²¹²⁹
Beyânî	"...Nâm-ı kerîmi Abdu'r-rahîmdür. Evsâf-ı sûtûdesi mezkûr olan Kınalızâde Ali Çelebinün birâder-i kihteridür. Rûmilinde ve Anadolu'da olan kasabât-ı mu'tebere kâdı olup kuzâtun zî-şânı ve sâhib-i ünvânlarındandır. Sene tokuz yüz seksen ikide Yenişehir kâdîsı iken kazâyı mahtûma rızâ virmişdür..." ²¹³⁰
Riyâzî	"...Hamîdî 'Abdu'r-rahmân Çelebi'dür. Hınnâli-zâde 'Ali Efendi'nün birâder-i kihteridür. 'Abdü'l-bâkî Efendi'den mülâzım olup sâlik-i tarîk-ı tedrîs olmuşken bâr-ı mihnet-i fakr u fenâya tahammül idemeyüp semt-i kazâyı teveccüh etmiş idi. Şi'ri, 'ilâve-i 'ilm ü kemâlî vâkî' olmuşdu..." ²¹³¹

²¹²⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire, s. 712-714.

²¹³⁰ Beyânî, Tezkire, s. 165.

²¹³¹ Riyâzî, Tezkire, s. 277.

Bursalı Mehmed Tâhir	“...Şâir kâdîlerden bir zât olup 982 H. târihinde Yenişehir kâdîsi iken vefat etti. Basılmamış dîvânı vardır.” ²¹³²

Tablo 22: Kirâmî Çelebi’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıda yer alan Kirâmî²¹³³ hakkındaki biyografilere baktığımızda, Na’îmâ’nın Kınalızâde’den farklı olarak soy, eğitim, görev ve vefat bilgilerini detaylı bir şekilde anlattığını ve Beyânî, Bursalı Mehmed Tâhir ve Riyâzî’ye kıyasla daha detaylı bilgi sunduğunu görmekteyiz.

Na’îmâ’nın, eserinde yer verdiği bir diğer şair biyografisi ise **Kavaklı-zâde Mehmed Efendi**’ye aittir. Na’îmâ Mehmed Efendi’nin Bursa’da hisar içinde Kavaklı İmamı denilen bir imamın oğlu olduğundan “Kavaklı-zâde” lakabıyla bilindiği ve Merhaba Efendi’den dersler aldığı bilgisini paylaşır. Hüsn-i kitâbet, inşa, Fars dili ve muammada usta olduğundan Kilârî Ali Paşa ve Vezir Ferhad Paşa’ya bir müddet hocalık yaptığından, Emir Buhârî Zâviyesi’nde seccâde-nişin olarak görev yaptığından ve 1000/ 1591-1592 senesinde vefat ettiğinden bahsedilir:

“...**es-Şeyh Mehmed Efendi**: Bursa’da hisâr içinde Kavaklı imâmı derler bir imâmın oğlu olmakla “Kavaklı-zâde demekle meşhûr idi. Tahsîl-i ilm ü kemâl ve ulemâ-i asrından Merhabâ Efendi hizmetlerinde iştigâl ettikten sonra hüsn-i kitâbet ü inşa ve lisân-ı Fârisî ve mu’ammâda ser-efrâz olmağın Mısır beylerbeyilerinden mütekâ’id Kilârî Ali Paşa ve vezîr Ferhad Paşa’ya bir müddet mu’allim ve münâdim olmuş idi. Ba’dehû Şeyh Hakîm Çelebi’ye hizmet ve bereket-i ülfet-i sohbetleriyle tekmîl-i tarîkat etmiş idi. Bir müddet zâviye-i Emri Buhârî’de seccâde-nişîn-i irşâd olup bin hudûdunda dâr-ı fenâdan dâr-ı âhirete intikâl etti...” (s. 56)

Mehmed Efendi’nin²¹³⁴ biyografisine rastladığımız tek şair tezkiresi olan *Âşık Çelebi Tezkiresi*’nde neredeyse aynı cümlelerle biyografinin kaleme alındığını görmekteyiz. Na’îmâ’nın *Âşık Çelebi*’den farkı çoğu şair biyografisinde yaptığı gibi şairin şiiirlerinden örnek vermemesidir. *Âşık Çelebi Tezkiresi*’nin yazılış tarihinin 1572²¹³⁵, *Na’îmâ Tarihi*’nin yazılış

²¹³² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 195.

²¹³³ Kirâmî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Mehmet Fatih Köksal, “Kirâmî”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=449> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹³⁴ Mehmed Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Şerife Ördek, “Kavaklızâde, Şeyh Mehmed Nevâlî Çelebi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5995> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹³⁵ bk. Orhan Şaik Gökyay, *Meşâ’irü’ş-Şu’ârâ*, *DİA*, XXIX, 355.

tarîhinin 1700 sonrası olduğu göz önünde bulundurulduğunda Na'îmâ'nın Âşık Çelebi'den bir nevî intihal yaptığı ortadır:

“...Burusalıdur. Hisar içinde Kavaklı İmâmı dirler bir imâmın oğludur. Adı Mehmed Çelebi idi. Fazîlet-i 'ilmiyyesi ma'mûrr olduğdan sonra hatt u inşaya ve şi'r ü mu'ammâya kûşîş itdi. Nihâyetine dest-res buldı, her kankısında tab'ın âzmâyiş itdi. Mülâzemeti müteyakkin ve akranı içinde müte'ayyin iken Mısır beglerbegisi iken mütekâ'id olan 'Alî Paşa'ya ba'dehu vezîr olan Ferhâd Paşa'ya hâce vü musâhib olup ve müterassıd-ı menâsıb; rıf'atî rûz-efzûn ve tâlî'i hümayûn olmakda iken tevfîk-i İlâhî yârî ve müsâ'ade-i sa'âdet meded-kârî kılup Hakîm Çelebi Efendi ile mukârenet ve ehlu'llâh ile mukârebet itdi. Tarîk-i surîden 'uzlet ve devlet-i dünyeviyyeden ferâgat itdi. Zevâ'id akçasından 'ulûfesi vardır. Zihî tevfîk-i Yezdânî ki anı şâyeste-i hâl-i ehl-i hâl itdi ve zihî himmet-i âliyye ki ol istikbâl itdi. her çend ki devlet ana ikbâl itdi...”²¹³⁶

Padişah olması hasebiyle ayrıntılı bir şekilde²¹³⁷ biyografisini kaleme aldığı **III. Murad** için ağdalı ve edebî bir dil kullanımayı tercih eden Na'îmâ, Sultan Murad'ın şairlikle ilgili vasıflarını sıralarken öncelikle onun âlimlerden ve şairlerden ilmî eser ve şiir sunanlara karşı elinin açık olduğunu ve onlara birçok hediye verdiğini belirtir. Zühd ve takvaya önemseyerek tasavvuf ilmiyle alakalı *Futuhât-ı Sıyâm* isimli bir kitap yazdığını, mahlasının Murâdî olduğunu, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olduğunu belirtir. Tasavvuf ilminin esrarlarına dair Hak erenleri gibi güzel ve belîğ söz söylemeye talip olduğunu belirttiği Murâdî'nin, kimi zaman rüyalarını tabir kimi zamanda inci tanesi olan şiirlerini şerh ve tahrir ettirdiğini vurgulamıştır:

“...Pâdişâh-ı merhûm Hüsrev-i âlî-himmet, mecma'u'l-bahreyn-i kerem ü kerâmet, muhibb-i meşâyih u sulehâ, mürebbî-i fuzalâ vü ulemâ, hoş-tab' u fehîm, âkil ü âdil ve kerîm olup, taht-ı sa'âdetlerinde sâbit iken pergâr-ı himmet ü şevketi etrâf-ı memâlike irişüp seyf-i sârım re'y ü şecâ'atleri mansûr ve e'âdî-i dîn ü devletleri müdemmer ü makhûr olmuş idi. Ulemâ vü şu'arâdan âsâr-ı ilmiyye ve şi'riyye arz edenlere eltâf-ı aliyyeleri diriğ buyulmayup cevâ'iz-i seniyye i'tâ ederler-idi. Zühd ü salâh semtine sâlik olup fenn-i tasavvufda *Futûhât-ı Sıyâm* nâm bir kitâb te'lîf etmişlerdir. Mahlasları Murâdî olup Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'ârları vardır. Esrâr-ı tasavvufa müte'allık mezâk-ı

²¹³⁶ Âşık Çelebi, *Tezkire*, s. 384.

²¹³⁷ Murâdî'nin biyografisi uzun bir şekilde kaleme alındığından, burada sadece Murâdî'nin şairlik ve yazarlık yönünden bahsedilen kısımlardan alıntı yapılmıştır.

ricâlullah üzre sühan-perdâzlığa tâlib ve tarîk-ı meşâyih erbâbı ve ashâb-ı sulûk ile mükâtebe ve muhâvereye râğıbb olup gâh rü'yâlarını ta'bîr ve gâh eş'âr-ı dürer-bârlarını şerh u tahrîr ettirip, eshâb-ı bevâtını erbâb-ı zâhirden tercih ve ehl-i hakikat ve eshâb-ı kulûba incizâb-ı tabî'atlerin tasrîh ederler idi...” (s. 79-80)

Aşağıdaki tabloda, Sultan III. Murad’ın tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	“...Mahlas-ı şerîfleri Murâdî’dür. Muhibb-i ‘ulemâ ve mu’tekid-i evliyâ olup salâh u takvâyla meşhûr u ma’rûf ve ri’âyet-i ahâlî itmekle zât-ı ‘âlîleri mevsûf idi. Bu iki beyt-i tasavvufâne ol pâdişâh-ı zemânenündür...Tokuz yüz seksen ikide evreng-nişîn-i kayserî olup müddet-i saltanatları yigirmi bir ve müddet-i ‘ömrleri elli senedür...” ²¹³⁸
Beyânî	“...Müretteb ü mükemmel dîvân-ı bâ-üvvânı vardır. Gâhî Arabî vü Fârisî ebyât mezc itmişdür. Çendân âlemi yokdur. Eş’ârı ekser meşâyih kelimâtına taklîd itmekle muvahhidâne vü ârifânedür ve basît ü sâde olan eş’ârı cümlesinden râcihdür. Bu eş’âr ol hudâvendigâr-ı zevâl-iftihârın güftâridur...” ²¹³⁹

Tablo 23: III. Murad’ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloya göre, *Rızâ ve Beyânî Tezkireleri*’nde²¹⁴⁰ rastladığımız Murâdî biyografilerinde, Na’îmâ’nın kaleme aldığı *Futûhât-ı Sıyâm* isimli kitabın bilgisinin yer almadığı görülmektedir.

Na’îmâ’nın ayrıntılı biyografisine yer verdiği bir diğer kişi ise **Sultan Mehmed Han**’dır. Onun şairlik yönüyle alakalı olarak Na’îmâ²¹⁴¹, babası Sultan Murad gibi şiirle meşgûl olduğu ve şiirlerinde “Adlî” mahlasını kullandığı bilgisini sunar:

“...Ecdâd-ı kirâmları gibi gâhî şiir derler ve ‘Adlî tahallüs ederlerdi...” (s. 256)

Aşağıdaki tabloda, Sultan Mehmed Han’n tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

²¹³⁸ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi* (haz. Gencay Zavotçu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 49.

²¹³⁹ Beyânî, *Tezkire*, s. 19-21.

²¹⁴⁰ Kınalızâde Tezkiresi’nde de rastladığımız Murâdî biyografisinin çok uzun kaleme alınmış olmasından sebeple çalışmamızın dışında tuttuk. İlgili çalışma için bk. Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s. 67-95. Murâdî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Mustafa İsen, “Murâd/Murâdî, Sultân III. Murâd”, <http://www.turkdebityatilisimleri.com/index.php?sayfa=detay&detay=6692> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹⁴¹ Çok uzun bir biyografiye yer verildiği için Adlî’nin burada sadece şairlik yönünün bahsedildiği kısma yer verilmiştir.

Rızâ	“...Bunların dahi mahlas-ı şerîfleri ‘Adlî olup evsâf-ı zât-ı sûtûde-şiyemleri hûrşîd-emsâl iştihârlarına binâen tahrîr-i kalem-i hoş-reftârdan müstagnîdür...Kendiler bi’z-zât Yanıl ve Eğri Kal’aları üzerine gazâ vü cihâd eyledükleri meşhûd-ı ahâlî-i bilâddur. Bin üçde taht-ı âlî-bahta cülûs buyurup tokuz sene pâdişâh ve kırk sene mu’ammer olmuşlardır...” ²¹⁴²
Beyânî	“...Hicret-i nebeviyye’nin sekiz yüz seksen altısında izzet-i ikbâlle serîr-i saltanata cülûs-ı bâ-iclâlleri müyesser oldukda ekber-i husûn-ı ehl-i küfr ü erbâb-ı fesâd kal’a-i Belgrad fethine teveccüh idüp feth ü teshîr olunmuşdur. Zemân-ı meymenet-’üvânlarında ta’ife-i sulehâ vü zümre-i ulemâ vü fırka-ı şu’arâ her biri nice hedâyâ vü atâyâyâ nâ’il ve merâtib-i aliyeye vâsıl olmuşlardır. Ve kendülerün dahi fûnûn-ı ma’ârifden hatt-ı vâfirî ve nasîb-i bâhiri olup nazm-ı revân-bahşa kudret-i tammı ve mahâret-i mâ-lâ-keîlâmı var idi. Mahlası Adlîdür...” ²¹⁴³
Kınalızâde Hasan Çelebi	“...Ol şâh-ı ra’iyyet-perver ve şehensâh-ı ‘adâlet-güsterün mahlası ‘Adlîdür...” ²¹⁴⁴

Tablo 24: Sultan Mehmed Han’ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere diğer tezkire yazarları da sadece Sultan Mehmed Han’ın şiire meyli olup mahlasının Adlî olduğundan bahsetmişler, şairliğinin ve şiirlerinin özelliklerinden bahsetmemişlerdir.²¹⁴⁵

Şeyhülislâm Mehmed Efendi biyografisinde, babasının Sultan Murad’ın hocası Sa’deddin Efendi olduğunu belirten Na’îmâ, Şeyhülislâm Mehmed Efendi’nin 28 Şa’bân 975/ 27 Şubat 1568 tarihinde babasının o zamanlar müderrislik yaptığı Yıldırım Han Medresesi’nin bulunduğu Bursa’da doğduğunu belirtir. Onun Molla Tevfik’ten dersler aldığını, Cumâdelûlâ 994/ Nisan-Mayıs 1586 tarihinde babasından mülâzım olduğunu ve akabinde İsmihan Sultan Medresesi’nde göreve başladığını söyler. 997/1588-1589 tarihinde Sahn’a gelip 999/1590-1591 tarihinde Selimiye’den Süleymaniye’ye, 1000/1591-1592 tarihinde ise Mekke’ye gittikten sonra 1001/ 1592-1593 tarihinde görevinden istifa ettiği bilgisi verilir. 1004/1595-1596 tarihinde kendisine İstanbul kadılığının yeniden verilip Safer 1010/ Ağustos 1601 tarihinde Sun’ullah Efendi yerine şeyhülislam olduğu bilgisi paylaşılır. Na’îmâ şeyhülislam olduğu bu tarih için de “*Ve’msikû kavle Mehmed ve ‘aleyhi’l-fetvâ*” mısrasıyla tarih düşürüldüğünü belirtir. 5 Cumadelahire 1024 Perşembe / 2 Temmuz 1615 tarihinde vebadan vefat ettiğini ve

²¹⁴² Rızâ, *Tezkire*, s. 49-50.

²¹⁴³ Beyânî, *Tezkire*, s. 13-14.

²¹⁴⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkire*, s. 129-133.

²¹⁴⁵ Adlî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Filiz Kılıç, “Adlî, III. Mehmed”, <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugi.com/index.php?sayfa=detay&detay=2859> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

cenaze namazının Üsküdarî Mahmûd Efendi tarafından kıldırılıp Eyüp Camii'ndeki babasının kabrinin yanına defnedildiğini belirtir. Na'îma, Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin özelliklerinden bahsederken onun, Anadolu âlimlerinin öne çıkan isimlerinden biri olduğunu, şiir ve inşada kıskanılan bir edîp olduğunu, zekâda akl-ı evvel olduğunu, fazilet hususunda ise ikinci Hocaşâde olduğunu söyleyerek methetmiştir. Onun güler yüzlü, nüktedan, şakacı bir kişi olduğunu, üç dilde nazım ve nesir şeklinde eserleri bulunduğunu hatta bu nesirlerin süslü nesir örnekleri arasında yer aldığını, *Kaside-i Bürde*'ye bir tahmis yazdığını, devrinin eserlerine takrizleri ve kâfiyeli imzaları olduğunu ifade eder. Babasının yaptığı gibi cuma günleri Ayasofya'da fetva verdiğini, babasının *Tâcü't-tevârih* isimli eserine bir zeyl yazmaya niyet etse de bitirmesinin nasip olmadığını belirtir:

“...Şeyhülislam Mehmed Efendi: Mu'allim-i Murad Hânî Hoca Sa'deddin Efcndi'uin mahdûm-ı mükerrerimidir. Dokuz yüz yetmiş beş şa'bânınm yirmi sekizinci gününde tevellüd edip, Ol târihde vâlidî Bursa'da Yıldırım Han Medresesi müderrisi olmakla anda vücuda geldi. Üstâdî Molla Tevfik himmeti ile teşyîd-i mebânî-i ulûm edip rütbe-i isti'dâda vusûlden sonra doksan dört cumâdelûlâsında pederlerinden mülâzim olup ol gün İsmihan Sultan Medresesi pâyesiyle ikrâm olundu. Doksan yedide Sahn'a gelip, dokuzda Selimiye'den Süleymaniye'ye hirâm eyledi. Binde Mekke kazâsı ile teşrîf ve bin birde isti'fâ etti. Bin dörtte İstanbul kazâsı verilip girü ol sene Anadolu sadrına geçti. Eğri seferine gidip, ba'de'l-kufûl iki sene ma'zûl olduktan sonra bin yedide Rumili sadâreti verildi. Bin on seferinde Sun'ullah Efendi yerine şeyhülislâm olup:

Ve'msikû kavle Mehmed ve aleyhi'l-fetvâ târih düştü. On bir recebinde tekâ'üd edip, on yedide Sun'ullah Efendi'nin def'a-i râbi'ası yerine makâm-ı iftâda karâr ettiler. Yedi seneden sonra altmış bin akçe ze'âmet olan Kalkandelen hasları zamîme-i revâtibi kılınmış idi. Bin yirmi dört cumâdelâhiresinin beşinci [02.7.1615] yevm-i hamîsde ta'na-i tâ'ûn ile âlem-i bakâya azm etti. Cenâzeleri Câmi'-i Ebî Eyyûb Ensârî'ye –radiye'llâhu te'âlâ anh- ihzâr ve Şeyhü'l-asr Üsküdarî Mahmud Efendi imâm-ı saf ihtiyâr kılınıp dü'â vü senâ ile vâlidî türbesinde defn olundu.

Mansıb-ı fetvâ birâderleri Es'ad Efendi'ye tevcih olunup, hacc-ı şerîfden avdetlerine müsâdif olmakla na'y-i birâder ile müjde-i devlet ü ikbâl Karaman

içinde istikbâl edip, İstanbul'a duhûlleri Ok-meydânı'nda du'â gününe müsâdif olmakla doğru du'âya geldiler.

Molla-i merkum aynü'l-a'yân-ı ulemâ-i Rum şî'r ü inşada reşk-endâz, Hoca-i cihân, zekâda akl-ı evvel, fazîlette Hoca-zâde-i sâni idi. Handân-rû, nükte-senc ve latîfe-gû mahdûm-ı mükerrem olup, elsine-i selâsede nazm u nesri ve musanna' inşası ve kaside-i Bürde'ye tahmisi ve âsâr-ı ehl-i asra takrîzleri ve mukaffa imzâları vardır. Vâlid-i mâ-ceddine iktidâ eyleyip, cum'a günleri Ayasofya'da iftâ ederler idi. Pederlerinin Tâcü't-tevârih'ini tezyile şurû' edip, tekmi'l müyesser olmadı..." (s. 424)

Aşağıdaki tabloda, Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	"...Sultân Murâd Hân-ı Sâlis'ün edîb-i fazâ'il-perveri Sa'de'd-dîn Efendi'nin ferzend-i mih-teridür. İki def'a sadr-ı şeyhü'l-islâmî zât-ı sûtûde hisâlleri ile müşerref olmuş-ıdı. Hakkâ ki ol zât-ı bî-enbâz hilye-i azl ı takvâda hâ'iz-i rehîne-i imtiyâz oldukları gibi mizmâr-ı nazm ü inşada dahı destindeki hâme-i mu'ciz-nümâ birle kasabü's-sabk-ı i'câzdur. Bu ebyât-ı bî-hem-tâ kaside-i dil-güşâlarından oluş bu mahalle sebt olunmak revâ görildi...vasf-ı zât-ı celâlet-me'âbları tahrîr-i kilik-i nâdire-perdâzdan müstagnî olmağın bu mertebe ile iktifâ olındı. Bu dâr-ı gurûrdan diyâr-ı sürûra irtihâl ü intikâlleri İstanbul'da bin yigirmi dörtde vâki' olmuşdur..." ²¹⁴⁶
Kınalızâde Hasan Çelebi	"...Hâ'iz-i kemâlât-hasbî ve fâ'iz-i sa'âdât-vehbî ve müktesebi câmi'-i 'ulûm u hikem menba'-ı cûd u kerem ma'den-i 'ulüvv ü himem temîme-i veşşâh-ı fazl u kemâle yetîme-i kılâde-i sa'âdet ü iclâl vâsıtâ-ı 'akd-i fezâ'il dürre-i beyzâ-yı bahr-ı muhît-i ma'ârif gurre-i vazhâ-yı cebhe-i hakâ'ik u letâ'if dürc-i mekârim-i ahlâkun dürri semîni burc-ı kerâ'im-hisâlün mihr-i güzîni bûstân-ı dâniş ü iz'ânun nihâl-i bülembâlâsı ve sadef-i 'izz ü şerefün lü'lü-i lâlâsı âsmân-ı sa'âdet ü ikbâlün kevkeb-i sa'dı 'âlem-i 'azîmet ü iclâlün zât-ı pür-şeref ü mecdi gurre-i cebhetü'l-leyâlî kurre-i 'aynü'lme'âlî...Bu dâ'i-i za'ifün bu evrâk-ı perîşânı cem' ü te'lîf itmesine illet-i gâ'iyye olup mir'ât-ı zât-ı sûtûde-sıfâtları mahalli suver-i ma'ârif-i gaybiye olan mesned-nişîn-i sadrgâh-ı fazl u kemâl serîr-ârâ-yı eyvân-ı sa'âdet ü ikbâl kevkeb-i sa'd dîn-i şerîf-i 'âlem fazl u yakîn bahr-ı mevâc serrâc-ı vehhâc sehâb-ı mâtır Fırat-ı zâhir sultân-ı 'âlem fazl u ihsân Hâce-i Sultân-ı Cihân Hazretlerinin...nihâl-i devha-i fazl-ı nâ-mahsûrî ve nûr-ı dîde-i sürûr-ı hubûrîdur. Nihâl-i vücûd-ı pür iclâli gülistân-ı fazl u 'irfânda keşîde-bâlâ olsa revâdur ki âb-ı hürde-i cûybâr fazl-ı bişümârdur ve hilâl-i zât-

²¹⁴⁶ Rızâ, Tezkire, s. 192-193.

	ı pür-efdâli yevmen-fe-yevmen bedr-i tâbân olsa sezâdur ki ol hûrşîd-i fazl u ihsândan müstefiz-i azvâ vü envârdur...Ser-i sa'âdet-makarrı âsmân-ı sa'âdet ü iclâle hem-ser olacagina delîl bu yeter ki sa'd-ı ekber ana pederdür ve vücûd-ı 'âlî-menzileti sadr-nişîn-i evc-i sa'âdet olmasına bürhân u vâzıhdur ki envâr-ı necâbet-cebîn-i mübîninde herbâr bârikterdür...Eşkâl-i ahvâli müntic-i mecd ü me'âlî olacağı ne mahall-i istidlâldur ki kübrâ vü sugrâ fazl u kemâli cem' ü tertîb eylemişdür ve tertîb-i umûr 'ulûm-ı ma'lûmı olduğu bi'l-bedâha meczûmdur ki tashîh-i tarîk-i nazarı 'akl-ı evvelden görmüşdür. Hâlâ vâsıl-ı sinn-i şebâb iken -Bi-'inâyeti'llâhi'l-meliki'l-vehhâb- fezâ'il ü ma'ârif-i bî-hisâbı hâvî vü şâmil olup zâhiren vücûd-ı pür-cûdı henüz hilâl iken fazîlet ü kemâl ile bedr-i kâmil olmuşdur. Sür'at-i fehm ve hiddet-i zekâda bir şehbâz-ı mümtâzdur ki cürre-bâz-ı kuvvet-i mütehayyile hevâ-yı dikkat-i efkâr u enzârda anunla pervâz itmek emr-i muhâl ve tâ'ir-i şikeste-bâl-i hayâl ol vâdîde tayerân itmek mahz-ı hayâldür. El-veledü'r-reşîd yektadî bivvâlidihî's-sa'id fehvâsı üzre ahlâk u etvârı memdûh ve zât-ı nîkû-kârı merzâ vü makbûl nihâyet hayâ vü edeb ve sekînet ü vakâr üzre leyl ü nehâr tahsîl-i ma'ârif-i bî-şümâra muvâzıb u meşgûldur. Kendülerine mîrâs olan kemâlât-ı bisyârdan biri ki nazm-ı eş'âr-ı âbdârdur ana dahı gâyet miknet ü iktidâr ibdâ vü izhâr itmişdür ve dâmen-i zemîn ü zemânı cevâhir-i zevâhir-i belâgat ü beyân ile gevher-bâr kılmışdur...''²¹⁴⁷
Riyâzî	"...Sultân Murâd-ı Sâlisün edîb-i fezâyil-perveri Valâhat nücûmü'l-fazlı min matla'i's-sa'di kelâm-ı ferhunde-eseriniün mazharı Sa'dü'd-dîn Efendi'nün ferzend-i mihteridür. Vâlid-i mâcidlerinden iktisâb-ı şeref-i mülâzemetle kirâmî olup iki def'a çâr-bâliş-nişîn-i mesned-i Şeyhü'l-islâmî olmuşlardır. Habbezâ velî-nî'met-i 'âlemiyân ki terbiye-i ehâlî-i 'ilm ü 'irfân zâbitasın düstûrî'l-'amel kılmağla rûz-ı bâzâr-ı 'ilm ü 'amel olan eyyâm-ı 'adl ü dâdlarında sûdâgerân-ı ashâb-ı bizâ't-at-ı sûd-ı bî-kerân itmişlerdür. Hakkâ ki, ol zât-ı bî-enbâz halbe-i fazl u takvâda dahı destindeki ney-i hâme ile fâyiz-i kasabü's-sabak-ı i'câzdur. Be-tahsîs, deffe-i kalem-i turfa-kârı müdâhalesi ile rişte-i müşgînsütûrla bâfte olup nesîc-i kâr-gâh-ı belâgat olan inşa-yı pür-kârı tamgâ-yı mühr-i i'tibârla nâm u nişân bulmağla bâzâr-gâh-ı fesahatün metâ'-ı revâ-nisâbı olup reşk-endâz-ı revân-ı sâbîdür. Lâ-cerem bu rakam-güzâr-ı midhat ü senâ-kârı, beyân-ı evsâf-ı fezâyil-ittisâflarında bu gûne gevher-bâri itmişdür...''²¹⁴⁸

Tablo 25: Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıda yer alan şair tezkirelerinden farklı olarak yıl yıl kronolojik bir sırayı takip ederek Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin hâl tercümesini kaleme aldığını gördüğümüz Na'imâ, bu üç tezkireden farklı olarak şeyhülislam olduğu tarihe düşürülen bir tarih manzûmesine yer

²¹⁴⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire, s. 751-753.

²¹⁴⁸ Riyâzî, Tezkire, s. 290-291.

vermiş ayrıca onun şairlik yönü hakkında görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca yine bu üç şair tezkiresinden farklı olarak kaleme aldığı eserlerden de bahsetmiştir.²¹⁴⁹

Biyografisini ayrıntılı ve süslü bir dille kaleme aldığı şair sultanlardan **Sultan Ahmed Han**'ın²¹⁵⁰ 14 yaşında Osmanlı'nın 14. padişahı olup 14 sene hüküm sürdüğünü, şiirde de "Bahtî" mahlasını kullandığını dile getiren Na'imâ, bu mahlasın aynı zamanda cülûsuna düşürülen bir tarih (1012/1603) olduğunu ifade etmektedir:

"...Sinn-i şerîfleri on dörde bâliğ oldukta on dördüncü padişah olup on dört sene fermânları hırzû'l-emân olmak ittifâkât-ı hasenedendir ki şi'irde mahlas-ı şerîfleri "Bahtî"dir, ki târîh-i cülûs-ı hümayûnlarıdır, gayret ve hamîyyetli bir pâdişâh-ı vâlâ-himmet idi...." (s.434)

Aşağıdaki tabloda, Sultan Ahmed Han'ın tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	<i>"... Mahlas-ı şerîfleri Bahtî'dür. Evsâf-ı cemîl-i 'âlem-ârâları şöhret-i bî-hem-tâlarına binâen tavsîf ü tafsîlden müstağnî olup mahrûsa-i İstanbul'da li-vech-illâhite'alâ bir câmi'-i zîbâ ihdâs ü binâ itdürmüşlerdür ki Yeni Câmi'-i Şerîf demekle meşhûr-ı dünyâdur. Tab'-ı 'âlem-ârâları iştiâ-yı 'arûs-ı 'arûz-ı zîbâ olup gâh u bi-gâh kalem-i dil-güşâları tahrîr-i eş 'ar ü inşâ ider idi. Bu eş 'ar-ı latîf ol zâ-ı şerîfün zâde-i tab'-ı nazîfleridir...Cülûs-ı hümayûn-ı sa'âfet-makrûnları bin on ikide vâki olup müddet-i saltanatları on dört ve müddet-i 'ömrleri kırk tokuz senedir..."²¹⁵¹</i>
Riyâzî	<i>"...Mahlas-ı şerîfleri Bahtî'dür ve hem târîh-i saltanatlarıdır. Bin on iki târihinde dest-ârâ-yı evreng-i Kayserî olmuşlardır...Hakkâ ki, ol şeh-süvâr-ı 'arsa-i hilâfet ü tâc-dârî, yekrân-ı reh-vâr-ı saltanatı zîr-i rân-ı iktidâra çeküp ol vâdide hâ'iz-i rehîne-i imtiyâz oldukları gibi semend-i tab'-ı revânı dahı 'arsa-gâh-ı belâgat ü beyâna sürüp kasab-ı hâme-i nîze-bâzî olmagla fâ'iz-i kasabü's-sebak-ı i'câzdur. Bu eş 'âr-ı âb-dâr ol şehryâr-ı kâm-kârun kelâmü'l-mülûkinden vâye-dâr olan kelimât-ı fesâhat-şi'ârlarındandır ki bu nâme-i bî-nâm u nişâna 'ünvân-ı i'tibâr kılındı..."²¹⁵²</i>

²¹⁴⁹ Şeyhülislam Mehmed Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Beyhan Kesik, "Mehmed, Hoca Sa'deddin Efendizâde Mehmed Efendi (Çelebi Müftî)", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3369> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹⁵⁰ Na'imâ'nın tafsilatı bir şekilde kaleme aldığı Sultan Ahmed Han'ın biyografisinden sadece şairlik kısmının öne çıkarıldığı kısım burada gösterilmiştir.

²¹⁵¹ Rızâ, Tezkire, s. 50-51.

²¹⁵² Riyâzî, Tezkire, s. 23-27.

Bursalı Mehmed Tâhir	“...<i>Garib tevâfuklardan olarak on dört yaşında pâdişâh olup on dört sene saltanat süren on dördüncü pâdişahdır. Cûlus târihlerini bildirici olmak üzere şiirde «Bahtî» mahlasını kullanırlardı. Müretteb Divânı Ayasofya Kütüphanesinde mevcuddur. Farsça şiirleri de güzeldir. Vefatları 1026 da, türbeleri kendileri tarafından yaptırılan câmi-i şerifin yakınındadır...</i>”²¹⁵³

Tablo 26: Sultan Ahmed Han’ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Na’îmâ, yukarıdaki diğer tezkireciler gibi Bahtî mahlasına sahip olduğunu söylediği sultanın şiirlerinden örnek vermeyi tercih etmemiştir ki bu tutum şair biyografilerinde görülen Na’îmâ’nın genel bir tutumudur.²¹⁵⁴

Na’îmâ **Azmî-zâde Hâletî**’nin biyografisinde, babasının Azmî mahlaslı Pîr Mehmed Efendi olduğunu ve asıl adının da Mustafa olduğunu belirtir. 977/1569-1570 senesinde doğduğunu, ilim tahsilinden sonra Hoca Sa’deddin Efendi’den mülâzım olduğunu ve kırk akçe ile Hoca Hatun Medresesi’nde göreve başladığını, 1005/1596-1597 tarihinde Sahn’a gelip 1011/1602-1603 tarihinde Şam ve akabinde Mısır kadısı, 1015/1606-1607 tarihinde Bursa ve 1020/1611-1612 tarihinde Edirne kadısı olduğunu ifade eder. Edirne kadısıyken bir kadıyı azarladığı gerekçesiyle Şam’a atandığını ileri sürer. 1023/1614-1615 senesinde İstanbul kadısı olduğunu, 26 Şa’bân 1040/ 30 Mart 1631 tarihinde vefat edip Sofular Çarşısı yakınlarındaki evi önünde defnedildiğini yazar. Nacî Mahlaslı Hüseyin Kürdî’nin söylediği “*Rûh-ı pâkine dem-be-dem rahmet*” mısrasının onun vefat tarihini verdiğini ve mezar taşına da bu mısranın yazıldığını belirtir. Onu methederken devrinde eşi bulunmayan bir inci tanesi olduğunu ve derecesinin de yüksek olduğunu dile getirir. Ayrıca onun şiir ve inşaya kâdir olduğunu belirttikten sonra Anadolu şairlerinin üstadı olarak methine devam eder. Hayatı boyunca türlü türlü cezalar ve cefalarla karşılaştığını ve bundan dolayı kimi zaman ah ettiğini ve bu durumların onun ilmine ve eserlerine de yansıdığını dile getiren Na’îmâ, şiirlerinin de bu sebeplerle şikayet tarzında yazıldığı çıkarımında bulunur. Na’îmâ onun Kınalı-zâde Ali Efendi’yi geçecek kadar çok sayıda kitap tetkiki yaptığı ve vefat ettiği zaman kalemi ile düzeltilmiş üç dört bin cilt kitabı bulunduğunu ileri sürmüştür. Na’îmâ *Dürer ve Menâr-ı İbn-i Melek*’e bir hâşiyesi, *Muğni’l-lebîb*’e şerhi, *Hidâye* ve *Miftâh*’a ta’likleri ve müretteb ve aynı zamanda da mükemmel *Divân*’ı, biraraya getirilmiş *Rubâiler*’i ve bir *Münşeât*’ı olduğunu

²¹⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 12.

²¹⁵⁴ Bahtî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Ayşe Yıldız, “Bahtî, Sultan 1. Ahmed”, <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugi.com/index.php?sayfa=detay&detay=5020> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

vurgular. Bütün eserlerinin de makbul ve saygı gören eserler olduğu öznel ifadelerle beyan edilir:

“...Sudûr-ı kirâmdan Azmî mahlas Pîr Mehmed Efendi’nin ferzend-i dil-pesendi Mustafa Efendi’dir. Dokuz yüz yetmiş yedide vücûda gelip fûnûn-ı şettâ tahsîlinden sonra Hoca Sa’deddin Efendi’den mülâzım ve müderris ve ibtidâ kırk akçe ile Hoca Hatun Medresesi’nden sadr-ı meclis olup bin beşde Sahn’a geldi. On birde Dimeşk-i Şâm ba’dehû Mısır kadısı olmuştu.

Hoca Key İbrahim Paşa asker-i Mısır hücumu ile şehid olup bunlar kaymakam kaldı. On beşde Bursa kadısı iken Kalender-oğlu muhâsara eyledi. Yirmide Edirne kazâsı verilip bir kadı-i mechûlû ta’zîr etmekle Şâm’a nakl olundu. Yirmi üçde İstanbul kadısı olup yirmi yedide geri Mısır kazâsı verildi. Otuz ikide Anadolu sadrı olup otuz yedide Rumili sadrı oldu. Bin kırk şa’bânının yirmi altıncı günü [30.03.1631] intikâl eyleyip Sofular Çarşısı kurbunda hânesi önünde defn oldu.

Mısra: “Tûh-ı pâkine dem-be-dem rahmet” târih-i vefâtıdır. Nâcî mahlas Hüseyin Kürdî bu târihi söyleyip seng-i mezârına nakr olundu. Molla-i nâ-murâd ferîde-i sade f rüzgâr mahdûm-ı âlî-mikdâr idi. Kesret-i fûnûna ihâtası hâric-i dâ’ire-i zunûn, mutâla’a vü müzâkereye müdâvim şî’r ü inşâ ve tahrîre mülâzım üstâd-ı ş u’arâ-i Rûm idi.

Âsâr-ı kaleminden Dürer ve Menâr-ı ibn-i Melek’e hâşîyesi ve Muğni’l-lebîbe şerhi ve tefsîr ve Hidâye ve Miftâh’a ta’likleri ve müretteb ü mükemmel Dîvân-ı ve müdevven rubâ’iyâtı ve münşe’atı vardır. Cümlesi makbûl ve mu’teber âsârdır.

Esnâ-i tarîkinde nice ukûbâta uğrayıp gâh gâh âh ederlerdi ve rügârda ilm ü hünerin zarârdan gayri eseri görülmedi. Her pâyede bir kûh-i polad, seddi sedîd, serrâh-ı murâd olur derlerdi. Anın için ekser eş’ârı şikâyet-gûnedir. İttifâk-ı ârâ bunun üzerinedir ki hem-asırlarında belki pâye-i âşire erbâbından Kınalı-zâde Ali Efendi’yi geçicek bunlar denli iştigâl etmiş ve kütüb tettebbu’ eylemiş molla olmaya. Hîn-i intikâllerinde kalemi ile musahhah üç dört bin cild kitâb-ı latîf bulundu. Rahmetullah...” (s. 691-692)

Aşağıdaki tabloda, ‘Azmi-zâde’nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Kınalızâde Hasan Çelebi	“...Sâbıkâ şehzâde hâcesi iken fevt olan ‘Azmî Efendinün ferzend-i dil-bendidür. Hâlâ ki hadâset-i sinn ve ‘unfuvân-ı şebâbdadur -Bi-’inâyeti ‘llâhi ‘l meliki ‘l-vehhâb-. Aksâ-yı himmeti isticmâ’-i ma’ârif ü kemâlât semtine mahsûr ve kasârâ-yı töhmeti ihrâz-ı kasâbât-ı fezâ’il-i bî-nihâyât cânibine maksûr olup e’inne-i sa’y-ı cemîli istihsâl-i hakâ’ik-i ‘ilmiyyeye ma’tûf ve ezimme-i cidd-i cezîli istihzâr-ı dakâ’ik-i hikemiyyeye masrûf şeb ü rûz şâhidân-ı fazl u ‘irfânla imtizâc u i’tilâfi ve abâ vü eslâfi gibi mekârim-i ahlâkla tamâm ittisâfi var mahdûm-ı pesendîde evzâ’ u hamîde etvârdur. Hakkâ ki ol mahdûm-ı kâmil ki müstecma’-ı celâ’il-i hasâ’ildür. Bu sinde bu denli ma’ârif ü fezâ’ili câmi’ olup ve hengâm-ı şebâbda ki eyyâm-ı hevâ vü hevesdür. Evkât-ı huceste sâ’âtin tahsîl-i letâ’if ü kemâlâta sarf-ı kavî vü enzâr itmekle nakkâda rûzgâr ve kâdve-i mahâdîm-i sûtûde-etvâr olduğu mûcib-i hayret-i erbâbü’l-bâb idüğünde şübhe vü irtiyâb yokdur. Peder-i nâmdârları gibi eş’âr-ı âbdâra kûşîş ve bu fenne tamâm verziş üzredür. ...”²¹⁵⁵
Beyânî	“...Nâm-ı şerîfi Mustafadur. Şehzâde-i Sultân Mehmed Hâna hâce olan Azmî Efendinün ferzend-i sa’âdetmendidür. Hadâset-i sinn ve unfuvân-ı şebâbda mest-i cem-i celâ’il ü fezâ’il bir zât-ı kâmindür. Şâhidân-ı fazl-ı kemâl ü irfân ile tamâm mertebe ibtilâkı ve eslâfi gibi mekârim-i ahlâk ile ittisâfi vardur. Nazm-ı eş’âra kûşîş ve peder-i büzürgvârı gibi bu fenne verziş üzredür. Hâlâ Sahn medreselerinin birisinde müderris ve ulûm-ı celîleye müdâreseye mûmârisdür...”²¹⁵⁶
Riyâzî	“...Nâm-ı nâmîleri Mustafâ’dur. Sultân Mehmed-i Sâlîs’ün sebak-güzârı olan ‘Azmî Efendi merhûmun ferzend-i fezâ’il-şi’ârıdur. Üstâd-ı ebnâ-yı mevâlî-i ‘izâm hâce-i Sultân Murâd, Sa’dü’d-dîn Efendi hazretlerinden iktisâb-ı şeref-i mülâzemet itdükden sonra dest-bedest kat’-ı merâtib-i mu’tâde ile Pâdişâhumuz ‘asrında Burûsa’da ve Edirne’de sadr-nişîn-i mesned-i hükûmet olmuşlar idi. Halbe-i fazîletden câyiz-i rehîne-i müsâbakat olup hînâ-ger-i bezm-i hüner olan hâme-i sihr-eserlerini ezân-ı erbâb-ı kemâli nevâ-yı hoş-edâsı ile mâlî itmek için ser-âgâz-ı nakş-ı tahrîr ü tasnîf itmeden hâlî degüldür ve kâlâ-yı nazm-ı girânâyâyesine hem-tâ olur metâ’-ı sengîn-behâ, hâce-i dûlab-nişîn-i âsmân olan Müşterî’nün karîni dîde-i i’tibârı olmamışdur, dinilse revâdur ve vâlî-i melek-güftâr olan kalem-i ‘anbernisârının kalem-rev-i sahîfe-i inşaya dahî hükmi cârî vü revâdur. Sultân Mehmed nâmına tertîb-i Dîvân-ı belâgat-’ünvân buyurdıklarında, ‘Abdü’l-ganî-zâde Nâdirî Efendi’nün ibni yemîn-i kalem-i nâdire-sâzı ol Dîvân’un vâsfinda bu gûne Kût’a-perdâz olmuşdur...”²¹⁵⁷
Rızâ	“... ‘Azmî-zâde Mustafâ Efendi’dür. Ol meydân-ı ma’ârifün şehsüvâr-ı nâm-veri kat’-ı merâtib-i mu’tâde ile Rûm İli kâzî-’askeri olmuşlar idi. Hakkâ ki ‘arsa-i dehr-i denî ziynet-efzâ-yı benî Âdem olaldan ilâ

²¹⁵⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire, s. 284-285.

²¹⁵⁶ Beyânî, Tezkire, s. 52-53.

²¹⁵⁷ Riyâzî, Tezkire, s. 113-117.

	<i>yevminâ hazâ o makûle vücûd-ı pür-cûd mevcûd olmamışdur. Halebe-i faziletde fâ'iz-i rehîne-i müsâbakat olup efkâr-ı dakiki hayret-zede-i ehl-i hâl ve eş'âr-ı dil-pezirî pesendide-i erbâb-ıkemâl seîs ü pür-nikâr u tecnîs olup kasâ'id ü gazeliyyat ve mukatta'ât ü rubâ'iyâtı sûz-nâk ü çespân ve bî-hadd u bî-pâyândur...Bin kırkda İstanbul'da vedâ'-ı âlem-i fânî eylediler... ”²¹⁵⁸</i>
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>“...Defterdar Ahmed Çelebi'nin oğludur. İsmi Pir Muhammed'dir. Zamanında âlimlerin ve edîblerin varlığı ile iftihar ettiği bir zât idi. Bir nüshası Nur-i Osmaniye kütüphanesinde mevcut bulunan Merâtibü'l-ahlâk isminde bir eseri vardır. Sultan İkinci Selim'in emri ile Muhammed Asar Tebrizî'nin Mihr-ü Müşteri'sini mesnevi tarzında tercemeye başlayıp bin beyit kadar yazmışsa da bitirmeye muvaffak olamamıştır. Sonradan oğlu Haleti Efendi dört-beşyüz beyit ilâve etmiştir. Eğri fâtihî Sultan Mehmed'in şehzade iken muallimliğinde bulunduğu halde bul'da vefat etti... ”²¹⁵⁹</i>

Tablo 27: Azmî-zâde Hâletî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Diğer biyografilerinde olduğu gibi detaylı ve kronolojik olarak kaleme aldığı Azmî-zâde Hâletî'nin biyografisinde yukarıda alıntıladığımız tezkirelerden farklı olarak Hâletî'nin şairlik yönünü, şiirlerindeki temayı ve şiirlerindeki tutumu okurun bilgisine sunan Na'îmâ, diğer tezkirelerde yer almayan eser isimlerini ve içeriklerini zikretmiştir. Ayrıca Na'îmâ'nın bahsi geçen çalışmalarda yer almayan vefat tarihine düşürülen bir tarih manzûmesine de yer verdiği görülmektedir.²¹⁶⁰

Faziletli kimselerin başı olan Hüsam Efendi'nin oğlu **Mehmed Efendi (Kara Çelebi-zâde)**'nin doğum tarihini 970/1562-1563 senesi olarak veren Na'îmâ, Çivi-zâde'den mülâzım ve müderris olduktan sonra 1004/1595-1596 tarihinde Sahn'a gelip 1009/1600-1601 tarihinde Haleb kadısı olup sonrasında Şâm, Mısır ve Edirne kadılıklarında görev aldığını belirtir. 1019/1610-1611 tarihinde İstanbul kadısı, 1023/1614-1615 tarihinde Anadolu Sadrazamı ve 1029 tarihinde Rumeli Sadrazamı olduğunu belirten Na'îmâ akabinde tekrar 1035/1625-1626 ve 1041/1631-1632 senelerinde Rumeli Sadrazamlığı yaptığını ifade eder. 6 Zilhicce 1042/ 14 Haziran 1633 senesinde Eyyûb'de defnedildiğini söyleyen Na'îmâ, onu geçmişi eskilere dayanan meşhur bir aileye mensup bir şahıs olarak tanıtır. Onu herkes tarafından beğenilen güzel bir ahlaka sahip gönlü aydın bir pîr olarak tavsif eder. Şiirleri ve kabul gören güfteleri

²¹⁵⁸ Rızâ, *Tezkire*, s. 86-89.

²¹⁵⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 22-23.

²¹⁶⁰ Hâletî hakkında hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Bayram Ali Kaya, “Hâletî, Azmîzâde”, <http://www.turkedebiyat isimler sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=280> [Erişim Tarihi 16.02.2020] Bu çalışmada Bayram Ali Kaya'nın, *Na'îmâ Tarihi*'ni bir kaynak olarak göstermesi önem arz etmektedir.

olduğunu, bir mescid yaptırdığını, Bursa ve Edirne’de hayırlı işler yapmak için çok para harcadığını hatta bu hususta oğlu Mahmud Efendi’nin de babasını örnek aldığını belirtir:

“...Vefât-ı Kara Çelebi-zâde: Sadru’l-efâdil Hüsâm Efendi mahdûmu Mevlâna Mehmed Efendi’dir. Dokuz yüz yetmiş sâlinde tevellüd edip, Çivi-zâde’den mülâzim ve müderris olup bin dörtte Sahn’a gelip dokuzda Süleymâniye’den Haleb kadısı olup, ba’dehû Şâm ve Mısır ve Edirne kazaları verilip, on dokuzda İstanbul kadısı oldu ve yirmi üçde Anadolu ve yirmi dokuzda Rumili sadrına geçti. Otuz beşde ve kırk birde ili def’a Rumili sadâretine avdet eyleyip, kırk iki zilhiccesinin altıncı günü fevt olup Eyyûb’da defn kılındı.

Mevlânâ-i merkûm hânedân-ı kadîm ve meşhûrdan olup mekârim-i ahlâk sâhibi bir pîr-i rûşen zamîr idi. Zuhûru muhlis²¹⁶¹ ve eş’ârı ve kâbil-i kabûl güftârı var idi. Hânesine muttasıl bir mescidi câmi’ yaptı. Bursa ve Edirne’de vücûh-ı hayra mâl-ı vâfir sarf eylemişti. Sonra mahdûm-i mükerreremi Mahmûd Efendi dahi bu bâbda vâlid-i mâcidine iktidâ eyledi...” (s.752)

Aşağıdaki tabloda, Mehmed Efendi’nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Riyâzî	“...Kara Çelebi-zâde Hüsâm Efendi’nün ferzend-i fazîlet-mendi ‘âlim ü ‘âmil Hazret-i Mehmed Efendi’dür. Mesned-pîrâ-yı iftâ Çivi-zâde Efendi hizmetlerinden nâ’il-i şerefi mülâzemet olup kat’-ı merâtib-i mu’tade ile sadr-ı Anatoli’ya şeref-bahşâ olmuştur. Kışver-i fazl u kemâlün sâhib-zuhûr olup âsâr-ı kalem-i müşk-bârları olan eş’âr-ı âbdâr-ı ‘alâda fezâ’il-i bî-şümârları düşmüştür. Bu bir kaç beyt ol zât-ı sûtûde-sıfâtundur ki bu mecelleye sebt olındı. Hakkâ ki, vâdî-i diyânet ü istikâmetde gûy-rübâ-yı emâsil ü akrândur...” ²¹⁶²
Bursalı Mehmed Tâhir	“...Kazaskerlerden ve âlim şâirlerden bir zât olup Kara Çelebi-zâde Abdü’l-Azîz Efendi’nin kardeşidir. 1042 de vefat etti. Eyüb civarında medfundur. Mürettep dîvânı vardır...” ²¹⁶³

Tablo 28: Mehmed Efendi (Kara Çelebi-zâde)’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

²¹⁶¹ Tenkitli neşirde “Zuhûru muhlis” olarak geçen bu kelimelerin “Zuhûrî mahlas” olması muhtemeldir. bk. İsmail Hakkı Aksoyak, “Zuhûrî, Kara Çelebizâde Mehmed Zuhûrî Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimleri.org.tr/index.php?sayfa=detay&detay=1981> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²¹⁶² Riyâzî, Tezkire, s. 211-212.

²¹⁶³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 445.

Na'îmâ, Riyâzî ve Bursalı Mehmed Tâhir'den farklı olarak mahlasını beyan etmekle kalmayıp güfteleri olduğunu bildirmiş ayrıca Mehmed Efendî'nin şahsî özellikleri hakkında yorumlarda bulunmuştur.

Na'îmâ Tarihi'nde ayrıntılı biyografisine yer verilen bir diğer şair **Nefî**'dir. Na'îmâ Nefî'nin, aslen Erzurum Hasankale'si dedikleri yerden olduğunu, İstanbul'a gelerek kâtipler zümresine katıldığına, Sultan Ahmed döneminde şiir ile meşhur olup melikler, vezirler ve soylu kimseler için övgü mahiyetinde güzel kasideler söylediğini belirtir. Bu kadar güzel manzûmelerin yanı sıra hicivlerle dolu şiirler de kaleme aldığını söyler. Sultan Murad'ın Nefî'yi kimi zaman huzuruna getirtip söylediği hicivleri dinlediğini belirten Na'îmâ, 1039/1629-1630 senesinde Sultan Murad'ın bir gün Beşiktaş'taki Sultan Ahmed Kasrı'nda Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı mecmuasına bakarken havada gök gürültüsü ve şimşek olup taht-ı hümayûn tarafına bir yıldırım düştüğünü görünce mezkûr mecmuayı parçalayıp Nefî'yi bulunduğu görevden azlettiği anekdotu paylaşır. Na'îmâ, Nefî'nin harâc muhasebeciliğine atandığını ve tekrar padişahın iltifatına nail olduğunu belirtir. Na'îmâ, padişahın bir meclisde “Nefî yeni bir hicvin yok mudur?” sorusu üzerine Nefî'nin, yazdığı Bayram Paşa hicviyyesini okuduğunu ve bu sebeple de katlediğini bir tarihî eserde okuduğunu dile getirir. Na'îma, Sultan Murad'ın özel bir meclisinde ısrarcı olup “Bayram Paşa'yı” hicvet demesi üzerine Nefî'nin dayanamayıp hicvetmesinin ardından Bayram Paşa'nın padişahın huzuruna gelerek “bu hicivden sonra benim şerefim halkın gözünde kalmadı, padişahım o kişinin katline izin ver” dediğini ve padişahın da katline izin verdiği şeklinde anlatan hikâyelerin aslının olmadığını ileri sürer. Na'îmâ'ya göre vezirlerin hicvine rıza vermenin padişaha yakışan hallerden olmadığından bunu yazan tarihçilerin sözlerinin pek de sağlıklı olmadığını ileri sürer. Nefî'nin ölümünde Bayram Paşa'nın etkisi olduğunu hatta Bayram Paşa'nın bir gün sarayına gelip adam gönderip “*Ân şâ'ir-i heycâ-gû ki nâm-ı ost Nef'î/ Katleş be-çâr mezheb vâcib çü katl-i ef'î*”²¹⁶⁴ beyti üzerine vaktin âlimlerinin Nefî'yi çağırıp, Nefî'nin huzurlarına gittiğinde “Kaldırın” emriyle saray odunluğuna hapsedildiği ve ardından boğularak denize atıldığından bahseder. Devrim âlim ve büyüklerinin Nefî'nin katlinden memnun olup kimilerinin Bayram Paşa'ya dualar ettiğinden söz eder. Na'îmâ'nın Ma'an Hüseyin Bey'den işittiğine göre, Bayram Paşa'nın Nefî'yi taşra çıkardıklarında çavuşbaşı Boynu-eğri Nefî'nin önüne düşüp “Gel Nefî Efendi, odunlukta hiciv söyleyebileceğin bir kişi vardır, gel de gör” diye iğnelemiştir. Nefî hayatından ümidini keserek “Yürü bildiğinden kalma ey melûn Türk” demiş ve etrafa küfürler

²¹⁶⁴ O hiciv söyleyen şair ki adı Nef'î'dir. Onun öldürülmesi yılanın öldürülmesi gibi dört mezhebe göre vâcibtir.

etmiştir. Nefî biyografisinin sonunda istitrâdî olarak hiciv etmenin kötülüğünden dem vuran Na'îmâ, hiciv hakkında kendi görüş ve düşüncelerine yer vermiştir:

“...Nef’î aslında Erzurum kurbunda Hasan-kal’ası dedikleri mevzi’den olup İstanbul’a gelip zümre-i küttâba mülhak oldu. Sultan Ahmed han merhûm vaktinde şi’r ile şöhrat bulup mülûk ü vüzerâ ve kibâr medhinde kasâ’id-i latîfe söyleyip ma’rûf olmuştu. sultan Murad Han hazretlerine takarrub kesb edip medhinde nice kasâ’id ve ok ve cirid attıklarında târihler söyleyip hayli mültefet olmuştu. Lâkin merhum hicv vâdisinde gâyet bed-zebân olup asrında olan ekâbire harf-endâzlık ve ulemâ-i izâm ve vüzerâ-i kirâmın hedm-i ırzlarına cesâret edip meşâhîr-i vaktin ekserini hicv etmiş idi.

Sultan Murad Han hazretleri meslis-i hâslarında tarh-ı tekellûf sûretinde letâ’ife mâ’il olmağın kâhîce Nef’î’yi getirdip ba’zı hicviyyâtın istimâ’ ederdi. Hattâ bir gün bin otuz dokuz sâlinde Beşiktaş’ta Pâdişâh Sultan Ahmed kasrında Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ adlı ahâcî mecmû’asına nazar ederken havâda ra’u berk zuhûr edip taht-ı hümayûn kurbuna bir sâ’ika düştükde mecmû’ayı paralayıp ol makûle türrehâta nazardan tâ’ib olup te’dîben Nef’î’yi olduğu mansıbından azl edip hicve tevbe vermişler idi.

Ba’dehû yine mültefet olup harâc muhâsebeciliği mansıbına nâ’il ve kurb-ı pâdişâha vâsıl oldu. İltifât-ı pâdişâha mağrûr olup bir sebeb ile Vezîr Bayram Paşa’ya hâtır-mânde olup bir kaside-i tavîlû’z-zevl ile ol vezîr-i rûşen-zamîri hicv eyledi. Pâdişâh hazretleri bir meclis-i hâssû’l-hâsda “Nef’î bir tâze hicvin yok mudur” deyü su’âl ile ağzın arayıp ol dahi Bayram Paşa hicvini keff-i hümayûna sundukta okuyup pesend mu’âmelesin edip ba’dehû Bayram Paşa’yı çağırıp hicvi gösterip katline izin verdiler. Müverrih böyle tahrîr eylemiştir.

Ammâ halk beyninde meşhûr olan Sultân Murad hazretleri meclis-i hâssında ibrâm edip “Bayram Paşa’yı hiciv eyle” deyü iltizâm edip Nef’î dahi hicv etmeğın Bayram Paşa vâkıf oldukta huzûr-ı hümayûna gelip “Bu hicivden sonra halk beyninde benim ırzım ve vak’ım kalmadı, pâdişâhım ol habîsin katline izin ihsân eyle” deyü ibrâm-güne niyâz etmekle katline izin verdiler deyü nakl olunan hikâyenin aslı olmayıp müverrihin kelâmı sıhhate akrebdir. Zîrâ hicv-i vüzerâyâ rızâ vermek mülûke şâyeste ma’nâ değildir. Her ne tarikle olursa Bayram Paşa katline ma’zûn olup sarâyına geldikte adam gönderip

Ân şâ’ir-i heycâ-gû ki nâm-ı ôst Nef’î

Katleş be-çâr mezheb vâcib çü katl-i ef'î²¹⁶⁵

Mefhûmu üzre ulemâ-i vakt ibâhat-ı demini tecvîz ettikleri Nef'î-i fakîri çağırıp gâfilâne geldikte 'itâb-ı azîmden sonra “kaldırın” deyüp sarây odunluğunda habs ve anda boğup deryâya attılar.

Asrın ulemâ vü uzemâsı Nef'î'nin katlinden mesrûr olup husûsan ta'ne-i lisânından mecrûh olan ekâbir ü a'yân bu bâbda Bayram Paşa'ya du'â-i firâvân ettiler. Ma'an Hüseyin Bey'den işittim, Bayram Paşa Nef'î'yi ahza fermân edip taşra çıkardıklarında Boynu-eğri çavuş-başı imiş, bir Türk âdemîsi olmakla Nef'î'nin önüne düşüp, “Gel Nef'î Efendi odunlukta bir hiciv düzecek kişi vardır, gel gör” deyü Türk-vârî ta'rîz etmiş. Nef'î hayâtından me'yûs olup “Yürü bildiğinden kalma bre mel'ûn Türk” demiş ve zîr ü bâlâya vâfir şütûm-ı galîza etmiş. “El-müslimü men selime'l-müslimüne min yedihi ve lisânihi”²¹⁶⁶ mazmûnuyla âmil olmayanlar “Selâmetü'l-insaân fî hıfzı'l-lisân”²¹⁶⁷ mesnedinde müsterîh olamazlar.

Hak budur ki hiciv bir fi'l-i münker fazîh ve tahayyülât u evkâtı buna sarf etmek dahi ziyâde zemîm ü kabîhdür. Ve bu vâdiye sülûk edenler behre-mend ü kâmyâb olmayıp ekserinin âkibet-i hâli dünyâda harâb ve âhiretde dahi müstahakk-ı azâb olduğunda irtiyâb yoktur. Elsîne-i şîrîn-beyânı mefâtih-i künûz-ı gaybiyye olan şu'arâ-i mu'ciz-nümâ safha-i cinân ve hâme-i zebânı mesâlib ü mesâvî ile telvîs etmeyi revâ görmezler...” (s. 799-800)

Aşağıdaki tabloda, Nefî'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	“...Debedebe-i eş'âr-ı ma'ânî-karîni velvele-endâz-ı tâs-ı çarh-ı berîn olup vilâyet-i Rûm'da ibtidâ zebân-ı tâze ile eş'âr-ı bî-hem-tâya âgâze iden 'arz-ı Rûmî 'Ömer Efendi'dür. Kasâ'id-i ma'ânî-endâzından olan her ma'nâ-yı câme-zîb libâs-ı fâhire-i hüsn-i edâyıla likâ'ül-mahbûb ve gazeliyyât-ı sihr-sâzında olan her mazmûn-ı dil-firîb sûret-i ferhunde-kilâyıla şifâ'ü'l-kulûbdur. Tab'-ı mu'cize-şemâ'ili hecv ü hezle mâ'il olup hezliyyâtını sebt ü tahrîr ve Sihâm-ı Kazâ deyü nâm-ı dil-pezir eylemişdür. Merhûm Sultân Ahmed Hân 'aleyhü'r-rahmetü ve'l-gufrân medhinde olan kaside-i bî-hemtâsından bu ebyât-ı bî-nazîr intihâb olunup tahrîr olunmuşdur...bin kırk altıda gazab-ı hüsvânîye mazhar olup İstanbul'da katl olunup ve deryâya pertâb olunmuşdur...” ²¹⁶⁸

²¹⁶⁵ O hiciv söyleyen şâ'ir ki adı Nef'î'dir. Onun öldürülmesi yılanın öldürülmesi gibi dört mezhebe göre vâcibtir.

²¹⁶⁶ “Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların emin olduğu kimsedir.” Buhârî, İman 4, 5, Rikak 26; Müslim, İman, 64-65.

²¹⁶⁷ İnsanın esenliği dilini tutmasıdır.

²¹⁶⁸ Rızâ, Tezkire, s. 205-208.

Riyâzî	“...Erzurumî ‘Ömer Beg’dir. Hâlâ dîvân-ı hümayûn-ı sultânîde ma’den mukâta’acısıdır. Me’ânî-i nakş-perdâzi olup semt-i ‘Irak’da tavr-ı ‘Acemâne üzere nevâzende-i kânûn-ı sühansâzîdür...” ²¹⁶⁹
Bursalı Mehmed Tâhir	“...Hayâl ziyneti, ifadenin şiddeti, selâsetin açıklığını ahengi gibi edebi malzemelerin hepsini zâtında toplamış, husûsiyle kasidecilikte ateşli şiir söyleyen tek şâir idi. Nef’î mahlası, şâir ve tarihçi meşhur Âlî Efendi’nin Erzurum Defterdarlığında bulunduğu zaman adı geçen zat tarafından kendisine lâkab olarak verilmiştir. «Muhteriu nazm ü bedîu’l-eser, Nâzım-ı esrâr-ı İlâhî Ömer» beyti merhumun mühüründe menkuş imiş. Meşhur ve matbu divanından başka Farsca basılı olmayan başka belîğ bir divânı ile Siham-ı Kazâ ismindeki bir kısmı basılmamış bulunan, eseri de şairane kudretinin delili ise de son eseri maal’eseף hicivlerle dolu gibidir. Haraç muhasebecisi iken muâsın bulunan vezirlerden Bayram Paşa’yı hicvinden dolayı ecel-i kazaya uğradı. Doğum yeri Hasankal’a; olup vefatı ‘Âh kim kıydı felek Nef’î gibi üstada’, ‘Küşt-târîh kati şöd Nef’î’ Mısraların delâleti olan 1044 tarihindedir. Nef’î hakîkaten vezin ve kaafiyyeye fikrini uydurmayarak vezin ve kafiyyeyi fikrine hizmet ettiren nâdir şâirlerdendir. Her türlü edebî zaruretler içinde ahenk ve selâmetini kemâl-i metanetle tam sağlamlıkla muhafaza etmiştir. Naimâ’nın rivayet ettiği gibi boğdurulduktan sonra cesedi denize atılmıştır. Bâb-ı Âli’nin Sirkeci yolundaki kapısı hâricinde Nef’îye nisbet olunan kabrinin sonradan yapıldığı veyahut başkasının olduğu anlaşılmaktadır...” ²¹⁷⁰

Tablo 29: Nefî’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıda tezkirelerde yer alan Nefî biyografileri ile Na’îmâ’nın biyografisini karşılaştırdığımızda pek çok farkın olduğu görülmektedir ki bunların başında Nefî hakkında bilhassa vefat şekli/nedeni hakkında anlatılan anekdotlar gelmektedir. Mehmed Tâhir’in Nefî’nin biyografisini kurgularken *Na’îmâ Tarihi*’ne atıfta bulunması ise gözlerden kaçmamaktadır.²¹⁷¹

Na’îmâ, **Şeyhülislâm Yahya Efendi**’nin biyografisini verdiği bölümde, onun hastalanıp 8 Zilhicce 1053/ 17 Şubat 1644 senesinde vefat ettiğini, cenaze namazının büyük bir kalabalık eşliğinde Sultan Mehmed Han Camii şerifinde kılındığını, oluşan muazzam bir kalabalıktan dolayı naşının parmak üzerinde taşınarak babası Zekeriyya Efendi türbesinde defnolunduğunu belirtir. Na’îmâ bu bilgilerden sonra Yahya Efendi hakkında Katip Çelebi’den

²¹⁶⁹ Riyâzî, *Tezkire*, s. 319.

²¹⁷⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 255-258.

²¹⁷¹ Nef’î hakkında hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Bahir Selçuk, “Nef’î, Ömer Efendi”, <http://www.turkedyatitismislersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=911> [Erişim Tarihi 16.02.2020] Bahir Selçuk’un bu biyografi derlemesinde *Na’îmâ Tarihi*’ne atıfta bulunması önem arz etmektedir. Benzer şekilde biyografik kaynaklardan olan *İslam Ansiklopedisi*’nin Nef’î maddesinde de *Na’îmâ Tarihi*’ne atıfta bulunulması önemli bir husustur. bk. Metin Akkuş, “Nefî”, *DİA*, XXXII, 523-525.

iktibâs ederek, Zekeriyâ Efendi'nin oğlu olduğunu, Vâlîde Medresesi'nden mezun olduktan sonra Halep mollası olup Şam ve Edirne kazâlarında mutasarrıf olduğunu, 1012 senesinde İstanbul kadısı ve daha sonra Anadolu ve altı aydan sonra Rumeli kadıaskeri olarak görev yaptığını, 1031 senesinde Şeyhülislam olarak atandığı ve yaklaşık 20 sene boyunca üç kez bu görevi yaptığını belirtir. Eserde ayrıca, Sultan Murad ile birlikte Revan ve Bağdad seferlerine gittiğini ve padişahın ona çok fazla değer verdiğini, Sultan Murad'dan sonra gelen Sultan İbrahim döneminde de şeyhülislamlık görevini sürdürdüğünü fakat Cinci Hoca ve bazı fesad kişilerin kendisi hakkında padişaha yanlış bilgiler iletmelerinden dolayı çok fazla üzüldüğü ve bu sebeple hastalanıp bir süre sonra vefat ettiğinin yazıldığını söyler. Katip Çelebi'nin Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi esprili, güler yüzlü, hoşsohbetli, şair tabiatlı, mütevazî ve zamanında eşi bulunmaz biri olarak nitelediğini dile getirdikten sonra Ebussu'ud Efendi'den sonra gelen müftülerin mümtazı olduğunu, müretteb ve müdevven şiirler kaleme aldığını, neredeyse bütün beyitlerinde bir latiflik bulunduğunu ve bu latifliğin üstâdâne olduğunu, Muhsin-i Kayserî'nin *Ferâyiz Manzûmesi*'ne bir şerhi olduğunu ve evi önünde bir medrese inşa ettiğini belirttiğini söyler. Na'îmâ biyografiyi keserek Katip Çelebi'de yer alan bir anekdota atıfta bulunarak Katip Çelebi'nin yanlış olması muhtemel bir hâdiseyi aktardığını ileri sürer. Katip Çelebi'ye göre “Seyyid Mu'annâ isimli bir seyyid olduğunu iddia eden Râfîzî kişinin Acem'den gelip, Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye yaklaştığını ve ona bağlanmasını onun “Sizin falan gazelinizde olan falan beyti Ekber Şah meclisinde okuyup orada bulunanlara ben böyle bir söz işitmiş değilim, mest ve hayran olup aklım gitti, bir süre sonra kendime geldiğimde soru sormuşum ki bu güzel beyit kimin kalamıdır diye, onlar da söylediler ki Anadolu Şeyhülislâmı Yahya Efendi'nindir. Hemen o vakit içime bir muhabbet ateşi düştü ve pâyine yüzüm sürerim deyip Hind'den Anadolu'ya sefer etmişim ve şükürler olsun ki ölmeden muradıma ermişim” demiş. Halbuki bu bir sahte nükteymiş. Yahya Efendi, bu namussuz kişiye aldanıp onu etrafına tanıtmış fakat etrafındakiler ondan hoşnutsuz olduğunu belli etmiş. Bursalı Vasfîzâde ve Hekim Ömer ve gayrisi birleşip her biri bir münasib kötölemiş ve yermişler. Na'îmâ'ya göre böyle bir hâdis e Şeyhülislâm Yahya'ya atılan bir iftiradır:

“...Vefât-ı Şeyhülislam Yahya Efendi: Bu 'îd-i adhâda Yahya Efendi ziyâde hasta olmağın dest-bûse varamayıp Ebu Sa'id Efendi, yerine dest-bûs etmişti. Sene-i mezbure zilhiccesinin sekizinci leyle-i sebtte vefât edip ertesi cenazesi Sultan Mehmed Han Câmî'-i şerîfine götürölüp, a'yân ve erkân-ı devlet belki cümle İstanbul halkı meydâna dolup namazın kıldılar. Naşını parmak

üzerinde götürüp pederi Zekeriyya Efendi türbesinde defn ettiler ve mansıb-ı fetvâ Ebu Sa'id Efendi'ye tevcih olundu.

Kâtib Çelebi der ki: Mevlânâ-i müşârun-ileyh bin târihinde şeyhülislâm iken vefât eden Zekeriyya Efendi'nin oğludur. Tarîk-i ilme sülûk edip Valide Medresesi'nden Haleb mollası olup Şâm ve Edirne kazalarına mutasarrıf olduktan sonra bin on ikide İstanbul kadısı ba'dehû Anadolu ve altı aydan sonra Rumili kadiaskeri olup bin otuz bir de vak'a-i Osmâniye'de Şeyhülislâm Es'ad Efendi ihtiyâr-ı uzlet ve ferâgat etmeğin mansıb-ı fetvâ bunlara verilmişti. Üç defada yirmi seneye karîb ol makâm-ı âlîde temekkün edip, âhir-i asırlarında istiklâl-i tâm üzre merci'-i enâm olup Sultan Murad Han ile Revan ve Bağdad seferlerine gidip takarrub-ı tâm hâsıl etmişler idi.

Sultan Murad kendilere ziyâde i'zâz u ikrâm edip hatırlarına fevkalâde ri'âyet ederler idi. Ba'dehû Sultan İbrahim Hân hazretlerinin evâ'ilinde dahi Mustafa Paşa ile yek-dil ü yek-cihet olup ke'l-evvel müsteşâr-ı umûr-ı dîn ü devlet olmakla kâr u bâr-ı i'tibârları iştihârda idi. Sonra Cinci Hoca zuhûr edip tavr-ı âhar yüz göstermekle ba'zı müfsidler fûrce bulup pâdişâh itâbına mazhar ettiler. Lutf u ikrâma me'lûf olmuş ve pâdişâhlardan iltifât göre-gelmiş molla-i zî-şân sâkât u muhân olmakla tahammül edemeyip sinn-i inhitât dahi gâyete ermekle istîlâ-i humûm u gumûmdan sâhib-i firâş olup azm-i âhiret etti.

Molla-i merkum eltaf-ı mehâdîm-i Rum latîfe-gûy, küşâde-rûy, hoş sohbet, şâ'ir-tabî'at, mütevâzî' hulûk ve kerîm zamânında nazîri adîm idi. Ebussu'ûd Efendi'den sonra gelen müftîlerin mümtâzı idi. Âsârından müretteb ve müdevven eş'ârı vardır. Cümle ebyâtı kasd-ı latîfî mutazammın üstâdânedir. Muhsin-i Kayserî'nin ferâyiz manzûmesine şerhi vardır, hanesi önünde bir medrese binâ etmiştir.

Müverrih, Yahya Efendi gibi bir memdûh şeyhülislâma zebân-dırazlık edip der ki: Seyyid Mu'annâ nâm bir müteseyyid râfîzî diyâr-ı Acem'den gelip örfü ve feyzi sözümüzü ancak anlar Şibli ve Bayezid hâlimize hem-râz olurlar demek yolundan ekâzîb seyyâhâne bast ederek merhûmun ol kadr-i makbûl ve mergûbu oldu ki bir an meclisinden müfârakat etmeyip andan ziyâde mukarrebî yok idi, kendiler bu mertebe râfî'-i râyât-ı eş'âr-ı bülend İmriü'l-Kays belîga mânend dekâ'ik-ı umûra vâkıf pîr-i ârif iken bu mertebe firîfte olması müstagrebi ukalâ idi. Meğer ol müteseyyid mu'annâ bir sahte nükte ile rubûde kılmış.

Kazıyye bu kim kendinin iklîm-i Hind'den Rum'a sebep-i azîmetin bu veçhile beyân eylemesine 'Sizin falan gazelinizde olan fûlan beyti Ekber Şah meclisinde okuyup umûmen hâzırın kemâl-i tahayyür ile tahsînden sonra ben böyle söz işitmiş değilim? Mest ü hayrân olup aklım gitti bir mikdar def-i hayret edip özüme geldim. Su'âl etmişim hey bu beyt-i zîbâ kimin kelâmı ve kangî şâ'irin nutk-ı belâgat encâmıdır?' Eyittiler: 'Şeyhülis-lâm-ı Rum-ı fezâ'il-rusûm Yahya Efendi hazretlerindir.' Pes hemen vakt derûnuma bir ateş-i muhabbet düştü ve elbette men bu beytin kâ'ilin görür ve pâyına yüzüm sürerim deyip bu bâ'is oldu ki Hind'den Rum'a sefer etmişim ve bi-hamdi'llah ölmeden bu murâduma nâ'il olmuşum' dermiş.

Derd-mend Yahya Efendi riş-hand-ı rindâne ve efsûn-ı Acemâneye firîfte olup ol kaltabanı cümle-i havâssına takdîm eyledi. Cümle havas u tevabî'i mezbûr Acem'i istiskâl ettiler. Tâ ki Bursalı Vasfî-zâde ve Hekim Ömer ve gayrihim ittifâk edip her biri bir münâsib mezemmet ile zemm ettiler. Müfîd olmadıkta âkibet müsterâhdan doğru mihraba geçtiğini şehâdet ü ihbâr etmeleriyle zarurî redd ettiler..." (s. 991-992)

Aşağıdaki tabloda, Şeyhülislam Yahya'nın tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Riyâzî	"...Dest-pîrâ-yı mesned-i iftâ Zekerıyyâ Efendi'nün ferzend-i fazîletmendidir. Ma'lûlzâde Efendi'den mülâzım olup kat'-ı merâtib-i 'izz ü 'alâ ile pâdişâhumuz 'asrında iki def'a Rûmili sadrına kâr-fermâ olmuştur. Tab'-ı gevher-efşânı lücce-i 'ilm ü 'irfâna âşinâ ve dîde-i dil ü canı kühlü'l-cevâhir-i belâgat ü beyânla rûşenâ olup safâ-yı meşreb-i pâki reşk-i çeşme-i hurşîd-i tâb-dâr ve lutf-ı halk-ı müşk-bârından gül-i rengîn-'izâr şerm-sârdur...Hakkâ ki, ol şâh-ı belâgat-nişân vâdî-i tegazzülde ihrâz-ı rehîne-i imtiyâz itmişlerdür..." ²¹⁷²
Rızâ	"...Şeyhü'l-İslâm Yahyâ Efendi'dür ki tercemesi sebt olan Meylî Zekerıyyâ Efendi Hazretleri'nün ferzend-i fazîlet-mendleri olup 'ilm ü fazl ile ârâste ve kemâl ü ma'ârif ile pîrâste vücûd-ı şerîf-i pür-sehâ ve zât-ı sûtûde-hısâllerine sultânü'ş-şu'arâ dinilse revâdur. Merreten ba'de âhirî üç def'a Rûm İli kâzî-'askeri ve üç def'a pîrâye-bahş-ı sadâret-i iftâ olmagın hisâl-ı hamîdeleri tafsîl ü beyândan müstagnîdür. Garîk-i bahr-ı rahmet-i Yezdân merhûm Sultân Murâd Hân ile Edirne ve Revân ü Bağdâd'a sefer eylemişlerdür. Eş'âr-ı dil-pezirleri şûh u selis ü sûz-nâk

²¹⁷² Riyâzî, Tezkire, s. 351-355.

	ve güftâr-ı bî-nazîrleri sîm ü zer-i hâlisü'l-'ayâr gibi mücellâ vü pâkdür. Bu eş'âr-ı latîf ü ra'nâ zâde-i tab'-ı şerîf-i bî-hemtâlarıdır... ”²¹⁷³
Kınalızâde Hasan Çelebi	“...’Umde-i ‘ulemâ-yı a’lâm ser-defter-i efâzıl-ı ikrâm sadr-nişîn-i makâm-ı istihkâk zübde-i dehr ve kıdve-i âfâk zât-ı pür-efdâli merâsim-i fazl u kemâli ihyâ idüp mazhar-ı hâl-i ferhunde-me’âl vehebnâ lehu Yahyâ olan ‘allâme-i zemân Zekerıyyâ Efendi (Hazret)lerinün nihâl-i bûstân-ı fazl u kemâli ve semere-i şecere-i ma’ârif ü efdâlidür. Zât-ı sûtûde-evsâfi sâbıkan nakîbü'l-eşrâf olan Ma’lûlzâde Efendiden mülâzım olmuşlardır. Hakkâ ki bir zât-ı şerîfdür ki envâ’-ı ma’ârif ü fezâ’il ile mevsûf ve bir mahdûm-ı âlîdür ki esnâf-ı mekârim ü me’âlî ile meşhûr u ma’rûf sebzezâr-ı cinânı bârân-ı ‘irfân-ı bî-kerân ile ser-sebz ü tarî ve gülîstân-ı dil ü cânı cûybâr-ı ma’ârif-i bî-şümâr ile ke’c-cennâtın tecrîdür. Kâmet-i ser-efrâzı riyâz-ı ma’ârifde mümtâz olsa yiridür ki ve ke’ne takıyyen ve berren bi-vâlideyi kelâmına mazhardur ve hilâl-i vücûdı günden güne semâ-yı fezâ’ilde bedr-i tâbân olsa mahaldür ki ana feyz-i azvâ vü envâr iden ol hûrşîd-i enverdür...Mahâ’il-i devlet ü ikbâl cebîn-i âyîne-i timsâlinde zâhir ü ‘iyân ve kâ’im-i makâm-ı peder-i pür-iclâl olacağı cebhe-i bî-nazîr ü misâlinde ziyâ-yı bedr gibi rûşen ü tâbândur. Çünkü ol mahdûm-ı nâmdârın ve zât-ı sûtûde-etvârın âftâb-ı vasf u itrâsı perde-i ihtifâda mütevârî degüldür. Lâ-cerem meydân-ı bünyân-ı fazl u ‘irfânında kümeýt-i lisân ve tevsen-i beyân keşîde-i ‘inân olsa revâdur ve her-çend ol şeh-süvâr-ı meydân-ı ma’ârif ü kemâlât ve hilye-i ‘ulûm u fezâ’ilde hâ’iz-i kasabât olan cenâb-ı mekârimâyâtun hevâ-yı medh ü senâsı bâlâ-yı heft-âsmândur. Pes şehbâz-ı bülend-pervâz-ı nâtika ol hevâda tayerân itmekden vaz gelse sezâdur. Nahl-i vücûd-ı nâmdârı bûstân-ı cihânda ber-hûrdâr ola -inşa’allahu’l-melikü’l-gaffâr-. Âvâze-i i’tibâr u iştihârı gulguleendâz-ı çarh-ı devvâr olması nûr-ı hûrşîd-i nevvâr gibi rûşen ü âşkârdur. Mergûb u makbûl güftârı ve pesendide-i sığâr u kibâr eş’âr-ı dürer-bârı vardır. Bu bir iki eş’âr-ı belâgat-şî’âr ol mahdûm-ı nâmdârındur... ”²¹⁷⁴
Beyânî	“...Zekerıyyâ Efendinin ferzend-i sa’âdetmendidir. Halebe ma’ârif u kemâlât ve külliyât u cûzi’yyât-ı ulûm ve fûnûn-ı mu’teberâtta ihrâz-ı kasabat itmişdür. Âvâze-i eşhârı âftâb-ı pür-envâr gibi rûşen ü âşikârdur. Makbûl eş’ârı mergûb güftârı vardır. Bu ebyât ol mahdûm-ı nâmdârındur... ”²¹⁷⁵
Bursalı Mehmed Tâhir	“...Şairlik bakımından şeyhu’l-İslâmların hepsiyle, şâirlerin pek çoğuna tercih olunan faziletli bir şâirdir. Şiirleri Bakî tarzında ince mazmunları hâvidir. Nedim’in şiirlerindeki letafeti hâiz olmakla beraber metanetçe de aşağı değildir. Siyâset ilmine ve idare san’atına da vâkıf idi. Vefatı 1015 de, kabri İstanbul’da Çarşamba’da babası Zekerıyya Efendi yanındadır. Eserleri basılmamış olup aşağıdadır: Ferâiz Manzumesi, Fetâvâ, Tahmîs-i Kaside-i Bür’e, Nigâristan Tercemesi, bir de Sultan II. Osman

²¹⁷³ Rızâ, Tezkire, s. 230-232.

²¹⁷⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire, s. 934-936.

²¹⁷⁵ Beyânî, Tezkire, s. 239-240.

	<i>vak'alarına dâir tarihçesi vardır ki bir nüshası Enderûn-i Hümâyûn'da Revan Odası kütüphanesinde mevcuddür. Dîvânı bilâhare Maârif Nezâret-i Celîlesi tarafından teşkîi olunan Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi arasında basıldı...</i> ²¹⁷⁶

Tablo 30: Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloya göre Bursalı Mehmed Tâhir dışında hiçbir tezkirede Şeyhülislâm Yahya'nın şiirleri dışında Na'îmâ'nın bahsettiği eser yer almamaktadır. Ayrıca Na'îmâ'nın biyografi yazım üslubunda öne çıkan anekdotlu anlatım özelliği yukarıda zikredilen tezkirelerde yer almamaktadır.²¹⁷⁷

Bahâî Efendi'nin 13 Safer 1063/ 13 Ocak 1653 tarihinde bademcik hastalığı/anjinden vefat ettiğini ve Sultan Mehmed Camii'nde cenaze namazı kılınıp defnedildiğini söyleyen Na'îmâ, Fezleke'den alıntı yaparak sözlerine devam eder. Hoca Sadeddin Efendi'nin mahdûmu Aziz Efendi-zâde Mehmed Efendi olduğunu, Süleymâniye'den, Selanik, Haleb, Şam ve akabinde Edirne'ye tayin olduğunu 1055/1645-1646 senesinde İstanbul kadısı ve müftü olup bir süre sonra Bergama arpalığına gönderildiğini söyler. Bir müddet sonra İstanbul'a gelip Ebû Sa'id Efendi Vak'ası'nda ikinci kez müftü olduğunu belirttiği Bahâî Efendi'yi, haysiyet sahibi, şair tabiatlı, şiir ve inşada mâhir, parlak fikirli bir kimse olarak tavsif edip övmüştür:

“...Mâh-ı saferin on üçüncü cum'a günü Bahâ'î Efendi 'illet-i hunnâktan vefât edip ertesi sebt günü Câmî-i Sultân Mehmed'de namâzı kılınıp vezîr ve sâ'ir erkân ve 'ulemâ cem' olup yevm-i meşhûd oldu. Menzili mukâbilinde istihdâs ettiği cenîbe köşesinde defn olundu. Fezleke'de der ki, Mevlânâ-i müşârun -ileyh Hoca Sadeddn Efendi'nin mahdûmu Aziz Efendizâde Mehmed Efendi'dir. Mu'tâd üzere medârisde kat'-ı merâtib ederek Süleymâniye'ye andan Selanik ve Haleb ve Şâm kazâlarına ve ba'dehû Edirne ve bin elli beşde İstanbul kadısı, ba'dehû iki def'a Anadolu ve Rumili kadiaskeri olduktan sonra Abdurrahim'den sonra müftî olup balyos maddesinde ocak ağalarının ibrâmıyla ref' ve Bergama arpalığına gönderildi. Ba'dehû yine İstanbul'a gelip Ebû Sa'id Efendi Vak'ası'nda ikinci def'a müftî olduğu zikr olmuştur.

Sinni altmışa karîb idi. Mollâ-i merkûm, ser-hayl-i kavâbil-i Rûm sâhib-i haysiyyet ve şâ'ir-tabî'at, şi'ir ve nşada mâhir zihin-i vekkâd ve tab'-ı nakkâd

²¹⁷⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 434-435.

²¹⁷⁷ Şeyhülislâm Yahya Efendi hakkında hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Hasan Kavruk, “Şeyhülislâm Yahyâ”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3604> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

sâhibi bir vücûd idi. Eğerçi bir fenni kemâ-yenbagî itkân üzere tamâm görüp, kânûn-ı tahsîl üzere şugl etmiş değil idi. Zîrâ sohbet-i yârân ve ülfet-i mükeyyifât ile evkâtı istiğrâk üzere olduğundan gayri zimâm-ı ihtiyârı dest-i müreffeh ve müferrihâta vermiş ve i'tidâl-i mîzâc hudûdundan taşra gitmişti. Lâkin kuvvet-i tabî'at ve hiddet-i zekâ vü fetânetle meleke-i istihrâca mâlik olup her vâdide emsâline müsâvî görünüp şirket ederdi... ” (s. 1504)

Aşağıdaki tabloda, Bahâî'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	“...Merhûm Hâce-zâde 'Abdû'l-'azîz Efendi'nün ferzend-i fazîlet-mendi Mehmed Çelebi Efendi'dür. Mevâlî-i 'izâm ve 'ulemâ-yı kirâmdan olup hâlâ mahmiye-i Kostantiniyye'de mesned-nişîn-i şerî'at-ı 'izz olup bir fâzıl-ı yegâne ve bir 'allâme-i zemânedür ki kemend-i fazîleti şu 'le-i âfitâb gibi tâb-dâr ve rîsmân-ı 'ilm ü ma'rifeti şa'sa'a-i mâh-tâb gibi pür-envâr olup şu'arâyı zamânun eş'ârı ve bülegâ-yı cihânun serveri vü hünerveridür. Bu eş'âr-ı latîf zâde-i tab'-ı şerîfleridir... ²¹⁷⁸
Bursalı Mehmed Tâhir	“...Şeyhu'l-İslâmlık makamına yükselen değerli şâirlerden olup Şeyhu'l-İslâm Hoca Sâdeddin Efendi-zâde Abdû'l-'Azîz Efendi'nin oğludur. Şiir mecmuası meşhur olduğu gibi fetvaya dâir eseri de tanınmıştır. Gazel yazmada ileri gitmiş seçkin bir zâttır. 'Neylersin' redîfindeki âşıkâne gazeli şâirlerin hafızasını süsleyicidir. Vefatı: 'Menzilin Firdevs ola el-Fâtîha' Mısraının gösterdiği 1064 târihidir, kabri Fâtih civarında Boyacıkapısı 3'akınındaki hanelerinin karşısındadır. Tütünün mubah olduğuna dâir fetva verdiği rivayet edilmiştir. Fakat tıbbî bakımdan sabit plan zararına göre kerahetinde şüphesi yok idi. Dîvançesi basılmamıştır... ²¹⁷⁹

Tablo 31: Bahâî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

*Rızâ Tezkiresi'*nde Bahâî'nin doğum ve vefat tarihleri, Bursalı Mehmed Tâhir'de de doğum tarihi bilgisi yer almamaktadır. Na'îmâ'nın ise seçtiği kelimelerle Bahâî'nin doğum tarihi hakkında okurun fikir yürütmesine olanak sağladığı görülmektedir.²¹⁸⁰

Cevrî'nin biyografisine bir övgü ile başlayan Na'îmâ, onun İstanbul zariflerinden ve hoş-nüvis kâtiblerden kâmil bir insân olduğunu söyler. Şiir ve inşaya kâdir olduğunu ve beğenilen tarihleri ve şiirlerinin yanı sıra hayli ilmî eseri olduğunu belirten Na'îmâ, muammâyâ

²¹⁷⁸ Rızâ, *Tezkire*, s. 71-72.

²¹⁷⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 55.

²¹⁸⁰ Bahâî hakkında hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Erdoğan Uludağ, “Bahâyî, Mehmed Efendi”, <http://www.turkdebiyatiisimleri.org/index.php?sayfa=detay&detay=572> [Erişim Tarihi 13.01.2020] Bu biyografide, *Na'îmâ Tarihi*'ne atıfta bulunulmuş olması, bu tarihlerin tam bir biyografiyi kurmada başvuru bir kaynak olarak görülmesi bakımından önemlidir. Keza, *İslam Ansiklopedisi* Bahâî maddesinde de *Na'îmâ Tarihi*'ne atıfta bulunulması, bu tarihlerin kaynak olarak kullanıldıklarını göstermektedir. bk. Mehmet İpşirli-Mustafa Uzun, “Bahâî Mehmed Efendi”, *DİA*, IV, 463-464.

müteallik bir risâlesi ve tıbbı dair bir garip manzûmesiyle birlikte, ayların durumları ve hava olayları hakkında garip tarzda nazmedilen bir melhamesi olduğunu yazar. Hattı ile *Mesnevî-i Şerîf* ve Sarı Abdullah Efendi'nin *Fusûsü'l-Hikem Şerhi* ve *Ahlâk-ı Alâî*'den ve *Nefehâtü'l-Üns*'den nüshalar yazdığını ayrıca ona ait çok sayıda mecmua, risâle, divan ve münşeât gördüğünü dile getirir. Onun ayrıca Sultan Murad'ın reisülküttâbı olan Sarı Abdullah Efendi'nin teliflerini hususen *Dürre ve Cevhere* nâmıyla telif ettiğini vurgular. Birçok âlim ve ârifin kütüphanelerinde eserlerinin bulunduğunu ileri süren Na'imâ 1065/ 1655 senesinde vefat ettiğini, “*Cevrîyi memnûn-ı lutfede Cenâb-i Kird-gâr*” mısrasının vefatına tarih düşürüldüğünü belirtir. Cevrî'nin hayli nâzik şiirleri olduğunu, hatta ölümüne yakın bir şiirinde yer alan “*Târ u pûd-ı emelim kaldı bu minvâl üzre*” mısrasının gayet nâzik olduğunu dile getiren Na'imâ, Cevrî'nin çok fazla maddî kazanç peşinde olmadığını, kanaat ile geçindiğini, ömrü boyunca dostlarıyla sohbette mutlu olup, yüksek mevkilere itibar etmediğini fakat bu kanaat ve tevekkülü sayesinde devlet erkânının onu gözettiğini ve ona ihsan buyurdıklarından bahseder. Cevrî'ye ait bir hâdiseyi anlatan Ma'an-zâde'den nakledilen anekdota göre, “Cevrî, Beşiktaş, Galata, Tophane ve Yenikapı tekkelerine devamlı gidip gelmekteydi. Bir gün gelmediği olmamıştı. Gayet vesveseli olduğundan denizden kayığa binmeye korku duymuş hatta Galata ve Beşiktaş tekkelerine bir gün önceden gidip dostları ile karadan Eyüp'e oradan Kağıthane'ye gidip oradan yaya bir şekilde tekkeleri dolaşmış. Dost hatırı için beygire de binmez imiş.” Na'imâ onun dünyaya nâdir gelen bir kimse olduğunu söyleyip Allah'tan rahmet dileyip biyografisini sonlandırmıştır:

“...Cevrî Çelebî: *Aslında İstanbul zurefâsından ve hoş nüvis kâtiblerin bizâ'a sâhibi üdebâsından bir kâmil vücûd idi, şi'r ü inşaya kâdir ma'ârif-i cüz'iyede mâhir olup istihsâna sezâ latîf târihleri ve eş'ârı ve urefâ beyninde mergûb ve meşhûr hayli âsârı vardır. Mu'ammâya müte'allik bir risâlesi ve müfredât-ı tıbbı müte'allik bir garîb manzûmesi vardır. Ahvâl-i şuhûr ve havâdis-i cevve beyhânında melhâme ahkâmını bir tarz-ı garîb üzre nazm etmiştir. Gâyet serî'ü'l-kitâbe hoş-nüvis olmağın çok eser-i kalemi vardır. Hattı ile yirmi iki Mesnevî-i şerîf ve Sarı Abdullah efendi'ni Fusûsü'l-hikem şerhi ve Ahlâk-ı Alâî'den birkaç nüsha ve Nefehâtü'l-üns ve dahi gayri nüshalar ve müte'addid mecmû'alar ve resâ'il ve dîvânlar ve münşeât gördük.*

Sultân Murad Gâzî merhûmun reisülküttâbı olan Sarı Abdullah Efendi'nin eczâ-i meclisinden ve hamele-i esrârından olmağın cümle anın

te'lîflerini husûsen Dürre ce Cevhere nâmına olan te'lîf-i garîbini kendi kalemiyle müte'addid yazmıştır.

Ma'an-zâde merhûm “Şehnâme ve Künhü'l-ahbâr ve Vassâf dahi yazmıştır, biz gördük” deyü nakl ederdi. Ta'ayyüşü kitâbetle olmağın ekâbir-i devlet hüsn-i hatt ve ehliyetine ve sıhhat-ı kitâbetine rağbet edip mu'teber nüshaları ana yazdırırlardı. Ve ol bahane ile in'âm u ihsân edip hâtırını tatyîb ederlermiş. Hâlâ ulemâ efendilerin kütüphânelerinde ve urefâ beyinde âsâr-ı kalemi lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır, bu sâlde vefât eylemiştir. Ba'zı ihvânı

“Cevrî'yi memnûn-ı lutf ede Cenâb-i Kird-gâr”

Mısraını fevtine târîh dediler. Merhûmun hayli nâzik eş'ârı vardır. Fevtine karîb bir şiirinde bu Mısra intâk-ı ilâhî ve gâyet nâzik hoş âyende vâki' olmuş idi.

Mısra: “Târ ve pud-ı emelim kaldı bu minvâl üzre”

Merhûm, mezâk ashâb-ı tecrübeden hisse-mend ve meslek-i sûfiyûndan neş'e-mend olmağın me'ûnet-i lâzimesi kadar îrâ tahsîline sa'y edip tevsi'-i dâ'ire ve câh ve menâsıb gâ'ilesine giriftâr olmayıp kanâ'at ile geçinir imiş. Ve müddet-i ömrünü sohbet-i yârân ce cem'iyet-i ihvân ile müreffeh ve şâdumân geçirip ta'ayyün ü ikbâl mihnetine giriftâr olmamış, bu kanâ'at ve tevekkül berekâtıyla dâ'imâ ekâbir-i devlet gözedip âsâr-ı kalemini vesîle-i ihsân edip zarûret çektirmezler imiş.

Garâ'ib-i ahvâlinde olmak üzre Ma'an-zâde nakl eder ki, Beşiktaş ve Galata ve Tophâne ve Yeni-kağı tekyelerine ale'd-devâm mülâzemet üzre idi. Bir gün munkatı' olduğu yok idi. Gâyet vesveseli olduğundan deryâdan ve kayığa süvâr olmaktan gâyet mertebe havfedermiş, hatta Galata ve Beşiktaş tekyelerine bir gün mukaddem azîmet edüp yârânı ile karadan Eyyûb'a andan Kağıthâne'ye andan tekyelere piyâde dolaşmış. Yârân hâtırı için bâr-gîre de binmez imiş. Zâhir ebû havf mufrit-i za'f-ı kalb ve çelebîlik beliyyesi olmak gerektir. Hele vücûdu dünyâyâ nâdir gelen bir ma'mûr zât idi. Rahmetu'llahi aleyh...” (s. 1634- 1636)

Aşağıdaki tabloda, Cevrî'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Rızâ	“...Beyne'l-'irfân zebân-ı tâze ile eş'ârı bî-hem-taya âgâze iden İstanbûlî İbrâhîm Çelebi'dür. Perveriş-i güfte-i zeb+an-ı tâze olup emti'a-ı eş'âr-ı dil-pezirî bî-endâzedür. Kasâ'id ü gazeliyyâtı selîs ü dil-güşâ ve tercî'-bendleri hod birbirinden a'lâdur. Hakkâ ki 'arûs-ı ma'ânîye bu mertebe zîb ü ziynet virmek dâd-ı Hudâ'dur. Bir şâ'ir-i sihr-sâzdur ki elindeki

	<i>kasab-ı kilik-i nâdire-perdâzı nîze-i meydân-ı belâgar olup kasabü's-sabk-ı i'câzdur. Bu eş'âr-ı latîf zâde-i tab'-ı nazîfleridir...bin on tokuzda Narda'da kâdî iken fevt oldu... ”²¹⁸¹</i>
Safâyî	<i>“...Nâmı İbrâhim'dir. Mahmiyye-i İstanbul'dan zuhûr etmiştir. Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i ma'rifet etmekle ma'ârif-i cüz'iyye ve külliyyede mâhir bir şâ'ir olup gayet hoş-nüvis olmağla dâ'imâ kitâbet edip anınla ta'ayyüş ederdi. Hatta günde bin beyt yazıp bin akçeye bey eylediği meşhûrdur. Katı çok kitâbet yazmıştır. 'Âkabet bin altmış hudûdunda 'âzim-i bekâ olmağla fevtine bu târîhler nazm olmuştur:</i> <i>Cevrî'yi memnûn-ı lutfede Cenâb-ı Kirdigâr</i> <i>...Şâ'ir-i mezbûr ol 'asrın fesâhat ü belâgat ile meşhûr olan şâ'ir-i şîrîn-makâliinden müretteb ü mükemmel Dîvân-ı belâgat-'unvânı vardır. Cümle-i âsârından Mesnevî-i Şerîf'in üç yüz altmış beytinin her beyt-i şerîfini beşer beyt ile terkîb-i bend tarzında Cezîre-i Mesnevî nâmıyla şerh etmiştir. Ve dahî manzûm Melhame tahrîr etmiştir. Ve dahî Hilve-i Hakânî'ye naziire olmak üzere Resûl-i Ekrem ve Nebî-i muhterem Sallallahu Te'âlâ 'aleyhü vesellem hazretlerinin medh-i şerîflerine nazm eylediği na't-ı şerîfden birkaç beyt-i latîf bu mahalle tahrîr olundu... ”²¹⁸²</i>
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>“...Arif şâirlerden olup İstanbulludur. Mesnevi şarihi Sarı Abdullah Efendi'den feyz alanlar arasında olduğu Müstakim-zâde'nin Beyân-ı ahvâl-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye risâlesinde zikredilmiştir. Mevlevî tarikatına da intisabı vardır. Şiirleri mutasavvîfâne ve hakîmânedir. Başlıca eserleri: Mesnevi'den seçilmiş kırk beytin her birini beşer beyitle şerh ve izah eden Hall-i tahkikat ve Cezire-i Mevleviyye tercemesi olan Aynü'l-füyûz'dur. Rûhî'nin Terkîb-i bendi'ni, Nefî'nin kasidelerini ustalıkla tanzir etmiştir. Hilve-i Hâkânî'ye uygun yolda söylediği na't-ı şerîf takdire şayandır. Hilve-i Çeharyâr-i Güzin, Terceme-i hâl-i Hafız Şîrâzî isimlerindeki risâleleri, mürettep dîvânı, aslı Farsça olup hâl tercemesi Riyaziyeciler Faslı'nda yazılı Yazısı Salâhaddîn tarafından terceme olunan Melhame isminde Meteoroloji ile alâkalı eserin şivesini süsleyip düzeltmek üzere meydana getirdiği manzumesi vardır. Vefatı 'Cevrî'yi memnûn-ı lûtfide Cenâb-ı Gird-i-gâr', 'Eyle yâ Rab Cevrî'ye Firdevs-i a'lâda mekân' Mısralarının gösterdiği 1065 tarihindedir. Müstakim-zâde'nin adı geçen risâlesindeki rivayete göre Eğrikapı hâricinde ve Defterdar İskelesine Cemâli Tekkesi tarafından giden yolun solundaki caddeden iki üç adım ileride defnedilmiştir. Cevrî hem güzel, hem sür'atli yazdığından bir günde hin beyit kaleme aldığı olurmuş. Bu münâsebetle müteaddid Mesnevi-i Şerîf ile Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinden birçok kitap ve risâle kaleme almıştır. Mesnevi-i Şerîflerin sayısı Mevlânâ'nın nezri olan Onsekizdir. Külliyyâtı Nur-i Osmaniye Kütüphanesinde vardır... ”²¹⁸³</i>

Tablo 32: Cevrî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

²¹⁸¹ Rızâ, Tezkire, s. 81.

²¹⁸² Safâyî, Tezkire-i Safâyî (haz. Pervin Çapan), Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 137-141.

²¹⁸³ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 71-74.

Rızâ ve Safâyî Tezkireleri'nden farklı olarak pek çok eser ismi zikredilen Cevrî'nin vefatı hakkında düşürülen tarihlerden birine hem Na'îmâ hem Safâyî hem de Bursalı Mehmet Tâhir yer vermiştir.²¹⁸⁴

Na'îmâ'nın eserinde yer verdiği son biyografi **Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi**'ye aittir. Na'îmâ, Kara Çelebi Hüsam Efendi'nin oğlu olduğunu, mülâzim olduktan sonra Mekke ve İstanbul kadısı olup Kıbrıs'a sürüldüğünden bahseder. Sürgün cezasının kaldırıldığını ve İstanbul'a gelmesine izin verildiği, 1050/1640-1641 tarihinde kendisine Dimetoka kazası'nın arpalık verildiği ve 1058/1648-1649 tarihinde Sultan Mehmed Han döneminde Rumeli kadiaskeri olduğu belirtilir. Yazdığı tarih kitabını padişaha arz edip Bahâî Efendi'ye rağmen şeyhülislâm olduğu ileri sürülür. Bir süre sonra Sakız'a sürüldüğü ve Bursa'ya geri geldikten sonra Rebiülevvel 1065/ Ocak 1655 tarihinde vefat ettiği bilgisi verilir. Na'îmâ, Abdülaziz Efendi'yi ağırbaşlı ve ölçülemeyecek derecede büyüklük sahibi, orta boylu, şişman, sesi ince, konuşması hızlı, karşısındakini susturabilecek kadar söz bilen büyük bir kişi olarak tavsif eder. Na'îmâ'nın İsâ-zâde'den aktardığı bilgilere göre onun *Ravzatü'l-Ebrâr* isimli bir tarih yazdığı ve bu eserde Hz. Adem'den Sultan Mehmed Han'ın cülûsuna gelinceye kadar yaşananları kaleme aldığı, Sultan Mehmed Han'ın cülûsundan 1068/1657-1658 senesine kadar olayları ihtiva eden bir de zeyl yazdığı belirtilir. Na'îmâ, onun doğru bildiğini söylemekten geri durmayan bir kişiliğe sahip olduğunu, hizmetinde çalışanlardan duyduğuna göre etrafındakilerle resmî bir şekilde sohbet ettiğini ifade eder. Zamanının çoğunu kendisine ait büyükçe bir odada kitapların tetkik ve tahririyle geçirdiğini vurgulayan Na'îmâ, hizmetinde gencecik beş altı hizmetkârın eksik olmadığını, bu kişilerin kıyafetlerine de karışan Abdülaziz Efendi'nin bu hizmetkârların kıyafetlerinin yırtmaçlarından görünen manzarayı izlemekle yetindiğini, çevresinin de bu durumdan hoşnut olmayarak bu hoşnutsuzluğu dillendirdiklerini ve sû-i zanda bulunduklarını dile getirir. Bu düşüncelerin Abdülaziz Efendi'ye iletildiğinde, itiraf olarak nitelediği bilgisini paylaşır:

“...Kara Çelebî-zâde Abdülaziz Efendi: Kara Çelebi Hüsam Efendi'nin mahdûmudur. Mülâzim ve tarîk-i ilme âzim olup medârisde kâ'ide-i mu'tebere üzere hareketten sonra Mekke-i mükerrreme ve İstanbul kadısı olup Sultân Murad Hân hazretleri Edirne'de etvâr-ı nâ-şâyestesini istimâ' eyledikte Kıbrıs'a nefy

²¹⁸⁴Arzu Atik, “Cevrî, İbrâhîm” <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=277> [Erişim Tarihi 16.02.2020] Bu biyografide de *Na'îmâ Tarihi*'nden yararlanılmış olması önem arz etmektedir. Benzer şekilde *İslam Ansiklopedisi* Cevrî maddesinde de *Na'îmâ Tarihi*'ne atıfta bulunulması, bu eserlerin kaynak olarak kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. bk. Hüseyin Ayan, “Cevrî İbrahim Çelebi”, *DİA*, VII, 460-461.

etmişler idi. Ba'dehû "Sîmâsında semere-i salâh zâhir olmuştur" deyü, vükelâ-i devlet cerÂ'imini afv ü ricâ ettiklerinde hayyiz-i kabûle karîn olmağın İstanbul'a gelmeğe izn-i hümayûn verilmiş idi. Ve bin elli târihinde Dimetoka kazası arpalık verildi. Elli sekizde Sultan Mehmed Han hazretleri iclâsı esnâsında Rumili kadıaskeri olup pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerine te'lîf ettiği târihi arz edip Bahâ'î Efendi'ye rağmen şeyhülislâmlık pâyesi hattını tahsîl eylemişlerdi.

Ba'de'l-'azl bağçelerinde iken balyos maddesinde ocak ağaları Bahâ'î Efendi 'azl etdirdikte şeyhülislâm olmuşlar idi. Siyavuş Paşa sadâretinde havâss-ı mukarrebîn ağaları için ocak ağaları cem'iyet ettikte ateş-i fitne alevgîr olup, ocak ağalarının devleti bergeşte olmakla ocak ağaları tarafında bulunmak töhmetiyle 'azl ve Sakız'a nefy fermân olundu. Ba'dehû Bursa'ya gelmeğe me'zûn olup ecdâdından kalan vakf menzilide mukîm iken sene-i mezbûre rebûlevveli gurresinde intikâl eyledi.

Mevlânâ-i mezbûr muvakkar u muhteşem ve azamet-i bî-endâze sâhibi vasatü'l-kâme ve müleham sadâsı ince, kelâmı serî', söz bilir ilzâm u ifhâma kâdir müte'âzim idiler. İsâ-zâde tahrîri üzere gazûb ve ta'n u dahl ile kesr-i hâtıra mâ'il hareketi nâdir imişler. İlmi kadar müşterek ma'rîfeti akrânlarına gâlib imiş. Ammâ hak budur ki takrîr ü tahrîrde selâmet-i ta'bîr ile sebk-i kelâm ve inşada mahâretleri sâ'irden ziyâde idiğine ve rütbe-i ilmine müte'addid âsârı şehâdet eder. Cümleden Ravzatü'l-ebrâr nâm bir târîh yazmıştır. Mebde-i Âdem aleyhisselâmdan Sultân Mehmed Hân ibn Sultân İbrâhim Hân hazretlerinin cülûsuuna gelince alâ tarîkı'l-ihtisâr tahrîr etmiştir. Sonra Bursa'da tekmîline himmet edip mebde-i culûsdan bin altmış sekiz senesine gelince on senelik vekâyî'i müştemil bir zeyl tertîb etmiştir. Lâkin meşrebleri muktezâsınca ta'assub vâdisin ihtiyâr edip erbâb-ı devletin cümlesine harf-endâzlıkta taksîrât etmemiştir. Ale'l-husûs Bahâ'î Efendi gibi vücûd-ı muhteremi hasm ittihâz edip hakkında hezl âmîzâne uzhûke-i acîbe yazdığı mütâl'a edenlere ma'lûmdur.

Mevlânâ-i mezbûr aslâ kimseden ihtirâz u ictinâb eylemeyip hak-gûyluk vâdisini ihtiyâr için kibâr-ı devlete ve vüzerâyâ varınca müdâra etmeyip hâtır-mânde olurlar ise de kelâm-ı hakkı bî-mehâbâ îrâd edermiş...

Müşârun-ileyh Azîz Efendi'nin hizmetinde terbiye olmuş ba'zı söz anlar okur yazar kimselerden menkûldür ki, Mevlânâ-i müşârun-ileyhe ebâ vü ecdâdından mevrûs vâfir mala mâlik olup kendisi dahi duyûndan ârî ağniyâdan

olmağın mesken ve libâs ve ta'âmda ve terbiye-i etbâ' vü hademe vâridât ve ihtîşâmda vezîrâne belki mülûkâne idi.

Ta'âmı nefîs, hulviyât sükkârî, meclisi pâk, vakt-i ta'âmda müte'ayyin etbâ'ı ve müsâfir bulunan âdâbla hâzır olup ba'de't-ta'âm yanında oturmazlardı. Züvvâr u müsâfirîn için başka müzeyyen oda mahsûs idi, talep ettiği adam yanına da 'vet olunup resmîce sohbet ederdi. Ekser evkâtta yalnızca kâşâne-i mahsûsâsında mutâla'a-i kütüb ve tahrîre meşgûl olurlardı.

Sâ'ir huddâmdan mâ-adâ tâze, rû meh-pâre beş altı tane nazenîn hizmetkârı eksik olmazdı. Pâk dâmen ve sâlih idiler, lâkin müşâhede-i cemâl-i hûbân ile mütelezziz olup ol makûle sûreti ve sûreti mahbûb çelebileri evlâd yerine terbiye edip okutup yazdırıp çerâğ etmeğe mâ'il idiler. Hatta mahdûmlara eyyâm-ı şitâda Hind alacası ve mîrzây boğası kapama ve şal kuşak ve eyyâm-ı şitâda Hind alacası ve mîrzây boğası kapama ve şal kuşak ve eyyâm-ı sayfa ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kolan kuşak kuşadıp eyyâm-ı mu'tedilede süt mâîsi ince bez çintiyânlar giydirip çakşır giydirmez imiş. Ve sâdelerinin yırtmac şikâfî şâtır eteği misâl iki karış mikdârı olup bir iki yerden rabt için altın kopça dikerler iymiş ki misâfir huzûrunda açılmamak için yırtmaclar iliklenirdi. Sâ'ir vakitte küşâde olup esnâ'-i hizmette sür'atle âmed şûd ettikçe şakkı tûlânî yırtmaclardan sîmîn topukların topların şa'sa'ası meclise pertev salardı. Efendi hazretleri bu vechile topuk seyri ve Kırım kesimi esvâbın şikâfından âyine-i sîne temâşâsın edip bu kadarca ile kanâ'at edermiş. Lâkin a'dâ ve hussâdı bu sebeple kendiye harf-gîrlık edip fîsk ile töhmet ederler imiş. Zümre-i huddâm veliyy-i ni'metlerinin gerek hayr ve gerek şerr ahvâllerin ketm etmezler. Hizmetkârları nakl ederler ki, nazar ile telezzüzden gayri bir ferde takarrub ettiği belki bir bûse aldığı yoktur deyü yemin ederler imiş.

Hatta mahrem-i esrârı olan kibârdan biri 'Sultânım, bu tâze uşakları istihdâm ettiğiniz çendân münâsib görülmez' dedikte hüsn-i sûret kâbiliyyet-i sîrete alâmettir. Bir alay feseka şerrinden hıfz ve terbiye ile adam ettiğimiz cihetle me'cûr oluruz demişler. 'Ammâ sultânım tarz-ı libâslarında muhterî' tekellüflerde i'tinânız sebebiyle a'dânız ta'n ve dostlarınız sû'-i zânn ederler' dedikte telezzüz-i nazardan gayri kasdımız yoktur, cevâsîs-i uyûb olanlar tafahhus ederek pâk-bâzlığımıza muttali' olup sû'-i zândan kurtulur. Hased-i cibillî belâsıyla zemm ü gıybet edenler seyyi'âtımızı alır. Hüsn-i cemâl-i hûbân mir'ât-ı sun'-ı Yezdân olmağın muhakkikînden olan 'urefâ-i kibâr nazar-ı ibretle

*müşâhede*si bâbında meslûbü'l-ihyârlardır. Selefde gelen mükemmelîn-i 'ârifinden katı çok devletlü bu husûs için hussâd-ı kec-nazar tarafından sihâm-ı ta'n u teşnî'a siper olmuşlardır..." (s. 1797-18)

Aşağıdaki tabloda, Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Safâyi	"...Nâm-ı nâmîleri ve ism-i girâmîleri 'Abdü'l'azîz'dir. Şeyhü'l-islâm Kara Çelebi nâm fazıl-ı cihânın mahdûmudur. Evâ'il-i hâlinde nakd-i vakt-i 'ömr-i 'azîzlerin sarf-ı bîdâ'a-i 'ilm ü edeb ve erbâb-ı isti'dâd üzere hareket Şeyhü'l-İslâm Sun'ullah Efendi'den ihrâz-ı şeref-i mülâzemet ve tarîk-i tadrîs olan Süleymâniye'den Yenişehir kazâsına terfî' olunup ba'dehu Mekke-i mu'azzama kazâsıyla ta'zîm olunup ba'dehu İstanbul kazâsında mutasaddî-i icrâ-yı ahkâm oldu. ba'dehu cezîre-i Kıbrısâ nehy ü iclâ ile tekdîr olunup müddet-i gurbeti yigirmi ayı tekmîl etdikde taraf-ı devlet-i 'aliyyeye da'vet olunup mensûr-ı sadâret-i Rûm ve pâye-i fetvâ nâm-ı nâmîlerine mersûm kılınıp şu 'arâ-yı 'asrdan Cevrî nâm şâ'ir bu târihi nazm etmiştir...BA'dehu arpalıklar ile müteka'id iken bi'l-fi'l emr-i 'azîm-i fetvâya kıyâm ve ol rütbe-i vâlâ ihrâzıyla itmâm-ı merâm etdi...Ba'dehu ma'zûl olup cezîre-i Sakız'a nehy andan dahi Burûsa'ya iclâ ve nice zamân Burûsa'da karâr edip bin altmış sekiz târihinde fevt olmuştur. Mevlânâ-yı mezbûr mecmû'a-i fazl-ı mevfûr-ı emâsil miyânında imtiyâzı meşhûr-ı vâkur ve edîb-i muhteşem ve meh'âb-i 'âlî-tab' ve bülend-himmet olup âsârından şîrâze-bend-i te'lîf olduğu Kâfî nâm metn-i latîfî ve Türkî inşâ ile Siyer-i Belâgat-i Üslubî ve Siyer-i Kâzerûnî'yi Fârisî lisândan Türkî'ye terceme ettiği te'lîf-i mergûbu ve Hilyetü'l-Enbiyân nâm risâlesi ve Mir'atü's-Safâ nâm ahvâl-i enbiyâ-yı 'izâmî hâvî târih-i matbû'ı Selîm-nâme ve Süleymân-nâme nâmıyla Hâce Tarihi'ne zeyl olmak üzere Sultân Süleymân Hân cülûsundan vefâtlarına gelince olan eserleridir ki Sultân İbrâhim'e ihdâ etmiştir. Bunlardan ma'adâ hübü't-ı Âdem'den bin elli sekiz târihine gelince zuhûr eden ahvâlî muhtevî ve nice garâib-i umûru hâvî tevârih-i latîf tahrîr etmiştir. Ba'dehu tevârih-i mezkûreyi bin altmış sekiz târihine dek zeyl etmiştir. Eş'âr-ı belâgat-şi'ârı vardır..."²¹⁸⁵
Bursalı Mehmed Tâhir	"... Aslen İstanbul'lu olup Şeyhü'l-İslâmlığa yükselen fazilet sahibi tarihçi ve edebiyatçılardandır. Ömrünün sonlarında Bursa'da ikamete me'mur edilmişti. (Rizâen lillâh) terkîbinin ifade ettiği 1068 (1657) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Abdal Mehmet Mahallesinde Gemlik Caddesine giden yolun sol cihetinde Deveciler Mezarlığı denilen kabristan kenanûrındadır. Hiddetli bir mizacı vardı. Hazret-i Âdem'den itibaren 1052 (1642) tarihine kadar yazdığı bir büyük cild Ravzatü'l-Ebrâr ve Mir'atü's-Safâ â n eden Süleymân-nâme ve

²¹⁸⁵ Safâyi, Tezkire, s. 371-372.

	<i>Dördüncü Murad 'm Revan ve Bağdad Seferlerini beyân eden Zafer-nâme isimlerinde diğer tarihleri ve ahlâk ilminden Ahlâk-ı Muhsinî tercemesi ve fıkıhtan Hallü'l-iştibahan Akdi'l-Eşbâh, Kitâbu'l-Elga fî'l-Fıkhi'l-Hanefiye ve Kâfî isimlerindeki eserleri ve edebiyattan Gülşen-i Niyaz ismindeki manzumesi ve müretteb şiir dîvânı ve Risâle-i Kalemîyyesi vardır. Nesri nazmından kuvvetlidir. Eserlerinden Ravzatü'l-Ebrâr ile Süleymân-nâme basılmıştır. Ravzatü'l-Ebrâr'ın ibaresi muğlâkça olmakla beraber oldukça muhakemeli bir surette olduğundan ekser noktalarından istifade olunur. Kâzru n î j n i n Siyer-i Nebvî'sini de Fevayihu'n-Nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafaviyye ismi ile terceme etmiştir Ravzatü'l-Ebrâr'ın basılmış kısmı Girit Fatihlerinden Yusuf Paşa'nın şehid olma tarihi olan 1055/1645 senesi nihayetine kadardır. Basılmamış iki zeyli vardır. Birinci zeyli Veliyyüddin Efendi Kütüphanesinde vardır. Abdülâziz Efendi'nin kendi yazılı ifadesine nazaran Ravzatü'l-Ebrârın birinci cildi, bu birinci zeyl ile başlıyor k Sultan Dördüncü Mehmed'in tahta çıkışından 1068/1657 senesi Safe:' ayına yâni vefatı senesine kadardır... Ravzatü'l-Ebrâr : Ahvâl-i enbiyâ, siyer-i Nebî, ahvâl-i mülk-i İslâmiye, ahvâl-i selâtîn-i Osmaniye fasıllarından ibaret dört fasıl üzere mürettebdir. 1068/1657 tarihine kadar zeyl yazmışlardır. Mir'atü's-Safâ Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed (S.A.V.) Efendimiz Hazretlerine kadar ayrı bir peygamberler tarihidir. Fıkıh'dan Ravzatü'l-Kuds adlı eseri Nefhatü'l-Üns ismi ile şerh etmiştir... ”²¹⁸⁶</i>

Tablo 33: Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Safâyî Tezkiresi'ndeki biyografiye baktığımızda Abdülaziz Efendi'nin vefatına kadar olan bilgilerin Na'îmâ'daki kronolojiye paralel olduğunu görmekteyiz. Bursalı Mehmed Tâhir ise hayatı hakkındaki bilgileri bir iki cümle ile sınırlı tutmuş, Safâyî'nin yaptığı gibi Abdülaziz Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin isimlerini zikretmiş ve bu eserlerden bazılarının içeriğinden bahsetmiştir. Na'îmâ, anekdotlu anlatım üslubunu bu hâl tercemesinde de sürdürmüş, müstehcen olarak da yorumlayabileceğimiz bir anekdot paylaşmıştır.²¹⁸⁷

b. Hâkim Tarihi

Hâkim Efendi'nin hayatlarını kaleme aldığı 28 kişiden 12'sinin şair veya yazar olduğunu görmekteyiz. Eserde, biyografileri verilen şair ve nâsirler, “Es'ad Efendi”, “Yûsuf-zâde Efendi”, “İzzî Efendi”, “Râsim Mehmed Efendi”, “Hekîm-başî-zâde 'Ali Paşa”,

²¹⁸⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 80-81.

²¹⁸⁷ Kara Çelebizâde Abdülaziz hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Volkan Karagözlü, “Abdülaziz/Azîzî, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi”, <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1495> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

“‘Abdullâh Paşa”, “Hattî Efendi”, “‘Ömer Efendi”, “Hâkî Efendi”, “‘Âsım İsmâ’il Efendi”, “‘Abdullâh Efendi” ve “‘Abdullâh Vassâf Efendi”dir.

Biyografisi verilen şair ve yazarlardan ilki **Şeyhülislâm Es’ad Efendi**’dir. Hâkim Efendi, Es’ad Efendi’nin Gelibolu’da bir süre ikamet ettikten sonra İstanbul’da İncir Köyü’nde istirahatata çekildiğini ve orada 10 Ağustos 1753 Cuma günü vefat ettiğini belirtir. Hâkim Efendi, asrının âlimleri arasında üstün bir yeri olduğunu, her ilimden güzel bir eser yazacak kadar hüner sahibi ve “her ilimden en az bir kitap okumuştur” sözüyle tasvir edilebilecek bir kişi olduğunu söyler. Birlikte Yanyalı Es’ad Hoca’nın öğrencisi olduklarını, devrinde faik bir kişi olduğunu, boş zamanlarında kitap tetkiki yaptığını, şiirle, mûsikîyle ve latîfe edebiyatıyla meşgul olduğunu dile getirir. Ayrıca onun eserlerinden biri olan *Elfâz-ı Müfredât-ı Mütedâvile-i Türkiyye ser-Safha-i Lügat* olmak üzere *Bedî’u’t-Tarh* ismindeki lûgatlerin oldukça meşhur olduğunu, *Tefsîr-i Yâsîn* ve *Tefsîr-i Âyât-i Nasr* ve *Tanzîr-i Etvâkî’z-zeheb* ve *Tahmîs-i Nazm-ı Dimyâtiyye-i Esmâi’l-Hüsna* ve *Tahmîs-i Bürde-i Şerîfe* ve pek çok konuda yazdığı risâlelerin döneminde meşhur olduğunu belirtir:

“...Yine mâh-ı mezbûrun onuncu hamîs gicesi sülâle-i kirâm ve ecille-i ‘izâmdan fûnûn-i edeb ve fezâ’ilin behre-mendi, sâbıkâ Şeyhulislâm Es’ad Efendi bundan akdem Gelibolu’da ikâmete me’mûr, ba’dehû Âsitâne-i ‘aliyye havâlîsinden İncir Köyü demekle ma’rûf mahalde sâhil-hânelerinde tashîh-i mizâcî için meks ü ârâm üzere olup, ol mahalde bir müddetden berü âsâyîş ve inzivâ ve fî’l-vâkî’ yedi sekiz ay müddetden berü inhirâf-ı mizâcları hasebiyle ‘ilâc ü müdâvâ üzere âyîn-i mesned-i fetâvâ-yı bekâdan su’âl-i ‘İrcî’î ilâ rabbiki râdiyeten merdıyyeh²¹⁸⁸ sûretine ‘Fe’dhulî fî ‘ibâdî ve’dhulî cennetî’²¹⁸⁹ cevâbıyla imzâ-nüvîs-i mes’ele-i ‘adn-i a’lâ oldular; rahmetullâhi ‘aleyhi rahmeten vâsî’aten.

*Merhûm-i müşârun ileyh ‘ulemâ-yı ‘asrî miyânında mütefevvık ve her fenden bir nüsha-i celîle ihrâzıyla mütehazzık ra’â min külli fennin nüshaten*²¹⁹⁰ ta’rîf-i ‘allâmesine sâdık bir zât-ı ma’ârif-simât olup, beyt:

*Be-çend-în-i fezâ’il şüde behre-mend
Bâ-sa’d-terîn hasleti-i ercümend*²¹⁹¹

²¹⁸⁸ “Sen O’ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.” (Fecr 89/28)

²¹⁸⁹ “(Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennete gir.” (Fecr 89/29-30)

²¹⁹⁰ Her ilimden en az bir metin okumuştur.

²¹⁹¹ Sa’d yıldızının yüce hasletleri ile birçok fazîletlerden nasiplenmiştir..

Nesr: Merhûm Yanyevî üstâdımız Es'ad Efendi'den niçe zemân telemmüz eylemişler idi. Hüsn-i tab'ı ve huddet-i zihni derece-i kemâlde olmağla, mehâdîm-i kirâm 'asrına fâyık olmuşlar idi. Ekser-i evkâtları mütâla'a-i kütübe masrûf ve âsâr u eş'âr ve 'ilm-i mûsîkî ve letâyif-i edebiyyât ile ma'rûf idiler. Cümle-i âsârından Elfâz-ı müfredât-ı mütedâvile-i Türkiyye ser-safha-i lügat olmak üzere Bedî'u't-tarh lügatleri meşhûr u mu'teber ve gâyet müfîd ü müştahir vâkı' olmuşdur. Hâlif tu'raf²¹⁹² derîcesinden çehre-güşâ-yı imtiyâz olmağla, zîb-i kitâb-hâne-i erbâb-ı dâniş olmağa sezâ belki ânen fe-ânen mütâla'ası lâyıık u ahrâdır. Ve Tefsîr-i Yâsîn ve Tefsîr-i Âyât-i Nasr ve Tanzîr-i Etvâkı'z-zeheb ve Tahmîs-i Nazm-ı Dimyâtiyye-i Esmâi'l-hüsnâ ve Tahmîs-i Bürde-i şerîfe ve sâ'ir resâ'il-i 'adîdeleri mesbût-i mecelle-i iştiyhârdır; rahmetullâhi Te'âlâ 'aleyh..." (s. 50-52)

Aşağıdaki tabloda, Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı müşârün-ileyh Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi Dersââdet'de bin doksan altı târihinde şeyhülislâm-ı esbak müteveffâ İsmâil Efendi'nin sulbünden sâha-i vücûda mevrûd olup yüz yirmi iki târihinde hâric rütbesiyle silk-i müderrisîne dâhil ve bir müddetten sonra müfettişlik hizmetine ve ba'dehû fetva eminliği hizmetine ve daha sonra Selanik mevleviyyetine nâil olduğu çok vakt mürûr itmeksizin Mekke-i mükerrreme mevleviyyeti pâye-i aliyyesini bi'l-ihraz Rûmeli cânibine sevk olunmuş olan ordu-yı hümayûn kâdılığı câh-ı mefhar-iktinâhına dahi vâsıl olarak yüz elli yedi târihinde Rûmeli sadâretine ve yüz elli dokuz târihinde sâniyen sadâret-i merkûmeye revnak-bahşâ ve yüz altmış bir senesi şehir-i Recebinde mesned-vâlâ-yı meşihata zînet-efzâ buyrulup yüz altmış iki senesi şehir-i Şa'bânında makâm-ı fetvadan azl ve Gelibolu nâm mahalle nakl ile bir müddet ikâmetden sonra Dersââdet'e avdet ve bin yüz altmış altı sâlinde dâr-ı bekâya rihlet eyleyüp rûh-ı pür-fütûhu dâhil-i sûrda vâkı Âşık Pâşâ mahallesinde kâin pederi müteveffâ-yı müşârünileyhin âsâr-ı hayriyyesinden olan câmi-i şerîf hazîresinde muntazır-ı rahmet olmuştur. Müşârün-ileyh efdâl-ı füzelâ ve a'lem-i ulemâ bir şâir-i bî-hemtâ olup fenn-i mûsikîde kemâl u mahâreti ve ulûm-ı sâirede dahi akrân u emsâline her vecihle tefevvuk u rüçhâniyyeti olarak Tefâsir-i Şerîfe'ye dâir nice nice eser-i mu'teberi ve fenn-i mûsikîye müteallik birkaç adet risâle-i şevkâveri olduğundan başka mürettep bir Kıt'a Dîvân-ı belâgat-ünvânı dahi vardır...”²¹⁹³
Sâlim	“...Mahâdîm-i kirâmdan sâbıkut-terceme İshak Efendi hazretlerinin küçük birâderleri olup anlar da pür-neş'e-i vâlâ mahdûm-ı zîbâdır ki mihr-i zât-ı sa'd-iktirânı tâb-bahş-ı 'âlem-i 'irfân olup tab'-ı nakkâdı 'ayn-ı isti'dâd ve kevkeb-i

²¹⁹² “Aykırı ol, meşhûr olursun” anlamına gelen Arapça atasözüdür.

²¹⁹³ Fatin Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr* (haz. Ömer Çifçi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 27.

	dânişi hemçün Süreyyâ 'âlî-nijâd zihn-i derrâki bî-hemâl ve hayâli pâki gıpta-ferma-yı erbâb-ı kemâl bir mahdûm-ı nâzik-tıynet ve bir şâ'ir-i sihr-âşâr-ı pür-zarâfettir kim çîn-i habn-ı sutûr-ı eş'âr-ı pür-âb u tâbî gûyiyâ bir bahr-i fesahat ve mevc-â-mevc-i hurûf-ı güftârî melâhat-şî'ârî bir kulzûm-i belâgatdır. Şî'ri bî-nazîr inşası dil-peziir tabî'at-ı pâkîzesi 'âlem-gîr bir zâtı sûtûde-sıfât-ı nâzik-ta'bîrdir ki mahâdîm-i kirâmın miyânesinde ma'ârif ile ser-firâz ve haysiyyet-i zât ile müsellemler ü mümtâzdır. Eş'ârında halâvet ve güftârında be-gâyet letâfet vardır. Husûsâ zübde-i selâtîn 'umde-i havâkîn âftâb-ı sipihr-i dâd mâh-tâb-ı çarh-ı 'adl ü sedâd şeh-i kadr-âşînâ-yı zümre-i şu'arâ pâdişâh-ı muhibb-i 'ulemâ vü sulehâ hazret-i sultân-ı a'zam ve hakan-ı ekrem es-sultânü'bni's-sultân es-Sultânü'l-Gâzî Ahmed Han ibnü's-sultân Mehmed Han Halleda'llâhu hilâfete hü ve ebbede saltanatahi hazretlerinin nâm-ı latîf ve ism-i şerîflerine bir Bülbül-nâme-i bihem-tâ tahrîr ü inşâ eylemişlerdir ki nevâ-yı şîrîn ve edâ-yı temkînine bülbülân-ı gülîstân-ı 'irfân vâlih ü hayrân ve ol mergzâr-ı belâgatin gül-gonca-i ta'bîr-i dil-nişînine murgân-ı çemen-i hüsn ü ân hemîşe ahsent-gûyân olup hadîka-i mezâmîninde ezhâr-ı şevk şükûfte vü handân ve her ser-i suhan-ı surhî midâdî bir gonca-i hamrâ-yı behcet ü istihsândır...Hakkâ ki mahdûm-ı celîlü'l-kadr-i merkûm şî'r ü inşâda mâhir idigi şems-i sa'd-iktirân gibi zâhir ü bâhirdir ve cihet-i 'ilmiyyesi zât-ı sûtûde-sıfâtı gibi ma'mûr ve zât-ı pâk-nihâdî zihn-i nakkâdî gibi bî-kusûrdur. Mâ-lezime-i mahdûmiyyetleri olan 'ulûm u ma'ârifî sa'âdetli peder-i muhteremlerinden ve Mutavvelci Mehmed Efendi merhûmdan ve sâ'ir mehere-i fînûndan kemâyenbagî tahsîl eyleyip müddet-i yesîrde zat-ı sa'd-iktirânları fâ'iku'l-akrân u bî-'adil olmuştur. Ol mahdûm-ı sa'âdet-mersûm merdûm cennet-mekân firdevs-âşiyân semere-i şecere-i âl-i Hasancân müftî-i âl-i 'Osmân mahâdîm-i kirâmın ercümendi Ebû Sa'id-zâde Feyzullâh Efendi merdûmun def'a-i sâniyelerinde mülâzım ve kırkdan münfasıl oldukdan sonra ser-tâc-ı 'ulemâ-i ülü'l-ihtirâm ve mâ-bihî'l-iftihâr-ı sudûr-ı kirâm sûtâde-menkabet Bû 'Alî-fikret şürefâ-yı celîlü'l-kadrlerin bülendi Paşmakçızâde es-Seyyid 'Alî Efendi merhûmun def'a-i sâniyelerinde sene bin yüz yigirmi iki Recebinde ibtidâi hâric elli ile sâlise-i Sarây-ı Galata olmakla mebnâ-yı binâ-yı ârzûların ta'mîr ve silk-i müderrisini kirâma dâhil olmalarıyla zât-ı 'âlîleri tevkîr olunup ba'dehû hareket ba'dehû dâhil oldukdan sonra vâlid-i mâcid-i kesrî'l-mahâmidleri sadr-ı fetvâya teşrîf buyurduklarında mûla-i Sahn ile 'Abdü'sselâm Medresesine olup bu mecelle-i celîleyi esnâ-yı tahrîrde yek-tâ-nişîn-i sadr-ı mekrûmet mihri sipihr-i fazîlet 'umde-i 'ulemâ-i kirâm melce-i sudûr-ı ülü'l-ihtirâm şeyhü'l-islâm ve müftî'l-enâm sa'âdetli fazîletli Yenişehirli 'Abdüllâh Efendi hazretlerinden Medâris-i Sahn-ı Semândan biri ile ihtirâm olunup ol medrese-i celîlede mihr-i zât-ı sa'idleri şeref-bahş-ı encümen-i talebe-i kirâm olmakda idi...’’²¹⁹⁴
Es'ad Mehmed Efendi	“...Tezkiretü's-Sâlimde ahvâl-i ber-güzîde-iştimâlleri sahn-ı semân rütbesine kadar keşîde-i ser-satr-ı imlâ ve hengâm-ı tedrisinde geh Haremeyn-i Şerîfeyn evkâfına müfettiş ve gâh emîn-i fetvâ olarak ve gâh sittesi bâ-pâye-i Edirne Selânik mahrecine mollâ ve bin yüz kırk altı sâli Medîne-i Münnevver dâmet bi'l-envâr rütbe-i celîlesiyile necm-i ümîdî mütelâlî ve bin yüz kırk yedi Muharreminde bâ-pâye-i İstanbul Mekke-i Mükerrreme dâmet bi't-tavâf-ı Mükerrreme Hükûmetiyle mümtâz ve hacc ziyâretiyle mükteseb-i feyz-i Hicâz

²¹⁹⁴ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şu'arâ (haz. Adnan İnce), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 89-91.

	oldukdan sonra mu'asker-i hümayûna bâ-pâye-i sadâret-i Anadolu hâkim ve te'sîr-i tedbîr-i hasenesi Belgrad ve Ata-i Kebîr fütûhâtına mânend-i seyf-i sarim ve bin yüz elli yedi ve elli tokuz seneleri ya'nî iki def'a sadr-ı Rûm ve bin yüz altmış bir Recebi evâhirinden altmış iki Şa'bânî evâhirine kadar câh-ı Fetvâ ile helâl-i umûr-ı husûs ve 'umûm ve sene-i merkûme 'öşr-i evvel Şevvâlinde necm-i hayâtı ufûl ve peder ü birâderleri lahdine dâhil olan bânî-i medrese ve mekteb ve şadırvân ve İbnü'l-Kemâl-i zamân ve bâ-lehce-i Türkî sefer-i muhakkak-ı Âyete'l-Kürsî ve Fâtihatü'l-Kitâb ve Yâsîn ve Câmî'u'l-Luga el-müsemmâ bi'l-lehce ve Tefsîru'l-Metîn Mütetebbi'-i Etvâku'z-Zeheb ve vâkıf-ı fenn-i edeb ve nâzım-ı Bülbül-nâme ve münşî-i Tezkire-i Hânendegân ve sâhibü'd-dîvân sâbıkı't-terceme Şeyhü'l-İslâm İshâk Efendinin birâder-i kihteri ve Şeyhü'l-İslâm Mirzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendinin hutun-i cân berâberi Şeyhü'l-İslâm es-Seyyid Mehmed Efendi ibni Şeyhü'l-İslâm Ebû İshâk İsmâ'il Efendidir...²¹⁹⁵
Bursalı Mehmed Tâhir	“...Osmanlıların şair ve âlimlerindendir. Usûle göre tahsilini tamamladıktan sonra ilmî makamları devrederek Şeyhülislâm olmuşlardır. Vefatı 1166/1752 dedir. Kabri Sultan Selim civarında pederinin yeniden yaptırmış olduğu camii şerifin avlusundadır. Şaire Fitnat Hanımın pederidir. Musiki ilmine de müntesip olduğuna Atrabü'l-Âsarî fî Tezkiret-i urefa-i edvar ismindeki Tezkire-i Hanendegâni şahiddir. Değerli eserlerinin en meşhuru: Lehçetü'l-Lûgat adındaki Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya terceme edilmiş olan makbul eseridir. 850 sahifeden ibaret olup 1216 H. de basılmıştır. Bundan başka Tefsir-i Sure-yi Yasin, Tefsir-i âyete'l-kürsi, Tefsiru âyeti'n-Nasr vesair bazı âyeti kerimeler ile Nazire-yi Etvaku'z-Zehebî Li'z-zemahşeri, Bülbülname'dir. Şiirleri lâtif ve selîs olup Hemziye, Lâmiye isimlerinde iki kıta kasidesi olduğu gibi Bür'e, Dimyatiye, Mudarîye gibi Arapça kasideleri de tahmis eylemiştir. Behçet isminde Lehçe'nin muhtasarı basılı olmyan bir lûgati daha vardır. Atrabü'l-Âsar, Osmanlı musiki üstadlarının hal tercemelerini havi tek bir eser olup aslının basılmışı yoktur. Bununla beraber 1311 H. de neşrolunan Mektep risâleyi mevkutesinde ibaresi sadeleştirilerek bir hayli kısmı neşrolunmuştur. Musiki ile meşgul olanlar için istifadeli bir eserdir. Bir de çiçekçilik sanatına dair Gülzar-ı İbrahim isminde bir eseri olduğu rivayet edilmiştir...Zübdetü'l-Lugatü'l-Lehçe isminde iki cilt üzerine mürettep lûgati da bu alandadır. Fazilet sahiplerinden Nazım Efendinin Tercümanı'l-Lûgat ismindeki iki cilt üzerine tertiplenmiş olan ve 1289 H. de İstanbul'da basılan eseri dahi Arapça, Farsça, Türkçe kelimeleri havidir. Ankara âlimlerinden Kâtibi imiyle meşhur Muhammed ibni Veli adlı zat dahi Fatih Sultan Muhammed Han'ın emriyle Manisada Kâtibiye ismiyle yazdığı Arapça manzum lûgatim Farsça üzerine şerh etmiştir. Mevlevî şeyhlerinden Muhammed Ali Dedenin de bu sahada Gevher-i Manzum isminde bir lûgati vardır...²¹⁹⁶

Tablo 34: Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloya göre Fatin Tezkiresi'ne kıyasla Es'ad Efendi'ye ait pek çok eser ismini zikreden Hâkim Efendi, Es'ad Mehmed Efendi'nin ve Bursalı Mehmed Tâhir'in

²¹⁹⁵ Es'ad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endüz*, haz. Rıza Oğraş, Ankara 2018, s. 32-36.

²¹⁹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 310-311.

biyografilerinde verdiği bilgilerden daha fazla bilgi vermiştir. *Sâlim Tezkiresi*’nde ise şairliğine vurgu yapılmasının hâricinde diğer hiçbir eser ismi zikredilmediği görülmektedir.²¹⁹⁷

Hâkim Efendi’nin biyografisini kaleme aldığı ikinci isim **Yusuf-zâde Efendi**’dir. Hâkim Efendi, onu âlimler âlimi, Şeyhu’l-kurrâ, her türlü ilimde bilgi sahibi, faziletli, sayısız marifet sahibi, iyilik sahibi, nur simalı ve nice keremlerle süslenmiş devrinin önde gelenlerinden biri olarak tavsif eder. Kur’an ve Kur’anla ilgili ilimleri, babası Yusuf-zâde Mehmed Efendi’den öğrendiği, Arapça ve edebiyat derslerini Fazıl İbrahim Efendi’den, hadis ve aklî ilimlerin dersini Kara Halîl Efendi’den aldığı bilgisini verir. 20 ciltlik *Buhârî-i Şerîf Şerhi*’ni 18 senede tamamladığını ve bu çalışmasıyla padişahın ihsanına nail olduğunu söyleyen Hâkim Efendi, bu eseri dışında *Şerh-i Hayâlî*, *Hâşiye-i Kara Dâvud*, *Hâşiye-i Mîr-i Âdâb*, *Hâşiye-i Kâdî Mîr-i Lârî*, *Hâşiye-i Kâdî Beyzâvî* ve yarısına kadar *Şerh-i Müslim*, *Hâşiye-i Hasan Zîbârî* ve vüçûhâtından *Kitâb-ı İtlâf* ve çeşitli konularda yazılan yirmi adet risâle ile kurallar ve latifelerden bir araya getirdiği yirmi yedi adet risâlesi olduğunu belirtir. Bu eserlerden her birinin çok önemli olduğunu vurgular. Bir vesileyle Hicaz’a gittiğinde orada bulunan hadisçiler, âlimler ve tahkik erbabları ile yüzyüze görüşmeler yaptığı ve o kişilerin hadis ilminde Yusuf-zâde Efendi’nin yetkinliğini kabul ederek ondan icazet aldıkları bilgisi paylaşılır. 14 Haziran 1733 tarihinde Enderûn-ı Hümâyûn’a müderris olarak tayin olduğu ve kesintisiz olarak 21 yıl burada bu görevi yerine getirdiği belirtilir. Farsça’ya hâkim olan Yûsûf-zâde Efendi’nin şiir yazarken Hilmî mahlasını kullandığını, şiirlerinin bir araya getirildiğinde bir divan oluşturabilecek kadar çok olduğunu ve şiirlerinin tabiatının Kemalpaşa-zâde’ye benzediğini dile getiren Hâkim Efendi, Hz. Peygamber için yazdığı na’lerden birinin matla beytine yer vermiştir. Hâkim Efendi, onun bir gazelinde yer alan “Çıksun seherî bağda seyr-i çemen etsün” mısrasının aslında onun tabiatını yansıttığını söyler. 14 Ekim 1754 Pazartesi günü vefat ettiğini ve vefat ettiğinde yaşının seksen iki olduğunu belirten Hâkim Efendi, Yusuf-zâde Efendi’nin vefat tarihini gösteren bir manzûmeye yer verdikten sonra dua ederek biyografiyi sonlandırmıştır:

“...A’lemü’l-‘ulemâ ve Şeyhulkurrâ Yûsuf-zâde Efendi ferîd-i ‘asr ve vahîd-i dehr, fûnûn-i ‘ulûm-i şettâ ve fezâ’il ü ma’ârif-i lâ-yuhsâ ile ârâste ve kerâmât-ı bâhîratü’lâyât ile pîrâste bir zât-ı nûrânî-simât-ı ‘avârif-intimâ olup, vüçûhât-ı Kur’âniyye’yi pederleri Yûsuf-zâde Mehmed Efendi merhûmdan, ‘ulûm-i

²¹⁹⁷ Es’ad Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İsmail Hakkı Aksoyak, “Es’ad, Ebû İshakzâde Mehmed Es’ad”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7581> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

'Arabiyye ve edebiyeyi Musâhib Paşa Hâcesi Fâzıl İbrâhîm Efendi'den ve fenn-i Hadîs ve 'ulûm-i 'akliyyeyi Kara Halîl Efendi'den ahz eylemişlerdir. Ve cümle-i te'lîflerinden Buhârî-i şerîf Şerhi yirmi cild, on sekiz senede temâm olup, Enderûn-ı hümayûn'da kütüb-hânede hatm-i Buhârî-i şerîfde Pâdişâh-ı rûy-i zemîn emeddallâhu devletehû mede'd-duhûri ve's-sinîn efendimiz hazretleri teyemmünen ve teberrûken ma'îyyet-i hümayûnları şeref-res-i muhtefîl-i münîf olup, kıyâm-ı devâm-ı devlet ü şevketleri itmâm olunduktan sonra bin altûn ve bir kat libâs-ı fâhire ve bir ferve-i semmûr ihsânıyla ikrâm u ihtirâm ve eser-i celîlleri olan Şerhi dahi Sultân Mehmed Câmi'-i şerîfde binâ vü ihyâ buyurdukları kütüb-hâne-i latîfelerine vaz' buyurulmak için Enderûn-ı hümayûn'da Ağa Bâğçesi ta'bîr olunan hadîka-i behîşt-âsâda, huzûr-i hümayûnlarına da 'vet ve yine altı bin gurus ihsân ü 'inâyetleriyle mecbûr ve sır-âb-ı zülâl-i sürûr buyurdular.

Ve Şerh-i Hayâlî ve Hâşiye-i Kara Dâvud ve Hâşiye-i Mîr-i Âdâb ve Hâşiye-i Kâdî Mîr-i Lârî ve Hâşiye-i Kâdî Beyzâvî ve izâ semi'û cüz'-i şerîfine gelince dokuz Kıt'a ve Şerh-i Müslim nısfâ gelince dört Kıt'a ve Hâşiye-i Hasan Zîbârî ve vücûhâtdan Kitâb-ı İtlâf ve resâ'il-i mütenevvi'a yirmi 'aded ve kavâ'id ü letâ'ifden cem' eylediği yirmi yedi 'aded resâ'il-i nefîseleri olup, 'ulemâ-yı kirâm-ı 'asrı, her birine tekârîz-i celîle ile zîb-ârâ-yı kabûl-i telakkî buyurdukları müstağnin 'ani'l-beyân²¹⁹⁸dır.

Ve Vezîr-i merhûm esbak Yeğen Ahmed Paşa hazretlerinin kendülerden telemmüzü olmağla, taraflarından me'ûnet-i lâzîmeleri görölüp, bin altûn harc-ı râh i'tâsıyla elli dört târîhinde Mısır cânibinden hacc-ı şerîfe zehâb ve sûy-i Şâm'dan 'avd ü iyâbları vâkı' oldu. Taraf-ı Hicâz'da olan kibâr-ı muhaddisîn ve 'ulemâ ve erbâb-ı tahkîk u yakîn ile görüşüp, onların her biri mûmâ ileyh hazretlerinin hilye-i fazl ü kemâl ile ârâste olduğuna i'tirâf ve 'ilm-i Hadîs'de kendülerinden mücâz olmuşlardır.

Kırk altı târîhinde²¹⁹⁹ Çorlulu merhûmun Vezâreti'nde Enderûn-ı hümayûn'a hîdmet-i tadrîs-i 'ulûm için ta'yîn olunup, yirmi bir sâla bâliğ olur ki, kesret-i iştigâl-i tadrîs ve mutâla'a ve te'lîf ve cevâmi ve Dâru'l-hadîsler'de dahi beher gün muvazzaf ve gayr-i muvazzaf dersler kırâ'atı ile aslâ vakt-i

²¹⁹⁸ "Açıklamaya muhtac değildir" anlamına gelen Arapça cümleciktir.

²¹⁹⁹ 1 Muharrem 1154 = 19 Mart 1741 Pazar.

hâliyeleri yoğidi. Ve zebân-ı Pârisî'de dahi yed-i tûlâları olup, tabî'at-i şî'riyyeleri gâyet-i selâsetde, beyt:

*Ez-kerâmât-ı bülend-i evliyâ
Evveleş şî'r est ve âhir kimyâ²²⁰⁰*

Nesr: Medlûlüyle Kemâlpâşa-zâde merhûma nazîr ve kesret-i âsâr ile şehîr olup, eğer zâde-i tabî'atları cem' olsa bir dîvân olur ve Hilmî tehallus ederler. Cümle-i nu'ut-i Mustafaviyye'de olan na'ıtlarından, matla':

*Fezâ-yı dergehin kân-ı 'atâdır yâ Rasûlallâh
Cenâbın melce'-i ehl-i recâdır yâ Rasûlallâh*

Matla'-ı garrâsı hayli matbû' ve dil-nişîn-i vâkı' olmuştur. Bir gazellerinde dahi, [mısra]:

Çıksun seherî bâğda seyr-i çemen etsün

Nesr: Mısraı, letâfet-i tab'-ı ma'ârif-neb'lerine vâhidün ke-elfin²²⁰¹ misâli şâhid-i 'adildir. Sene-i merkûme zilhiccesinin yirmi altıncı günü²²⁰² ba'de'l-'asr dâr-ı fenâdan hacle-i serây-ı bekâya irtihâl buyurdular. 'Ömürleri seksan iki seneye bâliğ olmuştı. Hâme-i mu'cizet-'allâme-i Çâkerî'den vefâtı târîhi ser-zede-i sahîfe zuhûr olmağla, bu mahalle sebt olundu. Târîh:

*İrtehal-e'n-Nihârî li-'âlemi'l-bekâ'
Min-merhalin fe-a'lâ menzileti'l-cinân
Fe-Hâkimün esîfün min fevtihî ve ebdâ
Târîhahû tüvuffiye 'allâmetü'z-zemân²²⁰³ [Sene 1167]*

Rahmetullâhi Te'âlâ 'aleyhi rahmeten vâsi'aten ve nefe'anâ biberakâtihi, âmîn yâ Mu'in...''²²⁰⁴ (s. 156-158)

Aşağıdaki tabloda, Yusûf-zâde Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

<i>Fatin</i>	<i>"...MATLA Fezâ-yı dergehin kân-ı atâdır yâ Resûlallah Cenâbın melce-i ehl-i recâdır yâ Resûlallah</i>

²²⁰⁰ Evliyânın kerâmetlerinin evveli şiir ve sonu kimyâdır.

²²⁰¹ Bir bin gibidir.

²²⁰² 26 Zilhicce 1167 = 14 Ekim 1754 Pazartesi.

²²⁰³ O mâhir âlim bu âlemde bekâ âlemine, en yüce cennete irtihal etti. Hâkim onun vefatından dolayı üzüntülüdür ve vefat tarihini düşürüyor: Zamanın allâmesi vefat etti.

²²⁰⁴ Yüce Allah'ın geniş rahmeti onun üzerine olsun ve onun bereketlerinden bizi faydalandırsın; Yâ Mu'in duâmızı kabul eyle.

	<i>Nâzım-ı mecmûa-i hünermendî Abdullah Hilmî Efendi şeyhü'l-kurrâ Yûsuf Efendizâde Mehmed Efendi'nin sulbünden bin seksen beş târîhinde çehre-nümâ-yı âlem-i şühûd olup tahsîl-i ulûm-ı âliyye sa'y u gûşîş ile tekmîl-i nûsah-ı ilmiyye eyleyüp bi'l-âhire sarây-ı hümayûn hâceligine meyl u rağbet ve bazı te'lîfât u tasnifâta sarf-ı yârâ-yı himmet eyleyerek altmış sene müddet neşr-i ulûm-ı âliye eyledikten sonra bin yüz altmış yedi senesi evâhirinde nakl-i kasr-ı Cennet eylemiştir. Mûmâ-ileyh bir âlim-i âmil ve bir fâzıl-ı kâmil olup Buhârî-i Şerîf'e mufasssal bir aded şerh-i metîni olduğundan fazla bazı kütüb-i mu'tebereye hâşiye vü tefâsîr-i şerîfe ve fûnûn-ı sâireye dâir dahi kırk yedi aded risâle-i rengîn-makalesi olduğu bazı târîhde mestûr u mukayyedir. Bâlâda muharrer matla gazellerinden maâda eş'ârı manzûr-ı âcizî olmamıştır...''²²⁰⁵</i>
Râmiz	<i>"...Ta'rîf ü tavsîfden âzâde Şeyhü'l-kurrâ Yûsuf Efendi-zâde 'Abdullâh Efendi hazretleridir. Fazilet-i bâhire ile 'asrî 'ulemâsının mümtâzı ve hâk-i İstanbul ola şehrihlerin mâ-bihî'l-iftihâr-ı ser-efrâzı hâce-i cihân 'ulûm-ı 'arabiyye vü fârisiyyede 'adimü'l-akrân ve vücûh-ı kırâ'etde reşk-endâz-ı seb'a-i seyyâre olan vücûd-ı ma'ârif nümûdları bî-nazîr ve husûsâ vâsî-i edebiyâtta magbût-ı rûh-ı zahîr olup lâkin Mısra 'Değmez o kadar rağbete bu 'âlem-i fânî' me'âlî cây-gîr-i derûn-ı sıfat-nmûn-ı pür-'irfânı olmağla tarîk-ı tadrîs ve meşîhat-i selâtinden birine 'adem-i rağbet ve Nahl-bend câmi'i imâmeti ve serây-ı 'âmirede kurrâ hâceliği ve ana mümâsil bazı cihet-i cemîle ile kanâ'at idüp sâlik-i vâdî-i fuhûl evkât-ı fâ'izatü'l-berekâtlarında 'ibâdât ü te'lîfât ile meşgûl tevâzu'u hilmi gâlib meclis-i şerîfleri kibr ü riyâdan berî halîmü'n-nefs nefîsü's-suhbe dâ'imâ tadrîse râgıb bir zât-ı güzîn ve Şeyhülislâm es-Seyyid Murtaza Efendi'nin imtihân-ı sânilerinde re'îsü'l-mümeyyizîn olmuşlae idi. bu hâl üzre güzârende-i eyyâm iken bin yüz altmış yedi senesi zi'l-hiccesinde 'âzim-i dâru'l-huzûr ve Topkapu hâricinde vâlidleri cenbinde defn-i kubûr ve bu mısra'dan târîh-i irtihâlleri zuhûr itmiştir...merhûm-ı mûmâ-ileyh her fende zî-âsâr ve her biri ve husûsâ Şerh-i Buhârîleri makbûl ü mergûb-ı sığâr u kibâr bir zât-ı bülend-iktidâr idiler...''²²⁰⁶</i>
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>"...Amasya âlimlerinden Şeyhu'l-Kurra Yûsuf Efendizade Muhammed Efendinin sulbünden 1085/ 1674 tarihinde Amasya'da doğdu. Kıraet ilminde zamanında tek adam olan hal tercemesini yazdığımız bu zat, diğer ilim ve fenlere de tam mânasiyle vakıf bir fazilet ve irfan hazinesi idi. Kıraet vecihlerini pederinden, arabî ilimleri Musahip Paşa hocası faziletli İbrahim Efendiden, aklî ilimleri Kara Halil Efendiden okuyup tahsil etti. Kırksekiz H. tarihinde Çorlulu Ali Paşa'nın Sadrazamlığı'nda Saray-ı Hümayun hocalığına tayin olunup ilmî feyzinden istifade edildi. Sonraları eser yazmağa başlayarak gelecek nesillere yadigâr bıraktığı kitapları, ilmî tedkikatına delildir. Buhârî Şerîf'e yirmi sekiz sene zarfında otuz cilt üzerine Mufasssal bir şerh yazmıştır. Söz konusu bu en iyi eserini Padişah hazretlerine hediye ederek pek çok takdir ve tebrike mazhar</i>

²²⁰⁵ Fatîm, Tezkire, s. 102-103.

²²⁰⁶ Râmiz, Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâsı, (haz. Sadık Erdem), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994, s. 81-82.

	olmuş; 1000 altın, bir kat iftihar elbisesi, bir samur kürk îhsaniyle de taltif buyrulmuştur. Adı geçenin Saray-ı Hümayun kütüphanesinde okuttukları Buharî Şerif'i ikmal ile hatim duası için tertip olunan toplantıda zat-ı şahane de hazır bulunarak aklî ve naklî tahkikatından sürür ve memnuniyet duymuşlardır. Buharî Şerif şerhini Fatih Sultan Gazi Muhammed Han camii şerifindeki kütüphaneye koyduğu vakit kendileri Padişahın huzuruna davet olunarak bu defa da 6000 kuruş mükâfata nail olmuştur. Zikrolunan lâtif şerh; mevcut ve muteber şerhlerin faydalı ve tetkik edilmiş bahislerini ve birçok nadir maddeleri ihtiva eden değerli bir eserdir. Kendisine işaret olunan bu faziletli zat, Hacc-ı Şerife niyet ettiğinden fazilet ve kemalinden nasip almış olan eski Sadrâzam Yeğen Ahmed Paşa yolculuk ihtiyaçlarını kolaylaştırmak ve yardımcı olmak üzere 1000 altın hediye etmiştir. Hicaz ve Şam âlimleri adı geçenin ilmî kudret ve ihatasına, bilhassa Tefsir ilmi, Hadis ve kıraata olan büyük ihtisasına ve Tasavvurat-ı Seyyidî'ne Talikat-ı Alâka Haşiyesi, Taşköprülü Haşiyesi, Şurut-ı Salât Haşiyesi, Aruz Haşiyesi, Basılmamış eserleri : Sûre-i Rahman Tefsiri, Sûretü'l-Beled Tefsiri, Hamami'nin Meclisü'l-Hemze Şerhi. O nisbette gönülleri çeken takririne meftun ve bir çoğu fırsatı ganimet bilerek icazet ve mezuniyet almışlardır. Yarım asır camilerde ve medreselerde ilimleri yayma ile meşgul oldular. Yüksek Halveti tarikatında Ortakul tabir edilen Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî şubesinin ileri gelen şeyhlerinden Şeyh İlyas Sakizîden de tarikatının sülûkünü tamamlamağa muvaffak olmuşlardır. Şiirle de alâkalan olduğundan Hilmi mahlâsiyle Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeleri vardır. Bu cümleden olarak Peygamberimize ait bir naatından : Feza-yı dergâhin Kân-ı atadır, ya Resûlellah Cenab-ı melce-i ehl-i recâdır, ya Resûlellah 82 yaşlarında iken «teveffa allâmetüz-zaman) terki binin delâleti olan 1167/1753. de vefat ederek Topkapı haricinde Maltepe caddesindeki kabristanın sağ tarafı ortasına defnolundular... »²²⁰⁷

Tablo 35: Yusuf-zâde Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloya göre, Hâkim Efendi'nin Yusûfzâde Abdullah Efendi'ye ait na't örneği olarak verdiği bir matla beytine, Fatin ve Bursalı Mehmed Tâhir de yer vermiştir. Fatin'e kıyasla çok kapsamlı ve kronolojik bilgiler sunan Hâkim Efendi'nin Abdullah Efendi'ye ait olan ve farklı kaynaklarda rastlayamadığımız bir mısrasına da yer vermiş olması önemlidir. Râmiz'in de Abdullah Efendi'ye ait başka bir na't örneği vermesi Abdullah Efendi'nin na'tlarının meşhûr olduğunu düşündürmektedir.²²⁰⁸

²²⁰⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 471-473.

²²⁰⁸ Yusûf-zâde Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Aslı Gürsoy, "Hilmî, Yusûf-zâde Abdullâh, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2425> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Hâkim Efendi'nin biyografisini yazdığı bir diğer şair ve yazar '**İzzî Efendi**' dir. Hâkim Efendi, devletin vak'anüvîsi olan 'İzzî Efendi'nin, 1 Nisan 1755 Salı günü vefat ettiğini, faziletli ve âlim kişilerden olduğunu dile getirmiş, onu güzel, düzgün ve akıcı bir şekilde söz söyleyen biri olarak tasvir ettikten sonra onun matbû şiirleri olduğunu beyan etmiştir. Genellikle edebî kitapları tatik etmekle uğraştığını, vefatlarından birkaç sene evvel Nakşibendiyye tarikından Şeyh Murad Hazretleri'nin câ-nişîn-i hilâfeti Şeyh Ali Efendi'den tövbe edip Şeyh Ali el-Murâdî es-Silifkevî hazretlerine bağlandığını ve onun hangahına defnolunduğunu belirtmiştir:

“...Ve yine sene-i merkûme mâh-ı cumâdelâhiresinin on sekizinci günü²²⁰⁹ hâcegân- Dîvân-ı 'âlî'den sabıkâ Vekâyî'-nüvîs-i Devlet-i 'aliyye olup, el-yevm Teşrifâtî el-Hâc 'İzzî Süleymân Efendi birkac gün 'âriza-i imtizâc hasebiyle hastalanup dâr-ı bekâyâ irtihâl eylediler.

Merhûm, erbâb-ı fazl ü dânişden ma'dûd hayli rûsûm-i tevârîh ve semt-i edebe müntesib ve hoş-gû ve selîs ve matbû' eş'ârı var idi. Ekser-i vakitleri mutâla'a-i kütüb-i edebiyeye masrûf idi. Vefâtlarından birkac sene mukaddem tarîk-ı Nakşibendiyye-i 'aliyyeye râbita-peyvendî-i ittisâl ve merhûm u mağfûr Şeyh Murâd kuddise sırruhu'l-'azîz hazretlerinin câ-nişîn-i hilâfetleri olan merhûm Şeyh 'Ali Efendi kuddise sırruhûdan münîb ve hâlâ Hânkâh-ı Murâdî'de hâdimü'l-fukarâ, 'âlim ve edîb, sâhibü't-teveccühi ile'l-cenâbi'l-a'lâ Şeyh 'Ali el-Murâdî es-Silifkevî hazretlerine tecdîdi neseb-i sülûk ile te'alluk-ı tâmları ve hem anlardan ba'de itmâm-ı merâtibi's-sülûk rütbe-i hilâfetleri dahi olmağla, vefâtlarında: 'Bizim cümle hulefâımız zümresine mülhaklardır' deyü hânkâha defn olundular, rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten...” (s. 242-243)

Aşağıdaki tabloda, Süleyman İzzî Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı manzûme-i hünermendî Vak'a-nüvîs Süleymân İzzî Efendi baltacılar kethüdâsı Halîl Ağa nâm bir zâtın ferzend-i ercümendi olup dîvân-ı hümayûn kaleminden neş'etle fenn-i inşada nümâyân olan mahâreti iktizâsınca bir müddet vekâyî'-nüvîslik hizmetinde ve muahharen teşrifâtî-i dîvân-ı hümayûn memûriyetinde bir müddet ibrâz-ı sıdk u istikâmet eyleyüp bin yüz altmış sekiz târihinde memûriyet-i mezkûr da uhdesinde olduğu hâlde irtihâl-ı dâr-ı bekâ eylemiştir. Mûmâ-ileyh

²²⁰⁹ 18 Cumâdelâhire 1168 = 1 Nisan 1755 Salı.

	<i>maârif-pîrâ bir şâir-i nüktever olup târîh u Dîvânı müselleme u meşhûr ve bazı âsârı Sâlim Efendi Tezkiresi 'nde mukayyed u mestûrdur...'</i> ²²¹⁰
<i>Şefkat</i>	<i>"...Süleymân Efendi. Hâcegân-ı dîvân-ı humâyûndan. Sâbıkâ vakâyî'-nûvîs olmuş idi. Bin yüz altmış sekiz senesi fevt olmuşdur..."</i> ²²¹¹
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>"...Târih ve şiir ilminde bilgi sahibi bir zât olup Vak'anûvîs Mehmed Subhî Efendi'ye halef olmuştur. Yazdığı Osmanlı Tarihi 1157 (1744)'den 1165 (1792) yılına kadar geçmiş olan olayları ihtiva etmekte olup iki cild şeklinde 1199 (1785)'da basılmıştır. Tertib edilmiş dîvânı da vardır. Birinci kısmı velayet ve velînin vasıflarından, ikinci kısmı Şeyh Alâüddîn Attar'ın menkıbeleri ile silsilesinden, üçüncü kısmı Hoca Bahâeddin Nakşibend'in menkıbelerinden, dördüncü kısmı kerametlerinden bahseder. Hazret-i Nakşibend'in büyük halifelerinden Selâhaddin İbn-i Mübarek Buhârî'nin te'lîf ettiği Enîsü't-Tâlibîn ve Âdetü's-Sâlikîn ismindeki eserini de terceme etmiştir ki basılmıştır. Teşrifâtçı iken 1168 (1755) de vefat edip Vâsıf Târihi'nde de zikr edildiği şekilde müntesibi olduğu Şeyh Murad-zâde-i Nakşibendî'nin yanına defn olunmasını vasiyyet ettiğinden oraya defn olunmuştur. Hat ilmini meşhur hattat Hoca Râsim'den öğrenmiştir...Hadîkatü'l-Cevami'in nakline göre Vak'anûvîs Subhî Efendi'nin kardeşidir..."</i> ²²¹²

Tablo 36: 'İzzî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Hâkim Efendi, Fatin'e ve Bursalı Mehmed Tâhir'e kıyasla İzzî Efendi hakkında detaylı bilgi vermemiş farklı olarak sadece onun şairliği ve şiirleri hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur.²²¹³

Hâkim Efendi, sülûs ve nesih yazıda döneminin şeyhi olan ve Eğrikapılı olarak tanınan meşhur **Hattat Râsim Mehmed Efendi**'yi çeşitli ilimlere hâkim, maharetli ve güzel tabiatlı olarak tanıtır. 15 Mayıs 1756 Cumartesi günü vefat ettiğini belirttikten sonra, onun gazellerinin ve kasidelerinin açık, anlaşılır ve manidar olduğunu belirtir. Onu, tasavvufa yönelmiş ve çeşitli kerametleri bulunan âlim bir zat olarak betimler. Vefatından dört ay öncesinde vefatına dair gördüğü bir rüyayı ağlayarak kendisine bizzat anlattığını ifade eden Hâkim Efendi, vefatına dair bir tarih manzûmesi yazdığını belirtmesine rağmen mezkûr manzûmeyi biyografiye ekmediği görülür. Onun çok fazla kerametler gösterdiğini ileri süren Hâkim Efendi, "Silahdâr Paşa'nın sadrazam olduğu gün kısa vakitte öldürülür" dediğini ve gerçekten de olayın vuku' bulduğunu aktarır. Hâkim Efendi, tüm bu kerametlerinin yanı sıra elli seneden beri teheccüdü

²²¹⁰ Fatin, *Tezkire*, s. 355.

²²¹¹ Şefkat-i Bağdâdî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî* (haz. Filiz Kılıç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, s. 226-228.

²²¹² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 76-77.

²²¹³ İzzî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Yunus Kaplan, "İzzî, Süleymân İzzî Efendi", <http://www.turkdebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1550> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

terk etmediğini, abdestsiz hiçbir şeyi kaleme almadığını, sık sık Kur'an ve *Delâilü'l-Hayrat* okuduğunu ve binden fazla hattat öğrenci mezun ettiğini vurgular:

“...Yine sene-i merkûme mâh-ı şa'bânü'l-mu'azzamının on beşinci Berât Gicesi²²¹⁴ Eğri-kapulu demekle ma'rûf Serây-ı 'âmire hâcesi Hattât-ı meşhûr Râsim Mehmed Efendi hazretleri ki, fenn-i hatt-ı sülûs ve nesihde şeyh-i 'asr, 'âbid ü zâhid ve sâ'ir fûnûn-i şettâda dahi mâhir ve hüsn-i tabî'atı olup, ekser gazeliyyât ve kasâ'idi selîs ve ma'nî-dâr ve tarîk-ı tasavvufa intisâb-ı küllîleri olup, sâhib-i evrâd ü ezkâr bir zât-ı kerâmet-şi'âr idiler.

Vefâtlarından dört ay mukaddem müşâhede eyledikleri ru'yâ-yı irtihâllerini bu Hakîr'e bükâ ederek nakl eylemişler idi. Ve: 'Yetmiş târîhinden sonra hüsn-i hatta rağbet munkatı olur' buyurdular. Bir iki ay 'illet-i mizâcları ile hastalanup, aslâ kuşak cözmemişler. Ancak vefâtları günü döşek yapıdırup ve soyunupistirâhat ederler. Ve derhâl 'âlem-i bekâya irtihâl eylediler, rahmetullâhi Te'âlâ 'aleyhi rahmeten vâsi'aten.

Târîh-i vefâtları: (.....)

Merhûmun lisânından niçe niçe âsâr-ı kerâmete dâ'ir husûs istimâ olunmuştur. Ez-cümle maktûl Silahdâr 'Ali Paşa nâ'il-i mühr-i Sadâret olduğu gün: 'Az müddetde maktûlen vefât eder' buyurdular. 'Aynıyla öyle vâkı' oldu. Beher mâh yetmişer bin Fâtîha-i şerîfe'ye meşgûl idiler. Ve elli seneden mütecâviz teheccüdü terk etmediler. Ve bilâ-vudû' kaleme yapışmadılar. Kati çok Mushaf-ı şerîf ve Delâ'ilü'l-hayrât kitâbetine muvaffak ve binden ziyâde me'zûn hattât-ı telâmizeleri var idi. Talebe-i hatta gâyet merhametleri gâlib bir zât-ı 'âlî-kadr idi; rahmetullâhi 'aleyh...” (s. 374)

Aşağıdaki tabloda, Mehmed Râsim Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı mûmâ-ileyh üstâdü'l-merâsim Egrikapulu Mehmed Râsim Efendi Dersâadet'de Molla Aşkî mahallesi imâmı Yûsuf Efendi merhûmun sulbüünden bin doksan dokuz sâlinde kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olup mürekkebât-ı evkâtını tesvîd-i fûnûn-ı hutûta hasr u sarf ile resm-i hatda nümâyân olan kudret ve mahâreti icâb u iktizâsı üzre sarây-ı hümayûn yazı hâceligi hizmetine memûr u ta'yîn buyrulup ol vecihle güzârend-i eyyâm u sinnîn iken 'Râsim üstâd geçdi ba'dehû ceffü'l-kalem' târîhi mantûkunca bin yüz altmış dokuz sâlinde tumâr-ı hayâtı dest-i memât ile

²²¹⁴ 15 Şa'bân 1169 = 15 Mayıs 1756 Cumartesi.

	<i>tayy olunup rûh-ı pâki âzim-i kurbgâh-ı cenâb-ı Hayy olmuştur. Mûmâ-ileyh ilm-i hatda meşhûr bir şâir-i maârif-mevfûr olup eş'âr u âsârı mutedâvel-i âvân-ı dühûrdur. Müstakimzâde Süleymân Efendi merhûmun âsârından olan Tuhfetü'l-Hattâtîn nâm tezkirede ve Sâlim Efendi Tezkiresi'nde terceme-i ahvâli ber-vech-i tafsîl beyân ve izâh kılınmıştır...’’²²¹⁵</i>
Sâlim	<i>“...Nâm-ı nâmî ve ism-i girâmîleri Mehmed'dir. Ol merd-i râst-fıkr ü râst-reftâr medîne-i Kostantiniyye'de Egrikapu kurbünde şu'arâ-yı Fâtih'den Monlâ 'Aşkî Mahallesinin imâmı Yûsuf Efendi-nâm pîrin mahdûm-ı necâbet-mersûmu olmağla Egrikapulu Çelebi demekle şöhret-şi'âr bir zât-ı ma'ârif-iktidâr idi. Vaktimizde şeyh-i 'asr olan sufûf-ı hat-nüvîsân-ı zamânın pîşvâ-yı bâlâ-nâmı yektâ-süvâr-ı mızmâr-ı hüner mîr-âhur imâmı Seyyid 'Abdu'llâh Efendi'den nice zamân ta'allüm-i hatt eyleyip vâdî-i hatda mahâret-i tâmmeye makrûn ve ol zât-ı bâ-'adîlden bi'l-istihkâk ketebe me'zûn olduğdan sonra anlar dahı hilâlâsâ müsta'idd-i kemâl olan nice perî-ruhsârı ifâza-i nûr-ı hurşîd-i terbiyelerinden bedr-i tâmm-ı istikmâl-i mahâret-i mâlâ-kelâm eyleyip mümtâz-ı cihân ve miyâne-i hat-nüvîsân-ı devrânda müşârûn bi'l-benân olmuşlardır. Bu ma'rîfet-i celîlelerinden fazla ve edâyı şî'r ü inşada dahı tabî'at-ı pâkîzesi müselleme ü mümtâz ve akrânına edeb ü ma'ârifde serfirâz bir melek-hîsâl zât-ı pür-kemâldir...’’²²¹⁶</i>
Ârif Hikmet	<i>“...Esâtize-i hattâtînden Çelebi Efendi ve hânesine nisbetle Egrikapulu dinmekle ma'rûf tarîka-i 'aliyye-i Nakş-bendiyye'de Tokatî Emîn Efendi kuddise sırrahudan müstahlef Mehmed bin Yûsuf'dur. Yetmiş yaşında iken bi yüz altmış tokuz leyletü'l-berâtında irtihâl itmiştir. Dîvânçe-i eş'âr ve kayd ve sebte sâlih güftârı vardır...’’²²¹⁷</i>

Tablo 37: Hattat Râsim Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloda ismi geçen tezkirecilerin verdiği bilgilere paralel bilgiler veren Hâkim Efendi, onlardan farklı olarak onun şahsî özelliklerini sıralarken bilhassa vurguladığı “kerâmet sahibi” özelliğini destekleyen anekdotlara yer vermiştir. Bu anekdotlar mezkûr kişinin biyografisinin tamamlanmasında önem arz etmektedir.²²¹⁸

Hâkim Efendi, **Hekîm-başı-zâde Ali Paşa**'nın biyografisini -Na'imâ'nın yaptığı gibi- iki farklı yerde fakat birbirini tamamlayacak şekilde kaleme almıştır. Hâkim Efendi, 14 Ağustos 1758 Pazartesi günü Kütahya'da Anadolu Valisi olarak ikamet ederken vefat eden Ali Paşa'nın

²²¹⁵ Fatin, *Tezkire*, s. 149-150.

²²¹⁶ Sâlim, *Tezkire*, s. 205-206.

²²¹⁷ Ârif Hikmet, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (haz. Mehmet Nuri Çınarcı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019, s. 49.

²²¹⁸ Râsim Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Ramazan Ekinci, “Râsim, Eğrikapılı Mehmed”, <http://www.turkedediyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=120> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kütahya Sarayı'nda bulunan camide defnolduğunu fakat vasiyeti üzere İstanbul'da Altı-mermer kurbunda inşa ettirdiği cami türbesine taşınarak 15 Eylül 1758 Cuma günü defnedildiğini belirtir. Hâkim Efendi, yakınlarından duyduğuna göre bu süre zarfında Ali Paşa'nın vücuduna hiçbir zarar gelmediğini nasıl defnolunduysa 26 gün sonra da aynısıyla bulunduğunu hatta Kütahya Müftüsü Abdullah Efendi'nin paşayı yıkarken paşanın sağ elinin işaret parmağını iki kere yukarı kaldırdığını gördüğünü anlattığını ifade eder. Paşanın hayatına dair anekdotlar paylaşmaya devam eden Hâkim Efendi, sözüne inanılır kişilerden duyduğuna göre, paşanın vefatından beş on gün kadar öncesinde Kütahya Sarayı'nda bir kavak ağacının karşısında yakınları ile dururlarken onlara “Acaba bu ağaç kaç yaşındadır” diye soru sorduğunu, orada bulununların çeşitli cevaplar verirlerken araya girip “Hayır!, Hayır! Bu ağaç galiba yetmiş ve yetmiş bir yaşında olması gerek ve hatta yakında da yıkılması gerekecek, bundaki kıssadan hisseyi anlamak gerek” şeklinde fikir beyan ettiğini fakat kimsenin bu sözlerdeki gizli manayı çözemediğini belirtir. Hâkim Efendi, bu gizli mananın aslında paşanın kendi yaşının 71 olduğuna işaret ettiğini anlatır. Pederinin Reisületıbbâ Nûh Efendi olduğunu ve Ali Paşa'nın doğum ve ölüm tarihlerinin keş ü salah bir kimseden kendilerine belirtildiğini söyler. Onun seraskerlik zamanlarında İran, Bosna ve Baniluka'daki savaş anılarının menkıbeler halinde tarih sayfalarını süslediklerini belirten Hâkim Efendi, onu asrın Emîr Şîr Ali Nevâyî'si olarak tanımlar. Aruz ilminde risâle yazan bir kişinin bu risâleyi Ali Paşa'ya sunduğu vakit onun ihsanına nail olduğunu bizzat risâleyi telif eden kişiden duyduğunu belirtir. Onun ömrü boyunca şaraba ve yasaklı maddelere meyil etmediğini, her dem abdestli olduğunu, kapısına gelenleri eli boş göndermediğini hatta bir gün Molla Efendi kendisini ziyaret gittiği vakit, kendisinin kardeşinin vefatından sonra pek yalnız kaldığını ifade etmesine binaen Ali Paşa'nın “Senin biraderin benim, üzülme” diye cevap verdiğini anlatan Hâkim Efendi sözlerine, dairesinde her tarikatten kişilerin bulunduğunu ve gece gündüz bu kişilerle sohbet ettiğini belirterek devam eder. Onu Arapça ve batın ilimlere vâkıf güzel huylu bir zat olarak tanıtır. *Ali* mahlasını kullandığını, bazı gazelleri, kıtaları ve ilahileri olduğunu vurgular. Bir gazeline yer veren Hâkim Efendi, onun vefatına dair yazdığı tarih manzûmesini de biyografisine eklemiştir:

“...Yine sene-i ihdâ ve seb'inîn zilhicce-i şerîfesinin dokuzuncu mübârek isneyn gicesi²²¹⁹ -ki şeb-i 'id-i adhâ idi- beyne'l-mağrib ve'l-'işâ'i Şeyhu'l-vüzerâ Hekîm-başızâde Sadr-ı esbak 'Ali Paşa Kütahya'da Anadolu Vâlisi iken merhûm olup, ol gice sâ'at yedide gasl ve sabâh ba'de salâti'l-'id nemâzı edâ ve Kütahya Serâyı ittisâlinde câmi'-i şerîfe defn olunmuşıdi.

İstanbul'da Altı-mermer kurbunda bundan esbak binâ eylediği câmi'-i şerîfde türbesine defn olunmağıyçün bi'l-vesâyeti ehl ü 'iyâli taraflarından nakline iltimâs ve

²²¹⁹ 9 Zilhicce 1171 = 14 Ağustos 1758 Pazartesi.

hazret-i Şehriyâr-i 'âlem ve Hidîv-i ekrem emeddallâhu zıllahû ve re'fethû 'alâmefârıkı'l-ümem²²²⁰ efendimiz hazretleri misli sebk eylediğine binâ'en iltimâslarına müsâ'ade-i hümayûn buyurup, Âsitâne'ye nakilleriychün hatt-ı şerîf-i 'inâyet-redîf i'tâ vü ihsân ve sene-i merkûme muharremü'l-harâmı -ki yetmiş iki muharremidir- altıncı sebt günü²²²¹ defn olduğu mahalden ihrâc ve Silahdârı Çil 'Osmân Ağa ve ba'zı havâss-ı etbâ'ıyla Kütahya'dan Âsitâne-i 'aliyye'de türbesine mâh-ı merkûmun on ikinci cum'a gicesi²²²² ba'de'l-mağrib defn oldu.

Sübhânallâhi'l-'azîm 'Ve mâ tedrî nefsün bi-eyyi arzın temût'²²²³ medlûl-i şerîfi üzere hâk-i Kütahya'da yirmi altı gün medfûn olmuş idi. Ehâlîsinin ve sâ'ir ashâb-ı sikanın takrîri üzere aslâ ve kat'â merhûmun vücûd-i 'unsurisine ser-i mû hâlel ve inhilâl terettüb etmeyüp, ne hey'etde defn olundu ise, öylece bulunduğu bi'l-mu'âyene müşâhede olunmuş ve Kütahya Müftisi 'Abdullâh Efendi nâm sulehâdan bir kimesne olup, anlar gasillerine meşgûl iken, Paşa-yı merhûm sağ elinin engüşt-i sebbâbesin berkâ'ide iki kerre ref' eylediği meşhûd-i yakînleri olmağla, emr-i gaslde gâyet teharri ve sünnete murâ'î olmuşlar.

Ve dahi sikadan menkûldür ki, vefâtlarından beş on gün mukaddem Kütahya Serâyı'nda bir kavak ağacı olup, Silahdâr ve birkaç havâss-ı etbâ'ı karşusunda durur iken: 'Ayâ bu dıraht-i bâlâ kaç yaşındadır?' deyü su'âl buyururlar. Bunlar her biri bir kelâm ile cevâb sadedinde iken: 'Hayır hayır! Bu dıraht gâlibâ yetmiş ve yetmiş bir yaşında olmak gerekdir. Ammâ yıkılması karîb olmak gerek. Bundan hisse ne olduğun fehmi etmek lâzımdır' buyurmuşlar. Kimse bu ma'nâyı tefattun edememiş. Vâkı'â 'ömrleri yetmiş bir seneye resîde olmuş idi...

Müddet-i 'ömrlerinde hamr ve sâ'ir menhiyyât makûlesine tesaddî eylememişlerdir. Ve bir sâ'at bî-tahâret-i vuzû' imrâr-ı vakt eylemediklerinden başka, terabbu' eyledikleri görülmemiştir. Ve bir sâ'ili kâ'inen men-kâne tehî-dest göndermemişlerdir. Ve dâ'irelerinde her tarîkin meşâyihinden ve fukarâsından niçe müte'addid kimesneler bulunup, leyl ü nehâr anlar ile fukarâ sohbeti ve kerâmât-i evliyâ der-miyân olmakdan hâlî olmaz idi. Tâ silahşorluklarından berü belki 'âlem-i sabâvetlerinden berü, bu hüsn-i irtibât ve inkiyâd üzere idiler.

Ve Devlet-i 'Aliyye'ye kemâl-i inkiyâd ü itâ'atı ve hüsn-i sülûk ve himmeti gayrîde görülmemiştir. Hayli 'Arabiyet ve 'ulûm-i zâhire ve bâtîneden hissa-dâr idiler. Ve hüsn-i tabî'atları fevka'l-hadd idi. 'Âlî tehallus buyururlar idi. Ba'zı gazeliyyât ve kıta'ât ve ilâhiyyâtları vardır. Ez-cümle bu gazel-i ra'nâ vefâtlarından mukaddemce âsâr-ı hâme-i ma'ârif 'allâmeleri olmağla, bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü.

Gazel-i 'Âlî-yi 'Ali Paşa Merhûm
Bize lutf etdi Hudâ şöyle ki gelmez kâle
Şükrü mümkün mi ola bu keremin her hâle

Ol kadar verdi gınâ bana cenâb-ı Mevlâ
İ'tibâr eylemezim cevhere cem'-i mâla

Sûdu yok hırs u tama' eylemenin dünyâda
Vermeyince sana Bârî ne edersin nâle

²²²⁰ Allah onun gölgesini ve şefkatini milletlerin başında sürdürsün.

²²²¹ 6 Muharrem 1172 = 9 Eylül 1758 Cumartesi.

²²²² 12 Muharrem 1172 = 15 Eylül 1758 Cuma.

²²²³ "...Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez." (Lokmân 31/34)

*Bî-vefâ dünyaya hergiz sakın etme rağbet
Buldu 'irfânı olan anı hemîn muhtâle*

*İştîyâkım o kadardır ki cemâl-ı bedre
Gâh olur safvet-i dilden görünür bî-hâle*

*Bire rabt eyle süveydâ-yı derûnun zînhâr
Mürğ-i dil zabt ola tâ konmaya daldan dala*

*Uyma vesvâsa hetr-i hâtırayı def" eyle
Sana reng eylemesün uğrama 'Âlî ele
Ve vefâtları târîhi bi'l-bedîheti ser-zede-i hâme-i Hakîr olmağla, zeyl-i makâle-i
nakilleri olmak münâsib görüldü.*

*Târîh-i Vefât-ı 'Ali Paşa Hekîm-başı-zâde
İşitdim fevtini rahmetle yâd etdim bükâ etdim
Tefekkür eyler iken Hâkimâ târîhin imlâda*

*Sen insâf eyle binde bir düşer bu Mısra-ı târîh
'Ali Paşa'ya tevcîh oldu 'izz-i câh 'ukbâda*

“Yine bin yüz yetmiş bir sene-i hicrînin mâh-ı zilhiccesinin ‘arefe gicesi²²²⁴ sâ'at altında müşârun ileyh Hekîm-başı-zâde ‘Ali Paşa hazretleri Kütahya’da birkaç gün ‘illet-i mesâne ile hastalanup, dâr-ı fenâdan ‘âlem-i bekâya irtihâl eyledi. Müşârun ileyh Sadru’s-sudûr-i kerîm ‘Ali Paşa-yı şefûk ve hamîm hazretleri üç def’a nâ’il-i mühr-i Sadâret-i ‘uzmâ ve vâsıl-ı Vekâlet-i kübrâ olup, Sâhibü’l-âsâr ve’l-megâzî, Vezîri zehîn, kâmil ve rezânet-temkîn-i kerem ve ‘ilm ü hilm ve şecâ’at ve diyânetle mevsûf u ma’rûf idiler.

Merhûm ve mağfûrun ‘ömrleri yetmiş bir seneye resîde olmuş idi. Müceddid-i mi’e tesmiye olunan zevât-ı kirâmdan ma’dûde olduğu bî-ıştibâhdır. Pederi Nûh Efendi ki Re’îsü’l-etibbâ’ olmuşlar idi. Cümle-i evlâdlarından ‘Ali Paşa merhûmun târîh-i velâdetleri ve müddet-i ‘ömrleri, anlara ehl-i keşf ü salâhdan bir kimesnenin haber verdiği kendülerinden menkûldür.

Merhûm fukarâ tâ’ifesine gâyetü’l-gâyeti mu’tekid ve erbâb-ı fazl ü kemâle mükrim ve sâhib-i kerem ü ‘atâyâ, güşâde-baht ve mansûru’l-livâ’, şecî’ u behâdır ve i’mâl-i asâkire kâdir, melhûz ve muvaffak bir Vezîr-i sıdk ve kâr-dân idi. Bunların me’mûr oldukları Ser-askerlik’lerinde gerek İran semtlerinde ve gerek Bosna ve Baniluka’da fütûhât ve megâzîleri ve menkibe ve âsârları ve hüsn-i tedbîrleri zîver-i sahâ’if-i tevârih olmuşdur. Husûsan ehl-i fesâd ve vâcibü’l-izâle olan mefâside zafer bulmaları cümleden a’ceb ü ağrebdır. Hakkâ ki temâm ‘alâ mazhar ve sâhib-i nasr u zafer ‘asrın Emîr Şîr ‘Ali Nevâyî idi. Kendü ism-i sâmilîleriyle müzeyyen ve muhallâ kütüb ü resâ’ilinl ‘add ü şümârı derece-i ihsâdan müberrâdır. Hattâ bir zât-ı me’ârif-simât ‘ulemâ’-i Buhârâ’dan idi. Fenn-i ‘arûzda bir risâle te’lîf edüp merhûm ‘Ali Paşa’ya ‘arz eder. Câ’ize-i risâle olmak üzere bin beş yüz altûn ihsân buyururlar; sâhib-i te’lîfin kendi lisânından istimâ’ olunmuşdur.

Devlet-i ‘aliyye’de kırk seneden berü gerek vüzerâ ve gerek ümerâ ve kapucubaşılar ve zu’amâ ve hâcegân ve mevâlîde merhûmun çırâğı kati çok ve in’âm ü ihsânını görmemiş âdem nâdirü’l-vukû’ olmağla, ez-cümle Sadâret’lerinde bir gün

²²²⁴ 9 Zilhicce 1171 = 14 Ağustos 1758 Pazartesi.

şeyhi Molla Efendi ziyâretlerine geldi. Ba'de ifâ'i'l-merâsim sohbet olunurken: 'Efendim! 'Alil ü ihtiyâr oldum. Gözlerimde dahi 'illet-i remed müstakarr oldu. Ve birâderim dahi merhûm olalı pek bî-kes ve yalnız kaldım' dedikte, Efendi hazretleri: 'Senin birâderin benim, elem üzere olmayasız' deyü 'azîm nevâziş ve tatyîb-i hâtır buyurup, bir sürre altun bir ferve-i nefîse ilbâs ve ertesi gün rikâb-ı kâm-yâba rû-mâl ve Anadolu Kadı'askerliği ihsânıyla dûş-i müfâharetlerin resîde-i zirve-i i'tilâ buyurdular. Ve merhûmun tahâret ve nezâfet ü nezâhetleri şu mertebeye resîde idi, ki mede'l-'ömr sevbleri açılıp, sînelerin bir kimesne görmemiştir. Ve dâ'imâ zânûnişîn, leyyinü'l-hulk, hem beşûş ve hem vakûr idiler. Tekellümlerinde dâ'imâ te'emmül ve te'ennî üzere ve istimâ'-i kelâmda ez-dil ü cân sem'-i kabûl üzere idiler. Gâyet mütevâzî', râyiha-i kibr ve enefeden 'ârî, huzûrlarına gelen fakîr u vazî' ve kebîr u refî' me'zûn-i duhûl ü vusûl idi. Herkes merâm ve matlabını kendi lisânıyla ifadeye ruhsatyâb, ammâ bu tevâzu' ve furûtenî ile yine heybet ve celâletleri kulûb-i nâsda mâlî idi. Husûsan ehl-i şürûr u fesâdın anlardan havf ü haşyeti mertebe-i ta'bîrden bîrûn idi. Ammâ tahâretleri ve salâh-i hâl zâhir u bâtinleri şu rütbe meşhûd-i Hakîr olmuştur ki: 'Düm 'ale't-tahâreti yüvessa' 'aleyke'r-rizku'²²²⁵ hadîs-i şerîfi üzere devâm-ı vuzû' üzere ve salavât-ı hamsi 'ale't-tertib cemâ'at ile edâya müdâvim ve teheccüdü ve sâ'ir işrâk ve evvâbîn gibi nevâfili edâda sâhib-i kurb-i nevâfil idiler. Ve nısfu'l-leylde kâ'im ve bi's-seher seccâdeleri üzere müteveccih ü mutazarri' idiler. Bu hâlât ile muttasıf olmadıkca, el-yevm câmi'-i şerîfleri ve tekyeleri ma'mûr ve niçe fukarâ vü zu'afâ bunların hayrât ü hasenâtıyla te'ayyüş etmezler idi.

Cümle heb Feyyâz-ı mutlak'dan 'atâdır 'âleme

Lîk hâlî sanma hikmetden bu ihsân ü 'atâ

Bu Hakîr'e nazar-ı 'atâfetleri mebzûl olmakdan nâşî, def'a-i sâlise-i Sadâret'lerinde bir gün ba'zı evrâd ü ezkâr müzâkere olunurken: 'Ashâb-ı Bedr rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in esmâ'-i şerîfeleri müteberrik olduğu pek meşhûr ve mütevâtirdir' buyurdular. Fakîr dahi tefattun edüp, ol esmâ'-i Ashâb-ı Bedr'i tertîb-i tevessülât-ı salavât ile tertîb ve huzûr-i âlîlerine 'arz eyledim. Ziyâde hazz eylediler. Ve: 'Temâm-ı Ashâb-ı Bedr'i bu güne tevessülât-ı salavâta idhâl ile kırâ'at ve mülâzemet matlûbum idi' buyurdular. Vâkı'â Kız-kullesi'ne kaldırıldıkda, kırâ'atına meşgûl olmuşlar. Bi-emrillâhi Te'âlâ 'alâ katlin mahbûs iken bir sâ'at mürûrunda itlâk ve çekdirme sefinesiyle savb-ı me'mûruna râhî oldular. Fe-'aleyke esâmiyü ashâbi'l-bedri 'inde nüzûli'ş-şedâyidi küllihâ, ezma'e ve ente'l-'azbû fi külli mevridin ve ezlame fi'd-dünyâ ve ente nasîrî, 'ârun 'alâ râ'i'lhamâ'i hüve fi'l-hamâ izâ zâ'a fi'l-beydâ 'ikâlî ba'îrî.²²²⁶

el-Hâsıl merhûmun Devlet-i 'aliyye'ye tav' ve inkiyâdı ve hayr-hâhlığı ve nâm ü şânı ve vefret-i 'izz ü iclâli ve kulûb-i fukarânın anlara incilâb ü incizâbı gayrılarda görülmemiştir. Anadolu Vâlisi iken Kütahya'da 'âzim-i dâru'l-bekâ' olmuşlar idi. Ma'îyyetlerinde meşâyih ve fukarâ dört yüzden ziyâde kimesne mevcûd idi. Târih-i vefâtları dahi bu mahalle sebt olunmak münâsib görüldü.

Târih-i fevt-i 'Ali Paşa Hekîm-başı-zâde

'Alâ mazhar-ı veliyy-i muhbîr 'Ali Pâşâ-yı dâd-âver

Muzaffer-i cûd-perver savlet-âver-i ceng-i a'dâda

²²²⁵ "Temizliğe devâm et, rızkın bol olsun" anlamına gelen hadistir. bk. Alaüddin Ali el-Mütteki, *Kenzü'l-Ummal*, No: 44154; 16/129.

²²²⁶ Bütün zorluklarda Bedir savaşına katılan ashâbın isimlerini hatırlaman gerekir. Sen su pınarlarında tatlı tatlı su içerken onlar susuz kaldılar. Sen yardım ve destek görürken onlar bu dünya da zulüm gördüler. Devemin yuları çölde kaybolursa, o korunaklı yerdeki korunun çobanına yazıklar olsun.

*Olup üç def'a mühr ile vekîl-i Devlet-i 'uzmâ
Livâ-yı nusratı meftûh-ı imdâd idi her câda*

*Vezîr-i Sâhibü'l-âsârî ve'l-isâr u gâzî kim
Değil güncân anın sa'y-i cemîli hasr u ta'dâda*

*Rekîn-i Devlet-i 'ulyâ idi sıdk u diyânetle
Melâz u melce'-i erbâb-ı hâcât idi dünyâda*

*Kadir-dân u me'ârif-perver-i gayret-keş-i Devlet
Zahîr-i saltanat kutb-ı velâyet idi ma'nâda*

*İşitdim fevtini rahmetle yâd etdim bükâ etdim
Tefekkür eyler iken Hâkimâ târîhin imlâda*

*Sen insâf eyle binde bir düşer bu mısra-ı târîh
'Ali Pâşâ'ya tevcîh oldu 'izz-i câh 'ukbâda*

...

Merhûmun cenâzesi yirmi günden mütecâviz Kütahya'da serâya muttasıl câmi'-i şerîfe defn olunduktan sonra evlâd ü 'iyâlî tarafından rikâb-ı kâm-yâba 'arz-ı hâl verilüp, binâ eylediği câmi'-i şerîfinde türbesine naklini istirhâm ve misli sebk eylediğine binâ'en müsâ'ade-i 'aliyye-i hazret-i Şehriyârî erzânî buyurulup, sâdır olan hatt-ı şerîf mücebince Kütahya'dan cenâzesi Âsitâne'ye nakl ve türbesine defn olundu. Leyle-i 'arefede²²²⁷ vefât etmişidi. 'Âşir-i muharremde²²²⁸ türbesine defn olundu. Bir ay mikdârı hâk-i Kütahya'da medfûn olmuşiken aslâ vücûduna vehn ü belâ tareyân etmemişidi.

'Acîbe: Silâhdârları ve ba'zı havâss-ı etbâ'ı pîş-gâhlarında iken, vefâtlarından beş gün mukaddem: 'Silâhdâr! Şu söğüt ağacı kaç yaşında olmak gerekdir' deyü buyururlar. Bunlar dahi: 'Gâlibâ otuz kırk senelik diraht olmak gerekdir' dediler. Paşayı merhûm: 'Bu diraht bi'l-itmâm yetmiş bir yaşına resîde oldu' buyururlar. Ve bir âh-ı serd ile hatm-i kelâm buyurdularında: 'Silâhdâr! İnşa'allâhu Te'âlâ sen benimle karîben 'Âsitâne'ye râhî olursun' buyururlar. Yine bu kader-i işrâbdan mütefattın olamadılar. Bi-emrillâh ba'de'l-vefât silâhdârlarıyla nakilleri bile ve anların ru'yet ve ma'iyetleriyle vâkı' oldu. Merhûm 'Âlî tehallus ederdi. Vâfir gazelleri ve 'âşıkâne ilâhiyyâtı var idi. (s. 680-686)

Sadece *Fatin Tezkiresi*'nde rastlayabildiğimiz Ali Paşa'nın²²²⁹ biyografisi kronolojik bakımdan Hâkim Efendi'ye benzemektedir. Hâkim Efendi'nin biyografide yer verdiği Ali Paşa'ya ait olan gazel, *Fatin Tezkiresi*'nde de yer almaktadır. Hâkim Efendi'nin Fatin'den önce

²²²⁷ 9 Zilhicce 1171 = 14 Ağustos 1758 Pazartesi.

²²²⁸ 4 10 Muharrem 1172 = 13 Eylül 1758 Çarşamba.

²²²⁹ Hekimbaşızâde hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Beyhan Kesik, "Âlî, Hekimoğlu Âlî Paşa", <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2282> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

yaşamış ve eserini önce kaleme almış olmasından sebeple Fatin'in Hâkim Efendi'den bu gazeli alıntılanmış olabileceğini düşündürmektedir:

“...Gazel

Bize lutf itdi Hudâ şöyle ki gelmez kâle

Şükrü mümkün mü ola bu keremin her hâle

...

Nâzım-ı müşârün-ileyh sadr-ı esbak Hekimoğlu Ali Pâşâ hekimbaşı esbak müteveffâ Nuh Efendi'nin geşti-i sulbünden filike-süvâr-ı bahr-ı vücûd olup ibtidâ silahşorluk ve ba'dehû dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı rütbelerine nâil ve o esnâda Zile kazâsı voyvodalığına memûriyeti vukûuyla kazâ-yı mezkûreye nâil olarak üç sene mürûrunda uhdesine mîrmîranlık rütbe-i refîası ve bin otuz yedi senesi rütbe-i vâlâ-yı vezâret tevcîh u inâyet buyrulup Rûmeli ve Anadolu câniblerinde birkaç eyâletlere sâye-endâz-ı atıfet olmuş ve ezcümle Bosna eyâletine üç defa ve Mısır-ı Kâhire eyâletine iki defa ve makâm-ı vâlâ-yı sadârete üç defa revnak-bahş-ı übbehet buyrulmuş iken yüz altmış sekiz senesi Şa'bânında sâlisen makâm-ı sadâretten ma'zûl ve yüz yetmiş bir senesi hilâlinde Anadolu eyâleti uhdesine bi't-tevcîh medîne-i Kütahya'ya muvâsalatını bir hafta mürûr itmeksizin dâr-ı bekâya menkûl olmuştur. Müşârün-ileyh darb u harba kâdir ve kerem u sehâsı zâhir bir vezîr-i bahâdır olup Rûmeli ve Anadolu'da hayliden hayli futûhâtı ve Dersââdet'de Haseki nâm mahallde latîf ve metîn bir câmi-i hayr-âyâtı ve bir mikdâr eş'ârı vardır. Na's-ı mağfiret-nakşı vefâtından kırk gün sonra Dersââdet'e bi'l-nakl câmi-i mezkûr hatırasında defn olunmuştur... ”²²³⁰

Hâkim Efendi'nin yer verdiği şair biyografilerinden bir diğeri Nâ'ilî 'Abdullâh Paşa'ya aittir. Hâkim Efendi, onun Cidde'ye atandıktan sonra, hacı adayları ile hac vazifesini yerine getirdiği sıralarda hastalanıp 14-23 Eylül 1758 tarihinde vefat ettiğini bildirir. Cenazesinin Harem-i Şerîf'e götürüldüğünü, Bi'r-i Zemzem kurbunda yıkandığını ve Beyt-i Şerîf'i yedi kez tavaf ettirilip Hz. Hatice'nin yakınlarında defnolduğunu, bu defnin her kula nasip olamayacağı bir şekilde şanlı ve şerefli gerçekleştiğini beyan eder. Onun vasıflarını sıralarken, sabah akşam *Delâilü'l-Hayrat* ve her gün bir cüz Kur'an okuduğunu vurgulayan Hâkim Efendi, Mevlevî Peçevî Ahmed Efendi'nin vasıtasıyla Dîvân Kalemi'ne memur ve akabinde Beylikcilik'de

²²³⁰ Fatin, *Tezkire*, s.335-336.

hizmet ettiğini o görevden sonra da Şıkk-ı Evvel Defterdarı olduğunu ve sonrasında Sadâret mührüne nâil olduğunu ifade eder. Hâkim Efendi, onun zâhir ilimlere, Arapça'ya, edebiyata, Farsça şiirlere, münşeata, tarihlere, usûllere ve kanunlara karşı maharetli olduğunu vurgular. Akik taşından yapılan bir yüzüğe mühür kazdırmak için bir gün “Bir aruz ölçülü mısra olsa hem ismim hem Na'îlî diye mahlasım hem dünyevi ve hem de uhrevî isteklerimi anlatsa da onu bu taşa nakşettirsek” dediklerinde Hâkim Efendi'nin aklına “Ola 'Abdullâh her kâm ü merâmın Nâ'îlî” mısrasının gelip bu mısrayı bir kağıda yazıp Nâ'îlî'ye ulaştırdığında Nâ'îlî'nin bu mısrayı çok beğenip yüzüğe yazdırdığı hâdiseyi paylaşır:

“...Yine sene-i merkûme mâh-ı muharremü 'l-harâmı evâsıtında²²³¹ Sadr-ı esbak Vezîr-i mükerrem Nâ'îlî 'Abdullâh Paşa ki Cidde-i ma'mûre Eyâleti kendülere tevcîh ve taraf-ı Mısır'dan kâfile-i huccâc-ı zevi 'l-ibtihâcla Cidde-i ma'mûre'ye râhî ve edâ-yı ferîza-i hacc-ı Beytullâhi 'l-harâm kasdıyla ihrâm-bend-i tavâf ve birkaç sâ'at mesâfe-i karîbede bi-hükm-i itmâm ve inkızâ-yı îtilâf 'ömr-i fânî hastalanup, 'âzim-i fezâ-yı Ka'be-i bekâ olmuşlardır; rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten.

Müşârun ileyhin haber-i vefâtı Emîr-i Mekke-i mükerreme Şerîf Mûsâ'id cenâblarına resîde oldukda, ta'zîmen ve tebcîlen cenâzelerine istikbâl ve Harem-i şerîf'e getirülüp, Bi'r-i Zemzem kurbunda gâsl ve Beyt-i şerîf'i tavâf-ı heft-gâne ile tavâf ve Ümmü'l-mü'minîn Hadîce-i kübrâ radiyallâhu Te'âlâ 'anhânın muhâzî-i kadem-i şerîfleri defn olundular. Zehî tekrîm ve şeref-mevzî' defn ki, böyle vefât ve böyle şeref-i kurb-i darîh-i münevver sad-hezâr Cidde mansıbı ile be-kâm olmadan e'azz ü eşref ü enver olduğu bî-iştibâhdır.

Merhûm Nâ'îlî 'Abdullâh Paşa hazretleri leyl ü nehâr Delâyilü 'l-hayrâta meşgûl ve müdâvim ve beher gün birer cüz'-i şerîf Kur'ân-ı 'azîmü's-şân tilâvetine mülâzim idiler. Ve evâ'il-i hâllerinde meşâyih-i kirâm-ı Mevleviyye'den Peçevî Ahmed Efendi merhûm ile ülfet ü inâbet ve giderek karâbet-i sıhriyyet ile mazhar-ı nazar-ı 'atâfetleri olup, kati çok du'ây-ı hayrlarına mazhar ve belki kâr u bâr-ı dünyâlarında eserleri bedîdâr olmağın, kâr-ı dünyâ ger be-tedric âyedet tevfiik hest²²³² meseli ile ibtidâ Dîvân Kalemi'ne mülâzemet, ba'dehû Beylikcilik'de müddet-i medîde hıdmet andan rütbe-i mütemeyyize-i riyâset, ba'dehû bilâ-fâsiletin Şıkk-ı Evvel Defterdârlığı ile

²²³¹ 11-20 Muharrem 1172 = 14-23 Eylül 1758.

²²³² “Dünyanın işi tadrîcen gelirse, başarıdır” anlamına gelen Farsça bir atasözüdür.

bekâm ve i'tâ'-i mühr ile nâ'il-i Sadâret ve mâlik-i 'izz ü ihtişâm olmuşlar idi. Müddet-i sadâretleri doksan dokuz gün olup, ba'de'l-'azl Kandîye Muhâfazası, ba'dehû Selânîk tevcîh, ba'dehû Eyâlet-i Cidde-i ma'mûre ile şu'ûnât-ı zâhireleri hutâm-pezîr-i inkızâ' oldu.

Merhûmun 'ulûm-i zâhire-i âliye ve 'arabiyyet ve edebîyyede ve eş'âr-ı Fârisiyye ve münşe'ât ve tevârîh ve rusûm ve kânûniyyede mehâretleri var idi. Hattâ müddet-i riyâsetlerinde re'îs odasında 'Avnî Seyyid Mehmed Efendi'ye Vassâf müzâkere ederler idi. Ol iştigâl-i riyâsetde bi-temâmihî Târîh-i Vassâf'ı müzâkere ile itmâm buyurdular. Ne mertebe umûrlarında ihtimâmları olduğu bundan zâhir u bâhir olur, rahmetullâhi Te'âlâ 'aleyhi rahmeten vâsi'aten.

Müddet-i riyâsetlerinde bir gün bir fass-ı 'akîka bir mühür kazdırmak müzâkeresi olup: 'Bir Mısra-ı mevzûn olsa ki, hem ismim ve hem Nâ'ilî deyü mahlasım ve hem dünyevî ve uhrevî metâlibim husûlüne îmâsı münderic olsa da, hakkâka nakş etdirsek' dediklerinde meclislerinde bu Hakîr'in hâtırına:

Ola 'Abdullâh her kâm ü merâmın Nâ'ilî

Mısraı hutûr edüp, bir pâre kağıda tahrîr ve kendülere irâ'et eylediğimde ziyâde mahzûz olup, Mısra-ı mezbûru zîb-âver-i nakş-ı nigîn eylediler..." (s. 577-579)

XVIII. yy şair tezkirelerinde ismine rastlayamadığımız Nâ'ilî²²³³ hakkında Bursalı Mehmed Tâhir, Hâkim Efendi'den farklı olarak Nâ'ilî'ye ait eserlerden bahseder fakat bahsettiği divan şu an için ortaya çıkarılmamıştır:

"...Bilgi sahiblerinden ve vezirlerden bir zât olup Hotîn ağalığından emekli Amasya'lı Serdengeçti Halîl Ağa'nın oğludur. Doğumu itibarıyla İstanbul'ludur. Bâzı mühim işlerde büyük hizmetler gördükten sonra Cidde valisi iken 1171 (1758) de vefat ederek Mekke'de Hazret-i Hatice'nin kabrinin yanında defn edildi. Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifat ismindeki eseri teşrifatçı iken pâdişâhın emri ile Osmanlı teşrifat kanunlarını toplayarak yaptığı mecmuaya şerh olmak üzere te'lîf ettiği risâledir ki kanunların sebeblerini beyân eden bu eserini Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifat diye adlandırmıştır. Bir de kırâat ilminden Kitâbü'l-İfâdeti'l-Muknia Fî'l-Erbâa isminde bir eseri ve

²²³³ Nâ'ilî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Beyhan Kesik, "Na'ilî, Abdullah Nâ'ilî Paşa", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2620> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

*müretteb dîvanı vardır. Tarîkat bakımından Mevlevîdir. Eserleri basılmamıştır...*²²³⁴

Hâkim Efendi, **Hattî Efendi**'nin biyografisini kaleme alırken, onun Mart 1758'de vefat ettiğini, aslının Urfalı olduğunu, Çerkes Osman Paşa'nın dîvân katîplerinden biri olarak göreve başladığını, akabinde İstanbul'a gelip memleketlisi Kethüda Osman'ın yardımıyla kitâbet hizmetine girdiğini belirtir. Onun şiir, inşa ve güzel yazı yazmada hayli hünerli olduğunu vurgulayan Hâkim Efendi, Nemçe tarafına sefaret ile memur olarak atandıktan sonra Başmuhasebeci olduğunu söyler. Dostlarıyla muhabbet-perver, hattatın ve bilginlerin sohbetine istekli bir kimse olduğunu belirten Hâkim Efendi, aralarında geçen bir anekdotu okurla paylaşır. Hâkim Efendi onun sefâret olarak Nemçe'ye gönderildiğini, giderken de yanında birkaç güzel tuğra götürdüğünü, Nemçe Kralı ile görüştüğü vakit yanında bulunan bu tuğralardan birini hediye ettiğini söyler. Nemçe Kralı'nın bu tuğrayı çok beğenerek odasının duvarına astırdığını ve Hattî'ye de pek çok ikramda bulunduğunu, akabinde Hattî Efendi'nin bu durumu Enderûn-ı hümayûnâ bildirdiğini ve bu durumdan haberdar olan Sultan Mahmud'un hoşnut olması sebebiyle onu Başmuhasebeci olarak atadığını anlatır:

“...Yine sene-i merkûme recebü'l-ferdinin evâ'ilinde²²³⁵ hâcegân-ı Dîvânî'den Başmuhâsebe-i sâbık Hattî Efendi, birkaç seneden berü 'illet-i felc ile musâb ve 'alîl olmağla, hatt-ı celî-i zindegânîden hutta-i hutat-ı bekâya irtihâl eyledi. Merhûm Rûhâviyyü'l-asl ve Çerkes 'Osmân Paşa'nın Dîvân kâtibleri [olup] ba'dehû Âsitâne'ye gelüp, hâlisân 'Osmân Kethudâ ile mücâneset-i türâbiyye 'alâkasıyla kitâbeti hıdmetinde olup, ba'dehû ba'zı menâsıb-ı Dîvânî ile be-kâm olmuşıdi. Şi'r u inşa bizâ'a-i tâm iddi'âsına ve hayli hoş-nüvîs idiler. Nemçe cânibine sefâret ile me'mûr olup gelindikden sonra Baş-muhâsebe ile tevkîr olundular. Ehibbâsıyla ülfeti gâlib ve erbâb-ı hutût ve me'ârif sohbetine râgib idi, rahmetullâhi 'aleyh.

Nükte-i 'acîbe: Merhûm ile bu Hakîr'in ülfetimiz olup, gâh ü bî-gâh görüşülürdü. Tuğrâ yazmağa ve meşkine heves-kâr olup, vâkı'â resm-i tuğrâda mehâret peydâ etmişıdi. Ve: 'Bunda meymenet-i 'azîme vardır, inşa'allâhu'r-Rahmân lütfunu müşâhede ederim' deyü hüsn-i himmetden hâlî olmazdı. Ol esnâda sefâret ile Nemçe'ye me'mûr oldu. Meğer birkaç latîf, celî, müzehheb

²²³⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 25.

²²³⁵ 1-10 Receb 1171 = 11-20 Mart 1758.

yapdırılmış tuğrâları ma'yyetinde imiş. el-Hâsıl mahall-i me'mûruna vâsıl ve Nemçe Câsârı ile görüşüldükde, bi'l-münâsebeti birkaç günden sonra tuğrâ-yı şerîfi mesfûra irâ'et, ol dahi kemâl-i ta'zîm ü tekrîm ile Baş-tercemân'ı ifhâmı vesâtatıyla takbîl ü telsîm ve bâlâ-yı seri üzere kendi Dîvân-hânesi dîvârına âvîze-i tefhîm edüp, Hattî merhûma ikrâm ü ihtirâm eder. Hıdmet-i me'mûresi itmâmıyla 'avdet ve takrîri Enderûn-ı hümayûn'a verilüp, hattâ cümle-i takrîrleri hılâinde: 'Şevketlü, kudretlü, mehâbetlü, hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerîfeyn efendimizin Sultân Mahmûd Hân ibnü's-Sultân Mustafa Hân el-muzaffer dâ'imâ nâm-ı nâmî-yi şerîfleriyle yazdığım müzehheb ve mühezzeb tevki'-i hümayûnu Câsâr-ı mesfûr bi'lmu'âyene ve bi'l-münâsebeti gördükde, ser-be-zânû-yi tefhîm, takbîl ve Dîvân-hâne'sinde bâlâ-yı seri üzere âvîze-i tebcîl ü teclîl eyleyüp, nâm-ı şerîf-i meymenet redîf-i hümayûnları berekâtıyla bu kullarına sâ'ir hıdmet-i sefârete me'mûrundan ziyâde ikrâm ü ihtirâm eylediler' me'âli ile takrîrine hitâm vermiş imiş. Sultân Mahmûd-i mehâmid-vüfûd 'aleyhi rahmetullâhi'l-Vedûd hazretleri bundan mahzûz olup, vâki'â Baş-muhâsebe ile meşk-ı tuğrâ-yı âmâline zülfe-i ihsân ü 'inâyetle tevsîm ü tekrîm buyurdular..." (s. 629-630)

Aşağıdaki tabloda, Hattî Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	"...KIT'A Şehenşâh-ı cihân Sultân Mahmûd'un budur işte Bütün dünyâyı teshîr eyleyen tuğrâ-yı fermânı Temâşa it nişân-ı hükmünü seyr etmek istersen Medâr-ı zabt-ı ins u cân olan mühr-i Süleymânı Nâzım-ı mecmûa-i hünermendî Mustafa Hattî Efendi vüzerâdan müteveffâ Çerkes Osmân Pâşâ'nın dîvân kitâbetinden neş'et eyleyüp mürûr-ı ezmine ile menâsıb-ı dîvâniye ricâlî sınıfına dâhil ve bir aralık metrûk muhâsebe hâceligine nâil olduktan sonra sefâret memûriyetiyle Nemçe memâliki tarafına azîmet ve bade'l-avde sâniyen muhâsebe-i mezkûre hâceligine ve muahharen defter-i şikk-ı sâni memûriyetine revnak-efzâ buyrulmuş iken bin yüz elli beş târîhlerinde azîm-i dârü'l-me'vâ olmuştur. Fındıklı nâm mahallde kâin Perîzâd Hâtun zâviyesi mukâbilinde vâki kabristanda medfûndur. Müşârûn-ileyhin bâlâda muharrer Kıt'asından başka eş'ârı görülmemiştir..."²²³⁶
Râmiz	"...Ol zât-ı güzîn-i ma'rîfet-ârânın nâm-ı bâlâ ve ism-i musaffâları Mustafâdır. Hitta-i erbâb-ı 'irfân ve ma'den-i cümle-i hüner-verân olan medîne-i Ruhâdan rehâ-yâfte-i sâha-i cihân ve sâl-i sinleri hadd-i temyîz

²²³⁶ Fatin, Tezkire, s. 118.

	<i>güzerân itdükdê hâcegiyân-ı şühûr u büldân-ı dâniş ü 'irfândan tahsîl-i dest-mâye-i 'ilm ü 'irfân ile hatt-ı meh-veşân gibi tahsîn-kerde-i cümle-i dâniş-verân olup ve hatt-ı imlâları magbût-ı zümre-i hüner-verân olmağla Hattî mahlasın ihtiyâr ve ol mahla ile beyne'l-emsâl şöhet-şi'âr oldukda dârü'l-metâlib ve'l-âmâl olan şehir-i bî-'adîl ü bî-misâl mahmiyye-i İstanbula hatt-ı rihâl-i 'azîmet ve vusûl ile tecdîd-i berât-ı ikbâl ve ba'z-ı harîdâr-ı kâlâ-yı kemâl olan erbâb-ı devletin dâ'ire-i pür-haşmet ü celâllerine rûy-mâl ile intisab ve kesb-i feyz-i bî-hisâb itdükdê...zümre-i hâcegân-i bülend-eyvâna dâhil ve kethüdâ kitâbetiyle ser-efâz-ı emâsil olmuşlar idi. 1152 senesi şevvâlinde kalem-i mevkûfat ve 1155 senesi şevvâlinde kalyonlar kitâbeti ve ana nümâsil menâsıb-ı dîvâniyyeye nâ'il olduktan sonra bin yüz altmış bir senesinde sefâretle diyâr-ı Nemçeye revân olmağla kadr ü şânları terfî' ve sadr-ı tevki'î ile pâye-i ikbâli refî' olmuş idi. 'Avdetlerinde ber-vefk-i dil-hâh mansıb ile ikrâm ve 1165 senesi şevvâlinde muhâsebe-i evvel câh-ı mansıbıyla mübeccel ve karin-i ihtirâm ba'dehû güzîde menâsıb ile güzârende-i eyyâm iken bin yüz yetmiş dört senesi hilâlinde 'âzim-i dârü'l-huzûr ve sâl-i vefâtına hâme-i fakîrden bu târîh zuhûr itmişdir...Fındıklı kurbünde Hâtûniye demekle ma'rûf Perî-zâd Hâtûn bünyâd eylediği zâviye ve mescid-i şerîf mukâbilinde vâkî' meşâyih-i Sünbülüyyeden Cafer Efendi medfûn olduğu mezâr-istânda 'âzim-i sünbûlistân-ı cinân olup mütercem-i mezbûr şi'r ü inşâ ve sâ'ir ma'ârif-i bî-hemtâ ile meşhûr olan şu'arâdan bir şâ'ir-i şîrîn-reftâr olup lâkin nâdire-gû olmağla âsârlarından ruhsat-yâfte-i iktidâr olduğumuz cülûs-ı Sultân 'Osmân Hâna ve Hibetullâh Sultân merhûma olan târîh-i ra'nâları keşîde-i silk-i imlâ kılındı.</i> <i>Leb-i peygâmı târîh-i cülûsın didim ey Hattî</i> <i>İde Mevlâ mü'eyyed makdem-i Sultân 'Osmânı ...</i>²²³⁷

Tablo 38: Hattî Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Hattî Efendi²²³⁸ için Fatin, Hâkim Efendi'nin verdiği bilgilere paralel bilgiler vermiş, anekdotlardan ise uzak durmuş, biyografide verdiği Hattî Efendi'ye ait bir kıtadan başka ona ait bir başka manzûmeye de rastlamadığını dile getirmiştir. Fatin'in bir başka manzûmeye rastlamadığını belirtmesine rağmen Râmiz'in Hattî'ye ait bir başka beyti paylaştığını görmekteyiz. Râmiz'in Hâkim Efendi'ye nazaran kronolojik bir sıra takip ettiği fark edilmektedir.

Hâkim Efendi'nin biyografisini kaleme aldığı bir diğer şair ve yazar **Dilâver Ağa-zâde 'Ömer Efendi'**dir. Ömer Efendi'nin Reîsülküttaplık vazifesinde iken hastalandığını, bir müddet istirahat çekildikten sonra 8 Ağustos 1759 çarşamba günü vefat ettiğini dile getiren

²²³⁷ Râmiz, Tezkire, s. 90-91.

²²³⁸ Hattî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Beyhan Kesik, "Hattî, Mustafa Hattî Efendi", <http://www.turkedyatitismersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2629> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Hâkim Efendi, onu Mevlevî tarikatına mensup dervîş-huylu, cömert, hayli maharetli, hattat ve şiir ile inşadan nasiplenmiş biri olarak vassfeder. Hâkim Efendi, onun 'Osmanzâde Tâ'ib Efendi'nin *Hadikatü'l-Vüzerâ*'sına bir zeyl yazdığını, Habeşî-zâde Efendi'nin hizmetinde bulunduktan bir süre sonra Piyâde Mukâbeciliği ve Yeniçeri Kitâbeti ve Dîvân'da çeşitli görevlerde bulunduğunu belirtir:

“...Mûmâ ileyh Re'îsü'l-küttâb 'Ömer Efendi fi'l-asl 'illet-i mizâcî olup, hîdmet-i riyâsetde dahi 'illet müstedd olmağla, belki ifâkat bulur ümmîdiyle 'azl olunmayup, hânesinde tedâvî için meks etmeğe izn ve hîdmet-i lâzimesi Âmedci 'Abdullâh Efendi'ye tefvîz buyurulmuşıdi. Sene-i mezbûre zilka'desinin on dördüncü günü²²³⁹ vefât eyledi, rahmetullâhi 'aleyh.

Merhûm 'Ömer Efendi dervîş-nihâd, Mevlevî tarikat, kerîmü'l-hulk âdemiyyetlü, sâf-dil ve haylî me'ârif-âşinâ, hattât, şi'r u inşadan behre-dâr, 'Osmân-zâde merhûmun Hadikatü'l-vüzerâ'sına zeyl olmak üzere bir eseri vardır. Habeşî-zâde merhûmun tertîb-kerdesi ve hîdmetlerinde neşv ü nemâ bulmuş, ba'dehû Devlet-i 'aliyye hîdemâtında müstahdem olup, Piyâde Mukâbeleciliği ve Yeniçeri Kitâbeti ve sâ'ir menâsıb-ı Dîvânîyye'de meşkûru'l-mesâ'î idi...” (s. 807)

Aşağıdaki tabloda, Dilâver Ağazâde Ömer Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı manzûme-i hünermendî Dilâver Ağazâde Ömer Vahîd Efendi Dersââdet'de kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup defterhâne kaleminden neş'etle Cennetmekân Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis hazretleri asrında sınıf-ı hâcegâniye dâhil ve devr-i menâsıbı dîvânîye iderek teşrifatçılık hizmetine nâil olduktan sonra bir müddetcik dahi metrûk başmuhâsebe mansıbında bulunup müsinn u ihtiyâr olduğu cihetle ihtiyâr-ı gûşe-i uzlet ve tarikat-ı aliyye-i Mevleviyyeye intisâb ve dehâletle imrâr-ı vakt u saat eylemekte iken sâlifü't-terceme Mehmed Râgıb Pâşâ merhûmun makâm-ı sadârete revnak-efzâ oldukları sâl-i meyâmin-falda ibtidâ vâki olan tevcîhatda Efendi-i mûmâ-ileyh dahi usûl-ı kadîme üzre atıyye-i mu'tâdesini ahz eylemek zımnında Bâb-ı Âli'ye azîmet itmiş ve sadr-ı müşârünileyhin kendisi ile muârefe-i kadîmesi ve ikisinin bir kaleminden neş'et eylemiş bulunması münâsebetiyle kendisini hafîce arz odasına da'vet u ilbâs hil'at-ı riyâsetle huzûr-ı sadr-ı a'zamîden defter-i tevcîhât elinde olduğu hâlde hurûc ve husûs-ı tevcîhâta mahsûs olan odaya vülûc ile ba'de hitâmü'l-memûriye isâbet-i ayna dūcâr ve kırk elli gün mürûr

²²³⁹ 14 Zilhicce 1172 = 8 Ağustos 1759 Çarşamba.

	<i>itmeksizin hulûl-ı ecel mev'ûdiyle âzim-i dârü'l-karâr olmuştur. Müşârün-ileyh inşası müsellemler bir kâtib-i mu'ciz-rakam olup kendisinin Osmânzâde Tâib Efendi merhûmun Hadîkatü'l-Vüzerânâm eser-i latîfine bir mikdâr zeyli vardır. Bâlâda muharrer olan ebyâtından başka eş'âr-ı manzûr-ı âcizî olmamıştır... ”²²⁴⁰</i>
Râmiz	<i>“...Dil-âver Ağa-zâde dinmekle şöhrat-şî'âr kibâr-ı hâcegândan bir zât-ı celîlü'l-mikdâr olup dârü'l-metâlib ve'l-âmâl olan mahmiyye-i İslâmboldan zuhûr ve tahsîl-i dest-mâye-i ma'rîfet itmeleriyle sehadd-i İslâmiyye yeniçeri efendisi ve defter-dârlıklarıyla biraz hizmet-i sâdikâne sa'y-i mevfûrları şâyeste-i 'âtîfet ve şâ'ir-i mâhir-i kesîrî'l-me'ârib 'Osmân-zâde Tâ'ib Efendi merhûmun çekîde-i hâme-i şîrîn-reftârı ve nev-bâve-i nihâl-istân-ı tab'-ı pür-iktidârı Hadîkatü'l-mülûk ve'l-vüzerâsı ceffe'l-kalemi olan Râmî Pâşâdan zamân-ı sadâret-i İbrâhîm Pâşâyâ dek tezyîl ü tertîb idüp ithâf-ı sadr-ı müşârün ileyh buyurduklarında şâyân-ı kabûl-i sadr-ı Cem-rütbet olmağın duhûl-i vücûh-ı hâcegân ile nâ'il-i mes'ûl ve refte refte neyyir-i nev-tulû'-ı baht u ikbâlî burc-ı şerefe tahvîl idüp riyâset-i küttâb ile kâm-yâb olmuşlar idi. Ba'dehû birkaç mansıba dahi nâ'il ve reşk-endâz-ı akrân u emâsil lup bu hâl üzre güzârende-i eyyâm u leyâl iken bin yüz elli senesi hudûdunda irtihâl itmişlerdir. Topkapu hâricinde makbûr ve sâl-i irtihâllerine bu târîh zuhur itmişdir...merhûm-ı mezkûr 'ilm ü 'irfân ile meşhûr târîh-âşînâ ve be-tahsîs inşada tab'-ı ra'nâları a'lâ nefisü's-suhbe bir zât-ı bî-hemtâ idi. Lâkin şî'rde nâdire-gû olmağla âsârlarından ruhsat yâb olduğumuz Zeyl-i Hadîka ebyâtından bi'l-münâvebe birkaç beyt-i bî-nazîrleri teberrüken tahrîr olundu... ”²²⁴¹</i>

Tablo 39: Dilâver Ağa-zâde Ömer Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Ömer Efendi²²⁴² hakkında Fatin, Hâkim Efendi gibi nâsirlik yönüne methiyede bulunmuş lakin şairliği hakkında bir yorum yapmamıştır. Fatin, bir şiirini alıntılararak o şiirinden başka bir şiirini görmediğini vurgulamıştır. Râmiz ise Fatin'in paylaştığı şiirden farklı bir şiirine yer vermiştir.

Hâki Mehmed Efendi'nin biyografisinde, Temmuz-Ağustos 1759 tarihinde Divan hocalarından biri olan Hâki Mehmed Efendi'nin ansızın vefat ettiğini söyleyen Hâkim Efendi onu, edepsiz, küstah, laubali, şairlik taslayan, genellikle kıta söyleyen, şakacı, göğsü açık, kemeri perişan vaziyette cüppesiz biri olarak tanıtır. Onun kimya ile ilgilendiğini ve yanmış ağaç külünün kutsal “Hacer Taşı” olduğuna inanarak eline geçen şeyleri yakıp buharlaştırarak

²²⁴⁰ Fatin, *Tezkire*, s. 514-515.

²²⁴¹ Râmiz, *Tezkire*, s. 232-233

²²⁴² Ömer Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Şerife Ördek, “Dilâverağazâde, Ömer Vahid Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6017> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

bozduğu bilgisine yer veren Hâkim Efendi, Defterdâr Kapısı'nın inşa olduğu zaman düşürdüğü bir tarih mısrasını da alıntılanmış, bu tarih mısrasının hayli hoş olduğu yorumunda bulunmuştur:

“...Yine sene-i merkûme zilhiccesinde²²⁴³ hâcegân-ı Dîvânî'den halâ't ve si'a-i meşreb ile ma'rûf Hâkî Mehmed Efendi hatfe enfihi 'âzim-i defter-hâne-i bekâ oldu. Mezkûr Hâkî Efendi halî'u'l-'izâr, bî-kayd ve lâ'übâlî-meşreb, şâ'ir-i kûne, müteşâ'ir, müksir-i ekser Kıt'a-gûy ve bezle-hûy, es-su'âlû mezelletün²²⁴⁴ elvebâyyü'bnü't-tarîki pîşkîr-i 'âdî etmişidi. Sîne-güşâ, kemer perîşân ve bî-ridâ idi. Fenn-i kimyâya mâ'il olmağla, remâd-ı ahşâb-pîşeyi: 'Mâdde-i hacet-i mükerreremdir' i'tikâdlarında eline giren şey'i nîrân-ı tas'îdde sûzân ve itlâf ederdi. Defterdâr Kapusu binâ olundukda târîh olmak üzere:

Ketebe koysa sezâdır buna Sultân Mahmûd

Mısraı hayli rengîn vâkı' olmuşidi; rahmetullâhi 'aleyh...' (s. 811-812)

Aşağıdaki tabloda, Mehmed Hâkî Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatîr	“...Nâzm-ı dîvân-ı hünermendî Mehmed Hâkî Efendi beriyyetü's-Şam cânibinde kâin Kilis nâm kasabada şehre-nümâ-yı âlem-i vücûd olup Dersââdet'e bi'l-vüsûl sınıf-ı hâcegâna duhûl ile 'Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âli' mısraı mealince mütevâziane hareket ve bi'lâhire defterdâr mektûpçuluğu memûriyetine nâiliyetle karîn-i ricâl-i devlet olmuş iken bin yüz yetmiş iki senesi hilâlinde rûh-ı pâki âzim-i sû-yı eflâk ve cesed-i derd-nâkı dâhil-i zîr-i hâk olmuştur. Aslında Kıt'a-gûlukla şöhrat-şîâr-ı âvân-ı şu'arâdandır... ” ²²⁴⁵
Ârif Hikmet	“...Şu'arâ-i hâcegândan idi. Fevt şûd 1172. Târîh-i meşhûr ki 'Ketebe koysa sezâdır buna Sultân Mahmûd' Mısraıdır. Zâde-i tab'-ı benâgat-ı neb'idir... ” ²²⁴⁶
Râmiz	Hâk-i pâki reşk-endâz-ı sürme-i Isfahân ve her makâm-ı dil-güşâ magbût-ı bilâd-ı Hicâz u 'Irak olan medîne-i Ruhâdan nümâyân ve beyne'l-enâm Ruhâvî Hâkî Efendi dinmekle kesb-i şöhrat ü şân itmiş cesîm ü semîn dâniş ü ma'rifetden hissedâr ve eş'âr-ı âb-dâra pür-iktidâr bir şâ'ir-i bihterîn ve tarz-ı tavrı kendüye mahsûs u 'cûbe-kıyâfet tekellüfden berî bir zât-ı güzîn idi. Evâ'il-i hâlinde medârü'l-metâlib ve'l-âmâl olan Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyyeye rûy-mâl ve ba'z-ı kibâr-ı enâma intisâb ile kesb-i feyz-i bî-hisâb idüp hâcegân-ı bülend-eyvâna duhûl ile nâ'il-i âmâl olup miyânelerinde dâniş ü ma'rifet ile meşhûr bir zât-ı ma'ârif-mevfûr idi.

²²⁴³ 1-30 Zilhicce 1172 = 26 Temmuz-24 Ağustos 1759.

²²⁴⁴ İstemek, dilencilik yapmak küçük düşmektir.

²²⁴⁵ Fatîr, Tezkire, s. 113-114.

²²⁴⁶ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 42.

	<i>Lâkin pençe-i sipihr-i gaddâra giriftâr olup sadaka mansıblarıyla ve gâh taşra hizmetleriyle evkât-güzâr olup ber-vefk-i dil-hâh husûl-i merâm ile rehâ-yâfte-i iktidâr olmamağla ebyât-ı tâze-edâlarından gayri intizâm-ı hâl kendüye muhâl olmuşlar idi...mütercem-i mezbûr bin yüz yetmiş bir senesi hudûdunda 'âzîm-i aklâm-ı kubûr olmuşdur. Merhûm-ı ma'ârif-mersûm ki eş'âr-ı rengîn-güftârları karîn-i i'tibâr ve ale'l-husûs tâze-mazmûn ile eş'ârı vesîle-i kâr itmekle tatvîl-i sühandan ictinâb ile bir kıt'ada edâ-yı merâm ile bir rütbe mahâret kesb etmiştir ki reşk-endâz-ı emsâl ve târîhleri tahsîn-kerde-i erbâb-ı kemâl olmuş idi...</i>²²⁴⁷

Tablo 40: Hâkî Mehmed Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Hâkî Mehmed²²⁴⁸ hakkında Hâkim Efendi'nin takındığı olumsuz ve eleştirel tavır, yukarıdaki tabloda yer alan Fatin'de, Râmiz'de ve Ârif Hikmet'te bulunmamaktadır. Hâkim Efendi'nin anlatısına eklediği Hâkî Mehmed'e ait tarih mısrası Ârif Hikmet'te de yer almaktadır. Râmiz de tıpkı Hâkim gibi Hâkî Efendi'nin kıyafetleri hakkında okura bilgi vermiştir.

Hâkim Efendinin şair ve yazar olarak vasıflandırarak biyografisine yer verdiği isimlerden biri olan **Çelebizâde İsmâîl Asım**'ın, 16 Şubat 1760 Cumartesi günü vefat ettiği bilgisi verilmiştir. Hâkim Efendi, onu her türlü ilim ve marifetde asrının yegane isimlerinden kadir bilen ve fakir kesime sonsuz şevket gösteren bir zât olarak tanımlar. Devlet-i Aliyye'de çalıştığı müddetçe temiz ve dürüst işler yaptığını, himmet sahibi olduğunu, kerem ve seciyyet gösterdiğini, müderrislik yaptığı zamanlar Devlet'te vak'anüvîs olarak da görev yaptığını ve bu görevdeyken Râşid Efendi'nin *Târih*'ine güzel bir *Zeyl* yazdığını ifade eder. Şiir ve inşaaya mâlik olduğu, boş zamanlarında sık sık kitap tetkiklerinde ve kontrollerinde bulunduğu bilgileri verilir. Hâkim Efendi biyografisine sözüne inanılan kimselerden duyduğu bir anekdotu da eklemeyi uygun gördüğünü dile getirir. Duyduğuna göre, "Çelebizâde vefat ettiği gece fetvaların imza işlerini hallettikten sonra Mâbeyn Odası'na girip oturup, tesbihini alıp yüksek sesle tevhid ederken uykudaymış gibi bir hale geçmiş. Aslında hayatı sona ermiş." Hâkim Efendi, biyografisinin sonunda Çelebizâde'nin ölümü için yazdığı Arapça bir tarih manzûmesine yer vermiştir:

“...Yine sene-i merkûme mâh-ı cumâdelâhiresinin yirmi sekizinci sebt gicesi²²⁴⁹
Şeyhulislâm-ı enâm Çelebî-zâde İsmâ'îl 'Âsım Efendi bi-emrillâhi Te'âlâ

²²⁴⁷ Râmiz, Tezkire, s. 88-89

²²⁴⁸ Hâkî Mehmed Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Mehmet Arslan, “Hâkî, Mehmed Hâkî”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4302> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²²⁴⁹ 28 Cumâdelâhire 1173 = 16 Şubat 1760 Cumartesi.

füc'eten 'âzim-i dâr-ı bekâ oldular; rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten. Merhûm her vechile 'ulûm ü me'ârifde yegâne-i 'asr ve kadr-âşinâ, gürûh-ı fukarâya kesîru's-şefekat bir zât-ı muhterem idi. Hayr-hâh-ı Devlet-i 'aliyye, nazîf ü 'afîf, sâhib-i 'uluvv-i himmet, mâlik-i ezimme-i kerem ü seciyyet olup müderrislikleri eyyâmında biraz müddet tahrîr-i vekâyî'-i Devlet-i 'aliyye'ye me'mûr buyurulup, hattâ merhûm Râşid Efendi'nin Târîhi Zeyli olmak üzere nüsha-i nefîse-i matbû'aları hayli hüsn-i ta'bîrât-ı pesendide-tavr üzere makbûl ve mütedâvil ve hüsn-i tabî'atları ve şî'r u inşaya intisâbları dahi zâyidü'l-vasf olduğundan gayri kütüb-i nefîse ve resâ'il-i garîbe mutâla'asıyla ve istiktâb ve iktinâsıyla imrâr-ı vakt eylerler idi.

Garîbe: Sâdiku'l-kavl kimesnelerden şöyle mesmû'-i Hakîr olmuştur ki, Çelebizâde merhûm vefâtı gicesi ba'de'l-'asr müteheyyi'ü'l-imzâ' olan fetevâların imzâları temâm oldukda: 'Elhamdülillâhi Te'âlâ umûr-i fetevâmız temâm ve resîde-i hüsn-i hitâm oldu' buyururlar. Ba'dehû sâlât-i mağrib ve 'işâyı edâ ve Mâbeyn Odası'na girüp ku'ûd ve tesbîhlerini alup, cehren tevhit-i şerîfe meşgûl iken nevm galebesi gibi bir hâlet-i müstevliye ve vefât ederler. Hattâ hizmetlerinde olan kimesne gunûde oldu zannı ile taşra çıkar, ba'dehû yine girer. Vâkı'â görür ki dem-i zindegânî temâm olmuş, hayyen ve meyyiten Çelebi-zâde tesmiyesine mâ-sadak olmuşlardır.

Târîh-i vefâtı bir Mısra-ı cevherîn-i tâzî-i tâze-edâda derc olunmağla, bu mahalle sebt olunmak çespân görüldü. Târîh-i vefât-ı Çelebi-zâde Şeyhülslâm İsmâ'il 'Âsım Efendi Li-muharririhî'l-Fakîr:

Kem seriyyin fâzilin ensâhu dehrun lâ-yurâ

Minhu âsârûn ve etvârûn hisânun yu'tenâ

Cevheriyyü's-şatri târîhun izâ a'dedtehü

Füc'eten kad-fâte İsmâ'il 'Âsım min-hünâ²²⁵⁰ sene 1732... ” (s. 878-880)

Aşağıdaki tabloda, Çelebizâde İsmâ'il'in tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı müşârûn-ileyh Çelebizâde Şeyhülslâm İsmâ'il 'Âsım Efendi reisü'l-küttâb-ı esbak müteveffâ Çelebi Mehmed Efendi'nin mahdûmu olup bin yüz yirmi târîhinde tarîk-i tadrîse dâhil ve tekmîl-i devr-i medâris-i mu'tâde ile bin yüz otuz beş târîhinde va'ka-nüvîslik hizmeti

²²⁵⁰ Nice değerli ve erdemli kişiyi felek unutturmuştur. Onun hiçbir eser ve özenilecek güzel davranışı görünmez olmuştur. Sonraki gelen mısradaki noktalı harfleri sayarsan tarihini verir: İsmâ'il 'Âsım âniden buradan göçüp gitti.

	uhdesine bi'l-ihâle Yenişehir-i Fenâr kazâsı mevleviyyetine nâil olarak şem'-i âmâli fûrûzân ve yüz ell iki târîhinde mahrûsa-i Burusa'ya hükümrân ve yüz elli yedi târîhinde mevleviyyetle Medîne-i münevvere taraf-ı eşrefine revân ve yüz altmış târîhinde Dârü'lhilâfetü'l-âliye hükûmetine ve yüz yetmiş sâlinde Anadolu sadâretine nâiliyetle şâdmân olduktan sonra Rûmeli sadâreti pâyesini bi'l-ihraz Câh-ı fetva olsun İsmâil Efendi'ye saîd târîh-i latîfî mealince yüz yetmiş iki senesi şehir-i Zilkaidesinde makâm-ı vâlâ-yı meşîhata kuûd ve ol vecihle evc-i a'lâ-yı merâtibe suûd eylemiş iken sekiz mâh mürûrunda azm-ı dârü'l-halvet eylemiştir. Vefât-ı müşârün-ileyhe ati't-terceme Nevres Efendi merhûmun inşad itmiş olduğu târîhdir: Âsım İsmâil Efendi kıldı firdevsi mekân müşârün-ileyh ulemâ-yı mütebahhirînden olup mânend-i gevher nice nice eser-i mu'teber tertîbine müvaffak olduğundan başka Râşid Efendi merhûmun eser-i hâmesi olan târîhe bir mikdâr zeyli ve matbû bir Kût'a Dîvân-ı belâgat-üvvânı dahi vardır...²²⁵¹
Sâlim	“...Ol zât-ı şerîf-i lâzımü't-tebcîlîn nâm-ı nâmîleri İsmâ'il'dir. Üşkûfte-gül-i sad-berg-i pür-letâfet-i gülistân-ı 'ismet olan vücûd-ı pür-ma'rifetleri hadikatü's-sü'edâ-yı Kostantiniyye-i bî-hemtâdan nesîm-i 'irfân ile üşkûfte vü handân olmuştur. Vâlid-i mâcidleri olan Küçük Çelebi küberâ-yı Devlet-i 'Aliyyede 'asrında re'îsü'l-küttâb olmuş ehl-i ma'ârifden bir vücûd-ı nâ-yâb olmağla hânedân-ı hâllerinin şeref ü kemâl-i lâzım-ı ikbâli olmağla her bir ma'rifet-i bî-hemâl bi'l-irs kendüye intikâl eyleyen ashâb-ı hayâlden bir şâ'ir-i bî-misâldir. Zât-ı sûtûde-sîretleri mizmâr-ı kâbiliyyetde hâyiz-i kasabü's-sebak-ı her-ma'rifet oldukdan sonra bin yüz sekiz senesi şeyhü'l-islâm-ı ser-fîr3az sadrî's-şehîd es-Seyyid Feyzullah Efendi'den müstakillen mülâzım olup ol şerefî ihrâz etdikden sonra bin yüz yigirmi Recebinde meşâyih-i İslâmiyye'nin bülendi Paşmakçı-zâde es-Seyyid 'Alî Efendi'nin def'a sâniye-i fetvâlarında ibtidâ-i hâric elli ile Ken'ân Paşaya müderris olup bedr-i münîr-i sipîhr-i tevkîr olan zât-ı dil-pezîrleri meh-i Ken'ânâsâ ol buk'aya pertev-endâz olmağla miyâne-i ihvân-ı safâdan bu vech ile mümtâz olup ba'dehû bin yüz beş Şa'bânında Dizdâriyye Medresesine hareket ü hîrâm ve ol buk'ada dahi dört buçuk sene kıyâm eylediklerinden zât-ı bedîhiyyü'l-isti'dâdlarına bâb-ı murâd güşâd olup Timürkapu'da Ahmed Paşa Medresesi'ne dâhil ve yüz otuz bir Cumâdâ-yı âhiresinde ol medreseden dahi hareket-i ma'a'l-bereket edip zât-ı mecmû'atü'l-'irfânlarına şâyân 'Ârifîyye Medresesine vâsıl olup bu mecelle-i celîleyi esnâ-yı tahrîrde ol buk'a-i bî-nazîrde encümen-efrûz-ı bezm-i ders ü takrîr idiler. Şu rütbe isti'dâd-ı mücesssem bir zât-ı muhteremdir ki a'dâyı 'adûsu bile rüchânına teslim edip hîn-i iktizâda güftârında hoş-gûluğun tasdik u ikrâr ederç Miyâne-i müderrisîn-i kirâmda hoş-güftâr bir şâ'ir-i mâhir oldukları müselleme ve vâdisinde reftâr-ı nâzikânesi dil-pesend-i

²²⁵¹ Fatin, Tezkire, s. 325.

	<i>'âlemdir. Eş'âr-ı melâhat-nisârı mâe-i neşât-ı hâtır ve güftâr-ı letâfet-şi'ârı pesemâde-i esâgir ü ekâbirdir. 'Asrın gülistân-ı ma'ârifde pür-gû olan şu 'arâsından mazmûn-şinâs ve kadr-âşinâ bir bülbül-i gûyâ-yı bâğ-ı hüsn ü edâdır...'”²²⁵²</i>
<i>Bursalı Mehmed Tâhir</i>	<i>“...Osmanlı edîb ve tarihçilerinden olup Küçük Çelebî adı ile bilinen Reîsü'l-Küttâb Mehmed Efendi'nin oğludur. Basılmış meşhur eserleri, Raşid Tarihi'ne zeyl olmak üzere 1135-1141 (1723- 1728) senelerine kadar Osmanlı tarihinin olaylarını beyân eden bir tarihtir ki tarihî olayları tasvîr tarzı ile Raşit Tarihini andırır. Vefatı 'Asım İsmail Efendi kıldı Firdevsi mekân' mısrasının gösterdiği 1173 (1760) dedir. Kabri İstanbul'da Molla Gürânî Mahallesindedir. 1198 (1784) tarihinde üçü bir arada basılmış olan Sami, Şâkir ve Suphî Tarihleri de 1143-1156 (1730-1743) senelerine kadar olan Osmanlı Devleti olaylarını hikâyeye eder. Üç dilde nesir ve şiir yazmağa muktedir olduğu gibi şiirlerinin ekserisi hikmetli sözleri ihtiva etmektedir. Tarihi ile dîvanı ve münşeati basılmıştır. Acâibü'l-Letâif isimindeki tercemesi asrımız bilgi ve kalem sahiblerinden Diyarbekir'li Ali Emîrî Efendi'nin himmetiyle ve kıymetli haşiyeler ilâvesi ile basılmıştır...”²²⁵³</i>

Tablo 41: Çelebizâde İsmâil Asım'ın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloya göre *Fatin ve Sâlim Tezkireleri*'nde Çelebizâde İsmail'in biyografisinin²²⁵⁴ kronolojik olarak Hâkim Efendi'ye kıyasla daha detaylı kaleme alındığı görülmektedir. Hâkim Efendi'nin öznel görüşlerine şahit olurken yukarıdaki tabloda yer alan tezkirecilerin Çelebizâde hakkındaki görüşlerine rastlamamaktayız.

Hâkim Efendi **Nidâyî** mahlasıyla tanınan Şeyh Abdullah Efendi'nin biyografisinde, onun Eyüp'de bulunan İdris Köşkü'ne yakın bir yerdeki tekkede şeyhlik yaptığını ve 18 Eylül 1760 Perşembe günü vefat ettiğini ve divan hocalarından merhum Murteza Efendi'nin tekyesinde defnedildiğini belirtir. Kâmil ve mükemmel bir Nakşibendi şeyhi olarak tanımladığı Abdullah Efendi'nin Kaşgarlı olduğunu, zâhir ilimlerde hünerli ve irfân yolunda eşi benzeri olmayan bir zât olduğunu söyler. Bir gün Âsitâne'de karşılaşp sohbet ettiklerini söyleyen Hâkim Efendi, kendisinin ona “ben irfan yolunda her şey O'ndandır diyenlerdenim” dediğini onun da cevap olarak kendisine “ben her şey O'dur diyenlerdenim” dediğini aktarır. Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'yi sıklıkla okuyup mütalaa etmeyi bir alışkanlık haline getirdiğini, fakirlerle ve 'avâmlarla sohbet etmeyi sevdiğini belirten Hâkim Efendi onun sünnete, nafilelere

²²⁵² Sâlim, *Tezkire*, s. 310-311.

²²⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 43-44.

²²⁵⁴ Çelebizâde İsmâil Asım hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Özge Öztekin, “Çelebizâde Âsım, İsmâ'il”, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=53> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

ve müstehaplara uymaya çalıştığını, seyr u sülûk yolunda ilerlediğini ve âşıkâne tarzda çok sayıda beyitleri ve şiirleri olduğunu söyler. Hâkim Efendi, vefatına dair yazdığı bir tarih manzûmesine de yer vermiştir:

“...Yine sene-i mezkûre mâh-ı saferinin yedinci gicesi²²⁵⁵ Eyyûb Ensârî’de İdrîs Köşkü’ne karîb mahalde tekye-nişîn-i makâm-ı irşâd olan Nidâyî mahlasıyla meşhûr Kaşgariyyü’l-asl, Şeyh-i kâmil ve mükemmel, tarîk-ı Nakşibendiyye’de Hâce Ahrar-i Sâni ‘Abdullâh Efendi ‘âlem-i fenâdan zâmile-bendi fûshat-serây-ı ‘âlem-i bekâ oldular; rahmetullâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’aten.

Merhûmun tarîk-i hâcegânda seyr ü sülûku mertebe-i kemâlde ve ‘ulûm-i zâhirede dahi yed-i tûlâları olup, tarîk-ı ‘irfânda ‘adîmü’l-misl idiler. Ammâ dâ’imâ tevekkî ve tesettür meşrebleri idi. Bu Hakîr ile ibtidâ Âsitâne’ye teşrîfleri vaktinden¹ berü ülfet ü mehabbetleri olup, bir gün: ‘Ben tarîk-ı ‘irfânda ‘heme ez-Ost’ deyenlerdenim’ dedim, anlar: ‘Ben ‘heme Ost’ deyenlerdenim’ deyü buyurdular.

Mesnevî şerîf kirâ’at ve tadrîs ve mutâla’asından bir ân hâlî olmazlar idi. ‘Azîm kuvvet-i teveccüh-i bâtinîyyeleri var idi. Ve fukarâ ve ‘avâm ve havâssa mizâc ve meşrebleri üzere ülfet ü sohbete mâ’il ve sünen ve müstehabbât ve nevâfile gâyet mürâ’î, tarîk-ı sülûkde ‘ârifâne ve ‘âşıkâne kendi âsâr-ı tabî’atleri kati çok ebyât ve eş’ârları vardır.

Hâcegân-ı Dîvânî’den merhûm Murtezâ Efendi’nin kendülere binâ ve vakf eylediği tekyesi dâhilinde defn olundular; rahmetullâhi ‘aleyh. Ve târîh-i vefâtları dahi ser-zede-i hâme-i Fakîr olmağla, bu mahalle sebt olundu:

Nakşibendî Şeyh ‘Abdullâh Efendi Kaşgarî
Zât-ı pâki olmuşidi mültecâ-yı müstemend

Kaşgar’dan böyle bin er kâşki etse zuhûr
Gerçi kim niçe güher tarh eylemişdir Taşkend

Rahmet-i Hakk ola rûh-ı pâkine her dem karîn
Devlet-i kurb huzûr etdikce anı ercümend

Harf-i cevher-dârı Hâkim fevtine târîh olur

²²⁵⁵ 7 Safer 1174 = 18 Eylül 1760 Perşembe.

Hâkim Efendi'nin âşıkâne tarzda çok sayıda manzûmeleri olduğunu vurguladığı Nidâyî'ye şair tezkirelerinde rastlayamadık.²²⁵⁶ Yapılacak yeni araştırmalarla, Hâkim Efendi'nin vefatına manzûme yazacak kadar yakın hissettiği ve şiirleri olduğunu belirttiği kişinin biyografisine katkıda bulunulabileceği muhakkaktır.

Şeyhülislam **Abdullah Vassâf Efendi**'nin biyografisi'nde, 7 Haziran 1761 Pazar günü ömürleri yüzü geçtiği bir zaman vefat ettiğini ve Eyüp Ensârî hazretleri civârına defnedildiğini belirten Hâkim Efendi onun sefâret göreviyle İran'a gönderildiğini, yaşının yüzü geçmesine rağmen hala ilimleri mütalaa ettiğini, kitap ve risâle yazmaya devam ettiğini vurgular. Hâkim Efendi, onun asrının önde gelen âlimlerinden biri olduğunu ve Vassâf mahlasını kullandığını bildirir. Birbirinden güzel gazel ve kasidelerinin bir divan oluşturacak kadar çok olduğunu ileri süren Hâkim Efendi, Farsça'ya hâkim olan Vassâf'ın inşada hoş edalı bir üsluba sahip olduğunu belirtir. Kader konusunda garip bir üslupla risâle yazan Vassaf Efendi'nin, derviş huylu, kadir kıymet bilen, talebe ve alimlere karşı merhamet ve himmet gösteren veşi bulunmaz bir zât olduğunu ifade eder. Hâkim Efendi, Vassâf'ın vefatına dair yazdığı tarih manzûmesine yer vererek anlatısını sonlandırır:

“...Sene-i merkûme zilka'desinin dördüncü günü²²⁵⁷ Şeyhulislâm-ı esbak mukaddemâ Devlet-i 'aliyye tarafından sefâret-i mühimme ile cânib-i İran'a gönderilen 'Abdullâh Vassâf Efendi cenâbları 'ömrleri yüzü mütecâviz olup, hulûl-i ecel-i mukadder ile 'âzîm-i gülşen-serây-ı bekâ oldular; rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten.

Merhûm Vassâf 'Abdullâh Efendi bu kadar sinn-i şeyhûhet ile yine mutâla'a-i 'ulûm ve kütüb ve resâ'il ve tasnîf ü te'lîfden bir ân hâlî olmuş değiller idi. 'Asırlarında 'ulemâ'-i mütebahhirîn ve ehl-i temkînden idiler. Vassâf tehallus buyururlar idi. Hüsn-i tabî'atları zâ'idü'l-vasfıdır. Dîvân tertîb olunacak kadar gazelleri ve kasideleri cümlesi ra'nâ ve pesendîdedir. Zebân-ı Fârisî'de mehâretleri, fenn-i inşada hüsn-i edâ ve sebk-i bî-nazîrleri hakkâ ki Vassâf-ı hazre-i 'asr denmeğe şâyân olur. Ve kader bahsinde bir garîbü'l-üslub risâleleri dahi vardır. Mütevâzî', dervîş-nihâd, kârdân, ve gürûh-ı talebe ve

²²⁵⁶ Nidâyî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Beyhan Kesik, “Nidâyî, Şeyh Abdullah Efendi”, <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5102> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²²⁵⁷ 7 Haziran 1761 Pazar.

*‘ulemâya himmet ü merhametleri zâ'idü'l-vasf bir zât-ı ‘adîmü'l-misl idi;
rahmetullâhi ‘aleyh. Eyyûb Ensârî hazretleri civârına defn olundu. Târîh-i
vefâtları bi'l-bedîheti ser-zede-i hâme-i Hakîr olmağla, işbu mahalle sebt
olunmak münâsib görüldü: Târîh-i vefât el-merhûm, Li-münşi'ihî:*

Fâzıl ü ‘allâme Vassâf-ı ‘asr Müftiyi’l-enâm

Cümle âsâr-ı şerîfi zâtı gibi mu'teber

Fazl ü ‘irfân ü kemâlatı müselleme cümleye

Lâ-yukâlû hâhünâ ‘an-vâhidin fihî’n-nazar

Mevt-i ‘âlim mevt-i ‘âlem gibidir bî-şekk ü rayb

Müştehiridir nezd-i ehl-i ma'rifetde bu haber

Bir mücevher mısraım târîh düşdü Hâkimâ

Etdi ‘Abdullâh Efendi Cennet-i ‘Adn’i makarr Sene 1174... ” (s. 983-985)

Aşağıdaki tabloda, Vassâf Abdullah Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...Nâzım-ı mûmâ-ileyh Şeyhülislâm Vassâf Abdullah Efendi Akhisar nâm mahallde kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup Dersââdet’e bi’l-muvâsala tahsîl-i ulûm-ı âliye ve tekmîl-i nûsah-ı ilmiyye eyleyüp bin yüz on bir târîhinde tarîk-i tedrîse duhûl ve bir müddet mürûrunda Selanik kazâsı mevleviyyetine ve yüz kırk târîhinde Mısır-ı Kâhire mevleviyyetine nâil olduktan sonra akâide dâir bazı mesâil u müşkilâtı hall u tefhîm eylemek üzre cânib-i İran’a azîmet ve hitâm-ı memûriyetle Dersââdet’e avdeti hengâmda Anadolu sadâretine ve yüz altmış iki târîhinde Rûmeli sadâretine ve üç sene mürûrunda sâniyen sadâret-i merkûmeye ve yüz altmış sekiz sâlinde makâm-ı vâlâ-yı meşîhata revnak-bahş-ı fazl u kemâl buyrulup sekiz mâh mürûrunda vukû-ı infisâliyle Mirgünoğlu nâm mahallde vâki sâhilhânesinde ikâmetle güzârende-i rûz u leyâl olmuş iken bin yüz yetmiş dört senesi şehir-i Zilkaidesinde sinnîn-i ömrü mâh-ı kâmileyi mütecâvizen âzim-i kurbgâh-ı Rabb-i bî-zevâlî olmuştur. Müşârün-ileyh ırkı tâhir bir âlim-i mütebahhir olup kendisinin bin beş yüz aded beyti şâmil Behçet-nâme isminde bir manzûme-i mu’teberesi ve hatt-ı ta’likte kemâliyle behresi olduğu ve Abdî ve Vassâf mahlaslarıyla

	<i>haylice eş'ârı bulunduğu reîsü'l-küttâb Vâsıf Efendi târîhinde mestûr u mukayyedir...''²²⁵⁸</i>
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>"...Şeyhu'l-İslâmlık makamına yükselen fazilet sahiplerinden üstün ahlâklı bir zât olup hâl tercemesi yukarıda geçen İbni İsâ-yı Saruhânî torunlarındandır. İlk tahsilini doğum yeri olan Akhisar'da yapıp İstanbul'a gelerek tahsilini tamamladıktan sonra Fenâri Hâşiyecisi meşhur âlimlerden Kara Halil Efendi'ye damat oldu. Bundan sonra nâiblik mesleğine girerek Selanik, Mısır yüksek kaadîliklerinde şer'î vazifeler gördü. Bir aralık devlet tarafından uhdesine tevdi' buyurulan ilmi bir vazîfeyi îfa için İran ve Mâverâü'n-Nehir'e gitti. Dönüşünü müteâkıb mükâfat olarak uhdesine Anadolu, daha sonra Rumeli Kazaskerliği rütbeleri tevcih buyuruldu. 1168 târihinde yüksek Şeyhu'l-İslâmlık makamına nail oldu. Fakat yaşlılığından ileri gelen takatsizliği dolayısıyla beş ay sonra Emîrgândaki yalısında inzivaya çekildi. Bu şekilde yaşarken 'mevt-i âlim - mevt-i âlem' terkibi ile</i> <i>İtdi Abdullah Efendi Cennet-i Adn'i makarr mücevher Mısramın delâlet ettiği 1174 târihinde yüz yaşına yakın bir yaşta dünya dan ayrıldı. Hazret-i Hâlid (R.A.) civarında Siyavuş Paşa türbesi yakınına defn edildi. Oğlu Muhammed ve torunu Muhammed Şerîf Efendiler de Şeyhu'l-İslâmlık makamına nail olan fazilet sâhiblerindendirler. Tâlik yazısını yazanlar arasında sayılan hattatlardandır. Mürettep dîvançesinden başka bin beş yüz beyti toplayan Hayâl-i Behçet-âbâd unvanlı nasîhat verici şairane bir manzûmesiyle kelâm ilminden Zemzeme isminde mensur değerli bir eseri vardır. Nahiv ilminden meşhur Kâfiye'yi de manzum olarak terceme etmiş ve İrşâd-ı Ezkiyâ ismini verm.iştir. Bundan başka kelâm san'atlarının güzellik numunesi makamında meşhur Unvânu'ş-Şeref kasidesine de bir nazîresi vardır ki Arab edebiyatındaki kuvvetinin şâhid ve burhanıdır Muallim Nâcî Efendi merhumun Hayâl-i Behçet-âbâd manzumesi hakkındaki ifadesi aşağıya nakî olunmuştur...Bâzı eshâb-ı nühâ Şeyh Gâlib'in meşhur Hüsn ü Aşk manzumesi bir dereceye kadar olsun bu esere taklîden yazılmış olduğunu iddia etmek isterler...''²²⁵⁹</i>

Tablo 42: Abdullah Vassâf Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Hâkim Efendi'ye kıyasla daha kronolojik bir biyografî kaleme aldığı görülen Fatin, Hâkim Efendi'den farklı olarak Vassaf'a ait eserlerden birinin ismini zikretmiş, Mehmed Tâhir ise birçok çalışmasına yer vermiştir. Mehmed Tâhir'in Hâkim Efendi'ye ait olan ve aynı

²²⁵⁸ Fatin, Tezkire, s. 518-519.

²²⁵⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 428-430.

zamanda *Hâkim Tarihi*'ndeki mezkûr biyografide yer alan tarih manzûmesine yer vermesi, *Hâkim Tarihi*'nin önemini ortaya koymaktadır.²²⁶⁰

c. Âsım Tarihi

Âsım Efendi, hâl tercümelerini kaleme aldığı kişiler arasında 7 tanesinin edebî şahsiyetlerine yönelik bilgiler sunmuştur. Bu isimler “Âdem Efendi”, “Seyyid Mehmed Kudsî Efendi”, “Ahmed Vâsıf Efendi”, “Seyyid İbrâhîm İsmet Beyefendi”, “Neş’et Efendi”, “Tayyâr Mahmûd Pâşâ” ve “Sünbülzâde Vehbî”dir.

Âsım Efendi'nin eserinde kaleme aldığı şair ve yazar biyografilerinden ilki **Âdem Efendi**'ye aittir. Âdem Efendi'nin, Şehrîzor'da bulunan Erbil isimli bir kasabada doğduğunu, küçük yaşta babasıyla Halep'e gittiklerini ve orada ilim tahsil edip, edebiyat ilminde ilerlediğini, Arapça şiir ve inşada maharetli olduğunu ifade eder. Âsım Efendi onun İstanbul'a gelip şiir ve inşadaki maharetini burada da ispatladığını, bir süre sonra müdderis olduğunu ve Râşid Efendi vasıtasıyla Evkâf Müfettişliği makamına atandığını dile getirir. Onun Arapça'da fesahat ve belagat konularında çok iyi olmasından dolayı sefir olarak görev aldığını, öncelikle Edirne'ye ardından Kudüs'e görevlendirildiğini ve burada ömrünü tamamladığı bilgisi verilir. Âsım Efendi, biyografide vefat tarihini vermeyi muhtemelen unutmuştur. Âsım Efendi, onun ne kadar iyi bir şair ve münşi olduğunu tekrar ifade ettikten sonra, hafıza gücünün âlemde nâdir olduğunu dile getirmiş onu ikinci bir Ebû Dülâme²²⁶¹ olarak tasvir etmiştir. Sanatının yüceliğini Nâbigâ'nın²²⁶² sahip olduklarının toplamı olarak mübalağa ederek, nadîde olan kasidelerinden birkaç beyti alıntılarını beyan etmiştir:

“...Cânib-i Hicâzdan avdet ve mansıbı olan Kudüs-i şerîfde hükûmet eden Âdem Efendi dahi itmâm-ı âb u dâne-i kısmet ve 'âlem-i 'ukbâya 'azîmet eyledi. Mûmâ ileyh fi 'l-asl Şehrîzor'a a'mâlinde Erbil nâm kasabada mütevellid olup sıgar-ı sinninde pederiyle Halep'e hicret ve tahsîl-i 'ulûm u ma'rîfet edüp, fûnûn-i edebîyyeye kemâl-i intisâb ve tab'-ı kavîye mâlik olmağla, 'Arabî şî'r u inşâ ile fâ'ik-ı etrâb oldukdan sonra, kibletü'l-ikbâl ve vechetü'l-akyâl olan istanbul'a gelüp, devâ'ir-i kibârda bir zemân ârâm ve nakd-gerân-ı 'asra mâye-i isti'dâdını

²²⁶⁰ Abdullah Vassâf Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İbrahim Halil Tuğluk, “Abdî (Vassâf), Abdullâh Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1181> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²²⁶¹ bk. Necati Kara, “Ebû Dülâme”, s. 122.

²²⁶² bk. Süleyman Tülücü, “Nâbiga Ez-Zübânî”, s. 262-263.

delâ'il-i nazm u nesr ile i'lâm edüp ve seferde Buhârîhânlık sebebi ile dâhil-i 'idâd-ı müderrisîn ve şâh-beyt-i kaside-i ricâl olan Râşid Efendi'ye tereddüd ile nizâm-ı hâle karîn olmağla, mûmâ ileyh himmetiyle birkac def'a Evkâf Müfettişliği hıdmetiyle de be-kâm ve lezâ'iz-i sıl;ât ve 'atâyâ-ı ricâlle hemîşe şîrîn-kâm olmakda idi. Lisân-ı tâzîde fesâhat ve belâgatla güzîde olmak hasebiyle, sergerde-i Vehhâbiyân'la muhâvere ve iktizâsı üzere taraf-ı mîrîden otuz bin gurus dahi i'tâ ile kîse-i derûnu mâlâmâl-i nakdîne-i meserret kılındı. Hicâz'a varup me'mûriyyeti edgâs-i ahlâm mesâbesinde bir hâlet olmağla, ne hâl ise birkac mâh anda ikâmet ve Kudüs'e gelüp hükûmete mübâderet üzere iken, itmâm-ı enfâs-i ma'dûde ile cânib-i bekâya rihlet eyledi. Mûmâ ileyhîn 'Arabîyyet'de mehâreti, husûsan edebîyyede kemâl-i hazâkati olup, lisân-ı 'Arabî'de şî'r u inşası makbûl ü müselleme ve kuvve-i hâfîza ile nâdire-i 'âlem idi. Evâ'il-i hâlinde muktezây-ı fakr u fâka ile muhtâc-ı tekâlîf-i şâkka olup, ba'zı kibâr ve ricâl dâ'irelerinde fekâhet ve mutâyebetle kesb-i tekarrub u istînâs ve hasbe'l-meclis ba'zı nâsın fasl u mesâvîleriyle erbâb-ı mücûn levâzımından mudhikâtı, bünyâd-ı emeline esâs ve ol vechile teveccühât ve telattufâtlarını ihtilâs eylemekle, cihet-i te'ayyüşü müttesi' ve derece-i kadr u i'tibârı mürtefî' olup, sâyelerinde kesb-i mâye ve neyl-i vâye eylediği bülemlend mertebelere dahi ba'zan harf-endâz ve verâlarında 'Hâzâ eyzan mine't-tefekkuh'²²⁶³ deyü latîfe-perdâz olur idi. Hulâsa Sâni-i Ebû Dülâme bir zât-ı pür-hengâme idi. Niçe kasâyid-i bedî'aları meşhûdumuz olmuşdur. Hakk budur ki metânet ü selâsetde sâbiga ve revâyi'-i sanâyi'-i berâ'atde bâliğ-i mebâliğ-i Nâbiga idi. Ba'zı kibâr-ı vakte 'arz eylediği kaside-i nadîdeden çend ebyât bu mahalle kayd ü isbât olundu.

Lehû

Mâ lî ve lî'z-zabyi'ş-şurûdu'l-ekhali

Mer'âhu kalbî ve huve lâ yertâhu lî

Lem yahlu min lahazât-i bahli 'uyûnihî

Fî küll-i menbit-i şî'rihî min ensuli

Yusmâ fuvâdî ve huve fî sevdâ'ihî

²²⁶³ Bu da bir yemiş.

*Ve mine 'l- 'acâyib ennehû lem yevcel*²²⁶⁴

Ve lehû

Kad hezzetihâ kaddehu 'l-memşûkan

Raybü 'l-menûn gadâ lenâ ma 'şûkan

Yâ le 'r-ricâlû 'l-müstehâmü lem yekün

*Fecru 'l-visâli li-leyle mahlûkan*²²⁶⁵ (s. 87-88)

Âdem Efendi'nin biyografisine tezkirelerde rastlayamadık. Yapılacak yeni çalışmalarla Âdem Efendi'nin biyografisinin tamamlanacağı âşikârdır.

Âsım Efendi, biyografisini teferruatlı bir şekilde ele aldığı **Seyyid Mehmed Kudsî Efendi**'nin Rakka Eyaketi'nden Medîne-i Ruhâ'da doğduğunu, pederinin Hasan Efendi isimli bir âlim olduğunu, bülûğ çağına geldiğinde beldesindeki âlimlerden ilim tedris ettiğini belirtmiştir. Bilhassa şiir ve inşada hünerli olduğu dile getirilen Kudsî Efendi'nin kendisini herkesten önde gördüğü, âlüfte-meşrepli, havalı ve burnu yukarda biri olduğu, neşe veren maddeler kullandığı, aşk ve meşk ile ahû gibi güzellerle yakından ilgilendiğinden arkadaşları arasında pek sevilmediğini ileri sürülmüştür. Âsım Efendi, tüm bunlara rağmen parlak fikirli bir zât olduğundan dolayı hayret verecek bir şekilde her ilmin usulüne dair söz söyleyebilecek kadar hâkim biri olduğunu, hafızasının da Asma'î²²⁶⁶ gibi çok iyi olduğunu belirtir. Sohbetlerinde fıkralara, atasözlerine, beyitlere, hikâyelere yer verdiğini, sözü nasıl söylemesi gerektiğini bilen biri olduğunu ve üç dilde şiir ve inşaya kadir olup, özellikle berber-nâme ve zenân-nâme türlerinde eserler verdiği vurgulanır. Âsım Efendi, bir süre sonra Urfa'ya atanan Kudsî Efendi'nin azledilerek Hicaz'a gönderildiğini ve 11-20 Mart 1807 tarihinde İstanbul'da vefat eylediğini söyler. Sultan Bâyezîd hazîresinde defnedilen Kudsî Efendi'nin vefatına dair Sürûrî'nin yazdığı bir tarihi paylaştıktan sonra onun açgözlülük bakımından Eş'ab'a²²⁶⁷, cimrilik bakımından Mâdir'e²²⁶⁸ benzediğini söyleyen Âsım Efendi, onun hakkındaki menakıpların edebiyat kitaplarında sıklıkla yer alan Serûcî, Ebû Dülâme, İncili Çavuş ve Tıflî'nin menakıplarından daha çok olduğunu, hakkında gülünecek şeylerin ve hezliyyatının

²²⁶⁴ Bana ne oluyor ki, sürmeli gözlü kaçkın ceylânın otladığı yer kalbimdir, oysa o bana ısınmıyor. Gözlerinin cimriliği, göz ucu ile bakışlardan ve saçlarının her birinin ucundaki oklardan hâlî değildir. Sevdâsında olduğu halde kalbimi avlıyor. Şaşılacak şu ki, kalbim bundan korku duymuyor.

²²⁶⁵ Selvi boyunu titretti. Zamanın hâdiseleri bizim için sevilen bir şey oldu. Ey adamlar! Şaşkınım imdâdına koşun. Onun gecesi için visâl fecri yaratılmış değildir.

²²⁶⁶ bk. Süleyman Tülücü, "Asmaî", s. 499-500.

²²⁶⁷ Mizah ve esprinin kazanç vasıtası haline gelmesi Eş'ab'la başlamış, onun mizahî anekdot ve esprileri (Rosenthal, s. XII) edebî eserlerde yer almıştır. bk. İsmail Durmuş, "Mizah", *DİA*, XXX, 205.

²²⁶⁸ Arap mesellerinde Mâdir cimrilikte meşhurdur. bk. İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, XXIX, 294.

sonsuz olduğunu hatta bunların kaleme alınsa Ebû Müslim hikâyesinden daha çok olacağını ileri sürer. Kimi zaman da işinin ehli bir hoca gibi camide kürsiye çıkıp dinî konularda nasihatler verdiğini söyleyerek bir nevi hicveder. Âsım Efendi, bir iki anekdotu paylaşacağını okura açıkça bildirdikten sonra ilk olarak, Selim Efendi ile aralarında geçen bir hâdiseyi, ikinci olarak ise Mısır’da görev yaparken başından geçen bir hâdiseyi okura anlatır²²⁶⁹:

“...Müteveffâ-yı mûmâ ileyh 'an-asl şehri Eyâlet-i Rakka olan Medîne-i Ruhâ'da fuhûl-i 'ulemâ-yı kirâmdan mazanne-i kerâmet Hasan Efendi nâm bir pîr-i mübârek-dem ve 'azîz-i fâzıl-ı mükerrermin ma'nâ-yı lafz-ı nesebi ve fehvây-ı kitâb-ı hasebi olup, idrâk-i hadd-i bülûğ ve temyîz-i tarîk ü fîrûğ eyledikde, beldesi 'ulemâsından mukaddimât-ı 'ulûma şurû' ve ol aktâr, vasat-ı iklim-i râbi' olmakdan nâşî, muktezâ-yı tabî'î olan i'tidâle akreb mizâc ü dimâğ cihetinden ve fî zâtihî kuvvet-i tabî'at ve hiddet-i zekâ vü fetânete mâlik olduğundan, vakt-i yesîrde istihsâl-i usûl ü fîrûğ edüp, lâkin tab'ı edebîyyât ve muhâzarât semtine münsâk u meş'ûf ve şî'r u inşa tarafına mecbûl ü masrûf ve nefsinde sebk-rûh ve âlüfte-meşreb ve sirişinde 'unsûr-i hevâ evfer u ağleb olmağla, hemîşe ülfet-i yârân ve isti'mâl-i mükeyyefât-ı neşve-resân ve 'aşk u meşk-ı sâde-rûyân ve mugâzele-i gazâlân-ı 'işve-perdâzân pîşe vü endîşesi olmuş idi. Binâ-ber-ân bir fenn-i mahsûsu sûhtece itkân üzere kemâ yenbagî temâm görüp, muhassalâta iştigâl ve nüshaları kâmilâne istikmâl eylemeyüp, şehri mehâdîm tahsîli vâdîsinde nebzeleriyle iktifâ ve icmâlle istifa eylemiş idi. Ancak zihn-i vekkâd ve fikr-i nekkâd sâhibi olmağla, mücmelden mufasssala intikâl ve hayret verecek mertebe her 'ilmin usûl ve mebâhis ü ahkâmını beyânda kat'-ı rişte-i kîl ü kâk ve kavâ'id ü zavâbitüne mebnî îrâd-ı su'âl ü cevâb eder idi. Kuvve-i derrâkesi, cerbeze-i mufrta derecesinde iken, hâfızasında olan kuvvet-i tâmmе, âyet-i kübrâ ve ictimâ'-ı zıddeyn vukû'unu nâtık bir hârîka-i 'uzmâ idi. bu sebeble bulunduğ u mecâlisde nakden ve naklen tegallüb-nümây-ı fuhûl-i fuzalâ olur idi. Kuvvet-i hâfızası bir derecede idi ki, Asma'î gibi bir def'a mütelâ'a ve istimâ' eylediğ i nesneler, sahîfe-i hâtırında ke'n-nakşı fî'l-hacer beyâna mâlikü mazhar ve cibillî beşûş ve hoş-manzar, şen vu şûh u şakrâk ve men-kân mütekellim vahde sîgasında emsâl ü ebyât ve letâ'if-i hikâyât ve netâyif-i fîkarât serd ederek, ta'bîrât-ı dil ü cân olurlar idi.

²²⁶⁹ Seyyid Mehmed Kudsî Efendi'nin biyografisi çok kapsamlı olarak kaleme alındığından, tezimizde kısaltılarak yer almıştır.

Ve elsine-i selâsede kadr-i müsterek nazm ü inşaya kâdir olup, lâkin ekseri berber-nâme ve zenân-nâme vâdilerinde olmağla, erbâb-ı edeb beyninde i'tibârı kâsır idi... bî-çâre bîmâr ve eski serhoşlukları eseri olarak mübtelây-ı renc-i humâr ve kebâb-âsâ âteş-i ıztırâbda döne döne yanup nâlân ü dil-fikâr oldukdan sonra, me'zûnen İstanbul'a güzâr ve halîle-i sâniyyesi olan merhûm Râ'ik Efendi kerîmesinin hânesinde bir iki mâh kadar enîn ü hanîn ile imrâr-ı şâm ü seher edüp, bilâhere târîh-i mezbûrda murg-i rûhu cânib-i Kudüs'e tâ'ir ve evvel ve âhur kudsîliği zâhir oldu. Nâz u na'imle perverde eylediği vücûd-i nâzik-terini Sultân Bâyezîd hazîresinde defîn ve vedî'a-i zîr-i zemîn kılındı; rahmetullah. Vefâtına Sürûrî'nin gûyâ olduğu târîh-i dil-ârâdır. Târîh:

Eyledi rihlet gelüp Kudsî Efendi Ka'be'den

...Ve müteveffâ-yı merkûm Haleb'de ikâmetleri hılâlde hânedânlık ve meyzebânlık husûsuna murâ'î ve cûd ü sehâvet ve delâlet misüllü hayrât ü hasenât semtine sâ'î olup, lâkin İstanbul'a gelüp, tarîk-ı resmîye bi'l-fî'l dâhil ve gînâ vü servet ve 'ulüvv-i menzilete nâ'il oldukdan sonra, sübhânallâhi Te'âlâ evvelki ahlâk-ı sûtûdesi 'aks-i küllî ile ma'kûs ve Eş'ab-i meşhûrdan ezyed hurs u tama' ve Mâdir'den eşedd levh ü hasâsetle menkûs oldu. ve Nakşibendî tarikâsına intisâb iddi'âsiyle ba'zı dervîşlere delâlet eder iken, evâhır-ı eyyâmında yüzlerine nigâh eylemez oldu. Bi-aynihî Na'imâ merhûmun Behâyî Efendi tercemesinde beyân eylediği minvâl üzere oldu.²²⁷⁰... Hulâsâ-i kelâm menâkıbları kütüb-i edebiyâtta meşhûn olan Serûcî ve Ebû Dülâme ve Tıfli ve İncülü Çavuş ana şâgird olmayacakları mâ-lâ-kelâm idi. Bunun mudhikâtına gâyet ve mücûnât ve hezliyyâtına nihâyet yokdur. Tahrîr olunsâ Ebû Müslim Hikâyet-nâmesi'nden ezyed ve evfer olmak ezherdir.... (s. 518-528)

Teşbîh ve telmîh gibi edebî sanatlar başta olmak üzere biyografisinde edebî estetiği ön planda tuttuğunu gördüğümüz Âsım Efendi'nin, aynı zamanda eleştirel ve hicvedici bir anlatım tutumu sergilediğini görmekteyiz. Dönemin tezkireleri arasında *Safâyî Tezkiresi*'nde rastladığımız Kudsî Efendi'nin²²⁷¹ biyografisi kronolojik bakımdan Âsım Efendi'yle paraleldir. Safâyî, Âsım Efendi'den farklı bir şey söylememiştir:

²²⁷⁰ Söz konusu beyân için bk. Mehmet İpşirli, *Na'imâ Târîhi*, s. 1505.

²²⁷¹ Mehmed Kudsî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Emine Sıdika Toptaş, "Kudsî, Halîmzâde Mehmed Efendi", <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7261> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

“...Ruha ulemâsından Hasan Efendi’nin oğludur. Ulûmda mâhir olduğundan birkaç defa İstanbul’a gelerek şöhret buldu. Bir defa memleketine müftü olduysa da giçinemeyip Rumkale’ye ikâmete gönderildi. Selim Sırrî Paşa orada görüşünce İstanbul’a getirip müftü tayin ettirdi. Sonra İzmir naiblik ve nakibliği eklendi. 1210’da Erzurum mollası olup Mısır seferine 5-6 bin yardımcı askerle geldi. Mısırîn fethinde kadı tayin edildiyse de şeyhülislam uygun bulmadı. Muharrem 1221’de Mekke kadıs oldu. İstanbul’a döndüğünde hasta olmakla 1221’de vefat etmiştir. Bâyezid kabristanına defnedilmiştir. Fâzıl ve üç dilde şair ve münşî olup hangi mecliste bulunursa bulunsun tek konuşan o olurdu. Meşrebi lâübalîyâne ve rindâne olduğundan bazı gülünç hâlleri görülmüştür...”²²⁷²

Âsım Efendi’nin kapsamlı bir şekilde biyografisine yer verdiği bir diğer isim **Ahmed Vâsıf Efendi**’dir. Âsım Efendi, onun Bağdad’lı olduğunu Bağdad ve Hicâz ulemâsından ilim tahsîs ettikten sonra bilhassa edebiyat vadisine yöneldiğini, Arabî ilimlerle meşgul olduğunu, bir vesileyle Mûsul Valisi Hüseyin Paşa dairesine intisap ettiğini belirtir. Hazîne Kitâbeti ile görevlendirildiğini ve akabinde İstanbul’a geldiğinde birçok ihsan ve hediyelerle karşılandığını ve bir süre sonra Abdurrezzâk Efendi’nin himâyesine girdiği bilgisini verir. Âsım Efendi, *Enverî Tarihi*’nde yazıldığı üzere onun Hâcegân zümresine girdiğini belirtir. İspanya’ya sefâretle gönderildiğini ve bir dönem vak’anüvîs olarak hizmet ettiğini vurgulayan Âsım Efendi, 9 Ağustos 1793 Cuma günü Halep Valisi olduğunu ve bu esnada Yusuf Ağa ve Râşid Efendi’nin haklarında kötü işler yaptıklarına dair bir resmi yazı yazdığını ve bu yazının Kudsî Efendi’nin eline geçmesiyle görevlerinden alınmalarına sebep olduğunu ve onların kinine maruz kaldığını ifade eder. Yaptığı birtakım işler sebebiyle Limni Adası’na sürülen Vâsıf Efendi’nin, tekrar vak’anüvîslığe getirildiğini belirten Âsım Efendi, onun Vâlîde Sultan’ın bina eylediği mektep hazîresindeki mezara defnedildiğini, vefatına Sürûrî’nin bir tarih söylediğini belirtir. Onun inşasının özelliklerini anlatırken, anlaşılmaz ve kaba olduğu yorumunda bulunur. Onun tabiatının zarafet ve nezaketten uzak, kötülük ve tatsızlıklarla dolu olduğunu belirten Âsım Efendi, meclisine gelenlere kaleme aldığı fıkraları okuduğunu ve onların övmeleri ve takdir buyurmaları karşısında mest olduğunu belirtir. Fıkralar karşısında sessiz kalanlara karşı rencide edici ve azarlayıcı sözler sarf ettiğini ileri süren Âsım Efendi, onun sadece fıkralarla değil bazen de şiir tahrir ederek hezl ve kahkahaya sebep olduğunu söyler. Merhum Enverî Efendi’nin tarihiyle karşılaştırıldığında ondan yararlandığı görülen matbu bir tarihe sahip olduğunu belirtir. Onun, fakir olduğunu beyan ederek Saltanat’tan yardım istemeyi âdet haline

²²⁷² Safâyî, *Tezkire*, s. 893.

getirdiğini ve bu durumun vefatına kadar sürdüğünü vurgulayan Âsım Efendi, vefatında çok fazla altına sahip olduğunun ortaya çıktığı ve bu durumun da dedikodulara sebep olduğu bilgisini verir:

“...Müteveffâ-yı mûmâ ileyhın tıynet-i aslîsi, hâk-i Bağdâd’dan muhammer ve hâmmâme-i Bağdâdî gibi ol burc-i evliyâdan evc-i zuhûra ser-ber-âver olup temyîz-i ‘Irâk u Hicâz ve teşhîs-i şehbâz u şehnâz mertebesine bâliğ oldukda, ol belde ‘ulemâsından tahsîl-i mukaddimât-i ‘ulû ve istifade-i mantûk u mefhûm edüp, tab’-ı edebiyât tarâfına minsâk ü müncezib ve eş’ar ve türesselât vâdisi esb-i tâzî-i zihn-i çâlâkine muvâfık ve münâsib olmağla, ol semte inhirâf ile ‘ulûm-i ‘Arabiyye’ye iştigâl ve i’tilâf edüp, lâkin cihêt-i me’âş ve kesb-i mâye-i intî’âş için ba’zı müte’ayyinân-ı beldenin hıdmet-i kitâbetini ihtiyâr ve hâme-i sıfat-ı tesvîd-i sahâyif-i bîz ile hıdmetinde olduğu zevâtın safâyih-i mesâlihlerini tebyîza sarf-ı vüs’ü iktidâr ederek, cevdet-i yerâ’a ve kesret-i bidâ’a ile kuvvet-i tab’-ı bâhiru’l-berâ’ası, zebân-zede-i iştihâr olmuşidi. Bir takrîble Mûsul Vâlisi Hüseyin Paşa dâ’iresine rişte-bend-i intisâb ve Hazîne Kitâbeti ile gencîne-i yesârdan fi’l-cümle behre-yâb olup seksan iki seferinde müşârun ileyhle ‘âzim-i cihâd ve aşasıyla berâberce esîr-i dest-i düşmen-i bed-nihâd olup, ba’de bürhetin ba’zı tahrîrâtla âsitâne-i sa’âdet’e irsâl eylemekle hamûlesi olan evrâk u ahhârı mahallerine iblâğ u îsâl eyledikde, cânib-i Saltanat’dan nâ’il-i ‘atıyye vü ihsân ve ba’zı tavsiyenâmeler ile Ordu-yı hümayûnâ revân olup, vusûlünde Re’îs-i vakt olan ‘Abdurrezzâk Efendi’ye “Sübhânallah b’estirzâkahû” deyerek, ittisâlle dâhil-i usûl oldu. Kendüsüne mensûb olan Enverî Târîhi’nde tahrir eylediği üzere, bir def’a mütâreke hıdmetinde sâ’î olmağla, sa’yi meşkûr ve mazhar-ı teveccühât-ı evliyâ-ı um+ur ve Hâcegân zümresine de ilhâkla mesrûr oldu. Ba’de’l musâlaha Ordu-yı hümayun ma’iyyetiyle âsitâne’ye vârid ve kadem-be-kadem dest-yârî-i ricâl-i devletle derece-i irtifâ’a mütesâ’id olup hâline münâsib ba’zı menâsıbdâ devrân ve bir def’a Sefâretle İspanya’ya revân olup... ve çend mâh mikdâr hânesinde derd-i cân-kâr ile dil-fikâr ve müştâgil-i tedbîr u tîmâr iken târîh-i mezbûrda zât-ı me’ârif-simâtından vâsf-ı hayât münselib ve ‘âlem-i ‘ukbâya müncezib olup, Hazret-i Hâlid civârında Vâlîde Sultân’ın müceddeden binâ eylediği mekteb hazîresinde i’dâd olunan mezâra defîn ve vâsıl-ı rahmet-i Rabbü’lâlemîn oldu. Vefâtına Sürûrî merhûmun söylediği târîhdir:

Vâsıf Ahmed-şiyem kıldı vefât

Merhûm-i mûmâ ileyhın inşasında olan ta'kîd ü gılzat, tab'ında olan siklet ü fezâzata dâl ve ta'birât-ı bî-meze ve bî-halâveti, zarâfetden ve nezâket eserinden mu'arrâ olduğuna eserden mü'essire intikâl edenlere bşâ'ibe-i işkâldır. Bizâ'a-i müczâtına olan i'tinâ ve tenâfûs ise kaleme alınacak madde değildir. Cibiulletinde gılzat ve humk u ru'ûnet olup, dikkat ü nezâketden bî-behre olmağla, meclisine gelenlere ba'zı kaleme aldığı fıkraları kırâ'et ü irâ'et eyledikce, tahsînlerine mest olup sükût veyâhûd cüz'ice engüşt-nihâd-ı istişkâl olanlara 'an-mükâberetin izhâr-ı sûret-i renciş ile âzâr eylemek âdeti idi. Ba'zan nazm-ı eş'ar vâdîsine de refât edüp lâkin hak budur ki halâve vü tulâveden 'ârî olmağla nümûnesini tahrîr elbette hezl ü kahkahayı mûcib olmağla rüsvâyılığınan ictinâb ol bâbda küme-yi hâmeye 'inân-gîr oldu... Hâlâ beyne'n-nâs kendüsüne müsned olan târîh-i matbû', merhûm Enverî Efendi'nin musattar-ı keşîde müdevven târîhiyle mâdde-be-mâdde tatbîk olunmağla, mecmû'u bi-'ibâretihî andan menkûl olduğu nümâyân oldukda, nefisine i'tizâ ile intihâli, i'tinâ ve iddi'âsına temâmca münâkız olmağla, be-gâyet isti'câb olundu. Ve fi'l-hakîka dibâcelerden gayri münâfât yokdur... Garâ'ibdendir ki dâ'imâ arz-ı fakr u ihtiyâc ile dergâh-ı Saltanat'dan ve tarâf-ı 'uzmâdan cerr u isti'tâ eylemek 'âdeti olup, ol haslet-i deniyye vefâtına dek müntehî olmuş idi. Ba'de-vefâtihî henûz İspanya'dan getirdiği yüz bin gurusluk kadar İspanya Altunu, mührüyle çıkup ve ba'dehû intikâline kadar müdahharı olan sekiz yüz kîselik mikdâr dînâr-ı tâmmü'l-'ayâr zuhûru, hakkında haylice güft-gûnun bâ'is-i sudûru oldu; Hakk celle ve 'alâ hazretleri cümlemize kanâ'at ihsân eyleye, âmîn...” (s. 529-536)

Aşağıdaki tabloda, Ahmed Vâsıf Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Fatin	“...reîsülküttâb Ahmed Vâsıf Efendi Bağdâdiyyü'l-asl olup mukaddemâ Van ve Kars ve Haleb câniblerinde birçok zamân ikâmetle tahsîl-i hüner u ma'rîfet eyleyüp muahharen Dersaâdet'e bi'l-muvâsala bazı küberânın kitâbet hizmetlerinde bulunarak rütbe-i hâcegânîyi bi'l-ihraz âmedî odası hulefâsı sınıfına dâhil ve bir müddet oda-i mezbûra müdâvemetden sonra mevkûfât kalemi hâceligine ve ba'dehû küçük rûznâmçe hizmetine ve bir aralık metrûk kalyonlar kitâbetine ve bir vaktten sonra Anadolu muhâsebeciligine ve bin iki yüz elli târîhinde metrûk başmuhâsebeciligine ve birkaç defa dahi tekrâr Anadolu muhâsebeciligine nâil olmuş ise de ol

	vakte göre menâsıb-ı mezkûre çendan idâre-i hâle medâr olmadığından ekser evkâtı fakr u fâka ile hebâ ve kendisi vak'a-nüvîslikle varak-gerden-i sahâyîf-i subh u mesâ olmakda bulunup o esnâda bazı ashâb-ı garazın ifsâd u iğvâsına mebnî Midilli cezîresine nefy u iclâ ve mahall-i mezbûra kable'l-azîme avf u itlâkı karîn-i müsâade-i şehen-şâh-ı kerem-fermâ buyrulmuş olduğundan tekrâr sâlîfî'l-beyân Anadolu muhâsebeciligine ve müddet-i kalîle zarfında sâniyen metrûk başmuhâsebe hâceligine ve bir sene tekmîlinde büyük rûznâmçe mansıbına nâiliyetle bekâm ve bir müddet mürûrunda tevki'i-i dîvân-ı hümayûn memûriyetine revnak-tırâz-ı ihtîşâm buyrulduktan sonra ba'de'l-infisâl tekrâr rûznâmçe-i kebîr mansıbında bir müddetcik istihdâm olunup iki yüz yirmi senesi evâsıtında makâm-ı vâlâ-yı riyâsete kuûd ve bir buçuk sene mikdârı emr-i riyâseti idâreye bezl-i mechûd eyleyüp iki yüz yirmi bir senesi evâhirinde sû-i mide illetine dûçâr ve ol sûretle umûr-ı memûresini idâreye adîmü'l-iktidâr olmuş olmasıyla riyâset-i mezkûreden ma'zûl ve sinnîn-i ömrü hadd-ı seb'îne mevsûl olduğu hâlde rûh-ı pâki âzim-i dâr-ı cinân olup civâr-ı Hazret-i Hâlid'de vâki Vâlide Sultân mektebi hazîresinde muntazır-ı rahmet-i cenâb-ı Mennân olmuştur. Müşârün-ileyh ifadesi hûb bir aded târîh-i mergûb tanzîmine muvaffak olmuştur. Eş'ârı mürûr-ı ezmine ile kazâzede-i rûzgâr olmuş olduğundan hiç bir gazel ve diger eserine dest-res olunamayup vak'a-nüvîslik memûriyetinden infisâlinde silk-i nazma keşîde eylediği işbu Kıt'a-i latîfî teberrûken tezkire-i âcizîye sebt u tahrîr olunmuştur... ”²²⁷³
Ârif Hikmet	“...Ahmed Efendi. Bağdâdiyyü'l-asldır. Vâlidî Harputî Ebu'l-bekâ Hasan Efendi Bağdâd'da sâkin 'ulemâdan dersle meşgûl bir zât imiş. Anatoli muhâsebeciliginden ma'zûl ve vak'a-nüvîs iken Midilli'ye nefy olunmuş. Evâ'il-i Muharrem sene 1209. Ba'dehu itlâk olunmuş. Cumâde'l-ülâ sene 1209. Surûrî: Vâsıf-ı Ahmed şiyem kıldı vefât (1221)... ”²²⁷⁴
Bursalı Mehmed Tâhir	“...İlim erbabmdan ve târîh bilgini bir zât olup Bağdad'lıdır. Siyasî birtakım devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Mehâsinü'l-Âsar ve Hakayiku'l-Ahbâr isimindeki iki büyük cild üzerine tertîb edilmiş tarihi meşhurdur. 'Vâsıf Ahmed şiyem kıldı vefat'Mısraının delâlet ettiği 1221 (1806) de vefat etmiştir. Hazret-i Eyyûb yakınında Mihrişah Valide Sultan Mektebi avlusunda Şeyhü'l-İsiâm Kadızâde Tâhir Efendi'nin yanında medfundur. Bir de ahlâka taallûk eden Râhib-nâme isminde ufak, Arapça'dan terceme edilmiş bir risâlesi vardır. Osmanlı târihi 1166 (1753)'dan 1188 (1774) tarihine kadardır. Her ikieseri de basılmıştır. 1203 (1789)'den 1209 (1794)'a kadar ayrıca bir zeyli varsa da basılmamıştır. 1196 (1782)'dan 1200 (1786) senesine kadar dört senelik başka zeyli de vardır. Allâme Zemahşerî'nin (Nevabiğu'l-Kelîm) adi

²²⁷³ Fatin, Tezkire, s. 510-511.

²²⁷⁴ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 97.

	<i>eserini de terceme etmiştir ki bir nüshası Üsküdar'da Selimiye Kütübhanesinde mevcuttur...’’²²⁷⁵</i>

Tablo 43: Ahmed Vâsıf Efendi’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Eleştirel ve hicvedici anlatım tutumunu Ahmed Vâsıf için de sergileyen Âsım Efendi, yukarıdaki tabloda adı geçen tezkire yazarlarından daha detaylı ve Ahmed Vâsıf’ın şahsî özelliklerinin ön plana çıkarılarak nâsirliğinin yerildiği bir biyografi kaleme almıştır.

Âsım Efendi, **Seyyid İbrâhîm İsmet Beyefendi**’nin biyografisinde onun 27 Mart 1807 Cuma günü vefat ettiğini, babasının devlet adamlarından Râ’if İsmâ’îl Paşa dedesinin ise Kesriyyeli Ahmed Paşa olduğunu, 10 Aralık 1750 Perşembe günü dünyaya geldiğini ve babasının, doğumuna bir tarih düşürdüğünü ifade eder. Onun fazilet, edep ve Arapça öğrenmek için Erzurûmî Tâ’ib İsmâ’îl Efendi’den dersler almaya başladığını, akabinde Medenî Efendi’den hadis ilmini öğrendiği dile getirilir. 1787 senesinde Halep’e atandığını bir süre başka görevlerde de yer aldıktan sonra hastalanarak vefat ettiğini söyler. Sadâretine, nekâbetine ve vefatına düşürülen tarihlere yer veren Âsım Efendi, onu sağlam duruşlu, yiğit ve sözünde duran bir kişi olarak vassfeder. Onun tabiatindeki nezaket ve seciyyet sebebiyle edebî ilimlerle çok fazla uğraştığını, üç dilde şiir ve nesir yazdığını belirten Âsım Efendi, ayrıca tarih, hikâye, fıkra gibi edebî ürünlerle meşgûl olduğunu da vurguladıktan sonra aralarında geçen bir hâdiseyi biyografisine ekler. Hâdiseye göre İbrahim İsmet, Âsım Efendi’ye “Behey Âsım! Ben seninle aynı kökten değil miyim” diye İsmet mahlasını telmîhle açıkladığında Âsım Efendi’nin cevaben “Ya ben de senin ism-i fâ’ilin değil miyim?” şeklinde bir cevap verdiğini ve bulundukları meclis de hoş bir havanın hâkim olduğu anlatılır. Âsâr-ı ‘ilmiyyesinden Zemahşerî’nin *Esâsü’l-Belâga* isimli kitabının mecâzî anlatımını tenkid ederek kısalttığını *İ’câzü’l-İcâz fî İhtisârı’l-Mecâz* ismi verdiğini ve bunun dışında kabul gören birçok eseri olduğunu belirten Âsım Efendi, onun Üsküdar verâsında Çamlıca caddesinde kendi ailesine ait bir hazîrede defnolunduğunu belirtmektedir:

“...Mevlânâ-yı müşârun ileyh devr-i Mustafa Hân-ı Sâni’de sekiz seneden mütecâviz murabba’-nişîn-i mesned-i Riyâset ve ol merkez-i mu’allâ-menziletde ‘Ehlühû fî mahallihî’²²⁷⁶ mefhûm-i muvâfıkı, ‘unvân-ı berât-ı liyâkat olup, ba’dehû rütbe-i vâlâ-yı Vezâret’le menâsıb-ı ‘âliye-i ‘adîde ihrâz ve müfred-i ‘âlem gibi tûğ ve ‘âlem ile de kesb-i kevkebe-i imtiyâz eden Râ’if İsmâ’îl

²²⁷⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 154.

²²⁷⁶ Taş yerinde ağırdır.

*Paşa'nın necl-i necîbi ve Kesriyyeli Ahmed Paşa'nın dahi hafîd-i erîbi olup,
pederleri Emîn-i Darb-hâne-i 'âmire iken, bin yüz altmış dört senesi
muharreminin on birinci günü ol cevher-i ferhunde-eser, ma'den-i sulb-i peder-
i vâlâ-güherden peydâ ve dâru'd-darb-ı 'ayâr-hâne-i dünyâya sikke sûretle
çehre-nümâ oldukda, pederlerinin dü-bâlâ işi altûn ve hazîne-i huzûr u hubûru
reşk-i Kârûn olmağla, velâdetlerine bülbül-âsâ,*

Zînet-i gülzâr-ı cânım geldi İbrâhîm Bey

*târihiyle gûyâ olmuşıdi. Nuzzâr-ı vücûd-i hâlisu'l-'ayârları perveriş-i âfitâb-ı
feyz-i Perverdigâr ile dem-be-dem pezîrâ-yı sûret-i ve gevher-i isti'dâd ve
kâbiliyyeti ân-be-ân nakş-ı sikke-i 'ilm ü kemâl kabûlüne mülâyemet-nümâ-yı
liyâkat oldukda, hidâyet-i hazret-i Rabb ve delâlet-i himmet-i eb ile 'ulemâ-yı
'asrdan iktisâb-ı fazl u edeb ve intisâb-ı dekâyık-ı lisân-ı 'Arab içün sâlik-i
meslek-i erbâb-ı taleb olmağla, bi'l-guduvv-i ve'l-âsâl tahsîl-i 'ilm-i celîle
mümâreset ü iştigâl ve bilâhare pederleri cem'u'l-cevâmî'-i fazl ü kemâl olan
Erzurûmî Tâ'ib İsmâ'il Efendi merhûmu kendülere mu'allim ta'yîn edüp âteş-
dân-ı sa'y ü ictihâdda tasfiye-i cevher-i pâkîze-nihâd ile kurs-ı isti'dâdını lâyük-
ı sikke-i sultân-ı tahsîn eylemekle, beyne'l-emsâl 'ayâr-ı meziyyet ü ifdâl ile
teşahhus u imtiyâz istihsâl eylemişıdi. Kâlâ-yı fâhir-i fazîleti temgâ-zede-i kabûl-
i ashâb-ı haysiyyet ve fezâ'il-i müktesebesı mefâhir-i haseb ü nesebine inzimâm
ve mukârenetle kesb-i meziyyet eylemekle yetmiş yedi zilka'desinin on sekizinci
günü ru'ûs-ı tadrîsle ser-fîrâz ve yine 'ale'l-'âde tarîk-ı tahsilde kat'-ı neşîb ü
fîrâz ederek Fâzıl-ı merhûmdan mücâz ve Medenî Efendi merhûmdan dahi fenn-
i hadîs-i şerîfî ba'de't-telakkî icâzetle muhrez-i i'tizâz olup, tûl-i emel-i dünyâ
gibi dûr u dirâz olan tarîk-ı 'ilmiyyede kadem-güzâr olarak, devre-i mu'tâdesı
resîde-i hadd-i intihâ ve iki yüz iki târihinde Kazây-ı Halebü's-şehbâ ile fâ'iz-i
neşve-i sahbâ oldu...On sekiz şa'bânı gurresinde zâ'ika-i şâ'ika-i emel ü
bigyetleri kand-i mükerrer-i Sadâretle şîrîn ve yirmi bir recebi gurresinde şeref-
i Nekâbetle çemen-zâr-ı kadr u menzileti sebzîn olup ol vechile güzârende-i evkât
iken dekkâka-i binye-i hayât olan dikk 'illetine mübtelâ, beyt:*

Ez-kazâ eskencebîn safrâ füzûd

Revgan-ı bâdâm huşkî mî-nümûd²²⁷⁷

²²⁷⁷ “Kader bu ya kaynatılmış şeker şurubu ve sirkeden yapılan içecek safrayı arttırdı, badem yağı da kabızlık yaptı.” anlamına gelen bu beyt Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer almaktadır. bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 51.

tehallüfüyle tîmâr u tedbîr vâ-mânde-i te'sîr olup, encâm-ı kâr târîh-i mezbûrda terk-i 'âlem-i fânî ve 'azm-i cânib-i câvidânî eyledi. Tekerrür-i Sadâreti'ne zebân-zede-i yerâ'a-i Müverrih-ı bî-bîdâ'a olan 'Arabiyyü'l-'ibâre Mısra-ı târîhdir:

Câ'e Sadru'r-Rûm ehlen 'Ismeten

Ve Nekâbet'ine 'Aynî Efendi'nin târîh-i dil-ârâsıdır;

Eyledi 'Ismet Beyi hubb-i Rasûlullâh Nakîb

Vefâtına 'İzzet Efendi bu Mısrâla ifade eylemiştir:

Eyledi firdevsi 'Ismet Beyefendi cây-gâh

Merhûm-ı müşârun ileyh fî-zâtihî mütesallib ve mütecellid, âbiyyü't-tab', şedîdü's-şekîme, şehmü'n-nefs olduğuna iki taraflu beylik sırrı dahi 'ilâve olunup haseb ü nesebi cihetine fazl-ı müktesebi inzîmâm ve zâtına meziyyet-i zemânı ittisâl ü iltiyâm birle gûyâ ki mütecessem-i vekâr u rezânet ve kûh gibi müteşahhis, temkîn ü rekânet olmağla, sûret-i tevakkuru hadd-i i'tidâli mütecâviz ve tekebbür ve te'azzum derecesine bülûğla hakkında sû'-i zannı mücevviz olmuşidi...mütercem-i merhûm, nezâket-i tabî'at ve letâfet-i seciyyet sebebiyle, fûnûn-i sâ'ireden ziyâde 'ulûm-i edebiyyeye tevaggul ve tevârîh ve muhâzarât semtine fart-ı temâyül edüp gâh ü bî-gâh elsine-i selâsede şî'r u inşâ ve tekârîz ve makâmât imlâ eder idi. Zâtında talâkat-i lisân-ı ve selâset-i beyân sâhibi olmağla, meclisi hoş ve muhâverât ve müfâkehâtı dil-keş idi. Hattâ bir gün fâzıl-ı bî-nazîr merhûm 'Abdullah Efendi meclisinde bi'l-münâsebe müverrih-i Hakîr ile ba'zı mertebe mübâhase-i 'ilmiyyeye âgâz ve tarafeynden rişte-i münâzara dirâz olmağla, tagyîr-i üslub şîvesiyle: 'Behey Âsım! Ben senin me'haz-ı iştikâkın değil miyim?' deyü 'Ismet mahlasını telmîhle kasr-ı bâ'-ı tetâvül olunmağı telvîh eyledikde, muharrir-i Fakîr dahi: 'Ya ben de senin ism-i fâ'ilin değil miyim?' cevâbıyla mukâbeleye mübâderet ve meclise haylîce îrâs-i neşve-i inbisât u letâfet eylemişidi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden Zemahşerînin Esâsü'l-belâga nâm kitâbının mecâziyyâtını bi'l-intikâd ihtisâr ve İ'câzü'l-icâz fî ihtisâr-ı l-mecâz birle nâmdâr edüp andan başka ba'zı ebhâs-i gâmizaya müte'allık ta'likatı ve mütâla'ası olan kütüb havâmişinde sâmi'a-zîb-i kabûl olacak kelimâtı görülmüşdür... Üsküdar verâsında Çamlıca câddesinde kendü

kavm ü tebârına mahsûs hatîrede künc-i mezârı ihtiyâr eyledi; rahmetullâhi Te'âlâ ve tecâveze 'anhu...' (s. 589-597)²²⁷⁸

İbrahim İsmet²²⁷⁹ hakkında dönemin tezkirelerinde bir bilgiye rastlayamadık. Mehmed Süreyya ise, Âsım Efendi'nin verdiği bilgilere paralel bilgiler sunmakta onun şair ve yazarlığı hakkında bilgiler vermektedir:

"...Râif İsmail Paşa'nın oğlu Kesriyyeli Ahmed Paşa'nın torunudur. 17 Muharrem 1164'de (16 Aralık 1750) doğdu. Tâib İsmail Efendi'den ilim öğrendi. 1202'de (1787/88) Haleb mollası, Cemaziyelâhir 1205'de (Şubat 1791) Ordu kadısı ve ikinci murahhas ve Mekke Pâyesi oldu. Zilka'de 1207'de (Haziran 1793) İstanbul kadısı olup 25 Safer 1208'de (2Ekim 1793) Bursa'ya gönderildi. Az müddette geri çağrıldı. 1211'de (1196/1197) meclis-i mükâleme memuru, Muharrem 1213'de (Haziran-Temmuz 1798) Anadolu pâyesi, 1213'de (1798/99) Rumeli pâyesi, 1215'de (1800/01) birinci ve 1219'de (1804/05) ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. 1 Receb 1221'de (14 Eylül 1806) nakibüleşraf olup 17 Muharrem 1222'de (27 Mart 1807) vefat eyledi. Nuhkuyusu'nda medfundur. Temiz soylu, fâzıl, âlim, heybetli, vakur, fasih, beliğ olup edebiyatla uğraşır, üç dilde şair olup takrizler ve makamat yazardı. Selimiye Tekkesi şeyhi Ni'metullah Efendi'den el aldı. Servet sâhibiydi. İbtisar-ı İ'caz, Esâsü'l-Belaga muhtasarı, yani İhtisar fî İktisari'l-Mecâz eserleridir. Oğullarından biri Atâullah Mustafa Bey'dir. Diğerleri ârif Hikmet Bey ve Abdullah Re'fet Bey'dir..."²²⁸⁰

Âsım Efendi, **Neş'et Efendi**'nin biyografisinde onun İstanbul'da doğduğunu, mülâzemet olarak göreve başladığını, Nakşibendiyye'ye intisab ettiğini, Molla Gûrânî Câmîi'nde kendisine mahsus hanede posta oturup irşâda başladığını ifade etmiştir. Onun Farsça bilgisinin tıpkı Fars edipleri Sa'dî, Câmî ve Kelîm gibi güzel olup onlar gibi nesir ve nazım türünde eserler kaleme aldığını, Mevlânâ'dan çok etkilendiğini ve üdebâyâ hocalık yaptığını belirtmektedir. Farsça öğretiminde kendine özel bir yöntem uyguladığını, bu yöntemin de *Manzûme-i Şâhidî*, *Pend-nâme-i 'Attâr*, *Gülistân* ve *Bostân*, *Hâfız Dîvanı*, *Sâ'ib*, *Şevket* ve *Firdevsî*'nin *Şeh-nâme*'sini öğretip akabinde *Mesnevî*'yi öğretmek şeklinde olduğunu ifade

²²⁷⁸ Çok detaylı yazılan bu biyografi tezimizde kısaltılmıştır.

²²⁷⁹ İbrâhîm 'İsmet hakkında son dönem yapılan biyografî çalışması için bk. Mehmet Fatih Köksal, "İsmet, Mehmed Efendi", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=518> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²²⁸⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 839.

eder. Türkçe ve Farsça çok sayıda âşıkâne şiirleri ve tasavvuf ilmine dair *Tûfân-ı Nûh* nâm adlı bir eseri olduğunu kaleme alan Âsım Efendi, 12 Haziran 1807 Cuma günü Molla Gürânî Câmîi hazîresinde defnolunduğunu belirttikten sonra Sürûrî'nin onun vefatına yazdığı tarihi ekleyerek biyografiyi tamamlamıştır:

“ Merhûm-i merkûm hâk-i tâbnâk-i feyz-iştimâli, ma'den-i cevâhir-i zevâhir-i hüner ü kemâl olan Dâru's-saltana Kostantiniyye'den neşet edüp, sevk-ı sâ'ik-ı tevfiğ u hidâyetle evâ'il-i hâlinde 'ulemâ'-i 'asr dâru'l-ifadelerine mülâzemet ve mikdâr-ı hâcet 'ulûm-i zâhire istihsâline cidd ü müsâberet eyledikten sonra, dimâğ-ı cânına bûy-i fenâ vezân olmağla, terk-i kıl ü kâl ile semt-i hakikat ü hâle revân ve ba'zı pîrân-ı Nakşibendiyye'nin dâmen-i himmetine âvizân olarak matlûb-i dili olan mürşid-i kâmile muttasıl ve halka-i kemend-i terviyetine dâhil olup, ol 'azîzin nazar-ı himmet-i bî-hemtâlarıyla cevher-i isti'dâdını pûte-i ictihâdda kâl ederek, iktisâb-ı kemâlât-ı kudsiyyeye verziş ü iştigâl eylemişidi. Ve'l-hâsıl niçe zemân zîr-i dest-i pîrânda mânend-i kemân çille-keş-i merdân olup 'âkıbet sehm-i sâ'ib-sıfat, ser-menzil-i kâm-ı dil ü cânını buldukdan sonra Molla Gürânî Câmî'i ittisâlinde kendüsüne mahsûs hâne-i dilârâda post-pîrây-ı irşâd olup, dergâh-ı kerâmet-penâhları menhilü'l-'azb-i tullâb u ruvvâd oldu. Lisân-ı râz-ı hakikat ve tercemân-ı esrâr-ı ma'rifet olan zebân-ı şîrîn-i Fârisî'ye bî-sühan âşinâ ve Sa'dî ve Câmî ve Kelîm gibi ol zebân-ı şeker-efşânda nazmen ve nesren sâhib-i lehce-hânâ ve gûyâ olup husûsan Mesnevî ve Ma'nevî buhûrunda gavvâs ve berârende-i gevher-i hâs olmağın, bi'l-cümle kibâr-ı zâdegân ve mukbilân-ı kâbilân kendüsünden hemîşe Fârisî te'allüm ve az müddetde te'sîr-i enfâs-ı tayyibesi berekâtıyla her biri ol zebân-ı 'azbû'l-beyânda tahsîl-i melekât birle bî-mehâbâ kudret-yâb-ı serd-i tekellüm olur idi. Ve tadrîs-i kütüb-i Fârisiyye'de kendüsüne mahsûs bir vaz'-ı dil-nişîn ve nesak-ı nâzik-terîn ibdâ' yâ'nî 'ulûm-i 'Arabiyye ve âliyye tertîbi gibi mukaddimât ve nüsah olmak üzere kütüb-i Fârisiyye'ye dahi tertîb-i dil-fîrîb ta'yîn ü ihtirâ' eylemişidi. İbtidâ-yı emirde manzûme-i Şâhidî ba'dehû Pend-nâme-i 'Attâr ba'dehû Gülistân ve Bostân ve Dîvân-ı Hâfız ve Sâ'ib ve Şevket ve Şeh-nâme-i Firdevsî ta'lîm edüp, en sonra Mesnevî-i şerîf tadrîsiyle maslahatı tetmîm birle ol vakit tâlib-i merkûma icâzet-nâme ketb ve teslîm eder idi. ve kendüsüne mahsûs tarz ve tavr-ı levendâne ve câme ve destârı silahşorân, âlâyîş-i zâhirîden bî-kayd ü pervâ, hem-vâre kûşe-güzîn-i

vahdet ü inzivâ, hânesi hânkâh, âsitânı bedelî ve âfâkiye merci' u feyzgâh, 'ârif-i billah, merd-i âgâh idi. Ekser evkâtde şâhbâz-ı nazarı dîde-dûz-i 'âlem-i ıtlak, garka-i muhâsebe-i nefis ve gavta-hâr-ı bahr-ı istiğrâk idi. Türkî ve Fârisî 'âşıkâne eş'ârı ve sebk-i Fârisî üzere fenn-i tasavvufa dâ'ir Tûfân-ı Nûh nâm bir yâdigârı olup hâlâ telâmizesinin zîver-i dest-i i'tibârlarıdır.

Her gâh dergâhları şark u garbdan ecnâs-i müsâfirinle mel'ân ve sofrayı ziyâfeti keff-i kerîm gibi cümleye küşâde vü râygân idi. Şâbdan şekere ve tuza ve bübere varıncaya kadar mühimmât-ı matbah, kâr-sâzân-ı kibâr-ı zemân taraflarından sâzkâr ve ru'yet-i me'ûnet zımnında yek-diğere tesâbuk birle münâfese ve müzâhame ederek ibtidâr olunur idi. Vefâtlarına Sürûrî'nin söylediği târîhtir:

Neş'et Efendi göçdü cinân ola menzili” (s. 879- 880)

Aşağıdaki tabloda, Neş'et Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Ârif Hikmet	“...Sürûrî: Neş'et Efendi göçdü cinân ola menzili (1222)... ²²⁸¹
Fatin	“...Nâzım-ı mûmâ-ileyh Hâce Süleymân Neş'et Efendi medîne-i Edirne'de sâlifü'tterceme Refî' Efendi'nin sulbünden 'Hudâyâ iki âlemde azîz eyle Süleymân'ı' târîhini nâtik olduğu vecihle bin yüz kırk sekiz senesi hilâlinde zînet-efzâ-yı âlem-i vücûd olup unfovân-i tûfûliyetinde Dersââdet'e bi'l-muvâsala tahsîl-i maârif-i külliye eyledikten sonra tarikat-ı aliyeye-i Nakşibendiyyeye sülûk ile Burusevî Şeyh Emîn Efenedi merhûmdan ahz-ı yed-i inâbet eyleyüp Dersââdet'de Molla Gürânî nâm mahallde kâin konağında ikâmetle züemâdan bulunduğu hâlde bazı heveskârana fûnûn-ı Fârisiye ta'lîmi birtakım Mesnevî hâmiline müşkilât-ı kitâbet-i Mesnevî tefhîmi ile güzârende-i rûz-ı leyâl iken iki yüz yirmi iki sâlinde âzim-i kurbgâh-ı cenâb-ı Rabbi müteâl olmuştur. Vefâtına Sürûrî Efendi'nin söylediği târîhtir. <i>Neş'et Efendi göçdü cinân ola menzili.</i> <i>Müşârün-ileyh ulûm-ı âliye ve fûnûn-ı Fârisiye vü sâirede nazîri nâ-yâb bir hâce-i maârif-meâb olup kendisinin bir Kût'a Dîvân-ı belâgat-ünvânı ile “Tûfân-ı Ma'rîfet” isminde bir eser-i mu'ciz-beyânı vardır...</i> ” ²²⁸²
Bursalı Mehmed Tâhir	“...İlimleri tahsilden sonra İstanbul'da Molla Gürânî civarında aldığı konakda Farsca öğretimi ve Mesnevi okutmakla meşgul olurdu. Âmmenin herkesin husn-i zannına mazhar olan âriflerdendir. Edirne'de doğmuştur. Nakşibendî şeyhlerinden Bursa'lı Emin Efendi'ye müntesibdir. Şiir ilim kuvvetiyle söylediği için bâzıları pek parlak değildir. Vefatı 'Neş'et

²²⁸¹ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 93.

²²⁸² Fatin, Tezkire, s. 481-482.

	<i>Efendi göçdü cinan ola menzili' Mısraının delâleti olan 1222 tarihindedir. Kabri Topkapı hâricinde Maltepe Hasûahânesi yolunda sağ tarafda Sakızağacı denilen set üstündedir. Matbu dîvânından başka Tûfân-ı Ma'rifet isminde bir eseriyle Nakşibendî sülûküne âit olup tercemesinin târihi Tercemetü'l-aşk terkîb-i menkıtu, Meslekü'l-Envâr ve Menbau'l-Esrâr tercemesi vardır. Hâl tercemesi talebelerinden PertevEfendi tarafından yazılmış ve Kethudâ-zâde talebelerinden Emîn Efendi tarafından zeyli yazılmış ve basılmıştır... ”²²⁸³</i>

Tablo 44: Neş’et Efendi’nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

Yukarıdaki tabloda yer alan tezkireciler, Âsım Efendi’ye kıyasla Neş’et Efendi’nin²²⁸⁴ hayatı hakkında çok kısıtlı bilgiler sunmaktadırlar. Bu tezkirecilerin kaleme aldıkları biyografiler ile Âsım Efendi’nin ortak noktası Neş’et Efendi’nin vefatına Sürûrî’nin düşürdüğü tarihe yer vermeleridir. Âsım Efendi’nin Neş’et Efendi’ye ait olan eserin ismini “*Tûfân-ı Nuh*” olarak belirtirken Fatin ve Mehmed Tâhir’in “*Tûfân-ı Ma’rifet*” olarak zikretmesi de dikkat çekmektedir.

Tayyâr Mahmûd Pâşâ’nın biyografisinde Âsım Efendi, babasının Canikli Hacı Ali Paşa-zâde Battal Paşa olduğunu, Canik’de, Trabzon’da ve Rumeli’de görevler ifa edip süre sonra katledilerek vefat ettiğini ifade eder. Âsım Efendi, onun orta halli bir şair olduğunu, nazım ve nesre muktedir olduğunu, şairler ve nâsirler zümresine rağbet ettiğini ve kendisine manzûme sunanlara hediyeler verdiğini belirtir. ‘Aynî, Sürûrî, ‘İzzî ve ‘İzzet’in onun vezâretine, kaymakamlığına ve vefatına dair güzel tarihler yazdığını söyleyen Âsım Efendi, bu tarihleri alıntılarla biyografiyi sonlandırmıştır:

“...Müşârun ileyh Canikli Hacı ‘Ali Paşa-zâde Battâl Paşa’nın peççe-i beyza-i sulb-i salibi olup, ibtidâ Emâret ve devr-i esbakda Vezâretle iktisâb-ı ‘izz ü rif’at ve Canik ve Trabzon mansıbında nevbet-zen-i necdet ü mecdet olup, Rumeli’de Dağlı nâm türüdilerden etrâf u enhâyı muhâfaza için bir müddet Edirne’de me’mûr-i ikâmet oldukdan sonra, yine Anadolu’ya me’zûnen güzâr ve makarr-ı eyâletinde karâr edüp, Amasya mâddesi zımnında Çepârzâde ile miyâneleri çeparızlanuup, giderek ihtilâl-i memleketi müstelzim ve Nizâm-ı Cedîd râddesine musâdim olmağla, i’dâmına irâde-i ‘aliyye-i Hudâvend-i esbak müte’allık ve Sadr-ı esbak Yûsuf Ziyâ Paşa hazretleri me’mûr olmağın,

²²⁸³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, s279-280.

²²⁸⁴ Neş’et Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İlhan Genç, “Neş’et, Hoca Süleyman Neş’et Efendi”, <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=729> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

evvel vehlede mesâfe-i ba'ideden babayâne ve mürşidâne işmâm eylediği dârû-yi hûşber-i füsûn ü fesânesi, Tayyâr Paşa'yı 'akl ü idrâkden bî-gâne eylemekle, peder u ceddî gibi ol murg-i vahşî dahi remân ve Kırım ikliminde kâ'in çiftliğine kadar pür-güşây-ı tayerân oldu.

Ba'de bürhetin Hidîv-i sâbık cülûsunda bahran Âsitâne'ye şitâbân ve mansıb-ı sâbıkı tevcîhinden başka hakkında teveccühât-ı Şâhâne erzân olmağla Kâ'im-makâmlık mesnedine su'ûd ile kâm-rân olmuş idi. Cild-i sâbıkda beyân olunduğu üzere mün'azil ve bilâhare tâ'ir-i hayâtı keşkeşe-i dest-i cellâd ile âşiyâne-i bedenden munfasıl oldu.

Müşârun ileyh fi'l-cümle sevâd-âşinâ ve miyânece şâ'ir ve sâdece nazm u nesre muktedir olmağla ol kadarca cihet-i câmi'a şîvesiyle şu'arâ ve sühan-verân zümresine rağbet ü meyelân ve 'arz-ı neşâ'id edenlere 'atıyye ihsân eder idi. Binâ'en 'aleyh mazhar-ı telattuf u cevâ'izi olan 'Aynî ve Sürûrî ve 'İzzî ve 'İzzet, vezâretine ve kâ'im-makâmlığına ve irtihâline güzel târîhler nazm eylediler. Vezâretine Lâ-edrî Çelebî'nindir:

Kondu burc-i Vezâret' Tayyâr

Kâ'im-makâmlığına, 'İzzî;

O Mahmûdü 'ş-şiyem Paşa gelüp kâ'im-makâm oldu

Vefâtına 'İzzet;

Îlâhî eylesün Tayyâr Pâşâ âşiyân 'adni

'Aynî;

Şehîd oldu bula Tayyâr Pâşa menzil ucmakda

Sürûrî;

'Ankâ-yı rûh-i Tayyâr 'ukbâya kıldı pervâz" (s. 1365-1366)

Aşağıdaki tabloda, Mahmud Tayyar Paşa'nın tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Ârif Hikmet	"...Cânîkli 'Alî Paşa'nın oğlu Mahmûd Paşa'dır. Hüdâvendigâr-ı sabık Mustafâ Hânı râbi' tâbe serâhu 'ahdinde kâ'im-makâm-ı rikâb olup yine 'asr-ı mezkûrda ba'de'l-'azl Şumnu'ya menfî ve bi iki yüz yigirmi üç hilâlinde sinni tahmînen kırkdan mütecâviz iken menfâsından tünd-bâd-ı ecel-i kazâ ile şem'-i hayâtı müntafî oldu. Hâcesi 'Aynî Efendi'nin himmetiyle dîvânçe-i şî'r tertîb itmiş ve mevlânâ-yı mûmâ-ileyh: 'Tayyâr Paşa Cem gibi tertîb-i dîvân eyledi.' târîhini yazmışdır. Surûrî:

	'Ankâ-yı rûh-ı Tayyâr 'ukbâya kıldı pervâz (1223)... ²²⁸⁵
Fatin	"...Nâzım-ı müşârün-ileyh Kâimmakâm Mahmûd Tayyar Pâşâ Trabzon vâlisi esbak Cânikli müteveffâ Battal Pâşâ'nın şahbâz-âşiyân-ı sulbû olup bin iki yüz beş târihinde Enabe Kalesi muhafızı bulunduğu hâlde saydgâh-ı esre dūçâr ve ol vecihle bir zamân güzârende-i leyl u nehâr olduktan sonra iki yüz sekiz senesi pençe-i husemâdan tahlîs-i bend-i zât eyleyerek Dersaâdet'e tahrîk-i cenâh-ı selâmet ve bir müddet ârâm u ikâmetle iki yüz on beş senesi uhdesine rütbe-i vezâret bi't-tevcîh Trabzon eyâletine sâye-efken-i atifet buyrulup birkaç sene mürûr itmeksizin hakkında fermân-ı celâdet-ünvân-ı padşâhî sudûr itmegin kemâl-i haşyetinden Kırım cânibine firâr ve bir müddet ol havâlîde enfâs-ı hayâtını itlâf u îsâr itdikten sonra zamân-ı Sultân Mustafa Hân-ı mağfîret-nişânda bâ-müsâade-i âliye tekrâr Dersaâdet'e muvâsalat ve iki yüz yirmi iki sâlinde mesned-i kâimmakâmiye nâiliyetle sâhib-i şân u şöhrat olmuşken iki yüz yirmi üç senesi câh-ı kâimmakâmiden ma'zûl ve nefy tarikiyle evvela Dimetoka'ya ba'dehû Hâcioğlu bâzârı nâm mahalle menkûl olup sene-i merkûma hilâlînde maktûlen kurbgâh-ı cenâb-ı Hannâna mevsûl olmuştur. Müvverrih Sürûrî Efendi merhûm hakk-ı müşârün-ileyhümden ism-i târihi silk-i beyâna keşîde eylemiştir. Tayyâr-ı evc-i himmet Pâşâ-yı pâk-tinet Maktulen oldu Cennet bâğında âşiyân-sâz Târîh-i tâmin izhâr itdi Sürûri hezâr Ankâ-yı rûh-ı Tayyâr ukbaya kıldı pervâz Müşârün-ileyh ebâ anced vezîrzâde pür-destûr-ı maârif-meyfûr olup bir Kıt'a dîvânçe-i eş'ârı vardır. Tahrîr-i müşârün-ileyhin bâlâda muharrer gazelinin altıncı beyti 'teşüim olunur Makûle'den olmağla bu misillü kelâmı tefevvuh eylemetden be-gâyet tehâşi itmek lâzımdır. Hatta mütercim-i müşârün-ileyhin katli maddesi dahi beyt-i mezkûrun şeametine delîl-i kâfidir.²²⁸⁶
Bursalı Mehmed Tâhir	"...Şâir vezirlerden olup Trabzon valisi Canikli Battal Hüseyin Paşa'mn oğludur. 'Ankâ-yı rûh-ı Tayyar ukbâya kıldı pervâz' Mısraının delâleti olan 1223'de Hacıoğlu-Pazarı'nda ecel-i kazaya uğradı. Kesik başı İstanbul'a getirilerek Eyüb'de Hasib Efendi dergâhı avlusuna defn edildi. Hatâsı ve öldürülmesinin sebebi Şâni-zâde târihinin birinci cildinde açıklanmıştır. Mürettep Dîvânı varsa da basılmamıştır. Şiirleri hikmetli ve rindcedir..."²²⁸⁷

Tablo 45: Tayyâr Mahmûd Pâşâ'nın Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

²²⁸⁵ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 72.

²²⁸⁶ Fatin, Tezkire, s.313-314.

²²⁸⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, II, 417-418.

Ârif Hikmet ve Fatin Tezkiresi'nde yer alan Tayyâr Mahmûd Pâşâ²²⁸⁸ biyografisine baktığımızda Âsım Efendi ile kronolojik bakımdan paralellik olduğu görülmektedir. Bu üç tezkirede de vefatına dair Sürûrî'nin düşürdüğü tarih yer almaktadır. Şairliğine dair öznel yorum ve betimlemelerde bulunduğunu gördüğümüz Âsım Efendi'nin bu tutumunu diğerlerinde görmemekteyiz. Bursalı Mehmed Tâhir ise Âsım Efendi'den farklı olarak şiirlerinin özelliklerine değinmiştir.

Âsım Efendi, en uzun hâl tercümesini **Sünbülzâde Vehbî** için yazmıştır. Öyle ki bu uzunluk çağdaşı tezkirelerde gözükmemektedir. Âsım Efendi Vehbî'nin Maraşlı olduğunu, Sünbülzâde soyundan gelen âlim ve fâzıl, şiir ve inşaya kadir Reşîd Efendi'nin oğlu olduğunu ifade eder. İlk eğitimini Maraş'ta aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Hindî Molla'nın mektupçusu olan biraderi Emîn Efendi'nin vâsıtasıyla döneminin azizlerine tarihler, kasideler sunduğunu, anlattığı fıkralar, hikâyeler ve şairane lafızlar ile kalplere girdiğini ve bir süre sonra da isminin şairler arasında yayıldığını belirtir. Şiirinin ve inşasının bilginlerin kabul ettiği kadar geliştiğini vurgular. Hâcegânlık rütbesine sahip olan Vehbî'nin, hoş söyleyen bir tûtîye benzediğini, nazmının ve nesrinin destan söyleyen bir bülbül gibi olduğunu, Ragıp Paşa'ya Regaib günü yazdığı bir kıtayı sunduğunu ve bu sebeple de çok fazla hediye aldığını belirtir. Âsım Efendi, *Tannâne* ismiyle nadide bir kaside yazdığını ve bu kasideyle padişahın ihsânına nail olduğunu, bu kasidenin tumturaklı sözler, cinas, tevriye gibi sanatlarla bezeli, muhteşem bir kaside olduğunu şairlerin bile kabul ettiğini söyler. Âsım Efendi, *Mu'allakât-ı Seb'a*'ya yakışan bu kasidenin belki de Süreyya yıldızının tâkı olduğunu ifade ederek kendi görüşlerine yer verir. Onun Rodos'da görev yaparken Şâhin Girây'ın Osmanlı'ya ihanet etmesi sebebiyle yargılanıp idam edilmesinde önemli rol oynadığını ve bu hâdiseyi *Tayyâre* adlı kasidesinde ele aldığını belirtir. Sultan Selim'in devrinde şairlerin başı olduğunu ve Sultan Selim'e bir divan, birçok kaside ve tarihler yazıp takdim ettiğini vurgular. Onun devrin şairlerinden olan Sürûrî ve 'Aynî gibi pek çok şairle anlaşılamadığını, şiir ve inşada asrının yegane ismi olmasına rağmen kendisine hiç yakışmayan iddialarda ve davranışlarda bulunmasının tuhaf olduğunu vurgulayan Âsım Efendi, Ferezdak ve Cerîr gibi Sürûrî ile aralarında manzûm ve mensûr şakalaşmalar yaşandığını belirtir. *Manzûme-i Şâhidi*'ye nazire tarzında *Tuhfe-i Vehbî*'yi ve *Hayrıyye-i Nâbî*'ye nazîre olarak *Lutfiyye* ve *Şevk-engîz* isimli manzûmeleri yazdığını söyler. Nikris illetine yakalanıp zamanla aklını yitirdiğini ve Edirnekapı mezarlığına defnedildiğini belirten

²²⁸⁸ Tayyar Mahmut Paşa hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İsmail Hakkı Aksoyak, "Tayyâr, Battal Ali (Mahmud Tayyar Paşa)", <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6325>; <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4729> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Âsım Efendi, vefatına düşürülen bir tarihe yer verdikten sonra ona ait iki gazel ve birkaç beyit ekleyerek biyografiyi sonlandırır:

“...Ser-âmed-i hayl-i şu'arâ, Sultân-ı sâhib-i dîvân-ı devlet-i bülegâ', zümre-i ehl-i nazm ü inşanın ser-bülendi Sünbül-zâde Mehmed Vehbî Efendi, mâh-ı merkûmun on dördüncü günü²²⁸⁹ hezâr-destân-ı kilik ü zebânları nağme-i râhatü'l-ervâh-ı zindegânîden hâmûş u dem-beste ve Hassân bin Sâbit radiyallâhu 'anhu hazretlerinin zir-i livây-ı mağfîret-iltivâlarında saf-ârây-ı ictimâ' olan ketîbe-i şu'arâya peyveste oldu.

Mûmâ ileyh Belde-i Mar'aş-ı dil-keşde kadîmî hânedân-ı 'ilm ü fazîlet ve derheme fenn-i âsâr ü tsnîfâtı envâr-ı âfitâb-âsâ münteşir-i çâr-ciher olan Sünbül-zâde dûdmânından 'âlim ü fâzıl, şî'r ü inşâ' ve türesselâtda kâmil Reşîd Efendi merhûmun beytû'l-kasîd-i sulb-i sa'idlerinden Mısra-ı berceste gibi serzede-i safha-i zuhûr olup, mîrâs-i hânümân-ı fezâ'in-bünyânları olmak üzere beldesi 'ulemâsından tahsîl-i 'ulûm ü me'ârifî gûşîş ü mûmâresetle iktisâb-ı hazz-ı mevfûr eyledikten sonra, 'ahd-i saltanat-ı Mahmûd Hân'i'de revâcgâh-ı tefârik-i fezâ'il ve Sûku'l 'Ukâz-ı emti'a-i mefâhir u mehâ'il olan Dâru's-saltanatı's-seniyye'ye râhile-bend-i i'tizâm ve sudûr-i vakitden Hindî Molla merhûmun mektûbcusu olan birâderi Emîn Efendi delâletiyle ba'zı a'izze-i kirâm-ı zemâna 'arz-ı tevârih u kasâ'id ve mecbûl olduğu üzere meclislerinde mutâyebât-ı edîbâne ve müfâkehât-ı şâ'irâne ile tenşit-i kulûb-i ekârim ü emâcid ederek, ism-i zebân-zede-i kirâm ve zümre-i sühan-verân içre nev'an be-nâm olmuş idi. 'Asr-ı merkûmda henûz merâtib-i Devlet-i 'aliyye'nin 'izzeti ü sühûletle ednâ bir mertebe istihsâlinin su'ûbeti olmağla tadrîs ve Hâcegân tarîklerine duhûlle nâ'il-i me'mûl olamayup, âhur-i kâr bi'n-nisbe eshel-i mevcûd olan Rumeli kaleminden kazâ tarîkını ihtiyâr eylemiş idi... Hattâ bir yevm-i Regâib'de Râgıb Pâşâ merhûma işbu kıt'a-i rengîne musâhib ba'zı eş'âr-ı dil-nişîn 'arz eylemekle, kati vâfir ihsân ve nüvâziş-i vezîrâneleriyle nâ'il-i dest-mâye-i mefâhir olmuşlar:

Şâyed ki 'inâyettlü efendim ola Râgıb
Eş'ârımı 'arz eyleyeyim yevm-i Regâ'ib
Doğdu günüüm ol rûy-i pür-envârı görünce
Baht-ı siyehim oldu küşâde ne garâ'ib

...Hâtem-i zemân, Bermekîyy-i devrân, kadr-dân, sâ'id-i müsâ'id-i hünermendân olan Re'îs Râgıb Efendi merhûma 'arz-ı hâlîle istiftâh-ı bâb-ı âmâl eylemeğe takrîr-i bâl eylemekle, işbu kıt'ayı tanzîm ve bir vakt-i hâlî ihtilâsiyle 'arz u takdîm eyledi. Kıt'a-i merkûme budur:

Kerem mukâta'asın tâ zemân-ı Hâtemden
Mezâda verdiler amma bulunmadı tâlib
Kimin yâ nakd-i 'atâyâsı var anı alacak
Meğer cenâb-ı Riyâset-penâh ola Râgıb

²²⁸⁹ 27 Haziran 1809 Salı

Vaktâ ki merhûm-i müşârun iley küt'a-i merkûmeyi kırâ'et ve ba'zı mertebe Efendi-i merkûmun 'ayâr-ı isti'dâdını sâyide-i mihakk-i imtihân ü hibret edüp, mâye-i fazl ü hüneri muhât-ı 'ilm-i ehâlî-perverîleri oldukda, küt'a tayyinde nâzikâne tevriye eylediği mukâta'ayı, ba'de'l-istihbâr Efendi-yi merkûmu sa'âdet-hânelerinde müsâfir ve ser-tâ-pâ ilbâs-i libâs-i fâhir ve hemân ol gün mukâta'a-i mezbûru berât ve i'tâ ve kati vâfir harc-ı râh ve merkûb ihsâniyle mutayyeb ü kâm-rân beldesine isrâ eyledi. Efendi-i merkûm ol mukâta'a ile ilâ âhiri'l-ömr te'ayyüş edüp, zâtında sulehâdan ve mu'ammerinden olmağla, dâ'imâ merhûmu hayr ile yâd ve rûhunu hayme vü du'â birle şâd eder idi. Ve işbu dâstân merkûmun lisânından bi'l-müşâfêhe mesmû'-i Muharrir-i nâ-tüvân olmuştur...Kaside-i Tannâne'sinde iş'âr u ibâne eylediği vech üzere tebliğ-i nâme-i hümayûn ve te'diye-i resm-i risâlet eyledikten sonra, Bağdâd'a ric'atle sû-yi semâ-sây-i Âsitâne-i sa'âdet'e tevcîh-i matıyye-i 'avdet eyledi. Lâkin İran'a henûz i'tizâmı hılâlinde Bağdâd'dan ve etrâfdan ve İran'a ba'de'duhûl, esnâ-yı râhda ve Isfahân'da fitne-i mezkûreye müşârun ileyh 'Ömer Paşa bâdî olduğu, nezd-i mûmâ ileyhde zâhr u bâdî olmağla, keyfiyyeti Devlet-i 'aliyye'ye tahrîr eyledikten sonra, kendüsi dahi 'avd ü iyâb ve Bağdâd üzerinden 'azm-i Âsitâne-i sa'âdet-me'âb eylemişidi ... Vâkı'a kaside-i merkûme tumturâk elfâz ve cinâs ü tevriye ve insicâm ü selâset ve bi'l-cümle sanâyi'-i şî'riyyeyi hâvî ve bedâyi'-i beyâniyye ve bed'iyyeyi muntavî bir kaside-i garrâ ve neşide-i bî-hemtâ olmağla, Mu'allakât-ı Seb'a'ya ûlâ, belki âvîhte-i tâk-ı Süreyyâ olmağa ehakk u evlâ olduğu, ashâb-ı şu'ûra rûşenâdır.

Nihâyet Efendi-i mûmâ ileyh min-ba'd Hâcegânlık mertebesinden teb'îdi irâde buyurulmağla yine tarîk-ı metrûke-i kazâya, sâbıkâ terk ve hurûcu kertesinde olan Rodos Kazâsı'yla i'âde ve bilâhare kazâya rızâ-dâde oldu. Rodos'da mütesaddî-i emr-i hükûmet iken telvîs-i iklim-i Kırım eden Şâhîn Girây-ı zagan-râyın katl ü i'dâmı maddesinde haylice mu'âvenet ve tedbîri bulunmağla, ol bâbda nazm u inşad eylediği Tayyâre nâm kaside-i mâ-lâ-keîlâmı, ba'zı erkân-ı himmetkârân vesâtatiyle Hidîv-i zemân hazretlerine 'arz u takdîm olundukda, hıdmet-i meşkûr ve 'arîzası manzûr olmağla, hakkında eltâf-ı Şâhâne şâyân ve terfî'-i rütbe-i kazâsı 'ilâve-i ihsân buyuruldu. Sultân Selîm 'aleyhi rahmetü'r-Rahîm hazretlerinin eş'ârâ kemâl-i rağbetleri olmağla, zemânlarında ser-levha-i şu'arây-ı devrân olup, nâm-ı nâmîlerine tertîb-i dîvân ve câ-be-câ kasâ'id ve tevârih inşâ' ve takdîm ederek tahsîl-i dest-mâye-i ihsân eder idi. Hak budur ki ol Hidîv, cell-i inşanın eltâf-ı bîgerânlarına müstağrak olup, mükerreren münecciz sitte menâsıbları zabt ve bî-gâ'ile dil-hâhı olan mâhiyye ve zevâ'id ile tasarruf eder idi. Hattâ Manastır mansıbına Sürûrî bu mısrala târîh-gûya olmuş idi:

Manastır'da çalındı çan ki Vehbî piskopos oldu
ve her mevsimde Pâdişâh-ı müşârun ileyh hazretleri kendi elbise-i Mülûkâne'lerinden müretteb mahsûs boğçalar ve Şâhâne 'atıyyeler ihsâniyle müftehir ve kâm-rân ederler idi. Hattâ bir def'asında: 'Telebbbüse me'mûrum' deyü zerbaft ve zerrîn-târ câme-i girân-mikdârları geyüp, kendüsi serhadd-i tis'îne varmış ak sakal hey'et-i şeyhûhetle, ol telli pullu libâslar şekl ü

heykeline bir 'acîb kıyâfet vermekle, mahsûs temâşâsına seyirciler gidüp ve Sürûrî ve 'Aynî gibi harf-gîrânlarına meydân-ı kelâm açılmışıdi. Ve fî zâtîhi temeddüh ve iftihâra mecbûl olmağla, ol kıyâfetle devr-i dâ'ire-i 'uzamâ-yı devlet eder idi. Ve'l-hâsıl Pâdişâh-ı merhûmun bereket-i nazar-ı iksîr-eserleriyle hemîşe Düz-oğlu gibi işi altun verevâk-ı 'iş u mezâkı kasr-ı çîl-sütûn idi... Ve'l-hâsıl:

Mey ü mahbûbdab gayri nesi var köhne dünyânın
deyerek müdâm-ı zevk ve neşve-i nefsânîsini iltizâm ve dâ'ire-i derûnuna ekdâr u âlâm uğratmayarak gûyâ ki cevher-i girân-kıymet-i zindegânîsini igtinâm birle temdîd-i rûh-i hayvânî ederek kâm-rân ü kâm-bîn, sinîn-i 'ömrü güzêrân-ı hadd-i tis'în olmuşıdi... Hele Sürûrî ve 'aynî ve Refî' makûlesi şu'arây-ı zemânla meclisleri ve mûhâcâtları kaleme gelmez bir ma'na idi. Ve şî'r ü inşada gerçi bâlâda ifade olunduğu üzere yegâne-i 'asr olduğu müsellemlen iken, erbâb-ı kemâle bir vechile sezâ olmayan iddi'â ve i'tinâsı ve hased ü münâfesesı müstağrebâtıdan idi. bir şâ'ir lisânından bir mazmûn-i rengîn, yâhûd bir târîh-i dil-nişîn işitdikde, elbette:

Sâ'ib de olsa halk hatâsın arar bulur
Mü'eddâsınca harf-gîr ve çirkâb-endâz-ı naks u taksîr olur idi. Ma'azâlik Ebu'l-'Aynâ ve Ebû Dülâme gibi mutâyebât-ı mudhikelerine gâyet ve husûsan Ferezdek ve Cerîr gibi Sürûrî ile miyânelerinde dâ'ir olan manzûm ve mensûr mülâtafât ve ehâcî-i fâhişeye gâyet yokdur. Ol kadar ganebe-i 'ilm ü hüner ile bir eser-i celîl inşa' ve ibkâsına muvaffak olamayup hemân dîvân şî'iiri ve Manzûme-i Şâhidî'ye nazîre üslubunda Tuhfe-i Vehbî ve Hayriyye-i Nâbî'ye nazîre Lutfiyye ve Şevk-engîz nâm çend varak manzûmeler tanzîm ve eser nâmiyle dest-i rûzgâra anları süpürde vü teslim eylemişdir.

Ve evâhır-ı 'ömründe nikris 'illetine mübtelâ olmağla, giderek zemîn-gîr ve teveccüh-i idbâr ve fıkdan-ı ülf-i hemvâr te'sîriyle dimâğı muhtell olmağla furû-mânde-i 'akl ü tedbîr olup, bilâhare târîh-i mezbûrda şîrâze-i dîvân-ı hayâtı berhem-zede-i dest-i Hâdimü'l-lezzât ve Edirne-kapusu hâricinde nihânkerde-i hâkden fenâ-simâr oldu. Vefâtına söylenen târîhdir:

Cennetü'l-firdevs ola Vehbî Efendi meskeni
Hılâl-i tercemedede vasf u senâsı mesbûk Tannâne Kasidesi, gerçi zer-hall ile tahrîre sezâ bir kaside-i bî-hemtâ olup, lâkin tavîlü'z-zeyl olduğundan başka, şöhret ü şey'û'îyyetine mebnî bu makâmda tahrîrinden keff-i hâme-i imlâ ve hemân nümûne kasdiyle iki gazel-i bî bedeli ve birkac ebyât-ı müteferrikasıyla iktifâ kılındı.

Kilk-i kudret hatt-ı reyhânını nâgâh yazar
Safha-i sîneme medd-i elif âh yazar

Vasf-ı rûyunda gazaller yazan erbâb-ı sühan
Matla'ına kimi hûrşîd kimi mâh yazar

Görse bu sûret ile münşî şeh-nâmesini
Milket-i 'işvede hûbâne şehinşah yazar

*İkisin etse de bir yerde musavver-i tahrîr
Serv-i bâlâyı kaddinden yine kûtâh yazar*

*Levh-i mihr u kamere İbn Nüceym-gerdûn
Kalem-i gırre ile rûyuna Eşbâh yazar*

*Hemser-i şîr yazup 'Aşkî Hayâtü'l-hayevân
'Akl-ı pür-hîleyi dînbâle-i rûbâh yazar*

*Okudum metn-i usûl kütüb-i devletde
Kayd-ı haysiyyet cehli sebeb-i câh yazar*

*Kâtib-i mahkeme-i hükm-i kazâ ey Vehbî
Kismetim sehmini er-Rızku'llah yazar*

*

*Hâl ü hattında niçe hüsn-i 'ibârât okuruz
Ebrû anınla niâhundan işâret okuruz*

*Görmedik sîne-i sâfin gibi bir büsha-i pâk
Dâ'imâ sûret-i dikkat ile Mir'ât okuruz*

*Sâz-ı dehrin bilürüz perde-birûn olduğunu
Mutribâ biz de usûlüyle Makâmât okuruz*

*Müncelî olmadı gitdi şeb-i târîk-i emel
Bunca gündür ki Mesâbîh'le Mişkât okuruz*

*Devr-i ebvâbladır şimdi küşâd-ı âmâl
Biz hemân derbeder olmuş da Fütuhât okuruz*

*Bilmedik 'illetini zillet-i ehl-i hünerin
Gerçi Kânun'la esbâb ü 'âlâmat okuruz*

*Kalması gayri tekâ-pûya mecâl ey Vehbî
Oturup kûşe-i 'uzletde Tahiyât okuruz*

*Zülâlî nâm dervîş-i Buhârî, Bahr-ı siyâh'dan 'âzim-i Mâverâ'unnehir olduğuna,
merhûmun âb-ı hayât-âsâ isâle eylediği selsâl-i târîh-i hâlet-efzâlarıdır:
Zülâlî Mâverâ'unnehir'e deryâdan revân oldu*

*

*Kûşe-i mahkeme-i 'adle geçüp ey Kadı
Kismetinde ola gör hükm-i kazâyâ râzî*

*Her ne hâl ise hele çekme gam-ı tevkîti
Nef'-i müstakbel için olmaya 'ömrün mâzî*

*Safha-i 'aşka yazar kilkim iki resm-i münîr
Evvel zahrını tekrâr edüp âlûde midâd*

*Resm-i la 'l-i lebi hûbâna değil mi mahsûd
Şekl-i dendân birine nakş-ı dehendir meşhûd*

*Fâ'i kâf ve 'ayn-ı lâm ve lâm-ı mim
'Ayn ve lâmin ortasında fâ'-i sîm...''²²⁹⁰ (s. 1503- 1512)*

Aşağıdaki tabloda, Sünbül-zâde Vehbî'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Şefkat	“...Sünbül-zâde Vehbî Efendi demekle ma'rûf. Rûmeli kuzâtı eşrâfındandır. Bundan akdem tarîkini terk edip hâcegânlıkla sefâret tarîkiyle taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeden İrân şâhı Zend Kerîm Hân cânibine tesyîr olunmuşdu. Ba'de bu'din makbûl-i Şehenşâhî bir hizmetde bulunup bâ-hatt-ı humâyûn tarîk-i evveline rücû' etmiştir. Şâ'ir-i mâhir yegâne-i devrân bir zât-ı 'âlî-kadrdir. Bu gazeller onundur: ... Kilk-i kudret hat-ı ruhsârını nâ-gâh yazar Safha-i sîneme medd-i siyeh-i âh yazar...''²²⁹¹
Fatin	“...Nâzım-ı mûmâ-ileyh Sünbülzâde Vehbî Efendi medîne -i Maraş'da kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup Dersââdet'e bi'l-muvâsala tarîk-i kazâyâ duhûl ile bazen kendi mansıbıyla ve bazen niyâbet sûretiyle Rûmeli ve Anadolu câniblerine azîmet ve ol vecihle edâ-yı hizmeti şerîat eylemekte iken Cennet-mekân Sultân Selîm Hân-ı Sâlis hazretleri zamânında tebdîl-i tarîk eyleyüp sınıf-ı hâcegâniye bi'l-ilhâk sefâret hizmetine memûren İrân cânibine azîmet ve itmâm-ı memûriyetle Dersââdet'e avdetinden sonra 'külli şeyin yerci'i illa aslihi' müeddâsınca tekrâr tarîk-i kazâyâ ric'at ile bazı medâyin u kasabâtda icrâ-yı ahkâm-ı şerîat iderek imrâr-ı evkât itmekte iken ber-muktezâ-yı havâdis-i kevnîyye bir maraza dûcâr olmuş olduğundan beş sene müddet Dersââdet'de kâin hânesinde esîr-i ferrâş-ı illet olup bin iki yüz on dört târîhinde dâr-ı bekâyâ rihlet eylemiştir. Gameksâr u enîsi müteveffâ Sürûrî Efendi vefâtına işbu târîh-i selîsini tarh u inşad eylemiştir. Nazm: Cennet olsun rûhuna Vehbî Efendi'nin mekân Mûmâ-ileyh Sünbülzâde ünvâniyle ârif bir şâir-i zarîf olup âsâr-ı adîdesinden olmak üzre Nâbî Efendi 'Hayriyesine' nazîregûne 'Lûtfiye' isminde bir eser-i güzîdesi ve 'Şevkengîz' isminde bir aded hikâyet-nâme-i pesendîdesi ve lugat-ı Fârisiyyeye dâir 'Tuhfe' isminde bir kitâb-ı rengîn-

²²⁹⁰ Âsım Tarihi'nde çok detaylı verilen Sünbülzâde biyografisi tezimizde kısaltılmıştır.

²²⁹¹ Bu gazel Âsım Tarihi ile ortaktır. bk. Şefkat, Tezkire, s. 310-314.

	<i>hitâbı ve lugat-ı Arabiyyeye müteallik 'Nuhbe' isminde diger bir kitâb-ı müstetâbı olduğundan fazla Arabî ve Fârisî ve Türkî olarak müretteb ve matbû bir Kıt'a Dîvân-ı belâgat-ünvânı vardır ki cem' olduğu maânî vü mezâmîni müstağni-i ta'rîf u temyizdir...</i> ²²⁹²
Silâhdâr-zâde	<i>"...Vehbî Efendi Sünbül-zâde Vehbî Efendi demekle ma'rûf Rûmili kuzâtı eşrâfindandır. Bundan akdem tarîkini terk idüp hâcegânlıkla sefâret tarîkiyle taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeden İrân şâhı Zend Kerîm Hân cânibinde tesyîr olunmuşdı. Ba'de bu'din makbûl-i Şehenşâhî bir hizmetde bulunup bâ-hatt-ı hümayûn tarîk-i evveline rücû' itmişdür. Şâ'ir-i mâhir yegâne-i devrân bir zât-ı 'âlî-kadrdur. Gazel: Kilk-i kudret hat-ı ruhsârını nâgâh yazar Safha-i sîneme medd-i siyeh-i âh yazar..."</i> ²²⁹³
Ârif Hikmet	<i>"...Sünbül-zâdelikle şöhet-şi'ârdır. Lugat-ı Fârisiyye'yi müstemile Tuhfe ismiyle müsemma ve lugat-ı 'Arabiyye'yi müstemile Nuhbe 'unvânıyla mu'anven iki 'aded manzûmesi vardır ve Hayriyye-i Nâbî siyâkında Lutfiyye nâm mesnevîsi vardır. Bir hikâye-i hezl-âmîzi müstemil Şevk-engîz nâm mesnevîsi vardır. Kasâ'id ve gazeliyyât-ı 'Arabiyye ve Fârisiyye ve Türkiyye'yi müstemil yigirmi cüz' mikdârı dîvân-ı belâgat-'unvânı pîrâye-bahş-ı eyâdî-i nâsıdır. Surûrî: Cennet olsun rûhuna Vehbî Efendi'ni mekân (1224)..."</i> ²²⁹⁴
Bursalı Mehmed Tâhir	<i>"...Âlim ve şâirlerden meşhur bir zât olup Maraş'dır. Bir aralık elçilik yoluyla İran'a da gitmişti. 'Gülşen-i Cennet ola mesken-i Sünbül-zâde'. 'Gülşen-i Cenneti me'vâ kıla Sünbül-zâde' ve 'Cennet olsun ruhuna Vehbî Efendi'nin mekân' Mısralarının gösterdiği 1224 H. târihinde İstanbul'da vefat ederek Edirnekapısı hâricinde Topçular'a defn olundu. Şiiri ilim kuvvetiyle söylenmiş olduğundan o kadar güzel olmamakla beraber mevzun söz söyleme hususunda Osmanlı şâirlerinin birincilerinden sayılır. Matbu' eserleri: Tuhfe, Nuhbe adlı biri Farsça, diğeri Arapça iki lûgat manzûmesiyle Nâbî'nin Hayriyesine nazîre olmak üzere oğlu adına yazdığı Lâtife ismindeki nasîhatnâmesi ve Mürettep Dîvânı ile Şevk-engîz nâmmdaki hikâyet-nâmesinden ibarettir. 1184 târihinde İkdü'l-Ceman'dan bir kısmını da terceme etmiştir kibir nüshası Es'ad Efendi kütüphanesinde vardır..."</i> ²²⁹⁵

Tablo 46: Sünbülzâde Vehbî'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

²²⁹² Fatîm, Tezkire, s. 522-523.

²²⁹³ Silâhdâr-zâde, Tezkire-i Silâhdâr-zâde (haz. Furkan Öztürk), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 277-278.

²²⁹⁴ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 99.

²²⁹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I, 356-357.

Âsım Efendi'nin Sünbülzâde Vehbî'nin²²⁹⁶ biyografisinde yer alan “Kilk-i kudret hat-ı ruhsârını nâgâh yazar” mısrasıyla başlayan gazelin yukarıdaki tabloda yer alan tezkirelerden Şefkat ve Silahdâr-zâde'de yer alması divan sahibi bir şairin şiirlerinden sadece bu gazelin seçilmesine şüpheli yaklaşmamıza neden olmuştur. Ayrıca şairliğine ve eserlerinin muhtevâsına yönelik yorumların Âsım Efendi'de görülmesi, Âsım Efendi'yi edebî bir tenkitçi olarak görmemize olanak sağlamaktadır.

d. Es'ad Tarihi

Es'ad Efendi'nin eserinde yer verdiği 32 biyografiden sadece 4'ü şair ve yazarlardan oluşmaktadır. Bu isimler, “Halîl Efendi-zâde Mehmed Sa'îd Efendi”, “Seyyid 'Ali Celâleddîn Paşa”, “Münîb Efendi” ve “Sâlih Paşa-zâde Seyyid Hüseyin Hasîb Bey”dir.

Biyografisi verilen şair ve yazarlardan ilki **Halîl Efendi-zâde Mehmed Sa'îd Efendi**'dir. Es'ad Efendi, onun 1162/1748-1749 senesinde Şeyhülislâm olan Kara Halil Efendi-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin torunu ve devrin önde gelen mollalarından Mustafa Efendi'nin oğlu olduğunu belirtir. Büyüyüp iyi bir mertebeye geldiği zaman 1188/1774-1775 senesinde müderris olduğu, 1219/1804-1805 senesinde Yenişehir Fenar Mevleviyyeti'ne atandığı, 1226/1811-1812 senesi'nde Mekke kadısı olduğu, cemaziyelâhire 1231/ Nisan-Mayıs 1816 tarihinde İstanbul payesini aldığı bilgisini verir. 1236 cemâziyelûlâsında/ Şubat –Mart 1821 Anadolu Sadâretine atandığını ve bu görevdeyken yetmiş yaşında iken vefat ettiğini belirtir. Onun fıkıh ilmiyle alakadar olduğunu dile getiren Es'ad Efendi, Hayri Efendi isimli bir kişinin damadı lakabıyla bilindiğini ve aynı zamanda şiir ile uğraştığını vurgulamıştır:

“...Mûmâ ileyh biraz müddetden berü esîr-i pister-i maraz ve sinni seb'îne karîb,
belki yetmiş iken 'aşr-ı evvel-i şehri ramazânda rûh-i mücerredş vâreste-i
dağdağa-i cevher u 'araz oldu.

Sâhibü't-terceme yüz altmış iki hilâlinde Şeyhülislâm olan Kara Halil
Efendi-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin mahdûmu zübdetü'l-mevâli Mustafa
Efendi'nin ferzend-i sa'îdi olup, vâsıl-ı mertebe-i temyîz-i sefîd ü sevâd ve nâ'il-
i meleke-i isti'dâd oldukda, seksan sekizde Hâriic ru'ûsuyla zümre-i müderrisîne
dâhil ve devre-i mu'tâdeyi itmâm ile iki yüz on dokuz sâlinde Yenişehir-i Fenar

²²⁹⁶ Vehbî hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Müberra Gürgendereli, “Sünbülzâde, Vehbî Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugi.com/index.php?sayfa=detay&detay=2123> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Mevleviyyeti'ne vâsıl olmuş idi. Yirmi altı senesi hizmetleriyle müstahdem olmak takrîbi Mekke-i mükerreme Pâyesi'ni bi'l-ihtirâz otuz bir cemâziyelâhiresinde İstanbul Kazâsı'yla mümtâz ve müddet-i 'örfiyyesini ba'de't-tekmîl otuz altı cemâziyelûlâsında Anadolu Sadâreti rütbesine neyl ile ser-firâz olup ol pâyede iken vakt-i mezkûrda terk-i mülk-i mecâz eyledi.

Mevlânâ-yı mûmâ ileyh oldukca fikh-ı şerîfe müntesib ve Hudâvendigâr-ı esbak cennet-mekân hazret-i Sultân 'Abdülhamîd Hân 'asrının fusahây-ı ricâlinden Hayri Efendi merhûma dâmâd olduğu esnâda inşad-ı şî're dahi mükibb idi; 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân...' (s. 97-98)

Mehmed Sa'îd Efendi hakkında bilgilere tezkirelerde rastlayamadık. Yapılacak yeni çalışmalarla Mehmed Sa'îd Efendi hakkında detaylı bilgilere ulaşılabileceği muhakkaktır.

Biyografisi verilen ediplerden ikincisi **Seyyid 'Ali Celâleddîn Paşa**'dır. Es'ad Efendi, onun Diyarbakır'da doğduğunu, ilim yolunda ilerledikten sonra, İstanbul'a gelip Mektûbî Kalemi'ne dâhil olduğunu, Kastamonu Sancağı'ndan emekli olup Gelibolu'da ikâmet etmeye başladığını bildirir. Selanik satın alma memuru iken Kaymakam Şakir Paşa'nın katipliğiyle uğraştığı, bir süre sonra vezirliğe yükseltildiği, Şevval 1230/ Eylül-Ekim 1815 tarihinde Anadolu Muhasebeciliği'ne, Niş Defterdârlığı'na, Edirne Çirmen Sancağı'na ve Bosna'ya görevlendirildiği kronolojik sırayla bildirir. Rumeli ordusuna memur olduğu sırada vefat ettiğini dile getiren Es'ad Efendi, onun her fende mâhir olduğunu belirtir. İnşasının ediplerin mecmuasının süsü, şiirlerinin de âb-ı zülâl gibi düzgün, açık ifadeli ve akıcı bir şekilde tasvir eden Es'ad Efendi, onun şuurunu bile kaybedecek kadar çok fazla celâlet gösterdiğini, “ben varım başkası yok” sözünü diline doladığını ifade eder. Es'ad Efendi, onun cahil olarak gördüğü bazı kişilere karşı tahkir ve serzenişte bulunduğunu paylaşacağı bir hâdiseye ispatlayacağını söyler. Hâdiseye göre, Celâl Paşa Çirmen Sancağı'nda vali iken Keşan'da nâib bulunan biri Celâl Paşa'ya göndereceği bir ilâmı, Medîne'de görev yapan Câbirizâde 'Abdullâh Efendi'ye yazdırmış ve Keşşâf-zâde Nazîf Efendi'ye de temize çekirtmiş. Mezkûr ilâm Celâl Paşa'ya ulaştığında, Keşan'da bulunan nâibi böylesine güzel bir ilâm yazdığından dolayı yanına çağırılmış. İlâm kendisi yazmayıp ediplere yazdıran nâibin Paşa'nın huzuruna geldiğinde boş boş ve gereksiz konuşmaya başlamasıyla celâlet sahibi Celal Paşa'nın durumu anlayıp, ona “tarafımıza gönderilen ilâmdan haberin var mıdır?” şeklinde bir soru sormuş. Nâib de bu durumda gerçeği anlatmak zordunda kalmış. Bu itiraf üzerine Celâl Paşa, o nâibi huzurundan kovmuş:

“...Müşârun ileyh Bosna’da iken hutta-i mezkûre tevcîh olunmağla, şehr-i rebî’ulâhîrin beşinci günü Travnik’den hareket ve ber-mûceb-i irâde Yenişehir’e sevk-i matiyeye-i sür’at etmek niyyetinde olduğunu Der-i devlet-e ba’de’l-inhâ, çend rûz mürûrunda maraz-ı mevte mübtelâ ve ’âzim-i şehristân-ı bekâ oldu.

Müşârun ileyhin nüsha-i kem-yâb-ı vücûdu, belde-i Amid’de rahlezîb-i bedîd ve beldesi ’ulemâsından ’ulûm-i mukarrereyi kânûn u itkân üzere görüp, meleke-dâr-ı dâniş-i vedîd oldukdan sonra, bâbu’l murâd İslâmbol’a gelüp, mecmâ’-i kavâbil olan Mektûbî Kalemi’ne dâhil ve tarîk-i ikbâl-refîk-i hâcegâna sülûk ile mümtâz-ı emâsil o lup, biraz eyyâm kalem-i mezkûra devâm ve muktezây-ı mizâcı olan hiddetden nâşî akrâniyle imtizâc edemeyüp, hayli evkât Kastamonu Sancağı’ndan mütekâ’iden hâlâ Gelibolu’da mukîm İsmâ’il Paşa, Selânik Mübâyâ’acısı’yken yanında hidemeti-i kitâbetle tahsîl-i akvât ve anın yanından dahi mufârakat ve Kâ’im-makâm Şâkir Paşa’nın kable vezâretihî maslahat-ı kitâbetiyle iktisâb-ı ma’îşet edüp, müşârun ileyden dahi igzâb u tekdîr ie i’tizâl ve Vezîr Hânı’nda ’azebâne me’vâsı olan odasına yan gelüp âzâde-ser-i mahkûmiyyet-i ricâl olduğu esnâda ba’zı kurenâ ta’rîfiyle dirâyet ü dîrbeti ma’lûm-i şâhâne oldukda fî’l-hakîka medâr-ı tevcîhi, vukûf-i hikmet olan rütbe-i ’âliye-i vezâret ’uhdesine ihâle olunmak tasmîm ve bu kaziyye kendüsüne sırran tefhîm ve otuz sâli şevvâlinde Anadolu Muhâsebeciliği mansıbıyla kadri tebcîl ve Niş Defterârılığı ’unvâniyle ol savba tesbîl olunduğundan çend mâh mürûrunda, ya’nî sene-i mezkûre ile kâm-revâ, ba’dehû Edirne muhâfazasıyla Çirmen Sancağı’nda nâşir-i ahkâm-ı i’tilâ olup, ba’dehû Vilâyet-i Bosna’ya Vâlî ve ber-vech-i muharrer Rumeli ordusuna me’mûr olup reh-vâr-süvâr-ı ’azîmet iken kezâlik ecel, katı’-ı rişte-i âmâli oldu.

Vezîr-i sâbîku’t-tahrîr her fînûnda hisse-dâr v eekser me’ârifde sâhib-i âsâr, inşası zîver-i mecmû’a-i üdebây-ı kalem ve câ-be-câ müterahhas-ı kâse-i tab’ı olan eş’ârı, âb-ı zülâl gibi selîs ü müsellemler olup ancak te’sîr-i ism ile kesîran-mâ izhâr-ı rûy-i celâl ve hîn-i gazabında şu’ûrunu karîn-i zevâl edüp, ’ilm ü ’aklına mağrûr ve menem diger nîst ma’nâsını zebân-zed kıldığı meşhûr idi. Hatta dâhil-i havza-i hükûmetinde kâ’in kasabât kudâtından Râkîmu’l-hurûf gibi tehî-dest-i bidâ’a-i müzcât olan nâdânları, muttasıf olduğu ’ilm ü ’irfân tekâzâsıyla çîn-i cebîn-i üstâdâne ile ’itâb ve mele’-i nâsda tahkîr ü serzenîşe şitâb eylemesi, eğerçi gayret-i ’ilmiyye mahmûldür, lâkin ma’a mâ-fîh makâm-ı hükkâma hürmet dahi lâzım olduğunu bilürken o husûs-i feyz-i mahsûsa ri’âyet

eylemediği, 'irfânlarına münâfi dense çesbân ve böyle iken yine hisse-mend-i me'ârif olan hademe-i şer'a hürmet ü ikrâmda kusûr etmediği, müselle-i 'âlemiyândır.

İşbu kazıyye müdde'âya şâhiddir ki, Çirmen Sancağı'nda Vâlî iken serkerde-i cehele-i nüvvâbdan Keşân'da nâ'ib bulunan bir harîf-i har-zarîf, müşârun ileyhe cevâb olarak bir husûs zımnında 'arz edeceği i'lâmı, ol esnâda medîne-i mezbûrede menfâ bulunan üdebây-ı mevâliden her lisânda nazmen ve nesren te'lîf-i kelâm-ı belâgat-irtisâma kâdir Câbirî-zâde 'Abdullâh Efendi'ye tesvîd ve yine menfâ bulunan hoş-nüvîs-i hatt-ı ta'lîl olan mevâliden ve şu'arâdan Keşşâf-zâde Nazîf Efendi'ye tebyîz etdirir. İ'lâm-ı mezbûr resîde-i dest-i düstûr oldukda, hılâf-ı re'yi üzere mastûr iken ısgâ ve müfâdını icrâ birle: 'Dâhil-i livâmızda böyle okur yazar âdemin hâkimü'ş-şer' bulunması bize bâ'is-i mefharetdir' deyü ikrâm kaskına da'vet eder. Vaktâ ki şahs-ı merkûm huzûruna duhûl ve mu'arref-i mâhiyyeti olan hezeyân u fuzûla başladığı gibi Paşa-yı celâlet-şi'âr: 'Tarafımıza gönderilen i'lâmdan haberin var mıdır? Dedikde, kazıyye-i tesvîd ü tebyîzi beyân ve hatemini dahi kâtib-i mahkeme basdığını 'ıyân etdikde, da'vetinden infi'âl ve mu'âmele-i me'lûfesi üzere hemân-dem muhakkaran meclisinden tard u istiskâl eylediği, ol esnâda meşhûr olmuşidi, 'afallâhu Te'âlâ vebâlehû ve a'lâ hâlehû...' (s.178-180)

Devrin şair tezkirelerinde rastlayamadığımız Celal Efendi²²⁹⁷ hakkında Ali Emîrî Es'ad Efendi'den farklı olarak çok teferruatlı bilgi vermektedir.²²⁹⁸

Münîb Efendi'nin hâl tercümesini kaleme alan Es'ad Efendi, onun Anadolu sadrazamlarından biri olduğunu, senelerdir Aydın Güzelhisar'da sürgün olarak ikamet ederken 20 Şevval 1238//30 Haziran 1823 tarihinde orada vefat ettiğini ve Çelebi Mustafa Paşa ile Şerîf-zâde es-Seyyid 'Atâ'ullâh Efendi kabirleri pîşinde defnedildiğini belirtir. Mezar taşında, "lidû li'l-mevti ve ebnû li'l-harâbi" yani "Doğunuz, sonunuz ölüm olacaktır. Yapınız, sonu harâbiyet olacaktır" anlamına gelen bir sözün yazılı olduğunu söyler. Es'ad Efendi onun Gaziantep'te olduğunu, ilk eğitimini burada aldıktan sonra, İstanbul'daki Dârul-Mülk'e geldiğini, 1180/1766-1767 yılında imtihan yoluyla müderrisler zümresine dâhil olduğunu ve Es'ad-zâde Efendi mahdûmu 'Atâ'ullâh Efendi'ye hoca olmasıyla çok fazla ihsanlara nail olduğunu belirtir. İzmir,

²²⁹⁷ Seyyid 'Ali Celâleddîn Paşa hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. İsmail Hakkı Aksoyak, "Celâl,Seyyid Celâleddîn" <http://www.turkedebiyatilisimleri.org/index.php?sayfa=detay&detay=6413> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

²²⁹⁸ Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* (haz. İdris Kadioğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 180-191.

Mekke, İstanbul ve Ankara gibi çeşitli yerlerde görev ifa ettikten sonra Güzelhisar'a sürüldüğünü belirtir. İlminin ve kemâlinin tarife ihtiyaç duymayacağından bahseden Es'ad Efendi, onun her fende kâmil bir insan olduğunu belirtir. *Siyer-i kebîr Tercümesi*'yle *Hâşiye ve Devhatü'l-Meşâyih Zeyli* gibi üç dilde mensûr ve manzûm eserleri bulunduğunu, inşasının Harirî'yi kısıktırarak tarzda olduğunu ve sanatının da Hemedânî'yle benzeştiğini söyleyen Es'ad Efendi, şiirlerinin çok kuvvetli olduğunu söyleyerek onu ilim ve fazilet yönünden İbn Kemâl'e benzeyen emsâlsiz bir bilgin olarak tavsif eder:

"... Anadolu Sadâreti pâyelülerinden olup, sinîn çend-înden berü Güzelhisâr-ı Aydın'da menfiyyen mukîm 'Ayntâbî es-Seyyid Mehmed Münib Efendi'nin 'illet-i dakk-ı şeyhûhet ile şevvâlû'l-mükerrem'in yirminci günü murg-ı rûhu kafes-i tenden rehâ-yâfte-i itlâk ve âzâde-ser-i kayd-ı meşâkk olup, medîne-i mezkûre gûristânında Sadr-ı esbak Çelebi Mustafa Paşa ile Şeyhülislâm-ı esbak Şerîf-zâde es-Seyyid 'Ata'ullâh Efendi kabirleri pîşinde medfûn-i türâb ve nakş-ı seng-i mezârı nümûne-nümâ-yı, lidû li 'l-mevti ve ebnû li 'l-harâbi olduğu haberi vürûd eyledi.

Sâhibü't-tercemenin şecere-i pür-semere-i vücûdu, devhatü'l-ezkiyâ 'Ayntâb'dan nâbit ve esâtize-i beldesinden ber-vech-i tahkîk fûnûn-i âliye ve 'ulûm-i 'âliyeyi iktisâb ile midâd-ı melekesi sahîfe-i karîhasında sâbit oldukdan sonra, Dâru'l-mülk İstanbul'a vâsıl ve bin yüz seksen dokuzda bi 'l-imtihân kayd-ı a'lâ ile zümre-i müderrisîne dâhil olup, penâh-ı kâbilân olan Es'ad-zâde Efendi mahdûmu 'Atâ'ullah Efendi'ye hâce-i 'âlî-cenâb ve müşârun ileyhî hüsni terbiyesiyle sarây-ı behişt-âsâ-yı Sultânî Hâceliği'yle iltifât-ı pâdişâhîden envâ'-ı fuyûzât iktisâbiyle kâm-yâb olup ol hilâlde Haremeyn-i şerîfeyn teftîşi, zamîme-i dâ'ire-i ikbâlî ve müddet-i medîde hidmet-i mezkûrede kıyâm ile kevkeb-i şöhreti mütelâli ve iki yüz dokuzda Kuds-i şerîf Pâyesi'yle İzmir'e Hâkim ve on dört şa'bânı muntasfında Mahrec'den süllem-i şerîf Mekke-i mükerreme Pâyesi'nde kâim ve on sekiz cumâdelûlâsı evâ'ilinde İstanbul rütbesiyle muhterem ve yirmi iki şa'bânında Anadolu Sadâreti Pâyesi'yle mükerrem olup, yirmi üç sâli recebinde debîr-i kadr-ı sahîfe-i idbârına hal-i Selîm hânîde müsâmaha töhmetini tahrîr ile evvelâ Ankara'ya ve çend mâhdan sonra sâlifü'z-zikr Güzelhisâr'a bi 'l-iclâ tesyîr olundu.

'İlm ü kemâli müstağnî-i ta'rîf ve mizâc-ı mizâh-ı imtizâc, vâreste-i kayd-ı tavsîf olup, her fende ekmel, bi 'l-husûs edebiyede mükemmel, elsine-i selâsede

mensûr ve manzûm âsârı bî-ahsâ ve Siyer-i kebîr Tercemesi'yle 'ibâre-i 'Arabîyye ile olan hâşiyesi ve Devhatü'l-Meşâyih Zeyli kemâline nümûne-nümâ, inşası reşk-endâz-ı Harîrî ve bedî'-i Hemedâni ve şî'ri kuvve-i 'ilmiyye ile şevâhid-i fenn-i bedî' ve 'ilm-i me'ânî olup hulâsa töhmet-i mezkûreden kat'-ı nazar 'ilm ü fazlına nisbeten zâtı mesîl-i İbn Kemâl bir dâna-yı bî-misâl idi... (s. 219-221)

Aşağıdaki tabloda, Münîb Efendi'nin tezkirelerde yer alan biyografileri bulunmaktadır:

Ârif Hikmet	“... 'Ayıntâbî es-Seyyid Mehmed Efendi'dir. 'Allâme-i zü-fünûn sa'd-ı zamân ve seyyid-i avândır. Pederi debbâğ zümresinden olmağın beldesinde debbâğ-zâdelikle şöhret-şi'ârdır. Münîb Efendi'nin asl hâcesi kal'a imâmı Ebûbekir Efendi'dir. Vefâtes fî 20 Şevvâl 1238 der-Güzelhisâr Aydın...” ²²⁹⁹
Fatin	“...Nâzım-ı müşârün-ileyh Hâce Münîb Efendi bin yüz seksen iki târihinde maskat-i re'si olan medîne-i Ayıntab'dan Dersââdet'e bi'l-muvâsala yüz seksen dokuz sâlinde tarîk-i tadrîse duhûl ile bir müddet sarây-ı hümayûn hâceliginde bulunduğu hâlde imrâr-ı vakt u saat eyledikten sonra iki yüz dokuz senesi İzmir mevleviyyetine bi'l-vüsûl iki yüz on dört senesi Mekke-i mükerrreme mevleviyyeti ve iki yüz on sekiz senesi Darü'l-hifatü'l-âliye hükûmeti ve iki yüz yirmi iki senesi Anadolu sadâreti pâye-i mu'teberesini bi'l-ihrâz beyne'l-emâsil serefrâz u mümtâz olmuş iken bin iki yüz otuz sekiz senesi hilâlinde menfâsı olan Aydın Güzelhisâr'ında irtihâl-ı dâr-ı bekâ eyleyüp mahall-i mezkûrda kâin câmi-i atik sahasında müntâzır-ı rahmet-i cenâb-ı Rabb-i şefîk olmuştur. Müşârün-ileyh a'lem-i ulemâ bir fâzıl-ı bîhemtâ olup “Siyer-i Kebîr” nâm kitâb-ı nefîse tercemesi ve “Devhatü'l-Meşâyih”e bir mikdâr zeyli olduğundan başka bir mikdâr eş'ârı dahi vardır. Garîbe; Nâzım-ı müşârün-ileyh sâlifü't-terceme şeyhülislâm-ı esbak Şerîf Efendizâde Ataullah Efendi merhûmun üstâdı olmak mülâbesesiyle birbirleriyle ihtilât ve ülfetleri derece-i kemâlda olduğu misillü bi'l-âhire nâzım-ı müşârün-ileyhin dahi Aydın Güzelhisâr'ında vukû-ı vefâtiyle merkadlarının birbirine karîb-i tesâdüf eylemesi tevâfuk-ı acîb nevinden olmağla terceme-i hâli zeyline işâret olunmuştur...” ²³⁰⁰

Tablo 48: Münîb Efendi'nin Biyografisinin Yer Aldığı Tezkireler

²²⁹⁹ Ârif Hikmet, Tezkire, s. 91.

²³⁰⁰ Fatin, Tezkire, s. 451.

Yukarıdaki tabloya göre, Es'ad Efendi'ye kıyasla *Ârif Hikmet ve Fatin Tezkiresi*'nde kronolojik olarak daha kısıtlı bilgi paylaşıldığı *Fatin Tezkiresi*'nde, *Es'ad Tarihi*'nde yer almayan bir anekdot anlatıldığı görülmüştür.²³⁰¹

Es'ad Efendi **Sâlih Paşa-zâde Seyyid Hüseyin Hasîb Bey**'in hâl tercümesinde, onun Selîm Hân'ın cülûsunda kaymakam bulunan Kayserili Sâlih Paşa'nın oğlu olduğunu ve yaklaşık 1180 senesinde dünyaya geldiğini bildirir. İlk eğitimlerini aldıktan sonra Mektûbî-i Sadâret-penâhî Odası'nda mülâzemet olarak göreve başladığını, kitâbet sanatını öğrenip akabinde çeşitli görevlerde bulunduğunu ifade eder. Es'ad Efendi, onun cumâdelahire 1240 tarihinde vefat ettiğini söyledikten sonra onu derviş tabiatli, temiz itikatli, inşaya marifeti yüce ve aynı zamanda şiire vâkıf, söz söylemeyi bilen, rûşt ve kiyâsetle üstün, temiz soylu ve şerefli bir kimse olarak tanımlar:

“...Mûmâ ileyh cülûs-i Selîm Hânî'de kâ'im-makâm bulunan Kayseriyyeli Sâlih Paşa'nın veled-i hüsnü'l-halkı ve'l-hulku olup, takriben bin yüz seksan hudûdunda vâsıl-ı serhadd-i şuhûd ve müctenâ'-i semerât-ı vücûd olup, hengâm-ı nev-civânîde mecma'-i kavâbil olan Mektûbî-i Sadâret-penâhî Odası'na mülâzemet ve iktisâb-ı mehâret-i kitâbet edüp, ba'de berhetin mine'z-zemân Piyâde Mukâbeleciliği câhiyle kaleminden çıkup, zemân zemân masraf ve yeniçeri kitâbetleri ve sâ'ir nezâret ve emânetlerde ve siyyemâ Defter Emâneti'nde müstahdem ve vüzerâ kapu kethudâlığı dahi medâr-ı me'âşına munzamm olup, bu hâl üzere işbu kırk senesi cumâdelâhiresinde telh-kâm-ı şerbet-i ecel ve kâtı'-ı rişte-i emel olup, müteveccih-i dergâh-ı Bârî ve hazret-i Hâlid'in hem-civârı oldu. 'Aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân.

Dervîş-nihâd ve pâk-i'tikâd, me'ârif-i inşaya 'ârif ve dekâyık-ı şi'riyyeye vâkıf, sühan-dân-nihâd ve rûşd ü kiyâsetle fâ'ik ulu'l-akrân bir mîr-i hasîb ü nesîb idi...” (s. 382)

Devrin şair tezkirelerinde rastlayamadığımız Hüseyin Hasîb hakkında yapılacak yeni çalışmalarla biyografisine katkıda bulunulacağı muhakkaktır.

²³⁰¹ Münib Efendi hakkında son dönem yapılan biyografi çalışması için bk. Halil İbrahim Yakar, “Münib, Mehmed Münib Ayıntâbî”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4500> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

SONUÇ

Edebiyat sanatındaki maharetlerine göre vak'anüvîslük kurumuna seçildikleri bilinen ve göreve atandıkları andan itibaren kendilerinden beklenen tarihi kaydetme görevini, devrin ve kurumun gerektirdiği gelenek, şartlar ve birtakım kısıtlamalar çerçevesinde yerine getirmeye çalışan vak'anüvîslükler, tarihsel bilgileri ferdî dil kullanımları ve anlatım özellikleri doğrultusunda kayıt altına almışlardır.

Çalışmamızda ele aldığımız vak'anüvîslükler, Türk edebiyatında kendine has bir anlatı dünyası oluşturmayı başaramış nâsirlerdendir. Vak'anüvîslüklerin, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dile hâkimiyetleri sayesinde dili etkili bir şekilde kullanmaları, yeni hayal ve remizlere yer vermeleri, edebî sanatları önceleyerek söz oyunlarında bulunmaları ve edebî parça iktibâslarını anlatılarına başarı ile yerleştirebilmeleri Türk edebiyatında öne çıkan isimlerden olmalarını sağlamıştır.

Bu çalışmayla, hakkında daha çok tarih alanında çalışmalar yapılmış olan vak'anüvîslük tarihlerine edebî bir perspektiften bakılmıştır. Bu metinler üzerinde yapmış olduğumuz incelemelerden elde ettiğimiz verilerle, şimdiye kadar göz ardı edilen yahut hiç bilinmeyen ayrıntılar ortaya çıkarılmış, vak'anüvîslük tarihlerinin başta edebiyat tarihimiz olmak üzere pek çok disiplin açısından da bir kaynak mahiyetinde düşünülmesi gerektiği göz önüne serilmiştir.

Çalışmamızın neticesinde, açıklamasız ve yetersiz verilere dayandırılarak edebî şahsiyetlerine göndermelerde bulunulan vak'anüvîslüklerin, anlatılarını estetiği gözeterek edebî bir üslupla kaleme aldıkları ve tarihçi kimliklerinin yanı sıra edebî hüneri âşikâr nâsir ve edîpler oldukları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yaptığımız inceleme sonucunda, vak'anüvîslüklerin, tarihî olay ve olguları anlattıkları eserlerinde, memuriyetlerinin zarurî kıldığı hâmilik ilişkisinden ve eserlerini hitap ettikleri saray zümrenin belirlemiş olduğu kıstaslardan dolayı birtakım kısıtlamalar altında olmalarına rağmen, tercih ettikleri kelimelerin, seçtikleri söz sanatlarının ve belîğ unsurların, anlam ve anlatım dünyalarında yeni ufuklar açılmasına olanak sağlayan metinlerarasılık bağlamında gösterdikleri alıntı ustalığının bir neticesi olarak, aslında edebî bir eser kaleme almış olduklarını ortaya çıkarmış olduk.

Çalışmamızın giriş kısmında, vak'anüvîslüklerin tarihî verileri önceden zihinlerinde kurgulayarak sahip oldukları hayal gücü ve üslup özellikleri ile bir olay örgüsü dâhilinde gerçekte kurmacayı birbirine harmanlayarak bir anlatıya dönüştürürken okura sorgusuz bir inanma bahşettiği üzerinde durduk. Edebiyat tarihlerinde ve edebiyatın kaynakları üzerinde

yapılan çalışmalarda muhtevâlarından dolayı tarih kitabı olarak zikredilmelerine rağmen bu eserlerdeki anlatıcının tutumu, bakış açısı, anlatım üslubu ve kurgu sebebiyle bu eserlerin, edebî bir eser kategorisinde zikredilmesinin daha uygun olacağını fark ettik. Vak'anüvîslerin, edebî bir dil tercih etmeleri bile bu eserlerin edebî yönünün vurgulanması için yeterli bir kıstastır. Kişi, olay, mekan ve nesne tasviri yaparken teşbîhlere ve mecâzlara başvurulması, kullanılan âhenk unsurları ile okuru çoğu zaman estetik bir hazza ulaştıran sanatların varlığı da bu eserlerin edebiliği bağlamında değerlendirilmelidir.

Çalışmamızın birinci bölümünde vak'anüvîslerin, bahsedecekleri konuyu ele alırken kullandıkları kelime seçimlerini gelişigüzel yapmadıkları, Türkçe'ye hâkim oldukları kadar metnin akışını sekteye uğratmadan Arapça ve Farsça kelime gruplarını, ikilemeleri ve kalıplaşmış ifadeleri kullandıkları, Türkçe cümle yapılarının yanı sıra Arapça ve Farsça cümle yapılarını da sıklıkla tercih ettikleri görüldü. Anlatı boyunca yakaladıkları âhenk ve ritimle estetiği önceledikleri, Arapça ve Farsça'nın sağlamış olduğu anlam ve hayal dünyalarıyla beraber çeşitli mecâzları ve mazmunları anlatılarına yerleştirdikleri ortaya konuldu. Osmanlı edebiyatında nesrin nazmın gölgesinde kalmış olmasına rağmen vak'anüvîslerin atasözleri, deyimler, vecîzeler, kalam-i kibarlar, hadisler ve âyetler kullanarak edebî dile ulaşabildikleri belirtildi.

Özne ve yüklem arasında anlatılanların unutulmasına sebep olabilecek kadar uzun bir şekilde bağlı ve sıralı cümle yapılarının varlığı ile Arapça ve Farsça kelime, kelime grupları ve bu dillerdeki atasözü, deyim, ikileme gibi sözcük varlığının ve çeşitli şekillerdeki iktibâsların vak'anüvîs tarihlerinin dilini daha da ağırlaştırdığı görülmektedir. Uzunlukları ve karmaşık yapıları sebebiyle metnin anlaşılmasını zorlaştıran cümle yapılarının Türk nesri için birer çeşni olarak farklı üsluplar oluşturduğu ortadadır.

Vak'anüvîslerin sahip oldukları nesir dilinin, anlatılan konunun niteliğine göre değiştiği görülmüştür. Kelime seçimlerinde ve kullanımında daha çok ferdî bir tercih yaptıkları görülen vak'anüvîslerin dönemin nesir geleneğinin zarurî kıldığı dil hususlarını da benimseyerek tamlama çeşitleri kurdukları belirlenmiştir. Bu tamlamaların, eserlerin birbirlerinden farklılaşmasını sağladığı fark edilmiştir. Kullanılan tamlamaların, metnin dilini zenginleştirerek vak'anüvîsin ifade boyutunu ve anlatım tarzını kuvvetlendirdiği ve çeşitlendirdiği görülmüştür. Vak'anüvîslerin dilinin devrin nesir diline göre ağır olmasının sebebinin, seçilen Arapça ve Farsça kelimelerden kaynaklı olmadığı, bu kelimelerle kurulan tamlamalar ve cümle yapıları sebebiyle olduğu fark edilmiştir.

Sözlü kültürün en önemli öğelerinden biri olan ve toplumların hafızalarında yaşarak nesilden nesile aktarılan atasözler ve deyimlerin varlığını vak'anüvîsin dil unsurları bağlamında göstermeye çalıştığımız kısımda, seçilen örneklerle bu unsurların nasıl bir anlatım zenginliği yarattığı gösterilmeye çalışıldı. Toplumun sözlü kültür hafızasının yok olmamasına yardımcı olabilmek adına eserlerde yer alan üç dildeki atasözlerinin hepsinin verilmesine gayret gösterildi.

Vak'anüvîslerin öne sürdükleri fikirleri kimi zaman desteklemek kimi zaman okurun zihnini ayrıntılarla genişletmek kimi zaman da sözü sonuca bağlamak gibi çeşitli amaçlarla yer verdikleri 24 vecîzeyle işaret edilerek bu kalıp metinlerin anlatı içerisindeki fonksiyonlarına değinildi ve anlatıma kazandırdığı zenginlik ifade edilmeye çalışıldı.

Vak'anüvîslerin anlatım üsluplarını oluşturmalarında etkili olan ve nesri nazma yaklaştırarak nesri edebîleştiren unsurların başında zikredilen âhenk unsurlarının önemine değinildi. Vak'anüvîslerin tarihi bilgileri âhenk ve edebî sanat bağlamında nasıl söylediklerinin incelendiği çalışmamızda, asıl hususun söyleyiş tarzı olduğu fark edildi. Vak'anüvîslerin bağlı bulundukları gelenek çerçevesinde alışlagelmiş kavramlara ve kavram göstergelerine yeni boyutlar kazandırdıkları, metaforik ve mecâzî bir anlatım tarzı sergiledikleri görüldü. Ses ve söz tekrarlarının, kalıp ifadelerin ve edebî sanatların nesirde akıcılığı sağlamada üstlendikleri fonksiyonlar, örneklerden hareketle incelenmeye çalışıldı. Vak'anüvîslerin, benzetme, hatırlatma ve mecâz yoluyla yarattıkları yeni hayal ve çağrışımların enginliğinin metnin anlam derinliğiyle doğrudan etkileşim hâlinde olduğu neticesine ulaştık. Bu unsurların metindeki anlam boyutunu nasıl etkilediği de izah edilmeye çalışıldı. Vak'anüvîslerin mensûr metni şiire yaklaştırdığını gördüğümüz bu inceleme sonucu, müelliflerin kimliğini oluşturan temel hususlara dair somut veriler ortaya konulmuş oldu.

Vak'anüvîslerin ünlü ve ünsüz harflerin tekrarıyla metin içi bir âhenk yarattıkları görüldü. Bu etkiyi ikilemelerin çoğu zaman peş peşe kullanılmasıyla kuvvetlendirdikleri, nesir geleneğindeki seci kullanımıyla da söylemi edebîliğe taşıdıkları sonucuna ulaşıldı. Gerek alıntılardıkları manzûmelerde gerek anlattıkları anekdotlarda ve gerek yaptıkları tasvîrlerde telmîh ve teşbîh gibi edebî sanatlara başvuran vak'anüvîslerin bu sanatlardaki seçtikleri kelime ve remizlere bakıldığında şark edebiyatlarına ve mitolojilerine de vâkıf oldukları fark edildi.

Anlatıları boyunca okura seslenen ve okuru konuya dâhil eden bir anlatım üslubu benimsedikleri görülen vak'anüvîslerin, anlamı pekiştirmek ve zenginleştirmek için üç dilde de iktibaslarla başvurarak anlatıyı tarihî boyuttan edebî boyuta taşıdıklarını tespit ettik.

İslâmî geleneğin bir yansıması olarak âyet ve hadis iktibâslarında bulunan vak'anüvîslerin ileri sürdükleri görüşleri desteklemek, olay örgüsünün bir parçası olarak yer vermek, bahsettikleri bir olayın sebebini veya sonucunu belirtmek ve konunun sonlandığını belli etmek gibi çeşitli amaçlarla âyet ve hadislerden iktibâs ettikleri görülmüştür. Bu iktibâslar vasıtasıyla vak'anüvîslerin, metinlere aynı zamanda dinî bir hüviyet de yükledikleri belirlenmiştir. *Na'imâ Tarihi* 'nde 9 tane tam iktibâs ve 79 tane nâkıs iktibâs olmak üzere 88 âyet iktibâsı bulunmaktadır. *Na'imâ* 'nın, 114 sûrenin 39'undan iktibâs yaptığı ortaya konmuştur. *Hâkim Tarihi* 'nde 30 tane tam iktibâs ve 81 tane nâkıs iktibâs olmak üzere 111 âyet iktibâsı yapılmıştır. 42 sûreden iktibâs yaptığı görülen Hâkim Efendi'nin, diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı olarak bir yerde *İhlâs Sûresi* 'nin tamamına yer verdiği görülmüştür. En fazla sayıda âyet iktibâsının bulunduğu *Âsım Tarihi* 'nde bir bütün olarak metne aktarılan âyet sayısı 33, nâkıs olarak iktibâs edilen âyet sayısı 150'dir. Âsım Efendi, 65 sûreden 183 âyet iktibâsı yapmıştır. En az âyet iktibâsının görüldüğü *Es'ad Tarihi* 'nde 8'i tam iktibâs ve 54'ü nâkıs iktibâs olmak üzere 62 âyet iktibâsının yapıldığı görülmektedir.

İncelenen diğer vak'anüvîslere kıyasla daha az hadis iktibâsına başvurduğu görülen *Na'imâ* 'nın 15 hadisten iktibâs yaptığı; Hâkim Efendi'nin 34, Âsım Efendi'nin 78 ve *Es'ad* Efendi'nin de 17 hadis iktibâsına yer verdiği tespit edilmiştir.

Dinî hüviyetlerinin bir timsâli olarak sık sık âyet ve hadis alıntıları yapan vak'anüvîslerin, Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi dinî şahsiyetlerin sözlerine de yer vermeleriyle, eserlerindeki dinî kimliği de artırdıklarını belirlemiş olduk. Tarihî ve edebî kimlikleriyle ün salmış vak'anüvîslerin dinî gönderme ve göstergeleri ne amaçla, ne boyutta ve hangi fonksiyonlarla kullandıklarını da çalışmamızda ortaya koymaya çalıştık. Böylelikle sadece âyet ve hadis iktibâslarını göstermekle yetinmeyip, vak'anüvîslerin âyet ve hadis iktibâslarına farklı boyutlar kazandırdıklarını görmüş ve göstermiş olduk. Bu bakış açısının, yeni çalışmalarda da farkındalık oluşturacağını umuyoruz.

Akla gelebilecek hemen hemen her konuda tarih düşürme sanatıyla hâdisenin gerçekleşme tarihini bazen bir lafızla bazen de bir mısrayla belirten vak'anüvîslerin anlatıları boyunca bu edebî sanattan faydalandıklarını gördük. Muhtevâlarından sebeple mimarî, sosyolojik ve biyografik gibi disiplinlere bilgi sağlayan pek çok verinin barındığı bu tarih manzûmeleri önem arz etmektedir. *Na'imâ Tarihi* 'nde 51, *Hâkim Tarihi* 'nde 75, *Âsım Tarihi* 'nde 83 ve *Es'ad Tarihi* 'nde 36 tarih manzûmesi bulunmaktadır. Çoğu tarih manzûmesinin kaynaklarda yer almaması ve yaptığımız çalışma neticesinde edebî mirasa kazandırılması çalışmamızın önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Vak'anüvîslerin anlatım özelliklerini değerlendirmeye çalıştığımız alt bölümde, anlatılan olay ve hikâyelerin gerçeklere dayandığının bilinmesine rağmen müellifin kendi istediği ve gösterdiği kadarıyla kaleme alınmış olması sebebiyle, bu eserlerdeki var olan bir kurgunun boyutları tespit edilmeye çalışıldı.

İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerinde farkına vardık ki müellifler anlatılarını gelişigüzel kaleme almamış, başta edebî hüner olmak üzere dinî, kültürel, felsefî ve örfî inanç ve bilgilerini de anlatılarının içerisine titizlikle yerleştirmişlerdir. Tarihî bilgileri anlatırken, kimi zaman girift kurmaca bölümler oluşturmuşlardır. Çalışmamızda, vak'anüvîsin bir anlatıcı hüviyetiyle anlatılarında yer verdikleri öznel/nesnel ifadeler vasıtasıyla benimsedikleri anlatıcı tutumlarını ve olayları aktarma sırasında metin içindeki konumlarını belirleyerek klasik metinlerin incelenmesi hususunda yeni kapılar aralamaya gayret ettik. Bu eserlerin hâmîlik ilişkisine dayanan kronolojik gelişmelerin gelişigüzel yazıldığı bir tarih metninin ötesinde kurguya dayalı, anlatıcının ve bakış açılarının yer yer değiştiği edebî metinler olduğu kanaatine varmış olduk. Vak'anüvîslerin üsluplarını belirlerken ayrı bir başlık altında değerlendirmeye tabi tuttuğumuz anlatım özellikleri kısmında, müelliflerin tıpkı bir romancı, bir hikâyeci ve bir destancı gibi zihinlerinde anlatacakları şeyleri kurguladıkları ve metinlerini bu kurgu dâhilinde kaleme aldıkları sonucuna varıldı. Bu inceleme neticesinde, eski Türk edebiyatı anlatı metnlerinin de farklı perspektiflerden incelenebileceğini ortaya koymuş olduk.

Vak'anüvîslerin, bahsettikleri konuya uygun olarak kıssalar ve hikâyeler anlatarak; vefeyât ve hâl tercemeleri gibi kişi tasvirlerinin yapıldığı bölümlerde kişiler hakkında anekdotlar paylaşarak; istitrâd, tabsıra, lâyiha, latîfe, tezyîl ve sâniha gibi alt başlıklarla kaleme aldıkları konular hakkında birtakım bilgi ve yorum ekleyerek okuru gerçek ile kurmaca arasında bıraktığını fark ettik. Hâsıl olan bu ikilemin, müellifin bir kurgu yaratmış olduğunun kanıtı olarak okunması gerektiği düşünülmektedir.

Bilgi ile kurmacanın kesiştiği vak'anüvîs tarihlerinde, yazar-anlatıcı kimi zaman olayların başkahramını olarak kahraman bakış açısıyla otobiyografik olayları anlatırken, kimi zaman her şeyi bilen, duyan ve gören bir şekilde tanrısal bakış açısıyla metinde görünür, kimi zaman da bir kamera/kameraman edasıyla yaşanan hâdiseleri sahneler. İşte bu noktada, karma bakış açısını kullanmayı tercih eden müellifin çeşitli anlatım teknikleri ve anlatım özellikleri çerçevesinde anlatısını oluşturduğu görülmektedir.

Geleneğin süzgecinden geçerek ferdî üsluplarını anlatılarına yansıtan vak'anüvîslerin, çoğu zaman anlattıkları konuya paralel olarak farklı tutum ve üslup özellikleri sergiledikleri

belirlenmiştir. İncelememiz neticesinde, anlatıdaki bu üslup çeşitliliğinin, eserin dinamizmini ve akıcılığını sağladığı, okurla iletişimi kesmeden aktarımı sürdürdüğü anlaşıldı.

Türk edebiyatına olan hâkimiyetleri alıntılardıkları edebî parçalarla da âşikâr olan vak'anüvîslerin Arap ve Fars edebiyatlarına da aynı cihetten hâkim oldukları görülmektedir. Tarihî verilerin arasına anlatıyı güçlendirmek, monotonluğu kırmak ve bu sayede okurun ilgisini metne çekmek gibi amaçlarla yerleştirilen destan parçaları, menkıbeler, fıkralar, kıssalar ve hikâyeler, vak'anüvîslerin edebî malzemeyi kullanmadaki maharetini ortaya koymaktadır.

Tarihî muhtevâları sebebiyle daha çok tarih disiplini içerisinde kaleme alınan eserlerden alıntı yaptığı görülen vak'anüvîslerin, kelâmdan hadise, şiirden ilm-i nücûma hemen hemen her konuda yazılmış olan eserlere başvurdukları belirlenmiştir. Vak'anüvîslerin, kimi zaman alıntı metninin aslını muhafaza ederek ictibâs ettikleri kimi zaman özetleme yaptıkları kimi zaman da Arap ve Fars kaynaklarından alıntılanan parçanın aslını değil tercümesini verdikleri görülmektedir. İncelediğimiz diğer üç vak'anüvîsten farklı olarak Âsım Efendi'nin Fransız Sefiri Mehmed Emîn Vahîd Efendi'nin *Fransa Sefâretnâmesi*'nin tamamını anlatıya ictibâs ettiği görülmüştür. Üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlanan ve hakkında bir makale yazılan bu sefâretnâmenin nüshalarından biri olarak görülmesi gereken *Âsım Tarihi*'nin bahsi geçen çalışmalarda zikredilmediği görülmüştür. Bu noktada vak'anüvîs tarihlerinin nüsha özelliğinin de üzerinde durulması gereken hususlardan olduğu âşikârdır.

XVI. yüzyıldan itibaren gelişen ve kendisine has üslup özellikleri barındıran Türk edebiyatındaki nesir geleneği içerisinde manzûme alıntılarının önemli bir yer kapladığı yapılan pek çok çalışmada vurgulanmıştır. Nesri nazma yaklaştırmak, manzûmenin sağladığı anlam çağrışımlarından yararlanmak, manzûmenin söylem özelliği ile okur üzerinde etki bırakmak gibi çeşitli amaçlarla eserlerinde sıklıkla manzûme alıntılara yer veren vak'anüvîsler, kimi kendilerine ait olan manzûmeleri de paylaşarak dönemin asıl kabul gören nazım sanatında da mâhir olduklarını sergilemeye çalışmışlardır. İncelenen tarihlerde, duyguların ön plana çıktığı kısımlarda daha çok manzûme alıntıları vasıtasıyla anlatımın gerçekleştiği; hâdiselerin ise mensûr olarak kaleme alındığı görülmüştür.

Manzûme alıntılarını incelerken öncelikle manzûmenin kime ait olduğunu belirlemeyi hedefledik. Metni neşredenlerin verdiği bilgileri hariç tutarak, bu neşirlerde şairleri hakkında bilgi verilmeyen ve kaynak taraması yapılmamış manzûmeler üzerinde bir çalışma yürüttük. Yaptığımız araştırma neticesinde, şairini belirleyebildiğimiz manzûmeleri bir tablo hâlinde gösterdik. Bu tabloya, başka kaynaklarda da rastladığımız fakat yine de şairini

belirleyemediğimiz manzûmeleri de dâhil ederek, ilgili manzûmelerin görünürlüğünü ve bilinirliğini sağlamaya çalıştık.

Şairlerini belirleyebildiğimiz manzûmeler için o şaire ait başta divan olmak üzere manzûm eserlerini tarayarak ilgili manzûmenin varlığını saptadık. Bu inceleme neticesinde, vak'anüvîsin asıl kaynaktan müracaat ederken nasıl bir alıntı gerçekleştirdiğini de ortaya koymaya çalıştık. Elde edilen verilere dipnotlarda işaret ederken kimi manzûmenin aslının kimisinin de bazen bir kelime bazen bir tamlama bazen eksik beyitlerin olduğu bir gazel şeklinde alındıkları fark edildi. Farklı alıntı düzeylerinin olduğu görülen vak'anüvîs tarihlerinde vak'anüvîsin belki de sehven başkalarına ait manzûmeleri birleştirdiğini ortaya çıkardık. Hatta kimi vak'anüvîsin alıntılacağı bir beytin her mısrasının farklı şairlere ait olduğunun farkına vardık. Bu sayının az olmaması, vak'anüvîsin yeniden bir yaratma misyonu taşıdığını akıllara getirmektedir.

İncelenen vak'anüvîs tarihlerinden ilki olan *Na'îmâ Tarihi*'nde 220 manzûmenin yer aldığı görülmektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu manzûmelerden 102'sinin kime ait olduğu tespit edildi. Eserinde, *Abdî Çelebî, Abdülazîz Çelebî, 'Azmi-zâde Hâleti, Bahâ'î Efendi, Bâkî, Cevrî, Dervîş Su'nî, Ebi't-Tayyib, Eflâtun, Ehl-i Şirâzî, el-Bâhilî, el-Hazercî, el-Vanî, Fehîm, Firdevsî, Ganî-zâde, Gelibolulu Âlî, Hâfız, Hâfız Paşa, Hâkânî, Hâmid Efendi, Hâşimî Çelebî, Hemedânî, Hoca-zâde Mehmed Efendi, Hükmî Çelebî, İbnü'l-Amîd, İbnü'l-Mu'tez, İmam Zeynelabidin, İshâk Çelebi, Ka'imî, Kafzâde Fâ'izî, Mesîhî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mezâkî, Muhibbî, Murâdî, Mülhemî, Mütenebbî, Nâci (Hüseyin Kürdî), Nasrullah-ı Münşî, Necâtî Bey, Nef'î, Nev'î, Nizâmî-i Gencevî, Pîrî Pâşâzâde Hüseyin Bey, Sa'dî, Sâ'ib, Sabrî, Sâdık, Simon, Sirozî Kerîm-zâde, Şârihü'l-menâr, Şehzâde Mustafâ, Şerîfî'r-Râdî, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Tâliki-zâde Mehmed Subhî, Taşlıcalı Yahyâ, Vecîhî* ve kendisi olmak üzere 59 farklı şairden manzûme alıntıl原因an Na'îmâ'nın geniş bir şair dünyasına yer verdiği görüldü. Bu şairlerin yaşadıkları yüzyıllara baktığımızda ise onun M.Ö 4. yy'dan yaşadığı 18. yy'a kadar geniş bir zaman diliminden seçimler yaptığı görülmektedir. Türkçe manzûme sayısı 135, Farsça manzûme sayısı 57, Arapça manzûme sayısı ise 27 olan *Na'îmâ Tarihi*'nde, Na'îmâ'nın anlatının genelinde sergilediği sade dil anlayışına paralel olarak Türkçe manzûmelere ve hatta anlam kapalılığının neredeyse görülmediği açık Türkçe manzûmelere yer verdiği belirlenmiştir. Na'îmâ'nın nesirdeki sade dil anlayışının seçtiği manzûmelerle de desteklendiği ortaya konmuştur.

Na'îmâ Tarihi'nde yer alan manzûmeler hakkında yaptığımız araştırmaların sonucunda şimdiye kadar şairlerin kendi eserlerinde ve farklı kaynaklarda yer almayan manzûmeler tespit edildi. Çalışma neticesinde, 15 şaire ait 20 manzûme ortaya çıkarılmış oldu. Elde ettiğimiz verilere göre, Na'îmâ'ya ait nasihatname türünde bir kıta (s. 5-6), Arapça (s. 9) ve Türkçe birer beyit (s. 1597); Nef'î (s. 569) ve Bahâî'ye (s. 981) ait birer beyit; Muradî'ye ait bir kaside (s. 603) ve bir kıta (s. 865); Kâ'imî'ye ait bir mısra (s. 1870) ve Gelibolulu Ali (s.171) ile Cevrî'ye ait ikişer tarih mısrası; Hoca-zâde Mehmed Efendi'ye (s. 295), Bâkî'ye (s. 336), Hüseyin Kürdî'ye (s. 692), Şeyhülislam Yahya'ya (s. 818) Derviş Sun'î'ye (s. 959), Pîrî Paşazâde Hüseyin Bey'e (s. 1058), Abdî Paşa'ya (s. 1381) ve Sâdık'a (s. 1917) ait birer tarih mısrası edebî mirasa kazandırılmış oldu.

Hâkim Tarihi'nde iktibâs edilen 373 manzûmeden 252'sinin kime ait olduğunu yaptığımız çalışmalarla ortaya koymuş olduk. İncelediğimiz diğer vak'anüvîs tarihlerinden farklı olarak *Hâkim Tarihi*'nin, bir şiir mecmuası özelliğinden ziyade, müellif tarafından üç dilde yazılmış manzûmelerden oluşan bir divançe özelliği taşıdığı görülmüştür. *Hâkim Divançesi* olarak da niteleyebileceğimiz bu eserdeki 373 manzûmeden 183'ü kendisine ait olan Hâkim Efendi'nin bu tutumu, kendi şairliğini sergilemek istemesinden kaynaklanmış olabilir. Dönemin şair tezkirelerinde şairliği hakkında olumlu ifadeler beyan edilen Hâkim Efendi'nin kendisi haricinde, '*Abbâs Efendi-zâde Haşmet, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Buhturî, Câmi, Defterdâr Behcet, Defterdâr Halîmî Efendi, Ebû Hasan et-Tehâmî, Ebû Hilâl el-Askerî, Ebû Muhammed el-Hâzin, Ebû Sa'id Ebû'l-hayr, Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, Ferez dak, Gelibolulu Ali, Hâfiz, Hâkânî, Hâkî, Hekim-başı-zâde 'Ali Paşa, Hilmî, Hz. Ali, İbnü'l-Verdî, İmâm el-Bûsîri, Ka'b b. Züheyr, Mevlânâ, Mütenebbî, Nâbî, Nâbîga ez-Zübânî, Râgıp Paşa, Sa'ib, Sa'dî, Safiyyüddîn el-Hillî Seyyid Ahmed er-Rifâ'î, Seyyid Hâşimî, Seyyid Mehmed Paşa, Seyyid Vehbî ve Umâra el-Yemenî* olmak üzere 35 farklı şairden alıntı yaptığını ortaya koyduk. Hâkim Efendi'nin manzûmesine yer verdiği şairlere baktığımızda, Türk şairlerden ziyade Arap ve Fars kökenli şairleri tercih ettiğini görmekteyiz. Müellifin bu tutumu Türk şairlerden az miktarda alıntı yaparak kendi şairliğini öne çıkarmak istediğini düşündürmektedir.

5. yy'dan 18. yy'a kadar çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlerden alıntı yapıldığı görülen *Hâkim Tarihi*'nde yer alan 373 manzûmenin 219'unun Türkçe olması bu eseri diğer vak'anüvîs tarihlerinden ayıran bir husus olmuştur. *Hâkim Tarihi*'nde ayrıca 71 Arapça manzûme, 76 Farsça manzûme, 4 Türkçe-Arapça manzûme, 2 Arapça-Farsça manzûme ve bir Türkçe-Farsça-

Arapça manzûme bulunmaktadır. Hâkim Efendi'nin, kendisine ait Arap ve Fars diline olan hâkimiyetini gösterdiği manzûme alıntıları yapmış olduğu da görülmektedir.

Hâkim Tarihi'nde yer alan manzûmelerin 233 tanesinin şairi hakkında bilgilere ulaştık. Bu şairlerden 5'ine ait 71 manzûmenin şimdiye kadar kaynaklarda yer almadığını gördük. Elde edilen verilere göre, Hâkim'e ait 52 Türkçe ve 15 Arapça tarih manzûmesiyle birlikte kıta ve beyit nazım şekilleriyle yazılan 36 manzûme; Hilmî'ye ait bir mısra (s.158); Seyyid Mehmet Paşa'ya ait bir kıta (s. 603); Defterdâr Halîmî'ye ait bir tarih mısrası (s. 774) ile 'Abbâs-zâde Haşmet'e ait bir tarih kıtası (s. 794) edebî mirasa kazandırılmıştır. Ayrıca eserde yer alan rahşîye türündeki iki tarih manzûmesinin varlığı, bu tür hakkında kapsamlı bir şekilde çalışacak olanlar için malzeme teşkil etmektedir. Tür hakkında çalışacak olanların, *Hâkim Tarihi*'ni kaynak göstererek bibliyografyayı daha kapsamlı olarak oluşturabilecekleri kanısındayız.

548 manzûmenin yer aldığı *Âsım Târîhi*'ndeki 341 manzûmenin kime ait olduğu yaptığımız araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen verilere göre Âsım Efendi, 'Abîd b. el-Abrâs, Âdem Efendi 'Ârif Ağa, Abdullah b. Mübârek, Ahmed Paşa, 'Amru bin ma'adi yakrib, Ârif Ağa, Arpaemin-zâde Sâmi, 'Aynî, Bağdatlı Rûhî, Bahâyî, Bâkî, Behîştî, Bursalı Cenânî, Celâl Çelebi, Cevrî, Dehlevî, Ebû Şamakmak, Ebu'l-'Atâhiye, Ebû Medyen, Ebu'l-Yenbagî, Ebu's-suud Efendi, Ehlî-i Şîrâzî, el-Hasen b. Hâkân, Ensârî, Enverî, Fâtihî, Feridüddin Attâr, Fevrî, Firdevsî, Fuzûlî, Gazneli Senâ'î, Hâfız, Hâkânî-i Şîrvânî, Hamevî, Hemedânî, Herevî, Hilâlî-i Çağatâyî, Hilâlî, Hutay'e, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfî, Hüzelî, Hz. Ali, İbn Ebü'd-Dünyâ, İbn Kemal, İbn Tâvizî, İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Mu'tez, İbnü'l-Mukaffa', İbn Nübâte, İhyâ Efendi, İmâm Bûsirî, İmru'u'l-Kays, İsmail bin Ahmed Şâşî, 'İzzet, 'İzzi, Kabûlî, Kayrevânî, Kayserili Râşid, Kefevî Hüseyin, Kemâleddîn İsmâîl, Kemâleddîn-i İsfahânî Kudsî-i Meşhedî, Lâ-edrî Çelebi, Lebîd bin Rabia, Melik Eşref Çupânî, Meşâlecizâde Es'ad Bey, Mevlânâ, Muhammed Hazmî Uşşâkî, Muhibbî, Mücireddin Beylekanî, Münîf, Mütenebbî, Nâbî, Nailî, Nedim, Nasr b. Ahmed, Nasrullah-ı Münşî, Nazîf, Nef'î, Nergisî, Nev'î, Nizâmî-i Gencevî, Ömer Hayyâm, Râgıb Paşa, Ref'î Âmidî, Riyâhî, Sâ'ib, Sa'dî, Sâbit, Selimî, Selmân-ı Savecî, Seyfî Buhârî, Sezâyî-i Gülşenî, Sürûrî, Şebüsterî, Şeybânî, Şeyhülislam Yahya, Şîrâzlı Örfî, Tarafe, Tokâdî Bekîr Efendi, Tuğrâ'î, Usûlî, Vahîd, Vahşî, Vehbî, Veysî, Zamîrî ve kendisi olmak üzere 107 farklı şairden alıntı yapmıştır. Bu açıdan eser, kapsamlı bir mecmua özelliği taşımaktadır.

6. yy'dan 19. yy'a kadar yer alan her yüzyılda yaşamış şairlerden bir manzûme dahi olsa iktibâs yaptığı görülen Âsım Efendi'nin alıntılardığı Türkçe manzûme sayısı 303, Farsça

manzûme sayısı 169 ve Arapça manzûme sayısı ise 75'tir. Metnin genelinde Arapça ve Farsça söz varlığı göz önüne alındığında Âsım Efendi'nin dili Türkçe olan manzûmeleri tercih ettiği görülmektedir.

Manzûmelerin 216 tanesinin şairi hakkında bilgilere ulaştığımız *Âsım Tarihi*'nde, 15 şaire ait 32 manzûmenin kaynaklarda yer almadığını gördük. Elde edilen verilere göre, müellif Âsım'a ait 1 Farsça kaside (s. 3-4), 2 beyit (s. 21, 26) ve 3 tarih mısrası (s. 30, 56, 1209); Âdem Efendi'ye ait 2 Arapça kıta (s. 88, 88); Muhibbî'ye ait Arapça bir kıta (s. 1231), Ragıp Paşa'ya ait 2 kıta (s. 1505); Cevrî (s. 500) ve Nedim'e ait birer mısra (s. 1382) ile Sürûrî'ye ait 7 tarih manzûmesi (s. 146, 146, 479, 524, 1209, 1364, 1302); İzzî'ye ait 3 tarih mısrası (s. 336, 479, 900); Vahîd'e ait bir tarih mısrası (s. 971) ile bir tarih kasidesi (s. 1449-1450); Ârif Ağa'ya ait iki (s. 1208, 1301), Refî Âmidî'ye ait bir (s. 147), İzzet'e ait bir (s. 926), Vehbî'ye ait bir (s. 1458), Tokadî Bekir Efendi'ye ait bir (s. 1233) ve İhyâ Efendi'ye ait bir tarih mısrası (s. 1491) edebî mirasa kazandırılmıştır.

Es'ad Tarihi'nde yer alan ve kime ait olduğu belirtilmeyen manzûmeler üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde 150 manzûmeden 95'inin kime ait olduğunu tespit ettik. 'Abbas bin el-Ahnaḡ, 'Abdulvedûd Şıḡıḡtî, 'Ali bin el-Cehm, Bâkî, Bîdil-i Dehlevî, Ebû Bekir el-Harezmi, Ebû Nûvâs, Ebu'l- 'Atâhiye, Firdevsî, Hacı Râsim Efendi, Hâfız, Hasan Bin Sâbit, İbn Arabşah, İbn Nûbâte el-Mısrî, İbn-i Fârız, İbnü'l- Mu'tez, 'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey, 'İzzet, Kays bin Mulavvah, Mevlânâ, Mîr-i 'Alem-zâde İbrâhim Rif'at Bey, Muhammed Hasan, Mütenebbî, Nâbî, Nef'î, Nergisî, Nev'izade Atayî, Sa'dî, Sâ'ib, Serverî, Seyyid Vehbî, Sürûrî, Tarafe, Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi, Vahîd-i Mahtûmî, Zahîr-i Fâryâbî ve Zamirî olmak üzere kendisi hâriḡ 38 şairden alıntı yapan Es'ad Efendi, eserinde en çok kendisine ait olan manzûmelere yer vermiştir. Hâkim Efendi'de de görülen bu tutum, Hâkim Efendi gibi Es'ad Efendi'nin de bir divanının bulunmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Es'ad Tarihi'nde yer alan 150 manzûmenin 81'i Türkçe, 39'u Arapça, 28'i Farsça ve 2'si Arapça-Farsça manzûmedir. Es'ad Efendi'nin, eserin genelinde ağır bir dil tercih etmesine rağmen, nesrine kıyasla sade ve yalın bir dille yazılmış olan manzûmelerden seçim yaptığı görülmüştür.

6. yy'dan 19. yy'a kadar çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlerden alıntı yapıldığı belirlenen *Es'ad Tarihi*'nde yer alan manzûmelerin 95 tanesinin şairi hakkında bilgilere ulaştık. Araştırmamız neticesinde 7 şaire ait 18 manzûmenin kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. Elde edilen verilere göre, müellif Es'ad'a ait beş kıta (s. 10, 264, 434, 436, 530), iki beyit (s.

368, 481), bir mısra (s. 567) ve üç tarih manzûmesi (s. 366, 505, 567); 'İsmet Bey-zâde Hacı 'Ârif Bey'e ait bir tarih mısrası (s. 188) ve Arapça bir kıta (s. 263); Hacı Râsim Efendi'ye ait bir kıta (s. 264); İzzet'e ait bir (s. 329), Serverî'ye ait bir (s. 258), Mîr-i 'Âlem-zâde İbrâhim Rif'at Bey'e ait bir (s. 538) ve Tophâne Rûznâmecisi Lebîb Efendi'ye ait bir tarih manzûmesi (s. 538) edebî mirasa kazandırılmıştır.

Vak'anüvîslerin, manzûme seçimlerini hangi amaçla yaptıklarını, bu seçimlerin metne nasıl intikal ettiğini, manzûmelerin metindeki kullanım fonksiyonlarının nasıl ve hangi boyutta olduğunu, metin içerisinde manzûme iktibâslarının üstlendikleri görevlerin neler olduğunu belirlemeye çalıştığımız alt bölümde, ortaya çıkan bazı bulguların incelenen her bir vak'anüvîste ortak olduğu fark edilmiştir. *Na'imâ Tarihi*'nde yer alan manzûmeleri, metin içerisinde kullanım fonksiyonlarına göre 17 başlık hâlinde; *Hâkim Tarihi*'nde yer alan manzûmeleri 18 başlık hâlinde; *Âsım Tarihi*'nde yer alan manzûmeleri 23 başlık hâlinde; *Es'ad Tarihi*'nde yer alan manzûmeleri de 21 başlık hâlinde incelemenin mümkün olduğunu gördük. *Es'ad Tarihi*'nin incelenen diğer üç tarihe kıyasla az sayıda manzûme içermesine rağmen manzûme kullanım fonksiyonunun çok çeşitte olduğunun farkına vardık. Böylece vak'anüvîslerin, sadece anlatılarını süslemek ve şiire de vâkıf olduklarını göstermek için manzûme alıntılarına başvurmadıklarının neticesine ulaştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, vak'anüvîs tarihlerinde yer alan biyografiler üzerinde incelemelerde bulunduk. Vak'anüvîs tarihlerinin kapsamlı biyografik bilgiler içerdiğini tespit ederek bu biyografileri ayrı bir başlık altında incelediğimiz bu bölümde, vak'anüvîslerin kaleme aldıkları biyografiler ile diğer biyografi kaynakları mukayese edildi. Tarihler, eser isimleri ve anekdotlar olmak üzere pek çok alana veri sağlayan bilgiler belirlendi.

Tezkire ve tabakat geleneğinin sürdürüldüğü bu biyografilerin çoğu zaman siyâsî ayrıntılarla ve istitradlarla boğulmuş olmasına rağmen edebî sanatlarla ve alıntılarla zenginleştirildikleri fark edildi. Her bir vak'anüvîsin tıpkı bir tezkire yazarı gibi bir sistem belirleyerek bu sistem çerçevesinde biyografiyi kurguladığı görüldü. Tezkirecilerin, bahsi geçen kişinin doğum yerini, doğum tarihini, soy ve akrabalık bilgisini, öğrenim durumunu, aldığı görevleri, ölüm tarihi ve yerini, varsa eserlerini ve kimi zaman eserlerinden örnek parçaları kendilerince oluşturdukları bir tasnifle kaleme almaları gibi vak'anüvîslerin de, benzer bir tasnifle bir kurgu oluşturdukları belirlendi.

Na'imâ Tarihi'nde biyografi özellikleri gözetilerek kaleme alınmış 28 biyografi bulunduğunu tespit ettik. Biyografisi yazılan kişiler şunlardır: *el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed*

el-ma'rûf bi-Hüsrev-zâde, el-Mevlâ Mehmed el-Vanî, el-Mevlâ Ali bin 'Abdi, el-Mevlâ 'Abdülkadir bin Emîr-i Kîsûdâr, el-Mevlâ Mehmed, el-Mevlâ Şem'i, el-Mevlâ Sûdî, el-Mevlâ 'Abdurrahim, eş-Şeyh Mehmed el-Buhârî, eş-Şeyh Mehmed Efendi, Sultân Murâd Hân (III. Murâd), Sultân Mehmed Hân (III. Mehmed), Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Sultân Ahmed Hân, Ahmed Paşa, 'Azmi-zâde Mustafa Efendi, Müneccim Mehmed Çelebî, Mevlânâ Mehmed Efendi, Nef'î, Şeyh Mahmûd Urmevî, Yahyâ Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Efendi, Dervîş Pâşa, Cevrî Çelebî, Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi, Hoca-zâde Mes'ud Efendi ve Kara Çelebî-zâde 'Abdülazîz Efendi.

Kaleme aldığı biyografilerin çoğunda doğum yeri-tarihi, ailesi, eğitimi, mesleği, vefatı ve varsa eserleri şeklinde bir sıra gözetken Na'imâ, 6 ciltten oluşan anlatısının sadece birinci cildinde “vefeyât” başlığını kullanmış, bu başlık altında da bahsettiği yılın öne çıkan isimlerinin biyografilerini peş peşe kaleme almıştır. Asım Efendi'de de görüldüğü gibi biyografisine yer verdiği her bir kişi için ayrı ayrı ana başlık açmayı bu bölümde tercih etmediği görülen Na'imâ, vefeyât ana başlığı altında 10 farklı kişinin biyografisine yer vermiştir. Buradaki biyografilerde anekdotlara, hikâyelere ve ayrıntılara yer verilmediği, bu biyografilerin hâl tercümesi ve vefâyâtname türlerindeki gibi kısa ve detaysız bilgiler ile yazıldığı fark edilmiştir. İncelediğimiz vak'anüvîs tarihlerindeki biyografilerde karşılaşmadığımız önemli bir husus ise kimi biyografinin *Na'imâ Tarihi*'nde iki kere tekrarlanmasıdır.

Na'imâ Tarihi'nin geneline hâkim olan sade ve açık bir dil anlayışının biyografilerde de devâm ettiğini görmekteyiz. Na'imâ, tek yargılı kısa cümlelere yer vermekle birlikte zarf-fiil ve sıfat-fiillerle cümleler de kurmuş olmasına rağmen kurduğu tamlamalar ve kullandığı kelime kadrosu ile açık, akıcı ve anlaşılabilir bir biyografi dili yakalamıştır. Âyet, hadis, atasözü gibi Arapça ve Farsça çeşitli iktibâslarla süslediği biyografilerinde bir tezkire üslubunun hâkim olduğu âşikâr olan Na'imâ'nın, biyografilerde de sıklıkla manzûme alıntılarına başvurduğu görülmüştür. Bilhassa, biyografisini yazdığı kişiler hakkında düşürülen tarihlerden örnekler vererek anlatıyı zenginleştirmiştir. Biyografi yazarken yazılı veya sözlü kaynaklara atıfta bulunduğu görülen Na'imâ'nın, eserinin geneline hâkim olan tanık bakış açısını burada da sürdürdüğünü görmekteyiz. Yargılarında çoğunlukla nesnel bir edaya sahip olduğu görülen Na'imâ'nın kimi yerde öznel bir anlatıma geçiş yaptığı görülmüştür. Na'imâ kimi biyografide kişinin doğum tarihini açık ifadelerle belirtmezken, anlatısına eklediği bazı ipuçları ile doğum tarihine yönelik çıkarımda bulunmamızı sağlamaktadır. Doğum ve vefat haberlerini verirken incelenen diğer vak'anüvîsler gibi mecâzlara ve söz oyunlarına başvurmadığı görülen Na'imâ'nın, biyografilere anekdot eklemeyi bir anlatım üslubu hâline getirdiğini görmekteyiz.

28 kişinin hâl tercümesini kaleme aldığı tespit edilen Hâkim Efendi'nin biyografileri müstakil başlıklar hâlinde kaleme aldığı görülmektedir. Biyografisi yazılan kişiler şunlardır: *Es'ad Efendi, Halîl Efendi, Yûsuf-zâde Efendi, 'Uşşâkî Şeyhi Ahmed Efendi, Nazîf Mustafa Efendi, 'İzzî Efendi, 'Abdullâh Paşa, Râsim Mehmed Efendi, Zübeyde Sultân, Mustafa Paşa, Seyyid Rızâ Efendi, Hekîm-başı-zâde 'Ali Paşa, 'Abdullâh Paşa, Emîn Efendi, Seyyid Mehmed Paşa, Ebûbekir Paşa, Hattî Efendi, 'Ömer Efendi, Hâkî Mehmed Efendi, Sahvî Mehmed Efendi, 'Âsım İsmâ'il Efendi, 'Abdullâh Efendi, 'Abdullâh Paşa, 'Abdullâh Vassâf Efendi, Seyyid Fâhir Efendi, Sa'id Mehmed Paşa, Şehzâde Sultân Nu'mân ve Kudsî Efendi.*

Vefât başlıklarının altında öncelikle vefat haberi ve tarihinin verildiğini gördüğümüz bu biyografilerde, doğum, aile bilgileri, unvan, üstlendiği görevler gibi incelemeye tabi tuttuğumuz öğelerin genellikle belli bir sıra gözetilmeden verildiğini görmekteyiz. Hâkim Efendi'nin kişilerin tasvirinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden, kelime gruplarından, zincirleme tamlamalardan faydalanarak ağır bir dil tercih ederken, ilave ettiği anekdotlarda daha yalın bir dil tercihi ile kısa ve açık cümleler kurmuş olduğu fark edilmiştir. Çeşitli edebî sanatlardan ve âhenk unsurlarından faydalanan Hâkim Efendi, manzûme alıntılarına da yer vermiş ve hatta biyografisi verilen kişiye ait alıntılardığı manzûmeler hakkındaki görüşlerini de beyan etmiştir.

Hâkim Efendi'nin anlatım üslubunun belirleyici hususlarından olan dua üslubunun biyografilerde de yer aldığı görülmüştür. Biyografilerin sonunda genellikle mezkûr kişi için dua eden Hâkim Efendi, kişilerin eserleri hakkında da kendi görüş ve yorumlarını beyan ederek edebî tenkitte bulunmuştur. Anekdotlu anlatım üslubuna paralel bir şekilde kurguladığı biyografilerin çoğunda anekdotlara ve diyaloglara yer verdiği görülen Hâkim Efendi'nin, Na'imâ gibi doğum ve vefat tarihlerini verirken okurun çıkarımda bulunmasını beklediği görülmüştür. Hâkim Efendi'nin vefât haberlerini verirken ayrıca kişilerin isimleri, mahlasları, memleketleri ve meslekleri ile isticak, tenâsüp, tekrîr ve eşanlamlılık oluşturan ilintili kelimeler seçerek mecâzlarla yüklü bir anlatım tercih ettiği belirlenmiştir.

"Vefât" ve "terceme" kelimeleriyle oluşturduğu başlıklar vasıtasıyla 30 biyografi yazan Âsım Efendi'nin, Na'imâ'dan ve Hâkim Efendi'den farklı olarak, genellikle öncelikle vefat başlığı altında bahsedeceği kişinin vefat yeri, tarihi ve sebebi hakkında kısa bilgi verdiği, ardından "terceme" başlığı altında mezkûr kişinin detaylı biyografisini kaleme aldığı görülmüştür. Biyografisi yazılan kişiler şunlardır: *Âhmed Pâşâ, Şerîf Pâşâ, 'Ömer Efendi, Feyzullah Efendi, Âdem Efendi, Mehmed Pâşâ, Es-Seyyid 'Osmân Molla Efendi, Mihrişâh Sultân, Hâfız Mustafa Pâşâ, Mehmed Emîn Efendi, Pülâd Ağa, Nu'mân Efendi, Seyyid Mustafa*

Paşa, 'Osmân Pâşâ, Bilâl Ağa, Seyyid Mehmed Kudsî Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi, Seyyid İbrâhîm 'İsmet Beyefendi, Neş'et Efendi, Hüseyin Ağa, Sultân Selîm, Tayyâr Mahmûd Pâşâ, Mustafa Paşa, Emîn Efendi, Şemseddîn Efendi, Mehmed Murâd Efendi, Emîn Beyefendi, Hasan Ağa, Seyyidâ Efendi ve Vehbî Efendi.

Âsım Tarihi'nin geneline hâkim olan mecâzlarla yüklü ağır bir dilin biyografilerde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Âsım'ın dil varlığının biyografilerde de Arapça ve Farsça kelimelerle zenginleştirdiği, uzun cümle yapılarının biyografilerin dilini daha da ağırlaştırdığı fark edilmiştir. Manzûme alıntılarına sıklıkla yer verdiği görülen Âsım Efendi'nin, anlatım üslubunda yer alan telmîh, teşbîh, mübalağa, güzel adlandırma gibi pek çok edebî sanatın biyografilerde de yer aldığı ortaya çıkarılmış oldu. Na'îmâ ve Hâkim'in aksine edebî sanatlara ve âhenk unsurlarına sıklıkla başvuran Âsım Efendi'nin, edebî biyografiler kaleme aldığını ileri sürmek yanlış olmayacak kanaatindeyiz. Farklı bakış açılarından faydalandığı görülen biyografilerde Âsım Efendi, genel olarak nesnel bir üslupla kurguyu oluştururken, kimi yerde nesnel bir anlatımdan öznel bir anlatıma geçiş yaparak, olaylar ve kişiler hakkında olumlu/olumsuz fikirlerini okurla paylaşmak suretiyle metne dâhil olduğu görülmüştür. Kimi zaman efsanevî, kimi zaman eleştirel kimi zaman mizahî bir üslupla biyografik bilgileri veren Âsım Efendi'nin, dört biyografide kendisiyle biyografi sahibi arasında geçen anekdotları anlatarak biyografilere aynı zamanda otobiyografik özellik de kazandırdığı fark edilmiştir.

Hacim bakımından incelediğimiz diğer tarihlere kıyasla az olmasına rağmen, içerdiği 32 biyografi ile *Es'ad Tarihi* en fazla biyografinin yer aldığı eserdir. Bu durumun *Es'ad Efendi*'nin “*Bağçe-i Safâ-endûz*” isimli bir tezkire kaleme almış olmasından kaynaklı olabileceğini düşünmekteyiz. Biyografisi yazılan kişiler şunlardır: *Mehmed Rüşdi Paşa, Mehmed Sa'îd Efendi, Hurşid Ahmed Paşa, Mahmûd Paşa, Erib Ahmed Paşa, Râşid Efendi, Seyyid 'Ali Celâleddîn Paşa, Mehmed Ebulhayr, Mehmed Sa'îd Efendi, Mehmed Münîb Efendi, 'Ali Paşa, Yusuf Âgâh Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Zeynel'âbidîn Efendi, Mehmed Râşid Efendi, Seyyid Ahmed Paşa, Mehmed Sâlih Vesîm Efendi, Hâşim 'Osmân Paşa, Seyyid Hüseyin Hasîb Bey, Mehmed Hâmid Efendi, Sâlih Paşa, Yûsuf Paşa, 'Abdülganî Efendi, Fethi Efendi, Kuvvet Hüseyin Paşa, Hilmi İbrâhîm Paşa, es-Seyyid el-Hâc Nazîf Efendi, Seyyid Yûsuf Efendi, Mehmed Râkım Efendi, Mustafa Râkım Efendi, Mehmed 'Ârif Efendi ve es-Seyyid Mehmed Sıddîk Efendi.*

Na'îmâ, Hâkim ve Âsım gibi kaleme aldığı biyografilerde fazla detaya yer vermeyen *Es'ad Efendi*'nin bu tutumuyla XIX. yüzyıl tezkire geleneğini sürdürdüğü görülmektedir. Âsım

Efendi gibi eserin geneline hâkim olan mecâzlarla yüklü ağır ve kapalı bir dil ve anlatım tercihinin biyografilerde de devam ettiğini fark ettik. Başta seci olmak üzere âhenk unsurlarının kattığı zenginlik ve tercih edilen edebî sanatlarla, biyografilerde de edebî bir dil yakaladığını belirledik. Âyet, hadis, özlü söz, atasözü ve manzûme gibi çeşitli iktibâslarla süslediği biyografilerinde incelenen diğer vak'anüvîslerden farklı olarak biyografinin bitiminde “garîbe” başlığı altında mezkûr kişi ile ilgili bir anekdotun anlatıldığını gördük. Diğer müellifler gibi Es'ad Efendi'nin bir biyografiyi farklı bakış açılarıyla kurguladığı, öznel ve nesnel bir anlatım sergilediği fark edilmiştir.

Biyografisi verilen kişiler arasında vak'anüvîslerin şairlere ve yazarlara da yer verdiklerini gördük. Edebîliğin öncelendiğini farkettiğimiz bu biyografilerin şair ve yazar tezkirelerindeki gibi edebiyat tarihine pek çok cihetten veri sağlayabileceğini ve hatta biyografi oluşturmaya çalışan araştırmacılar için yollarını aydınatabilecek çok sayıda bilginin bulunduğu neticesine ulaştık. Vak'anüvîs tarihlerinde yer alan şair ve yazar biyografilerinin pek çoğunun, şuara tezkirelerinde yer alan biyografilere kıyasla çok hacimli olduğu, bu biyografilerin, tezkirelerdeki gibi şairin/yazarın hayatı, edebî yönü, eserleri, eserlerinin muhtevâsı ve eserlerinden alıntılar şeklinde kurgulandığı ortaya kondu. Bu biyografilerin, şuara tezkirelerinden farkının “örnek eksikliği” olduğu görüldü. Aralarındaki diğer bir fark da çoğu şair tezkiresinde rastlanmayan hikâye, fıkra, ve hatıra gibi parçalara yer verilmesi olarak belirlendi. Şuara tezkirelerinde görülen bol sıfat kullanma geleneğini vak'anüvîslerin de benimsedikleri görülmüştür. Müelliflerin biyografi sahibine ait paylaştıkları manzûmelerin bir kısmının da şuara tezkirelerinde yer alan örneklerle benzerlik gösterdiği fark edildi. Vak'anüvîslerin tıpkı tezkire yazarları gibi şair ve yazarların sanatlarına ve eserlerine dair olumlu /olumsuz yorum beyanında bulundukları görüldü. Bu husus vak'anüvîs tarihlerinde yer alan biyografilerin anlatım üslubuyla şuara tezkirelerinde yer alan anlatım üslubunun örtüştüğünü göstermektedir. Ayrıca edebiyat tarihlerinde isimlerine rastlayamadığımız fakat vak'anüvîsler tarafından şair olarak vurgulanan kişilere ait olduğu bilgisinin verilerek iktibâs edilen manzûmelerin, edebî mirasa yaptığı katkı önem arz etmektedir.

Na'imâ'nın biyografilerini verdiği 28 kişiden 18'inin şair ve yazar olduğu görülmektedir. *Na'imâ Tarihi*'nde “el-Mevlâ Mehmed el-Vanî”, “el-Mevlâ Mustafa bin Mehmed el-Ma'rûf bi-Hüsrev-zâde”, “el-Mevlâ Mehmed”, “el-Mevlâ Şem'i”, “el-Mevlâ Sûdî”, “eş-Şeyh Mehmed Efendi”, “el-Mevlâ Abdürrahim”, “III. Murad”, “Sultan Mehmed Han”, “Şeyhülislam Mehmed Efendi”, “Sultan Ahmed Han”, “Azmîzâde Hâletî”, “Mevlânâ Mehmed Efendi”, “Nef'î”, “Şeyhülislâm Yahyâ”, “Bahaî”, “Cevrî Çelebi” ve “Karaçelebi-zâde”nin

biyografileri bulunmaktadır. Bu biyografilerin dönemin tezkirelerindeki görünürlüğü hakkında yaptığımız çalışma sonunda farklı sonuçlar elde ettik. Mustafa Efendi hakkında yazılmış biyografilere baktığımızda Na'îmâ'nın, ayrıntılı bir biyografi kaleme aldığını, tezkirelerden farklı olarak Mustafa Efendi'nin telif ettiği eserleri de zikrettiği görülmüştür.

Na'îmâ tarafından Münşî'ye ait olduğu belirtilen *Farsça Lûgat*'ten ve *Harîrî Şerhi*'nden diğer kaynakların bahsetmediği fark edilmiştir. Şem'î'ye ait eserleri sıralayan Na'îmâ'nın, Şem'î mahlaslı kişilerin tezkirelerde karıştırıldığından Mesnevi şârihi Mustafa Şem'î'nin biyografisi için birincil kaynak olduğunu gördük. Kirâmî hakkında yazılan biyografilerde Na'îmâ'nın daha detaylı bilgi sunduğunu söylemek mümkündür.

Na'îmâ'nın Mehmed Efendi'nin biyografisinde verdiği bilgileri hemen hemen aynı cümlelerle *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde geçtiğini görmemimiz kronolojik bakımdan düşünüldüğünde Na'îmâ'nın Âşık Çelebi'den bir nevî intihâl yapmış olabileceğini fark ettik. Na'îmâ'nın Murâdî'ye ait olduğunu söylediği *Futûhât-ı Sıyâm* isimli kitaba diğer kaynaklarda yer almadığını farkettik. Adlî'nin biyografisinde diğer kaynaklarda şairliği ve şiirlerinin özelliklerinden bahsedilmeyorken Na'îmâ'nın bu hususlarda bir tenkitçi edasıyla fikir beyan ettiğini gördük. Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin biyografisinde tezkire yazarlarından farklı olarak Na'îmâ'nın, Mehmed Efendi'nin şeyhülislam olduğu tarihe düşürülen bir tarih manzûmesine yer verdiğini ve kaynaklarda yer almayan eserlerinden bahsettiğini belirledik.

Azmî-zâde Hâletî'nin biyografisinde diğer tezkirelerden farklı olarak Hâletî'nin şairlik yönünün, şiirlerindeki temânın ve şiirlerindeki tutumun okurun bilgisine sunulduğunu, diğer tezkirelerde yer almayan eser isimlerinin ve içeriklerinin zikredildiğini ve yine diğer kaynaklarda yer almayan vefat tarihine düşürülen bir tarih manzûmesine de yer verildiğini ortaya koyduk. Mehmed Efendî hakkında tezkirelerden farklı olarak güfteleri olduğunu belirten Na'îmâ'nın, kaleme aldığı Nef'î biyografisinde de diğerlerinden farklı olarak Nef'î'nin vefât şekli/nedeni hakkında ileri sürülen anekdotları eklediği fark edilmektedir. Na'îmâ'nın benzer şekilde Abdülazîz Efendi'nin biyografisinde de anekdotlu anlatımı sürdürdüğü görülmektedir.

Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin biyografisinde Na'îmâ'nın anlattığı anekdotların yer almadığı görülmüştür. Na'îmâ'nın verdiği ipuçlarıyla Bahâ'î'nin doğum tarihi hakkında bir çıkarımda bulunulmasına olanak sağlarken, diğer tezkirelerde Bahâ'î'nin doğum tarihi hakkında hiçbir bilgiye rastlayamadık.

Hâkim Efendi'nin kaleme aldığı 28 biyografiden 12'sini şair veya yazar olduğunu görmekteyiz. Eserde, biyografileri verilen şair ve yazarlar, “*Es'ad Efendi*”, “*Yûsuf-zâde*

Efendi”, “*İzzî Efendi*”, “*Râsim Mehmed Efendi*”, “*Hekîm-başı-zâde ‘Ali Paşa*”, “*‘Abdullâh Paşa*”, “*Hattî Efendi*”, “*Ömer Efendi*”, “*Hâkî Efendi*”, “*Âsım İsmâ’îl Efendi*”, “*‘Abdullâh Efendi*”, “*‘Abdullâh Vassâf Efendi*”dir. Tezkirelere kıyasla Es’ad Efendi’ye ait pek çok eser ismini zikreden Hâkim Efendi’nin Yûsuf-zâde Efendi’nin biyografisinde ona ait olan ve farklı kaynaklarda rastlayamadığımız bir mısrasına da yer verdiği görülmektedir. Râsim Mehmed Efendi’nin biyografisinde başka tezkirelerde yer almayan anekdotlar paylaşan Hâkim Efendi’nin Hekîm-başı-zâde ‘Ali Paşa’nın biyografisinde yer verdiği bahsi geçen kişiye ait bir gazel *Fatin Tezkiresi*’nde de karşımıza çıkmaktadır. Tek bir gazelinin olmadığını bildiğimiz Ali Paşa’nın aynı gazelinin alıntılanması düşündürücüdür. Hâkî Mehmed biyografisinde Hâkim Efendi’nin mezkûr kişi hakkında sergilediği olumsuz ve eleştirel tavra, benzer şekilde Çelebizâde’nin biyografisinde karşımıza çıkan öznel ifadelere tezkirelerde karşılaşmadık. Hâkim Efendi’nin âşıkâne tarzda çok sayıda beyit ve şiiri olduğunu vurguladığı Nidâyî’ye devrin şair tezkirelerinde rastlayamadık.

Âsım Efendi, biyografilerini kaleme aldığı 30 kişiden 7’si şair ve yazar aittir. Bu isimler “*Âdem Efendi*”, “*Seyyid Mehmed Kudsî Efendi*”, “*Ahmed Vâsıf Efendi*”, “*Seyyid İbrâhîm İsmet Beyefendi*”, “*Neş’et Efendi*”, “*Tayyâr Mahmûd Pâşâ*” ve “*Sünbûlzâde Vehbî*”dir. İki manzûmesine yer verdiği Âdem Efendi’nin biyografisine tezkirelerde rastlayamadık. Ahmed Vâsıf’ın biyografisinde eleştirel ve hicvedici bir anlatım tutumu sergilediği görülen Âsım Efendi’nin, tezkire yazarlarından daha detaylı ve öznel ifadelerin ön planda olduğu bir biyografi kaleme aldığı görülmektedir. Neş’et Efendi’nin biyografisinde Neş’et Efendi’ye ait olan eserin ismini Âsım Efendi’nin “*Tûfân-ı Nuh*” olarak belirtirken tezkireler de bu eserin “*Tûfân-ı Ma’rifet*” olarak yer aldığı fark edilmiştir. Âsım Efendi’nin Sünbûlzâde Vehbî’nin biyografisinde alıntıladığı “*Kilk-i kudret hat-ı ruhsârunu nâgâh yazar*” mısrasıyla başlayan gazelin başka tezkirelerde de yer aldığını gördük. Hacimli bir divana sahip olan Vehbî’nin sadece bu gazelinin seçilmesi dikkat çekmektedir.

Es’ad Efendi’nin eserinde yer verdiği 32 biyografiden 4’ü şair ve yazara aittir. Bu isimler, “*Halîl Efendi-zâde Mehmed Sa’îd Efendi*”, “*Seyyid ‘Ali Celâleddîn Paşa*”, “*Münîb Efendi*” ve “*Sâlih Paşa-zâde Seyyid Hüseyin Hasîb Bey*”dir. Bu isimlerden Mehmed Sa’îd Efendi ve Hüseyin Hasîb hakkın tezkirelerde bir bilgiye rastlayamadık.

Tezkirelerde biyografilerine rastlayamadığımız fakat vak’anüvîslerce şairliklerine vurgu yapılan ve bazen şiirlerinden örnekler sunulan Nidâyî’nin, Âdem Efendi’nin, Mehmed Sa’îd’in ve Hüseyin Hasîb’in biyografileri edebiyat tarihine kazandırılmasıyla, vak’anüvîs

tarihlerinin başta edebiyat tarihi olmak üzere pek çok alana birinci dereceden kaynak olabileceği sonucuna varıldı. Tezimizde dipnotlarda işaret ettiğimiz, vak'anüvîs tarihlerine atıfta bulunan güncel biyografi çalışmalarının, bu tarihlerin önemini gözler önüne serdiği fark edilmiştir.

Edebiyat tarihlerinde kendilerine genellikle bir satırla yer verilen, çoğu zaman birbirine paralel tekrar ifadelerle tanıtılan, dönemin nesir geleneği ve estetik anlayışı göz ardı edilerek dil varlığı ve cümle yapıları yönünden eleştirilen, edebî yönünün vurgulanmadığı, edebiyata kaynak eserler olduklarının belirtilmesine rağmen hangi cihetlerden bilgi sağladığının açıklanmadığı bu eserlerin edebiyat tarihine ve edebî mirasa katkısı delillerle ortaya konulmuş oldu.

Bu bölüm sonunda bir kez daha farkına vardık ki devrin öne çıkan isimlerine ait biyografilerin kaleme alındığı bu tarihler hem Türk tarihi hem de Türk edebiyatı araştırmalarında başvurulabilecek kaynaklar arasında ilk sıralarda gelmektedir. Vak'anüvîs tarihlerinin biyografi çalışmalarına ve edebiyat tarihine katkılarını, “*şairin veya yazarın hayatı hakkında tezkirelerde yer almayan bilgilerin gün ışığına çıkarılması*”, “*şair tezkirelerinde adına rastlanmadığı halde tarihlerde şair olarak adı geçen kişilerin literatüre kazandırılması*”, “*dîvân ve dîvânçelerde bulunmayan manzûmelerin literatüre kazandırılması*” ve “*şairlerin birbirleriyle olan ilişkilerine dair bilgilerin edebiyat tarihindeki boşlukları doldurması*” şeklinde sıralamak mümkündür.

Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız verileri, tablolar ve bilgi dökümleri halinde hazırlayarak kolay ulaşılabilir bir düzlemde gösterdik. Bu sayede, daha sonra yapılacak çalışmalara derli toplu bir bilgi zemini hazırlamış olduk. Araştırmamızda ortaya çıkan malzemenin zenginliği sebebiyle, tezimizde her bir veri için kapsamlı bir çalışma yapamamış olsak da bunların hazırlanacak olan başka çalışmaların ilk adımı sayılabileceği inancındayız.

KAYNAKÇA

Abdurrahmân el-Berkûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1979.

Açıkgöz, Namık, “Klasik Türk Şiirinde Üslup Eleştirisi Terimleri”, *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 10-12 Mayıs 2012, Bildiriler Kitabı*, Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 650-654.

Adivar, Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Can Yayınları, 2016.

Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.

Ağırakça, Ahmet, “İyâs B. Muâviye”, *DİA*, XXIII, 498.

Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ* (haz. Süleyman Solmaz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkarlar* (haz. M. Necip Yılmaz), İstanbul: Büyüyen Ay, 2013.

Akalın, L. Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 6. baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1984.

Akbaba, Sevgi, “Süleymaniye Kütüphanesi Galata Mevlevihanesi Koleksiyonu’nda Kayıtlı 200 Numaralı Şiir Mecmuası (71-140. Varaklar)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, sy. 70 (Mayıs 2018), s. 508-530.

Akdemir, Sadık, “İspartalı Şeyhülislâmlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 36 (2016/1), s. 7-30.

Akkuş, Metin, “Nefî”, *DİA*, XXXII, 523-525.

Aksoy, Ömer Âsım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, Ankara: İnkılap Yayınları, 2013.

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Celâl, Seyyid Ali Celâleddîn Paşa”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6413> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Es’ad, Ebû İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7581> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, *Nesrin İnşası, Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 57-71.

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Kefevi, Hüseyin” <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=213> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Tayyâr, Battal Ali (Mahmud Tayyar Paşa)”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6325> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Aksoyak, İsmail Hakkı, “Zuhûrî, Kara Çelebizâde Mehmed Zuhûrî Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1981> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Aktaş, Tahsin, “Yapı ve Anlam Bakımından Türkçe ve Almanca’da İkilemeler”, *Türk Dili*, Sy. 539 (1996), s. 565-575.

Aktaş, Şerif, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili -Teori ve Uygulama-*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.

Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Aktulum, Kubilay, *Parçalılık Metinlerarasılık*, Ankara: Öteki Yayınevi, 2004.

Albayrak, Nurettin, “İncili Çavuş”, *DİA*, XXII, 277-278.

Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid* (haz. İdris Kadioğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Alparslan, Ali, “İmâd-ı Hasenî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 169-171.

Alper, Kadir, *Erzurumlu Mülhimî ve Şehen-şeh-nâme-i Murâdî Mesnevisi*, doktora tezi, 2012, Uludağ Üniversitesi SBE.

Anaç, Hilmi, *Osmanlı İmparatorluğu, Vak'anüvis ve Toplumsal Cinsiyet: Tarih-i Nâ'ima ve Târih-i Cevdet*, doktora tezi, 2016, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.

Ârif Hikmet, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (haz. Mehmet Nuri Çınarcı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi Dîvânı* (haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Arslan, Mehmet, “Hâkî, Mehmed Hâkî”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4302> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi I-II* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015.

Aslan, Mustafa, “Kayserili Raşit Mehmet Efendi ve Divançesi”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, sy. 2/3 (Summer 2007), s. 40-58.

Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* (haz. Filiz Kılıç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Atak, Fatih, “Erzurumlu Dîvân Şairleri”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, sy.12 (2018), s. 467-515.

Atik Gürbüz, İncinur, “Husrevî, Husrevzâde Mustafâ,” <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=150> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Atik, Arzu, “Cevrî, İbrâhîm Çelebi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=277> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Ayan, Hüseyin, “Cevrî İbrahim Çelebi”, *DİA*, VII, 460-461.

Aydemir, İbrahim Ahmet, *Refî Amidî Divanı: Edisyon-Kritik*, yüksek lisans tezi, 1989, Uludağ Üniversitesi SBE.

Aydemir, Yaşar - Çeltik, Halil, “Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 4/2 (2009), s. 79-118.

Aydın, Mehmet Uğur, *Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, yüksek lisans tezi, 2007, Uludağ Üniversitesi SBE.

Aydoğan, Fatih, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*, yüksek lisans tezi, 2003, Gazi Üniversitesi SBE.

Aynî, *Divan* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.

Aytaç, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Ankara: Say Yayınları, 2009.

Aytür, Ünal, *Henry James Roman Sanatı: İnceleme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-II-III, 2. baskı, İstanbul: Kubbealtı, 2011.

Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı* (haz. Bayram Ali Kaya), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Bâkî, *Bâkî Dîvânı* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Barthes, Roland, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (çev. Mehmet Rifat), İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983.

Basar, Fehamettin, “Ünlü Vekayinameci Naima ve Muasırları”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sy. 40 (İstanbul 1997), s. 38-46.

Baş, Eyüp, “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”, *Dini Araştırmalar*, c. 14, sy. 39 (Temmuz - Aralık 2011), s. 21-29.

Başgöz, İlhan, “Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi” (çev. Metin Ekici), *Milli Folklor Yayınları*, Yıl: 13, sy. 50 (Ankara 2003), s. 86-104.

Behiştî, *Divan* (haz. Yaşar Aydemir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

Budak, Ali, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, İstanbul 1333.

Carr, Edward Hallet, *Tarih Nedir* (çev. Misket Gizem Göktürk), İstanbul: İletişim Yayınları 1993.

Ćatović, Alena, “Sûdî, Ahmed” <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5984> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Cemâlüddîn Ebû Muhammed ‘Abdullah Yûsuf Ez-Zeyla’î, *Nasbu’r-Râye li-Ehâdisi’l-Hidâye* (thk. Muhammed ‘Avvâme), Cidde 1418/1997, III.

Cevrî, *Divan* (haz. Hüseyin Ayan), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1981.

Ceylan, Mustafa, *Öldürülen 101 Şair Araştırma-İnceleme*, İstanbul: Gelişim Sanat, 2013.

Coşkun, Menderes, “Son Klasik Dönem-Estetik Nesir”, *Türk Edebiyat Tarihi* (ed. Talat Sait Halman), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 565-575.

Coşkun, Menderes, “Üslup Çalışmaları Üzerine”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup Ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 72-83.

Çağlar, Erol, *Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi’nin Fransa Sefareti ve İngiltere ile Yapılan Görüşmelere Dair Tavrı*, yüksek lisans tezi, 2002, İstanbul Üniversitesi SBE.

Çağlı, Adnan, “*Halîmî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı’nın Tenkitli Metni*”, doktora tezi, 1998, Selçuk Üniversitesi SBE.

Çaldak, Süleyman, “Naîmâ, Mustafâ Naîmâ Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4593> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

Çeçen, Mehmet Korkut, *Sabrî Mehmed Şerîf Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, doktora tezi, 2010, Fırat Üniversitesi SBE.

Çelebi, Asaf Halet, *Naima*, Ankara: Hece Yayınları, 2003.

Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Yayınları, 2004.

Çetişli, İsmail, “Edebiyat Dili/ Edebî Dil”, *Türk Yurdu*, sy. 162-163 (Şubat-Mart), s. 116-124.

Çetişli, İsmail, “Kurgusalılık / İtibârîlik Bağlamında Edebiyat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39 (Erzurum 2009), Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, s. 365-376.

Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.

Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş 2: Hikâye-Roman-Tiyatro*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Çevikoğlu, Hasan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Edebî Üslup*, doktora tezi, 2000, Harran Üniversitesi SBE.

Çınar, Bekir, “Tıflî Ahmed Çelebi”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 89-90.

Çiftçi, Hasan, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (1998), s. 139-162.

Çiftçi, Hasan, “Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 11 (1999), s. 173-182.

Çoban, Ahmet, *Edebiyatta Üslup Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Demirbağ, Ömer, *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, doktora tezi, 1999, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.

Dervişcemaloğlu, Bahar, “Kurmaca-Gerçek Ayrımı, Kurgusallık Teorileri ve Tarihî Roman”, *Yeni Türk Edebiyatı* , sy. 15 (2017), s. 33-55.

Dervişcemaloğlu, Bahar, “Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat Romanında Anlatıcının Konumu” *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, sy.11 (2015), s. 39-53.

Dervişcemaloğlu, Bahar, *Anlatıbilime Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Develi, Hayati, “Söze Boğulan Tarih: Osmanlı Tarih Yazıcılığının Dili”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 84-123.

Dikmen, Hamit, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, doktora tezi, 1991, Ankara Üniversitesi SBE.

Dilçin, Cem, *Fuzûlî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Donuk, Suat, “Âşık Çelebi’nin Arapça, Nev’îzâde Atâyî’nin Türkçe Şakâiku’n-Nu‘mâniyye Zeylindeki Ortak Biyografilerin Mukayesesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sy. 4/4 (2015), s. 1524-1560.

Duman, Musa, “Nesir Cümlemiz Ne Kadar Değişti?”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 124-139.

Durmuş, İsmail, “Mesel”, *DİA*, XXIX, 294.

Durmuş, İsmail, “İktibâs”, *DİA*, XXII, 52.

Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, XXIII, 396-397.

Durmuş, İsmail, “İstitrat”, *DİA*, XXIII, 401-402.

Durmuş, İsmail, “Mizah”, *DİA*, XXX, 205-206.

Durmuş, İsmail, “Uyûnu’l-Ahbâr”, *DİA*, XLII, 247-248.

Durmuş, Mustafa, “Klasik Osmanlı Nesrinde Aliterasyon”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 7/1 (Winter 2012), s. 995-1004.

Duru, Rafiye, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî*, doktora tezi, 2007, Ege Üniversitesi SBE.

Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Ya'kûb Bedî'üzzemân el-Hemedânî, *Dîvânü Bedî'üzzemân el-Hemedânî* (thk. Yüsri 'Abdülganî 'Abdullah), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Eco, Umberto, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Efendioğlu, Mehmet “Vefeyât”, *DİA*, XLII, 603.

Ekinci, Ramazan, “Hâkim Mehmed Efendi'nin Divanında Yer Almayan Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 34 (2013), s. 133-145.

Ekinci, Ramazan, “Râsim, Eğrikapılı Mehmed”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=120> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Eliuz, Ülkü “Orhan Kemal'in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, *Turkish Studies*. sy. 4/8 (Fall 2009), s.1134-1165.

Elmalı, Hüseyin, “Ebu'l-Aynâ”, *DİA*, X, 296.

el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl* (haz. Sa'îd Muhammed el-Lihâm), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

Emecen, Feridun M., “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (1999), s. 83-90.

Enverî, *Dîvân-ı Enverî* (thk. Muhammed Takî), Tahran: Büngâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1959.

Erdem, Sargon, “Amâlîka”, *DİA*, II, 556-558.

Erdoğan, Mehtap, “Nazîf, Kâmilî-zâde Seyyid Mustafa Nazîf”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3710> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Erdoğan, Mehtap, *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, doktora tezi, 2011, Cumhuriyet Üniversitesi SBE.

Erdoğan, Mustafa, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, doktora tezi, 2008, Gazi Üniversitesi SBE.

Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, *DİA*, XII, 373-375.

Erol, Halil İbrahim, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, *İnsan ve Toplum*, c. 2, sy. 3 (2012), s. 33-56.

Erol, Halil İbrahim, *Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı*, doktora tezi, 2010, İstanbul Üniversitesi SBE.

Ertaş, Mehmet Yaşar, “Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği: Naîmâ Ve Katip Çelebî”, *Türk Tarihçileri* (ed. Ahmet Şimşek), Ankara: Pegem Akademi, 2016.

Erzen, Mehmet Halil, *İhyâ Divânı ve Tahlîli: İnceleme-Tahlil-Tenkitli Metin*, doktora tezi, 2012, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* (sdl. Cafer Durmuş-Kerim Kara), İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.

Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul: OSAV Yayınları, 2000.

Es'ad Efendi, *Bağçe-i Safâ-Endûz* (haz. Rıza Oğraş), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Eziler Kıran, Ayşe - Kıran, Zeynel, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003.

Farooqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Fatin Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*, (haz. Ömer Çifçi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Ferideddin-i Attar, *Mantık al-Tayr* (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: MEB, 1944.

Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve Zeylleri: Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Ali/ Bir Osmanlı Aydın Ve Bürokrati (1541-1600)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Fuzûlî, *Divan* (haz. Kenan Akyüz vd.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Gedik, Nusret, “Azmî-zâde Haletî’nin Derviş Paşa Hicviyyesi: Hadd-i Mestân”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, 2015, s. 133-166.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı* (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Genç, İlhan, “Nesir Dilinde Söylem ve Anlam Düzleminin Teorik Boyut Çözümlemesi: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Örneği”, *Klasik Edebiyatımızın Dili*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017.

Genç, İlhan, “Neş’et, Hoca Süleyman Neş’et Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=729> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Gençoğlu, Halim, *Süleymâniye Kütüphânesi- Ali Nihat Tarlan-Nr. 81 Künyeli Mecmuâ-i Güftenin İncelenmesi*, yüksek lisans tezi, 2013, Haliç Üniversitesi SBE.

Gökyay, Orhan Şaik, “Deli Birader”, *DİA*, IX, 135-136.

Gökyay, Orhan Şaik, Meşâ’irü’ş-Şu’ârâ, *DİA*, XXIX, 355-357

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, İstanbul: Marmara Kitabevi, 1945.

Gürgenderel, Müberra, “Klasik Edebiyatımızda Mesel Haline Gelmiş Bazı Berceste Mısralar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2010), s. 85-97.

Gürgendereli, Müberra, “Sünbülzâde, Vehbî Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2123> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Gürsoy, Aslı, “Hilmî, Yusûf-zâde Abdullâh, <http://www.turkedebiyatiisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2425> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Güzeller, Özlem, *Sürûrî Divanı’ndak Manzûm Tarihler (Sayfa 250-322)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE.

Hâfız-ı Şîrâzî, *Hâfız Divanı* (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: MEB, 1968.

Harman, Ömer Faruk, “Bel’am b. Bâûrâ”, *DİA*, V, 389-390.

Haşmet, *Haşmet Divanı* (haz. İsmail Hakkı Aksoyak-Mehmet Arslan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Hatiboğlu, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Hazret-i Ali, *Hazret-i Ali Divanı* (trc. Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi), İstanbul: Ana Yayınevi, 1981.

Horata, Osman, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Manzum Kısımlar”, *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları, HÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, sy. 3 (2002), s. 34-44.

<http://ablibrary.net/%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A/%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%AA%D8%A8/10233>

<http://adab.com/modules.php?name=Sh3er&file=print&qasno=9980> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=65734> [Erişim Tarihi 1.02.2020]

<http://alhakawati.la.utexas.edu/2012/07/25/%D8%AF%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%B1> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://fa.touristfa.com/3734/%D8%B6%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AB%D9%84-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AD%D8%B1%D9%81-%D8%B2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/sh6/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://habibi-rasoolallah.blogfa.com/post/95> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://humanities.uobabylon.edu.iq/lecture.aspx?fid=10&lcid=71761> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://islamport.com/w/adb/Web/768/50.htm> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<http://islamport.com/w/lqh/Web/89/447.htm> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

http://pu.edu.pk/images/journal/arabic/PDF/9-v25_18.pdf [Erişim Tarihi 16.02.2020]

http://rpil.ui.ac.ir/article_19368.html [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://shamela.ws/browse.php/book-11998/page-1873> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<http://shamela.ws/browse.php/book-12726/page-174#page-174> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://shamela.ws/browse.php/book-408/page-189> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<http://shamela.ws/browse.php/book-7582/page-41> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://sufizmveinsan.com/aksam/fususs367.html> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/index.php/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=25062&r=&rc=> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/literature/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83732&r=&rc=0> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

http://www.adab.com/modules.php/modules/Content/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=59224&r=n_des&rc=28 [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=15408> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=17045> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=3493> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=55630> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5675> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5688> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5699> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=58587> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=70198&r=&rc=2>
[Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83901&r=&rc=9>
[Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=83912> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=8487> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.diwanalarab.com/spip.php?article49749> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

http://www.poetsgate.com/poem_121108.html [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.poetsgate.com/ViewPoem.aspx?id=166850> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.shaer.ir/%DA%A9%D8> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<http://www.tarabafza.blogfa.com/1390/12> [Erişim Tarihi 16.02.2016]

<https://abdalkaderaswad.wordpress.com/2010/08/13/%D9%81%D9%88%D8%A7%D8%A6%D8%> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://books.google.com.tr/books?id=3BRfAAAcAAJ> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh219/> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/touhid/sh2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/attar/pandname/sh1/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/bidel/ghazalbi/sh35/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/esfandiyar/sh19/> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

<https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/kqobad/sh2/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/sohrab/sh18/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh5/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghasidekh/sh50/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/monshi/kelile-demni/shirogav/sh35/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar5/sh124/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar5/sh63/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh959/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh307/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/kheradname/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh119/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh54/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/sharafname/sh22/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/boostan/niyayesh/sh1/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/divan/ghazals/sh349/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache/> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab1/sh15/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab1/sh16/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab2/sh40/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab3/sh27/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghete2/sh13/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh2808/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh3118/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4187/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4224/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh55/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh6957/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/vahshi/divanv/ghazalv/sh272/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://ganjoor.net/zahir/ghasidez/sh37/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.albayan.ae/supplements/ramadan/poetry/2017-06-21-1.2983694> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://www.aldiwan.net/poem21277.html> [Erişim Tarihi 16.02.2016]

<https://www.aldiwan.net/poem26027.html> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.balagh.ir/content/4267> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://www.diwandb.com/poem/%D9%87%> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.goyda.ir/literature/dastan/10987-> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=15875> [Erişim Tarihi 15. 02. 2020]

<https://www.noorlib.ir/view/en/book/bookview/text/15684/2/85> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://www.noorlib.ir/view/en/book/bookview/text/17371/1/80> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/print/11e408c1cd1f4292a93e4e082038d0a9> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/print/120fa61a9ff041c18e4f3fe816e95352> [Erişim Tarihi 15.02.2020]

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail/50b85c16c30c4fa2a11e3cae59123f54> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

<https://www.zamanalwsl.net/news/article/55452/> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

İnce, Muhammet, *Şemî'nin Mantıku't-Tayr Şerhi (İnceleme Metin)*, doktora tezi, 2012, Hacetepe Üniversitesi SBE.

İpşirli, Mehmet, - Uzun, Mustafa, “Bahâî Mehmed Efendi”, *DİA*, IV, 463-464.

İpşirli, Mehmet, “Naîmâ”, *DİA*, XXXII, 316.

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı*, VIII, 250.

İsen, Mustafa ,“İlk Klasik Dönem (1453-1600) Estetik Nesir”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (ed. Talât Sait Halman), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, II, 81-90.

İsen, Mustafa, “Edebiyat Tarihi Açısından *Künhü’l-Ahbar*’ın Önemi”, *TDEAD*, II, s. 49-57.

İsen, Mustafa, “Murâd/Murâdî, Sultân III. Murâd”, <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6692> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

İsen, Mustafa, *Tezkireden Biyografiye*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.

Kaçalin, Mustafa Sinan, “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, XXXII, 200-202.

Kafalı, Mustafa, “Cengiz Han”, *DİA*, VII, 367-369.

Kahraman, Bahattin, “*Vahid Mahtumi: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni, Cilt: I*”, doktora tezi, 1995, Selçuk Üniversitesi SBE.

Kaplan, Ramazan, “Kurgulama Tekniği Bakımından Cemile Hikâyesi”, *Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* (haz. Elmas Kılıç-Neval Konuk), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, s. 119-126.

Kaplan, Yunus “İzzî, Süleymân İzzî Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1550> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kaplan, Yunus “Vânî, Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5931> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kaplan, Yunus, “Münşî/mehmed, Mehmed Münşî Efendi” <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4744> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kara, Necati, “Ebû Dülâme”, *DİA*, X, 122.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Ebû Nüvâs”, *DİA*, X, 205-207.

Karabey, Turgut, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015.

Karabuçak, Kemal, *Sürûrî- i Müverrih’in Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S. 51-150)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE,.

Karabulut Mustafa, “Necip Fazıl Kısakürek’in Şiirlerindeki Söz Varlığının Üslupbilim Açısından İncelenmesi”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* 13-14-15 Ekim 2016, *Asos Congress Bildiri Kitabı*, Elazığ: Asos Yayınları, 2016, s. 1693-1711.

Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Samsun: Karacan Yayını, 1998.

Karagözlü, Volkan “Abdülaziz/Azîzî, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1495> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Karagözlü, Volkan, “Şem’î, Prizrenli Şem’î”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=847> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Karaköse, Saadet, “XVII. Yüzyılda Nedimâne Bir Üslup: Mâhir Divanı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (2007), s. 145-166.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Mısır: Emiriye Matbaası, IV, 1325.

Kavruk, Hasan, “Şeyhülislâm Yahyâ”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3604> [Erişim Tarihi 13.01.20]

Kaya, Bayram Ali, “Hâletî, Azmîzâde”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=280> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kaya, İsmail, *Bürde Kasidesi Terceme ve Şerhi*, İstanbul: Madve Yayınları, 1986.

Kayalık Şahin, Duygu, “Sürûrî Dîvânı’nda Camî ile İlgili Manzûm Tarihler”, *Uluslararası Câmî Sempozyumu* (Sosyo-Kültürel Açıdan), 8-10 Ekim 2018, *Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, I, 2018, s. 573-584.

Kazan, Ramazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, doktora tezi, 2005, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

Keleş, Reyhan, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*, doktora tezi, 2013, Atatürk Üniversitesi SBE.

Kemâl Paşazâde, *Dîvân-ı Kemâl Pâşâ-zâde*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1004> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kesik, Beyhan, “Âlî, Hekimoğlu Âlî Paşa”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2282> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kesik, Beyhan, “Hattî, Mustafa Hattî Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2629> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kesik, Beyhan, “Mehmed, Hoca Sa’deddin Efendizâde Mehmed Efendi (Çelebi Müftî)”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3369> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kesik, Beyhan, “Nâ’ilî, Abdullah Nâ’ilî Paşa”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2620> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kesik, Beyhan, “Nidâyî, Şeyh Abdullah Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5102> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kılıç, Atabey, “Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, Yıl 2, sy. 3 (2016), s. 51-79.

Kılıç, Filiz, “Adlî, III. Mehmed”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2859> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kılıç, Filiz, *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Kılıç, Hulûsi, “Makâmât, *DİA*, XXVII, 414.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* (haz. Aysun Sungurhan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Kırca, Celal, “Âd”, *DİA*, I, 333-334.

Kırmızı, Abdülhamit, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji* (ed. Ahmet Şimşek), Ankara: Pegem Akademi, Ankara 2015.

Kitâbü Kelîle ve Dimne (trc. Nasrullah-ı Şîrâzî), (nşr. ‘Abdüll’azîm-i Karîb), Tahrân 1368.

Kocatürk, Vasfi Mahir, *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1963.

Koç, Okan, *Tanzimat Dönemi Edebî Nesrinde Üslup Değişimleri*, doktora tezi, 2012, Sakarya Üniversitesi SBE.

Kolcu, Ali İhsan, *Öykü Sanatı*, Rize: Salkımsöğüt, 2005.

Konukçu, Enver, “Behrâm-ı Gûr”, *DİA*, V, 556.

Köksal, Mehmet Fatih, “İsmet, Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=518> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Köksal, Mehmet Fatih, “Kirâmî”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=449> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Kulchynskyy, Oles, “Ottoman Chronicler Mustafa Naima’s Individual Style In Corpus Dimension”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/58 (Yaz 2018), s. 168-188.

Kuru, Selim, “Giriş”, *Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup Ve Türler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010, s. 14-22.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde Kendinden Söz Ettiren Üsküdar Kışları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V Bildiriler Kitabı* (ed. Coşkun Yılmaz), Üsküdar: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2007, II, s. 485-502.

Külekçi, Numan, *Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserler, Dîvânı ve Şeh-nâmesi’nin Tenkidli Metni*, doktora tezi, 1985, Atatürk Üniversitesi SBE.

Kütükoğlu, Bekir, “Vak’anüvis”, *DİA*, İstanbul 2012, XLIII, 457-461.

Kütükoğlu, Bekir, *Vekayi’nüvis- Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994.

Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.

Macit, Muhsin, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.

Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri-Âyîne-i Zurefâ* (haz. Mehmed Arslan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (haz. Nuri Akbayar), I-VI, İstanbul 1996.

Mengi, Mine, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *TALİD*, c. 5, sy. 10 (2007,) s. 43-76.

Mengi, Mine, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık”, *Çağının Sıradışı Yazarı* (haz. Nuran Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 281-291.

Mermer, Ahmet, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

Mesnevi ve Şerhi (şrh. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara: MEB, 1989.

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* (haz. Adnan İnce), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Muallim Nâci, *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihâtü’l-Arab* (haz. Ömer Hakan Özalp), İstanbul : Yeni Zamanlar Yayınları, 2002.

Muhammed b. Sa’îd el-Bûsîrî, *Kaside-i Bürde Tercümesi ve Şerhi* (trc. Âbidîn Paşa), (sdl. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977.

Muhibbî, *Divan* (haz. Coşkun Ak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkîre-i Safâyî, (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idü’l-Eş’âr)* (haz. Pervin Çapan), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

Müstakîmzâde Süleymân Sa’deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Nâbî, *Hayriyye* (haz. Mahmut Kaplan), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.

Nailî, *Divan* (haz. Haluk İpekten), Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfıkayn* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara Türk Tarihi Kurumu, 2014.

Necâtî Bey, *Divan* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Nedim, *Nedîm Dîvânı* (haz. Muhsin Macit), Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Nef'î, *Nef'î Dîvânı* (haz. Metin Akkuş), Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Nev'î-zâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr* (haz. Muhammet Yelten), Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Nev'î, *Divan* (haz. Mertol Tulum- Ali Tanyeri), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları, 1977.

Nizâmî-i Gencevî, *Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî* (şrh. Şiblî Nu'mânî), Tahran: İntişârât-ı Câvîdân, 1987.

Ocak, Tulga, "Nef'î ve Türk Edebiyatındaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î*, Ankara: Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları, 1991.

Ocak, Tulga, "XVII. Yüzyıl Şâiri Nef'î ve Kaside", *Türkbilig*, sy. 3, 2002, s. 63-82.

Okatan, Halil İbrahim, *Kafzâde Fâ'izî (Hayatı-Eserleri-Sanatı-Tenkitli Divan Metni)*, doktora tezi, 1995, Ege Üniversitesi SBE.

Okuyucu, Cihan, vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.

Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üstüne*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2009.

Osman Efendi, *Tevârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* (haz. Nihal Atsız), İstanbul: Küçük Aydın Matbaası, 1961.

Ömer Hayyam, *Rubâiler ve Silsilat-al-Tartîb, İbn Sîna'nın Temcîd'i ve Tercemesi* (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1953.

Önal, Mehmet "Edebî Dil Ve Üslup", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 36 (2008), s. 23-47.

Önal, Mehmet, *Edebiyat Sanatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat, 2015.

Ördek, Şerife, "Dilâverağazâde, Ömer Vahîd Efendi", <http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6017> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Ördek, Şerife, “Kavaklızâde, Şeyh Mehmed Nevâlî Çelebi”, <http://www.turkedebiyatiisimler-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5995> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Özalp, N. Ahmet, *Bilgelikler Divanı*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, no. 22, 2012.

Özel, Ahmet, “Fakî-yi Teyrân”, *DİA*, Ek-1, 436-439.

Özgül, İbrahim, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299–1648) Tahlil ve Metin, Doktora Tezi*, 2010, Atatürk Üniversitesi.

Özmen, Abdulsamet, “Nâbî'nin Siyer-i Veysî'ye Yazdığı Zeyillerde Yer Alan Türkçe Manzûmeler ve Bu Manzûmelerin Dil İçerirleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, sy. 10 (Mart 2015), s. 535-563.

Öztekin, Özge, “Çelebizâde Âsım, İsmâ'il”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=53> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Öztürk, Necdet, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları -Ahmedi'den Ahmed Refik'e-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Özünlü, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual, 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, Ankara: MEB, 2004.

Pala, İskender “Şiirde İspat Metodu: İrsâl-i Mesel”, *Şi'r-i Kadîm (Şiir Şerhleri)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.

Poyraz, Yakup, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2008, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

Râmiz, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâsı* (haz. Sadık Erdem,) Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Rızâ, *Rızâ Tezkiresi* (haz. Gencay Zavotçu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şu'arâ* (haz. Namık Açıkgöz,) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Rûhî 'Osmân Bağdâdî, *Külliyât-ı Eş'ar*, İstanbul 1287/1870-1871, <https://ia802904.us.archive.org/6/items/klliyatiear00ruhiuoft/klliyatiear00ruhiuoft.pdf> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Sa'dî, *Külliyât-ı Sa'dî, Mevâ'iz, Kasâ'id* (haz. Muhammed 'Ali Furugî), Tehrân: Neşr-i Pervân, 1365.

Sa'dî, *Rubâiler ve İlk Gazeller*, trc. Nuri Gencosman, Ankara: MEB, 1947.

Sa'id Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî, *Nesru'd-Dürr* (thk. 'Abdulganî Mahfûz), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 2004.

Sabit, *Divan* (haz. Turgut Karacan), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

Safâyî, *Tezkire-i Safâyî* (haz. Pervin Çapan), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.

Safran, Mustafa - Şimşek, Ahmet, "Anlatı Bağlamında Tarih yazımının Sorunları", *Bilig*, sy. 59 (Güz 2011), s. 203-234.

Samic, Jasna, "Kâimî", *DİA*, XXIV, 215.

Saraç, Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, İstanbul: R Yayınları, 2000.

Selçuk, Bahir - Çelik, Nurten, "Safvet-Beg Başağaç'ın Gözünden Nergisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal Of International Social Sciences*, c. 28, sy. 2 (Temmuz 2018), s. 43-62.

Selçuk, Bahir, "Nef'î'nin Kasidelerindeki Farsça Yapılı İkilemelerin (Terkib-i Tekerrürî) Ses ve Anlam Düzenine Etkisi", *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013, s. 577- 595.

Selçuk, Bahir, "Nef'î, Ömer Efendi", <http://www.turkedebiyatisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=911> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Selîmî, *Dîvân-ı Yâvuz Sultân Selîm*, İstanbul 1306 <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R137027.pdf> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Sezâyî-i Gülşenî, *Divân-ı Sezâyî-i Gülşenî*, İstanbul 1256, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2685/197307774.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Sıddık Şahin, Ebubekir, *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asâr (2 Cilt)*, doktora tezi, 2004, Ankara Üniversitesi SBE,

Silâhdâr-zâde, *Tezkire-i Silâhdâr-zâde* (haz. Furkan Öztürk), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Solmaz, Süleyman, *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası Ahdi-Gelibolulu Ali-Kınalızade-Beyani*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

Stanzel, Franz K., *Roman biçimleri* (çev. Fatih Tepebaşı), Konya: Çizgi Kitabevi, 1997.

Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı* (haz. Ahmet Yenikale), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Şefkat-i Bağdâdî, *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî* (haz. Filiz Kılıç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1322/1904.

Şeyh Sâdî-î Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan* (trc. Kilisli Rıfat Bilge), 12. Baskı, İstanbul: Can Kitabevi, 1980.

Şeyhülislam Yahya Dîvânı (haz. Hasan Kavruk), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati* (haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

Tahralı, Mustafa, “Ahmed Er-Rifâ'î”, *DİA*, II, 127-130.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001.

Tekeli, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı 1: Romanın Unsurları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Tietze, Andreas, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Nesir Üslubu”, *Sivrihisarlı Sinan Paşa Ve Nesir Edebiyatı*, (haz. Ahmet Kartal-Zafer Koyunlu) (trc. Sibel Kocaer), Sivrihisar: Sivrihisar Belediyesi Yayınları, 2017, s. 535-557.

Tolasa, Harun, “Divan Nesri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, İstanbul Dergâh Yayınları, 1977.

Tolasa, Harun, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Toprak, Muhbet, *Şeyhülislam Bahayî Divanı Şerhi*, yüksek lisans tezi, 2006, Pamukkale Üniversitesi SBE.

Toptaş, Emine Sıdıka, “Kudsî, Halîmzâde Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7261> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Toska, Zehra, *Veysî Divânı (Hayatı, Eserleri Ve Edebî Kişiliği)*, yüksek lisans tezi, 1985, İstanbul Üniversitesi SBE.

Tosun, İbrahim, “Latîfî Tezkiresi’nde Seciler ve Tümce Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* volume, sy. 7/1 (Winter 2012), ss. 2003-2016.

Tosun, Serdal, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, yüksek lisans tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi SBE.

Tuğluk, İbrahim Halil, “Abbâs Vesîm’in Mensur Eserleri ve Bu Eserlerdeki Şiirlerin İncelemesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, sy. 21 (Aralık 2015) s. 771- 821.

Tuğluk, İbrahim Halil, “Abdî (Vassâf), Abdullâh Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1181> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Tüccar, Zülfikar, “Cerîr B. Atıyye”, *DİA*, VII, 412-413.

Tüccar, Zülfikar, “Meydânî, Ahmed B. Muhammed”, *DİA*, XXIX, 501-502.

Tölücü, Süleyman “Nâbîga Ez-Zübyânî”, *DİA*, XXXII, 262-263.

Tölücü, Süleyman, “Asmaî”, *DİA*, III, 499-500.

Uludağ, Erdoğan, “Bahâyî, Mehmed Efendi”, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=572> [Erişim Tarihi 13.01.2020]

Uludağ, Erdoğan, *Şeyhülislam Bahâyî Divanı: İnceleme - Karşılaştırmalı Metin*, yüksek lisans tezi, 1992, Atatürk Üniversitesi SBE.

Uslu, Ahmet, *Sürûrî-i Müverrih’inn Manzûm Tarihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin S.151-250)*, yüksek lisans tezi, 2007, Dumlupınar Üniversitesi SBE.

Usûlî, *Usûlî Dîvânı* (haz. Mustafa İsen,) Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Uyanık, Gürsel, “Günter Grass’ın Yengeç Yürüyüşü Adlı Romanında Tarihsel Kişilikleri Anlatım Tutumu Eksenli Bir Yorumlama Denemesi” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 14 (2005), s. 521-528.

Uzun, Mustafa, “İktibâs”, *DİA*, XXII, 52-54.

Uzun, Mustafa, “Nesir”, *DİA*, 2007, XXXIII, 9-11.

Uzun, Mustafa, “Telmîh”, *DİA*, 2011, XL, 408-409.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Üçüncü, Kemal, “Sözlü Kültür / Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Vilâyetnâmeleri”, *Bilig*, sy. 28 (Haziran 2004), s. 1-29.

Üzgör, Tahir, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı*, doktora tezi, 1985, Marmara Üniversitesi SBE.

Vatansever Nazlı, *Sürûrî’nin Tarih Mecmû’ası (Metin Tesisi-İnceleme)*, yüksek lisans tezi, 2014, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE.

Wellek, R. – Warren, A., *Edebiyat Biliminin Temelleri* (trc. Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Wellek, R. – Warren, A., *Edebiyat Teorisi* (çev. Ö. F. Huyugüzel), İzmir: Akademi Yayınları, 1993.

White, Hayden, *Meta-Tarih -On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem-* (çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi, 2008.

Woodhead, Christine, “Orta Klasik Dönem (1600–1700) Estetik Nesir”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 319–320.

Yağmur, Bahri, *Hilâlî Divanı*, yüksek lisans tezi, 1998, Hacettepe Üniversitesi SBE.

Yakar, Halil İbrahim, “Münîb, Mehmed Münîb Ayıntâbî”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4500> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Yakıt, İsmail *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

Yastı, Mehmet, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkillemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (1997), s. 51-75.

Yavuz, Ercan, “Seyyid Emin Mehmet Vahit Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi OTAM*, sy. 2 (Ankara 1991), s. 73-125.

Yazar, İlyas, *Kânî Divanı (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, 2007, Ege Üniversitesi SBE.

Yazıcı, Tahsin, “Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî, *DİA*, XIII, 1-2.

Yetiş, Kazım, *Tâlim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996.

Yetkin, Suut Kemal, *Edebiyat Üzerine*, İstanbul: Yenilik Yayınevi, 1952.

Yıldırım, Ali, *İshak Çelebi (Hayatı, eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, yüksek lisans tezi, 1991, Fırat Üniversitesi SBE.

Yıldırım, Nimet, “Rüstem-i Zâl”, *DİA*, XXXV, 294-295.

Yıldız, Ayşe, “Bahtî, Sultan I. Ahmed”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5020> [Erişim Tarihi 16.02.2020]

Yıldız, Ayşe, “Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım Ve Tasnifi Üzerine Düşünceler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, sy. 2/4 (2007), s. 1055-1065.

Yıldız, Ayşe, *Eski Türk Edebiyatında Seci*, yüksek lisans tezi, 2002, Gazi Üniversitesi SBE.

Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, I-II, İstanbul: Sütun Yayınları, 2008.

Yiğit, İsmail, “Ukbe B. Ebû Muayt”, *DİA*, XLII, 63-64.

Yinanç, Mükrimin Halil, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik” *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Yorulmaz, Hüseyin, *Koca Râgıb Paşa Divanı*, yüksek lisans tezi, 1989, İstanbul Üniversitesi SBE.

Yuvalı, Abdülkadir, “İbn Arabşah, Şehâbeddin”, *DİA*, XIX, 314.